00044535

BOMBAY BRANCH
OF THE
ROYAL ASIATIC SOCIETY.
TOWN HALL, BOMBAY.

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 20 February, 2016

44535

00044535

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीरामायनमोनमः ॥ युद्धेरक्षोगणान्हत्वापुष्पकेणनिजांपुरीं ॥ सीतयासहचागत्यरेजेरामोभिषेचितः ॥ १ ॥ एवंहनूमतःसकाशात्सीतावृत्तांतंश्रुत्वा ॥ कृत कार्येभृत्ये स्वामिनउचितांवृत्तिं लोकेभ्यउपदेष्टुं हनूमंतमस्तौषीदित्याह ॥ श्रुत्वेति ॥ उत्तरं प्रियश्रवणोत्तरकालयोग्यं ॥ १ ॥ सुविदुर्लभं भूलोकेदुःखेनलभ्यं यद्वस्तुसीता रूपं तद्विषयंयत्कार्यमन्वेषणरूपं तद्धनूमताकृतं ॥ यद्धरणीतलेऽन्येन मनसापिनशक्यं कर्तुमितिशेषः ॥ अतएवदुर्लभत्वमुक्तं ॥ २ ॥ अन्याशक्यत्वमेवाह ॥ नहीति ॥ ३ ॥ देव दानवयक्षाणामितिकरणेशेषत्वेनविवक्षितेषष्ठी ॥ ४ ॥ तंप्रविष्टःनिष्क्रमेत्पुनःस्वदेशमागच्छेत् ॥ अवेशोपिदुर्लभइत्याह ॥ कइति ॥ योहनूमतःसमोनस्यात्सकोविशेषइत्यन्व

श्रीरघुवीरायनमोनमः ॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदभिभाषितं ॥ रामःप्रीतिसमायुक्तोवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥ कृतंहनूमताकार्यंसुमहद्भुविदुर्लभं ॥ मनसापियदन्येननशक्यंधरणीतले ॥ २ ॥ नहितंपरिपश्यामियस्तरेतमहोदधिं ॥ अन्यत्रगरुडाद्वायोरन्यत्रच हनूमतः ॥ ३ ॥ देवदानवयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ अप्रधृष्यांपुरींलंकांरावणेनसुरक्षितां ॥ ४ ॥ प्रविष्टस्त्वमाश्रित्यजीवन्को नामनिष्क्रमेत् ॥ कोविशेत्सुदुराधर्षांराक्षसैश्चसुरक्षितां ॥ ५ ॥ योवीर्यबलसंपन्नोनसमःस्याद्धनूमतः ॥ भृत्यकार्यंहनुमतासुग्रीव स्यकृतंमहत् ॥ एवंविधायस्यबलंसदृशंविक्रमस्यच ॥ ६ ॥ योहिभृत्योनियुक्तःसन्भर्त्राकर्मणिदुष्करे ॥ कुर्यात्तदनुरागेणतमाहुःपुरु षोत्तमम् ॥ ७ ॥ योनियुक्तःपरंकार्यंनकुर्यान्नृपतेःप्रियं ॥ भृत्योयुक्तःसमर्थश्चतमाहुर्मध्यमंनरम् ॥ ८ ॥ यः ॥ ५ ॥ विक्रमस्य सदृशं स्वबलं स्वब लकार्यं समुद्रलंघनलंकाप्रवेशरूपं विधाय हनूमता महत् उक्तादधिकमपि सुग्रीवस्यभृत्यकार्यं सुग्रीवभृत्यत्वोचितंकार्यं सीतादर्शनवनभंगादिरूपंकृतं ॥ ६ ॥ हनूमतोभृत्योत्त मत्वंदर्शयितुं उत्तमादिभृत्यानां लक्षणान्याह ॥ योहीति ॥ योभृत्योभर्त्रा दुष्करेकर्मणिनियुक्तस्तत्कार्यंकृत्वा तदनुरागेणोक्तकार्याविरोधेन कार्यांतरमपि कुर्यात् तंपुरुषोत्तमं भृत्यपुरुषेषुश्रेष्ठमाहुः ॥ ७ ॥ यस्तु युक्तोवृत्त्यासमर्थश्चसन् परं स्वामिसंदिष्टादधिकं नृपतेःप्रियं नकुर्यात् ॥ किंतु संदिष्टमेवकुर्यात् तं मध्यममाहुः ॥ भृत्यस्तुयःपरंकार्यंनकुर्यान्नृ पतेःप्रियं ॥ भृत्योभृत्यःसमर्थोपितमाहुर्मध्यमंनरमितिपाठे ॥ यःसमर्थोपिभृत्यः परंकार्यं नकुर्यात्सभृत्यः उक्तमात्रकरणात् अधिकाकरणाच्चाभृत्योऽतस्तंमध्यममाहुः ॥ ८ ॥

योनियुक्तेनृपतेरुक्तमपिकार्यं नकुर्यात् तमधममाहुः ॥ ९ ॥ अथ हनूमतउत्तमत्वंदर्शयति ॥ तदिति ॥ नियोगे सीतान्वेषणमात्रे कृत्यंअधिकमपिकृत्यंकृतं ॥ अत उत्तमभृत्योयमितिभावः ॥ उत्तमत्वेयुक्त्यंतरमप्याह ॥ नचात्मेति ॥ रक्षोभिरपराजितत्वात् सुग्रीवश्चापितोषितः ॥ अधिककार्यकरणादित्यर्थः ॥ १० ॥ धर्मतः धर्मप्राप्त्येत्यर्थः ॥ एतेन स्वाम्याज्ञापालनेन भृत्यस्यधर्मोपिसूचितः ॥ मदादयः परिरक्षिताः ॥ सीतासमाचारालाभेनमन्नाशोमन्नाशाच्चलक्ष्मणभरतादीनांचनाशइति सर्वनाशप्रसंगइतिभावः ॥ ११ ॥ एवंहनूमत्कर्मणःसुखजनकत्वेपि तत्प्रत्युपकाराकरणजोविषादः सीताश्रवणजमानंदमपि तिरोधाय मांसंतापयतीत्याह ॥ इदंत्विति ॥ न

नियुक्तोनृपतेःकार्यंनकुर्याद्यःसमाहितः॥ भृत्योयुक्तःसमर्थश्चतमाहुःपुरुषाधमं॥ ९॥तन्नियोगेनियुक्तेनकृतंकृत्यंहनूमता॥नचात्मालघुतांनीतःसुग्रीवश्चापितोषितः॥ १०॥अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चमहाबलः॥ वैदेह्यादर्शनेनाद्यधर्मतःपरिरक्षिताः॥ ११॥ इदंतुममदीनस्यमनोभूयःप्रकर्षति॥ यदिहास्यप्रियाख्यातुर्नकुर्मिसदृशंप्रियं॥ १२॥एषसर्वस्वभूतस्तुपरिष्वंगोहनूमतः॥ मया कालमिमंप्राप्यदत्तस्तस्यमहात्मनः॥१३॥इत्युक्त्वाप्रीतिहृष्टांगोरामस्तंपरिषस्वजे॥ हनूमंतंकृतात्मानंकृतवाक्यमुपागतम्॥ १४॥ ध्यात्वापुनरुवाचेदंवचनंरघुसत्तमः॥ हरीणामीश्वरस्यापिसुग्रीवस्योपशृण्वतः॥ १५॥

कुर्मि नकरोमि ॥ सदृशं एतत्कृतप्रियसदृशं प्रियं ॥ १२ ॥ तत्तुल्यप्रियांतरमपश्यन् आत्मपरिष्वंगमेवतथापश्यन्नाह ॥ एषइति ॥ सर्वस्वभूतः भगवद्देहस्यशुद्धानंदरूपत्वात् स्वालिंगनस्यसर्वस्वभूतत्वंबोध्यं आनंदएवहिभगवतःसर्वस्वं ॥ आनंदएवहिमाययारामादिदेहत्वेनभासतेइतिगीताभाष्यविष्णुसहस्रनामभाष्ययोर्भगवत्पादैःस्पष्टमेवोक्तं ॥ ब्रह्मांडपुराणादिषुचएवंपरिष्वंगद्वारात्रह्मानंदार्पणमेवहनूमतेकृतमितिबोधितं ॥ तस्य हनूमतः उत्तमभृत्यस्यहनूमतः ॥ १३ ॥ प्रीतिहृष्टांगः प्रीतिपुलकितगात्रः हनूमंतमित्यादिपूर्वान्वयि ॥ १४ ॥ ध्यात्वा समुद्रतरणंकथंस्यादितिसंचिंत्येत्यर्थः ॥ सुग्रीवस्येति सप्तम्यर्थेषष्ठी ॥ शृण्वतिसत्युवाचेत्यन्वयः ॥ १५ ॥

सुकृतं अधिकस्यापिकरणादित्यर्थः ॥ समासाद्य दुस्तरत्वमालोच्य ॥ पुनर्नष्टं सीतावृत्तांतश्रवणेनहृष्टमपि पुनर्विषादंशमं ॥ १६ ॥ समागताः मिलिताः ॥ १७ ॥ किंचैषवितर्कोनममैव किंतुसीताया अपीत्याह ॥ यद्यपीतिअप्यर्थे ॥ एषतुवृत्तांतः ममवैदेह्यापिगदितः अतोहरीणांपारगमनेकिमिवोत्तरं उत्तरकालोचितंकर्मकिमित्यर्थः ॥ १८ ॥ शोकसंभ्रांतः ज्ञातेपिसीतावृत्तांतेतत्प्राप्तिप्रतिबंधपर्यालोचनयाकलुषितांतःकरणइत्यर्थः ॥ ध्यानं ध्यानमिव तरणोपायविषयचिंतामिव ॥ १९ ॥ धेयमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा० यु० प्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शोकपरिद्यूनं शोकसंतप्तं ॥ १ ॥ प्राकृतोयथातथाप्यति तथात्वयाकिंतप्यतइत्यन्वयः एवं संतप्तः ॥

सर्वथासुकृतंतावत्सीतायाःपरिमार्गणं॥ सागरंतुसमासाद्यपुनर्नष्टंमनोमम॥१६॥कथंनामसमुद्रस्यदुष्पारस्यमहांभसः॥ हरयोदक्षिणंपारंगमिष्यंतिसमागताः॥१७॥यद्यप्येषतुवृत्तांतोवैदेह्यागदितोमम ॥ समुद्रपारगमनेहरीणांकिमिवोत्तरं॥१८॥इत्युक्त्वाशोकसंभ्रांतोरामःशत्रुनिबर्हणः॥ हनूमंतंमहाबाहुस्ततोध्यानमुपागमत्॥ १९॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडेप्रथमःसर्गः॥ १॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ तंतुशोकपरिद्यूनंरामंदशरथात्मजम्॥ उवाचवचनंश्रीमान्सुग्रीवःशोकनाशनं॥ १॥ किंत्वयातप्यतेवीरयथान्यःप्राकृतस्तथा॥ मैवंभूस्त्यजसंतापंकृतघ्नइवसौहृदम्॥ २॥ संतापस्यचतेस्थानंनहिपश्यामिराघव॥ प्रवृत्तावुपलब्धायांज्ञातेचनिलयेरिपोः॥ ३॥ मतिमान्च्छास्त्रवित्प्राज्ञःपंडितश्चासिराघव॥ त्यजेमांप्राकृतांबुद्धिंकृतात्मेवार्थदूषिणीं॥ ४॥ समुद्रंलंघयित्वातुमहानक्रसमाकुलम्॥ लंकामारोहयिष्यामोहनिष्यामश्चतेरिपुं॥ ५॥

कृतघ्नोयथासौहृदंत्यजति तथात्वंसंतापंत्यज ॥ २ ॥ स्थानं निमित्तं ॥ प्रवृत्तौ जीवने ॥ ३ ॥ शास्त्रवित् नीत्यादिशास्त्रज्ञः ॥ मतिमान् भाव्यर्थज्ञानयोग्यबुद्धिः ॥ प्राज्ञोविचारकुशलः ॥ पंडितःविचारपूर्वंसिद्धांतप्रतिष्ठापनसमर्थः ॥ सत्वमिमांप्राकृतां मत्यादिरहितप्राकृतजनोचितां बुद्धिं दीनबुद्धित्यज ॥ कृतात्मा योगी यथा अर्थस्य स्वेष्टस्ययोग्यस्य दूषिणीं दूषिकां कामादिविषयांबुद्धिं त्यजति तद्वत्त्वंत्यजेत्यर्थः ॥ ४ ॥ समुद्रलंघनेपि चिंतानकार्येत्याह ॥ समुद्रमिति ॥ वक्ष्यमाणोपायेनेतिशेषः ॥ आरोहयिष्यामः आरोक्ष्यामः ॥ ५ ॥

निरुत्साहत्वादिगुणकोव्यसनदुःखपरंपरां अधिगच्छति प्राप्नोति ॥ ६ ॥ ननुकिंबलादस्माकमुत्साहःस्यात्तदाह ॥ इमेइति ॥ सर्वतःसमर्थाइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ मत्प्रियार्थमिमेकृतोत्साहाइतिकथंज्ञातं तत्राह ॥ एषामिति ॥ हर्षेणसमुद्रतरणरावणप्रसंगेजायमानेन तत्कार्यमुखविकासादिनानुमितेनेत्यर्थः ॥ ममापि दृढस्तर्कः समुद्रतरणरावणहननादिविषयोदृढनिश्चयइत्यर्थः ॥ तत्सर्वं ममेषत्करमितिभावः ॥ ८ ॥ यदेवमतः यथारिपुंहत्वा सीतांविक्रमेणसमानेष्ये तथा तदुचितमुत्साहं त्वंकर्तुमर्हसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ किंमयाकार्यं तत्राह ॥ सेतुरिति ॥ अत्र समुद्रे यथा तस्यराक्षसराजस्य तांपुरींपश्येम तथात्वंकुरु ॥ दिव्यास्त्रालंबनेनेतिशेषः ॥ १० ॥ त्रिकूटशिखरस्थां तांलंकांदृष्ट्वा दर्शनात् तद्दर्शनसमनंतरमे

निरुत्साहस्यदीनस्यशोकपर्याकुलात्मनः ॥ सर्वार्थाव्यवसीदंतिव्यसनंचाधिगच्छति ॥ ६ ॥ इमेशूराःसमर्थाश्चसर्वतोहरियूथपाः ॥ त्वत्प्रियार्थकृतोत्साहाःप्रवेष्टुमपिपावकं ॥ ७ ॥ एषांहर्षेणजानामितर्कश्चापिदृढोमम ॥ ८ ॥ विक्रमेणसमानेष्येसीतांहत्वायथारिपुं ॥ रावणंपापकर्माणंतथात्वंकर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ सेतुरत्रयथाबध्येद्यथापश्येमतांपुरीं ॥ तस्यराक्षसराजस्यतथात्वंकुरुरार्णव ॥ १० ॥ दृष्ट्वातांहिपुरींलंकांत्रिकूटशिखरेस्थितां ॥ हतंचरावणंयुद्धेदर्शनादवधारय ॥ ११ ॥ अबध्वासागरेसेतुंघोरेचवरुणालये ॥ लंकानमर्दितुंशक्यासेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ १२ ॥ सेतुबंधःसमुद्रेचयावल्लंकासमीपतः ॥ सर्वंतीर्णंचमेसैन्यंजितमित्युपधारय ॥ तथाहिसमरेवीराहरयःकामरूपिणः ॥ १३ ॥ तदलंविक्लवांबुद्धिंराजन्सर्वार्थनाशनीं ॥ पुरुषस्यहिलोकेस्मिन्शोकःशौर्यापकर्षणः ॥ १४ ॥ यत्तुकार्यंमनुष्येणशौंडीर्यमवलंब्यतां ॥ तदलंकरणायैवकर्तुर्भवतिसत्वरं ॥ १५ ॥ व युद्धे रावणं हतंजानीहि ॥ ११ ॥ सेतुबंधंविना प्रकारांतरं लंकाप्राप्तौनास्ति सोपि कृतएवेतिनिश्चिन्वित्याह ॥ अबध्वेति ॥ १२ ॥ लंकासमीपतः तत्समीपं यावत्सेतुबंधःकृतएवसर्वंसैन्यंतीर्णमेवास्माभिर्जितंचेत्युपधारय निश्चिनु ॥ तथानिश्चये हेतुमाह ॥ तथाहीति ॥ हियतस्तादृशशौर्यवंतोहरयइमेदृश्यंते यतस्तेकामरूपिणः ॥ १३ ॥ तत्तस्माद्विक्लवां सर्वार्थनाशनींबुद्धिमवलंब्यालं ॥ हियतःशौर्यापकर्षणस्तन्नाशकः ॥ १४ ॥ मनुष्येणतु शौंडीर्यं तद्युक्तंयत्कार्यंकर्तुंयोग्यं तदेवावलंब्यतां अवलंबयितुमुचितमित्यर्थः ॥ यतः सत्वरंक्रियमाणं तत्कर्तुरलंकरणायैवभवति ॥ फलसाधनाय समर्थंभवति ॥ १५ ॥

अतोहेमहाप्राज्ञ त्वंतेजसासह सत्त्वंगुणमातिष्ठ ॥ विनष्टे सीतावददर्शनंगते प्रनष्टे दशरथवत्सर्वथाअदर्शनंगते ॥ १६ ॥ उपसंहरति ॥ तदिति ॥ १७ ॥ जयेषुपुष्कलंते सामर्थ्यमस्तीत्याह ॥ नहीति ॥ तिष्ठेत्स्थातुंशक्नुयात् ॥ १८ ॥ सहायसंपत्त्यापिजयंनिश्चिन्वित्याह ॥ वानरेष्विति ॥ वानरेषु महाबलेष्वस्मादृशेषु समासक्तं कर्तव्यत्वेन संबद्धंकार्यं नविपत्स्यते ननंक्ष्यति ॥ १९ ॥ तदिति ॥ शोकमालंब्यालं शोकंमालंबस्वेत्यर्थः ॥ क्रोधमालंबेति यथाप्राप्तंशत्रुविषयकमित्यर्थः ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां

अस्मिन्कालेमहाप्राज्ञसत्त्वमातिष्ठतेजसा ॥ शूराणांहिमनुष्याणांत्वद्विधानांमहात्मनां ॥ विनष्टेवाप्रनष्टेवाशोकःसर्वार्थनाशनः ॥ १६ ॥ तत्त्वंबुद्धिमतांश्रेष्ठःसर्वशास्त्रार्थकोविदः ॥ मद्विधैःसचिवैःसार्धमरिंजेतुंसमर्हसि ॥ १७ ॥ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघव ॥ गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे ॥ १८ ॥ वानरेषुसमासक्तंनतेकार्यंविपत्स्यते ॥ अचिराद्द्रक्ष्यसेसीतांतीर्त्वासागरमक्षयं ॥ १९ ॥ तदलंशोकमालंब्यक्रोधमालंबभूपते ॥ निश्चेष्टाःक्षत्रियामंदाःसर्वेचंडस्यबिभ्यति ॥ २० ॥ लंघनार्थंचघोरस्यसमुद्रस्यनदीपतेः ॥ सहास्माभिरिहोपेतःसूक्ष्मबुद्धिर्विचारय ॥ २१ ॥ लंघितेतस्यतैःसैन्यंजितमित्येवनिश्चिनु ॥ सर्वंतीर्णंचमेसैन्यंजितमित्यवधार्यतां ॥ २२ ॥ इमेहिहरयःशूराःसमरेकामरूपिणः ॥ तानरीन्विधमिष्यंतिशिलापादपवृष्टिभिः ॥ २३ ॥ कथंचित्परिपश्यामिलंघितंवरुणालयं ॥ हतमित्येवतंमन्येयुद्धेशत्रुनिबर्हण ॥ २४ ॥

शत्रुविषयेकोपआवश्यकइत्याह ॥ निश्चेष्टाइति ॥ मंदाः शत्रुविषयेक्रोधहीनाः क्षत्रियानिश्चेष्टाभवंति शत्रुकृतबंधनादिनेतिशेषः ॥ चंडस्य उचितकोपस्य सर्वे बिभ्यति ॥ २० ॥ अस्माभिःसह नदीपतेर्लंघनार्थं ॥ लंघनेहेतुमस्माभिरुपेतःसन्सूक्ष्मबुद्धिस्त्वंविचारय ॥ २१ ॥ सर्वंतीर्णं जितमितिचावधार्यतामवधारय ॥ तत्र सागरेलंघितेसति ॥ तैर्मदीयैःसैन्यैर्जितमितिनिश्चिनु ॥ पाठांतरे समुद्रेलंघिते तैर्वानरैस्तस्यरावणस्य सैन्यंजितमितिनिश्चिन्वित्यर्थः ॥ २२ ॥ तेषु जेतृत्वशक्तिमाह ॥ इमेहीति ॥ २३ ॥ कथंचित्केनाप्युपायेन वरुणालयंलंघितमेवपश्यामि ॥ २४ ॥

निमित्तमेवाह ॥ मनइति ॥ २५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०वा०यु० द्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुग्रीवस्येति ॥ परमार्थवत्परमार्थभूतं ॥ स्वार्थेवतिः श्रुत्वा प्रतिजयाह अंगीचकार ॥ अथ तदंगीकारानंतरं ॥ १ ॥ तपसा तपःकार्यसंकल्पसित्थ्या ॥ अतएव सकलस्वपुरवर्तिप्राणिनांब्रह्मलोकनयनंवक्ष्यमाणं संगच्छते ॥ सेतुबंधनेन गंगायांगौणेयेनशरैरिव ॥ सागरोच्छोषणेन दिव्यास्त्रबलतइतिशेषः ॥ सर्वथा सर्वप्रकारस्यलंघनोपायस्यविद्यमानत्वादित्याशयः ॥ २ ॥ दुर्गायाः गंतुमशक्यायाः कतिदुर्गाणि जलगिरिवनादिनानाप्रकारदुर्गेयुक्तिप्रकाराणिदुर्गाणिसंतीत्यर्थः ॥ दर्शनादिव अपरोक्षानुभवादिव ॥ ३ ॥ परिमाणं संख्यापरिच्छेदं द्वारदु

किमुक्तवद्दुराचापिसर्वथाविजयीभवान्॥ निमित्तानिचपश्यामिमनोमेसंप्रहृष्यति॥ २५॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०यु० द्वितीयःसर्गः॥ २॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वाहेतुमत्परमार्थवत्॥ प्रतिजग्राहकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ तपसासेतुबंधेनसागरोच्छोषणेनच॥ सर्वथापिसमर्थोस्मिसागरस्यास्यलंघने ॥ २ ॥ कतिदुर्गाणिदुर्गायालंकायास्तद्ब्रवीष्व मे॥ ज्ञातुमिच्छामितत्सर्वंदर्शनादिववानर ॥ ३ ॥ बलस्यपरिमाणंचद्वारदुर्गक्रियामपि ॥ गुप्तिकर्मचलंकायारक्षसांसदनानिच ॥ ४ ॥ यथासुखंयथावच्चलंकायामसिदृष्टवान्॥ सर्वमाचक्ष्वतत्त्वेनसर्वथाकुशलोह्यसि॥ ५॥ श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्मारुतात्म जः॥ वाक्यंवाक्यविदांश्रेष्ठोरामंपुनरथाब्रवीत्॥ ६॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येदुर्गकर्मविधानतः॥ गुप्तापुरीयथालंकारक्षिताचयथाब लैः॥ ७॥ राक्षसाश्चयथास्निग्धारावणस्यचतेजसा॥ परांसमृद्धिंलंकायाःसागरस्यचभीमतां॥ ८॥ र्गक्रियां द्वाराणांदुष्प्रवेशत्वसंपाद नं ॥ गुप्तिकर्म प्राकारादिषुयंत्रादिस्थापनरूपं ॥ गुप्तिक्रममितिपाठे प्राकारादिभीरक्षाक्रममित्यर्थः ॥ ४ ॥ यथासुखं यथावदृष्टवानसि तत्सर्वंतत्त्वेनाचक्ष्व ॥ सर्वथाकुश लोह्यसि ॥ यथावदृष्टप्रतिपादनेइतिशेषः ॥ ५ ॥ श्रुत्वाऽथाब्रवीदित्यन्वयः ॥६॥ दुर्गकर्मविधानतः दुर्गत्वसंपादककर्मविधानेन यथागुप्ता बलैर्यथारक्षिताच तथाख्यास्ये ॥ ७ ॥ रावणस्यतेजसा संपादितां परांसमृद्धिमाख्यास्ये इत्येवंक्रमेणान्वयः ॥ ८ ॥

बलौघस्य पादातसंघस्य वाहनस्य गजाश्वरथलक्षणस्यनिर्देशं संख्यापरिच्छेदं ॥ ९ ॥ १० ॥ परिघवंति अर्गलवंति ॥ परिघोयोगभेदेस्यान्मुद्गरेर्गलघातयोरितिविश्वः ॥ ईदृशानि द्वाराणिसंतीत्यन्वयः ॥ ११ ॥ तत्र तेषुद्वारेषु इषवश्चउपलाश्चतत्प्रक्षेपकयंत्राणि तैर्द्वारैरागतंपरसैन्यं तत्र तेषुद्वारेषु प्रतिनिवार्यते ॥ १२ ॥ उक्तयंत्रैःसंस्कृताः सज्जाः कालायसमयाअयःसारमयाः शतमेकप्रयोगेणघ्नंतीतिशतघ्यः चतुर्हस्तप्रमाणालोहकंटकयुतामुद्गरविशेषाःशतघ्यः ॥ शतघ्नीचचतुर्हस्तालोहकंटकिनीगदेतिवैजयं ती ॥ १३ ॥ प्राकारोरत्नखचितइत्याह ॥ मणीति ॥ १४ ॥ परिखाः पुरोपांतखाताः ॥ १५ ॥ द्वारेषु चतुर्षु तासांपरिखानांमध्ये संक्रमामंचरूपेणबद्धाः परमायताः अति

विभागंचबलौघस्यनिर्देशंवाहनस्यच ॥ एवमुक्ताकपिश्रेष्ठःकथयामासतत्त्ववित् ॥ ९॥ हृष्टप्रमुदितालंकामत्तद्विपसमाकुला॥ म हतीरथसंपूर्णारक्षोगणनिषेविता॥ १० ॥ दृढवद्दकपाटानिमहापरिघवंतिच ॥ चत्वारिविपुलान्यस्याद्वाराणिसुमहांतिच॥ ११ ॥ त त्रेषूपलयंत्राणिबलवंतिमहांतिच ॥ आगतंप्रतिसैन्यंतैस्तत्रप्रतिनिवार्यते ॥ १२ ॥ द्वारेषुसंस्कृताभीमाःकालायसमयाःशिताः॥ श तशोरचितावीरैःशतघ्योरक्षसांगणैः॥ १३॥ सौवर्णस्तुमहांस्तस्याःप्राकारोदुष्प्रधर्षणः॥ मणिविद्रुमवैदूर्यमुक्ताविरचितांतरः॥ १४॥ सर्वतश्चमहाभीमाःशीततोयामहाशुभाः ॥ अगाधाग्राहवत्यश्चपरिखामीनसेविताः ॥ १५ ॥ द्वारेषुतासांचत्वारःसंक्रमाःपरमाय ताः॥ यंत्रैरुपेताबहुभिर्महद्भिर्गृहपंक्तिभिः॥ १६॥ त्रायंतेसंक्रमास्तत्रपरसैन्यागतेसति॥ यंत्रैस्तैरवकीर्यंतेपरिखासुसमंततः॥ १७॥ एकस्त्वकंप्योबलवान्संक्रमःसुमहादृढः॥ कांचनैर्बहुभिस्तंभैर्वेदिकाभिश्चशोभितः॥ १८॥ विस्तृतमार्गाः गृहपंक्तिभिः प्राकारशिरोगृहपंक्ति भिः उपेताइत्यनुकर्षः ॥ १६ ॥ तत्र तेषुसंक्रमेषु परसैन्यागतेसति तेसंक्रमास्तैर्यंत्रैः प्राकारोपरिप्रतिष्ठापितैर्यंत्रैस्त्रायंते रक्ष्यंते ॥ ह्रियंतेइतिपाठे तेसंक्रमानाश्यंतइत्यर्थः ॥ तै र्यंत्रैस्तासुपरिखासु तत्समीपंप्राप्तानि परसैन्यानिसमंततोवकीर्यंते क्षिप्यंते ॥ १७ ॥ एकोमुख्यः संक्रमः प्राकारमध्यवर्तीसाक्षात्पुरप्रवेशसाधनभूतोऽकंप्यः दुर्भेदः ॥ तत्रहे तुर्बलवान् बहुलबलकृतरक्षः ॥ दृढोदृढप्रतिष्ठानः ॥ तदेवदर्शयति ॥ कांचनैरिति ॥ १८ ॥

एवं पुरस्वरूपमुक्त्वा पुरपतेःस्वरूपमाह ॥ स्वयमिति ॥ युयुत्सुरपि प्रकृतिमापन्नः अक्षुब्धांतःकरणोऽतिधीरइतियावत् ॥ बलानामनुदर्शनेउत्थितउद्युक्तःअप्रमत्तः सावधानश्च ॥१९॥ निरालंबा अतिश्लक्ष्णमहोच्चगिरिशिखरप्रतिष्ठितत्वेनारोहणालंबनरहिता ॥ देवदुर्गा॥ देवनिर्मितदुर्गरूपिणी अतएवभयावहा नादेयंदुर्गं तत्पर्वतसंभूतनद्याचतुर्दिक्ष्वावरणात् पार्वतं त्रिकूटरूपं कृत्रिमं प्राकाररूपं चतुःप्राकारवत्त्वेनप्राकाररूपंचतुर्विधंदुर्गमस्तीतिशेषः ॥२० ॥ तत्रान्यदप्याह ॥ स्थितेति ॥ दूरपारस्य दूरेपारंपरतीरंयस्य॥

स्वयंप्रकृतिमापन्नोयुयुत्सूरामरावणः॥ उत्थितश्चाप्रमत्तश्चबलानामनुदर्शने॥ १९॥ लंकापुर्निरालंबादेवदुर्गाभयावहा ॥ नादेयंपार्वतंचान्यंकृत्रिमंचचतुर्विधं॥ २०॥ स्थितापारेसमुद्रस्यदूरपारस्यराघव॥ नौपथश्चापिनास्त्यत्रनिरुद्देशश्चसर्वशः॥ २१॥ शैलाग्रेरचितादुर्गासापूर्देवपुरोपमा॥ वाजिवारणसंपूर्णालंकापरमदुर्जया॥ २२॥ परिखाश्चशतघ्न्यश्चयंत्राणिविविधानिच ॥ शोभयंतिपुरींलंकांरावणस्यदुरात्मनः॥ २३॥ अयुतंरक्षसामत्रपूर्वद्वारंसमाश्रितं॥ शूलहस्तादुराधर्षाःसर्वेखड्गायोधिनः॥ २४॥ नियुतंरक्षसामत्रदक्षिणद्वारमाश्रितं॥ चतुरंगेनसैन्येनयोधास्तत्राप्यनुत्तमाः॥ २५॥ प्रयुतंरक्षसामत्रपश्चिमद्वारमाश्रितं॥ चर्मखड्गधराःसर्वेतथासर्वास्त्रकोविदाः॥ २६॥ न्यर्बुदंरक्षसामत्रउत्तरद्वारमाश्रितं॥ रथिनश्चाश्ववाह्याश्चकुलपुत्राःसुपूजिताः॥ २७॥ शतशोथसहस्राणिमध्यमंस्कंधमाश्रिताः॥ यातुधानादुराधर्षाःसाग्रकोटिश्चरक्षसां॥२८॥

नौपथः नौमार्गः ॥ अत्र समुद्रे सर्वशोनिरुद्देशः प्रदेशविभागरहितः समुद्रइतिशेषः ॥ निरादेशइतिपाठे ॥ निरादेशः सर्वदिक्संचाररहितप्रदेशः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥ शूलहस्ताएव नकेवलं अपितु खड्गायोधिनः ॥ खड्गैरेयुध्यते तादृशाः ॥ २४ ॥ नियुतं लक्षं ॥ चतुरंगेनसैन्येनोपलक्षितायोधास्तत्रापिदक्षिणद्वारेपिसंति ॥ अनुत्तमाः प्रशस्ताः ॥ २५ ॥ प्रयुतं दशलक्षं ॥ २६ ॥ कुलपुत्राः किंकराः ॥ यद्वा योत्धृसत्कुलेप्रसूताः ॥ २७ ॥ मध्यमंस्कंधं पुरमध्यसेनानिवेशस्थानं ॥ साग्राकोटिःसपादकोटिः ॥ २८ ॥

यद्येवंदुर्गालंकाकथमस्माद्बलसाध्येतिशंकांनिराचष्टे ॥ तेमयेति ॥ तेसंक्रमाः परिखामार्गामयाभग्नाः ॥ परिखाश्च अवपूरिताः शिलेष्टकादिभिरितिशेषः ॥ चेनबलैकदेशक्षयोपिकृतइत्यर्थः ॥२९॥ येनकेन स्वाम्युक्तेषुअन्यतमेन समुद्रंतराम ॥ तत्रैवंसति वानरैः स्वयमेवलंकाहतेति उपधार्यतां निश्चीयतां ॥३०॥ किंचाशेषतरणोपायचिंताव्यर्थैव ॥ प्रबलैर्वक्ष्यमाणैरेवकार्यसिद्धिरित्याहअंगदइत्यादि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एतेंगदादयएवलंकांभित्वा सीतामानेष्यंति किंबलशेषेणतवेत्यन्वयः ॥ ३३ ॥ एवमिति ॥ एवंप्रधानैरेवकार्यसाधनमिष्टंचेत् क्षिप्रमिदानीमेवानयतेत्याज्ञापय यदिबलानांसर्वसंग्रहं बलसंमेलनमुद्दिश्य बलानामपिपारनयनमिष्टंतदा युक्तेनयात्रोचितेनमुहूर्तेन प्रस्था

तेमयासंक्रमाभग्नाःपरिखाश्चावपूरिताः॥ दग्ध्वाचनगरीलंकाप्राकाराश्चावसादिताः॥ २९॥ येनकेनतुमार्गेणतरामवरुणालयं॥ हतेतिनगरीलंकावानरैरुपधार्यतां॥३०॥ अंगदोद्विविदोमैंदोजांबवान्पनसोनलः॥ नीलःसेनापतिश्चैवबलशेषेणकिंतव॥३१॥ प्लवमानाहिगत्वातांरावणस्यमहापुरीं॥ सपर्वतवनांभित्वासखातांचसतोरणां॥ ३२॥ सप्रकारांसभवनामानयिष्यंतिराघव॥ ३३॥ एवमाज्ञापयक्षिप्रंबलानांसर्वसंग्रहं॥ मुहूर्तेननतुयुक्तेनप्रस्थानमभिरोचय ॥ ३४ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेतृतीयःसर्गः॥ ३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंयथावदनुपूर्वशः॥ ततोब्रवीन्महातेजारामःसत्यपराक्रमः॥१॥ यन्निवेदयसेलंकांपुरींभीमस्यरक्षसः॥ क्षिप्रमेतांवधिष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ २॥

नंस्वयात्रामभिरोचय ॥ ३४ ॥ वर्गमानः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा० यु० तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ अनुपूर्वशः अनुक्रमेण तत्रांगदादिमुखेनकार्यनिबर्हणमशक्यंमत्वा तत्प्ररोचनायतद्गंगीकुर्वन्निवस्वमतमाह ॥ १ ॥ यदिति ॥ रक्षसएनांपुरीं क्षिप्रमेववधिष्यामीतियन्निवेदयसे तत्सत्यमेव तथातेशक्तिरस्त्येव ॥ तथापि तेतुभ्यं स्वमतंब्रवीमीत्यर्थः ॥ २ ॥

तदेवाह ॥ अस्मिन्निति ॥ सुग्रीवप्रयाणमितिषष्ठीतत्पुरुषः ॥ तमेवाह ॥ यतोमध्यमङ्कोदिवाकरःप्राप्तोऽतोविजयेविजयप्रदेऽभिजिदाख्येमुहूर्ते युक्तोमेनिर्गमइतिशेषः ॥ एतदुत्तरं ॥ अस्मिन्मुहूर्तेविजयेप्राप्तेमध्यंदिवाकरइत्यर्थमधिकंकनकस्वरसात् ॥ ३ ॥ एतन्मुहूर्तप्रस्थितस्य ध्रुवोविजयइत्याह ॥ सीतामिति ॥ तद्रक्षःसीतांहृत्वा कामंया तु स्वदेशमितिशेषः ॥ अथाप्यसौजीवितःसन् ॥ कर्तरिनिष्ठा ॥ जीवन्भूत्वाक्वयास्यति नक्वापि ॥ अविलंबंयात्राप्रयोजनमाह ॥ सीतेति ॥ श्रुत्वा सिद्धादिमुखतः ॥ जीवि ताशाप्राप्तौदृष्टांतः ॥ आतुरोजीवितांते जीवितनाशप्राप्तौ अमृतं अमृतत्वसाधनं दिव्यौषधं स्पृष्ट्वा द्रवरूपममृतंपीत्वाच यथाजीविताशामेतितद्वज्जीवितांतेमृतंस्पृष्ट्वा

अस्मिन्मुहूर्तेसुग्रीवप्रयाणमभिरोचय॥ युक्तोमुहूर्तेविजयेप्राप्तोमध्यंदिवाकरः॥ ३ ॥ सीतांहृत्वातुतद्यातुक्वासौयास्यतिजीवितः॥ सीताश्रुत्वाभियानंमेआशामेष्यतिजीविते॥ जीवितांतेऽमृतंस्पृष्ट्वापीत्वामृतमिवातुरः॥ ४॥ उत्तराफाल्गुनीत्यद्यश्वस्तुहस्तेनयोक्ष्य ते॥ अभिप्रयामसुग्रीवसर्वानीकसमावृताः॥ ५॥ निमित्तानिचपश्यामियानिप्रादुर्भवंत्युत वै॥ निहत्यरावणंसीतामानयिष्यामिजा नकीं॥ ६॥ उपरिष्टाद्विनयनंस्फुरमाणमिममम॥ विजयंसमनुप्राप्तंशंसतीवमनोरथं॥ ७॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनसुपूजितः॥ उवाचरामोधर्मात्मापुनरप्यर्थकोविदः॥ ८॥ अग्रेयातुबलस्यास्यनीलोमार्गमवेक्षितुं॥ वृतःशतसहस्रेणवानराणांतरस्विनां॥ ९॥ फलमूलवतानीलशीतकाननवारिणा॥ पथामधुमताचाशुसेनांसेनापतेनय॥ १०॥ दूषयेयुर्दुरात्मानःपथिमूलफलोदकं॥ राक्षसाः पथिरक्षेथास्तेभ्यस्त्वंनित्यमुद्यतः॥ ११॥

पीत्वामृतमिवातुरइतिपांक्तःपाठः ॥ ४॥ ममतारावलमस्तीत्याहोत्तरेति ॥ योक्ष्यते चंद्रइतिशेषः॥ पुनर्वसुजात स्यहस्तोवधतारा उत्तराचसीतायाजन्मतारा बद्धस्यजन्मतारायांतन्मोचनार्थयात्रायामवश्यंतन्मुक्तिरितिभावः ॥ अद्य अमांतमानेन मार्गशीर्षकृष्णाष्टम्यांकृष्णासप्तम्यांवा मार्गशीर्षपूर्णिमोत्तरं तदन्यतरस्मिन्नुत्तरालाभात्॥ अभिप्रयामेतिप्रश्नेलोट्॥ ५॥ ६॥ मनोरथं मनोरथविषयंविजयं समनुप्राप्तमिवशंसतीत्यन्वयः ॥ ७॥ ८॥ ९॥ शीतानि काननवारीणियस्मिन्तादृशेनपथा सेनापते नील सेनांनयेत्यन्वयः ॥ १०॥ दूषयेयुर्विषादिनेतिशेषः ॥ नित्यमुद्यतः सदासावधानःसन् ॥ ११॥

वनदुर्गेषु वनात्मकेषुदुर्गेषु ॥ वनेषु अदुर्गवनेषुच निम्नभूमौनिहितं गुप्तप्रहारार्थंलीनतयास्थापितं ॥ १२॥ यच्चफल्गु निःसारं बलं बालवृद्धादिलक्षणं युद्धानर्हं तत् अत्रै व किष्किंधायामेवोपपद्यतां तिष्ठतु ॥ हियस्मादेतन्नःकृत्यं युद्धरूपं घोरमतोविक्रमेणविक्रमोपपन्नबलेन प्रयुज्यतां यात्रेतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ कपिसिंहानेवाह ॥

निम्नेषुवनदुर्गेषुवनेषुचवनौकसः ॥ अभिप्लुत्याभिपश्येयुःपरेषांनिहितंबलं॥ १२॥ यत्तुफल्गुबलंकिंचित्तदत्रैवोपपद्यतां॥ एतद्धि कृत्यंघोरंनोविक्रमेणप्रयुज्यतां॥ १३॥ सागरौघनिभंभीममग्रानीकंमहाबलाः॥ कपिसिंहाःप्रकर्षंतुशतशोथसहस्रशः॥ १४॥ गज श्वगिरिसंकाशोगवयश्चमहाबलः॥ गवाक्षश्चाग्रतोयातुगवांदृप्तइवर्षभः॥ १५॥ यातुवानरवाहिन्यावानरःपृतनांपतिः॥ पालयन्दक्षि णंपार्श्वंऋषभोवानरर्षभः॥ १६॥ गंधहस्तीवदुर्धर्षस्तरस्वीगंधमादनः॥ यातुवानरवाहिन्याःसव्यंपार्श्वमधिष्ठितः॥ १७॥ यास्यामि बलमध्येहंबलौघमभिहर्षयन्॥ अधिरुह्यहनूमंतमैरावतमिवेश्वरः॥ १८॥ अंगदेनैषसंयातुलक्ष्मणश्चांतकोपमः॥ सार्वभौमेन भूतेशोद्रविणाधिपतिर्यथा॥ १९॥ जांबवांश्चसुषेणश्चवेगदर्शीचवानरः॥ ऋक्षराजोमहाबाहुःकुक्षिरक्षंतुतेत्रयः॥ २०॥ राघव स्यवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाहिनीपतिः॥ व्यादिदेशमहावीर्योवानरान्वानरर्षभः॥ २१॥ तेवानरगणाःसर्वेसमुत्पत्यमहौजसः॥ गुहाभ्यः शिखरेभ्यश्चआशुपुप्लुविरेतदा॥ २२॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनचपूजितः॥ जगामरामोधर्मात्मासैन्योदक्षिणांदिशम्॥ २३॥ शतैःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चायुतैरपि॥ वारणाभैश्चहरिभिर्ययौपरिवृतस्तदा॥ २४॥ तंयांतमनुयांतीसामहतीहरिवाहिनी॥ दृष्ट्वाः प्रमुदिताःसर्वेसुग्रीवेणाभिपालिताः॥ २५॥

गजश्वेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ यस्यमदगंधादन्येगजाःपलायंते सगंधहस्ती ॥ १७ ॥ ईश्वरः इंद्रः ॥ १८ ॥ अंगदेन वाहनभूतेन सार्वभौमः कुबेरदिग्गजः ॥ भूतेशःकुबेरः यक्षेशत्वात् ॥ १९ ॥ ऋक्षराजोजांबवानित्यन्वयः ॥ कुक्षिं कुक्ष्युपलक्षितंसेनापुच्छभागं ॥ २० ॥ २१॥ गुहाभ्यः शिखरेभ्यः पूर्वंस्थितिप्रदेशेभ्यः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ दृष्टप्रमोदयोर्बाह्याभ्यंतरकृतोभेदः ॥ २५ ॥

आप्लुवंतः समंताद्रक्षणार्थंप्लुवमानाः ॥ प्लुवंतः अयेशोधनार्थंगच्छंतः ॥ क्ष्वेलांतुसिंहनादःस्यादितिनिघंटुः ॥ गर्जोमेघादिसदृशःशब्दः ॥ निनादः सामान्यशब्दः ॥२६॥ लीलार्थं महावृक्षानुद्वहंतोमंजरीपुंजधारिणश्च जग्मुरित्यनुकर्षः ॥ २७ ॥ निर्वहंति विनोदार्थमेकमेकेवहंति ॥ तथाक्षिपंतिच स्वमारूढंभूमौपातयंति ॥ पतंतश्चभवंति केवलंगच्छंतीत्यर्थः ॥ अन्येउत्पतंति आकाशमार्गेगच्छंति ॥ २८ ॥ नोस्माकं अस्माभिरितियावत् ॥ कृत्यानांकर्तरिवेतिषष्ठी ॥ २९ ॥ पुरस्तादृषभइति ॥ अयमृषभो

आप्लुवंतःप्लुवंतश्चगर्जंतश्चप्लुवंगमाः॥ क्ष्वेलंतोनिनदंतश्चजग्मुर्वैदक्षिणांदिशम्॥२६॥ भक्षयंतःसुगंधीनिमधूनिचफलानिच॥ उद्वहंतोमहावृक्षान्मंजरीपुंजधारिणः॥२७॥ अन्योन्यंसहसादृप्तानिर्वहंतिक्षिपंतिच॥पतंतश्चोत्पतंत्यन्येपातयंत्यपरेपरान्॥ २८॥रावणोनोनिहंतव्यःसर्वेचरजनीचराः॥इतिगर्जंतिहरयोराघवस्यसमीपतः॥२९॥पुरस्तादृषभोनीलोवीरःकुमुदएवच॥पंथानंशोधयंतिस्मवानरैर्बहुभिःसह॥३०॥मध्येतुराजासुग्रीवोरामोलक्ष्मणएवच॥बलिभिर्बहुभिर्भीमैर्वृतःशत्रुनिबर्हणः॥३१॥हरिःशतबलिर्वीरःकोटिभिर्दशभिर्वृतः॥ सर्वामेकोत्यवष्टभ्यररक्षहरिवाहिनीं॥३२॥ कोटीशतपरीवारःकेसरीपनसोगजः॥ अर्कश्चबहुभिःपार्श्वमेकंतस्याभिरक्षति॥ ३३॥ सुषेणोजांबवांश्चैवऋक्षैर्बहुभिरावृतौ॥ सुग्रीवंपुरतःकृत्वाजघनंसंररक्षतुः॥ ३४॥ तेषांसेनापतिर्वीरोनीलोवानरपुंगवः॥ संयतश्चरतांश्रेष्ठस्तद्बलंपर्यवारयत्॥३५॥ बलीमुखःप्रजंघश्चजंभोथरभसःकपिः॥ सर्वतश्चययुर्वीरास्त्वरयंतःप्लुवंगमान्॥ ३६॥

दक्षिणपार्श्वविनियुक्तादन्योनीलसहकारी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वावाहिनीमवष्टभ्यैकोररक्ष समंततोभ्रमन् रक्षतिस्मेत्यर्थः ॥३२॥ केसर्यादीनांचतुर्णां द्वौद्वौतस्यबलस्य दक्षिणंवामंचैकैकंपार्श्वमभिरक्षनइत्यर्थइतिकतकः ॥ एषगजःपूर्वभागनियुक्तादन्यइतितीर्थः ॥ ३३ ॥ सुषेणजांबवंतौ प्रायः सेनामध्येवर्तमानंसुग्रीवं पुरःकृत्वा जघनं सेनापुच्छभागं संररक्षतुः ॥ ३४ ॥ पर्यवारयत् नगरादिपीडाराहित्यंयथाभवतितथा परिवार्यानयदित्यर्थः ॥ ३५॥ सर्वतः वेगातिशयादितिभावः ॥ ३६ ॥

गच्छंति गच्छंतश्चसह्यमपश्यंत सरआदीनिचापश्यंत ॥ अत्रप्रथमदिनवासइतिज्ञायते ॥ ३७ ॥ भीतवत् भीताःसंतइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ वर्जयत् वर्जयित्वागच्छत् ॥ ३९॥ भीमघोषमर्णवमिव ॥ अर्धचंद्रादिरर्णवः ॥ निःससर्प सह्यतोनिःसृतं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ महद्भ्यांग्रहाभ्यां राहुकेतुभ्यां संस्पृष्टौ अर्धभागेस्पृष्टौ चंद्रभास्करावि व ॥ महद्भ्यामर्धसंस्पृष्टाविति पाठांतरं ॥ ४२॥ ४३॥ पूर्णार्थप्रतिभानवान्पूर्णस्यअर्थस्यकार्यस्यशकुनैः प्रतिभानवान् ज्ञानवान् ॥ करिष्यमाणस्यकार्यस्यपूर्णत्वज्ञानवानित्यर्थः ॥ परिपूर्णार्थ

एवंतेहरिशार्दूलागच्छंतिबलदर्पिताः॥ अपश्यंतगिरिश्रेष्ठंसह्यंगिरिशतायुतं॥ ३७॥ सरांसिचसुफुल्लानितटाकानिवराणिच॥ रामस्यशासनंज्ञात्वाभीमकोपस्यभीतवत्॥३८॥वर्जयन्नगराभ्याशांस्तथाजनपदानपि॥ सागरौघनिभंभीमंतद्वानरबलंमहत्॥ ३९॥ निःससर्पमहाघोरंभीमघोषमिवार्णवं॥ तस्यदाशरथेःपार्श्वेशूरास्तेकपिकुंजराः॥ ४०॥ तूर्णमापुप्लुवुःसर्वेसदश्वाइवचोदिताः॥ कपिभ्यामूह्यमानौतौशुशुभातेनरर्षभौ॥४१॥महद्भ्यामिवसंस्पृष्टौग्रहाभ्यांचंद्रभास्करौ॥ ततोवानरराजेनलक्ष्मणेनसुपूजितः४२॥ जगामरामोधर्मात्माससैन्योदक्षिणांदिशं॥ तमंगदगतोरामंलक्ष्मणःशुभयागिरा॥ ४३॥ उवाचपरिपूर्णार्थंपूर्णार्थप्रतिभानवान्॥ हृतामवाप्यवैदेहींक्षिप्रंहत्वाचरावणं॥ ४४॥ समृद्धार्थःसमृद्धार्थामयोध्यांप्रतियास्यसि॥ महांतिचनिमित्तानिदिविभूमौचराघव॥ ४५॥ शुभानितवपश्यामिसर्वाण्येवार्थसिद्धये॥ अनुवातिशिवोवायुःसेनांमृदुहितःसुखः॥ ४६॥ पूर्णवल्गुस्वराश्चेमेप्रवदंतिमृगद्विजाः॥ प्रसन्नाश्चदिशःसर्वाविमलश्चदिवाकरः॥ ४७॥

मिति रामविशेषणं ॥ ४४ ॥ ४५॥ ४६ ॥ सेनामनुवाति सेनापृष्ठभागेनवाति ॥ मृदुहितसुखपदैःक्रमेणमांद्यशैत्यसौरभाण्युक्तानि ॥ पूर्णाविच्छेदरहितावल्गवः श्रोत्रसुखाः स्वरायेषांते ॥ ४७ ॥

भार्गवोभृगुपुत्रउशनाः शुक्रोपिप्रसन्नार्चिस्त्वामनुगतोस्ति शुक्रमौढ्यंनास्तीत्युक्तंभवति ॥ यत्तु पुरःशुक्रभावोध्वनितइतितन्नदक्षिणोत्तरगंतॄणांकदापि पुरःशुक्रप्रसक्तेरभावात् ॥ ब्रह्मराशिर्ध्रुवः ॥ ब्रह्मणांसप्तर्षीणांराशिःपुंजीभावोयस्मिन्सतथा तस्माद्विशुद्धोऽभ्रादिमालिन्यरहितः ॥ तपुंजीभावमेवदर्शयति ॥ शुद्धाअभ्रादिहीनाः शुद्धं ध्रुवंप्रदक्षिणंकुर्वाणाअर्चिष्मंतः प्रशस्तार्चिषोभूत्वा प्रकाशंते ॥ ४८ ॥ सपुरोहितः भगवद्विश्वामित्रसृष्टत्वसमीपवर्तिसप्तर्षिमंडलमध्यवर्तिवसिष्ठसहितइत्यर्थः ॥ ईदृशस्त्रिशंकुरस्माकंपितामहोस्माकंपुरोभाति ॥ तस्य दक्षिणदिक्स्थत्वात् ॥ पितामहःपुरोस्माकमितिपांक्तःपाठइतिकतकः ॥ ४९ ॥ इक्ष्वाकूणां परंनक्षत्रं कुलनक्षत्रं ॥ विमले अंगारकादिदुष्टग्रहाक्रमणरहि

उशनाचप्रसन्नार्चिरनुत्वांभार्गवोगतः ॥ ब्रह्मराशिर्विशुद्धश्चशुद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अर्चिष्मंतःप्रकाशंतेध्रुवंसर्वेप्रदक्षिणम् ॥ ४८ ॥ त्रिशंकुर्विमलोभातिराजर्षिःसपुरोहितः ॥ पितामहःपुरोस्माकमिक्ष्वाकूणांमहात्मनां ॥ ४९ ॥ विमलेचप्रकाशंतेविशाखेनिरुपद्रवे ॥ नक्षत्रंपरमस्माकमिक्ष्वाकूणांमहात्मनाम् ॥ ५० ॥ नैर्ऋतंनैर्ऋतानांचनक्षत्रमतिपीड्यते ॥ मूलोमूलवतास्पृष्टोधूप्यतेधूमकेतुना ॥ ५१ ॥ सर्वंचैतद्विनाशायराक्षसानामुपस्थितं ॥ कालेकालगृहीतानांनक्षत्रंग्रहपीडितं ॥ ५२ ॥ प्रसन्नाःसुरसाश्चापोवनानिफलवंतिच ॥ प्रवांतिनाधिकागंधायथर्तुकुसुमाद्रुमाः ॥ ५३ ॥ व्यूढानिकपिसैन्यानिप्रकाशंतेधिकंप्रभो ॥ देवानामिवसैन्यानिसंग्रामेतारकामये ॥ एवमार्यसमीक्ष्यैतत्प्रीतोभवितुमर्हसि ॥ ५४ ॥ ते ॥ ५० ॥ अथनैर्ऋतनक्षत्रपीडामाह ॥ नैर्ऋतं निर्ऋतिदेवताकं मूलः मूलमितियावत् आर्षंपुंस्त्वं अतिपीड्यते अत्यंतंपीड्यते ॥ केनतत्राह ॥ मूलवतेति ॥ मूलवतोश्चैर्दंडाकारतयोत्थितेन धूमकेतुना स्पृष्टोधूप्यते संजाततापोभवति ॥ ५१ ॥ यतः कालेऽतकाले ॥ कालगृहीतानां मृत्युगृहीतानां नक्षत्रं ग्रहपीडितं शन्यंगारकराव्हादिग्रहपीडितं भवतीतिशेषः ॥ ५२ ॥ उशनाचेत्याद्येनदंतं सप्तर्षिकिंचित्कालंविश्रम्य फलमूलादिभुक्त्वा पुनरात्रौगमनकालेलक्ष्मणेनप्रदर्श्यते ॥ अतएववक्ष्यतिसास्मयातिदिवारात्रमिति ॥ सुरसाआपः सरसीष्वितिशेषः ॥ गंधाः अजंतः ॥ गंधवंतोवायवोऽधिकानप्रवांति ॥ मंदंवांतीत्यर्थः ॥ द्रुमाः स्वस्वर्तुमनतिक्रम्यजातकुसुमाः ॥ ५३ ॥ आमयशब्देनदुःखत्वाद्बधोलक्ष्यते ॥ तारकस्यतारकामुरस्यामयोविनाशोयस्मिन्तादृशेसंग्रामे देवसेनान्याव्यूढानिदेवानांसैन्यानीव प्रकाशंते ॥ ५४ ॥

सौमित्रिः स्वयंनिमित्तैराश्वास्य भ्रातुराश्वासायहृष्टःसन्भ्रातरमब्रवीत् ॥ आश्वास्येतिपाठः ॥ ५५ ॥ ऋक्षादयःकर्तारः ॥ कराग्रादीनिकरणानि ॥ ५६ ॥ उद्धतं भीमं रजोलोकमंतर्दधे अंतर्हितमकरोत् ॥ दक्षिणांदिशमितिशेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सर्वाणि नदीस्रोतांसि विपरीतवत् वैपरीत्येन सस्यंदुः ॥ यथाऽग्नेषुधावत्सु चंद्रोधावतीव तद्वत्सेनागतिर्नदीप्रवाहेषुभ्रांत्याभातिस्मेत्यर्थइतिकतकः ॥ वस्तुतोनदीषु वानराणांप्रवाहाभिमुखंतरणे तैराहतानिजलानि विपरीतवहनानीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ साविंशत् ॥ अयं

इतिभ्रातरमाश्वास्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ॥ अथावत्यमहींकृत्स्नांजगामहरिवाहिनी ॥ ५५ ॥ ऋक्षवानरशार्दूलैर्नखदंष्ट्रायुधैरपि ॥ कराग्रैश्चरणाग्रैश्चवानरैरुद्धतंरजः ॥ ५६ ॥ भीममंतर्दधेलोकंनिवार्यसवितुःप्रभां ॥ सपर्वतवनाकाशंदक्षिणांहरिवाहिनी ॥ ५७ ॥ छादयंतीययौभीमाद्यामिवांबुदसंततिः ॥ उत्तरंत्याश्वसेनायाःसततंबद्धयोजनं ॥ ५८ ॥ नदीस्रोतांसिसर्वाणिसस्यंदुर्विपरीतवत् ॥ सरांसिविमलांभांसिद्रुमाकीर्णाश्चपर्वतान् ॥ ५९ ॥ समान्भूमिप्रदेशांश्चवनानिफलवंतिच ॥ मध्येनचसमंताच्चतिर्यक्कायश्चसाविशत् ॥ ६० ॥ समावत्यमहींकृत्स्नांजगाममहतीचमूः ॥ तेदृष्टवदनाःसर्वेजग्मुर्मारुतरंहसः ॥ ६१ ॥ हरयोराघवस्यार्थेसमारोपितविक्रमाः ॥ हर्षवीर्यबलोद्रेकान्दर्शयंतःपरस्परं ॥ ६२ ॥ यौवनोत्सेकजाद्दर्पाद्विविधांश्चक्रुरध्वनि ॥ तत्रकेचिद्द्रुतंजग्मुरुत्पेतुश्चतथापरे ॥ ६३ ॥ केचित्किलकिलांचक्रुर्वानरावनगोचराः ॥ प्रास्फोटयंश्चपुच्छानिसन्निजग्मुःपदान्यपि ॥ ६४ ॥ भुजान्विक्षिप्यशैलांश्चद्रुमानन्येबभंजिरे ॥ आरोहंतश्चशृंगाणिगिरीणांगिरिगोचराः ॥ ६५ ॥ महानादान्प्रमुंचंतिक्ष्वेडामन्येप्रचक्रिरे ॥ उरुवेगैश्चममृदुर्लताजालान्यनेकशः ॥ ६६ ॥ जृंभमाणाश्चविक्रांताविचिक्रीडुःशिलाद्रुमैः ॥ ततःशतसहस्रैश्चकोटिभिश्चसहस्रशः ॥ ६७ ॥ द्वितीयोवास

इतिप्रतीयते ॥ ६० ॥ पुनर्यात्रामाह ॥ समावत्येति ॥ ६१ ॥ समारोपितविक्रमाः ॥ एवमेवमयाकर्तव्यमित्यसाध्येप्यर्थे चित्तसंक्रमितविक्रमप्रकाराः ॥ ६२ ॥ विविधान्प्रकारानेवाह ॥ तत्रेति ॥ ६३ ॥ वानराणांहर्षादिजनितशब्दःकिलकिला ॥ प्रास्फोटयन्पुच्छानिभूमावताडयन् ॥ ६४ ॥ विक्षिप्य प्रसार्य ॥ ६५ ॥ ममृदुः मृदितवंतः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

श्रीमत्तूलुप्रतृतीयांतं श्रीमद्भिरित्यर्थः ॥ अयंतृतीयोवासः ॥ दिवारात्रं मध्यरात्रेएवयाममात्रंवासइत्याशयः ॥ ६८ ॥ प्रमोक्षयिषवः ॥ मोक्षशब्दात्तत्करोतीतिणौसन्यार्षेऽभ्यासलोपेऽउप्रत्ययेचरूपं प्रमोचयितुमिच्छावंतइत्यर्थः ॥ नावसन्दिवेतिशेषः ॥ ६९ ॥ सह्यपर्वतं तत्पर्वतदक्षिणभागं तमासाद्य तेवानराः समारुहन्नच्छिखरमितिशेषः ॥ ७० ॥

वानराणांसुघोराणांश्रीमत्परिवृतामही ॥ सास्मयातिदिवारात्रंमहतीहरिवाहिनी ॥ ६८ ॥ प्रहृष्टमुदिताःसर्वेसुग्रीवेणाभिपालिताः ॥ वानरास्त्वरितायांतिसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ प्रमोक्षयिषवःसीतांमुहूर्तंकापिनावसन् ॥ ६९ ॥ ततःपादपसंबाधंनानावनसमायुतं ॥ सह्यपर्वतमासाद्यवानरास्तेसमारुहन् ॥ ७० ॥ काननानिविचित्राणिनदीप्रस्रवणानिच ॥ पश्यन्नपिययौरामःसह्यस्यमलयस्यच ॥ ७१ ॥ चंपकांस्तिलकांश्चूतान्प्रसेकान्सिंदुवारकान् ॥ तिमिशान्करवीरांश्चभंजंतिस्मप्लवंगमाः ॥ ७२ ॥ अशोकांश्चकरंजांश्चप्लक्षन्यग्रोधपादपान् ॥ जंबुकामलकान्नागान्भंजंतिस्मप्लवंगमाः ॥ ७३ ॥ प्रस्तरेषुचरम्येषुविविधाःकाननद्रुमाः ॥ वायुवेगप्रचलिताःपुष्पैरवकिरंतितान् ॥ ७४ ॥ मारुतःसुखसंस्पर्शोवातिचंदनशीतलः ॥ षट्पदैरनुकूजद्भिर्वनेषुमधुगंधिषु ॥ ७५ ॥ अधिकंशैलराजस्तुधातुभिस्तुविभूषितः ॥ धातुभ्यःप्रस्रुतोरेणुर्वायुवेगेनघट्टितः ॥ ७६ ॥ सुमहद्वानरानीकंछादयामाससर्वतः ॥ गिरिप्रस्थेषुरम्येषुसर्वतःसंप्रपुष्पिताः ॥ ७७ ॥ केतक्यःसिंदुवाराश्चवासंत्यश्चमनोरमाः ॥ माधव्योगंधपूर्णाश्चकुंदगुल्माश्चपुष्पिताः ॥ ७८ ॥ चिरिबिल्वामधूकाश्चवंजुलाबकुलास्तथा ॥ रंजकास्तिलकाश्चैवनागवृक्षाश्चपुष्पिताः ॥ ७९ ॥ चूताःपाटलिकाश्चैवकोविदाराश्चपुष्पिताः ॥ मुचुलिंदार्जुनाश्चैवसिंशपाःकुटजास्तथा ॥ ८० ॥

सह्यपर्वतमासेदुर्मलयंचमहीधरमितिपाठांतरंतीर्थसंमतं ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ प्रस्तरेषु पाषाणेषु स्थितानितिशेषः ॥ ७४ ॥ षट्पदैरनुकूजद्भिरुपलक्षितोमारुतोवाति ॥ ७५ ॥ धातुभ्यः गैरिकादिभ्यः ७६ ॥ ७७ ॥ केपुष्पितास्तत्राह ॥ केतक्यइत्यादि ॥ गंधपूर्णागंधाढ्याः इदंसर्वविशेषणं ॥ कुंदगुल्माः कुंदानांगुल्माः ॥ ७८ ॥ वंजुलोवानीरः ॥ ७९ ॥ कोविदारः पीतकुरंटकः ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ प्रीयमाणैः उक्तपुष्पदर्शनेनेतिशेषः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ तत्र सह्यगिरिप्रांते ॥ ८५ ॥ तस्यसह्यस्य मलयस्यच ॥ ८६ ॥ अमृतगंधीनि अमृतोपमानि ॥

हिंतालास्तिमिशाश्चैवचूर्णकानीपकास्तथा ॥ नीलाशोकाश्चसरलाअंकोलाःपद्मकास्तथा ॥ ८१ ॥ प्रीयमाणैःप्लवंगैस्तुसर्वेपर्याकुलीकृताः ॥ वाप्यस्तस्मिन्गिरौरम्याःपल्वलानितथैवच ॥ ८२ ॥ चक्रवाकानुचरिताःकारंडवनिषेविताः ॥ प्लवैःक्रौंचैश्चसंकीर्णावराहमृगसेविताः ॥ ८३ ॥ ऋक्षैस्तरक्षुभिःसिंहैःशार्दूलैश्चभयावहैः ॥ व्यालैश्चबहुभिर्भीमैःसेव्यमानाःसमंततः ॥ ८४ ॥ पद्मैःसौगंधिकैःफुल्लैःकुमुदैश्चोत्पलैस्तथा ॥ वारिजैर्विविधैःपुष्पैरम्यास्तत्रजलाशयाः ॥ ८५ ॥ तस्यसानुषुकूजंतिनानाद्विजगणास्तथा ॥ स्नात्वापीत्वोदकान्यत्रजलेक्रीडंतिवानराः ॥ ८६ ॥ अन्योन्यंप्लावयंतिस्मशैलमारुह्यवानराः ॥ फलान्यमृतगंधीनिमूलानिकुसुमानिच ॥ ८७ ॥ बभंजुर्वानरास्तत्रपादपानांमदोत्कटाः ॥ द्रोणमात्रप्रमाणानिलंबमानानिवानराः ॥ ८८ ॥ ययुःपिबंतःस्वस्थास्तेमधूनिमधुपिंगलाः ॥ पादपानवभंजंतोविकर्षंतस्तथालताः ॥ ८९ ॥ विधमंतोगिरिवरान्प्रययुःप्लवगर्षभाः ॥ वृक्षेभ्योन्येतुकपयोनंदंतोमधुदर्पिताः ॥ ९० ॥ अन्येवृक्षान्प्रपद्यंतेप्रपिबंत्यपिचापरे ॥ बभूववसुधातैस्तुसंपूर्णाहरिपुंगवैः ॥ यथाकलमकेदारैःपक्वैरिववसुंधरा ॥ ९१ ॥ महेंद्रमथसंप्राप्यरामोराजीवलोचनः ॥ आरुरोहमहाबाहुःशिखरंद्रुमभूषितं ॥ ९२ ॥ ततःशिखरमारुह्यरामोदशरथात्मजः ॥ कूर्ममीनसमाकीर्णमपश्यत्सलिलाकुलं ॥ ९३ ॥ तेसह्यंसमतिक्रम्यमलयंचमहागिरिं ॥ आसेदुरानुपूर्वेणसमुद्रंभीमनिस्वनं ॥ ९४ ॥

अयंचतुर्थोवासः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ पीतमधुभिर्हरिभिरिवतनुभवउपमा यथेति ॥ पक्वैः पक्वफलैः कलमकेदारैर्व्रीहिक्षेत्रैर्यथाभाति ॥ इवशब्दस्तथार्थे ॥ तथा तैःपूर्णा वसुधाबभूव ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ तत्रानुक्तमपिवासत्रयमन्यद्बोध्यं आग्निवेश्योक्तेः तेसर्वेवानराआनुपूर्वेण सेनासन्निवेशक्रमेण ॥ ९४ ॥

अवरुह्य महेंद्रादित्यर्थः ॥ ९५ ॥ सहसोत्थितैर्लहरीरूपेणागतैस्तोयौघैर्धौतंक्षालितमुपलतलंयस्यांतां ॥ ९६ ॥ या पूर्वमुपस्थिता चिंता तरणविषया सेदानीमपि प्रवर्तत इतिशेषः ॥ ९७ ॥ अतीरः अलभ्यपरतीरः अनुपायेन उपायरूपालंबनहीनेन ॥ ९८ ॥ मंत्रोविचारः ॥ ९९ ॥ १०० १०१ ॥ स्वांस्वांसेनां समुत्सृज्य कश्चिदपि कुतोपिहेतोर्मात्रजेत् ॥ यतोनोस्माकं छन्नं रक्षोमायाकृतत्वात् गूढंभयमस्तीतिज्ञेयं ॥ सावधानतयास्थेयमितिबोधितं ॥ अतोद्यशूराः सर्वेवानराः सेनारक्षार्थंगच्छंतु ॥

अवरुह्यजगामाशुवेलावनमनुत्तमं॥ रामोरमयतांश्रेष्ठःससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥ ९५॥ अथधौतोपलतलांतोयौघैःसहसोत्थितैः॥ वेलामासाद्यविपुलांरामोवचनमब्रवीत् ॥ ९६ ॥ एतेवयमनुप्राप्ताःसुग्रीववरुणालयं ॥ इहेदानींविचिंतासायानःपूर्वमुपस्थिता ॥९७॥ अनःपरमतीरोयंसागरःसरितांपतिः॥ नचायमनुपायेनशक्यस्तरितुमर्णवः॥९८॥तदिहैवनिवेशोस्तुमंत्रःप्रस्तूयतामिह॥ यथेदंवानरबलंपरंपारमवाप्नुयात्॥९९॥ इतीवसमहाबाहुःसीताहरणकर्शितः॥ रामःसागरमासाद्यवासमाज्ञापयत्तदा॥ १०० ॥ सर्वाःसेनानिवेश्यंतांवेलायांहरिपुंगव ॥ संप्राप्तोमंत्रकालोनःसागरस्येहलंघने॥ १०१॥ स्वांस्वांसेनांसमुत्सृज्यमाचकश्चित्कुतोव्रजेत्॥ गच्छंतुवानराःशूराज्ञेयंछन्नंभयंचनः॥ १०२॥ रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्रीवःसहलक्ष्मणः ॥ सेनांनिवेशयत्तीरेसागरस्यद्रुमायुते॥ १०३॥ विरराजसमीपस्थंसागरस्यचतद्बलं ॥ मधुपांडुजलःश्रीमान्द्वितीयइवसागरः॥ १०४ वेलावनमुपागम्यततस्तेहरिपुंगवाः॥ निविष्टाश्चपरंपारंकांक्षमाणामहोदधेः ॥ १०५ ॥ तेषांनिविशमानानांसैन्यसन्नाहनिस्वनः ॥ अंतर्धायमहानादमर्णवस्य प्रशुश्रुवे॥ १०६॥

सेनायाश्चतुर्दिक्षुगत्वा तत्रस्थित्वा तांरक्षंतित्यर्थः ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ मधुपांडवोमधुपिंगलावानराएवजलंयस्यसः ॥ मधुशब्दसमभिव्याहारात् पांडुशब्दःपिंगलवर्णवाचीज्ञेयः ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ समुद्रशब्दमंतर्धाय सैन्यसन्नाहस्य सैन्यसंचारस्य शब्दः शुश्रुवे ॥ १०६ ॥

त्रिधानिविष्टा ऋक्षगोलांगूलवानररूपत्रियूथभेदेन ॥ ऋक्षगोलांगूलानामपिवानरावांतरजातित्वात्सर्वेषांवानरत्वेनाप्युक्तिर्नासंगता ॥ त्रिधानिविष्टा त्रिवलयानिविष्टेत्यन्ये ॥ १०७ ॥ पश्यमाना पश्यंती हृष्टाभूदितिशेषः ॥१०८॥ असंबाधं मध्येगिर्याद्याश्रयरहितं ॥ वक्ष्यमाणसकलविशेषणं वरुणावासं पश्यंतोनिषेदुरित्यन्वयः ॥ १०९ ॥ चंडनक्रग्राहैर्महाघोरं ॥ क्षपादौ दिवसक्षये ॥ तेनप्रदोषकालेचंद्रोदयेप्रवृद्धफेनौघैर्हसंतमिवस्थितं ॥ उपलक्षणमिदं ॥ ऊर्मिभिर्नृत्यंतमिवस्थितं ॥ ११० ॥ समुद्भूतं

सावानराणांध्वजिनीसुग्रीवेणाभिपालिता॥ त्रिधानिविष्टामहतीरामस्यार्थपराऽभवत्॥१०७॥सामहार्णवमासाद्यहृष्टावानरवाहिनी॥ वायुवेगसमाधूतंपश्यमानामहार्णवम् ॥ १०८ ॥ दूरपारमसंबाधंरक्षोगणनिषेवितं ॥ पश्यंतोवरुणावासंनिषेदुर्हरियूथपाः ॥१०९॥ चंडनक्रग्राहघोरंक्षपादौदिवसक्षये॥ हसंतमिवफेनौघैर्नृत्यंतमिवचोर्मिभिः॥११०॥ चंद्रोदयेसमुद्भूतंप्रतिचंद्रसमाकुलं चंडानिलमहाग्राहैःकीर्णंतिमितिमिंगिलैः ॥ १११ ॥ दीप्तभोगैरिवाकीर्णंभुजंगैर्वरुणालयं ॥ अवगाहंमहासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलं ॥ ११२ ॥ सुदुर्गदुर्गमार्गंतमगाधमसुरालयं ॥ मकरैर्नागभोगैश्चविगाढावातलोलिताः ॥ ११३ ॥ उत्पेतुश्चनिपेतुश्चप्रहृष्टाजलराशयः॥ अग्निचूर्णमिवाविद्धंभास्वरांबुमहोरगं॥ सुरारिनिलयंघोरंपातालविषयंसदा॥११४॥ सागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपमं॥ सागरंचांबरंचेतिनिर्विशेषमदृश्यत॥ ११५॥ वृद्धं ॥ ऊर्मिस्थप्रतिचंद्रैःसमाकुलं व्याप्तं ॥ चंडानिलतुल्यवेगैर्जलचरैर्महाग्राहैः॥ तिमिः अस्तिमत्स्यतिमिर्नामशतयोजनमायतइतिलक्षितः ॥ तिमिंगिलस्तन्निगरणशक्तः ॥ तैःकीर्णं व्याप्तं ॥११११॥ दीप्तभोगैरुज्ज्वलदेहैर्भुजंगैराकीर्णं वरुणालयं पातालमिव ॥ ११२ ॥ सुदुर्गं शोभनानिलंकादीनिदुर्गाणियस्मिन् ॥ दुर्गमार्गं दुष्प्रापमार्गं दुष्प्रापपरपारप्राप्त्युपायमित्यर्थः ॥११३॥ जलराशयऊर्मिरूपाः॥ भास्वराः फणमणिंभिर्भासमानाः अंबुमहोरगाजलसर्पायस्मिन्तं ॥ अतएवाग्निचूर्णं विस्फुलिंगरूपमाविद्धं क्षिप्तमिवान्नदृश्यतइतिशेषः सदा पातालविषयं पातालगोचरं सागरं॥ ११४ ॥ अंबरप्रख्यं वैपुल्यातलत्वैः ॥ तैरेवचांबरं सागरोपमं ॥ उपमेयोपमालंकारः ॥ एवंसतियत्फलति तद्वाच्यवृत्त्याह निर्विशेषं परस्परातिरिक्तसदृशरहितं ॥ ११५॥

तयोरेवसमानधर्मांतरमाह ॥ संपृक्तमिति ॥ संसृष्टं तुल्यमित्यर्थः ॥ नभोंभसोस्तुल्यरूपत्वात्तारारत्नसमाकुले मुक्ताश्रेष्ठैर्नक्षत्रश्रेष्ठैश्च समाकुले समुद्रनभसी तादृग्रूपे परस्परसदृशरूपे दृश्येते ॥ ११६ ॥ समुत्पतितमेघस्यांबरस्य वीचिमालाकुलस्य सागरस्येत्यन्वयः ॥११७॥ सक्ताः निरंतराः ॥ ११८ ॥ वायुनाविषक्तं संबद्धं अतएव रत्नौघक्षेपकोर्मिमयजलसन्नादवंतं ॥ अतएवक्रुद्धमुत्पतंतमिवस्थितं ॥ ११९ ॥ जलाशयः समुद्रः ॥ १२० ॥ भ्रांतानांघूर्णतामूर्मिजालानां सन्नादोयत्रतं ॥ अतएव प्रलोलं

संपृक्तंनभसाप्यंभःसंपृक्तंचनभोंऽभसा॥ तादृग्रूपेस्मदृश्येतेतारारत्नसमाकुले ॥ १६ ॥ समुत्पतितमेघस्यवीचिमालाकुलस्यच ॥ विशेषोनद्वयोरासीत्सागरस्यांबरस्यच ॥ १७॥ अन्योन्यैराहताःसक्ताःसस्वनुर्भीमनिस्वनाः॥ ऊर्मयःसिंधुराजस्यमहाभेर्यइवांबरे ॥१८॥रत्नौघजलसन्नादंविषक्तमिववायुना॥ उत्पतंतमिवक्रुद्धंयादोगणसमाकुलं ॥ १९॥ ददृशुस्तेमहात्मानोवाताहतजलाशयं॥ अनिलोद्धूतमाकाशेप्रलपंतमिवोर्मिभिः॥ १२० ॥ ततोविस्मयमापन्नाहरयोददृशुःस्थिताः॥ भ्रांतोर्मिभिर्जलसन्नादंप्रलोलमिवसागरं॥ १२१॥ इत्यार्षे० वा० यु० चतुर्थःसर्गः ॥ ४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सातुनीलेनविधिवत्स्वारक्षासुसमाहिता॥ सागरस्योत्तरेतीरेसाधुसाविनिवेशिता॥ १ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौतत्रवानरपुंगवौ॥ विचेरतुश्चतांसेनांरक्षार्थंसर्वतोदिशं ॥ २ ॥ निविष्टायांतुसेनायांतीरेनदनदीपतेः॥ पार्श्वस्थंलक्ष्मणंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत्॥३॥ शोकश्चकिलकालेनगच्छतात्यपगच्छति ॥ ममचापश्यतःकांतामहन्यहनिवर्धते ॥ ४ ॥

प्रचलमिवस्थितं ॥ १२१ ॥ नरपमानः ॥ इतिश्रीरा० वा० यु० चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥७॥ ॥७॥

स्वारक्षा सुकृतमासमंताद्रक्षणंयस्याःसा ॥ सुसमाहिता सम्यगचिता ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ अथ समुद्रवेलावनाद्युद्दीपकदर्शनात् परतीरस्थसीतास्मृत्या शोचति शोकश्चेति ॥ गच्छताकालेन इष्टांतरवियोगजःशोकोपिगच्छतीतिप्रसिद्धिर्ममप्रियाविरहजेशोकेतु विपरीतमित्याह ॥ ममचेति चस्त्वर्थे ॥ ४ ॥

नन्वचिरात्प्रत्याहरिष्यामः किंशोकेनेत्यत्रतत्रैवविघ्नचिंतयादुःखमित्याह ॥ नमेइति ॥ प्रिया दूरेस्थितेति मेदुःखंनास्ति स्त्रीधर्मदिवसवत् ॥ तथाहृतेत्यपि नदुःखं प्रबलदुष्कर्मवशंप्राप्तत्वात् अपितु अस्यावयः प्राणावस्थितिकालोतिवर्तते मासमात्रंजीवनमित्युक्तेः तत्रापि बहुदिवसात्ययात् ॥ यद्वा वयोयौवनमितिप्राकृतवद्वादः ॥५॥ यतोयस्यांदिशि कांता तद्दिशि वाहि गच्छ तत्रस्थितां तांस्पृष्ट्वा मामपिस्पृश ॥ किमेतावतातवेत्यत्राह ॥ त्वयीति ॥ कांतास्पर्शवतित्वयि मेगात्रसंस्पर्शोनिदाघतप्तदृष्टेश्चंद्रेसमागमोयथाऽखिलदृष्टितापशामकएवंत्वत्स्पर्शोगात्रीयाखिलतापशामकइत्यर्थः ॥ निदर्शनात्रालंकारः ॥६॥ अथ हेत्वंतरेणशोकः॥ तन्मेइति ॥ म्रियमाणासा

नमेदुःखंप्रियादूरेनमेदुःखंहृतेतिच ॥ एतदेवानुशोचामिवयोस्यात्यतिवर्तते ॥ ५॥ वाहिवातयतःकांतांतांस्पृष्ट्वामामपिस्पृश॥ त्वयिमेगात्रसंस्पर्शश्चंद्रेदृष्टिसमागमः॥ ६॥तन्मेदहतिगात्राणिविषंपीतमिवाशये॥ हानाथेतिप्रियासामांम्रियमाणायदब्रवीत्॥७॥ तद्वियोगेंधनवतातच्चिंताविमलार्चिषा ॥ रात्रिंदिवंशरीरंमेदह्यतेमदनाग्निना॥ ८ ॥ अवगाह्यार्णवंस्वप्स्येसौमित्रेभवताविना॥ एवंचप्रज्वलन्कामोनमांसुभंजलेदहेत्॥९॥ बव्हेतत्कामयानस्यशक्यमेतेनजीवितुं॥ यदहंसाचवामोरूरेकांधरणिमाश्रितौ॥ १० ॥ केदारस्येवकेदारःसोदकस्यनिरूदकः॥ उपस्नेहेनजीवामिजीवंतींयच्छृणोमितां ॥ ११ ॥ कदानुखलुसुश्रोणींशतपत्रायतेक्षणां॥ विजित्यशत्रून्द्रक्ष्यामिसीतांस्फीतामिवश्रियं॥ १२ ॥ हानाथेतियदब्रवीत् तदेवअनुमानेन मेआशये चित्तेस्थितमितिशेषः ॥ पीतंविषमिव मेगात्राणि दहति॥७॥रात्रिंदिवमितिनिपातः ॥८॥ सौमित्रे त्वमत्रैवतिष्ठेतिशेषः॥ भवताविनाहमेकएवार्णवमवगाह्यस्वप्स्ये॥ एवंसति प्रज्वलन्कामोजलेसुप्तं नदहेत्॥ जलस्याग्निविरोधित्वात् मनोमूलकामस्य सुप्तौमनउपरमेणोपरमाच्चेतिभावः ॥ भवताविनेत्युक्तिरेकाकित्वेननिद्राप्राप्त्यै॥९॥ यद्यस्मात् अहं साच वामोरूरेकांधरणिमाश्रितौ॥ एतत्कामयमानस्यबहु॥एतेनजीवितुंशक्यं कामुकएकशय्यासनेनयथाजीवति तथाएतेनापिजीवितुंशक्यं एकभूलोकस्थत्वेनलाभसंभवसत्वादितिभावः॥१०॥यथासोदकस्यकेदारस्योपस्नेहेनसंबंधेन निरुदकोपि केदारस्तत्स्थंधान्यंजीवति नशुष्यति तद्वत्तस्याः जीवनवार्ताश्रवणेनाहमपिजीवामि॥११॥स्फीतांश्रियमिव समृद्धां राज्यलक्ष्मीमिव॥१२

रसायनं पारदादि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अविक्षोभ्याणि दुराधर्षाणि रक्षांसि विधूय मद्बारातेषांविधूननंकृत्वोत्पतिष्यतीतिसंबंधः ॥ १७ ॥ स्वभावतनुका प्रकृत्याकृशशरीरा ॥ देशकालविपर्ययात् प्राचीनदुष्कर्मवशप्राप्तदुःखसाधनदेशकालसंबंधात् ॥१८॥ प्रत्याहरिष्यामि जानक्याइतिशेषः ॥ मानसं मनसिवर्तमानं ॥ प्रत्या हरणसंभावनयाप्रागपिशोकोत्सर्गात्त्रक्रःसाधुत्वं ॥ १९ ॥ मेकंठमालंब्येत्यन्वयः ॥ २० ॥ शुक्लतरं मलिनं ॥ २१ ॥ विलपतोरामस्य विलापंश्रुत्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ सी

कदासुचारुदंतोष्ठंतस्याःपद्ममिवाननं॥ईषदुन्नाम्यपास्यामिरसायनमिवातुरः॥ १३॥ तौनस्याःसहितौपीनौस्तनौतालफलोपमौ॥ कदानुखलुसोत्कंपौहसंत्यामांभजिष्यतः॥ १४ ॥ सानूनमसितापांगीरक्षोमध्यगतासती॥ मन्नाथानाथहीनेववत्रातारंनाधिगच्छति ॥ १५॥ कथंजनकराजस्यदुहिताममचप्रिया ॥ राक्षसीमध्यगाशेतेस्नुषादशरथस्यच॥ १६॥ अविक्षोभ्याणिरक्षांसिसाविधूयो त्पतिष्यति॥ विधूयजलदान्नीलाच्छशिलेखाशरत्स्विव॥ १७॥ स्वभावतनुकानूनंशोकेनानशनेनच॥ भूयस्तनुतरासीतादेशकाल विपर्ययात्॥ १८॥ कदानुराक्षसेंद्रस्यनिधायोरसिसायकान्॥ शोकंप्रत्याहरिष्यामिशोकमुत्सृज्यमानसं ॥ १९॥ कदानुखलुमे सांध्वीसीताःमरसुतोपमा॥ सोत्कंठाकंठमालंब्यमोक्षत्यानंदजंजलं॥ २०॥ कदाशोकमिमंघोरंमैथिलीविप्रयोगजं॥ सहसाविप्र मोक्ष्यामिवासःशुक्लतरंयथा॥ २१॥ एवंविलपतस्तस्यतत्रारामस्यधीमतः॥ दिनक्षयान्मंदवपुर्भास्करोस्तमुपागतः॥ २२॥ आ श्वासितोलक्ष्मणेनरामःसंध्यामुपासत॥ स्मरन्कमलपत्राक्षींसीतांशोकाकुलीकृतः॥ २३॥इत्यार्षे०वा०रा०यु०कां०पंचमःस र्गः॥ ५॥ ॥९॥ ॥९॥

तांस्मरन् हेतौशतृप्रत्ययः ॥ तत्स्मरणाद्धेतोः शोकाकुलीकृतोरामोलक्ष्मणेनाश्वासितः ॥ २३ ॥ गरमा

नः ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेवा० यु० पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

अथ कविना हनूमत्प्रतिनिवृत्तिं समुद्रतीरेरामानयनपर्यंतामुपवर्ण्य तन्निवृत्त्यनंतरकालिकः सभयरावणव्यापारउपवर्ण्यते वाचःक्रमवृत्तित्वात्॥ लंकायामिति ॥ हनूमता शक्रेणेव कृतं घोरंकर्मदृष्ट्वा राक्षसानब्रवीत् ॥ १ ॥ ह्रीबीजमाह ॥ धर्षितेति आक्रांतेत्यर्थः ॥ वानरमात्रेण एकेननिरायुधेनचेत्यर्थः ॥ २ ॥ आविला क्षुभिता ॥ ३ ॥ वोभद्रमस्तु ॥ किंकरिष्यामि ॥ अनंतरंवोयुष्माकंकिंयुक्तं योग्यानुष्ठानं किंरोचतइतिशेषः ॥ यत्कर्मानुष्ठितं तन्नःसमर्थंभवेत् यच्चकृतं सुकृतंसम्यगनुष्ठितं श्लाघनीयंभ

लंकायांतुकृतंकर्मघोरंदृष्ट्वाभयावहं॥ राक्षसेंद्रोहनुमताशक्रेणेवमहात्मना॥ अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्हियाकिंचिदवाङ्मुखः॥ १॥ धर्षिताचप्रविष्टाचलंकादुष्प्रसहापुरी ॥ तेनवानरमात्रेणदृष्टासीताचजानकी ॥ २॥ प्रासादोधर्षितश्चैत्यःप्रवराराक्षसाहताः॥ आ विलाचपुरीलंकासर्वाहनुमताकृता ॥ ३ ॥ किंकरिष्यामिभद्रंवःकिंवोयुक्तमनंतरं ॥ उच्यतांनःसमर्थंयत्कृतंचसुकृतंभवेत् ॥ ४ ॥ मंत्रमूलंचविजयंप्रवदंतिमनस्विनः ॥तस्माद्वैरोचयेमंत्ररामंप्रतिमहाबलाः ॥ ५॥ त्रिविधाःपुरुषालोकेउत्तमाधममध्यमाः॥तेषां तुसमवेतानांगुणदोषौवदाम्यहम् ॥ ६ ॥मंत्रस्त्रिभिर्हिसंयुक्तःसमर्थैर्मंत्रनिर्णये॥ मित्रैर्वापिसमानार्थैर्बांधवैरपिवाधिकैः॥ ७॥ स हितोमंत्रयित्वायःकर्मारंभान्प्रवर्तयेत्॥ दैवेचकुरुतेयत्नंतमाहुःपुरुषोत्तमम्॥ ८ ॥एकोर्थंविमृशेदेकोधर्मंप्रकुरुतेमनः॥ एकःका र्याणिकुरुतेतमाहुर्मध्यमंनरं॥ ९॥

वेत्तदुच्यतां ॥ ४ ॥ सर्वतःसमर्थस्यतव कोविचारइत्यत्र राजनीतिरियमित्याह ॥ मंत्रमूलमिति ॥ मनस्विनः शूराः ॥ ५ ॥ यस्योत्तमप्रभुत्वप्रत्यायनशेषतया मंत्रत्रैविध्यात्प्रभुत्रैविध्यमाह ॥ त्रिविधाइति ॥ पुरुषाः मंत्रापेक्षिणःप्रभुपुरुषाः समवेतानां संकीर्णरूपाणां लक्षणाज्ञानंविना विवेक्तुमशक्यानां गुणदोषौ ॥ उत्तमानांगुणोमध्यमानां गुणदोषौ अधमानांदोषश्चेतिविवेकः ॥ ६ ॥ यस्यमंत्रउच्यमानलक्षणैस्त्रिभिःसंयुक्तोभवति ॥ योवामित्रादि भिस्त्रिभ्योधिकैरपिसहितोमंत्रयित्वा कर्मारंभात्प्रवर्तयेत् ॥ दैवे दैवसहायेच यत्नंकुरुते तमुत्तमंपुरुषमाहुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एकोर्थमिति ॥ विचारोस्यगुणः ॥ इतरनिरपे क्षतादोषः ॥ ९ ॥

गुणदोषौ युक्तायुक्तत्वहिताहितादिकमिष्टैःसह ननिश्चित्य दैवव्यपाश्रयंत्यक्त्वा दैवोपेक्षांकृत्वा कार्यंकरिष्यामीत्युपक्रम्य तदप्यंतेउपेक्षेत् निवर्तयेत्सनराधमः ॥ १० ॥ य द्वशात्प्रुत्रैविध्यमुक्तं ॥ तस्यमंत्रस्यापीदानींत्रैविध्यमाह ॥ यथेति ॥११॥ तानेवमंत्रप्रकारानाह ॥ ऐकमत्यमिति॥ शास्त्रदृष्टेन नीतिशास्त्रप्रतिपादितेनचक्षुषा नयचक्षुषा मंत्रिणोयत्रमंत्रे ऐकमत्यमुपागम्य निरताः प्रतिष्ठितास्तंमंत्रमुत्तममाहुः ॥१२॥ बह्वीर्मतीर्गत्वा बहुविरुद्धमतिविषयतांप्राप्येत्यर्थः ॥ पुनर्वैमत्यानंतरं राजभीत्याद्युपाधितो यत्रमंत्रे एकतामैकमत्यंप्राप्तः समंत्रोमध्यमः ॥१३॥ अन्योन्यमतिं भिन्नभिन्नमतिमास्थाय यत्रमंत्रे समंतात्प्रति प्रतिस्पर्धया भाष्यते॥ कथंचित्कष्टेनैकमत्येपि श्रेयश्चना

गुणदोषौननिश्चित्यत्यक्त्वादैवव्यपाश्रयं॥ करिष्यामीतियःकार्यमुपेक्षेत्सनराधमः॥१०॥ यथेमेपुरुषानित्यमुत्तमाधममध्यमाः॥ एवंमंत्रोपिविज्ञेयउत्तमाधममध्यमः ॥ ११ ॥ ऐकमत्यमुपागम्यशास्त्रदृष्टेनचक्षुषा ॥ मंत्रिणोयत्रनिरतास्तमाहुर्मंत्रमुत्तमम् ॥ १२॥ बह्वीरपिमतीर्गत्वामंत्रिणामर्थनिर्णयः॥ पुनर्यत्रैकतांप्राप्तःसमंत्रोमध्यमःस्मृतः ॥ १३ ॥ अन्योन्यमतिमास्थाययत्रसंप्र तिभाष्यते॥ नचैकमत्येश्रेयोस्तिमंत्रःसोऽधमउच्यते॥१४॥ तस्मात्सुमंत्रितंसाधुभवंतोमतिसत्तमाः॥ कार्यसंप्रतिपद्यंतांएतत्कृत्यं मतंमम॥ १५॥ वानराणांहिधीराणांसहस्रैःपरिवारितः॥ रामोऽभ्येतिपुरींलंकामस्माकमुपरोधकः॥१६॥ तरिष्यतिचसुव्यक्तंराघ वःसागरःसुखं॥ तरसायुक्तरूपेणसानुजःसबलानुगः॥१७॥ स्ति समंत्रोऽधमः ॥ १४ ॥ उपसंहरति तस्मादिति ॥ यत्कार्यं सुमंत्रितंभवति तदेवसा धुभवति ॥ भवंतश्च मंत्रे मत्यासत्तमाः श्रेष्ठाअतोयत्कार्यं सुमंत्रितंसाधुभवति तत्कार्यं संप्रतिपद्यंतां ऐकमत्येननिश्चिन्वंतु ॥ यदेवभवद्भिर्निश्चितं तदेवममकृत्यंकर्तुंयोग्यंम तमिष्टं ॥ १५ ॥ विचारप्रयोजिकाशत्रुभीतिश्चनिश्चितास्माकमित्याह ॥ वानराणामिति ॥ अभ्येतीतिवर्तमानसामीप्येलट् ॥ अचिरादागमिष्यत्येवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननु कथंदुस्तरेसागरेस्थिते रामागमनशंकेत्यत्राह ॥ तरिष्यतीति ॥ सुव्यक्तं सुखंतरिष्यति॥ प्रथमांतपाठे सगरस्यगोत्रापत्यंसागरइतिरामविशेषणं तदासागरमितिद्वितीयांत मन्यत्पदमध्याहार्यं ॥ कोवातरणोपायस्तस्येत्यत्राह ॥ तरसेति ॥ बलेन तपोबलसहजबलदिव्यास्त्राणामन्यतमेनेत्यर्थः॥ बलैर्वानरबलैरनुगैः सुग्रीवादिभिश्चसहितः ॥१७॥

तदेवाह ॥ समुद्रमिति ॥ अन्यत्सेतुबंधनं तस्मिन्नेकस्मिन्वानरे एवंविधे एवंविधव्यापारेसति बहुभिर्वानरैःसह रामे विरुद्धेकार्ये विरुद्धंकर्तुमुद्यतेसति यन्ममपुरेसैन्येच हितं तत्सर्वं संमंत्र्यतां॥१८॥ जयमान ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु० षष्ठःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥७॥ ॥ ७॥ तत्रादौ दुर्मंत्रिणांदुर्मंत्रमाह ॥ इत्युक्ताइति ॥ यतोनीतिबाह्याअतएवाबु द्धयस्तेराक्षसाद्विषत्पक्षस्य रामसुग्रीवादेर्बलमविज्ञाय ज्ञात्वापि मोहादविगणय्यवा प्रांजलयःसंतोरावणमूचुः ॥ तदेवाह ॥ राजन्निति ॥ ऋष्टिरसिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

समुद्रमुच्छोषयतिवीर्येणान्यत्करोतिवा॥ तस्मिन्नेवंविधेकार्येविरुद्धेवानरैःसह ॥ हितंपुरेचसैन्येचसर्वंसंमंत्र्यतांम म॥१८॥इत्या र्षेश्रीमद्रा० वा० यु० षष्ठःसर्गः॥ ६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ इत्युक्तारक्षसेंद्रेणराक्षसास्तेमहाबलाः॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वे रावणंराक्षसेश्वरं॥ १ ॥ द्विषत्पक्षमविज्ञायनीतिबाह्यास्त्वबुद्धयः ॥ राजन्परिघशक्त्यृष्टिशूलपट्टिशकुंतलं ॥ २ ॥ सुमहन्नोबलंक स्माद्विषादंभजतेभवान्॥ त्वयाभोगवतींगत्वानिर्जिताःपन्नगायुधि ॥ ३ ॥ कैलासशिखरावासीयक्षैर्बहुभिरावृतः ॥ सुमहत्कदनं कृत्वावश्यस्तेधनदःकृतः॥ ४ ॥ समहेश्वरसख्येनश्लाघमानस्त्वयाविभो ॥ निर्जितःसमरेरोषाल्लोकपालोमहाबलः ॥ ५ ॥ विनिपा त्यचयक्षौघान्विक्षोभ्यविनिगृह्यच॥त्वयाकैलासशिखराद्विमानमिदमाहृतं॥६॥मयेनदानवेंद्रेणत्वद्भयात्सख्यमिच्छता ॥ दुहिता तवभार्यार्थेदत्ताराक्षसपुंगव॥ ७॥ दानवेंद्रोमहाबाहोवीर्योत्सिक्तोदुरासदः॥ विगृह्यवशमानीतःकुंभीनस्याःसुखावहः॥ ८॥ नि र्जितास्तेमहाबाहोनागागत्वारसातलं॥ वासुकिस्तक्षकःशंखोजटीचवशमाहृताः॥ ९॥ अक्षयाबलवंतश्चशूरालब्ध वराःपुनः॥ त्व यासंवत्सरंयुध्वासमरेदानवाविभो॥ १० ॥ उच्यमानगुणोधनदस्तेत्वया सुमहत्कदनं युद्धंकृत्वा वश्यःकृतः ॥४॥ तदेवप्रपंच्यते ॥ सइति॥ सधनदः महेश्वर सख्येनहेतुना स्वयंश्लाघमानोपि लोकपालोपि त्वयासमरे रोषान्निर्जितः॥५॥नजयमात्रमपितुसर्वस्वापहारोपीत्याह ॥ विनिपात्येति॥ इदंविमानं पुष्पकं ॥६॥ मयदुहिता मंदोदरी ॥७॥ कुंभीनसीरावणस्वसेतिनीर्थः ॥ तस्याः सुखावहोभर्तेत्यर्थः ॥८॥ जटीनागविशेषः॥९॥ दानवाः कालकेयाः॥ तत्रतैःसहवासान्मायाश्वाधिगताः प्राप्ताः॥१०॥

॥११॥ चतुर्विधबल[illegible]जतुरगपादातरूपं ॥१२॥ मृत्युदंडरूपोमहाग्राहोयस्मिन्तं बलसागरं॥ शाल्मलीद्रुमैर्यातनावृक्षैर्मंडितं॥सागरोपि द्वीपेषु वृक्षमंडितोभवति॥ काल पाशएवमहत्योवीचयोयस्यतं ॥१३ ॥१४॥ प्रतिषेधितः पराङ्मुखःकृतः ॥ तेत्वया सर्वेलोकाः सर्वेराक्षसाः सुतोषिताः प्रीणिताः ॥१५॥ एवंदिव्यंजयमुक्त्वाभौमंजयमाहुः क्षत्रियैरिति ॥ उच्यमानगुणैः क्षत्रियैर्वसुमती पूर्णासीत् ॥१६॥ तेपि प्रसह्य त्वयाहताः॥ राघवस्तु रणेतेषांवीर्यादिभिर्नसमोऽतस्तद्वधेकाचिंतेतिभावः॥१७॥ एवंरावणंप्रशस्य

स्वबलंसमुपाश्रित्यनीतावशमरिंदम॥ मायाश्चाधिगतास्तत्रबह्व्योवैराक्षसाधिप॥११॥ शूराश्चबलवंतश्चवरुणस्यसुतारणे ॥ निर्जितास्तेमहाभागचतुर्विधबलानुगाः॥१२॥ मृत्युदंडमहाग्राहंशाल्मलीद्रुममंडितं॥ कालपाशमहावीचिंयमकिंकरपन्नगं॥१३॥ महाज्वरेणदुर्धर्षंयमलोकमहार्णवं॥ अवगाह्यत्वयाराजन्यमस्यबलसागरं॥१४॥ जयश्चविपुलःप्राप्तोमृत्युश्चप्रतिषेधितः॥ सुयुद्धेनचतेसर्वेलोकास्तत्रसुतोषिताः॥१५॥ क्षत्रियैर्बहुभिर्वीरैःशक्रतुल्यपराक्रमैः॥ आसीद्वसुमतीपूर्णामहद्भिरिवपादपैः१६॥ तेषांवीर्यगुणोत्साहैर्नसमोराघवोरणे॥ प्रसह्यतेत्वयाराजन्हताःसमरदुर्जयाः॥१७॥ तिष्ठवाकिंमहाराजश्रमेणतववानरान्॥ अयमेकोमहाराजइंद्रजित्क्षपयिष्यति॥१८॥ अनेनचमहाराजमाहेश्वरमनुत्तमं॥ इष्ट्वायज्ञंवरोलब्धोलोकेपरमदुर्लभः॥१९॥ शक्तितोमरमीनंचविनिकीर्णांत्रशैवलं॥ गजकच्छपसंबाधमश्वमंडूकसंकुलं॥२०॥ रुद्रादित्यमहाग्राहंमरुद्वसुमहोरगं॥ रथाश्वगजतोयौघंपदातिपुलिनंमहत्॥२१॥ अनेनहिसमासाद्यदेवानांबलसागरं॥ गृहीतोदैवतपतिर्लंकांचापिप्रवेशितः॥२२॥

तत्पुत्रंस्तुवंति॥ तिष्ठवेति॥ हेमहाराज तवमनुष्योलक्ष्यंकिं तस्मात्त्वंतूष्णीमेवतिष्ठ तवश्रमेणकिंफलं॥ वानरानेकएवेंद्रजित्क्षपयिष्यति॥ महाराजेतिद्विरुक्तिरादरात्॥१८॥ कथमस्यैवंसामर्थ्यं तत्राहुः॥ अनेनचेति॥ माहेश्वरं महेश्वरप्रीतिकरं॥इष्ट्वाकृत्वा॥१९॥ देवबलंसागरत्वेनरूपयति॥ शक्तीत्यादि॥ विनिकीर्णानि व्याप्तानि॥२०॥ महत् महांतं॥२१॥२२॥

पितामहस्य चतुर्मुखस्य रुद्रस्य यदिजातोलब्धवरस्तन्नियोगात् तदाज्ञया॥ सर्वस्यजगतःप्रजापतिःपिता भगवांश्चतुर्मुखरुद्रःपितामहः भगवान्हिरण्यगर्भः प्रपितामहः॥ अतएवादित्यरुद्रवसुप्रधानाः सर्वश्राद्धदेवताः सर्वयज्ञदेवताः ससुरासुरसर्वप्रजोपास्यस्य सर्वस्वभूताश्चेतिकतकः॥ शंबरं वृत्रं हंतिसः॥२३॥ क्षयंयावन्नयति नेष्यतीत्यर्थः॥२४॥ प्राकृतान्नरवानररूपाज्जनात्॥ आगता संभावितागमना इयमापद्विपत्तच्चिंता तेअयुक्ता कर्तुमयोग्या॥ सर्वथैषाचिंता त्वया हृदिनैवकार्या यतस्त्वं राघवं

पितामहनियोगाच्चमुक्तःशंबरवृत्रहा॥ गतस्त्रिविष्टपंराजन्सर्वदेवनमस्कृतः॥२३॥ तमेवत्वंमहाराजविसृजेंद्रजितंसुतं॥ यावद्वानरसेनांतांसरामांनयतिक्षयं॥२४॥ राजन्नापदयुक्तेयमागताप्राकृताज्जनात्॥ हृदिनैवत्वयाकार्यात्वंवधिष्यसिराघवं॥२५॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०सप्तमःसर्गः॥७॥ ॥छ ॥छ॥ ततोनीलांबुदप्रख्यःप्रहस्तोनामराक्षसः॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंशूरःसेनापतिस्तदा॥१॥ देवदानवगंधर्वाःपिशाचपतगोरगाः॥ सर्वेधर्षयितुंशक्याःकिंपुनर्मानवौरणे॥२॥ सर्वेप्रमत्ताविश्वस्तावंचिताःस्महनूमता॥ नहिमेजीवतोगच्छेज्जीवन्सवनगोचरः॥३॥ सर्वांसागरपर्यंतांसशैलवनकाननां॥ करोम्यवानरांभूमिमाज्ञापयतुमांभवान्॥४॥ रक्षांचैवविधास्यामिवानराद्रजनीचर॥ नागमिष्यतितेदुःखंकिंचिदात्मापराधजं॥५॥ अब्रवीत्तमसंक्रुद्धोदुर्मुखोनामराक्षसः॥ इदंनक्षमणीयंहिसर्वेषांनःप्रधर्षणं॥६॥

वधिष्यस्येव ॥२५॥ मखमानः॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु०सप्तमः सर्गः॥७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ततइति॥१॥२॥ नन्विदानीमेव वानरेणैकेनैवधर्षणेकृते कथंधर्षयितुंशक्याइतिवचोऽतआह॥ सर्वेइति॥ प्रमत्ताः भोगादिपरवशाः॥ विश्वस्ताः शत्रुधर्षणासंभवबुध्यानिःशंकतयास्थिताः॥ अतएव हनूमतावंचिताःस्म॥ आर्षोविसर्गलोपइतिकतकः॥ प्रामादिकःपरिभवोनन्यूनतायैइतिभावः॥ मेजीवतइतिआर्षीषष्ठी॥ प्रमादाद्यभावविशिष्टजीवनवति मयिप्रहस्तेसति सजीवन्नगच्छेदित्यर्थः॥३॥ करोमि करिष्यामि॥४॥ आत्मापराधजं सीतापहरणापराधजं॥५॥ नक्षमणीयं क्षमितुंनयुक्तं॥ प्रतिक्रियैवकर्तव्येतिभावः॥ इदंपदार्थमाह सर्वेषामिति॥६॥

भूयः पुनः पुरस्यांतःपुरस्यचायंपरिभवोदाहरूपोनक्षमणीयइत्यनुषंगः ॥ वानरेंद्रप्रधर्षणं तज्जंराक्षसेंद्रस्यदुःखं अहमेकएवगत्वा भीत्यासागरादीनपि प्रविष्टान्वानरान्हत्वा निवर्तयिष्यामि प्रधर्षणदुःखंनिवर्तयिष्यामि ॥ ७ ॥ ८ ॥ मांसशोणिताभ्यांस्वसंबद्धाभ्यांदूषितं भयजनकं ॥ ९ ॥ कृपणेन दीनेन ॥ प्रकाशसंचारेभयाद्रात्रौकृतकार्येण वा ॥ तपस्विना शोच्येन हनूमताकिं ॥ अलक्षस्यतस्य हननेन नप्रयोजनमितिभावः ॥ कृपणादिशब्दानांपारुष्यमात्रेतात्पर्यं नत्वर्थे ॥ मातृगम्यादिगौलिदानवत् ॥ त

अयंपरिभवोभूयःपुरस्यांतःपुरस्यच ॥ श्रीमतोराक्षसेंद्रस्यवानरेंद्रप्रधर्षणं ॥ ७॥ अस्मिन्मुहूर्तेगत्वैकोनिवर्तिष्यामिवानरान् ॥ प्रविष्टान्सागरंभीममंबरंवारसातलं ॥ ८ ॥ ततोब्रवीत्सुसंक्रुद्धोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ प्रगृह्यपरिघंघोरंमांसशोणितदूषितं ॥ ९ ॥ किंनो हनुमताकार्यंकृपणेनतपस्विना ॥ रामेतिष्ठतिदुर्धर्षेसुग्रीवेपिसलक्ष्मणे ॥ १० ॥ अद्यरामंससुग्रीवंपरिघेणसलक्ष्मणं ॥ आगमिष्यामिहत्वैकोविक्षोभ्यहरिवाहिनीं ॥ ११ ॥ इदंममापरंवाक्यंशृणुराजन्यदिच्छसि ॥ उपायकुशलोह्येवजयेच्छत्रूनतंद्रितः ॥ १२ ॥ कामरूपधराःशूराःसुभीमाभीमदर्शनाः ॥ राक्षसानांसहस्राणिराक्षसाधिपनिश्चिताः ॥ १३ ॥ काकुत्स्थमुपसंगम्यविवृत्तंमानुषंवपुः ॥ सर्वेह्यसंभ्रमाभूत्वाब्रुवंतुरघुसत्तमं ॥ १४ ॥ प्रेषिताभरतेनैवभ्रात्रातवयवीयसा ॥ सहिसेनांसमुत्थाप्यक्षिप्रमेवोपयास्यति ॥ १५ ॥ ततोवयमितस्तूर्णंशूलशक्तिगदाधराः ॥ चापबाणासिहस्ताश्चत्वरितास्तत्रयामहे ॥ १६ ॥ आकाशेगणशःस्थित्वाहत्वातांहरिवाहिनीं ॥ अहमशस्त्रमहावक्ष्याप्रापयामयमक्षयं ॥ १७ ॥ हिंकोहंतव्यस्तत्राह ॥ रामेतिष्ठति अहतेतिष्ठतिसति किमनेनहतेनेत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥ यदेवमतोऽद्यरामामिति ॥ ११ ॥ इदंपदार्थमाह ॥ उपायेति ॥ १२ ॥ ततःकिंतत्राहेति ॥ कामरूपेतिपुंस्त्वमार्षं ॥ १३ ॥ ततोपिकिंतत्राह ॥ काकुत्स्थमिति ॥ विवृत्तं स्पष्टं ॥ वपुःधृत्वेतिशेषः ॥ १४ ॥ भरतप्रेषितत्ववचनेनापिकिंतत्राह ॥ सहीति ॥ सेनां वानरसेनां समुत्थाप्य त्यक्त्वा स्वीयबुध्या क्षिप्रमेवोपयास्यत्यस्मानितिशेषः ॥ १५ ॥ ततःकिमितिप्रश्ने मध्येमार्गंप्रहरामेतिबकवद्धरणमंत्रमाह ॥ ततइति ॥ यामेतिलोडुत्तमः ॥ १६ ॥ १७ ॥

उक्तमंत्रात्कार्यसिद्धिमाह ॥ एवंचेदिति ॥ एवमस्मदुक्तमुपश्रुत्य यद्येषोनुजानाति तदासर्वथास्मदीयमनयंकैतवमुपसर्पेतां प्रामुयातां ततश्चापनीतेन कैतवकृतप्रहारेणावश्यमेवजीवितंजहतां जहेतामितियावत् ॥ १८ ॥ कौंभकर्णिः कुंभकर्णापत्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ अत्रवानरान् अस्यांसेनायांस्थितान्वानरानित्यर्थः ॥ २१ ॥ सृक्कां ओष्ठौ

एवंचेदुपसर्पेतामनयंरामलक्ष्मणौ ॥ अवश्यमपनीतेनजहतामेवजीवितं ॥ १८ ॥ कौंभकर्णिंस्ततोवीरोनिकुंभोनामवीर्यवान् ॥ अब्रवीत्परमक्रुद्धोरावणंलोकरावणं ॥ १९ ॥ सर्वेभवंतस्तिष्ठंतुमहाराजेनसंगताः ॥ अहमेकोहनिष्यामिराघवंसहलक्ष्मणं ॥ २० ॥ सुग्रीवंसहनूमंतंसर्वांश्चैवात्रवानरान् ॥ ततोवज्रहनुर्नामराक्षसःपर्वतोपमः ॥ २१ ॥ क्रुद्धःपरिलिहन्सृक्कांजिह्वयावाक्यमब्रवीत् ॥ स्वैरंकुर्वंतुकार्याणिभवंतोविगतज्वराः ॥ २२ ॥ एकोहंभक्षयिष्यामितांसर्वांहरिवाहिनीं ॥ स्वस्थाःक्रीडंतुनिश्चिंताःपिबंतुमधुवारुणं ॥ २३ ॥ अहमेकोवधिष्यामिसुग्रीवंसहलक्ष्मणं ॥ सांगदंचहनूमंतंसर्वांश्चैवात्रवानरान् ॥ २४ ॥ इत्यार्षेश्रीरा० वा० आ० यु० अष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोनिकुंभोरभसोसूर्यशत्रुर्महाबलः ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १ ॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ इंद्रशत्रुश्चबलवान्ततोवैरावणात्मजः ॥ २ ॥ प्रहस्तोथविरूपाक्षोवज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ धूम्राक्षोथनिकुंभश्चदुर्मुखश्चैवराक्षसः ॥ ३ ॥ परिघान्पट्टिशान्शूलान्प्रासान्शक्तिपरश्वधान् ॥ चापानिचसुबाणानिखड्गांश्चविपुलांबुभान् ॥ ४ ॥ प्रगृह्यपरमक्रुद्धाःसमुत्पत्यचराक्षसाः ॥ अब्रुवन्रावणंसर्वेप्रदीप्ताइवतेजसा ॥ ५ ॥ अद्यरामंवधिष्यामःसुग्रीवंचसलक्ष्मणं ॥ कृपणंचहनूमंतंलंकायेनप्रधर्षिता ॥ ६ ॥ पांतं ॥ २२ ॥ वारुणंमधु मद्यं एतेनक्षौद्रव्यावृत्तिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ वरमानः ॥ इतिश्रीरा० वा० आ० यु० अष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कतकरीत्यात्रसर्गाविच्छेदः ॥ ततइति ॥ कौंभकर्णिरेवायंनिकुंभःपरैःसहितस्तंपुनराह ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सुबाणानीतिबहुव्रीहिः ॥ विपुलांबुभान् निर्मलजलकांतीन् ॥ ४ ॥ समुत्पत्योत्थाय ॥ ५ ॥ किमब्रुवन्तदाह ॥ अद्येति ॥ ६ ॥

विभीषणस्तान्सर्वान्वारयित्वा पुनः प्रत्युपवेश्य स्थापयित्वा ॥ रावणंप्रति प्रांजलिर्भूत्वावाक्यमब्रवीत् ॥७॥ त्रिभिरुपायैः सामदानभेदरूपैः तस्यार्थस्यप्राप्त्यर्थमितिशेषः ॥ तान्नीतिशास्त्रोक्तान् विक्रमकालानाहुः ॥ मनीषिणः नीतिशास्त्रज्ञाः ॥८॥ तानेवकालानाह ॥ प्रमत्तेषु असावधानेषु ॥ अभियुक्तेषु शत्रवंतराक्रांतेषु दैवेनप्रहृतेषु महारोगादिनेतिशेषः ॥ परीक्ष्य उक्तविक्रमप्रवृत्तिनिमित्तसत्तांपरीक्ष्येत्यर्थः ॥९॥ प्रकृतेविक्रमानर्हएवकालइत्याह ॥ अप्रमत्तमिति ॥ विजिगीषुं अनेनशत्रवंतरराहित्यं ॥ बले दैवबलेस्थितं जितरोषमित्यनेनमौर्ख्यराहित्यं ॥ दुराधर्षत्वेनदिव्यास्त्रसंपदुक्ता ॥१०॥ कोविद्यात् मनसापिकःप्रामुयात् तर्कयेत ॥ हनूमतिएवंचेष्टांसंभावयेत् ॥ ११ ॥ एवमेवहनूमदादेर्ब

तान्गृहीतायुधान्सर्वान्वारयित्वाविभीषणः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंपुनःप्रत्युपवेश्यतान् ॥ ७ ॥ अप्युपायैस्त्रिभिस्तातयोर्थःप्राप्तुंन शक्यते ॥ तस्यविक्रमकालांस्तान्युक्तानाहुर्मनीषिणः ॥ ८ ॥ प्रमत्तेष्वभियुक्तेषुदैवेनप्रहृतेषुच ॥ विक्रमास्तातसिध्यंतिपरीक्ष्यविधिनाकृताः ॥ ९ ॥ अप्रमत्तंकथंतंतुविजिगीषुंबलेस्थितं ॥ जितरोषंदुराधर्षंतंधर्षयितुमिच्छथ ॥ १० ॥ समुद्रंलंघयित्वातुघोरंनदनदीपतिं ॥ गतिंहनूमतोलोकेकोविद्यात्तर्कयेतवा ॥ ११ ॥ बलान्यपरिमेयानिवीर्याणिचनिशाचराः ॥ परेषांसहसावज्ञानकर्तव्याकथंचन ॥ १२ ॥ किंचराक्षसराजस्यरामेणापकृतंपुरा ॥ आजहारजनस्थानाद्यस्यभार्यांयशस्विनः ॥ १३ ॥ खरोयद्यतिवृत्तस्तुसरामेणहतोरणे ॥ अवश्यंप्राणिनाप्राणारक्षितव्यायथाबलं ॥ १४ ॥ एतन्निमित्तंवैदेहीभयंनःसुमहद्भवेत् ॥ आहृतासापरित्याज्याकलहार्थेकृतेनुकिं ॥ १५ ॥ लान्यपरिमेयानि वीर्याणि पराक्रमाश्च सर्वलोकातिगाइतिजानथेतिशेषः ॥ अतोहेनिशाचराः परेषांसहसाद्रागवज्ञा नकार्या ॥ १२ ॥ किंचा स्मास्वेवान्यायोनरामेइत्याह ॥ किंचेति ॥ यशस्विनोयस्यभार्यां जनस्थानादाजहार ॥ तेनरामेण राक्षसराजस्य पुरा पूर्वं किमपकृतं ॥ कोऽपकारःकृतः नकोपि ॥ १३ ॥ नुखरादिहननरूपोऽपकारःकृतइतिचेत्तत्राह ॥ खरइति ॥ खरोरामेण निहतइति यदिउच्यते तदाशृणु ॥ अतिवृत्तस्तुसइति स्वस्थानमतिक्रम्यतद्देशंगत्वा तत्पीडायैप्रवृत्तइति तेनसहतः तादृशस्य हननंच न्याय्यमेवेत्याह ॥ अवश्यमिति ॥ १४ ॥ एतन्निमित्तं खरादिवधनिमित्तं आहृतावैदेहीयदि तदाएतन्निमित्तमेव वैदेह्याहरणनिमित्तमेवनःसुमहद्भयंभवेत् भावि ॥ एतन्निमित्तमित्यत्रतंत्रं ॥ अतोभयहेतुः सापरित्याज्या ॥ कलहार्थे कलहफलकेकस्मिंश्चित्कर्मणिकृते किंनुफलमितिशेषः ॥ अनर्थएवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १५॥

॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ बंधुत्वाद्भ्रातृत्वात् ॥ २० ॥ नवायपुंखान् नवान्युज्ज्वलानि अग्राणि फलभागाः पुंखभागाश्चयेषां ॥ पुरासृजति स्रक्ष्यति ततःपुरा प्राग्मैथिली दीयतां ॥ २१ ॥ २२ ॥ तान्सर्वान्प्रहस्तादिदुर्मंत्रिणोविभीषणंच ॥ २३ ॥ अगरुमानः ॥ अत्राष्टमसर्गसमाप्तिःकृतकरीत्या ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये रा०वा०यु०नवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रत्युषसि प्रातःकालेप्राप्ते प्राप्तोधर्मार्थयोर्निश्चयोयेनसविभीषणोराक्षसाधिपतेरावणस्य वेश्म वासभूतं वक्ष्यमाण

नतुक्षमंवीर्यवतातेनधर्मानुवर्तिना ॥ वैरंनिरर्थकंकर्तुंदीयतामस्यमैथिली ॥ १६ ॥ यावन्नसगजांसाश्वांबहुरत्नसमाकुलां ॥ पुरींदारयतेबाणैर्दीयतामस्यमैथिली ॥ १७ ॥ यावत्सुघोरामहतीदुर्धर्षाहरिवाहिनी ॥ नावस्कंदतिनोलंकांतावत्सीताप्रदीयतां ॥ १८ ॥ विनश्येद्धिपुरीलंकाशूराःसर्वेचराक्षसाः ॥ रामस्यदीयतांपत्नीनस्वयंयदिदीयते ॥ १९ ॥ प्रसादयेत्वांबंधुत्वालुरुष्यवचनंमम ॥ हितंतथ्यंत्वहंब्रूमिदीयतामस्यमैथिली ॥ २० ॥ पुराशरत्सूर्यमरीचिसन्निभान्नवाग्रपुंखान्सुदृढान्नृपात्मजः ॥ सृजत्यमोघान्विशिखान्वधायतेप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ २१ ॥ त्यजाशुकोपंसुखधर्मनाशनंभजस्वधर्मंरतिकीर्तिवर्धनं ॥ प्रसीदजीवेमसपुत्रबांधवाप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ २२ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ विसर्जयित्वातान्सर्वान्प्रविवेशस्वकंगृहं ॥ २३ ॥ इत्यार्षे श्रीरा०वा०यु०नवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःप्रत्युषसिप्राप्तेप्राप्तधर्मार्थनिश्चयः ॥ राक्षसाधिपतेर्वेश्मभीमकर्माविभीषणः ॥ १ ॥ शैलाग्रचयसंकाशंशैलशृंगमिवोन्नतं ॥ सुविभक्तमहाकक्षंमहाजनपरिग्रहं ॥ २ ॥ मतिमद्भिर्महामात्रैरनुरक्तैरधिष्ठितं ॥ राक्षसैरासपर्याप्तैःसर्वतःपरिरक्षितं ॥ ३ ॥ विशेषणं अग्रजस्यालयं प्रविवेशेतिसप्तमश्लोकस्थेनान्वयः ॥ भीमकर्मा रावणसमीपेसीतादेयेतिदुष्करवचनवक्ता ॥ १ ॥ शैलाग्राणां शैलशृंगाणांचयः समूहस्तत्संकाशं बहुप्रासादवत्त्वादेवंवादः ॥ २ ॥ अनुष्ठितमितिपाठेप्यधिष्ठितमित्येवार्थः ॥ आप्तैर्हितैः ॥ पर्याप्तैः कार्यनिबर्हणसमर्थैः ॥ ३ ॥

व्याकुलीकृतमारुतं मिश्रीकरणेन वात्यारूपमापादितोबाह्यमारुतोयत्र तं ॥ तूर्याणांसंबाधोनैबिड्यंतेननादितं ॥ ४ ॥ प्रजल्पितमहापथं आदिकर्मणिक्तः प्रातःकालत्वात् प्रारब्धजल्पमहामार्गं ॥ निर्यूहोद्वारं ॥ निर्यूहःशिखरेद्वारेइतिविश्वः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेजोभिर्विस्तृतारश्मयोयेषांसंति तादृशमणिमानित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सुमनोक्षतैः पुष्पाक्षतैः पूजितान् ॥ दधिपात्रैःसर्पिर्भिश्च युक्तहस्तानितिशेषः ॥ मंत्रान् वेदं ब्राह्मणं विदंतितान् ॥ ९॥१०॥ राजदृष्टिसंपन्नं पुरःप्रदेशवर्तिराजदृष्ट्याबोधितपरियहंच

मत्तमातंगनिश्वासैर्व्याकुलीकृतमारुतं ॥ शंखघोषमहाघोषंतूर्यसंबाधनादितं ॥ ४ ॥ प्रमदाजनसंबाधंप्रजल्पितमहापथं ॥ तप्तकांचननिर्यूहंभूषणोत्तमभूषितं ॥ ५ ॥ गंधर्वाणामिवावासमालयंमरुतामिव ॥ रत्नसंचयसंबाधंभवनंभोगिनामिव ॥ ६ ॥ तंमहाभ्रमिवादित्यस्तेजोविस्तृतरश्मिवान् ॥ अग्रजस्यालयंवीरःप्रविवेशमहाद्युतिः ॥ ७ ॥ पुण्यान्पुण्याहघोषांश्चवेदविद्भिरुदाहृतान् ॥ शुश्रावसुमहातेजाभ्रातुर्विजयसंश्रितान् ॥ ८ ॥ पूजितान्दधिपात्रैश्चसर्पिर्भिःसुमनोक्षतैः ॥ मंत्रवेदविदोविप्रान्ददर्शसमहाबलः ॥ ९ ॥ सपूज्यमानोरक्षोभिर्दीप्यमानंस्वतेजसा ॥ आसनस्थंमहावाहुर्ववंदेधनदानुजं ॥ १० ॥ सराजदृष्टिसंपन्नमासनंहेमभूषितं ॥ जगामसमुदाचारंप्रयुज्याचारकोविदः ॥ ११ ॥ सरावणंमहात्मानंविजनेमंत्रिसन्निधौ ॥ उवाचहितमत्यर्थंवचनंहेतुनिश्चितं ॥ १२ ॥ प्रसाद्यभ्रातरंज्येष्ठंसांत्वेनोपस्थितक्रमः ॥ देशकालार्थसंवादिदृष्टलोकपरावरः ॥ १३ ॥ यदाप्रभृतिवैदेहीसंप्राप्तेहपरंतप ॥ तदाप्रभृतिदृश्यंतेनिमित्तान्यशुभानिनः ॥ १४ ॥ आसनंजगाम प्राप तत्रोपविवेशेतियावत् ॥ समुदाचारं विजयीभवेदित्यादिविजयप्रयोगादिविनयप्रकाशकमाचारंप्रयुज्य कृत्वा ॥ ११ ॥ विजने मंत्रिव्यतिरिक्तजनरहिते ॥ हेतुनिश्चितं युक्तिभिर्निश्चितार्थं ॥ १२ ॥ सांत्वेन भ्रातरंप्रसाद्य उपस्थितक्रमः अनुष्ठितवंदनादिक्रियाक्रमः ॥ दृष्टं लोकपरावरं भावप्राधान्याच्छ्रैष्ठ्याश्रैष्ठ्ययेनसः ॥ देशकालार्थसंवादीतिदेशकालोचिततत्तदर्थानुसारीत्यर्थकंवचनविशेषणं ॥ १३ ॥ तदेववचनमाह यदेति ॥ १४ ॥

तानिनिमित्तान्याह सस्फुलिंगइति ॥ अग्निर्मथनादिनोत्पत्तिकालेसधूमकलुषोदयः धूमकलुषोयउदयस्तत्सहितः ॥ उत्पत्त्यनंतरं ॥ प्रणयनकाले सस्फुलिंगः सधूमार्चिः ॥ १५ ॥ अग्निष्टेषु महानसादिषु अग्निशालासु अग्निहोत्रगृहेषु ब्रह्मस्थलीषु वेदाध्ययनस्थानेषु ॥ सरीसृपाणि सर्पाः लिंगव्यत्ययआर्षः ॥ १६ ॥ स्कन्नानि शुष्काणि ॥ स्कंदिर्गतिशोषणयोः ॥ नवयासाभिनंदिनः ॥ अनेनकृतभोजनाअपि बुभुक्षिताइतिसूच्यते ॥ १७ ॥ भिन्नरोमाः ऊर्ध्वरोमाणः अदंतत्वमार्षं ॥ स्रवंतिच अश्रूणीतिशेषः विधानैश्चि

सस्फुलिंगःसधूमार्चैःसधूमकलुषोदयः ॥ मंत्रसंघट्टतोप्यग्निर्नसम्यगभिवर्धते ॥ १५ ॥ अग्निष्टेष्वग्निशालासुतथाब्रह्मस्थलीषुच ॥ सरीसृपाणिदृश्यंतेहव्येषुचपिपीलिकाः ॥ १६ ॥ गवांपयांसिस्कन्नानिविमदावरकुंजराः ॥ दीनमश्वाःप्रहेषंतेनवग्रासाभिनंदिनः ॥ १७ ॥ खरोष्ट्राश्वतराराजन्भिन्नरोमाःस्रवंतिच ॥ नस्वभावेऽवतिष्ठंतिविधानैरपिचेतिताः ॥ १८ ॥ वायसाःसंघशःक्रूराव्याहरंतिसमंततः ॥ समवेताश्चदृश्यंतेविमानाग्रेषुसंघशः ॥ १९ ॥ गृध्राश्चपरिलीयंतेपुरीमुपरिपीडिताः ॥ उपपन्नाश्चसंध्येद्वेव्याहरंत्यशिवंशिवाः ॥ २० ॥ क्रव्यादानांमृगाणांचपुरीद्वारेषुसंघशः ॥ श्रूयंतेविपुलाघोषाःसविस्फूर्जितनिस्वनाः ॥ २१ ॥ तदेवंप्रस्तुतेकार्येप्रायश्चित्तमिदंक्षमं ॥ रोचयेवीरवैदेहीराघवायप्रदीयतां ॥ २२ ॥ इदंचयदिवामोहाल्लोभाद्वाव्याहृतंमया ॥ तत्रापिचमहाराजनदोषंकर्तुमर्हसि ॥ २३ ॥ अयंहिदोषःसर्वस्यजनस्यास्योपलक्ष्यते ॥ रक्षसांराक्षसीनांचपुरस्यांतःपुरस्यच ॥ २४ ॥ किंसाकर्मभिश्चितिताः पर्यालोच्यमानाअपि स्वभावे प्रकृतौ नावतिष्ठंते ॥ १८ ॥ १९ ॥ पुरीमुपरि पुर्याउपरि ॥ द्वेसंध्ये द्वयोःसंध्ययोः ॥ उपपन्नाः समीपंप्राप्ताः ॥ २० ॥ क्रव्यादामृगाद्यकादयः ॥ चस्त्वर्थे ॥ सविस्फूर्जितनिस्वनाः विस्फूर्जितसदृशनिस्वनाः ॥ २१ ॥ प्रस्तुतेकार्ये अवश्यकर्तव्यदुर्निमित्तशांतिविधौ प्रायश्चित्तं दुर्निमित्तसूचितपापशोधनं ॥ २२ ॥ रावणस्यातिक्रूरत्वाद्वस्तुतोहितस्यापि तेनानिष्टवत्ग्रहणसंभवात्कोपंक्षमापयति ॥ इदंचेति ॥ मोहः कार्यतत्वापरिज्ञानं लोभाज्जीवनलोभात् ॥ नदोषं मयिदुष्टत्वबुद्धिं ॥ २३ ॥ अयंदोषः सीतापहारदोषस्तन्मूलदुर्निमित्तदोषश्चेत्यर्थः ॥ सर्वस्यजनस्येत्यादितृतीयार्थेषष्ठी ॥ सर्वेणजनेन रक्षआदिरूपेणोपलक्ष्यते दृश्यते ॥ यद्वा सर्वस्य राक्षसादिरूपस्यैतद्दुर्निमित्तफलं उपलक्ष्यतइत्यर्थः ॥ २४ ॥

ननु त्वदतिरिक्तःकोपीमंमंत्रं नवदति त्वमेवकथंब्रवीषीत्यतआह ॥ प्रापणेइति ॥ अस्यमंत्रस्य प्रापणे यद्यपि त्वद्वद्भ्यात्सर्वेमंत्रिणोनिवृत्तास्तथापि मयाभ्रात्रा यद्दृष्टंश्रुतं वा तत्सर्वंहितमवश्यंवाच्यमेव समानसुखभागित्वात् ॥२५॥ स्वमंत्रिणां स्वभ्रातृमंत्रिणां ॥२६॥ व्यतीतकाले आयतौ उत्तरकाले संप्रति वर्तमानकालेच क्षमं हितं उपस्थितज्वरः प्राप्तक्रोधः प्रसंगवान्सीताविषयकामप्रसंगवान् ॥२७॥ कुतश्चिद्दुर्निमित्तात्तत्सूच्यशत्रोश्चेत्यर्थः ॥२८॥२९॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु० दशमःसर्गः ॥१०॥ कत

प्रापणेचास्यमंत्रस्यनिवृत्ताःसर्वमंत्रिणः॥ अवश्यंचमयावाच्यंयदृष्टमथवाश्रुतं ॥ संविधाययथान्यायंतद्भवान्कर्तुमर्हति॥ २५॥ इतिस्वमंत्रिणांमध्येभ्राताभ्रातरमूचिवान्॥ रावणंरक्षसांश्रेष्ठंपथ्यमेतद्विभीषणः॥२६॥ हितंमहार्थंमृदुहेतुसंहितंव्यतीतकालायतिसंप्रतिक्षमं॥ निशम्यतद्वाक्यमुपस्थितज्वरःप्रसंगवानुत्तरमेतदब्रवीत्॥ २७॥ भयंनपश्यामिकुतश्चिदप्यहंनराघवःप्राप्स्यतिजातुमैथिलीं ॥ सुरैःसहेंद्रैरपिसंगरेकथंममाग्रतःस्थास्यतिलक्ष्मणाग्रजः ॥ २८ ॥ इत्येवमुक्त्वासुरसैन्यनाशनोमहाबलःसंयतिचंडविक्रमः॥ दशाननोभ्रातरमात्मवादिनंविसर्जयामासतदाविभीषणं॥ २९॥ इत्यार्षे श्रीम० वा० यु० दशमःसर्गः॥१०॥ ॥७॥

सबभूवकृशोराजामैथिलीकाममोहितः॥ असन्मानाच्चसुहृदांपापःपापेनकर्मणा ॥ १ ॥ अतीवकामसंपन्नोवैदेहीमनुचिंतयन्॥ अतीतसमयेकालेतस्मिन्वैयुधिरावणः॥ अमात्यैश्चसुहृद्भिश्चप्राप्तकालममन्यत ॥ २॥ सहेमजालविततंमणिविद्रुमभूषितं॥ उपगम्यविनीताश्वमारुरोहमहारथं॥ ३॥ तमास्थायरथश्रेष्ठंमहामेघसमस्वनं॥ प्रययौरक्षसांश्रेष्ठोदशग्रीवःसभांप्रति॥ ४ ॥

कस्तुनवमः ॥ ९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ कृशत्वेहेतुर्मैथिलीकाममोहितइति मैथिलीविषयकामेनमोहितः ॥ हेत्वंतरं ॥ सुहृदां विभीषणादीनां असन्मानाज्जुगुप्सनात् ॥ पापत्वेहेतुः पापेनकर्मणेति ॥ तच्चपरदारापहाररूपं ॥ १ ॥तस्मिन्काले रावणोयुधि युद्धेऽनीतसमयेपि विभीषणोक्तरीत्याऽनवसरदुस्थेपि अमात्यादिभिर्विभीषणातिरिक्तैःसह युद्धमेव प्राप्तकालं काममोहितत्वादमन्यत ॥ २ ॥ अस्यैवनिश्चययासभाप्रस्थानं सहेमेत्यादि ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥६॥आक्रीडद्भिः गतिभेदेनक्रीडांकुर्वद्भिः॥७॥ततः प्रस्थानोत्तरं॥८॥३॥ आतपत्रं छत्रं॥१०॥अलंकारायहेमनिर्मितामंजर्योगर्भेयोस्ते ॥ शुद्धस्फटिकविग्रहे तेनातिशुक्ले ॥११॥ सव्यदक्षिणे समाहारद्वंद्वः सव्यदक्षिणपार्श्वयोरित्यर्थः॥१२॥१३॥ विरचितां विश्वकर्मणेतिशेषः॥सुवर्णरजतास्तीर्णां तैःकृतकुट्टिमामित्यर्थः ॥ विशुद्धाःस्फटिकाअंतरे मध्ये शोभार्थंयस्याः सा॥१४॥विराजमानोवपुषेतिप्रवेष्टूरावणविशेषणं॥रुक्मालंकृतपट्टवस्त्रमुत्तरच्छदोयस्यास्तां॥षड्भिः पिशाचशतैः षट्शतपिशाचैःअभिगुप्तां

असिचर्मधरायोधाःसर्वायुधधरास्ततः॥ राक्षसाराक्षसेंद्रस्यपुरस्तात्संप्रतस्थिरे ॥ ५॥ नानाविकृतवेषाश्चनानाभूषणभूषिताः॥ पार्श्वतःपृष्ठतश्चैनंपरिवार्ययययुस्तदा॥ ६॥ रथैश्चातिरथाःशीघ्रंमत्तैश्चवरवारणैः ॥ अनूत्पेतुर्दशग्रीवमाक्रीडद्भिश्चवाजिभिः॥ ७॥ गदापरिघहस्ताश्चशक्तितोमरपाणयः॥ ततस्तूर्यसहस्राणांसंजज्ञेनिस्वनोमहान् ॥८॥ तुमुलःशंखशब्दश्चसभांगच्छतिरावणे॥ सनेमिघोषेणमहान्सहसाभिनिनादयन्॥ ९॥ राजमार्गंश्रियाजुष्टंप्रतिपेदेमहारथः॥ विमलंचातपत्रंचप्रगृहीतमशोभत ॥ १०॥ पांडुरंराक्षसेंद्रस्यपूर्णस्ताराधिपोयथा॥ हेममंजरिगर्भेचशुद्धस्फटिकविग्रहे॥ ११॥ चामरव्यजनेतस्यरेजतुःसव्यदक्षिणे॥ तेकृतांजलयःसर्वेरथस्थंपृथिवीस्थिताः॥ १२॥ राक्षसाराक्षसश्रेष्ठंशिरोभिस्तंववंदिरे॥ राक्षसैःस्तूयमानःसन्जयाशीर्भिररिंदमः॥१३॥ आससादमहातेजाःसभांविरचितांतदा॥ सुवर्णरजतास्तीर्णांविशुद्धस्फटिकांतरां॥ १४॥ विराजमानोवपुषारुक्मपट्टोत्तरच्छदां॥ तांपिशाचशतैःषड्भिरभिगुप्तांसदाप्रभां॥१५॥ प्रविवेशमहातेजाःसुकृतांविश्वकर्मणा॥ तस्याःसवैदूर्यमयंप्रियकाजिनसंवृतं॥ १६॥ महत्सोपाश्रयंभेजेरावणःपरमासनं॥ ततःशशासेश्वरवद्भूतान्लघुपराक्रमान्॥१७॥ समानयतमेक्षिप्रमिहैतान्राक्षसानिति॥ कृत्यमस्तिमहज्ज्ञानेकर्तव्यमितिशत्रुभिः॥१८॥ रक्षितां॥सदाप्रभां रत्नप्रभयेतिशेषः॥१५॥ तस्याः सभायामध्येरावणोवैदूर्यमयं वैदूर्यरत्ननिर्मितं प्रियकाख्यमृगसंबंधिना परममृदुनाजिनेन संवृतं॥१६॥सोपाश्रयं सोपधानं ईश्वरवत् ईश्वराहँ॥१७॥शत्रुभिर्महत्कृतं कर्तव्यमस्तिइतिजाने॥अतोराक्षसान्समानयतेति शशासस ॥१८॥

राक्षसादूतरूपाः ॥ अनुगेहमवस्थाय प्रविश्य विहारादिषुव्यासक्तान्यपि रक्षांसि रावणाज्ञया अभीतवत्तदर्थं चोदयंतःसंतोलंकायां परिचक्रमुः ॥ १९ ॥ ते आहूतारक्षसाः रथांतचराः रथश्रेष्ठसंचारिणः जग्मुरितिशेषः ॥ हयानित्यत्राधिरुरुहुरित्यपकर्षः ॥ २० ॥ परंआकीर्णा ॥ २१ ॥ २२ ॥ बृसी दत्तासनं ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ यथामुख्याः यथायोगंतत्तन्मंत्रविषयेमुख्याः ॥ निश्चितार्थेषु भावेनिष्ठा ॥ आहिताग्न्यादिः अर्थनिश्चयेष्वित्यर्थः ॥ अमात्याउपमंत्रिणः सर्वज्ञाः सर्वशास्त्रज्ञाः बुद्धि

राक्षसास्तद्वचःश्रुत्वालंकायांपरिचक्रमुः॥ अनुगेहमवस्थायविहारशयनेषुच॥ उद्यानेषुचरक्षांसिचोदयंतोत्यभीतवत्॥ १९॥तेरथांतचराएकेदशानेकेदृढान्हयान्॥ नागानेकेधिरुरुहुर्जग्मुश्चैकेपदातयः॥ २०॥ सापुरीपरमाकीर्णारथकुंजरवाजिभिः॥ संपतद्भिर्विरुरुचेगरुत्मद्भिरिवांबरं॥ २१॥तेवाहनान्यवस्थाययानानिविविधानिच॥ सभांपद्भिःप्रविविशुःसिंहागिरिगुहामिव॥ २२॥ राज्ञःपादौगृहीत्वातुराज्ञातेप्रतिपूजिताः॥पीठेष्वन्येबृसीष्वन्येभूमौकेचिदुपाविशन्॥२३॥तेसमेत्यसभायांवैराक्षसाराजशासनात्॥ यथार्हमुपतस्थुस्तेरावणंराक्षसाधिपं॥२४॥ मंत्रिणश्चयथामुख्यानिश्चितार्थेषुपंडिताः॥ अमात्याश्चगुणोपेताःसर्वज्ञाबुद्धिदर्शनाः॥ २५॥ समीयुस्तत्रशतशःशूराश्चबहवस्तथा॥ सभायांहेमवर्णायांसर्वार्थस्यसुखायवै॥ २६॥ ततोमहात्माविपुलंसुयुग्यंरथंवरं हेमविचित्रितांगं॥ शुभंसमास्थाययययौयशस्वीविभीषणःसंसदमग्रजस्य॥ २७॥ सपूर्वजायावरजःशशंसनामापश्चाच्चरणौववंदे॥ शुकःप्रहस्तश्चतथैवतेभ्योददौयथार्हंपृथगासनानि॥ २८॥ सुवर्णनानामणिभूषणानांसुवाससांसंसदिराक्षसानां॥ तेषांप राध्यागुरुचंदनानांस्रजांचगंधाःप्रववुःसमंतात्॥ २९॥ दर्शनं चक्षुर्येषांते ॥ २५ ॥ सर्वार्थस्य निश्चयायेतिशेषः ॥ सुखाय क्षेमाय क्षेमंविचारयितुं ॥ २६ ॥ सुयुग्यं शोभनायुग्याअश्वायस्मिन्तं ॥ संसदं सभां ॥ २७ ॥ नामग्रहणपूर्वकंनमस्कारःकार्यइतिसदाचारः ॥ व्यग्रचित्ततयाराज्ञःस्वागमनज्ञापनायवा तेभ्यः सभामागतेभ्यः सभ्येभ्यः पृथग्ददौ तत्तदासनस्थानंबोधितवान् ॥ २८ ॥ तेषां राक्षसानां यानि परार्ध्यागुरुचंदनानि स्रजश्च तेषां गंधावायुसंबंधात्प्रववुः ॥ २९ ॥

संसिद्धार्थाः संपूर्णमनोरथाः ॥३०॥ समितौ समागमे ॥ समितिःसागरेसाम्येसभायामपिसंगमे ॥३१॥ बहुमानः ॥ इतिरामाभि०वा०यु०एकादशःसर्गः ॥११॥ ॥ ७ ॥ कृतकरीत्यादशमः ॥ १० ॥ सइति ॥१॥ कृतविद्याः शिक्षितास्त्रशस्त्रविद्याः चतुर्विधाः रथिहस्तिसातिपदातिरूपेण चतुर्विधायेयोधावसंति तेयथानगररक्षायांसावधानास्युः तथातान्व्यादेष्टुमर्हसि ॥ अनेनसमुद्रतीरेरामागमनंचारमुखेनज्ञातवानितिगम्यते ॥ २ ॥ प्रणीतात्मा सावधानचित्तः ॥ मंदिरे पुरे ॥ ३ ॥ तदेवाह ॥ नगरगुप्तयेइति ॥ ४ ॥

नचुक्रुश्चुर्नानृतमाहकश्चित्सभासदोनापिजजल्पुरुच्चैः॥ संसिद्धार्थाःसर्वएवोग्रवीर्याभर्तुःसर्वेदद्दशुश्चाननंते॥ ३०॥ सरावणःशस्त्रभृतांमनस्विनांमहाबलानांसमितौमनस्वी॥ तस्यांसभायांप्रभयाचकाशेमध्येवसूनामिववज्रहस्तः॥३१॥इत्यार्षेश्रीम०वा०यु० एकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सतांपरिषदंकृत्स्नांसमीक्ष्यसमितिंजयः॥ प्रबोधयामासतदाप्रहस्तंवाहिनीपतिं॥ १॥ सेनापतेयथातेस्युःकृतविद्याश्चतुर्विधाः॥ योधानगररक्षायांतथाव्यादेष्टुमर्हसि॥ २॥ सप्रहस्तःप्रणीतात्माचिकीर्षन्राजशासनं॥ विनिक्षिप्यबलंसर्वबहिरंतश्चमंदिरे॥ ३॥ ततोविनिक्षिप्यबलंसर्वेनगरगुप्तये॥ प्रहस्तःप्रमुखेराज्ञोनिषसादजगादच ॥ ४॥ विहितंबहिरंतश्चबलंबलवतस्तव॥ कुरुष्वाविमनाःक्षिप्रंयदभिप्रेतमस्तिते॥ ५॥ प्रहस्तस्यवचःश्रुत्वाराजाराज्यहितैषिणः॥ सुखेप्सुःसुहृदांमध्येव्याजहारसरावणः॥६॥ प्रियाप्रियेसुखेदुःखेलाभालाभौहिताहिते॥धर्मकामार्थकृच्छ्रेषुयूयमर्हथवेदितुं॥७॥सर्वकृत्यानियुष्माभिःसमारब्धानिसर्वदा॥ मंत्रकर्मनियुक्तानिनजातुविफलानिमे॥८॥ससोमग्रहनक्षत्रैर्मरुद्भिरिववासवः॥भवद्भिरहमत्यर्थंदृतःश्रियमवाप्नुयां॥ ९॥ अविमनाअव्याकुलचित्तस्व५५.५ राज्यहितैषिणः प्रहस्तस्येत्यन्वयः ॥६॥ प्रियादिविषये धर्मादिविषयकृच्छ्रेषु संकटेषुच ॥ यूयंवेदितुमर्हथ कर्तव्यकृत्यमितिशेषः ॥७ ॥ मंत्रकर्मनियुक्तानि ईदृशंकरणपूर्वंनियुक्तानि प्रेरितानि युष्माभिः समारब्धानि मे सर्वकृत्यानि सर्वदासफलान्येव जातु कदाचिदपि विफलानिन ॥ ८ ॥ ९ ॥

समर्थयितुं सर्वाभिमतेमांनियोजयितुं तत्रमांनियोजयंत्वितिबोधयितुमुद्यतः पूर्वोक्तमप्यर्थंपुनरुक्तवानित्यर्थः॥ किंच कुंभकर्णस्य स्वभ्रात्त्वापाद्धेतोरिममर्थं नाचोदयं नावेदयं इदानीमुपस्थितस्यतस्यापिबोधनार्थं पुनरुक्तिरित्यर्थः॥ १० ॥ ११ ॥ सीतासमर्प[redacted]नाराघवजयोपायोविचार्यतामितिबोधयितुंतस्याद्युत्थजत्वमाह ॥ इयंचेति ॥ रक्षोभिश्चरितः सेवितोय उद्देशोदेशोजनस्थानलक्षणस्तस्मात् ॥ १२ ॥ सीतासदृशीअन[redacted]ना नतोहरेत्यर्थः ॥ १३ ॥ हेम्नानिर्मितंयद्बिंबं प्रतिमा तन्निभा ॥ मायेवेति प्रतिक्ष

अहंतुखलुसर्वा[redacted]मुद्यतः॥ कुंभकर्णस्यतुस्वभ्रान्नेममर्थमचोदयं॥ १०॥ अयंहिसुप्तःषण्मासान्कुंभकर्णोमहाबलः॥ सर्वशस्त्रभृतांमुख्यःसइदानींसमुत्थितः ॥ ११ ॥ इयंचदंडकारण्याद्रामस्यमहिषीप्रिया ॥ रक्षोभिश्चरितोद्देशादानीताजनकात्मजा ॥ १२॥ सामेनश्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनी॥ त्रिषुलोकेषुचान्यामेनसीतासदृशीतथा॥ १३॥ तनुमध्यापृथुश्रोणीशरदिंदुनिभानना॥ हेमबिंबनिभासौम्यामायेवमयनिर्मिता॥ १४॥ सुलोहिततलौश्लक्ष्णौचरणौसुप्रतिष्ठितौ॥ दृष्ट्वाताम्रनखौतस्यादीप्यतेमेशरीरजः॥ १५॥ हुताग्निरर्चिःसंकाशामेनांसौरीमिवप्रभां॥ उन्नसंविमलंवल्गुवदनंचारुलोचनं ॥ १६॥ पश्यंस्तदवशस्तस्याःकामस्यवशमेयिवान्॥ क्रोधहर्षसमानेनदुर्वर्णकरणेनच ॥ १७॥ शोकसंतापनित्येनकामेनकलुषीकृतः॥ सातुसंवत्सरंकालंमामयाचतभामिनी॥ १८॥ प्रतीक्षमाणाभर्तारंराममायतलोचना॥ तन्मयाचारुनेत्रायाःप्रतिज्ञातंवचःशुभं॥ १९॥ णमपूर्वाश्चर्यावहोवस्तुविशेषोमाया॥ १४॥ १५॥ हुताग्निरर्चिःसंकाशामित्यर्धेपि दृष्ट्वादीप्यतेमेशरीरजइत्यनुषज्यते॥ उन्नतानासिकायस्मिन्तत्॥ १६॥ अवशोऽस्वाधीनएवतस्यावदनंपश्यन्एयिवान्प्राप्तवान्॥ यत्किंचिद्विषयनिमित्तककोधहर्षकालयोरपिसमानेन तावप्यभिभूयांतःप्रवृत्तेनदुर्वर्णकरणेन कांतिनाशकेन॥तदप्राप्तिजयोःशोकसंतापयोर्नित्येन नित्यप्रवर्तकेन॥ ननुस्वनगरेस्थितायांतस्यां किमित्येवंदुःखभोगोऽतआह॥ सातु संवत्सरंकालं तत्समाप्तिपर्यंतं रामंप्रतीक्षमाणा ममास्पर्शमयाचत॥ मयापितथास्वितिप्रतिज्ञातं॥ बलात्कारेशापान्मरणभिया स्वेनैवकृतंसमयं तद्याचितत्वेनब्रूतइतिअत्रवस्तुतत्त्वं नहिसीताएवंयाचितुमर्हतीति ॥ अतएवपूर्वं सामेनश्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनीतिसामान्येनैवोक्तं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

नन्वेवंसंवत्सरानंतरंत्वद्वशेभविष्यत्येव रामस्यत्विहाप्रसक्तिरेवेतिकोतेचिंतेत्याशंक्याल्पोपिरिपुर्नोपेक्ष्यइतिनीतिशास्त्रपर्यालोचनयामंत्रेप्रेरयामीत्याह ॥ कथमिति नकथमपीत्यर्थः ॥ २० ॥ अथापि संभावनानास्तीत्याह ॥ अथवेति ॥ एकेनापि कपिना महत्कदनंकृतं ॥ २१ ॥ अतःकार्यगतयोदुर्ज्ञेयास्तस्माद्यस्य यथामति यद्भाति तद्ब्रुत ॥ नन्वेककपितोभीतस्य रामादधिकमेवतेभयमिति भयहेतुःसीता त्यज्यतामित्याशंक्य भयाभावमाह ॥ मानुषादिति ॥ २२ ॥ भयाभावहेतुमाह ॥ तदेति ॥ यैर्युष्माभिःसहितोदेवान्जयं तेभवंतोमे तथाच तथैवसंति ॥ अतोमानुषान्नभयंयद्यपि तथापि विमृश्यतां विचार्यतामितिपूर्वश्लोकेनान्वयः ॥ विमर्शहेतुमाह सुग्री

श्रांतोहंसततंकामाद्यातोहयइवाध्वनि ॥कथंसागरमक्षोभ्यंतरिष्यंतिवनौकसः॥ २०॥ बहुसत्त्वझषाकीर्णंतोवादशरथात्मजौ॥ अथवाकपिनैकेनकृतंनःकदनंमहत्॥ २१॥ दुर्ज्ञेयाःकार्यगतयोबूतयस्ययथामति॥ मानुषान्नोभयंनास्तितथापितुविमृश्यतां॥ २२॥ तदादेवासुरेयुद्धेयुष्माभिःसहितोऽजयं॥ तेमेभवंतश्चतथासुग्रीवप्रमुखान्हरीन्॥ २३॥ परेपारेसमुद्रस्यपुरस्कृत्यनृपात्मजौ॥ सीतायाःपदवींप्राप्यसंप्राप्तौवरुणालयं ॥ २४ ॥ अदेयाचयथासीतावध्यौदशरथात्मजौ ॥ भवद्भिर्मंत्र्यतांमंत्रःसुनीतंचाभिधीयतां ॥ २५॥ नहिशक्तिंप्रपश्यामिजगत्यन्यस्यकस्यचित्॥ सागरंवानरैस्तीर्त्वानिश्चयेनजयोमम॥ २६॥ तस्यकामपरीतस्यनिशम्यपरिदेवितं॥ कुंभकर्णःप्रचुक्रोधवचनंचेदमब्रवीत्॥ २७॥ वेति ॥ २३॥ नृपात्मजौ दूतेनवरुणालयमतिक्रम्य सीतायाः पदवींप्राप्यान्विष्य सुग्रीवप्रमुखान्हरीन्पुरस्कृत्य समुद्रस्य परेपारे संप्राप्तावितिश्रुतं ॥ २४॥ अतःपरं यथासीताअदेया यथाच दशरथात्मजौवध्यौ तथैवमंत्रोभवद्भिर्मंत्र्यतां ॥ अथ सुनीतं सुनिश्चितं मंत्रतत्वमभिधीयतां ॥ २५ ॥ निश्चितप्रायएवशत्रुजयइत्याह॥ नहीति ॥ जगति लोके कस्यचिदिंद्रादेरपि अस्मज्जयेशक्तिं नपश्यामि॥ अन्यस्य मनुष्यरूपशत्रोर्वानरैः सह सागरंतीर्त्वाऽस्मज्जये शक्तिप्रसंगमपि नपश्यामि अतोनिश्चयेन सर्वथाममैवजयइतियोजना ॥ २६ ॥ अथ कुंभकर्णोभ्रातुरन्यायमूलानर्थप्राप्तिदर्शनाक्रुद्धआहेत्याह ॥ तुस्येति ॥ परिदेवितं कामशोकप्रलापं ॥ प्रचुक्रोध महाराजःसन् ईदृशंसभायां प्रलपतीतिक्रोधः ॥ २७ ॥

तदेववचनमाह ॥ यदात्विति ॥ यदा सलक्ष्मणस्यरामस्य सीता सकृत्समीक्ष्यैव तात्कालिकापातविचारंकृत्वैव प्रसह्य हृता तदैव तेचित्तं यमुना यामुनंह्रदमिव सुनिश्चितंभजेत निश्चयभजनार्हं यथायमुना पृथिव्यामवतारसमयेएव स्वह्रदंपूरयति कालांतरेतु समुद्रंगतत्वात्तज्जलस्य तत्पूरणासंभवएवमस्माभिःसहविचारस्य सएवकालइदानींत्वनर्थनिश्चयोजातएवेतिविचारोनिष्फलइतिक्रोधजाव्यंगोक्तिः ॥ २८ ॥ व्यंगतयोक्तमेवसाक्षादप्याह ॥ सर्वमिति ॥ यदेतद्वंचनापूर्वं प्रसह्य परदारहरणादिकृतं एतत्सर्वं महाराज तवाप्रतिमं अनुचितं ॥ इदानींविचारोपिनिष्फलइत्याह ॥ विधीयेतेति ॥ अस्यकर्मणः करणमुद्दिश्य प्रवृत्तिकालएव यद्यस्माभिःसह मंत्रयेत तदाविधीयेतास्माभिरस्यनिवारणमितिशेषः ॥ इदानींक्रियमाणोविचारस्तु गतजलसेतुबंधनसमइतिभावः ॥ २९ ॥ अथ मंत्रिभिरसंमंत्र्य कृतंनिंद्यकर्म पश्चात्परितापायभवतीत्या

यदातुरामस्यसलक्ष्मणस्यप्रसह्यसीताखलुसाइहाहृता ॥ सकृत्समीक्ष्यैवसुनिश्चितंतदाभजेतचित्तंयमुनेवयामुनं॥ २८ ॥ सर्वमे तन्महाराजकृतमप्रतिमंतव ॥ विधीयेतसहास्माभिरादावेवास्यकर्मणः॥ २९ ॥ न्यायेनराजकार्याणियःकरोतिदशानन ॥ नससंतप्यतेपश्चान्निश्चितार्थमतिर्नृपः॥ ३० ॥ अनुपायेनकर्माणिविपरीतानियानिच ॥ क्रियमाणानिदुष्यंतिहवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ३१ ॥ यःपश्चात्पूर्वकार्याणिकर्माण्यभिचिकीर्षति ॥ पूर्वंचापरकार्याणिसनवेदनयानयौ॥ ३२ ॥

ह न्यायेनेति ॥ प्रथमं मंत्रिभिःसह निश्चितार्थमतिर्भूत्वा योनृपतिर्न्यायेन राजकार्याणिकरोति सतत्कार्यंकृत्वा पश्चान्नसंतप्यते ॥ ३० ॥ अन्यथाव्यतिरेकमप्याह ॥ अनुपायेनेति ॥ मंत्रिभिःसह सामाद्युपायविचारानालंबनेन मोहात्त्वयमेव यानिविपरीतान्यन्यायकृत्यानिकरोति तानितथाक्रियमाणानिदुष्यंति कश्मलंप्रापयंति ॥ अप्रयतेषु अभिचारत्वादपवित्रेषु यागेषु हुतानि हवींषीव ॥ तानितुप्रत्यगेनमभिचारस्तृणुतेइति कर्तारंकश्मलंप्रापयंत्येव तद्वदिदंकर्मापाततःसुखमिवभासमानमपि परिणामेदुःखायैवेतिभावः ॥ ३१ ॥ यथाकालं यस्यकर्मानारंभःसमूर्वइत्याह ॥ यइति ॥ पूर्वकार्याणि प्रथमकर्तव्यानिकर्माणि पश्चादभिचिकीर्षति ॥ एवंपश्चात्कर्तव्यानि पूर्वंकरोति सनयानयौ नवेद ॥ साग्निप्रथमंप्रयोक्तव्येदंडं दैडपश्चात्प्रयोक्तव्येसामचेत्यर्थः ॥ यद्वा विचारानंतरं कर्मकरणमुचितं तद्वैपरीत्यंकुर्वंस्तुनीत्यनीत्यज्ञानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

विषयचपलस्य बलमप्यप्रयोजनमित्याह ॥ चपलस्येति॥ अन्येशत्रवः परस्याधिकंबलंप्रसमीक्ष्यापि कृत्येषु चपलस्य तस्य नियहाय क्षिप्रं रंध्रं प्रपद्यंते ॥ द्विजाहंसाअलंघ्यस्यापि क्रौंचपर्वतस्य लंघनाय कुमारशक्तिकृतं स्वं रंध्रमिव ॥३३॥ एवंकर्मकृतवतस्तवैतावत्कालंजीवनमतिभाग्यवशादित्याह ॥ त्वयेति ॥ येन त्वयाऽप्रतिचिंतितं भाविफलचिंतारहितं यदिदं महत्कार्यं प्रबलदारहरणरूपमारब्धं तंत्वां रामोतिप्रबलोपि दिष्ट्यानावधीत् ॥ विषमिश्रमामिषं भोज्यंवस्तु भोक्तारं यथाहंति तद्वदित्यर्थः ॥३४॥

चपलस्यतुकृत्येषुप्रसमीक्ष्याधिकंबलं ॥ छिद्रमन्येप्रपद्यंतेक्रौंचस्यस्वमिवद्विजाः ॥ ३३ ॥ त्वयेदंमहदारब्धंकार्यमप्रतिचिंतितं ॥ दिष्ट्यात्वांनावधीद्रामोविषमिश्रमिवामिषं ॥ ३४ ॥ तस्मात्त्वयासमारब्धंकर्मत्यप्रतिमंपरैः ॥ अहंसमीकरिष्यामिहत्वाशत्रूंस्तवानघ ॥ ३५ ॥ अहमुत्सादयिष्यामिशत्रूंस्तवनिशाचर ॥ यदिशक्रविवस्वंतौयदिपावकमारुतौ ॥ तावहंयोधयिष्यामिकुबेरवरुणावपि ॥ ३६ ॥ गिरिमात्रशरीरस्यमहापरिघयोधिनः ॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यबिभीयाद्दैपुरंदरः ॥ ३७ ॥ पुनर्मोसद्वितीयेनशरेणनिहनिष्यति ॥ ततोहंतस्यपास्यामिरुधिरंकाममाश्वस ॥ ३८ ॥ वधेनवैदाशरथेःसुखावहंजयंतवाहर्तुमहंयतिष्ये ॥ हत्वाचरामंसहलक्ष्मणेनखादामिसर्वान्हरियूथमुख्यान् ॥ ३९ ॥

एवंगते स्वकर्तव्यमाह तस्मादिति ॥ यस्मात्त्वया परैः प्रबलशत्रुभिरप्रतिममनुचितं कर्मारब्धं यतश्च सामदाने नेच्छसि ॥ मारीचेनेवास्माभिरपि राजत्वात्तेचित्तमनुसर्तव्यमेव ॥ तस्मादहं तवशत्रून्हत्वा तवकार्यं समीकरिष्यामि संपादयिष्यामि ॥ यद्वा त्वयासमीकरिष्यामि त्वंयथायुद्धंकरिष्यसि तथाहमपि परैर्योत्स्यामि ॥ नतुविभीषणवत्त्वांत्यक्ष्यामीतिव्यंग्यं ॥ ३५ ॥ उक्तमेवराज्ञःप्रीतयेऽभ्यस्यति सत्यत्वप्रत्यायनाय ॥ अहमिति ॥ यदि शक्रविवस्वंतौ तत्तद्देवतारूपौस्यातां तथापि तावहंयोधयिष्यामीत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ गिरिमात्रशरीरस्य गिरिप्रमाणदेहस्य ॥ ३७ ॥ पुनरिति ॥ यदिमां सरामएकेनशरेणाहत्य पुनर्द्वितीयेनशरेणनिहनिष्यंतियावत् ततःपूर्वमेव तस्यरुधिरं पास्यामि काममाश्वस ॥ ३८ ॥ तेनसुखावहं जयं दाशरथेर्वधेन तवाहमाहर्तुं कर्तुं यतिष्ये ॥ फलंतु दैवायत्तमितिभावः ॥ खादामि खादिष्ये ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ कतकरीत्याएकादशःसर्गः॥ ११ ॥ अनघमानः ॥ इतिश्रीरामाभि०वाल्मीकीयेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कुद्धमाज्ञाय अप्रतिमंकर्मकृतमितिकुंभकर्णवचःश्रवणेनेतिशेषः ॥ मुहूर्तमनुसंचिंत्य न्याय्येभ्रातुर्वचस्यपि मनोननुकुलतयैवंकोपश्चेदस्माकं तथोक्तौ शिरश्छेदएवस्यादितिमनोनुकूलमेववाच्यमितिसंचिंत्य ॥ १ ॥ यःखलुपुरुषोमृगव्यालनिषेवितं दुष्प्रवेशं वनं प्राप्य तत्रच मधुसंप्राप्य तन्मधु नपिबेत् सबालिशोमूर्खः ॥ एतेन प्रथमं रामाश्रमोदुरासदस्तं प्राप्य तत्र तत्स्त्रियंच प्राप्य तद्भोगाभावोनयुक्तइतिसूचितं ॥ २ ॥ ननु बलात्परदारभोगोऽधर्मत्वादीश्वराज्ञाविरोधीत्याह ॥ ईश्वरस्येति ॥ धर्मफलप्रवर्तकानां

रमस्वकामंपिबचाग्र्यवारुणींकुरुष्वकार्याणिहितानिविज्वरः ॥ मयातुरामेगमितेयमक्षयंचिरायसीतावशगाभविष्यति ॥ ४० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आ०यु०द्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रावणंकुद्धमाज्ञायमहापार्श्वोमहाबलः ॥ मुहूर्तमनुसंचिंत्यप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ यःखल्वपिवनंप्राप्यमृगव्यालनिषेवितं ॥ नपिबेन्मधुसंप्राप्यसनरोबालिशोभवेत् ॥ २ ॥ ईश्वरस्येश्वरःकोस्तितवशत्रुनिबर्हण ॥ रमस्वसहवैदेह्याशत्रूनाक्रम्यमूर्धसु ॥ ३ ॥ बलात्कुक्कुटवृत्तेनप्रवर्तस्वमहाबल ॥ आक्रम्याक्रम्यसीतांवैतांभुंक्ष्वचरमस्वच ॥ ४ ॥ लब्धकामस्यतेपश्चादागमिष्यतिकिंभयं ॥ प्राप्तमप्राप्तकालंवासर्वंप्रतिविधास्यसे ॥ ५ ॥ कुंभकर्णःसहास्माभिरिंद्रजिच्चमहाबलः ॥ प्रतिषेधयितुंशक्तौसवज्रमपिवज्रिणं ॥ ६ ॥ यमादीनामपि त्वमीश्वरोऽतस्तेयंविचारोऽनुचितइत्यर्थः ॥ ३ ॥ अननुकूल्ये कथंभोगस्तत्राह ॥ बलादिति ॥ कुक्कुटवृत्तेन ॥ कुक्कुटीनांकामिकुक्कुटसंयोगेक्रोधोजातिधर्मइतिवात्स्यायनः ॥ अथापि संक्रुद्धाकुक्कुटीरनुभुज्य कुक्कुटायथासुखिनस्तद्वृत्त्वमपिभवेत्यर्थः ॥ तदेव दर्शयति ॥ आक्रम्येति ॥ ४ ॥ अथ स्वाभिलषितेसिद्धे प्रथमतोभयमेवन महातेजस्त्वात् अथापि तन्निमित्तंभयं प्राप्नुयात्तदापि तत्प्रतिविधेयमेवत्वयेत्याह ॥ लब्धकामस्येति ॥ प्राप्तं प्राप्तकालं सावधानदशाप्राप्तकालमप्राप्तकालंवा कामभोगाद्यसावधानदशांप्राप्तंवा ॥ ५ ॥ कथमेवं बलंनस्तत्राह ॥ कुंभकर्णइति ॥ ६ ॥

एवमस्माकमेव प्राबल्यात्चतुर्थोपायएवास्माभिरादरणीयइत्याह ॥ उपप्रदानमिति ॥ कुशलैर्नीतिकुशलैः ॥ कृतं विषयविशेषइतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रहस्यं प्रमुदितद्रव्यवत्गुप्तं चिरदत्तं यन्मया पुरावाप्तं बलादुपभोगस्याशक्यकरणतानिमित्तं आत्मनः किंचिद्वस्तु तत् आख्यास्ये ॥ १० ॥ तदेवाह ॥ पितामहस्येति ॥ चंचूर्यमाणां मद्दर्शनभीतिवशान्निलीयगतिमतीं ॥ ११ ॥ ततोदर्शनोत्तरं प्रसह्य विवसनाकृता सामयाभुक्ता ॥ लोलिता गर्जनेनेतिशेषः ॥ १२ ॥ तच्च ममचरितं महात्मनस्त

उपप्रदानंसांत्वंवाभेदंवाकुशलैःकृतं ॥ समतिक्रम्यदंडेनसिद्धिमर्थेषुरोचये ॥ ७ ॥ इहप्राप्तान्वयंसर्वांछत्रूंस्तवमहाबल ॥ वशंशस्त्रप्रतापेनकरिष्यामोनसंशयः ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तदाराजामहापार्श्वेनरावणः ॥ तस्यसंपूजयन्वाक्यमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ महापार्श्वप्रवदतोरहस्यंकिंचिदात्मनः ॥ चिरदत्तंतदाख्यास्येयदवाप्तंपुरामया ॥ १० ॥ पितामहस्यभवनंगच्छंतींपुंजिकस्थलां ॥ चंचूर्यमाणामद्राक्षमाकाशेग्निशिखामिव ॥ ११ ॥ साप्रसह्यमयाभुक्ताकृताविवसनाततः ॥ स्वयंभूभवनंप्राप्तालोलितानलिनीयथा ॥ १२ ॥ तच्चतस्यतथामन्येज्ञातमासीन्महात्मनः ॥ अथसंकुपितोवेधामामिदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ अद्यप्रभृतियामन्यांबलान्नारींगमिष्यसि ॥ तदातेशतधामूर्धाफलिष्यतिनसंशयः ॥ १४ ॥ इत्यहंतस्यशापस्यभीतःप्रसभमेवतां ॥ नारोहयेबलात्सीतांवैदेहींशयनेशुभे ॥ १५ ॥ सागरस्येवमेवेगोमारुतस्येवमेगतिः ॥ नैतद्दाशरथिर्वेदत्यासादयतितेनमां ॥ १६ ॥ स्य मन्ये निश्चितंज्ञातमासीत् ॥ मन्येइतिति ङंतप्रतिरूपकमव्ययं मन्येशंकेध्रुवंप्रायोनिश्चयार्थाअमीमताइतिकतकः ॥ १३ ॥ फलिष्यति विशीर्णोभविष्यति ॥ क्वचिदेवमेकुबेरपुत्रनलकूबरशापोपि रंभानिबंधनः श्रूयते तत्रोपपत्तिश्चिंत्या ॥ अस्यप्रथमत्वेतस्यांबलात्कारासंभवात् तस्यप्रथमत्वेऽस्यांबलात्कारासंभवादितिकेचित् ॥ नलकूबरशापस्य तपोबलेनाकिंचित्करत्वादयमेवशापोब्रह्मास्त्रवदप्रतिक्रियःपाश्चात्यइत्यन्ये ॥ १४ ॥ १५ ॥ अथमहापार्श्वोक्तस्वप्राबल्यमेव श्लाघते ॥ सागरस्येत्यादि ॥ दाशरथिर्हियस्मादेतन्मे बलं नवेद ॥ तेनमामासादयति ॥ १६ ॥

कोहि ज्ञातमद्बलइतिशेषः ॥ गिरिगुहारूपे आशये निवासे आसीनमेव सुप्तंसिंहमिव ॥ १७ ॥ नपश्यति नपश्यतिस्म ॥ १८ ॥ आदीपयिष्यामि धक्ष्यामि ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ युधा संग्रामेण नशक्यः जेतुमितिशेषः ॥ वैश्रवणेनपालितेत्यनेन पुष्पकवल्लंकापि भगवताकुबेरायदत्तेतिसूचितं ॥ २१ ॥ परमानः ॥ कतकस्तु ॥ १२ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु० त्रयोदशःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथविभीषणः प्रहस्तादिवचोऽतिदुर्मंत्रइत्याह ॥ निशाचरेंद्रस्येति ॥ वाक्यं रावणस्य

कोहिसिंहमिवासीनंसुप्तंगिरिगुहाशये ॥ क्रुद्धंमृत्युमिवासीनंसंबोधयितुमिच्छति ॥ १७ ॥ नमत्तोनिर्गतान्बाणान्हिजिह्मान्पन्नगा निव ॥ रामःपश्यतिसंग्रामेतेनमामभिगच्छति ॥ १८ ॥ क्षिप्रंवज्रसमैर्बाणैःशतधाकार्मुकच्युतैः ॥ राममादीपयिष्यामिउल्काभि रिवकुंजरं ॥ १९ ॥ तच्चास्यबलमादास्येबलेनमहतावृतः ॥ उदितःसविताकालेनक्षत्राणांप्रभामिव ॥ २० ॥ नवासवेनापिसहस्रचक्षुषायुधास्मिशक्योवरुणेनवापुनः ॥ मयात्वियंबाहुबलेननिर्जितापुरापुरीवैश्रवणेनपालिता ॥ २ ॥ इत्यार्षेश्रीरा० वा० यु० त्रयोद शःसर्गः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ निशाचरेंद्रस्यनिशम्यवाक्यंसकुंभकर्णस्यचगर्जितानि ॥ विभीषणोराक्षसराज मुख्यमुवाचवाक्यंहितमर्थयुक्तं ॥ १ ॥ वृतोहिबाह्यंतरभोगराशिश्चितविषःसुस्मिततीक्ष्णदंष्ट्रः ॥ पंचांगुलीपंचशिरोऽतिकायःसीताम हाहिस्तबकेनराजन् ॥ २ ॥ यावन्नलंकांसमभिद्रवंतिवलीमुखाःपर्वतकूटमात्राः ॥ दंष्ट्रायुधाश्चैवनखायुधाश्चप्रदीयतांदाशरथायमै थिली ॥ ३ ॥ यावन्नगृह्णंतिशिरांसिबाणारामेरितारक्षसपुंगवानां ॥ वज्रोपमावायुसमानवेगाःप्रदीयतांदाशरथायमैथिली ॥ ४ ॥

गर्जितानि कुंभकर्णस्य अर्थयुक्तं वास्तवार्थं ॥ १ ॥ वृतइति ॥ अहिमध्यदेहोत्रभोगः ॥ बाह्यंतरं हृदयभागएवभोगराशिः शरीरपरिणाहोयस्यसः ॥ चितैव विषं यस्य ॥ शोभनं स्मितमेव तीक्ष्णदंष्ट्रायस्य ॥ अनुचितकृत्यदर्शनादिजं स्मितं ॥ तस्याः पंचांगुल्यएव शिरांसि यस्य सचासावतिकायश्च ॥ एवंभूतः सीतामहाहिः स्तबकेनवृतः बद्धः कंठेइतिशेषः ॥ यद्वा केनहेतुना वृतोगृहीतइत्यर्थः ॥ २ ॥ वलीमुखेतिवानरनाम ॥ पर्वतकूटमात्राः पर्वतशिखरप्रमाणाः ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ जीवंस्तु रामस्य नमोक्ष्यसे सन्निधिंप्राप्येतिशेषः ॥ ६ ॥ दैवतेभ्योनोऽस्माकंभयंइति वयंनविद्म ॥ संख्ये युद्धे ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रहस्तेति ॥ यथा यादृशमर्थजातं रा मंप्रति यूयंब्रवीत ब्रूत तन्नशक्यं कर्तुमितिशेषः ॥ यथाऽधर्मबुद्धेः स्वर्गमुद्दिश्यगतिरशक्या ॥ ९ ॥ तर्तुं शक्तिरितिशेषः ॥ १० ॥ तथाविधस्य उक्तस्वभावस्य ॥ कृत्येषु रण

नकुंभकर्णेंद्रजितौचराजंस्तदामहापार्श्वमहोदरौवा ॥ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुंसमर्थायुधिराघवस्य ॥ ५ ॥ जीवंस्तुरामस्य नमोक्ष्यसेत्वंगुप्तःसविघ्राप्यथवामरुद्भिः ॥ नवासवस्यांकगतोनमृत्योर्नभोनपातालमनुप्रविष्टः ॥ निशम्यवाक्यंतुविभीषणस्यततः प्रहस्तोवचनंबभाषे ॥ ६ ॥ ननोभयंविद्मनदैवतेभ्योनदानवेभ्योप्यथवाकदाचित् ॥ नयक्षगंधर्वमहोरगेभ्योभयंनसंख्येपतगोरगेभ्यः ॥ ७ ॥ कथंनुरामाद्भविताभयंनोनरेंद्रपुत्रात्समरेकदाचित् ॥ प्रहस्तवाक्यंत्वहितंनिशम्यविभीषणोराजहितानुकांक्षी ॥ ततोमहार्थंव चनंबभाषेधर्मार्थकामेषुनिविष्टबुद्धिः ॥ ८ ॥ प्रहस्तराजाचमहोदरश्चत्वंकुंभकर्णश्चयथार्थजातं ॥ ब्रवीतरामंप्रतितन्नशक्यंयथागतिः स्वर्गमधर्मबुद्धेः ॥ ९ ॥ वधस्तुरामस्यमयात्वयाचप्रहस्तसर्वैरपिराक्षसैर्वा ॥ कथंभवेदर्थविशारदस्यमहार्णवंतर्तुमिवाप्लवस्य ॥ १० ॥ धर्मप्रधानस्यमहारथस्यइक्ष्वाकुवंशप्रभवस्यराज्ञः ॥ पुरोस्यदेवाश्चतथाविधस्यकृत्येषुशक्रस्यभवंतिमूढाः ॥ ११ ॥ तीक्ष्णानतावत्तवकंकपत्राद्रासदाराघवविप्रमुक्ताः ॥ भित्वाशरीरंप्रविशंतिबाणाःप्रहस्ततेनैवविकत्थसेत्वं ॥ १२ ॥ भित्वाननावत्प्रविशंतिकायं प्राणांतिकास्तेऽशनितुल्यवेगाः ॥ शिताःशराराघवविप्रमुक्ताःप्रहस्ततेनैवविकत्थसेत्वं ॥ १३ ॥ नरावणोनातिबलस्त्रिशीर्षोनकुंभक र्णस्यसुतोनिकुंभः ॥ नचेंद्रजिद्दाशरथिंप्रवोढुंत्वंवारणेशक्रसमंसमर्थाः ॥ १४ ॥

मुखस्थसकललोकसंहारकृत्येषु शक्रस्यपुरोयुधिदेवाश्चदेवाअपिविमूढाभवंति ॥ ११ ॥ यावत्तेकायंभित्वा बाणाः पुनस्तदिषुधिं नप्रविशंति तेनैवहेतुना तावत् हेप्रहस्त त्वंविकत्थसे वृथात्मश्लाघांकरोषि ॥ रावणस्य पुरस्तादिति शेषः ॥ १२ ॥ प्राणांतिकाः प्राणांतपीडाकरास्तेकायंभित्वा यावन्नप्रविशंतिइषुधिं तावद्विकत्थसे ॥ १३ ॥ त्रिशीर्षस्त्रिशिराः त्वंवेतिप्रहस्तनिर्देशः ॥ १४ ॥

देवांतकोवापिनरांतकोवातथातिकायोतिरथोमहात्मा॥ अकंपनश्चापिसमानसारःस्थातुंनशक्तायुधिराघवस्य ॥ १५ ॥ अयंचरा
जाव्यसनाभिभूतोमित्रैरमित्रप्रतिमैर्भवद्भिः॥ अन्वास्यतेराक्षसनाशनार्थंतीक्ष्णःप्रकृत्याह्यसमीक्ष्यकारी॥ १६॥ अनंतभोगेनस
हस्रमूर्ध्नानागेनभीमेनमहाबलेन॥ बलात्परिक्षिप्तमिमंभवंतोराजानमुत्क्षिप्यविमोचयंतु॥ १७॥ यावद्विकेशग्रहणात्सुहृद्भिःसमे
त्यसर्वैःपरिपूर्णकामैः॥ निगृह्यराजापरिरक्षितव्योभूतैर्यथाभीमबलैर्गृहीतः॥ १८॥ सुवारिणाराघवसागरेणप्रच्छाद्यमानस्तरसाभ
वद्भिः॥ युक्तस्त्वयंतारयितुंसमेत्यकाकुत्स्थपातालमुखेपतन्सः॥ १९॥ इदंपुरस्यास्यसराक्षसस्यराज्ञश्चपथ्यंससुहृज्जनस्य॥ सम्य
ग्विवाक्यंस्वमतंब्रवीमिनरेंद्रपुत्रायददातुमैथिलीं॥ २० ॥ परस्यवीर्यंस्वबलंचबुध्वास्थानंक्षयंचैवतथैवदृद्धिं॥ तथास्वपक्षेप्यनुगृ
ह्यबुध्यावदेत्क्षमंस्वामिहितंसमंत्री॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा०युं० चतुर्दशःसर्गः॥ १४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ बृहस्पतेस्तु
ल्यमतेर्वचस्तन्निशम्ययत्नेनविभीषणस्य॥ ततोमहात्मावचनंबभाषेतत्रेंद्रजिन्नैर्ऋतयूथमुख्यः॥ १॥ कुत्स्थरूपपातालमुखेपतन् सोयं राजा
भवद्भिःसमेत्य तारयितुंयुक्तः ॥ १ ९॥ मैथिलीं रावणइतिशेषः॥ २ ०॥ स्थानं बलादेर्यथापूर्वमुपचयापचयराहित्येन स्थितिः॥ तदपेक्षयापचयः क्षयः॥ ततउपचयोवृद्धिः॥
प्रकृतेहि परस्य वानरसहायतया संपत्त्युपचयोवर्ततेअस्माकंतु खरनाशलंकादाहादिकृतोऽपचयः एतत्सर्वंबुध्यानुगृह्य स्वामिहितंवदेत्समंत्री नयूयमित्यर्थः॥ २ १॥ अपा
रमानः ॥ कतकस्तु ॥ १ २॥ इतिरामाभि० चतुर्दशःसर्गः ॥ १ ४॥ ॥ ७॥ ॥७॥ बृहस्पतेर्गुरुणेत्यर्थः ॥ यत्नेन निशम्य दुःखेनश्रुत्वा महात्मा महामनाः ॥ १॥

तातकनिष्ठेत्यसमस्तं ॥ भीतवद्भीतस्येव अनर्थकमनुपादेयं वाक्यं किंनाम कस्मादुच्यते ॥ अस्मिन्कुले पौलस्त्यकुले योजातोनभवेदपितु सहजदुर्बलत्वादिमति मनुष्या
दिकुले सोपीदृशं वचोनवदेत् ॥ ईदृशंच नकुर्यात्॥ करोतेःक्रियासामान्यवचनत्वान्नचिंतयेदित्यर्थः॥ एवंच हीनजातेरपि हीनस्तद्व्यापारइतिभावः ॥२॥ तदेवाह ॥ सत्वे
नेति ॥ सत्वं बलं ॥ वीर्यं पराक्रमणशक्तिः ॥ पराक्रमस्तत्कार्यं ॥ शौर्यं रणादपराङ्मुखत्वं ॥ धैर्यं तत्कारणं स्थैर्यं ॥तेजः स्वत्याभयंकरत्वं ॥ एतैर्गुणैरेकोविभीषणएव ता

किंनामतेतातकनिष्ठवाक्यमनर्थकंवैबहुभीतवच्च॥ अस्मिन्कुलेयोपिभवेन्नजातःसोपीदृशंनैववदेन्नकुर्यात्॥ २॥ सत्त्वेनवीर्येणपरा
क्रमेणधैर्येणशौर्येणचतेजसाच॥ एकःकुलेस्मिन्पुरुषोविमुक्तोविभीषणस्तातकनिष्ठएषः ॥ ३॥ किंनामतौमानुषराजपुत्रावस्माक
मेकेनहिराक्षसेन॥ सुप्राकृतेनापिनिहंतुमेतौशक्यौकुतोभीषयसेस्मभीरो॥ ४॥ त्रिलोकनाथोननुदेवराजःशक्तोमयाभूमितलेनि
विष्टः॥ भयार्पिताश्चापिदिशःप्रसन्नाःसर्वेतदादेवगणाःसमग्राः ॥ ५॥ ऐरावतोनिःस्वनमुन्नदन्सनिपातितोभूमितलेमयातु॥ विकृ
ष्यदंतौतुमयाप्रसह्यवित्रासितादेवगणाःसमग्राः॥ ६ ॥ सोहंसुराणामपिदर्पहंतादैत्योत्तमानामपिशोककर्ता॥ कथंनरेंद्रात्मजयोर्न
शक्तोमनुष्ययोःप्राकृतयोःसुवीर्यः॥ ७॥ अथेंद्रकल्पस्यदुरासदस्यमहौजसस्तद्वचनंनिशम्य ॥ ततोमहार्थंवचनंबभाषेविभीषणः
शस्त्रभृतांवरिष्ठः॥ ८ ॥ नतातमंत्रेतवनिश्चयोस्तिबालस्त्वमद्याप्यविपक्वबुद्धिः॥ तस्मात्त्वयाप्यात्मविनाशनायवचोऽर्थहीनंबहुविप्र
लपं॥ ९ ॥ तस्यकनिष्ठोऽस्मिन्कुलेमुक्तः ॥ ३ ॥ हेभीरो प्राकृतेनैकेनापि राक्षसेन रणे तौराजपुत्रौ हियतोनिहंतुंशक्यौ अतस्तौ किंनामगृहीत्वाऽस्मान्कुतो
भीषयसे व्यर्थमेव नतावताविभीमइत्यर्थः ॥४॥ तदेवाह ॥ त्रिलोकेति ॥ भूमितलेनिविष्टः स्वर्गात्प्रच्याव्य भूमौबंदीकृत्यस्थापितः॥ भयार्पिताभयंअर्पितंएषुते मद्दत्तभयाः
सर्वेदेवगणाः दिशः प्रसन्नाः प्राप्ताः ॥५ ॥ ६ ॥कथंनशक्तोनियहइतिशेषः ॥७॥८॥ हेतात पुत्र तवमंत्रे निश्चयोनास्ति कृत्याकृत्यविचारनिश्चयसामर्थ्यंनास्ति ॥ यतस्त्वम
द्याप्यविपक्वबुद्धिः अप्राप्तज्ञानपरिपाकचित्तोबालएव तस्मात्त्वयाऽर्थहीनमनुपादेयमात्मविनाशनाय बहुविप्रलपं एकेनापिहंतुंशक्यइतिवृथाप्रलपितं ॥ ९ ॥

हेरैंद्रजित् पुत्रप्रवादेनपुत्रशब्देनोपलक्षितस्त्वं मित्रमुखोमित्रवदवभासमानोवस्तुतःशत्रुरेवासि ॥ तदेवाह ॥ यस्य रावणस्य राघवतईदृशं निशम्यापि मोहात्तमनुमन्यसे नवारयसि ॥ १० ॥ तस्मात्त्वमेववध्यः पुत्रोपिसन् यश्चवद्धानां मंत्रकृतांसमीपं प्रावेशयत् यश्चानयत् आगमनार्थं प्रेरितवान्सोपिवध्यः ॥ ११ ॥ मूढः कृत्याकृत्यविवेकहीनः अतएवाप्रगल्भः मतिप्रागल्भ्यहीनः अविनयेनोपपन्नोयुक्तः ॥ अल्पमतिः दीर्घदर्शनानर्हबुद्धिः ॥ दुरात्मा कामादिदुष्टांतःकरणः ॥ मूर्खः साहसप्रवृत्तिपरः ॥ उक्तरीत्याऽत्यंतसुदुर्मतिश्च ॥ १२ ॥ ब्रह्मदंडेन चतुर्मुखकरगृहीतेन प्रतिमाः अमोघानर्गलसंहारशक्त्यासमानास्तत्समप्रकाशाश्चतान् ॥ तस्यैवविवरणमर्चिष्मतइति ॥ कालनि

पुत्रप्रवादेनतुरावणस्यत्वमिंद्रजिन्मित्रमुखोसिशत्रुः ॥ यस्येदृशंराघवतोविनाशंनिशम्यमोहादनुमन्यसेत्वं ॥ १० ॥ त्वमेववध्यश्चसुदुर्मतिश्चसचापिवध्योयइहानयत्त्वां ॥ बालंदृढंसाहसिकंचयोऽद्यप्रावेशयन्मंत्रकृतांसमीपं ॥ ११ ॥ मूढोप्रगल्भोऽविनयोपपन्नस्तीक्ष्णस्वभावोल्पमतिर्दुरात्मा ॥ मूर्खस्त्वमत्यंतसुदुर्मतिश्चत्वमिंद्रजिद्बालतयाब्रवीषि ॥ १२ ॥ कोब्रह्मदंडप्रतिमप्रकाशानर्चिष्मतःकालनिकाशरूपान् ॥ सहेतबाणान्यमदंडकल्पान्समक्षमुक्तान्युधिराघवेण ॥ १३ ॥ धनानिरत्नानिसुभूषणानिवासांसिदिव्यानिमणींश्चचित्रान् ॥ सीतांचरामायनिवेद्यदेवींवसेमराजन्निहवीतशोकाः ॥ १४ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुनिविष्टंहितंवाक्यमुक्तवंतंविभीषणं ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंरावणःकालचोदितः

॥ १ ॥ वसेत्सहसपत्नेनक्रुद्धेनाशीविषेणच ॥ नतुमित्रप्रवादेनसंवसेच्छत्रुसेविना ॥ २ ॥

काशरूपान् कालाग्नितुल्यरूपान् ॥ १३ ॥ रत्नानि श्रेष्ठवस्तूनि निवेद्य समर्प्य ॥ १४ ॥ अर्भकमानः ॥ कृतकस्तु ॥ १४ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०यु०पंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुनिविष्टं सुनिविष्टार्थतत्वं ॥ १ ॥ सपत्नेनापिसहवसेत् ॥ नतुमित्रप्रवादेन मित्रपदव्यवहार्येण ॥ शत्रुसेविना शत्रुपक्षपातिना नवसेत् ॥ सपत्नेचित्तस्य द्वेषकोट्यैवप्रतिष्ठा मित्रप्रवादेतु द्वैष्यत्वेनस्निग्धत्वेनचेतिपरमदुःखमितितत्सहवासनिषेधः ॥ शत्रुसेविनेत्यनेनास्यभगवद्भक्तत्वंसूचितं ॥ २ ॥

शीलं स्वभावं जानामि ॥ तदेवविवृणोति हृष्यंतीति ॥३ ॥ प्रधानं ज्येष्ठत्वादिनाप्राप्तराज्यं साधकं राज्यरक्षादेरितिशेषः ॥ वैद्यं विद्यावंतं ॥ अवमन्यंते गुणवत्त्वेपि गुणान्नगृह्णंति ॥ शूरंपरिभवंतिच रंध्रमन्विष्येतिशेषः ॥ ४ ॥ ज्ञातयोज्ञातिरूपाः ॥ आततायिनः ॥ अग्निदोगदरश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः ॥ क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः ॥ ते प्रच्छन्नहृदयाः प्रच्छन्नंतत्कार्यंप्रवृत्ताअतएवघोराअन्योन्यंव्यसनेष्वापत्सुसंहृष्टाभवंति ॥ अतएवनाज्ञातयोभयावहाः ॥५॥ ज्ञातिभीतिं हस्तिगीतेनस्पष्टयति॥ श्रूयंतइति॥ हस्तिभिः पद्मवनवर्तिदिव्यवनगजैः स्वबंधनाय प्रवृत्तान्पाशहस्तान्दृष्ट्वा ॥ पुरा पूर्वं हस्तिभिर्गीतायेश्लोकाःश्रूयंते तान्मदनोममवक्त्राच्छृणु ॥ ६ ॥ स्वार्थप्रयुक्ताः स्वार्थप

जानामिशीलंज्ञातीनांसर्वलोकेषुराक्षस ॥ हृष्यंतिव्यसनेष्वेतेज्ञातीनांज्ञातयःसदा ॥ ३ ॥ प्रधानंसाधकंवैद्यंधर्मशीलंचराक्षस ॥ ज्ञातयोप्यवमन्यंतेशूरंपरिभवंतिच ॥ ४ ॥ नित्यमन्योन्यसंदृष्टाव्यसनेष्वाततायिनः ॥ प्रच्छन्नहृदयाघोराज्ञातयस्तुभयावहाः ॥ ५ ॥ श्रूयंतेहस्तिभिर्गीताःश्लोकाःपद्मवनेपुरा ॥ पाशहस्तान्नरान्दृष्ट्वाशृणुष्वंगदतोमम ॥ ६ ॥ नाग्निर्नान्यानिशस्त्राणिननःपाशाभयावहाः ॥ घोराःस्वार्थप्रयुक्तास्तुज्ञातयोनोभयावहाः ॥ ७ ॥ उपायमेतेवक्ष्यंतिग्रहणेनात्रसंशयः ॥ कृत्स्नाद्वयाज्ज्ञातिभयंसुकष्टंविदितंचनः ॥ ८ ॥ विद्यतेगोषुसंपन्नंविद्यतेज्ञातितोभयं ॥ विद्यतेस्त्रीषुचापल्यंविद्यतेब्राह्मणेतपः ॥ ९ ॥ ततोनेष्टमिदंसौम्ययदहंलोकसत्कृतः ॥ ऐश्वर्यमभिजातश्चरिपूणांमूर्ध्निचस्थितः ॥ १० ॥ यथापुष्करपत्रेषुपतितास्तोयबिंदवः ॥ नश्लेषमभिगच्छंतितथानार्येषुसौहृदं ॥ ११ ॥ यथाशरदिमेघानांसिंचतामपिगर्जतां ॥ नभवत्यंबुसंक्लेदस्तथानार्येषुसौहृदं ॥ १२ ॥

राः ॥ हस्तिपकाद्याज्ञाकरणेउत्तमभोजनलाभादिस्वार्थपराः ॥ ७ ॥ एते मज्जातिभूताः पूर्वगृहीतागजाः वक्ष्यंतिकरिष्यंतीत्यर्थः ॥ नोविदितंच शतशोनुभूतंचेत्यर्थः ॥ ८ ॥ संपन्नं हव्यकव्यसाधनसंपत् ॥ ९ ॥ ततइतिरावणवाक्यं ॥ अहंलोकसत्कृतइति यत्तत्ते नेष्टं नप्रियमितिमन्ये तथैश्वर्यप्राप्त्यादिकमपि ॥ १० ॥ अनार्येषु क्रूरस्वभावेषु ॥ ११ ॥ यथा गर्जतां सिंचतामपिमेघानां संबंधे पृथिव्याअंबुसंक्लेदांबुव्याप्तत्वंनभवति तथानार्येषु सौहृदं निष्फलमितिभावः ॥ यद्वा वर्षासु गर्जतां सिंचतामपिमेघानां शरदि नांबुसंक्लेदस्तथानार्येषु सौहृदमल्पकालस्थायीत्यर्थः ॥ १२ ॥

यथामधुकरस्तर्षादभिलाषाद्रसं पुष्परसं विंदन्नपि तत्रैवनतिष्ठति ॥ तथानार्येषु सौहृदमपि नतिष्ठति त्वमपितथातादृशोऽनार्योसीत्यर्थः ॥ १३ ॥ काशपुष्पंपिबतोपि रसा लाभस्तथाऽनार्येषुसौहृदंकुर्वतः फलालाभइतिभावः ॥ १४ ॥ यथा गजः पूर्वंस्नात्वा हस्तेनरजोगृहीत्वा यथात्मनोदेहंदूषयति स्नानकृतनैर्मल्यंनाशयति ॥ तथाऽनार्याः पूर्वंकृतंस्नेहं स्वयमेवनाशयंतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ त्वत्तोन्योयद्येवंब्रूयात्तदातस्मिन्मुहूर्ते नभवेन्नजीवेत् ॥ त्वांतु धिक्सोदरत्वेन वधानर्हत्वाद्धिक्कृतिरेवतेदंडइतिभावः ॥ १६ ॥

यथामधुकरस्तर्षाद्रसंविंदन्नतिष्ठति॥तथात्वमपितत्रैवतथानार्येषुसौहृदं ॥ १३ ॥ यथामधुकरस्तर्षात्काशपुष्पंपिबन्नपि॥रसमत्र नविंदेततथानार्येषुसौहृदं॥ १४ ॥ यथापूर्वंगजःस्नात्वागृह्यहस्तेनवैरजः॥दूषयत्यात्मनोदेहंतथानार्येषुसौहृदं॥१५॥ योऽन्यस्त्वेवं विधंब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर॥ अस्मिन्मुहूर्तेनभवेत्त्वांतुधिक्कुलपांसन ॥ १६ ॥ इत्युक्तःपरुषंवाक्यंन्यायवादीविभीषणः ॥ उत्पपात गदापाणिश्चतुर्भिःसहराक्षसैः॥१७॥ अब्रवीच्चतदावाक्यंजातक्रोधोविभीषणः॥ अंतरिक्षगतःश्रीमान्भ्रातावैराक्षसाधिपं॥१८॥ स त्वंभ्रांतोसिमेराजन्ब्रूहिमांयदिच्छसि॥ ज्येष्ठोमान्यःपितृसमोन्चधर्मपथेस्थितः॥ इदंहिपरुषंवाक्यंनक्षमाम्यग्रजस्यते॥१९॥ सुनीतंहितकामेनवाक्यमुक्तंदशानन॥ नगृह्णंत्यकृतात्मानःकालस्यवशमागताः॥ २० ॥ परुषंवाक्यं पूर्वोक्तं लंकावस्थानेपि एतैःसहनाशस्य दुर्वारत्वात्॥ ज्येष्ठोप्यसौ उत्पथप्रतिपन्नस्यकार्याकार्यमजानतः ॥ गुरोरप्यवलिप्तस्यपरित्यागोविधीयतेइतिशास्त्रबलात्सर्वथापरित्याज्यएवेत्यालोच्य तत्सभांहित्वा खमुत्प पातचतुर्भिर्मंत्रिभिः ॥१७॥१८॥ अथसभासदां ज्येष्ठत्यागेनाधमोयमितिशंकानिदर्त्यर्थमाह ॥ सत्वंभ्रांतेत्यादि ॥ ज्येष्ठत्वादिगुणकोपिनधर्मपथेस्थितः ॥ परदाराहरणा दिरूपानेकाधर्मशालित्वात् ॥ पतितैःसहसंव्यवहारोनविद्यतेइतिस्मृतेः॥ पतितमाचार्यंज्ञातिंवाद्रष्टुंनगच्छेत् ॥ नचास्मादुपयुंजीतयदृच्छासन्निपाते उपसंगृह्यतूष्णींव्रजेदि तिस्मृतेश्चाग्रजस्यापि नेदृंपरुषंवाक्यंनक्षमामि अतःपरमिहस्थित्वेतिशेषः ॥ १९ ॥ सुनीतं सुनिश्चितागामिफलबोधकं वाक्यं हितकामेनोक्तं ॥ तत्तु त्वयानगृहीतमि तिशेषः ॥ तादृश्येवलोकस्थितिरित्याह ॥ नगृह्णंतीति ॥ सुनीतवाक्यार्थमितिशेषः ॥ २० ॥

उक्तमेवार्थपुनर्मारीचोक्तस्मरणेनाह ॥ सुलभाइति ॥ २१ ॥ सर्वभूतापहारिकालपाशेनबद्धं नश्यंतंत्वां नोपेक्षे अतोमयाकिंचिद्धितमुक्तमितिशेषः ॥२२॥ निहतं त्वांद्रष्टु नेच्छामि ॥ अतएवोक्तमितिशेषः ॥ २३ ॥ कालाभिपन्नाः अधर्मतःकालपाशबद्धाः ॥ २४ ॥ यदुक्तमप्रियमिवहितं तद्भवान्मर्षयतु क्षम्यतां ॥ २५ ॥ मयाविनासुखी भवेतिव्यंगोक्तिः ॥ २६ ॥ अचिरमानः ॥ कतकस्तु ॥ १५ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे रा०वा०यु०कां०षोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथ विभी

पुरुषाःसुलभाराजन्सततंप्रियवादिनः॥ अप्रियस्यचपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः ॥ २१ ॥ बद्धंकालस्यपाशेनसर्वभूतापहारिणा॥ ननश्यंतमुपेक्षेत्वांप्रदीप्तंशरणंयथा॥ २२ ॥ दीप्तपावकसंकाशैःशितैःकांचनभूषणैः॥ नत्वामिच्छाम्यहंद्रष्टुंरामेणनिहतंशरैः॥ २३ ॥ शूराश्चबलवंतश्चकृतास्त्राश्चनरारणे॥ कालाभिपन्नाःसीदंतियथावालुकसेतवः ॥ २४ ॥ तन्मर्षयतुयच्चोक्तंगुरुत्वाद्धितमिच्छता॥ आत्मानंसर्वथारक्षपुरींचेमांसराक्षसां॥ स्वस्तितेऽस्तुगमिष्यामिसुखीभवमयाविना॥ २५ ॥ निवार्यमाणस्यमयाहितैषिणानरोचते तेवचनंनिशाचर॥ परांतकालेहिगतायुषोनराहितंनगृह्णंतिसुहृद्विरीरितं॥ २६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये यु० षोडशःसर्गः॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इत्युक्तापरुषंवाक्यंरावणंरावणानुजः॥ आजगाममुहूर्तेनयत्ररामः सलक्ष्मणः॥ १ ॥ तंमेरुशिखराकारंदीप्तमग्निमिवशातक्रदां॥ गगनस्थंमहीस्थास्तेदद्दृशुर्वानराधिपाः॥ २ ॥ येचाप्यनुचरास्तस्यचत्वारो भीमविक्रमाः॥ तेपिवर्मायुधोपेताभूषणोत्तमभूषिताः॥ ३ ॥ सचमेघाचलप्रख्योवज्रायुधसमप्रभः॥ वरायुधधरोवीरोदिव्याभरण भूषितः॥ ४ ॥ षणस्यरामसमीपेगमनं ॥ इतीति ॥ परुषं आत्मानंसर्वथेत्यादिरूपं ॥ रावणानुजोविभीषणः ॥ यत्रसलक्ष्मणोरामस्तत्राजगाम ॥ उत्पथप्रति पन्नत्वाद्देहसंबंधेनगुरुंरावणंपरित्यज्य जगद्गुरुं स्मरणमात्रेणसकलपापहरंगुरुं रामं प्रत्याजगामेत्याशयः ॥ १ ॥ मेरुशिखराकारं उन्नतत्वपीवरत्वरत्नबहुलत्वैस्तदाकारं दी प्तत्वगगनस्थत्वाभ्यांशातह्रदासाम्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

आत्मपंचमं आत्मापंचमोयस्यतं मंत्रिचतुष्टयसहितंतमितियावत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शालान् शालवृक्षान् ॥ ८ ॥ यावद्धतानिपतंति निपतिष्यंतीत्यर्थः ॥ ९ तेषा मित्यनादरेषष्ठी तानन्योन्यंसंभाषमाणाननादृत्य रामस्यभगवतः परमदयालुत्वभावनयातेषामनादरः ॥ खस्थएवव्यतिष्ठतेतितिष्ठतेर्द्विःप्रयोगोनिर्भयत्वेनावस्थानसूचनाय ॥ १० ॥ महाप्राज्ञः सर्वदोषाकररावणत्यागात् ॥ निर्दुष्टसर्वगुणाकररामाश्रयणाच्चमहाप्राज्ञत्वं ॥ अतएव महान्महता स्वरेण सर्वलोकशरण्यस्यार्तरवश्रवणायस्वरमहत्त्वं ॥ धी

तमात्मपंचमंदृष्ट्वासुग्रीवोवानराधिपः ॥ वानरैःसहदुर्धर्षश्चिंतयामासबुद्धिमान् ॥ ५ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुवानरांस्तानुवाचह ॥ हनुम त्प्रमुखान्सर्वानिदंवचनमुत्तमं ॥ ६ ॥ एषसर्वायुधोपेतश्चतुर्भिःसहराक्षसैः ॥ राक्षसोऽभ्येतिपश्यध्वमस्मान्हंतुंनसंशयः ॥ ७ ॥ सुग्रीव स्यवचःश्रुत्वासर्वेतेवानरोत्तमाः ॥ शालानुद्यम्यशैलांश्चइदंवचनमब्रुवन् ॥ ८ ॥ शीघ्रंव्यादिशनोराजन्वधायैषांदुरात्मनां ॥ निपतं तिहतायावद्वरण्यामल्पचेतनाः ॥ ९ ॥ तेषांसंभाषमाणानामन्योन्यंसविभीषणः ॥ उत्तरंतीरमासाद्यखस्थएवव्यतिष्ठत ॥ १० ॥ सउ वाचमहाप्राज्ञःस्वरेणमहतामहान् ॥ सुग्रीवंतांश्चसंप्रेक्ष्यखस्थएवविभीषणः ॥ ११ ॥ रावणोनामदुर्वृत्तोराक्षसोराक्षसेश्वरः ॥ तस्या हमनुजोभ्रातविभीषणइतिश्रुतः ॥ १२ ॥ तेनसीताजनस्थानाद्धृताहत्वाजटायुषं ॥ रुद्धाचविवशादीनाराक्षसीभिःसुरक्षिता ॥ १३ ॥

रगंभीरत्वंवास्वरेमहत्त्वं तेननिर्भयत्वप्रकाशः ॥ ११ ॥ रावणोनामेत्यादिना स्वस्यरामानुकूल्यतत्प्रातिकूल्यराहित्यादिरूपशरणागत्यंगबोधनं ॥ आनुकूल्यस्यसंकल्पःप्राति कूल्यस्यवर्जनं ॥ रक्षिष्यतीतिविश्वासोगोप्तृत्ववरणंतथा ॥ आत्मनिक्षेपकार्पण्येषड्विधाशरणागतिरित्युक्तेरावणत्वेनसर्वलोकपीडकत्वं दुर्वृत्तत्वेनाकृत्यकर्तृकत्वं राक्षस त्वेनजातिक्रौर्यं राक्षसेश्वरइत्यनेनभृत्यक्रौर्यं तद्भानृत्वेनस्वस्यापिदोषवत्त्वकथनाद्गर्वहानिरूपकार्पण्यमुक्तं ॥ १२ ॥ दुर्वृत्तत्वमेवाह ॥ तेनेति ॥ राक्षसीभिःसुरक्षितेत्यनेन सीतापातिव्रत्याहानिःसूचिता तद्धानौहि ताभीरक्षणानुपयोगइतिभावः ॥ १३ ॥

हेतुभिर्हेतुमद्भिः निर्यात्यतां दीयतामितिहेतुमद्भिर्वाक्यैः पुनःपुनःसाधुन्यदर्शयमित्यन्वयः ॥ अनेनभगवदानुकूल्यसंकल्पः प्रातिकूल्याभावश्चदर्शितः ॥ १४ ॥ विपरीतोमुमू र्षुः ॥ १५ ॥ दासवद्वमानितः भ्रातापिसन्निशेषः ॥ शरणंगतइत्यनेनात्मनिक्षेपरूपमंगंदर्शितं ॥ १६ ॥ सर्वलोकशरण्याय ममवंशानुरूपश्चधर्मात्माचभविष्यतीतिके कस्यैत्रत्रपुत्रेण विश्रवसावरदानात् सात्विकत्वेनब्रह्मतस्तथैवलब्धवरत्वेनच विभीषणस्य सर्वलोकस्रष्टुःसर्वलोकांतर्यामिणश्चायमवतारइतिज्ञानात् सर्वलोकशरण्यत्वमहा त्मत्वज्ञानं रामविषयेबोध्यं ॥ राघवाय किंवर्थिनामर्थितदानदीक्षाकृतव्रतश्लाघ्यमिदंकुलंनइत्यादिवचनैःप्रसिद्धवैभवेरघुवंशेऽवतीर्णाय ॥ अनेनार्थिप्रार्थितवैफल्याभावो

तमहंहेतुभिर्वाक्यैर्विविधैश्चन्यदर्शयं ॥ साधुनिर्यात्यतांसीतारामायेतिपुनःपुनः ॥ १४ ॥ सचनप्रतिजग्राहरावणःकालचोदितः ॥ उ च्यमानंहितंवाक्यंविपरीतइवौषधं ॥ १५ ॥ सोहंपरुषितस्तेनदासवच्चावमानितः ॥ त्यक्तापुत्रांश्चदारांश्चराघवंशरणंगतः ॥ १६ ॥ नि वेदयतमांक्षिप्रंराघवायमहात्मने ॥ सर्वलोकशरण्यायविभीषणमुपस्थितं ॥ १७ ॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वासुग्रीवोलघुविक्रमः ॥ लक्ष्मण स्याग्रतोरामंसंरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ प्रविष्टःशत्रुसैन्यंहिप्राप्तःशत्रुरतर्कितः ॥ निहन्यादंतरंलब्ध्वाउलूकोवायसानिव ॥ १९ ॥ मंत्रेव्यूहेनयेचारेयुक्तोभवितुमर्हसि ॥ वानराणांचभद्रंतेपरेषांचपरंतप ॥ २० ॥

ध्वनितः ॥ क्षिप्रमित्यनेनशीतलसुरभिसलिलंप्राप्यतृषितस्येवविलंबासहत्वं ॥ उपस्थितं शरणत्वेनप्राप्तं निवेदयत शरणागतइतिज्ञापयत ॥ अनेनगोप्तृत्ववरणं रक्षिष्यत्यवश्यमेवेतिविश्वासश्चदर्शितः ॥ १७ ॥ एतद्विभीषणोक्तं ॥ अ थलोकदृशा शत्रुपक्षोनविश्वसनीयइतिमत्वा राममपितथैवबोधयतीत्याह ॥ लक्ष्मणस्येति ॥ संरब्धं संरंभोपेतमितिक्रियाविशेषणं ॥ १८ ॥ इदंपदार्थमाह ॥ प्रविष्टइति ॥ कश्चिदस्मच्छत्रुः राक्षसत्वात् पूर्वंशत्रोरावणस्यसैन्यंप्रविष्टइदानीमतर्कितागमनएवसन् अस्मत्सैन्यंप्राप्तः सोसावंतरंलब्ध्वा उलूकोवायसानिवनोहन्यात् ॥ १९ ॥ यदेवम तोमंत्रेइति ॥ वानराणांच परेषांच क्रमादनुग्रहनिग्रहार्थं त्वं मंत्रे कार्याकार्यविचारे ॥ व्यूहे सेनासन्निवेशे ॥ नये सेनानयने ॥ यद्वा विचार्यनिश्चितानामुपायानां तत्तद्विष यप्रयोगे ॥ चारेपरबलदत्तांतज्ञानफलकेचारपुरुषप्रवर्तने युक्तःसावधानोभवितुमर्हसि ॥ एवंसति तेभद्रमित्यर्थः ॥ २० ॥

युक्तमेवैतदित्याह ॥ अंतरिति ॥ अंतर्धानगताः अदृश्यसंचारस्वभावाः ॥ निकृतिज्ञाः कपटोपायेनगूढविप्रियकरणाभिज्ञाः ॥ २१ ॥ किंच योयमागतः सरावणस्यप्रणिधिश्चारएवभवेत् ॥ अस्तुकिंततस्तत्राह ॥ अन्विति ॥ भेदं अंगदादिविषये ॥ २२ ॥ विश्वस्ते प्राप्तविश्वासेऽस्मद्बलइतिशेषः ॥ २३ ॥ नन्वनेनाप्यागतेनास्माकमधिकंबलमेवभविष्यतीत्याशंक्यनेत्याह ॥ मित्रेति ॥ मित्रेण आटविकेनारण्यकेन प्रेषितंबलं मित्राटविबलं ॥ आप्तबंधुप्रहितंबलं ॥ मूलंवशीकृतौस्वीयेइतिकोशः॥ भृत्यबलं तत्कालभृतिदानसंपादितबलं॥ मौलभृत्यबलमितिसमाहारद्वंद्वः॥ द्विषत्प्रेषितंबलं द्विषद्बलं ॥२४॥ अस्यद्विषद्बलत्वमेवदर्शयति ॥ प्रकृत्येति ॥ अमित्रस्य रावणस्य॥ २५ ॥

अंतर्धानगतात्येतेराक्षसाःकामरूपिणः ॥ शूराश्चनिकृतिज्ञाश्चतेषांजातुनविश्वसेत् ॥ २१ ॥ प्रणिधीराक्षसेंद्रस्यरावणस्यभवेदयं अनुप्रविश्यसोस्मासुभेदंकुर्यान्नसंशयः॥ २२ ॥ अथवास्वयमेवैषच्छिद्रमासाद्यबुद्धिमान् ॥ अनुप्रविश्यविश्वस्तेकदाचित्प्रहरेदपि॥ २३॥ मित्राटविबलंचैवमौलभृत्यबलंतथा ॥ सर्वमेतद्बलंग्राह्यंवर्जयित्वाद्विषद्बलं॥ २४॥ प्रकृत्याराक्षसोह्येषभ्राताऽमित्रस्यवैप्रभो॥ आगतश्चरिपुःसाक्षात्कथमस्मिंश्चविश्वसेत्॥ २५॥ रावणस्यानुजोभ्रातविभीषणइतिश्रुतः ॥ चतुर्भिःसहरक्षोभिर्भवंतं शरणंगतः॥ २६॥ रावणेनप्रणीतंहितमवेहिविभीषणं॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येक्षमंक्षमवतांवर॥ २७॥ राक्षसोजिह्मयाबुध्यासंदिष्टोऽत्रमिहागतः ॥ प्रहर्तुमाययाच्छन्नोविश्वस्तेत्वयिचानघ ॥ २८ ॥ वध्यतामेषतीव्रेणदंडेनसचिवैःसह ॥ रावणस्यनृशंसस्यभ्रातात्येष विभीषणः॥ २९॥ एवमुक्कातुतंरामंसंरब्धोवाहिनीपतिः॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलंततोमौनमुपागमत्॥ ३० ॥

अमित्रभ्रातृत्वंतद्वचनादेवनिश्चितमित्याह ॥ रावणस्येति ॥ इतितन्मुखादेवश्रुतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ इदमपिवचोनवास्तवमित्याह ॥ स्रवणेनेति ॥ प्रणीतं प्रेषितंअवेहि ॥ अतस्तस्यनिग्रहंक्षमंमन्ये ॥ क्षमवतां युक्तव्यापारवतां क्षमावतांवा ॥ ह्रस्वआर्षः ॥ २७ ॥ त्वयिप्रहर्तुं रावणेनसंदिष्टःसन्निहागतः ॥२८ ॥ अतएषोवध्यतां ॥ २९ ॥ वाक्यकुशलं राममित्यन्वयः ॥ ३० ॥

अथरामः शरणागतंश्रुत्वा आनिनीषुरपि द्रागेव सुग्रीववाक्यभंगस्यायुक्तत्वमालोच्य विचारंप्रस्तावयति ॥ सुग्रीवस्येति ॥ ३१ ॥ सुग्रीवस्यसुमतिंस्वहितैषित्वंच मंत्रिभ्यआह ॥ यदुक्तमिति मंत्रेव्यूहेइत्यादिनेतिशेषः ॥ अत्यर्थंहेतुमत् भृशंयुक्तिमत् ॥ ३२ ॥ तस्ययुक्तत्वमाह ॥ सुहृदामिति ॥ सुहृदां शाश्वतींभूतिमिच्छता बुद्धिमता प्रशस्तबुद्धिना समर्थेन विचारसमर्थेन सदार्थकृच्छ्रेषु कृत्याकृत्यसंदेहेषु उपसंदेष्टुं सम्यगुपदेष्टुं युक्तं उपदेशकरणमुचितमितिभावः ॥ ३३ ॥ इत्येवमिति॥ मित्रैर्मित्रेभ्य उपदेष्टव्यमेवेति यतोऽतोयूयमपि स्वस्वमतंब्रूतेत्येवंपृष्टाहरयः स्वंस्वंमतमूचुरित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ सोपचारमूचुरित्युक्तं तत्रोपचारंदर्शयति ॥ अज्ञातमिति ॥ आत्मानं अ

सुग्रीवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वारामोमहाबलः ॥ समीपस्थानुवाचेदंहनुमत्प्रमुखान्कपीन् ॥ ३१॥ यदुक्तंकपिराजेनरावणावरजंप्रति ॥ वाक्यंहेतुमदत्यर्थंभवद्भिरपिचश्रुतं॥ ३२॥ सुहृदामर्थकृच्छ्रेषुयुक्तंबुद्धिमतासदा॥ समर्थेनोपसंदेष्टुंशाश्वतींभूतिमिच्छता॥ ३३॥ इत्येवंपरिपृष्टास्तेस्वंस्वंमतमतंद्रिताः ॥ सोपचारंतदारामंमूचुःप्रियचिकीर्षवः ॥ ३४ ॥ अज्ञातंनास्तितेकिंचित्त्रिषुलोकेषुराघव॥ आत्मानंपूजयन्रामपृच्छस्यस्मान्सुहृत्तया ॥ ३५ ॥ त्वंहिसत्यव्रतःशूरोधार्मिकोदृढविक्रमः ॥ परीक्ष्यकारीस्मृतिमान्निसृष्टात्मा सुहृत्सुच ॥ ३६ ॥ तस्मादेकैकशस्तावद्ब्रुवंतुसचिवास्तव॥ हेतुतोमतिसंपन्नाःसमर्थाश्चपुनस्तथा॥ ३७॥ इत्युक्तेराघवायाथमतिमानंगदोऽग्रतः ॥ विभीषणपरीक्षार्थमुवाचवचनंहरिः॥ ३८॥ शत्रोःसकाशात्संप्राप्तःसर्वथातर्क्यएवहि॥ विश्वासनीयःसहसानकर्तव्योविभीषणः॥ ३९॥

स्माकमात्मानं ॥ सुहृत्तया सुहृद्भावप्रकाशनेन पूजयन्नित्यर्थः॥ यद्वा एवंवानरेश्वरोप्ययंसुहृदित्यात्मनःकीर्तिंप्रथयन्नित्यर्थः ॥ ३५॥ सुहृत्सु निसृष्टात्मा कृतविश्वासः॥ सत्यव्रतः रक्षःस्वपिशरणागतरक्षणव्रतपालकः ॥३६॥ तवसचिवाहेतुतोहेतुयुक्तं ब्रुवंत्वितिविधिः॥ ३७॥ इत्युक्तेइति ॥ हनूमदादिमंत्रिभिरितिशेषः॥ विभीषणपरीक्षार्थं तत्परीक्षाफलकंवचनं राघवायांगदोयुवराजत्वादग्रतउवाच ॥३८॥ तर्क्यएव शंक्यएव ॥ विश्वासनीयः विश्वासप्रयुक्तव्यवहारार्हः॥ सहसा न कर्तव्योऽपितुशनैरित्यर्थः ॥ ३९ ॥

तत्रहेतुमाह ॥ भावमांतरं ॥४०॥ तस्यतस्यगुणदोषपरीक्षणेनार्थानर्थौ हिताहितत्वे निश्चित्य तदनुरूपंव्यवसायमुद्योगंभजेतेति ह प्रसिद्धं ॥ कस्मिन्सति कीदृशोव्यवसाय स्तत्राह ॥ गुणइति ॥ गुणभूयस्त्वेनेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ तदेवविवृणोति ॥ यदिदोषइति ॥ ४२ ॥ सार्थं सोपपत्तिकं ॥ चारोदूतः प्रतिविधीयतां प्रेष्यतां ॥ ४३ ॥ प्रणिधाय चारंप्रेषयित्वा सूक्ष्मबुद्धिनाचारेणच यथान्यायंपरीक्ष्य ततःसंग्रहःकार्यः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अदेशकाले स्वामिसंदेशंविहाय रिपुदेशआगमनेनानुचितदेशप्राप्तत्वं॥ स्वामिनः

छादयित्वात्मभावंहिचरंतिशठबुद्धयः ॥ प्रहरंतिचरंध्रेषुसोऽनर्थःसुमहान्भवेत् ॥ ४० ॥ अर्थानर्थौविनिश्चित्यव्यवसायंभजेतह ॥ गु णतःसंग्रहंकुर्याद्दोषतस्तुविसर्जयेत् ॥ ४१ ॥ यदिदोषोमहांस्तस्मिंस्त्यज्यतामविशंकितं ॥ गुणान्वापिबहून्ज्ञात्वासंग्रहःक्रियतांनृप ॥ ४२ ॥ शरभस्त्वथनिश्चित्यसार्थंवचनमब्रवीत् ॥ क्षिप्रमस्मिन्नरव्याघ्रचारःप्रतिविधीयतां ॥ ४३ ॥ प्रणिधायहिचारेणयथावत्सू क्ष्मबुद्धिना ॥ परीक्ष्यचततःकार्योयथान्यायंपरिग्रहः ॥ ४४ ॥ जांबवांस्त्वथसंप्रेक्ष्यशास्त्रबुत्प्याविचक्षणः ॥ वाक्यंविज्ञापयामासगुण वद्दोषवर्जितं ॥ ४५ ॥ बद्धवैराच्चपापाच्चराक्षसेंद्राद्विभीषणः ॥ अदेशकालेसंप्राप्तःसर्वथाशंक्यतामयं ॥ ४६ ॥ ततोमैंदस्तुसंप्रेक्ष्यन यापनयकोविदः ॥ वाक्यंवचनसंपन्नोबभाषेहेतुमत्तरं ॥ ४७ ॥ अनुजोनामतस्यैषरावणस्यविभीषणः ॥ पृच्छ्यतांमधुरेणायंशनैर्नर पतीश्वर ॥ ४८ ॥ भावमस्यतुविज्ञायतत्त्वतस्त्वंकरिष्यसि ॥ यदिदुष्टोनदुष्टोवाबुद्धिपूर्वंनरर्षभ ॥ ४९ ॥

संकटकाले तत्प्रहाणानौचित्याद नुचितकालप्राप्तोऽतःशंक्यतां ॥ सर्वथाशंकाविषयत्वेनत्यागार्हएवायमितिभावः ॥ ४६ ॥ हेतुमत्तरं अतिशयेनहेतुमत् ४७ ॥ अनुजोनामेति ॥ नामेतिप्रसिद्धौ ॥ अतोऽ यंमधुरेण सौम्यभावेनैवपृच्छ्यतां गूढदूतमुखेनरावणस्यदत्तांतमितिशेषः ॥ ४८ ॥ अस्य बुद्धिपूर्वकदुष्टत्वादुष्टत्वान्यतरत्वतोनिर्णीयततत्त्वं तत्तदुचितकृत्यंकरि ष्यसि ॥ ४९ ॥

अथ हनूमान् सुग्रीवोक्तंवध्यत्वं राजवचनत्वादत्यंताविचारमूलकमित्युपेक्ष्य गुणादिपरीक्षया परिग्रहत्यागरूपमंगदादिवचोनुवादपूर्वकंदूषयन् ॥ इदानीमेव दोषाभावनिर्णय स्यसुकरत्वादविलंबेनपरिग्रहएवयुक्तइत्याह ॥ अथेति ॥ संस्कारसंपन्नः सकलशास्त्रज्ञानजसंस्कारसंयुक्तः ॥ श्लक्ष्णं श्लक्ष्णसंदर्भं अर्थवत्प्रकटार्थवत् ॥ लघु मितशब्दं मधुरं श्रवणमात्रेणसुखकरं ॥ ५० ॥ समर्थं सकलशास्त्रार्थतत्त्वनिरूपणसमर्थं ॥ अतिशाययितुं अभिभवितुं ॥ ५१ ॥ वादात् तर्ककुशलप्रकटनाद्धेतोः संघर्षात् सचिवां तरस्पर्धावशात् आधिक्यात् ॥ अधिकबुद्धिमत्त्वाभिमानात् ॥ कामतः वचनेच्छातः ॥ यदेवमतोयथार्थमेववक्ष्यामि ॥ गौरवात् कार्यगौरवानुरोधेनेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तत्रादा वंगदमतंदूषयति ॥ अर्थेत्यादि ॥ अर्थानर्थनिमित्तं गुणदोषनिश्चयनिमित्तं तवसचिवैरंगदादिभिर्यदुक्तं तत्रदोषं अंशेनवैगुण्यं पश्यामि ॥ शंकितव्यः परीक्षणी

अथसंस्कारसंपन्नोहनूमान्सचिवोत्तमः ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णमर्थवन्मधुरंलघु ॥ ५० ॥ नभवंतंमतिश्रेष्ठंसमर्थंवदतांवरं ॥ अति शाययितुंशक्तोबृहस्पतिरपिब्रुवन् ॥ ५१ ॥ नवादान्नापिसंघर्षान्नाधिक्यान्नचकामतः ॥ वक्ष्यामिवचनंराजन्यथार्थंरामगौरवात् ॥ ५२ ॥ अर्थानर्थनिमित्तंहियदुक्तंसचिवैस्तव ॥ तत्रदोषंप्रपश्यामिक्रियानल्युपपद्यते ॥ ५३ ॥ ऋतेनियोगात्सामर्थ्यमववोद्धुंनश क्यते ॥ सहसाविनियोगोपिदोषवान्प्रतिभातिमे ॥ ५४ ॥ चारप्रणिहितंयुक्तंयदुक्तंसचिवैस्तव ॥ अर्थस्यासंभवात्तत्रकारणंनोपप द्यते ॥ ५५ ॥ यश्चेति यदुक्तं तद्युक्तमेव ॥ किंत्वेवंनिश्चयइत्यनुक्तेरिदमनुत्तरं ॥ तदेवाह ॥ कियानल्युपपद्यते ॥ क्रिया उत्तररूपा यद्वा परीक्षणरूपाक्रियेदानीं नोपपद्यतइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ तदेवाह ॥ ऋतेइति ॥ नियोगादृते तमाहूय तस्मैदत्तांतनिवेदनरूपनियोगंविना ॥ सामर्थ्यं हानोपादानौचित्यं बोद्धुंनशक्यते ॥ तर्हिद्रागानयेतिचेत्त त्राह ॥ सहसा हठाद्विनियोगोपि राजसन्निधिप्रापणपूर्वंदत्तांतप्रतिपादनानुज्ञादानरूपविनियोगोपि दोषवानेवप्रतिभाति ॥ तस्मात्समर्थद्वारा तदीयदत्तांतंज्ञात्वा भवत्समी पानयनमुचितमितिभावः ॥ ५४ ॥ तर्हि शरभमतमेवतवापिकिमित्याशंक्य तन्मतंदूषयति ॥ चारेति ॥ प्रणिहितमितिभावेनिष्ठा चारप्रेषणंयुक्तमितियदुक्तं तवसचिवैः शरभा दिभिस्तदपि नोपपद्यतेइतिशेषः ॥ यतस्तत्रचारप्रेषणे कारणंनोपपद्यते तत्प्रयोजनंनास्ति ॥ कुतः अर्थस्यासंभवादेव तत्साध्यप्रयोजनासंभवादेव ॥ अयंभावः असन्निहितेऽप्र कटदत्तांतेतज्ज्ञानायतत्प्रेषणं ननुप्रत्यक्षे प्रकटतयास्वदत्तांतवेदकइति ॥ ५५ ॥

अथ जांबवदुक्तमदेशकालप्राप्तिरूपं शंकास्पदं स्वरूपासित्यादूषयति ॥ अदेशेति ॥ अयंविभीषणोऽदेशकालेसंप्राप्तइतियज्जांबवतोक्तं तत्र तद्विषये ॥ एषदेशःकालश्च यथाभवति तथेयंमेविवक्षास्तीत्यन्वयः ॥५६॥ तंविवक्षाविषयमाह ॥ पुरुषादिति ॥ पापात् पुरुषाद्रावणादुत्तमंपुरुषंत्वांप्राप्य बुध्यानिश्चित्य तथाद्वयोस्तयोर्दोषगुणावपिप्राप्य बुध्यानिश्चित्य यदत्रयुक्तं कालोचितमागमनंकृतं तत्तस्यैवबुद्धितःसदृशं ॥ पुरुषादित्यर्थोक्तस्यैवविवरणं दौरात्म्यमिति ॥ परदारापहरणात्रावणेदौरात्म्यं ॥ त्वयिविक्रमं च कक्षपुटेरावणंकृत्वाचतुःसागरींप्रदक्षिणंकृतवतोबालिनएकेनैवबाणेनत्वयाहननाद्दृष्टेत्यर्थः ॥५७॥५८॥ अथैनमाकार्य तद्वचनतद्भावदर्शनाभ्यामेव तदीयगुणदोषावगंत

अदेशकालेसंप्राप्तइत्ययंयद्विभीषणः॥ विवक्षातत्रमेऽस्तीयंतांनिबोधयथामति॥५६॥ एषदेशश्चकालश्चभवतीहयथातथा॥पुरुषात्पुरुषंप्राप्यतथादोषगुणावपि॥५७॥ दौरात्म्यंरावणेदृष्ट्वाविक्रमंचतथात्वयि॥युक्तमागमनंत्यत्रसदृशंतस्यबुद्धितः॥५८॥ अज्ञातरूपैःपुरुषैःसराजन्पृच्छतामिति॥यदुक्तमत्रमेप्रेक्षाकाचिदस्तिसमीक्षिता॥५९॥ पृच्छ्यमानोविशंकेतसहसाबुद्धिमान्वचः॥ तत्रमित्रंप्रदुष्येतमिथ्यापृष्टंसुस्वागतं॥ ६०॥

व्याविवितिस्वमतंस्थिरीकर्तुं चारप्रेषणपक्षे दोषांतरमाहाज्ञातेति ॥ अज्ञातकुलशीलप्रयोजनैः पुरुषैश्चारैः सविभीषणःपृच्छ्यतामितियन्मैदेनोक्तमत्र मे मया समीक्षिता सम्यक्परीक्षिता काचित्प्रेक्षाधीरस्ति॥ ५९ ॥ कासेत्यत्राह ॥ पृच्छ्यमानइति ॥ अज्ञातपुरुषे को भवान्कुतआगतइतिकिमर्थमागतइत्यादिपृच्छ्यमानः प्रष्टृस्वरूपज्ञानरहितोबुद्धिमान्पुरुषस्तद्वचःसहसा द्राक्विशंकेत ॥ नेमंजानामि केनायंप्रेषितः किमर्थंपृच्छतीतिशंका कुलएवभवतिकेवलं ननुउत्तरयतिकिंचित् ॥ यदितुप्रष्टुःशनैर्ज्ञानंभवति तदासुस्वागतंसुस्वार्थमागतं मित्रंचेत्तदा मिस्थापृष्टं दथापुनःपृष्टंसत् मित्रभावात्प्रदुष्येत भिद्येत किमर्थमेवंविचारयति पुरुषमुखेनेतिस्तब्धस्नेहंभवति ॥ एवंचमित्रहानिरितिभावः ॥ ६० ॥

किंचतस्यशत्रुत्वेतदभिप्रायश्चारैरपिदुर्ज्ञेयइत्याह॥ अशक्यमिति॥ परस्यशत्रोर्भावश्चारेण सहसाद्राक्प्रश्नमात्रेणवेत्तुं ज्ञातुमशक्यएव ॥ अज्ञातेनपृष्टे उत्तरस्यैवादानात् ॥ शत्रुप्रहितत्वेनज्ञाते प्रत्युतदंडस्यापिप्रसंगात् ॥ नन्वेवंजगति चारप्रेषणनैष्फल्यप्रसंगइतिचेन्न॥ बहुकालंतत्रस्थितौ तद्वचनैस्तद्व्यवहारैस्तत्संगेहर्षामर्षादिभिश्च तस्यशत्रुमित्रत्वज्ञानाय तत्प्रेषणसंभवात् ॥ यदेवमतोंतरेणेति ॥ अंतरेणस्वरैर्भिन्नैर्नैपुण्यंपश्यतांभृशमितिप्राचीनपाठः॥अंतरेणव्यवहारमध्ये भिन्नैःस्वरैर्विलक्षणविलक्षणस्वरैः कंठध्वनिभिर्नैपुण्यं सदसदन्यतरत्वनिश्चयं पश्यतां कुरुतां भवानितिशेषः॥ तत्रबाष्पकंठत्वे भीत्यापूर्वापरासंगतकथनेचासन् अन्यथासन्निधिनिश्चीयतामित्याशयः ॥ अंतःस्वभावैर्गीतैस्तैर्नैपुण्यंपश्यताभृशमितिपाठे ॥ भृशमत्यर्थं स्वस्मिन्नैपुण्यं पश्यता जानतापि प्रष्ट्रा अंतःस्वभावैरापाततः प्रसन्नार्थत्वेपि गूढाभिप्रायैर्गीतैर्भाषितैः परस्वभावोभिप्रायः

अशक्यंसहसाराजन्भावोबोद्धुंपरस्यवै॥ अंतरेणस्वरैर्भिन्नैर्नैपुण्यंपश्यतांभृशं॥ ६१॥ नत्वस्यब्रुवतोजातुलक्ष्यतेदुष्टभावता॥ प्रसन्नंवदनंचापितस्मान्मेनास्तिसंशयः॥ ६२॥ अशंकितमतिःस्वस्थोनशठःपरिसर्पति॥ नचास्यदुष्टवागस्तितस्मान्मेनास्तिसंशयः॥ ६३॥ आकारश्छाद्यमानोपिनशक्योविनिगूहितुं॥ बलाद्विविदिषोत्येवभावमंतर्गतंनृणां॥ ६४॥

सहसावेत्तुंनशक्यइत्यर्थः ॥ ६१ ॥ नन्वयैवप्रथमंपरीक्ष्यतामितिचेन्मयापरीक्षितएवेत्याह ॥ नत्वस्येति ॥ दुष्टभावता वचनचेष्टादिभिर्दुष्टांतःकरणता नलक्ष्यते प्रसन्नवदनताचदृश्यते ॥ ६२ ॥ उक्तार्थस्यैव स्थैर्यायाभ्यासः॥ अशंकितेति॥ अशंकितमतिः निश्चितशरणगमनमतिः रामशरणगमनमेव ममेष्टसाधनमितिसुप्रतिष्ठितचित्तः अतएव स्वस्थः सुस्वभावएवभूत्वाऽयंपरिसर्पति नशठोगूढविप्रियधीर्भूत्वा ॥ दुष्टवाग्दुष्टाशब्दार्थदोषवती ॥ ६३ ॥ ननुशठोप्येवंवक्ष्यतीत्याशंक्याहाकारइति ॥ आकारआंतरोभावः यावच्छक्यं छाद्यमानोपि न सर्वात्मनानिगूहितुंशक्यः कुतस्तत्राह ॥ बलादिति ॥ भावं शठभावं साधुभावंच विविदिषोत्येव अंतर्यामिदेवतेतिशेषः ॥ साहि तथावचनादिप्रेरणया तंप्रकटीकरोतीत्यर्थः ॥ अस्यत्रिरेकरूपवादान्निर्दुष्टत्वंनिर्णीयतइतिभावः ॥ ६४ ॥

नन्वदुष्टस्यास्यांवेलायामत्रागमनेकिंप्रयोजकमित्याशंकायां देशकालौचित्यज्ञानमेवेत्याह ॥ देशेति॥ हेकार्यविदांवरास्येदमत्रागमनरूपं कार्यं देशकालोपपन्नमव उक्तरीत्या ॥ किंचेदृशंकार्यं प्रयोगेणाभिसंहितमनुष्ठानेनसंपादितं आत्मानं क्षिप्रं सफलंकुरुतेइत्यर्थः ॥६५॥ एतदेवविवृणोति ॥ उद्योगमिति॥ उद्योगं रावणवधविषयं ॥ मिथ्यावृत्तं मिथ्याबलगर्वितं पापवृत्तंच दृष्ट्वा ॥ रावणादप्यधिकबलंवालिनं हतंश्रुत्वा बुद्धिपूर्वं वालिवदेव रावणंहनिष्यति॥ सुग्रीववदेव मह्यंराज्यंदास्यति ॥ शरणागतवत्सलःसर्वथामांरक्षिष्यतिइतिबुद्धिपूर्वं ॥ उपसंहरति एतावदिति ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ मयाराक्षसस्यार्जवमुद्दिश्य त्वांप्रतियथाशक्त्युक्तं ॥ अधिकंवक्तुंतुनयुज्यते ॥ श्रुत्वाशेष

देशकालोपपन्नंचकार्यंकार्यविदांवर॥ सफलंकुरुतेक्षिप्रंप्रयोगेणाभिसंहितं ॥ ६५ ॥ उद्योगंतवसंप्रेक्ष्यमिथ्यावृत्तंचरावणम् ॥ वालिनंचहतंश्रुत्वासुग्रीवंचाभिषेचितं॥ ६६॥ राज्यंप्रार्थयमानस्तुबुद्धिपूर्वमिहागतः॥ एतावत्तुपुरस्कृत्यविद्यतेतस्यसंग्रहः॥ ६७॥ यथाशक्तिमयोक्तंतुराक्षसस्यार्जवंप्रति॥ प्रमाणंत्वंहिशेषस्यश्रुत्वाबुद्धिमतांवर॥ ६८॥ इत्यार्षेश्रीरामायणे०वाल्मीकीये०यु०सप्तदशःसर्गः॥ १७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ अथरामःप्रसन्नात्माश्रुत्वावायुसुतस्यह॥ प्रत्यभाषतदुर्धर्षःश्रुतवानात्मनिस्थितं॥ १॥ ममापिचविवक्षास्तिकाचित्सतिविभीषणं॥ श्रोतुमिच्छामितत्सर्वंभवद्भिःश्रेयसिस्थितैः॥ २॥

षस्यकृत्यस्यनिर्णयेतु त्वमेवप्रमाणं ॥ ६८ ॥ दृतमातः ॥ कृतकरीत्याषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु० सप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वायुसुतस्य वचनमितिशेषः ॥ श्रुतवान्सकलशास्त्रश्रवणवान् आत्मनि स्वचित्ते स्थितं स्वचित्तस्थितार्थप्रतिपादकमितियावत् ॥१॥ ममापि भवदुक्तेभ्योविलक्षणंविभीषणंप्रति काचिद्विवक्षास्ति तत्तादृंमद्विचलितं मत्प्रेमसिद्धयैभवद्भिः श्रोतुं श्रवणसन्निहितंकर्तुमिच्छामि ॥ इयमुक्तिः सर्वमनस्तत्रिक्षेपकस्वमनश्रवणेन सुग्रीवादीनांव्याकुलचित्तनामाभूदितितत्रायमुपन्यासाय ॥ २ ॥

वंशरणंगतइतिप्रसन्नवचनानुमितमित्रभावेन मित्रत्वेनसंप्राप्तं पत्नी स्निग्धभावेनप्राप्तं पतिमिव कथंचन सर्वदेशकालावस्थास्वपि नत्यजेयं ॥ भवदुक्तरंप्रप्रहारमिथ्याविभीषकाभीतःसन्निहितशेषः ॥ ननु शत्रुपक्षत्वेनदुष्टंकथंनत्यक्ष्यसीत्यत्राह ॥ दोषइति ॥ वस्तुतस्तत्रदोषएवनास्ति ॥ शत्रुपक्षत्वेपि ततोभीततयाशरणागतत्वात् ॥ यद्यपि तस्य दोषोभवदुक्तस्तदतिरिक्तश्चस्यात् तथापि तंनत्यजेयमितिसंबंधः ॥ यद्यपि दुष्टजनपरिग्रहः शिष्टगर्हितस्तथापि ॥ वध्यंप्रपन्नंनप्रतिप्रयच्छंतीत्येवमादिशास्त्रात् ॥ श

मित्रभावेनसंप्राप्तंनत्यजेयंकथंचन॥ दोषोयद्यपितस्यस्यात्सतामेतदगर्हितं॥ ३॥ सुग्रीवस्त्वथतद्वाक्यमाभाष्यचविमृश्यच॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचहरिपुंगवः॥ ४॥ सदुष्टोवाप्यदुष्टोवाकिमेषरजनीचरः॥ ईदृशंव्यसनंप्राप्तंभ्रातरंयःपरित्यजेत्॥ ५॥ कोनामसभवेत्तस्ययमेषनपरित्यजेत्॥ वानराधिपतेर्वाक्यंश्रुत्वासर्वानुदीक्ष्यतु॥ ६॥ ईषदुत्स्मयमानस्तुलक्ष्मणंपुण्यलक्षणं॥ इतिहोवाचकाकुत्स्थोवाक्यंसत्यपराक्रमः॥ ७॥ अनधीत्यचशास्त्राणिवृद्धाननुपसेव्यच॥ नशक्यमीदृशंवक्तुंयदुवाचहरीश्वरः॥ ८॥

रणागतदुष्टपरिग्रहणं सतामगर्हितंपूजितमित्यर्थः ॥ ३ ॥ गर्हितत्वमेवज्ञापयितुं सुग्रीवः प्रागुक्तादधिकं स्वविवक्षितंदोषं विभीषणे कथयति ॥ सुग्रीवइति ॥ आभाष्य अनूद्य ततोविमर्शानंतरं ॥ शुभतरं प्रागुक्तदोषादप्यधिकोयःसमर्थतरापरिग्राह्यत्वेहेतुभूतोदोषस्तत्प्रतिपादकं ॥४ ॥ सएषरजनीचरः दुष्टोवा प्रागुक्तदोषयुक्तोवा ॥ अदुष्टोवा तद्रहितोवा तथापि असौग्राह्यःकिं नैवग्राह्यः कृतघ्नत्वादित्याह ॥ ईदृशमिति ॥ प्रबलशत्रुग्रासरूपं व्यसनंप्राप्तं भ्रातरं यःपरित्यजेदत्यजत् ॥५ ॥ तस्यास्यकोनामसभवेत्॥ यमेषसंकटेनपरित्यजेत् ॥ तस्मादस्मानपि संकटेत्यक्ष्यत्येव विश्वासघातिकृतघ्नत्वादित्यर्थः ॥ सर्वानुदीक्ष्य ॥ सुग्रीवस्योत्तरकक्ष्याचालनसामर्थ्यं सर्वहरीननुभाव्य ॥ तथालक्ष्मणमुद्दीक्ष्येषदुत्स्मयमानः ॥ बालत्वेनमदुक्तापरिज्ञानात्तवाप्येतदेवसंमतमितीषद्धासंकुर्वन्नइतिहोवाच ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुग्रीववैमनस्यपरिहाराय तद्वाक्यंप्रशस्योत्तरमाह ॥ अनधीत्येति ॥ हरीश्वरोयदुवाचेदृशं वृद्धसेवारहितेन शास्त्राध्ययनरहितेनच नवक्तुंशक्यं ॥ ८ ॥

अथैतदुपर्यपिममर्किंचिद्गतीत्याह ॥ अस्तीति ॥ अत्र भ्रातृपरित्यागरूपदोषोद्भावनेपि सर्वराजसु प्रत्यक्षं प्रत्यक्षसिद्धं लौकिकमंततःसर्वलोकप्रसिद्धं विद्यते मा मां प्रतिभाति च तत्सूक्ष्मतरंकिंचिदर्थरूपमस्ति ॥ ९ ॥ तदर्थरूपंप्रतिपादयितुं तदुपयुक्तांलोकस्थितिमाह ॥ अमित्राइति ॥ राज्ञामित्राःशत्रवोद्विधाकीर्तिताः ॥ तत्कुलीनाज्ञातयः प्रातिदेश्या आसन्नदेशवासिनश्चेति ॥ तेद्विविधाअपि स्वविरोधिज्ञातेःस्वविरोधिनआसन्नदेशवर्तिनश्च व्यसनेषु आध्यात्मिकादित्रिःप्रकारकदृष्टेषु तस्यप्रहर्तारोभवंतीतिप्रसिद्धं ॥ अस्तुकिं ततइत्यत्राह ॥ तस्मादिति ॥ नानाप्रकारस्वपीडाप्रदत्तज्ञातिभयात् स्वत्राणार्थमिहागतः ॥ यद्वा तस्माद्व्यसनप्रहर्तृज्ञातित्वाद्व्यसनिनंरावणंप्रहर्तुमयंविभीषणइहागतइत्यर्थः ॥ १० ॥

अस्तिसूक्ष्मतरंकिंचिद्यथात्रप्रतिभातिमा ॥ प्रत्यक्षंलौकिकंचापिवर्ततेसर्वराजसु ॥ ९ ॥ अमित्रास्तत्कुलीनाश्चप्रातिदेश्याश्चकीर्तिताः ॥ व्यसनेषुप्रहर्तारस्तस्मादयमिहागतः ॥ १० ॥ अपापास्तत्कुलीनाश्चमानयंतिस्वकान्हितान् ॥ एषप्रायोनरेंद्राणांशंकनीयस्तुशोभनः ॥ ११ ॥ यस्तुदोषस्त्वयाप्रोक्तोत्यादानेरिबलस्यच ॥ तत्रतेकीर्तयिष्यामियथाशास्त्रमिदंशृणु ॥ १२ ॥

अथ शत्रुतायोजकमपिनज्ञातित्वमात्रं किंतु परस्परानिष्टचिंतायुक्तत्वमित्याह ॥ अपापाइति ॥ अपापाः परस्परानिष्टचिंतारहिताः ॥ धर्ममार्गेणपरस्परहितैषिणश्च तत्कुलीनाज्ञातयोयेते स्वकान्हितान्मानयंति ॥ एषउक्तोर्थःप्रायोबाहुल्येन लोकेउपलक्ष्यते ॥ नरेंद्राणांतुशोभनोपिहितैष्यपि ज्ञातिःशंकनीयएव महत्तरराज्यैश्वर्यलोभसंभवात् ॥ उपजापवशादनिष्टचिंतायाभरतमात्रादौदृष्टत्वाच्च ॥ एवंच स्वस्माच्छंकितरावणतोःनिष्टंसंभाव्य तंत्यक्ताःयमागतः किंच योहिंसार्थमभिकांतंहंतिमन्युरेवमन्युंस्पृ

[illegible]

तदेवाह ॥ नेति ॥ बध्नतत्कुलीनाज्ञातय. ॥ ज्ञात्यादिदेश्याश्च नभवामः ॥ अतोऽस्मद्राज्यजिघृक्षाभावान्नास्मासुएषोऽनेनकार्यः किंतु निजराज्यमेव स्वज्ञातिनिरस्तमस्मन्मुखेनसंपाद्य रक्षंक्षति तदाह ॥ राज्यकांक्षीति ॥ अतोनोपजीव्यविरोधंकरिष्यति ॥ ननुमूर्खस्तमःप्रधानत्वाद्राक्षसैःकथमेवंविचारकरणमतआह ॥ पंडिताइति ॥ पर्यालोचनपूर्वमनुष्ठयनिश्चयसमर्थाःपंडितास्तेसर्वत्रभविष्यंत्येव ॥ एवंचैकजन्यत्वेपि यथाकुंभकर्णोऽतितामसः रावणश्चातिराजसः एवमयमतिसात्त्विकतयैवं विचारशीलइतिभावः ॥ उपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ १३ ॥ उक्तहेत्वनुवादपूर्वंग्राह्यत्वमुपसंहरति ॥ अव्यग्राइतिसार्धेन ॥ तेज्ञातयोऽव्यग्राः अनाकुलाः निश्चयवंतइति यावत् ॥ प्रहृष्टाः अन्योन्यंसंतुष्टाश्च सौभ्रात्रात्संगताः परस्परमिलिताभविष्यंतिइतिसर्वलोकप्रसिद्धं तेभ्योन्येतुउक्तविपरीताइतिप्रागुक्तरीत्यापापमूलराज्यलोभादिनाभे

नवयंतत्कुलीनाश्चराज्यकांक्षीचराक्षसः ॥ पंडिताहिभविष्यंतितस्माद्व्यग्राश्चविभीषणः ॥ १३ ॥ अव्यग्राश्चप्रहृष्टाश्चतेभविष्यंतिसंगताः ॥ प्रणादश्चमहानेषोऽन्योन्यस्यभयमागतं ॥ इतिभेदंगमिष्यंतितस्मात्प्राप्तोविभीषणः ॥ १४ ॥ नसर्वेभ्रातरस्तातभवंतिभरतोपमाः ॥ मद्विधावापितुःपुत्राःसुहृदावाभवद्विधाः ॥ १५ ॥

दंगमिष्यंति ॥ ततोनंतरमस्यज्ञातिवर्गस्य एषलोकप्रसिद्धः प्रणादोयुद्धरूपकोलाहलोभवति ॥ अन्योन्यस्यान्योन्यतोभयंचागतंभवतीतिलोकस्थितिर्यतस्तस्मात् अयमेतावत्कालमनपगतसौभ्रात्रोपि केनचिन्निमित्तेनाद्यप्राप्तवैरः शरणमागतोद्यास्य एवेतिकृतकव्याख्या ॥ तीर्थस्तु नैषस्ततोस्येतिपठित्वा ॥ अस्यभीतस्यैवैषमहान्प्रणादःश्रूयतेऽतस्ततोबलवतोरावणादस्यविभीषणस्य भयमागतमितिआत्मत्राणार्थमागतःपरिग्राह्यएवेत्यर्थः ॥ इतरत्तुप्राग्वदेवव्याख्येयमित्याह ॥ १४ ॥ ननुभरतादिष्वेतद्दोषादर्शनात् भ्रातॄणामीदृशभेदासंभवोनआह ॥ नसर्वेइति ॥ राज्यादीच्छयाप्राप्तसौभ्रात्रत्यागस्याभावोभरताद्न्येनपरमदुष्करः तेनपितृदत्तराज्यत्यागात् ॥ लक्ष्मणादेस्तुतदप्रसक्त्यानतदुक्तिः ॥ मद्विधावापुत्राः सुखलिप्सया पितृवाक्यलंघनरहिताः ॥ सुहृदो वा भवद्विधाः ॥ त्यक्ताःपिसर्वसौख्यंसर्वाकारेण सर्वबलेन सर्वयत्नेनच मित्रकार्यसाधकःसुहृत् परमदुर्लभइतिभावः ॥ अत्रभूतार्थकथनरूपत्वान्नात्मप्रशंसादोषोभगवतः ॥ स्वगुणाविष्क्रियादोषोनास्तिभूतार्थशंसनइतिदंड्युक्तेः ॥ १५ ॥

एवंन्यायतोविभीषणस्य ग्राह्यत्वेप्रतिपादितेपि प्रीत्यतिशयेनानिष्टसंभावनया स्वमतमेवसम्यगित्याशयेनाह ॥ एवमिति ॥ सहलक्ष्मणइत्यनेनोभयोरैकमत्यंदर्शितं ॥ उत्थाय प्रणतइत्यन्वयः ॥ १६ ॥ प्रणिहितमवेहि नतुवैरंस्यादागतमित्यर्थः ॥ तद्वाक्यमविश्वास्यमित्याशयः ॥ १७ ॥ उक्तमेवाह ॥ जिह्मयेति ॥ कुटिलयेत्यर्थः ॥ विश्वस्तेमयीत्युक्तिः स्वव्यसनादपि स्वाश्रितव्यसनमरुंतुदमितिमत्वेतिबोध्यं ॥ १८ ॥ तादृशछलबुद्धित्वे हेतूरावणभ्रातृत्वं ॥ १९ ॥ मौनमुपागमत् ॥ त्रिवाचोक्तमतोधिकं प्रभौनवक्तुंयुक्तमित्याशयेनेतिशेषः ॥ २० ॥ विमृश्यच रंध्रप्रहारदोषःसतिसंभवेप्यस्मास्वकिंचित्करइतिविचार्य ॥ २१ ॥ तमेवनिश्चयंदर्शयति ॥ सदुष्टइति ॥ सएषदुष्टोऽ

एवमुक्तस्तुरामेणसुग्रीवःसहलक्ष्मणः॥ उत्थायेदंमहाप्राज्ञःप्रणतोवाक्यमब्रवीत्॥१६॥ रावणेनप्रणिहितंतमवेहिनिशाचरं॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येक्षमंक्षमवतांवर॥१७॥ राक्षसोजिह्मयाबुद्ध्यासंदिष्टोऽयमिहागतः॥ प्रहर्तुंत्वयिविश्वस्तेविश्वस्तेमयिवानघ॥१८॥ लक्ष्मणेवामहाबाहोसवध्यःसचिवैःसह॥ रावणस्यनृशंसस्यभ्रातात्वेषविभीषणः॥ १९॥ एवमुक्त्वारघुश्रेष्ठंसुग्रीवोवाहिनीपतिः॥ वाक्यज्ञोवाक्यकुशलंततोमौनमुपागमत्॥२०॥ ससुग्रीवस्यतद्वाक्यंरामःश्रुत्वाविमृश्यच॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचहरिपुंगवं॥२१॥ सदुष्टोवाप्यदुष्टोवाकिमेषरजनीचरः॥ सूक्ष्ममप्यहितंकर्तुममशक्तःकथंचन॥ २२॥ पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांचैवराक्षसान्॥ अंगुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वर॥ २३॥ दुष्टोवा यथाकथंचिदस्तु ॥ अथापि ममसूक्ष्ममपि हितंकर्तुं कथंचन कथमपि शक्तःकिंनकथमपिशक्तइत्यर्थः ॥२२॥ कुतइत्यत्रापरिमेयनिजशक्तिं तच्छक्तिप्रतिहंत्रीमाह ॥ पिशाचानिति॥ अंगुल्यग्रेण एकांगुल्या अग्रमात्रेणापि ॥ अनेनसंकल्पसिद्धिरैश्वरंचिह्नमुक्तं ॥ यद्येवमस्मदादिसंग्रहोव्यर्थस्तत्राहेच्छन्निति ॥ स्वस्यनिरतिशयमहिमानं तात्विकंब्रह्मभावं प्रकटीकर्तुमिच्छन् यदिस्यां तदा तथैवकुर्यां संप्रतितु देवभावोपेतनिजविलासैरशेषैरवध्यत्वमस्यमथैवदत्तमितितत्परिपालनाय स्वदिव्यभावं स्वशक्त्यैवांतर्धाय मानुषमर्यादायांस्थित्या तद्भावप्रकटनायैव सीताबियोगप्रयुक्तरोदनवत् भवादृशसहायमेलनं ॥ वस्तुतोनस्वातिरिक्तसहायांतरापेक्षामम मनुष्याणांसंसारमर्यादाज्ञापनं तद्व्यवहारफलमितिभावः ॥ २३ ॥

एवंरंध्रप्रहारभीतिंदूरीकृत्य शरणागतरक्षणंपरंमोधर्मइतिकपोताख्यानेन दर्शयति ॥ श्रूयतेहीति ॥ भार्याहर्तृत्वात्कपोतशत्रुर्व्याधः शरणं गृहं स्वनिवासभूतंवृक्षमागतः यथान्यायमर्चितोभ्यानयनशीतनिवारणाद्युपचारैर्यथोचितंपूजितः स्वैर्मांसैर्निमंत्रितोभोजनायप्रार्थितः ॥ २४ ॥ एवंरीत्यासहि सोपि तिर्यग्जंतुरपि भार्याहर्तारं शरणमागतं प्रतिजग्राह नोपेक्षितवानितिश्रूयते किंपुनर्मद्विधोजनः सकलधर्मरहस्यवेत्ता क्षत्रियोभूत्वाऽकृतापकारंशरणागतं नप्रतिगृण्हीयादित्यर्थः ॥ शरणागतं कायवाग्व्यापारैरसंदिग्धमेवेत्याशयः ॥ २५ नन्वत्रविध्यदर्शनाद्धर्मानधिकृतकपोतचेष्टा कथंधर्मेप्रमाणंस्यादतो विधिमपिदर्शयति ॥ ऋषेरिति ॥ तद्गीतगाथायां प्रामाण्यप्रदर्शनाय सत्यवादि

श्रूयतेहिकपोतेनशत्रुःशरणमागतः॥ अर्चितश्चयथान्यायंस्वैश्चमांसैर्निमंत्रितः ॥ २४॥ सहितंप्रतिजग्राहभार्याहर्तारमागतं॥ कपोतोवानरश्रेष्ठकिंपुनर्मद्विधोजनः॥ २५॥ ऋषेःकण्वस्यपुत्रेणकंडुनापरमर्षिणा॥ श्रृणुगाथापुरागीतार्धर्मिष्ठासत्यवादिना॥२६॥ बद्धांजलिपुटंदीनंयाचंतंशरणागतं॥ नहन्यादानृशंस्यार्थमपिशत्रुंपरंतप॥ २७॥ आर्तोवायदिवादृप्तःपरेषांशरणंगतः॥ अरिःप्राणान्परित्यज्यरक्षितव्यःकृतात्मना॥ २८॥ सचेद्भयाद्वामोहाद्वाकामाद्वापिनरक्षति॥ स्वयाशक्त्यायथान्यायंतत्पापंलोकगर्हितं २९॥

नेत्यंतानिऋषिविशेषणान्युक्तानि सत्यवादिना अबाधितार्थप्रतिपादनव्रतेन ॥ अतएवतद्गीतगाथा याधर्मिष्ठा धर्मपरेत्यर्थः ॥ २६ ॥ तांगाथामाह ॥ बद्धामिति ॥ याचंतं शरणमित्यर्थः ॥ आनृशंस्यार्थमघातुकत्वसिध्यर्थं आश्रितरक्षणरूपपरमधर्मपालनार्थंवा ॥२७॥ आर्तोवादृप्तोवेति ॥ गुणदोषौदासीन्यपरंवचनं ॥ परेषां शत्रूणां भयाच्छरणागतोरिरपि पूर्वकृतवैरोपि॥ कृतात्मना धर्मशास्त्रशिक्षितचित्तेन प्राणान्परित्यज्यापि रक्षणीयः ॥ २८ ॥ तथाऽकरणेपापमाह ॥ तस्यधर्मस्यनित्यत्वबोधनाय ॥ सचेदिति ॥ केनापिशरणतयाश्रितइत्यर्थः ॥ भयात्तद्रक्षणेतच्छत्रोःसकाशात्तस्माद्वाभयमुत्प्रेक्ष्य ततोहेतोः ॥ मोहात्कार्यांतरपारवश्यजनितविस्मृतेः॥ कामाद्वा तच्छत्रोःसकाशतःकिंचित्फललोभेनवा॥ स्वया शक्त्या स्वसामर्थ्येन सहायसंपादनेनस्वद्रव्यदानादिनावा ॥ यथान्यायं नरक्षतिचेच्छरणागतमितिशेषः ॥ तदा तत्पापं अरक्षितस्यशरणागतस्य पापं प्राप्नोतीतिशेषः तथालोकगर्हितं भावेनिष्ठा ॥ लोकनिंदांच प्राप्नोति ॥ २९ ॥

नकेवलमेतावदेव स्वकृतसर्वसुकृतापहारंचप्राप्नोतीत्याह ॥ विनष्टइति ॥ यःशरणगतोऽरक्षितोविनष्टःस्यात्सपश्यतस्तस्यरक्षिणः रक्षार्थंकृतस्यसमक्षमेव तस्यरक्षिणः सर्वंसुकृतमादायगच्छेत् ॥ ३० ॥ एतदंताःकंडुगाथाः ॥ अथरामवाक्यं एवमिति ॥ अतस्तदरक्षणं अस्वर्ग्यं स्वर्गप्रतिबंधकं बलवीर्यविनाशनं ॥ तपोबलजंयद्वीर्यं नियहानुग्रह सामर्थ्यं तद्विनाशकमित्यर्थः ॥३१॥ यदेवमतःकरिष्यामीत्यादि ॥ वचनं शरणागतरक्षणपरं ॥ धर्मिष्ठं जनतासंबंधेनातिशयितधर्मवत् ॥ फलोदयकाले स्वर्ग्यं स्वर्गजनकं ॥ ३२ ॥ किंचपरमकारुणिकस्यमम सर्वभूताभयदानरूपःकश्चित्संकल्पोस्तीत्याह ॥ सकृदिति ॥ सर्वभूतेभ्यइतिपंचमीचतुर्थीच भयप्रसक्तिमज्ञोऽभयंददामि ॥ अत्रव र्तमानप्रयोगेण नित्यसत्सहजधर्मत्वमभयदानस्यद्योत्यते ॥ तदेवाह ॥ एतन्ममव्रतमिति ॥ नित्यपरिगृहीतोनित्यनिजप्रतिष्ठितोऽस्मद्धर्मइत्यर्थः ॥ अत्रातात्कालिकमात्यं

विनष्टःपश्यतस्तस्यरक्षिणःशरणंगतः॥ आदायसुकृतंतस्यसर्वंगच्छेदरक्षितः॥ ३० ॥ एवंदोषोमहानत्रप्रपन्नानामरक्षणे ॥ अस्व र्ग्यंचायशस्यंचबलवीर्यविनाशनं॥ ३१ ॥ करिष्यामियथार्थंतुकंडोर्वचनमुत्तमं॥ धर्मिष्ठंचयशस्यंचस्वर्ग्यंस्यात्तुफलोदये॥ ३२॥ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते॥ अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतंमम॥ ३३॥

तिकंचेत्युभयविधमपि अभयदानंप्रतिज्ञायते ॥ तत्रा त्यंतिकंसंसारभयोपरतिरूपं द्वितीयंतुरावणादितउत्थितं मृत्युभयनिवृत्तिरूपं ॥ इदंचोरारियहनिमित्तकाभयदानस्याप्युपलक्षणं ॥ नन्वेवंसर्वेश्वरस्यापितव निर्मिताभयदा तृत्वे वैषम्यनैर्घृण्यादिदोषप्रसंगस्तत्राह ॥ सकृदिति ॥ अनेनोभयविधाभयदानस्यसाधनमुपदिश्यते सकृत् एकयैवदत्त्या प्रपन्नाय पदिर्गत्यर्थः ॥ प्रकृष्टप्रतिपत्तिमते ॥ प्रति पत्तौप्रकर्षश्च निरंतरत्वं साचतत्वमस्यादिवाक्यजन्याभगवतःस्वात्मत्वेनप्रतिपत्तिः॥अयंच ज्ञानीत्वात्मैवमेमतइतिगीतोक्तः॥ अयमेवात्यंतिकाभयदानपात्रं द्वितीयाभयदानसा धनमाह ॥ तवास्मीतियाचतेइति ॥ औपाधिकभेदमवलंब्य तवाहंसेवकःत्वंमेस्वामी अहंशिष्यस्त्वंगुरुरहंरक्ष्यस्त्वंरक्षकइत्येवमुपासनांकुर्वतोद्वितीयाद्भिभयंभवतीतिन्याये नावश्यंप्राप्तभयस्य सर्वभूतेभ्योयथाभयंनभवति तथायतामीतिमेव्रतमित्यर्थः ॥ अतथाभूतेभ्यस्तुनयच्छामीतिननैर्घृण्यादिदोषप्रसंगइतिभावः ॥३३॥

अथापरियाचतावादिनंसुग्रीवमेवबलात्परियाचतांगीकारंकारयित्वा तमेवतदानयनायप्रेषयति ॥ आनयेति ॥ अस्य वाक्कायाभ्यांसुस्पष्टंशरणागतस्य॥ यदिवारावणइतिकाम रूपतयाकारांतरावष्टंभवानितिशेषः॥३४॥३५॥अथसुग्रीवोविस्मयपरवशआह ॥ किमत्रेति॥ धर्मज्ञ शरणागतरक्षणधर्मरहस्यज्ञ लोकनाथानांराज्ञांशिखामणे सत्ववान्सत्वै कनिष्ठ त्वमार्यं कल्याणं प्रभाषेथाइतियत्तत्रकिंचित्रं॥३६॥ ममांतरात्मापि विभीषणं शुद्धंवेत्ति॥ त्वद्वाक्यश्रवणादितिभावः॥ किंच परमचतुरेणहनूमता भावरूपादनुमानाच्च

आनयैनंहरिश्रेष्ठदत्तमस्याभयंमया ॥ विभीषणोवासुग्रीवयदिवारावणःस्वयं ॥ ३४॥ रामस्यतुवचःश्रुत्वासुग्रीवःप्लवगेश्वरः ॥ प्रत्यभाषतकाकुत्स्थंसौहार्देनाभिपूरितः॥ ३५॥ किमत्रचित्रंधर्मज्ञलोकनाथशिखामणे ॥ यत्त्वमार्यंप्रभाषेथाःसत्ववान्सत्पथेस्थि तः॥ ३६॥ ममचाप्यंतरात्मायंशुद्धंवेत्तिविभीषणं ॥ अनुमानाच्चभावाच्चसर्वतःसुपरीक्षितः॥ ३७॥ तस्मात्क्षिप्रंसहास्माभिस्तुल्यो भवतुराघव ॥ विभीषणोमहाप्राज्ञःसखित्वंचाभ्युपैतुनः॥ ३८ ॥ ततस्तुसुग्रीववचोनिशम्यतद्धरीश्वरेणाभिहितंनरेश्वरः ॥ विभीषणे नाशुजगामसंगमंपतत्त्रिराजेनयथापुरंदरः॥ ३९ ॥इत्यार्षे० वा० यु० अष्टादशःसर्गः॥ १८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

राघवेणाभयेदत्तेसन्नतोरावणानुजः॥ विभीषणोमहाप्राज्ञोभूमिंसमवलोकयत्॥ १ ॥ खात्पपातावनिंहृष्टोभक्तैरनुचरैःसह॥ सतुरा मस्यधर्मात्मानिपपातविभीषणः॥ २॥ पादयोर्निपपाताथचतुर्भिःसहराक्षसैः ॥ अब्रवीच्चतदावाक्यंरामंप्रतिविभीषणः॥ ३॥ धर्म युक्तंचयुक्तंचसांप्रतंसंप्रहर्षणं॥ अनुजोरावणस्याहंतेनचास्म्यवमानितः॥ ४॥

सर्वतःसुपरीक्षितश्चायंतस्मात्॥ ३७॥ ३८॥ हरीश्वरेणाभिहि तं तमानीयायंविभीषणइतिबोधितं॥ पतत्त्रिराजेन तदानीतेनोपेंद्रेणेत्यर्थः॥ ३९॥ अधिगितिमानः॥ कतकस्तु॥ १ ७॥ इतिरामाभि० वा० यु० अष्टादशःसर्गः॥ १८॥ ॥ ७ ॥ सन्नतोभक्तिप्रवणः भूमिंसमवलोकयत् अवरोहणायेतिभावः ॥ १ ॥ हृष्टः अभिमतलाभजनितप्रीतियुक्तः ॥ रामस्य निपपात पादयोरित्यनुकर्षः ॥ २ ॥ पूर्वमेकस्यै वपादपतनमुक्त्वा ॥ मंत्रिसहितस्यतदाह पादयोरिति ॥ पादयोर्निपपातेत्यनेन शरणागतधर्मकथनं ॥ ३ ॥ युक्तं युक्तियुक्तं ॥ सांप्रतं संप्रहर्षणं तत्कालसंतोषकरणं ॥ ४ ॥

सर्वभूतानांशरण्यमित्यनेनस्वस्यरामेभगवदवतारत्वावगमःसूचितः ॥ ५ ॥ मेराज्यंच भगवद्व्रतमित्युक्त्या सर्वज्ञत्वेन रामोरावणवधंकरिष्यत्येवेतिनिश्चितमितिगम्यते ॥ ६ ॥ पिबन्निव अनुग्रहचक्षुषाऽवलोकयन्निव ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शक्रप्रतिबलः शक्रबलस्पर्धिबलवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ बद्धं गोधारूपमंगुलित्राणं येनसः ॥ गोधा ज्याघात

भवंतंसर्वभूतानांशरण्यंशरणंगतः ॥ परित्यक्तामयालंकामित्राणिचधनानिच ॥ ५ ॥ भवद्व्रतंहिमेराज्यंजीवितंचसुखानिच ॥ तस्य तद्वचनंश्रुत्वारामोवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ वचसासांत्वयित्वैनंलोचनाभ्यांपिबन्निव ॥ आख्याहिममतत्त्वेनराक्षसानांबलाबलं ॥ ७ ॥ एव मुक्तंतदारक्षोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ रावणस्यबलंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ८ ॥ अवध्यःसर्वभूतानांगंधर्वोरगपक्षिणां ॥ राजपुत्र दशग्रीवोवरदानात्स्वयंभुवः ॥ ९ ॥ रावणानंतरोभ्रातामममज्येष्ठश्चवीर्यवान् ॥ कुंभकर्णोमहातेजाःशक्रप्रतिबलोयुधि ॥ १० ॥ राम सेनापतिस्तस्यप्रहस्तोयदितेश्रुतः ॥ कैलासेयेनसमरेमणिभद्रःपराजितः ॥ ११ ॥ बद्धगोधांगुलित्रश्चअवध्यकवचोयुधि ॥ धनुरा दाययस्तिष्ठन्नदृश्योभवतींद्रजित् ॥ १२ ॥ संग्रामेसुमहद्व्यूहेतर्पयित्वाहुताशनं ॥ अंतर्धानगतःश्रीमानिंद्रजिद्वेतिराघव ॥ १३ ॥ म होदरमहापार्श्वौराक्षसश्चाप्यकंपनः ॥ अनीकपास्तुतस्यैतेलोकपालसमायुधि ॥ १४ ॥ दशकोटिसहस्राणिरक्षसांकामरूपिणां ॥ मां सशोणितभक्ष्याणांलंकापुरनिवासिनां ॥ १५ ॥ सतैस्तुसहितोराजालोकपालानयोधयत् ॥ सहदेवैस्तुतेभग्नारावणेनदुरात्मना ॥ १६ ॥ विभीषणस्यतुवचस्तच्छ्रुत्वारघुसत्तमः ॥ अन्वीक्ष्यमनसासर्वमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ यानिकर्मापदानानिरावणस्यवि भीषण ॥ आख्यातानिचतत्त्वेनत्यवगच्छामितान्यहं ॥ १८ ॥ वारणं ॥ अदृश्योभवति युद्धेइतिशेषः ॥ १२ ॥ तदेवाह ॥ संग्रामेइति ॥ सुमहत् ॥ व्यूहेउचि तबलसन्निवेशवति ॥ १३ ॥ अनीकपाः उपसेनापतयः ॥ १४ ॥ दशकोटिसहस्राणि संतीतिशेषः ॥ इदंचप्रधानराक्षसविवक्षया ॥ १५ ॥ ते लोकपालाः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ कर्मापदानानि युधिकर्मनिर्वर्तितशौर्याणि तान्यहमवगच्छाम्येव नतुतानिमयिप्रभविष्यंतीतिभावः ॥ १८ ॥

यदुक्तं भवद्व्रतंचराज्यं मेराज्यमिति तदवश्यंसंपादयिष्यामीतिप्रतिजानीते अहंइति ॥ १९ ॥ रसातलं भूसन्निहिताधोलोकं पातालं अधोलोकावधिभूतंलोकं मे मत्तः ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ अथ विभीषणोरामस्यस्वार्थसाधनप्रतिज्ञांश्रुत्वा स्वयमपिरामकार्यसाधनंप्रतिजानीते शिरसेति ॥ २२ ॥ साह्यं साहाय्यं वाहिनीं रावणवाहिनीं ॥ २३ ॥

अहंहत्वादशग्रीवंसप्रहस्तंसहात्मजं ॥ राजानंत्वांकरिष्यामिसत्यमेतच्छृणोतुमे ॥ १९ ॥ रसातलंवाप्रविशेत्पातालंवापिरावणः ॥ पितामहसकाशंवानमेजीवन्विमोक्ष्यते ॥ २० ॥ अहत्वारावणंसंख्येसपुत्रजनबांधवं ॥ अयोध्यांनप्रवेक्ष्यामित्रिभिस्तैर्भ्रातृभिःश पे ॥ २१ ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ शिरसावंद्यधर्मात्मावक्तुमेवप्रचक्रमे ॥ २२ ॥ राक्षसानांवधेसाह्यंलंकायाश्चप्र धर्षणे ॥ करिष्यामियथाप्राणंप्रवेक्ष्यामिचवाहिनीं ॥ २३ ॥ इतिब्रुवाणंरामस्तुपरिष्वज्यविभीषणं ॥ अब्रवील्लक्ष्मणंप्रीतःसमुद्रा ज्जलमानय ॥ २४ ॥ तेनचेमंमहाप्राज्ञमभिषिंचविभीषणं ॥ राजानंरक्षसांक्षिप्रंप्रसन्नेमयिमानद ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिरभ्य षिंचद्विभीषणं ॥ मध्येवानरमुख्यानांराजानंराजशासनात् ॥ २६ ॥ तंप्रसादंतुरामस्यदृष्ट्वासद्यःप्लवंगमाः ॥ प्रचुक्रुशुर्महात्मानंसा धुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ २७ ॥ अब्रवीच्चहनूमांश्चसुग्रीवश्चविभीषणं ॥ कथंसागरमक्षोभ्यंतरामवरुणालयं ॥ सैन्यैःपरिवृताःसर्वेवा नराणांमहौजसां ॥ २८ ॥ उपायैरभिगच्छामयथानदनदीपतिं ॥ तरामतरसासर्वेससैन्यावरुणालयं ॥ २९ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्र त्युवाचविभीषणः ॥ समुद्रंराघवोराजाशरणंगंतुमर्हति ॥ ३० ॥ खानितःसगरेणायमप्रमेयोमहोदधिः ॥ कर्तुमर्हतिरामस्यज्ञातेःका र्यंमहोदधिः ॥ ३१ ॥ परिष्वज्येत्यनेनमित्रत्वेनपरिग्रहणंसूचितं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रचुक्रुशुः संतोषात्किलकिलामकुर्वन् ॥ २७ ॥ वानराणांसैन्यैःपरि वृताः कथं केनोपायेन सागरंतराम ॥ २८ ॥ ससैन्यावरुणालयं यथातराम तथाकैरुपायैर्नदनदीपतिमभिगच्छाम मार्गप्राप्तयेतद्वदेतिशेषः ॥ २९ ॥ एवंप्रश्नेउपायमाह एवमिति ॥ ३० ॥ राघवेण शरणागमने समुद्रानुग्रहसिद्धौहेतुमाह ॥ खानितइति ॥ सगरेण पुत्रैरितिशेषः ॥ अयमुदकतीरसमीपःकतिपयोंशः ॥ ज्ञातेरामस्येत्यन्वयः ॥ ३१ ॥

एवंविभीषणोक्तंश्रुत्वा यत्ररामोवर्तते तंदेशं सलक्ष्मणःसुग्रीवआजगामेतिसंबंधः ॥३२॥ सागरस्योपवेशनं शरणगमनं ॥३३॥ अस्य सकलजगच्छरणभूतस्य रामस्यापि अरोचत युक्तियुक्तत्वात्सागरशरणगमनमितिभावः॥३४॥ सत्क्रियार्थं विभीषणस्यपूजार्थं॥सलक्ष्मणं सुग्रीवं हरीश्वरमभाषतेत्यन्वयः॥३५॥ उभाभ्यामर्थं कार्यं संप्रधार्य

एवंविभीषणेनोक्तंराक्षसेनविपश्चिता॥ आजगामाथसुग्रीवोयत्ररामःसलक्ष्मणः॥ ३२॥ ततश्चाख्यातुमारेभेविभीषणवचःशुभं॥
सुग्रीवोविपुलग्रीवःसागरस्योपवेशनं ॥ ३३ ॥ प्रकृत्याधर्मशीलस्यरामस्यास्याप्यरोचत ॥ सलक्ष्मणंमहातेजाःसुग्रीवंचहरीश्वरं
॥ ३४ ॥ सत्क्रियार्थंक्रियादक्षंस्मितपूर्वमभाषत॥ विभीषणस्यमंत्रोयंममलक्ष्मणरोचते ॥ ३५॥ सुग्रीवःपंडितोनित्यंभवान्मंत्रवि
चक्षणः॥ उभाभ्यांसंप्रधार्यार्थंरोचतेयत्तदुच्यतां॥ ३६ ॥ एवमुक्तौततोवीरावुभौसुग्रीवलक्ष्मणौ ॥ समुदाचारसंयुक्तमिदंवचनमू
चतुः॥३७॥किमर्थंनौनरव्याघ्रनरोचिष्यतिराघव॥ विभीषणेनयत्तूक्तमस्मिन्कालेसुखावहं॥३८॥ अवध्वासागरेसेतुंघोरेऽस्मिन्व
रुणालये॥ लंकानासादितुंशक्यासेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ ३९॥ विभीषणस्यशूरस्ययथार्थंक्रियतांवचः॥ अलंकालात्ययंकृत्वासागराय
नियुज्यतां॥ यथासैन्येनगच्छामपुरींरावणपालितां॥४०॥ एवमुक्तःकुशास्तीर्णेतीरेनदनदीपतेः॥ संविवेशतदारामोवेद्यामिवहुता
शनः॥ ४१॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आ०यु०एकोनविंशःसर्गः॥ १९॥ ॥७॥ ॥७॥ ततोनिविष्टांध्वजि
नींसुग्रीवेणाभिपालितां॥ ददर्शराक्षसोऽभ्येत्यशार्दूलोनामवीर्यवान्॥१॥ चारोराक्षसराजस्यरावणस्यदुरात्मनः॥तांदृष्ट्वासर्वतोव्य
ग्रांप्रतिगम्यसराक्षसः॥ २॥ आविश्यलंकांवेगेनराजानमिदमब्रवीत्॥ एषवैवानरक्षौघोलंकांसमभिवर्तते॥ ३॥ निश्चित्य यद्रोचतेतदुच्य

॥ ३५ ॥

तां॥३६॥ समुदाचारउपचारः॥३७॥ नौ आवयोः विभीषणेनयदुक्तं तत्कथंनरोचिष्यति सर्वथाऽभिरुचितमेवेत्यर्थः॥३८॥३९॥ सागराय सागरप्रार्थनार्थं नियुज्यतां स्वा
त्मेतिशेषः॥४०॥४१॥ कविमानः॥ कतकः॥१८॥ इतिश्रीरा०वा०यु०एकोनविंशःसर्गः॥१९॥ ॥७॥ ॥७॥ निविष्टां सागरतीरेइतिशेषः॥१॥ तां वाहिनीं॥२॥३॥

अगाधत्वं दुःप्रवेशत्वेन ॥ ४ ॥ सीतायाःपदं त्राणमुद्दिश्यागतौ ॥ पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुषु ॥५॥ दशयोजनमाकाशं तावत्पर्यंतावकाशमावृत्य सन्निविष्टमि
त्यनुषंगः॥ तत्त्वभूतं यथार्थमित्यर्थः ॥६॥ उपप्रदानं सीतायाः॥सांत्वं सुग्रीवंप्रतिसाम भेदोवा तंप्रत्येव ॥७॥ आत्मनोर्थं तत्कालोचितकार्यं शुकमुवाचेत्यन्वयः॥ सुग्रीवंप्र

अगाधश्चाप्रमेयश्चद्वितीयइवसागरः॥ पुत्रौदशरथस्येमौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ ४॥ उत्तमौरूपसंपन्नौसीतायाःपदमागतौ॥एतौ
सागरमासाद्यसन्निविष्टौमहाद्युते ॥५॥ बलंचाकाशमावृत्यसर्वतोदशयोजनं॥ तत्त्वभूतंमहाराजक्षिप्रंवेदितुमर्हसि ॥६॥तव
दूतामहाराजक्षिप्रमर्हंतिवेदितुं॥ उपप्रदानंसांत्वंवाभेदोवात्रप्रयुज्यतां॥ ७॥शार्दूलस्यवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः॥ उवाचसह
साव्यग्रःसंप्रधार्यार्थमात्मनः॥ शुकंसाधुतदारक्षोवाक्यमर्थविदांवरं ॥८॥ सुग्रीवंब्रूहिगत्वाशुराजानंवचनान्मम ॥ यथासंदेशम
क्लीबंश्लक्ष्णयापरयागिरा॥ ९॥त्वंवैमहाराजकुलप्रसूतोमहाबलश्चर्क्षरजःसुतश्च ॥ नकश्चनार्थस्तवनास्त्यनर्थस्तथापिमेभ्रातृस
मोहरीश॥१०॥ अहंयद्यहरंभार्यांराजपुत्रस्यधीमतः॥ किंतत्रतवसुग्रीवकिष्किंधांप्रतिगम्यतां॥११॥ नहीयंहरिभिर्लंकाप्रातुंशक्या
कथंचन॥ देवैरपिसगंधर्वैःकिंपुनर्नरवानरैः ॥ १२ ॥ सतदाराक्षसेंद्रेणसंदिष्टोरजनीचरः॥शुकोविहंगमोभूत्वातूर्णमाप्लुत्यचांबरं
॥ १३॥ सगत्वादूरमध्वानमुपर्युपरिसागरं॥ संस्थितोत्र्यंबरंवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ १४॥ ति सामभेदप्रयोगार्थमितिशेषः ॥ ८ ॥ तदेवाह

॥ ३५ ॥

सुग्रीवमिति ॥ यथासंदेशं मत्संदेशप्रकारमनतिक्रम्य ॥ अक्लीबमकातरं ॥ ९ ॥ तवार्थःकोपिनास्ति रामसहायकरणेनप्राप्यंफलंनास्ति अनर्थश्च कश्चित्परिहर्तव्योनास्ति॥
अतोनिष्प्रयोजनप्रवृत्तिरनुचितेतिभावः ॥ यद्यपिवा कश्चिदर्थोरामतोजातःस्यात् तथापि मेभ्रातृसमोसि ॥ तथाचमद्विषये औदासिन्यमुचितमितिभावः ॥ १० ॥११॥
मद्वचनमनादृत्यागतेनापित्वयात्रकिमपि नकर्तुंशक्यमित्याह ॥ नहीयमिति ॥ १२ ॥ शुकोविहंगमोभूत्वा शुकपक्षीभूत्वा आप्लुत्यचांबरं जगामेतिशेषः ॥ १३ ॥ सागर
स्योपर्युपरि सागरसमीपोर्ध्वदेशे ॥ १४ ॥

यथादिष्टं सर्वमुक्तंवाक्यमब्रवीदित्यन्वयः ॥ तत्प्रापयंतं रावणोक्तं सुग्रीवायेत्यर्थः ॥ १५ ॥ प्रापद्यंत गृहीतवंतः ॥ लोलुं पक्षाविति शेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ यथोक्तराजसंदेशवादिनोममापराधोनास्तीत्याह ॥ यस्त्विति ॥ भर्तुर्मतं संदिष्टं मार्गं हित्वा स्वमतं तत्कालेआत्मत्राणार्थमन्यदेवकिंचिद्यदिभाषते तदा सोनुक्तवादीसन्वधमर्हति ॥ १८ ॥ शुकस्य परिदेवितरूपं वचनंश्रुत्वा ॥ मावधिष्ट मावधिष्वमितियावत् ॥ एकवचनमार्षं ॥ १९ ॥ रामवचसा हरिभिरभयेदर्शितेसति ॥ पत्रलघुः पक्षबलेनशीघ्रगतिर्भूत्वा

सर्वमुक्तंयथादिष्टंरावणेनदुरात्मना ॥ तंप्रापयंतंवचनंतूर्णमाप्लुत्यवानराः ॥ १५ ॥ प्रापद्यंततदाक्षिप्रंलोलुंहंतुंचमुष्टिभिः ॥ सर्वैःप्लवंगैःप्रसभंनिगृहीतोनिशाचरः ॥ १६ ॥ गगनाद्भूतलेचाशुप्रतिगृह्यावतारितः ॥ वानरैःपीड्यमानस्तुशुकोवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ नदूतान्घ्नंतिकाकुत्स्थवार्यंतांसाधुवानराः ॥ यस्तुहित्वामतंभर्तुःस्वमतंसंप्रधारयेत् ॥ अनुक्तवादीदूतःसन्सदूतोवधमर्हति ॥ १८ ॥ शुकस्यवचनंरामःश्रुत्वातुपरिदेवितं ॥ उवाचमावधिष्टेतिप्लवगःशाखामृगर्षभान् ॥ १९ ॥ सचपत्रलघुर्भूत्वाहरिभिर्दर्शितेऽभये ॥ अंतरिक्षेस्थितोभूत्वापुनर्वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ सुग्रीवसत्वसंपन्नमहाबलपराक्रम ॥ किंमयाखलुवक्तव्योरावणोलोकरावणः ॥ २१ ॥ सएवमुक्तःप्लवगाधिपस्तदाप्लवंगमानान्हरिपुंगोमहाबलः ॥ उवाचवाक्यंरजनीचरस्यचारंशुकंशुद्धमदीनसत्वः ॥ २२ ॥ नमेऽसिमित्रंनतथानुकंप्योनचोपकर्तासिनमेप्रियोसि ॥ अरिश्चरामस्यसहानुबंधस्ततोसिवालीववधार्हवध्यः ॥ २३ ॥ निहन्म्यहंत्वांससुतंसबंधुंसज्ञातिवर्गंरजनीचरेश ॥ लंकांचसर्वांमहतावलेनसर्वैःकरिष्यामिसमेत्यभस्म ॥ २४ ॥ वचनमब्रवीत् ॥ यत्तुपत्रलघुः पक्षैर्लघुः लूनपक्षइतितीर्थस्तन्न तादृशस्यांतरिक्षगमनासंभवात् ॥ रामवचनानुष्ठानबाधाच्च ॥ २० ॥ लोकरावणइत्यनेन तत्संदेशंविनैवगमने ततोमेमहद्भयमितिसूचितं ॥ २१ ॥ वाक्यं प्रतिसंदेशवाक्यं ॥ २२ ॥ अनुकंप्योदयापात्रं ॥ अरिश्च असीतिशेषः ॥ अतःसहानुबंधः सपुत्रमित्रादिपरिकरस्ततोरामारित्वादेव वालीववध्योसि रामेणेतिशेषः ॥ २३ ॥ त्वां मन्मित्ररामारिं सर्वैःसमेत्येत्यन्वयः ॥ २४ ॥

राघवस्यनमोक्ष्यसे राघवान्नमुच्यसे ॥ अंतर्हितोंतर्धानशक्त्या ॥ २५ ॥ पिशाचादीनामेकैकंसमुदितंच त्रातारंनपश्यामि ॥ अतएवनत्रूपंचकंचरितार्थं ॥ २६ ॥ किंचतद्वृद्धं त्वयैवज्ञातमितित्वत्कृतचोरवृत्त्याजानीमइत्याह ॥ अवधीरिति ॥ जरावृद्धं जरायुक्तंवृद्धं चिरकालिकं चिरकालिकोपिकश्चिद्दोषधसितध्यादिनाजरारहितोभवेत् ॥ अचिरकालिकोपिकश्चित्शापादिनाजरावानित्युभयोपादानं ॥ किंतुनहता यदिबलमस्तीतिशेषः ॥ नबुध्यसे स्वबलमितिशेषः ॥ २७ ॥ रघुश्रेष्ठं महाबलत्वादिगुणकं

नमोक्ष्यसेरावणराघवस्यसर्वैःसहेंद्रैरपिमूढगुप्तः ॥ अंतर्हितःसूर्यपथंगतोपितथैवपातालमनुप्रविष्टः ॥ गिरीशपादांबुजसंगतोवाहतोसिरामेणसहानुजस्त्वं ॥ २५ ॥ तस्यतेत्रिषुलोकेषुनपिशाचंनराक्षसं ॥ त्रातारंनानुपश्यामिनगंधर्वंनचासुरं ॥ २६ ॥ अवधीस्त्वं जरावृद्धंगृध्रराजंजटायुषं ॥ किन्नुतेरामसान्निध्येसकाशेलक्ष्मणस्यच ॥ दृतासीताविशालाक्षीयांत्वंगृह्यनबुध्यसे ॥ २७ ॥ महाबलं महात्मानंदुराधर्षंसुरैरपि ॥ नबुध्यसेरघुश्रेष्ठंयस्तेप्राणान्हरिष्यति ॥ २८ ॥ ततोब्रवीद्वालिसुतोप्यंगदोहरिसत्तमः ॥ नायंदूतोमहाप्राज्ञचारकःप्रतिभातिमे ॥ २९ ॥ तुलितंहिबलंसर्वमनेनतवतिष्ठता ॥ गृह्यतांमागमलंकामेतद्धिममरोचते ॥ ३० ॥ ततोराज्ञासमादिष्टाःसमुत्पत्यबलीमुखाः ॥ जगृहुश्चबबंधुश्चविलपंतमनाथवत् ॥ ३१ ॥ शुकस्तुवानरैश्चंडैस्तत्रतैःसंप्रपीडितः ॥ व्याचुक्रोशमहात्मानंरामंदशरथात्मजं ॥ लुप्येतेमेबलात्पक्षौभिद्येतेमेतथाक्षिणी ॥ ३२ ॥ यांचरात्रिमरिष्यामिजायेरात्रिंचयामहं ॥ एतस्मिन्नंतरेकाले यन्मयाद्यशुभंकृतं ॥ सर्वंतदुपपद्येथाजह्यांचेद्यदिजीवितं ॥ ३३ ॥ नबुध्यसेइत्यर्थः ॥ २८ ॥ अयंत्वामिसंदेशप्रापणमात्रकृत्योइतएव न किंतुगुप्ततयापरबलपरीक्षाप्रवृत्तिश्चारएव ॥ २९ ॥ कुतस्तत्राह ॥ तुलितंहीति ॥ एवंप्रमाणमेवंव्यूहमितिसर्वंपरिछिन्नमित्यर्थः ॥ ३० ॥ राज्ञा सुग्रीवेण ॥ ३१ ॥ लुप्येते छिद्येते ॥ ३२ ॥ रात्रिशब्दोऽहोरात्रपरः ॥ यद्दिनेमरिष्यामि यद्दिनेचजातवानस्मि तदंतरेकाले जन्ममरणावधिकाले यन्मयाऽशुभंकृतं तत्सर्वंत्वामुपपद्येथाः त्वंप्राप्नुयाः यदीहत्वयाऽनिवारितताडनोजीवितंजह्यां ॥ ३३ ॥

॥ २४ ॥ अवगुमानः ॥ कतकस्तु ॥ १९ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०विंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ महोदधेरंजलिंकृत्वा प्राङ्मुखोव स्प्रार्थनाय प्रतिशिश्ये शयनंकृतवान् ॥ १ ॥ २ ॥ मण्यादिमुक्ताप्रवरांतानि भूषणानि येषुतैः ॥ परमनारीणां एकदारव्रतत्वेनेतरस्त्रीप्रसंगाभावादुत्तमधात्रीजनानां भुजैरने कधास्नपनालंकरणादिकालेऽभिमृष्टं स्पृष्टं बाहुभिरित्यन्वयः ॥ ३ ॥ पुरस्तात्पूर्वंबालसूर्यप्रकाशैरतिरक्तैश्चंदनैः कुंकुमैरितियावदित्यर्थः ॥ ४ ॥ शयने तत्काले सीतायाउ

नाघातयत्तदारामोश्रुत्वातत्परिदेवितं ॥ वानरानब्रवीद्रामोमुच्यतांदूतआगतः॥ ३४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०आ०यु० विंशः सर्गः॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःसागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघवः ॥ अंजलिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिश्येमहोद धेः॥ १ ॥ बाहुंभुजंगभोगाभमुपधायारिसूदनः ॥ जातरूपमयैश्चैवभूषणैर्भूषितंसदा ॥ २ ॥ मणिकांचनकेयूरमुक्ताप्रवरभूषणैः॥ भुजैःपरमनारीणामभिमृष्टमनेकधा ॥ ३ ॥ चंदनागरुभिश्चैवपुरस्तादभिसेवितं ॥ बालसूर्यप्रकाशैश्चचंदनैरुपशोभितं ॥ ४ ॥ श यनेचोत्तमांगेनसीतायाःशोभितंपुरा ॥ तक्षकस्येवसंभोगंगंगाजलनिषेवितं ॥ ५ ॥ संयुगेयुगसंकाशंशत्रूणांशोकवर्धनम्॥ सुहृ दांनंदनंदीर्घसागरांतव्यपाश्रयं॥ ६ ॥ अस्यताचपुनःसव्यंज्याघातविहतत्वचं॥ दक्षिणोदक्षिणंबाहुंमहापरिघसन्निभं ॥ ७ ॥ गोसहस्र प्रदातारंत्युपधायभुजंमहत्॥ अद्यमेतरणंवाथमरणंसागरस्यवा॥ ८ ॥

त्तमांगेन शिरसा रामभुजार्पितेनशोभितं ॥ तक्षकस्य संभोगं शरीरं गंगाज लेननिषेवितं स्थितगंगाजलमित्यर्थः ॥ अत्रगंगाजलस्थानेसीता गौरत्वात् पवित्रत्वाच्च ॥ ५ ॥ संयुगे शत्रूणांशोकवर्धनं ॥ युगसंकाशं युगवद्दीर्घं दीर्घं दीर्घकालं सुहृदां नंदनं सुखप्रापकं ॥ सागरांतभूचक्रस्य व्यपाश्रयं प्रतिष्ठाभूतं ॥ ६ ॥ पुनःपुनःसव्यमस्यता शरान्विसृजता ज्याघातेन विहतात्वग्यत्र तादृशं सर्वभुजेभ्यउत्तमं गोसहस्रप्रदा तारं दक्षिणंबाहुं भुजंतदवच्छिन्नं कूर्परादुपरिदेशोभुजइत्याहुः उपधाय दक्षिणःस्वयमधिशिश्येइत्यन्वयः ॥ ७ ॥ पुनर्बाहुभुजशब्दप्रयोगः पूर्वस्यव्यवहितनयाविशेषप्रतिपत्त्य र्थः॥ अद्य त्रिदिनमुपासनया प्रसन्नस्यसागरस्य प्रसादेन मेससैन्यस्य तरणंवापिस्यात्॥ ततःपरमुपेक्षणे सागरस्य मत्तोमरणमेवस्यादितिधृतिंकृत्वा निश्चित्येतियोजना॥ ८॥

मुनिर्मौनी महोदधिमुद्दिश्येतिशेषः ॥ ९ ॥ अभिजग्मतुः अभिजग्मुः ॥ १० ॥ सः अंगुल्ययेणतानूहन्यामित्यादिनाप्रकटितवीर्यः ॥ नयज्ञः सामाद्युपायानांयथोचितंप्र योक्ता ॥ धर्मवत्सलः शरणागतरक्षणरूपेधर्मेप्रीतिमान् ॥ उपासत उपास्त ॥ ११ ॥ शरणागतत्वेपि फलप्रदानाभिमुख्याभावात् सागरस्यसापराधत्वमाह ॥ नचेति ॥ मंदोमंदबुद्धिः ॥ १२ ॥ समुद्रस्यक्रुद्धः समुद्रायक्रुद्धः ॥ १३ ॥ अवलेपोगर्वः वर्ततइतिशेषः ॥ प्रशमश्चित्तशांतिः क्षमा शक्यप्रतिक्रियापराधसहिष्णुता आर्जवं कौटि

इतिरामोधृतिंकृत्वामहाबाहुर्महोदधिं॥ अधिशिश्येचविधिवत्प्रयतोऽत्रस्थितोमुनिः॥ ९॥ तस्यरामस्यसुप्तस्यकुशास्तीर्णेमहीतले॥ नियमादप्रमत्तस्यनिशास्तिस्रोऽभिजग्मतुः ॥ १० ॥ सत्रिरात्रोषितस्तत्रनयज्ञोधर्मवत्सलः॥ उपासततदारामःसागरंसरितांपतिं ॥ ११ ॥ नचदर्शयतेरूपंमंदोरामस्यसागरः॥ प्रयतेनापिरामेणयथार्हमभिपूजितः॥ १२ ॥ समुद्रस्यततःक्रुद्धोरामोरक्तांतलोचनः॥ समीपस्थमुवाचेदंलक्ष्मणंशुभलक्षणं॥ १३ ॥ अवलेपःसमुद्रस्यनदर्शयतियःस्वयं॥ प्रशमश्चक्षमाचैवआर्जवंप्रियवादिता॥ १४ ॥ असामर्थ्यफलाह्येतेनिर्गुणेषुसतांगुणाः ॥ आत्मप्रशंसिनंदुष्टंधृष्टंविपरिधावकं ॥ १५ ॥ सर्वत्रोत्सृष्टदंडंचलोकःसत्कुरुतेनरं॥ न साम्नाशक्यतेकीर्तिर्नसाम्नाशक्यतेयशः ॥ १६ ॥ प्राप्तुंलक्ष्मणलोकेस्मिन्जयोवारणमूर्धनि ॥ अद्यमद्वाणनिर्भिन्नैर्मकरैर्मकरालयं ॥ १७ ॥ निरुद्धतोयंसौमित्रेप्लवद्भिःपश्यसर्वतः ॥ भोगिनांपश्यभोगानिमयाभिन्नानिलक्ष्मण॥ १८ ॥

ल्याभावः ॥ १४ ॥ एवंसतांगुणाः नि र्गुणेषु दयागुणहीनेषु ॥ अवलिप्तेषु तद्विषये असामर्थ्यफलाः सर्वशक्तियुक्तोपिदुष्टविषयेप्रशमादिपरश्चेत्तमशक्तंमन्यंतइत्यर्थः॥ अतोऽयंदंडस्यैवविषयइतिभावः ॥ आत्म प्रशंसिनं शौर्यादिगुणाभावेपि तद्वत्तयाश्लाघमानं ॥ दुष्टं दुश्चरित्रं ॥ धृष्टं अधर्मप्रवृत्तौसाहसिकं ॥ विपरिधावकं इतस्ततःस्वगुणख्यापनाय परिधावनशीलं ॥ १५ ॥ सर्वत्र प्राणिमात्रे ॥ उत्सृष्टदंडं कृतदंडं ॥ सत्कुरुते बहुमन्यते कीर्तिर्देशांतरख्यातिर्यशः स्वदेशख्यातिर्नशक्यते प्राप्तुमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ रणमूर्ध्नि जयोवानप्राप्तुंशक्यइत्य नुकर्षः ॥ मद्बाणनिर्भिन्नैरतएवमृत्वा सर्वतःप्लवद्भिर्मत्स्यादिभिर्निरुद्धतोयं प्रच्छादिततोयं ॥ भोगिनां भोगानि शरीराणि ॥ १७ ॥ १८ ॥

मत्स्यानां महाभोगानि महाशरीराणि ॥ करिणां जलकरिणां करान्भिन्नान्पश्येतिशेषः ॥ शंखजालशुक्तिकाजालसहितसमुद्रमित्यन्वयः ॥ १९ ॥ युद्धेन प्रहारेण ॥ २० ॥ असमर्थं स्वविजयेइतिशेषः ॥ २१ ॥ स्वयैभवमवष्टभ्याह ॥ चापमिति ॥ २२ वेलासु तीरेषु कृतमर्यादं तदलंघनेकृतनियमं ॥ २३ ॥ निर्मर्यादं लंघितवे

महाभोगानिमत्स्यानांकरिणांचकरानिह॥ सशंखशुक्तिकाजालंसमीनमकरंतथा ॥ १९॥ अद्ययुद्धेनमहतासमुद्रंपरिशोषये ॥ क्षमयाहिसमायुक्तंमामयंमकरालयः॥२०॥ असमर्थंविजानातिधिक्क्षमामीदृशेजने ॥ नदर्शयतिसाम्नामेसागरोरूपमात्मनः ॥ २१ ॥ चापमानयसौमित्रेशरांश्चाशीविषोपमान्॥ समुद्रंशोषयिष्यामिपद्भ्यांयांतुप्लवंगमाः ॥ २२॥ अद्याक्षोभ्यमपिक्रुद्धःक्षोभयिष्यामिसागरं॥ वेलासुकृतमर्यादंसहस्रोर्मिसमाकुलं॥ २३॥ निर्मर्यादंकरिष्यामिसायकैर्वरुणालयं॥ महार्णवंक्षोभयिष्येमहादानवसंकुलं॥२४॥ एवमुक्काधनुःपाणिःक्रोधविस्फारितेक्षणः॥ बभूवरामोदुर्धर्षोयुगांताग्निरिवज्वलन्॥२५॥ संपीड्यचधनुर्घोरंकंपयित्वाशनैर्जगत्॥ मुमोचविशिखानुग्रान्वज्रानिवशतक्रतुः॥ २६॥ तेज्वलंतोमहावेगास्तेजसासायकोत्तमाः॥ प्रविशंतिसमुद्रस्यजलंविन्नस्तपन्नगं॥ २७॥ तोयवेगःसमुद्रस्यसमीनमकरोमहान् ॥ सबभूवमहाघोरःसमारुतरवस्तथा॥ २८॥ महोर्मिजालचलितःशंखजालसमावृतः॥ सधूमःपरिवर्त्तोर्मिःसहसासीन्महोदधिः ॥ २९॥ व्यथिताःपन्नगाश्वासन्दीनास्यादीनलोचनाः॥ दानवाश्चमहावीर्याःपातालतलवासिनः॥३०॥ ऊर्मयःसिंधुराजस्यसनक्रमकरास्तथा॥ विंध्यमंदरसंकाशाःसमुत्पेतुःसहस्रशः॥३१॥ आघूर्णिततरंगौघःसंभ्रांतोरगराक्षसः॥ उद्वर्तितमहाग्राहःसघोषोवरुणालयः॥ ३२॥

लं ॥ २४ ॥ २५ ॥ घोरंधनुः शनैःसंपीड्य संपीडन

पूर्वंसज्जंकृत्वा जगत्कंपयित्वा ज्याघोषेणेतिशेषः ॥२६॥२७॥ समुद्रस्य तोयवेगः संक्षोभः समारुतरवः बाणगणप्रवर्तितमारुतशब्दसहितः॥२८॥ २९॥३०॥ ३१॥३२॥

सौमित्रिरुत्पत्योपगम्य विनिश्वसंतं रामं मामेत्युक्त्वा समुद्रसत्वनाशनंनकार्यमित्युक्त्वा धनुराललंबे धृतवानित्यर्थः ॥ ३३॥ एतद्विनापि क्षोभणंविनापि साधुवृत्तं समीचीनोपायमेव दीर्घंयथाभवतितथापश्यतु ॥३४॥ कष्टमितिब्रुवद्भिर्ऋष्यादिभिर्महतास्वरेण मामेतिउक्त्वा शब्दोहाहाशब्दःकृतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ मार्गमानः ॥ क० २० ॥ इति

ततस्तुतंराघवमुग्रवेगंप्रकर्षमाणंधनुरप्रमेयं॥ सौमित्रिरुत्पत्यविनिश्वसंतंमामेतिचोक्काधनुराललंबे ॥ ३३ ॥ एतद्विनापित्युदधेस्तवाद्यसंपत्स्यतेवीरतमस्यकार्यं॥ भवद्विधाःक्रोधवशंनयांतिदीर्घंभवान्पश्यतुसाधुवृत्तं॥ ३४ ॥ अंतर्हितैश्चापितथांतरिक्षेब्रह्मर्षिभिश्चैवसुरर्षिभिश्च ॥ शब्दःकृतःकष्टमितिब्रुवद्भिर्मामेतिचोक्तामहतास्वरेण ॥ ३५॥ इत्यार्षे० वा०यु०एकविंशःसर्गः॥ २१ ॥ ॥७॥ अथोवाचरघुश्रेष्ठःसागरंदारुणंवचः ॥ अद्याहंशोषयिष्यामिसपातालंमहार्णवं॥१॥ शरनिर्दग्धतोयस्यपरिशुष्कस्यसागर॥ मया निहतसत्वस्यपांसुरुत्पद्यतेमहान्॥ २॥ मत्कार्मुकनिस्सृष्टैनशरवर्षेणसागर ॥ परंतीरंगमिष्यंतिपद्भिरेवप्लवंगमाः ॥ ३॥ विचिन्वन्नांभिजानासिपौरुषंनापिविक्रमं॥ दानवालयसंतापंमत्तोनामगमिष्यसि ॥ ४ ॥ ब्राह्मेणास्त्रेणसंयोज्यब्रह्मदंडनिभंशरं॥ संयोज्यधनुषिश्रेष्ठेविचकर्षमहाबलः॥ ५॥ तस्मिन्विकृष्टेसहसाराघवेणशरासने॥ रोदसीसंपफालेवपर्वताश्चचकंपिरे॥ ६॥ तमश्वलोकमावव्रेदिशश्चनचकाशिरे॥ प्रतिचुक्षुभिरेचाप्सुसरांसिसरितस्तदा॥ ७॥

रा०वा०यु०एकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवंप्राणिपीडावहेक्षोभेनिवारिते शोषणप्रतिज्ञांसंपादयितुमुद्युक्तःथेति ॥ १॥ निहतानि सत्वानि यादांसि यस्य उत्पद्यते वर्तमानसामीप्येलट् ॥२॥ ३ ॥ विचिन्वन् जलादिदृक्ष्याद्धियुक्तःसन् हेदानवालय ॥ पूर्वोक्तहेतोर्मत्तःसंतापं प्राणनाशनिबंधनं गमिष्यसि ॥ नामप्रसिद्धौ इत्युक्तेतिशेषः ॥ ४ ॥ अस्त्रेण तन्मंत्रेण संयोज्य अभिमंत्र्य एवमभिमंत्रितंशरं धनुषिसंयोज्य ॥ ५ ॥ संपफालेव विशशरतुरिव एकवचनमार्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥

नक्षत्रैःसह तिर्यक्संगतौ यथाप्राप्तपूर्वापरमार्गप्रतिरोधात् दक्षिणोत्तरमार्गगामिनावभूतामित्यर्थः ॥ भास्करांशुभिरादीप्तमपि तमसासंवृतमाकाशमासीदितिशेषः ॥ अनेन विरुद्धयोस्तेजस्तिमिरयोः सामानाधिकरण्यरूपउत्पातःसूचितः ॥ ८ ॥ निर्घाताअशनयः निर्जग्मुः निःसृताः ॥ ९ ॥ दिव्यमारुतपंक्तयः परिवहादिवातस्कंधाः ॥ वपुःप्रकर्षेण महावेगेन ववुः ॥ बभंजचेति मारुतपंक्तिरितिशेषः ॥ उद्वहन्मारुतसमूहइतिशेषः ॥ १० ॥ अन्येप्येषएवकर्ता ॥ तेपतमानामहाशनयः महामेघत्वादिगुणावैद्युतानग्नी

तिर्यक्चसहनक्षत्रैःसंगतौचंद्रभास्करौ॥ भास्करांशुभिरादीप्तंतमसाचसमावृतं॥८॥ प्रचकाशेतदाकाशमुल्काशतविदीपितं॥ अंतरिक्षाच्चनिर्घातानिर्जग्मुरतुलस्वनाः॥ ९॥ ववुःप्रकर्षेणववुर्दिव्यमारुतपंक्तयः॥ बभंजचतदावृक्षान्जलदानुद्वहन्मुहुः॥ १०॥ आरुजंश्चैवशैलाग्रांच्छिखराणिबभंजच॥ दिविचस्ममहावेगाःसंहताःसमहास्वनाः॥ ११॥ मुमुचुर्वैद्युतानग्नींस्तेमहाशयनस्तदा॥ यानिभूतानिदृश्यानिचुक्रुशुश्चाशनेःसमं॥ १२॥ अदृश्यानिचभूतानिमुमुचुर्भैरवस्वनं॥ शिश्यिरेचाभिभूतानिसंत्रस्तान्युद्विजंतिच॥ १३॥ संप्रविव्यथिरेचापिनचपस्पंदिरेभयात्॥ सहभूतैःसतोयोर्मिःसनागसहराक्षसः॥ १४॥ सहसाभूत्ततोवेगाद्भीमवेगोमहोदधिः॥ योजनंव्यतिचक्रामवेलामन्यत्रसंप्लवात्॥ १५॥ तंतथासमतिक्रांतंनातिचक्रामराघवः॥ तमुद्दतमभित्रघ्नोरामोनदनदीपतिं॥ १६॥ ततोमध्यात्समुद्रस्यसागरःस्वयमुत्थितः॥ उदयाद्रिमहाशैलान्मेरोरिवदिवाकरः॥ १७॥ पन्नगैःसहदीप्तास्यैःसमुद्रः प्रत्यदृश्यत॥ स्निग्धवैदूर्यसंकाशोजांबूनदविभूषणः॥ १८॥ रत्नमाल्यांबरधरःपद्मपत्रनिभेक्षणः॥ सर्वपुष्पमयींदिव्यांशिरसाधारयन्स्रजं॥ १९॥ न्मुमुचुः ॥ ११ ॥ अशनेःसमं अशनिघोषतुल्यघोषं ॥ १२ ॥ संत्रस्तानि भीतानि उद्विजंति कंपमानानि शिश्यिरे शयितान्यभूवन् नोत्थातुं समर्थानीत्यर्थः ॥ १३ ॥ तदेवविवृणोति ॥ संप्रविव्यथिरेइति ॥ १४ ॥ संप्लवःप्रलयस्ततोन्यत्रापि योजनं व्यतिचक्राम ॥ १५ ॥ तं प्रसिद्धं उच्यमानविशेषणं ॥ तंदक्षिणदेशस्थं नदनदीपतिंदृष्ट्वा राघवोरामोनातिचक्राम नचचाल अस्त्रंनपरावर्तितवानित्यर्थः अस्त्रंनत्यक्तवानितिवा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

जातरूपं सुवर्णं तपनीयं तप्तकांचनं अधिकवर्णं स्वोदरजातरत्नखचितभूषणोत्तमैर्भूषितः ॥ २० ॥ अतएवविविधधातुभिर्मंडितः शैलइव ॥ कालिकानिलैर्मेघवातैःसंकुलः मेघजालेचकालिका ॥ २१ ॥ समुपक्रम्य उपगम्य ॥ पूर्वमामंत्र्य हेरामेतिप्रथमंसंबोध्य शरपाणिनं शरपाणिं ॥ २२ ॥ एतावत्कालमनागमने स्वीयमगाधत्वमेवकारणमितिसूचयितुं सामान्यतोभूतस्थितिमाह ॥ पृथिवीति ॥ पृथ्वीस्वभावः काठिन्याद्धारणं वायोः सदासंचारतःसंयोजनवियोजनं आकाशस्यावकाशदानं ॥ अपांस्पंदनं

जातरूपमयैश्चैवतपनीयविभूषणैः ॥ आत्मजानांचरत्नानांभूषितोभूषणोत्तमैः ॥ २० ॥ धातुभिर्मंडितःशैलोविविधैर्हिमवानिव॥ आघूर्णिततरंगोघःकालिकानिलसंकुलः॥ २१॥ गंगासिंधुप्रधानाभिरापगाभिःसमावृतः ॥ सागरःसमुपक्रम्यपूर्वमामंत्र्यवीर्यवान्॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंराघवंशरपाणिनं॥ २२॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चराघव॥ स्वभावेसौम्यतिष्ठंतिशाश्वतंमार्गमाश्रिताः॥ २३॥ तत्स्वभावोममाप्येषयदगाधोहमप्लवः॥ विकारस्तुभवेद्राघएतत्तेप्रवदाम्यहं॥२४॥ नकामान्नचलोभाद्वानभयात्पार्थिवात्मज॥ रागान्नक्रकुलजलंस्तंभयेयंकथंचन॥ २५॥ विधास्येयेनगंतासिविषह्यिष्येप्यहंतथा॥ नग्राहाविधमिष्यंतियावत्सेनातरिष्यति॥ हरीणांतरणेरामकरिष्यामियथास्थलं॥ २६॥ संश्लेषणं ॥ द्योतिषः प्रकाशभस्मीकरणे ॥ शाश्वतंमार्गमनादिंब्रह्मसृष्टं स्वरूपस्थितिप्रकारमास्थिताःसंतः स्वेस्वेभावेतिष्ठंति ॥ २३ ॥ तत्तस्मादहमप्यगाधत्वाशक्यतरणत्वरूपाशक्यप्लवत्वादिस्वभावः ॥ गाधोगाधत्वं ममविकारोभवेत् ॥ एतदेतस्माद्धेतोस्तेहंप्रवदाम्युपायमितिशेषः ॥ २४ ॥ ननु माभूत्तेगाधता स्वस्वरूपस्तंभनेनास्माकंगतिंदेहीत्यत्राह ॥ नेति॥ कामाद्यन्यतमेनापि समुदितेनवा नजलंस्तंभये जलरूपस्यमे स्वरूपपीडाप्रसंगात्॥ तत्रकामोभिलाषः ॥ लोभः स्ववस्तुपरित्यागासहिष्णुता ॥ रागोऽनुरागः ॥२५॥ तर्हिकथंकार्यनिर्वाहस्तत्राह ॥ विधास्ये करिष्यामि॥ उक्तमेवार्थंस्थैर्यायाह ॥ ग्राहाइति ॥ हरीणांतरणे तरणनिमित्तं तथास्थलंकरिष्यामि यथा यावत्सेना प्रतरिष्यति तावद्ग्राहावानरान्नप्रहरिष्यंति॥ वक्ष्यमाणमार्गेणमयिसेतुंकुर्वित्युक्तंभवति ॥ एतद्विधानंच भयाद्रागाच्चेतिबोध्यं ॥ २६ ॥

इत्युक्तेत्वब्रवीद्रामइतिपाठे ॥ एवंकार्यसाधनेकथमपिप्रतिज्ञातेसतीत्यर्थः ॥ बाणोब्रह्मास्त्रसंयुतः ॥ २७ ॥ २८ ॥ उत्तरेणेत्येनबंतमव्ययं ॥ ममोत्तरेणासन्नोत्तरदेशे अधिमदेशइतियावत् ॥ उत्तरशब्दोऽग्रिमवाची ॥ यथाभवान्लोकेख्यातः पुण्यतमश्च एवंद्रुमकुल्यइतिख्यातः पुण्यतमःकश्चिदवकाशोस्ति ॥ २९ ॥ तत्र उग्रे दर्शनकर्मणी यषां तादृशाबहवोदस्यवः पापाःसंति ॥ ३० ॥ तैः पापकर्मभिः स्पर्शनंममास्ति तत् पापं नसहेयं अतस्तत्रायममोघःशरोमुच्यतां ॥ ३१ ॥ सागरदर्शनादनंतरमिति

तमब्रवीत्तदारामःशृणुमेवरुणालय ॥ अमोघोयंमहाबाणःकस्मिन्देशेनिपात्यतां ॥ २७॥ रामस्यवचनंश्रुत्वातंचदृष्ट्वामहाशरं॥ महोदधिर्महातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ २८॥ उत्तरेणावकाशोस्तिकश्चित्पुण्यतरोमम ॥ द्रुमकुल्यइतिख्यातोलोकेख्यातोयथाभवान्॥ २९॥ उग्रदर्शनकर्माणोबहवस्तत्रदस्यवः ॥ आभीरप्रमुखाःपापाःपिबंतिसलिलंमम॥ ३० ॥ तैर्नतत्स्पर्शनंपापंसहेयंपापकर्मभिः॥ अमोघःक्रियतांरामअयंतत्रशरोत्तमः॥३१॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासागरस्यमहात्मनः॥ मुमोचतंशरंदीप्तंपरंसागरदर्शनात् ॥३२॥ तेनतन्मरुकांतारंपृथिव्यांकिलविश्रुतं॥निपातितःशरोयत्रवज्राशनिसमप्रभः॥३३॥ननादचतदातत्रवसुधाशल्यपीडिता॥ तस्माद्व्रणमुखात्तोयमुत्पपातरसातलात्॥ ३४॥ सबभूवतदाकूपोव्रणइत्येवविश्रुतः॥ सततंचोत्थितंतोयंसमुद्रस्येवदृश्यते॥ ३५॥ अवदारणशब्दश्चदारुणःसमपद्यत ॥ तस्मात्तद्बाणपातेनअपःकुक्षिष्वशोषयत् ॥ ३६ ॥ विख्यातंत्रिपुलोकेषुमरुकांतारमेवच ॥ शोषयित्वातुतंकुक्षिंरामोदशरथात्मजः॥ वरंतस्मैददौविद्वान्मरवेऽमरविक्रमः॥ ३७॥

शेषः ॥ सागरोपदेशादितिवार्थः ॥ ३२ ॥ यत्र शरःपातितस्तत्स्थलं तेनहेतुना मरुकांतारमितिविश्रुतं ॥ ३३ ॥ व्रणमुखाद्ब्रह्मास्त्रकृतद्वारात् ॥ ३४ ॥ उत्थितं व्रणकूपादितिशेषः ॥ समुद्रस्यजलमिव प्रभूतमितिशेषः ॥ ॥ ३५ ॥ तस्मादवदारणशब्दात् बाणपातेनहेतुना तद्देशस्यकुक्षिषु सरस्तटाकादिषु वर्तमानाःपुरातनीरपोदस्युजीवनसाधनीभूताअशोषयत् रामइतिशेषः ॥ ३६ ॥ बाणशोषितजलवत्त्वात्ततःपरंमरुकांतारमितिख्यातं ॥ मरवे मरुद्देशाय ॥ ३७ ॥

पशव्यः पशुहितः ॥ अल्परोगः क्षीणरोगः ॥ विविधौषधिरतएवसुगंधिः ॥ ३८ ॥ शिवःपंथाः शोभनोदेशः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पित्रादत्तवरः सर्ववस्तुनिर्माणसामर्थ्येदत्तवरः विश्वकर्मणस्तवप्रीतिमान् त्वद्विषयप्रीतिमान् ॥ तेनत्वन्नामस्मरणंपूर्वंकरोत्वित्यर्थः ॥ संसारसागरेगाधतासंपादकस्यत्वन्नाम्नोमद्गाधतासंपादनमीषत्करमितिभावः ॥ ॥ ४१ ॥ कथंत्वय्यगाधेकरिष्यतीत्यत्राह ॥ नमिति ॥ नं तत्क्रियमाणसेतुं तावद्देशेगाधोभूत्वाधारयिष्यामि ॥ तावन्मात्रसाहाय्येमयाकृते सेतुनिर्माणंतस्येषत्करमित्या

पशव्यश्चाल्परोगश्चफलमूलरसायुतः॥ बहुस्नेहोबहुक्षीरःसुगंधिर्विविधौषधिः॥३८॥ एवमेतैश्चयं युक्तोबहुभिःसंयुतोमरुः ॥ रामस्यवरदानाच्चशिवःपंथाबभूवह ॥ ३९ ॥ तस्मिन्दग्धेतदाकुक्षौसमुद्रःसरितांपतिः ॥ राघवंसर्वशास्त्रज्ञमिदंवचनमब्रवीत्॥ ४० ॥ अयंसौम्यनलोनामतनयोविश्वकर्मणः॥ पित्रादत्तवरःश्रीमान्प्रीतिमान्विश्वकर्मणः॥ ४१॥ एषसेतुंमहोत्साहःकरोतुमयिवानरः॥ तमहंधारयिष्यामियथात्येषपितातथा ॥४२॥ एवमुक्तोदधिर्नष्टःसमुत्थायनलस्ततः॥ अब्रवीद्वानरश्रेष्ठोवाक्यंरामंमहाबलं॥ ४३॥ अहंसेतुंकरिष्यामिविस्तीर्णेमकरालये॥ पितुःसामर्थ्यमासाद्यतत्त्वमाहमहोदधिः॥ ४४॥ दंडएवपरोलोकेपुरुषस्येतिमेमतिः ॥ धिक्क्षमामकृतज्ञेषुसांत्वंदानमथापिवा॥ ४५॥ अयंहिसागरोभीमःसेतुकर्मदिदृक्षया॥ ददौदंडभयाद्राधंराघवायमहोदधिः॥ ४६॥

ह ॥ यथेति ॥ सेत्वादिनिर्माणेयथास्यपिताविश्वकर्मा तथाएषएतस्मिन्कर्मणिसमर्थइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ नष्टोऽदर्शनंगतोंतर्हितइत्यर्थः ततोनलः समुत्थायाब्रवीत् ॥ ४३ ॥ तद्वाक्यमाह ॥ अहमिति ॥ पितुर्वरदानसामर्थ्यमास्थाय सेतुंकरिष्यामि नात्रसंशयः ॥ महोदधिश्च तत्त्वमेवाह त्वत्प्रीतिमतोममसामर्थ्यमस्तीति ॥ ४४ ॥ अथकिंचिद्वक्तुं नलोलोकस्थितिमाह ॥ दंडएवेति ॥ पुरुषस्याकृतज्ञेषु दंडएवपरोर्थसाधकइतिमेमतिः ॥ अतएवाकृतज्ञेषु क्षमांधिक् ॥४५॥ कुतएवंतत्राह ॥ अयंहीति ॥ यतोयंसागरः रामपूर्वैः सगरपुत्रैर्वर्धितोपि अकृतज्ञतया दंडभयादेवसंजातयादिदृक्षया तज्जन्यदर्शनेन राघवायसेतुंकर्तुं गाधंददौ ॥ यद्यपि सागरसंबंधादेव हनूमतेमैनाकद्वाराकृतोपचारःसागरस्तथापि रामेएतावद्विलंबकरणं रामेणक्रोधादस्त्रसाधनंकारयित्वास्वरिपुनाशनायेतिबोध्यं ॥ ४६ ॥

स्वस्यपितृसदृशत्वं सागरोक्तंसत्यमितिबोधयितुं वरागमनप्रकारमाह ॥ ममेतिउत्तरार्धं वररूपं ॥४७॥ औरसःपुत्रः मानुषालिंगनपूर्वंस्वतेजोनिषेकद्वारानिर्मितःपुत्रइत्यर्थः ॥ अतोहंविचित्रनिर्माणे विश्वकर्मणासदृशः नन्वेतत्सामर्थ्यंप्रागेवत्वंकिंनावदस्तत्राह ॥ नचेति ॥ आत्मप्रशंसालज्जयेतिशेषः ॥ ४८ ॥ यस्मात्समर्थोस्मि तस्मादद्यैव मयासह वानराः सेतुंबध्नंतु बंधनानुज्ञादीयतामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ विसृष्टाः दत्तानुज्ञाः उत्पेततुः उत्पेतुः ॥ ५० ॥ नगसंकाशास्ते नगान् पादपान्बभंजुः सागरं सागरसमीपं प्रचकर्षुः

ममेमातुर्वरोदत्तोमंदरेविश्वकर्मणा ॥ मयातुसदृशःपुत्रस्तवदेविभविष्यति ॥ ४७ ॥ औरसस्तस्यपुत्रोहंसदृशोविश्वकर्मणा ॥ नचाप्यहमनुक्तोवःप्रब्रूयामात्मनोगुणान् ॥ ४८ ॥ समर्थश्चाप्यहंसेतुंकर्तुंवैवरुणालये ॥ तस्मादद्यैवबध्नंतुसेतुंवानरपुंगवाः ॥ ४९ ॥ ततो विसृष्टारामेणसर्वतोहरिपुंगवाः ॥ उत्पेततुर्महारण्यंवृष्टाःशतसहस्रशः ॥ ५० ॥ तेनगान्नगसंकाशाःशाखामृगगणर्षभाः ॥ बभंजुः पादपांस्तत्रप्रचकर्षुश्चसागरं ॥ ५१ ॥ तेसालैश्चाश्वकर्णैश्चधवैर्वंशैश्चवानराः ॥ कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिलकैस्तिमिशैरपि ॥ ५२ ॥ बिल्वकैः सप्तपर्णैश्चकर्णिकारैश्चपुष्पितैः ॥ चूतैश्चाशोकवृक्षैश्चसागरंसमपूरयन् ॥ ५३ ॥ समूलांश्चविमूलांश्चपादपान्हरिसत्तमाः ॥ इंद्रकेतूनिवोद्यम्यप्रजह्रुर्वानरास्तरून् ॥ ५४ ॥ तालान्दाडिमगुल्मांश्चनारिकेलविभीतकान् ॥ करीरान्बकुलान्निंबान्समाजह्रुरितस्ततः ॥ ५५ ॥ हस्तिमात्रान्महाकायाःपाषाणांश्चमहाबलाः ॥ पर्वतांश्चसमुत्पाट्ययंत्रैःपरिवहंतिच ॥ ५६ ॥ प्रक्षिप्यमाणैरचलैःसहसाजलमुद्धतं ॥ समुत्ससर्पचाकाशमवासर्पत्ततःपुनः ॥ ५७ ॥ समुद्रंक्षोभयामासुर्निपतंतःसमंततः ॥ सूत्राण्यन्येप्रगृह्णंतिन्यायतंशतयोजनं ॥ ५८ ॥ नलश्चक्रेमहासेतुंमध्येनदनदीपतेः ॥ सतदाक्रियतेसेतुर्वानरैर्घोरकर्मभिः ॥ ५९ ॥

आकृष्टवंतः ॥ ५१ ॥ सालाश्वकर्णयोरवांतरजातिकृतोभेदः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इंद्रकेतून्फलपुष्पादिनाशोभावत्त्वादिंद्रध्वजसदृशानुन्मूल्योद्यम्योद्धृत्योज्जह्रुः ॥ तरूनित्यस्योत्तरेणसंबंधः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ यंत्रैः सुखाहरणसाधनैः ॥ ५६ ॥ अवासर्पत् अधःपपातेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ सूत्राणीति ॥ आकर्षणार्थमितिशेषः ॥ सेतोरवक्रत्वायेतिवाशेषः ॥ शतयोजनमायतं दीर्घं महासेतुं नलश्चक्रेइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

विचिन्वंति आहरणीयवृक्षादिकं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पंचदिनैः शतयोजनं बबंध ॥ सुवेलं सामीप्येसुशब्दस्याव्ययीभावः ॥

दंडानन्येप्रगृण्हंतिविचिन्वंतितथापरे ॥ वानरैःशतशस्तत्ररामस्याज्ञापुरःसरैः ॥ ६० ॥ मेघाभैःपर्वताभैश्चतृणैःकाष्ठैर्बबंधिरे ॥ पुष्पिताग्रैश्चतरुभिःसेतुंबध्नंतिवानराः ॥ ६१ ॥ पाषाणांश्चगिरिप्रख्यान्गिरीणांशिखराणिच ॥ दृश्यंतेपरिधावंतोगृह्यदानवसन्निभाः ६२ ॥ शिलानांक्षिप्यमाणानांशैलानांतत्रपात्यतां ॥ बभूवतुमुलःशब्दस्तदातस्मिन्महोदधौ ॥ ६३ ॥ कृतानिप्रथमेनाह्नायोजनानिचतुर्दश ॥ प्रहृष्टैर्गजसंकाशैस्त्वरमाणैःप्लवंगमैः ॥ ६४ ॥ द्वितीयेनतथैवाह्नायोजनानितुविंशतिः ॥ कृतानिप्लवगैस्तूर्णंभीमकायैर्महाबलैः ॥ ६५ ॥ अह्नातृतीयेनतथायोजनानितुसागरे ॥ त्वरमाणैर्महाकायैरेकविंशतिरेवच ॥ ६६ ॥ चतुर्थेनतथाचाह्नाद्वाविंशतिरथापिवा ॥ योजनानिमहावेगैःकृतानित्वरितैस्ततः ॥ ६७ ॥ पंचमेनतथाचाह्नाप्लवगैःक्षिप्रकारिभिः ॥ योजनानित्रयोविंशत्सुवेलमधिकृत्यवै ॥ ६८ ॥ सवानरवरःश्रीमान्विश्वकर्मात्मजोबली ॥ बबंधसागरेसेतुंयथाचास्यपितातथा ॥ ६९ ॥ सनलेनकृतःसेतुःसागरेमकरालये ॥ शुशुभेसुभगःश्रीमान्स्वातीपथइवांबरे ॥ ७० ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ आगम्यगगनेतस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतं ॥ ७१ ॥ दशयोजनविस्तीर्णंशतयोजनमायतं ॥ ददृशुर्देवगंधर्वानलसेतुंसुदुष्करं ॥ ७२ ॥ आप्लवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ तमचिंत्यमसह्यंचत्यद्भुतंलोमहर्षणं ॥ ७३ ॥ ददृशुःसर्वभूतानिसागरेसेतुबंधनं ॥ तानिकोटिसहस्राणिवानराणांमहौजसां ॥ ७४ ॥ बध्नंतःसागरेसेतुंजग्मुःपारंमहोदधेः ॥ विशालःसुकृतःश्रीमान्सुभूमिःसुसमाहितः ॥ ७५ ॥

वेलासमीपं परपारसमीपमधिकृत्येत्यर्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ स्वातीपथः छायापथः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गर्जंतःप्लवंगमाश्च ददृशुः ॥ अचिंत्यं अचिंत्यरचनं असह्यं भगवत्संबंधंविना केनाप्यशक्यकरणं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ बध्नंतइतिलिंगव्यत्ययआर्षः ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ परेषां राक्षसानां ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वैहायसौ आकाशगतिमंतौ ॥ ७९ ॥ सुग्रीवेणसमन्वितोरामोधन्वी अग्रतोजगाम ॥ अनेन सुग्रीवस्यव्योममार्गगमनंसिद्धं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तरंती हरिवाहिनी महता स्वीयेनघोषेण सागरस्य भीमंघोषमंतर्दधे तिरोहितवती ॥ ८२ ॥ तीरे परतीरे निविविशे निवेशिता ॥ ८३ ॥ अथसमुद्रसेतुबं

अशोभतमहान्सेतुःसीमंतइवसागरे॥ ततःपारेसमुद्रस्यगदापाणिर्विभीषणः॥७६॥ परेषामभियानार्थमतिष्ठत्सचिवैःसह॥ सुग्रीव स्ततःप्राहरामंसत्यपराक्रमं॥ ७७॥ हनूमंतंत्वमारोहअंगदंत्वथलक्ष्मणः॥ अयंहिविपुलोवीरसागरोमकरालयः॥ ७८॥ वैहायसौ युवामेतौवानरौधारयिष्यतः॥ अग्रतस्तस्यसैन्यस्यश्रीमान्रामःसलक्ष्मणः॥ ७९ ॥ जगामधन्वीधर्मात्मासुग्रीवेणसमन्वितः॥ अ न्येमध्येनगच्छंतिपार्श्वतोन्येप्लवंगमाः॥८०॥ सलिलंप्रपतंत्यन्येमार्गमन्येप्रपेदिरे॥ केचिद्वैहायसगताःसुपर्णाइवपुप्लुवुः॥८१॥ घो षेणमहताघोषंसागरस्यसमुच्छ्रितं॥ भीममंतर्दधेभीमातरंतीहरिवाहिनी॥८२॥ वानराणांहिसातीर्णावाहिनीनलसेतुना॥ तीरेनिवि विशेराज्ञावहुमूलफलोदके॥८३॥ तदद्भुतंराघवकर्मदुष्करंसमीक्ष्यदेवाः सहसिद्धचारणैः॥ उपेत्यरामंसहसामहर्षिभिस्तमभ्यषिं चन्सुशुभैर्जलैःपृथक्॥८४॥ जयस्वशत्रून्नरदेवमेदिनींससागरांपालयशाश्वतीःसमाः॥ इतीवरामंनरदेवसत्कृतंशुभैर्वचोभिर्वि विधैरपूजयन्॥८५॥ इत्यार्षेश्री०वा०यु० द्वाविंशःसर्गः॥ २२॥ ॥७॥ ॥७॥ निमित्तानिनिमित्तज्ञोदृष्ट्वालक्ष्म णपूर्वजः॥ सौमित्रिंसंपरिष्वज्यइदंवचनमब्रवीत्॥ १॥ धनहृष्टैर्दैवैस्तदानीमेव रामस्यराज्याभिषेकः रामेणविभीषणस्येवेत्याह ॥ तदद्भुतमिति ॥ राघवकर्म राघवाज्ञाजन्यत्वात् तन्नामग्रहणजन्यत्वाच्च ॥ सुशुभैर्जलैः आकाशगंगादिजलैः ॥ ८४ ॥ अभिषिच्याशीर्वादंचकुर्वंति ॥ जयस्वेत्यादि ॥ इतीवेति अ तीवेत्यर्थकं ॥ नरदेवाब्राह्मणाः ॥ ८५ ॥ आमोदमानः ॥ कतकरीत्याएकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०द्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामस्य घोरनिमित्तदर्शनमाह निमित्तानीति वक्ष्यमाणानीत्यर्थः ॥ १ ॥

संविभज्य व्यूह्य ऋक्षगोलांगूलवानरविभागंकृत्वा तस्यव्यूहंचकृत्वेत्यर्थः ॥ २ ॥ भयं भयनिमित्तं ॥ ३ ॥ कलुषारजोव्याप्ताः ॥ ४ ॥ क्रव्यादसंकाशाः गृध्रगोमायुश्ये नादिसदृशाः तद्वत्धूसरवर्णाः अतएवपरुषाः चक्षुरुद्वेजकाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रत्यादित्यं सूर्यसंमुखं ॥ ७ ॥ चंद्रमाः संतापयति सोष्णकिरणइत्यर्थः ॥ कृष्णरक्तेत्यादिनाप रिवेषविशेषउक्तः॥ ८ ॥ ह्रस्वत्वादिगुणकःपरिवेषआदित्येदृश्यते ॥ ९ ॥ नक्षत्राणिहतानीति रात्रिकालइतिशेषः ॥ १० ॥ महाभयान्महाभयजनकान्नादान् ॥ ११ ॥

परिगृह्योदकंशीतंवनानिफलवंतिच॥ बलौघंसंविभज्येमंव्यूह्यतिष्ठमलक्ष्मण॥ २॥ लोकक्षयकरंभीमंभयंपश्याम्युपस्थितं॥ प्रव र्हणंप्रवीराणान्हक्षवानररक्षसां॥ ३॥ वाताश्चकलुषावांतिकंपतेचवसुंधरा॥ पर्वताग्राणिवेपंतेपतंतिचमहीरुहाः॥ ४॥ मेघाःक्रव्या दसंकाशाःपरुषाःपरुषस्वनाः॥ क्रूराःक्रूरंप्रवर्षंतिमिश्रंशोणितबिंदुभिः॥ ५॥ रक्तचंदनसंकाशासंध्यापरमदारुणा॥ ज्वलतःप्रपतंत्ये तदादित्यादग्निमंडलं॥ ६॥ दीनादीनस्वराःक्रूराःसर्वतोम्रगपक्षिणः॥ प्रत्यादित्यंविनर्दंतिजनयंतोमहद्भयं॥ ७॥ रजन्यामप्रकाशस्तु संतापयतिचंद्रमाः॥ कृष्णरक्तांशुपर्यंतोलोकक्षयइवोदितः॥ ८॥ ह्रस्वोरूक्षोप्रशस्तश्चपरिवेषस्तुलोहितः॥ आदित्येविमलेनीलंल क्ष्मलक्ष्मणदृश्यते॥ ९॥ रजसामहताचापिनक्षत्राणिहतानिच॥ युगांतमिवलोकानांपश्यशंसतिलक्ष्मण॥ १०॥ काकाःश्येनास्त थानीचागृध्राःपरिपतंतिच॥ शिवाश्चाप्यशुभान्नादान्नर्दंतिसुमहाभयान्॥ ११॥ शैलैःशूलैश्चखड्गैश्चविमुक्तैःकपिराक्षसैः॥ भविष्य त्यावृताभूमिर्मांसशोणितकर्दमा॥ १२॥ क्षिप्रमद्यैवदुर्धर्षांपुरींरावणपालितां॥ अभियामजवेनैवसर्वैर्हरिभिरावृताः॥ १३॥ इत्ये वमुक्त्वाधन्वीसरामःसंग्रामधर्षणः॥ प्रतस्थेपुरतोरामोलंकामभिमुखोविभुः॥ १४॥ सविभीषणसुग्रीवाःसर्वेतेवानरर्षभाः॥ प्रत स्थिरेविनर्दंतोधृतानांद्विषतांवधे॥ १५॥ अधुनादृश्यमाननिमित्तानांफलमाह शैलैरित्यादि ॥ १२ ॥ १३ ॥ रामोजनरमणोरामइत्यन्वयः १४॥ धृतानां निश्चितबुद्धीनां ॥ १५ ॥

कर्मणा धैर्येण परंप्रतिप्रस्थानलक्षणेन चेष्टाभिः कायव्यापारैश्च तुतोषेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ आनपमानः ॥ कतकः ॥ २२ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेवाल्मीकीयेयुद्धकांडे त्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सेति ॥ सा वीराणांसमितिः समागमः राज्ञाव्यवस्थिता रामेणकृतव्यूहा विरराज ॥ शुभनक्षत्रा शारदीपौर्णमासी शशिनेव ॥ १ ॥ तेन बलौघेन पीड्यमाना वसुंधरा सेनायावेगेन प्रचचाल वित्रस्ताच ॥ २ ॥आकृष्टमाक्रोशं ॥ घोषवत्तरमतिशयितध्वनिमत् ॥ ३ ॥

राघवस्यप्रियार्थंतुसुतरांवीर्यशालिनां॥ हरीणांकर्मचेष्टाभिस्तुतोषरघुनंदनः ॥ १६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडे त्रयोविंशःसर्गः॥ २३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ सावीरसमितीराज्ञाविरराजव्यवस्थिता ॥ शशिनाशुभनक्षत्रापौर्णमासीवशारदी ॥ १ ॥ प्रचचालचवेगेनत्रस्ताचैववसुंधरा॥ पीड्यमानाबलौघेननतेनसागरवर्चसा॥ २॥ततःशुश्रुवुराकृष्टंलंकायांकाननौकसः॥ भेरीस्वदंगसंघुष्टंतुमुलंलोमहर्षणं॥ ३॥ बभूवुस्तेनघोषेणसंदृष्टाहरियूथपाः॥ अस्वष्यमाणास्तद्घोषंविनेदुर्घोषवत्तरं ४॥ राक्षसास्तत्प्लवंगानांशुश्रुवुस्तेपिगर्जितं॥ नर्दतामिवदृप्तानांमेघानामंबरेस्वनं॥ ५॥ दृष्ट्वादाशरथिर्लंकांचित्रध्वजपताकिनीं॥ जगाममनसासीतांदूयमानेनचेतसा॥ ६॥ अत्रसान्मृगशावाक्षीरावणेनोपरुध्यते॥ अभिभूताग्रहेणेवलोहितांगेनरोहिणी ॥ ७॥ दीर्घमुष्णंचनिश्वस्यसमुद्वीक्ष्यचलक्ष्मणं॥ उवाचवचनंवीरस्तत्कालहितमात्मनः ॥ ८॥ आलिखंतीमिवाकाशमुत्थितांपश्यलक्ष्मण॥ मनसेवकृतांलंकांनगाग्रेविश्वकर्मणा॥ ९॥विमानैर्बहुभिर्लंकासंकीर्णारचितापुरा॥ विष्णोःपदमिवाकाशंछादितंपांडुभिर्घनैः॥ १०॥

॥ ४ ॥ अंबरे मेघानां स्वनमिव तेपिराक्षसाः प्लवंगानां तद्गर्जितंशुश्रुवुः ॥ ५ ॥ मनसाजगाम सस्मारेत्यर्थः ॥ ६ ॥ स्मरणप्रकारोत्रसेति ॥ उपरुध्यते उपरुद्धातिष्ठति॥ लोहितांगोऽगारकः ॥ ७ ॥आत्मनस्तत्कालहितं लंकादर्शनकालेआत्मनःप्रीतिकरं दिव्यपुरीदर्शनजसंतोषद्योतकमितियावत् ॥ ८ ॥ तदेवाह ॥ आलिखंतीमित्यादि ॥ ९ ॥विमानैः सप्तभूमिकप्रासादैः संकीर्णा निबिडा तत्रोपमा पांडुभिर्घनैःसंकीर्णे विष्णोर्व्यापनशीलस्य वायुमयस्य ब्रह्मणःपदं प्रचारस्थानमाकाशमिव ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ कोकिलाकुलखंडानि तदाकुलदक्षखंडानि दोधवीति कंपयति ॥ १२ ॥ विभजत् व्यभजत् ॥ १३ बलाद्वानरबलात् आदाय स्वबलंगृहीत्वा नीलेन सहांगदउरसि उच्यमानपुरुषव्यूहस्योरसितिष्ठेदितिकपिसेनांशशास ॥ १४ ॥ वानरौघसमावृतऋषभोवानरवाहिन्यादक्षिणंपार्श्वमाश्रितस्तिष्ठेदित्यन्वयः ॥१५॥ १६ ॥ यत्तः सावधानः ॥ १७ ॥ जांबवदादयस्त्रयोपिऋक्षाः जघनं पश्चार्द्धं ॥ लोकस्य भूलोकस्य पश्चार्द्धं पश्चिमदिशं तेजसावृतः प्रचेताइव ॥ १८॥ १९॥ मर्दयितुमिच्छवो

पुष्पितैःशोभितालंकावनैश्चित्ररथोपमैः॥ नानापतगसंघुष्टफलपुष्पोपगैःशुभैः ॥ ११ ॥ पश्यमत्तविहंगानिप्रलीनभ्रमराणिच॥ कोकिलाकुलखंडानिदोधवीतिशिवोऽनिलः ॥ १२ ॥ इतिदाशरथीरामोलक्ष्मणंसमभाषत॥ बलंचतत्रविभजच्छास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ १३॥ शशासकपिसेनांतांबलादादायवीर्यवान्॥ अंगदःसहनीलेनतिष्ठेदुरसिदुर्जयः॥ १४॥ तिष्ठेद्वानरवाहिन्यावानरौघसमावृतः॥ आश्रितोदक्षिणंपार्श्वमृषभोनामवानरः॥ १५॥ गंधहस्तीवदुर्धर्षस्तरस्वीगंधमादनः॥ तिष्ठेद्वानरवाहिन्याःसव्यंपक्षमधिष्ठितः ॥ १६॥ मूर्ध्निस्थास्याम्यहंयत्तोलक्ष्मणेनसमन्वितः॥ जांबवांश्चसुषेणश्चवेगदर्शीचवानरः॥ १७॥ ऋक्षमुख्यामहात्मानःकुक्षिरक्षंतुतेत्रयः॥ जघनंकपिसेनायाःकपिराजोऽभिरक्षतु॥ पश्चार्द्धमिवलोकस्यप्रचेतास्तेजसावृतः॥ १८॥ सुविभक्तमहाव्यूहामहावानररक्षिता॥ अनीकिनीसाविबभौयथाद्यौःसाभ्रसंप्लवा॥ १९॥प्रगृह्यगिरिशृंगाणिंमहतश्चमहीरुहान्॥ आसेदुर्वानरालंकांमिमर्दयिषवोरणे॥ २०॥ शिखरैर्विकिरामैनांलंकांमुष्टिभिरेववा॥ इतिस्मदधिरेसर्वेमनांसिहरिपुंगवाः॥ २१॥ ततोरामोमहातेजाःसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ सुविभक्तानिसैन्यानिशुकएषविमुच्यतां॥ २२ ॥ रामस्यतुवचःश्रुत्वावानरेंद्रोमहाबलः॥ मोचयामासतंदूतंशुकंरामस्यशासनात्॥ २३॥

मिमर्दयिषवः ॥ २० ॥ शिखरैर्गिरिशिखरैः विकिराम विक्षिपाम नाशयामेतियावत् ॥ २१ ॥ शुकएषविमुच्यतामिति ॥ पूर्वंमुच्यतां दूतआगतइत्यत्रताडनादिदुःखान्मुच्यतामित्येवार्थः ॥ तेनबध्वास्थापितइतिअवगम्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४॥ प्रहसन्नेव लूनपक्षत्वादिविकृताकारंदृष्ट्वाप्रहासः इमौ तेपक्षौ सितौ बद्धौकिं ॥ अतःलूनपक्षश्चदृश्यसे ॥ अनेकचित्तानां चंचलचित्तानां वानराणां॥२५॥२६॥ सागरस्योत्तरेतीरेस्थित्वा ॥ श्लक्ष्णयागिरा वानरान्सांत्वयन् ॥ अक्लिष्टं तेवचनं यथासंदेशं तथाऽब्रुवं ॥ २७ ॥ अहं तथाब्रुवन् लोमुं पक्षभागेछेत्तुं मुष्टिभिर्हंतुंचारब्धः ॥२८॥ तेऽकृतपरिभवाः संभाषितुंनशक्याः ॥ अत्रपरिभवे संप्रश्नोविचारोनास्ति ॥ इदमेवतावत्कार्यमितिमर्यादानास्तीत्यर्थः ॥ तदेवस्मारयति॥ प्रकृत्येति ॥२९॥ अधुना

मोचितोरामवाक्येनवानरैश्चनिपीडितः॥ शुकःपरमसंत्रस्तोरक्षोधिपमुपागमत्॥ २४॥ रावणःप्रहसन्नेवशुकंवाक्यमुवाचह॥ किमिमौतेसितौपक्षौलूनपक्षश्चदृश्यसे॥ २५॥ कच्चिन्नानेकचित्तानांतेषांत्वंवशमागतः॥ ततःसभयसंविग्नस्तेनराज्ञाभिचोदितः॥ वचनंप्रत्युवाचेदंराक्षसाधिपमुत्तमं॥ २६॥ सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंतथा॥ यथासंदेशमक्लिष्टंसांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा॥ २७॥ क्रुद्धैस्तैरहमुत्प्लुत्यदृष्टमात्रःप्लवंगमैः॥ गृहीतोस्म्यपिचारब्धोहंतुंलोमुंचमुष्टिभिः॥ २८॥ नतेसंभाषितुंशक्याःसंप्रश्नोत्रनविद्यते॥ प्रकृत्याकोपनास्तीक्ष्णावानराराक्षसाधिप॥ २९॥ सचहंताविराधस्यकबंधस्यखरस्यच॥ सुग्रीवसहितोरामःसीतायाःपदमागतः॥ ३०॥ सकृत्वासागरेसेतुंतीर्त्वाचलवणोदधिं॥ एषरक्षांसिनिर्धूयधन्वीतिष्ठतिराघवः॥ ३१॥ ऋक्षवानरसंघानामनीकानिसहस्रशः॥ गिरिमेघनिकाशानांछादयंतिवसुंधरां॥ ३२॥ राक्षसानांबलौघस्यवानरेंद्रबलस्यच॥ नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयोरिव॥ ३३॥ पुराप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु॥ सीतांचास्मैप्रयच्छाशुयुद्धंवापिप्रदीयतां॥ ३४॥ शुकस्यवचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ रोषसंरक्तनयनोनिर्दहन्निवचक्षुषा॥ ३५॥ यदिमांप्रतियुद्ध्येरन्देवगंधर्वदानवाः॥ नैवसीतांप्रदास्यामिसर्वलोकभयादपि॥३६॥ विज्ञाप्यमाह॥ सचेति॥ विराधादिहंतेत्यनेनतवापिहंतेतिसूचितं॥ पदं स्थानमन्विष्यागतः प्राप्तः॥३०॥ रक्षांसि निर्धूय तृणीकृत्य॥३१॥३२॥ संधिः संधानं नास्त्येव॥३३॥ पुरा आयांति आयास्यंति॥ पुरायोगेभविष्यतिलट्॥ एकतरंवक्ष्यमाणयोरन्यतरत्॥ ३४॥३५॥ सर्वस्य राक्षसलोकस्य रणभयप्राप्तेरपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

समभिधावंति धाविष्यंति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आदास्ये तिरस्करिष्यामि ॥ ३९ ॥ वेद जानाति॥ ४० ॥ पश्यति दृष्टवान् ॥ ४१ ॥ पुरा पूर्वं ममवीर्यं नजानाति नाज्ञासीत् ॥ शरकोणैः शररूपवादनदंडैः प्रवादितां ॥ ४२ ॥ ज्याशब्दएव तुमुलःशब्दोयस्यास्तां ॥ आर्तःआर्तशब्दरूपोहाहनोस्मीत्यादिकोगीतरूपोमहान्स्वनोयस्यास्तां ॥ नाराचतलरवएवसन्नादोयस्यास्तां ॥ अत्रनुमुलमहास्वनसन्नादशब्दैर्वीणायामंद्रमध्यतारःशब्दाउक्ताः ॥ नदीरूपा याअहितवाहिनी सेना तद्रूपं महारंगमवगाह्य रणेवादयिष्या

कदासमभिधावंतिमामकाराघवंशराः॥ वसंतेपुष्पितंमत्ताभ्रमराइवपादपं॥ ३७॥ कदाशोणितदिग्धांगंदीप्तैःकार्मुकविच्युतैः॥ शरैरादीपयिष्यामिउल्काभिरिवकुंजरं॥३८॥ तच्चास्यबलमादास्येबलेनमहतावृतः॥ ज्योतिषामिवसर्वेषांप्रभामुद्यन्दिवाकरः॥ ३९॥ सागरस्येवमेवेगोमारुतस्येवमेबलं॥ नचदाशरथिर्वेदतेनमांयोद्धुमिच्छति॥४०॥ नमेतूणीशयान्बाणान्सविषानिवपन्नगान्॥ रामः पश्यतिसंग्रामेतेनमांयोद्धुमिच्छति॥४१॥ नजानातिपुरावीर्यंममयुद्धेसराघवः॥ ममचापमयींवीणांशरकोणैःप्रवादितां॥४२॥ ज्याशब्दतुमुलांघोरामार्तगीतमहास्वनां॥ नाराचतलसन्नादांनदीमहितवाहिनीं॥ ४३॥ अवगाह्यमहारंगंवादयिष्याम्यहंरणे॥ ४४॥ नवासवेनापिसहस्रचक्षुषायुद्धेस्मिंशक्योवरुणेनवास्वयं॥ यमेनवाधर्षयितुंशराग्निनामहाहवेवैश्रवणेनवास्वयं॥ ४५॥ इत्यार्षे श्रीम०वा०यु० चतुर्विंशःसर्गः॥ २४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सबलेसागरंतीर्णेरामेदशरथात्मजे॥ अमात्योरावणःश्रीमानब्रवीच्छुकसारणौ॥ १॥ समग्रंसागरंतीर्णंदुस्तरंवानरंबलं॥ अभूतपूर्वंरामेणसागरेसेतुबंधनं॥ २॥ मि॥ ४३॥ ४४॥ नशक्यो

जेतुमितिशेषः॥ ४५॥ अणवमानः कतकरीत्या॥ २३॥ इतिश्रीरामाभि०वा०यु० चतुर्विंशःसर्गः॥ २४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ रावणः शुकसारणाख्यावमात्यावब्रवीत्॥ अमात्यत्वेनविशेषणादयंशुकोन्यः॥ पूर्वप्रेषितशुकोक्तवृत्तांतज्ञानपूर्वकंप्रेषणाच्चेतिकतकादयः॥ १॥ सर्वं वानरबलंतीर्णं सागरे सेतुबंधनंचकृतमेतदुभयमप्यभूतपूर्वं॥ २॥

सागरेसेतुबंधंनं नश्रद्दध्यां समुद्रस्यविराड्डुदरत्वेनजीवव्रातैरशक्यबंधनत्वात् जीवविशेषत्वाच्चरामस्येत्याशयः ॥ रामोपिविराडेवनान्यइतिबुद्धिस्तुरजस्तमःप्रधानत्वा न्नतस्येतिदिक् ॥ ३ ॥ परिमाणंचेत्यादीनां तत्वतोज्ञातुमर्हथेत्यनेनसंबंधः ॥ येच मुख्यास्तानितिशेषः ॥४ ॥ येपूर्वमभिवर्तंते अग्रेसराइत्यर्थः ॥ ५ ॥ सागरे संबद्धे सलि लार्णवे लवणजलेसमुद्रे निवेशं सेनानिवेशं ॥ ६ ॥ प्रहरणान्यायुधानि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ नाध्यगच्छेतां नाशक्नुवातां ॥१०॥ तत्रहेतुमाह ॥ तत्स्थितमित्यादिना ॥ ११॥

सागरेसेतुबंधंतंनश्रद्दध्यांकथंचन ॥ अवश्यंचापिसंख्येयंतन्मयावानरंबलं॥३॥भवंतौवानरंसैन्यंप्रविश्यानुपलक्षितौ॥परिमाणंच वीर्यंचयेचमुख्याःप्लवंगमाः॥४॥ मंत्रिणोयेचरामस्यसुग्रीवस्यचसंगताः॥ येपूर्वमभिवर्तंतेयेचशूराःप्लवंगमाः॥ ५॥ सचसेतुर्यथा बद्धःसागरेसलिलार्णवे ॥ निवेशंचयथातेषांवानराणांमहात्मनां॥६॥रामस्यव्यवसायंचवीर्यंप्रहरणानिच ॥ लक्ष्मणस्यचवीरस्यत त्वतोज्ञातुमर्हथः॥ ७॥ कश्चसेनापतिस्तेषांवानराणांमहात्मनां॥तच्चज्ञात्वायथातत्त्वंशीघ्रमागंतुमर्हथः॥ ८ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टौरा क्षसौशुकसारणौ॥ हरिरूपधरौवीरौप्रविष्टौवानरंबलं॥ ९॥ ततस्तद्वानरंसैन्यमचिंत्यंलोमहर्षणं ॥ संख्यातुंनाध्यगच्छेतांतदातौशुक सारणौ ॥ १० ॥ तस्थितंपर्वताग्रेषुनिर्झरेषुगुहासुच॥ तरमाणंचतीर्णंचतर्तुकामंचसर्वशः ॥ ११ ॥ निविष्टंनिविशच्चैवभीमनादंम हाबलं॥ तद्बलार्णवमक्षोभ्यंददृशातेनिशाचरौ॥ १२ ॥ तौददर्शमहातेजाःप्रतिच्छन्नौविभीषणः ॥ आचचक्षेसरामायगृहीत्वाशुक सारणौ॥ १३॥ तस्यैतौराक्षसेंद्रस्यमंत्रिणौशुकसारणौ॥ लंकायाःसमनुप्राप्तौचारौपरपुरंजय ॥ १४ ॥ तौदृष्ट्वाव्यथितौरामंनिरा शौजीवितेतथा ॥ कृतांजलिपुटौभीतौवचनंचेदमूचतुः॥ १५॥ आवामिहागतौसौम्यरावणप्रहितावुभौ॥ परिज्ञातुंबलंसर्वंतदिदं घुनंदन॥ १६॥

ददृशाते ददृशतुः ॥ १२ ॥ प्रतिच्छन्नौ हरिरूपेणगृहीत्वाचचक्षे गृहीत्वोपनीयाचचक्षे ॥ १३ ॥ १४ ॥ तौ रामंदृष्ट्वा व्यथितौ जीवितेनिराशौचाभूतां ॥ १५ ॥ रावणप्रहितौ तत्प्रेषितौ ॥ १६ ॥

॥ १७॥ प्रहसन्सेतुबंधनेनजनस्थानेनिरपेक्षंखरादिवधेनच नमद्बलज्ञानंदत्तमितिप्रहासः ॥ वयमिति रामेणनिर्देशः ॥ सुग्रीवादिसहितस्यस्वस्य सुसमाहिताः ज्ञातबलाः यथोक्तं रावणोक्तमनतिक्रम्य वाचेत् छंदतः स्वेच्छया ॥१८॥ विभीषणोवा यस्माद्विशिष्यभवतांभयमितिशेषः ॥ १९ ॥ न्यस्तशस्त्रत्वाद्येकैकमप्यवधेहेतुः किमुतसमुदि तमितिभावः ॥ २० ॥ प्रच्छन्नौच गूढतयारंध्रान्वेषिणावपि शत्रुपक्षस्य रावणशत्रुपक्षस्य सुग्रीवादिरूपस्य सततंविकर्षिणौ भेदादिपरावपि इमौरात्रिंचरौ हेविभीषण विमुं

तयोस्तद्वचनंश्रुत्वारामोदशरथात्मजः॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसर्वभूतहितेरतः॥१७॥ यदिदृष्टंबलंसर्ववयंवासुसमाहिताः॥ यथोक्तं वाक्रुतंकार्यंछंदतःप्रतिगम्यतां १८॥ अथकिंचिददृष्टंवाभूयस्तद्द्रष्टुमर्हथः॥ विभीषणोवाकात्स्न्येनपुनःसंदर्शयिष्यति॥ १९॥ नचे दंग्रहणंप्राप्यभेतव्यंजीवितंप्रति॥ न्यस्तशस्त्रौगृहीतौचनदूतौवधमर्हथः॥ २०॥ प्रच्छन्नौचविमुंचेमौचारौरात्रिंचरावुभौ॥ शत्रुपक्ष स्यसततंविभीषणविकर्षणौ॥ २१॥ प्रविश्यमहतींलंकांभवद्भ्यांधनदानुजः॥ वक्तव्योरक्षसांराजायथोक्तंवचनंमम॥ २२॥ यद्द लंत्वंसमाश्रित्यसीतांमेहृतवानसि॥ तद्दर्शययथाकामंससैन्यश्चसबांधवः॥ २३॥ श्वःकाल्येनगरींलंकांसप्राकारांसतोरणां॥ रक्षसांचबलंपश्यशरैर्विध्वंसितंमया॥ २४॥ क्रोधंभीममहंमोक्ष्येससैन्येत्वयिरावण॥ श्वःकाल्येवज्रवान्वज्रंदानवेष्विववासवः ॥ २५॥ इतिप्रतिसमादिष्टौराक्षसौशुकसारणौ॥ जयेतिप्रतिनंद्यैनंराघवंधर्मवत्सलं॥ २६॥ आगम्यनगरींलंकामब्रूतांराक्षसाधिपं॥ विभीषणगृहीतौतुवधार्यौराक्षसेश्वर॥ २७॥ दृष्ट्वाधर्मात्मनामुक्तोरामेणामिततेजसा॥ एकस्थानगतायत्रचत्वारःपुरुषर्षभाः॥ ॥२८॥ लोकपालसमाःशूराःकृतास्त्राद्दढविक्रमाः॥ रामोदाशरथिः श्रीमान्लक्ष्मणश्चविभीषणः॥ २९

च ॥ २१ ॥ अथरामःप्रतिसंदिश ति ॥ प्रविश्येति ॥२२॥ २३ ॥ श्वःकाल्ये श्वःप्रातःकाले ॥ २४ ॥ वज्रवान् वज्रवत्त्वगुणः ॥ २५॥ २६ ॥ विभीषणगृहीतावित्यनेन तत्त्यागस्तवमहतेऽनर्थायेतिसूचितं ॥ २७ ॥ यत्र यस्मादेते वक्ष्यमाणाश्चत्वारएकस्थानगताएकत्रमिलिताः तस्मात्तएतेशक्ताइतियोजना ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥उत्पाट्यसंक्रामयितुं निखातशालास्तंभमिवोपरिकृत्वापुनःप्रतिष्ठापितुमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ योद्धुमिच्छतां ध्वजिनीदुर्धर्षेत्यन्वयः यदेवमतोलमिति ॥ ३३॥ गटुमानः ॥ कतकस्तु ॥ २४ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०यु० पंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ बहुतालसमुत्से

सुग्रीवश्चमहातेजामहेंद्रसमविक्रमः ॥ एतेशक्ताःपुरींलंकांसप्राकारांसतोरणां॥ ३० ॥उत्पाट्यसंक्रामयितुंसर्वेतिष्ठंतुवानराः॥ यादृशंतद्धिरामस्यरूपंप्रहरणानिच॥ ३१ ॥ वधिष्यतिपुरींलंकामेकस्तिष्ठंतुतेत्रयः॥ रामलक्ष्मणगुप्तासासुग्रीवेणचवाहिनी॥ बभूवदुर्धर्षतरासर्वैरपिसुरासुरैः॥ ३२॥ प्रहृष्टयोधाध्वजिनीमहात्मनांवनौकसांसंप्रतियोद्धुमिच्छतां॥ अलंविरोधेनशमोविधीयतांप्रदीयतांदाशरथायमैथिली॥ ३३॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०यु० पंचविंशःसर्गः॥ २५ ॥ ॥७॥ ॥७॥ तद्वचःसत्यमक्लीबंसारणेनाभिभाषितं॥ निशम्यरावणोराजापर्यभाषतसारणं ॥ १ ॥ यदिमामभियुंजीरन्देवगंधर्वदानवाः॥ नैवसीतामहंदद्यांसर्वलोकभयादपि॥ २॥ त्वंतुसौम्यपरित्रस्तोहरिभिःपीडितोभृशं॥ प्रतिप्रदानमद्यैवसीतायाःसाधुमन्यसे॥ ३॥ कोहिनामसपत्नोमांसमरेजेतुमर्हति॥ इत्युक्त्वापरुषंवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः॥ ४॥ आरुरोहततःश्रीमान्प्रासादंहिमपांडुरं ॥ बहुतालसमुत्सेधंरावणोथदिदृक्षया॥ ५॥ ताभ्यांचराभ्यांसहितोरावणःक्रोधमूर्च्छितः॥ पश्यमानःसमुद्रंतंपर्वतांश्चवनानिच ॥ ६ ॥ ददर्शपृथिवीदेशंसुसंपूर्णंप्लवंगमैः॥ तदपारमसह्यंचवानराणांमहाबलं॥ ७॥ आलोक्यरावणोराजापरिपप्रच्छसारणं॥ एषांकेवानरामुख्याःकेशूराःकेमहाबलाः॥ ८॥ केपूर्वमभिवर्तंतेमहोत्साहाःसमंततः॥ केषांशृणोतिसुग्रीवःकेवायूथपयूथपाः॥ ९॥ °धं अनेकतालप्रमाणोन्नतं दिदृक्षया वानरबलदर्शनेच्छया ॥ ५ ॥ चराभ्यां चाराभ्यां पश्यमानः पश्यन् ॥ ६ ॥ वानराणांमहाबलंच ददर्शेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ केषांशृणोति वचइतिशेषः ॥ यूथपयूथपाः महाप्रधानाः ॥ ९ ॥

वचनं उत्तरंबभाषेत्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ सहस्रेण शतेनलक्षेणेत्यर्थः ॥ १२ ॥ यूथपसंख्यायाएवगणनं ॥ सुग्रीवस्यबलाग्रेचयस्तिष्ठति एषनीलइत्यन्वयः ॥ १३ ॥ अथांगदवर्णनं ॥ बाहूइति ॥ प्रगृह्य उपगम्य पद्भ्यांमहींगच्छति नरवदितिशेषः ॥ १४ ॥ १५॥१६॥ अभिषेचितोऽभिषिक्तः ॥१७॥ पराक्रांतः पराक्रमितुमुद्यतः॥१८॥

सारणाचक्ष्वमेसर्वंकिंप्रभावाःप्लवंगमाः॥ सारणोराक्षसेंद्रस्यवचनंपरिपृच्छतः॥ १०॥ आबभाषेऽथमुख्यज्ञोमुख्यांस्तत्रवनौकसः॥ एषयोऽभिमुखोलंकांनर्दंस्तिष्ठतिवानरः॥ ११ ॥ यूथपानांसहस्रेणशतेनपरिवारितः॥ यस्यघोषेणमहतासप्राकारासतोरणा ॥ १२॥ लंकाप्रतिहतासर्वासशैलवनकानना॥ सर्वशाखामृगेंद्रस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥ १३॥ बलाग्रेतिष्ठतेवीरोनीलोनामैषयूथपः ॥ बाहूप्रगृह्ययःपद्भ्यांमहींगच्छतिवीर्यवान् ॥ १४॥ लंकामभिमुखःकोपादभीक्ष्णंचविजृंभते॥ गिरिशृंगप्रतीकाशःपद्मकिंजल्कसन्निभः॥ १५॥ स्फोटयत्यतिसंरब्धोलांगूलंचपुनःपुनः॥ यस्यलांगूलशब्देनस्वनंतिप्रदिशोदश ॥ १६॥ एषवानरराजेनसुग्रीवेणाभिषेचितः॥ युवराजोंगदोनामत्वामाह्वयतिसंयुगे ॥ १७ ॥ वालिनःसदृशःपुत्रःसुग्रीवस्यसदाप्रियः ॥ राघवार्थेपराक्रांतःशक्रार्थेवरुणोयथा॥ १८॥ एतस्यसामतिःसर्वायद्दृष्टाजनकात्मजा॥ हनूमतावेगवताराघवस्यहितैषिणा॥ १९ ॥ बहूनिवानरेंद्राणामेषयूथानिवीर्यवान्॥ परिगृह्याभियातित्वांस्वेनानीकेनमर्दितुं ॥ २० ॥ अनुवालिसुतस्यापिबलेनमहतावृतः॥ वीरस्तिष्ठतिसंग्रामेसेतुहेतुरयंनलः॥ २१ ॥ येतुविष्टभ्यगात्राणिक्ष्वेडयंतिनदंतिच॥ यएनमनुगच्छंतिवीराश्चंदनवासिनः॥ २२॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं॥ श्वेतोरजतसंकाशश्चपलोभीमविक्रमः॥ २३ ॥ यद्धनूमता जनकात्मजादृष्टा सासर्वामतिरेतस्यांगदस्य मंत्रमूलेतिशेषः ॥ १९॥ बहूनि यूथानि परिगृह्य स्वेनानीकेन त्वामभियाति ॥ २० ॥ वालिसुतस्यानुपश्चात् ॥ सेतुहेतुः सेतुकर्ता ॥ २१ ॥ अथ श्वेतवर्णनं ॥ येत्विति ॥ गात्राणिविष्टभ्य क्ष्वेलां कुर्वंति एनं श्वेतं चंदनवासिनः ॥ २२ ॥ एषैव एषएव संधिरार्षः ॥ २३ ॥

सुग्रीवमागम्य पुनर्गच्छतीत्यनेन रावणदर्शनसमयेकार्यार्थं सुग्रीवसमीपमागत्य गतवानितिज्ञायते ॥ २४ ॥ यःपुरेत्यादिना कुमुदवर्णनं ॥ रम्यं रम्याख्यं ॥ २५ ॥ यस्यैवसंरोच नइतिनामांतरं ॥ २६ ॥ चंडवर्णनं ॥ योसाविति ॥ २७ ॥ २८ ॥ रंभवर्णनं ॥ यस्त्विति ॥ निभृतएकाग्रः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यं यांतमनुगच्छंतीत्यन्वयः ॥ ३२ ॥

बुद्धिमान्वानरःशूरस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः॥ तूर्णसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतिवानरः॥ २४॥ विभजन्वानरींसेनामनीकानिप्रहर्षयन्॥ यः पुरागोमतीतीरेरम्यंपर्येतिपर्वतं ॥ २५ ॥ नाम्नासंरोचनोनामनानानगयुतोगिरिः॥ तत्रराज्यंप्रशास्त्येषकुमुदोनामयूथपः॥ २६॥ योसौशतसहस्राणिसहर्षपरिकर्षति॥ यस्यवालाबहुव्यामादीर्घलांगूलमाश्रिताः ॥ २७ ॥ ताम्राःपीताःसिताःश्वेताःप्रकीर्णाघोरदर्शनाः॥ अदीनोवानरश्चंडःसंग्राममभिकांक्षति ॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं ॥ २८ ॥ यस्त्वेषसिंहसंकाशःकपिलोदीर्घकेसरः॥ निभृतःप्रेक्षतेलंकांदिधक्षन्निवचक्षुषा॥ २९ ॥ विंध्यंकृष्णगिरिंसह्यंपर्वतंचसुदर्शनं ॥ राजन्सततमध्यास्तेसरभोनामयूथपः ॥ ३० ॥शतंशतसहस्राणांत्रिंशच्चहरिपुंगवाः॥ ३१ ॥ यंयांतंवानराघोराश्चंडाश्चंडपराक्रमाः ॥ परिवार्यानुगच्छंतिलंकांमर्दितुमोजसा॥ ३२ ॥ यस्तुकर्णौविवृणुतेजृंभतेचपुनःपुनः ॥ नतुसंविजतेमृत्योर्नचसेनांप्रधावति ॥ ३३ ॥ प्रकंपतेचरोषेणतिर्यक्पुनरीक्षते॥ पश्यलांगूलविक्षेपंक्ष्वेडत्येषमहाबलः ॥ ३४ ॥ महौजसावीतभयोरम्यंसाल्वेयपर्वतं ॥ राजन्सततमध्यास्तेशरभोनामयूथपः ॥ ३५॥ एतस्यबलिनःसर्वेविहारानामयूथपाः॥ राजंश्छतसहस्राणिचत्वारिंशत्तथैवच॥ ३६॥ यस्तुमेघइवाकाशंमहानादत्यतिष्ठति॥ मध्येवानरवीराणांसुराणामिववासवः॥३७॥ भेरीणामिवसन्नादोयस्यैषश्रूयतेमहान्॥ घोषःशाखामृगेंद्राणांसंग्राममभिकांक्षतां॥ ३८॥ शरभवर्णनं ॥ यस्तुकर्णाविति ॥ मृत्योर्नसंविजते नोद्वेगंगच्छति ॥ तथावरदानादितिशेषः ॥ नचसेनामिति ॥ किंत्वेकएवयोद्धुमिच्छतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ महौजसा महतातेजसा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पनसवर्णनं ॥ यस्तुमेघइत्यादिना ॥ ३७ ॥ भेरीणांनाददिव यस्यसन्नादःश्रूयतइतिशेषः ॥ ३८ ॥

॥ ४७ ॥

॥ ३९ ॥ यं पनसं शतार्धं शतसहस्रसंख्यानां पंचाशल्लक्षसंख्यं यूथपाः पर्युपासते येषां यूथानि भागशः प्रत्येकंसंतीतिशेषः ॥ ४० ॥ विनतवर्णनं ॥ यस्तुभीमामिति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ क्रथनवर्णनं त्वामाद्रक्ष्यतीत्यादि ॥ ४३ ॥ विक्रांताबलवंतश्च यस्ययूथपाइतिशेषः ॥ यथास्ययूथपास्तथैव तेषांभागशःप्रत्येकंयूथानिच संतीतिशेषः ॥ गवयवर्णनं यस्तुगैरिकेत्यादि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥४६ ॥ येषां यूथपानां संख्यानविद्यते भागशः संतीतिशेषः ॥ ४७ ॥ अत्रसर्गच्छेदोःपांक्तोदत्तभेदाभावादेकप्रकरणत्वाच्चे

एषपर्वतमध्यास्तेपारियात्रमनुत्तमं॥ युद्धेदुष्प्रसहोनित्यंपनसोनामयूथपः॥ ३९॥ एनंशतहस्राणांशतार्धंपर्युपासते॥ यूथपायूथपश्रेष्ठंयेषांयूथानिभागशः॥ ४० ॥ यस्तुभीमांप्रवल्गंतींचमूंतिष्ठतिशोभयन्॥ स्थितांतीरेसमुद्रस्यद्वितीयइवसागरः॥ ४१ ॥ एषदर्दुरसंकाशोविनतोनामयूथपः॥ पिबंश्चरतियोवेणांनदीनामुत्तमांनदीं ॥ ४२॥ षष्टिःशतसहस्राणिबलमस्यप्लवंगमाः॥ त्वामाद्रक्ष्यतियुद्धायक्रथनोनामवानरः ॥ ४३ ॥ विक्रांताबलवंतश्चयथायूथानिभागशः॥ यस्तुगैरिकवर्णाभंवपुःपुष्यतिवानरः॥ ४४ ॥ अवमत्यसदासर्वान्वानरान्बलदर्पितः॥ गवयोनामतेजस्वीत्वांक्रोधादभिवर्तते॥ ४५॥ एनंशतसहस्राणिसप्ततिःपर्युपासते॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं॥ ४६॥ एतेदुष्प्रसहावीरायेषांसंख्यानविद्यते॥ यूथपायूथपश्रेष्ठास्तेषांयूथानिभागशः॥ ४७॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०षड्विंशःसर्गः॥ २६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तांस्तुतेसंप्रवक्ष्यामिप्रेक्षमाणस्ययूथपान्॥ राघवार्थेपराक्रांतायेनरक्षंतिजीवितं ॥ १ ॥ स्निग्धायस्यबहुव्यामादीर्घलांगूलमाश्रिताः॥ ताम्राःपीताःसिताःश्वेताःप्रकीर्णाघोरकर्मणः ॥ २॥ प्रगृहीतास्तिकतकः ॥ इतिश्रीरामाभिरा०वा०युद्धकांडेषड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ताःप्रकाशंतेसूर्यस्येवमरीचयः॥ पृथिव्यांचानुकृष्यंतेहरोनामैषवानरः॥ ३॥ तानिति ॥ येजीवितंनरक्षंति ॥ १ ॥ स्निग्धाइत्यादिहरवर्णनमितिकतकः ॥ तारस्येत्यन्ये ॥ बहुव्यामाः यस्यलांगूलाश्रितावालाबहुव्यामत्वादिगुणकाः ॥ २ ॥ प्रगृहीताः उत्क्षिप्ताः ॥ एषहरोनामेत्यन्वयः ॥ हरोगोलांगूलजातिः ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ धूम्रवर्णनं नीलानित्यादि ॥ ५ ॥ अनिर्देश्यान् अशक्यनामगणनान् ॥ परंपारमिव परपारस्थरेणूनिव ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अथजांबवद्वर्णनं यवीयानिति ॥ अस्यधूम्रस्य कनिष्ठइत्यर्थः ॥ योभ्रात्रासमानइत्यन्वयः ॥ १० ॥ गुरुवर्ती सद्गुरूपासकः ॥ अनेनसर्वसिद्धिमत्त्वमुक्तं ॥ ११ ॥ साह्यं साहाय्यं देवासुरे युद्धेइति वैरइतिवाशेषः ॥ १२ ॥ अथतत्सैन्यवर्णनं ॥ आरुह्येति ॥ १३ ॥ रोमशाअधिकरोमवंतः ॥ रक्षःपिशाचसादृश्यंक्रौर्येण ॥ १४ ॥ दंभवर्णनं ॥ यएनमिति ॥ प्लवमानं

यंपृष्ठतोनुगच्छंतिशतशोथसहस्रशः॥ वृक्षानुद्यम्यसहसालंकारोहणतत्पराः॥ ४॥ यूथपाहरिराजस्यकिंकराःसमुपस्थिताः॥ नीला
निवमहामेघांस्तिष्ठतोयांस्तुपश्यसि॥ ५॥ असितांजनसंकाशान्युद्धेसत्यपराक्रमान्॥ असंख्येयाननिर्देश्यान्परंपारमिवोदधेः॥ ६॥
पर्वतेषुचयेकेचिद्विषयेषुनदीषुच ॥ एतेत्वामभिवर्तंतेराजन्ऋक्षाःसुदारुणाः ॥ ७॥ एषांमध्येस्थितोराजाभीमाक्षोभीमदर्शनः॥ प
र्जन्यइवजीमूतैःसमंतात्परिवारितः ॥ ८ ॥ ऋक्षवंतंगिरिश्रेष्ठमध्यास्तेनर्मदांपिबन्॥ सर्वर्क्षाणामधिपतिर्धूम्रोनामैषयूथपः॥ ९॥
यवीयानस्यतुभ्रातापश्यैनंपर्वतोपमं॥ भ्रात्रासमानोरूपेणविशिष्टश्चपराक्रमे॥ १०॥ सएषजांबवान्नाममहायूथपयूथपः॥ प्रशां
तोगुरुवर्तीचसंप्रहारेष्वमर्षणः ॥ ११॥ एतेनसाह्यंतुमहत्कृतंशक्रस्यधीमता॥ देवासुरेजांबवतालब्ध्वाश्चबहवोवराः॥ १२॥ आरु
ह्यपर्वताग्रेभ्योमहाभ्रविपुलाःशिलाः॥ मुंचंतिविपुलाकारानर्दत्योरुद्विजंतिच॥ १३॥ राक्षसानांचसदृशाःपिशाचानांचरोमशाः॥
एतस्यसैन्याबहवोविचरंत्यमितौजसः॥ १४॥ यएनमभिसंरब्धंप्लवमानमवस्थितं॥ प्रेक्षंतेवानराःसर्वेस्थितंयूथपयूथपं॥ १५॥ ए
पराजन्सहस्राक्षंपर्युपास्तेहरीश्वरः॥ बलेनबलसंयुक्तोरंभोनामैषयूथपः॥ १६॥ यःस्थितंयोजनेशैलंगच्छन्पार्श्वेनसेवते॥ ऊर्ध्वंतथै
वकायेनगतःप्राप्नोतियोजनं॥ १७॥ लीलार्थमितिशेषः॥ स्थितं लीलार्थमेवपुनःस्थितं॥ १५॥ १६॥ सन्नादवर्णनं॥ यःस्थितमिति॥ योयोजनेस्थितं शैलंपार्श्वेनसेवते॥ एतेनयोजनव्यायामदेहइत्युक्तं॥ ऊर्ध्वमपियोजनंकायेन कायप्रमाणेन गतोव्यात्तःसन्नूर्ध्ववर्तिपदार्थं प्राप्नोति स्पृशति॥ १७॥

॥ ४८॥

॥१८॥१९॥ अथक्रथनवर्णनं॥ यस्येति॥ कृष्णवर्त्मना अग्निना॥२०॥ त्रिदिवौकसां साह्यार्थमुत्पन्नइत्यन्वयः॥ वैश्रवणोराजा यत्र गिरौ जंबूंउपनिषेवते यःपर्वतोबहवः किन्नराःसेवकायेषां तेषांपर्वतेंद्राणांराजा यश्चतेभ्रातुर्विहारसुखदः॥२१॥२२॥ तत्रगिरौ कैलासेयोवसति॥अकत्थनःआत्मश्लाघारहितः कार्येणैवपराक्रमप्रदर्शकः॥२३॥
॥ २४ ॥ अथप्रमाथिवर्णनं॥ योगंगामिति॥ गंगामनु गंगासमीपे॥ हस्तिवानरयोर्वैरं गजाकारशंबसादनासुरस्य हनुमत्पित्राकेसरिणा वधात्पूर्वमुत्पन्नमितिपौराणिकी

यस्मात्तुपरमंरूपंचतुष्पात्सुनविद्यते॥ श्रुतःसन्नादनोनामवानराणांपितामहः॥ १८॥ येनयुद्धंतदादत्तंरणेशक्रस्यधीमता॥ पराज
यश्चनप्राप्तःसोयंयूथपयूथपः॥ १९॥ यस्यविक्रममाणस्यशक्रस्येवपराक्रमः॥ एषगंधर्वकन्यायामुत्पन्नःकृष्णवर्त्मना॥ २०॥
तदादेवासुरेयुद्धेसाह्यार्थंत्रिदिवौकसां॥ यत्रवैश्रवणोराजाजंबूमुपनिषेवते॥ २१॥ योराजापर्वतेंद्राणांबहुकिन्नरसेविनां॥ विहार
सुखदोनित्यंभ्रातुस्तेराक्षसाधिप॥ २२॥ तत्रैषरमतेश्रीमान्बलवान्वानरोत्तमः॥ युद्धेष्वकत्थनोनित्यंकथनोनामयूथपः॥ २३॥
वृतःकोटिसहस्रेणहरीणांसमवस्थितः॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं॥ २४॥ योगंगामनुपर्येतित्रासयन्गजयूथपान्॥ ह
स्तिनांवानराणांचपूर्ववैरमनुस्मरन्॥ २५॥ एषयूथपतिर्नेतागर्जन्गिरिगुहाशयः॥ गजान्बोधयतेवन्यानारुजंश्चमहीरुहान्॥ २६॥
हरीणांवाहिनीमुख्योनदींहैमवतीमनु॥ उशीरबीजमाश्रित्यमंदरंपर्वतोत्तमं॥ २७॥ रमतेवानरश्रेष्ठोदिविशक्रइवस्वयं॥ एनंशतस
हस्राणांसहस्रमभिवर्तते॥ २८॥ वीर्यविक्रमदृप्तानांनर्दतांबाहुशालिनां॥ सएषनेताचैतेषांवानराणांमहात्मनां॥ २९॥ सएषदुर्ध
रोराजन्प्रमाथीनामयूथपः॥ वातेनेवोद्धतंमेघंयमेनमनुपश्यसि॥३०॥ गाथा॥२५॥ नेता प्रभुः॥ २६॥ हैमवतींनदीं गंगामनुवर्तमानमुशी
रबीजाख्यं पर्वतमाश्रित्य योरमतेइत्यन्वयः॥ २७॥ शतसहस्राणांसहस्रं सहस्रलक्षमितियावत्॥ २८॥ २९॥ दुर्धरः शत्रुभिर्धर्तुमशक्यः प्रमाथिनंविशिष्य बोधयन्वातेनेवेति॥ ३०॥

तरस्विवानरसंबंधि यस्यानीकं संरब्धंपश्यसि॥यस्यानीकेनोद्धतं बहुलंरजोऽरुणाभं धूम्रवर्णं पवनेनसमंततोबहुशोविवर्तमानं विक्षिप्यमाणं यत्र यत्समीपे पश्यसि॥सएषप्रमाथीत्यन्वयः॥३१॥गवाक्षवर्णनं॥एतेसितेत्यादि॥३२॥शतंशतसहस्राणि शतलक्षमित्यर्थः॥सेतुबंधनं॥नलसमीपेतत्सहायतयास्थित्वासेतुबंधनकर्तारं॥ ३३ ॥ केसरिवर्णनं भ्रमरेत्यादि ॥ यत्र पर्वते सर्वकालेफलंति तादृशाःद्रुमाःसंति ॥ ३४ ॥ यंसूर्यस्तुल्यवर्णाभं स्वतुल्यवर्णकांतियुक्तं पर्वतमनुपर्येति प्रदक्षिणंकरोति ॥ मृगपक्षिणस्तद्वर्ति

अनीकमपिसंरब्धंवानराणांतरस्विनां॥ उद्धूतमरुणाभासंपवनेनसमंततः॥ ३१॥ विवर्तमानंबहुशोयत्रैतद्बहुलंरजः॥ एतेसितमुखाघोरागोलांगूलामहाबलाः॥ ३२॥ शतंशतसहस्राणिदृष्ट्वावैसेतुबंधनं॥ गोलांगूलंमहाराजगवाक्षंनामयूथपं॥ ३३॥ परिवार्याभिनर्दंतेलंकांमर्दितुमोजसा॥ भ्रमराचरितायत्रसर्वकालफलद्रुमाः॥ ३४॥ यंसूर्यस्तुल्यवर्णाभमनुपर्येतिपर्वतं॥ यस्यभासासदाभांतितद्वर्णामृगपक्षिणः॥ ३५॥ यस्यप्रस्थंमहात्मानोनित्यजंतिमहर्षयः॥ सर्वकामफलावृक्षाःसर्वेफलसमन्विताः॥ ३६॥ मधूनिचमहार्हाणियस्मिन्पर्वतसत्तमे॥ तत्रैषरमतेराजन्नम्येकांचनपर्वते॥ ३७॥ मुख्योवानरमुख्यानांकेसरीनामयूथपः॥ षष्टिर्गिरिसहस्राणिरम्याः कांचनपर्वताः॥३८॥ तेषांमध्येगिरिवरस्त्वमिवानघरक्षसां॥ तत्रैककपिलाःश्वेतास्ताम्रास्यामधुपिंगलाः॥३९॥ निवसंत्यंतिमगिरौतीक्ष्णदंष्ट्रानखायुधाः॥ सिंहाइवचतुर्दंष्ट्राव्याघ्राइवदुरासदाः॥ ४०॥ सर्वेवैश्वानरसमाज्वलदाशीविषोपमाः॥ सुदीर्घाचितलांगूलामत्तमातंगसन्निभाः॥ ४१॥ महापर्वतसंकाशामहाजीमूतनिस्वनाः॥ वृत्तापिंगलनेत्राहिमहाभीमगतिस्वनाः॥ ४२॥ मर्दयंतीवतेसर्वेतस्थुर्लंकांसमीक्ष्यते॥ एषचैषामधिपतिर्मध्येतिष्ठतिवीर्यवान्॥ ४३॥ मृगादयः॥ ३५॥ सर्वकामेति॥ काम्यंतइतिकामाविषयाः सर्वेषांभोगार्हस्रक्चंदनाभरणवस्त्रादिरूपफलप्रदाः॥३६॥ कांचनपर्वतोमहामेरुः॥३७॥ शतबलिवर्णनं॥ षष्टिरित्यादि॥ ३८॥ तेषांमध्येगिरिवरः सावर्णिमेरुनामास्ति॥ तत्र सावर्णिमेरौ॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ तेवानरास्तेतव लंकांसमीक्ष्य मर्दयंतीव मर्दयंतइवतिष्ठंति॥ ४३॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जवमानः॥ कतकः॥ २५॥ इतिरा० यु० सप्तविंशःसर्गः॥ २७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सारणानुक्तंकिंचिच्छुकोवक्तीत्याह॥ सारणस्येति॥ तत्सर्वंबलमादिश्य तूष्णींस्थितवतः सारणस्यवचःश्रुत्वा स्थितंरावणंशुकोब्रवीत्॥ १॥ गांगेयान्गंगातटोत्पन्नान्॥ अनपत्येतिढगार्षः॥ २॥

जयार्थीनित्यमादित्यमुपतिष्ठतिवीर्यवान्॥ नाम्नापृथिव्यांविख्यातोराजन्शतबलीतियः॥ ४४॥ एषैवाशंसतेलंकांस्वेनानीकेनमर्दितुं॥ विक्रांतोबलवांश्छूरःपौरुषेस्वेव्यवस्थितः॥ ४५॥ रामप्रियार्थंप्राणानांदयांनकुरुतेहरिः॥ गजोगवाक्षोगवयोनलोनीलश्चवानरः॥ ४६॥ एकैकमेवयोधानांकोटिभिर्दशभिर्वृतः॥ तथान्येवानरश्रेष्ठाविंध्यपर्वतवासिनः॥ नशक्यंतेबहुत्वात्तुसंख्यातुंलघुविक्रमाः॥४७॥सर्वेमहाराजमहाप्रभावाःसर्वेमहाशैलनिकाशकायाः॥सर्वेसमर्थाःपृथिवींक्षणेनकर्तुंप्रविध्वस्तविकीर्णशैलां॥४८॥ इत्या० वा० यु० सप्तविंशःसर्गः॥२७॥ ॥ ॥७॥ सारणस्यवचःश्रुत्वारावणंराक्षसाधिपं॥ बलमादिश्यतत्सर्वंशुकोवाक्यमथाब्रवीत्॥ १॥ स्थितान्पश्यसियानेतान्मत्तानिवमहाद्विपान्॥ न्यग्रोधानिवगांगेयान्सालान्हैमवतानिव॥ २॥ एतेदुष्प्रसहाराजन्बलिनःकामरूपिणः॥ दैत्यदानवसंकाशायुद्धेदेवपराक्रमाः॥ ३॥ एषांकोटिसहस्राणिनवपंचचसप्तच॥ तथाशंकुसहस्राणितथाचदशानिच॥ ४॥ एतेसुग्रीवसचिवाःकिष्किंधानिलयाःसदा॥ हरयोदेवगंधर्वैरुत्पन्नाःकामरूपिणः॥ ५॥ यौतौपश्यसितिष्ठंतौसमानौदेवरूपिणौ॥ मैंदश्चद्विविदश्चैवताभ्यांनास्तिसमोयुधि॥ ६॥ ब्रह्मणासमनुज्ञाताअमृतप्राशिनावुभौ॥ आशंसेतेयथालंकामेतौमर्दितुमोजसा॥ ७॥ यंतुपश्यसितिष्ठंतंप्रभिन्नमिवकुंजरं॥ योबलात्क्षोभयेत्क्रुद्धःसमुद्रमपिवानरः॥ ८॥ ॥ ३॥ एषांकोटीति सुग्रीवसचिवसंख्या सर्वबलसंख्यांतुसर्गांतेवक्ष्यति॥ ४॥ ५॥ यौतावितिमैंदद्विविदविषयं॥ ६॥ समनुज्ञांताइत्यत्रलोपःशाकल्यस्येतिलोपः समनुज्ञातावित्यर्थः॥ ७॥ हनूमंतंवर्णयति॥ यंत्विति॥ प्रभिन्नं मत्तं॥ ८॥

एषलंकायां वैदेह्यास्तवचाभिगंतान्वेषी समीपमागतश्चेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ सततगोवायुः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतियास्यति ॥ भूलोकवर्तिफलैरितिशेषः ॥ १३ ॥ अनासाद्य भास्करमितिशेषः ॥ भास्करोदयनेइतिबहुव्रीहिः ॥ १४ ॥ १५ ॥ आगमयोगेनसह हनूमन्नामनिमित्तभूतपूर्ववृत्तांतेनसहेत्यर्थः ॥ १६ ॥ धूमकेतुरग्निः येनजाज्वल्यते प्रज्वलितःकृतः ॥

एषोऽभिगंतालंकायांवैदेह्यास्तवचप्रभो ॥ एनंपश्यपुरादृष्टंवानरंपुनरागतं ॥ ९ ॥ ज्येष्ठःकेसरिणःपुत्रोवातात्मजइतिश्रुतः ॥ हनूमानितिविख्यातोलंघितोयेनसागरः ॥ १० ॥ कामरूपोहरिश्रेष्ठोबलरूपसमन्वितः ॥ अनिवार्यगतिश्चैवयथासततगःप्रभुः ॥ ११ ॥ उद्यंतं भास्करंदृष्ट्वाबालःकिलबुभुक्षितः ॥ त्रियोजनसहस्रंतुअध्वानमवतीर्यहि ॥ १२ ॥ आदित्यमाहरिष्यामिनमेक्षुत्प्रतियास्यति ॥ इति निश्चित्यमनसापुप्लुवेबलदर्पितः ॥ १३ ॥ अनाधृष्यतमंदेवमपिदेवर्षिराक्षसैः ॥ अनासाद्यैवपतितोभास्करोदयनेगिरौ ॥ १४ ॥ पतितस्यकपेरस्यहनुरेकाशिलातले ॥ किंचिद्भिन्नाद्दृढहनुर्हनूमानेषतेनवै ॥ १५ ॥ सत्यमागमयोगेनममैषविदितोहरिः ॥ नास्यशक्यं बलंरूपंप्रभावोवानुभाषितुं ॥ १६ ॥ एषआशंसतेलंकामेकोमथितुमोजसा ॥ येनजाज्वल्यतेसोवैधूमकेतुस्तवाद्यवै ॥ लंकायांनिहितश्चापिकथंविस्मरसेकपिं ॥ १७ ॥ यस्यैषोनंतरःशूरःश्यामःपद्मनिभेक्षणः ॥ इक्ष्वाकूणामतिरथोलोकेविश्रुतपौरुषः ॥ १८ ॥ यस्मिन्नचलतेधर्मोयोधर्मेनातिवर्तते ॥ योब्राह्ममस्त्रंवेदांश्चवेदवेदविदांवरः ॥ १९ ॥ योभिंद्याद्गगनंबाणैर्मेदिनींवापिदारयेत् ॥ यस्यमृत्योरिवक्रोधःशक्रस्येवपराक्रमः ॥ २० ॥ यस्यभार्याजनस्थानात्सीताचापिहतात्वया ॥ सएषरामस्त्वांराजन्योद्धुंसमभिवर्तते ॥ २१ ॥ यस्यैषदक्षिणेपार्श्वेशुद्दजांबूनदप्रभः ॥ विशालवक्षास्ताम्राक्षोनीलकुंचितमूर्धजः ॥ २२ ॥ एषोहिलक्ष्मणोनामभ्रातुःप्रियहितेरतः ॥ नयेयुद्धेचकुशलःसर्वशास्त्रभृतांवरः ॥ २३ ॥

त्वत्तेजोरुद्धोपि यत्पुच्छंप्राप्य प्रज्वलितः ॥ लंकायांनिहितोनिक्षिप्तश्च ॥ १७ ॥ रामंवर्णयति ॥ यस्यैषइति ॥ यस्यदर्शितस्यहनूमतोनंतरःसमीपवर्ती ॥ १८ ॥ १९ ॥ गगनंबाणैर्भिंद्यात् सर्वदुष्करमपि तस्यसुकरमितितात्पर्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ यस्यप्राग्वर्णितस्यरामस्य सव्यंपक्षमाश्रित्य तिष्ठतीत्यन्वयः ॥ रक्षोगणपरिक्षिप्तः व्याप्तः ॥ गणशब्देनचत्वारएव ॥ २६ ॥ राजराजेन रामेणाभिषेचितइत्यन्वयः ॥ एषोसौ त्वांप्रति युद्धायाभिवर्तते ॥ २७ ॥ सुग्रीववर्णनंयंत्रिति ॥ २८ ॥ अतिबभ्राज अतिक्रम्यातिशयेनबभ्राजेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ पुष्करं

अमर्षीदुर्जयोजेताविक्रांतश्चजयीबली ॥ रामस्यदक्षिणोबाहुर्नित्यंप्राणोबहिश्चरः ॥ २४ ॥ नत्येषराघवास्यार्थेजीवितंपरिरक्षति ॥ एषैवाशंसतेयुद्धेनिहंतुंसर्वराक्षसान् ॥ २५ ॥ यस्यसव्यमसौपक्षंरामस्याश्रित्यतिष्ठति ॥ रक्षोगणपरिक्षिप्तोराजात्येषविभीषणः ॥ २६ ॥ श्रीमताराजराजेनलंकायामभिषेचितः ॥ त्वामसौप्रतिसंरब्धोयुद्धायैषोभिवर्तते ॥ २७ ॥ यंतुपश्यसितिष्ठंतंमध्येगिरिमिवाचलं ॥ सर्वशाखामृगेंद्राणांभर्तारंममितौजसं ॥ २८ ॥ तेजसायशसाबुध्यावलेनाभिजनेनच ॥ यःकपीनतिबभ्राजहिमवानिवपर्वतः ॥ २९ ॥ किष्किंधांयःसमध्यास्तेदुर्गोसगहनद्रुमां ॥ दुर्गेपर्वतदुर्गम्यांप्रधानैःसहयूथपैः ॥ ३० ॥ यस्यैषाकांचनीमालाशोभतेशतपुष्करा ॥ कांतादेवमनुष्याणांयस्यांलक्ष्मीःप्रतिष्ठिता ॥ ३१ ॥ एतांमालांचतारांचकपिराज्यंचशाश्वतं ॥ सुग्रीवोवालिनंहत्वारामेणप्रतिपादितः ॥ ३२ ॥ शतंशतसहस्राणांकोटिमाहुर्मनीषिणः ॥ शतकोटिसहस्राणांशंकुरित्यभिधीयते ॥ ३३ ॥ शतंशंकुसहस्राणांमहाशंकुरितिस्मृतः ॥ महाशंकुसहस्राणांशतंवृंदमिहोच्यते ॥ ३४ ॥ शतंवृंदसहस्राणांमहावृंदमितिस्मृतं ॥ महावृंदसहस्राणांशतंपद्ममिहोच्यते ॥ ३५ ॥ शतंपद्मसहस्राणांमहापद्ममितिस्मृतं ॥ महापद्मसहस्राणांशतंखर्वमिहोच्यते ॥ ३६ ॥ शतंखर्वसहस्राणांसमुद्रमभिधीयते ॥ शतंसमुद्रसाहस्रंमहौघमितिविश्रुतं ॥ ३७ ॥ एवंकोटिसहस्रेणशंकूनांचशतेनच ॥ महाशंकुसहस्रेणतथावृंदशतेनच ॥ ३८ ॥

पद्मं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अथसर्वबलसंख्यांदर्शयितुं संख्यास्वरूपंनिदर्शयति ॥ शतमिति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अथबलसंख्यामाह ॥ एवंकोटीति ॥ ३८ ॥

महावंदसहस्रेणतथापद्मशतेनच॥ महापद्मसहस्रेणतथाखर्वशतेनच॥ ३९॥समुद्रेणचतेनैवमहौघेननथैवच॥ एषकोटीमहौघेन
॥५१॥ समुद्रसदृशेनच॥ ४०॥विभीषणेनवीरेणसचिवैःपरिवारितः॥सुग्रीवोवानरेंद्रस्त्वांयुद्धार्थमनुवर्तते॥ महाबलवतोनित्यंमहाबलप
राक्रमः॥ ४१ ॥ इमांमहाराजसमीक्ष्यवाहिनीमुपस्थितांप्रज्वलितग्रहोपमां ॥ ततःप्रयत्नःपरमोविधीयतांयथाजयःस्यान्नपरैःप
राभवः॥ ४२॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा०वा०यु० अष्टाविंशःसर्गः॥२८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ शुकेनतुसमादिष्टान्दृष्ट्वासहरि
यूथपान्॥लक्ष्मणंचमहावीर्यंभुजंरामस्यदक्षिणं॥१॥समीपस्थंचरामस्यभ्रातरंचविभीषणं॥ सर्ववानरराजंचसुग्रीवंभीमविक्रमं
॥ २॥ अंगदंचापिबलिनंवज्रहस्तात्मजात्मजं ॥ हनूमंतंचविक्रांतंजांबवंतंचदुर्जयम्॥ ३॥ सुषेणंकुमुदंनीलंनलंचप्लवगर्षभं॥
गजंगवाक्षंशरभंमैंदंचद्विविदंतथा॥ ४॥किंचिदाविग्नहृदयोजातक्रोधश्चरावणः ॥भर्त्सयामासतौवीरौकथांतेशुकसारणौ॥ ५॥
अधोमुखौतौप्रणतावब्रवीच्छुकसारणौ॥रोषगद्गदयावाचासंरब्धंपरुषंतथा॥ ६॥नतावत्सदृशंनामसचिवैरुपजीविभिः॥ विप्रियं
नृपतेर्वक्तुंनिग्रहेप्रग्रहेप्रभोः॥ ७॥रिपूणांप्रतिकूलानांयुद्धार्थमभिवर्ततां॥उभाभ्यांसदृशंनामवक्तुमप्रस्तवेस्तवं॥ ८॥ ॥५१॥

उच्यमानविशेषणस्यनृपतेः पुरस्तादुपजीविभिर्विप्रियंवक्तुं तावन्नसदृशं ॥ प्रग्रहे अनुग्रहे ॥ ७ ॥ तदेवविप्रियंदर्शयति ॥ रिपूणामिति ॥ युद्धायाभिवर्ततां अभिमुखतया वर्तमानानां स्तवं बलोत्कर्षकथनं ॥ अप्रस्तवे तत्प्रश्नाभावे वक्तुं सदृशं युक्तंनाम काकुरत्र अपित्वयुक्तमेव ॥ केयूथपाःकियद्बलमितिविचार्यवक्तव्यमितिप्रेषिते तावन्मात्रं वाच्यं अपृष्टंतु तेषांप्राबल्यमेकैकोनाशयितुंशक्तइत्यादिवक्तुंनयुक्तमित्यर्थः॥ ८ ॥

आचार्यउपनीयवेदाध्यापकः ॥ गुरवः पित्रादयः ॥ वृद्धाज्ञानवयोवृद्धाः ॥ वां युवाभ्यां अनुजीव्यं ग्राह्यांशः नगृह्यते नगृहीतः ॥ ९ ॥ गृहीतोवा नविज्ञातः विस्मृतइत्यर्थः ज्ञातविस्मरणमपि युवयोर्नसंभावितमित्याह ॥ भारइति ॥ अज्ञानस्य भारोवाह्यते अज्ञानबाहुल्यमेववर्तते नज्ञानलेशोपीतिभावः ॥ धरामि राज्यमितिशेषः ॥ राज्यभ्रंशस्य परमकारणंभवादृशदुर्मतिसंगस्तत्रसत्यपितन्मूलानर्थे एतावत्कालंयत्नयोर्बलेनतिरस्कृतइत्यर्थः ॥ १०॥ युवाभ्यां स्वनाशमप्यविज्ञाय दुर्वचउक्तमित्याह ॥ किं

आचार्योगुरवोवृद्धावथावांपर्युपासिताः॥ सारंयद्राजशास्त्राणामनुजीव्यंनगृह्यते ॥ ९ ॥ गृहीतोवानविज्ञातोभारोऽज्ञानस्यवाह्यते॥ईदृशैःसचिवैर्युक्तोमूर्खैर्दिष्ट्याधराम्यहं॥ १० ॥किन्नुमृत्योर्भयंनास्तिमांवक्तुंपरुषंवचः ॥ यस्यमेशासतोजिह्वाप्रयच्छतिशुभाशुभं॥ ११ ॥ अप्येवदहनंस्पृष्ट्वावनेतिष्ठंतिपादपाः॥ राजदंडपरामृष्टास्तिष्ठंतेनापराधिनः॥१२॥हन्यामहंत्विमौपापौशत्रुपक्षप्रशंसिनौ॥ यदिपूर्वोपकारैर्मेक्रोधोनस्यादुतांव्रजेत् ॥ १३ ॥अपध्वंसतनश्यध्वंसन्निकर्षादितोमम॥ नहिवांहंतुमिच्छामिस्मराम्युपकृतानिवां॥ हतावेवकृतघ्नौद्वौमयिस्नेहपराङ्मुखौ॥ १४॥एवमुक्तातुसव्रीडौतौदृष्ट्वाशुकसारणौ॥ रावणंजयशब्देनप्रतिनंद्याभिनिःसृतौ॥ १५॥ अब्रवीच्चदशग्रीवःसमीपस्थंमहोदरं ॥ उपस्थापयमेशीघ्रंचारानितिनिशाचरः॥ महोदरस्तथोक्तस्तुशीघ्रमाज्ञापयच्चरान्॥ १६॥ततश्चाराःसंत्वरिताप्राप्ताःपार्थिवशासनात्॥ उपस्थिताःप्रांजलयोवर्धयित्वाजयाशिषः॥ १७॥

त्विति ॥ शासतोराज्ञोयस्यमे जिह्वा तदुक्तिः शुभाशुभं निग्रहानुग्रहं प्रयच्छति तंमां परुषंवचोवक्तुमुत्सहेथे यतः तद्युवयोर्मृत्योर्भयंकिन्नुनास्ति यदिस्यान्नब्रुवाथेइत्यर्थः ॥ ११ ॥ अप्रतिक्रियानर्थोराजद्रोहइत्याह ॥ अप्येवेत्यादि ॥ राजदोषपरामृष्टाः राजक्रोधविषयाः ॥ १२ ॥ पूर्वोपकारैर्युद्धादौकृतैः ॥ १३ ॥ अपध्वंसत मत्सभाप्रवेशाद्भ्रष्टाभवत मेसन्निकर्षान्नश्यध्वं अदर्शनंगच्छत ॥ क्रोधवशाद्वचनव्यत्यासोनदोषाय हतावेव विनापिशिरश्छेदंधिक्कारादेवेतिशेषः ॥ १४ ॥ प्रतिनंद्याभिनिःसृतौ अयमेवतयोःराक्षसत्वप्रापकशापस्यांतइत्यन्यत्रस्पष्टं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

चरान् चारान्मत्यायिकान् प्रत्ययएवप्रत्यायः तद्वतइत्यर्थः अतइतिठन् ॥ विश्वासोपेतानित्यर्थः ॥ १८ ॥ मंत्रेषु विचारेषु ॥ अभ्यंतराः परमांतरंगमंत्रिणः ॥ १९ ॥२०॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ शार्दूलः प्रधानचारोग्राहितोविभीषणेनेतिशेषः ॥ एकोग्राहितइत्यत्रहेतुः पापोयमिति अतिदुष्टइत्यर्थः ॥ २६ ॥ सोपि शार्दू

तानब्रवीत्ततोवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः॥ चरान्प्रत्यायिकान्शूरान्धीरान्विगतसाध्वसान् ॥ १८॥ इतोगच्छतरामस्यव्यवसायंपरीक्षितुं॥ मंत्रेष्वभ्यंतरायेऽस्यप्रीत्यातेनसमागताः॥ १९॥ कथंस्वपितिजागर्तिकिमद्यचकरिष्यति॥ विज्ञायनिपुणंसर्वमागंतव्यमशेषतः॥ २०॥ चारेणविदितःशत्रुःपंडितैर्वसुधाधिपैः॥ युद्धेस्वल्पेनयत्नेनसमासाद्यनिरस्यते॥ २१॥ चारास्तुतेतथेत्युक्त्वाप्रहृष्टाराक्षसेश्वरं॥ शार्दूलमग्रतःकृत्वाततश्चक्रुःप्रदक्षिणं ॥ २२॥ ततस्तंतुमहात्मानंचाराराक्षससत्तमं ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंजग्मुर्यत्ररामःसलक्ष्मणः॥ २३॥ तेसुवेलस्यशैलस्यसमीपेरामलक्ष्मणौ॥ प्रच्छन्नादृश्युर्गत्वाससुग्रीवविभीषणौ॥ २४॥ प्रेक्ष्यमाणाश्चमूतांचबभूवुर्भयविह्वलाः॥ तेतुधर्मात्मनादृष्टाराक्षसेंद्रेणराक्षसाः॥ २५॥ विभीषणेननत्रस्थानिगृहीतायदृच्छया ॥ शार्दूलोग्राहितस्त्वेकःपापोयमितिराक्षसः॥ २६॥ मोक्षितःसोपिरामेणवध्यमानःप्लवंगमैः ॥ आनृशंसेनरामेणमोक्षिताराक्षसाःपरे ॥ २७॥ वानरैरर्दितास्तेतु विक्रांतैर्लघुविक्रमैः॥ पुनर्लंकामनुप्राप्ताःश्वसंतोनष्टचेतसः॥ २८॥ ततोदशग्रीवमुपस्थितास्तेचाराबहिर्नित्यचरानिशाचराः॥ गिरेःसुवेलस्यसमीपवासिनंन्यवेदयन्रामबलंमहाबलाः॥ २९॥ इत्यार्षेश्री०वा०यु०एकोनत्रिंशःसर्गः॥ २९॥ ॥७॥ ॥७॥

ततस्तमक्षोभ्यबलंलंकाधिपतयेचराः॥ सुवेलेराघवंशैलेनिविष्टंप्रत्यवेदयन्॥ १॥ सोपि ॥ परे शार्दूलसहायभूतास्तेचमोचिताः ॥ २७ ॥

चाराणांरावणःश्रुत्वाप्राप्तंरामंमहाबलं॥ जातोद्वेगोभवल्लंकेश्चार्दूलंवाक्यमब्रवीत्॥ २॥ अयथावच्चतेवर्णोदीनश्चासिनिशाचर॥ नासिकच्चिदमित्राणांकुद्धानांवशमागतः॥ ३॥ इतितेनानुशिष्टस्तुवाचंमंदमुदीरयन्॥ तदाराक्षसशार्दूलंशार्दूलोभयविह्वलः॥४॥ नतेचारयितुंशक्याराजन्वानरपुंगवाः॥ विक्रांताबलवंतश्चराघवेणचरक्षिताः॥५॥नापिसंभाषितुंशक्याःसंप्रश्नोत्रनलभ्यते॥सर्वतोरक्ष्यतेपंथावानरैःपर्वतोपमैः॥ ६॥ प्रविष्टमात्रेज्ञातोहंबलेतस्मिन्विचारिते॥ बलाद्गृहीतोरक्षोभिर्बहुधाऽस्मिविचारितः॥ ७॥ जानुभिर्मुष्टिभिर्दंतैस्तलैश्चाभिहतोभृशं॥ परिणीतोस्मिहरिभिर्बलमध्येअमर्षणैः॥ ८॥ परिणीयचसर्वत्रनीतोहंरामसंसदि॥ रुधिरस्रावीदीनांगोविह्वलश्चलितेंद्रियः॥ ९॥ हरिभिर्वध्यमानश्चयाचमानःकृतांजलिः॥ राघवेणपरित्रातोमामेतिचयदृच्छया॥१०॥ एषशैलशिलाभिस्तुपूरयित्वामहार्णवं॥ द्वारमाश्रित्यलंकायारामस्तिष्ठतिसायुधः ॥ ११ ॥ गरुडव्यूहमास्थायसर्वतोहरिभिर्वृतः॥ मांविसृज्यमहातेजालंकामेवातिवर्तते॥ १२॥ पुराप्राकारमायातिक्षिप्रमेकतरंकुरु॥ सीतांवापिप्रयच्छाशुयुद्धंवापिप्रदीयतां॥ १३॥ मनसातत्तदाप्रेक्ष्यतच्छ्रुत्वाराक्षसाधिपः॥ शार्दूलंसुमहद्वाक्यमथोवाचसरावणः॥ १४॥ यदिमांप्रतियुध्यंतेदेवगंधर्वदानवाः॥ नैवसीतांप्रदास्यामिसर्वलोकभयादपि॥ १५॥

बहुप्रकारगत्याचालितः ॥ ७ ॥ परिणीतोस्मि हनूमानिव घोषणार्थमितस्ततोनीतोस्मि ॥ ८ ॥ तदेवाह ॥ परिणीयचसर्वत्रेति ॥ रुधिरस्रावीचासौदीनांगश्चेतिकर्मधारयः ॥ यदृच्छयादृष्टेन रामेण मा मावध्यतामितिपरित्रातः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गरुडव्यूहमास्थायेति प्रस्थानार्थं ॥ पूर्वंतुस्थितिकालत्वात्पुरुषव्यूहआसीत् ॥ १२ ॥ पुरा यातिआयास्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

चरिताभवता दैवगत्याघोषणार्थप्रणयनेनेतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तथा तदनुसारेण ॥ १८ ॥ १९ ॥ गद्गदोजांबवतःक्षेत्रद्वारापिता ॥ यद्यपि जांबवान्जृंभमाणस्यमम वक्त्रादजायतेतिभगवन्मुखादस्योत्पत्तिःश्रुता तथापि जृंभमाणसमयेउद्गतायाभगवच्छक्तेर्गद्गदक्षेत्रमाविश्य तेनरूपेण परिणामाददोषः ॥ २० ॥ अन्यःपुत्रोधूम्रः शतक

एवमुक्तामहातेजारावणःपुनरब्रवीत् ॥ चरिताभवतासेनाकेत्रशूराःप्लवंगमाः ॥ १६ ॥ किंप्रभाःकीदृशाःसौम्यवानरायेदुरासदाः ॥ कस्यपुत्राश्चपौत्राश्चतत्त्वमाख्याहिसुव्रत ॥ १७ ॥ तथात्रप्रतिपत्स्यामिज्ञात्वातेषांबलाबलं ॥ अवश्यंखलुसंख्यानंकर्तव्यंयुद्धमिच्छता ॥ १८ ॥ अथैवमुक्तःशार्दूलोरावणेनोत्तमश्वरः ॥ इदंवचनमारेभेवक्तुंरावणसन्निधौ ॥ १९ ॥ अथर्क्षरजसःपुत्रोयुधिराजन्सुदुर्जयः ॥ गद्गदस्याथपुत्रोत्रजांबवानितिविश्रुतः ॥ २० ॥ गद्गदस्याथपुत्रोऽन्योगुरुपुत्रःशतक्रतोः ॥ कदनंयस्यपुत्रेणकृतमेकेनरक्षसां ॥ २१ ॥ सुषेणश्चात्रधर्मात्मापुत्रोधर्मस्यवीर्यवान् ॥ सौम्यःसोमात्मजश्चात्रराजन्दधिमुखःकपिः ॥ २२ ॥ सुमुखोदुर्मुखश्चात्रवेगदर्शीचवानरः ॥ मृत्युर्वानररूपेणनूनंसृष्टःस्वयंभुवा ॥ २३ ॥ पुत्रोद्रुतवहस्यात्रनीलःसेनापतिःस्वयं ॥ अनिलस्यतुपुत्रोत्रहनूमानितिविश्रुतः ॥ २४ ॥ नप्ताशक्रस्यदुर्धर्षोबलवानंगदोयुवा ॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौबलिनावश्विसंभवौ ॥ २५ ॥ पुत्रावैवस्वतस्याथपंचकालांतकोपमाः ॥ गजोगवाक्षोगवयःशरभोगंधमादनः ॥ २६ ॥ दशवानरकोट्यश्चशूराणांयुद्धकांक्षिणां ॥ श्रीमतांदेवपुत्राणांशेषंनाख्यातुमुत्सहे ॥ २७ ॥ पुत्रोदशरथस्यैषसिंहसंहननोयुवा ॥ दूषणोनिहतोयेनखरश्चत्रिशिरास्तथा ॥ २८ ॥

तोर्गुरुपुत्रोबृहस्पतिपुत्रइत्यर्थः ॥ अयंकेसरीतिशेषः ॥ यस्यकेसरिणः पुत्रेणहनूमता एकेन रक्षसां कदनंकृतं पूर्वमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ मृत्युःसृष्टः सुमुखादयोमृत्युतुल्याइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ पंच यमपुत्रपरिगणनंगजइत्यादि ॥ २६ ॥ दशवानरकोट्यइति वानरेतिलुप्तषष्ठीबहुवचनांतं ॥ तद्विशेषणंशूराणामित्यादि ॥ नाख्यातुमुत्सहे अशक्यगणनत्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ यतोदूषणादयस्तेननिहताअतस्तस्यगुणान्वक्तुंनकोपिशक्तइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दुर्धरस्तदाख्यः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भवान्गतिः प्रमाणं निर्णायकइतियावत् ॥ नन्वत्रधर्मपुत्रःसुषेणः वैवस्वतपुत्रौशरभगंधमादनावुभौ बालकांडे वरुणात्सुषेणः पर्जन्याच्छरभः कुबेरात्गंधमादनउक्तइतिचेन्न ॥ तत्तत्संज्ञकानामनेकेषामपिसत्त्वान्नविरोध

नास्तिरामस्यसदृशोविक्रमेभुविकश्चन ॥ विराधोनिहतोयेनकबंधश्चांतकोपमः ॥ २९ ॥ वक्तुंनशक्तोरामस्यगुणान्कश्चिन्नरःक्षितौ ॥ जनस्थानगतायेनतावंतोराक्षसाहताः ॥ ३० ॥ लक्ष्मणश्चात्रधर्मात्मामातंगानामिवर्षभः ॥ यस्यबाणपथंप्राप्यनजीवेदपिवासवः ॥ ३१ ॥ श्वेतोज्योतिर्मुखश्चात्रभास्करस्यात्मसंभवौ ॥ वरुणस्याथपुत्रोथहेमकूटःप्लवंगमः ॥ ३२ ॥ विश्वकर्मसुतोवीरोनलःप्लवगसत्तमः ॥ विक्रांतोवेगवानत्रवसुपुत्रःसदुर्धरः ॥ ३३ ॥ राक्षसानांवरिष्ठश्चतवभ्रातराविभीषणः ॥ प्रतिगृह्यपुरींलंकांराघवस्यहितेरतः ॥ ३४ ॥ इतिसर्वंसमाख्यातंतथावैवानरंबलं ॥ सुवेलेधिष्ठितंशैलेशेषकार्येभवान्गतिः ॥ ३५ ॥ इत्यार्षे० यु० त्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ७ ॥

ततस्तमक्षोभ्यबलंलंकायांनृपतेश्वराः ॥ सुवेलेराघवंशैलेनिविष्टंप्रत्यवेदयन् ॥ १ ॥ चाराणांरावणःश्रुत्वाप्राप्तंरामंमहाबलं ॥ जातोद्वेगोऽभवल्किंचित्सचिवानिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ मंत्रिणःशीघ्रमायांतुसर्वेवैसुसमाहिताः ॥ अयंनोमंत्रकालोहिसंप्राप्तइतिराक्षसाः ॥ ३ ॥ तस्यतच्छासनंश्रुत्वामंत्रिणोऽभ्यागमन्द्रुतं ॥ ततःसमंत्रयामासराक्षसैःसचिवैःसह ॥ ४ ॥ मंत्रयित्वातुदुर्धर्षःक्षमंयत्तदनंतरं ॥ विसर्जयित्वासचिवान्प्रविवेशस्वमालयं ॥ ५ ॥ ततोराक्षसमादायविद्युज्जिह्वंमहाबलं ॥ मायाविनंमहामायंप्राविशद्यत्रमैथिली ॥ ६ ॥ विद्युज्जिह्वंचमायाज्ञमब्रवीद्राक्षसाधिपः ॥ मोहयिष्यावहेसीतांमायया जनकात्मजां ॥ ७ ॥

इतितीर्थः ॥ ३५ ॥ इतिरामा० वा० यु० त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ सचिवानुपमंत्रिणः ॥ २ ॥ आयांतु युष्मद्वचनादितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्तदनंतरं क्षमं सीताप्राप्तावितिशेषः ॥ ५ ॥ ततः स्वांतःपुरप्रवेशानंतरं ॥ मायाविनं प्रशस्तमायावंतं महामायं तादृशमायाप्रयोगकर्तारं ॥ ६ ॥ मायाविनं विद्युज्जिह्वमब्रवीच्च वचनमाह मोहयिष्यावहेइति ॥ ७ ॥

मांत्वं समुपतिष्ठस्व मत्समीपमागच्छेत्यर्थः ॥ ८ ॥ रावणे रावणायेत्यर्थः ॥ ९ ॥ कुब्जायैकैकेयीवत्तस्यविद्युज्जिह्वस्यानर्थेआनुकूल्यातुष्टःसन्भूषणं प्रददौ ॥ १० ॥ संविवेश प्रविवेश ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रहर्षेनामकीर्तयन् नामेत्यपरमार्थे ॥ अपरमार्थभूतं रामजयजं प्रहर्षंकीर्तयन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ ते मूलमस्मदपरिग्रहनिदानं ॥ सर्वथा

शिरोमायामयंगृह्यराघवस्यनिशाचर॥ मांत्वंसमुपतिष्ठस्वमहच्चसशरंधनुः ॥८॥ एवमुक्तस्तथेत्याहविद्युज्जिह्वोनिशाचरः॥ दर्शयामासतांमायांसुप्रयुक्तांसरावणे॥ ९॥ तस्यतुष्टोऽभवद्राजाप्रददौचविभूषणं॥ अशोकवनिकायांचसीतादर्शनलालसः॥ १०॥ नैर्ऋतानामधिपतिःसंविवेशमहाबलः॥ ततोदीनामदीनार्हांददर्शधनदानुजः॥ ११॥ अधोमुखींशोकपरामुपविष्टांमहीतले॥ भर्तारंसमनुध्यांतीमशोकवनिकांगतां॥ १२॥ उपास्यमानांघोराभीराक्षसीभिरदूरतः॥ उपस्पृश्यततःसीतांप्रहर्षेनामकीर्तयन्॥ १३॥ इदंचवचनंधृष्टमुवाचजनकात्मजां॥ सांत्व्यमानामयाभद्रेयमाश्रित्यविमन्यसे॥ १४॥ खरहंतासतेभर्ताराघवःसमरेहतः॥ छिन्नंतेसर्वथामूलंदर्पश्चनिहतोमया॥ १५॥ व्यसनेनात्मनःसीतेममभार्याभविष्यसि॥ विस्पष्टमैतांमतिंमूढेकिंमृतेनकरिष्यसि॥ १६॥ भवस्वभद्रेभार्याणांसर्वासामीश्वरीमम॥ अल्पपुण्येनिवृत्तार्थेमूढेपंडितमानिनि॥ शृणुभर्तृवधंसीतेघोरंचत्रवधंयथा॥ १७॥ समायातःसमुद्रांतंहंतुंमांकिलराघवः॥ वानरेंद्रप्रणीतेनबलेनमहतावृतः॥ १८॥ सन्निविष्टःसमुद्रस्यपीड्यतीरमथोत्तरं॥ बलेनमहतारामोव्रजत्यस्तंदिवाकरे॥ १९॥

सर्वप्रकारेण छिन्नं ॥ तेदर्पश्च मयानिहतः ॥ १५ ॥ एवंकरणेन किंतेजातं तत्राह ॥ आत्मनस्तवव्यसनेन ममभार्याभविष्यसि गत्यंतराभावात्त्वयमेवेतिशेषः ॥ एनांमतिं रामविषयांमतिं ॥ १६ ॥ भवस्व भवेत्यर्थः॥ निवृत्तार्थेनिवृत्तोरामरूपोर्थोयस्यास्तादृशि कथमिदंत्वयासाधितमितिचेदुपायेनेत्याह ॥ शृण्विति ॥ १७ ॥ प्रणीतेन आनीतेन॥ १८ ॥ अस्तंदिवाकरे व्रजति ॥ महाबलेन समुद्रस्योत्तरंतीरं संपीड्य रामःसन्निविष्टइत्यन्वयः ॥ १९ ॥

बलं रामसेना ॥ चरितं चारितं तद्बलमितिशेषः ॥२०॥ यत्र रामःसलक्ष्मणस्तद्देशेऽस्यबलं हतं ॥ २१ चक्रान्त्वल्यान् ॥ चक्राणीतिपुनरुक्तेः ॥ एतानिउद्यम्योद्यम्य तेषद्दिशादयोवानरेषुपातिताः ॥ ऋष्टयः सूक्ष्मखड्गाः ॥२२॥२३॥ कृतहस्तेन शिक्षितहस्तेनासक्तंयथातथाछिन्नं ॥ २४ ॥ समुत्पत्त्य यदृच्छयागतोपि निगृहीतः॥२५॥२६॥

अथाध्वनिपरिश्रांतमर्धरात्रेस्थितंबलं॥ सुखसुप्तंसमासाद्यचरितंप्रथमंचरैः॥२०॥ तत्प्रहस्तप्रणीतेनबलेनमहतामम॥ बलमस्यहनंरात्रौयत्ररामःसलक्ष्मणः॥२१॥ पट्टिशान्परिघान्चक्रान्दृष्टीन्दंडान्महायुधान्॥ बाणजालानिशूलानिभास्वरान्कूटमुद्गरान्॥२२॥ यष्टीश्चतोमरान्प्रासान्चक्राणिमुसलानिच॥ उद्यम्योद्यम्यरक्षोभिर्वानरेषुनिपातिताः॥२३॥ अथसुप्तस्यरामस्यप्रहस्तेनप्रमाथिना असक्तंकृतहस्तेनशिरश्छिन्नंमहासिना॥ २४॥ विभीषणःसमुत्पत्त्यनिगृहीतोयदृच्छया॥ दिशंप्रव्राजितःसैन्यैर्लक्ष्मणःप्लवगैःसह॥ २५॥ सुग्रीवोग्रीवयासीतेभग्नयाप्लवगाधिपः॥ निरस्तहनुकःसीतेहनूमान्राक्षसैर्हतः॥ २६॥ जांबवानथजानुभ्यांउत्पतन्निहतोयुधि॥ पट्टिशैर्बहुभिश्छिन्नोनिकृत्तःपादपोयथा॥ २७॥ मैंदश्चद्विविदश्चोभौतौवानरवरर्षभौ॥ विश्वसंतौरुदंतौचरुधिरेणपरीवृतौ॥ २८॥ असिनाव्यायतौछिन्नौमध्येत्यरिनिषूदनौ॥ अनुष्वनतिमेदिन्यांपनसःपनसोयथा॥ २९॥ नाराचैर्बहुभिश्छिन्नःशेतेदर्यादरीमुखः॥ कुमुदस्तुमहातेजानिःकूजन्सायकैर्हतः॥ ३०॥ अंगदोबहुभिश्छिन्नःशरैरासाद्यराक्षसैः॥ परितोरुधिरोद्गारीक्षितौनिपतितोंऽगदः॥ ३१॥ हरयोमथितानागैरथजालैस्तथापरे॥ शयानास्तदितास्तत्रवायुवेगैरिवांबुदाः॥ ३२॥ प्रसृताश्चपरेत्रस्ताहन्यमानाजघन्यतः॥ अनुद्रुतास्तुरक्षोभिःसिंहैरिवमहाद्विपाः॥ ३३॥ सागरेपतिताःकेचित्केचिद्गगनमाश्रिताः॥ ऋक्षावक्षानुपारूढावानरैर्व्यतिमिश्रिताः॥३४॥ सागरस्यचतीरेषुशैलेषुचवनेषुच॥ पिंगलास्तेविरूपाक्षैराक्षसैर्बहवोहताः॥३५॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कुमुदस्तुमहातेजानिःकूजन्सायकैर्हतइतिपांक्तःपाठः ॥३०॥ राक्षसैरासाद्य प्राप्य छिन्नः ॥३१॥ ॥३२॥ जघन्यतोऽनुद्रुताइत्यन्वयः ॥३३॥ ३४॥३५॥

॥ ३६ ॥ राक्षसीं सीतासमीपवर्तिनीं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शिरस्तस्मियदर्शनं रामशिरोवस्मियदर्शनमित्यर्थः ॥ अंतरधीयत अपागच्छत् ॥ स्त्रीगोष्ठ्यां स्थातुमयुक्तत्वधियेतिभावः ॥ ४२ ॥ चिक्षेप आचकर्ष ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सविद्युज्जिह्वेनेतिछंदोवशात्तकारलोपः ॥ विनिकीर्यमाणः विकिरन्नित्यर्थः ॥ ४५ ॥ क०

एवंतवहतोभर्ताससैन्योममसेनया ॥ क्षतजार्द्रंरजोध्वस्तमिदंचास्यास्तंशिरः॥ ३६॥ ततःपरमदुर्धर्षोरावणोराक्षसेश्वरः ॥ सीताया मुपश्रृण्वंत्यांराक्षसीमिदमब्रवीत् ॥३७॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंविद्युज्जिह्वंसमानय ॥ येनतद्राघवशिरःसंग्रामात्स्वयमाहृतं॥३८॥ वि द्युज्जिह्वस्तदागृह्यशिरस्तत्सशरासनं॥ प्रणामंशिरसाकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः॥३९॥ तमब्रवीत्ततोराजारावणोराक्षसंस्थितं ॥वि द्युज्जिह्वंमहाजिह्वंसमीपपरिवर्तिनं॥४०॥अग्रतःकुरुसीतायाःशीघ्रंदाशरथेःशिरः॥ अवस्थांपश्चिमांभर्तुःकृपणांसाधुपश्यतु॥४१॥ एवमुक्तंतुतद्रक्षःशिरस्तस्मियदर्शनं॥ उपनिक्षिप्यसीतायाःक्षिप्रमंतरधीयत ॥ ४२ ॥ रावणश्चापिचिक्षेपभास्वरंकार्मुकंमहत् ॥ त्रि षुलोकेषुविख्यातंरामस्यैतदितिब्रुवन्॥४३॥ इदंतत्तवरामस्यकार्मुकंज्यासमावृतं ॥ इहप्रहस्तेनानीतंतद्हत्वानिशिमानुषं ॥ ४४ ॥ स विद्युज्जिह्वेनसहैवतच्छिरोधनुश्चभूमौविनिकीर्यमाणः ॥ विदेहराजस्यसुतांयशस्विनींततोऽब्रवीत्तांभवमेवशानुगा ॥ ४५ ॥ इत्यार्षे श्रीम०वा०यु० एकत्रिंशःसर्गः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सासीतातच्छिरोदृष्ट्वातच्चकार्मुकमुत्तमं ॥ सुग्रीवप्रतिसं सर्गमाख्यातंचहनूमता ॥ १ ॥ नयनेमुखवर्णेचभर्तुस्तत्सदृशंमुखं॥ केशान्केशांतदेशंचतंचचूडामणिंशुभं॥ २ ॥ एतैःसर्वैरभिज्ञानै रभिज्ञायसुदुःखिता ॥ विजगर्हेत्रकैकेयींक्रोशंतीकुररीयथा ॥ ३ ॥ ॥२९॥ इतिरामाभि०वा०यु०एकत्रिंशःसर्गः ॥३१॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥

सेति ॥ हनूमता ख्यातसुग्रीवप्रतिसंसर्गं सुग्रीवरामसंबंधं रावणकल्पितवानरवधस्योपपादकं स्मृत्वेतिशेषः ॥ १ ॥ भर्तृसदृशमितिविभक्तिविपरिणामेनसर्वत्रान्वेति ॥ केशांत देशं ललाटं ॥ तं केशांतवर्तिनं ॥ २ ॥अभिज्ञानैः लक्षणैः ॥ ३ ॥

॥४॥ आर्येण रामेणेत्यन्वयः ॥ चीरवसनंदत्वा मयासहप्रव्राजितइत्यन्वयः ॥५॥६॥ समुपास्थाय स्वसमीपेस्थापयित्वा ॥ समुपाघ्रायेतिपाठांतरं ॥ ७ ॥ वीरव्रतं सुदृढंपितृवा क्यपालनव्रतं ॥ ते तव नाशादिमां पश्चिमावस्थां गतास्मि ॥ तामवस्थामाह ॥ विधवाकृतेति ॥८॥ नार्याः भर्तुर्मरणं प्रथमंवैगुण्यं मुख्योऽनर्थः ॥ यत्तुभर्तुःप्रथममरणंनार्यावैगु ण्यं दुश्चरित्रमूलमित्यर्थस्तन्न ॥ एवंहि सर्वविधवानामसतीत्वापत्तेः ॥संवृत्तः अतीतः ॥९॥ महद्दुःखंप्रपन्नायामम मरणमेववरमितिशेषः ॥ हियतोयस्त्वं मांत्रातुमुद्यतः सोपित्वं

सकामाभवकैकेयिहतोयंकुलनंदनः ॥ कुलमुत्सादितंसर्वंत्वयाकलहशीलया ॥ ४॥ आर्येणकिन्नुकैकेय्याःकृतंरामेणविप्रियं ॥यन्म यावीरवसनंदत्वाप्रव्राजितोवनं ॥ ५ ॥ एवमुक्तातुवैदेहीवेपमानातपस्विनी ॥ जगामजगतींबालाछिन्नातुकदलीयथा ॥ ६ ॥ सामुहू र्तात्समाश्वास्यपरिलभ्याथचेतनां ॥ तच्छिरःसमुपास्थायविललापायतेक्षणा ॥ ७॥ हाहतास्मिमहाबाहोवीरव्रतमनुव्रत ॥ इमांतेप श्चिमावस्थांगतास्मिविधवाकृता ॥ ८ ॥ प्रथमंमरणंनार्याभर्तुर्वैगुण्यमुच्यते ॥ सुवृत्तःसाधुवृत्तायाःसंवृत्तस्त्वंममाग्रतः ॥९॥ महद्दुः खंप्रपन्नायामग्नायाःशोकसागरे ॥ योहिमामुद्यतस्त्रातुंसोपित्वंविनिपातितः ॥ १० ॥ साश्वश्रूर्ममकौसल्यात्वयापुत्रेणराघव ॥ वत्स ल्यतेयथाधेनुर्विवत्सावत्सलाकृता ॥ ११ ॥ उद्दिष्टंदीर्घमायुस्तेदैवज्ञैरपिराघव ॥ अनृतंवचनंतेषामल्पायुरसिराघव ॥ १२ ॥ अथवान श्यतिप्रज्ञाप्राज्ञस्यापिसतस्तव ॥ पचत्येनंतथाकालोभूतानांप्रभवोव्ययं ॥ १३ ॥ अदृष्टंमृत्युमापन्नःकस्मात्त्वंनयशास्त्रवित् ॥व्यसना नामुपायज्ञःकुशलोत्यसिवर्जने ॥ १४ ॥ विनिपातितोराक्षसैरितिशेषः ॥ १० ॥ सावत्सला ममश्वश्रूस्त्वया पुत्रेणराक्षसहतेन वत्सला धेनुरिव विवत्साकृता॥ ११ ॥ दैवज्ञैर्वसिष्ठादिभिरितिशेषः ॥ यतोल्पायुरसि अतस्तेषांवचनंमिथ्या ॥ १२ ॥ अथवेति अथेति प्रश्ने ॥ प्राज्ञस्य सतस्तवापि प्रज्ञा नश्यत्यथ नाशंप्राप्ताकिं॥ येनप्रज्ञादौर्बल्यात् मुन्मोऽरिवशंप्राप्तइतिशेषः ॥ वा अथवा ॥ हियतः कालोभूतानांप्रभवः प्रभवायहेतुस्तस्मादयमेनं प्राणिनं तथापचति ॥ तत्तत्कर्मफलंप्रापयति ॥ कालईश्वरः ॥ अतः प्राज्ञोपित्वम प्राज्ञोजातइतिभावः॥ १३॥ हियतस्त्वंव्यसनानां वर्जनेउपायज्ञः तदनुष्ठाने कुशलश्चासि॥तस्मात्कस्माद्धेतोरदृष्टं पूर्वमज्ञातंमृत्युमापन्नः ॥ अत्रहेतुं नपश्यामीतिभावः ॥ १४॥

मया कालरात्र्येत्यन्वयः ॥ रौद्रत्वादिविशिष्टयामया कालरात्र्या संपरिष्वज्य ॥ आच्छिद्य बलात्कृत्य तथात्वंहृतः यथानष्टईतिभावः ॥ १५ ॥ मांविहाय प्रियांनारीमिव पृथिवीमालिंग्य शेषे ॥ १६ ॥ मयासह तव त्वयार्चितं मत्प्रियंतेधनुरिदमेतादृशंजातमितिशेषः ॥ १७ ॥ सर्वैःपितृभिःसार्धंस्थितेन दशरथेन स्वर्गेत्वंसमागतइत्यन्वयः ॥ १८ ॥ दिविनक्षत्रभूतं ॥ त्रिशंकोस्तथात्वात् छत्रिन्यायेनवंशस्यतथात्वं॥ महता पितृवचःपालनरूपेण कर्मणा कृतं ॥ तथापुण्यमासाद्य आत्मनः प्रियंपुण्यं राज

तथात्वंसंपरिष्वज्यरौद्रयातिनृशंसया॥ कालरात्र्यामयाच्छिद्यहृतःकमललोचनः॥ १५॥ इहशेषेमहाबाहोमांविहायतपस्विनीं॥ प्रियामिवयथानारींपृथिवींपुरुषर्षभ॥ १६॥ अर्चितंसततंयन्नाद्दंधमाल्यैर्मयातव॥ इदंतेमत्प्रियंवीरधनुःकांचनभूषितं ॥ १७॥ पित्रादशरथेनत्वंश्वश्रुरेणममानघ॥ सर्वैश्चपितृभिःसार्धंनूनंस्वर्गेसमागतः ॥ १८॥ दिविनक्षत्रभूतंचमहत्कर्मकृतंतथा॥ पुण्यंराजर्षिवंशंत्वमात्मनःसमुपेक्षसे॥ १९॥ किंमांनप्रेक्षसेराजन्किंवानप्रतिभाषसे॥ बालांबालेनसंप्राप्तांभार्यांमांसहचारिणीं॥ २०॥ संश्रुतंगृह्णतापाणिंचरिष्यामीतियत्त्वया॥ स्मरतन्नामकाकुत्स्थनयमामपिदुःखितां ॥ २१॥ कस्मान्मामपहायत्वंगतोगतिमतांवर॥ अस्माल्लोकादमुंलोकंत्यक्त्वामामपिदुःखितां॥ २२॥ कल्याणैरुचिरंगात्रंपरिष्वक्तंमयैवतु॥ क्रव्यादैस्तच्छरीरंतेनूनंविपरिकृष्यते ॥ २३॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः॥ अग्निहोत्रेणसंस्कारंकेनत्वंनतुलप्स्यसे॥ २४॥ प्रव्रज्यामुपपन्नानांत्रयाणामेकमागतं॥ परिप्रेक्ष्यतिकौसल्यालक्ष्मणंशोकलालसा॥ २५॥ ऋषिवंशं समुपेक्षसे त्यक्त्वागच्छस्येतदन्याय्यमित्यर्थः ॥१९॥२०॥ पाणिंगृह्णता त्वया त्वयासहचरिष्यामि धर्मादिकमितियत्संश्रुतं प्रतिज्ञातं तत्स्मर अतोदुःखितां मामपिनय ॥ २१ ॥ २२ ॥ कल्याणैर्मंगलैः रुचिरं यत्त्वच्छरीरंतदेव तावत्कालपर्यंतं मयैवपरिष्वक्तं ॥ तत्तव शरीरमद्य क्रव्यादैर्विपरिकृष्यते ॥ २३ ॥ अग्निहोत्रेण वैतानाग्निना संस्कारं केनहेतुना नलप्स्यसे नलभसे ॥ २४ ॥ प्रव्रज्यां प्रवासमुपपन्नानां त्रयाणां अस्माकंमध्ये एकं लक्ष्मणमित्यन्वयः ॥ परिप्रेक्ष्यति द्रक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥

मित्रबलस्य वानरबलस्य ॥ २६ ॥ अवदीर्णेन विदीर्णेनोपलक्षितासती नूनंनभविष्यति म्रियेतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ सागरमुत्तीर्य गोष्पदेहतस्तल्लंघनाशक्त्येतिया लोकवार्ता तत्तुल्यमिदंजातमित्यर्थः ॥२८॥ दाशरथेन दशरथपुत्रेण ॥ अणार्षः॥ मृत्युरजायत मृत्युरूपाजाता ॥२९॥ अन्यां जातिं ॥ अन्यस्मिन्जन्मनि उत्तमंदानं कन्यादानं गोभूहिरण्यादिदानंच वारितं नकृतं ॥ सर्वातिथेः सर्वातिथिप्रियस्य ॥ इह कालेदेशेच ॥३०॥ समानय योजय॥ ३१॥३२॥३३॥ तत्र अशोकवनिकायां राक्षसः प्रहस्त

सतस्याःपरिपृच्छंत्यावधंमित्रबलस्यते ॥ तवचाख्यास्यतेनूनंनिशायांराक्षसैर्वधं ॥ २६॥ सात्वांसुसंहृतंज्ञात्वामांचरक्षोगृहंगतां॥ हृदयेनावदीर्णेननभविष्यतिराघव॥ २७॥ ममहेतोरनार्यायाअनघःपार्थिवात्मजः॥ रामःसागरमुत्तीर्यवीर्यवान्गोष्पदेहतः॥ २८॥ अहंदाशरथेनोढामोहात्स्वकुलपांसनी॥ आर्यपुत्रस्यरामस्यभार्यामृत्युरजायत॥ २९॥ नूनमन्यांमयाजातिंवारितंदानमुत्तमं॥ याहमद्यैवशोचामिभार्यासर्वातिथेरिह ॥ ३० ॥ साधुघातयमांक्षिप्रंरामस्योपरिरावण ॥ समानयपतिंपत्न्याकुरुकल्याणमुत्तमं ॥३१॥ शिरसामेशिरश्चास्यकायंकायेनयोजय॥ रावणानुगमिष्यामिगतिंभर्तुर्महात्मनः॥३२॥ इतीवदुःखसंतप्तमाविललापायतेक्षणा॥ भर्तुःशिरोधनुश्चैवददर्शजनकात्मजा॥३३॥ एवंलालप्यमानायांसीतायांतत्रराक्षसः॥ अभिचक्रामभर्तारमनीकस्थःकृतांजलिः॥३४॥ विजयस्वार्यपुत्रेतिसोभिवाद्यप्रसाद्यच॥ न्यवेदयदनुप्राप्तंप्रहस्तंवाहिनीपतिं॥३५॥ अमात्यैःसहितःसर्वैःप्रहस्तस्त्वामुपस्थितः॥ तेनदर्शनकामेनअहंप्रस्थापितःप्रभो॥३६॥ नूनमस्तिमहाराजराजभावात्क्षमान्वित॥ किंचिदात्ययिकंकार्यंतेषांत्वंदर्शनं कुरु॥३७॥ प्रेषितःअनीकस्थःद्वाररक्षीराक्षसः भर्तारंस्वामिनमभिचक्रामाभिक्रम्यार्यपुत्रविजयस्वेति प्रसाद्याभिवाद्यच कृतांजलिःसन्नुपस्थितः॥आर्यपुत्रशब्दोयद्यपिस्त्रीभिर्भर्तरिप्रयुज्यतेप्रायेण तथापिपूजामात्रेसामान्यतःप्रयोगोपिबोध्यः॥३४॥३५॥३६॥ नन्वनवसरे कथंप्रस्थापितवानूतत्राह ॥ नूनमिति ॥ राजभावाद्राजकार्याभिप्रायज्ञानाद्धेतोरनवसरप्राप्तावपि क्षमान्वित महाराज नूनंनिश्चितं ॥ आत्ययिकं अत्यावश्यकंकिंचित्कार्यमस्ति तस्मादागत्यतेषांत्वंदर्शनंकुरु ॥ क्षमान्वितेतिपांक्तःपाठः ॥३७॥

मंत्रिणांदर्शनं उद्दिश्येतिशेषः ॥३८॥ सर्वंसमर्थ्यैव गत्वा दुष्टमंत्रिभिरेकांतेसर्वंकृत्यंविचार्येत्यर्थः ॥ सभांप्रविश्य विदधे एकांतेकृतमंत्रोचितव्यापारमितिशेषः ॥ ३९ ॥ निर्याणसमनंतरमेवेतियोजना ॥ मायामयत्वादितिभावः ॥ ४० ॥ रामकार्यविनिश्चयं रामविषयंस्वकर्तव्यनिश्चयं ॥ ४१ ॥४२ ॥ स्फुटं कोणाहतेन उल्बणवादनदंडाहतेन ॥ कारणंनवक्तव्यमिति ॥ राजाआढ्ययतेइत्येतावदेववक्तव्यं नत्वेतदर्थमितीतिभावः ॥ ४३ ॥ अत्रसीताप्रलापः स्वस्यमानुषधर्मप्रकटनायेतिबोध्यं ॥ ४४ ॥ विभु

एतच्छ्रुत्वादशग्रीवोराक्षसप्रतिवेदितं॥ अशोकवनिकांत्यक्त्वामंत्रिणांदर्शनंययौ॥ ३८॥ सतुसर्वंसमर्थ्यैवमंत्रिभिःकृत्यमात्मनः॥ सभांप्रविश्यविदधेविदित्वारामविक्रमं॥ ३९॥ अंतर्धानंतुतच्छीर्षंतच्चकार्मुकमुत्तमं॥ जगामरावणस्यैवनिर्याणसमनंतरं॥४०॥ राक्षसेंद्रस्तुतैःसार्धंमंत्रिभिर्भीमविक्रमैः॥ समर्थयामासतदारामकार्यविनिश्चयं॥ ४१॥ अविदूरस्थितान्सर्वान्बलाध्यक्षान्हितैषिणः॥ अब्रवीत्कालसदृशोरावणोराक्षसाधिपः॥ ४२॥शीघ्रंभेरीनिनादेनस्फुटंकोणाहतेनमे॥ समानयध्वंसैन्यानिवक्तव्यंचनकारणं॥ ४३॥ततस्तथेतिप्रतिगृह्यतद्वचस्तदैवदूताःसहसामहद्बलं॥ समानयंश्चैवसमागतंचन्यवेदयद्भर्तरियुद्धकांक्षिणि॥४४॥इत्यार्षे०श्रीरा०वा०आ०यु०द्वात्रिंशःसर्गः॥ ३२॥ ॥७॥ ॥७॥ सीतांतुमोहितांदृष्ट्वासरमानामराक्षसी॥ आससादाथवैदेहींप्रियांप्रणयिनीसखी॥ १॥ मोहितांराक्षसेंद्रेणसीतांपरमदुःखितां॥ आश्वासयामासतदासरमामृदुभाषिणी॥२॥सा हितत्रकृतामित्रंसीतयारक्ष्यमाणया॥ रक्षंतीरावणादिष्टासानुक्रोशाद्दृढव्रता॥३॥ मानः॥ कनकः॥३०॥ इति०वा०यु०द्वात्रिंशःसर्गः॥३२॥ ७॥

सीतांत्विति॥विभीषणपत्नीयंसरमा सातुसीतायांभक्तिमती साहिरावणेनज्ञातसात्विकभावातिभर्त्सनेननाशमाशंक्य सीताश्वासनार्थंसंदिष्टेतिबोध्यं॥ प्रणयिनी स्नेहवतीसखी सरमेत्यन्वयः॥१॥२॥ ननुराक्षसीकथंसखी कथंचाश्वासयेदतआह॥ साहीति॥ तत्र अशोकवनिकायां॥ रावणादिष्टाअत्रबीजमुक्तं॥ अतएवराक्षसीभ्योनित्यंरक्षंती सरमा रक्ष्यमाणयासीतया आत्मनःस्वस्याःमित्रंकृता सखीसंपादिता॥ तत्रयोग्यतामाह॥ सानुक्रोशेत्यादि दुःखितेषुसदया दृढव्रता प्राणैरपिममेयंरक्षणीयेतिदृढप्रतिज्ञा॥ ३॥

उपावृत्य श्रमनाशार्थंलुठित्वा॥ ध्वस्तां पीडितां अध्वश्रमेण शोकेनच॥४॥ रावणेनयत्त्वमुक्ता यच्चरावणंप्रतिस्वयंत्वयोक्तं साधुपातयमांक्षिप्रमित्यादि तत्सर्वंमयापरिश्रुतं॥ ५॥ ननुविभीषणस्य विरुद्धकोटौगतत्वात्तत्पत्न्यात्वया रावणसन्निधौस्थित्वा कथंश्रुतंतत्राह॥ लीनयेति॥ गहनेऽशोकवनमध्ये पूर्वमस्यमायाकृतदृत्तांतंश्रुतवत्यात्वद्रक्षण. रूपकार्यार्थमागत्यलीनया गुप्तंस्थितया रावणाद्भयमुत्सृज्यस्थितया सर्वंश्रुतं॥ नहिमेरावणाद्भयं॥ तेनैव तवरक्षणेनियुक्तत्वात्तज्ज्ञातित्वाच्च ॥ ततोन्यैर्वेषासरमेत्यन्ये॥६॥

सादृदर्शसखीसीतांसरमानष्टचेतनां॥ उपावृत्योत्थितांध्वस्तांवडवामिवपांसुषु॥ ४॥ तांसमाश्वासयामाससखीस्नेहेनसुव्रतां॥ उक्तायद्रावणेनत्वंप्रत्युक्तश्चस्वयंत्वया॥ ५॥ लीनयागहनेशून्येभयमुत्सृज्यरावणात्॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनहिमेरावणाद्भयं॥ ६॥ ससंभ्रांतश्चनिष्क्रांतोयत्कृतेराक्षसेश्वरः॥ तत्रमेविदितंसर्वमभिनिष्क्रम्यमैथिलि॥ ७॥ नशक्यंसौप्तिकंकर्तुरामस्यविदितात्मनः॥ वधश्चपुरुषव्याघ्रेतस्मिन्नैवोपपद्यते॥ ८॥ नत्वेवंवानराहंतुंशक्याःपादपयोधिनः॥ सुरादेवर्षभेणेवरामेणहिसुरक्षिताः॥ ९॥ दीर्घदृत्तभुजःश्रीमान्महोरस्कःप्रतापवान्॥ धन्वीसन्नहनोपेतोधर्मात्माभुविविश्रुतः॥ १०॥ विक्रांतोरक्षितानित्यमात्मनश्चपरस्यच॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राकुलीनोनयशास्त्रवित्॥ ११॥ हंतापरबलौघानामचिंत्यबलपौरुषः॥ नहतोराघवःश्रीमान्सीतेशत्रुनिबर्हणः॥ ॥ १२॥ अयुक्तबुद्धिकृत्येनसर्वभूतविरोधिना॥इयंप्रयुक्तारौद्रेणमायामायाविनात्वयि॥ १३॥शोकस्तेविगतःसर्वःकल्याणंत्वामुपस्थितं॥ध्रुवंत्वांभजतेलक्ष्मीःप्रियंतेभवतिश्रृणु॥ १४॥ सरावणोयत्कृते यन्निमित्तं संभ्रांतोनिष्क्रांतः तदपिअभिनिष्क्रम्य बहिर्गत्वामयाविदितं ज्ञातं॥७॥ तस्यपश्चादपिकथने बाधकाभावेनादौराममोहंनिवर्तयति॥नशक्यमिति॥सौप्तिकं सुप्तिकालयुद्धं तत्रहेतुर्विदितात्मनः जितनिद्रालस्यादिदोषचित्तस्येत्यर्थः॥ पुरुषव्याघ्रे सर्वातिशायिशौर्यवति अतएवतस्मिन्वधोनोपपद्यते॥८॥ सर्ववानरहननमप्यशक्यमित्याह॥ नत्वेवमिति॥९॥ १०॥११॥१२॥ ननुप्रत्यक्षतोहते कथंनहतस्तत्राह॥ अयुक्तेति॥ अयुक्ता अनुचिताबुद्धिः कृत्यंचयस्य तेनरौद्रेण रावणेन॥१३॥ शोकोविगतः कल्याणंचोपस्थितं कुतस्तत्राह॥ हेभवति तेप्रियंप्रियवचनं॥ १४॥

॥१५॥ दृष्टोमे मयादृष्टइत्यर्थः॥ स्वगृहवर्त्यूर्ध्वगृहमारुक्षेतिशेषः॥ खेचरीत्वाद्बहिर्निर्गत्येतिशेषोवा ॥ सागरांतस्थैः सागरतीरस्थैः सहितैः संगतैर्बलैःसह स्वमहिम्नारक्षितस्तिष्ठति ॥ १६ ॥ अथरावणस्यनिष्क्रमहेतुमाह ॥ अनेनेति ॥ प्रेषितास्तैराघवस्तीर्णइतिप्रवृत्तिर्वार्ता इहाहृता ॥ १७ ॥ तांप्रवृत्तिं राघवस्यसबलोत्तरणप्रवृत्तिं इतोनिर्गत्येतिशेषः ॥ मंत्रयते विचारयति ॥ १८ ॥ शब्दं सिंहनादं ॥ १९ ॥ २० ॥ सन्नाहोयुद्धायसन्नहनं ॥ भेरीनादंशृणु ॥ रामबलेनयुद्धायसन्नाहकमितिशेषः ॥ २१ ॥

उत्तीर्यसागरंरामःसहवानरसेनया॥ सन्निविष्टःसमुद्रस्यतीरमासाद्यदक्षिणम्॥ १५॥ दृष्टोमेपरिपूर्णार्थःकाकुत्स्थःसहलक्ष्मणः॥ सहितैःसागरांतस्थैर्बलैस्तिष्ठतिरक्षितः॥ १६॥ अनेनप्रेषितायेचराक्षसालघुविक्रमाः॥ राघवस्तीर्णइत्येवंप्रवृत्तिस्तैरिहाहृता॥ १७॥ सतांश्रुत्वाविशालाक्षिप्रवृत्तिंराक्षसाधिपः॥ एषमंत्रयतेसर्वैःसचिवैःसहरावणः॥ १८॥ इतिब्रुवाणासरमाराक्षसीसीतयासह॥ सर्वोद्योगेनसैन्यानांशब्दंशुश्रावभैरवं॥ १९॥ दंडनिर्घातवादिन्याःश्रुत्वाभेर्यामहास्वनं॥ उवाचसरमासीतामिदंमधुरभाषिणी॥ २०॥ सन्नाहजननीत्येषाभैरवाभीरुभेरिका॥ भेरीनादंचगंभीरंशृणुतोयदनिस्वनं॥ २१॥ कल्प्यंतेमत्तमातंगायुज्यंतेरथवाजिनः॥ दृश्यंतेतुरगारूढाःप्रासहस्ताःसहस्रशः॥ २२॥ तत्रतत्रचसन्नद्धाःसंपतंतिसहस्रशः॥ आपूर्यंतेराजमार्गाःसैन्यैरद्भुतदर्शनैः॥ २३॥ वेगवद्भिर्नदद्भिश्चतोयौघैरिवसागरः॥ शस्त्राणांचप्रसन्नानांचर्मणांवर्मणांतथा॥ २४॥ रथवाजिगजानांचराक्षसेंद्रानुयायिनां॥ संभ्रमोरक्षसामेषदूषितानांतरस्विनां॥ २५॥ प्रभांविसृजतांपश्यनानावर्णसमुत्थितां॥ २६॥ वनंनिर्दहतोघर्मेयथारूपंविभावसोः॥ घंटानांशृणुनिर्घोषंरथानांनेमिनिस्वनं॥ हयानांह्रेषमाणानांशृणुतूर्यध्वनिंतथा॥ उद्यतायुधहस्तानांराक्षसेंद्रानुयायिनां॥

पूज्यंते रथेनेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३॥ प्रसन्नानां शाणोल्लेखननिर्मलानां॥चर्म फलकं॥वर्म कवचं ॥२४॥ २५॥ नानावर्णैर्नीलपीतादिभिःसमुत्थितां प्रभांविसृजतांचर्मादीनांप्रभांपश्येत्याद्यन्वयः ॥ २६ ॥ एतदुत्तरं वनंनिर्दहतइत्यादिश्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमितिकतकः ॥

संभ्रमइति ॥ एषसंभ्रमोरक्षसामेवातोरक्षसां तुमुलं लोमहर्षणं भयमागतं विद्धि ॥ अर्थाच्छोकघ्नीश्रीस्त्वांभजतिइतिविद्धि ॥ २७॥ अथदैत्यानांनिकटस्थांलक्ष्मीं यथावासवोहृतवानेवंरामोरावणंसमरेहत्वा तवभर्ता त्वामवजित्य शत्रुगृहादवमुच्याधिगमिष्यति ॥ २८॥ रक्षःसु विक्रमिष्यतिच यथाशत्रुघ्नोवासवोविष्णुनोपेंद्रेणसह यथाशत्रुषु विक्रांतवान् ॥ तथातेभर्ताविक्रमिष्यतीत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्योरसिअस्राणिवर्तयिष्यसीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ जघनंगतां जघनदेशंप्राप्तांवेणीमित्यन्वयः ॥ ३२ ॥

संभ्रमोरक्षसामेषतुमुलंलोमहर्षणं ॥ श्रीस्त्वांभजतिशोकघ्नीरक्षसांभयमागतं ॥ २७॥ रामःकमलपत्राक्षोदैत्यानामिववासवः॥ अवजित्यजितक्रोधस्तमचिंत्यपराक्रमः॥ रावणंसमरेहत्वाभर्तात्वाऽधिगमिष्यति॥ २८॥ विक्रमिष्यतिरक्षस्सुभर्तातेसहलक्ष्मणः॥ यथाशत्रुषुशत्रुघ्नोविष्णुनासहवासवः ॥ २९ ॥ आगतस्यहिरामस्यक्षिप्रमंकगतांसतीं ॥ अहंद्रक्ष्यामिसिद्धार्थांत्वांशत्रौविनिपातिते॥ ३० ॥ अस्राण्यानंदजानित्वंवर्तयिष्यसिजानकि॥ समागम्यपरिष्वक्तास्योरसिमहोरसः ॥ ३१ ॥ अचिरान्मोक्ष्यतेसीतेदेवितेजघनंगतां॥ धूतामेकांबहून्मासान्वेणींरामोमहाबलः॥ ३२॥ तस्यदृष्ट्वामुखंदेविपूर्णचंद्रमिवोदितं॥ मोक्ष्यसेशोकजंवारिनिर्मोकमिवपन्नगी॥ ३३ ॥ रावणंसमरेहत्वानचिरादेवमैथिलि ॥ त्वयासमग्रःप्रिययासुखार्होलप्स्यतेसुखं ३४ ॥ सभाजितात्वंरामेणमोदिष्यसिमहात्मना॥ सुवर्षेणसमायुक्तायथासस्येनमेदिनी ॥ ३५ ॥ गिरिवरमभितोविवर्तमानोहयइवमंडलमाशुयःकरोति॥ तमिहशरणमभ्युपैहिदेविदिवसकरंप्रभवोह्ययंप्रजानां॥३६॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०त्रयस्त्रिंशःसर्गः॥ ३३॥ ॥७॥

॥ ३३ ॥ समग्रः सहितः॥३४॥३५॥ गिरिवरं मेरुमभितोविवर्तमानःपरिवर्तमानोहयइव योमंडलं मंडलाकारगतिं आशुकरोति तंदिवसकरं तेकुलदैवतं शरणमभ्युपैहि॥ हियतोःयं प्रजानां सुखदुःखहान्योरितिशेषः प्रभवः ॥ ३६ ॥ अचलमानः ॥ कतकः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥७॥ ॥७॥

तेनवाक्येन रावणवाक्येन ॥ अंभसा मेघपंक्तिरिवेतिशेषः ॥ १ ॥ चिकीर्षंती कर्तुमिच्छंतीसखी सरमावचउवाचेत्यन्वयः ॥ अहं प्रतिच्छन्ना गत्वा कुशलं कुशलावेदकं त्वद्वाक्यं रामेनिवेद्य पुनःप्रतिच्छन्ना निवर्तितुमुत्सहेयमित्युवाच ॥ २ ॥ ३ ॥ त्वस्यास्तथासामर्थ्यंदर्शयति ॥ ४ ॥ तां सरमां इत्यन्वयः एवंब्रुवाणां दूतत्वेच्छुं पूर्वशो काभिपन्नया आश्वासनात्पूर्वंजातेनशोकेनेषद्युक्तया ॥ ५ ॥ अथ सीता शूर्पणखायाइवास्याअपि रामसमीपगमनमनुचितमितिविचार्य तत्सामर्थ्यश्लाघापूर्वं तामुचितकृत्येनियोजयति ॥ समर्थेति ॥ अवगच्छाद्यकर्तव्यमितिपांक्तःपाठइतिकतकः ॥ अंतरशब्दस्तादर्थ्ये मदंतरे मदर्थं यत्कर्तव्यं त्वयाकर्तुंयोग्यं तादृशंकर्तव्यं कृत्यं मयोच्यमा

अथतांजातसंतापांतेनवाक्येनमोहितां॥ सरमाह्लादयामासमहींदग्धामिवांभसा ॥१॥ ततस्तस्याहितंसख्याश्चिकीर्षंतीसखीवचः॥ उवाचकालेकालज्ञास्मितपूर्वाभिभाषिणी॥२॥ उत्सहेयमहंगत्वात्वद्वाक्यमसितेक्षणे॥ निवेद्यकुशलंरामेप्रतिच्छन्नानिवर्तितुं॥३॥ नहिमेक्रममाणायानिरालंबेविहायसि ॥ समर्थोगतिमन्वेतुंपवनोगरुडोपिवा॥ ४॥ एवंब्रुवाणांतांसीतासरमामिदमब्रवीत्॥ मधुरंश्लक्ष्णयावाचापूर्वशोकाभिपन्नया॥ ५॥ समर्थागगनंगंतुमपिचत्वंरसातलं॥ अवगच्छाद्यकर्तव्यंकर्तव्यंतेमदंतरे॥ ६॥ मत्प्रियं यदिकर्तव्यंयदिबुद्धिःस्थिरातव ॥ ज्ञातुमिच्छामितंगत्वाकिंकरोतीतिरावणः॥ ७॥ सहिमायाबलःक्रूरोरावणःशत्रुरावणः॥ मांमोहयतिदुष्टात्मापीतमात्रेववारुणी॥ ८॥ तर्जापयतिमांनित्यंभर्त्सापयतिचासकृत्॥ राक्षसीभिःसुघोराभिर्योमांरक्षतिनित्यशः॥९॥ उद्विग्नाशंकिताचास्मिनस्वस्थंचमनोमम॥ तद्भयाच्चाहमुद्विग्नाअशोकवनिकांगता ॥ १० ॥ नमवगच्छ ॥ ६ ॥ मत्प्रियंकर्तव्यमिति य

दितवबुद्धिःस्थिरास्ति तदोच्यतइतिशेषः ॥ स्थिरैवनिःशंकंब्रूहीत्युक्ताचाह ॥ ज्ञातुमिति ॥ इतोगत्वा रावणःकिंकरोतीतिरावणंज्ञातुमिच्छामि ॥ ७ ॥ पीतमात्रा सद्यःपीता ॥ ८ ॥ तर्जापयतीति ॥ तर्जभर्त्साभ्यांतत्करोतीतिणिचिपुगार्षः ॥ अवाचिकीभीषिकातर्जनं वाचिकीतुसा भर्त्सनं ॥ राक्षसीभिरितिद्वारकथनं ॥ रक्षति अवरुध्यते ॥ ९ ॥ उद्विग्नेति कथमुद्विग्नेत्यत्राह ॥ तद्भयादिति ॥ अशोकवनिकांगताप्यहंतद्भयादुद्विग्नास्मि ॥ १० ॥

कथा मद्विमोक्षविषयाकथा यदिनामभवेत् ॥ अपिवा तदभावविषयास्यात् ॥ अनयोर्यन्निश्चितं तत्सर्वंमेनिवेदयेथाः ॥ तदा मेवरः श्रेष्ठोनुग्रहःस्यात् ॥ एतदनुकूलमेवोत्तरंवक्ष्यति ॥ नत्वामुत्सहतेमोक्तुमिति ॥ ११ ॥ बाष्पविक्लवं तस्यावदनं स्पृशंती परिमार्जयंती ॥ १२ ॥ उपावर्तामि परावृत्यागच्छामि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वामेवप्रतीक्षमाणां कदाआगमिष्यतिसरमेतिदागमनंप्रतीक्षमाणामित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ समंत्रिणोरावणस्यसर्वंकथितं परस्परालापं आचष्ट ॥ १९ ॥ जनन्या मात्रा

यदिनामकथातस्यनिश्चितंवापियद्भवेत् ॥ निवेदयेथाःसर्वंतद्यरोमेस्यादनुग्रहः॥ ११ ॥ साप्येवंब्रुवतींसीतांसरमाम्रदुभाषिणीं॥ उवाचवचनंतस्याःस्पृशंतीवाष्पविक्लवं ॥ १२ ॥ एषतेयद्यभिप्रायस्तस्माद्गच्छामिजानकि॥ गृह्यशत्रोरभिप्रायमुपावर्तामिमैथिलि ॥ १३ ॥ एवमुक्काततोगत्वासमीपंतस्यरक्षसः ॥ शुश्रावकथितंतस्यरावणस्यसमंत्रिणः॥ १४ ॥ साश्रुत्वानिश्चयंतस्यनिश्चयज्ञादुरात्मनः॥ पुनरेवागमक्षिप्रमशोकवनिकांशुभां ॥ १५ ॥ साप्रविष्टाततस्तत्रददर्शजनकात्मजां ॥ प्रतीक्षमाणांस्वामेवभ्रष्टपद्मामिवश्रियं ॥ १६ ॥ तांतुसीतापुनःप्राप्तांसरमांप्रियभाषिणीं॥ परिष्वज्यचसुस्निग्धंददौचस्वयमासनं॥ १७॥ इहासीनासुखंसर्वमाख्याहिममतत्त्वतः॥ क्रूरस्यनिश्चयंतस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ १८॥ एवमुक्तातुसरमासीतयावेपमानया ॥ कथितंसर्वमाचष्ट रावणस्यसमंत्रिणः॥ १९ ॥ जनन्याराक्षसेंद्रोवैत्वन्मोक्षार्थंबृहद्वचः॥ अतिस्निग्धेनवैदेहिमंत्रिवृद्धेनचोदितः॥ २० ॥ दीयतामिसत्कृत्यमनुजेंद्रायमैथिली॥ निदर्शनंतेपर्याप्तंजनस्थानेयदद्भुतं॥ २१ ॥ लंघनंचसमुद्रस्यदर्शनंचहनूमतः॥ वधंचरक्षसांयुद्धेकः कुर्यान्मानुषोयुधि ॥ २२ ॥ अतिस्निग्धेनवृद्धेनच रावणोबृहद्वचः सर्वथाहितत्वाद्वचसोबृहत्वं॥तदुक्ताचोदितः बोधितः॥ २० ॥तद्वाक्यमाह॥दीयतामिति॥सत्कारपूर्वंदीयतामित्यर्थः॥निदर्शनं तत्पराक्रमविषयइतिशेषः॥जनस्थानेऽद्भुतंखरादिवधरूपं यत्कृतं तदेवपर्याप्तं प्रमाणांतरानपेक्षं निदर्शनंतत्पराक्रमस्येत्यर्थः॥ २१॥किंच रामानुचरोहनूमानेव सर्वराक्षसजयसमर्थइत्याह॥लंघनंचेति॥दर्शनं सीतायाइतिशेषः॥मानुषःपुरुषः तस्माद्धनूमान्नामेवानरोमनुष्योवा॥अपितु देवावतारइतिभावः ॥ २२ ॥

बहुबोधितोबहुप्रकारंबोधितः अर्थपरः ॥ उत्तरोत्तरमर्थार्जनतत्परः परमलुब्धइत्यर्थः ॥ २३॥ युद्धेमृतोमरणमप्राप्तः ॥ ततःप्राक्त्वांमोक्तुं त्यक्तुं नोत्सहति ॥ हिप्रसिद्धं ॥ तस्य सामात्यस्यैव निश्चयोवर्तते ॥ २४ ॥ मृत्युलोभान्मृत्युकृतवंचनया सर्वेषांराक्षसानामात्मनोरावणस्यचवधेन रामेण युद्धेऽनिरस्तःसन् रामतोमृत्युभयात्भयंप्राप्य न त्वांमोक्तुंशक्तः नोत्सहतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ तर्हि ममनिर्गमोऽसंभावीत्यतआह ॥ निहत्येति ॥२६ ॥ भेरीशंखसमाकुलः तच्छब्दसमाकुलः सर्वसैन्यानांशब्दःश्रुतः ॥ २७ ॥

एवंसमंत्रिवद्दैश्चमात्राचबहुबोधितः ॥ नत्वामुत्सहतेमोक्तुमर्थमर्थपरोयथा ॥ २३॥ नोत्सहत्यमृतोमोक्तुंयुद्धेत्वामितिमैथिलि ॥ सामात्यस्यनृशंसस्यनिश्चयोह्येषवर्तते ॥ २४ ॥ तदेषांसुस्थिराबुद्धिर्मृत्युलोभादुपस्थिता ॥ भयान्नशक्तस्त्वांमोक्तुमनिरस्तःससंयुगे ॥ २५ ॥ राक्षसानांचसर्वेषामात्मनश्चवधेनहि ॥ निहत्यरावणंसंख्येसर्वथानिशितैःशरैः ॥ प्रतिनेष्यतिरामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे ॥२६॥एतस्मिन्नंतरेशब्दोभेरीशंखसमाकुलः॥ श्रुतोवैसर्वसैन्यानांकंपयन्धरणीतलं॥२७॥ श्रुत्वातुतंवानरसैन्यनादंलंकागताराक्षसराजभृत्याः॥ हतौजसोदैन्यपरीतचेष्टाःश्रेयोनपश्यंतिनृपस्यदोषात्॥२८॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०यु०चतुस्त्रिंशःसर्गः॥३४॥ ७॥ ७॥

तेनशंखविमिश्रेणभेरीशब्देननादिना ॥ उपयातिमहाबाहूरामःपरपुरंजयः ॥ १ ॥तंनिनादंनिशम्याथरावणोराक्षसेश्वरः ॥ मुहूर्तं ध्यानमास्थायसचिवानभ्युदैक्षत ॥२॥ अथतान्सचिवांस्तत्रसर्वानाभाष्यरावणः॥ सभांसन्नादयन्सर्वानित्युवाचमहाबलः॥३॥ जगत्संतापनःक्रूरोऽगर्हयन्राक्षसेश्वरः॥ तरणंसागरस्यास्यविक्रमंबलपौरुषं॥ ४॥

नृपस्य रावणस्य दोषादन्यायात् श्रेयोनपश्यंति नष्टजीविता

शाःअभूवन्नित्यर्थः ॥ २८॥ हरमानः ॥ कतकः ॥३२॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा०रा०ति०यु०चतुस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उपयातिस्म ॥ लंकामितिशेषः ॥१॥२॥ आभाष्य आमंत्र्य ॥३॥ रामबलमहंजानामीति सचिवान्स्तुवन्नाह ॥ जगत्संतापयतीतिजगत्संतापनः ॥ अगर्हयन्नितिछेदः अस्य रामस्य ॥ ४ ॥

तूष्णीकानिति अथ रामविक्रमंविदित्वा अन्योन्यमीक्षतस्तूष्णीकान्निरुत्साहान्पश्यामीदंकिमितिशेषः ॥ ५ ॥ मातुःपैतामहइतिपाठे रावणमातुःपितामहपुत्रस्तस्याःपितेत्यर्थइतितीर्थः ॥६॥तद्वाक्यमाह ॥ विद्यासु चतुर्दशसु अभिविनीतः शिक्षितः नयानुगः नीतिमार्गगः ॥ ७ ॥ तांनीतिमेवाह ॥ संदधानइति ॥ कालेन संधानविग्रहोचितकालानुसारेण ॥ ८ ॥ कश्चतयोःकालस्तत्राह ॥ हीयमानेनेति ॥ क्षीयमाणेन समेनच कर्त्रा संधिःकार्यः ॥ ज्यायान्बलोविग्रहंकुर्वीत ॥ सर्वथाशत्रुंनावमन्येत नोपेक्षेतेत्यर्थः

यदुक्तवंतोरामस्यभवंतस्तन्मयाश्रुतं ॥ भवतश्चाप्यहंवेद्मियुद्धेसत्यपराक्रमान्॥तूष्णीकानीक्षतोन्योऽन्यंविदित्वारामविक्रमं॥ ५॥ ततस्तुसुमहाप्राज्ञोमाल्यवान्नामराक्षसः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाइतिमातामहोब्रवीत् ॥ ६॥ विद्यास्वभिविनीतोयोराजाराजन्नयानुगः॥ सशास्तिचिरमैश्वर्यमरींश्चकुरुतेवशे॥ ७॥ संदधानोहिकालेनविगृह्णंश्चारिभिःसह॥ स्वपक्षेवर्धनंकुर्वन्महदैश्वर्यमश्नुते॥ ८॥ हीयमानेनकर्तव्योराज्ञासंधिःसमेनच॥ नशत्रुमवमन्येतज्यायान्कुर्वीतविग्रहं ॥ ९॥ तन्मत्यंरोचतेसंधिःसहरामेणरावण॥ यदर्थमभियुक्तोसिसीतातस्मैप्रदीयताम्॥ १०॥ तस्यदेवर्षयःसर्वेगंधर्वाश्चजयैषिणः ॥ विरोधंमागमस्तेनसंधिस्तेतेनरोचतां॥ ११॥ असृजद्भगवान्पक्षौद्वावेवहिपितामहः ॥ सुराणामसुराणांचधर्माधर्मौतदाश्रयौ ॥ १२॥ धर्मोहिश्रूयतेपक्षअमराणांमहात्मनां॥ अधर्मोरक्षसांपक्षोत्यसुराणांचराक्षस॥ १३॥ ॥ ९ ॥

एवंहि स्वपक्षवद्भिर्भवतीत्युक्तं स्वपक्षेवर्धनंकुर्वन्निति ॥ तत्तस्मात् हीयमानस्य तव बलवता रामेण संधिर्मह्यंरोचते ॥ संधानोपायमाह ॥ यदर्थमिति सीतार्थमित्यर्थः अभियुक्तोपरैःस्वयंवाभिनिविष्टोसिवा ॥ १० ॥ शत्रोर्वद्भिः स्वक्षयश्च संधान कालस्तत्राद्यःस्पष्टएवेत्याह ॥ तस्येति ॥११॥ अथ स्वपक्षक्षयंदर्शयितुं सामान्यतोजगतःक्षयवद्धिहेतुमाह॥असृजदिति॥ भगवान्पितामहः सुराणामसुराणांच हिताहितप्राप्तिपरिहारार्थौ विधिनिषेधरूपौ द्वावेवपक्षावसृजत् ॥ किंविषयौतौ तत्राह ॥ धर्माधर्मौ तदाश्रयौ तयोर्विधिनिषेधयोः क्रमादाश्रयौ विषयौ॥ विधिविषयोधर्मः निषेधविषयश्चाधर्मः ॥ १२ ॥ तत्रामराणांधर्मस्तद्विषयोविधिःपक्षः ॥ राक्षसाराजसाअसुरास्तामसाइतिभेदः ॥ १३ ॥

अथ तयोःकालविशेषेणाभिभवानभिभवौदर्शयति ॥ धर्मोवैइत्यादि ॥ यदाकृतंयुगमभूत् तदा तस्मादेवकालाद्धेतोः प्रवृद्धोधर्मोऽधर्मंयसतेऽभिभवति वै प्रसिद्धं ॥ यदा तिष्यः कलिःप्रवर्तते तदा ततएवहेतोरधर्मोधर्मंयसते ॥ कलौपादेनधर्मस्थितेः ॥ तथाहि ॥ सर्वदासुखसाधनंधर्मएकरूपएव ॥ अधर्मस्त्रिधा धर्मान्यस्तद्विरोधीतदभावश्चेति ॥ तत्राद्यःशाक्तादिधर्ममार्गेदृष्टोधर्माभासः ॥ द्वितीयोहत्यादिलक्षणः ॥ अंत्यःस्वस्वविहितनित्यधर्मलोपात्मा ॥ कृते त्रिविधाधर्माभावएव त्रेतादौ क्रमादेकद्वित्रिभिरधर्मैःसंवलनंधर्मस्य ॥ एवंच कलौ अधर्माभिभूतपादत्रयत्वादेकपादेनधर्मस्यवृत्तिरक्षता ॥ एवंच धर्मतोदेवत्वं अधर्मतोराक्षसत्वादीतिसूचितं ॥ नन्वधर्मस्य रक्षोऽसुरधर्मत्वे रक्षोसुराणांधर्मफलैश्वर्यजयादिकथमितिचेच्छृणु ॥ देवाः केवलधर्मपराः रक्षोसुराः काम्यराजसतामसधर्ममात्रपराः ॥ तादृशधर्ममनुतिष्ठतोपितान् उक्तत्रिप्रकाराधर्मो

धर्मोवैग्रसतेऽधर्मंयदाकृतमभूद्युगं॥ अधर्मोग्रसतेधर्मंतदातिष्यःप्रवर्तते ॥ १४॥ तत्त्वयाचरतालोकान्धर्मोपिनिहतोमहान्॥ अधर्मःप्रगृहीतश्चतेनास्मद्बलिनःपरे॥ १५॥ सप्रमादात्प्रवृद्धस्तेऽधर्मोहिर्ग्रसतेहिनः ॥ विवर्धयतिपक्षंचसुराणांसुरभावनः॥ १६॥ विषयेषुप्रसक्तेनयत्किंचित्कारिणात्वया॥ ऋषीणामग्निकल्पानामुद्वेगोजनितोमहान्॥ १७॥

नमुंचत्येव ॥ रजस्तमःप्रकृतित्वात् ॥ अतो धर्मकरणेन सुखिनोऽपि ते काम्यत्वेन सांततया धर्मफलांतेऽधर्मफलभोगभाजइतिनदोषः ॥१४॥ अस्तुतावता प्रकृतेकिमायातंतत्राह ॥ तत्त्वयेति ॥ तत् इत्यव्ययं ॥ तत् तादृशोनिखिलैश्वर्यादिसाधनोधर्मोलोकान् दिग्विजयायचरता निहतः यज्ञदानतपसांविघ्नंचरता तस्यनाशःकृतः अधर्मश्चप्रगृहीतः ॥ अनेकद्विजदेवर्ष्यादिपीडनेनेति शेषः तेनकारणेन अस्मत् अस्मत्तः परेशत्रवोबलिनः धर्महान्यधर्मपरिग्रहयोरभावात् ॥ १५ ॥ अधर्मजानर्थंदर्शयति ॥ सइति ॥ तेतव प्रमादात् चित्तदोषात् प्राक्संपादितइदानींप्रवृद्धोऽधर्मरूपोहिर्नोस्मान् ग्रसते ॥ सुरैर्भावनं नित्यानुष्ठानं यस्यधर्मस्य सोसौधर्मः ॥ सुराणां तदंशभूतानां परेषां पक्षं विवर्धयति ॥१६॥ रावणस्याधर्मपरिग्रहं प्रपंचयति ॥ विषयेष्विति ॥ विषयेषु स्त्रीवारुण्यादिषु प्रसक्तेन ततएवयत्किंचित्कारिणा निर्मर्यादं यथेष्टंकुर्वतात्वया ऋषीणामुद्वेगःक्रोधोजनितः ॥ १७ ॥

ननुकिंतेषांक्रोधेनतत्राह ॥ तेषांप्रभावः क्रोधजस्तापः प्रदीप्तःपावकइव दुर्धर्षोदुःसहः ॥ कुतोदुःसहतातत्प्रभावस्यतत्राह ॥ तपसेति ॥ धर्मस्यानुग्रहे अनुग्रहःसंबंधस्तत्संपादनेरताः ॥ १८ ॥ मुख्यैर्यज्ञैर्ध्यानरूपैः ब्रह्मघोषान्वेदघोषानुदीरयन् उदैरयन् कृतवंतः ॥ १९ ॥ दिशोविप्रद्रुताः तदुदीरितब्रह्मघोषेण राक्षसाइतिशेषः ॥ स्तनयित्नुर्बलाहकः ॥ उष्णोयीष्मस्तद्रतेरवावितिशेषः ॥ २० ॥ धूमउत्तिष्ठतीतिशेषः ॥ २१ ॥ नन्वन्यराक्षसान्तत्तपःसंतापयतु मयातुब्रह्मणःसकाशादवध्यत्ववरोलब्धइतिचेत्त

तेषांप्रभावोदुर्धर्षःप्रदीप्तइवपावकः ॥ तपसाभावितात्मानोधर्मस्यानुग्रहेरताः ॥ १८ ॥ मुख्यैर्यज्ञैर्यजंत्येनैतैस्तैर्यत्तेद्विजातयः॥ जुह्वत्यग्नींश्चविधिवद्देवतांश्चोच्चैरधीयते ॥ अभिभूयचरक्षांसिब्रह्मघोषानुदीरयन्॥ १९॥ दिशोविप्रद्रुताःसर्वेस्तनयित्नुरिवोष्णगे ॥ ऋषीणामग्निकल्पानामग्निहोत्रसमुत्थितः ॥ २० ॥ आदत्यरक्षसांतेजोधूमोव्याप्यदिशोदश ॥ तेषुतेषुचदेशेषुपुण्येष्ववधृतव्रतैः॥ २१ ॥ चर्यमाणंतपस्तीव्रंसंतापयतिराक्षसान्॥ देवदानवयक्षेभ्योगृहीतश्चवरस्त्वया॥ २२॥ मनुष्यावानराऋक्षागोलांगूलामहाबलाः॥ बलवंतइहागम्यगर्जंतिदृढविक्रमाः॥ २३॥ उत्पातान्विविधान्दृष्ट्वाघोरान्बहुविधान्बहून्॥ विनाशमनुपश्यामिसर्वेषांरक्षसामहम्॥ २४॥ खराभिस्तनिताघोरामेघाःप्रतिभयंकराः ॥ शोणितेनाभिवर्षंतिलंकामुष्णेनसर्वतः ॥ २५॥ रुदतांवाहनानांच प्रपतंत्यश्रुबिंदवः॥ रजोध्वस्ताविवर्णाश्चनप्रभांतियथापुरं ॥ २६॥ व्यालागोमायवोगृध्रावाश्यंतिचसुभैरवं॥ प्रविश्यलंकामारामेसमवायांश्चकुर्वते॥ २७॥

त्राह ॥ देवेति ॥२२॥ वानरादयोनदेवादयइतिभावः ॥२३॥ किंच दुर्निमित्तैरप्यस्माकमनर्थप्राप्तिरनुमीयतइत्याह ॥ उत्पातानिति ॥ बहुविधान् दिव्यांतरिक्षभौमभेदभिन्नान्बहूननेकान् ॥ २४ ॥ खराभिस्तनिताः दुःश्रवशब्दवंतः ॥ लंकामित्यनेनस्वपक्षानर्थःसूचितः ॥ २५ ॥ यथापुरं यथापूर्वं अनतिक्रमेऽव्ययीभावः ॥ नप्रभांति दिशइतिशेषः वाहनाइत्यन्ये ॥ २६ ॥ व्यालाः मांसादाःपशवः सर्पोमांसात्पशुव्यालइतिकोशः ॥ समवायान्यूथान् ॥ २७ ॥

कालिकाः महाकाल्यःस्त्रियः स्वमेषु गृहाणि तद्वर्तिद्रव्यजातं मुष्णंत्योऽयतःस्थिताः प्रतिभाष्य प्रतिकूलभाषणंकृत्वा ॥ पांडुरैर्दंतैरुपलक्षिताः ग्रहसंति ॥ २८ ॥ बलिकर्माणि देवपूजासाधनघृतदध्यन्नपानादीनि श्वभिःस्पृश्यंते ॥ बलिहरणानि श्वानएवभुंजते ननुवायसाइत्यर्थइत्यन्ये ॥ २९ ॥ द्वीपिभिः शार्दूलैः समेयुर्मिथुनीभावंजग्मुः ॥ ३० ॥ पांडुरत्वादिगुणविशिष्टाः कपोताविहगाविचरंति गृहेषुमध्येइतिशेषः ॥ ३१ ॥ चीचीकुचीतिशब्दानुकारः कलहैषिभिः पक्ष्यंतरैर्निर्जिताः ग्रथिताः पतं

कालिकाःपांडुरैर्दंतैःप्रहसंत्यग्रतःस्थिताः ॥ स्त्रियःस्वप्नेषुमुष्णंत्योगृहाणिप्रतिभाष्यच ॥ २८ ॥ गृहाणांबलिकर्माणिश्वानःपर्युपसेवते ॥ खरागोषुप्रजायंतेमूषकानकुलेषुच ॥ २९ ॥ मार्जाराद्वीपिभिःसार्धंसूकराःशुनकैःसह ॥ किन्नराराक्षसैश्चापिसमेयुर्मानुषैःसह ॥ ३० ॥ पांडुरारक्तपादाश्चविहगाःकालचोदिताः ॥ राक्षसानांविनाशायकपोताविचरंतिच ॥ ३१ ॥ चीचीकुचीतिवाशंतःशारिकावेश्मसुस्थिताः ॥ पतंतिग्रथिताश्चापिनिर्जिताःकलहैषिभिः ॥ ३२ ॥ पक्षिणश्चमृगाःसर्वेप्रत्यादित्यंरुदंतिते ॥ करालोविकलोमुंडोपुरुषःकृष्णपिंगलः ॥ ३३ ॥ कालोगृहाणिसर्वेषांकालेकालेऽन्ववेक्षते ॥ एतान्यन्यानिदुष्टानिनिमित्तान्युत्पतंतिच ॥ ३४ ॥ रामंमन्यामहेविष्णुंमानुषंरूपमास्थितं ॥ नहिमानुषमात्रोसौराघवोदृढविक्रमः ॥ येनबद्धःसमुद्रेचसेतुःसपरमाद्भुतः ॥ कुरुष्वनरराजेनसंधिंरामेणरावण ॥ ज्ञात्वाऽवधार्यकर्माणिक्रियतामायतिक्षमं ॥ ३५ ॥ इदंवचस्तस्यनिगद्यमाल्यवान्परीक्ष्यरक्षोधिपतेर्मनःपुनः ॥ अनुत्तमेषूत्तमपौरुषोबलीबभूवतूष्णींसमवेक्ष्यरावणं ॥ ३६ ॥

ति परस्परमाबध्यपतंति ॥ ३२ ॥ प्रत्यादित्यं सूर्याभिमुखीभूय रुदंति रुदंतइवरटंतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कालः कालरूपःसपुरुषः सर्वेषां गृहाणि कालेकाले संध्याकालेषु सर्वेषांनोगृहाण्यवेक्षते ॥ ३४ ॥ एतद्ये राममंन्यामहेविष्णुमित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमिति प्राचीनैर्नव्याख्यातमितिकतकः ॥ ज्ञात्वेति ॥ अस्य रामस्य कर्माणि ॥ एतानि निमित्तानिच ज्ञात्वाआयतिक्षमं उत्तरकालसुखदंयत्कर्म तदवधार्य यदुचितं तत्क्रियतां ॥ ३५ ॥ तस्य तस्मैरावणायेत्यर्थः ॥ मनःपरीक्ष्य मदुक्तमस्मैनरोचतइतिज्ञात्वेत्यर्थः तूष्णींबभूव किमपिनोवाच ॥ ३६ ॥

॥६२॥

अचलमानः ॥ कतकः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे०वा०यु०पंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तत्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ परपक्षं तत्पाबल्यंप्रविश्यैवपरिगृह्यैव वस्तुतोऽहितंवचः परुषं हितबुद्ध्या यदुच्यते नैतन्ममश्रोत्रगतं मच्छ्रोत्रेणनैवगृहीतं ॥ ३ ॥ कुतस्तत्राह ॥ मानुषमिति ॥४॥ हीनं विक्रमैरित्यनुषज्यते ॥ ५ ॥ यत्त्वयाहं परुषाण्युक्तस्तत्तु वीरद्वेषेणवा वीरेमयिद्वेषेणवा अहोस्विद्रिपौपक्षपातेनवा ममप्रोत्साहनेन शत्रुप्रशंसायां क्रोधाद्युद्धायप्रवर्तिष्यतइतिप्रवर्तनेनवाहेतुनेतिशंके नतु वाक्यस्यमयाश्रुतार्थेतात्पर्यमित्यर्थः ॥६॥ तदेवसमर्थयन्नाह ॥ प्रभवंतंइति ॥ प्रभवंतं युद्धादिसमर्थं पदस्थं अव्याहतस्वराज्यस्थं राजानंविना प्रोत्साहनं रिपुवधप्रवृत्तिप्रेर

इत्यार्षेश्रीम०वाल्मीकीयेयु०पंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तत्तुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः ॥ न मर्षयतिदुष्टात्माकालस्यवशमागतः ॥ १ ॥ सबध्वाभ्रुकुटिंवक्त्रेक्रोधस्यवशमागतः ॥ अमर्षात्परिवृत्ताक्षोमाल्यवंतमथाब्रवीत् २ ॥ हितबुद्ध्यायदहितंवचःपरुषमुच्यते ॥ परपक्षंप्रविश्यैवनैतच्छ्रोत्रगतंमम ॥ ३ ॥ मानुषंकृपणंराममेकंशाखामृगाश्रयं ॥ समर्थमन्यसेकेनत्यक्तंपित्रावनाश्रयं ॥ ४ ॥ रक्षसामीश्वरंमांचदेवानांचभयंकरं ॥ हीनंमांमन्यसेकेनअहीनंसर्वविक्रमैः ॥ ५ ॥ वीरद्वेषेणवाशंकेपक्षपातेनवारिपोः ॥ त्वयाहंपरुषाण्युक्तोममप्रोत्साहनेनवा ॥ ६ ॥ प्रभवंतंपदस्थंहिपरुषंकोऽभिभाषते ॥ पंडितःशास्त्रतत्त्वज्ञोविनाप्रोत्साहनेनवा ॥ ७ ॥ आनीयचवनात्सीतांपद्महीनामिवश्रियं ॥ किमर्थंप्रतिदास्यामिराघवस्यभयाद्हं ॥ ८ ॥ वृतंवानरकोटीभिःससुग्रीवंसलक्ष्मणं ॥ पश्यकैश्चिदहोभिश्चराघवंनिहतंमया ॥ ९ ॥ द्वंद्वेयस्यनतिष्ठंतिदैवतान्यपिसंयुगे ॥ सकस्माद्रावणोयुद्धेभयमाहारयिष्यति ॥ १० ॥ द्विधाभज्येयमप्येवंननमेयंतुकस्यचित् ॥ एषमेसहजोदोषःस्वभावोदुरतिक्रमः ॥ ११ ॥

णाप्रयोजनंविना पंडित त्वादिगुणविशिष्टःकः परुषमभिभाषते नकोपीतिनिश्चयः ॥ वाशब्दोनिश्चये ॥ ७ ॥ पद्महीनामित्यनेन लक्ष्मीत्वाभावबोधनमत्युपादेयत्वबोधनंच ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एवमपि रामस्यमहत्त्वेपि द्विधाभज्येयं इतरवेणुवत् ॥ ननमेयं वेतसवत् ॥ सहजआज्ञानसिद्धः ॥ ननुदोषश्चेत्यज्यतां तत्राह ॥ स्वभावइति ॥ नह्यग्निःकदापिशीतलोभवतीतिभावः ॥ ११ ॥

ननु रामःकथंमानुषइत्युच्यते समुद्रेसेतोर्मनुष्यासाध्यत्वादतआह ॥ यदीति ॥ तावत्प्रथमतः रामेणसमुद्रेसेतुर्बद्धइतिविस्मयोयदिकोत्रविस्मयः यतः सयदृच्छया दैवगत्या घुणाक्षरन्यायेन नतुस्वसामर्थ्येनेत्यर्थः ॥ येन सेतुबंधनेन तेइदंभयमागतं ॥ १२ ॥ १३ ॥ संरब्धं युद्धेसंरंभवंतं रुष्टं कुपितं उत्तरंवाक्यं नप्रत्यपद्यत ॥ १४ ॥ अभ्यनुज्ञातः रावणेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ गुप्तिप्रकारोव्यादिदेशेति ॥ १७ ॥ महामायमित्यादींद्रजिद्विशेषणं ॥ १८ ॥ व्यादिश्य तन्मुखतोदृत्तांतश्रवणोत्तरं तौ तिरस्कृत्येत्यर्थः ॥

यदितावत्समुद्रेतुसेतुर्बद्धोयदृच्छया ॥ रामेणविस्मयःकोत्रयेनतेभयमागतं ॥ १२ ॥ सतुतीर्त्वार्णवंरामःसहवानरसेनया ॥ प्रतिजानामितेसत्यंनजीवन्प्रतियास्यति ॥ १३ ॥ एवंब्रुवाणंसंरब्धंरुष्टंविज्ञायरावणं ॥ व्रीडितोमाल्यवान्वाक्यंनोत्तरंप्रतिपद्यत ॥ १४ ॥ जयाशिषातुराजानंवर्धयित्वायथोचितं ॥ माल्यवानभ्यनुज्ञातोजगामस्वनिवेशनं ॥ १५ ॥ रावणस्तुमहामात्योमंत्रयित्वाविसृश्यच ॥ लंकायास्तुतदागुप्तिंकारयामासराक्षसः ॥ १६ ॥ व्यादिदेशचपूर्वस्यांप्रहस्तंद्वारिराक्षसं ॥ दक्षिणस्यांमहावीर्यौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १७ ॥ पश्चिमायामथद्वारिपुत्रमिंद्रजितंतदा ॥ व्यादिदेशमहामायंराक्षसैर्बहुभिर्वृतं ॥ १८ ॥ उत्तरस्यांपुरद्वारिव्यादिश्यशुकसारणौ ॥ स्वयं चात्रगमिष्यामिमंत्रिणस्तानुवाचह ॥ १९ ॥ राक्षसंतुविरूपाक्षंमहावीर्यपराक्रमं ॥ मध्यमेस्थापयद्गुल्मेबहुभिःसहराक्षसैः ॥ २० ॥ एवंविधानंलंकायांकृत्वाराक्षसपुंगवः ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यतेकालचोदितः ॥ २१ ॥ विसर्जयामाससततःसमंत्रिणोविधानमाज्ञाप्यपुरस्यपुष्कलं ॥ जयाशिषामंत्रिगणेनपूजितोविवेशसोंतःपुरमृद्धिमन्महत् ॥ २२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आ० युं० षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नरवानरराजानोसतुवायुसुतःकपिः ॥ जांबवानृक्षराजश्चराक्षसश्चविभीषणः ॥ १ ॥

अत्र उत्तरद्वारे स्वयंच स्वयमेवगमिष्यामि इतितान्मंत्रिणउवाच ॥ १९ ॥ वीर्यं क्रमणसामर्थ्यं ॥ मध्ये पुरमध्यवर्तिनि सेनासन्निवेशेऽस्थापयत् ॥ २० ॥ २१ ॥ जयाशिषा जयाशीर्बोधकशब्दैः ॥ २२ ॥ रुरुमानः ॥ कतकः ॥ ३४ ॥ इतिरामाभि० यु० षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ नरेति ॥ रामसुग्रीवौ ॥ टजभावआर्षः ॥ १ ॥

सहदायादः सबंधुः ॥ २ ॥ अमित्रविषयं शत्रुदेशं समर्थयन् मंत्रमकुर्वन् ॥ ३ ॥ मंत्रप्रकारः ॥ इयमिति ॥ असुरादिसहितैः सर्वैर्देवैरपि या सुदुर्जयाश्रूयते सेयं ॥ ४ ॥ कार्यसिद्धिं शत्रुहननरूपकार्यसिद्धिं ॥ पुरस्कृत्य तदुपायनिश्चयायिमंत्रः क्रियतां ॥ नित्यं यत्रारावणःसन्निहितः सेयंलंकेतिशेषः ॥ ५ ॥ अग्राम्यपदवत् अग्राम्यार्थपदवत् ॥ अपशब्दहीनंच पुष्कलार्थंबह्वर्थाल्पशब्दं ॥ ६ ॥ ७ ॥ यच्चविधानंविहितं पुररक्षार्थमितिशेषः ॥ समुपस्थिताः ममसमीपंप्राप्ताः ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वद्वारमित्यन्वयः ॥ १० ॥

अंगदोवालिपुत्रश्चसौमित्रिःशरभःकपिः ॥ सुषेणःसहदायादोमैंदोद्विविदएवच ॥ २ ॥ गजोगवाक्षःकुमुदोनलोथपनसस्तथा ॥ अमित्रविषयंप्राप्ताःसमवेताःसमर्थयन् ॥ ३ ॥ इयंसालक्ष्यतेलंकापुरीरावणपालिता ॥ सासुरोरगगंधर्वैःसर्वैरपिसुदुर्जया ॥ ४ ॥ कार्यसिद्धिंपुरस्कृत्यमंत्रयध्वंविनिर्णये ॥ नित्यंसन्निहितोयत्ररावणोराक्षसाधिपः ॥ ५ ॥ अथतेषुब्रुवाणेषुरावणावरजोब्रवीत् ॥ वाक्यमग्राम्यपदवत्पुष्कलार्थंविभीषणः ॥ ६ ॥ अनलःपनसश्चैवसंपातिःप्रमतिस्तथा ॥ गत्वालंकांममामात्याःपुरींपुनरिहागताः ॥ ७ ॥ भूत्वाशकुनयःसर्वेप्रविष्टाश्चरिपोर्बलं ॥ विधानंविहितंयच्चतदृष्ट्वासमुपस्थिताः ॥ ८ ॥ संविधानंयथाद्रुस्तेरावणस्यदुरात्मनः ॥ राम तद्भवतःसर्वंयाथातथ्येनमेशृणु ॥ ९ ॥ पूर्वंप्रहस्तःसबलोद्वारमासाद्यतिष्ठति ॥ दक्षिणंचमहावीर्यौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ १० ॥ इंद्रजित्पश्चिमंद्वारंराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ पट्टिशासिधनुष्मद्भिःशूलमुद्गरपाणिभिः ॥ ११ ॥ नानाप्रहरणैःशूरैरावृतोरावणात्मजः ॥ राक्षसानांसहस्रैस्तुबहुभिःशस्त्रपाणिभिः ॥ १२ ॥ युक्तःपरमसंविग्नोराक्षसैःसहमंत्रवित् ॥ उत्तरंनगरद्वारंरावणःस्वयमास्थितः ॥ १३ ॥ विरूपाक्षस्तुमहताशूलमुद्गधनुष्मता ॥ बलेनराक्षसैःसार्धंमध्यमंगुल्ममाश्रितः ॥ १४ ॥ एतानेवंविधान्गुल्मान्लंकायाःसमुदीक्ष्यते ॥ मामकामंत्रिणःसर्वेशीघ्रंपुनरिहागताः ॥ १५ ॥

॥ ११ ॥ राक्षसानांसहस्रैरित्यादिरावणविशेषणं ॥ १२ ॥ परमसंविग्नः शुकसारणावेदितमहाबलस्मरणादंतःकरणेऽतिभीतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

तद्बलाधिष्ठातॄन् तदुचितैः स्वबलैः प्रतिरोधकानुपदिश्य ॥ तत्रत्यबलस्य समाधिकन्यूनतापरिज्ञानाय तत्परिच्छेदमाह ॥ गजानामिति गजयोधिनामित्यर्थः ॥ रथानां रथिनां दशसाहस्रमयुतंसायकोटिः किंचिदूनलक्षसंख्याधिककोटिरित्यर्थः ॥ १६ ॥ आततायिनः शस्त्रपाणयः एतेयूथपागणिताः ॥ १७ ॥ सहस्राणांसहस्रं अनेकलक्षमित्यर्थः एकैकस्य राक्षसस्य परिवाराः परैर्युद्धार्थं उक्तसंख्याउपतिष्ठंतिते ॥ १८ ॥ एतां मंत्रिप्रोक्तांप्रवृत्तिं एवंप्रकारेणोक्तातान्राक्षसान् अनलादीन् चतुरोमंत्रिणोऽदर्शय

गजानांदशसाहस्रंरथानामयुतंतथा ॥ हयानामयुतेद्वेचसाग्रांकोटिंचरक्षसां ॥ १६ ॥ विक्रांताबलवंतश्चसंयुगेष्वाततायिनः ॥ इष्टा राक्षसराजस्यनित्यमेतेनिशाचराः ॥ १७ ॥ एकैकस्यात्रयुद्धार्थेराक्षसस्यविशांपते ॥ परीवारःसहस्राणांसहस्रमुपतिष्ठति ॥ १८ ॥ एतांप्रवृत्तिंलंकायांमंत्रिप्रोक्तांविभीषणः ॥ एवमुक्तामहाबाहूराक्षसांस्तानदर्शयत् ॥ १९ ॥ लंकायांसचिवैःसर्वैरामायप्रत्यवेदयत् ॥ रामंकमलपत्राक्षमिदमुत्तरमब्रवीत् ॥ २० ॥ रावणावरजःश्रीमान्रामप्रियचिकीर्षया ॥ कुबेरंतुयदारामरावणःप्रतियुध्यति ॥ २१ ॥ षष्टिःशतसहस्राणितदानिर्यांतिराक्षसाः ॥ पराक्रमेणवीर्येणतेजसासत्वगौरवात् ॥ सदृशात्यत्रदर्पेणरावणस्यदुरात्मनः ॥ ॥ २२ ॥ अत्रमन्युर्नकर्तव्यःकोपयेत्वांनभीषये ॥ समर्थोत्यसिवीर्येणसुराणामपिनिग्रहे ॥ २३ ॥ तद्भवांश्चतुरंगेणबलेनमहतावृतं ॥ व्यूह्येदंवानरानीकंनिर्मथिष्यसिरावणं ॥ २४ ॥

त् ॥ १९ ॥ तैःसचिवैः करणभूतैः सर्वलंकायायद्वृत्तं तत्प्रत्यवेदयत् ॥ तदुत्तर राममिदमब्रवीच्च ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ षष्टिःशतसहस्राणि षष्टिलक्षमित्यर्थः ॥ इदानींबद्धधिकमित्यर्थः ॥ पराक्रमादिनारावणस्यसदृशाः सत्वगौरवात् धैर्यातिशयाच्च तत्सदृशाः ॥ २२ ॥ अत्र रावणबलवर्णनविषये मन्युः स्वांतःकरणेदैन्यमपि रोषश्च नकार्यः रावणवत् ॥ यतस्त्वां रावणंप्रतिरोषयेइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ समर्थइति ॥ २३ ॥ यस्मात्तेन तत्तद्वारेषु सर्वासेनाविभज्य स्थापिता तत्तस्माद्भवानपि इदं वानरानीकं तद्वदेवविभागेनव्यूह्य व्यूहितेन चतुरंगेणबलेन वृतंरावणं निर्मथिष्यसि ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ प्रहस्तंप्रतियोद्धा प्रहस्तस्यसेनापतेःप्रतियोद्धा ॥ २६ ॥ २७ ॥ हनूमान्पश्चिमद्वारमिति ॥ तस्येंद्रजिद्वारत्वात्तदुचितमहाबलनियोजनं ॥ तदेवौचित्यमाह ॥ अप्रमेयात्मा ॥ २८ ॥ विप्रकारोवधः सर्वान्लोकान्परिक्रमति दिग्विजयाय ॥ अहंतस्यवधेधृतः कृतप्रतिज्ञोयतोऽतोहमेवोत्तरद्वारंप्रवेक्ष्यामीत्युत्तरश्लोकेनयोजना ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अथ वानराणामपि कामरूपतयारूपांतरकरणे युद्धेस्वीयपरकीयविवेकासंभवादाह ॥ नचैवेति ॥ संज्ञा नित्यवानररूपधारणसंकेतः एवंचास्मान्सप्तहि

रावणावरजेवाक्यमेवंब्रुवतिराघवः ॥ शत्रूणांप्रतिघातार्थमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २५ ॥ पूर्वद्वारंतुलंकायानीलोवानरपुंगवः ॥ प्रहस्तंप्रतियोद्धास्याद्वानरैर्बहुभिर्वृतः ॥ २६ ॥ अंगदोवालिपुत्रस्तुबलेनमहतावृतः ॥ दक्षिणेबाधतांद्वारेमहापार्श्वमहोदरौ ॥ २७ ॥ हनूमान्पश्चिमद्वारंनिःपीड्यपवनात्मजः ॥ प्रविशत्वप्रमेयात्माबहुभिःकपिभिर्वृतः ॥ २८ ॥ दैत्यदानवसंघानांऋषीणांचमहात्मनां ॥ विप्रकारप्रियःक्षुद्रोवरदानबलान्वितः ॥ २९ ॥ परिक्रमतियःसर्वान्लोकान्संतापयन्प्रजाः ॥ तस्याहंराक्षसेंद्रस्यस्वयमेववधेधृतः ॥ ३० ॥ उत्तरंनगरद्वारमहंसौमित्रिणासह ॥ निपीड्याभिप्रवेक्ष्यामिसबलोयत्ररावणः ॥ ३१ ॥ वानरेंद्रश्चबलवान्ऋक्षराजश्चवीर्यवान् ॥ राक्षसेंद्रानुजश्चैवगुल्मेभवतुमध्यमे ॥ ३२ ॥ नचैवमानुषंरूपंकार्यंहरिभिराहवे ॥ एषाभवतुनःसंज्ञायुद्धेस्मिन्वानरेबले ॥ ३३ ॥ वानराएववश्विङ्गंस्वजनेऽस्मिन्भविष्यति ॥ वयंतुमानुषेणैवसप्तयोत्स्यामहेपरान् ॥ ३४ ॥ अहमेवसहभ्रात्रालक्ष्मणेनमहौजसा ॥ आत्मनापंचमश्चायंसखाममविभीषणः ॥ ३५ ॥

त्वा मनुष्याकारोनिःशंकंवध्यः ॥ वानररूपधारी वानरैर्युध्यते तदावध्यएवेतिभावः ॥ ३३ ॥ संकेतप्रकारमाह वानराएवेति ॥ वोयुष्माकं स्वजने स्वजनत्वपरिज्ञाने वानराएव वानरत्वविशिष्टाएवचिह्नं तद्वैशिष्ट्यमेवचिह्नमित्यर्थः मानुषेण रूपेणेतिशेषः ॥ ३४ ॥ केसप्ततत्राहमिति ॥ आत्मनापंचमः मंत्रिचतुष्टयसहितोविभीषणइत्यर्थः ॥ ३५ ॥

रक्षसामपिसंस्थानं मनुष्यवदेवेतिइतएवज्ञायते ॥ कतकरुत्तुरक्षोरूपाणामपि तेषांमानुषत्वेनप्रच्छादनं स्वार्थानुरोधेन परेषामपरिज्ञानार्थंचतदेवाह ॥ कृत्यसिध्यर्थं विभीषणमेवमुक्तेति मानुषरूपेण स्वसमीपेस्थित्वा योद्धव्यमित्युक्तेत्यर्थइत्याह ॥ सुवेलारोहणेबुद्धिंचकार तस्यदुर्गत्वाद्रात्रौतत्रावस्थानस्यसुखत्वाच्च ॥ मतिमान्मतिमितिपाठे ॥ मतिमर्थनिर्धारणात्मिकांबुद्धिमित्यर्थः ॥ अर्थनिर्धारणमतिरितीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ एतदर्धे ॥ ततस्तुरामइतिपद्यंपठंति तन्नवक्ष्यमाणसंग्रहोनाप्युक्तानु

सरामःकृत्यसिद्ध्यर्थमेवमुक्काविभीषणं॥ सुवेलारोहणेबुद्धिंचकारमतिमान्प्रभुः॥३६॥ रमणीयतरंदृष्ट्वासुवेलस्यगिरेस्तटं॥ ३७॥ ततस्तुरामोमहताबलेनप्रच्छाद्यसर्वांपृथिवींमहात्मा ॥ प्रहृष्टरूपोभिजगामलंकांकृत्वामतिंसोरिवधेमहात्मा॥ ३८॥ इत्यार्षेश्रीम० वा०यु०सप्तत्रिंशःसर्गः॥३७॥ ॥७॥ ॥७॥ सतुकृत्वासुवेलस्यमतिमारोहणंप्रति॥ लक्ष्मणानुगतोरामःसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥१॥विभीषणंचधर्मज्ञमनुरक्तंनिशाचरं॥ मंत्रज्ञंचविधिज्ञंचश्लक्ष्णयापरयागिरा॥२॥सुवेलंसाधुशैलेंद्रंइमंधातुशतैश्चितं॥ अध्यारोहामहेसर्वेवत्स्यामोत्रनिशामिमां॥ ३॥ लंकांचालोकयिष्यामोनिलयंतस्यरक्षसः॥ येनमेमरणांतायहृताभार्यादुरात्मना॥ ४॥ येनधर्मोनविज्ञातोनवृत्तंनकुलंतथा॥ राक्षस्यानीचयाबुद्ध्यायेनतद्गर्हितंकृतं॥ ५॥एवंसंमंत्रयन्नेवसक्रोधोरावणंप्रति॥ रामःसुवेलमासाद्यचित्रसानुमुपारुहत्॥ ६॥ पृष्ठतोलक्ष्मणश्चैनमन्वगच्छत्समाहितः॥ सशरंचापमुद्यम्यसुमहद्विक्रमेरतः॥ ७॥ तमन्वारोहत्सुग्रीवःसामात्यःसविभीषणः॥ तेवायुवेगप्रवणास्तंगिरिंगिरिचारिणः॥ ८॥ वादः नाप्यत्रप्रकरणविच्छेददूइतीमंश्लोकं वृथाप्रक्षिप्यात्रसर्गच्छेदंकुर्वंतिभ्रांताइतिकतककृत् ॥ सर्गमानः ॥ इतिश्रीरामाभि० वा०यु० सप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ सत्विति ॥ १ ॥ विधिज्ञं कार्यविदं ॥ २ ॥ अध्यारोहामहे ॥ आरोक्ष्यामहे ॥ ३ ॥ मरणांताय मरणपर्यंतदुःखमनुभवितुं ॥४॥ राक्षस्या रक्षःसंबंधिन्या नीचया क्रूरया ॥ तत्सीताहरणरूपं ॥ ५ ॥ संमंत्रयन्संचिंतयन् चित्रसानुं सुवेलमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ वायुवेगप्रवणाः वायुवेगगतयः ॥ ८ ॥

यत्र राघवः येनराघवआरूढइत्यर्थः ॥ ९ ॥ शिखरेतस्येति स्थित्वेतिशेषः ॥ खे आकाशे विषक्तां रचितामिवा ॥ १० ॥ रक्षार्थं प्राकारवरसंस्थैर्निशाचरैरपरं प्राकारं कृतमिव ददृशुः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिरंजितः प्रतिप्रापितरागः ॥ पूर्णचंद्रप्रदीप्ताक्षपेत्यनेन पौषशुक्लेचतुर्दश्यांःपूर्णिमायांवा सुवेलारोहणमितिबोध्यं ॥ सुवेलाग्रेरामःसैन्यं न्यवेशयदितिअग्रिवेश्योक्तेः ॥ अत्रपूर्णचंद्रत्वोक्तिःपूर्णकल्पत्वादिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ अलकमानः ॥ कतकः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० आदिकाव्ययुद्धकांडेअष्ट

अध्यारोहंतशतशःसुवेलंयत्रराघवः॥ तेत्वदीर्घेणकालेनगिरिमारुत्यसर्वतः॥ ९॥ ददृशुःशिखरेतस्यविषक्तामिवखेपुरीं ॥ तांशुभां प्रवरद्वारांप्राकारवरशोभितां॥ १०॥ लंकांराक्षससंपूर्णांददृशुर्हरियूथपाः॥ प्राकारवरसंस्थैश्चतथानीलैश्चराक्षसैः ॥ ददृशुस्तेहरिश्रेष्ठाःप्राकारमपरंकृतं॥ ११॥ तंदृष्ट्वावानराःसर्वेराक्षसान्युद्धकांक्षिणः॥ मुमुचुर्विविधान्नादांस्तस्यरामस्यपश्यतः॥ १२॥ ततोस्तमगमत्सूर्यःसंध्ययाप्रतिरंजितः॥ पूर्णचंद्रप्रदीप्ताचक्षपासमतिवर्तत॥ १३॥ ततःसरामोहरिवाहिनीपतिर्विभीषणेनप्रतिनंद्यसत्कृतः॥ सलक्ष्मणोयूथपयूथसंयुतःसुवेलपृष्ठेन्यवसद्यथासुखं॥ १४॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०अष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८॥ ॥७॥ ॥७॥ तांरात्रिमुषितास्तत्रसुवेलेहरियूथपाः॥ लंकायाददृशुर्वीरावनान्युपवनानिच ॥ १ ॥ समसौम्यानिरम्याणिविशालान्यायतानिच ॥ दृष्टिरम्याणिनेदृष्ट्वाबभूवुर्जातविस्मयाः॥ २॥ चंपकाशोकबकुलशालतालसमाकुला॥ तमालपनसच्छन्नानागमालासमावृता ३॥ हिंतालैरर्जुनैर्नीपैःसप्तपर्णैःसुपुष्पितैः॥ तिलकैःकर्णिकारैश्चपाटलैश्चसमंततः॥ ४॥ त्रिंशःसर्गः॥३८॥ ॥७॥ ॥७॥ तामिति ॥१॥ समसौम्यानि आयामविस्ताभ्यां समानि समभूतलानिच दुष्टमृगाद्युपद्रवराहित्येनसौम्यानि ॥ अतएव क्रीडादौरम्याणीत्यर्थइतितीर्थः ॥ समसाम्यानीतिपाठः समप्रदेशे साम्यसंस्थानानि रम्याणि मृगाद्युपद्रवराहित्यादितिकतकः ॥ विशालानि निपुलानि आयतानि दीर्घाणि दृष्टिरम्याणि चक्षुःप्रियाणि ॥ २ ॥ चंपकेत्यादि लंकाविशेषणं ॥ नागमाला नागवृक्षपंक्तिः ॥ ३ ॥ ४ ॥

द्रुमैरुपलक्षिता ॥ दृश्यैर्दृष्टिप्रियवस्तुभिरुपलक्षिता ॥ ५ ॥ दृश्यान्येवाह ॥ विचित्रेति ॥ ६ ॥ अगमादक्षाः ॥ ७ ॥ सर्वेऋतवोयस्मिन्तत्सर्वर्तुकं ॥ ८ ॥ बर्हिणैर्मयूरैः पर
भृताः कोकिलाः वननिर्झरे निर्झरयुतेवने ॥ राजदंतादिः ॥ ९ ॥ कोकिलैराकुलाः खंडाः दक्षखंडाःयेषु तानि वनोपवनानि अयेपिबद्रुव्रीहिरेव ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

शुशुभेपुष्पिताग्रैश्चलतापरिगतैर्द्रुमैः ॥ लंकाबहुविधैर्दृश्यैर्यथेंद्रस्यामरावती ॥ ५ ॥ विचित्रकुसुमोपेतैरक्तकोमलपल्लवैः ॥ शाद्वलै
श्चतथानीलैश्चित्राभिर्वनराजिभिः ॥ ६ ॥ गंधाढ्यान्यतिरम्याणिपुष्पाणिचफलानिच ॥ धारयंत्यगमास्तत्रभूषणानीवमानवाः ॥ ७ ॥
तच्चैत्ररथसंकाशंमनोज्ञंनंदनोपमं ॥ वनंसर्वर्तुकंरम्यंशुशुभेषट्पदायुतं ॥ ८ ॥ दात्यूहकोयष्टिवकैर्नृत्यमानैश्चबर्हिणैः ॥ रुतंपरभृता
नांचशुश्रुवेवननिर्झरे ॥ ९ ॥ नित्यमत्तविहंगानिभ्रमराचरितानिच ॥ कोकिलाकुलखंडानिविहंगाभिरुतानिच ॥ १० ॥ भृंगराजा
धिगीतानिकुररस्वनितानिच ॥ विविशुस्तेततस्तानिवनान्युपवनानिच ॥ ११ ॥ हृष्टाःप्रमुदितावीराहरयःकामरूपिणः ॥ तेषांप्रविश
तांतत्रवानराणांमहौजसां ॥ १२ ॥ पुष्पसंसर्गसुरभिर्ववौप्राणसमोनिलः ॥ अन्येतुहरिवीराणांयूथान्निष्क्रम्ययूथपाः ॥ सुग्रीवेणाभ्य
नुज्ञातालंकांजग्मुःपताकिनीं ॥ १३ ॥ वित्रासयंतोविहगान्ग्लापयंतोमृगद्विपान् ॥ कंपयंतश्चतांलंकांनादैःस्वैर्नदतांवराः ॥ १४ ॥ कु
र्वंतस्तेमहावेगामहींचरणपीडितां ॥ रजश्चसहसैवोर्ध्वंजगामचरणोत्थितं ॥ १५ ॥ ऋक्षाःसिंहाश्चमहिषावारणाश्चमृगाःखगाः ॥
तेनशब्देनवित्रस्ताजग्मुर्भीतादिशोदश ॥ १६ ॥ शिखरंतुत्रिकूटस्यप्रांशुचैकंदिविस्पृशं ॥ समंतात्पुष्पसंछन्नंमहारजतसन्निभं
॥ १७ ॥ शतयोजनविस्तीर्णंविमलंचारुदर्शनं ॥ श्लक्ष्णंश्रीमन्महच्चैवदुःप्रापंशकुनैरपि ॥ १८ ॥

प्राणसमत्वेनमंदता ॥ अन्येतु वनोप
वनप्रवेष्टृव्यतिरिक्ताः यूथान्निष्क्रम्य लंकांजग्मुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वारणाः वनगजाः ॥ १६ ॥एकमखंडं ॥ दिविस्पृशं दिविस्पृक् ॥ पूर्वपदेदृद्युभ्यांचेतिडेरलुक् ॥ स्पृ
शेःकप्रत्ययश्चार्षः ॥ समंतात्परितइत्यर्थः ॥ महारजतं स्वर्णं ॥ १७ ॥ शतयोजनेति ॥ अनेकयोजनेत्यर्थः ॥ श्लक्ष्णं कृष्टिमभूमिवत् ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ दशयोजनेति ॥ इदंचलंकारूपंमहद्दुर्गांतर्वर्तिरावणवासस्थानभूतांतर्दुर्गपरं शतयोजनविस्तीर्णांत्रिंशद्योजनमायतेति अत्रैवान्यस्थलेउक्तेः ॥ कांचनेन राजतेन शालेन प्राकारेण ॥ २० ॥ प्रासादभूषितत्वेउपमानं घनैरित्यादि ॥ मध्यमं वैष्णवंपदं आकाशमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तत्र रावणगृहंप्रासादविशेषेणलक्ष्यतइत्याह ॥ यस्यामिति ॥ स्तंभ
सहस्रेण निर्मितइतिशेषः ॥ २२ ॥ सएषपुरभूषणं प्रासादोराक्षसेंद्रस्य चैत्यआलयःचैत्यमायतनंतुल्ये ॥ पुंस्त्वमार्षं ॥ समग्रेण रक्षसांशतेन समग्रसन्नाहवताअनेकेनेत्यर्थः

मनसापिदुरारोहंकिंपुनःकर्मणाजनैः ॥ निविष्टातस्यशिखरेलंकारावणपालिता ॥ १९ ॥ दशयोजनविस्तीर्णांविंशद्योजनमायता ॥
सापुरीगोपुरैरुच्चैःपांडुरांबुदसन्निभैः ॥ कांचनेनचशालेनराजतेनचशोभते ॥ २० ॥ प्रासादैश्चविमानैश्चलंकापरमभूषिता ॥ घनैरिवा
तपापायेमध्यमंवैष्णवंपदं ॥ २१ ॥ यस्यांस्तंभसहस्रेणप्रासादःसमलंकृतः ॥ कैलासशिखराकारोदृश्यतेखमिवोल्लिखन् ॥ २२ ॥ चै
त्यःसराक्षसेंद्रस्यबभूवपुरभूषणं ॥ शतेनरक्षसांनित्यंयःसमग्रेणरक्ष्यते ॥ २३ ॥ मनोज्ञांकांचनवतींपर्वतैरुपशोभितां ॥ नानाधातु
विचित्रैश्चउद्यानैरुपशोभितां ॥ २४ ॥ नानाविहगसंघुष्टांनानामृगनिषेवितां ॥ नानाकुसुमसंपन्नांनानाराक्षससेवितां ॥ २५ ॥ तांस
मृद्धांसमृद्धार्थोलक्ष्मीवान्लक्ष्मणाग्रजः ॥ नगरींत्रिदिवप्रख्यांविस्मयंप्रापवीर्यवान् ॥ २६ ॥ तांरत्नपूर्णांबहुसंविधानांप्रासादमाला
भिरलंकृतांच ॥ पुरींमहायंत्रकवाटमुख्यांददर्शरामोमहताबलेन ॥ २७ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये आ० यु० एकोनचत्वा
रिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोरामःसुवेलाग्रंयोजनद्वयमंडलं ॥ उपारोहत्ससुग्रीवोहरियूथैःसमन्वितः ॥ १ ॥
स्थित्वामुहूर्ततत्रैवदिशोदशविलोकयन् ॥ त्रिकूटशिखरेरम्येनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ २ ॥ ददर्शलंकांसुन्यस्तांरम्यकाननशोभितां ॥
तस्यगोपुरशृंगस्थंराक्षसेंद्रंदुरासदं ॥ ३ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ नगरीं दृष्ट्वेतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ उच्छ्रयमानः ॥ कतकः ॥ ३६ ॥

इतिश्रीरामाभि० वा० यु० एकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ योजनद्वयमंडलं योजनद्वयविस्तरं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

श्वेतचामरेपर्यंतै वीज्यमानेयस्य ॥ विजयच्छत्रेण श्वेतच्छत्रेण राजचिह्नेन शोभितं ॥४॥ हेमसंछादितांबरं हेममालोपरचितहंसादिचित्रैःसंच्छादितमंबरमंतरीयवासोय स्य ॥ तद्विषाणाग्रकरणकैरुत्कृष्टैर्विलेखनैर्जातःकिणोवक्षसि यस्य तं ॥ ५ ॥ शशलोहितं शशरुधिरं तत्सदृशरागवता रक्तवाससोत्तरीयवस्त्रेण संवीतं ॥ ६ ॥ पश्यतां पश्य तोऽनादृत्येत्यर्थः ॥ ७ ॥ सत्वेन सत्वकार्योत्साहेन अचलायात्सुवेलाद्रोपुरस्थले रावणावस्थितिस्थाने ॥ ८ ॥ ९ ॥ पार्थिवेंद्रतेजसानुगृहीतेनमया नमोक्ष्यसे रामाभि

श्वेतचामरपर्यंतंविजयच्छत्रशोभितं ॥ रक्तचंदनसंलिप्तंरक्ताभरणभूषितं ॥ ४ ॥ नीलजीमूतसंकाशंहेमसंछादितांबरं ॥ ऐरावतवि षाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसं ॥ ५ ॥ शशलोहितरागेणसंवीतंरक्तवाससा ॥ संध्यातपेनसंछन्नंमेघराशिमिवांबरे ॥ ६ ॥ पश्यतांवानरें द्राणांराघवस्यापिपश्यतः ॥ दर्शनाद्राक्षसेंद्रस्यसुग्रीवःसहसोत्थितः ॥ ७ ॥ क्रोधवेगेनसंयुक्तःसत्वेनचबलेनच ॥ अचलाग्रादथो त्थायपुप्लुवेगोपुरस्थले ॥ ८ ॥ स्थित्वामुहूर्तंसंप्रेक्ष्यनिर्भयेनांतरात्मना ॥ तृणीकृत्यचतद्रक्षोसोब्रवीत्परुषंवचः ॥ ९ ॥ लोकनाथस्यरा मस्यसखादासोस्मिराक्षस ॥ नमयामोक्ष्यसेऽद्यत्वंपार्थिवेंद्रस्यतेजसा ॥ १० ॥ इत्युक्त्वासहसोत्पत्यपुप्लुवेतस्यचोपरि ॥ आकृष्यमु कुटंचित्रंपातयामासतद्भुवि ॥ ११ ॥ समीक्ष्यतूर्णमायांतंबभाषेतंनिशाचरः ॥ सुग्रीवस्त्वंपरोक्षंमेहीनग्रीवोभविष्यसि ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वो त्थायतंक्षिप्रंबाहुभ्यामाक्षिपत्तले ॥ कंदुवत्समुत्थायबाहुभ्यामाक्षिपद्धरिः ॥ १३ ॥ परस्परंस्वेदविदग्धगात्रौपरस्परंशोणितरक्तदे हौ ॥ परस्परंश्लिष्टनिरुद्धचेष्टौपरस्परंशाल्मलिकिंशुकाविव ॥ १४ ॥

प्रायेणसखा स्वाभिप्रायेणदासइतिबोध्यं ॥ १० ॥ उत्पत्य गोपुरादितिशेषः ॥ तस्योपरि पुप्लुवे प्लुत्यागतइत्यर्थः ॥ चित्रमद्भुतं तत्सिद्धंमुकुटं आकृष्य शिरसोगृहीत्वा भुविपातयामास तत्पातयित्वा स्वयंभूमौपपात ॥ ११ ॥ तूर्णमायांतं पुनर्भूतलादिति शेषः मेपरोक्षमेव त्वंसुग्रीवः इदानींमदृष्ट्वयेहीनग्रीवोभविष्यसि ॥ १२ ॥ तले भूतले ॥ क्रीडायां तलाहतकंदुकोयथाद्रागुत्तिष्ठति तद्वत्समुत्थाय बाहुभ्यामाक्षिपत् भूमाविति शेषः ॥ १३ ॥ शोणितेन रुधिरेण रक्तवर्णौ देहौ ययोस्तौ ॥ परस्परंश्लिष्टौश्लिष्टत्वादेवतौचतौनिरुद्धचेष्टौ शाल्मलिकिंशुकाविव पुष्पितावितिशेषः ॥ १४ ॥

अरत्निघातैर्निःकनिष्ठमुष्टिघातैः ॥ अरत्निस्तुनिःकनिष्ठेनमुष्टिनेत्यमरः ॥ असह्यरूपं अत्यंतासह्यं ॥ १५ ॥ नियुद्धं बाहुयुद्धं विनम्य पादक्रमात्पादविक्षेपाद्धेतोः ॥ गोपुरवेलादि लग्नौभूपतितावित्यर्थः ॥ १६ ॥ सालनिखातमध्ये प्राकारपरिखयोर्मध्ये ॥ निघातेतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ अभिनिःश्वसंतौ मुहूर्तंस्थित्वालिंग्येत्यन्वयः ॥ १७ ॥ बाहुरूपैर्यौक्कैरजुभिः संयोजयामासतुर्बबंधतुः संरंभः क्रोधः शिक्षा नियुद्धाभ्यासः ॥ बलं सहजं प्राणीयं तैःसंयुक्तौ ॥ १८ ॥ पोतोबालः संवेदनं प्रेरणं ॥ १९ ॥ व्यायामःनियुद्धोत्साहः ॥ २० ॥ वा रयंत्येभिःप्रतिगजानितिवारणोमहागजःद्वितीयवारणशब्दः करिहस्तवाची करिकराभैरित्यर्थः ॥ परवारणोमत्तगजः मंडलमार्गं मंडलाकारत्वसाधकोमार्गोगतिभेदः ॥ २१ ॥ भ

मुष्टिप्रहारैश्चतलप्रहारैररत्निघातैश्चकराग्रघातैः ॥ तौचक्रतुर्युद्धमसह्यरूपंमहाबलौराक्षसवानरेंद्रौ ॥ १५ ॥ कृत्वानियुद्धंभृशमुग्रवेगौ कालंचिरंगोपुरवेदिमध्ये ॥ उत्क्षिप्यचोत्क्षिप्यविनम्यदेहौपादक्रमाद्गोपुरवेदिलग्नौ ॥ १६ ॥ अन्योन्यमापीड्यविलग्नदेहौतौपेततुःसाल निखातमध्ये ॥ उत्पेततुर्भूमितलंस्पृशंतौस्थित्वामुहूर्तंत्वभिनिःश्वसंतौ ॥ १७ ॥ आलिंग्यचालिंग्यचबाहुयौक्कैःसंयोजयामासतुराहवे तौ ॥ संरंभशिक्षाबलसंप्रयुक्तौसुचेरतुःसंप्रतियुद्धमार्गे ॥ १८ ॥ शार्दूलसिंहाविवजातदंष्ट्रौगजेंद्रपोताविवसंप्रयुक्तौ ॥ संहत्यसंवेद्यच तौकराभ्यांतौपेततुर्वैयुगपद्धरायां ॥ १९ ॥ उद्यम्यचान्योन्यमधिक्षिपंतौसंचक्रमातेबहुयुद्धमार्गे ॥ व्यायामशिक्षाबलसंप्रयुक्तौक्रमं ननौजग्मतुराशुवीरौ ॥ २० ॥ बाहूत्तमैर्वारणवारणाभैर्निवारयंतौपरवारणाभौ ॥ चिरेणकालेनभृशंप्रयुद्धौसंचेरतुर्मंडलमार्गमाशु ॥ २१ ॥ तौपरस्परमासाद्ययत्तावन्योन्यसूदने ॥ मार्जाराविवभक्षार्थेवतस्छातेमुहुर्मुहुः ॥ २२ ॥ मंडलानिविचित्राणिस्थानानिविविधानिच ॥ गोमूत्रकाणिचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ॥ २३ ॥ क्षार्थेभक्षरूपप्रयोजननिमित्तं यथाक्रुद्धावतस्थाते तथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ विचित्राणि मंडलानि चारिकरणखंडमहामंडलाख्यमंडलभेदात्तानितु ॥ एकपादप्रचारेणचारिसंज्ञंतुमंडलं ॥ द्विपादक्रमणंयत्रकरणाख्यंतुमंडलं ॥ करणानांसमायोगात्खंडमंडलमीरितं ॥ खंडैस्त्रिभिश्चतुर्भिर्वामहामंडलमीरितमितिभरतोक्तानि ॥ विविधानिस्थानानि ॥ वैष्णवंसमपादंचवैशाखंमंडलंतथा ॥ प्रत्यालीढमनालीढंस्थानान्येतानिषट्नृणामितिभरतोक्तानि ॥ पादयोः पूर्वापरविक्षेपतिर्यग्विक्षेपादिविन्यासविशेषरूपाणीतितीर्थः ॥ गोमूत्रकाणि गोमूत्ररेखाकारकुटिलगमनानि ॥ चित्राणि गतप्रत्यागतानि नानाप्रकारापसर्पणोपसर्पणानि ॥ २३ ॥

तिरश्चीनगतानि तिर्यग्गतानि ॥ वक्रगतानि सव्यापसव्यसंचारणानि ॥ प्रहाराणां परदत्तप्रहाराणां ॥ परिमोक्षं स्थानचलनादिनाव्यर्थीकरणं ॥ वर्जनं स्वप्रहारवैफल्यापादकस्थानेनदूर्जनं ॥ परिधावनं एकस्यतिष्ठतःपरितोधावनं भ्रमणमित्यर्थः ॥२४॥ अभिद्रवणं अभिमुखेनशीघ्रगमनं आप्लवनमीषदीषद्गमनं अवस्थानं कृत्वाकृत्वागमनमितियावत् ॥ सविग्रहमास्थानं विगृह्याभिमुख्येनावस्थानं परावृत्तं पराङ्मुखगमनं अपावृत्तं पार्श्वतोपसरणं अपद्रुतं परस्परजान्वादिग्रहायावनतकायतयाधावनं अवप्लुतं प्रतिभटंपादेनप्रहर्तुमभिगमनं ॥ २५॥ उपन्यस्तं परेणस्वबाहोरग्रहायस्वोरःसमीपस्थानं अपन्यस्तं प्रतिभटबाहुग्रहणार्थंस्वबाहुप्रसारणं कुर्वतौतौ विचेरतुरित्यन्वयः ॥२६॥

तिरश्चीनगतान्येवतथावक्रगतानिच ॥ परिमोक्षंप्रहाराणांवर्जनंपरिधावनं ॥ २४॥ अभिद्रवणमाप्लावमवस्थानंसविग्रहं ॥ परावृत्तमपावृत्तमपद्रुतमवप्लुतं ॥ २५॥ उपन्यस्तमपन्यस्तंयुद्धमार्गविशारदौ ॥ तौविचेरतुरन्योन्यंवानरेंद्रश्चरावणः ॥ २६॥ एतस्मिन्नंतरेरक्षोमायाबलमथात्मनः ॥ आरब्धुमुपसंपेदेज्ञात्वातंवानराधिपः ॥ २७॥ उत्पपाततदाकाशंजितकाशीजितक्लमः ॥ रावणःस्थित एवात्रहरिराजेनवंचितः ॥ २८॥ अथहरिवरनाथःप्राप्तसंग्रामकीर्तिर्निशिचरपतिमाजौयोजयित्वाश्रमेण ॥ गगनमतिविशालंलंघयित्वार्कसूनुर्हरिगणबलमध्येरामपार्श्वंजगाम ॥ २९॥ सइतिसवित्सूनुस्तत्रतत्कर्मकृत्वापवनगतिरनीकंप्राविशत्संप्रहृष्टः ॥ रघुवरनृपसूनोर्वर्धयन्युद्धहर्षंतरुमृगगणमुख्यैःपूज्यमानोहरींद्रः ॥ ३० ॥ इत्यार्षेश्री०वा०यु०चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥

एतस्मिन्नंतरे सुग्रीवादात्मानं बलतोमोचयितुमशक्यत्वावसरे मायाबलमारब्धुमुपसंपेदे उपचक्रमे ॥ तं उपक्रांतमायं ज्ञात्वा ॥ २७ ॥ जितकाशी जितश्वासः वंचितः क्व गतइत्यज्ञातहरिराजगमनः ॥ २८ ॥ प्राप्तासंग्रामकीर्तिः ॥ तदेवदर्शयति ॥ निशिचरपतिमाजौश्रमेणयोजयित्वेति ॥ निशिचरेत्यार्षं ॥ अतिविशालंगगनं अतिदूरंलंघयित्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ उक्तमर्थमुपसंहरति ॥ सइति ॥ तरुमृगावानरास्तद्गणमुख्याहनूमदादयः ॥ ३० ॥ नगमानः ॥ कतकः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीये यु०चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तस्मिन्सुग्रीवे निमित्तानि क्षतजादिरूपाणि युद्धचिह्नानि ॥ १ ॥ जनेश्वराः नृपाः ॥ २ ॥ संशयेस्थाप्येति ॥ अतिघोरशत्रुसमीपंगतःकथमागमिष्यति ॥ राजेति ॥ बहुचिंतामग्नंकृत्वा ॥ ३ ॥ इदानीं घोरयुद्धप्राप्तौ एवंविधमस्माभिःसहासंमंत्रंकार्यमितःपरंमाकृथाः ॥ त्वयिकिंचित्समापन्नेदैवात्तवापमानादिप्राप्तावित्यर्थः ॥ नाश्लीलं कीर्तयेदित्युक्तेरेवंवादः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्वयिचानागतेपूर्वं त्वदागमनात्पूर्वंयदितवविपत्तिःस्यात्तर्हीतिशेषः ॥ इतिवक्ष्यमाणप्रकारामतिर्मेनिश्चिताभूत् ॥ भगवन्कथमेवंमयि

अथतस्मिन्निमित्तानिदृष्ट्वालक्ष्मणपूर्वजः ॥ सुग्रीवंसंपरिष्वज्यरामोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ असंमंत्र्यमयासार्धंतदिदंसाहसंकृतं ॥ एवंसाहसयुक्तानिनकुर्वंतिजनेश्वराः ॥ २॥ संशयेस्थाप्यमांचेदंबलंचेमंविभीषणं ॥ कष्टंकृतमिदंवीरसाहसंसाहसप्रिय ॥ ३॥ इदानींमाकृथावीरएवंविधमरिंदम ॥ त्वयिकिंचित्समापन्नेकिंकार्यंसीतयामम ॥ ४ ॥ भरतेनमहाबाहोलक्ष्मणेनयवीयसा ॥ शत्रुघ्नेनचशत्रुघ्नस्वशरीरेणवापुनः ॥ ५ ॥ त्वयिचानागतेपूर्वंइतिमेनिश्चितामतिः ॥ जानतश्चापितेवीर्यंमहेंद्रवरुणोपम ॥ ६ ॥ हत्वाऽहंरावणंयुद्धेसपुत्रबलवाहनं ॥ अभिषिच्यचलंकायांविभीषणमथापिच ॥ ७ ॥ भरतेराज्यमारोप्यत्यक्ष्येदेहंमहाबल ॥ तमेवंवादिनंरामंसुग्रीवःप्रत्यभाषत ॥ ८ ॥ तवभार्यापहर्तारंदृष्ट्वाराघवरावणं ॥ मर्षयामिकथंवीरजानन्विक्रममात्मनः ॥ ९ ॥ इत्येवंवादिनंवीरमभिनंद्यचराघवः ॥ लक्ष्मणंलक्ष्मिसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ परिगृह्योदकंशीतंवनानिफलवंतिच ॥ बलौघंसंविभज्येमंव्यूह्यतिष्ठामलक्ष्मण ॥ ११ ॥

तवप्राकृतइवशंकेत्यत्राह ॥ जानतश्चापीति ॥ अतिस्नेहःपापशंकीतिन्यायादित्याशयः ॥ ६ ॥ तांमतिं दर्शयति ॥ हत्वेति ॥ अभिषिच्येति प्रतिज्ञायाःसाधनीयत्वादित्याशयः ॥ ७ ॥ महाबलेत्यंतंमतिकथनं ॥ ८ ॥ आत्मनोविक्रमं स्वस्यपरपराक्रमसंहारसामर्थ्यं जानन्स्वानुभवेनावगच्छन् कथंमर्षयामि ॥ नकथमपीत्यर्थः ॥ ९ ॥ अभिनंद्य सौहृदस्यातिबलसंपत्तेश्चेदमेवयुक्तमितिश्लाघांकृत्वेत्यर्थः ॥ लक्ष्मिसंपन्नमिति ह्रस्वआर्षः ॥ १० ॥ शीतमुदकं तद्वतोजलाशयान् फलवंतिवनानिचपरिगृह्य ॥ बलौघं व्यूह्य व्यूहविशेषपूर्वंसंविभज्य विभागेनस्थापयित्वा ॥ ११ ॥

व्याख्यातप्रायाइमेश्लोकाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यच्च नक्षत्राण्यभिवर्तते प्रकाशगत्यादिकं तच्च यथावन्नदृश्यतेइत्यन्वयः ॥ हेलक्ष्मण उक्तदुर्निमित्तजालं लोकस्य युगांतं शंसतीव पश्य ॥ १९ ॥ श्येनादयोनीचैर्निपतंति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ससुग्रीवः सुग्रीवसहितः ॥ कपिराजबलं

लोकक्षयकरंभीमंभयंपश्याम्युपस्थितं॥ निबर्हणंप्रवीराणांऋक्षवानररक्षसां ॥ १२ ॥ वाताहिपरुषंवांतिकंपतेचवसुंधरा ॥ पर्वता ग्राणिवेपंतेनदंतिधरणीधराः ॥ १३ ॥ मेघाःक्रव्यादसंकाशाःपरुषाःपरुषस्वराः ॥ क्रूराःक्रूरंप्रवर्षंतेमिश्रंशोणितबिंदुभिः ॥ १४ ॥ र क्तचंदनसंकाशासंध्यापरमदारुणा॥ ज्वलच्चनिपतत्येतदादित्यादग्निमंडलं॥ १५ ॥ आदित्यमभिवाश्यंतिजनयंतोमहद्भयं ॥ दीना दीनस्वराःक्रूराअप्रशस्तामृगद्विजाः॥ १६॥ रजन्यामप्रशस्तश्चसंतापयतिचंद्रमाः॥ कृष्णरक्तांशुपर्यंतोयथालोकस्यसंक्षये॥ १७॥ ह्रस्वोरूक्षोप्रशस्तश्चपरिवेषःसुलोहितः॥ आदित्यमंडलेनीलंलक्ष्मलक्ष्मणदृश्यते॥ १८॥ दृश्यतेनयथावच्चनक्षत्राण्यभिवर्तते ॥ यु गांतमिवलोकस्यपश्यलक्ष्मणशंसति ॥ १९॥ काकाश्येनास्तथागृध्रानीचैःपरिपतंतिच ॥ शिवाश्चाप्यशुभावाचःप्रवदंतिमहास्व नाः ॥ २० ॥ शैलैःशूलैश्चखड्गैश्चविमुक्तैःकपिराक्षसैः॥ भविष्यत्यावृताभूमिर्मांसशोणितकर्दमा॥ २१ ॥ क्षिप्रमद्यदुराधर्षांपुरींरा वणपालितां॥ अभियामजवेनैवसर्वतोहरिभिर्वृताः॥ २२॥ इत्येवंतुवदन्वीरोलक्ष्मणंलक्ष्मणाग्रजः॥ तस्मादवातरच्छीघ्रपर्वताग्रा न्महाबलः॥ २३ अवतीर्यतुधर्मात्मातस्माच्छैलात्सराघवः॥ परैःपरमदुर्धर्षंददर्शबलमात्मनः॥ २४॥ सन्नद्धतुससुग्रीवःकपिराज बलंमहत्॥ कालज्ञोराघवःकालेसंयुगायाभ्यचोदयत्॥ २५॥ ततःकालेमहाबाहुर्बलेनमहतावृतः॥ प्रविष्टःपुरतोधन्वीलंकामभिमु खःपुरीं॥ २६॥ तौविभीषणसुग्रीवौहनूमान्जांबवान्नलः॥ ऋक्षराजस्तथानीलोलक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा॥ २७॥

सन्नह्य कृतसन्नाहंकृत्वा काले ज्योतिःशास्त्रोक्तकाले संयुगाय युद्धायाभ्यचोदयत् ॥२५॥ काले स्वरशास्त्रोक्तेयुद्धयोग्येकाले प्रविष्टः प्रवेष्टुंप्रस्थितः ॥२६॥२७॥

ऋक्षवनौकसांपृतनेतिछेदः ॥ २८ ॥ परवारणाः शत्रुनिवारकाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यथानिदेशं रामनिदेशमनतिक्रम्य संपीड्य लंकांरुध्वा ॥ ३२ ॥ तस्यैवप्रपंचो लंकायाइति ॥ उत्तरद्वारंरुरोध तद्वारनिरोधकमात्मबलंजुगोपच ॥ ३३ ॥ उक्तमेवार्थंस्थैर्यायाह ॥ लंकामिति ॥ ३४ ॥ तद्वारं तद्वाररोधिकांसेनां ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ल

ततःप्रहस्तसुमहतीपृतनर्क्षवनौकसां॥ प्रच्छाद्यमहतीभूमिमनुयातंस्मराघव ॥ २८ ॥ शैलशृंगाणिशतशःप्रवृद्धाश्चमहीरुहान्॥ जगृहुःकुंजरप्रख्यावानराःपरवारणाः ॥ २९ ॥ तौत्वदीर्घेणकालेनुत्तरौरामलक्ष्मणौ॥ रावणस्यपुरींलंकामासेदतुररिंदमौ॥ ३० ॥ प ताकामालिनींरम्यामुद्यानवनशोभितां ॥ चित्रवप्रांसुदुष्प्रापांशुभैःप्राकारतोरणां ॥ ३१ ॥ तांसुरैरपिदुर्धर्षांरामवाक्यप्रचोदिताः॥ यथाभिदेशंसंपीड्यन्यविशंतवनौकसः॥ ३२॥ लंकायास्तूत्तरद्वारंशैलशृंगमिवोन्नतं॥ रामःसहानुजोधन्वीजुगोपचरुरोधच॥ ३३॥ लंकामुपनिविष्टस्तुरामोदशरथात्मजः॥ लक्ष्मणानुचरोवीरःपुरींरावणपालितां॥ ३४॥ उत्तरद्वारमासाद्ययत्रतिष्ठतिरावणः॥ नान्यो रामाद्धितद्वारंसमर्थःपरिरक्षितुं ॥ ३५ ॥ रावणाधिष्ठितंभीमंवरुणेनेवसागरं॥ सायुधैरक्षसैर्भीमैरभिगुप्तंसमंततः॥ ३६॥ लघूनां [illegible] विन्यस्तानिचयोधनावहूनिविविधानिच ॥ ३७॥ ददर्शायुधजालानितथैवकवचानिच॥ पूर्वंतु गतव्यथः॥ [illegible] द्वारमासाद्यनीलोहरिचमूपतिः॥ ३८॥ अतिष्ठत्सहसैन्येनद्विविदेनचवीर्यवान्॥ अंगदोदक्षिणद्वारंजग्राहसुमहाबलः॥ ३९ ॥ ऋष भेणगवाक्षेणगजेनगवयेनच॥ हनूमान्पश्चिमद्वारंरक्षबलवान्कपिः॥ ४० ॥ प्रजंघतरसाभ्यांचवीरैरन्यैश्चसंगतः॥ मध्यमेचस्वयं गुल्मेसुग्रीवःसमतिष्ठत॥ ४१ ॥

घूनां अल्पवीर्याणां ॥ दानवैःपातालमिवगुप्तं राक्षसैर्गुप्तंद्वारमित्यन्वयः ॥ विन्यस्तानि युद्धकालेयथोचितप रियहार्थमितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मध्यमेगुल्मे अतिदुर्जयरावणेंद्रजिदधिष्ठितयोरुत्तरपश्चिमद्वारयोर्मध्ये वायुदिशि ॥ तदुभयद्वारनिरोधकानां मध्यम णिन्यायेन सहायंकर्तुं सुग्रीवःसमतिष्ठतेत्यर्थः ॥ ४१ ॥

सहसर्वैर्हरिश्रेष्ठैःसुपर्णपवनोपमैः॥ वानराणांतुषट्त्रिंशत्कोट्यःप्रख्यातयूथपाः॥ ४२ ॥ निपीड्योपनिविष्टाश्चसुग्रीवोयत्रवानरः॥ शासनेनतुरामस्यलक्ष्मणःसविभीषणः ॥ ४३ ॥ द्वारेद्वारेहरीणांतुकोटिकोटीर्न्यवेशयत् ॥ पश्चिमेनतुरामस्यसुषेणःसहजांबवान् ॥ तस्याःक्रूराअप्रशस्तामृगाद्यौघबहुबलानुगः ॥ तेतुवानरशार्दूलाःशार्दूलाइवदंष्ट्रिणः ॥ गृहीत्वाद्रुमशैलाग्रान्हृष्टायुद्धायतस्थिरे ॥ ४५ ॥ सर्वेविकृतलांगूलाःसर्वेदंष्ट्रानखायुधाः॥ सर्वेविकृतचित्रांगाःसर्वेचविकृताननाः४६॥ दशनागबलाःकेचित्केचिद्दशगुणोत्तराः॥ केचिन्नागसहस्रस्यबभूवुस्तुल्यविक्रमाः॥ ४७॥ संतिचौघबलाःकेचित्केचिच्छतगुणोत्तराः॥ अप्रमेयबलाश्चान्येतत्रासन्हरियूथपाः॥ ४८॥ अद्भुतश्चविचित्रश्चतेषामासीत्समागमः ॥ तत्रवानरसैन्यानांशलभानामिवोद्गमः॥ ४९॥ प्रतिपूर्णमिवाकाशं संपूर्णेवचमेदिनी॥ लंकामुपनिविष्टैश्चसंपतद्भिश्चवानरैः ॥ ५० ॥ शतंशतसहस्राणांपृतनार्क्षवनौकसां॥ लंकाद्वाराण्युपाजग्मुरन्ये योद्धुंसमंततः॥ ५१ ॥ आवृतःसगिरिःसर्वैस्तैःसमंतात्प्लवंगमैः॥ अयुतानांसहस्रंचपुरींतामभ्यवर्तत॥ ५२॥ वानरैर्बलवद्भिश्चबभवद्भूरणिभिः॥ सर्वतःसंवृतालंकाढप्रवेशापिवारय॥ ५३॥

॥ ७० ॥

सर्वैर्हरिश्रेष्ठैः॥ द्वारनिरोधनियुक्तेभ्योवशिष्टैः प्रख्यातयूथपाः षट्त्रिंशत्कोट्यः ॥ अप्रख्यातयूथपानां तत्सेनानांचगणनाभावइतिभावः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ द्वारनिरोधनियुक्तसेनाप्रमाणमाह ॥ द्वारेइति ॥ ४४ ॥ अदूरात्पश्चिमेन आसन्नपृष्ठभागावष्टंभेन ॥४५॥ विकृतलांगूलाः क्रोधामर्षवशादितिशेषः॥ ४६ ॥ दशगुणोत्तराः शतनागबलाः ॥ नागसहस्रस्य नागसहस्रेण ॥४७॥ ओघबलाः ओघसंख्यानागबलाः ॥ ४८ ॥ शलभानामिति उत्पातकालेइतिशेषः ॥ ४९ ॥ संपतद्भिराकाशंपूर्णंनिविष्टैर्मेदिनीपूर्णा

॥ ५० ॥ ऋक्षवनौकसां शतसहस्राणां शतकोटिरित्यर्थः ॥ एवंच कोटिसंख्या पृतना ... ॥ अयुतानांसहस्रं ... ॥ ५३ ॥ ... ॥ ५० ॥ ... ॥ ५३ ॥ ... ॥ ५३ ॥

राक्षसाविस्मयंजग्मुःसहसाभिनिपीडिताः॥ वानरैर्मेघसंकाशैःशक्रतुल्यपराक्रमैः ॥ ५४ ॥ महांश्छब्दोभवत्तत्रबलौघस्याभिवर्ततः॥ सागरस्येवभिन्नस्ययथास्यात्सलिलस्वनः ॥ ५५॥ तेनशब्देनमहतासप्राकारासतोरणा ॥ लंकाप्रचलितासर्वासशैलवनकानना॥ ५६ ॥ रामलक्ष्मणगुप्तासासुग्रीवेणचवाहिनी॥ बभूवदुर्धर्षतरासर्वैरपिसुरासुरैः ॥ ५७ ॥ राघवःसन्निवेश्यैवस्वसैन्यंरक्षसांवधे॥ संमंत्र्यमंत्रिभिःसार्धंनिश्चित्यचपुनःपुनः ॥ ५८ ॥ आनंतर्यमभिप्रेप्सुःक्रमयोगार्थतत्त्ववित्॥ विभीषणस्यानुमतेराजधर्ममनुस्मरन्॥ ५९ ॥ अंगदंवालितनयंसमाहूयेदमब्रवीत्॥ गत्वासौम्यदशग्रीवंब्रूहिमद्वचनात्कपे॥ ६०॥ लंघयित्वापुरींलंकांभयंत्यक्त्वागतव्यथः॥ हृष्टश्रीकंगतैश्वर्यंमुमूर्षानष्टचेतनं॥ ६१ ॥ ऋषीणांदेवतानांचगंधर्वाप्सरसांतथा॥ नागानामथयक्षाणांराज्ञांचरजनीचर॥ ६२॥ यच्चपापंकृतंमोहादवलिप्तेनराक्षस॥ नूनंतेविगतोदर्पःस्वयंभूवरदानजः ॥ ६३॥ यस्यदंडधरस्तेहंदाराहरणकर्शितः ॥ दंडंधारयमाणस्तुलंकाद्वारेव्यवस्थितः॥ ६४॥

॥ ६३ ॥ आतप ... णोभवंतंशरणमुपेयात्तदालंकाराज्यंतस्यैवदेयमितिविभीषणमतेस्थितइत्यर्थः॥ राजधर्ममनुस्मरन् ॥ सामादिन्युपायसाध्येऽर्थे दंडोनमोक्तव्यः प्रजानाशहेतुरित्येवंरूपं रा ... जघर्ममनुचिंतयन् ॥ ५९ ॥ इदं वक्ष्यमाणमंगदमाहूयाब्रवीत् ॥ ६० ॥ लंघयित्वा समुद्रंगतव्यथोनिरुपद्रवः ॥ भयंत्यक्त्वा त्वद्बलंतृणीकृत्य लंकामुपारुणद्धंइतिशेषः ॥ अतोभ्रष्टेत्यादि तादृशंब्रूहीत्यन्वयः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ यच्चपापंकृतं प्राणांतनानाप्रकारपीडनं ॥ तत्करणीभूतः स्वयंभूवरदानजोदर्पस्तेत्वत्संबंधी अद्यविगतः ॥ ६३ ॥ दंडंधारयमाणः निरुच्छ्वासं पुरोपरोधरूपनिग्रहंकुर्वाणः ॥ ६४ ॥

ऋष्यादीनां पदवीं गमिष्यसि तद्वत्तवापि मरणंभविष्यतीतिभावः ॥ किंच युधिस्थिरत्वे स्वयंभूपासकस्यते तदनुग्रहान्मत्तोमरणे पुण्यलोकप्राप्तिस्तवेतिभावः ॥ राजभि र्धृतदंडास्तुकृत्वापापानिमानवाः ॥ निर्मलास्त्वर्गमायांतिसंतःसुकृतिनोयथेत्युक्तेः ॥ ६५ ॥ युध्यस्व मापलायितोभूरित्याह ॥ बलेनेत्यादि ॥ ६६ ॥ यदि मरणभीत्या युयु त्सानास्ति तदापितेहितंब्रवीमीत्याह ॥ अराक्षसमिति ॥ ६७ ॥ शरणगतिंविना जीवनं राज्यंच सुतरांदुर्लभमित्याह ॥ धर्मात्मेत्यादि ॥ इहागत्य मांशरणंप्राप्तोविभीष णः ॥ इदं लंकैश्वर्यं अकंटकं त्वद्रूपकंटकरहितं ध्रुवंप्राप्नोति ॥ तत्प्राप्तियोग्यतांधर्मात्मेत्यादिविशेषणैर्दर्शयति ॥ धर्मात्मा धर्मप्रधानोनित्यंधर्मचित्तश्च ॥ इदमैश्वर्यस्यसाक्षा न्निदानं राक्षसश्रेष्ठइत्यनेन त्वदनंतरं न्यायप्राप्तं तस्यराज्यमितिदर्शितं ॥ श्रीमानइत्यनेन तदैश्वर्यप्रापकाशेषलक्षणवंत्त्वं ॥ मांप्राप्यइत्यनेन तत्प्रापकसमग्रसामग्रीसंपद्दर्शिता

पदवींदेवतानांचमहर्षीणांचराक्षस ॥ राजर्षीणांचसर्वेषांगमिष्यसियुधिस्थिरः ॥ ६५ ॥ बलेनयेनवैसीतांमायया राक्षसाधम ॥ मामतिक्रमयित्वात्वंहृतवांस्तन्निदर्शय ॥ ६६ ॥ अराक्षसमिमंलोकंकर्तास्मिनिशितैःशरैः ॥ नचेच्छरणमभ्येषितामादायतुमैथिलीं ॥ ६७ ॥ धर्मात्माराक्षसश्रेष्ठःसंप्राप्तोयंविभीषणः ॥ लंकैश्वर्यमिदंश्रीमान्ध्रुवंप्राप्नोत्यकंटकं ॥ ६८ ॥ नहिराज्यमधर्मेणभोक्तुंक्षणम पित्वया ॥ शक्यंमूर्खसहायेनपापेनाविदितात्मना ॥ ६९ ॥ युध्यस्वमाधृतिंकृत्वाशौर्यमालंब्यराक्षस ॥ मच्छरैस्त्वंरणेशांतस्ततःशां तोभविष्यसि ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥

॥ ६८ ॥ ननु मयिजीवति कथंलंकैश्वर्यप्राप्तिस्तस्येतत्राह ॥ नहीति ॥ अधर्मेणान्यायेन नशक्यइत्यत्रहेतुर्मूर्खसहायेनेति ॥ विभीष णाय मया राज्यस्यदत्तत्वात्तवतद्भोगोनन्याय्यइतिभावः ॥ ६९ ॥ शरणव्रजनेतु जीवितं एकांशेनराज्यंच तवापिदास्यामि ॥ तदभावेतु दंडाधिकारिणा मया सर्वथावध्य स्त्वं युद्धवधश्चपरमहितंतवेति परमदयालुर्भगवान्ततदेवोपदिशति ॥ युध्यस्वेति मा मां धृतिंकृत्वा युध्यस्व ॥ युध्यस्वमाधृतिं[illegible]र्वांतेपाक्तःपाठः ॥ मच्छरैः पापशोधनादिकृत स्य मम शरैः रणेशांतःसमाप्तस्ततएवहेतोः शांतआजन्मकृतात्पापात् पूतोभविष्यसि दर्शननामस्मरणैः पापशोधनफलकएवायमवतारस्तत्त्वेनज्ञाते [illegible]नोभावेपि मत्तो मरणे किंचित्कालोत्तरमुत्तमक्षत्रियकुलेजन्मप्राप्तिःइतिभावः ॥ ७० ॥

पुनरपि धैर्याय वधनिश्चयमवलंब्यैतदुचितकृत्यंकुर्वित्युपदिशति ॥ यदीति ॥ नसदेशोस्ति यत्र नमेचक्षुःप्राप्तिरितिभावः ॥ ७१ ॥ देहादूर्ध्वंप्राप्तऊर्ध्वंदेहः परलोकस्तत्र हितं दानादिकं और्ध्वदेहिकं ॥ सुदृष्टाक्रियतां इतःपरं तद्दर्शनाभावात् ॥ ७२ ॥ मूर्तिमान्हव्यवाडिति वानरवेषोग्निरित्यर्थः ॥ ७३ ॥ अतिपत्य अतिक्रम्य मार्गमितिशेषः

**यद्याविशसिलोकांस्त्रीन्पक्षीभूतोनिशाचर ॥ ममचक्षुःपथंप्राप्यनजीवन्प्रतियास्यसि ॥ ७१ ॥ ब्रवीमित्वांहितंवाक्यंक्रियतामौर्ध्वदे हिकं ॥ सुदृष्टाक्रियतांलंकाजीवितंतेमयिस्थितं ॥ ७२ ॥ इत्युक्तःसतुतारेयोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ जगामाकाशमाविश्यमूर्तिमानि वहव्यवाट् ॥ ७३ ॥ सोतिपत्यमुहूर्तेनश्रीमान्रावणमंदिरं ॥ ददर्शासीनमव्यग्रंरावणंसचिवैःसह ॥ ७४ ॥ ततस्तस्याविदूरेणनिपत्यह रिपुंगवः ॥ दीप्ताग्निसदृशस्तस्थावंगदःकनकांगदः ॥ ७५ ॥ तद्रामवचनंसर्वमन्यूनाधिकमुत्तमं ॥ सामात्यंश्रावयामासनिवेद्यात्मा नमात्मना ॥ ७६ ॥ दूतोहंकोसलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ वालिपुत्रोंगदोनामयदितेश्रोत्रमागतः ॥ ७७ ॥ आहत्वांराघवोरामः कौसल्यानंदवर्धनः ॥ निष्पत्यप्रतियुध्यस्वनृशंसपुरुषोभव ॥ ७८ ॥ हंतास्मित्वांसहामात्यंसपुत्रज्ञातिबांधवं ॥ निरुद्विग्नास्त्रयोलोकाभ विष्यंतिहतेत्वयि ॥ ७९ ॥ देवदानवयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ शत्रुमद्योद्धरिष्यामित्वामृषीणांचकंटकं ॥ ८० ॥ विभीषणस्यचैश्वर्यं भविष्यतिहतेत्वयि ॥ नचेत्सत्कृत्यवैदेहींप्रणिपत्यप्रदास्यसि ॥ ८१ ॥ इत्येवंपरुषंवाक्यंब्रुवाणेहरिपुंगवे ॥ अमर्षवशमापन्नोनिशाच रगणेश्वरः ॥ ८२ ॥ ततःसरोषमापन्नःशशाससचिवांस्तदा ॥ गृह्यतामितिदुर्मेधावध्यतामितिचासकृत् ॥ ८३ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ तद्रामवचनमिति संक्षेपकथनंवक्ष्यमाणस्य ॥ ७६ ॥ तस्यैवप्रपंचोदूतोहमिति ॥ यदीत्यसंदिग्धे संदिग्धवचनं ॥ वेदाःप्रमाणंचेदितिवत् ॥ श्रोत्रमागत एव एतेनस्वस्य स्वीयानांचबलादि तुभ्यंनवाच्यमेव त्वयाज्ञातत्वादितिभावः ॥ ७७ ॥ निष्पत्य पुरान्निष्क्रम्य पुरुषोभव शूरोभव ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ वैदेहींसत्कृत्य क्षमापनंकृत्वा मांप्रणिपत्य नचेत्प्रदास्यसि तदात्वयिहते विभीषणस्यैश्वर्यंभविष्यति ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ग्राहयामास स्वेच्छयाग्रहणंकारयामास किमर्थमिदंतत्राह ॥ बलमित्यादि ॥ ८५ ॥ बलमेवदर्शयति ॥ सतानित्यादि ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ वालिपुत्रः प्रासादशिखरं ददर्शेतिशेषः ॥ दृष्ट्वाच तच्चकाम पदाक्रांतवान् ॥ ८८ ॥ तदाक्रांतंच प्रासादशिखरं पश्यतोदशग्रीवस्य पफाल शतधाविशीर्णमभूत् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ पश्यन्निति ॥ एकोपि समग्रंममबलंपराभूय निर्भयंगच्छति एवंविधेष्वनेकेषु मन्नाशोद्यतेषु कथंजीवनमितिपर्यालोचयन्नित्यर्थः ॥ ९२ ॥ युद्धायैवाभिवर्तत ॥ अभ्यव

॥७२॥

रावणस्यवचःश्रुत्वादीप्ताग्निमिवतेजसा॥ जगृहुस्तंततोघोराश्चत्वारोरजनीचराः ॥८४॥ ग्राहयामासतारेयःस्वयमात्मानमात्मवान्॥ बलंदर्शयितुंवीरोयातुधानगणेतदा ॥ ८५ ॥ सतान्बाहुद्वयासक्तानादायपतगानिव ॥ प्रासादंशैलसंकाशमुत्पपातांगदस्तदा ॥८६॥ तस्योत्पतनवेगेननिर्धूतास्तत्रराक्षसाः॥ भूमौनिपतिताःसर्वेराक्षसेंद्रस्यपश्यतः॥८७॥ ततःप्रासादशिखरंशैलशृंगमिवोन्नतं॥ चक्रामराक्षसेंद्रस्यवालिपुत्रःप्रतापवान्॥ ८८ ॥ पफालचतदाक्रांतंदशग्रीवस्यपश्यतः ॥ पुराहिमवतःशृंगंवज्रेणेवविदारितं ॥ ८९ ॥ भंक्त्वाप्रासादशिखरंनामविश्राव्यचात्मनः॥ विनद्यसुमहानादमुत्पपातविहायसा ॥ ९० ॥ व्यथयन्राक्षसान्सर्वान्हर्षयंश्चापिवानरान्॥ सवानराणांमध्येतुरामपार्श्वमुपागतः॥ ९१ ॥ रावणस्तुपरंचक्रेक्रोधंप्रासादधर्षणात्॥ विनाशंचात्मनःपश्यन्निश्वासपरमोभवत्॥ ९२॥ रामस्तुवद्भुभिर्हृष्टैर्विनदद्भिःप्लवंगमैः ॥ वृतोरिपुवधाकांक्षीयुद्धायैवाभिवर्तत ॥ ९३ ॥ सुषेणस्तुमहावीर्योगिरिकूटोपमोहरिः॥ वृद्धभिःसंवृतस्तत्रवानरैःकामरूपिभिः ॥ ९४ ॥ सतुद्वाराणिसंयम्यसुग्रीववचनात्कपिः॥ पर्यक्रामतदुर्धर्षोनक्षत्राणीवचंद्रमाः ॥ ९५ ॥ तेषामक्षौहिणिशतंसमवेक्ष्यवनौकसां ॥ लंकामुपनिविष्टानांसागरंचाभिवर्ततां ॥ ९६ ॥

युद्धकां०

॥७२॥

र्तत ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ पर्यक्रामत सर्वबलरक्षार्थं सर्वद्वारवृत्तांतग्रहणार्थंच ॥ नक्षत्राणि अश्विन्यादीनि ॥ ९५ ॥ अक्षौहिणिशतं ॥ आर्षोऽह्रस्वः ॥ अक्षादूहिन्यामितिवृद्धिः ॥ यावंतोऽक्षौहिण्यांगजाश्वरथिपदातयस्तत्संख्यावानराइत्यर्थः ॥ शतशब्दोनंतवाची ॥ सागरंचाभिवर्ततां सागरपर्यंतमभिव्याप्यवर्तमानानामित्यर्थः ॥ ९६ ॥

॥ ९७ ॥ वानरीकृतं वानररूपनिर्मितरूपमिवकृतं ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ राक्षसराजयोधरूपाणि रक्षांसीत्यर्थः ॥ १०० ॥ अनटमानः ॥ कतक० ॥ ३८ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु० एकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ततइति ॥ १ ॥ विधानं द्वाराणांरक्षाविधानमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ कपिलीकृतां कपिलवर्णवत्सदृशीकृ

राक्षसाविस्मयंजग्मुस्त्रासंजग्मुस्तथापरे॥ अपरेसमरेहर्षाद्धर्षमेवोपपेदिरे॥ ९७॥ कृत्स्नंहिकपिभिर्व्याप्तंप्राकारपरिखांतरं॥ ददृशूराक्षसादीनाःप्राकारंवानरीकृतं॥९८॥ हाहाकारमकुर्वंतराक्षसाभयमागताः॥९९॥ तस्मिन्महाभीषणकेप्रवृत्तेकोलाहलेराक्षसराजयोधाः॥ प्रगृह्यरक्षांसिमहायुधानियुगांतवाताइवसंविचेरुः॥१००॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० यु० एकचत्वारिंशःसर्गः॥ ४१ ॥ ॥७१॥

ततस्तेराक्षसास्तत्रगत्वारावणमंदिरं॥ न्यवेदयन्पुरींरुद्धांरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥१॥ रुद्धांतुनगरींश्रुत्वाजातक्रोधोनिशाचरः॥ विधानंद्विगुणंश्रुत्वाप्रासादंचाप्यरोहत॥२॥ सददर्शावृतांलंकांसशैलवनकाननां॥ असंख्येयैर्हरिगणैःसर्वतोयुद्धकांक्षिभिः॥३॥ सदृष्ट्वावानरैःसर्वैर्वसुधांकपिलीकृतां॥ कथंक्षपयितव्यास्युरितिचिंतापरोभवत्॥४॥ सचिंतयित्वासुचिरंधैर्यमालंब्यरावणः॥ राघवंहरियूथांश्चददर्शायतलोचनः॥५॥ राघवःसहसैन्येनमुदितोनामपुप्लुवे ॥ लंकांददर्शगुप्तांवैसर्वतोराक्षसैर्वृतां ॥ ६ ॥ दृष्ट्वादाशरथिर्लंकांचित्रध्वजपताकिनीं॥ जगाममनसासीतांदूयमानेनचेतसा॥ ७॥ अत्रसाम्लगशावाक्षीमल्कृतेजनकात्मजा॥ पीड्यतेशोकसंतप्ताकृशास्थंडिलशायिनी॥ ८॥ निपीड्यमानांधर्मात्मावैदेहीमनुचिंतयन्॥ क्षिप्रमाज्ञापयद्रामोवानरान्द्विषतांवधे ॥ ९॥ एवमुक्तेतुवचसि रामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ संघर्षमाणाःप्लवगाःसिंहनादैरपूरयन्॥१०॥

राक्षसराजयोधरूपाणि रक्षांसीत्यर्थः ॥१००॥ अनटमानः ॥ कतक० ॥३८॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु० एकचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ततइति ॥ १ ॥ विधानं द्वाराणांरक्षाविधानमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ कपिलीकृतां कपिलवर्णवत्सदृशीकृ

तां ॥ ४ ॥ ५ ॥ मुदितःपुप्लुवे नामशब्दोवाक्यालंकारे ॥ प्राकारसमीपमितिशेषः ॥ रामाधिरूढवानरप्लवनं रामेउपचर्यते ॥६॥ मनसाजगाम सस्मार ॥७॥ मल्कृते मन्निमित्तं शोकसंतप्तापि पीड्यते मदर्थं रामस्यैवंमहाक्लेशोजायतइतिखिन्नाभवतीत्यर्थः ॥८॥ निपीड्यमानां उत्करीत्येतिशेषः ॥ आज्ञापयत् आज्ञप्तवान् ॥९॥ संघर्षमाणाः अन्येभवितुंपरस्परंस्पर्धमानाः ॥ १० ॥

विकिराम विदारयाम ॥ ११ ॥ गिरिशृंगाणि सूक्ष्माणि ॥ शृंगंस्यात्पर्वतस्याग्रेशिखरंखंडशैलकेइतिनिघंटुः ॥ १२ ॥ प्रेक्षतः प्रेक्षंतमनादृत्येत्यर्थः ॥ राघवस्यप्रियोयः कामोमनो रथस्तत्सिध्यर्थं ॥ आरुरुहुः लंकां लंकाप्राकारमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परिखानितिपुंस्त्वमार्षं ॥ १६ ॥ १७ ॥ कांचनानि तन्मयानि ॥ कैलासशिखराग्राणि तद्वदुच्चावचा नि गोपुराणि ॥ १८ ॥ आप्लवंतः समंतात्प्लवंतः ॥ प्लवंतः प्राकाराभिमुखंप्लवंतः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्राकारंनिपीड्योपनिविष्टाइतिसेनाप्रवेशार्थंबहिःप्राकारंभंक्त्वास्थिताः ॥ एतस्मि

शिखरैर्विकिरामैतांलंकांमुष्टिभिरेववा ॥ इतिस्मदधिरेसर्वेमनांसिहरियूथपाः ॥ ११ ॥ उद्यम्यगिरिशृंगाणिमहांतिशिखराणिच ॥ तरूंश्चोत्पाट्यविविधांस्तिष्ठंतिहरियूथपाः ॥ १२ ॥ प्रेक्षतोराक्षसेंद्रस्यतान्यनीकानिभागशः ॥ राघवप्रियकामार्थेलंकामारुरुहुस्तदा ॥ १३ ॥ तेताम्रवक्त्राहेमाभारामार्थेत्यक्तजीविताः ॥ लंकामेवाभ्यवर्तंतसालभूधरयोधिनः ॥ १४ ॥ तेद्रुमैःपर्वताग्रैश्चमुष्टिभिश्चप्लवंग माः ॥ प्राकाराग्राण्यसंख्यानिममंथुस्तोरणानिच ॥ १५ ॥ परिखान्पूरयंतश्चप्रसन्नसलिलाशयान् ॥ पांसुभिःपर्वताग्रैश्चतृणैःकाष्ठैश्च वानराः ॥ १६ ॥ ततःसहस्रयूथाश्चकोटियूथाश्चयूथपाः ॥ कोटियूथशताश्चान्येलंकामारुरुहुस्तदा ॥ १७ ॥ कांचनानिप्रमर्दंतस्तोरणा निप्लवंगमाः ॥ कैलासशिखराग्राणिगोपुराणिप्रमथ्यच ॥ १८ ॥ विषाप्लवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ लंकांतामभिधावंतिमहावार णसन्निभाः ॥ १९ ॥ जयत्युरुबलोरामोलक्ष्मणश्चमहाबलः ॥ राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणाभिपालितः ॥ २० ॥ इत्येवंघोषयंतश्चगर्जंत श्चप्लवंगमाः ॥ अभ्यधावंतलंकायाःप्राकारंकामरूपिणः ॥ २१ ॥ वीरबाहुःसुबाहुश्चनलश्चपनसस्तथा ॥ निपीड्योपनिविष्टास्तेप्राकारं हरियूथपाः ॥ एतस्मिन्नंतरेचक्रुःस्कंधावारनिवेशनं ॥ २२ ॥ पूर्वद्वारंतुकुमुदःकोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौहरिभिर्जित काशिभिः ॥ २३ ॥ न्नंतरे बहिःप्राकारंभंक्त्वा सेनाप्रवेशसमये स्कंधावारस्य सेनानिवेशस्य निवेशनं व्यूहभावेनस्थापनं ॥ २२ ॥ तत्प्रकारः पूर्वद्वारमित्यादि ॥ पूर्वादिशब्दा ईशानाग्निनिर्ऋतिवायुदिक्पराः ॥ नीलादीनां साक्षात्पूर्वादिद्वारनिरोधकतायाःप्रागुक्तत्वात् ॥ एवंच तदुपोद्बलनार्थमेषांतत्तत्कोणेस्थितिःपूर्वद्वारं पूर्वद्वारोपदिशमित्यर्थः ॥ २३ ॥

तस्यैव ईशानदिग्वर्तिकुमुदस्यैव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सुग्रीवश्चेति ॥ अयंच वायुकोणस्थइतिप्रागेवोक्तं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ यत्र महाबलोरामस्तत्रतस्थावि त्यन्वयः ॥ ३० ॥ गवाक्षइति ॥ अयंगवाक्षोरामपार्श्वस्थगवाक्षादन्योज्ञेयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एतद्वाक्यं निर्याणाज्ञावाक्यं ॥ भीमनिर्घोषंयथातथा रजनीचरैरुद्घुष्टं उद्घो

सहायार्थेतुतस्यैवनिविष्टःप्रसभोहरिः ॥ पनसश्चमहाबाहुर्वानरैरभिसंवृतः ॥ २४ ॥ दक्षिणद्वारमासाद्यवीरःशतबलिःकपिः ॥ आवृ त्यबलवांस्तस्थौविंशत्याकोटिभिर्वृतः ॥ २५ ॥ सुषेणःपश्चिमद्वारंगत्वातारापिताबली ॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौकोटिकोटिभिरावृतः ॥ २६ ॥ उत्तरद्वारमागम्यरामःसौमित्रिणासह ॥ आवृत्यबलवांस्तस्थौसुग्रीवश्चहरीश्वरः ॥ २७ ॥ गोलांगूलोमहाकायोगवाक्षोभी मदर्शनः ॥ वृतःकोट्यामहावीर्यस्तस्थौरामस्यपार्श्वतः ॥ २८ ॥ ऋक्षाणांभीमकोपानांधूम्रःशत्रुनिबर्हणः ॥ वृतःकोट्यामहावीर्यस्त स्थौरामस्यपार्श्वतः ॥ २९ ॥ सन्नद्धस्तुमहावीर्योगदापाणिर्विभीषणः ॥ वृतोयत्तैस्तुसचिवैस्तस्थौयत्रमहाबलः ॥ ३० ॥ गजोगवा क्षोगवयःशरभोगंधमादनः ॥ समंतात्परिधावंतोररक्षुर्हरिवाहिनीं ॥ ३१ ॥ ततःकोपपरीतात्मारावणोराक्षसेश्वरः ॥ निर्याणंसर्वसै न्यानांद्रुतमाज्ञापयत्तदा ॥ ३२ ॥ एतच्छ्रुत्वातदावाक्यंरावणस्यमुखेरितं ॥ सहसाभीमनिर्घोषमुद्घुष्टंरजनीचरैः ॥ ३३ ॥ ततःप्रबो धिताभेर्यःचंद्रपांडुरपुष्कराः ॥ हेमकोणैरभिहताराक्षसानांसमंततः ॥ ३४ ॥ विनेदुश्चमहाघोषाःशंखाःशतसहस्रशः ॥ राक्षसानांसु घोराणांमुखमारुतपूरिताः ॥ ३५ ॥ तेबभुःशुकनीलांगाःसशंखारजनीचराः ॥ विद्युन्मंडलसन्नद्धाःसबलाकाइवांबुदाः ॥ ३६ ॥

षितमभूत् ॥ ३३ ॥ चंद्रवत्पांडुराणि पुष्कराणि मुखानि यासांताः ॥ पुष्करंकरिहस्ताग्रेवाद्यभांडमुखेजलइत्यमरः ॥ हेमकोणैरभिहताः स्वर्णमयवादनदंडाभिहताः ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ विद्युन्मंडलसन्नद्धत्वस्थाने राक्षसेषुभूषणभूषितत्वंज्ञेयं ॥ ३६ ॥

सैन्याः सेनायांसमवेतायेसैन्यास्तेसैनिकाश्चतेइत्यमरः ॥ समये प्रलयकाले पूर्यमाणस्य महामेघैरितिशेषः ॥ वेगास्तरंगाः ॥ ३७ ॥ येन अतिदूरवर्तीमलयोपिपूरितःस्यात्तादृशोनादोमुक्तः सानुर्महाप्रस्थः प्रस्थःक्षुद्रः ॥ ३८ ॥ अभ्यनादयत् प्रतिध्वनियुक्तानकरोत् ॥ ३९ ॥ गजानांबृंहितैरित्यादीनामभ्यनादयन्नित्यनेनान्वयः ॥ ४० ॥ देवासुरे तयुद्धे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दक्षाम्रदूनांयुद्धसाधनानि पर्वताग्रादीनिक्रूरक्रूरतराणामितिविवेकः ॥ ४३ ॥ राजन्रावण जयजयेतिरक्षसामुक्तिः ॥ स्वस्वनामरूपां कथां

निष्पतंतिततःसैन्यारुष्टारावणचोदिताः ॥ समयेपूर्यमाणस्यवेगाइवमहोदधेः ॥ ३७॥ ततोवानरसैन्येनमुक्तोनादःसमंततः ॥ मलयःपूरितोयेनससानुप्रस्थकंदरः ॥ ३८॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःसिंहनादस्तरस्विनां ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचसागरंचाभ्यनादयत् ॥ ३९ ॥ गजानांबृंहितैःसार्धंहयानांहेषितैरपि ॥ रथानांनेमिनिर्घोषैरक्षसांपदनिस्वनैः ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नंतरेघोरःसंग्रामःसमपद्यत ॥ रक्षसां वानराणांचयथादेवासुरेपुरा ॥ ४१ ॥ तेगदाभिःप्रदीप्ताभिःशक्तिशूलपरश्वधैः ॥ निजघ्नुर्वानरान्सर्वान्कथयंतःस्वविक्रमान् ॥ ४२ ॥ तथावक्षैर्महाकायाःपर्वताग्रैश्चवानराः ॥ निजघ्नुस्तानिरक्षांसिनखैर्दंतैश्चवेगिनः ॥४३॥ राजाजयतिसुग्रीवइतिशब्दोमहानभूत्॥ राजन्जयजयेत्युक्त्वास्वस्वनामकथांततः ॥ ४४ ॥ राक्षसास्त्वपरेभीमाःप्राकारस्थामहींगतान् ॥ वानरान्भिंडिपालैश्चशूलैश्चैवव्यदारयन् ॥ ४५ ॥ वानराश्चापिसंक्रुद्धाःप्राकारस्थान्महींगताः ॥ राक्षसान्यातयामासुःखमाप्लुत्यस्वबाहुभिः ॥४६॥ ससंप्रहारस्तुमुलोमांसशोणितकर्दमः ॥ रक्षसांवानराणांचसंबभूवाद्भुतोपमः ॥ ४७ ॥

शब्दंचोक्त्वा वानरान्व्यदारयन्नितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अत्र राक्षसास्त्वपरेइत्यर्धं प्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

एतद्युद्धोत्तरं प्रत्यवहारःसेनायाइतिभारताल्लभ्यते ॥ ततःप्रत्यवहारोभूत्सैन्यानांराघवाज्ञया ॥ ततोनिविशमानांस्तान्सैनिकान्रावणानुगाः ॥ अभिजग्मुर्गणाएकेपिशाचक्षुद्ररक्षसां ॥ ततोभिपततांतेषामदृश्यानांदुरात्मनां ॥ अंतर्धानवधंतज्ज्ञश्चकारसविभीषणइतितत्रोक्तं ॥ उत्सवमानः ॥ कतकः ॥३९॥ इतिश्रीरामाभि०वा०यु० द्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बलरोषः परस्परबलदर्शनजोरोषः एतावद्दिनयुद्धेपिबहवएवतिष्ठंतीत्येवंरोषइतिभावः ॥ १ ॥ कांचनापीडैः कांचनभूषणव

इत्यार्षेश्रीम०वा०यु० द्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ युध्यतांतुततस्तेषांवानराणांमहात्मनां ॥ रक्षसांसंबभूवाथबलरोषःसुदारुणः ॥ १ ॥ तेहयैःकांचनापीडैर्गजैश्चाग्निशिखोपमैः ॥ रथैश्चादित्यसंकाशैःकवचैश्चमनोरमैः ॥ २ ॥ निर्ययू राक्षसावीरानादयंतोदिशोदश ॥ राक्षसाभीमकर्माणोरावणस्यजयैषिणः ॥३॥ वानराणामपिचमूर्बृहतीजयमिच्छतां ॥ अभ्यधावततांसेनांरक्षसांघोरकर्मणां ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरेतेषामन्योन्यमभिधावतां ॥ रक्षसांवानराणांचद्वंद्वयुद्धमवर्तत ॥५॥ अंगदेनेंद्रजित्सार्धंवालिपुत्रेणराक्षसः ॥ अयुध्यतमहातेजारुयंबकेणयथांधकः ॥ ६ ॥ प्रजंघेनचसंपातिर्नित्यंदुर्धर्षणोरणे ॥ जंबुमालिनमारब्धो हनूमानपिवानरः ॥७॥ संगतस्तुमहाक्रोधोराक्षसोरावणानुजः ॥ समरेतीक्ष्णवेगेनशत्रुघ्नेनविभीषणः ॥ ८॥ तपनेनगजःसार्धंराक्षसेनमहाबलः ॥ निकुंभेनमहातेजानीलोपिसमयुध्यत ॥ ९ ॥ वानरेंद्रस्तुसुग्रीवःप्रघसेनसुसंगतः ॥ संगतःसमरेश्रीमान्विरूपाक्षेण लक्ष्मणः ॥ १० ॥ अग्निकेतुःसुदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ मित्रघ्नोयज्ञकोपश्चरामेणसहसंगताः ॥ ११ ॥ द्विः अग्निशिखोपमैस्तद्वदुर्धर्षैः ॥ २ ॥ निर्ययुरिति ॥ अनेनवाल्मीकिनापि प्रत्यवहारोध्वनितः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अन्योन्यमभिधावतां द्वंद्वयुद्धार्थमितिभावः ॥ ५ ॥ तान्येवद्वंद्वयुद्धान्याह ॥ अंगदेनेति ॥ ६ ॥ प्रजंघेन तदाख्यरक्षसा ॥ संपातिस्तुत्रिभिर्बाणैःप्रजंघेनसमाहनइतिलिंगात् ॥ दुर्धर्षणः दुःसहः आरब्धोयुद्धमारब्धवान् ॥ ७ ॥ शत्रुघ्नेन तदाख्यरक्षसा मित्रघ्नेनेतिकत्रित्पाठः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

राक्षसाभ्यां वज्रमुष्ट्यशनिप्रभाभ्यां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥१६॥ केशैःशाद्वलवत्यः केशशाद्वलाः शरीराण्येवसंघाटाःकाष्ठसंचयास्तद्वहाःप्रसुस्रुः प्रसुस्रुवुरित्यर्थः ॥ १७ ॥ अनुक्रांतानां क्रमेणयुद्धकथनमाजघानेति ॥ शत्रुसैन्यविदारणमित्यंगदविशेषणं ॥ १८ ॥ तस्येंद्रजितः तस्यरथं तस्यैवगदया स्वापहृतया जघान ॥ १९ ॥

वज्रमुष्टिश्चमैंदेनद्विविदेनाशनिप्रभः॥ राक्षसाभ्यांसुघोराभ्यांकपिमुख्यौसमागतौ ॥ १२॥ वीरःप्रतपनोघोरोराक्षसोरणदुर्धरः॥ समरेतीक्ष्णवेगेननलेनसमयुध्यत॥१३॥ धर्मस्यपुत्रोबलवान्सुषेणइतिविश्रुतः ॥ सविद्युन्मालिनासार्धमयुध्यतमहाकपिः॥१४॥ वानराश्चपरेघोराराक्षसैरपरैःसह॥ द्वंद्वंसमीयुःसहसायुध्वाचबहुभिःसह॥ १५॥तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणं॥ रक्षसांवानराणांचवीराणांजयमिच्छतां॥१६॥हरिराक्षसदेहेभ्यःप्रस्रुताःकेशशाद्वलाः ॥शरीरसंघाटवहाःप्रसुस्रुःशोणितापगाः॥ १७॥ आजघानेंद्रजित्क्रुद्धोवज्रेणेवशतक्रतुः॥ अंगदंगदयावीरंशत्रुसैन्यविदारणं॥ १८॥ तस्यकांचनचित्रांगंरथंसाश्वंससारथिं॥ जघानगदयाश्रीमानंगदोवेगवान्हरिः॥ १९॥ संपातिस्तुप्रजंघेनत्रिभिर्बाणैःसमाहतः ॥ निजघानाश्वकर्णेनप्रजंघंरणमूर्धनि ॥ २०॥ जंबुमालीरथस्थस्तुरथशक्त्यामहाबलः॥ विभेदसमरेक्रुद्धोहनूमंतंस्तनांतरे॥ २१॥ तस्यतंरथमास्थायहनूमान्मारुतात्मजः॥ प्रममाथ तलेनाशुसहतेनैवरक्षसा॥ २२॥ नदन्प्रतपनोघोरोनलंसोभ्यनुधावत॥ नलःप्रतपनस्याशुपातयामासचक्षुषी॥२३॥ भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैःक्षिप्रहस्तेनरक्षसा॥ ग्रसंतमिवसैन्यानिप्रघसंवानराधिपः॥२४॥ सुग्रीवःसप्तपर्णेननिजघानजवेनच॥ प्रपीड्यशरवर्षेणराक्षसंभीमदर्शनं॥ २५॥

अश्वकर्णोवृक्षविशेषः॥ तेन प्रजंघमाजघान संपातिरित्यनुकर्षः॥ २०॥ रथस्थाशक्तिः रथशक्तिः॥२१॥ तेन रक्षसासह तस्यरथं प्रममाथ तेनजंबुमालीमृतइतिगम्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥ तीक्ष्णैः शरैर्भिन्नगात्रोनलः प्रतपनस्य चक्षुषीपातयामास नखैराकृष्येतिशेषः॥ ग्रसंतमित्यादिना प्रघससुग्रीवयोः॥ २४ ॥ सप्तपर्णोवृक्षविशेषः ॥ २५ ॥

॥२६॥ चतुर्भिश्चिच्छेद नाधिकैरित्यर्थः ॥२७॥ अद्रःक्षौममितिकतकः॥ विमानमित्यन्ये ॥२८॥२९॥३०॥ रथस्यचक्रं रथचक्रं निकुंभस्यच निकुंभस्यतत्सारथेश्चशि

निजघानविरूपाक्षंशरेणैकेनलक्ष्मणः॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चराक्षसः ॥ मित्रघ्नोयज्ञकोपश्चरामंमादीपयंश्छरैः ॥ २६॥ तेषांचतुर्णांरामस्तुशिरांसिसमरेशरैः॥ क्रुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेदघोरैरग्निशिखोपमैः ॥२७॥ वज्रमुष्टिस्तुमैंदेनमुष्टिनानिहतोरणे॥ पपातसरथःसाश्वःसुरादृढइवभूतले॥ २८॥ निकुंभस्तुरणेनीलंनीलांजनचयप्रभं॥ निर्बिभेदशरैस्तीक्ष्णैःकरैर्मेघमिवांशुमान्॥ २९॥पुनःशरशतेनाथक्षिप्रहस्तोनिशाचरः॥ विभेदसमरेनीलंनिकुंभःप्रजहासच॥३०॥तस्यैवरथचक्रेणनीलोविष्णुरिवाहवे॥शिरश्चिच्छेदसमरेनिकुंभस्यचसारथेः॥ ३१ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शोद्विविदश्चसमप्रभं ॥ जघानगिरिशृंगेणमिषतांसर्वरक्षसां ॥ ३२॥ द्विविदंवानरेंद्रंतंद्रुमयोधिनमाहवे॥ शरैरशनिसंकाशैःसविव्याधाशनिप्रभः॥ ३३॥ सशरैरभिविद्धांगोद्विविदःक्रोधमूर्च्छितः॥ सालेनसरथंसाश्वंनिजघानाशनिप्रभं॥ ३४॥ विद्युन्मालीरथस्थस्तुशरैःकांचनभूषणैः॥ सुषेणंताडयामाससननादचमुहुर्मुहुः॥ ३५॥ तंरथस्थमथोदृष्ट्वासुषेणोवानरोत्तमः॥ गिरिशृंगेणमहतारथमाशुन्यपातयत् ॥३६॥ लाघवेनतुसंयुक्तोविद्युन्मालीनिशाचरः॥ अपक्रम्यरथात्तूर्णंगदापाणिःक्षितौस्थितः॥३७॥ततःक्रोधसमाविष्टःसुषेणोहरिपुंगवः॥शिलांसुमहतींगृह्यनिशाचरमभिद्रवत्॥३८॥ तमापतंतंगदयाविद्युन्मालीनिशाचरः॥ वक्षस्यभिजघानाशुसुषेणंहरिपुंगवं॥३९॥ गदाप्रहारंतंघोरमचिंत्यप्लवगोत्तमः॥ तांतूष्णीं पातयामासतस्योरसिमहाम्रधे॥ ४० ॥ शिलाप्रहाराभिहतोविद्युन्मालीनिशाचरः॥ निष्पिष्टहृदयोभूमौगतासुर्निपपातह॥ ४१ ॥ एवंतैर्वानरैःशूरैःशूरास्तेरजनीचराः॥ द्वंद्वेविमथितास्तत्रदैत्याइवदिवौकसैः॥ ४२॥

रश्चिच्छेद ॥२१॥ वज्राशनिसमस्पर्शः तथाक्रूरमुष्टिप्रहार इत्यर्थः ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ अपक्रम्यावरुह्य ॥२७॥२८॥२९॥ अचिंत्याचिंतयित्वा ॥ तांपूर्वगृहीतां शिलां ॥४०॥४१॥ दिवौकसैर्देवैः आर्षप्रयोगः ॥४२॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अस्तमथाभिकांक्षिणः रात्रौ रक्षसांबलाधिक्यात् ॥ ४७ ॥ उत्सवमानः ॥ क० ॥ ४२ ॥ इतिरामाभिरा०वा०आ०यु०त्रिचत्वारिं शःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युध्यतामिति ॥ १ ॥ निशायुद्धंप्रवृत्तं परस्परं बहुसेनादर्शनजदोषादितिभावः ॥ पौषीपौर्णमास्यांसुवेलारोहणस्य स्प ष्टप्रतीतेः ॥ सेनाविभागादिनापौषेकृष्णेतीतेमाघशुक्लप्रतिपदियुद्धारंभेबहुदिनपर्यंतंसंकुलंयुद्धंसामान्येनउक्तं ॥ तदुत्तरदिनेचेदंनिशायुद्धंप्रवृत्तं ॥ ततोजज्ञेमहायुद्धंसंकुलंक

भल्लैश्चान्यैर्गदाभिश्चशक्तितोमरसायकैः ॥ अपविद्धैश्चापिरथैस्तथासांग्रामिकैर्हयैः ॥ ४३ ॥ निहतैःकुंजरैर्मत्तैस्तथावानरराक्षसैः ॥
चक्राक्षयुगदंडैश्चभग्नैर्धरणिसंश्रितैः ॥ ४४ ॥ बभूवायोधनंघोरंगोमायुगणसेवितं ॥ कबंधानिसमुत्पेतुर्दिक्षुवानरराक्षसां ॥ ४५ ॥
विमर्देतुमुलेतस्मिन्देवासुररणोपमे ॥ ४६ ॥ निहन्यमानाहरिपुंगवैस्तदानिशाचराःशोणितगंधमूर्च्छिताः ॥ पुनःसुयुद्धंतरसासमा
श्रितादिवाकरस्यास्तमथाभिकांक्षिणः ॥ ४७ ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०आ०यु०त्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
युध्यतामेवतेषांतुतदावानरराक्षसां ॥ रविरस्तंगतोरात्रिःप्रवृत्ताप्राणहारिणी ॥ १ ॥ अन्योन्यंबद्धवैराणांघोराणांजयमिच्छतां ॥ संप्र
वृत्तंनिशायुद्धंतदावानरराक्षसां ॥ २ ॥ राक्षसोसीतिहरयोवानरोसीतिराक्षसाः ॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ ३ ॥ हत
दारयचैहीतिकथंविद्रवसीतिच ॥ एवंसुमुतुलःशब्दस्तस्मिन्सैन्येतुशुश्रुवे ॥ ४ ॥ कालाःकांचनसन्नाहास्तस्मिंस्तमसिराक्षसाः ॥ संप्रह
श्यंतशैलेंद्रादीप्तौषधिवनाइव ॥ ५ ॥ तस्मिंस्तमसिदुष्पारेराक्षसाःक्रोधमूर्च्छिताः ॥ परिपेतुर्महावेगाभक्षयंतःप्लवंगमान् ॥ ६ ॥

पिरक्षसां ॥ मध्याह्नेप्रथमंयुद्धंप्रारब्धंप्रतिपद्यभूदितिपाद्मोक्तेः ॥ अत्रप्रकरणे तमसिदुष्पारे तमसिदारुणे इतिवारंवारंवाल्मीक्युक्तेरिदंरात्रियुद्धं कृष्णपक्षांत्यदिनेष्वि तिप्रतीयते अत्रतत्त्वंवक्ष्यामः ॥ २ ॥ ३ ॥ हतइदंहंतेर्लोटिमध्यमपुरुषबहुवचनं हननंकुरुतेत्यर्थः ॥ दारय विदारणंकुरु ॥ एहि आगच्छ ॥ कथंविद्रवसि कथंपलायसे एवं तुमुलःशब्दस्तस्मिन्सैन्येशुश्रुवे ॥ ४ ॥ कालाः कृष्णवर्णाः कांचनसन्नाहाः सुवर्णकवचाः ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ अक्षोभयन्निितिपदं ॥ पताकाध्वजिनः पताकोपेतध्वजवंतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रवराणि श्रेष्ठानि ॥ १० ॥ रथनेमिसमुद्धतंरजोयुध्यतां कर्णनेत्राणि रुरोध ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ स्तनमानानां स्तनतां ॥ शस्तानां हिंसितानां ॥ १३ ॥ कामरूपिभिरुपलक्षितामेदिनी शस्त्राण्येवपुष्पोपहारोयस्यांतादृशीवआसीत् ॥ १४ ॥ शोणितानामास्रावैः

तेहयान्कांचनापीडान्ध्वजांश्चाशीविषोपमान् ॥ आप्लुत्यदशनैस्तीक्ष्णैर्भीमकोपाव्यदारयन् ॥ ७ ॥ वानराबलिनोयुद्धेक्षोभयन्राक्ष
सींचमूं ॥ कुंजरान्कुंजरारोहान्पताकाध्वजिनोरथान् ॥ ८ ॥ चकर्षुश्चददंशुश्चदशनैःक्रोधमूर्च्छिताः ॥ लक्ष्मणश्चापिरामश्चशरैराशी
विषोपमैः ॥ ९ ॥ दृश्यादृश्यानिरक्षांसिप्रवराणिनिजघ्नतुः ॥ तुरंगखुरविध्वस्तंरथनेमिसमुत्थितं ॥ १० ॥ रुरोधकर्णनेत्राणियुध्यतां
धरणीरजः ॥ वर्तमानेतथाघोरेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ रुधिरौघामहाघोरानद्यस्तत्रविसुस्रुवुः ॥ ११ ॥ ततोभेरीमृदंगानांपणवानांचनिस्व
नः ॥ शंखनेमिस्वनोन्मिश्रःसंबभूवाद्भुतोपमः ॥ १२ ॥ हयानांस्तनमानानांराक्षसानांचनिस्वनः ॥ शस्त्राणांवानराणांचसंबभूवात्र
दारुणः ॥ १३ ॥ हतैर्वानरमुख्यैश्चशक्तिशूलपरश्वधैः ॥ निहतैःपर्वताकारैराक्षसैःकामरूपिभिः ॥ १४ ॥ शस्त्रपुष्पोपहाराचतत्रासीद्युद्ध
मेदिनी ॥ दुर्ज्ञेयादुर्निवेशाचशोणितास्रावकर्दमा ॥ १५ ॥ सावभूवनिशाघोराहरिराक्षसहारिणी ॥ कालरात्रीवभूतानांसर्वेषांदुर
तिक्रमा ॥ १६ ॥ ततस्तेराक्षसास्तत्रतस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ राममेवाभ्यवर्तंतसंहृष्टाःशरवृष्टिभिः ॥ १७ ॥ तेषामापततांशब्दःक्रुद्धा
नामपिगर्जतां ॥ उद्वर्तइवसत्वानांसमुद्राणामभूत्स्वनः ॥ १८ ॥ तेषांरामशरैःषड्भिःषट्जघाननिशाचरान् ॥ निमेषांतरमात्रेणशरै
रग्निशिखोपमैः ॥ १९ ॥ यज्ञशत्रुश्चदुर्धर्षोमहापार्श्वमहोदरौ ॥ वज्रदंष्ट्रोमहाकायस्तोचौभौशुकसारणौ ॥ २० ॥ कर्दमोयस्यांसा ॥ १५ ॥ का
लरात्री संहाररात्रिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ उद्वर्तं प्रलयकाले ॥ १८ ॥ षड्भिः षडितिप्रधानानीतिशेषः ॥ १९ ॥ तेषड्गण्यंते ॥ यज्ञशत्रुरितिदुर्धर्षइतियज्ञशत्रोर्विशेषणं ॥ महाकायइति व
ज्रदंष्ट्रस्य इमौ शुकसारणौचारत्वेनप्रेषिताभ्यामन्यावेवेतिबहवः ॥ताविति पदस्वारस्याच्चारत्वेनप्रेषितावेवमौराज्ञाधिकृतावपि राजसन्निधिंपरित्यज्य युद्धेमृतावित्यन्ये ॥ २० ॥

यतः सावशेषायुषोऽतोयुद्धादपसृताअभवन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ घोरा सानिशा भूयोघोरतराबभूव ॥ २५ ॥ २६ ॥ भक्षयन् अभक्षयन् ॥ २७ अंगदेन हता

तेतुरामेणबाणौघैःसर्वमर्मसुताडिताः॥ युद्धादपसृतास्तत्रसावशेषायुषोभवन् ॥ २१ ॥ निमेषांतरमात्रेणघोरैरग्निशिखोपमैः॥ दिशश्चकारविमलाःप्रदिशश्चमहारथः ॥ २२॥ येत्वन्येराक्षसावीरारामस्याभिमुखेस्थिताः ॥ तेपिनष्टाःसमासाद्यपतंगाइवपावकं ॥ २३ ॥ सुवर्णपुंखैर्विंशिखैःसंपतद्भिःसमंततः ॥ बभूवरजनीचित्राखद्योतैरिवशारदी ॥ २४ ॥ राक्षसानांचनिनदैर्भेरीणांचैवनिस्वनैः ॥ साबभूवनिशाघोराभूयोघोरतराभवत् ॥ २५ ॥ तेनशब्देनमहताप्रदृद्देनसमंततः ॥ त्रिकूटःकंदराकीर्णःप्रव्याहरदिवाचलः ॥ २६॥ गोलांगूलामहांकायास्तमसातुल्यवर्चसः॥ संपरिष्वज्यबाहुभ्यांभक्षयन्राजनीचरान्॥ २७॥ अंगदस्तुरणेशत्रून्निहंतुंसमुपस्थितः॥ इंद्रजित्तुरथंत्यक्त्वाहताश्वोहतसारथिः॥ अंगदेनमहायस्तस्तत्रैवांतरधीयत ॥ २८॥ तत्कर्मवालिपुत्रस्यसर्वेदेवाःसहर्षिभिः॥ तुष्टुवुःपूजनार्हस्यतोचोभौरामलक्ष्मणौ॥ २९ ॥ प्रभावंसर्वभूतानिविदुरिंद्रजितोयुधि ॥ ततस्तेनमहात्मानंदृष्ट्वातुष्टाःप्रधर्षितम्॥ ॥ ३० ॥ ततःप्रहृष्टाःकपयःससुग्रीवविभीषणाः॥ साधुसाध्वितिनेदुश्चदृष्ट्वाशत्रुंपराजितं ॥ ३१ ॥ इंद्रजित्तुतदानेननिर्जितोभीमकर्मणा॥ संयुगेवालिपुत्रेणक्रोधंचक्रेसुदारुणं॥ ३२ ॥ सोंतर्धानगतःपापोरावणीरणकर्शितः ॥ ब्रह्मदत्तवरोवीरोरावणिःक्रोधमूर्च्छितः॥ ३३॥ अदृश्योनिशितान्बाणान्मुमोचाशनिवर्चसः॥ रामंचलक्ष्मणंचैवघोरैर्नागमयैःशरैः॥३४॥ बिभेदसमरेक्रुद्धःसर्वगात्रेषु राघवौ॥ मायायासंवृतस्तत्रमोहयन्राघवौयुधि॥ ३५॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकूटयोधीनिशाचरः ॥ बबंधशरबंधेनभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ ३६ ॥ श्वोऽतएवमहायस्तोमहाखेदंप्राप्तइंद्रजित्तुनत्रैवांतरधीयतेत्यन्वयः ॥ २८॥ २९॥ यतःइंद्रजितोयुधिप्रभावंविदुरतस्तेनांगदेनतमिंद्रजितंप्रधर्षितंदृष्ट्वा महात्मानं तमंगदंदृष्ट्वा तुष्टाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शरबंधेन शरपरिणतनागपाशबंधेन ॥ अयंशरबंधोभाद्रकृष्णांत्यदिनेषुइत्ययेनिरूपयिष्यामः ॥ ३६ ॥

बाणपातांतरे शरतल्पमध्ये ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ दारुमानः ॥ कतकः ॥ ४२ ॥ इतिरामाभि० वा० यु० पंचचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
यां पृथ्वीथिवींच वीक्षमाणाअतिभयादितिशेषः ॥ संततौ व्याप्तौ ॥ १ ॥ देवेइंद्रे दृष्टेव कृतकर्मणितस्मिन्राक्षसे उपरतेसति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ रुधिरस्य स्रावः प्रवाहस्तेन

बाणपातांतरेरामंपातितंपुरुषर्षभं ॥ सतत्रलक्ष्मणोदृष्ट्वानिराशोजीवितेऽभवत् ॥ २५॥ रामंकमलपत्राक्षंशरण्यंरणतोषिणं॥ शुशोच भ्रातरंदृष्ट्वापतितंधरणीतले॥ २६ ॥ हरयश्चापितंदृष्ट्वासंतापंपरमंगताः॥ शोकार्ताश्चुक्रुशुर्घोरमश्रुपूरितलोचनाः॥ २७॥ बद्धौतुतौ वीरशयेशयानौतेवानराःसंपरिवार्यतस्थुः॥ समागतावायुसुतप्रमुख्याविषादमार्ताःपरमंचजग्मुः॥ २८॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० यु० पंचचत्वारिंशःसर्गः॥ ४५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ततोद्यांपृथिवींचैववीक्षमाणावनौकसः॥ ददृशुःसंततौबाणैर्भ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १ ॥ दृष्ट्वेवोपरतेदेवेकृतकर्मणिराक्षसे ॥ आजगामाथतंदेशंससुग्रीवोविभीषणः ॥ २ ॥ नीलश्चद्विविदोमैंदःसुषेणःकुमुदोंगदः ॥ तूर्णंहनुमतासार्धमन्वशोचंतराघवौ ॥ ३ ॥ अचेष्टौमंदनिश्वासौशोणितेनपरिप्लुतौ ॥ शरजालाचितौस्तब्धौशयानौशरतल्पगौ ॥ ४ ॥ निश्वसंतौयथासर्पौनिश्चेष्टौदीनविक्रमौ ॥ रुधिरस्रावदिग्धांगौतपनीयाविवध्वजौ ॥ ५ ॥ तौवीरशयनेवीरौशयानौमंदचेष्टितौ ॥ यूथपैःस्वैःपरिवृतौवाष्पव्याकुललोचनैः ॥ ६ ॥ राघवौपतितौदृष्ट्वाशरजालसमन्वितौ ॥ बभूवुर्व्यथिताःसर्वेवानराःसविभीषणाः ॥ ७ ॥ अंतरिक्षंनिरीक्षंतोदिशःसर्वाश्चवानराः ॥ नचैनंमायया छन्नंददृशूरावणिंरणे ॥ ८ ॥ तंतुमायाप्रतिच्छन्नंमाययैवविभीषणः ॥ वीक्ष्यमाणोददर्शाग्रेभ्रातुःपुत्रमवस्थितं ॥ तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ९ ॥ ददर्शांतर्हितंवीरंवरदानाद्विभीषणः ॥ तेजसायशसाचैवविक्रमेणचसंयुतः ॥ १० ॥ दिग्धांगौ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मायया छन्नमेनं रावणिं वानरानददृशुः ॥ ८ ॥ किंतु मायाप्रतिच्छन्नं तं भ्रातुःपुत्रं रावणिं विभीषणएवमाययाददर्श ॥ ९ ॥ वरदानाद्ब्रह्मवरदानलब्धयांतर्धानविद्ययांतर्हितं ॥ १० ॥

आत्मनः कर्म समीक्ष्य शयानौ तौच समीक्ष्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यत्कृते ययोराघवयोर्निमित्तं तद्भयेनेतियावत् ॥ गात्रैः शयनमस्पृष्ट्वैव त्रियामारात्रिर्याति अनिद्र

इंद्रजित्त्वात्मनःकर्मतौशयानौसमीक्ष्यच ॥ उवाचपरमप्रीतोहर्षयन्सर्वराक्षसान् ॥ ११ ॥ दूषणस्यचहंतारौखरस्यचमहाबलौ ॥ सा
दितौमामकैर्बाणैर्भ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ १२ ॥ नेमौमोक्षयितुंशक्यावेतस्मादिषुबंधनात् ॥ सर्वैरपिसमागम्यसर्षिसंघैःसुरासुरैः
॥ १३ ॥ यत्कृतेचिंतयानस्यशोकार्तस्यपितुर्मम ॥ अस्पृष्ट्वाशयनंगात्रैस्त्रियामायातिशर्वरी ॥ १४ ॥ कृत्स्नेयंयत्कृतेलंकानदीवर्षा
स्विवाकुला ॥ सोयंमूलहरोनर्थःसर्वेषांशमितोमया ॥ १५ ॥ रामस्यलक्ष्मणस्यैवसर्वेषांचवनौकसां ॥ विक्रमानिष्फलाःसर्वेयथा
शरदितोयदाः ॥ १६ ॥ एवमुक्तातुतान्सर्वान्राक्षसान्परिपश्यतः ॥ यूथपानपितान्सर्वांस्ताडयत्सचरावणिः ॥ १७ ॥ नीलंनवभिराह
त्यमैंदंसद्विविदंतथा ॥ त्रिभिस्त्रिभिरमित्रघ्नस्तापपरमेषुभिः ॥ १८ ॥ जांबवंतंमहेष्वासोविध्वाबाणेनवक्षसि ॥ हनूमतोवेगवतोवि
ससर्जशरान्दश ॥ १९ ॥ गवाक्षंशरभंचैवतावप्यमितविक्रमौ ॥ द्वाभ्यांद्वाभ्यांमहावेगोविव्याधयुधिरावणिः ॥ २० ॥ गोलांगूलेश्व
रंचैववालिपुत्रमथांगदं ॥ विव्याधबहुभिर्बाणैस्त्वरमाणोथरावणिः ॥ २१ ॥ तान्वानरवरान्भित्वाशरैरग्निशिखोपमैः ॥ ननादबलवां
स्तत्रमहासत्वःसरावणिः ॥ २२ ॥ तानर्दयित्वाबाणौघैस्त्रासयित्वाचवानरान् ॥ प्रजहासमहाबाहुर्वचनंचेदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ शरबंधे
नघोरेणमयाबद्धौचमूमुखे ॥ सहितौभ्रातरावेतौनिशामयतराक्षसाः ॥ २४ ॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेराक्षसाःकूटयोधिनः ॥ परंविस्मयमा
पन्नाःकर्मणातेनहर्षिताः ॥ २५ ॥ विनेदुश्चमहानादान्सर्वेतेजलदोपमाः ॥ हतोरामइतिज्ञात्वारावणिंसमपूजयन् ॥ २६ ॥ निष्पंदौतु
तदादृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ वसुधायांनिरुच्छ्वासौहतावित्यन्वमन्यत ॥ २७ ॥ एव निशाःक्षपयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यूथपान्वान

राणामितिशेषः ॥ ताडयदताडयत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ हनूमतउपरीतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ त्वरमाणः त्वरां वेगंकुर्वन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ निशामयत पश्यत ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

अभिहतौ बद्धौ ॥ २७ ॥ उक्तानुवादःप्रकाशेत्यादि ॥ समुपाजगाम उपचक्रमे भ्रूभंगमात्रेणसर्वजगत्संहर्तुरपि भगवतोनागपाशबंधनसहनं स्वकृतमर्यादारूपब्रह्मवरदा
नपालनार्थं विरोधेनापि नित्यमात्मानंस्मरतोरावणस्य रावणेश्च परमभक्ततयाकीर्तेर्लोकेषुवृत्त्यर्थंचेतितत्त्वं ॥ २८ ॥ उद्भूर्गमानः ॥ कतकः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे

तौतेनपुरुषव्याघ्रौकुद्धेनाशीविषैःशरैः ॥ सहसाभिहतौवीरौतदाप्रेक्षंतवानराः ॥ ३७ ॥ प्रकाशरूपस्तुयदानशक्तस्तौबाधितुंराक्षसराज
पुत्रः ॥ मायांप्रयोक्तुंसमुपाजगामबबंधतौराजसुतौदुरात्मा ॥ ३८ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० यु० चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥७॥
सतस्यगतिमन्विच्छन्राजपुत्रःप्रतापवान् ॥ दिदेशातिबलोरामोदशवानरयूथपान् ॥ १ ॥ द्वौसुषेणस्यदायादौनीलंचप्लवगाधिपं ॥
अंगदंवालिपुत्रंचशरभंचतरस्विनं ॥ २ ॥ द्विविदंचहनूमंतंसानुप्रस्थंमहाबलं ॥ ऋषभंचर्षभस्कंधमादिदेशपरंतपः ॥ ३ ॥ तेसंप्र
हृष्टाहरयोभीमानुद्यम्यपादपान् ॥ आकाशंविविशुःसर्वेमार्गमाणादिशोदश ॥ ४ ॥ तेषांवेगवतांवेगमिषुभिर्वेगवत्तरैः ॥ अस्त्रवित्पर
मास्त्रेणवारयामासरावणिः ॥ ५ ॥ तंभीमवेगाहरयोनाराचैःक्षतविक्षताः ॥ अंधकारेनदृश्यंतेघैःसूर्यमिवावृतं ॥ ६ ॥ रामलक्ष्मणयोरे
वसर्वदेहभिदःशरान् ॥ भृशमावेशयामासरावणिःसमितिंजयः ॥ ७ ॥ निरंतरशरीरौतुतावुभौरामलक्ष्मणौ ॥ क्रुद्धेनेंद्रजितावीरौप
न्नगैःशरतांगतैः ॥ ८ ॥ तयोःक्षतजमार्गेणसुस्रावरुधिरंबहु ॥ तावुभौचप्रकाशेतेपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ९ ॥ ततःपर्यंतरक्ताक्षोभि
न्नांजनचयोपमः ॥ रावणिर्भ्रातरौवाक्यमंतर्धानगतोब्रवीत् ॥ १० ॥ युध्यमानमनालक्ष्यंशक्रोपित्रिदशेश्वरः ॥ द्रष्टुमासादितुंवापि
नशक्तःकिंपुनर्युवां ॥ ११ ॥ वा० यु० चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ उक्तस्यैवराघवयोरिंद्रजित्कृतबंधनस्यप्रपंचः ॥ सइति ॥ त

स्यइंद्रजितोगतिं अवस्थानप्रदेशं अन्विच्छन् ज्ञातुमिच्छन् दिदेशं आदिदेश ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ परमास्त्रेण ब्रह्मास्त्रेण मंत्रितैरिषुभिर्वारयामास ॥ ५ ॥ ६ ॥ आवेशयामास प्रवे
शयामास ॥ ७ ॥ निरंतरशरीरौतु कृताविति शेषः ॥ ८ ॥ क्षतजमार्गेण क्षतेन व्रणेन जातोयोमार्गस्तेन ॥ ९ ॥ १० ॥ अनालक्ष्यं अशक्यदर्शनं ॥ ११ ॥

प्रापितौ बंधनमितिशेषः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ नशोकतुरवेक्षितुं तादृशाविवस्थितौ मनुष्यत्वनाटनायेतिबोध्यं ॥१६॥१७॥१८॥ वीरशयने युद्धभूमौ शरवेष्टितसर्वांगौ शरभूतसर्पवेष्टितसर्वगात्रौ ॥ १९ ॥ अविद्धं वेधरहितं ॥ अंगुलं अंगुलप्रमाणं अंतरमवकाशोनाभूत् ॥ आकरायात् करायमभिव्याप्याध्वस्तमक्षोभितं ॥ अस्तब्धमिति

प्रापितौविषुजालेनराघवौकंकपत्रिणा॥ एषंरोषपरीतात्मानयामियमसादनं॥ १२॥ एवमुक्कातुधर्मज्ञौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ नि
र्बिभेदशितैर्बाणैःप्रजहर्षननादच॥१३॥ भिन्नांजनचयश्यामोविस्फार्यविपुलंधनुः॥ भूयएवशरान्घोरान्विससर्जमहाम्रधे॥१४॥
ततोमर्मसुमर्मज्ञोमज्जयन्निशितान्शरान्॥ रामलक्ष्मणयोर्वीरोननादचमुहुर्मुहुः॥ १५॥ बद्धौतुशरबंधेनतावुभौरणमूर्धनि॥ नि
मेषांतरमात्रेणनशोकतुरवेक्षितुं॥ १६॥ ततोविभिन्नसर्वांगौशरशल्याचितौकृतौ॥ ध्वजाविवमहेंद्रस्यरज्जुमुक्तौप्रकंपितौ॥ १७॥
तौसंप्रबलितौवीरौमर्मभेदेनकर्षितौ॥निपेततुर्महेष्वासौजगत्यांजगतीपती॥१८॥तौवीरशयनेवीरौशयानौरुधिरोक्षितौ॥शरवेष्टि
तसर्वांगावार्तौपरमपीडितौ॥ १९॥ नत्यविद्धंतयोर्गात्रेबभूवांगुलमंतरं॥ नानिर्विण्णंनचास्तब्धमाकराग्रादजिह्मगैः॥ २०॥ तौतु
क्रूरेणनिहतौरक्षसाकामरूपिणा॥ असृक्समुस्रुवतुस्तीव्रंजलंप्रस्रवणाविव॥ २१॥ पपातप्रथमंरामोविद्धोमर्मसुमार्गणैः॥ क्रोधा
दिंद्रजितायेनपुराशक्रोविनिर्जितः॥ २२॥ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैरजोगतिभिराशुगैः॥ नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरंजलिकैरपि॥ विव्याध
वत्सदंतैश्चसिंहदंष्ट्रैःक्षुरैस्तथा॥ २३॥ सवीरशयनेशिश्येविज्यमाविध्यकार्मुकं॥ भिन्नमुष्टिपरीणाहंत्रिनतंरुक्मभूषितं॥ २४॥

पाठे चेष्टावत्अजिह्मगैर्बाणैः अनिर्विण्णमविदारितंचांगंनाभूत् ॥ २० ॥ प्रस्रवणौ प्रस्रवणाख्यपर्वताविव ॥ २१ ॥ इंद्रजित्त्वंकृतस्तत्राह ॥ येनेति ॥ २२ ॥ रजोगतिभि
र्वायुनाविस्तीर्यमाणरजोवन्नीरंध्रंसंपतद्भिः अर्धनाराचैः अर्धभागेनाराचतुल्यैः अंजलिकैरंजल्याकारमुखैः वत्सदंतादयस्तत्तदाकाराः ॥ २३ ॥ अविध्य त्यक्त्वा भिन्नोमु
ष्टिपरीणाहोमुष्टिप्रदेशोमुष्टिग्रहणंवायस्य त्रिषु स्थानेषु निम्नं ॥ २४ ॥

॥ २८ ॥ तयोःशरीरे सायकैश्चिते ॥ सर्वाण्युपांगानिच सायकैश्चितानिदृष्ट्वा ॥ २९ ॥ सबाष्पवदनं बाष्पसहितवदनं ॥ ३० ॥ एवंप्रायाणि एवंविधःप्रायोबाहुल्यंयेषां
तानि प्रायेणैवंविधानीत्यर्थः ॥ नैष्ठिकोनित्यैकांतः भाग्यशेषेणसहिताः सभाग्यशेषास्तेषां भावः सत्ता भाग्यशेषसाहित्यं तद्वैशिष्ट्यं यद्यस्माकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अनाथ
मशरणं ॥ मांच पर्यवस्थापय आश्वासय तवतु स्वतंत्रंराज्यमप्यस्ति अहंत्वगतिरेवेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ततः सामान्यतःप्रमार्जनानंतरं विद्यया तिरस्करणीविद्या

हर्षेणतुसमाविष्टइंद्रजित्समितिंजयः॥ प्रविवेशपुरींलंकांहर्षयन्सर्वनैर्ऋतान्॥ २८॥ रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वाशरीरेसायकैश्चिते॥ स
र्वाणिचांगोपांगानिसुग्रीवंभयमाविशत्॥ २९॥ तमुवाचपरित्रस्तंवानरेंद्रंविभीषणः॥ सबाष्पवदनंदीनंक्रोधव्याकुललोचनं॥ अ
लंत्रासेनसुग्रीवबाष्पवेगोनिगृह्यतां॥३०॥ एवंप्रायाणियुद्धानिविजयोनास्तिनैष्ठिकः॥ सभाग्यशेषतास्माकंयदिवीरभविष्यति॥
॥ ३१॥ मोहमेतौप्रहास्येतेमहात्मानौमहाबलौ॥ पर्यवस्थापयात्मानमनाथंमांचवानर॥ सत्यधर्माभिरक्तानांनास्तिमृत्युकृतंभयं॥
॥ ३२॥ एवमुक्काततस्तस्यजलक्लिन्नेनपाणिना॥ सुग्रीवस्यशुभेनेत्रेप्रममार्जविभीषणः॥३३॥ ततःसलिलमादायविद्ययापरिज
प्यच॥ सुग्रीवनेत्रेधर्मात्माप्रममार्जविभीषणः॥ ३४॥ विमृज्यवदनंतस्यकपिराजस्यधीमतः॥ अब्रवीत्कालसंप्राप्तमसंभ्रांतमि
दंवचः॥ ३५॥ नकालःकपिराजेंद्रवैक्लव्यमवलंबितुं॥ अतिस्नेहोपिकालेऽस्मिन्मरणायोपकल्पते॥ ३६॥ तस्मादुत्सृज्यवैक्लव्यंसर्व
कार्यविनाशनं॥ हितंरामपुरोगाणांसैन्यानामनुचिंतय॥ ३७॥ तिरस्कारकविद्यया परिजप्य ॥ परिवीक्ष्येतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ राक्षसमाया
परिज्ञानेन धैर्यसंपादनंचैतत्प्रमार्जनस्यफलं वस्तुतस्ततःसलिलमितिश्लोकोबहुपुस्तकेषुनास्तीतिप्रायेणप्रक्षिप्तोयं ॥ तेनेंद्रजितंददर्शेतितत्कार्यप्रकाशकोत्तरवाक्याभा
वात् ॥३४॥ कालसंप्राप्तं कालौचित्येनप्राप्तं ॥३५॥ अतिस्नेहोपि अतिस्नेहमूलरोदनादिव्यापारोपि ॥ अस्मिन्काले ईदृशेविषमकाले ॥३६॥ यदेवमतस्तस्मादित्यादि ॥
हितं तत्समाश्वासनं ॥ ३७ ॥

यदि तवसेनालमाश्वासने धैर्यनास्ति तदातदहंकरिष्यामि त्वयातु रामोरक्षणीयइत्याह ॥ अथवेति ॥ संज्ञाविपर्ययोमोहोयावत्तावत्पर्यंतं मोहमात्रमेवानयोर्नत्वन्यासंभावनेत्याह ॥ लब्धसंज्ञाविति ॥ नौ आवयोः ॥३८॥ व्यपनेष्यतइतीममेवार्थंस्पष्टयति ॥ नैतदिति ॥ रामस्यनैतत्किंचन अपायकरणमित्यर्थः ॥ कुतस्तत्राह नचेति ॥ मुमूर्षाभावेलिंगमाह नहीति ॥ या गतायुषांदुर्लभा सालक्ष्मीरेनंनहास्यति ॥ इदानींनजहात्येवायेपिनहास्यतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ स्वकंबलं स्वकंप्राणं अहंयावत्सैन्यानिसर्वाणि पुनः

अथवारक्ष्यतांरामोयावत्संज्ञाविपर्ययः ॥ लब्धसंज्ञोहिकाकुत्स्थोभयंनौव्यपनेष्यतः ॥३८॥ नैतत्किंचनरामस्यनचरामोमुमूर्षति ॥ नह्येनंहास्यतेलक्ष्मीर्दुर्लभायागतायुषां ॥ ३९ ॥ तस्मादाश्वासयात्मानंबलंचाश्वासयस्वकं ॥ यावत्सैन्यानिसर्वाणिपुनःसंस्थापयाम्यहं ॥ ४० ॥ एतेहिफुल्लनयनास्त्रासादागतसाध्वसाः ॥ कर्णेकर्णेप्रकथिताहरयोहरिसत्तम ॥ ४१ ॥ मांतुदृष्ट्वाप्रधावंतमनीकंसंप्रहर्षितं ॥ त्यजंतुहरयस्त्रासंभुक्तपूर्वामिवस्रजं ॥४२॥ समाश्वास्यतुसुग्रीवंराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ विद्रुतंवानरानीकंतत्समाश्वासयत्पुनः ॥ ॥ ४३ ॥ इंद्रजित्तुमहामायःसर्वसैन्यसमावृतः ॥ विवेशनगरींलंकांपितरंचाभ्युपागमत् ॥ ४४ ॥ तत्ररावणमासाद्यअभिवाद्यकृतांजलिः ॥ आचचक्षेप्रियंपित्रेनिहतौरामलक्ष्मणौ ॥ ४५ ॥ उत्पपातततोहृष्टःपुत्रंचपरिषस्वजे ॥ रावणोरक्षसांमध्येश्रुत्वाशत्रूनिपातितौ ॥ ४६ ॥ उपाघ्रायचतंमूर्ध्निपप्रच्छप्रीतमानसः ॥ पृच्छतेचयथावृत्तंपित्रेतस्मैन्यवेदयत् ॥४७॥ यथातौशरबंधेननिश्चेष्टौनिष्प्रभौकृतौ ॥४८॥ सहर्षवेगानुगतांतरात्माश्रुत्वागिरंतस्यमहारथस्य ॥ जहौज्वरंदाशरथेःसमुत्थंप्रहृष्टवाचाभिननंदपुत्रं ॥ ४९ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०षट्चत्वारिंशःसर्गः ॥४६॥ ॥७॥ ॥७॥ स्छापयामि स्छिराणिकरोमि तावदात्मानमात्मप्राणंचाश्वासय ॥ ४० ॥ एतेफुल्लनयनत्वादिगुणकाहरयः कर्णेकर्णे प्रकथिताः रामविपद्विषयप्रकथनवंतोभवंति ॥ हरिसत्तम सुग्रीव ॥ ४१ ॥ अनीकप्रत्याश्वासनार्थं मांधावंतंदृष्ट्वातु संप्रहर्षितं प्राप्तहर्षमनीकं तदूपाहरयोभुक्तपूर्वांस्रजमिव त्रासंत्यजंतु ॥ ४२ ॥ समाश्वास्य उक्तरीत्येतिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धावमानः ॥ क० ॥ ४३ ॥ इति० वा० यु० षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ व्यूढानि गरुडाद्याकारव्यूहवंत्यनीकानि येषांते ॥ ३ ॥ राक्षसाइत्यस्यागताइतिशेषः ॥ ४ ॥ सीतारक्षणीः सीतारक्षिकाराक्षसीराजुहाव ॥ तारा क्षस्यस्रिजटाच तमुपस्थिताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ आख्यात कथयत रणेहतौ राघवौ तस्यैतद्दर्शयध्वं ॥ ७ ॥ यदाश्रयात् अवष्टब्धा गर्विता ॥ ८ ॥ निर्विशंका रामशंकार

तस्मिन्प्रविष्टेलंकायांकृतार्थेरावणात्मजे ॥ राघवंपरिवार्यार्थरक्षुर्वानरर्षभाः ॥ १ ॥ हनूमानंगदोनीलःसुषेणःकुमुदोनलः ॥ गजोगवाक्षःपनसःसानुप्रस्थोमहाहरिः ॥ २ ॥ जांबवान्ऋषभःसुंदोरंभःशतबलिःपृथुः ॥ व्यूढानीकाश्चयत्ताश्चद्रुमानादायसर्वतः ॥ ३ ॥ वीक्षमाणादिशःसर्वास्तिर्यगूर्ध्वंचवानराः ॥ तृणेष्वपिचचेष्टत्सुराक्षसाइतिमेनिरे ॥ ४ ॥ रावणश्चापिसंहृष्टोविसृज्येंद्रजितंसुतं ॥ आजुहावततःसीतारक्षणीराक्षसीस्तदा ॥ ५ ॥ राक्षस्यस्रिजटाचापिशासनात्तमुपस्थिताः ॥ ताउवाचततोहृष्टोराक्षसीराक्षसाधिपः ॥ ६ ॥ हतौविंद्रजिताख्यातवैदेह्यारामलक्ष्मणौ ॥ पुष्पकंतत्समारोप्यदर्शयध्वंरणेहतौ ॥ ७ ॥ यदाश्रयादवष्टब्धानेयंमामुपतिष्ठते ॥ सोस्याभर्तासहभ्रात्रानिहतोरणमूर्धनि ॥ ८ ॥ निर्विशंकानिरुद्विग्नानिरपेक्षाचमैथिली ॥ मामुपस्थास्यतेसीतासर्वाभरणभूषिता ॥ ९ ॥ अद्यकालवशंप्राप्तंरणेरामंसलक्ष्मणं ॥ अवेक्ष्यविनिवृत्तासाचान्यांगतिमपश्यती ॥ अनपेक्षाविशालाक्षीमामुपस्थास्यतेस्वयं ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारावणस्यदुरात्मनः ॥ राक्षस्यस्तास्तथेत्युक्त्वाजग्मुर्वैयत्रपुष्पकं ॥ ११ ॥ ततःपुष्पकमादायराक्षस्योरावणाज्ञया ॥ अशोकवनिकास्थांतांमैथिलींसमुपानयन् ॥ १२ ॥ तामादायतुराक्षस्योभर्तृशोकपराजितां ॥ सीतामारोपयामासुर्विमानंपुष्पकं तदा ॥ १३ ॥ ततःपुष्पकमारोप्यसीतांत्रिजटयासह ॥ रावणश्चारयामासपताकाध्वजमालिनीं ॥ १४ ॥

हिता निरुद्विग्ना निःशोका निरपेक्षा रामोमिलिष्यतीत्याशारहिता ॥ ९ ॥ अवेक्ष्य विनिवृत्ता प्रत्यागता साच सातु ॥ आन्यां मत्तोन्यां रामरूपां प्राप्यंवस्त्वपश्यती अनपेक्षा रामापेक्षारहिता ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पताकाध्वजमालिनीं लंकां चारयामास रणस्छौतौद्रष्टुमितिशेषः ॥ १४ ॥

घोषणप्रकारोराघवोलक्ष्मणश्चेति ॥ ॥ १५ ॥ सर्वं बद्धित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ विप्रविद्धशरासनौ भ्रष्टधनुष्कौ ॥ शरस्तंबःशरसमूहस्तन्मयौ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वितर्कयंती चिंतयंतीत्येव ॥ २३ ॥ निरमानः ॥ क० ४४ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विललापे

प्राघोषयतहृष्टश्चलंकायांराक्षसेश्वरः॥ राघवोलक्ष्मणश्चैवहतौविंद्रजितारणे॥ १५ ॥ विमानेनापिगत्वातुसीतात्रिजटयासह॥ ददर्शवानराणांतुसर्वंसैन्यंनिपातितं ॥ १६ ॥ प्रहृष्टमनसश्चापिददर्शपिशिताशनान् ॥ वानरांश्चातिदुःखार्तान्रामलक्ष्मणपार्श्वतः ॥ १७॥ ततःसीताददर्शोभौशयानौशरतल्पगौ ॥ लक्ष्मणंचैवरामंचविसंज्ञौशरपीडितौ॥ १८ ॥विध्वस्तकवचौवीरौविप्रविद्धशरासनौ॥सायकैश्छिन्नसर्वांगौशरस्तंबमयैर्वृतौ ॥ १९ ॥तौदृष्ट्वाभ्रातरौतत्रप्रवीरौपुरुषर्षभौ॥शयानौपुंडरीकाक्षौकुमारावि वपावकी॥ २० ॥ शरतल्पगतौवीरौतथाभूतौनरर्षभौ॥ दुःखार्ताकरुणंसीतासुभृशंविललापह॥ २१ ॥ भर्तारमनवद्यांगीलक्ष्मणंचासितेक्षणा॥ प्रेक्ष्यपांसुषुचेष्टंतौरुरोदजनकात्मजा ॥ २२॥ साबाष्पशोकाभिहतासमीक्ष्यतौभ्रातरौदेवसुतप्रभावौ ॥ वितर्कयंतीनिधनंतयोःसादुःखान्वितावाक्यमिदंजगाद॥ २३॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७॥ ॥७॥ ॥७॥ भर्तारं निहतंदृष्ट्वालक्ष्मणंचमहाबलं॥ विललापभृशंसीताकरुणंशोककर्शिता॥ १ ॥ ऊचुर्लाक्षणिकायेमांपुत्रिण्यविधवेतिच ॥ तेऽद्यसर्वे हतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ २ ॥ यज्वनोमहिषीयेमामूचुःपत्नींचसत्रिणः॥तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः॥ ३॥ वीरपार्थिवपत्नीनांयेविदुर्भर्तृपूजितां॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः॥ ४॥

ति ॥ सर्वज्ञापिदेवी राक्षसानां मानुषबुद्धिस्थैर्याय नटवत्विललापेवेत्यर्थः ॥ निहतं निहतमिवस्थितं ॥ १ ॥ लाक्षणिकाः सामुद्रिकलक्षणज्ञाः ॥ २ ॥ अयमेवपांक्तःपाठइतिकतकः ॥ यज्वनोऽश्वमेधादियागकर्तुः ॥ सत्रिणः बहुदिनसाध्यबहुकर्तृकयागकर्तुः ॥ ३ ॥ वीरपार्थिवपत्नीनांपूजनीयामितिशेषः ॥ भर्तृपूजितां सुमंगलींयेप्राहुः ॥ ४ ॥

सम्यक्श्रवणंयस्मिन्निति संश्रवणंसन्निधिस्तस्मिन्मत्समक्षमितियावत् ॥ कार्तांतिकाः ज्योतिःकृतांतविदः ॥ शुभां अविधवां ॥ ज्ञानिनइतिछेदः ॥ ५ ॥ यैर्लक्षणैः स्त्रियः नरेंद्रैःपतिभिःसहाधिराज्येभिषिच्यंते तानीमानि पद्मानि ॥ पाणिपादवर्तिरेखारूपपद्मानि मयिवर्तंतइतिशेषः ॥ ६ ॥ यैरलक्षणैर्भाग्यदुर्लभादुर्लभभाग्या वैधव्यंयांति तान्यात्मनोनपश्यामि ॥ सुलक्षणानिपश्यंत्यपि हतलक्षणा निष्फललक्षणा जाताऽस्मीतिशेषः ॥ इदंपद्यं प्रक्षिप्तमितिकेचित् ॥ ७ ॥ लक्ष्मणैर्लक्षणज्ञैः तत्प्रतिपादकशास्त्रैश्च सत्यनामानि अमोघफलानि तानिशास्त्राणि तत्प्रतिपादितलक्षणानिच ॥ ८ ॥ असंहते अपरस्पराश्लिष्टे ॥ ९ ॥ शंखे नयनोपांत्यभागौ ललाटफलकेइतिकतकः ॥ चितौ

ऊचुःसंश्रवणेयेमांद्विजाःकार्तांतिकाःशुभां॥ तेऽद्यसर्वेहतेरामेज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ५॥ इमानिखलुपद्मानिपादयोर्वैकुलस्त्रियः॥ अधिराज्येऽभिषिच्यंतेनरेंद्रैःपतिभिःसह॥ ६ ॥ वैधव्यंयांतियैर्नार्योऽलक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः ॥ नात्मनस्तानिपश्यामिपश्यंतीहतलक्षणा ॥ ७॥ सत्यनामानिपद्मानिस्त्रीणामुक्तानिलक्षणैः॥ तान्यद्यनिहतेरामेवितथानिभवंतिमे॥ ८ ॥ केशाःसूक्ष्माःसमानीलाभ्रुवौचासंहतेमम॥ वृत्तेचारोमकेजंघेदंताश्चाविरलामम॥ ९॥ शंखेनेत्रेकरौपादौगुल्फावूरूसमेचितौ॥ अनुवृत्तनखाःस्निग्धाःसमाश्चांगुलयोमम ॥ १० ॥ स्तनौचाविरलौपीनौमामकौमग्नचूचुकौ॥ मग्नाचोत्सेधनीनाभिःपार्श्वोरस्कंचमेचितं॥ ११ ॥ ममवर्णोमणिनिभोमृदून्यंगरुहाणिच॥ प्रतिष्ठितांद्वादशभिर्मामूचुःशुभलक्षणां॥ १२॥

उपचितौ ॥ अनुवृत्ताः आनुपूर्व्येणवृत्तत्वगुणयुक्ताः समाः समम ध्याः ॥ १० ॥ अविरलौ परस्परसंसक्तौ ॥ मग्नचूचुकौ निमग्नाग्रभागौ ॥ उत्सेधनी उन्नतपर्यंतप्रदेशा पार्श्वंचोरस्कंच स्वार्थेकः तत्पार्श्वोरस्कं प्राण्यंगत्वादेकवचनं ॥ चितं उपचितं ॥ ११ ॥ वर्णः कांतिः ॥ मणिनिभः शाणघृष्टमणिवदुज्वलः ॥ अंगरुहाणि रोमाणि ॥ द्वादशभिःप्रतिष्ठितां ॥ पादद्वयवर्त्यंगुलिदशकं द्वेपादतलेच एवं द्वादशभिःसुप्रतिष्ठितां सुस्पष्टभूमिकां ॥ एवंकेशादिपादांतलक्षणैर्मांशुभलक्षणामूचुः ॥ १२ ॥

समग्रयवं अंगुलिपर्वमध्यगसमग्रयवप्रमाणद्विद्विरेखावत् ॥ अच्छिद्रं नीरंध्रांगुल्यंतरालं ॥ वर्णवत् प्रशस्तकांति ॥ मंदस्मिता मंदस्मितवत्त्वरूपसुलक्षणवती ॥ कन्यालाक्षणिकाः कन्यावर्तिसामुद्रिकलक्षणज्ञाः ॥ १३ ॥ कृतांतनिपुणैर्ज्योतिःशास्त्रसिद्धांतज्ञैः ॥ आधिराज्येभिषेकोभावीतिउक्तमित्यन्वयः ॥ १४ ॥ सागरं समुद्रं राक्षससेनासागरंचाक्षोभ्यं तीर्त्वा गोष्पदेऽल्पावशिष्टसैन्येहताविति्यर्थः ॥ अनेन बहुदिनयुद्धोत्तरमल्पावशिष्टसैन्ये कतिपययूथपरूपेऽयंशरबंधइतिलभ्यते ॥ १५ ॥ प्रत्यपद्यत प्रत्यप

समग्रयवमच्छिद्रंपाणिपादंचवर्णवत् ॥ मंदस्मितेत्येवचमांकन्यालाक्षणिकाविदुः॥ १३॥ आधिराज्येभिषेकोमेब्राह्मणैःपतिनासह ॥ कृतांतकुशलैरुक्तंतत्सर्वंवितथीकृतं ॥ १४ ॥ शोधयित्वाजनस्थानंप्रवृत्तिमुपलभ्यच ॥ तीर्त्वासागरमक्षोभ्यंभ्रातरौगोष्पदेहतौ॥ १५॥ ननुवारुणमाग्नेयमैंद्रंवायव्यमेवच ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरश्चैवराघवौप्रत्यपद्यत ॥ १६॥ अदृश्यमानेनरणेमाययावासवोपमौ ॥ ममनाथावनाथायानिहतौरामलक्ष्मणौ ॥ १७॥ नहिदृष्टिपथंप्राप्यराघवस्यरणेरिपुः जीवन्प्रतिनिवर्तेतयद्यपिस्यान्मनोजवः ॥ १८ ॥ नकालस्यातिभारोस्तिकृतांतश्चसुदुर्जयः ॥ यत्ररामःसहभ्रात्राशेतेयुधिनिषातितः ॥ १९ ॥ नशोचामितथारामंलक्ष्मणंच महारथम् ॥ नात्मानंजननींचापियथाश्वश्रूंतपस्विनीम्॥ २०॥सातुचिंतयतेनित्यंसमानव्रतमागतम्॥कदाद्रक्ष्यामिसीतांचलक्ष्मणंचसराघवम्॥ २१ ॥ परिदेवयमानांतांराक्षसीत्रिजटाब्रवीत्॥ माविषादंकृथादेविभर्ताऽयंतवजीवति॥ २२॥ कारणानिचवक्ष्यामि महांतिसदृशानिच ॥ यथेमौजीवतोदेविभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ २३॥ येतां ॥ एकवचनमार्षं ॥ नन्वितःपूर्वंतत्किमिदानींनस्मृतमितिशेषः ॥ १६ ॥ १७॥ ॥ १८ ॥ कालस्य शुभाशुभफलप्रापकस्य तत्प्रापणेऽतिभारोस्ति अतस्तदुपस्थापितफलनिर्वर्तकोयःकृतांतोदैवं सनसुदुर्जयः सामान्यरूपस्यार्थस्यविशेषेणसमर्थनरूपोऽर्थांतरन्यासः ॥ प्रकृतकथनरूपोयत्रेत्यादि ॥ यत्र यस्मादित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

नहिकोपपरीतानिहर्षपर्युत्सुकानिच ॥ भवंतियुधियोधानांमुखानिनिहतेपतौ॥ २४॥ इदंविमानंवैदेहिपुष्पकंनामनामतः॥ दिव्यंत्वांधारयेन्नेदंयद्येतौगतजीवितौ॥ २५॥ हतवीरप्रधानाहिगतोत्साहानिरुद्यमा ॥ सेनाभ्रमतिसंख्येषुहतकर्णेवनोर्जले ॥ २६॥ इयंपुनरसंभ्रांतानिरुद्विग्नातपस्विनि ॥ सेनारक्षतिकाकुत्स्थौमयाप्रीत्यानिवेदितौ॥ २७॥ सात्वंभवसुविस्रब्धाअनुमानैःसुखोदयैः॥ अहतौपश्यकाकुत्स्थौस्नेहादेतद्ब्रवीमिते ॥ २८ ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेनचवक्ष्यामिमैथिलि ॥ चारित्रसुखशीलत्वात्प्रविष्टासिमनोमम ॥ २९ ॥ नेमौशक्यौरणेजेतुंसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ तादृशंदर्शनंदृष्ट्वामयाचोदीरितंतव ॥३० ॥ इदंतुसुमहच्चित्रंशरैःपश्यस्वमैथिलि॥ विसंज्ञौपतितावेतौनैवलक्ष्मीर्विमुंचति ॥ ३१ ॥ प्रायेणगतसत्वानांपुरुषाणांगतायुषां ॥ दृश्यमानेपुवक्त्रेपुपरंभवतिवैकृतं ॥ ३२ ॥ त्यजशोकंचदुःखंचमोहंचजनकात्मजे॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेनाद्यशक्यमजीवितुं ॥ ३३॥ निवेदितौ निवेदितजीवनौतुभ्यंकृतौ ॥ २७॥२८॥ चारित्रेण पातिव्रत्येन सुखशीलत्वात्सुखावहत्वान्मन्मनःसुखावहस्वभावत्वान्मन्मनःप्रविष्टासि हृदयंगमासीत्यर्थः ॥ अतएतत्सर्वं स्वस्वामिनोरावणस्यविरुद्धमपि मयातवोक्तमितिभावः ॥ २९ ॥ तादृशंदर्शनं जीवनसूचकमनयोःसैनिकानांचाकारंदृष्ट्वा मयातवानयोर्जीवनमुदीरितं निवेदितं ॥ दृश्यतइतिदर्शनः कर्मणिल्युट् ॥ राजभोजनाःशालयइतिवत् ॥ ३० ॥ लक्ष्मीर्नवियुज्यतइतिपाठेपि नमुंचतीत्येवार्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थेशोकंत्यज ॥ एवंप्रसन्नमुखाभ्यामजीवितुं जीवनराहित्येनावस्थातुमशक्यं अतोजीवतीति निश्चिनुइतिशेषः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सर्गमानः ॥ कतकः ॥ ४५ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०अष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ घोरेणेति ॥ १ ॥ २ ॥
स्थिरत्वात् अतिदृढगात्रत्वात् ॥ सत्वयोगान्महाबलयुक्तत्वात् ॥ संदानितोपि बद्धोपि ॥३॥ गाढमर्पितं शरैर्गाढबद्धं ॥४॥५॥ सचिवः सहायः ॥ सांपरायिकः युद्धेसाधुः

श्रुत्वातुवचनंतस्याःसीतासुरसुतोपमा ॥ कृतांजलिरुवाचेमामेवमस्त्वितिमैथिली ॥ ३४ ॥ विमानंपुष्पकंतत्तुसन्निवर्त्यमनोजवं ॥
दीनात्रिजटयासीतालंकामेवप्रवेशिता ॥ ३५ ॥ ततस्त्रिजटयासार्धंपुष्पकादवरुह्यसा ॥ अशोकवनिकामेवराक्षसीभिःप्रवेशिता
॥ ३६ ॥ प्रविश्यसीतावद्दुवृक्षखंडांतांराक्षसेंद्रस्यविहारभूमिं ॥ संप्रेक्ष्यसंचिंत्यचराजपुत्रौपरंविषादंसमुपाजगाम ॥ ३७ ॥ इत्यार्षे
श्रीम०वा०यु०अष्टचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ घोरेणशरबंधेनबद्धौदशरथात्मजौ ॥ निश्चसंतौयथा
नागौशयानौरुधिरोक्षितौ ॥ १ ॥ सर्वेतेवानरश्रेष्ठाःससुग्रीवमहाबलाः ॥ परिवार्यमहात्मानौतस्थुःशोकपरिप्लुताः ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरे
रामःप्रत्यबुध्यतवीर्यवान् ॥ स्थिरत्वात्सत्वयोगाच्चशरैःसंदानितोपिसन् ॥ ३ ॥ ततोदृष्ट्वासरुधिरंनिषण्णंगाढमर्पितं ॥ भ्रातरंदीनवद
नंपर्यदेवयदातुरः ॥ ४ ॥ किंनुमेसीतयाकार्यंलब्ध्वयाजीवितेनवा ॥ शयानंयोद्यपश्यामिभ्रातरंयुधिनिर्जितं ॥ ५ ॥ शक्यासीतास
मानारीमर्त्यलोकेविचिन्वता ॥ नलक्ष्मणसमोभ्रातासचिवःसांपरायिकः ॥ ६ ॥ परित्यक्ष्याम्यहंप्राणान्वानराणांतुपश्यतां ॥ यदिपं
चत्वमापन्नःसुमित्रानंदवर्धनः ॥ ७ ॥ किंनुवक्ष्यामिकौसल्यांमातरंकिन्नुकैकयीं ॥ कथमंबांसुमित्रांचपुत्रदर्शनलालसां ॥ ८ ॥ वि
वत्सांवेपमानांचवेपंतींकुररीमिव ॥ कथमाश्वासयिष्यामियदियास्यामितंविना ॥ ९ ॥ कथंवक्ष्यामिशत्रुघ्नंभरतंचयशस्विनं ॥ म
यासहवनंयातोविनातेनाहमागतः ॥ १० ॥ युद्धार्हइतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ योमयासहवनंगतःतेनलक्ष्मणेनविनागतोहं किंवक्ष्यामि ॥ १० ॥

अंबासुमित्रयेति क्रियमाणमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गतासुर्गतासुरिव ॥ १३ ॥ १४ ॥ शरभूतः शरैर्व्याप्तशरीरत्वाच्छररूपंप्राप्तः अस्तंव्रजन् भास्करइव ॥ तत्तद्व्रणनिः
सरद्रुधिरव्याप्तशराःकिरणस्थानीयाः ॥ १५ ॥ अब्रुवतोपि यस्यरुजा व्यथा ॥ दृष्ट्या रागेण अन्ययामुखशोभयाचसूच्यते ॥ दृष्टीत्यनेन दर्शनशक्तिमत्त्वंसूच्यते ॥ १६ ॥

उपालंभंनशक्ष्यामिसोढुंबासुमित्रया ॥ इहैवदेहंत्यक्ष्यामिनहिजीवितुमुत्सहे ॥ १७ ॥ धिङ्मादुष्कृतकर्माणमनार्यंमत्कृतेत्यसौ ॥
लक्ष्मणःपातितःशेतेशरतल्पेगतासुवत् ॥ १८ ॥ त्वंनित्यंसुविषण्णंमांआश्वासयसिलक्ष्मण ॥ गतासुर्नाद्यशक्तोसिमामार्तमभिभा
षितुं ॥ १९ ॥ येनाद्यबहवोयुद्धेनिहताराक्षसाःक्षितौ ॥ तस्यामेवाद्यशूरस्त्वंशेषेविनिहतःशरैः ॥ २० ॥ शयानःशरतल्पेऽस्मिन्नसंज्ञोणि
तपरिप्लुतः ॥ शरभूतस्ततोभासिभास्करोऽस्तमिवव्रजन् ॥ २१ ॥ बाणाभिहतमर्मत्वान्नशक्नोषीहभाषितुं ॥ रुजाचाब्रुवतोयस्यदृष्टिरा
गेणसूच्यते ॥ २२ ॥ यथैवमांवनंयांतमनुयातोमहाद्युतिः ॥ अहमप्यनुयास्यामितथैवैनंयमक्षयं ॥ २३ ॥ इष्टबंधुजनोनित्यंमांचनि
त्यमनुव्रतः ॥ इमामद्यगतोऽवस्थांममानार्यस्यदुर्नयैः ॥ २४ ॥ सुरुष्टेनापिवीरेणलक्ष्मणेननसंस्मरे ॥ परुषंविप्रियंचापिश्रावितंतुकदा
चन ॥ २५ ॥ विससर्जैकवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ इष्वस्त्रेष्वधिकस्तस्मात्कार्तवीर्याच्चलक्ष्मणः ॥ २० ॥ अस्त्रैरस्त्राणियोहन्याच्छ
क्रस्यापिमहात्मनः ॥ सोयमुर्व्यांहतःशेतेमहार्हशयनोचितः ॥ २१ ॥ तत्तुमिथ्याप्रलपंमांप्रधक्ष्यतिनसंशयः ॥ यन्मयानकृतोराजारा
क्षसानांविभीषणः ॥ २२ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेसुग्रीवप्रतियातुमिवार्हसि ॥ सत्वहीनंमयाराजन्रावणोभिभविष्यति ॥ २३ ॥ यमक्षयं यमगृहं या
स्यामीत्यन्वयः ॥ यथायंमात्रादिषुस्नेहमपर्यालोच्यैव मामनुगतस्तथाहमपि तत्स्नेहंत्यक्त्वानुयास्यामीतिभावः ॥ १७ ॥ इष्टोबंधुजनोयस्यसः ॥ १८ ॥ विप्रियमहितं कदाचन श्रावि
तंतुइति नसंस्मरेनस्मरामीत्यर्थः ॥ १९ ॥ यएकवेगेनपंचबाणशतानि विससर्जकार्तवीर्यस्तस्मात्कार्तवीर्यात्सहस्रबाहोरयंद्विबाहुरेकेनवेगेनतावतोबाणान्विसृजन्नधिकइत्यर्थः
॥ २० ॥ २१ ॥ विभीषणोराजा नकृतइति यत् यतस्तस्मात्तद्विभीषणमभिषेक्ष्यामीतिमिथ्याप्रलपं प्रलपितं मांप्रधक्ष्यति ॥ २२ ॥ सत्वहीनं शोकवतामया बलहीनं ॥ २३ ॥

नीलेनेत्यादौसहेतिशेषः ॥ २४ ॥ हनुमदादिभिर्मदर्थंयत्कृतं तेनतुष्यामि ॥ २५ ॥ २६ ॥ हरिभिर्युद्धंकृतमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २७ ॥ अतिप्रबलसहायेनापि दैवंदुर्जयमित्याह ॥ नचातिक्रमितुमिति ॥ वयस्यः केवलसखा सुहृदुपक्रियामूलसखा ॥ २८ ॥ अधर्मभीरुणेतिछेदइतितीर्थः ॥ तद्विफलमेव ॥ धर्मभीरुणेतिछेदेपि धर्मत्या

अंगदंतुपुरस्कृत्यससैन्यंसपरिच्छदं ॥ सागरंतरसुग्रीवनीलेनचनलेनच ॥ २४ ॥ कृतंहिसुमहत्कर्मयदन्यैर्दुष्करंरणे ॥ ऋक्षराजेनतुष्यामिगोलांगूलाधिपेनच ॥ २५ ॥ अंगदेनकृतंकर्ममैंदेनद्विविदेनच ॥ युद्धंकेसरिणासंख्येघोरंसंपातिनाकृतं ॥ २६ ॥ गवयेनगवाक्षेणशरभेणगजेनच ॥ अन्यैश्चहरिभिर्युद्धंदुर्धरंत्यक्तजीवितैः ॥ २७ ॥ नचातिक्रमितुंशक्यंदैवंसुग्रीवमानुषैः ॥ यत्तुशक्यंवयस्येनसुहृदावापरंमम ॥ २८ ॥ कृतंसुग्रीवतत्सर्वंभवताधर्मभीरुणा ॥ मित्रकार्यंकृतमिदंभवद्भिर्वानरर्षभाः ॥ २९ ॥ अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंगंतुमर्हथ ॥ शुश्रुवुस्तस्ययेसर्वेवानराःपरिदेवितं ॥ वर्तयांचक्रिरेश्रूणिनेत्रैःकृष्णेतरेक्षणाः ॥ ३० ॥ ततःसर्वाण्यनीकानिस्थापयित्वाविभीषणः ॥ आजगामगदापाणिस्त्वरितंयत्रराघवः ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वात्वरितंयांतंनीलांजनचयोपमं ॥ वानरादुद्द्रुवुःसर्वेमन्यमानास्तुरावणिं ॥ ३२ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ अथोवाचमहातेजाहरिराजोमहाबलः ॥ किमियंव्यथितासेनामूढवातेवनौर्जले ॥ १ ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वावालिपुत्रोंगदोब्रवीत् ॥ नत्वंपश्यसिरामंचलक्ष्मणंचमहारथं ॥ २ ॥ शरजालाचितौवीरौउभौदशरथात्मजौ ॥ शरतल्पेमहात्मानौशयानौरुधिरोक्षितौ ॥ ३ ॥

॥८४॥

गाद्गीरुणेतिव्याख्यातुंशक्यत्वात् ॥ २९ ॥ परिदेवितं परिदेवनप्रवृत्तंवचः कृष्णेतरेक्षणाः पिंगाक्षाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तं दूरपलायितसेनाःपरावर्त्यस्थापयित्वागतं ॥ वानरादुद्द्रुवुः सुग्रीवसमीपस्थाइतिशेषः ॥ ३२ ॥ स्वर्गमानः ॥ क० ॥ ४६ ॥ इतिश्री०वा०यु०एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ मूढवाता दिङ्मोहकरवात्यावातवती ॥ मूढमितिभावेनिष्ठा ॥ १ ॥ सुग्रीवस्यवचः सेनापलायनप्रश्नहेतुरूपं ॥ अंगदस्तु प्रस्तुतमेवनिमित्तमाह ॥ नत्वमिति ॥ एवंविशेषेणकौदशरथात्मजौ नपश्यसिकिं ॥ एतदेवनिमित्तमितिदृथाप्रश्नइतिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥

॥८४॥

सुग्रीवोनेदमिदानींपलायननिमित्तमित्याह ॥ अथेति ॥ इदं पलायननिमित्तं त्वदुक्तनिमित्तान्यनिमित्तहीनमिति नमन्ये ॥ किंतु केनचित्सांप्रतिकेन पलायनहेतुना भयेन भवितव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ तदेवस्पष्टयति ॥ विषण्णेति ॥ विषण्णवदनास्त्यक्तप्रहरणाश्चसंतएतावत्पर्यंतमिहैवस्थिताः ॥ संप्रतितु इतोदिशःप्रति पलायंते तच्चु त्रासात्सां

अथाब्रवीद्वानरेंद्रःसुग्रीवःपुत्रमंगदं ॥ नानिमित्तमिदंमन्येभवितव्यंभयेनतु ॥ ४ ॥ विषण्णवदनात्येतेत्यक्तप्रहरणादिशः ॥ पलायंतेत्रहरयस्त्रासादुत्फुल्ललोचनाः ॥ ५ ॥ अन्योन्यस्यनलज्जंतेननिरीक्षंतिपृष्ठतः ॥ विप्रकर्षंतिचान्योन्यंपतितंलंघयंतिच ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोगदापाणिर्विभीषणः ॥ सुग्रीवंवर्धयामासराघवंचजयाशिषा ॥ ७ ॥ विभीषणंचसुग्रीवोदृष्ट्वावानरभीषणं ॥ ऋक्षराजंमहात्मानंसमीपस्थमुवाचह ॥ ८ ॥ विभीषणोयंसंप्राप्तोयंदृष्ट्वावानरर्षभाः ॥ द्रवंत्यागतसंत्रासारावणात्मजशंकया ॥ ९ ॥ शीघ्रमेतान्सुसंत्रस्तान्यङ्क्ष्वधाविप्रधावितान् ॥ पर्यवस्थापयास्याहिविभीषणमुपस्थितं ॥ १० ॥ सुग्रीवेणैवमुक्तस्तुजांबवान्नृक्षपार्थिवः ॥ वानरान्सांत्वयामाससन्निवर्त्यप्रधावतः ॥ ११ ॥ तेनिवृत्ताःपुनःसर्वेवानरास्त्यक्तसाध्वसाः ॥ ऋक्षराजवचःश्रुत्वानंचदृष्ट्वाविभीषणम् ॥ १२ ॥ विभीषणस्तुरामस्यदृष्ट्वागात्रंशरैश्चितं ॥ लक्ष्मणस्यतुधर्मात्माबभूवव्यथितस्तदा ॥ १३ ॥ जलक्लिन्नेनहस्तेननयनेनेत्रेविमृज्यच ॥ शोकसंपीडितमनारुरोदविललापच ॥ १४ ॥ इमौतौसत्वसंपन्नौविक्रांतौप्रियसंयुगौ ॥ इमामवस्थांगमितौराक्षसैःकूटयोधिभिः ॥ १५ ॥ भ्रातृपुत्रेणचैतेनदुष्पुत्रेणदुरात्मना ॥ राक्षस्याजिह्मयाबुद्ध्यावंचितावजुविक्रमौ ॥ १६ ॥

प्रतिकादेव नान्यथेत्यर्थः ॥ ५ ॥ नलज्जंते शूरगर्हितपलायने क्रियमाणे नलज्जांप्रामुवंतीत्यर्थः ॥ पृष्ठतः वर्तमानपदार्थानितिशेषः ॥ विप्रकर्षंति ॥ पलायनप्रतिरोधकानितिशेषः ॥ ६ ॥ वर्धयामास विजयीभवेतिवचनेनेतिभावः ॥ ७ ॥ वानरभीषणं वानराणांभयनिमित्तं ॥ ८ ॥ ९ ॥ पर्यवस्थापय प्रतिष्ठापय ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ लक्ष्मणस्यतु लक्ष्मणस्यच ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

शल्यकः श्वावित् ॥१७॥ प्रतिष्ठा राज्येस्थितिः ॥ १८ ॥ अद्यजीवन्नपिविपन्नोस्मि मृतोस्मि ॥ प्राप्तप्रतिज्ञः निर्वृत्तसीतापरित्यागाभावप्रतिज्ञः सकामः पूर्णमनोरथश्च पुत्रेणकृतः ॥१९॥२०॥ रावणः पुत्रेणसह स्वकामं स्वमनोरथं इह लंकायां नलप्स्यते ॥२१॥ कुतस्तत्राह ॥ गरुडाधिष्ठिताविति ॥ गरुडोपासकतया विज्ञातावित्यर्थः॥ तीर्थस्तु नरुजापीडितावेताविति पठित्वा नमरणपर्यवसायिरुजापीडिताविमौ किंतु मोहमात्रंप्राप्तौ अतस्त्वक्लेत्येवंव्याचष्टे ॥ २२ ॥ तमेवंसांत्वयित्वा गरुडानुग्रहसंभावन

शरैरिमावलंविद्धौरुधिरेणसमुक्षितौ॥ वसुधायामिमौसुप्तौदृश्येतेशल्यकाविव॥१७॥ ययोर्वीर्यमुपाश्रित्यप्रतिष्ठाकांक्षितामया॥ ताविमौदेहनाशायप्रसुप्तौपुरुषर्षभौ ॥ १८ ॥ जीवन्नद्यविपन्नोस्मिनष्टराज्यमनोरथः ॥ प्राप्तप्रतिज्ञश्चरिपुःसकामोरावणःकृतः ॥ १९ ॥ एवंविलपमानंतंपरिष्वज्यविभीषणम्॥ सुग्रीवःसत्वसंपन्नोहरिराजोऽब्रवीदिदं॥२०॥ राज्यंप्राप्स्यसिधर्मज्ञलंकायांनेहसंशयः॥ रावणःसहपुत्रेणस्वकामंनेहलप्स्यते ॥ २१ ॥ गरुडाधिष्ठितावेतावुभौराघवलक्ष्मणौ॥ त्यक्त्वामोहंवधिष्येतेसगणंरावणंरणे ॥ २२ ॥ तमेवंसांत्वयित्वातुसमाश्वास्यतुराक्षसं॥ सुषेणंश्वशुरंपार्श्वेसुग्रीवस्तमुवाचह॥२३॥ सहशूरैर्हरिगणैर्लब्धसंज्ञावरिंदमौ॥ गच्छत्वंभ्रातरौगृह्यकिष्किंधांरामलक्ष्मणौ ॥ २४ ॥ अहंतुरावणंहत्वासपुत्रंसहबांधवं ॥ मैथिलीमानयिष्यामिशक्रोनष्टामिवश्रियं॥ २५॥ श्रुत्वैतद्वानरेंद्रस्यसुषेणोवाक्यमब्रवीत्॥ देवासुरंमहायुद्धमनुभूतंपुरातनं॥ २६॥ तदास्मदानवादेवान्शरसंस्पर्शकोविदान्॥ निजघ्नुःशस्त्रविदुषश्छादयंतोमुहुर्मुहुः॥ २७॥ येत्यर्थः ॥ सांत्वयित्वेत्यस्यैवार्थकथनं ॥ समाश्वास्यत्विति ॥ अनेन सुग्रीववाक्येन रामविषयं स्वस्यभगवदवतारत्वज्ञानंसूचितं ॥ २३ ॥ यावल्लब्धसंज्ञौभविष्यतस्तावदनयोरक्षार्थमेतौगृहीत्वा शूरैर्हरिगणैःसह किष्किंधांगच्छ ॥ २४ ॥ २५ ॥ एतद्वाक्यं रक्षणोपायबोधकंवाक्यं ॥ तदेवाह ॥ देवासुरमिति ॥ २६ ॥ स्पृश्यतइतिस्पर्शोविषयः ॥ शरसंस्पर्शे शरविषये लक्ष्यवेधनरूपे कोविदानपि शस्त्रविदुषोपि मुहुर्मुहुश्छादयंतोमायर्येंद्रजिद्वदात्मानं प्रच्छादयंतोजघ्नुः ॥ २७ ॥

आर्तत्वादिधर्मवतोपितान् बृहस्पतिर्विद्याभिर्गरुडादिध्यानरूपाभृतजीवनीभिःतादृशीभिरोषधीभिश्च चिकित्सति अचिकित्सत्॥२८॥अस्तु किंप्रकृतेतत्राह॥तानीति॥२९॥ ननु ज्ञानेकिलानयनंतत्राह ॥ हरयस्त्विति ॥ संपात्यादयोहरयः पार्वती पर्वतप्रतिष्ठिते तेऔषधी विजानंति ॥ पार्वतीइतिद्विवचनंआर्षं ॥ तयोर्नामाह ॥ संजीवेति ॥ विशल्यां विशल्यकरणीं देवेन ब्रह्मणानिर्मितां ॥३०॥ कपर्वतेतेतत्राह ॥ चंद्रश्वेति॥क्षीरोदे तौपर्वतौस्तः तयोश्च औषध्यौकोनाम सागरोत्तमस्तत्राह॥ अमृतमिति ॥३१॥ यद्य

तानार्तान्नष्टसंज्ञांश्चगतासूंश्चबृहस्पतिः ॥ विद्याभिर्मंत्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति॥ २८ ॥ तान्यौषधान्यानयितुंक्षीरोदंयांतुसागरं॥ जवेनवानराःशीघ्रंसंपातिपनसादयः॥ २९॥ हरयस्तुविजानंतिपार्वतीतेमहौषधी ॥ संजीवकरणींदिव्यांविशल्यांदेवनिर्मितां ॥३०॥ चंद्रश्चनामद्रोणश्चक्षीरोदेसागरोत्तमे॥ अमृतंयत्रमथितंतत्रतेपरमौषधी ॥३१॥ तौतत्रविहितौदेवैःपर्वतौतौमहोदधौ॥ अयंवायुसुतोराजन्हनूमांस्तत्रगच्छतु॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरेवायुर्मेघाश्चापिसविद्युतः॥ पर्यस्यसागरेतोयंकंपयन्निवपर्वतान्॥ ३३॥ महतापक्षवातेनसर्वद्वीपमहाद्रुमाः॥ निपेतुर्भग्नविटपाःसलिलेलवणांभसि॥ ३४॥ अभवन्पन्नगास्तत्रभोगिनस्तत्रवासिनः॥ शीघ्रंसर्वाणियादांसिजग्मुश्चलवणार्णवम्॥३५॥ ततोमुहूर्ताद्गरुडंवैनतेयंमहाबलं॥ वानरादद्दृशुःसर्वेज्वलंतमिवपावकं॥३६॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यनागास्तेविप्रदुद्रुवुः॥ यैस्तुतौपुरुषौबद्धौशरभूतैर्महाबलैः॥ ३७॥ ततःसुपर्णःकाकुत्स्थौस्पृष्ट्वाप्रत्यभिनंद्यच॥ विममर्शचपाणिभ्यांमुखेचंद्रसमप्रभे॥३८॥वैनतेयेनसंस्पृष्टास्तयोःसंरुरुहुर्व्रणाः॥ सुवर्णेचतनूस्निग्धेतयोराशुबभूवतुः॥३९॥ पि पनसादयो जानंति तथापि शीघ्रमागमनार्थं वायुसुतोयातु ॥३२॥ एतस्मिन्नंतरे औषध्यानयनवार्ताकाले ॥ सागरेतोयं पर्यस्य अतिलहरीयोगिकृत्वा पर्वतान्कंपयन्पक्षवायुरभूत् स विद्युतोमेघाश्चासन् ॥३३॥ सर्वेद्वीपाः लवणसमुद्रांतर्वर्तिनः॥३४॥ तत्रवासिनः मलयवासिनः भोगिनोमहाकायाः यादांसिसर्वाणि लवणार्णवंजग्मुः भयादंतर्मग्नानीत्यर्थः ॥३५॥३६॥३७॥ प्रत्यभिनंद्य विजयाशिषाप्रतिपूज्य मुखे रामलक्ष्मणयोः॥३८॥ संरुरुहुः यथापूर्वंसंरूढमांसाअभूवन् ॥ सुवर्णे शोभनकांतियुक्ते तनू शरीरे ॥३९॥

तेजःपराभिभवसामर्थ्यं वीर्यं पराक्रमः बलं शारीरं ओजः कांतिः उत्साहःप्रसिद्धः प्रदर्शनं शब्दानुमानाभ्यांपरोक्षार्थनिश्चयः ॥ बुद्धिरपरोक्षनिश्चयः द्विगुणा वैनतेयस्पर्शात् पूर्वतोप्यधिका ॥ अत्रान्यैर्देवैरवतीर्य भगवतोरामस्य मूलमूर्तेराज्ञयोपकारःसंपादितः गरुडेनतुस्वरूपतएवेतिबोध्यं ॥ ४० ॥४१॥ व्यतिक्रांतौ लंघितवंतौ ॥ ४२ ॥ यथातातं दशरथं ॥ स्वावतारोचितं कश्यपप्रजापत्यंशं ॥ अजंच पितामहं ॥ चतुर्मुखब्रह्मांशं मे हिरण्यगर्भात्मनस्तदंशस्य ॥ ४३ ॥ कोभवानिति ॥ अयंप्रश्नोपि मनुष्यशरीरोचितव्यवहारएव तत्सत्यत्वप्रत्यापनार्थः ॥ अत्रारामसमीपागमनपर्यंतं पक्ष्याकारेणैवागत्य सन्निधिमात्रेण नागबंधनंचनिरस्य राघवस्पर्शनाद्यर्थं पुरुषाकारेणव्यवहृतवानितिबोध्यं ॥ तदाह॥ रूपसंपन्नइति ॥ दिव्यरूपसंपन्नइत्यर्थः ॥४४॥ हर्षपर्याकुलेक्षणं राममुवाचेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ अहंसखेति ॥ सखित्वात्सुग्रीवादिवद्देवसाह्यकरणार्थमागतइतिभावः ॥ ४६ ॥ इदंच साहाय्यं मदेकसाध्यमित्याह ॥ असुरावेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ रक्षोमायया शरभूतास्तदाश्रयाइतिबहुव्रीहिः त्वांप्राप्ताइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ममदुर्नयैरित्यादिना यदात्मनिंदनंकृतं तत्परिहरति ॥ सभाग्यइति ॥ अनुकूलतरशुभदैववानसि ॥ समरे समरविषये ॥ ५० ॥ इमंवृत्तांतं नागबंध वृत्तांतंश्रुत्वा देवतानांमुखादितिशेषः॥ स्नेहादेवागतः॥५१॥ स्नेहादेवच युवां मोक्षितौ मोचितौ॥अप्रमादः सावधानता ॥५२॥५३॥ तन्नविश्वसनीयं॥यथावयमृजवोधर्मपरास्तथापुरुषत्वाविशेषाद्रक्षां

तेजोवीर्यबलंचौजउत्साहश्चमहागुणः॥ प्रदर्शनंचबुद्धिश्चस्मृतिश्चद्विगुणातयोः ॥ ४० ॥ तावुत्थाप्यमहातेजागरुडोवासवोपमौ ॥ उभौचसस्वजेहृष्टोरामश्चैनमुवाचह॥४१॥ भवत्प्रसादाद्व्यसनंरावणिप्रभवंमहत्॥ उपायेनव्यतिक्रांतौशीघ्रंचबलिनौकृतौ॥ ४२ ॥ यथातातंदशरथंयथाऽजंचपितामहं॥ तथाभवंतमासाद्यहृदयंमेप्रसीदति ॥ ४३ ॥ कोभवान्नूपसंपन्नोदिव्यस्रगनुलेपनः॥ वसानो विरजेवस्त्रेदिव्याभरणभूषितः॥ ४४ ॥ तमुवाचमहातेजावैनतेयोमहाबलः॥ पतत्रिराजःप्रीतात्माहर्षपर्याकुलेक्षणं॥ ४५॥ अहंसखातेकाकुत्स्थप्रियःप्राणोबहिश्चरः॥ गरुत्मानिहसंप्राप्तोयुवयोःसाह्यकारणात् ॥ ४६ ॥ असुरावामहावीर्यावानरावामहाबलाः ॥ सुराश्चापिसगंधर्वाःपुरस्कृत्यशतक्रतुं॥४७॥नेमंमोक्षयितुंशक्ताःशरबंधंसुदारुणं॥मायाबलादिंद्रजितानिर्मितंक्रूरकर्मणा॥४८॥ एतेनागाःकाद्रवेयास्तीक्ष्णदंष्ट्राविषोल्बणाः॥ रक्षोमायाप्रभावेणशरभूतास्तदाश्रयाः॥४९॥

अत्रामसमीपागमनपर्यंतं पक्ष्याकारेणैवागत्य सन्निधिमात्रेण नागबंधनंचनिरस्य राघवस्पर्शनाद्यर्थं पुरुषाकारेणव्यवहृतवानितिबोध्यं ॥ तदाह॥ रूपसंपन्नइति ॥ दिव्यरूपसंपन्नइत्यर्थः ॥४४॥ हर्षपर्याकुलेक्षणं राममुवाचेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ अहंसखेति ॥ सखित्वात्सुग्रीवादिवद्देवसाह्यकरणार्थमागतइतिभावः ॥ ४६ ॥ इदंच साहाय्यं मदेकसाध्यमित्याह ॥ असुरावेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ रक्षोमायया शरभूताएतेनागास्त्वदाश्रयाइतिबहुव्रीहिः त्वांप्राप्ताइत्यर्थः ॥ ४९ ॥

सभाग्यश्चासिधर्मज्ञरामसत्यपराक्रम॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासमरेरिपुघातिना॥५०॥ इमंश्रुत्वातुविक्रांतस्त्वरमाणोहमागतः ॥ सहसैवावयोःस्नेहात्सखित्वमनुपालयन्॥ ५१ ॥ मोक्षितौचमहाघोरादस्मात्सायकबंधनात् ॥ अप्रमादश्चकर्तव्योयुवाभ्यांनित्यमेवहि॥५२॥ प्रकृत्याराक्षसाःसर्वेसंग्रामेकूटयोधिनः ॥ शूराणांशुद्धभावानांभवतामार्जवंबलं॥५३॥ तन्नविश्वसनीयंवोराक्षसानांरणाजिरे॥ एतेनैवोपमानेननित्यंजिह्माहिराक्षसाः॥५४॥एवमुक्कातदारामंसुपर्णःसमहाबलः॥ परिष्वज्यचसुस्निग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे॥५५॥ सखेराघवधर्मज्ञरिपूणामपिवत्सल॥अभ्यनुज्ञातुमिच्छामिगमिष्यामियथासुखं॥५६॥ नचकौतूहलंकार्यंसखित्वंप्रतिराघव॥कृतकर्मारणेवीरसखित्वंप्रतिवेत्स्यसि॥५७॥ बालवृद्धावशेषांतुलंकांकृत्वाशरोर्मिभिः॥ रावणंतुरिपुंहत्वासीतांत्वमुपलप्स्यसे ॥५८॥ इत्येवमुक्कावचनंसुपर्णःशीघ्रविक्रमः॥ रामंचनिरुजंकृत्वामध्येतेषांवनौकसां ॥५९॥ प्रदक्षिणंततःकृत्वापरिष्वज्यचवीर्यवान्॥ जगामाकाशमाविश्यसुपर्णःपवनोयथा ॥ ६० ॥ निरुजोराघवौदृष्ट्वाततोवानरयूथपाः॥ सिंहनादंतदानेदुर्लांगूलंदुधुवुश्चते ॥ ६१ ॥ ततोभेरीःसमाजघ्नुर्मृदंगांश्चाप्यवादयन्॥ दध्मुःशंखान्संप्रहृष्टाःक्ष्वेलंत्यपियथापुरं॥ ६२॥ अपरेस्फोट्यविक्रांतावानरानगयोधिनः॥ द्रुमानुत्पाट्यविविधांस्तस्थुःशतसहस्रशः॥६३॥

मममदुर्नयैरित्यादिना यदात्मनिंदनंकृतं तत्परिहरति॥ सभाग्यइति ॥ अनुकूलतरशुभदैववानसि ॥ समरे समरविषये ॥ ५०॥ इमंवृत्तांतं नागबंध वृत्तांतंश्रुत्वा देवतानांमुखादितिशेषः॥ स्नेहादेवागतः॥५१॥ स्नेहादेवच युवां मोक्षितौ मोचितौ॥अप्रमादः सावधानता॥५२॥५३॥ तन्नविश्वसनीयं॥यथावयमृजवोधर्मपरास्तथापुरुषत्वाविशेषाद्रक्षां

स्यपि तथैवेतिकल्पितं रक्षोगतमार्जवं नविश्वसितव्यमित्यर्थः ॥ उक्तमेवार्थमनुभवतः स्पष्टीकरोति ॥ एतेनैवेति ॥ इंद्रजित्कापट्येनैवेत्यर्थः॥५४॥ आप्रष्टुं गमनानुज्ञांकारयितुं॥५५।.५६॥ मदुक्तसखित्वंप्रति लोकप्रतारणायापि विस्मयोनकार्यइत्याह॥ अनुवेत्स्यसि एतैःसर्वैःसहेतिशेषः ॥ ५७ ॥५८॥५९॥ प्रदक्षिणंकृत्वेत्यनेन दिव्यदेवतावतारोरामइतिसर्वान्प्राकृतकपीन्प्रत्यपिबोधितं ॥६०॥६१॥यथापुरं यथापूर्वं ॥६२॥६३॥

॥ ६४ ॥ निशीथे यथाघनानांनादस्तथावानराणांनादइत्यर्थः ॥ अत्रस्थानेदिनद्वयं युद्धावहारइत्याग्निवेश्यः ॥ ६५ ॥ मत्तमानः कतकः ॥ ४७॥ इतिरामाभि०वा०यु० पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ अथ श्रुतवानरनादेन रावणेनधूम्राक्षप्रेषणं ॥ तेषामिति ॥ राक्षसैर्विभीषणादिभिः ॥ १ ॥ स्निग्धगंभीरत्वेन दुःखमूल-

विस्रृजंतोमहानादांस्त्रासयंतोनिशाचरान्॥ लंकाद्वाराण्युपाजग्मुर्युद्धकामाःप्लवंगमाः॥६४॥ तेषांसुभीमस्तुमुलोनिनादोबभूवशा
खामृगयूथपानां॥ क्षयेनिदाघस्ययथाघनानांनादःसुभीमोनदतांनिशीथे॥ ६५॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये यु०पंचाशः
सर्गः॥ ५० ॥ ॥ ७॥ ॥७॥ तेषांतुतुमुलंशब्दंवानराणांमहौजसां॥ नर्दतांराक्षसैःसार्धंतदाशुश्रावरावणः॥ १ ॥
स्निग्धगंभीरनिर्घोषंश्रुत्वातंनिनदंभृशं॥ सचिवानांततस्तेषांमध्येवचनमब्रवीत्॥ २॥ यथाःसौसंप्रहृष्टानांवानराणामुपस्थितः॥ ब
हूनांसुमहान्नादोमेघानामिवगर्जतां॥ ३॥ सुव्यक्तंमहतीप्रीतिरेतेषांनात्रसंशयः॥ तथाहिविपुलैर्नादैश्चुक्षुभेलवणार्णवः॥ ४॥ तौ
तुवद्धौशरैस्तीक्ष्णैर्भ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ अयंचसुमहान्नादःशंकांजनयतीवमे॥ ५॥ एवंचवचनंचोक्त्वामंत्रिणोराक्षसेश्वरः॥ उवा
चनैर्ऋतांस्तत्रसमीपपरिवर्तिनः॥ ६ ॥ ज्ञायतांतूर्णमेतेषांसर्वेषांचवनौकसां॥ शोककालेसमुत्पन्नेहर्षकारणमुत्थितं॥ ७॥ तथो
क्तास्तेसुसंभ्रांताःप्राकारमधिरुह्यच॥ ददृशुःपालितांसेनांसुग्रीवेणमहात्मना॥ ८ ॥ तौचमुक्तौसुघोरेणशरबंधेनराघवौ॥ समुत्थि
तौमहाभागौविषेदुःसर्वराक्षसाः॥ ९ ॥ संत्रस्तहृदयाःसर्वेप्राकारादवरुह्यते॥ विवर्णाराक्षसाघोराराक्षसेंद्रमुपस्थिताः॥ १० ॥ त
दप्रियंदीनमुखारावणस्यचराक्षसाः॥ कृत्स्नंनिवेदयामासुर्यथावद्वाक्यकोविदाः॥ ११ ॥ रोदनादिशब्दव्याप्तिः ॥ २ ॥ यथा यस्मादि

त्यर्थः ॥ एवमेषांनादःसमुत्थितः ॥ ३ ॥ तस्मादेषां महतीप्रीतिर्जातेतिमन्ये ॥ तत्रैवयुक्त्यंतरं तथाहीति ॥ ४ ॥ शंकां बंधमोक्षणशंकां जनयतीव जनयत्येव ॥ ५ ॥ ६ ॥
किंहर्षकारणमुत्थितं तत्ज्ञायतां ॥ ७ ॥ प्राकारमधिरुह्येति ॥ अनेनाद्यावहारःसूचितः ॥ ८ ॥ समुत्थितौ दृष्ट्वेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दत्तवरैः वरैर्दत्तादत्तवरास्तैः चिरकालदुश्चरतपसावरप्राप्तैरित्यर्थः ॥ युधि प्रमथ्यबद्धाविंत्यन्वयः ॥ १५ ॥ संशयस्थं इंद्रजिद्बलमवष्टभ्य स्थि
तस्य मेएतद्बलस्य वैफल्यात्मायोस्माकमपजयइतिमन्येइत्यर्थः ॥ १६ ॥ तदेवाह ॥ निष्फलाइति ॥ यैःशरैरिंद्रजित्प्रयुक्तैः संग्रामे ममरिपूणांजीवितमादत्तं तेनिष्फलाः

यौतावींद्रजितायुद्धेभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ निबद्धौशरबंधेननिष्प्रकंपभुजौकृतौ॥ १२॥ विमुक्तौशरबंधेनदृश्येतेतौरणाजिरे॥ पाशा
निवगजोच्छित्वागजेंद्रसमविक्रमौ॥ १३॥तच्छ्रुत्वावचनंतेषांराक्षसेंद्रोमहाबलः॥ चिंतारोषसमाक्रांतोविवर्णवदनोऽभवत्॥ १४॥घो
रैर्दत्तवरैर्बद्धौशरैराशीविषोपमैः॥ अमोघैःसूर्यसंकाशैःप्रमथ्येंद्रजितायुधि॥ १५॥ तदस्त्रबंधमासाद्ययदिमुक्तौरिपूमम॥ संशयस्थ
मिदंसर्वमनुपश्याम्यहंबलं॥ १६॥ निष्फलाःखलुसंदत्ताःशराःपावकतेजसः॥ आदत्तंयैस्तुसंग्रामेरिपूणांजीवितंमम॥ १७॥ एवमु
क्तातुसंक्रुद्धोनिश्वसन्नुरगोयथा॥ अब्रवीद्रक्षसांमध्येधूम्राक्षंनामराक्षसं॥ १८॥ बलेनमहतायुक्तोराक्षसैर्भीमविक्रम॥ त्वंवधाया
शुनिर्याहिरामस्यसहवानरैः॥ १९॥ एवमुक्तस्तुधूम्राक्षोराक्षसेंद्रेणधीमता॥ परिक्रम्यततःशीघ्रंनिर्जगामनृपालयात्॥ २०॥ अभि
निष्क्रम्यतद्वारंबलाध्यक्षमुवाचह॥ त्वरयस्वबलंशीघ्रंकिंचिरेणयुयुत्सतः॥ २१॥ धूम्राक्षवचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षोबलानुगः॥ बलमुद्यो
जयामासरावणस्याज्ञयाभृशं॥ २२॥ तेबद्धघंटाबलिनोघोररूपानिशाचराः॥ विनद्यमानाःसंहृष्टाःधूम्राक्षंपर्यवारयन्॥ २३॥विवि
धायुधहस्ताश्चशूलमुद्गरपाणयः॥ गदाभिःपट्टिशैर्दंडैरायसैर्मुशलैरपि॥ २४॥ परिघैर्भिंडिपालैश्चभल्लैःपाशैःपरश्वधैः॥ निर्ययूराक्ष
साघोरानर्दंतोजलदायथा॥ २५॥ संदत्ताःखलु तस्मात्संशयस्थमिदं ॥ १७॥ १८॥ १९॥ परिक्रम्य रावणंप्रदक्षिणीकृत्य ॥ २०॥ तद्वारं रावणगृहद्वारं
अभिनिष्क्रम्य ततोनिर्गम्य युयुत्सतःपुंसः किंचिरेण किंविलंबेन विलंबोव्यर्थइत्यर्थः ॥ २१॥ २२॥ बद्धघंटाः प्रासशक्त्यादिष्वितिशेषः ॥ २३॥ गदादिभिरुपलक्षिताः ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥

समलंकृतैरितिरथध्वजयोर्विशेषणं ॥ स्वर्णजालविहितैः तेनविहितालंकारैः ॥२६॥२७॥२८॥ पश्चिमद्वारात् यत्रद्वारेहनूमान्नोधकस्तस्मादेवपश्चिमद्वाराद्धनूमतायोद्धुंनिर्गतः ॥२९॥३०॥ शकुनाः दुःशकुनाः प्रत्यषेधयन् मृत्युसूचनेनेतिशेषः ॥३१॥ यथिताः मालावत्परस्परसक्ताः कुणपाशनाः गृध्राः ॥३२॥ धूम्राक्षस्य समीपे निपातितो

रथैःकवचिनस्त्वन्येध्वजैश्चसमलंकृतैः ॥ सुवर्णजालविहितैःखरैश्चविविधाननैः ॥२६॥ हयैःपरमशीघ्रैश्चगजैश्चैवमदोत्कटैः ॥ निर्ययुर्नैर्ऋतव्याघ्राव्याघ्राइवदुरासदाः ॥२७॥ मृगसिंहमुखैर्युक्तंखरैःकनकभूषितैः ॥ आरुरोहरथंदिव्यंधूम्राक्षःखरनिःस्वनः ॥२८॥ सनिर्यातोमहावीर्योधूम्राक्षोराक्षसैर्वृतः ॥ हसन्वैपश्चिमद्वाराद्धनूमान्यत्रतिष्ठति ॥२९॥ रथप्रवरमास्थायखरयुक्तंखरस्वनं ॥ प्रयांतंतुमहाघोरंराक्षसंभीमदर्शनं ॥३०॥ अंतरिक्षगताःक्रूराःशकुनाःप्रत्यषेधयन् ॥ रथशीर्षेमहाभीमोगृध्रश्चनिपपातह ॥३१॥ ध्वजाग्रेग्रथिताश्चैवनिपेतुःकुणपाशनाः ॥ रुधिराद्रोंमहान्श्वेतःकबंधःपतितोभुवि ॥३२॥ विस्वरंचोत्सृजन्नादान्धूम्राक्षस्यनिपातितः ॥ ववर्षरुधिरंदेवःसंचचालचमेदिनी ॥३३॥ प्रतिलोमंववौवायुर्निर्घातसमनिस्वनः ॥ तिमिरौघावृतास्तत्रदिशश्चनचकाशिरे ॥३४॥ सतूत्पातांस्ततोदृष्ट्वाराक्षसानांभयावहान् ॥ प्रादुर्भूतान्सुघोरांश्चधूम्राक्षोव्यथितोभवत् ॥ मुमुहूराक्षसाःसर्वेधूम्राक्षस्यपुरःसराः ॥३५॥ ततःसुभीमोबहुभिर्निशाचरैर्वृतोऽभिनिष्क्रम्यरणोत्सुकोबली ॥ ददर्शतांराघवबाहुपालितांमहौघकल्पांवहुवानरींचमूं ॥३६॥ इत्यार्षे श्रीम० वा० यु० एकपंचाशःसर्गः ॥५१॥ धूम्राक्षंप्रेक्ष्यनिर्यांतंराक्षसंभीमविक्रमं ॥ विनेदुर्वानराःसर्वेप्रहृष्टायुद्धकांक्षिणः ॥१॥ तेषां सुतुमुलंयुद्धंसंजज्ञेकपिरक्षसां ॥ अन्योन्यंपादपैर्घोरैर्निघ्नतांशूलमुद्गरैः ॥ २ ॥ राक्षसैर्वानराघोराविनिकृत्ताःसमंततः ॥ वानरैराक्षसाश्चापिद्रुमैर्भूमिसमीकृताः ॥ ३ ॥ राक्षसास्त्वभिसंक्रुद्धावानरान्निशितैःशरैः ॥ विव्यधुर्घोरसंकाशैःकंकपत्रैरजिह्मगैः ॥ ४ ॥

निपतितः कबंधइतिशेषः ॥ ३३ ॥ प्रतिलोमं प्रतिकूलं ॥३४॥३५॥अभिनिष्क्रम्य पुरादितिशेषः॥महौघः प्रलयसमुद्रस्तत्कल्पां ॥ ३६ ॥ कतक०॥ ४८ ॥ इतिरा०वा० यु०एकपंचाशःसर्गः॥५१॥ ॥७॥ धूम्राक्षमिति ॥१॥२॥ भूमिसमीकृताः भूम्यासमतांप्रापिताहताइत्यावत् ॥३॥ घोरसंकाशैः घोररूपैः ॥ ४ ॥

संश्रितैः गृहीतैः॥५॥ जनितोद्धर्षाः संजातोत्साहाः अभीतवन्निर्भयाःसंतः ॥६॥ शूलनिर्भिन्नदेहिनः इत्यंतत्वमार्षं ॥७॥८॥९॥ जितकाशिभिर्जितभयैर्जितश्वासैर्वा ॥१०॥

तेगदाभिश्चभीमाभिःपट्टिशैःकूटमुद्गरैः ॥ घोरैश्चपरिघैश्चित्रैस्त्रिशूलैश्चापिसंश्रितैः ॥ ५ ॥ विदार्यमाणारक्षोभिर्वानरास्तेमहाबलाः ॥ अमर्षजनितोद्धर्षाश्चक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ ६ ॥ शरनिर्भिन्नगात्रास्तेशूलनिर्भिन्नदेहिनः ॥ जगृहुस्तेद्रुमांस्तत्रशिलाश्चहरियूथपाः ॥ ७ ॥ तेभीमवेगाहरयोनर्दमानास्ततस्ततः ॥ ममंथूराक्षसान्वीरान्नामानिचबभाषिरे ॥ ८ ॥ तद्बभूवाद्भुतंघोरंयुद्धंवानररक्षसां ॥ शिलाभिर्विविधाभिश्चबहुशाखैश्चपादपैः ॥ ९ ॥ राक्षसामथिताःकेचिद्वानरैर्जितकाशिभिः ॥ प्रवेमूरुधिरंकेचिन्मुखैरुधिरभोजनाः ॥ १० ॥ पार्श्वेषुदारिताःकेचित्केचिद्राशीकृताद्रुमैः ॥ शिलाभिश्चूर्णिताःकेचित्केचिद्दंतैर्विदारिताः ॥ ११ ॥ ध्वजैर्विमथितैर्भग्नैःखड्गैश्चविनिपातितैः ॥ रथैर्विध्वंसिताःकेचिद्धथितारजनीचराः ॥ १२ ॥ गजेंद्रैःपर्वताकारैःपर्वताग्रैर्वनौकसां ॥ मथितैर्वाजिभिःकीर्णं सारोहैर्वसुधातलं ॥ १३ ॥ वानरैर्भीमविक्रांतैरापुप्लुत्योत्प्लुत्यवेगितैः ॥ राक्षसाःकरजैस्तीक्ष्णैर्मुखेषुविनिदारिताः ॥ १४ ॥ विषण्णवदनाभूयोविप्रकीर्णशिरोरुहाः ॥ मूढाःशोणितगंधेननिपेतुर्धरणीतले ॥ १५ ॥ अन्येतुपरमक्रुद्धाराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ तलैरेवाभिधावंतिवज्रस्पर्शसमैर्हरीन् ॥ १६ ॥ वानरैःपातयंतस्तेवेगितावेगवत्तरैः ॥ मुष्टिभिश्चरणैर्दंतैःपादपैश्चावपोथिताः ॥ १७ ॥ सैन्यंतुविद्रुतं दृष्ट्वाधूम्राक्षोराक्षसर्षभः ॥ रोषेणकदनंचक्रेवानराणांयुयुत्सतां ॥ १८ ॥ प्रासैःप्रमथिताःकेचिद्वानराःशोणितस्रवाः ॥ मुद्गरैराहताःकेचित्पतिताधरणीतले ॥ १९ ॥ परिघैर्मथिताःकेचिद्भिंडिपालैश्चदारिताः ॥ पट्टिशैर्मथिताःकेचिद्विह्वलंतोगतासवः ॥ २० ॥

द्रुमैराशीकृताः द्रुमप्रहारैर्हत्वाराशीकृताइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गजेंद्रैर्मृतगजेंद्रशरीरैः ॥ १३ ॥ करजैर्नखैः ॥ १४ ॥ मूढामूर्च्छिताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अवपोथिताः हिंसिताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विह्वलंतोविवशाः ॥ २० ॥

॥२१॥ आंत्रैर्विनिःसृताः निःसृतांत्राइत्यथः॥ आंत्राणिपुरीततइतिकतकः॥२२॥ २३ ॥ युद्धगांधर्वं युद्धरूपसंगीतविद्या तद्रूपकोपपादकं ॥ धनुरित्यादि ॥ धनुर्ज्यारूपा यातंत्री वीणा तथामधुरं ॥ तंत्रिमधुरमितिह्रस्वआर्षः ॥ हिक्का अश्वहेषा तद्रूपतालेनयुक्तं ॥ मंदानां मंदाख्यगजविशेषाणां स्तनितं बृंहितमेव गीतंयत्र तत् ॥ २४॥२५॥

केचिद्विनिहताभूमौरुधिरार्द्रवनौकसः॥ केचिद्विद्रावितानष्टाःसंकुद्धैराक्षसैर्युधि॥२१॥ विभिन्नहृदयाःकेचिदेकपार्श्वेनशायिताः॥ विदारितास्त्रिशूलैश्चकेचिदंत्रैर्विनिःसृताः॥२२॥ तत्सुभीमंमहद्युद्धंहरिराक्षससंकुलं॥ प्रबभौशस्त्रबहुलंशिलापादपसंकुलं॥२३॥ धनुर्ज्यातंत्रिमधुरंहिक्कातालसमन्वितं ॥ मंदस्तनितगीतंतद्युद्धंगांधर्वमाबभौ ॥ २४॥ धूम्राक्षस्तुधनुःपाणिर्वानरान्रणमूर्धनि॥ हस न्विद्रावयामासदिशस्तांश्छरवृष्टिभिः ॥ २५ ॥ धूम्राक्षेणार्दितंसैन्यंव्यथितंप्रेक्ष्यमारुतिः॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धःप्रगृह्यविपुलांशिलां ॥ २६॥ क्रोधाद्विगुणताम्राक्षःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ शिलांतांपातयामासधूम्राक्षस्यरथंप्रति॥ २७ ॥ आपतंतींशिलांदृष्ट्वागदामुद्यम्यसंभ्रमात्॥ रथादाप्लुत्यवेगेनवसुधायांव्यतिष्ठत ॥ २८॥ साप्रमथ्यरथंतस्यनिपपातशिलाभुवि॥ सचक्रकूबरमुखंसध्वजंसशरासनं ॥ २९ ॥ सत्यक्त्वातुरथंतस्यहनूमान्मारुतात्मजः ॥ रक्षसांकदनंचक्रेसस्कंधविटपैर्द्रुमैः ॥ ३० ॥ विभिन्नशिरसोभूत्वाराक्षसारुधिरोक्षिताः॥ द्रुमैःप्रमथिताश्चान्येनिपेतुर्धरणीतले ॥ ३१ ॥ विद्राव्यराक्षससैन्यंहनूमान्मारुतात्मजः॥ गिरेःशिखरमादायधूम्राक्षमभिदुद्रुवे॥ ३२ ॥ तमापतंतंधूम्राक्षोगदामुद्यम्यवीर्यवान्॥ विनर्दमानःसहसाहनूमंतमभिद्रवत्॥ ३३॥

॥२६॥२७॥२८॥ साशिला तस्यचक्रादिसहितंरथंप्रमथ्य भुविनिपपात॥कूबरोऽस्त्रीयुगंधरः॥अवप्लुतिकाले रथेत्यक्तशरासनसहितं ॥ २९ ॥ रथं भग्नंरथं रक्षसांकदनंचक्रे स्वसेनारक्षणार्थमितिशेषः ॥ स्कंधं स्थूलशाखा विटपःसूक्ष्मासा ॥३०॥ भूत्वेत्यस्यपतिताइतिशेषः ॥३१ ॥ ३२ ॥ अभिद्रवत् अभ्यद्रवत् ॥३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥३७॥३८॥ धूम्राक्षवधोभाद्रशुक्लद्वितीयायामित्याहुः ॥ हलमानः ॥ क० ॥ ९९ ॥ इतिरामाभि०वा०यु० द्विपंचाशःसर्गः ॥५२॥ ॥७॥ ॥७॥

तस्यक्रुद्धस्यरोषेणगदांतांबहुकंटकां ॥ पातयामासधूम्राक्षोमस्तकेथहनूमतः ॥ ३४॥ ताडितःसतयातत्रगदयाभीमवेगया॥ सकपिर्मारुतबलस्तंप्रहारमचिंतयन्॥३५॥ धूम्राक्षस्यशिरोमध्येगिरिशृंगमपातयत्॥ सविस्फारितसर्वांगोगिरिशृंगेणताडितः॥३६॥ पपातसहसाभूमौविकीर्णइवपर्वतः॥ धूम्राक्षंनिहतंदृष्ट्वाहतशेषानिशाचराः ॥ त्रस्ताःप्रविविशुर्लंकांवध्यमानाःप्लवंगमैः॥ ३७॥ स तुपवनसुतोनिहत्यशत्रून्क्षतजवहाःसरितश्चसंविकीर्य ॥ रिपुवधजनितश्रमोमहात्मामुदमगमत्कपिभिःसुपूज्यमानः॥३८॥ इत्या र्षेश्रीम०वा०यु० द्विपंचाशःसर्गः॥ ५२॥ ॥७॥ ॥७॥ धूम्राक्षंनिहतंश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः॥ क्रोधेनमहताविष्टोनिश्वसन्नुरगोयथा॥ १ ॥ दीर्घमुष्णंविनिश्वस्यक्रोधेनकलुषीकृतः॥ अब्रवीद्राक्षसंक्रूरंवज्रदंष्ट्रंमहाबलं॥ २॥ गच्छत्वंवीरनिर्याहिराक्षसैःपरिवारितः॥ जहिदाशरथिंरामंसुग्रीवंवानरैःसह ॥ ३॥ तथेत्युक्त्वाद्रुततरंमायावीराक्षसेश्वरः॥ निर्जगामबलैःसार्धंबहुभिःपरिवारितः ॥ ४ ॥ नागैरश्वैःखरैरुष्ट्रैःसंयुक्तःसुसमाहितः॥ पताकाध्वजचित्रैश्चबहुभिःसमलंकृतः॥५॥ ततोविचित्रकेयूरमुकुटेनविभूषितः॥ तनुत्रंचसमादत्यसधनुर्निर्ययौद्रुतं॥६॥ पताकालंकृतंदीप्ततप्तकांचनभूषितं॥रथंप्रदक्षिणंकृत्वासमारोहच्चमूपतिः ॥७॥ ऋष्टिभिस्तोमरैश्चित्रैःश्लक्ष्णैश्चमुशलैरपि ॥ भिंडिपालैश्चचापैश्चशक्तिभिःपट्टिशैरपि॥ ८॥ खड्गैश्चक्रैर्गदाभिश्चनिशितैश्चपरश्वधैः॥ पदातयश्चनिर्यांतिविविधाःशस्त्रपाणयः॥ ९ धूम्राक्षमिति ॥१॥२॥ गच्छनिर्याहीत्याभ्यांसर्वथागंतव्यमितिबोध्यते ॥३॥४॥ बहुभिर्बलाध्यक्षैरितिशेषः ॥५॥ तनुत्रं कवचं ॥ समादत्त आमुच्य ॥६॥७॥ ऋष्टिः सूक्ष्मखड्गः ऋष्याद्युपलक्षिताः पदातयोनिर्यांतीत्यर्थः ॥८॥९॥

॥ १० ॥ तोमरांकुशपाणिभिः रूढाआरूढायुद्धकुशलायेगजास्तेचनिर्याताइत्यन्वयः ॥ लक्षणसंयुक्ताअन्येअश्वाश्वशूरारूढानिर्याताः ॥ ११ ॥ विप्रस्थितं विशेषेणकृत प्रस्थानं ॥ सविद्युतः नीलस्य रक्षोबलस्य स्वर्णभूषणबहुलत्वात् सविद्युन्मेघोपमेयत्वं ॥ निःसृताः राक्षसाइतिशेषः ॥ १२ ॥ दुर्निमित्तरूपमंशुभमेवाहाकाशादिति ॥ वि

विचित्रवाससःसर्वेदीप्तारक्षसपुंगवाः ॥ गजामदोत्कटाशूराश्चलतइवपर्वताः ॥ १० ॥ तेयुद्धकुशलारूढास्तोमरांकुशपाणिभिः ॥ अन्येलक्षणसंयुक्ताःशूरारूढामहाबलाः ॥ ११ ॥ तद्राक्षसबलंसर्वंविप्रस्थितमशोभत ॥ प्रावृट्कालेयथामेघानर्दमानाःसविद्युतः ॥ १२ ॥ निःसृतादक्षिणद्वारादंगदोयत्रयूथपः ॥ तेषांनिष्क्रममाणानामशुभंसमजायत ॥ आकाशाद्विघनात्तीव्रादुल्मुकान्यपतंस्तदा ॥ १३ ॥ वमंतःपावकज्वालाःशिवाघोरववाशिरे ॥ व्याहरंतमृगाघोरारक्षसांनिधनंतदा ॥ समापतंतोयोधास्तुप्रास्खलंस्तत्रदारुणं ॥ १४ ॥ एतानौत्पातिकान्दृष्ट्वावज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ धैर्यमालंब्यतेजस्वीनिर्जगामरणोत्सुकः ॥ १५ ॥ तांस्तुविद्रवतोदृष्ट्वावानराजित काशिनः ॥ प्रणेदुःसुमहानादान्दिशःशब्देनपूरयन् ॥ १६ ॥ ततःप्रवृत्तंतुमुलंहरीणांराक्षसैःसह ॥ घोराणांभीमरूपाणामन्योन्यवध कांक्षिणां ॥ १७ ॥ निष्पतंतोमहोत्साहाभिन्नदेहशिरोधराः ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगान्यपतन्धरणीतले ॥ १८ ॥ केचिदन्योन्यमासाद्यशू राःपरिघबाहवः ॥ चिक्षिपुर्विविधान्शस्त्रान्समरेष्वनिवर्तिनः ॥ १९ ॥ द्रुमाणांचशिलानांचशस्त्राणांचापिनिस्वनः ॥ श्रूयतेसुमहां स्तत्रघोरोहृदयभेदनः ॥ २० ॥ रथनेमिस्वनस्तत्रधनुषश्चापिघोरवत् ॥ शंखभेरीमृदंगानांबभूवतुमुलःस्वनः ॥ २१ ॥ केचिदस्त्राणिसं त्यज्यबाहुयुद्धमकुर्वत ॥ तलैश्चचरणैश्चापिमुष्टिभिश्चद्रुमैरपि ॥ २२ ॥

घनान्निर्मेघात् ॥ १३ ॥ घोरान्मृगारक्षसांनिधनंव्याहरंत व्याहर न् ॥ १४ ॥ औत्पातिकान् अशुभसूचकान् ॥ १५ ॥ विद्रवतः विशेषेणस्वसंमुखमागच्छतः पूरयन्पूरयंतः ॥ आर्षमेकवचनं ॥ १६ ॥ तुमुलं रणसंकटं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हृदयभेदनः भयंकरइत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ अस्त्राणिसंत्यज्य सर्वाण्यस्त्राणिप्रयुज्य तदनंतरमस्त्राभावाद्बाहुयुद्धमकुर्वत ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ वज्रदंष्ट्रोथतंदृष्ट्वा स्वसेनाविनाशमित्यर्थः ॥ लोकसंहारे तन्निमित्तं ॥ २४ ॥ अस्त्रविदुषः अस्त्रविद्वांसइत्यर्थः ॥ २५ ॥ संवर्तके प्रलयकाले ॥ २६ ॥ तान्राक्षसगणा

जानुभिश्चहताःकेचिद्भग्नदेहाश्चराक्षसाः ॥ शिलाभिश्चूर्णिताःकेचिद्वानरैर्युद्धदुर्मदैः ॥ २३ ॥ वज्रदंष्ट्रोथतंदृष्ट्वारणेवित्रासयन्हरीन् ॥ चचारलोकसंहारेपाशहस्तइवांतकः ॥ २४ ॥ बलवंतोऽस्त्रविदुषोनानाप्रहरणारणे ॥ जघ्नुर्वानरसैन्यानिराक्षसाःक्रोधमूर्छिताः ॥ २५ ॥ जघ्नेतान्राक्षसान्सर्वान्वृष्टोवायुसुतोरणे ॥ क्रोधेनद्विगुणाविष्टःसंवर्तकइवानलः ॥ २६ ॥ तान्राक्षसगणान्सर्वान्दृक्षमुख्यवीर्यवान् ॥ अंगदःक्रोधताम्राक्षःसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ २७ ॥ चकारकदनंघोरंशक्रतुल्यपराक्रमः ॥ अंगदाभिहतास्तत्रराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ २८ ॥ विभिन्नशिरसःपेतुर्निकृत्ताइवपादपाः ॥ रथैश्चित्रैर्ध्वजैरश्वैःशरीरैर्हरिरक्षसां ॥ २९ ॥ रुधिरौघेणसंच्छन्नाभूमिर्भयकरी तदा ॥ हारकेयूरवस्त्रैश्चछत्रैश्चसमलंकृता ॥ ३० ॥ भूमिर्भातिरणेतत्रशारदीवयथानिशा ॥ अंगदस्यचवेगेनतद्राक्षसबलंमहत् ॥ प्राकंपततदातत्रपवनेनांबुदोयथा ॥ ३१ ॥ इतित्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ स्वबलस्यचघातेनअंगदस्यबलेनच ॥ राक्षसःक्रोधमाविष्टो वज्रदंष्ट्रोमहाबलः ॥ ३२ ॥ विस्फार्यचधनुर्घोरंशक्राशनिसमप्रभं ॥ वानराणामनीकानिप्राकिरच्छरवृष्टिभिः ॥ ३३ ॥ राक्षसाश्चा पिमुख्यास्तेरथैश्चसमवस्थिताः ॥ नानाप्रहरणाःशूराःप्रायुध्यंततदारणे ॥ ३४ ॥ वानराणांचशूरास्तुतेसर्वेप्लवगर्षभाः ॥ अयुध्यंतशि लाहस्ताःसमवेताःसमंततः ॥ ३५ ॥ तत्रायुधसहस्राणितस्मिन्नायोधनेभृशं ॥ राक्षसाःकपिमुख्येषुपातयांचक्रिरेतदा ॥ ३६ ॥

निजघानेतिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ भयकरी भयंकरी अभूदितिशेषः ॥ मुमभावआर्षः ॥ ३० ॥ पवनेनांबुदोयथेत्युत्तरंसर्गच्छेदः ॥ क्वचित्सोऽयुक्तः दत्तभेदप्रकर णभेदाद्यभावादितिकतकः ॥ ३१ ॥ स्वबलस्यचेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वानराणामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ ३५ ॥ तत्र वीरक्षयकारणे तस्मिन्प्रसिद्धे आयोधने युद्धे ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ तद्राक्षसगणानां तच्छब्देनवानराः वानरराक्षसगणानामित्यर्थः ॥ ३८ ॥ छिन्नैःपादैर्बाहुभिरुपलक्षिताः ॥ ३९ ॥ बलाः वायसाः ॥ कंकादिभिराव्याव्याप्ताइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ निशाचरं नैशाचरमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ प्राभज्यत भग्नमभूत् ॥४३ ॥ ४४ ॥ सप्ताष्टौनवपंचच वानरान् एकेनैवशरेणाबिभेदेत्यर्थः ॥ ४५ ॥

वानराश्चैवरक्षःसुगिरिवृक्षान्महाशिलाः ॥ प्रवीराःपातयामासुर्मत्तवारणसन्निभाः ॥ ३७ ॥ शूराणांयुध्यमानानांसमरेष्वनिवर्तिनां ॥ तद्राक्षसगणानांचसुयुद्धंसमवर्तत ॥ ३८ ॥ अभग्नशिरसःकेचिच्छिन्नैःपादैश्चबाहुभिः ॥ शस्त्रैरर्दितदेहास्तुरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ ३९ ॥ हरयोराक्षसाश्चैवशरैतेगांसमाश्रिताः ॥ कंकगृध्रबलाढ्याश्चगोमायुकुलसंकुलाः ॥ ४० ॥ कबंधानिसमुत्पेतुर्भीरूणांभूषणानिवै ॥ भुजपाणिशिरश्छिन्नाश्छिन्नकायाश्चभूतले ॥ ४१ ॥ वानराराक्षसाश्चापिनिपेतुस्तत्रभूतले ॥ ततोवानरसैन्यनहन्यमानंनिशाचरं ॥ ४२ ॥ प्राभज्यतबलंसर्ववज्रदंष्ट्रस्यपश्यतः ॥ राक्षसान्भयवित्रस्तान्हन्यमानान्प्लवंगमैः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वासरोषताम्राक्षोवज्रदंष्ट्रःप्रतापवान् ॥ प्रविवेशधनुःपाणिस्त्रासयन्हरिवाहिनीं ॥ ४४ ॥ शरैर्विदारयामासकंकपत्रैरजिह्मगैः ॥ बिभेदवानरांस्तत्रसप्ताष्टौनवपंचच ॥ ४५ ॥ विव्याधपरमक्रुद्धोवज्रदंष्ट्रःप्रतापवान् ॥ ४६ ॥ त्रस्ताःसर्वेहरिगणाःशरैःसंकृत्तदेहिनः ॥ अंगदंसंप्रधावंतिप्रजापतिमिवप्रजाः ॥ ४७ ॥ ततोहरिगणान्भग्नान्दृष्ट्वावालिसुतस्तदा ॥ क्रोधेनवज्रदंष्ट्रंतमुदीक्षंतमुदैक्षत ॥ ४८ ॥ वज्रदंष्ट्रोंऽगदश्चोभौयोयुध्येतेपरस्परं ॥ चेरतुःपरमक्रुद्धौहरिमत्तगजाविव ॥ ४९ ॥ ततःशतसहस्रेणहरिपुत्रंमहाबलं ॥ जघानमर्मदेशेषुशरैरग्निशिखोपमैः ॥ ५० ॥

॥ ९१ ॥

॥ ४६ ॥ संप्रधावंति धावंतिस्म ॥ ४७ ॥ क्रोधेनोदीक्षंतं क्रोधेनोदैक्षत ॥ ४८ ॥ योयुध्येते पुनःपुनर्युद्धमकुरुतामित्यर्थः ॥ हरिमत्तगजाविव ॥ हरिरिहशार्दूलः सिंहेनगजस्ययुद्धासंभवात् ॥ स्वमेपिसिंहदर्शनेन गजानांमरणादितिकतकः ॥ ४९ ॥ हरिपुत्रं वालिपुत्रं ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ पुष्पफलैर्हस्तधृतदक्षीयैस्तैर्युतआसीत् ॥ ६१ ॥ आर्षभंचर्म ऋषभचर्मनिर्मितंफलकं

रुधिरोक्षितसर्वांगोवालिसूनुर्महाबलः ॥ चिक्षेपवज्रदंष्ट्रायवृक्षंभीमपराक्रमः ॥ ५१ ॥ दृष्ट्वापतंतंतंवृक्षमसंभ्रांतश्चराक्षसः ॥ चिच्छेदबहुधासोपिमथितःप्रापतद्भुवि ॥ ५२ ॥ तंदृष्ट्वावज्रदंष्ट्रस्यविक्रमंप्लवगर्षभः ॥ प्रगृह्यविपुलंशैलंचिक्षेपचननादच ॥ ५३ ॥ तमापतंतंदृष्ट्वासरथादाप्लुत्यवीर्यवान् ॥ गदापाणिरसंभ्रांतःपृथिव्यांसमतिष्ठत ॥ ५४ ॥ अंगदेनशिलाक्षिप्तमागत्यातुरणमूर्धनि ॥ सचक्रकूबरंसाश्वंप्रममाथरथंतदा ॥ ५५ ॥ ततोऽन्यच्छिखरंगृह्यविपुलंद्रुमभूषितं ॥ वज्रदंष्ट्रस्यशिरसिपातयामासवानरः ॥ ५६ ॥ अभवच्छोणितोद्गारीवज्रदंष्ट्रःसुमूर्च्छितः ॥ मुहूर्तमभवन्मूढोगदामालिंग्यनिःश्वसन् ॥ ५७ ॥ सलब्धसंज्ञोगदयावालिपुत्रमवस्थितं ॥ जघानपरमक्रुद्धोवक्षोदेशेनिशाचरः ॥ ५८ ॥ गदात्यक्तातत्तस्त्रमुष्टियुद्धमकुर्वत ॥ अन्योन्यंजघ्नतुस्तत्रतावुभौहरिराक्षसौ ॥ ५९ ॥ रुधिरोद्गारिणौतौतुप्रहारैर्जनितश्रमौ ॥ बभूवतुःसुविक्रांतावंगारकबुधाविव ॥ ६० ॥ ततःपरमतेजस्वीअंगदःप्लवगर्षभः ॥ उत्पाट्यवृक्षंस्थितवानासीत्पुष्पफलैर्युतः ॥ ६१ ॥ जग्राहचार्षभंचर्मखड्गंचविपुलंशुभं ॥ किंकिणीजालसंछन्नंचर्मणाचपरिष्कृतं ॥ ६२ ॥ चित्रांश्चरुचिरान्मार्गांश्चेरतुःकपिराक्षसौ ॥ जघ्नतुश्चतदान्योन्यंनर्दंतौजयकांक्षिणौ ॥ ६३ ॥ व्रणैःसमुत्थैःशोभेतांपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ युध्यमानौपरिश्रांतौजानुभ्यामवनींगतौ ॥ ६४ ॥ निमेषांतरमात्रेणअंगदःकपिकुंजरः ॥ उदतिष्ठतदीप्ताक्षोदंडाहतइवोरगः ॥ ६५ ॥ निर्मलेनसुधौतेनखड्गेनास्यमहच्छिरः ॥ जघानवज्रदंष्ट्रस्यवालिसूनुर्महाबलः ॥ ६६ ॥

चर्मणाचपरिष्कृतं कोशरूपेण

त्यर्थः ॥ जग्राह वज्रदंष्ट्रोंगदश्चेतिशेषः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ व्रणैः समुत्थितैः तत्समुत्थितैरुधिरैरित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ खड्गेनाच्छिद्य गृहीतेन वज्रदंष्ट्रीयेण ॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ महितः पूजितः ॥६९॥कत० ॥ ५०॥ तत्तृतीयायांवज्रदंष्ट्रवधः ॥ इतिरामाभि०वा०यु० चतुःपंचाशःसर्गः ॥५४॥ बलाध्यक्षं प्रशस्तं ॥१ ॥ २ ॥ शास्ता शत्रूणां ॥ गोप्ता स्वबलस्य ॥ नेता नायकोयुद्धस्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मेघाभः मेघसमानदेहप्रमाणः ॥ मेघवर्णः तद्वन्नीलवर्णः ॥ मेघस्यस्वनइवमहान्स्वनोयस्य

रुधिरोक्षितगात्रस्यबभूवपतितंद्विधा ॥ तच्चतस्यपरीताक्षंशुभंखड्गहतंशिरः ॥ ६७॥ वज्रदंष्ट्रंहतंदृष्ट्वाराक्षसाभयमोहिताः ॥ त्रस्ताह्यभ्यद्रवन्लंकांवध्यमानाःप्लवंगमैः॥ विषण्णवदनादीनाह्रियाकिंचिदवाङ्मुखाः॥६८॥ निहत्यतंवज्रधरःप्रतापवान्सवालिसूनुःकपिसैन्यमध्ये॥जगामहर्षंमहितोमहाबलःसहस्रनेत्रस्त्रिदशैरिवावृतः॥६९॥ इत्यार्षे श्रीम०वा०यु०चतुःपंचाशःसर्गः॥५४॥ ॥७॥ वज्रदंष्ट्रंहतंश्रुत्वावालिपुत्रेणरावणः ॥ बलाध्यक्षमुवाचेदंकृतांजलिमुपस्थितं ॥ १ ॥ शीघ्रंनिर्यांतुदुर्धर्षाराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ अकंपनंपुरस्कृत्यसर्वशस्त्रास्त्रकोविदं ॥ २ ॥ एषशास्ताचगोप्ताचनेताचयुधिसत्तमः ॥ भूतिकामश्चमेनित्यंनित्यंचसमरप्रियः ॥ ३ ॥ एषजेष्यतिकाकुत्स्थौसुग्रीवंचमहाबलं ॥ वानरांश्चापरान्घोरान्हनिष्यतिनसंशयः ॥ ४ ॥ परिगृह्यसतामाज्ञांरावणस्यमहाबलः ॥ बलंसंप्रेरयामासतदालघुपराक्रमः ॥ ५ ॥ ततोनानाप्रहरणाभीमाक्षाभीमदर्शनाः ॥ निष्पेतूराक्षसामुख्याबलाध्यक्षप्रचोदिताः ॥ ६ ॥ रथमास्थायविपुलंतप्तकांचनभूषणं ॥ मेघाभोमेघवर्णश्चमेघस्वनमहास्वनः ॥ ७ ॥ राक्षसैःसंवृतोघोरैस्तदानिर्यात्यकंपनः ॥ नहिकंपयितुंशक्यःसुरैरपिमहामृधे ॥ ८ ॥ अकंपनस्ततस्तेषामादित्यइवतेजसा ॥ तस्यनिर्धावमानस्यसंरब्धस्ययुयुत्सया ॥ ९ ॥ अकस्माद्दैन्यमागच्छद्धयानांरथवाहिनां ॥ विस्फुरन्नयनंचास्यसव्यंयुद्धाभिनंदिनः ॥ १० ॥

सतथा ॥ ७ ॥ निर्याति यातिस्म ॥ ८ ॥ तेषां वानराणां तेजसा आदित्यइव दुष्प्रेक्षोभूदितिशेषः ॥ ९ ॥ रथवहनकर्तॄणांहयानामकस्मान्निर्हेतुकमेवदैन्यमागच्छत् मनइतिशेषः ॥ १० ॥

हृदिने वर्षादिकृतदुर्दिनंप्रसक्तिरहितं ॥ ११ ॥ १२ ॥ अचिंत्येत्यार्षं ॥ १३॥१४॥१५॥ समभित्यक्तादेहिनआत्मानोयैस्ते आत्मरक्षानिरपेक्षाइतियावत् ॥१६॥१७॥ अरुणवर्णाभं धूम्रवर्णस्यवस्तुनश्चाभायस्मिन्तत् ॥ अरुणशब्दोधूम्रपर्यायोपि ॥ १८ ॥ कौशेयोद्धतपांडुना उद्धतकौशेयवदीषत्पांडुरवर्णेन ॥ १९ ॥ भूतानि कपिरक्षोल

विवर्णोमुखवर्णश्चगद्गदश्चाभवत्स्वनः ॥ अभवत्सुदिनेकालेदुर्दिनंरूक्षमारुतं ॥ ११ ॥ ऊचुःखगमृगाःसर्वेवाचःक्रूराभयावहाः ॥ ससिंहोपचितस्कंधःशार्दूलसमविक्रमः ॥ १२ ॥ तानुत्पातानचिंत्यैवनिर्जगामरणाजिरं ॥ तथानिर्गच्छतस्तस्यरक्षसःसहराक्षसैः ॥ १३ ॥ बभूवसुमहान्नादःक्षोभयन्निवसागरं ॥ तेनशब्देनवित्रस्तावानराणांमहाचमूः ॥ १४ ॥ द्रुमशैलप्रहाराणांयोद्धुंसमुपतिष्ठतां ॥ तेषांयुद्धंमहारौद्रंसंजज्ञेकपिरक्षसां ॥ १५ ॥ रामरावणयोरर्थेसमभित्यक्तदेहिनः ॥ सर्वेह्यतिबलाःशूराःसर्वेपर्वतसन्निभाः ॥ १६ ॥ हरयोराक्षसाश्चैवपरस्परजिघांसया ॥ तेषांविनर्दतांशब्दःसंयुगेऽतितरस्विनां ॥ १७ ॥ शुश्रावसुमहान्कोपादन्योन्यमभिगर्जतां ॥ रजश्चारुणवर्णाभंसुभीममभवद्भृशं ॥ १८ ॥ उद्धृतंहरिरक्षोभिःसंरुरोधदिशोदश ॥ अन्योन्यंरजसातेनकौशेयोद्धतपांडूना ॥ १९ ॥ संवृतानिचभूतानिददृशुर्नरणाजिरे ॥ नध्वजोनपताकावाचर्मवातुरगोपिवा ॥ २० ॥ आयुधंस्यंदनोवापिददृशेतेनरेणुना ॥ शब्दश्चसुमहांस्तेषांनर्दतामभिधावतां ॥ २१ ॥ श्रूयतेतुमुलोयुद्धेनरूपाणिचकाशिरे ॥ हरीनेवसुसंरुष्टाहरयोजघ्नुराहवे ॥ २२ ॥ राक्षसाराक्षसांश्चापिनिजघ्नुस्तिमिरेतदा ॥ तेपरांश्चविनिघ्नंतःस्वांश्चवानरराक्षसाः ॥ २३ ॥ रुधिरार्द्रांतदाचक्रुर्महींपंकानुलेपनां ॥ ततस्तुरुधिरौघेणसिक्तंह्यपगतंरजः ॥ २४ ॥ शरीरशवसंकीर्णाबभूवचवसुंधरा ॥ द्रुमशक्तिगदाप्रासैःशिलापरिघतोमरैः ॥ २५ ॥

क्षणप्राणिनः ॥२०॥ आयुधादि नददृशेइत्यन्वयः ॥२१॥ शब्दएवश्रूयते ॥ नचरूपाणिचकाशिरे ॥ सुसंरुष्टाः सुतरांसम्यक्क्रुद्धाः ॥ २२ ॥२३॥ २४ ॥ शरीरशवसंकीर्णा शवरूपैःशरीरैःसंकीर्णा ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ संहर्षयति समहर्षयत् ॥ २९ ॥ शस्त्राण्याच्छिद्यवानराः परहस्तादितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नानाप्रहरणैर्भृशमित्यत्रसर्गावछेदःप्रमादादितिकतकः ॥ ३२ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवा० यु० पंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतेचेत्यस्ययत्रेत्यादि ॥ ४ ॥

राक्षसाहरयस्तूर्णंजघ्नुरन्योन्यमोजसा ॥ बाहुभिःपरिघाकारैर्युध्यंतःपर्वतोपमान् ॥ २६ ॥ हरयोभीमकर्माणोराक्षसाञ्जघ्नुराहवे ॥ राक्षसास्त्वभिसंक्रुद्धाःप्रासतोमरपाणयः ॥ २७ ॥ कपीन्निजघ्निरेतत्रशस्त्रैःपरमदारुणैः ॥ अकंपनःसुसंक्रुद्धोराक्षसानांचमूपतिः ॥ २८ ॥ संहर्षयतितान्सर्वान्राक्षसान्भीमविक्रमान् ॥ हरयस्त्वपिरक्षांसिमहाद्रुममहाश्मभिः ॥ २९ ॥ विदारयंत्यभिक्रम्यशस्त्राण्याच्छिद्यवीर्यतः ॥ एतस्मिन्नंतरेवीराहरयःकुमुदोनलः ॥ ३० ॥ मैंदश्चपरमक्रुद्धश्चक्रुर्वेगमनुत्तमं ॥ तेतुवृक्षैर्महावीराराक्षसानांचमूमुखे ॥ ३१ ॥ कदनंसुमहच्चक्रुर्लीलयाहरिपुंगवाः ॥ ममंथूराक्षसान्सर्वेनानाप्रहरणैर्भृशं ॥ ३२ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवा० यु० पंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वासुमहत्कर्मकृतंवानरसत्तमैः ॥ क्रोधमाहारयामासयुधितीव्रमकंपनः ॥ १ ॥ क्रोधमूर्छितरूपस्तुधुन्वन्परमकार्मुकं ॥ दृष्ट्वातुकर्मशत्रूणांसारथिंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ तत्रैवतावत्त्वरितोरथंप्रापयसारथे ॥ एतेचवलिनोघ्नंतिसुबहून्राक्षसान्रणे ॥ ३ ॥ एतेचबलवंतोवाभीमकोपाश्चवानराः ॥ द्रुमशैलप्रहरणास्तिष्ठंतिप्रमुखेमम ॥ ४ ॥ एतान्निहंतुमिच्छामिसमरश्लाघिनोह्यहं ॥ एतैःप्रमथितंसर्वंरक्षसांदृश्यतेबलं ॥ ५ ॥ ततःप्रचलिताश्वेनरथेनरथिनांवरः ॥ हरीनभ्यपतद्दूराच्छरजालैरकंपनः ॥ ६ ॥ नस्छातुंवानराःशेकुःकिंपुनर्योद्धुमाहवे ॥ अकंपनशरैर्भग्नाःसर्वएवाभिदुद्रुवुः ॥ ७ ॥

बलवंतोवा ॥ वाशब्दोवैशब्दस्यार्थे ॥ एतान्निहंतुमिच्छामि प्रथमतःस्वसेनारक्षणार्थं ततःपरबलंहनिष्यामीतिशेषः ॥ तदेवाह ॥ एतैरिति ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

ज्ञातीन्कुमुदनलादीन् उपतस्थे स्वस्थानादितिशेषः ॥ ८ ॥ ते प्लवगर्षभाः कुमुदादयः ॥ ९ ॥ तेबलवंतोबभूवुर्यतोबलवंतमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

तान्मृत्युवशमापन्नानकंपनशरानुगान् ॥ समीक्ष्यहनुमान्ज्ञातीनुपतस्थेमहाबलः ॥ ८ ॥ तंमहाप्लवगंदृष्ट्वासर्वेतेप्लवगर्षभाः ॥ समेत्यसमरेवीराःसहिताःपर्यवारयन् ॥ ९ ॥ व्यवस्थितंहनूमंततेदृष्ट्वाप्लवगर्षभाः ॥ बभूवुर्बलवंतोहिबलवंतमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ अकंपनस्तुशैलाभंहनूमंतमवस्थितं ॥ मेहंद्रइवधाराभिःशरैरभिववर्षह ॥ ११ ॥ अचिंतयित्वाबाणौघान्शरीरेपातितान्कपिः ॥ अकंपनवधार्थायमनोदधेमहाबलः ॥ १२ ॥ सप्रहस्यमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः ॥ अभिदुद्रावतद्रक्षःकंपयन्निवमेदिनीं ॥ १३ ॥ तस्याथनर्दमानस्यदीप्यमानस्यतेजसा ॥ बभूवरूपंदुर्धर्षदीप्तस्येवविभावसोः ॥ १४ ॥ आत्मानंत्वप्रहरणंज्ञात्वाक्रोधसमन्वितः ॥ शैलमुत्पाटयामासवेगेनहरिपुंगवः ॥ १५ ॥ गृहीत्वासुमहाशैलंपाणिनैकेनमारुतिः ॥ सविनद्यमहानादंभ्रामयामासवीर्यवान् ॥ १६ ॥ ततस्तमभिदुद्रावराक्षसेंद्रमकंपनं ॥ पुराहिनमुचिंसंख्येवज्रेणेवपुरंदरः ॥ १७ ॥ अकंपनस्तुतद्दृष्ट्वागिरिशृंगंसमुद्यतं ॥ दूरादेवमहाबाणैरर्धचंद्रैरदारयत् ॥ १८ ॥ तंपर्वताग्रमाकाशेरक्षोबाणविदारितं ॥ विकीर्णंपतितंदृष्ट्वाहनुमान्क्रोधमूर्छितः ॥ १९ ॥ सोश्वकर्णंसमासाद्यरोषदर्पान्वितोहरिः ॥ तूर्णमुत्पाटयामासमहागिरिमिवोच्छ्रितं ॥ २० ॥ तंगृहीत्वामहास्कंधंसोश्वकर्णंमहाद्युतिः ॥ प्रगृह्यपरयाप्रीत्याभ्रामयामासभूतले ॥ २१ ॥ प्रधावन्वुरुवेगेनबभंजतरसाद्रुमान् ॥ हनूमान्परमक्रुद्धश्चारणैर्दारयन्महीं ॥ २२ ॥ गजांश्चसगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा ॥ जघानहनुमान्भीमान्राक्षसांश्चपदातिगान् ॥ २३ ॥

अप्रहरणं आयुधहीनं ॥ १५ ॥ १६ ॥ पुराहीतिप्रसिद्धौ ॥ १७ ॥ तदृष्ट्वा हनूमन्मुक्तंशैलशृंगं ॥ १८ ॥ तं तदित्यर्थः क्रोधमूर्छितोभूदितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ चारणैः चरणन्यासैः ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्ररूढःसानुमानिव ॥ बहुशराचितशरीरत्वात् प्ररूढबहुवृक्षोगिरिरिवज्ञनैर्दृष्टइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ क्षितिकंपे भूकंपकाले

तमंतकमिवक्रुद्धंसद्रुमंप्राणहारिणं ॥ हनूमंतमभिप्रेक्ष्यराक्षसाविप्रदुद्रुवुः ॥ २४ ॥ तमापतंतंसंक्रुद्धंराक्षसानांभयावहम् ॥ ददर्शा
कंपनोवीरश्चुक्षोभचननादच ॥ २५ ॥ सचतुर्दशभिर्बाणैर्निशितैर्दृढदारणैः ॥ निर्बिभेदमहावीर्यंहनूमंतमकंपनः ॥ २६ ॥ सतथावि
प्रकीर्णस्तुनाराचैःशितशक्तिभिः ॥ हनूमान्ददृशेवीरःप्ररूढइवसानुमान् ॥ २७ ॥ विरराजमहावीर्योमहाकायोमहाबलः ॥ पुष्पिता
शोकसंकाशोविधूमइवपावकः ॥ २८ ॥ ततोन्यंवृक्षमुत्पाट्यकृत्वावेगमनुत्तमं ॥ शिरस्यभिजघानाशुराक्षसेंद्रमकंपनं ॥ २९ ॥ स
वृक्षेणहतस्तेनसक्रोधेनमहात्मना ॥ राक्षसोवानरेंद्रेणपपातचममार्च ॥ तंदृष्ट्वानिहतंभूमौराक्षसेंद्रमकंपनं ॥ ३० ॥ व्यथिताराक्ष
साःसर्वेक्षितिकंपइवद्रुमाः ॥ त्यक्तप्रहरणाःसर्वेराक्षसास्तेपराजिताः ॥ ३१ ॥ लंकामभिययुस्त्रासाद्वानरैस्तैरभिद्रुताः ॥ तेमुक्तकेशाः
संभ्रांताभग्नमानाःपराजिताः ॥ ३२ ॥ भयाच्छ्रमजलैरंगैःप्रस्रवद्भिर्विदुद्रुवुः ॥ अन्योन्यंतेप्रमथ्नंतोविविशुर्नगरंभयात् ॥ ३३ ॥ पृष्ठ
तस्तेतुसंमूढाःप्रेक्ष्यमाणामुदुर्मुहुः ॥ तेपुलंकांप्रविष्टेषुराक्षसेषुमहाबलाः ॥ ३४ ॥ समेत्यहरयःसर्वेहनूमंतमपूजयन् ॥ सोपिप्रदृद्ध

स्तान्सर्वान्हरीन्संप्रत्यपूजयत् ॥ ३५ ॥ हनूमान्सत्वसंपन्नोयथार्हमनुकूलतः ॥ विनेदुश्चयथाप्राणंहरयोजितकाशिनः ॥ चक्रुषुश्चपु
नस्तत्रसप्राणानेवराक्षसान् ॥ ३६ ॥ सवीरशोभामभजन्महाकपिःसमेत्यरक्षांसिनिहत्यमारुतिः ॥ महासुरंभीममभित्रनाशनंवि
ष्णुर्यथैवोरुबलंचमूमुखे ॥ ३७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ श्रमजलैः स्वेदजलैः ॥ भयादन्योन्यंप्रमथ्नंतः द्वारदेशेसंमर्दंकुर्वाणाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सोपि यथार्हं अनुकूलतोऽनुकूलदर्शनवचनालिंगनैः संप्रत्यपूजयत् ॥ ३५ ॥ यथाप्राणं यावद्बलं सप्राणानेवचक्रुषुः प्राणनाशार्थमितिशेषः ॥ ३६ ॥ यथाविष्णुरुरुबलं ब लवंतं महाबलं मधुकैटभादिरूपंहत्वा वीरशोभामभजत्तथैवेत्यर्थः ॥ ३७ ॥

रामादयोप्यपूजयन्नित्यनुकर्षः ॥ ३८ ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यामकंपनवधः ॥ क० ॥ ५१ ॥ इतिरामाभि० यु० षट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथ
प्रहस्तनिर्गमः अकंपनवध ॥ मिति ॥ १ ॥ पूर्वदिवसे पूर्वाह्णे सर्वान्गुल्मान्सेनाव्यूहविशेषान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरस्योपनिविष्टस्य ॥ अतिसमीपनिविष्टशत्रुबलस्येत्यर्थः ॥

अपूजयन्देवगणास्तदाकपिंस्वयंचरामोतिबलश्चलक्ष्मणः ॥ तथैवसुग्रीवमुखाःप्लवंगमाविभीषणश्चैवमहाबलस्तदा ॥ ३८ ॥ इत्या
र्षेश्रीम० वा० यु० षट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अकंपनवधंश्रुत्वाक्रुद्धोवैराक्षसेश्वरः ॥ किंचिद्दीनमुख
श्चापिसचिवांस्तानुदैक्षत ॥ १ ॥ सतुध्यात्वामुहूर्तंतुमंत्रिभिःसंविचार्यच ॥ ततस्तुरावणःपूर्वदिवसेराक्षसाधिपः ॥ पुरींपरिययौलं
कांसर्वान्गुल्मानवेक्षितुं ॥ २ ॥ तांराक्षसगणैर्गुप्तांगुल्मैर्बहुभिरावृतां ॥ ददर्शनगरींराजापताकाध्वजमालिनीं ॥ ३ ॥ रुद्धांतुनगरींदृ
ष्ट्वारावणोराक्षसेश्वरः ॥ उवाचात्महितंकालेप्रहस्तंयुद्धकोविदं ॥ ४ ॥ पुरस्योपनिविष्टस्यसहसापीडितस्यह ॥ नान्ययुद्धात्प्रपश्यामि
मोक्षंयुद्धविशारदाः ॥ ५ ॥ अहंवाकुंभकर्णोवात्वंवासेनापतिर्मम ॥ इंद्रजिद्वानिकुंभोवावहेयुर्भारमीदृशं ॥ ६ ॥ सत्वंबलमतःशीघ्र
मादायपरिगृह्यच ॥ विजयायाभिनिर्याहियत्रसर्वेवनौकसः ॥ ७ ॥ निर्याणादेवतूर्णंचचलिताहरिवाहिनी ॥ नर्दतांराक्षसेंद्राणांश्रु
त्वानादंद्रविष्यति ॥ ८ ॥ चपलाह्यविनीताश्चचलचित्ताश्चवानराः ॥ नसहिष्यंतितेनादंसिंहनादमिवद्विपाः ॥ ९ ॥ विद्रुतेचबलेतस्मि
न्रामःसौमित्रिणासह ॥ अवशस्तुनिरालंबःप्रहस्तवशमेष्यति ॥ १० ॥

अतएव सहसा बलात्कारेण पीडितस्य अन्ययुद्धादन्यकर्तृक
युद्धाद्धेतोर्मोक्षमुपरोधमोक्षंपश्यामि ॥ ५ ॥ ६ ॥ अतः अस्माद्बलात् ॥ ७ ॥ द्रविष्यति पलायिष्यते ॥ ८ ॥ ९ ॥ अवशः वशं प्रभुत्वं तद्रहितः वशमिच्छाप्रभुत्वयोरिति
विश्वः ॥ अतएव निरालंबः ॥ १० ॥

ननु युद्धेमज्जीवनेपि संदेहात्कथंनिरालंबोवशमेष्यतीत्युच्यते तत्राह ॥ आपदिति ॥ युद्धे आपत् मृतिः संशयिता संदेहविषया श्रेयोविजयस्तु तवनसंशयितोनसंदेहविषयः ॥ तवातिबलत्वाद्बहुशोदृष्टविजयत्वाच्च इंद्रजिद्वत्श्रेयःप्राप्तिरेवोत्कटकोटिका ॥ किंचश्रेयोनसंदिग्धं युद्धेजीवनेमरणेच श्रेयःसत्वात् ॥ जीवनेराज्यं मृतावुत्तमलोकः ॥ अतोत्रयुद्धेप्रवृत्तिरेवनिःसंशयीकृता ॥ यत्रायुद्धेध्रुवोमृत्युर्युद्धेजीवितसंशयः ॥ तमेवकालंयुद्धस्यप्रवदंतिमनीषिणइत्यादिशास्त्रादितिभावः ॥ ममत्वद्ययुद्धमेव

आपत्संशयिताश्रेयोनात्रनिःसंशयीकृता॥ प्रतिलोमानुलोमंवायत्तुनोमन्यसेहितं॥ १ १॥ रावणेनैवमुक्तंस्तुप्रहस्तोवाहिनीपतिः॥ राक्षसेंद्रमुवाचेदमसुरेंद्रमिवोशनाः॥ १ २॥ राजन्मंत्रितपूर्वंनःकुशलैःसहमंत्रिभिः॥ विवादश्चापिनोदत्तःसमवेक्ष्यपरस्परं॥ १ ३॥ प्रदानेनतुसीतायाःश्रेयोव्यवसितंमया ॥ अप्रदानेपुनर्युद्धंदृष्टमेवतथैवनः॥ १ ४॥ सोहंदानैश्चमानैश्चसततंपूजितस्त्वया॥ सांत्वैश्चविविधैःकालेकिंनकुर्यांहितंतव॥ १ ५॥ नहिमेजीवितंरक्ष्यंपुत्रदारधनानिच॥ त्वंपश्यमांजुहूषंतंत्वदर्थेजीवितंयुधि ॥ १ ६॥ एवमुक्तातुभर्तारंरावणंवाहिनीपतिः॥ उवाचेदंबलाध्यक्षान्प्रहस्तःपुरतःस्थितान्॥ १ ७॥ समानयतमेशीघ्रंराक्षसानांमहाबलं॥ महाणानांतुवेगेनहतानांतुरणाजिरे॥ १ ८॥ अद्यतृप्यंतुमांसादाःपक्षिणःकाननौकसः॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षामहाबलाः॥ १ ९॥ बलमुद्योजयामासुस्तस्मिन्राक्षसमंदिरे॥ सावभूवमुहूर्तेनभीमैर्नानाविधायुधैः॥ २०॥

हितंप्रतिभाति ॥ प्रकारांतरमस्तिचेत् ब्रूहीत्याह॥ प्रतिलोमेत्यादि ॥ मनोनुकूलंवाभवतु प्रतिकूलंवा यत्तुनोहितंमन्यसे तद्वदेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुशलैर्मंत्रिभिः विभीषणमाल्यवदादिभिः यदामंत्रितं तदा नःपरस्परं परस्परमतंसमवेक्ष्य विवादोऽनैकमत्यंदत्तं ॥ १३ ॥ सीताप्रदानेनैवश्रेयइतिच तदाव्यवसितं निश्चितं ॥ अप्रदानेच युद्धंदृष्टं तत्तथैवनःइदानीं प्राप्तं ॥ १४॥ अतःपरंतु यत्प्राप्तमस्माकंयुद्धं तदेवमयानुष्ठेयमित्याह ॥ सोहमिति ॥ तवप्रियंनकुर्यांकिं ॥ अपितुकुर्यामेव ॥ १५॥ युधि जीवितं जुहूषंतं होतुमिच्छंतं ॥ १६ ॥ बलाध्यक्षान्सर्वबलाध्यक्षेण स्वेनबलनियोजनाधिकृतपुरुषानित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१॥ २२॥ संयामसज्जाः संयामायसन्नद्धाः धारयन् अधारयन् अभिमंत्रितस्त्रजइत्यनुकर्षः ॥ उत्सृज्य वाहनानीत्यशेषः ॥ २३॥ २४॥ सज्जकल्पितं सर्वायुधसमेततया कल्पितं॥ सम्यक्समीचीनःसूतोयस्यतं॥ २५॥ सुवरूथं वरूथोरथगुप्तिः ॥ स्ववस्करंशोभनरथांगं॥ २६॥ २७॥ दुंदुभिनिर्घोषइत्यादेःशुश्रुवेइत्यनेनान्वयः ॥ २८॥ २९॥ ३० ॥

लंकाराक्षसवीरैस्तैर्गजैरिवसमाकुला ॥ हुताशनंतर्पयतांब्राह्मणांश्चनमस्यतां॥ २१ ॥ आज्यगंधप्रतिवहःसुरभिर्मारुतोववौ॥ स्रजश्चविविधाकाराजगृहुस्त्वभिमंत्रिताः॥ २२॥ संग्रामसज्जाःसंहृष्टाधारयन्राक्षसास्तदा॥ सधनुष्काःकवचिनोवेगादुत्सृज्यराक्षसाः॥ २३ ॥ रावणंप्रेक्ष्यराजानंप्रहस्तंपर्यवारयन्॥ अथामंत्र्यतुराजानंभेरीमाहत्यभैरवां ॥ २४॥ आरुरोहरथंयुक्तःप्रहस्तःसज्जकल्पितं ॥ हयैर्महाजवैर्युक्तंसम्यक्सूतंसुसंयुतं ॥ २५॥ महाजलदनिर्घोषंसाक्षाच्चंद्रार्कभास्वरं॥ उरगध्वजदुर्धर्षंसुवरूथंस्ववस्करं ॥ २६॥ सुवर्णजालसंयुक्तंप्रहसंतमिवश्रिया ॥ ततस्तंरथमास्थायरावणार्पितशासनः॥ २७॥ लंकायानिर्ययौतूर्णंबलेनमहतावृतः ॥ ततोदुंदुभिनिर्घोषःपर्जन्यनिनदोपमः ॥ वादित्राणांचनिनदःपूरयन्निवमेदिनीं॥ २८॥ शुश्रुवेशंखशब्दश्चप्रयातेवाहिनीपतौ॥ निनदंतःस्वरान्घोरान्राक्षसाजग्मुरग्रतः॥ २९॥ भीमरूपामहाकायाःप्रहस्तस्यपुरःसराः॥ नरांतकःकुंभहनुर्महानादःसमुन्नतः॥ प्रहस्तसचिवाह्येतेनिर्ययुःपरिवार्यतं ॥ ३० ॥ व्यूढेनैवसुघोरेणपूर्वद्वारात्सनिर्ययौ ॥ गजयूथनिकाशेनबलेनमहतावृतः ॥ ३१ ॥ सागरप्रतिमौघेनवृतस्तेनबलेनसः ॥ प्रहस्तोनिर्ययौक्रुद्धःकालांतकयमोपमः ॥ ३२॥ तस्यनिर्याणघोषेणराक्षसानांचनर्दतां॥ लंकायांसर्वभूतानिविनेदुर्विकृतैःस्वरैः ॥ ३३॥ व्यभ्रमाकाशमाविश्यमांसशोणितभोजनाः॥ मंडलान्यपसव्यानिखगाश्चक्रूरथंप्रति ॥ ३४॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तस्यदुर्निमित्तान्याह ॥ व्यभ्रमित्यादि ॥ मांसशोणितभोजनाः खगाअपसव्यानि मंडलानि अपगतासव्यभागेविभ्रांतिर्येषुमंडलेषु भ्रामणेषु तान्यपसव्यानि प्रदक्षिणानि ॥ गृध्रादीनां प्रदक्षिणमपि दुर्निमित्तमितिकतकः ॥ ३४ ॥

॥३५॥३६॥ केतूपरिलीनत्वादिगुणकोगृध्रोनदन् शब्दंकुर्वन्नुभयतःपार्श्वं कंडूयमानइतिशेषः॥ तथाकुर्वन्नस्यसमग्रां संपूर्णां प्रभां मुखादिशोभां जयःश्रियंचाहरत्॥३७॥ सूतस्य सूतवंशजस्य सारथेर्हयसादिनः अश्वशिक्षकस्य प्रतोदः तोत्रं॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥ रक्षोगणवनौकसामित्यस्य निनादःश्रूयतइत्युत्तरेणसंबंधः॥४३॥४४॥

वमंतिपावकज्वालाःशिवाघोराववाशिरे॥ अंतरिक्षात्पपातोल्कावायुश्चपरुषंववौ॥ ३५॥ अन्योन्यमभिसंरब्धाग्रहाश्चनचकाशिरे॥ मेघाश्चखरनिर्घोषारथस्योपरिरक्षसः॥ ३६॥ ववर्षूरुधिरंचास्यसिषिचुश्चपुरःसरान्॥ केतुमूर्धनिगृध्रस्तुविलीनोदक्षिणामुखः॥ ३७॥ नदन्नुभयतःपार्श्वंसमग्रांश्रियमाहरत्॥ सारथेर्बहुशश्चात्रसंग्राममनिवर्तिनः॥ ३८॥ प्रतोदोन्यपतद्धस्तात्सूतस्यहयसादिनः॥ निर्याणश्रीचयाचस्याद्भास्वराचसुदुर्लभा॥ ३९॥ साननाशमुहूर्तेनसमेचस्स्खलिताहयाः॥ प्रहस्तंतंहिनिर्यांतंप्रख्यातगुणपौरुषं॥ युधिनानाप्रहरणाकपिसेनाऽभ्यवर्तत॥ ४०॥ अथघोषःसुतुमुलोहरीणांसमजायत॥ वृक्षानारुजतांचैवगुर्वीर्वैगृह्णतांशिलाः॥ ४१॥ नदतांराक्षसानांचवानराणांचगर्जतां॥ उभेप्रमुदितेसैन्येरक्षोगणवनौकसां॥ ४२॥ वेगितानांसमर्थानामन्योन्यवधकांक्षिणां॥ परस्परंचाह्वयतांनिनादःश्रूयतेमहान्॥ ४३॥ ततःप्रहस्तःकपिराजवाहिनीमभिप्रतस्थेविजयायदुर्मतिः॥ विवृद्धवेगश्चविवेशितांचमूंयथामुमूर्षुःशलभोविभावसुं॥ ४४॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०सप्तपंचाशःसर्गः॥५७॥ ॥७॥ ततः प्रहस्तंनिर्यांतंदृष्ट्वारणकृतोद्यमं॥ उवाचसस्मितंरामोविभीषणमरिंदमः॥१॥ कएषसुमहाकायोबलेनमहतावृतः॥ आगच्छतिमहावेगःकिंरूपबलपौरुषः॥२॥ आचक्ष्वमेमहाबाहोवीर्यवंतंनिशाचरं॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचविभीषणः॥ ३॥

भावमानः॥ कतकः॥ ५२॥ इतिरामाभि०वा०यु०सप्तपंचाशःसर्गः॥ ५७॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति॥ सस्मितं एवंसेनयाकिलास्मान्भीषयतीतिस्मितं॥१॥२॥३॥

लंकायामित्यादि॥ राक्षसेंद्रसंबंधिलंकास्थबलस्यतृतीयभागेनसंवृतइत्यर्थः॥ ४॥ ५॥ प्रहस्तमभितदभिमुखेनगर्जतां वानराणां महतीसेना निर्यांतंप्रहस्तं ददर्शेतिसंबंधः॥ ६॥ ७॥ ८॥ गिरींस्तथा जगृहुरित्यनुकर्षः गिरिशृंगाणीतियावत्॥ ९॥ १०॥ ११॥ परमायुधैश्चक्रैः॥ चक्रंतुपरमायुधमितिकोशः॥ १२॥ इषूणां संधानं

एषसेनापतिस्तस्यप्रहस्तोनामराक्षसः॥ लंकायांराक्षसेंद्रस्यत्रिभागबलसंवृतः॥ वीर्यवानस्त्रविच्छूरःसुप्रख्यातपराक्रमः॥ ४॥ ततःप्रहस्तंनिर्यांतंभीमंभीमपराक्रमं॥ गर्जंतंसुमहाकायंराक्षसैरभिसंवृतं॥ ५॥ ददर्शमहतीसेनावानराणांबलीयसां॥ अभिसंजातघोषाणांप्रहस्तमभिगर्जतां॥ ६॥ खड्गशक्त्यृष्टिशूलाश्चबाणानिमुशलानिच॥ गदाश्चपरिघाःप्रासाविविधाश्चपरश्वधाः॥ ७॥ धनूंषिचविचित्राणिराक्षसानांजयैषिणां॥ प्रगृहीतान्यराजंतवानरानभिधावतां॥ ८॥ जगृहुःपादपांश्चापिपुष्पितांस्तुगिरींस्तथा॥ शिलाश्चविपुलादीर्घायोद्धुकामाःप्लवंगमाः॥ ९॥ तेषामन्योन्यमासाद्यसंग्रामःसुमहानभूत्॥ बहूनामश्मवृष्टिंचशरवर्षंचवर्षतां॥ १०॥ बहवोराक्षसायुद्धेबहून्वानरपुंगवान्॥ वानराराक्षसांश्चापिनिजघ्नुर्बहवोबहून्॥ ११॥ शूलैःप्रमथिताःकेचित्केचित्तुपरमायुधैः॥ परिघैराहताःकेचित्केचिच्छिन्नाःपरश्वधैः॥ १२॥ निरुच्छ्वासाःपुनःकेचित्पतिताजगतीतले॥ विभिन्नहृदयाःकेचिदिषुसंधानसादिताः॥ १३॥ केचिद्द्विधाकृताःखड्गैःस्फुरंतःपतिताभुवि॥ वानराराक्षसैःशूरैःपार्श्वतश्चविदारिताः॥ १४॥ वानरैश्चापिसंक्रुद्धैराक्षसौघाःसमंततः॥ पादपैर्गिरिशृंगैश्चसंपिष्टावसुधातले॥ १५॥ वज्रस्पर्शतलैर्हस्तैर्मुष्टिभिश्चहताभृशं॥ वमन्शोणितमास्येभ्योविशीर्णवदनेक्षणाः॥ १६॥ आर्तस्वनंचस्वनतांसिंहनादंचनर्दतां॥ बभूवतुमुलःशब्दोहरीणांरक्षसामपि॥ १७॥

सम्यग्विसर्जनं तेनसादिताः खंडिताः॥ संधानसंधिताइतिपाठे इषवएवसंधानानि बंधनरज्जवस्तैःसंधिताःसंस्यूताइत्यर्थः॥१३॥ स्फुरंतः उच्छलंतः॥१४॥१५॥ वमन् अवमन्॥ वेमुरितिपाठांतरं॥१६॥१७॥

वीरमार्गमनुव्रताः वीरमार्गोपराङ्मुखत्वलक्षणस्तमनुव्रताअनुगताः ॥ अभीतवत् अभीतार्हाणि ॥ १८ ॥ १९ ॥ तेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ २० ॥ समुन्नतं तदाख्यं अपोथयत् हतवान् ॥ २१ ॥ महानादस्य तदाख्यस्य ॥ २२ ॥ तारेणासाद्य सबंध्य युयुधेइतिशेषः ॥ ततःसतारस्तस्यकुंभहनोर्महता दक्षेण प्राणान्संत्याजयत् सम.

वानराराक्षसाःक्रुद्धावीरमार्गमनुव्रताः॥ विवृत्तवदनाःक्रूराश्चक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ १८॥ नरांतकःकुंभहनुर्महानादःसमुन्नतः॥ एतेप्रहस्तसचिवाःसर्वेजघ्नुर्वनौकसः ॥ १९ ॥ तेषांनिपततांशीघ्रंनिघ्नतांचापिवानरान् ॥ द्विविदोगिरिशृंगेणजघानैकंनरांतकं ॥ २० ॥ दुर्मुखःपुनरुत्थायकपिःसविपुलद्रुमं॥ राक्षसंक्षिप्रहस्तंतुसमुन्नतमपोथयत्॥ २१ ॥ जांबवांस्तुसुसंक्रुद्धःप्रगृह्यमहतींशिलां॥ पातयामासतेजस्वीमहानादस्यवक्षसि॥ २२॥ अथकुंभहनुस्तत्रतारेणासाद्यवीर्यवान् ॥ दक्षेणमहतासद्यःप्राणान्संत्याजयद्रणे॥ २३॥ अमृष्यमाणस्तत्कर्मप्रहस्तोरथमाश्रितः॥ चकारकदनंघोरंधनुष्पाणिर्वनौकसां॥ २४॥ आवर्तइवसंजज्ञेसेनयोरुभयोस्तदा॥ क्षुभितस्याप्रमेयस्यसागरस्येवनिस्वनः ॥ २५ ॥ महताहिशरौघेणराक्षसोरणदुर्मदः ॥ अर्दयामाससंक्रुद्धोवानरान्पर माहवे॥ २६॥ वानराणांशरीरैस्तुराक्षसानांचमेदिनी॥ बभूवातिचिताघोरैःपर्वतैरिवसंवृता॥ २७॥ सामहीरुधिरौघेणप्रच्छन्नासं प्रकाशते॥ संच्छन्नामाधवेमासिपलाशैरिवपुष्पितैः ॥ २८॥ हतवीरौघवप्रांतुभग्नायुधमहाद्रुमां ॥ शोणितौघमहातोयांयमसागर गामिनीं॥ २९॥ यकृत्प्लीहमहापंकांविनिकीर्णांत्रशैवलां॥ भिन्नकायशिरोमीनामंगावयवशद्वलां॥ ३०॥ त्याजयत् ॥ २३ ॥ तत्कर्म क्ष

णादेव सचिवचतुष्टयमारणकर्म ॥ २४॥ उभयोःसेनयोरितस्ततोभ्रमणेनावर्तइवसंजज्ञे ॥ क्षुभितस्य सागरस्य निस्वनइवनिस्वनश्च जज्ञे॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ युद्धभूमिंनदीत्वेनवर्णयति ॥ हतेत्यादि॥ वप्रंतटं यमएवसागरस्तद्गामिनीं ॥ २९॥ यकृत्प्लीहानौ हृदयदक्षिणभागस्थमांसविशेषौ ॥ ३० ॥

॥ ३१॥ युद्धभूमिमयीं तद्वत्पांनदीं प्रवर्तयित्वा घनापाये हंसादिसेवितांनदीमिवतां तेतेरुः ॥ ३२ ॥ पद्मरजोयुतां यथागजयूथपास्तेरुस्तथेत्यर्थः ॥ ३३॥ ततउच्यमानगुणं

गृध्रहंसवराकीर्णांकंकसारससेवितां॥ मेदःफेनसमाकीर्णामावर्तस्वननिस्वनां॥ ३१ ॥ तांकापुरुषदुस्तारांयुद्धभूमिमयींनदीं॥ नदीमिवघनापायेहंससारससेवितां॥ ३२॥ राक्षसाःकपिमुख्यास्तेतेरुस्तांदुस्तरांनदीं ॥ यथापद्मरजोध्वस्तांनलिनींगजयूथपाः॥ ३३॥ ततःसृजंतंबाणौघान्प्रहस्तंस्यंदनेस्थितं॥ ददर्शतरसानीलोविधमंतंप्लवंगमान्॥ ३४॥ उद्धूतइववायुःखेमहदभ्रबलंबलात्॥ समीक्ष्याभिद्रुतंयुद्धेप्रहस्तोवाहिनीपतिः॥ ३५॥ रथेनादित्यवर्णेननीलमेवाभिदुद्रुवे ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठोविकृष्यपरमाहवे॥ ३६॥ नीलायव्यसृजद्बाणान्प्रहस्तोवाहिनीपतिः॥ तेप्रेत्यविशिखानीलंविनिर्भिद्यसमाहिताः॥ ३७॥ महींजग्मुर्महावेगारोषिताइवपन्नगाः॥ नीलःशरैरभिहतोनिशितैर्ज्वलनोपमैः ॥ ३८ ॥ सतंपरमदुर्धर्षमापतंतंमहाकपिः॥ प्रहस्तंताडयामासवृक्षमुत्पाट्यवीर्यवान्॥ ३९ ॥ सतेनाभिहतःक्रुद्धोनर्दन्राक्षसपुंगवः ॥ ववर्षशरवर्षाणिप्लवंगानांचमूपतौ॥ ४० ॥ तस्यबाणगणानेवराक्षसस्यदुरात्मनः ॥ अपारयन्वारयितुंप्रत्यगृह्णान्निमीलितः ॥ यथैवगोवृषोवर्षंशारदंशीघ्रमागतं॥ ४१ ॥ एवमेवप्रहस्तस्यशरवर्षान्दुरासदान्॥ निमीलिताक्षःसहसानीलःसेहेदुरासदान्॥ ४२॥ रोषितःशरवर्षेणसालेनमहतामहान्॥ ॥ प्रजघानहयान्नीलःप्रहस्तस्यमहाबलः॥ ४३॥ ततोरोषपरीतात्माधनुस्तस्यदुरात्मनः॥ बभंजतरसानीलोननादचपुनःपुनः ॥ ४४ ॥ विधनुःसकृतस्तेनप्रहस्तोवाहिनीपतिः॥ प्रगृह्य मुसलंघोरंस्यंदनादवपुप्लुवे॥ ४५॥ प्रहस्तं नीलोददर्श ॥ ३४॥ वाहिनीपतिः प्रहस्तः खेउद्धूतोवायुर्महदभ्रबलमिव बलवदभ्रमिव युद्धेऽभिद्रुतं स्वप्रत्याभिमुख्येनागच्छंतं नीलं समीक्ष्य तंनीलमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९ ॥ ४०॥ अपारयन्वारयितुं अशक्तःसन् शारदंवर्षं गोवृषस्यशरत्कालेप्राबल्यं कालस्वभावात् ॥ वर्षस्यत्वन्यथा ॥ ततएवतेननातिक्लेशकरस्तस्यशरवर्षइतिसूचितं ॥ ४१ ॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५ ॥

॥४६॥ सुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिर्राक्षसानामप्यस्तिदंष्ट्राप्राबल्यं ॥४७॥ विक्रांतविजयौ प्राप्तप्रायविजयौ ॥४८॥ परमायत्तः परमोद्युक्तः ॥ ४९ ॥ ५०॥ अचिंत्य अचिंतयित्वा

तावुभौवाहिनीमुख्यौजातवैरौतरस्विनौ ॥ स्थितौक्षतजसिक्तांगौप्रभिन्नाविवकुंजरौ ॥ ४६ ॥ उल्लिखंतौसुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिरितरेतरं॥ सिंहशार्दूलसदृशौसिंहशार्दूलचेष्टितौ ॥ ४७॥ विक्रांतविजयौवीरौसमरेष्वनिवर्तिनौ ॥ कांक्षमाणौयशःप्राप्तुंवृत्रवासवयोरिव ॥ ४८ ॥ आजघानतदानीलंललाटेमुसलेनसः ॥ प्रहस्तःपरमायत्तस्ततःसुस्रावशोणितं ॥ ४९ ॥ ततःशोणितदिग्धांगःप्रगृह्यचमहातरुं॥ प्रहस्तस्योरसिक्रुद्धोविससर्जमहाकपिः॥५०॥ तमचिंत्यप्रहारंसःप्रगृह्यमुसलंमहत्॥ अभिदुद्रावबलिनंबलान्नीलंप्लवंगमं॥ तमुग्रवेगंसंरब्धमापतंतंमहाकपिः॥५१॥ ततःसंप्रेक्ष्यजग्राहमहावेगोमहाशिलां॥ तस्ययुद्धाभिकामस्यमृधेमुसलयोधिनः॥५२॥ प्रहस्तस्यशिलांनीलोमूर्ध्नितूर्णमपातयत्॥ नीलेनकपिमुख्येनविमुक्तामहतीशिला॥ बिभेदबहुधाघोराप्रहस्तस्यशिरस्तदा ॥ ५३॥ सगतासुर्गतश्रीकोगतसत्वोगतेंद्रियः॥ पपातसहसाभूमौछिन्नमूलइवद्रुमः॥ ५४॥ विभिन्नशिरसस्तस्यबहुसुस्रावशोणितं ॥ शरीरादपिसुस्रावगिरिःप्रस्रवणोयथा॥ ५५॥ हतेप्रहस्तेनीलेनतदकंप्यंमहाबलं॥ राक्षसानामहृष्टानांलंकामभिजगामह ॥ ५६॥ नशेकुःसमवस्थातुंनिहतेवाहिनीपतौ॥ सेतुबंधंसमासाद्यविशीर्णंसलिलंयथा॥५७॥ हतेतस्मिंश्चमूमुख्येराक्षसास्तेनिरुद्यमाः॥ रक्षःपतिगृहंगत्वाध्यानमूकत्वमागताः॥ प्राप्ताशोकार्णवंतीव्रंविसंज्ञाइवतेभवन्॥ ५८॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तूर्णं मुसलप्रहारात्पूर्वमेवेत्यर्थः ॥ प्रहस्तस्य शिरोबहुविधा बिभेद ॥५३॥५४॥ विभिन्नशिरसः ॥ प्रस्रवणोनिर्झरः ॥५५॥५६॥ विशीर्णं भग्नं सेतुबंधमित्यन्वयः ॥५७॥ ध्यानमूकत्वं ॥ ध्यानेन देवताध्यानेन येमूकामौनिनस्तेषांभावस्तत्वं ॥ भयदुःखमोहैःकिमपिवक्तुंनाशक्नुवन्नित्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ प्राप्ताइति ॥ ५८ ॥

सलक्ष्मणेनरामेण समेत्य प्रशस्यमानोतएवप्रहृष्टरूपोतिप्रहृष्टः प्रशंसायांरूपं ॥ ५९ ॥ तत्पंचम्यांप्रहस्तवधः ॥ धर्ममानः ॥ कतकः ॥ ५३ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति प्रहस्तेइत्यर्थः ॥ प्लवंगमानामृषभेण नीलेन ॥ १ ॥ पावकसूनुशस्तं नीलेनहतं ॥ २ ॥ निर्जराः देवाः

ततस्तुनीलोविजयीमहाबलःप्रशस्यमानःसुकृतेनकर्मणा॥ समेत्यरामेणसलक्ष्मणेनप्रहृष्टरूपस्तुबभूवयूथपः॥ ५९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०यु०अष्टपंचाशःसर्गः॥ ५८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ तस्मिन्हतेराक्षससैन्यपालेप्लवंगमानामृषभेणयुद्धे॥ भीमायुधंसागरवेगतुल्यंविदुद्रुवेराक्षसराजसैन्यं॥ १ ॥ गत्वातुरक्षोधिपतेःशशंसुःसेनापतिंपावकसूनुशस्तं॥ तच्चापितेषांवचनंनिशम्यरक्षोधिपःक्रोधवशंजगाम॥ २ ॥ संख्येप्रहस्तंनिहतंनिशम्यक्रोधार्दितःशोकपरीतचेताः॥ उवाचतान्राक्षसयूथमुख्यानिंद्रोयथानिर्जरयूथमुख्यान्॥ ३॥ नावज्ञारिपवेकार्यायैरिंद्रबलसादनः॥ सूदितःसैन्यपालोमेसानुयात्रःसकुंजरः॥ ४ ॥ सोहंरिपुविनाशायविजयायाविचारयन् ॥ स्वयमेवगमिष्यामिरणशीर्षंतदद्भुतं॥ ५॥ अद्यतद्वानरानीकंरामंचसहलक्ष्मणं ॥ निर्दहिष्यामिबाणौघैर्वनंदीप्तैरिवाग्निभिः॥६॥ सएवमुक्त्वाज्वलनप्रकाशंरथंतुरंगोत्तमराजियुक्तं॥ प्रकाशमानंवपुषाज्वलंतंसमारुरोहामरराजशत्रुः॥७॥ सशंखभेरीपणवप्रणादैरास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादैः॥ पुण्यैस्तवैश्चापिसुपूज्यमानस्तदाययौराक्षसराजमुख्यः॥८॥ सशैलजीमूतनिकाशरूपैर्मांसाशनैःपावकदीप्तनेत्रैः॥ बभौवृतोराक्षसराजमुख्योभूतैर्वृतोरुद्रइवामरेशः॥ ९ ॥

॥ ३ ॥ रिपवे रिपुभ्यः ॥ तेषुरिपुषुअवज्ञा एतेकपयःकिंकरिष्यंतीत्येवंरूपा नकार्या यैरिंद्रबलसादनोमेसैन्यपालोवानररूपैःसूदितः॥४॥ अविचारयन् रिपुबलंतृणीकुर्वन् ॥ रणशीर्षं रणमूर्धानं ॥ युद्धभूमिमित्यर्थः ॥५॥६॥ तुरंगोत्तमराजियुक्तं ॥ अनेनबह्वश्वयुक्तत्वंरथस्योक्तं ॥ वपुषाज्वलंतं ॥ अतएव स्वभासाप्रकाशमानं ॥ ७ ॥ आस्फोटितानि भुजास्फालनानि क्ष्वेलितानि स्वशौर्यप्रकाशकशब्दाः ॥ आस्फोटितादीन्यत्रसैनिकानां ॥८॥९॥

महार्णवस्य अभ्रस्य महामेघस्येवच स्तनितं यस्यतत् ॥ १० ॥ सेनयानुगतः सेनानुगतः ॥ ११ ॥ ध्वजछत्रे तुगभावआर्षः ॥ महेंद्रोपमनागजुष्टं महेंद्रपर्वतसदृशगजयुक्तं ॥ अभीरुभिः रक्षोभिर्जुष्टं ॥ १२ ॥ बलप्रवेकं बलश्रेष्ठं ॥ १३ ॥ महात्मा महादेहः अयमकंपनःपूर्वहतादन्यइतिबोध्यं ॥ स्वशरीरभारात्स्वारूढनागस्यगजस्य शिरः सं

ततोनगर्याःसहसामहौजानिष्क्रम्यतद्वानरसैन्यमुग्रं ॥ महार्णवाभ्रस्तनितंददर्शसमुद्यतंपादपशैलहस्तं ॥ १० ॥ तद्राक्षसानीक
मतिप्रचंडमालोक्यरामोभुजगेंद्रबाहुः ॥ विभीषणंशस्त्रभृतांवरिष्ठमुवाचसेनानुगतःपृथुश्रीः ॥ ११ ॥ नानापताकाध्वजछत्रजु
ष्टंप्रासासिशूलायुधशस्त्रजुष्टं ॥ कस्येदमक्षोभ्यमभीरुजुष्टंसैन्यंमहेंद्रोपमनागजुष्टं ॥ १२ ॥ ततस्तुरामस्यनिशम्यवाक्यंविभीष
णःशक्रसमानवीर्यः ॥ शशंसरामस्यबलप्रवेकंमहात्मनांराक्षसपुंगवानां ॥ १३ ॥ योसौगजस्कंधगतोमहात्मानवोदितार्कोपमता
म्रवक्त्रः ॥ संकंपयन्नागशिरोभ्युपैतित्यकंपनंत्वेनमवेहिराजन् ॥ १४ ॥ योसौरथस्थोमृगराजकेतुर्धुन्वन्धनुःशक्रधनुःप्रकाशं ॥ करी
वभात्युग्रविदत्तदंष्ट्रःसइंद्रजिन्नामवरप्रधानः ॥ १५ ॥ यश्चैषविंध्यास्तमहेंद्रकल्पोधन्वीरथस्थोऽतिरथोतिवीरः ॥ विस्फारयन्चापम
तुल्यमानंनाम्नातिकायोतिविवृद्धकायः ॥ १६ ॥ योसौनवार्कोदिततामचक्षुरारुह्यघंटानिनदप्रणादं ॥ गजंखरंगर्जतिवैमहात्मामहो
दरोनामसएषवीरः ॥ १७ ॥ योसौहयंकांचनचित्रभांडमारुह्यसंध्याभ्रगिरिप्रकाशः ॥ प्रासंसमुद्यम्यमरीचिनद्दंपिशाचएषोशनि
तुल्यवेगः ॥ १८ ॥ यश्चैषशूलंनिशितंप्रगृह्यविद्युत्प्रभंकिंकरवज्रवेगं ॥ वृषेंद्रमास्थायशशिप्रकाशमायातियोसौत्रिशिरायशस्वी
॥ १९ ॥ कंपयन्नेति ॥ १४ ॥ उग्राविदत्तादंष्ट्रायस्यसः ॥ तथावरेण ब्रह्मदत्तवरेण प्रधानः राक्षसश्रेष्ठः ॥ १५ ॥ विंध्याचलास्ताचलमहेंद्रपर्वतकल्पःशरीरेण ॥ अतुल्य
मानमनुपमप्रमाणं ॥ १६ ॥ घंटानिनदैः प्रणादोयस्यतं ॥ खरं क्रूरं गजमारुह्य गर्जति ॥ १७ ॥ भांडमश्वाभरणं ॥ कांचनानि चित्रभांडानि यस्यतमश्वं ॥ पिशाचनामा ॥ १८ ॥
किंकरभूतोवज्रवेगोयस्मिन्तं त्रिशिराअत्रापिकश्चित्त्रिशिराः ॥ १९ ॥

कुंभः तन्नामा ॥ २० ॥ जांबूनदवज्रजुष्टं जांबूनदेन वज्रैर्हीरकादिरत्नैश्चयुक्तं ॥ अतएवदीप्तं सधूमं नीलमणिकांत्यासधूममिव ॥ २१ ॥ पावकदीप्तं रूपंयस्यतं ॥ नगशृं
गयोधी प्रतियोद्धभावात् भुजकंडूनिवृत्त्यर्थमितिभावः ॥ २२ ॥ योसौकोसौतत्राह ॥ यःसुराणामपि दर्पहा रावणइतिशेषः ॥ भूतैर्भूतगणैः ॥ २३ ॥ कासौतत्राह ॥ य

असौचजीमूतनिकाशरूपःकुंभःपृथुव्यूढसुजातवक्षाः ॥ समाहितःपन्नगराजकेतुवस्फारयन्यातिधनुर्विधुन्वन् ॥ २० ॥ यश्चैषजांबू
नदवज्रजुष्टंदीप्तंसधूमंपरिघंप्रगृह्य ॥ आयातिरक्षोबलकेतुभूतोयोसौनिकुंभोद्रुतवीरकर्मा ॥ २१ ॥ यश्चैषचापासिशरौघजुष्टंपता
किनंपावकदीप्तरूपं ॥ रथंसमास्थायविभात्युदग्रोनरांतकोसौनगशृंगयोधी ॥ २२ ॥ यश्चैषनानाविधघोररूपैर्व्याघ्रोष्ट्रनागेंद्रहयाश्ववं
वक्त्रैः ॥ भूतैर्वृतोभातिविवृत्ततेनत्रैर्योसौसुराणामपिदर्पहंता ॥ २३ ॥ यत्रैतदिंदुप्रतिमंविभातिछत्रंसितंसूक्ष्मशलाकमग्र्यं ॥ अत्रैव
रक्षोधिपतिर्महात्माभूतैर्वृतोरुद्रइवावभाति ॥ २४ ॥ असौकिरीटोचलकुंडलास्योनगेंद्रविंध्योपमभीमकायः ॥ महेंद्रवैवस्वतदर्पहंता
रक्षोधिपःसूर्यइवावभाति ॥ २५ ॥ प्रत्युवाचततोरामोविभीषणमरिंदमः ॥ अहोदीप्तमहातेजारावणोराक्षसेश्वरः ॥ २६ ॥ आदित्य
इवदुष्प्रेक्ष्योरश्मिभिर्भातिरावणः ॥ नव्यक्तंलक्षयेत्यस्यरूपंतेजःसमावृतं ॥ २७ ॥ देवदानववीराणांवपुर्नैवंविधंभवेत् ॥ यादृशंराक्ष
सेंद्रस्यवपुरेतद्विराजते ॥ २८ ॥ सर्वेपर्वतसंकाशाःसर्वेपर्वतयोधिनः ॥ सर्वेदीप्तायुधधरायोधास्तस्यमहात्मनः ॥ २९ ॥ विभातिरक्षोराजो
सौप्रदीप्तैर्भीमदर्शनैः ॥ भूतैःपरिवृतैस्तीक्ष्णैर्देहवद्भिरिवांतकः ॥ ३० ॥ दिष्ट्यायमद्यपापात्माममदृष्टिपथंगतः ॥ अद्यक्रोधंविमोक्ष्या
मिसीताहरणसंभवं ॥ ३१ ॥ त्रेति ॥ यत्र देशे इंदुप्रतिमत्वादिगुणकंलक्षंभाति अत्रैव रक्षोधिपतिः ॥ भूतैर्भूतगणैः ॥ २४ ॥ नगेंद्रोयोविंध्यस्तद्वद्भीमःकायो
यस्यसः ॥ २५ ॥ २६ ॥ नव्यक्तंलक्षये इत्यत्रहेतुः तेजःसमावृतमिति ॥ रूपं सूक्ष्मावयवसंस्थानं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ देहवद्भिः प्रशस्तदेहैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥३२॥ द्वारेषु लंकायाश्चतुर्ष्वपिद्वारेषु चर्यामहामार्गाः ॥ गृहं मूलायतनं ॥ तस्यगोपुराणि बहिर्द्वारं प्रासादाः॥ सुनिर्वृताः सुखिनः निर्विशंकानिर्भयाः॥ ३३॥ इदंछिद्रं रणभू

एवमुक्त्वाततोरामोधनुरादायवीर्यवान्॥ लक्ष्मणानुचरस्तस्थौसमुद्धृत्यशरोत्तमं॥३२॥ ततःसरक्षोधिपतिर्महात्मारक्षांसितान्याहम हाबलानि ॥ द्वारेषुचर्यागृहगोपुरेषुसुनिर्वृतास्तिष्ठतनिर्विशंकाः ॥ ३३॥ इहागतंमांसहितंभवद्भिर्वनौकसश्छिद्रमिदंविदित्वा॥ शू न्यांपुरींदुष्प्रसहांप्रमथ्यप्रधर्षयेयुःसहसासमेताः ॥ ३४॥ विसर्जयित्वासचिवांस्ततस्तान्गतेषुरक्षःसुयथानियोगं॥ व्यदारयद्वानर सागरौघंमहाझषःपूर्णमिवार्णवौघं ॥ ३५ ॥ तमापतंतंसहसासमीक्ष्यदीप्तेषुचापंयुधिराक्षसेंद्रं॥ महत्समुत्पाट्यमहीधराग्रंदुद्रावर क्षोधिपतिंहरीशः ॥ ३६॥ तच्छैलशृंगंबहुवृक्षसानुंप्रगृह्यचिक्षेपनिशाचराय॥ तमापतंतंसहसासमीक्ष्यचिच्छेदबाणैस्तपनीयपुं खैः॥३७॥ तस्मिन्प्रवृद्धोत्तमसानुवृक्षेशृंगेविदीर्णेपतितेपृथिव्यां ॥ महाहिकल्पंशरमंतकाभंसमादधेराक्षसलोकनाथः॥ ३८॥ सतं गृहीत्वाऽनिलतुल्यवेगंसविस्फुलिंगज्वलनप्रकाशं॥बाणंमहेंद्राशनितुल्यवेगंचिक्षेपसुग्रीववधायरुष्टः॥३९॥ससायकोरावणबाहु मुक्तःशक्राशनिस्पर्शवपुःप्रकाशं॥ सुग्रीवमासाद्यबिभेदवेगाद्गुहेरिताक्रौंचमिवेंद्रशक्तिः॥ ४० ॥ ससायकार्तोविपरीतचेताःकूज न्पृथिव्यांनिपपातवीरः॥ तंवीक्ष्यभूमौपतितंविसंज्ञंनेदुःप्रहृष्टायुधियातुधानाः॥ ४१ ॥ ततोगवाक्षोगवयःसुषेणस्त्वथर्षभोज्योतिमु खोनलश्च॥ शैलान्समुत्पाट्यविवृद्धकायाःप्रदुद्रुवुस्तंप्रतिराक्षसेंद्रं॥४२॥ तेषांप्रहारान्सचकारमोघान्रक्षोधिपोबाणशतैःशिताग्रैः॥ तान्वानरेंद्रानपिबाणजालैर्बिभेदजांबूनदचित्रपुंखैः॥ [illegible] ॥४३॥ मौसपरिवारस्यागम

[illegible]

ततस्तुतद्वानरसैन्यमुग्रंप्रच्छादयामाससबाणजालैः ॥ तेवध्यमानाःपतिताश्चवीरानानद्यमानाभयशल्यविद्धाः ॥ शाखामृगाराव णसायकार्ताजग्मुःशरण्यंशरणंस्मरामं ॥ ४४ ॥ ततोमहात्मासधनुर्धनुष्मानादायरामःसहसाजगाम॥ तंलक्ष्मणःप्रांजलिरभ्युपे त्यउवाचरामंपरमार्थयुक्तं॥ ४५॥ काममार्यःसुपर्याप्तोवधायास्यदुरात्मनः ॥ विधमिष्याम्यहंचैतमनुजानीहिमांविभो ॥ ४६ ॥ त मब्रवीन्महातेजारामःसत्यपराक्रमः॥ गच्छयत्नपरश्चापिभवलक्ष्मणसंयुगे॥४७॥रावणोहिमहावीर्योरणेऽद्भुतपराक्रमः॥ त्रैलोक्ये नापिसंक्रुद्धोदुःप्रसह्योनसंशयः ॥ ४८ ॥ तस्यछिद्राणिमार्गस्वस्वछिद्राणिचलक्षय ॥ चक्षुषाधनुषात्मानंगोपायस्वसमाहितः ॥ ४९ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासंपरिष्वज्यपूज्यच॥ अभिवाद्यचरामायंययौसौमित्रिराहवे॥ ५० ॥ सरावणंवारणहस्तबाहुंददर्शभी मोद्यतदीप्तचापं॥ प्रच्छादयंतंशरवृष्टिजालैस्तान्वानरान्भिन्नविकीर्णदेहान् ॥ ५१ ॥ तमालोक्यमहातेजाहनूमान्मारुतात्मजः॥ नि वार्यशरजालानिविदुद्रावसरावणं ॥ ५२ ॥ रथंतस्यसमासाद्यबाहुमुद्यम्यदक्षिणं ॥ त्रासयन्रावणंधीमान्हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ देवदानवगंधर्वैर्यक्षैश्चसहराक्षसैः॥ अवध्यत्वंत्वयाप्राप्तंवानरेभ्यस्तुतेभयं॥५४॥ एषमेदक्षिणोबाहुःपंचशाखःसमुद्यतः॥ विधमिष्यतितेदेहेभूतात्मानंचिरोषितं॥५५॥ श्रुत्वाहनुमतोवाक्यंरावणोभीमविक्रमः॥ संरक्तनयनःक्रोधादिदंवचनमब्रवीत्॥५६॥

णात्मानंरक्ष ॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ पंचशाखः पंचांगुलियुक्तः तवदेहेचिरोषितं भूतात्मानं तवदेहाद्विधमिष्यति अपहरिष्यति ॥५५॥५६॥

किर्ति हनूमानपिरावणंप्रहनवानित्येवंरूपांकीर्ति ज्ञातविक्रांतं ज्ञातपराक्रमं ॥ ५७ ॥ रावणस्यवचइति ज्ञातविक्रमंनाशयिष्यामीत्येवंरूपं ॥ पूर्वमयाप्रहतं अक्षं तन्नामानं सुतंस्मर मत्पराक्रमज्ञानायेतिशेषः ॥ पूर्वमेवज्ञातत्वादिदानींकिमपि मद्विक्रमविषये ज्ञातव्यंनास्तीतिभावः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ समाधूतः कंपितः ॥ भूमिचले भू

क्षिप्रंप्रहरनिःशंकंस्थिरांकीर्तिमवाप्नुहि॥ ततस्त्वांज्ञातविक्रांतंनाशयिष्यामिवानर॥ ५७ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वावायुसूनुर्वचोब्रवीत्॥ प्रहतंहिमयापूर्वमक्षंतवसुतंस्मर ॥ ५८ ॥ एवमुक्तोमहातेजारावणोराक्षसेश्वरः ॥ आजघानानिलसुतंतलेनोरसिवीर्यवान् ॥ सतलाभिहतस्तेनचचालचमुहुर्मुहुः ॥५९॥ स्थितोमुहूर्ततेजस्वीस्थैर्यंकृत्वामहामतिः॥आजघानचसंक्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषं॥६०॥ ततःसतेनाभिहतोवानरेणमहात्मना॥ दशग्रीवःसमाधूतोयथाभूमिचलेऽचलः॥६१॥ संग्रामेतंतथादृष्ट्वारावणंतलताडितं॥ ऋषयो वानराःसिद्धानेदुर्देवाःसुरासुरैः॥६२॥ अथाश्वस्यमहातेजारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ साधुवानरवीर्येणश्लाघनीयोसिमेरिपुः॥६३॥ रावणेनैवमुक्तस्तुमारुतिर्वाक्यमब्रवीत्॥ धिगस्तुममवीर्यस्ययत्त्वंजीवसिरावण॥ ६४॥ सकृत्तुप्रहरेदानींदुर्बुद्धेकिंविकत्थसे॥ तत स्त्वांमामकोमुष्टिर्नयिष्यतियमक्षयं॥ ६५॥ ततोमारुतिवाक्येनकोपस्तस्यप्रजज्वले॥ संरक्तनयनोयत्नान्मुष्टिमावृत्यदक्षिणं॥ पा तयामासवेगेनवानरोरसिवीर्यवान्॥ ६६॥ हनूमान्वक्षसिव्यूढेसंचचालपुनःपुनः॥ विह्वलंतंतदादृष्ट्वाहनूमंतंमहाबलं॥ ६७॥ रथे नातिरथःशीघ्रंनीलं[illegible]समभ्यगात्॥ राक्षसानामधिपतिर्दशग्रीवःप्रतापवान्॥ ६८॥ पन्नगप्रतिमैर्भीमैःपरमर्माभिभेदनैः॥ शरै राददेयामासनीलंहरिचमूपतिं॥ ६९॥

[illegible] मिकंपे ॥ ६१ ॥ यथावाप्तिं विसंज्ञतामप्राप्तेनाहतः स्वयंतं नेदः संतोषादितिशेषः॥ ६२॥ ६३॥ वीर्यंत्यधिक् वीर्यंधिगित्यर्थः ॥ यत्रजीवसि मनसस्तिरोधित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ [illegible]

[illegible]

प्रेक्षमाणोयुद्धेप्सुःसरोषमिदमब्रवीत्॥ ७१ ॥ नीलनसहसयुक्तरावणराक्षसश्वर॥ अन्यनयुध्यमानस्यनयुक्तमभिधावन ॥ ७२ ॥ रावणोथमहातेजास्तंशृंगंसमादाय[illegible]रैः॥ आजघानसुतीक्ष्णाग्रैस्तद्विशीर्णंपपातह ॥ ७३ ॥ तद्विशीर्णंगिरेःशृंगंदृष्ट्वाहरिचमूपतिः॥ कालाग्निरिवजज्वालकोपेनपरवीरहा॥ ७४ ॥ सोश्वकर्णद्रुमान्शालान्चूतांश्चापिसुपुष्पितान्॥ अन्यांश्चविविधान्वृक्षान्नीलश्चक्षे पसंयुगे॥ ७५॥ सतान्वृक्षान्समासाद्यप्रतिचिच्छेदरावणः॥ अभ्यवर्षच्चघोरेणशरवर्षेणपावकिं॥ ७६॥ अभिवृष्टःशरौघेणमेघेनेव महाबलः॥ ह्रस्वंकृत्वाततोरूपंध्वजाग्रेनिपपातह ॥ ७७॥ पावकात्मजमालोक्यध्वजाग्रेसमवस्थितं॥ जज्वालरावणःक्रोधात्ततो नीलोननादच॥ ७८॥ ध्वजाग्रेधनुषश्चाग्रेकिरीटाग्रेचतंहरिं॥ लक्ष्मणोथहनूमांश्चरामश्चापिसुविस्मिताः॥ ७९॥ रावणोपिमहातेजाःकपिलाघवविस्मितः॥ अस्त्रमाहारयामासदीप्तमाग्नेयमद्भुतं॥८०॥ ततस्तेचुक्रुशुर्हृष्टालब्धलक्षाःप्लवंगमाः॥ नीललाघवसंभ्रांतंदृष्ट्वारावणमाहवे॥ ८१॥ वानराणांचनादेनसंरब्धोरावणस्तदा॥ संभ्रमाविष्टहृदयोनकिंचित्प्रत्यपद्यत॥ ८२॥

क्षमाणः रावणंप्रतिअन्येनयुध्यमानस्याभिधावनमयुक्तमितीदंवचोब्रवीत् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ध्वजाग्रादिषु तंदृष्ट्वेतिशेषः ॥ रावणकिरीटेस्थितेर्युद्धेकेनापि दुष्करत्वाल्लक्ष्मणादयस्त्रयोपिविस्मिताः ॥७९॥ नकेवलंस्वपक्षाएवापितु शत्रूरावणोपीत्याह ॥ रावणोपीति ॥ ८० ॥ नीललाघवसंभ्रांतंरावणं दृष्ट्वा लब्धलक्षाः लब्धहर्षविषयाअतएवहृष्टाः प्लवंगमाः चुक्रुशुः ॥ ८१ ॥ संरब्धः क्रुद्धः ॥८२॥

॥ ८३ ॥ मायया वंचनया ॥ ८४ ॥ आत्मरूपाणि आत्मयोग्यानि स्वपराक्रमोचितानि तानिकर्माणि यद्यपिसृजसि ॥ ८५ ॥ तथापि मयामुक्तोऽस्त्रप्रयोजितोयंसाय
कस्त्वांजीवितात्भ्रंशयिष्यति ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ पितुरग्नेर्माहात्म्यसंयोगात् ॥ नास्त्रमस्त्राभिमंत्रितोबाणोग्निदग्धुमर्हति ॥ वियुज्यत व्ययुज्यत ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तं

आग्नेयेनापिसंयुक्तंगृहीत्वारावणःशरं ॥ ध्वजशीर्षस्थितंनीलमुदैक्षतनिशाचरः ॥ ८३ ॥ ततोब्रवीन्महातेजारावणोराक्षसेश्वरः ॥
कपेलाघवयुक्तोसिमायया परयासह ॥ ८४ ॥ जीवितंखलुरक्षस्वयदिशक्तोसिवानर ॥ तानितान्यात्मरूपाणिसृजसित्वमनेकशः
॥ ८५ ॥ तथापित्वांमयामुक्तःसायकोस्त्रप्रयोजितः ॥ जीवितंपरिरक्षंतंजीविताद्भंशयिष्यति ॥ ८६ ॥ एवमुक्कामहाबाहूरावणोराक्ष
सेश्वरः ॥ संधायबाणमस्त्रेणचमूपतिमताडयत् ॥ ८७ ॥ सोस्त्रमुक्तेनबाणेननीलोवक्षसिताडितः ॥ निर्दह्यमानःसहसासपपातमही
तले ॥ ८८ ॥ पितृमाहात्म्यसंयोगादात्मनश्चापितेजसा ॥ जानुभ्यामपतद्भूमौनतुप्राणैर्वियुज्यत ॥ ८९ ॥ विसंज्ञंवानरंदृष्ट्वादशग्री
वोरणोत्सुकः ॥ रथेनाबुदनादेनसौमित्रिमभिदुद्रुवे ॥ ९० ॥ आसाद्यरणमध्येतुवारयित्वास्थितोज्वलन् ॥ धनुर्विस्फारयामासराक्ष
सेंद्रःप्रतापवान् ॥ ९१ ॥ तमाहसौमित्रिरदीनसत्वोविस्फारयंतंधनुरप्रमेयं ॥ अवेहिमामद्यनिशाचरेंद्रनवानरांस्त्वंप्रतियोद्धुमर्हसि
॥ ९२ ॥ सतस्यवाक्यंप्रतिपूर्ण[illegible]ज्याशब्दमुग्रंचनिशम्यराजा ॥ आसाद्यसौमित्रिमुपस्थितंतंरोषान्वितंवाचमुवाचरक्षः ॥ ९३ ॥
दिष्ट्याऽसिमेराघवदृष्टिमार्गंप्राप्तो[illegible]मीविपरीतबुद्धिः ॥ अस्मिन्क्षणेयास्यसिमृत्युलोकंसंसाद्यमानोममबाणजालैः ॥ ९४ ॥

सौमित्रिंवारयित्वेति ॥ सर्वंकपिबलमितिशेषः ॥ ९१ ॥ अवेहि पश्य ॥ ९२ [illegible] अतगामी अतनाशंप्राप्स्यतीत्यतगामी ॥ भविष्यतिणिनिः ॥ मयासहयुद्धायप्राणनाशा
र्थमागमनाद्विपरीतबुद्धिः दुर्बुद्धिः संसाद्यमानः पीड्यमानः ॥ ९४ ॥

अविस्मयानः तद्विक्रमादिदर्शने[illegible]यरहितः ॥ उद्वृत्ताअतितैक्ष्ण्यादतिस्थौल्यादत्युत्कटाशिता तीक्ष्णाग्रदंष्ट्रायस्य ॥ ९५ ॥ जानामीति चौर्यसीताहरणेनैवेतिभावः ॥

तमाहसौमित्रिरविस्मयानोगर्जंतमुद्वृत्तशिताग्रदंष्ट्रं ॥ राजन्नगर्जंतिमहाप्रभावाविकत्थसेपापकृतांवरिष्ठ ॥ ९५ ॥ जानामिवीर्यंत
वराक्षसेंद्रबलंप्रतापंचपराक्रमंच ॥ अवस्थितोहंशरचापपाणिरागच्छकिंमोघविकत्थनेन ॥ ९६ ॥ सएवमुक्तःकुपितःससर्जरक्षो
धिपःसप्तशरान्सुपुंखान् ॥ तान्लक्ष्मणःकांचनचित्रपुंखैश्चिच्छेदबाणैर्निशिताग्रधारैः ॥ ९७ ॥ तान्प्रेक्षमाणःसहसानिकृत्तान्निकृत्तभो
गानिवपन्नगेंद्रान् ॥ लंकेश्वरःक्रोधवशंजगामससर्जचान्यान्निशितान्षषत्कान् ॥ ९८ ॥ सबाणवर्षंतुववर्षतीव्रंरामानुजःकार्मुक
संप्रयुक्तं ॥ क्षुरार्धचंद्रोत्तमकर्णभल्लैःशरांश्चचिच्छेदनचुक्षुभेच ॥ ९९ ॥ सबाणजालान्यपितानितानिमोघानिपश्यंस्त्रिदशारिराजः ॥
विसिस्मियेलक्ष्मणलाघवेनपुनश्चबाणान्निशितान्मुमोच ॥ १०० ॥ सलक्ष्मणश्चापिशितान्शिताग्रान्मर्हेंद्रतुल्योशनिभीमवेगा
न् ॥ संधायचापेज्वलनप्रकाशान्ससर्जरक्षोधिपतेर्वधाय ॥ १०१ ॥ सतान्प्रचिच्छेदहिराक्षसेंद्रःशितान्शरान्लक्ष्मणमाजघान ॥ शरे
णकालाग्निसमप्रभेणस्वयंभुदत्तेनललाटदेशे ॥ १०२ ॥ सलक्ष्मणोरावणसायकार्तश्चचालचापंशिथिलंप्रगृह्य ॥ पुनश्चसंज्ञांप्रति
लभ्यकृच्छ्राच्चिच्छेदचापंत्रिदशेंद्रशत्रोः ॥ १०३ ॥ निकृत्तचापंत्रिभिराजघानबाणैस्तदादाशरथिःशिताग्रैः ॥ ससायकार्तोविचचाल
राजाकृच्छ्राच्चसंज्ञांपुनरासासाद ॥ १०४ ॥ सकृत्तचापःशरताडितश्चमेदार्द्रगात्रोरुधिरावसिक्तः ॥ जग्राहशक्तिंस्वयमुग्रशक्तिःस्वयं
भुदत्तांयुधिदेवशत्रुः ॥ १०५ ॥

मोघविकत्थनेन व्यर्थात्मश्लाघनेन ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ सरामानुजोरावणोपरि बाणवर्षंववर्ष ॥ तदीयान् शरांश्चक्षुरादिभि
श्चिच्छेद नचुक्षुभेच ॥ चान्यस्थानतश्चचाल ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ मेदार्द्रगात्रइतिसंधिरार्षः ॥ अथ रावणः प्राणांतापदंप्राप्तः प्रकारांतरेणजी
वननिर्वाहमसंभाव्य ब्रह्मदत्तामोघांशक्तिंजयाहेत्याह जयाहेति ॥ १०५ ॥

सधूमानलसन्निकाशां सधूमानलसदृशीं राक्षसराष्ट्रनाथोरावणः॥ १०६ ॥ तथापिसेति ॥ ब्राह्मत्वेनामोघत्वादित्यर्थः॥१०७॥ शक्तिमानपि महाबलवानपि॥शक्तिसमाह तःसन् जज्वाल ॥ पपातेतिपाठांतरं ॥ विव्हलंतं विकलंभवंतं ॥ राजा रावणः तरसा बलेन लक्ष्मणं भुजाभ्यांजयाह ॥ इंद्रजित्बद्धयोरपि पुनरुत्थानदर्शनादिदानीमपि पुनरुज्जीवनभयेनगृहीत्वा समुद्रेप्रक्षेपणीयस्तत्रगतेरामोऽसहायोनंक्ष्यत्येवेत्याशयेनायमारंभः ॥१०८॥ नचोद्धर्तुमशक्नोदित्याह ॥ हिमवानिति ॥ येनरावणेन सुरासुरैःस

सतांसधूमानलसन्निकाशांवित्रासनींसंयतिवानराणां ॥ चिक्षेपशक्तिंतरसाज्वलंतींसौमित्रयेराक्षसराष्ट्रनाथः॥ १०६॥तामाप तंतींभरतानुजोस्त्रैर्जघानबाणैश्चहुताग्निकल्पैः॥तथापिसातस्यविवेशशक्तिर्भुजांतरंदाशरथेर्विशालं॥ १०७॥ सशक्तिमान्शक्ति समाहतःसन्जज्वालभूमौसरघुप्रवीरः ॥ तंविव्हलंतंसहसाभ्युपेत्यजग्राहराजातरसाभुजाभ्यां॥ १०८ ॥ हिमवान्मंदरोमेरुस्त्रैलो क्यंवासहामरैः॥शक्यंभुजाभ्यांमुद्धर्तुंनशक्योभरतानुजः ॥ १०९॥शक्त्याब्राह्म्यातुसौमित्रिरस्ताडितोपिरणांतरे॥विष्णोरर्धांमां स्यभागमात्मानंप्रत्यनुस्मरत्॥११०॥ततोदानवदर्पघ्नंसौमित्रिंदेवकंटकः॥तंपीडयित्वाबाहुभ्यांनप्रभुर्लंघनेभवत्॥ १११ ॥ततः क्रुद्धोवायुसुतोरावणंसमभिद्रवत्॥ आजघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना॥ ११२॥ हिताहिमवदादयोपि भुजाभ्यामुद्धर्तुं श

क्यमभूत्तेनभरतानुजः संख्ये उद्धर्तुंशक्योनाभूत् ॥ १०९ ॥ कुतस्तत्राह ॥ शक्येति ॥ अमोघया ब्रह्मदत्ततया स्तनांतरे आहतः सौमित्रिर्विष्णोरमीमांस्यं निःसंशयविष्णु भागत्ववंतं ॥ इयत्तया चिंतयितुमशक्यंवा विष्णोर्भागं आत्मानं प्रत्यनुस्मरत् अन्वस्मरत् ॥ नहिस्त्रीयंस्त्रंहिनस्तीत्याशयेन ब्रह्मशक्तिमूलायत्राणार्थंभगवत्तेजोंशएवाहम स्मीतिध्यातवान् नटवदंगीकृतमनुष्यत्वस्येतरेषांदृढप्रतीत्यर्थंपरं नसर्वदातथाध्यानं॥ एवंच ब्रह्मभावनया लक्ष्मणेनस्वशरीरस्यगरीयस्त्वमापादितमित्युक्तंभवति ॥ ११० ॥ ततइति ॥ तथानुसंधानमहिमतइत्यर्थः ॥ अथानंतरमुच्यमानविशेषणमेनं सौमित्रिं बाहुभ्यांपीडयित्वा ॥ लंघने चालनेपि नप्रभुरभवत् नसमर्थोऽभवत् ॥ किंपुनःउद्ध रणेइतिभावः ॥ १११ ॥ ततः सौमित्रिक्लेशनात् क्रुद्धोवायुसुतइत्यर्थः ॥ ११२ ॥

जानुभ्यां रथपृष्ठरूपायांभूमौ अगमत् ॥ एवं भूमौपपात चचाल चलितसंज्ञोभूदित्यर्थः ॥११३॥ आस्यैरितिबहुत्वं दशाननत्वात् अस्येतिशेषः ॥ यतोरुधिरंपपातअतो विघूर्णमानइत्यादि ॥११४॥ विसंज्ञः गतचेतनः मूर्छितः स्वविषयग्रहाशक्तश्रोत्रादिकरणग्रामः ॥ नचस्थानमवस्थितिस्थानं समालभत् ज्ञातवान् ॥११५॥ नेदुः संतोषादि तिशेषः ॥ सासुराः ॥ रावणस्यदेववत् असुरेष्वपि क्रुशाकरत्वेन तेषामपिवैरित्वात् ॥११६॥ राघवाभ्याशमानयदित्युक्तं ॥ कथमेवंसुग्रहत्वंलक्ष्मणस्येत्यत्राह ॥ वायुसूनोरि ति ॥सुहृत्त्वेन सखित्वेन परमभक्त्याच लक्ष्मणः शत्रूणामप्रकंप्योपि वायुसूनोर्लघुत्वमगमत् ॥शत्रूणामित्यनेनलक्ष्मणोद्धरणसमये रावणस्यानुचरैःसाहाय्यंकृतमितिगम्यते॥

तेनमुष्टिप्रहारेणरावणोराक्षसेश्वरः॥ जानुभ्यामगमद्भूमौचचालचपपातच ॥ ११३॥ आस्यैश्चनेत्रैःश्रवणैःपपातरुधिरंबहु॥ वि घूर्णमानोनिश्चेष्टोरथोपस्थउपाविशत् ॥ ११४ ॥ विसंज्ञोमूर्छितश्वासीन्नचस्थानंसमालभत् ॥ विसंज्ञंरावणंदृष्ट्वासमरेभीमवि क्रमं॥ ११५॥ ऋषयोवानराश्चैवनेदुर्देवाश्चसासुराः॥हनूमानथतेजस्वीलक्ष्मणंरावणार्दितं ॥ ११६॥ आनयद्राघवाभ्याशंवाहु भ्यांपरिगृह्यतं॥ वायुसूनोःसुहृत्त्वेनभक्त्यापरमयाचसः॥शत्रूणामप्यकंप्योपिलघुत्वमगमत्कपेः ॥ १७॥ तंसमुत्सृज्यसाशक्तिः सौमित्रिंयुधिनिर्जितं॥रावणस्यरथेतस्मिन्स्थानंपुनरुपागमत्॥ १८॥ रावणोपिमहातेजाःप्राप्यसंज्ञांमहाहवे॥ आदद्देनिशितान्बा णान्जग्राहचमहद्धनुः॥ १९॥ आश्वस्तश्चविशल्यश्चलक्ष्मणःशत्रुसूदनः॥ विष्णोर्भागममीमांस्यमात्मानंप्रत्यनुस्मरन्॥ २०॥

इदंचभक्तमात्रसुग्रहत्वं भगवतोभगवदवताराणांच स्वभावसिद्धमेवेतिबोध्यं ॥ एवंच रामलक्ष्मणयोरज्ञानशक्तिमत्त्वतात्पर्यतयाभासमानानि वचनानि मानुषवेषनिर्वहण मात्रपराणीतिबोध्यं तदुक्तंभागवते ॥ मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधायैवनकेवलंविभोः ॥ कुतोन्यथास्यूरमतःस्वआत्मनःसीताकृतानिव्यसनानीश्वरस्येति ॥ मर्त्यशिक्ष णं तत्फलकमित्यर्थः ॥ आत्मनि ईश्वरस्येत्यनेनलाघवगौरवप्राप्योरविरोधउक्तः ॥ १७ ॥ तंसमुत्सृज्य ब्रह्मत्वेनध्यानात्तत्समुत्सर्गः ॥ स्थानं स्थितिं ॥ १८ ॥ १९ ॥ पुन र्विष्णोर्भागमात्मानंस्मरन् आश्वस्तः प्राप्ताश्वासेंद्रियग्रामः॥ विशल्यः निरुक्तसर्वगात्रआसीदितिशेषः ॥ २० ॥

समभिद्रवत् शीघ्रमभ्यद्रवत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ दुद्रांव शीघ्रमगमत् ॥ २५ ॥ १२६ ॥ क्रगतइतियोजना नक्रापीत्यर्थः ॥ २७ ॥ तदेवाह ॥ यदीति ॥ य
थपींद्रादीन् शरणंगमिष्यसि ॥ दशधादिशोदशप्रकारादिशोवा तदंतान्वा अद्यगमिष्यसि तथापि तत्रगतोपि मेमत्तोनविमोक्ष्यसे दशवादिशोवाइतिपाठे दशापिदिशइत्य
र्थः वाशब्दोऽप्यर्थे ॥ १२८ ॥ एवंपरमक्रोधे हेतुमाह ॥ यइति ॥ अद्यत्वया युद्धंगछन्नसौलक्ष्मणस्त्वयाशक्त्यानिहतस्ताडितःसन्सहसाविषादंगतोऽतःअभ्युपेत्य प्रतिज्ञा

निपातितमहावीरांवानराणांमहाचमूं॥ राघवस्तुरणेदृष्ट्वारावणंसमभिद्रवत् ॥ १२१ ॥ अथैनमनुसंक्रम्यहनूमान्वाक्यमब्रवीत् ॥
ममपृष्ठंसमारुह्यराक्षसंशास्तुमर्हसि ॥ १२२ ॥ विष्णुर्यथागरुत्मंतमारुह्यामरवैरिणं ॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यंवायुपुत्रेणभाषितं
॥१२३॥अथारुरोहसहसाहनूमंतंमहाकपिं॥रथस्थंरावणंसंख्येददर्शमनुजाधिपः॥१२४॥तमालोक्यमहातेजाःप्रदुद्रावसरावणं॥
वैरोचनमिवक्रुद्धोविष्णुरभ्युद्यतायुधः ॥ १२५ ॥ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरं ॥ गिरागंभीरयारामोराक्षसेंद्रमुवाचह
॥२६॥तिष्ठतिष्ठममत्वंहिकृत्वाविप्रियमीदृशं ॥ क्रनुराक्षसशार्दूलगत्वामोक्षमवाप्स्यसि ॥ २७ ॥ यदींद्रवैवस्वतभास्करान्वास्वयं
भुवैश्वानरशंकरान्वा ॥ गमिष्यसित्वंदशधादिशोवातथापिमेनाद्यगतोविमोक्ष्यसे ॥ १२८ ॥ यश्चैषशक्त्यानिहतस्त्वयाद्यगच्छन्वि
षादंसहसाभ्युपेत्य॥सएषरक्षोगणराजमृत्युःसपुत्रपौत्रस्यतवाद्ययुद्धे॥१२९॥एतेनचात्यद्भुतदर्शनानिशरैर्जनस्थानकृतालयानि॥
चतुर्दशान्यात्तवरायुधानिरक्षःसहस्राणिनिषूदितानि॥१३०॥राघवस्यवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रोमहाबलः॥ वायुपुत्रंमहावेगंवहंतंराघवं
रणे॥१३१॥रोषेणमहताविष्टःपूर्ववैरमनुस्मरन्॥ आजघानशरैर्दीप्तैःकालानलशिखोपमैः॥१३२॥राक्षसेनाहतेनस्यताडितस्या
पिसायकैः॥स्वभावतेजोयुक्तस्यभूयस्तेजोभ्यवर्धत॥१३३॥ य सएषोहं तद्दुःखशांतये सपुत्रपौत्रस्यते संख्ये मृत्युर्भविष्यामीतिशेषः
॥१२९॥ एतेनमया तावकानि रक्षांसि निषूदितानि ॥१३०॥१३१॥१३२॥ भूयस्तेजःशौर्यं विबद्धमभूत् ॥१३३॥

॥ ३४ ॥ अभिसंक्रम्य संयुक्तोभूत्वा ॥१३५॥ व्यूढं विशालं ॥ सुजातरूपं राजार्हमहाभरणचंदनादिभिःप्रशस्ताकारं तस्मिन् ॥१३६॥ वज्रपातश्वाशनिसन्निपातश्चेति
समाहारैकवत् ॥१३७॥१३८॥ किरीटकूटं किरीटसमूहं ॥१३९॥ हताःप्रवीरायस्य तथातस्मायुद्धधर्मज्ञानात् ॥ व्यवस्य ज्ञात्वा ॥१४०॥ इतोरणात्प्रयाहीतियोजना ॥

ततोरामोमहातेजारावणेनकृतव्रणं॥ दृष्ट्वाप्लवगशार्दूलंक्रोधस्यवशमेयिवान्॥ १३४ ॥ तस्याभिसंक्रम्यरथंसचक्रंसाश्वध्वजच्छ
त्रमहापताकं॥ ससारथिंसाशनिशूलखड्गंरामःप्रचिच्छेदशितैःशराग्रैः ॥१३५॥ अथेंद्रशत्रुंतरसाजघानबाणेनवज्राशनिसन्नि
भेन॥ भुजांतरेव्यूढसुजातरूपेवज्रेणमेरुंभगवानिवेंद्रः ॥ १३६ ॥ योवज्रपाताशनिसन्निपातान्नचक्षुभेनापिचचालराजा॥ सरा
मबाणाभिहतोभृशार्तश्चचालचापंचमुमोचवीरः॥ १३७॥तंविह्वलंतंप्रसमीक्ष्यरामःसमाददेदीप्तमथार्धचंद्रं ॥ तेनार्कवर्णंसहसा
किरीटंचिच्छेदरक्षोधिपतेर्महात्मा॥ १३८॥ तन्निर्विषाशीविषसन्निकाशंशांतार्चिषंसूर्यमिवाप्रकाशं ॥ गतश्रियंकृत्तकिरीटकूटमु
वाचरामोयुधिराक्षसेंद्रं ॥ १३९॥ कृतंत्वयाकर्ममहत्सुभीमंहतप्रवीरश्चकृतस्त्वयाहं ॥ तस्मात्परिश्रांतइतिव्यवस्यनत्वांशरैर्मृत्युव
शंनयामि॥ १४०॥ प्रयाहिजानामिरणार्दितस्त्वंप्रविश्यरात्रिंचररा़जलंकां ॥ आश्वस्यनिर्याहिरथीसधन्वीतदाबलंप्रेक्ष्यसिमेरथ
स्थः॥ १४१॥ सएवमुक्तोहतदर्पहर्षोनिकृत्तचापःसहताश्वसूतः॥ शरार्दितोभग्नमहाकिरीटोविवेशलंकांसहसास्मराजा॥ १४२॥
तस्मिन्प्रविष्टेरजनीचरेंद्रेमहाबलेदानवदेवशत्रौ॥ हरीन्विशल्यान्सहलक्ष्मणेनचकारामःपरमाहवाग्रे॥ १४३॥ तस्मिन्प्रभग्नेत्रिद
शेंद्रशत्रौसुरासुराभूतगणादिशश्च॥ ससागराःसर्वमहोरगाश्चतथैवभूम्यंबुचराःप्रहृष्टाः॥ १४४॥इत्यार्षे०वा०यु०एकोनषष्टितमः
सर्गः॥५९॥ ॥७॥ ॥७॥ जानामि अनुजानामि प्रेक्ष्यसि प्रक्षिप्स्यसि ॥ १४१॥१४२॥१४३॥१४४ ॥ अयंरावणपराभवस्तन्मासीयशुक्लषष्ठ्यां
सायंकाले॥ भाव्यमानः ॥ कत० ॥५४॥ इतिरामाभि०वा०यु०एकोनषष्टितमःसर्गः ॥५९॥ ॥७॥ ॥७॥

सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ब्रह्मदंडः युगांतसमुत्थितोग्निवर्णोधूमकेतुः यद्वा ब्रह्मास्त्रं ॥ अमोघत्वेनसाम्यं राघवबाणानामितिकर्मणिशेषषष्ठी ॥ ३ ॥ ४ ॥ महेंद्रेणसमानइतियत् तदपि मोघं निरर्थकं ॥ तत्रहेतुर्मानुषेणेति ॥ ५ ॥ मानुषेभ्यस्त्वभयमितियदुक्तं तत्घोरंवाक्यं तदर्थोमामुपस्थितं तत्तथासंपत्स्यतेचेतिशेषः ॥ ६ ॥ ननुभगवता तथाभयोपदेशःकुतस्तत्राह देवेत्यादि ॥ यस्मान्मनुष्येभ्योनयाचितं तस्मात्तेभ्योभयंजानीहीत्युक्तमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ योमानुषोभयहेतुरुक्तस्तमिमं दशरथात्मजमेवमन्ये ॥ तत्रे

सप्रविश्यपुरींलंकांरामबाणभयार्दितः॥ भग्नदर्पस्तदाराजाबभूवव्यथितेंद्रियः॥ १ ॥ मातंगइवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः॥ अभिभूतो भवद्राजाराघवेणमहात्मना॥ २ ॥ ब्रह्मदंडप्रतीकानांविद्युच्चलितवर्चसां॥ स्मरन्राघवबाणानांविव्यथेराक्षसेश्वरः ॥ ३ ॥ सकांचन मयंदिव्यमाश्रित्यपरमासनं॥ विप्रेक्षमाणोरक्षांसिरावणोवाक्यमब्रवीत्॥ ४॥ सर्वंतत्खलुमेमोघंयत्तसंपरमंतपः॥ यत्समानोमहेंद्रेण मानुषेणविनिर्जितः॥ ५॥ इदंतद्ब्रह्मणोघोरंवाक्यंमामभ्युपस्थितं॥ मानुषेभ्योविजानीहिभयंत्वमितितत्तथा॥ ६॥ देवदानवगंधर्वै र्यक्षराक्षसपन्नगैः॥ अवध्यत्वंमयाप्रोक्तंमानुषेभ्योनयाचितं॥ ७॥ तमिमंमानुषंमन्येरामंदशरथात्मजं॥ इक्ष्वाकुकुलजातेनअन रण्येनयत्पुरा॥ ८॥ उत्पत्स्यतिहिमद्वंशेपुरुषोराक्षसाधम॥ यस्त्वांसपुत्रंसामात्यंसबलंसाश्वसारथिं॥ ९॥ निहनिष्यतिसंग्रामेत्वांकु लाधमदुर्मते॥ शप्तोहंवेदवत्याचयथासाधर्षितापुरा॥ १०॥ सेयंसीतामहाभागाजाताजनकनंदिनी॥ उमानंदीश्वरश्चापिरंभावरुण कन्यका॥ ११ ॥

॥१०५॥

दशनिश्चयेहेतुमाह ॥ इक्ष्वाकुकुलेत्यादि ॥ ८॥ कुलाधम स्वकुलाधम राक्षसकुलाधमेतियावत् इतीतिशेषः॥ शप्तोहमित्युभयान्वयि ॥ वेदवत्याच शप्तइत्यन्वयः ॥ शापहेतुमाह ॥ यथा यतः साधर्षिता ॥९॥१०॥ सेयंवेदवत्येव जनकनंदिनीत्यर्थः॥ भयकारणंशापांतरमाह ॥ उमेति ॥११॥

यथोक्तामन्नाशनिमित्तंशापंयथोक्तवंतस्तद्भयमयाप्राप्तं ॥ यद्वुक्तन्मयेतिपाठांतरं ॥ तत्रोमाशापः ॥ कैलासशिखरचालनवेलायां रावणस्यस्त्रीनिमित्तंमरणमित्येवंरूप इत्याहुः ॥ नंदीश्वरशापस्तु ॥ यस्माद्वानरमूर्तिमांदृष्ट्वाराक्षसदुर्मते ॥ मौर्ख्यान्मामवजानीषेपरिहासंचमुंचसि ॥तस्मान्मद्रूपसंयुक्तामद्वीर्यसमतेजसः ॥ उत्पत्स्यंतिवधार्थंहि कुलस्यतववानराइति ॥ रंभेत्यनेन रंभानिमित्तनलकूबरशापउच्यते ॥ यदात्वकामांकामार्तोधर्षयिष्यसियोषितं मूर्धातेसप्तधारक्षःशकलीभवितातदेति ॥ वरुणकन्यका पुंजिकस्थला तन्निमित्तश्चब्रह्मशापः स्त्रीधर्षणेमरणरूपः ॥ तदुक्तस्यावश्यप्राप्तौहेतुर्नमिथ्येति ॥ ऋषिपदेनतपोयुक्ताउच्यंते ॥ एतदेव उक्तंमद्भयनिमित्तं समागम्य ज्ञात्वा यत्नमित्यादि ॥ भयस्य निश्चितत्वान्निवर्त्तियत्नंकुरुतेत्यर्थः ॥ १२ ॥ कोसौयत्नोयोस्माभिःकार्यस्तत्राह ॥ राक्षसाइति ॥ चर्यागोपुरेव्याख्याते ॥ अप्रतिमगांभीर्योऽनुपम

यथोक्तास्तन्मयाप्राप्तंनमिथ्याऋषिभाषितं॥ एतदेवसमागम्ययत्नंकर्तुमिहार्हथ॥ १२॥ राक्षसाश्चापितिष्ठंतुचर्यागोपुरमूर्धसु ॥ स चाप्रतिमगांभीर्योदेवदानवदर्पहा॥ १३॥ ब्रह्मशापाभिभूतस्तुकुंभकर्णोविबोध्यतां॥ समरेजितमात्मानंप्रहस्तंचनिषूदितं॥ १४॥ज्ञा त्वारक्षोभीमबलमादिदेशमहाबलः॥ द्वारेषुयत्नःक्रियतांप्राकारश्चाधिरुह्यतां॥ १५॥ निद्रावशसमाविष्टःकुंभकर्णोविबोध्यतां॥ सु खंस्वपितिनिश्चिंतःकामोपहतचेतनः॥ १६॥नवसप्तदशाष्टौचमासान्स्वपितिराक्षसः॥ मंत्रंकृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनि॥ १७॥

गांभीर्यः ॥ १३॥ कुंभकर्णविबोधनाशयंकविराह समरेइति ॥ आत्मानंपराजितं प्रहस्तंच निषूदितं ॥ १४॥ ज्ञात्वा एवंस्वस्यबलक्षयेसहायार्हंभीमबलं रक्षः कुंभकर्णंज्ञात्वा भीमंबलमादिदेशेत्यादत्त्यान्वयः ॥ कुंभकर्णबोधनार्थमितिशेषः ॥ १५॥ १६॥ एतदुत्तरं सहिसंख्येइत्येवश्लोकइतिकतंकस्वरसः ॥ क्वचित्तु सार्धश्लोकद्वयमधिकंपठ्यते ॥ द्वारेष्वित्यादि ॥ नवसप्तदशाष्टौचमासान्स्वपितिराक्षसइति ॥ इदंनिद्रायामनियमपरंवाक्यं॥शयितास्येषषण्मासानेकाहंजागरिष्यतइतितुषण्मासादर्वाक्नकदापिजागरणं तदुत्तर मपि तदेकाहमेवेतिजागरणएवकालनियमपरं नतुशयनेनियमपरं ॥ स्वप्नुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितमिति तद्वरप्रार्थनस्योत्तरेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ तत्रैवरामंप्रत्यगस्त्यवाक्याच्च ॥ तत्रनिद्रांसमाविष्टःकुंभकर्णोमहाबलः॥ बहून्यब्दसहस्राणिशयानोनचबुध्यतइति ॥ केचित्तु नवसप्तषोडश तन्मध्ये दशानामष्टौ त्यागेऽवशिष्टषण्मासान्स्वपितीत्य र्थइत्याहुः ॥ तथाएतदुत्तरं मंत्रंकृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनीतिअर्धंपठ्यतेतत् यच्चतस्यइतोयुद्धप्रारंभदिनात्प्राक्तनेनवमेहनीतिव्याख्यानंतदसंगतमेव ॥ अयंतेसुमहान्कालःशयानस्यमहाबलेत्यनेनषण्मासादधिकत्वस्यसांप्रतंनिद्रायांप्रतीतेः॥ अहःशब्दोलक्षणयामासपरोवा॥एतच्चायेस्फुटीकरिष्यते ॥ १७ ॥

उक्तमेवाभिप्रायंरावणआह ॥ सहीति ॥ सर्वरक्षसांककुदं श्रेष्ठं ॥ नित्यनपुंसकंककुदमिति ॥ तेनसमहाबाहुरित्यनेन सामानाधिकरण्यमविरुद्धं ॥ १८ ॥ परंकेतुः अतिप्रकाशवीर्यइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ ननु त्वद्दुःखनाशसमर्थस्यापिकथमुद्बोधनमुचितंभवेत्तत्राह ॥ किंकरिष्यामीति ॥ व्यसने दुःखे ॥ २१॥२२॥२३ ॥ सर्वतः प्राक्प्र

सहिसंख्येमहाबाहुःककुदंसर्वरक्षसां ॥ वानरान्राजपुत्रौचक्षिप्रमेवहनिष्यति ॥ १८ ॥ एषकेतुःपरंसंख्येमुख्योवैसर्वरक्षसां ॥ कुंभकर्णःसदाशेतेमूढोग्राम्यसुखेरतः॥ १९॥ रामेणाभिनिरस्तस्यसंग्रामेस्मिन्सुदारुणे ॥ भविष्यतिनमेशोकःकुंभकर्णेविबोधिते॥ २०॥ किंकरिष्याम्यहंतेनशक्रतुल्यबलेनहि ॥ ईदृशेव्यसनेघोरेयोनसाह्यायकल्पते ॥ २१॥ तेतुतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः॥ जग्मुः परमसंभ्रांताःकुंभकर्णनिवेशनं ॥ २२ ॥ तेरावणसमादिष्टामांसशोणितभोजनाः॥ गंधंमाल्यंमहद्भक्ष्यमादायसहसाययुः॥ २३॥ तांप्रविश्यमहाद्वारांसर्वतोयोजनायतां ॥ कुंभकर्णगुहांरम्यांपुष्पगंधप्रवाहिनीं ॥ २४ ॥ कुंभकर्णस्यनिश्वासादवधूतामहाबलाः ॥ प्रतिष्ठमानाःकृछ्रेणयत्नात्प्रविविशुर्गुहां ॥ २५॥ तांप्रविश्यगुहांरम्यांरत्नकांचनकुट्टिमां ॥ ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्राःशयानंभीमविक्रमं ॥ २६॥ तेतुतंविकृतंसुप्तंविकीर्णमिवपर्वतं॥ कुंभकर्णंमहानिद्रंसमेताःप्रत्यबोधयन्॥ २७॥ ऊर्ध्वलोमांचिततनुंश्वसंतमिवपन्नगं॥ भ्रामयंतंविनिश्वासैःशयानंभीमविक्रमं ॥ २८॥ भीमनासापुटंतंतुपातालविपुलाननं॥ शयनेन्यस्तसर्वांगंमेदोरुधिरगंधिनं॥ २९॥ कांचनांगदनद्धांगंकिरीटेनार्कवर्चसं ॥ ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्रंकुंभकर्णमरिंदमं ॥ ३० ॥ ततश्चक्रुर्महात्मानःकुंभकर्णस्यचाग्रतः॥ भूतानां मेरुसंकाशंराशिंपरमदर्पणं ॥ ३१ ॥ मृगाणांमहिषाणांचवराहाणांचसंचयान्॥ चक्रुर्नैर्ऋतशार्दूलाराशिमन्नस्यचाद्भुतं॥ ३२॥

त्यग्दक्षिणोत्तरतश्चइत्यर्थः ॥ कुंभकर्णगुहां पातालवद्देवनिर्मितंभूबिलमित्यर्थः॥ २४॥ प्रतिष्ठमानाः परित्यगच्छंतः॥ २५ ॥ रत्नकांचनकुट्टिमां रत्नकांचननिबद्धभूतलयुक्तां ॥ २६॥ २७॥ ऊर्ध्वलोमांचिततनुं ऊर्ध्वलोमयुक्तशरीरं ॥ भ्रामयंतं परिवर्तयंतं जनानितिशेषः ॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥

॥ ३२॥ अथक्रमेण मंदमध्यतीव्रानुपायानाह ॥ लिलिपुरिति लेपनंचक्रुः ॥ आश्वासयामासुः ध्मापयामासुः ॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ नेदुरिति ॥ चिक्षिपुः हस्तैःतच्छरीरस्य प्रणोदनंचक्रुः ॥ ३७॥ त्रिदिवं व्योम ॥ किरंतः उद्गच्छंतः॥ ३८॥ भुशुंडीः मुद्गरविशेषान् ॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ गाढंपरिहिताः परिहितवाससः॥ कुंभगणान्कुंभवाद्यानि वादया

ततःशोणितकुंभांश्चमांसानिविविधानिच ॥ पुरस्तात्कुंभकर्णस्यचक्रुस्त्रिदशशत्रवः ॥ ३३ ॥ लिलिपुश्चपराध्यैनचंदनेनपरंतपं ॥ दिव्यैराश्वासयामासुर्माल्यैर्गंधैश्चगंधिभिः ॥ ३४ ॥ धूपगंधांश्चससृजुस्तुष्टुवुश्चपरंतपं ॥ जलदाइवचानेदुर्यातुधानास्ततस्ततः ॥ ३५॥ शंखांश्चपूरयामासुःशशांकसदृशप्रभान् ॥ तुमुलंयुगपच्चापिविनेदुश्चाप्यमर्षिताः ॥ ३६ ॥ नेदुरास्फोटयामासुश्चिक्षिपुस्तेनिशाचराः॥ कुंभकर्णविबोधार्थंचक्रुस्तेविपुलंस्वरं ॥ ३७॥ सशंखभेरीपणवप्रणादंसास्फोटितक्ष्वेलितसिंहनादं ॥ दिशोद्रवंतस्त्रिदिवंकिरंतःश्रुत्वाविहंगाःसहसानिपेतुः ॥ ३८ ॥ यदाभृशार्तैर्निनदैर्महात्मानकुंभकर्णोबुबुधेप्रसुप्तः॥ ततोभुशुंडीर्मुशलानिसर्वेरक्षोगणास्ते जगृहुर्गदाश्च ॥ ३९ ॥ तंशैलशृंगैर्मुशलैर्गदाभिर्वक्षस्थलेमुद्गरमुष्टिभिश्च ॥ सुखप्रसुप्तंभुविकुंभकर्णंरक्षांस्युदग्राणितदानिजघ्नुः ॥ ४० ॥ तस्यनिश्वासवातेनकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ राक्षसाःकुंभकर्णस्यस्थातुंशेकुर्नचाग्रतः ॥ ४१ ॥ ततःपरिहितागाढंराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ नृदंगपणवान्भेरीःशंखकुंभगणांस्तथा ॥ ४२ ॥ दशराक्षससाहस्रंयुगपत्पर्यवारयत् ॥ नीलांजनचयाकारंतेतुनंप्रत्यबोधयन् ॥ ४३ ॥ अभिघ्नंतोनदंतश्चनचसंबुबुधेतदा॥ यदाचैनंनशेकुस्तेप्रतिबोधयितुंतदा॥ ४४ ॥ ततोगुरुतरंयत्नंदारुणंसमुपाक्रमन्॥ अश्वानुष्ट्रान्खरान्नागान्जघ्नुर्दंडकशांकुशैः॥ ४५॥

मासुरितिशेषः ॥ ततःप्रपूरितागाढंराक्षसैर्भीमविक्रमैरितिपांक्तःपाठः ॥ तच्चगुहेतिशेषः उत्तरार्धेराक्षसाइत्यादिः ॥ ४२ ॥ दशराक्षससाहस्रं दशराक्षससहस्राणि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ जघ्नुः तदुपरिसंचारेणतदुद्बोधनार्थमितिशेषः ॥ ४५ ॥

सर्वप्राणैः सर्वबलेन महाकाष्ठानां स्थूणादीनां कटंकरैः समूहैः ॥ कटंकटैरितिपाठः ॥ कटंकटस्तंभभेदइतितीर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मृष्टकांचनकोणानां मृष्टकांचननिर्मिनाःकोणावादनदंडायासां तादृशीनांभेरीणां सहस्रमित्यर्थः ॥ आर्षःसमासः ॥४८॥ शापस्य ब्रह्मशापस्य ॥ ४९॥५०॥५१॥५२ ॥ पातयन् अपातयन् ॥ ५३॥५४॥

भेरीशंखमृदंगांश्चसर्वप्राणैरवादयन्॥ निजघ्नुश्चास्यगात्राणिमहाकाष्ठकटंकरैः॥ ४६॥ मुद्गरैर्मुसलैश्चापिसर्वप्राणसमुद्यतैः॥ तेन नादेनमहतालंकासर्वाप्रपूरिता॥ सपर्वतवनासर्वासोपिनैवप्रबुध्यते॥४७॥ ततोभेरीसहस्रंतुयुगपत्समहन्यत॥ मृष्टकांचनकोणाना मसक्तानांसमंततः॥ ४८ ॥एवमप्यतिनिद्रस्तुयदानैवप्रबुध्यत॥ शापस्यवशमापन्नस्ततःक्रुद्धानिशाचराः॥ ४९॥ततःकोपसमाविष्टाःसर्वेभीमपराक्रमाः ॥ तद्रक्षोबोधयिष्यंतश्चक्रुरन्येपराक्रमं ॥ ५० ॥ अन्येभेरीःसमाजघ्नुरन्येचक्रुर्महास्वनं ॥ केशानन्येप्रलुलुपुःकर्णानन्येदशंतिच ॥ ५१ ॥ उदकुंभशतानन्येसमसिंचंतकर्णयोः॥ नकुंभकर्णःपस्पंदेमहानिद्रावशंगतः॥ ५२॥ अन्येचबलिनस्तस्यकूटमुद्गरपाणयः ॥ मूर्ध्निवक्षसिगात्रेषुपातयन्कूटमुद्गरान् ॥ ५३॥ रज्जुबंधनबद्धाभिःशतघ्नीभिश्चसर्वशः॥ बध्यमानोमहाकायोनप्राबुध्यतराक्षसः॥ ५४॥ वारणानांसहस्रंचशरीरेस्यप्रधावितं॥ कुंभकर्णस्तदाबुध्वास्पर्शंपरमबुध्यत॥ ५५॥ सपात्यमानैर्गिरिशृंगवृक्षैरचिंतयंस्तान्विपुलान्प्रहारान्॥ निद्राक्षयात्क्षुद्भयपीडितश्चविजृंभमाणःसहसोत्पपात॥ ५६॥ सनागभोगाचलशृंगकल्पोविक्षिप्यबाहूजितवज्रसारौ॥ विवृत्यवक्त्रंवडवामुखाभंनिशाचरोसौविकृतंजजृंभे॥ ५७॥ तस्यजाजृंभमाणस्यवक्त्रंपातालसन्निभं॥ ददृशेमेरुशृंगाग्रेदिवाकरइवोदितः॥ ५८॥ सजृंभमाणोतिबलःप्रबुद्धस्तुनिशाचरः॥ निश्वासश्वास्यसंजज्ञेपर्वतादिषमारुतः॥ ५९॥

परंस्पर्शं स्पर्शनज्ञानं प्राप्याबुध्यत ॥ ५५ ॥ उक्तार्थानुवादःसपात्यमानैरिति॥ ५६ ॥ ५७ ॥ जाजृंभमाणस्य पुनःपुनर्जृंभांकुर्वतः ॥ वक्त्रंतःपातालसन्निभं ददृशे ॥ उपरितु मेरुशृंगाग्रे उदितोदिवाकरइवददृशे महाशरीरस्थत्वात् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ अग्निदीप्तसदृशे दीप्ताग्निसदृशे ॥ ६१ ॥ अदर्शयन् राक्षसाइतिशेषः ॥ दर्शितांश्चतान्सबभक्ष ॥ ६२ ॥ आदत् अदेर्लङ् ॥ ६३ ॥ समुत्पेतुः संमुखमाजग्मुः ॥ ६४ ॥ निद्रयाविशदे ईषदुन्मीलिते नेत्रेयस्यसः ॥ ६५ ॥ विस्मितइति ॥ स्वभावतोनिद्रापगमाभावेन अकालबोधनादितिभावः ॥ ६६ ॥ आदृत्य आदरपूर्वं यत्न

रूपमुत्तिष्ठतस्तस्यकुंभकर्णस्यतद्बभौ ॥ युगांतेसर्वभूतानिकालस्येवदिधक्षतः ॥ ६० ॥ तस्याग्निदीप्तसदृशेविद्युत्सदृशवर्चसी॥ ददृशातेमहानेत्रेदीप्ताविवमहाग्रहौ॥६१॥ ततस्त्वदर्शयन्सर्वान्भक्ष्यांश्चविविधान्बहून्॥ वराहान्महिषांश्चैवबभक्षसमहाबलः ॥ ६२॥ आदद्बुभुक्षितोमांसंशोणितंतृषितोपिबत्॥ मेदःकुंभांश्चमद्यांश्चपपौशक्रिपुस्तदा॥६३॥ ततस्तमइतिज्ञात्वासमुत्पेतुर्निशाचराः॥ शिरोभिश्चप्रणम्यैनंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ६४ ॥ निद्राविशदनेत्रस्तुकलुषीकृतलोचनः ॥ चारयन्सर्वतोदृष्टिंतानुवाचनिशाचरान् ॥ ६५॥ ससर्वान्सांत्वयामासनैर्ऋतान्नैर्ऋतर्षभः॥ बोधनाद्विस्मितश्चापिराक्षसानिदमब्रवीत्॥ ६६॥ किमर्थमहमादृत्यभवद्भिःप्रतिबोधितः॥ कच्चित्सुकुशलंराज्ञोभयंवानेहकिंचन॥ ६७॥ अथवाध्रुवमन्येभ्योभयंपरमुपस्थितं ॥ यदर्थमेवत्वरितैर्भवद्भिःप्रतिबोधितः॥ ६८ ॥ अद्यराक्षसराजस्यभयमुत्पाटयाम्यहं ॥ दारयिष्येमहेंद्रंवाशांतयिष्येतथानलं ॥ ६९॥ नह्यल्पकारणेसुप्तंबोधयिष्यतिमादृशं॥ तदाख्यातार्थतत्त्वेनमत्प्रबोधनकारणं॥ ७०॥ एवंब्रुवाणंसंरब्धंकुंभकर्णमरिंदमं॥ यूपाक्षःसचिवोराज्ञःकृतांजलिरभाषत॥ ७१ ॥ ननोदेवकृतंकिंचिद्भयमस्तिकदाचन॥ मानुषान्नोभयंराजन्तुमुलंसंप्रबाधते ॥ ७२ ॥ नदैत्यदानवेभ्योवाभयमस्तिननःक्वचित्॥ यादृशंमानुषंराजन्भयमस्मानुपस्थितं ॥ ७३॥ वानरैःपर्वताकारैर्लंकेयंपरिवारिता॥ सीताहरणसंतप्तारामान्नस्तुमुलंभयं ॥ ७४॥

पूर्वमितियावत् ॥६७॥ अन्येभ्यः शत्रुभ्यः ॥यदर्थं यद्भयनिवृत्तये ॥६८॥६९॥ अर्थतत्त्वेन याथार्थ्येन ॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥

नन्विंद्रादिभिरपि दुष्करपीडनमस्मत्पुरं कथंवानरैःपीडितंतत्राह॥एकेनेति॥७५॥ संयुगेमुक्तः जीवन्मृतइत्युक्तेतिशेषः॥७६॥ यन्नकृतः यामवस्थांनप्रापितः सरामेणकृतस्तामवस्थांप्रापितः प्राणसंशयात्तयावस्थयाप्राप्तोविमुक्तश्च॥७७॥७८॥७९॥८०॥सगर्वितं सगर्वं॥रोषेणविवृद्धोदोषोदुर्नयरूपोयस्यतं॥८१॥८२॥संप्रतस्थे प्रस्थातुमुपचक्रमे

एकेनवानरेणेयंपूर्वंदग्धामहापुरी॥ कुमारोनिहतश्चाक्षःसानुयात्रःसकुंजरः॥७५॥स्वयंरक्षोधिपश्चापिपौलस्त्योदेवकंटकः॥ व्रजेति संयुगेमुक्तोरामेणादित्यवर्चसा॥ ७६॥ यन्नदेवैःकृतोराजानापिदैत्यैर्नदानवैः॥ कृतःसइहरामेणविमुक्तःप्राणसंशयात्॥ ७७॥ सयूपाक्षवचःश्रुत्वाभ्रातुर्युधिपराभवं॥ कुंभकर्णोविवृत्ताक्षोयूपाक्षमिदमब्रवीत्॥ ७८॥ सर्वमद्यैवयूपाक्षहरिसैन्यंसलक्ष्मणं॥ राघवंचरणेजित्वाततोद्रक्ष्यामिरावणं॥ ७९॥ राक्षसांस्तर्पयिष्यामिहरीणांमांसशोणितैः॥ रामलक्ष्मणयोश्चापिस्वयंपास्यामिशोणितं॥ ८०॥ तत्तस्यवाक्यंब्रुवतोनिशम्यसगर्वितंरोषविवृद्धदोषं॥ महोदरोनैर्ऋतयोधमुख्यःकृतांजलिर्वाक्यमिदंबभाषे॥ ८१॥ रावणस्यवचःश्रुत्वागुणदोषौविमृश्यच॥ पश्चादपिमहाबाहोशत्रून्युधिविजेष्यसि॥ ८२॥ महोदरवचःश्रुत्वाराक्षसैःपरिवारितः॥ कुंभकर्णोमहातेजाःसंप्रतस्थेमहाबलः॥ ८३॥ सुमुत्थाप्यभीमाक्षंभीमरूपंपराक्रमं॥ राक्षसास्त्वरिताजग्मुर्दशग्रीवनिवेशनं॥ ८४॥ तेभिगम्यदशग्रीवमासीनंपरमासने॥ ऊचुर्बद्धांजलिपुटाःसर्वएवनिशाचराः॥ ८५॥ कुंभकर्णःप्रबुद्धोसौभ्रातातेराक्षसेश्वर॥ कथं तत्रैवनिर्यातुद्रक्ष्यसेतमिहागतं॥ ८६॥रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टोराक्षसांस्तानुपस्थितान्॥द्रष्टुमेनमिहेच्छामियथान्यायंचपूज्यतां॥ ८७॥ तथेत्युक्तातुतेसर्वेपुनरागम्यराक्षसाः॥ कुंभकर्णमिदंवाक्यमूचूरावणचोदिताः॥ ८८॥ द्रष्टुंत्वांकांक्षतेराजासर्वराक्षसपुंगवः॥गमनेक्रियतांबुद्धिर्भ्रातरंसंप्रहर्षय॥ ८९॥

॥८३॥८४॥८५॥ तत्रैवस्थितोयुद्धायनिर्यातु॥ आहोस्विदिहागतंद्रक्ष्यसे॥८६॥ पूज्यतां सइतिशेषः॥८७॥८८॥८९॥

॥ ९० ॥ बलसमीरणं बलवद्विकरं ॥ ९१ ॥ उपहारयन् उपाहारयन् ॥ ९२ ॥ ईषत्समुत्कटोमत्तः तावन्मधुपानेनापीषदेवसमुत्कटोमत्तश्चेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ वपुषा देहकांत्या ॥ ९५ ॥ अप्रमेयत्वे हेतुः गिरिशृंगकल्पत्वं ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ आत्मतेजसा आदित्यंस्पृशंतमिव तत्सदृशमितियावत् ॥ प्रायोदिनद्वयेनास्यजागरः

कुंभकर्णस्तुदुर्धर्षोभ्रातुराज्ञायशासनं॥ तथेत्युक्तामहावीर्यःशयनादुत्पपातह॥ ९०॥ प्रक्षाल्यवदनंदृष्टःस्नातःपरमहर्षितः॥ पिपासुस्त्वरयामासपानंबलसमीरणं॥ ९१॥ ततस्तेत्वरितास्तत्रराक्षसारावणाज्ञया॥ मद्यंभक्ष्यांश्चविविधान्क्षिप्रमेवोपहारयन्॥ ९२॥ पीत्वाघटसहस्रेद्वेगमनायोपचक्रमे॥ ईषत्समुत्कटोमत्तस्तेजोबलसमन्वितः॥ ९३॥ कुंभकर्णोबभौरुष्टःकालांतकयमोपमः॥ भ्रातुः सभवनंगच्छन्रक्षोबलसमन्वितः॥ कुंभकर्णःपदन्यासैरकंपयतमेदिनीं॥ ९४॥ सराजमार्गंवपुषाप्रकाशयन्सहस्ररश्मिर्धरणीमिवांशुभिः॥ जगामतत्रांजलिमालयावृतःशतक्रतुर्गेहमिवस्वयंभुवः॥ ९५॥ तंराजमार्गस्थममित्रघातिनंवनौकसस्तेसहसावहिस्थिताः॥ दृष्ट्वाप्रमेयंगिरिशृंगकल्पंवितत्रसुस्तेसहयूथपालैः॥ ९६॥ केचिच्छरण्यंशरणंस्मरामंव्रजंतिकेचित्व्यथिताःपतंति॥ केचिद्दिशश्चव्यथिताःपतंतिकेचिद्भयार्ताभुविशेरतेस्म॥ ९७॥ तमद्रिशृंगप्रतिमंकिरीटिनंस्पृशंतमादित्यमिवात्मतेजसा॥ वनौकसः प्रेक्ष्यविवृद्धमद्भुतंभयार्दितादुद्रुविरेयतस्ततः॥ ९८॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०षष्टितमःसर्गः॥ ६०॥ ॥७॥ ॥७॥

ततोरामोमहातेजाधनुरादायवीर्यवान्॥ किरीटिनंमहाकायंकुंभकर्णंददर्शह॥ १॥ तंदृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंपर्वताकारदर्शनं॥ क्रममाणमिवाकाशंपुरानारायणंयथा॥ २॥

९८॥ कत०॥५५॥ इतिरामाभि०वा०यु०षष्टितमःसर्गः॥६०॥ ॥७॥ ॥७॥ ततोरामइति॥ १॥

पर्वताकारंदर्शनंयस्यतं दृष्ट्वायत्तोबभूवेतिशेषः॥ २॥

सतोयेति ॥ सजलमेघसंकाशमित्यर्थः ॥ ३ ॥४॥ हरिलोचनः कपिलनेत्रः ॥५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥११॥ प्रकृत्येति ॥ स्वभावतःपराभिभवसामर्थ्यवान् ॥१२॥

सतोयांबुदसंकाशंकांचनांगदभूषणं ॥ दृष्ट्वापुनःप्रदुद्रुववानराणांमहाचमूः ॥ ३ ॥ विद्युतांवाहिनींदृष्ट्वावर्धमानंचराक्षसं ॥ सविस्मितमिदंरामोविभीषणमुवाचह ॥ ४ ॥ कोसोपर्वतसंकाशःकिरीटीहरिलोचनः ॥ लंकायांदृश्यतेवीरःसविद्युदिवतोयदः ॥ ५ ॥ पृथिव्यांकेतुभूतोसौमहानेकोत्रदृश्यते ॥ यंदृष्ट्वावानराःसर्वेविद्रवंतियतस्ततः ॥ ६ ॥ आचक्ष्वसुमहान्कोसौरक्षोवायदिवासुरः ॥ नमयैवंविधंभूतंदृष्टपूर्वंकदाचन ॥ ७ ॥ संपृष्टोराजपुत्रेणरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ विभीषणोमहाप्राज्ञःकाकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ येनवैवस्वतोयुद्धेवासवश्चपराजितः ॥ सैषविश्रवसःपुत्रःकुंभकर्णःप्रतापवान् ॥ अस्यप्रमाणसदृशोराक्षसोन्योनविद्यते ॥ ९ ॥ एतेनदेवायुधिदानवाश्चयक्षाभुजंगाःपिशिताशनाश्च ॥ गंधर्वविद्याधरपन्नगाश्चसहस्रशोराघवसंप्रभग्नाः ॥ १० ॥ शूलपाणिंविरूपाक्षंकुंभकर्णंमहाबलं ॥ हंतुंनशक्नुस्त्रिदशाःकालोयमितिमोहिताः ॥ ११ ॥ प्रकृत्याह्येषतेजस्वीकुंभकर्णोमहाबलः ॥ अन्येषांराक्षसेंद्राणांवरदानकृतंबलं ॥ १२ ॥ बालेनजातमात्रेणक्षुधार्तेनमहात्मना ॥ भक्षितानिसहस्राणिप्रजानांसुबहून्यपि ॥ १३ ॥ तेषुसंभक्ष्यमाणेषुप्रजाभयनिपीडिताः ॥ यांतिस्मशरणंशक्रंतमप्यर्थंन्यवेदयन् ॥ १४ ॥ सकुंभकर्णकुपितोमहेंद्रोजघानवज्रेणशितेनवज्री ॥ सशक्रवज्राभिहतोमहात्माचचालकोपाच्चभृशंननाद ॥ १५ ॥ तस्यनानद्यमानस्यकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ श्रुत्वानिनादंवित्रस्ताःप्रजाभूयोवितत्रसुः ॥ १६ ॥ ततःक्रुद्धोमहेंद्रस्यकुंभकर्णोमहाबलः ॥ निष्कृष्यैरावताद्दंतंजघानोरसिवासवं ॥ १७ ॥ कुंभकर्णप्रहारार्तोविजज्वालसवासवः ॥ ततोविषेदुःसहसादेवाब्रह्मर्षिदानवाः ॥ प्रजाभिःसहशक्रश्चययौस्थानस्वयंभुवः ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विजज्वाल रुधिरप्रवाहैर्ज्वालाव्याप्तइवबभूव ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ नित्यशः प्रतिदिनं ॥ २० ॥ रक्षांस्यावाहयामास ॥ गायत्रीलक्षणेनमंत्रेणाजुहावेत्यर्थः ॥ २१ ॥ आश्वस्तोजातविस्रंभः परमसंभ्रांतइतियावत् ॥ २२ ॥ पौलस्त्येनविश्रवसा ॥ मृतकल्पःशयिष्यसेइति ॥ अयंशापः ॥ स्वमुंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितं ॥ एवमस्त्वितितंचोक्काप्रदृष्टास्तेदिवौकसइति तपश्चर्यानंतरंप्रार्थनालब्धबहुवार्षिकनिद्रासमनंतरकालइतिबोध्यं ॥ मृतकल्पःशयिष्यसइतिशापस्य तपश्चर्याद्यसंभवात् ॥ पूर्वंजातमात्रेणेत्युक्तिस्तु तपोविशिष्टतयाजातमात्रेणेत्यर्थिका ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रवृद्धःप्र

कुंभकर्णस्यदौरात्म्यंशशंसुस्तेप्रजापतेः ॥ प्रजानांभक्षणंचापिशशंसुस्तेदिवौकसां ॥ आश्रमध्वंसनंचापिपरस्त्रीहरणंतथा ॥ १९ ॥ एवंप्रजायदित्वेषभक्षयिष्यतिनित्यशः ॥ अचिरेणैवकालेनशून्योलोकोभविष्यति ॥ २० ॥ वासवस्यवचःश्रुत्वासर्वलोकपितामहः ॥ रक्षांस्यावाहयामासकुंभकर्णंददर्शह ॥ २१ ॥ कुंभकर्णंसमीक्ष्यैववित्रासप्रजापतिः ॥ कुंभकर्णमथाश्वस्तःस्वयंभूरिदमब्रवीत् ॥ ॥ २२ ॥ ध्रुवंलोकविनाशायपौलस्त्येनासिनिर्मितः ॥ तस्मात्त्वमद्यप्रभृतिमृतकल्पःशयिष्यसे ॥ २३ ॥ ब्रह्मशापाभिभूतोथनिपपातागतःप्रभोः ॥ ततःपरमसंभ्रांतोरावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ प्रवृद्धःकांचनोवृक्षःफलकालेनिकृंत्यते ॥ ननमारंस्वकंन्याय्यंशमुमेवं प्रजापते ॥ २५ ॥ नमिथ्यावचनश्चत्वंस्वप्स्यत्येषनसंशयः ॥ कालस्तुक्रियतामस्यशयनेजाग्रणेतथा ॥ २६ ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वा स्वयंभूरिदमब्रवीत् ॥ शयितात्वेषषण्मासमेकाहंजागरिष्यति ॥ २७ ॥ वर्द्धितइत्यर्थः ॥ कांचनः कांचनफलकः ॥ फलकाले कांचनरूपफलप्राप्तिकाले ॥ निकृंत्यते छिद्यते ॥ साक्षात्स्वकं नमारमेवंशमुंनन्याय्यं ॥ २५ ॥ पुनरपिरावणआह ॥ नमिथ्येति ॥ अतोयंस्वप्स्यत्येवनसंशयः ॥ जाग्रणे जागरणे गुणाभावआर्षः ॥ कालः कालनियमः ॥ २६ ॥ षण्मासंत्ववश्यंशयिता नतुततोन्यूनं अधिकंतुननिवार्यते ॥ तद्बीजमुक्तं जागरणंत्वेकाहमेव सत्यत्याहितेकार्येइतिशेषः ॥ अतएवेंद्रलोकजयाय रावणस्यकुंभकर्णेनसहगमने ॥ प्रथमदिने मधुपुरेवासउक्तोद्वितीयदिने कैलासे यत्ररंभायांबलाद्रावणस्यप्रवृत्तिस्तदनंतरं ॥ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्मानानाप्रहरणोद्यतइत्यादिनातृतीयदिवसादिषु युद्धमुक्तं ॥ तेनयुद्धप्रसंगेनैकदिनमपिजागरणंप्रतीयते ॥ २७ ॥

॥२८॥ इदानींतस्याकाले बोधननिमित्तमाह ॥ सोसाविति ॥२९॥ शिबिरात्स्वगृहात् ॥ भक्षयन् हेतौराता भक्षार्थमित्यर्थः ॥३०॥ पुनारामःपृच्छतिकथमेनमिति ॥३१॥ विभीषणउत्तरमाह ॥ उच्यतामिति ॥ समुच्छ्रितं ॥ रावणेनमाययाविभीषिकार्थंनिर्मितं किंचिद्यंत्रमात्रं ॥ अतोनकिंचिदेतदित्येव वानराउच्यतां मयास्वामिभिश्च ननुरावणानुजत्वादिकमित्यर्थः ॥ एवंचकार्यसिद्धिरित्याह इतीति ॥ इह एतस्मिन्विषये ॥ ३२ ॥ हेतुमयुक्तिमत् ॥ सुमुखोद्गतं वानरलोकस्यसौमुख्यसंपादनायोद्गतमुपदि

एकेनाक्षाब्यसौवीरश्चरन्भूमिंबुभुक्षितः॥ व्यात्तास्योभक्षयेल्लोकान्संवर्द्धइवपावकः॥ २८॥ सोसौव्यसनमापन्नःकुंभकर्णमबोधयत्॥ त्वत्पराक्रमभीतश्चराजासंप्रतिरावणः॥ २९॥ सएषनिर्गतोवीरःशिबिराद्भीमविक्रमः॥ वानरान्भृशसंक्रुद्धोभक्षयन्परिधावति॥ ३०॥ कुंभकर्णप्रतीक्ष्यैवहरयोद्यप्रदुद्रुवुः॥ कथमेनंरणेक्रुद्धंवारयिष्यंतिवानराः॥ ३१॥ उच्यतांवानराःसर्वैर्यंत्रमेतत्समुच्छ्रितं॥ इतिविज्ञायहरयोभविष्यंतीहनिर्भयाः॥ ३२॥ विभीषणवचःश्रुत्वाहेतुमत्सुमुखोद्गतं॥ उवाचराघवोवाक्यंनीलंसेनापतिंतदा॥ ३३॥ गच्छसैन्यानिसर्वाणिव्यूह्यतिष्ठस्वपावके॥ द्वाराण्यादायलंकायाश्चर्याश्चास्याथसंक्रमान्॥ ३४॥ शैलशृंगाणिवृक्षांश्चशिलाश्चाप्युपसंहरन्॥ भवंतःसायुधाःसर्वेवानराःशैलपाणयः॥ ३५॥ राघवेणसमादिष्टोनीलोहरिचमूपतिः॥ शशासवानरानीकंयथावत्कपिकुंजरः॥ ३६॥ ततोगवाक्षःशरभोहनूमानंगदस्तथा॥ शैलशृंगाणिशैलाभागृहीत्वाद्वारमभ्ययुः॥ ३७॥ रामवाक्यमुपश्रुत्यहरयोजितकाशिनः॥ पादपैरर्दयन्वीरावानराःपरवाहिनीं॥ ३८॥

॥१११०॥

ष्टंवचःप्रागुक्तंश्रुत्वानीलंप्रति वाक्यंउवाच ॥ ३३॥ यथापूर्वंद्वारनिरोधेनियुंक्ते गच्छेति ॥ अनेनरावणपलायनोत्तरं मध्येऽवहारःसूचितः॥३४॥ शैलशृंगादीन्युपसंहरन् उपसंहरंतः ॥ संचिन्वंतोभवंतस्तिष्ठंत्वितिशेषः ॥३५॥३६॥३७॥ रामवाक्यं यत्रमात्रमिदमित्येवंरूपं जितकाशिनोनिर्भयाः परवाहिनीं पुराद्वहिःपुरीपरिसररक्षणीं राक्षससेनामित्यर्थः ॥ ३८ ॥

शैलोद्यतेति ॥ उद्यतशैलं दक्षहस्तंच ॥ गिरेःसमीपानुगतं पर्वतावर्तिलंकायाःपरितोवर्तमानत्वात्तत्त्वं महत् महादेशव्यापि संस्थानवत् ॥२९॥ कनक ॥५६॥ इतिरामा० वा०यु०एकषष्टितमःसर्गः ॥६१॥ ॥७॥ ॥७॥ अथरावणेनकुंभकर्णनियोजनं ॥ सत्विति ॥१॥ गृहेभ्यः तत्तद्गृहवर्तिस्त्रीहस्तेभ्यः निर्गतेनेतिशेषः ॥२॥

ततोहरीणांतदनीकमुग्रंरराजशैलोद्यतदक्षहस्तं॥ गिरेःसमीपानुगतंयथैवमहन्महांभोधरजालमुग्रं॥ ३९॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु० एकषष्टितमःसर्गः॥ ६१॥ ॥७॥ ॥७॥ सतुराक्षसशार्दूलोनिद्रामदसमाकुलः॥ राजमार्गश्रियाजुष्टंययौविपुलविक्रमः॥ १॥ राक्षसानांसहस्रैश्चवृतःपरमदुर्जयः॥ गृहेभ्यःपुष्पवर्षेणकीर्यमाणस्तदाययौ॥ २॥ सहेमजालविततंभानुभास्वरदर्शनं॥ ददर्शविपुलंरम्यंराक्षसेंद्रनिवेशनं॥ ३॥ सतत्तदासूर्यइवाभ्रजालंप्रविश्यरक्षोधिपतेर्निवेशनं॥ ददर्शदूरेग्रजमासनस्थंस्वयंभुवंशक्रइवासनस्थं॥ ४॥ भ्रातुःसभवनंगत्वारक्षोगणसमन्वितः॥ कुंभकर्णःपदन्यासैरकंपयतमेदिनीं॥ ५॥ सोभिगम्यगृहंभ्रातुःकक्षामभिविगाह्यच॥ ददर्शोद्विग्नमासीनंविमानेपुष्पकेगुरुं॥ ६॥ अथदृष्ट्वादशग्रीवःकुंभकर्णमुपस्थितं॥ तूर्णमुत्थायसंहृष्टःसन्निकर्षमुपानयत्॥ ७॥ अथासीनस्यपर्यंककुंभकर्णोमहाबलः॥ भ्रातुर्ववंदेचरणौकिंकृत्यमितिचाब्रवीत्॥ ८॥ पुनःसमुदितोत्पत्यरावणःपरिषस्वजे॥ सभ्रात्रासंपरिष्वक्तोयथावच्चाभिनंदितः॥ ९॥ कुंभकर्णःशुभंदिव्यंप्रतिपेदेवरासनं॥ सतदासनमाश्रित्यकुंभकर्णोमहाबलः॥ १०॥ संरक्तनयनःक्रोधाद्रावणंवाक्यमब्रवीत्॥ किमर्थमहमादृत्यत्वयाराजन्प्रबोधितः॥ ११॥ भानुवत् सूर्यवद्भास्वरं दर्शनं यस्यतत् ॥ भानुभिः सूर्यकिरणैर्भास्वरं दर्शनं यस्येतिच ॥ रत्नेषुसूर्यकिरणसंबंधादधिकतेजोवत्त्वंगृहस्येतिभावः ॥ इदमेवयुक्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कक्षामभिविगाह्य द्वाराणितीर्त्वा॥६॥ उपस्थितं प्राप्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ समुदितोत्पत्य सरावणःमुदितःसमुत्पत्यासनादुत्थायेत्यर्थः संधिरार्षः ॥ ९ ॥ १० ॥ क्रोधादकालेउद्बोधनकोपात् ॥ कोपादितिपाठांतरं ॥ तदेवदर्शयति ॥ किमर्थमिति ॥ आदृत्य यत्नंकृत्वा ॥ ११ ॥

प्रेतोभविष्यति मयानिहतइतिशेषः ॥ रोषेणेषत्परिवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यामुपलक्षितं कुंभकर्णमिदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ सुमहान्कालोगतइतिशेषः ॥ मयासंमंत्र्य गमनानंतरमिति भावः ॥ सुमहानित्यनेन ब्रह्मकृतावधिभूतषण्मासादप्यधिकःकालोगतइतिसूच्यते ॥ शयिताश्लेषषण्मासानेकाहंजागरिष्यतइतितु षण्मासादर्वाक् जागरणाभावपरं ॥ मंत्रं कृत्वाप्रसुप्तोयमितस्तुनवमेहनीतिपद्यंतुप्रक्षिप्तं तत्राहुःपदं मासपरंवेत्युक्तं ॥ अन्यथाषण्मासादर्वाक् कदापिजागरणाभावेन तावत्कालस्यतत्रापेनियतत्वात् ॥ ततोर्वाक्

शंसकस्माद्भयंतेत्रकोवाप्रेतोभविष्यति॥भ्रातरंरावणःक्रुद्धंकुंभकर्णमवस्थितं॥ रोषेणपरिवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांवाक्यमब्रवीत्॥ १२॥ अयंतेसुमहान्कालःशयानस्यमहाबल॥ सुषुप्तस्त्वंनजानीषेममरामकृतंभयं॥ १३॥ एषदाशरथिःश्रीमान्सुग्रीवसहितोबली॥ समुद्रंलंघयित्वातुकुलंनःपरिकृंतति॥ १४॥ हंतपश्यस्वलंकायांवनान्युपवनानिच॥ सेतुनासुखमागत्यवानरैर्कार्णवंकृतं॥ १५॥ येराक्षसामुख्यतमाहतास्तेवानरैर्युधि॥ वानराणांक्षयंयुद्धेनपश्यामिकथंचन॥ नचापिवानरायुद्धेजितपूर्वाःकदाचन॥ १६॥ तदेतद्भयमुत्पन्नंत्रायस्वेहमहाबल॥ नाशयत्वमिमानद्यतदर्थंबोधितोभवान्॥ १७॥ सर्वक्षपितकोशंचसत्वमभ्युपपद्यमां॥ त्रायस्वेमांपुरींलंकांबालवद्भावशेषितां॥ १८॥ भ्रातुरर्थेमहाबाहोकुरुकर्मसुदुष्करं॥ मयैवंनोक्तपूर्वोहिभ्राताकश्चित्परंतप॥ १९॥ त्वय्यस्तिममचस्नेहःपरासंभावनाचमे॥ देवासुरेषुयुद्धेषुबहुशोराक्षसर्षभ॥ त्वयादेवाःप्रतिव्यूह्यनिर्जिताश्चामरायुधि॥ २०॥

मासद्वयादिमध्ये एतत्प्रवृत्तौसुमहानित्युक्तेरसंगत्यापत्तेः ॥ अनेनमंत्रंकृत्वासुप्तस्याष्टनवमासरूपःकालोगतइतिगम्यते ॥ अनेनापि युद्धस्यषण्मासाधिककालव्यापितासूचिताभवतीतिज्ञायते ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वलंकायां स्वीयद्वीपे ॥ वानरैर्कार्णवंकृतं वानरमयैर्कार्णववत्कृतं ॥ १५ ॥ वानराणांक्षयंनपश्यामि ॥ तिष्ठतुक्षयः युद्धेमदीयैरक्षोभिर्जितपूर्वाअपिनदृश्यंते ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वेक्षपिताः नाशिताःकोशाऐश्वर्याणियस्यतं मामभ्युपपद्यानुगृह्णत्रायस्व ॥ १८ ॥ १९ ॥ परासंभावना कार्यसिद्धिप्रत्याशा मेत्वय्यस्तीतिशेषः ॥ प्रतिव्यूह्य प्रातिभट्यंकृत्वा ॥ २० ॥

वीर्यमातिष्ठ वीर्यमवलंबस्व ॥ २१॥ हेप्रियरण हेबांधवप्रिय यथाप्रियं स्वप्रीत्यनुसारेण प्रियहितमुत्तमंहितंकुरुष्व ॥ २२॥ कृतकरीत्या ॥ ५७ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० युं० द्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रजहासच ॥ विभीषणवचोनंगीकारफलं प्राप्तंदुरात्मनेतिहासः ॥ १ ॥ तदेवप्रकाशयति ॥ दृष्टइति ॥ मंत्रविनिर्णये विभीषणेनसहमंत्रविचारकाले ॥ हितेषु हितवादिषु ॥ अनभियुक्तेन अश्रद्दधानेन ॥ सोयमासादितः मयाविभीषणेनचदृष्टः सर्वनाशप्राप्तिरूपदोषइत्यर्थः ॥२॥ लोके क्रमेण दोषंपुरुषाःप्रपद्यते त्वांत्वत्युत्कटैःपुण्यपापैरिहैवफलमश्नुतइतिन्यायेन शीघ्रमेवपरदारग्रहणरूपदुष्कर्मणः फलंप्राप्तमित्याह ॥ शीघ्रमिति ॥ अभ्युपेतं प्रा

तदेतत्सर्वमातिष्ठवीर्यभीमपराक्रम॥ नहितेसर्वभूतेषुदृश्यतेसदृशोबली॥ २१॥ कुरुष्वमेप्रियहितमेतदुत्तमंयथाप्रियंप्रियरणबांधवप्रिय॥ स्वतेजसाव्यथयसपत्नवाहिनींशरद्घनंपवनइवोद्यतोमहान्॥ २२॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० यु० द्विषष्टितमःसर्गः॥६२॥ ॥७॥ तस्यराक्षसराजस्यनिशम्यपरिदेवितं॥ कुंभकर्णोब्रभाषेदंवचनंप्रजहासच॥ १॥ दृष्टोदोषोहियोस्माभिःपुरामंत्रविनिर्णये॥ हितेष्वनभियुक्तेनसोयमासादितस्त्वया॥ २॥ शीघ्रंखल्वभ्युपेतंत्वांफलंपापस्यकर्मणः॥ निरयेष्वेवपतनंयथादुष्कृतकर्मणः॥ ३॥ प्रथमंवैमहाराजकृत्यमेतदचिंतितम्॥ केवलंवीर्यदर्पेणनानुबंधोविचारितः॥ ४॥ यःपश्चात्पूर्वकार्याणिकुर्यादैश्वर्यमास्थितः॥ पूर्वंचोत्तरकार्याणिनसवेदनयानयौ॥ ५॥ देशकालविहीनानिकर्माणिविपरीतवत्॥ क्रियमाणानिदुष्यंतिहवींष्यप्रयतेष्विव॥ ६॥

नंजातं ॥ यथायस्यप्रथमंनिरयेष्वेवपतनं तद्वत् ॥३ ॥ प्रथमं एतत्कृत्यं सर्वनाशप्राप्तिरूपं केवलंवीर्यदर्पेणनचिंतितं ॥ अनुबंधोदोषोत्पादोपि नविचारितः ॥ इदं दुष्टंकर्म तस्यचैवंफलंभावीति द्वयमपि नविचारितमित्यर्थः ॥ दोषोत्पादोऽनुबंधःस्यादित्यमरः ॥ ४ ॥ पूर्वकार्याणि पूर्वकर्तव्यकार्याणि यःपश्चात्कुर्यात् ॥ तथोत्तरकार्याणिच पूर्वं ॥ सनयानयौ नवेद ॥ अत्रपूर्वकार्यं विचारः ॥ पश्चात्कार्यं सीताहरणं ॥ ५ ॥ तदेवप्रपंचयति ॥ देशेति ॥ उचितदेशकालरहितानि विपरीतकालदेशयुक्तानि त्वत्कृतैतत्कर्मवत् दुष्यंति दुःखायभवंति ॥ अप्रयतेषु असावधानेषु असंस्कृतेष्वग्निषुच हवींषीव ॥ ६ ॥

अथयथाकालदेशप्रयुक्तात्सिद्धिमाह॥ त्रयाणामिति॥ क्षयवृद्धिस्थानलक्षणानांनिश्चयपूर्वंकर्तव्यानांकर्मणां सामादीनांयोगं प्रयोगं सचिवैःसह पंचधा पंचप्रकारं समयं प्रयोगसाधनविचारंकृत्वायःप्रपद्यते ससम्यक्पथिवर्तते समीचीननीतिमार्गेवर्तते तानिपंचप्रकारसाधनानि कर्मणामारंभोपायः १ पुरुषद्रव्यसंपत् २ देशकालविभागः ३ विपत्तिप्रकारः ४ कार्यसिद्धिश्चेति ५ सम्यगित्यव्ययं ॥ ७ ॥ एवंवर्तमानस्य प्रथमं बुद्धिसिद्धिःफलमित्याह यथागममिति ॥ यथागमं नीतिशास्त्रमनतिक्रम्य योराजासचिवैःसह समयंचिकीर्षति क्षयादिकालोचितसामादिकर्मविचारं उक्तपंचप्रकारतत्प्रयोगसाधनसंपत्तिविचारंच कर्तुमिच्छति ॥ तद्यथा ॥ आत्मोपचयपर

त्रयाणांपंचधायोगंकर्मणांयःप्रपद्यते॥ सचिवैःसमयंकृत्वाससम्यग्वर्ततेपथि॥७॥ यथागमंचयोराजासमयंचचिकीर्षति॥ बुध्यतेसचिवैर्बुध्यासुहृदश्चानुपश्यति ॥८॥ धर्ममर्थंहिकामंवासर्वान्वारक्षसांपते॥ भजतेपुरुषःकालेत्रीणिद्वंद्वानिवापुनः॥९॥ त्रिषुचैतेषुयच्छ्रेष्ठंश्रुत्वातन्नावबुध्यते॥ राजावाराजमात्रोवाव्यर्थंतस्यबहुश्रुतं॥१०॥

हानिसमयेदंडोपयोगियानं ॥

आत्मपरयोर्बलसाम्येसंधानं ॥ परोपचयात्महानिसमयेदानपूर्वंसमाश्रयणमिति बुध्या स्वबुध्यासंचिवैःसह सुहृदश्चानुपश्यति ॥ अयंसुहृत् हितवक्ता अयंप्रभोःसुखमात्रजननेच्छयावदति नसुहृदित्यनुपश्यति कार्यवशेनविचारयति सबुध्यते कर्तव्याकर्तव्यविवेकबुद्धिप्राप्नोति ॥ ८ ॥ अथबुद्धिफलंपुरुषार्थसिद्धिरित्याह ॥ धर्ममिति ॥ हिश्चार्थे ॥ काले तत्र प्रातःधर्मसेवा ॥ ततअपराण्हे अर्थसेवा ॥ रात्रौ कामसेवेति ॥ स्वस्वकाले त्रीणिधर्मादीनिभजते ॥ युवराजादिस्तुद्वंद्वानिवा द्वंद्वान्येव॥ धर्मकामद्वि

कान्येवभजते अवांतरभेदाद्बहुत्वं सेवतइत्यर्थः ॥ ९ ॥ अथ धर्मविरुद्धेकाभेप्राप्ते धर्मएवसेव्यइत्याह ॥ त्रिषिति ॥ एतेषुत्रिवर्गांशेषु सर्वमाशा मे
स्वयमु तदाप्तेभ्यःश्रुत्वापि नावबुध्यते ॥ विशेषे धर्मस्यैवानुष्ठेयत्वेनप्र ते ॥ योराजामहान् लोभ ॥ तद्यहुश्रुतं ॥ १० ॥

सचिवसम एवंहतादिचतुष्के योगं उक्तपंचविधप्रयोगसाधनसंपादनं ॥ तत्रभीनयानयौ प्रसिद्धौ प्रयोगप्रयोगकालौ धर्मादीश्च कालेसचिवैःसहसमंमन्त्र्यात्मधान् [illegible]
योजित्वा निषेवतेनुतिष्ठति ॥ सव्यसनंनामुयात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ किंच सएवराजापिभवतीत्याह ॥ हितानुबंधमिति ॥ यउच्यमानगुणैः सचिवैःसह हितानुबंधं शुभफलं
कंफलमालोक्य विचार्य आत्मनःकार्यंकुर्यात्सराजाभवतीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ अथोत्तममंत्रिविभीषणादिमतमपहाय दुर्मंत्रिभिर्मंत्रणमूलः सर्वानर्थइत्याह ॥ अनभिज्ञाय

उपप्रदानंसांत्वंचभेदंकालेचविक्रमं॥ योगंचरक्षसांश्रेष्ठतावुभौचनयानयौ ॥ ११॥ कालेधर्मार्थकामान्यःसमंव्यसचिवैःसह॥ निषेवेतात्मवान्लोकेनसव्यसनमाप्नुयात्॥ १२॥ हितानुबंधमालोक्यकुर्यात्कार्यमिहात्मनः॥ राजासहार्थतत्त्वज्ञैःसचिवैर्बुद्धिजीविभिः॥ १३॥ अनभिज्ञायशास्त्रार्थान्पुरुषाःपशुबुद्धयः॥ प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छंतिमंत्रिष्वभ्यंतरीकृताः॥१४॥ अशास्त्रविद्भुषांतेषांकार्यंनाभिहितंवचः॥ अर्थशास्त्रानभिज्ञानांविपुलांश्रियमिच्छतां॥१५॥ अहितंचहिताकारंधार्ष्ट्याज्जल्पंतियेनराः॥ अवश्यंमंत्रबाह्यास्तेकर्तव्याःकृत्यदूषकाः॥ १६॥ विनाशयंतोभर्तारंसहिताःशत्रुभिर्बुधैः॥ विपरीतानिकृत्यानिकारयंतीहमंत्रिणः ॥ १७॥ तान्भर्तामित्रसंकाशानमित्रान्मंत्रनिर्णये॥ व्यवहारेणजानीयात्सचिवानुपसंहितान्॥ १८॥

ति ॥ प्रागल्भ्याच्छब्दरचनामात्रसामर्थ्यात् ॥ अशास्त्रविदुषामित्यस्यैवव्याख्या अर्थशास्त्रानभिज्ञानामिति ॥ अथापि विपुलांश्रियं केवलंहठादेवेच्छतां वचनंनकार्यमित्यन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ राजभिर्मंत्रकाले दुर्मंत्रिनिरासःसर्वथाकार्यइत्याह ॥ अहितंचेति ॥ धार्ष्ट्यात्साहसाद्येजल्पंतितेमंत्रिबाह्याअवश्यंकर्तव्याः ॥ १६ ॥ विनाशयंतइति ॥ केचनदुर्मंत्रिणःभर्तारंत्वांनाशयंतः ॥ हेतौशता तवनाशनिमित्तं विपरीतानिकृत्यानिकारयंति ॥ केचित्सुमंत्रिणोदुर्मंत्रफलं तवनाशंपश्यंतः बुधैःसर्वज्ञैस्तवशत्रुभिःसहिताः स्वरक्षणंकुर्वतीतिशेषः ॥ १७ ॥ सुमंत्रित्वदुर्मंत्रित्वनिर्णयःकथंतत्राह ॥ तानिति ॥ मंत्रनिर्णयेचिकीर्षिते तान्मित्रसंकाशान् अमित्रान् ॥ उपसंहितान् उत्कोचादिना शत्रुवशीकृतान्सचिवसंकाशान्व्यवहारेण तत्तन्मंत्रजार्थक्रियालक्षणव्यवहारेण जानीयात् ॥ १८ ॥

चपलस्य आपातसुखजनकवचनसंतुष्टस्य सहसा अविचारेण कृत्यानि अनुप्रधावतः कुर्वतः अन्येशत्रवः क्षिप्रं खं रंध्रं प्रपद्यंते ॥ द्विजाः पक्षिणः स्कंदशक्तिविदारित क्रौंचस्य क्रौंचाख्याचलस्य खरंध्रमिव ॥ १९ ॥ अवज्ञाय अवमत्य ॥ स्थानाद्राजपदव्याः व्यवरोप्यते निवर्त्यते ॥ २० ॥ प्रियया मंदोदर्या मेनुजोविभीषणः समानार्थे चतयोर्वाक्येइतिमंदोदरीवाक्यंनपृथगुक्तं ॥ स्वमतिसदृशमतित्वान्मेनुजइत्युक्तं ॥ २१ ॥ २२ ॥ अहं तवगुरुरिव निषेककर्तेव आचार्यइवद्वितीयजन्मदइवच मान्यः ॥

चपलस्येहकृत्यानिसहसानुप्रधावतः॥क्षिप्रमन्येप्रपद्यंतेक्रौंचस्यखमिवद्विजाः॥१९॥योहिशत्रुमवज्ञायआत्मानंनाभिरक्षति॥अवाप्नोतिहिसोनर्थान्स्थानाच्चव्यवरोप्यते॥२०॥यदुक्तमिहतेपूर्वंप्रिययामेनुजेनच॥तदेवनोहितंवाक्यंयथेच्छसितथाकुरु॥२१॥तत्तुश्रुत्वादशग्रीवःकुंभकर्णस्यभाषितं॥भ्रुकुटिंचैवसंचक्रेकुद्धश्चैनमभाषत॥२२॥मान्योगुरुरिवाचार्यःकिंमांत्वमनुशाससि॥किमेवंवाक्श्रमंकृत्वायद्युक्तंतद्विधीयतां॥२३॥विभ्रमाच्चित्तमोहाद्वाबलवीर्याश्रयेणवा॥नाभिपन्नमिदानींयद्ध्यर्थातस्यपुनःकथा॥२४॥अस्मिन्कालेतुयद्युक्तंतदिदानींविचिंत्यतां॥ममापनयजंदुःखंविक्रमेणसमीकुरु॥२५॥यदिखल्वस्तिमेस्नेहोविक्रमंवाधिगच्छसि॥यदिकार्यममैतत्तेतद्दिकार्यतमंमतं॥२६॥ससुहृद्योविपन्नार्थंदीनमभ्युपपद्यते॥सबंधुर्योपनीतेषुसाहाय्यायोपकल्पते॥२७॥ एवंवाक्श्रमंकृत्वा किंफलं नकिमपि ॥ अतोत्रकाले यद्युक्तंतद्विधीयतां ॥२३॥ किंच त्वदुक्तंसत्यमेव ॥ तथापि गतेजलेसेतुबंधवदेषाकथाव्यर्थैत्यनुष्ठेयमनुतिष्ठेत्याह ॥ विभ्रमादिति ॥ विभ्रमोविपरीतज्ञानं ॥ चित्तमोहोऽज्ञानं ॥ तदादिदोषेण युष्मदुक्तंहितंतत्कालेनाभिपन्नंनांगीकृतमिदानीमतीतकालस्यपुनःकथाव्यर्थत्यर्थः ॥२४॥ यदेवमतोस्मिन्निति ॥ अपनयजं अनीतिजं॥ विक्रमेण स्वीयेन ॥२५॥ विक्रमंवेत्यस्यस्वस्मिन्नित्यादिः ॥ एतत्कार्यं युद्धानुष्ठानरूपं यदिकार्यतमं अतिशयेनानुष्ठातुंयोग्यंकार्यमिति तवसंमतं तदायुद्धंकुर्वितिसंबंधः ॥ २६ ॥ किंचयदिसुहृत्त्वं तदाऽवश्यमेवेदंकार्यमित्याह ॥ सइति ॥ विपन्नार्थं विनष्टसर्वकार्यं अतएवदीनं अभ्युपपद्यतेऽनुगृह्णाति सएवसुहृत् ॥ बंधुत्वेप्येतदेवन्याय्यमित्याह ॥ सइति ॥ अपनीतेषु अनीतिमार्गस्थेषु ॥ २७ ॥

धीरदारुणं इच्छाचेत्कुर्वित्युक्तेर्धीरत्वं ससुहृद्यइत्युक्तेर्दारुणत्वं ॥ २८॥२९॥ संतापमुपपद्य प्राप्य अलं तापेनकार्यइत्यर्थः ॥ ३० ॥ एतद्दैन्यं यत्कृते यन्निमित्तं ॥३१॥ सर्वावस्थां सुखदुःखादिसर्वावस्थां गतं प्राप्तं त्वांप्रतीतिशेषः ॥ विष्णोरभक्तिकावस्थासर्वावस्थेतिगीयतइत्यन्ये ॥ ३२ ॥ यन्ममपराक्रमस्यसदृशं अस्मिन्कालेच स्निग्धे

तमथैवंब्रुवाणंसवचनंधीरदारुणं॥दृष्टोयमितिविज्ञायशनैःश्लक्ष्णमुवाचह॥२८॥अतीवहिसमालक्ष्यभ्रातरंक्षुभितेंद्रियं॥कुंभकर्णःशनैर्वाक्यंबभाषेपरिसांत्वयन्॥२९॥शृणुराजन्नवहितोममवाक्यमरिंदम॥अलंराक्षसराजेंद्रसंतापमुपपद्यते॥रोषंचसंपरित्यज्यस्वस्थोभवितुमर्हसि॥३०॥नैतन्मनसिकर्तव्यंमयिजीवतिपार्थिव॥तमहंनाशयिष्यामियत्कृतेपरितप्यते॥३१॥अवश्यंचहितंवाच्यंसर्वावस्थांगतंमया॥बंधुभावादभिहितंभ्रातस्नेहाच्चपार्थिव॥३२॥सदृशंयत्तुकालेस्मिन्कर्तुंस्नेहेनबंधुना॥शत्रूणांकदनंपश्यक्रियमाणंमयारणे॥३३॥अद्यपश्यमहाबाहोमयासमरमूर्धनि॥हतेरामेसहभ्रात्राद्रवंतींहरिवाहिनीं॥३४॥अद्यरामस्यतद्दृष्ट्वामयानीतंरणाच्छिरः॥सुखीभवमहाबाहोसीताभवतुदुःखिता॥३५॥अद्यरामस्यपश्यंतुनिधनंसुमहत्प्रियं॥लंकायांराक्षसाःसर्वेयेतेनिहतबांधवाः॥३६॥अद्यशोकपरीतानांस्वबंधुवधशोचिनां॥शत्रोर्युधिविनाशेनकरोम्यश्रुप्रमार्जनं॥३७॥अद्यपर्वतसंकाशंससूर्यमिवतोयदं॥विकीर्णंपश्यसमरेसुग्रीवंप्लवगेश्वरं॥३८॥कथंचराक्षसैरभिमयाचपरिसांत्वितः॥जिघांसुभिर्दाशरथिंव्यथसेत्वंसदानघ॥३९॥मांनिहत्यकिलत्वांहिनिहनिष्यतिराघवः॥नाहमात्मनिसंतापंगच्छेयंराक्षसाधिप॥४०॥कामंत्विदानीमपिमांव्यादिशत्वंपरंतप॥नपरःप्रेक्षणीयस्तेयुद्धायातुलविक्रम॥४१॥ नबंधुनाकर्तुंयोग्यं तन्ममयाक्रियमाणं शत्रूणांकदनंपश्य ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दाशरथिंजिघांसुभिरस्माभिःपरिसांत्वितोपि कथंव्यथसे ॥ ३९ ॥ व्यथाहेतुर्नास्तीत्याह ॥ मामिति ॥ मांनिहत्यतदनंतरंकिलत्वांनिहनिष्यति ॥ तत्ममैवहननंतेनाशक्यं ॥ अतएवाह ॥ नात्मनिस्वविषये संतापं रामविषयंभयं गच्छेयं ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ मेमुष्टिवेगं राघवोयदिसहिष्यति तदा राघवस्यबाणौघामेरुधिरंपास्यंति तत्सहनमेवतस्याशक्यमितिभावः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८ ॥ ४९ ॥

अहमुत्सादयिष्यामिशत्रूंस्तवमहाबलान्॥ यदिशक्रोयदियमोयदिपावकमारुतौ ॥ ४२॥ तानहंयोधयिष्यामिकुबेरवरुणावपि॥ गिरिमात्रशरीरस्यशितशूलधरस्यमे॥४३॥ नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यबिभीयाद्वैपुरंदरः॥ अथवात्यक्तशस्त्रस्यमद्भुतस्तरसारिपून्॥४४॥ नमेप्रतिमुखःकश्चित्स्थातुंशक्तोजिजीविषुः ॥ नैवशक्त्यानगदयानासिनानिशितैःशरैः ॥ ४५॥ हस्ताभ्यामेवसंरभ्यहनिष्यामिसवज्रिणं॥ यदिमेमुष्टिवेगंसराघवोद्यसहिष्यति॥ ४६॥ ततःपास्यंतिबाणौघारुधिरंराघवस्यमे॥ चिंतयातप्यसेराजन्किमर्थंमयितिष्ठति॥ ४७॥ सोहंशत्रुविनाशायतवनिर्यातुमुद्यतः॥ मुंचरामाद्भयंघोरंनिहनिष्यामिसंयुगे॥४८॥ राघवंलक्ष्मणंचैवसुग्रीवंचमहाबलं॥ हनूमंतंचरक्षोघ्नंयेनलंकाप्रदीपिता॥ ४९॥हरींश्चभक्षयिष्यामिसंयुगेसमुपस्थिते ॥ असाधारणमिच्छामितवदातुंमहद्यशः ॥५०॥ यदिचेंद्राद्भयंराजन्यदिचापिस्वयंभुवः॥ अपिदेवाःशयिष्यंतेमयिक्रुद्धेमहीतले॥५१॥यमंचशमयिष्यामिभक्षयिष्यामिपावकं॥ आदित्यंपातयिष्यामिसनक्षत्रंमहीतले ॥ ५२ ॥ शतक्रतुंवधिष्यामिपास्यामिवरुणालयं ॥ पर्वतांश्चूर्णयिष्यामिदारयिष्यामिमेदिनीं॥ ५३॥ दीर्घकालंप्रसुप्तस्यकुंभकर्णस्यविक्रमं॥ अद्यपश्यंतुभूतानिभक्ष्यमाणानिसर्वशः॥ नत्विदंत्रिदिवंसर्वमाहारोममपूर्यते॥ ५४॥ वधेनतेदाशरथेःसुखावहंसुखंसमाहर्तुमहंव्रजामि॥ निहत्यरामंसहलक्ष्मणेनखादामिसर्वान्हरियूथमुख्यान्॥५५॥

॥५०॥ इंद्रादिभ्योपियदिभयं तथापि तवासाधारणंयशोजयंजदातुमिच्छामि ॥ त्वद्भयहेतवोदेवादयोपि मयिक्रुद्धे महीतलेशयिष्यंति ॥ किंपुनर्नरवानराइत्यर्थः॥५१ ॥ ॥ ५२ ॥ वरुणालयं समुद्रं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सुखावहं उत्तरोत्तरमधिकसुखजनकंसुखं ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ सममानः ॥ कतकः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० यु० त्रिषष्टितमःसर्गः॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथाविचारकारीरावणइतियदुक्तमसहायएवयोत्स्यामीतिच तदुभयंदूषयतिमहोदरइत्याह ॥ तदिति ॥ अतिकायस्य कुंभकर्णस्य तत्तेनप्रकारेणोक्तंवचनंश्रुत्वा महोदरउवाच ॥१॥ कुले महाकुले जातोपि धृष्टोऽवलिप्तस्त्वंप्राकृतदर्शनःसन्सर्वकृत्यंकर्तव्यंवेदितुंनशक्नोषि ॥ २ ॥ नसवेदनयानयाविति कुंभकर्णोक्तंदूषयति ॥ नहीति ॥ राजा नयानयौ उचितकृत्याकृत्ये नजानातिइतिन किंतु जानीतएवेत्यर्थः ॥ त्वंतुकैशोरकाद्बाल्याद्धृष्टःसन्नेवंवक्तुमिच्छसि ॥ केवलंकर्तुमिच्छसिइतिपाठे असहायतयारामेणयुद्धमितिशेषः ॥ ३ ॥ राजातुसर्ववेत्तीत्याह

रमस्वराजन्पिबचाद्यवारुणींकुरुष्वकृत्यानिविनीयदुःखं॥ मयाद्यरामंगमितेयमक्षयंचिरायसीतावशगाभविष्यति॥ ५६॥ इत्यार्षेश्रीरा० वा० आ० यु० त्रिषष्टितमःसर्गः॥ ६३॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदुक्तमतिकायस्यबलिनोबाहुशालिनः॥ कुंभकर्णस्यवचनंश्रुत्वोवाचमहोदरः॥ १॥ कुंभकर्णकुलेजातोधृष्टःप्राकृतदर्शनः॥ अवलिप्तोनशक्नोषिकृत्यंसर्वत्रवेदितुं॥ २॥ नहिराजानजानीतेकुंभकर्णनयानयौ॥ त्वंतुकैशोरकाद्धृष्टःकेवलंवक्तुमिच्छसि॥ ३॥ स्थानंवृद्धिंचहानिंचदेशकालविधानवित्॥ आत्मनश्चपरेषांचबुध्यतेराक्षसर्षभः॥ ४॥ यत्त्वशक्यंबलवतावक्तुंप्राकृतबुद्धिना॥ अनुपासितवृद्धेनकःकुर्यात्तादृशंनरः॥५॥ यांस्तुधर्मार्थकामांस्त्वंब्रवीषिपृथगाश्रयान्॥ अवबोद्धुंस्वभावेननहिलक्षणमस्तितान्॥ ६॥

स्थानमिति ॥ स्थानं वृद्धिक्षयराहित्येन यथाप्राप्तस्वरूपेवस्थानं ॥ आत्मनोवृद्धिं परेषांहानिंच राजावुध्यते ॥ किंच देशकालविधानवित् देशकालयोरुचितकर्तव्यवित् ॥ ४ ॥ सर्वथाराज्ञोऽविवेकोनास्तीत्याह ॥ यत्त्वशक्यमिति ॥ अनुपासितवृद्धेनातएवप्राकृतबुद्धिना केवलंबलवता यत्तुकर्तुमशक्यं तादृशंकोबुधोराजाकुर्यात् नकोपि॥५॥ एतावता प्रथमंवैमहाराजकृतमेतदचिंतितं केवलं वीर्यदर्पेणनानुबंधोविचारितइतिकुंभकर्णोक्तंदूषणंपरिस्फुटं ॥ अथत्रिषुचैतेषुयच्छ्रैष्ठ्यमित्यादिनाधर्मएवसेव्योनतुकामस्तद्विरुद्धइतियदुक्तं तत्राह ॥ यांस्त्विति ॥ यांश्चधर्मादीन्पृथगाश्रयाधर्मादयःपरस्परविरुद्धानैकानुष्ठेयाइतित्रवीषि तान्धर्मादीन्स्वभावेनतत्त्वतोऽवबोद्धुंनलक्षणं सामर्थ्यंनह्यस्ति ॥ ६ ॥

कृतइत्यत्र सर्वस्याप्येकानुष्ठेयत्वादेवेत्याह ॥ कर्मचैवेति ॥ सर्वेषांकारणानां सुखसाधनानां त्रिवर्गलक्षणानां कर्मैवप्रयोजनं प्रयोजकमुत्पादकं ॥ नह्यक्रियस्य कश्चनपुरुषार्थोधर्मादिः ॥ एवमेकपुरुषयत्नसाध्यानांश्रेयःपापीयसांकर्मणां शुभाशुभव्यापाराणांफलमप्येकस्मिन्नेवकर्तरिभवति ॥ एवंचविरुद्धयोरपि धर्मकामयोरेकानुष्ठेयत्वंदर्शनात् धर्मएवानुष्ठेयोनतुतद्विरुद्धःकामइतित्वदुक्तमयुक्तमितिभावः ॥७॥ तत्र पुरुषयत्नसाध्येष्वप्येषु धर्मार्थयोःकामात्कश्चिद्विशेषोस्तीत्याह ॥ निःश्रेयसेति ॥ धर्मार्थौनिःश्रेयसफलावेवसंतौ कामनाविशेषेणेतरावपि स्वर्गाभ्युदयफलावपिभवतः ॥ अत्र धर्मशब्देनार्थनिरपेक्षोजपध्यानादिः ॥ अर्थशब्देनचार्थसाध्योयागदानादिः ॥ यज्ञोदानंतपश्चै

कर्मचैवहिसर्वेषांकारणानांप्रयोजनं॥ श्रेयःपापीयसांचात्रफलंभवतिकर्मणाम्॥७॥ निःश्रेयसफलावेवधर्मार्थावितरावपि॥ अधर्मानर्थयोःप्राप्तंफलंचप्रात्यवायिकं॥८॥ऐहलौकिकपारक्र्यंकर्मपुंभिर्निषेव्यते॥ कर्माण्यपितुकल्यानिलभतेकाममास्थितः॥९॥

वपावनानिमनीषिणामितिभगवद्वचनात्॥ तेषांचित्तशुद्धिद्वारामोक्षसाधनत्वमस्ति॥ कामस्तु नकदापिनिःश्रेयसफलइतिभावः॥तयोरपरमपिकामाद्विशेषमाह॥ अधर्मानर्थयोरिति॥ जप्रादिरूपेक्रियामयेवा नित्यधर्मेलुप्तेसति॥ अधर्मानर्थौप्राप्तौभवतस्तयोश्चसतोः प्रात्यवायिकं विहिताकरणप्रयुक्तप्रत्यवायजन्यं फलं पुंसःप्राप्तंभवति नतुकाम्याकरणेप्रत्यवायइतिभावः॥ ८॥ कीदृशंतत्फलं तत्राह॥ ऐहलौकिकेति॥ इहलोकेपरत्रचभवंकर्म कर्मफलं॥ इहक्रणदारिद्र्यादिरूपं परत्र नरकयातनादिरूपं निषेव्यते अनुभूयते एवंधर्मफलमपि॥ अथकामस्य धर्मार्थाभ्यांवैलक्षण्यमाह॥ कर्माणीति॥ कामं तत्पुरुषार्थसिद्धिमुद्दिश्य कर्माणि यत्नेनास्थितोनुतिष्ठन्नपि कल्यानि शुभानितुविशिष्य अद्यापि साक्षाल्लभते नतुधर्मार्थवत्कालांतरे लोकांतरेवा॥ एवंच धर्मार्थकामाएकेनैवसेव्याः॥ धर्मविरुद्धोयदिकामस्तदासत्यतपोविक्रमादिनासमाधेयः नहिभिक्षुकाः संतीतिस्थाल्योनाधिश्रियंतइतिन्यायादितिभावः॥ ९॥

इदानीमनभिज्ञायशास्त्रार्थमित्यादिना दुर्मंत्रिसंबंधस्त्याज्यइत्युक्तं तत्परिहरति॥ तत्रेति॥ तत्र त्रयाणांएकानुष्ठेयत्वेसिद्धेसति राज्ञाइदंकामपुरुषार्थसाधनं कार्यं कर्तुयोग्यं॥ तथाहृदिकृत्वं निश्चितंच नोस्माकंमंत्रिणांमतमनुमतंच बलवद्विषयेन्याय्यत्वस्योक्तत्वात्॥ अतोराज्ञि नास्मासुच किंचिदचातुर्यं॥ अथ साहसप्रवृत्तिरूपं प्रागुक्तदोषमुद्धरति॥ शत्रौहीति शत्रौहिप्रसिद्धं साहसं बलवतोबलात्प्रवृत्तिरूपं॥ अत्रैतदनुष्ठाने किमिवापनीयते कोपनयः नकोपि उचितमेवकृतमित्यर्थः॥ यत्तुतीर्थेनोक्तं धर्माधर्मयोर्हिताहितसाधनत्वंनिश्चित्य परदाराहरणरूपाधर्मात्राज्ञोदुःखमित्युक्तं॥ तद्धर्माधर्मयोर्हिताहितफलनियमाभावादसंगतमित्याह॥ यांस्तुधर्मार्थेति॥ पृथगाश्रयान्पृथक्फलजनकान्वदसि तान्त्वभावेनावबोद्धुं स्वरूपतोज्ञातुं लक्ष्यतेनेनेति लक्षणं कारणंचनास्ति॥ सुखफलकयागादिधर्मानुष्ठानेपितात्कालिकशरीरायासदर्शनात्॥ दुःखजनकपरदारगमनादावपि तात्कालिकसुखदर्शनाच्चेतिभावः॥ तदेवप्रदर्शयति॥ कर्मचेति॥ सर्वेषांकारणानांसुखानामित्यर्थः कर्म कर्ममात्रंप्रयोजनं प्रयोजकं साधकमित्यर्थः अत्रास्मिन्पुण्यकर्मणिफलंभवति अश्रेयोपीतिशेषः पापीयसांकर्मणां श्रेयःसुखंच फलंभवति॥ एतदेवविशदयति॥ निःश्रेयसेति॥धर्मार्थौतत्साधनीभूतेकर्मणी॥ इतरौअधर्मानर्थौ तत्साधनभूतेकर्मणीतियावत्॥ निःश्रेयसफलावेव॥ चतुर्विधकर्माण्यपि श्रेयस्कराण्येवेत्यर्थः॥ किंतु कदाचिदधर्मानर्थयोः प्रात्यवायिकं प्रत्यवायकारणकंदुःखं फलंसुखंच प्राप्यतइतिप्राप्तिः कर्णणिक्तिन् प्राप्यंभवतीत्यर्थः॥ एतेनाधर्मानर्थयोःसुखदुःखोभयफलत्वमुक्तं॥ धर्मार्थयोरव्यवस्थितफलमुक्त्वा कामस्याप्याह॥ ऐहलौकिकेति॥ इहलोकपरलोकोपयोगिकर्म धर्मार्थरूपंनिषेव्यते तत्फलंचानुभूयते॥ तथाकाममास्थितोपि यथेच्छाचारोपि कल्यानिशुभानि कर्माणि कर्मफलानि लभते एवंचविहितमेवशुभदंनिषिद्धमशुभदमितिनियमोनेतिभावः॥ एतत्पक्षानुसारेणैव सीताहरणंरावणेनकृतमस्माभिश्चानुमतमित्याह॥ तत्रेति॥ तथासति॥ इदंकार्यंसीताहरणरूपं राज्ञाहृदिनिश्चितमस्माभिरनुमतंच॥ किंचशत्रुविषये रावणेनयत्साहसंकृतं तत्किमिव नकिमिव नकिमपीत्यर्थः॥ अत्रसाहसविषयेअपनीयतां प्रथक्कृत्यप्रदर्श्यतां॥ अत्रपक्षे रावणेनाविचार्यकृतंकिमपिदर्शयितुंनशक्यमित्यर्थइतिपंचश्लोकीव्याख्यानं॥ तन्न धर्माद्दुःखस्याधर्मात्सुखस्यसर्वासंमतत्वात्॥ यदपिउक्तं यागादौ नांतरीयकंदुःखमिति तन्नतस्यधर्मस्यफलं किंतुप्राक्तनकर्मांतरस्यैव॥ एवमधर्मविषयेपि॥ अनयारीत्यासर्वंपलालप्रायतयादूष्यतांमतिमद्भिरित्यलं॥ १०॥

तत्रक्षत्रमिदंराज्ञाहृदिकार्यमतंचनः॥शत्रौहिसाहसंयत्तत्किमिवात्रापनीयते॥१०॥

अथेदानीमेवमांराजन्त्यादिशअहमुत्सादयिष्यामिइत्यादिनाऽसहायतया योरिपुसंहारवादउक्तस्तंदूषयति॥एकस्यैवेति एकस्यासहायस्यैवाभियानेयोहेतुःस्वबललक्षणः प्राहृतउक्तस्तत्रापि यदनुपपन्नं उपपत्तिरहितं ॥ अतएवासाधुवचोस्ति तत्तेवक्ष्यामि ॥११॥ अनुपपत्तिमेवाह ॥ येनेति ॥ येनातिबलाहतास्तंसघवमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ जनस्थाने तेनयेनिर्जिताःविद्रावितास्तान्अद्यापि भीतानद्यपुरेविद्यमानान् राक्षसान्नपश्यसिकिं ॥१३॥ सिंहमिवसुप्तंसर्पमिवच बुध्वापि प्रबोधयितुमिच्छसि ॥ अहो तेमौर्ख्यमितिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ इदं सर्वबलं शत्रोःप्रति समासने प्रतिमुखावस्थाने संशयस्थं संशयितजीवनविषयं ॥ अतएकस्यगमनंनमेरोचतइत्यन्वयः ॥१६॥ हीना

एकस्यैवाभियानेतुहेतुर्यःप्राहृतस्त्वया॥तत्राप्यनुपपन्नंतेवक्ष्यामियदसाधुच॥११॥येनपूर्वंजनस्थानेबहवोतिबलास्तदा॥राक्षसा राघवध्वस्ताःकथमेकोजयिष्यसि॥१२॥येपूर्वंनिर्जितास्तेनजनस्थानेमहौजसः॥राक्षसांस्तान्पुरेसर्वान्भीतानद्यनपश्यसि॥१३॥ तंसिंहमिवसंकुद्धंरामंदशरथात्मजं॥सर्पंसुप्तमहोबुध्वाप्रबोधयितुमिच्छसि॥१४॥ज्वलंतंतेजसानित्यंक्रोधेनचदुरासदं॥कस्तं मृत्युमिवासह्यमासादयितुमर्हति॥१५॥संशयस्थमिदंसर्वंशत्रोःप्रतिसमासने॥एकस्यगमनंतातनहिमेरोचतेभृशं॥१६॥ही नार्थस्तुसमृद्धार्थंकोरिपुंप्राकृतंयथा॥निश्चितंजीवितत्यागेवशमानेतुमिच्छति॥१७॥यस्यनास्तिमनुष्येषुसदृशोराक्षसोत्तम॥क थमाशंससेयोद्धुंतुल्येनेंद्रविवस्वतोः॥१८॥एवमुक्कातुसंरब्धंकुंभकर्णंमहोदरः॥उवाचरक्षसांमध्येरावणंलोकरावणं॥१९॥लब्ध्वा पुरस्ताद्वैदेहींकिमर्थंत्वंविलंबसे॥यदीच्छसितदासीतावशगातेभविष्यति॥२०॥

र्थोहीनबलोऽसहायःसन्कःपुमान्समृद्धार्थं ससहायं जीवित त्यागनिश्चितं स्वप्राणंतृणीकृत्य शत्रुसंहारादिदृढोद्योगं रिपुं प्राकृतंयथा प्राकृतमिवोक्तविशेषणरहितमिव वशमानेतुमिच्छति॥१७॥१८॥१९॥ पूर्वमेव वैदेहींलब्ध्वापित्वंकि मर्थंविलंबसे तद्भोगायेतिशेषः॥ भोगार्थं सीतयावशगयाभाव्यमितियदीच्छसि तदा सीतातेवशगाभविष्यति ॥ २० ॥

कुतस्तत्राह ॥ दृष्टइति ॥ सीतोपस्थानस्य सीतानुकूल्यस्य कारकः साधनं कश्चिदुपायोमेमयादृष्टोस्ति तंशृणु ॥ तंश्रुत्वा स्वयाबुद्ध्यापर्यालोच्य रुचितश्चेत्तमनुतिष्ठेति शेषः ॥ २१ ॥ तमुपायमाह ॥ अहमिति ॥ पंचैतेनिर्यांतीत्यवघोषय ॥ २२ ॥ ततोगत्वा तस्य रामस्य युद्धंदास्यामः ॥ यदिदैवात्तवशत्रून्जेष्यामस्तदानोस्माकमुपायैःसी तावशीकरणोपायानुष्ठानैर्नकिंचित्कृत्यमस्ति रामंप्रत्याशानिवृत्त्या स्वतएवतदानुकूल्यस्यसिद्धत्वादितिभावः ॥ २३॥ अथ पक्षांतरे नोस्माकंशत्रुरस्माभिरसाध्यनाशत्वाद्य

दृष्टःकश्चिदुपायोमेसीतोपस्थानकारकः॥रुचितश्चेत्स्वयाबुद्ध्याराक्षसेंद्रततःशृणु॥ २१॥अहंद्विजिह्वःसंह्रादीकुंभकर्णोवितर्दनः॥ पंचरामवधायैतेनिर्यांतीत्यवघोषय॥ २२॥ ततोगत्वावयंयुद्धंदास्यामस्तस्ययत्नतः॥ जेष्यामोयदितेशत्रून्नोपायैःकार्यमस्तिनः ॥ २३॥ अथजीवतिनःशत्रुर्वयंचकृतसंयुगाः॥ ततःसमभिपत्स्यामोमनसायत्समीक्षितम्॥ २४॥ वयंयुद्धादिहैष्यामोरुधिरेण समुक्षिताः॥विदार्यस्वतनुंबाणैरामनामांकितैःशरैः॥२५॥ भक्षितोराघवोस्माभिर्लक्ष्मणश्चेतिवादिनः॥ततःपादौग्रहीष्यामस्त्वन्नः कामंप्रपूरय॥ २६॥ततोवघोषयपुरेगजस्कंधेनपार्थिव॥ हतोरामःसहभ्रात्रासैन्यइतिसर्वतः॥ २७॥ प्रीतोनामततोभूत्वाभृत्या नांत्वमरिंदम॥ भोगांश्चपरिवारांश्चकामान्वसुचदापय॥ २८॥ततोमाल्यानिवासांसिवीराणामनुलेपनं॥ देयंचबहुयोधेभ्यःस्वयं चमुदितःपिब॥ २९॥ततोस्मिन्बहुलीभूतेकौलीनेसर्वतोगते॥भक्षितःससुहृद्रामोराक्षसैरितिविश्रुते॥३०॥

दिजीवति ॥ कृतसंयुगावयंच यदिजीवाम ततोमनसायत्समीक्षितं तत्समभिपत्स्यामः प्राप्स्यामः ॥२४॥ किंतत्तत्राह ॥ वयमिति ॥ स्वतनुं रामनामांकितैर्बाणैर्विदार्य कृतविदारणांसंपाद्य यावत्प्राणसंकटंयुध्वेत्यर्थः ॥ एवंयुध्वा रुधिरोक्षितायुद्धात्परावृत्यैहेष्यामः ॥२५॥ इतिवादिनः इत्येवंमिथ्यावादिनः॥ त्वंनःकामंपूरय ॥ जित्वा आग तानिव संमानय ॥ २६ ॥ २७॥ प्रीतोनाम नामेत्यपरमार्थे प्रीतइवभूत्वेत्यर्थः ॥ परिवारान्दासीदासान् ॥२८॥ योधेभ्योबहुदेयं देहीतिशेषः ॥ मुदितःपिब मुदितइवपिब ॥ २९ ॥ कौलीने जनवादे ॥ रामादयोभक्षिताइत्येवंरूपे विश्रुते लोकमुखतः सीतयेतिशेषः ॥ ३० ॥

आश्वास्य भर्तृविपत्तिदुःखितामितिशेषः ॥ ३१ ॥ उपधया वंचनया भूयोधिकं सीतायाःशोकोनुबंधोयस्यामुपधायां तयाअकामा तादृश्यपि ॥ ३२ ॥ रमणीयं अनुवर्तितुंयोग्यं ॥ ३३ ॥ गमिष्यति त्वद्वशत्वमितिशेषः ॥ ३४ ॥ एतन्ममदर्शनेन मत्या सुनीतं निश्चितःसुखोपायः युद्धंतु नोपायइत्याह ॥ रामंदृष्ट्वैव तद्दर्शनमात्रेणैवानर्थोवधोभवेत् ॥ यदेवमतोयुद्धे रामदर्शनार्थमोत्सुक्योभूः ॥ इहैवस्थितस्य ते महान्सुखस्यलाभोयुद्धेनसेत्स्यति ॥ ३५ ॥ स्वोक्तोपायानुष्ठानमेवतेसुखावहमित्युपसंहरति ॥ अनष्टेति ॥ ३६ ॥

प्रविश्याश्वास्यचापित्वंसीतांरहसिसांत्वयन्॥ धनधान्यैश्चकामैश्चरत्नैश्चैनांप्रलोभय ॥ ३१॥ अनयोपधयाराजन्भूयःशोकानुबंधया॥ अकामात्वद्वशंसीतानष्टनाथागमिष्यति॥ ३२॥ रमणीयंहिभर्तारंविनष्टमधिगम्यसा॥ नैराश्यात्स्त्रीलघुत्वाच्चत्वद्वशंप्रतिपत्स्यते॥ ३३॥सापुरासुखसंवृद्धासुखार्हादुःखकर्षिता॥ त्वय्यधीनंसुखंज्ञात्वासर्वथैवगमिष्यति ॥ ३४॥ एतत्सुनीतंममदर्शनेनरामंहिदृष्ट्वैवभवेदनर्थः ॥इहैवतेसेत्स्यतिमोत्सुकोभूर्महानयुद्धेनसुखस्यलाभः ॥ ३५॥ अनष्टसैन्योत्यनवाप्तसंशयोरिपुंत्वयुद्धेनजयञ्जनाधिप॥ यशश्चपुण्यंचमहान्महीपतिःश्रियंचकीर्तिंचचिरंसमश्नुते ॥ ३६ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणे वाल्मीकीये युद्धकांडे चतुःषष्टितमःसर्गः॥ ६४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सतथोक्तस्तुनिर्भर्त्स्यकुंभकर्णोमहोदरं ॥ अब्रवीद्राक्षसश्रेष्ठंभ्रातरंरावणंततः ॥ १ ॥ सोहंतवभयंघोरंवधात्तस्यदुरात्मनः॥ रामस्याद्यप्रमार्जामिनिर्वैरोहिसुखीभव ॥ २ ॥ गर्जंतिनवृथाशूरानिर्जलाइवतोयदाः॥ पश्यसंपद्यमानंतुगर्जितंयुधिकर्मणा॥ ३॥ नमर्षयंतिचात्मानंसंभावयितुमात्मना॥ अदर्शयित्वाशूरास्तुकर्मकुर्वंतिदुष्करं॥ ४ ॥

कतकः॥ ५९ ॥ इतिरामाभि०वा०यु० चतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सतथोक्तइति ॥ युद्धंनकर्तव्यमित्युक्तः॥ १ ॥ निर्वैरः अशत्रुः ॥२॥ वृथानगर्जंति शत्रोरसमक्षंस्वशौर्यंवृथानकथ्यंते ॥ युधिकर्मणा संपद्यमानंतुमेगर्जितंपश्य ॥३॥ आत्मना आत्मानंसंभावयितुं श्लाघयितुं नमर्षयंति नसहंते नेच्छंतीतियावत् अपिअदर्शयित्वा वाचास्वसामर्थ्यमप्रकाश्य दुष्करंकर्मकुर्वंति ॥ ४ ॥

अशूरत्वरूपवैक्लव्यादिगुणानां त्वद्वचोयुद्धनिवृत्तिपरंरोचते नतुवीराणामित्यर्थः ॥ शृण्वतांसादितमिदंत्वद्विधानामितिपाठे विक्लवत्वादिगुणानां त्वद्विधानांवचःशृण्वतां इदंसादितं ईदृशंदुःखंप्राप्तंभवतीत्यर्थइतितीर्थः ॥ ५ ॥ एवमादि ॥ पापिष्ठमंत्रैरयंराजानाशितइत्याह ॥ युद्धइति ॥ युद्धे प्राप्तकालेसति कापुरुषैः कुत्सितैर्भीरुभिः प्राक् मंत्रकाले प्रियवादिभिः अतएव तदाराजानमनुगच्छद्भिर्भवद्भिः एतद्राज्ञःसर्वकृत्यंनाशितमित्यर्थः ॥ ६ ॥ किंनाशितं तदाह ॥ राजशेषेति ॥ यदेवमतोराजा

विक्लवानांत्वबुद्धीनांराज्ञांपंडितमानिनां॥ रोचतेत्वद्वचोनित्यंकथ्यमानंमहोदर॥ ५॥ युद्धेकापुरुषैर्नित्यंभवद्भिःप्रियवादिभिः॥ राजानमनुगच्छद्भिःसर्वकृत्यंविनाशितं॥६॥ राजशेषाकृतालंकाक्षीणःकोशोबलंहतं॥ राजानमिममासाद्यसुदृच्चिद्भमित्रकं॥७॥ एषनिर्यास्यहंयुद्धमुद्यतःशत्रुनिर्जये॥ दुर्नयंभवतामद्यसमीकर्तुंमहाहवे॥ ८॥ एवमुक्तवतोवाक्यंकुंभकर्णस्यधीमतः॥ प्रत्युवाच ततोवाक्यंप्रहसन्राक्षसाधिपः॥ ९॥ महोदरोयंरामात्तुपरित्रस्तोनसंशयः॥ नहिरोचयतेतायुद्धंयुद्धविशारद॥ १०॥ कश्चिन्मेत्वत्समोनास्तिसौहृदेनबलेनच॥गच्छशत्रुवधायत्वंकुंभकर्णजयायच॥ ११॥शयानःशत्रुनाशार्थंभवान्संबोधितोमया॥अयंहिकालःसुमहान्राक्षसानामरिंदम॥ १२॥ संगच्छशूलमादायपाशहस्तइवांतकः॥ वानरान्राजपुत्रौचभक्षयादित्यतेजसौ॥ १३॥ समालोक्यतुतेरूपंविद्रविष्यंतिवानराः॥ रामलक्ष्मणयोश्चापिहृदयेप्रस्फुटिष्यतः॥ १४॥एवमुक्तामहातेजाःकुंभकर्णंमहाबलं॥ पुनर्जातमिवात्मानंमेनेराक्षसपुंगवः॥ १५॥ कुंभकर्णबलाभिज्ञोजानंस्तस्यपराक्रमं॥ बभूवमुदितोराजाशशांकइवनिर्मलः॥ १६॥

नमिममासाद्य सुदृच्चिद्भं सौहार्दप्रच्छादितं ॥ अमित्रकं मित्रकार्यैकृतमितिशेषः ॥ ७ ॥ किंवृथाप्रलापेन इदानींयुद्धस्यैवन्याय्यत्वात्तदेवकरोमीत्याह ॥ एषइति ॥ युद्धंप्रत्युद्यतोहं ॥ शत्रुनिर्जये तन्निमित्तं निर्यामि ॥ भवतां दुर्मंत्रिणां दुर्नयं दुर्मंत्रमूलानर्थमाहवेनसमीकर्तुंयामीत्यनुकर्षः ॥८॥ धीमतइति श्रुत्वेतिशेषः॥९॥ प्रहासाशयंस्वयमेवाह महोदरोयमिति ॥ तातेत्युपलालने ॥१०॥११॥ अयंकालोयुद्धगमनायेतिशेषः॥१२॥१३॥ प्रस्फुटिष्यतः विदीर्णेभविष्यतः ॥१४॥१५॥१६॥

॥ १७ ॥ सर्वैकालायसं ॥ सर्वैष्ववयवेषुदंडादिष्वपि कालायसनिर्मितं ॥ १८॥ इंद्राशनिसमाप्रख्याकांतिर्यस्य तत् ॥ १९॥ रक्तमाल्यान्येव महादामानियस्य तं ॥ स्व
तश्चोद्गतपावकं उद्गतार्चिषं ॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ स्रजंकांचनीं मणिकृतांतरां मणिरचितमध्यदेशां ॥२५॥ अंगुलीवेष्टान् अंगुलीयकान् ॥२६॥२७॥ निष्कमुरो

इत्येवमुक्तःसंहृष्टोनिर्जगाममहाबलः ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वायोद्धुमुद्युक्तवांस्तदा ॥ १७॥ आददेनिशितंशूलंवेगाच्छत्रुनिबर्हणः॥
सर्वैकालायसंदीप्ततप्तकांचनभूषणं ॥ १८॥ इंद्राशनिसमप्रख्यंवज्रप्रतिमगौरवं ॥ देवदानवगंधर्वयक्षपन्नगसूदनं॥ १९॥ रक्त
माल्यमहादामंस्वतश्चोद्गतपावकं ॥ आदायविपुलंशूलंशत्रुशोणितरंजितं ॥ २० ॥ कुंभकर्णोमहातेजारावणंवाक्यमब्रवीत् ॥ ग
मिष्याम्यहमेकाकीतिष्ठत्विहबलंमहत्॥ २१॥ अद्यतान्क्षुधितःक्रुद्धोभक्षयिष्यामिवानरान् ॥ कुंभकर्णवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्र
वीत्॥ २२॥ सैन्यैःपरिवृतोगच्छशूलमुद्गरपाणिभिः॥ वानराहिमहात्मानःशूराःसुव्यवसायिनः॥ २३॥ एकाकिनंप्रमत्तंवानयेयुर्द
शनैःक्षयं॥ तस्मात्परमदुर्धर्षःसैन्यैःपरिवृतोव्रज॥ रक्षसामहितंसर्वंशत्रुपक्षंनिषूदय ॥ २४ ॥ अथासनात्समुत्पत्यस्रजंमणिकृतां
तरां॥ आबबंधमहातेजाःकुंभकर्णस्यरावणः॥ २५॥ अंगदान्यंगुलीवेष्टान्वराण्याभरणानिच॥ हारंचशशिसंकाशमाबबंधमहात्म
नः॥ २६॥ दिव्यानिचसुगंधीनिमाल्यदामानिरावणः॥ गात्रेषुसज्जयामासश्रोत्रयोश्चास्यकुंडले॥ २७॥ कांचनांगदकेयूरनिष्का
भरणभूषितः॥ कुंभकर्णोबृहत्कर्णःसुदुतोग्निरिवाबभौ॥ २८ ॥ श्रोणीसूत्रेणमहतामेचकेनविराजता ॥ अमृतोत्पादनेनद्धोभुजंगेने
वमंदरः॥ २९॥ सकांचनंभारसहंनिवातंविद्युत्प्रभंदीप्तमिवात्मभासा॥ आबध्यमानःकवचंरराजसंध्याभ्रसंवीतइवाद्रिराजः॥ ३०॥

भूषणं ॥ २८ ॥ श्रोणीसूत्रं कटिसूत्रं॥ २९॥ भारसहं युद्धेऽभिघातसहं॥ निवातं शस्त्राभेद्यंतुयद्वर्मतन्निवातमुदाहृतं ॥आबध्यमानः आबध्नन्॥आर्षोविकरणव्यत्ययः॥३०॥

सर्वाभरणसर्वांगः सर्वाभरणयुक्तसर्वांगः ॥ नद्धांगइतिपाठांतरं ॥ त्रिषुविक्रमेषु पादन्यासेषु कृतोत्साहः ॥३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अंबुदस्वनैः स्यंदनैश्चसह प्रेषयामासेतियो
जना ॥ ३४ अनुजग्मुरिति ॥ रावणप्रेषिताइतिशेषः ॥ सर्पादिभिर्वाहनैर्जग्मुः ॥३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सकरयोर्बाह्वोस्ततयोस्तिर्यगंतरालंव्यामः॥ सुबहुव्यामाः सुतरांबहु

सर्वाभरणसर्वांगःशूलपाणिःसराक्षसः॥ त्रिविक्रमकृतोत्साहोनारायणइवाबभौ॥३१॥ भ्रातरंसंपरिष्वज्यकृत्वाचापिप्रदक्षिणं॥
प्रणम्यशिरसातस्मैप्रतस्थेसमहाबलः ॥ ३२ ॥ तमाशीर्भिःप्रशस्ताभिःप्रेषयामासरावणः॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःसैन्यैश्चापिवरायु
धैः॥ ३३ ॥ तंगजैश्चतुरंगैश्चस्यंदनैश्चांबुदस्वनैः ॥ अनुजग्मुर्महात्मानोरथिनोरथिनांवरं ॥ ३४ ॥ सर्पैरुष्ट्रैःखरैश्चैवसिंहद्विपमृगद्वि
जैः॥ अनुजग्मुश्चतंघोरंकुंभकर्णंमहाबलं॥ ३५ ॥ सपुष्पवर्षैरवकीर्यमाणोधृतातपत्रःशितशूलपाणिः॥ महोत्कटःशोणितगंधमत्तो
विनिर्ययौदानवदेवशत्रुः॥ ३६ ॥ पदातयश्चबहवोमहासारामहाबलाः॥ अन्वयूराक्षसाभीमाभीमाक्षाःशस्त्रपाणयः॥ ३७॥ रक्ता
क्षाःसुबहुव्यामानीलांजनचयोपमाः॥ शूलानुद्यम्यखड्गांश्चनिशितांश्चपरश्वधान्॥ ३८॥ भिंडिपालांश्चपरिघान्गदाश्चमुशलानि
च॥ तालस्कंधांश्चविपुलान्क्षेपणीयान्दुरासदान्॥ ३९॥ अथान्यद्पुरादायदारुणंघोरदर्शनं ॥ निष्पपातमहातेजाःकुंभकर्णोमहा
बलः॥ ४० ॥ धनुःशतपरीणाहःसषट्शतसमुच्छ्रितः॥ रौद्रःशकटचक्राक्षोमहापर्वतसन्निभः॥ ४१ ॥ सन्निपत्यचरक्षांसिदग्धशैलो
पमोमहान्॥ कुंभकर्णोमहावक्त्रःप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ अद्यवानरमुख्यानांतानियूथानिभागशः ॥ निर्दहिष्यामिसंक्रुद्धःप
तंगानिवपावकः॥ ४३॥

व्यामप्रमाणाः ॥३८॥३९॥ अथान्यत्सालंकारसौम्यादन्यत् ॥४०॥ तस्यैवप्रदर्शनं ॥ धनुःशतेति ॥परिणाहोविशालता
तिर्यग्देहप्रमाणमिदं ॥ षट्शतधनुःप्रमाणऊर्ध्वोच्छ्रायः ॥ ४१ ॥ सन्निपत्य व्यूह्य ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

वानरमुख्यानांयूथानिहनिष्यामीत्युक्त्वा निरपराधास्ते नहंतव्याः किंतु रामएव सर्वापराधमूलंहंतव्यइत्याह ॥ नापराध्यंतीति ॥ तेनापराध्यंति स्वनइतिशेषः ॥ किंतु साजातिर्वानरजातिरस्मद्विधानांपुरोद्यानानांविभूषणमलंकारः ॥ ४४ ॥ अतस्तैःसह पुरोधस्यमूलं राघवएवहंतव्यः तस्मिन्हतेसर्वेहतंभवति ॥ अतस्तमेवयुधिवधिष्यामि

नापराध्यंतिमेकामंवानरावनचारिणः॥ जातिरस्मद्विधानांसापुरोद्यानविभूषणं ॥ ४४॥ पुरोधस्यमूलंतुराघवःसहलक्ष्मणः॥ हते तस्मिन्हतंसर्वंतंवधिष्यामिसंयुगे॥ ४५॥ एवंतस्यब्रुवाणस्यकुंभकर्णस्यरक्षसः॥ नादंचक्रुर्महाघोरंकंपयंतइवार्णवं ॥ ४६॥ तस्य निष्पततस्तूर्णंकुंभकर्णस्यधीमतः॥ बभूवुर्घोररूपाणिनिमित्तानिसमंततः॥ ४७॥ उल्काशनियुतामेघाबभूवुर्गर्दभारुणाः॥ ससागरवनाचैववसुधासमकंपत॥ ४८॥ घोररूपाशिवानेदुःसज्वालकवलैर्मुखैः॥ मंडलान्यपसव्यानिववंधुश्चविहंगमाः ॥ ४९॥ निष्पपातचगृध्रोस्यशूलेवैपथिगच्छतः॥ प्रास्फुरन्नयंनचास्यसव्योबाहुरकंपत ॥ ५०॥ निष्पपाततदाचोल्काज्वलंतीभीमनिःस्वना॥ आदित्योनिष्प्रभश्चासीन्नवातिचसुखोनिलः॥ ५१॥ अचिंतयन्महोत्पातानुदितान्रोमहर्षणान्॥ निर्ययौकुंभकर्णस्तुकृतांतबलचोदितः॥ ५२॥ सलंघयित्वाप्राकारंपद्भ्यांपर्वतसन्निभः॥ सददर्शघनप्रख्यंवानरानीकमद्भुतं॥ ५३॥ तेदृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंवानराःपर्वतोपमं॥ वायुनुन्नाइवघनाययुःसर्वादिशस्तदा॥ ५४॥ तद्वानरानीकमतिप्रचंडंदिशोद्रवद्भिन्नमिवाभ्रजालं ॥ सकुंभकर्णःसमवेक्ष्य हर्षान्ननादभूयोघनवद्घनाभः॥ ५५॥ तेनस्यघोरंनिनदंनिशम्ययथानिनादंदिविवारिदस्य॥ पेतुर्धरण्यांबहवःप्लवंगानिकृत्तमूलाइव शालवृक्षाः॥ ५६॥

॥४५॥ रक्षसः वाक्यंश्रुत्वेतिशेषः॥ नादंचक्रुः राक्षसाइतिशेषः॥ ४६॥ ४७॥ गर्दभारुणाः गर्दभधूम्राः ॥ ४८ ॥ सज्वालकवलैः सांगार पिंडैः॥ ४९॥ नयनं वामं ॥ ५०॥ ५१॥ अचिंतयन् अगणयन्॥ ५२॥ तद्वहनक्षमवाहनाभावात् पद्भ्यामिति ॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥

विपुलपरिघवानिति ॥ शूलवदिदमप्यस्यायुधं ॥ किंकरदंडवान् किंकराः संहारपरिकराः कालदंडाअस्यसंतितथा॥ युगांते प्रभुः कालाग्निरुद्रइवविनिःसृतः ॥ ५७ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामायेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेपंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५॥ ॥ॐ॥ ॥ॐ॥ सइति ॥१॥ निर्घातान् अशनिघोषान्

विपुलपरिघवान्सकुंभकर्णोरिपुनिधनायविनिःसृतोमहात्मा॥ कपिगणभयमाददत्सुभीमंप्रभुरिवकिंकरदंडवान्युगांते ॥ ५७॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०पंचषष्टितमःसर्गः॥ ६५॥ ॥ॐ॥ ॥ॐ॥ सलंघयित्वाप्राकारंगिरिकूटोपमोमहान्॥ निर्ययौनगरात्तूर्णंकुंभकर्णोमहाबलः॥ १॥ ननादचमहानादंसमुद्रमभिनादयन्॥ विजयन्निवनिर्घातान्विधमन्निवपर्वतान्॥ २॥ तमवध्यंमघवतायमेनवरुणेनवा॥ प्रेक्ष्यभीमाक्षमायांतंवानराविप्रदुद्रुवुः॥ ३॥ तांस्तुविप्रद्रुतान्दृष्ट्वाराजपुत्रोंगदोब्रवीत् ॥ नलंनीलंगवाक्षंचकुमुदंचमहाबलं ॥ ४॥ आत्मनस्तानिविस्मृत्यवीर्याण्यभिजनानिच ॥ क्वगच्छतभयत्रस्ताःप्राकृताहरयोयथा॥ ५॥ साधुसौम्यानिवर्तध्वंकिंप्राणान्परिरक्षथ॥ नालंयुद्धायवैरक्षोमहतीयंविभीषिका॥ ६॥ महतीमुत्थितामेनांराक्षसानांविभीषिकां॥ विक्रमाद्विधमिष्यामोनिवर्तध्वंप्लवंगमाः॥ ७॥ कृच्छ्रेणतुसमाश्वस्यसंगम्यचततस्ततः॥ वृक्षान्गृहीत्वाहरयःसंप्रतस्थूरणाजिरे॥८॥ तेनिवर्त्यतुसंरब्धाःकुंभकर्णवनौकसः॥ निर्जघ्नुःपरमक्रुद्धाःसमदाइवकुंजराः ॥ ९॥ प्रांशुभिर्गिरिशृंगैश्चशिलाभिश्चमहाबलाः॥ पादपैःपुष्पिताग्रैश्चहन्यमानोनकंपते ॥ १०॥ तस्यगात्रेषुपतिताभिघ्नंतेबहवःशिलाः ॥ पादपाःपुष्पिताग्राश्चभग्नाःपेतुर्महीतले ॥ ११॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आत्मनः आत्मसंबंधीनि वीर्याणि पराक्रमान् ॥ ५ ॥ एतद्रक्षोयुद्धायास्माभिर्नालं नसमर्थं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ निवर्त्य निवृत्ताभूत्वा ॥ ९ ॥ प्रांशुभिरुच्चैः ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ नावलोकयन् अग्रपृष्ठदेशंनालोकितवंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्थलानि प्रदुद्रुवुरित्यनुकर्षः ॥ १६ ॥ निपेतुः युद्धार्थमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ युद्धेभ
ग्नानां वोयुष्माकं सर्वांमहींपरिक्रम्यापि गत्वापि स्थानं प्रतिष्ठांनपश्यामि ॥ सुग्रीवाज्ञांविनागतानांवधएवसर्वथेतिभावः ॥ अतःसर्वेनिवर्तध्वं ॥ १९ ॥ हेऽसंगगतिपौरुषाः

सोपिसैन्यानिसंक्रुद्धोवानराणांमहौजसा॥ममंथपरमायत्तोवनान्यग्निरिवोत्थितः॥ १२॥लोहितार्द्रास्तुबहवःशेरतेवानरर्षभाः॥निर
स्ताःपतिताभूमौताम्रपुष्पाइवद्रुमाः॥ १३॥लंघयंतःप्रधावंतोवानरानावलोकयन्॥ केचित्समुद्रेपतिताःकेचिद्वहनमास्थिताः॥ १४॥
वध्यमानास्तुतेवीराराक्षसेनचलीलया॥ सागरंयेनतेतीर्णाःपथातेनैवदुद्रुवुः ॥ १५॥ तेस्थलानितदानिघ्नंविवर्णवदनाभयात्॥ ऋ
क्षाऋक्षान्समारुढाःकेचित्पर्वतमाश्रिताः ॥ १६ ॥ निपेतुःकेचिदपरेकेचिन्नैवावतस्थिरे॥ केचिद्भूमौनिपतिताःकेचित्सुप्तामृताइव
॥ १७॥ तान्समीक्ष्यांगदोभग्नान्वानरानिदमब्रवीत्॥ अवतिष्ठतयुध्यामोनिवर्तध्वंप्लवंगमाः ॥ १८॥ भग्नानांवोनपश्यामिपरिक्रम्य
महीमिमां॥ स्थानंसर्वेनिवर्तध्वंकिंप्राणान्परिरक्षथ ॥ १९॥ निरायुधानांक्रमतामसंगगतिपौरुषाः॥ दाराल्युपहसिष्यंतिसवैघातः
सुजीवतां ॥ २० ॥ कुलेषुजाताःसर्वेस्मिन्विस्तीर्णेषुमहत्सुच ॥ क्वगच्छतभयत्रस्ताःप्राकृताहरयोयथा ॥ अनार्याःखलुयद्भीतास्त्य
क्त्वावीर्यंप्रधावत॥ २१ ॥ विकत्थनानिवोयानिभवद्भिर्जनसंसदि॥ तानिवःक्रनुयातानिसोदग्राणिहतानिच॥ २२॥

निरायुधानां पाषाणवृक्षाद्यायुधरहितानां द्रवतां दाराउपहसिष्यंति सस्त्रदारापहासः जीवतां युष्माकं घातः मृत्योरप्यधिकदुःखदोभविष्यति ॥ २० ॥ यद्य
स्माद्वीर्यं पराक्रमंत्यक्त्वा भीताःसंतः प्रधावत ततोऽनार्याः स्वामिद्रोहिणःखलु ॥ २१ ॥ वोयुष्माकं जनसंसदि यानि विकत्थनानि सोदग्राणि स्वस्योदग्रताप्रतिपादनस
हितानिच स्वामिहितकराणिच कृतानि तानि सर्वाण्यद्यायुध्यतां क्रयातानि ॥ २२ ॥

यः सत्पुरुषैर्धिक्कृतोजीवति तस्यजीवनंधिगित्येवंभीरूणां वीरैःक्रियमाणाः प्रवादाधिक्काररूपाःश्रूयंते ॥ मरणादप्यधिकदुःखदाः अतोभयंत्यज्यतां सत्पुरुषैर्जुष्टोमार्गोयुद्धं
सेव्यतां ॥ २३ ॥ हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीमित्याशयवानाह ॥ शयामहे इतिश्लोकद्वयेन ॥ यदि दैवगत्यानिहताः शयामहे तदाकुयोधिभिर्दुष्प्रापं ब्र
ह्मलोकं प्राप्नुयामः ॥ वाशब्दोव्यवस्थितविकल्पे ॥ २४॥ शत्रुमाहवेनिहत्वा निहत्य कीर्तिवाप्राप्नुयामः ॥ उक्तमर्थंदार्ढ्यायपुनराह ॥ निहताइति ॥ निहताश्चेद्वीरलोकस्यवी

भीरोःप्रवादाःश्रूयंतेयस्तुजीवतिधिक्कृतः॥ मार्गःसत्पुरुषैर्जुष्टःसेव्यतांत्यज्यतांभयं ॥ २३॥ शयामहेवानिहताःपृथिव्यामल्पजीवि
ताः॥ प्राप्नुयामोब्रह्मलोकंदुष्प्रापंचकुयोधिभिः ॥ २४॥ अवाप्नुयामःकीर्तिंवानिहत्वाशत्रुमाहवे ॥ निहतावीरलोकस्यभोक्ष्यामोव
सुवानराः॥ २५॥ नकुंभकर्णःकाकुत्स्थंदृष्ट्वाजीवगमिष्यति॥ दीप्यमानमिवासाद्यपतंगोज्वलनंयथा॥ २६॥ पलायनेनचोद्दिष्टाः
प्राणान्रक्षामहेवयं॥ एकेनबहवोभग्नायशोनाशंगमिष्यति॥ २७॥ एवंब्रुवाणंतंशूरमंगदंकनकांगदं॥ द्रवमाणास्ततोवाक्यमूचुः
शूरविगर्हितं ॥ २८॥ कृतंनःकदनंघोरंकुंभकर्णेनरक्षसा॥ नस्थानकालोगच्छामोदयितंजीवितंहिनः ॥ २९॥ एतावदुक्त्वावचनंस
र्वेतेभिजिरेदिशः॥ भीमंभीमाक्षमायांतंदृष्ट्वावानरयूथपाः॥ ३० ॥ द्रवमाणास्तुतेवीराअंगदेनबलीमुखाः॥ सांत्वनैश्चानुमानैश्चत
तःसर्वेनिवर्तिताः॥ ३१ ॥ प्रहर्षमुपनीताश्चवालिपुत्रेणधीमता॥ आज्ञाप्रतीक्षास्तस्थुश्चसर्ववानरयूथपाः॥ ३२॥ इत्या०वा०यु०
षट्षष्टितमःसर्गः॥ ६६॥ ॥७॥ रैःसूर्यद्वाराप्राप्यस्य ब्रह्मलोकस्य धनंहिरण्यगर्भभूमानंदं भोक्ष्यामोऽनुभविष्यामः॥ जीवितंवीरलोकस्यमोक्ष्यामइतिपाठोऽपां
क्तः॥ नापितत्रार्थसामंजस्यं॥तत्रहिब्रह्मलोकस्यवसुमूल्यभूतं जीवितंमोक्ष्यामइत्यर्थंतीर्थआह ॥ २५॥ननुकथमपि जयप्रत्याशाभावेन स्थित्यानप्रयोजनमतआह ॥ नकुंभ
कर्णइति ॥ २६॥ उद्दिष्टामहावीरेषुगणिताबहवोवयमेकेनभग्नाः पलायनेन यदिप्राणान्रक्षामहे तदा यशोनाशंगमिष्यति ॥ यद्वोद्दिष्टाएतेपलायिताइतिजनैर्निर्दिष्टाइत्यर्थः
॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ अनुमानैर्नागपाशमुक्तिसमतालभेदरूपैर्जयानुमापकैः॥ ३१॥ आज्ञाप्रतीक्षायुद्धानुज्ञाप्रतीक्षाः ॥ ३२॥ इतिरा०वा०यु० षट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥

अत्रसर्गावच्छेदोऽसांप्रदायिकः एकप्रकरणत्वात् ॥ वृत्तभेदाभावाच्चेतिकतकः ॥ उक्तार्थानुवादस्तेनिवृत्ताइति ॥ नैष्ठिकीं स्थिरां निष्ठानाशस्तत्संबंधिनीं मरणपर्यवसायिनीमित्यर्थइतितीर्थः ॥ १ ॥ समुदीरितवीर्याः समुदीरितविक्रमाः कथितात्मीयपूर्वपराक्रमाः समारोपितविक्रमाइति गृहीतविक्रमाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

तेनिवृत्तामहाकायाःश्रुत्वांगदवचस्तदा ॥ नैष्ठिकींबुद्धिमास्थायसर्वेसंग्रामकांक्षिणः ॥ १ ॥ समुदीरितवीर्यास्तेसमारोपितविक्रमाः ॥ पर्यवस्थापितावाक्यैरंगदेनबलीयसा ॥ २ ॥ प्रयाताश्चगताहर्षंमरणेकृतनिश्चयाः ॥ चक्रुःसुतुमुलंयुद्धंवानरास्त्यक्तजीविताः ॥ ३ ॥ अथवृक्षान्महाकायाःसानूनिसुमहांतिच ॥ वानरास्तूर्णमुद्यम्यकुंभकर्णमभिद्रवन् ॥ ४ ॥ कुंभकर्णःसुसंक्रुद्धोगदामुद्यम्यवीर्यवान् ॥ धर्षयन्समहाकायःसमंताद्व्यक्षिपद्रिपून् ॥ ५ ॥ शतानिसप्तचाष्टौचसहस्राणिचवानराः ॥ प्रकीर्णाशेरतेभूमौकुंभकर्णेनताडिताः ॥ ६ ॥ षोडशाष्टौचदशचविंशत्रिंशत्तथैवच ॥ परिक्षिप्यचबाहुभ्यांखादन्सपरिधावति ॥ भक्षयन्भृशसंक्रुद्धोगरुडःपन्नगानिव ॥ ७ ॥ कृच्छ्रेणचसमाश्वस्ताःसंगम्यचततस्ततः ॥ वृक्षाद्रिहस्ताहरयस्तस्थुःसंग्राममूर्धनि ॥ ८ ॥ ततःपर्वतमुत्पाट्यद्विविदःप्लवगर्षभः ॥ दुद्रावगिरिशृंगाभंविलंबइवतोयदः ॥ ९ ॥ तंसमुत्पाट्यचिक्षेपकुंभकर्णायवानरः ॥ तमप्राप्यमहाकायंतस्यसैन्येपतत्ततः ॥ १० ॥ ममर्दाश्वान्गजांश्चापिरथांश्चापिगजोत्तमान् ॥ तानिचान्यानिरक्षांसिएवंचान्यद्गिरेःशिरः ॥ ११ ॥ तच्छैलवेगाभिहतंहताश्वंहतसारथिं ॥ रक्षसांरुधिरक्लिन्नंबभूवायोधनंमहत् ॥ १२ ॥ रथिनोवानरेंद्राणांशरैःकालांतकोपमैः ॥ शिरांसिनदतांजह्रुःसहसाभीमनिस्वनाः ॥ १३ ॥

॥ ८ ॥ विशेषेणलंबतइतिविलंबः ॥ ९ ॥ तमप्राप्य तंकुंभकर्णं ॥ तस्यसैन्ये कुंभकर्णस्य ॥ १० ॥ तानि प्रसिद्धानिचरक्षांस्युद्दिश्य अन्यदेकंगिरेःशिरः शृंगं चिक्षेप ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ रथिनोराक्षसाः शरैर्वानरेंद्राणांशिरांसिजह्रुः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ हरीणामनीकंकर्म ॥ तस्य कुंभकर्णस्यं पुरस्तात् ॥ १७ ॥ तेन हनुमन्मुक्तगिरिशृंगेणसंचुक्षुभे ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननाद भीमंशूलाभिघातजरुजेतिशेषः ॥ युगांतेमे

वानराश्चमहात्मानःसमुत्पाट्यमहाद्रुमान् ॥ रथानश्वान्गजानुष्ट्रान्राक्षसानभ्यसूदयन् ॥ १४ ॥ हनूमांछैलशृंगाणिशिलाश्चविविधान्द्रुमान् ॥ ववर्षकुंभकर्णस्यशिरस्यंबरमास्थितः ॥ १५ ॥ तानिपर्वतशृंगाणिशूलेनसबिभेदह ॥ बभंजवृक्षवर्षंचकुंभकर्णोमहाबलः ॥ १६ ॥ ततोहरीणांतदनीकमुग्रंदुद्रावशूलंनिशितंप्रगृह्य ॥ तस्थौसतस्यापततःपुरस्तान्महीधराग्रंहनुमान्प्रगृह्य ॥ १७ ॥ सकुंभकर्णंकुपितोजघानवेगेनशैलोत्तमभीमकायं ॥ संचुक्षुभेतेनतदाभिभूतोमेदार्द्रगात्रोरुधिरावसिक्तः ॥ १८ ॥ सशूलमाविध्यतडित्प्रकाशंगिरिर्यथाप्रज्वलिताग्निशृंगं ॥ बाह्वंतरेमारुतिमाजघानगुहोचलंक्रौंचमिवोग्रशक्त्या ॥ १९ ॥ सशूलनिर्भिन्नमहाभुजांतरःप्रविह्वलःशोणितमुद्वमन्रुषा ॥ ननादभीमंहनुमान्महाहवेयुगांतमेघस्तनितस्वनोपमं ॥ २० ॥ ततोविनेदुःसहसाप्रहृष्टारक्षोगणास्तंव्यथितंसमीक्ष्य ॥ प्लवंगमास्तुव्यथिताभयार्ताःप्रदुद्रुवुःसंयतिकुंभकर्णात् ॥ २१ ॥ ततस्तुनीलोबलवान्पर्यवस्थापयन्बलं ॥ प्रविचिक्षेपशैलाग्रंकुंभकर्णायधीमते ॥ २२ ॥ तदापतंतंसंप्रेक्ष्यमुष्टिनाभिजघानह ॥ मुष्टिप्रहाराभिहतंतच्छैलाग्रंव्यशीर्यत ॥ सविस्फुलिंगंसज्वालंनिपपातमहीतले ॥ २३ ॥ ऋषभःशरभोनीलोगवाक्षोगंधमादनः ॥ पंचवानरशार्दूलाःकुंभकर्णमुपाद्रवन् ॥ २४ ॥ शैलैर्वृक्षैस्तलैःपादैर्मुष्टिभिश्चमहाबलाः ॥ कुंभकर्णंमहाकायंनिजघ्नुःसर्वतोयुधि ॥ २५ ॥ स्पर्शानिवप्रहारांस्तान्वेदयानोनविव्यथे ॥ ऋषभंतुमहावेगंबाहुभ्यांपरिषस्वजे ॥ २६ ॥ कुंभकर्णभुजाभ्यांतुपीडितोवानरर्षभः ॥ निपपातर्षभोभीमःप्रमुखागतशोणितः ॥ २७ ॥

घस्तनितस्ययःस्वनस्तदुपमं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्पर्शानिव मालादिस्पर्शानिव वेदयानोजानन् ॥ २६ ॥ प्रमुखेति ॥ प्रकर्षेणमुखेआगतं शोणितं यस्यसः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विचितोव्याप्तः मूर्च्छितइतिपाठांतरं ॥ आत्मरुहैर्दक्षैः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वज्रहस्तात्म

मुष्टिनाशरभंहत्वाजानुनानीलमाहवे॥ आजघानगवाक्षंतुतलेनेंद्रारिपुस्तदा ॥ २८ ॥ दत्तप्रहारव्यथितामुमुहुःशोणितोक्षिताः ॥ नि
पेतुस्तेतुमेदिन्यांनिकृत्ताइवकिंशुकाः ॥ २९ ॥ तेषुवानरमुख्येषुपातितेषुमहात्मसु ॥ वानराणांसहस्राणिकुंभकर्णप्रदुद्रुवुः ॥ ३० ॥ तं
शैलमिवशैलाभाःसर्वेतुप्लवगर्षभाः॥समारुह्यसमुत्पत्यददंशुःप्लवगर्षभाः॥ ३१ ॥तंनखैर्दशनैश्चापिमुष्टिभिर्बाहुभिस्तथा॥कुंभकर्णं
महाबाहुंनिजघ्नुःप्लवगर्षभाः॥ ३२ ॥सवानरसहस्रैस्तुविचितःपर्वतोपमः॥रराजराक्षसव्याघ्रोगिरिरात्मरुहैरिव॥ ३३ ॥बाहुभ्यांवानरा
न्सर्वान्प्रगृह्यसमहाबलः॥ भक्षयामाससंक्रुद्धोगरुडःपन्नगानिव ॥ ३४ ॥ प्रक्षिप्ताःकुंभकर्णेनवक्त्रेपातालसन्निभे ॥ नासापुटाभ्यांसं
जग्मुःकर्णाभ्यांचैववानराः॥ ३५ ॥ भक्षयन्भृशसंक्रुद्धोहरीन्पर्वतसन्निभः॥ बभंजवानरान्सर्वान्संक्रुद्धोराक्षसोत्तमः॥ ३६ ॥ मांसशो
णितसंक्लेदांकुर्वन्भूमिंसराक्षसः॥ चचारहरिसैन्येषुकालाग्निरिवमूर्च्छितः॥ ३७ ॥ वज्रहस्तोयथाशक्रःपाशहस्तइवांतकः॥शूलहस्तोब
भौयुद्धेकुंभकर्णोमहाबलः॥ ३८ ॥ यथाशुष्काण्यरण्यानिग्रीष्मेदहतिपावकः॥तथावानरसैन्यानिकुंभकर्णोददाहसः॥ ३९ ॥ ततस्तेव
ध्यमानास्तुहतयूथाःप्लवंगमाः॥ वानराभयसंविग्नाविनेदुर्विक्लवैःस्वरैः ॥ ४० ॥ अनेकशोवध्यमानाःकुंभकर्णेनवानराः॥ राघवंशर
णंजग्मुर्व्यथिताभिन्नचेतसः ॥ ४१ ॥ प्रभग्नान्वानरान्दृष्ट्वावज्रहस्तात्मजात्मजः ॥ अभ्यधावतवेगेनकुंभकर्णंमहाहवे ॥ ४२ ॥ शै
लशृंगंमहदृत्यविनदन्समुहुर्मुहुः॥ त्रासयन्राक्षसान्सर्वान्कुंभकर्णपदानुगान् ॥ ४३ ॥ निक्षेपशैलशिखरंकुंभकर्णस्यमूर्धनि॥ स
तेनाभिहतोमूर्ध्निशैलेनेंद्रारिपुस्तदा ॥ ४४ ॥

जस्य बालिनः पुत्रोंगदः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तदापतंतं पुंस्त्वमार्षं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥ प्रजापतेःपौत्रः चतुर्मुखजृंभणजनितऋक्षरं

कुंभकर्णःप्रजज्वालक्रोधेनमंहतातदा ॥ सोभ्यधावतवेगेनवालिपुत्रममर्षणं ॥ ४५ ॥ कुंभकर्णोमहानादंत्रासयन्सर्ववानरान्॥ शू
लंससर्जवैरोषादंगदेतुमहाबलः ॥ ४६ ॥ तदापतंतंबलवान्युद्धमार्गविशारदः॥ लाघवान्मोक्षयामासबलवान्वानरर्षभः ॥ ४७ ॥ उत्प
त्यचैनंतरसातलेनोरस्यताडयत् ॥ सतेनाभिहतःकोपात्प्रमुमोहाचलोपमः॥ ४८ ॥ सलब्धसंज्ञोनिबलोमुष्टिंसंगृह्यराक्षसः॥ अपहासे
नचिक्षेपविसंज्ञःसपपातह ॥ ४९ ॥ तस्मिन्प्लवगशार्दूलेविसंज्ञेपतितेभुवि॥ तच्छूलंसमुपादायसुग्रीवमभिदुद्रुवे ॥ ५० ॥ तमापतंतं
संप्रेक्ष्यकुंभकर्णंमहाबलं ॥ उत्पपाततदावीरःसुग्रीवोवानराधिपः ॥ ५१ ॥ सपर्वताग्रमुत्क्षिप्यसमाविध्यमहाबलः ॥ अभिदुद्रावबे
गेनकुंभकर्णंमहाबलं ॥ ५२ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यकुंभकर्णःप्लवंगमं ॥ तस्थौविवृत्तसर्वांगोवानरेंद्रस्यसन्मुखः ॥ ५३ ॥ कपिशोणित
दिग्धांगंभक्षयंतंमहाकपीन्॥ कुंभकर्णंस्थितंदृष्ट्वासुग्रीवोवाक्यमब्रवीत् ॥ ५४ ॥ पातिताश्चत्वयावीराःकृतंकर्मसुदुष्करं ॥ भक्षिता
निचसैन्यानिप्राप्तंतेपरमंयशः ॥ ५५ ॥ त्यजतद्वानरानीकंप्राकृतैःकिंकरिष्यसि ॥ सहस्वैकंनिपातंमेपर्वतस्यास्यराक्षस ॥ ५६ ॥ त
द्वाक्यंहरिराजस्यसत्वधैर्यसमन्वितं ॥ श्रुत्वाराक्षसशार्दूलःकुंभकर्णोब्रवीद्वचः ॥ ५७ ॥ प्रजापतेस्तुपौत्रस्त्वंतथैवर्क्षरजःसुतः ॥ धृतिपौ
रुषसंपन्नस्तस्माद्गर्जसिवानर ॥ ५८ ॥ सकुंभकर्णस्यवचोनिशम्यव्याविद्धशैलंसहसामुमोच ॥ तेनाजघानोरसिकुंभकर्णंशैलेनव
ज्राशनिसन्निभेन ॥ ५९ ॥ तच्छैलशृंगंसहसाविभिन्नंभुजांतरेतस्यतदाविशाले ॥ ततोविषेदुःसहसाप्लवंगारक्षोगणाश्चापिमुदाविनेदुः ॥ ६० ॥

जःपुत्रत्वात्सुग्रीवस्यब्रह्मपौत्रत्वं ॥ ५८ ॥ व्याविध्य संतोल्य ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ लंकामलयात् लंकासमीपवर्तिमलयात् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अभिगृह्य कक्षपुटेकृत्वा जहार सैन्यमध्यादन्यदेशंनिनाय ॥६८॥

सशैलशृंगाभिहतश्चूकोपननादशेषाच्चविदत्यवक्त्रं॥ व्याविद्धशूलंचतडित्प्रकाशंचिक्षेपहर्यक्षपतेर्वधाय ॥ ६१॥ तत्कुंभकर्णस्यभुजप्रणुन्नंशूलंशितंकांचनदामयष्टिं॥क्षिप्रंसमुत्पत्यनिगृह्यदोर्भ्यांबभंजवेगेनसुतोनिलस्य॥६२॥कृतंभारसहस्रस्यशूलंकालायसंमहत्॥ बभंजजानुमारोप्यतदाहृष्टःप्लवंगमः॥६३॥शूलंभग्नंहनुमतादृष्ट्वावानरवाहिनी॥हृष्टाननादबहुशःसर्वतश्चापिदुद्रुवे॥६४॥ बभूवाथपरित्रस्तोराक्षसोविमुखोभवत् ॥ सिंहनादंचतेचक्रुःप्रहृष्टावनगोचराः ॥ मारुतिंपूजयांचक्रुर्दृष्ट्वाशूलंतथागतं ॥ ६५ ॥ सतत्तथाभग्नमवेक्ष्यशूलंचुकोपरक्षोधिपतिर्महात्मा ॥ उत्पाट्यलंकामलयात्सशृंगंजघानसुग्रीवमुपेत्यतेन॥ ६६॥ सशैलशृंगाभिहतोविसंज्ञःपपातभूमौयुधिवानरेंद्रः॥ तंवीक्ष्यभूमौपतितंविसंज्ञंनेदुःप्रहृष्टायुधियातुधानाः ॥६७॥समभ्युपेत्याद्भुतघोरवीर्यसकुंभकर्णोयुधिवानरेंद्रं ॥ जहारसुग्रीवमभिप्रगृह्ययथानिलोमेघमिवप्रचंडः ॥ ६८॥ सतंमहामेघनिकाशरूपमुत्पाट्यगच्छन्युधिकुंभकर्णः॥रराजमेरुप्रतिमानरूपोमेरुर्यथाव्युच्छ्रितघोरशृंगः॥६९॥ततस्तमादायजगामवीरःसंस्तूयमानोयुधिराक्षसेंद्रः॥शृण्वन्निनादंत्रिदिवालयानांप्लवंगराजग्रहविस्मितानां॥ ७० ॥ततस्तमादायतदासमेनेहरींद्रमिंद्रोपममिंद्रवीर्यः॥ अस्मिन्हतेसर्वमिदंहतंस्यात्सराघवंसैन्यमितींद्रशत्रुः॥ ७१॥ विद्रुतांवाहिनींदृष्ट्वावानराणामितस्ततः॥ कुंभकर्णेनसुग्रीवंगृहीतंचापिवानरं॥ ७२॥ हनूमांश्चिंतयामाससमतिमान्मारुतात्मजः॥ एवंगृहीतेसुग्रीवेकिंकर्तव्यंमयाभवेत्॥ ७३॥

विशेषेणउच्छ्रितात्युन्नतानि घोराणि शृंगाणि यस्यसः ॥ ६९ ॥ ततस्तमादायजगामेति ॥ लंकामितिशेषः ॥ त्रिदिवालयानांनिनादंदुःखजंशृण्वन् ॥ ७० ॥ ७१॥७२ ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अथवैषवानरः वानरराजमहाबलत्वात् स्वयमेवकुंभकर्णान्मोक्षंप्राप्स्यति ॥ यदि नमोचयिष्यत्यात्मानं तदामोचयितव्योमयेतिक्षणमात्रंप्रतीक्ष्य स्थितः सासुरोरगैस्त्रिदशैर्गृहीतोपि यद्ययंभवेत्तथापि महाबलत्वात् स्वयमेवमोक्षंप्राप्स्यति ॥ किंपुनःअनेनराक्षसापसदेनेतिभावः ॥ ७६ ॥ कथंतर्हिनेदानींमोचयतीत्य

यद्दिन्याय्यंमयाकर्तुंतत्करिष्याम्यसंशयं॥ भूत्वापर्वतसंकाशोनाशयिष्यामिराक्षसं॥ ७४॥ मयाहतेसंयतिकुंभकर्णेमहाबलेमुष्टिविशीर्णदेहे॥ विमोचितेवानरपार्थिवेचभवंतुहृष्टाःप्लवगाःसमग्राः॥७५॥ अथवास्वयमप्येषमोक्षंप्राप्स्यतिवानरः॥ गृहीतोयंयदिभवेत्त्रिदशैःसासुरोरगैः॥ ७६॥ मन्येनतावदात्मानंबुध्यतेवानराधिपः॥शैलप्रहाराभिहतःकुंभकर्णेनसंयुगे॥ ७७॥ अयंमुहूर्तात्सुग्रीवोलब्धसंज्ञोमहाहवे॥ आत्मनोवानराणांचयत्पथ्यंतत्करिष्यति॥ ७८॥ मयातुमोक्षितस्यास्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥ अप्रीतिश्चभवेत्कष्टाकीर्तिनाशश्चशाश्वतः॥ ७९॥ तस्मान्मुहूर्तंकांक्षिष्येविक्रमंमोक्षितस्यतु॥ भिन्नंचवानरानीकंतावदाश्वासयाम्यहं॥८०॥ इत्येवंचिंतयित्वाथहनूमान्मारुतात्मजः॥भूयःसंस्तंभयामासवानराणांमहाचमूं॥८१॥सकुंभकर्णोथविवेशलंकांस्फुरंतमादायमहाहरिंतं॥ विमानचर्यागृहगोपुरस्थैःपुष्पाग्यवर्षैरभिपूज्यमानः॥८२॥ लाजगंधोदवर्षैस्तुसेव्यमानःशनैःशनैः॥ राजवीथ्यास्तुशीतत्वात्संज्ञांप्रापमहाबलः॥ ८३॥ ततःससंज्ञामुपलभ्यरुष्टाद्बलीयसस्तस्यभुजांतरस्थः॥ अवेक्ष्यमाणःपुरराजमार्गेविचिंतयामासमुहुर्महात्मा॥ ८४॥ एवंगृहीतेनकथंनुनामशक्यंमयासंप्रतिकर्तुमद्य॥ तथाकरिष्यामियथाहरीणांभविष्यतीष्टंचहितंचकार्यं॥ ८५॥

ब्राह ॥ मन्येइति ॥ मोहवशादात्मानं परेणगृहीतं नबुध्यतइतिमन्येइत्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कृच्छ्रगतत्वेपि मयानायंमोचयितुमुचितइत्याह ॥ मयात्विति ॥ ७९ ॥ कांक्षिष्ये प्रतीक्षिष्ये॥तस्मात्क्षणंप्रतीक्षिष्येइतिपाठांतरं ॥ मोक्षितस्य कृतमोक्षणस्य विक्रमंतु द्रक्ष्यामीतिशेषः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ पुष्पाग्यवर्षैरुत्तमपुष्पवर्षैः ॥ ८२ ॥ लाजगंधोदवर्षैःसिच्यमानः ॥ दैवगत्यामोहनिवृत्तयेसुग्रीवइतिशेषः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ संप्रतिकर्तुं सम्यक्प्रतिकर्तुं ॥ ८५ ॥

खरैर्नीक्ष्णैःकराग्रैर्नखैः कर्णौ लुलुंचेतिशेषः ॥ पादैः पादनखैः ॥८६॥८७॥ मुरारिभिः राक्षसैः॥८८॥८९॥९०॥नीलांजनेत्यनेन विध्यंजनादिव्याहृत्तिः॥९१ ॥ ९२ ॥ ॥९३॥ रक्षआदेरपिखादनेहेतुर्मोहादिति ॥ मद्यादिनेवरक्तपानजमदवैवश्यादितिभावः ॥ यथामृत्युर्हरते तथासंभक्षयामासेत्यर्थः ॥९४॥९५॥ संप्रस्रवत् अडभावआर्षः ॥

ततःकराग्रैःसहसासमेत्यराजाहरीणाममरेंद्रशत्रोः॥ खरैश्चकर्णौदशनैश्चनासांददंशपादैर्विददारपार्श्वौ ॥८६॥ सकुंभकर्णोद्दितक
र्णनासोविदारितस्तेनरदैर्नखैश्च ॥ रोषाभिभूतःक्षतजार्द्रगात्रःसुग्रीवमाविध्यपिपेषभूमौ ॥८७॥ सभूतलेभीमबलाभिपिष्टःसुरारि
भिस्तैरभिहन्यमानः॥ जगामखंकंदुकवज्जवेनपुनश्चरामेणसमाजगाम ॥८८॥ कर्णनासाविहीनस्तुकुंभकर्णोमहाबलः॥ रराज
शोणितोत्सिक्तोगिरिःप्रस्रवणैरिव ॥ ८९ ॥ शोणितार्द्रोमहाकायोराक्षसोभीमदर्शनः ॥ अमर्षाच्छोणितोद्गारीशुशुभेरावणानुजः
॥ ९० ॥ नीलांजनचयप्रख्यःसंध्यइवतोयदः ॥ युद्धायाभिमुखोभीमोमनश्चक्रेनिशाचरः॥ ९१ ॥ गतेचतस्मिन्सुरराजशत्रुःक्रो
धात्प्रदुद्रावरणायभूयः ॥ अनायुधोस्मीतिविचिंत्यरौद्रोघोरंतदामुद्गरमाससाद॥ ९२॥ ततःसपुर्यांसहसामहात्मानिष्क्रम्यतद्वानर
सैन्यमुग्रं॥ बभक्षरक्षोयुधिकुंभकर्णःप्रजायुगांताग्निरिवप्रवृद्धः ॥ ९३ ॥ बुभुक्षितःशोणितमांसगृध्नुःप्रविश्यतद्वानरसैन्यमुग्रं॥ च
खादरक्षांसिहरीन्पिशाचान्ऋक्षांश्चमोहायुधिकुंभकर्णः॥ यथैवमृत्युर्हरतेयुगांतेसभक्षयामासहरींश्चमुख्यान्॥ ९४॥ एकंद्वौत्रीन्बहून्कु
द्धोवानरान्सहराक्षसैः॥ समादायैकहस्तेनप्रचिक्षेपत्वरन्मुखे॥ ९५॥ संप्रस्रवत्तदामेदःशोणितंचमहाबलः ॥ वध्यमानोनगेंद्राग्रैर्भ
क्षयामासवानरान्॥ ९६॥ तेभक्ष्यमाणाहरयोरामंजग्मुस्तदागतिं॥ कुंभकर्णोभृशंक्रुद्धःकपीन्खादन्प्रधावति ॥ ९७॥ शतानिसप्त
चाष्टौचविंशत्रिंशत्तथैवच ॥ संपरिष्वज्यबाहुभ्यांखादन्विपरिधावति॥ ९८॥ भक्षितवानरसंबंधिशोणितादि॥९६॥ गतिं शरणं ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

कर्णावसक्तेत्यनेनाधोभागेएवकर्णलुंचनं सुग्रीवेणकृतमितिगम्यते कर्णावसक्तायथिताः परस्परंसंलग्नाअंत्रमालायस्यसः ॥९९॥१००॥ १॥ पीड्यमानः सराक्षसस्तदस्रवि

मेदोवसाशोणितदिग्धगात्रःकर्णावसक्तग्रथितांत्रमालः ॥ ववर्षशूलानिसुतीक्ष्णदंष्ट्रःकालोयुगांतस्थइवप्रवृद्धः॥ ९९ ॥ तस्मिन्का
लेसुमित्रायाःपुत्रःपरबलार्दनः॥ चकारलक्ष्मणःक्रुद्धोयुद्धंपरपुरंजयः॥ १०० ॥ सकुंभकर्णस्यशरान्शरीरेसप्तवीर्यवान्॥ निचखा
नाददेचान्यान्विससर्जचलक्ष्मणः ॥ १ ॥ पीड्यमानस्तदास्त्रंतुविशेषंतत्सराक्षसः ॥ ततश्चुकोपबलवान्सुमित्रानंदवर्धनः ॥ २॥ अ
थास्यकवचंशुभ्रंजांबूनदमयंशुभं ॥ प्रच्छादयामासशरैःसंध्याभ्रमिवमारुतः ॥ ३ ॥ नीलांजनचयप्रख्यःशरैःकांचनभूषणैः ॥
आपीड्यमानःशुशुभेमेघैःसूर्यइवांशुमान् ॥ ४ ॥ ततःसराक्षसोभीमःसुमित्रानंदवर्धनं॥ सावज्ञमेवप्रोवाचवाक्यंमेघौघनिःस्वनः
॥ ५ ॥ अंतकस्याप्यकष्टेनयुधिजेतारमाहवे॥ युध्यतामामभीतेनख्यापितावीरतात्वया॥ ६॥ प्रगृहीतायुधस्येहमृत्योरिवमहामृधे॥
तिष्ठन्नप्यग्रतःपूज्यःकिमुयुद्धप्रदायकः ॥ ७ ॥ ऐरावतंसमारूढोदृतःसर्वामरैःप्रभुः ॥ नैवशक्रोपिसमरेस्थितपूर्वःकदाचन ॥ ८ ॥
अद्यत्वयाहंसौमित्रेबालेनापिपराक्रमैः॥ तोषितोगंतुमिच्छामित्वामनुज्ञाप्यराघवं॥ ९॥ यत्तुवीर्यबलोत्साहैस्तोषितोहंरणेत्वया॥ रा
ममेवैकमिच्छामिहंतुंयस्मिन्हतेहतं॥ १०॥ रामेमयात्रनिहतेयेन्येस्थास्यंतिसंयुगे॥ तानहंयोधयिष्यामिस्वबलेनप्रमाथिना॥ ११॥
इत्युक्तवाक्यंतद्रक्षःप्रोवाचस्तुतिसंहितं॥ मृधेघोरतरंवाक्यंसौमित्रिःप्रहसन्निव ॥ १२॥ यस्त्वंशक्रादिभिर्देवैरसह्यःप्राप्यपौरुषं॥
तत्सत्यंनान्यथावीरदृष्टस्तेद्यपराक्रमः॥ १३॥ एषदाशरथीरामस्तिष्ठत्यद्रिरिवाचलः॥इतिश्रुत्वात्यनादीत्यलक्ष्मणंसनिशाचरः॥ १४॥

शेषं अस्त्रांतरेणविगतशेषंचकारेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभ्यधावत तंरामंविसृज्येतिशेषः ॥ १८ ॥ ते रौद्रास्त्रप्रयोजिताःशराः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रस्रवणं निर्झरः ॥२१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ततोधर्मात्मा

अतिक्रम्यचसौमित्रिंकुंभकर्णोमहाबलः॥ राममेवाभिदुद्रावकंपयन्निवमेदिनीं॥ १५॥ अथदाशरथीरामोरौद्रमस्त्रंप्रयोजयन्॥
कुंभकर्णस्यहृदयेससर्जनिशितान्शरान्॥ १६॥ तस्यरामेणविद्धस्यसहसाभिप्रधावतः॥ अंगारमिश्राःक्रुद्धस्यमुखान्निश्चेरुरर्चिषः॥ १७॥ रामास्त्रविद्घोघोरंवैनर्दन्राक्षसपुंगवः॥ अभ्यधावततंक्रुद्धोहरीन्विद्रावयन्रणे॥ १८॥ तस्योरसिनिमग्नास्तेशरावर्हिणवाससः॥ हस्ताच्चास्यपरिभ्रष्टागदाचोर्व्यांपपातह ॥१९॥ आयुधानिचसर्वाणिविप्रकीर्यंतभूतले॥ सनिरायुधमात्मानंयदामेनेमहाबलः॥ २०॥ मुष्टिभ्यांचकराभ्यांचचकारकदनंमहत्॥ सबाणैरतिविद्धांगःक्षतजेनसमुक्षितः॥ रुधिरंपरिसुस्रावगिरिःप्रस्रवणंयथा ॥ २१॥ सतीव्रेणचकोपेनरुधिरेणचमूर्छितः॥ वानरान्राक्षसान्भक्षान्खादन्सपरिधावति॥ २२॥ अथशृंगंसमाविध्यभीमंभीमपराक्रमः॥ चिक्षेपराममुद्दिश्यबलवानंतकोपमः॥ अप्राप्तमंतराराम:सप्तभिस्तमजिह्मगैः॥ २३॥ ततस्तुरामोधर्मात्मातस्यशृंगंमहत्तदा॥ शरैःकांचनचित्रांगैश्चिच्छेदभरताग्रजः॥ २४॥ तन्मेरुशिखराकारैर्द्योतमानमिवश्रिया॥ द्वेशतेवानराणांचपतमानमपातयत्॥ २५॥ तस्मिन्कालेसधर्मात्मालक्ष्मणोराममब्रवीत्॥ कुंभकर्णवधेयुक्तोयोगान्यरिभृशान्बहून्॥ २६॥ नैवायंवानरान्राजन्नविजानातिराक्षसान्॥ मत्तःशोणितगंधेनस्वान्परांश्चैवखादते॥ २७॥ साध्वेनमधिरोहंतुसर्वतोवानरर्षभाः॥ यूथपाश्चयथामुख्यास्तिष्ठंत्वस्मिन्समंततः॥ २८॥ अद्यायंदुर्मतिःकालेगुरुभारप्रपीडितः॥ प्रचरन्राक्षसोभूमौनान्यान्हन्यात्प्लवंगमान्॥ २९॥ रामस्तस्यमहत्तच्छृं

गं॥अंतरा मध्येमार्गं सप्तभिरजिह्मगत्वादिगुणविशिष्टैः शरैश्चिच्छेद॥२४॥२५॥योगानुपायान्॥अनेन वधकाले लक्ष्मणसाहित्यंरामस्यगम्यते॥२६॥ २७ ॥ २८ ॥२९ ॥

॥ १३० ॥ ३१ ॥ राक्षसं रुष्टोयमितिमत्वावेगेनसमुत्पपात ॥३२॥३३॥३४॥३५॥ लक्ष्मणानुचरः बहुव्रीहिः लक्ष्मणसहितः ॥३६॥३७॥३८॥३९॥ कालांतकयमाना

तस्यतद्ववचनंश्रुत्वाराजपुत्रस्यधीमतः॥ तेसमारुरुहुर्हृष्टाःकुंभकर्णंमहाबलाः॥ १३०॥ कुंभकर्णस्तुसंक्रुद्धःसमारूढैःप्लवंगमैः॥ व्यधूनयत्तान्वेगेनदुष्टहस्तीवहस्तिपान् ॥ ३१ ॥ तान्दृष्ट्वानिर्धुतान्रामोरुष्टोयमितिराक्षसं॥ समुत्पपातवेगेनधनुरुत्तममाददे॥३२॥
क्रोधरक्तेक्षणोधीरोनिर्दहन्निवचक्षुषा॥ राघवोराक्षसंवेगादभिदुद्राववेगितः॥३३॥ यूथपान्हर्षयन्सर्वान्कुंभकर्णबलार्दितान्॥३४॥
सचापमादायभुजंगकल्पंदृढज्यमुग्रंतपनीयचित्रं॥ हरीन्समाश्वास्यसमुत्पपातरामोनिबद्धोत्तमतूणबाणः॥ ३५॥ सघानरगणैस्तैस्तुवृतःपरमदुर्जयैः॥ लक्ष्मणानुचरोवीरःसंप्रतस्थेमहाबलः॥ ३६॥ सददर्शमहात्मानंकिरीटिनमरिंदमं॥ शोणितावृतरक्ताक्षं कुंभकर्णंमहाबलं॥ ३७॥ सर्वान्समभिधावंतंयथारुष्टंदिशागजं॥ मार्गमाणंहरीन्क्रुद्धंराक्षसैःपरिवारितं॥ ३८॥ विंध्यमंदरसंकाशंकांचनांगदभूषणं॥ स्रवंतंरुधिरंवक्त्राद्वर्षमेघमिवोत्थितं॥ ३९॥ जिह्वयापरिलिह्यंतंस्रक्किणीशोणितोक्षिते॥ सृद्धंनंवानरानीकं कालांतकयमोपमं॥४०॥ तंदृष्ट्वाराक्षसश्रेष्ठंप्रदीप्तानलवर्चसं॥ विस्फारयामासतदाकार्मुकंपुरुषर्षभः॥४१॥ सतस्यचापनिर्घोषा लुपितोराक्षसर्षभः॥ अमृष्यमाणस्तंघोषमभिदुद्रावराघवं॥ ४२॥ ततस्तुधारोद्धतमेघकल्पंभुजंगराजोत्तमभोगबाहुः॥ तमापतंतंधरणीधराभमुवाचरामोयुधिकुंभकर्णं॥ ४३॥ आगच्छरक्षोधिपमाविषादमवस्थितोहंप्रगृहीतचापः॥ अवेहिमांराक्षसवंशनाशनंयस्त्वंमुहूर्ताद्भवितावितेचताः॥ १४४॥ मवस्थाकृतोभेदइतितीर्थः॥४०॥४१॥४२॥ भुजंगराजस्यशेषस्योत्तमोभोगस्तद्वद्बाहुर्यस्यसः ॥ ४३॥ हेर

क्षोधिप विषादं माआगच्छ॥ योहंप्रगृहीतचापःस्थितस्तंमां राममवेहि तस्मान्मामेवागच्छ मुहूर्तात्त्वंविचेताः निर्जीवोमृतोभवितेति युधि रामःकुंभकर्णमुवाचेत्यन्वयः॥४४॥

रामोयमितिविज्ञाय रामवचसेतिशेषः ॥ ४५ ॥४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ विकर्णनासइत्येतावन्मात्रेण मामवज्ञातुं दुर्बलइत्यवगंतुंनार्हसि ॥ नहिविराधादिवदहंलीलयात्वया सुयोधः अतोमयियत्नवान्भवेत्यर्थः ॥ ननु कथंनदुर्बलस्तत्राह ॥ स्वल्पापीति ॥४९॥५०॥ नव्यथते नविव्यथे॥५१॥ व्यथयांप्रचक्रुरित्यार्षआमंतव्यवहितप्रयोगः॥५२॥

रामोयमितिविज्ञायजहासविकृतस्वनं ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोहरीन्विद्रावयन्रणे॥ ४५॥ दारयन्निवसर्वेषांहृदयानिवनौकसां॥ प्र
हस्यविकृतंभीमंसमेघस्तनितोपमं ॥ ४६॥ कुंभकर्णोमहातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ नाहंविराधोविज्ञेयोनकबंधःखरोनच ॥ नवा
लीनचमारीचःकुंभकर्णःसमागतः॥४७॥ पश्यमेमुद्गरंभीमंसर्वकालायसंमहत्॥अनेननिर्जितादेवादानवाश्चपुरामया॥४८॥विक
र्णनासइतिमांनावज्ञातुंत्वमर्हसि॥स्वल्पापिहिनमेपीडाकर्णनासाविनाशनात्॥४९॥ दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूलवीर्यंगात्रेषुमेनघ॥ततस्त्वां
भक्षयिष्यामिदृष्टपौरुषविक्रमं ॥ ५० ॥ सकुंभकर्णस्यवचोनिशम्यरामःसुपुंखान्विससर्जबाणान्॥ तैराहतोवज्रसमप्रवेगैर्नचुक्षु
भेनव्यथतेसुरारिः॥ ५१ ॥ यैःसायकैःसालवरानिकृत्तावालीहतोवानरपुंगवश्च ॥ तेकुंभकर्णस्यतदाशरीरंवज्रोपमानव्यथयांप्रच
क्रुः ॥ ५२ ॥सवारिधाराइवसायकांस्तान्पिबन्शरीरेणमहेंद्रशत्रुः॥ जघानरामस्यशरप्रवेगंव्याविध्यतंमुद्गरमुग्रवेगं॥ ५३॥तत
स्तुरक्षःक्षतजावलिप्तंवित्रासनंदेवमहाचमूनां ॥ व्याविध्यतंमुद्गरमुग्रवेगंविद्रावयामासचमूंहरीणां॥ ५४॥ वायव्यमादायततोप
रास्त्ररामःप्रचिक्षेपनिशाचराय॥ समुद्गरंतेनजहारबाहुंसकृत्तबाहुस्तुमुलंननाद॥ १५५॥ वारिधाराः पर्वतइव सायकान् शरीरेण
पिबन्निति योजना ॥ एतेनसर्वेसायकाः शरीरमग्राअपि नव्यथयंतीतिदर्शितं॥ उग्रवेगं तंमुद्गरं व्याविध्य भ्रामयित्वा रामस्यशरप्रवेगंजघान ॥ ५३ ॥ ततोरामंमुक्त्वा
हरीणांचमूं विद्रावयामास ॥ ५४ ॥ समुद्गरं मुद्गरसहितं तेन वायव्यास्त्रेण ॥ १५५ ॥

॥ १२६॥

॥१५६॥भग्नहतावशेषाः॥भग्नसमुद्गरपतितबाहुहतावशिष्टाःपर्यंतमाश्रित्य समुद्गरबाहुपातप्रदेशसमीपमाश्रित्य विषण्णाः स्थिताः॥५७॥करेण कृत्तेतरेण॥५८॥५९॥विचेष्ट

सतस्यबाहुर्गिरिशृंगकल्पःसमुद्गरोराघवबाणकृत्तः॥ पपातनस्मिन्हरिराजसैन्येजघानतांवानरवाहिनींच॥ १५६॥ तेवानराभग्नहता
वशेषाःपर्यंतमाश्रित्यतदाविषण्णाः॥ प्रपीडितांगादद्दशुःसुघोरंनरेंद्ररक्षोधिपसन्निपातं॥ ५७॥ सकुंभकर्णोस्रनिकृत्तबाहुर्महासिकृ
त्ताग्रइवाचलेंद्रः॥उत्पाटयामासकरेणवृक्षंततोभिदुद्रावरणेनरेंद्रं ॥५८॥ तंतस्यबाहुंसहतालवृक्षंसमुद्यतंपन्नगभोगकल्पं॥ ऐंद्रास्त्र
युक्तेनजघानरामोबाणेनजांबूनदचित्रितेन ॥ ५९ ॥ सकुंभकर्णस्यभुजोनिकृत्तःपपातभूमौगिरिसन्निकाशः॥ विचेष्टमानोनिज
घानवृक्षान्शैलान्शिलावानरराक्षसांश्च ॥ ६० ॥ तंछिन्नबाहुंसमवेक्ष्यरामःसमापतंतंसहसानदंतं ॥ द्वावर्धचंद्रौनिशितौप्रगृह्य
चिच्छेदपादौयुधिराक्षसस्य॥ ६१ ॥ तौतस्यपादौप्रदिशोदिशश्चगिरेर्गुहाश्चैवमहार्णवंच ॥ लंकांचसेनांकपिराक्षसानांविनादयंतौ
विनिपेततुश्च॥ ६२ ॥ निकृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादौविदार्यवक्त्रंवडवामुखाभं॥ दुद्रावरामंसहसाभिगर्जन्बाहुर्यथाचंद्रमिवांतरिक्षे॥
॥ ६३ ॥ अपूरयत्तस्यमुखंशिताग्रैरामःशरैर्हेमपिनद्धपुंखैः ॥ संपूर्णवक्त्रोनशशाकवक्तुंचुकूजरुच्छ्रेणमुमूर्छचापि ॥ ६४ ॥ अथा
ददेसूर्यमरीचिकल्पंसब्रह्मदंडांतककालकल्पं॥अरिष्टमैंद्रंनिशितंसुपुंखेरामःशरंमारुततुल्यवेगं॥६५॥तंवज्रजांबूनदचारुपुंखंप्रदी
प्तसूर्यज्वलनप्रकाशं॥ महेंद्रवज्राशनितुल्यवेगंरामःप्रचिक्षेपनिशाचराय ॥ ६६ ॥ ससायकोराघवबाहुचोदितोदिशःस्वभासाद
शसंप्रकाशयन्॥ विधूमवैश्वानरभीमदर्शनोजगामशक्राशनिभीमविक्रमं ॥ १६७॥ मानः भूमाविनिशेषः॥६०॥६१॥विनादयंतौ दिगादीन्प्र
तिध्वनयंतौ॥६२॥६३॥चुकूज अवर्णेनशब्देनेतिशेषः॥६४॥अरिष्टं रिपूणामशुभदं॥६५॥६६॥शक्राशन्योरिवशक्राशनेरिववा भीमोविक्रमोयस्यतं कुंभकर्णंजगाम॥६७॥

चलेगतेचारुरमणीये कुंडले यस्मात् तच्चलचारुकुंडलं ॥१६८॥ कुंभकर्णशिरइति ॥ कुंडलाभ्यामलंकृतं विनाकृतं ॥ अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकमित्यमरः ॥ कुंभकर्णस्यशिरः ॥ अरात्रौ प्रातःकाले आदित्येउदिते गगनमध्यस्थचंद्रमाइव निष्प्रभंभातीत्यर्थः ॥ अयंश्लोकःप्रक्षिप्तइतिबहवः॥६९॥ उच्चंप्राकारं लंकायाइतिशेषः शिरः कर्तनवेगोत्थितं लंकायांपपात ॥ देहस्तु कर्तनवेगविलुंठन्समुद्रेपपात पतितं॥यद्यपि तंब्रह्मास्त्रेणसौमित्रिर्दशाद्रिवरोपमं॥सपपातमहावीरोदिव्यास्त्राभिहतोरणे ॥ तंदृष्ट्वा

सतन्महापर्वतकूटसन्निभंसुवृत्तदंष्ट्रंचलचारुकुंडलं॥ चकर्तरक्षोधिपतेःशिरस्तदायथैववज्रस्यपुरापुरंदरः॥१६८॥कुंभकर्णशिरोभा
तिकुंडलालंकृतंमहत्॥ आदित्येभ्युदितेरात्रौमध्यस्थइवचंद्रमाः॥ ६९ ॥ तद्रामबाणाभिहतंपपातरक्षःशिरःपर्वतसन्निकाशं॥ बभं
जचर्यागृहगोपुराणिप्राकारमुच्चंतमपातयच्च ॥ ७० ॥ तच्चातिकायंहिमहत्प्रकाशंरक्षस्तदानोयनिधौपपात ॥ ग्राहान्परान्मीनवरा
न्भुजंगमान्ममर्दभूमिंचतथाविवेश ॥ ७१ ॥ तस्मिन्हतेब्राह्मणदेवशत्रौमहाबलेसंयतिकुंभकर्णे॥ चचालभूर्भूमिधराश्चसर्वेहर्षा
च्चदेवास्तुमुलंप्रणेदुः॥ ७२ ॥ततस्तुदेवर्षिमहर्षिपन्नगाःसुराश्चभूतानिसुपर्णगुह्यकाः॥ सयक्षगंधर्वगणानभोगताःप्रहर्षिताःरामप
राक्रमेण॥ ७३ ॥ ततस्तुतेतस्यवधेनभूरिणामनस्विनोनैर्ऋतराजबांधवाः॥ विनेदुरुच्चैर्व्यथितारघूत्तमंहरिंसमीक्ष्यैवयथामतंगजाः
॥७४॥ सदेवलोकस्यतमोनिहत्यसूर्योयथाराहुमुखाद्विमुक्तः॥ तथाव्यभासीद्धरिसैन्यमध्येनिहत्यरामोयुधिकुंभकर्णं॥ १७५॥

॥१२७॥

वत्रसंकाशंकुंभकर्णंतरस्विनं॥ गतासुंपतितंभूमौराक्षसाःप्राद्रवन्भयादितिमहाभारतोक्त्या लक्ष्मणतःकुंभकर्णवधःप्रतीयते तथापि नविरोधः॥रामलक्ष्मणाभ्यांमिलित्वा तद्वध
करणात् ॥ अतएवपूर्वंलक्ष्मणानुचरइत्यत्रलक्ष्मणसहितइतिव्याख्यातं प्राधान्यात्त्वत्ररामस्यैवतद्धंतृत्वोक्तिः ॥ लक्ष्मणसाहित्येनहननान्तु व्यासोलक्ष्मणस्यहंतृत्वमुक्तवा
न् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥७३॥ भूरिणा महता॥ ७४ ॥ देवलोकस्य आकाशस्य मध्येइतिशेषः ॥ व्यभासीत् विशेषेणभातिस्म ॥ १७५॥

प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिव प्रबुद्धपद्मरूपैरिव अतोनेवशब्दवैय्यर्थं इष्टभागिनं इष्टप्राप्तिमंतं ॥ ७६ ॥ कदाचन नकदाप्यजयवंतं ॥ १७७ ॥ धनुरमानः॥ कतक ॥ ६१॥
अत्रदिनद्वयेनकुंभकर्णोत्थानं ततःसप्तमवासरेवधइतिभाद्रपदपूर्णिमायामेतद्वधइतिपाद्मसंमतिपूर्वकमग्रेस्फुटीभविष्यति ॥ इतिरामाभि० वा० यु० सप्तषष्टितमःसर्गः॥ ६७ ॥
कुंभकर्णमिति ॥ १ ॥ कालसंकाशः कुंभकर्णः॥कालकर्म मृत्युः ॥ २ ॥ समुद्रमर्धप्रविष्टेन कबंधरूपेणकायेनोपलक्षितः ॥ मुहूर्तंप्रतपित्वा विक्रम्य ॥ ३ ॥ निकृत्तनासा

प्रहर्षमीयुर्बहवश्चवानराःप्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैः॥अपूजयन्राघवमिष्टभागिनंहतेरिपौभीमबलेनृपात्मजं॥७६॥सकुंभकर्णसुरसै
न्यमर्दनंमहत्सुयुद्धेषुकदाचनाजितं॥ननंदहत्वाभरताग्रजोरणेमहासुरंवज्रमिवामराधिपः॥ १७७॥ इ० यु० सप्तषष्टितमःसर्गः॥६७
कुंभकर्णहतंदृष्ट्वाराघवेणमहात्मना॥ राक्षसाराक्षसेंद्रायरावणायन्यवेदयन् ॥ १ ॥ राजन्सकालसंकाशःसंयुक्तःकालकर्मणा॥ वि
द्राव्यवानरींसेनांभक्षयित्वाचवानरान्॥ २॥ प्रतपित्वामुहूर्तंतुप्रशांतोरामतेजसा॥ कायेनार्धप्रविष्टेनसमुद्रंभीमदर्शनं॥ ३॥ निकृ
त्तनासाकर्णेनविक्षरद्रुधिरेणच॥ रुध्वाद्वारंशरीरेणलंकायाःपर्वतोपमः॥ ४॥ कुंभकर्णस्तवभ्राताकाकुत्स्थशरपीडितः॥ अगंडभूतो
विवृतोदावदग्धइवद्रुमः॥ ५॥ श्रुत्वाविनिहतंसंख्येकुंभकर्णंमहाबलं॥ रावणःशोकसंतप्तोमुमोहचपपातच ॥ ६॥ पित्र्यंनिहतंश्रु
त्वादेवांतकनरांतकौ॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चरुरुदुःशोकपीडिताः॥ ७॥ भ्रातरंनिहतंश्रुत्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ महोदरमहापार्श्वौ
शोकाक्रांतौबभूवतुः॥ ८॥ ततःकृच्छात्समासाद्यसंज्ञांराक्षसपुंगवः॥ कुंभकर्णवधाद्दीनोविललापाकुलेंद्रियः॥ ९॥ हावीररिपुदर्पघ्न
कुंभकर्णमहाबल॥त्वंमांविहायवैदैवाद्यातोसियमसादनं॥ १०॥ममशल्यमनुद्धृत्यबांधवानांमहाबल॥ शत्रुसैन्यंप्रताप्यैकःक्रमांसं
त्यज्यगच्छसि॥ ११॥ कर्णत्वादिगुणेनशरीरेण शिरोलक्षणेन लंकाद्वारंरुध्वा पर्वतोपमःकुंभकर्णोरामतेजसाप्रशांतइतिपूर्वश्लोकेनान्वयः॥ ४ ॥ अगंडभूतः॥
अशिरःपाणिपादस्तुकबंधोऽगंडउच्यते॥ विवृतः विवृत्तकायः अवस्रत्वात् दावदग्धोद्रुमइवप्रशांतइत्यन्वयः॥५॥६॥ देवांतकादयोरावणपुत्राः॥ ७॥ महोदरमहापार्श्वौ वि
मातृजौभ्रातरौ तस्य॥८॥९॥१०॥ बांधवानांच शल्यमनुद्धृत्येत्यन्वय॥११॥

अहंनास्मि अहमपिमृतप्रायइत्यर्थः॥सुरासुरात्सुरासुरेभ्यः॥१२ ॥१३॥वज्रनिष्पेषस्तदाघातोपि यस्यव्यसनं दुःखं नकुर्यात्॥१४॥१५॥ लब्धलक्षाः लब्धावसराः॥१६॥ जीवितेनास्तिमेमतिः सजीवतयावस्थानेबुद्धिर्नास्तीत्यर्थः॥१७॥१८॥भ्रातृनित्यनेनखरादयोप्यनुस्मृताइतिज्ञायते॥१९॥२०॥२१॥यावद्यदारभ्य कुंभकर्णप्रहस्तयोर्दा

इदानींखल्वहंनास्मियस्यमेपतितोभुजः॥ दक्षिणोयंसमाश्रित्यनबिभेमिसुरासुरात् ॥ १२ ॥ कथमेवंविधोवीरोदेवदानवदर्पहा ॥ कालाग्निप्रतिमोत्युग्रराघवेणरणेहतः॥ १३॥ यस्यतेवज्रनिष्पेषोनकुर्याद्व्यसनंसदा॥ सकथंरामबाणार्तःप्रसुप्तोसिमहीतले॥१४॥ एतेदेवगणाःसार्धमृषिभिर्गगनेस्थिताः॥ निहतंत्वांरणेदृष्ट्वानिनदंतिप्रहर्षिताः॥ १५॥ ध्रुवमद्यैवसंदृष्टालब्धलक्षाःप्लवंगमाः॥ आरोक्ष्यंतीहदुर्गाणिलंकाद्वाराणिसर्वशः॥ १६॥ राज्येननास्तिमेकार्यंकिंकरिष्यामिसीतया॥ कुंभकर्णविहीनस्यजीवितेनास्तिमेमतिः ॥ १७॥ यद्यहंभ्रातृहंतारंनहन्मियुधिराघवं॥ ननुमेमरणंश्रेयोनचेदंव्यर्थजीवितं॥१८॥ अद्यैवतंगमिष्यामिदेशंयत्रानुजोमम॥न हिभ्रातॄन्समुत्सृज्यक्षणंजीवितुमुत्सहे॥१९॥देवाहिमांहसिष्यंतिदृष्ट्वापूर्वापकारिणं॥कथमिंद्रंजयिष्यामिकुंभकर्णहतेत्वयि॥२०॥ तदिदंमामनुप्राप्तंविभीषणवचःशुभं॥यदज्ञानान्मयातस्यनगृहीतंमहात्मनः॥२१॥विभीषणवचस्तावत्कुंभकर्णप्रहस्तयोः॥ विना शोयंसमुत्पन्नोमांव्रीडयतिदारुणः ॥ २२॥तस्यायंकर्मणःप्राप्तोविपाकोममशोकदः॥यन्मयाधार्मिकःश्रीमान्सनिरस्तोविभीषणः ॥२३॥इतिबहुविधमाकुलांतरात्माकृपणमतीवविलप्यकुंभकर्णे॥न्यपतदपिदशाननोभृशार्तस्तमनुजमिंद्ररिपुंविदित्वा॥ २४ ॥इ त्यार्षे० वा० यु० अष्टषष्टितमःसर्गः॥६८॥ ॥७॥ एवंविलपमानस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ श्रुत्वाशोकाभिभूतस्यत्रिशिरावाक्यम ब्रवीत्॥१॥ रुणोयंविनाशउत्पन्नस्तावत्तदारभ्य विभीषणवचोमांव्रीडयतीत्यर्थः॥इष्टंभ्रातृवचोगृहीतमितिलज्जितोस्मीत्यर्थः॥२२॥अपिचधार्मिकस्यनिष्कांशन फलमिदमित्याह॥तस्यायमित्यादि॥२३॥२४॥घोरमानः॥क०॥६२॥इ०वा०यु०अष्टषष्टितमःसर्गः॥६८॥एवमिति॥विलपमानस्य विलपतःश्रुत्वाविलापमितिशेषः॥१॥

॥१२८॥

एवमेव देवदानवदर्पहाकालाग्निप्रतिमइत्याद्युक्तप्रकारेणमहावीर्यः हतोदैवादितिशेषः ॥ सत्पुरुषाः शूराः ॥२॥ ईदृशं त्रैलोक्यविजयसमर्थं शोचसि शोकवंतंकरोषि ॥३ ॥ ॥४॥असकृत्त्वयाविशस्ताइत्यन्वयः ॥ वित्रस्ताइतिपाठेविन्नासिताइत्यर्थः॥५॥६॥नरकोविष्णुनेति ॥ अयंसिंहिकायांविप्रचित्तेर्जातोनरकोभौमान्नरकात्कृष्णहतादन्यइति

एवमेवमहावीर्योहतोनस्तातमध्यमः॥ ननुसत्पुरुषाराजन्विलपंतियथाभवान्॥२॥ नूनंत्रिभुवनस्यापिपर्याप्तस्त्वमसिप्रभो॥ सक स्मात्त्वाकृतइवशोचस्यात्मानमीदृशं॥ ३॥ ब्रह्मदत्तास्तितेशक्तिःकवचंसायकोधनुः॥ सहस्रखरसंयुक्तोरथोमेघसमस्वनः॥ ४॥ त्व यासकृद्विशस्त्रेणविशस्तादेवदानवाः॥ ससर्वायुधसंपन्नोराघवंशास्तुमर्हसि॥ ५॥ कामंतिष्ठमहाराजनिर्गमिष्याम्यहंरणे॥ उद्धरि ष्यामितेशत्रूनगरुडःपन्नगानिव॥ ६॥ शंबरेदेवराजेननरकोविष्णुनायथा॥ तथाद्यशयितारामोमयायुधिनिपातितः॥ ७॥ श्रुत्वा त्रिशिरसोवाक्यंरावणोराक्षसाधिपः॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्यतेकालचोदितः॥ ८॥ श्रुत्वात्रिशिरसोवाक्यंदेवांतकनरांतकौ॥ अ तिकायश्चतेजस्वीबभूवुर्युद्धहर्षिताः॥ ९॥ ततोहमहमित्येवगर्जंतोनैर्ऋतर्षभाः॥ रावणस्यसुतावीराःशक्रतुल्यपराक्रमाः॥ १०॥ अंतरिक्षगताःसर्वेसर्वेमायाविशारदाः॥ सर्वेत्रिदशदर्पघ्नाःसर्वेसमरदुर्मदाः॥ ११॥ सर्वेसुबलसंपन्नाःसर्वेविस्तीर्णकीर्तयः॥ सर्वे समरमासाद्यनश्रूयंतेस्मनिर्जिताः॥ १२ ॥ देवैरपिसगंधर्वैःसकिन्नरमहोरगैः॥ सर्वेस्त्रविदुषोवीराःसर्वेयुद्धविशारदाः॥ १३॥ सर्वे प्रवरविज्ञानाःसर्वेलब्धवरास्तथा॥ १४॥ तीर्थः॥७॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्यते ॥ त्रिशिरसोवचनमात्रेण संतुष्टोबभूव ॥ ननुकुंभकर्णसाध्येर्थे कथंरावणस्यतस्माज्जयप्रत्याशयासंतोषस्तत्राह ॥ कालचोदितइति ॥ तन्नाशप्रदत्तकालात्मकभगवत्प्रेरणया पुनस्तस्ययुद्धबुद्ध्यनुपरमइत्यर्थः॥८॥९॥१०॥ अंतरिक्षेगतं गमनं येषांते ॥११॥ विस्तीर्णकीर्तयः विशालकीर्तयः ॥१२॥१३॥ प्रवरविज्ञानाः श्रेष्ठज्ञानवंतः ॥१४॥

शत्रूणांबलस्य श्रीणांचार्दनैरित्यर्थैश्रियार्दनैरित्यार्षं ॥१५॥ आशीर्भिरित्यस्यसंयुज्येतिशेषः ॥१६॥ युद्धोन्मत्तमत्तशब्दौ महोदरमहापार्श्वयोःपर्यायनामनी ॥१७॥१८॥

सतैस्तथाभास्करतुल्यदर्शनैःसुतैर्वृतःशत्रुबलश्रियार्दनैः ॥ ररा॥ जराजामघवान्यथामरैर्वृतोमहादानवदर्पनाशनैः॥ १५॥ सपुत्रा न्संपरिष्वज्यभूषयित्वाचभूषणैः ॥ आशीर्भिश्चप्रशस्ताभिःप्रेषयामासवैरणे॥ १६॥ युद्धोन्मत्तंचमत्तंचभ्रातरौचापिरावणः॥ रक्ष णार्थंकुमाराणांप्रेषयामाससंयुगे ॥ १७॥ तेभिवाद्यमहात्मानंरावणंलोकरावणं ॥ कृत्वाप्रदक्षिणंचैवमहाकायाःप्रतस्थिरे॥ १८॥ सर्वौषधीभिर्गंधैश्चसमालभ्यमहाबलाः॥ निर्जग्मुर्नैर्ऋतश्रेष्ठाःषडेतेयुद्धकांक्षिणः॥ १९॥ त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ॥ महोदरमहापार्श्वौनिर्जग्मुःकालचोदिताः॥ २०॥ ततःसुदर्शनंनागंनीलजीमूतसन्निभं॥ ऐरावतकुलेजातमारुरोहमहोदरः॥ २१॥ सर्वायुधसमायुक्तस्तूणीभिश्चाप्यलंकृतः॥ ररा॥ जगजमास्थायसवितेवास्तमूर्धनि॥ २२॥ हयोत्तमसमायुक्तंसर्वायुधसमाकुलं॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंत्रिशिरारावणात्मजः॥ २३॥ त्रिशिरारथमास्थायविरराजधनुर्धरः॥ सविद्युदुल्कःसज्वालःसेंद्रचापइवांबुदः॥ २४॥ त्रिभिःकिरीटैस्त्रिशिराःशुशुभेसरथोत्तमे॥ हिमवानिवशैलेंद्रस्त्रिभिःकांचनपर्वतैः॥ २५॥ अतिकायोतितेजस्वीराक्षसेंद्रसुतस्तदा॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां॥ २६॥ सुचक्राक्षंसुसंयुक्तंसानुकर्षंसकूबरं॥ तूणीबाणासनैर्दीप्तंप्रासासिपरिघाकुलं॥ २७॥ सकांचनविचित्रेणकिरीटेनविराजता॥ भूषणैश्चबभौमेरुःप्रभाभिरिवभासयन्॥ २८॥

सर्वौषधीभिः आयुधप्रकारनिवारकौषधीविशेषैः ॥१९॥२०॥२१॥ सवितेवास्तमूर्धनीत्यनेन शीघ्रंनाशःसूचितः ॥ २२॥२३॥ विद्युद्भिरुल्काभिःसहितः ॥२४॥ कांचनपर्वतैः शिखरभूतैर्युक्तोहिमवानिव ॥२५॥२६॥सु संयुक्तं सुसंयुक्ताश्वं सानुकर्षं रथाक्षोपरि कूबराधारतया स्थापितोदारुविशेषोनुकर्षः ॥ अनुकर्षोदार्वधस्थमित्यमरः ॥ सकूबरं कूबरोस्त्रीयुगंधरः ॥२७॥२८॥

॥२९॥३०॥३१॥ परिघंसमादायस्थितोदेवांतकः॥दोर्भ्यां गिरिं समुद्रमथनेमंदरगिरिंपरिगृह्यस्थितस्यविष्णोर्वपुर्विडंबयन्विरराजेत्यनुकर्षः ॥३२॥३३॥अमरावत्याः सुरा

सरराजरथेतस्मिन्राजसूनुर्महाबलः॥ वृतोनैर्ऋतशार्दूलैर्वज्रपाणिरिवामरैः ॥ २९ ॥ हयमुच्चैःश्रवप्रख्यंश्वेतंकनकभूषणं ॥ मनो जवंमहाकायमारुरोहनरांतकः ॥ ३० ॥ गृहीत्वाप्रासमुल्काभंविरराजनरांतकः॥ शक्तिमादायतेजस्वीगुहःशिखिगतोयथा ॥ ३१ ॥ देवांतकःसमादायपरिघंहेमभूषणं॥ परिगृह्यगिरिंदोर्भ्यांवपुर्विष्णोर्विडंबयन् ॥ ३२ ॥ महापार्श्वोमहातेजागदामादायवीर्यवान् ॥ विरराजगदापाणिःकुबेरइवसंयुगे ॥ ३३ ॥ तेप्रतस्थुर्महात्मानोऽमरावत्याःसुराइव॥ नाग्नजैश्चतुरंगैश्चरथैश्चांबुदनिस्वनैः॥ ३४॥ अ नूत्पेतुर्महात्मानोराक्षसाःप्रवरायुधाः॥ तेविरेजुर्महात्मानःकुमाराःसूर्यवर्चसः॥ ३५॥ किरीटिनःश्रियाजुष्टाग्रहादीप्ताइवांबरे॥ प्रगृ हीतावभौतेषांवस्त्राणामावलिःशिवा॥ ३६॥ शरदभ्रप्रतीकाशाहंसावलिरिवांबरे ॥ मरणंवापिनिश्चित्यशत्रूणांवापराजयं॥ ३७॥ इतिकृत्वामतिंवीराःसंजग्मुःसंयुगार्थिनः॥ जगर्जुश्चप्रणेदुश्चचिक्षिपुश्चापिसायकान्॥ ३८॥ जगृहुश्चमहात्मानोनिर्यातायुद्धदुर्म दाः॥ क्ष्वेडितास्फोटितानादैश्चसंचचालेवमेदिनी॥ ३९॥ रक्षसांसिंहनादैश्चसंस्फोटितमिवांबरं॥ तेभिनिष्क्रम्यमुदिताराक्षसेंद्रामहा बलाः॥ ४०॥ ददृशुर्वानरानीकंसमुद्यतशिलानगं॥ हरयोपिमहात्मानोददृशूराक्षसंबलं॥ ४१॥ हस्त्यश्वरथसंबाधंकिंकिणीशतनादि तं॥ नीलजीमूतसंकाशंसमुद्यतमहायुधं॥ ४२॥ दीप्तानलरविप्रख्यैर्नैर्ऋतैःसर्वतोवृतं॥ तदृष्ट्वाबलमायांतंलब्धलक्षाःप्लवंगमाः॥ ४३॥

इव लंकायाःप्रतस्थुरित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निश्चित्य निश्चयेनमरणं शत्रुपराजयंवा करिष्यामइतिशेषः ॥ ३७॥ चिक्षिपुः शत्रुविषयाक्षेपवचनान्यूचुः ॥ सा यकानित्यस्यजगृहुरित्यनेनान्वयः ॥ ३८॥ क्ष्वेडितास्फोटितानांच तैरित्यर्थः ॥ ३९॥ ४०॥ समुद्यतशिलानगं समुद्यताःशिलानगावृक्षाश्च येनतत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

प्रतिनर्दंत प्रत्यनर्दंत॥ ४४॥परहर्षं शत्रुहर्षं अमृष्यमाणाः॥ ४६॥केचिद्द्रुमशिलायुधाइतिस्वभावोक्तिः तादृशाःप्लवंगमाः रक्षःसैन्येषुसंक्रुद्धाः आकाशमाविश्यचेरुः केचिद्विपुल स्कंधान्द्रुमान्गृहीत्वोर्व्यांचेरुः॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥शैलशृंगान्वितांगाः गिरिशिखरैर्व्याप्तदेहाः ॥ मुष्टिभिर्मुष्टिप्रहारैर्वांतलोचनाः बहिर्निर्गतलोचनाः॥ ५२॥ ५३॥ ५४

समुद्यतमहाशैलाःसंप्रणेदुर्मुहुर्मुहुः॥ अमृष्यमाणारक्षांसिप्रतिनर्दंतवानराः ॥ ४४॥ततःसमुत्कृष्टरवंनिशम्यरक्षोगणावानरयूथ पानां॥ अमृष्यमाणाःपरहर्षमुग्रंमहाबलाभीमतरंप्रणेदुः॥४५॥तेराक्षसबलंघोरंप्रविश्यहरियूथपाः॥ विचेरुरुद्यतैःशैलैर्नगाःशिख रिणोयथा॥ ४६॥ केचिदाकाशमाविश्यकेचिद्व्योप्लवंगमाः॥ रक्षःसैन्येषुसंक्रुद्धाःकेचिद्द्रुमशिलायुधाः॥४७॥द्रुमांश्चविपुलस्कं धान्गृह्यवानरपुंगवाः ॥ तद्रक्षसांभवद्घोरंरक्षोवानरसंकुलं ॥४८॥ तेपादपशिलाशैलैश्चकुर्वृष्टिमनूपमां॥ बाणौघैर्वार्यमाणाश्चहर योभीमविक्रमाः॥ ४९॥सिंहनादान्विनेदुश्चरणेराक्षसवानराः ॥ शिलाभिश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्प्लवंगमाः॥ ५०॥ निर्जघ्नुःसंयु गेक्रुद्धाःकवचाभरणावृतान्॥ केचिद्रथगतान्वीरान्गजवाजिगतानपि॥ ५१॥निर्जघ्नुःसहसावीरान्यातुधानान्प्लवंगमाः॥ शैलशृंगा न्वितांगास्तेमुष्टिभिर्वांतलोचनाः॥ ५२॥ चेलुःपेतुश्चनेदुश्चतत्रराक्षसपुंगवाः ॥राक्षसाश्चशरैस्तीक्ष्णैर्विभिदुःकपिकुंजरान्॥ ५३॥ शूलमुद्गरखड्गैश्चजघ्नुःप्रासैश्चशक्तिभिः॥ अन्योन्यंपातयामासुःपरस्परजयैषिणः॥५४॥ रिपुशोणितदिग्धांगास्तत्रवानरराक्षसाः॥ ततःशैलैश्चखड्गैश्चविस्तृष्टैर्हरिराक्षसैः ॥५५॥मुहूर्तेनावृताभूमिरभवच्छोणितोक्षिता॥ विकीर्णैःपर्वताकारैरक्षोभिरभिमर्दितैः॥ आ सीद्बसुमतीपूर्णातदायुद्धमदान्वितैः॥५६॥ आक्षिप्ताःक्षिप्यमाणाश्चभग्नशैलैश्चवानरैः॥ पुनरंगैस्तदाचक्रुर्वानरायुद्धमद्भुतं॥५७॥

५५॥५६॥ आक्षिप्ताःक्षिप्यमाणाइति नियुद्धप्रकारकथनं॥भग्नशैलैश्चवानरैः राक्षसभग्नस्वयुद्धसाधनशैलादिभिरतएव पुनरंगैर्हस्तपादादिभिरासन्नाभूत्वायुद्धंचक्रुः ॥५७॥

॥५८॥ आक्षिप्य बलाद्गृहीत्वा ॥५९॥६०॥ प्रस्रुताः स्रुतवंतः रससारोनिर्यासः ॥६१ ॥६२॥६३॥ पर्वतास्तैर्निरस्तपर्वतैः द्रुमच्छिन्नैः छिन्नद्रुमैः विकीर्णा व्याप्ता ॥६४ ॥

वानरान्वानरैरेवजघ्नुस्तेनैर्ऋतर्षभाः॥ राक्षसान्राक्षसैरेवजघ्नुस्तेवानराअपि॥५८॥आक्षिप्यचशिलाःशैलाजघ्नुस्तेराक्षसास्तदा॥ते षांचाच्छिद्यशस्त्राणिजघ्नूरक्षांसिवानराः॥५९॥निर्जघ्नुःशैलशृंगैश्चबिभिदुश्चपरस्परं॥सिंहनादान्विनेदुश्चरणेराक्षसवानराः॥६०॥ छिन्नवर्मतनुत्राणाराक्षसावानरैर्हताः॥ रुधिरंप्रस्रुतास्तत्ररससारमिवद्रुमाः॥ ६१॥रथेनचरथंचापिवारणेनापिवारणं॥ हयेनचह यंकेचिन्निजघ्नुर्वानरारणे॥ ६२॥क्षुरप्रैरर्धचंद्रैश्चभल्लैश्चनिशितैःशरैः॥ राक्षसावानरेंद्राणांबिभिदुःपादपान्शिलाः ॥ ६३॥ विकी र्णाःपर्वतास्तैश्चद्रुमच्छिन्नैश्चसंयुगे ॥ हतैश्चकपिरक्षोभिर्दुर्गमावसुधाभवत्॥ ६४॥तेवानरागर्वितहृष्टचेष्टाःसंग्राममासाद्यभयंवि मुच्य॥ युद्धंस्मसर्वेसहराक्षसैस्तेनानायुधाश्चक्रुरदीनसत्वाः॥ ६५॥तस्मिन्प्रवृत्तेतुमुलेविमर्देप्रहृष्यमाणेषुबलीमुखेषु ॥ निपात्य मानेषुचराक्षसेषुमहर्षयोदेवगणाश्चनेदुः ॥ ६६॥ततोहयंमारुततुल्यवेगमारुह्यशक्तिंनिशितांप्रगृह्य ॥ नरांतकोवानरसैन्यमुग्रं महार्णवंमीनइवाविवेश॥ ६७॥सवानरान्सप्तशतानिवीरःप्रासेनदीप्तेनविनिर्बिभेद ॥ एकःक्षणेनेंद्ररिपुर्महात्माजघानसैन्यंहरि पुंगवानां॥६८॥ददृशुश्चमहात्मानंहयपृष्ठप्रतिष्ठितं॥ चरंतंहरिसैन्येषुविद्याधरमहर्षयः॥ ६९॥ ततस्यददृशेमार्गोमांसशोणितकर्द मः॥ पतितैःपर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतः॥७०॥ यावद्विक्रमितुंबुद्धिंचक्रुःप्लवगपुंगवाः॥तावदेतानतिक्रम्यनिर्बिभेदनरांतकः॥७१॥

गर्वितहृष्टचेष्टाः संजातगर्वात्तृष्टाश्चेष्टायेषांते ॥ नानायुधाः द्रुमशैलदंतनखादिनानाप्रहरणयुताः ॥६५॥ प्रहृष्यमाणेषु प्रवृत्तेष्वत्तु बलीमुखेषु वानरेषु ॥६६॥६७॥६८॥६९॥ मार्गोयुद्धार्थंगमनमार्गः पतितैर्वानरैरभिसंवृतोमांसशोणितकर्दमःसन् ददृशे दृष्टः ॥ ७०॥ ७१॥

ददाहहरिसैन्यानिवनानीवविभावसुः ॥ यावदुत्पाटयामासुर्वृक्षान्शैलान्वनौकसः ॥ ७२ ॥ तावत्प्रासहताःपेतुर्वज्रकृत्ताइवाचलाः ॥
ज्वलंतंप्रासमुद्यम्यसंग्रामांतेनरांतकः ॥ ७३ ॥ दिक्षुसर्वासुबलवान्विचचारनरांतकः ॥ प्रवृद्धन्सर्वतोयुद्धेप्रावृट्कालेयथानिलः ॥
॥ ७४ ॥ नशेकुर्भाषितुंवीरानस्थातुंस्पंदितुंकुतः ॥ उत्पतंतंस्थितंयांतंसर्वान्विव्याधवीर्यवान् ॥ ७५ ॥ एकेनांतककल्पेनप्रासेनादित्य
तेजसा ॥ भग्नानिहरिसैन्यानिनिपेतुर्धरणीतले ॥ ७६ ॥ वज्रनिष्पेषसदृशंप्रासस्याभिनिपातनं ॥ नशेकुर्वानराःसोढुंतेविनेदुर्महास्वनं
॥ ७७ ॥ पतताहरिवीराणांरूपाणिप्रचकाशिरे ॥ वज्राभिन्नाग्रकूटानांशैलानांपततामिव ॥ ७८ ॥ येतुपूर्वंमहात्मानःकुंभकर्णेनपातिताः
तेस्वस्थावानरश्रेष्ठाःसुग्रीवमुपतस्थिरे ॥ ७९ ॥ प्रेक्षमाणःससुग्रीवोदद्दशेहरिवाहिनीं ॥ नरांतकभयत्रस्तांविद्रवंतींयतस्ततः ॥ ८० ॥
विद्रुतांवाहिनींदृष्ट्वासददर्शनरांतकं ॥ गृहीतप्रासमायांतंहयपृष्ठप्रतिष्ठितं ॥ ८१ ॥ दृष्ट्वोवाचमहातेजाःसुग्रीवोवानराधिपः ॥ कुमार
मंगदंवीरंशक्रतुल्यपराक्रमं ॥ ८२ ॥ गच्छैनंराक्षसंवीरंयोसौतुरगमास्थितः ॥ भक्षयंतंपरबलंक्षिप्रंप्राणैर्वियोजय ॥ ८३ ॥ सभर्तु ॥१३१॥
र्वचनंश्रुत्वानिष्पपातांगदस्तदा ॥ अनीकान्मेघसंकाशादंशुमानिववीर्यवान् ॥ ८४ ॥ शैलसंघातसंकाशोहरीणामुत्तमोंगदः ॥ ररा
जांगदसन्नद्धःसधातुरिवपर्वतः ॥ ८५ ॥ निरायुधोमहातेजाःकेवलंनखदंष्ट्रवान् ॥ नरांतकमभिक्रम्यवालिपुत्रोब्रवीद्वचः ॥ ८६ ॥ ति
ष्ठकिंप्राकृतैरेभिर्हरिभिस्त्वंकरिष्यसि ॥ अस्मिन्वज्रसमस्पर्शेप्रासंक्षिपममोरसि ॥ ८७ ॥

शेषः ॥ ८३ ॥ मेघसंकाशादनीकात् स्वसेनाम ध्यात् ॥ ८४ ॥ अंगदेन दिव्यभुजाभरणेन सन्नद्धोयुक्तः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अस्मिन्ममोरसि क्षिपेत्यन्वयः ॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥ वालिपुत्रमभिगम्य प्रासमुत्ससर्ज ॥ सप्रासः भग्नोभवत् भूमौपपातच ॥ ८९ ॥ ९० ॥ स्फुटिताक्षितारः स्फुटिता विशीर्णा अक्ष्णतारा कनीनिका यस्यसः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥
॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मुष्टिनानिर्भिन्नमतएव निमग्नं वक्षोयस्यसः ॥ ज्वालाः अभिघातोत्थावमन् ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ राममनःप्रहर्षणं राममनसःप्रहर्षणं ॥ सोपि रामोपि ॥ अथातिभीमकर्मा

अंगदस्यवचःश्रुत्वाप्रचुक्रोधनरांतकः ॥ संदश्यदशनैरोष्ठंनिश्वस्यचभुजंगवत् ॥ अभिगम्यांगदंक्रुद्धोवालिपुत्रंनरांतकः ॥ ८८ ॥
सप्रासमाविध्यतदांगदायसमुज्वलंतंसहसोत्ससर्ज ॥ सवालिपुत्रोरसिवज्रकल्पेबभूवमग्नोन्यपतच्चभूमौ ॥ ८९ ॥ तंप्रासमालो
क्यतदाविभग्नंसुपर्णकृत्तोरगवीर्यकल्पं ॥ तलंसमुद्यम्यसवालिपुत्रस्तुरंगमस्याभिजघानमूर्ध्नि ॥ ९० ॥ निमग्नपादःस्फुटिताक्षितारो
निष्क्रांतजिह्वोचलसन्निकाशः ॥ सतस्यवाजीनिपपातभूमौतलप्रहारेणविकीर्णमूर्धा ॥ ९१ ॥ नरांतकःक्रोधवशंजगामहंतंतुरंगंप
तितंसमीक्ष्य ॥ समुष्टिमुद्यम्यमहाप्रभावोजघानशीर्षेयुधिवालिपुत्रं ॥ ९२ ॥ अथांगदोमुष्टिविशीर्णमूर्धासुस्रावतीव्रंरुधिरंभृशोष्णं
मुहुर्विजज्वालमुमोहचापिसंज्ञांसमासाद्यविसिस्मियेच ॥ ९३ ॥ अथांगदोन्मृत्युसमानवेगंसंवर्त्यमुष्टिंगिरिशृंगकल्पं ॥ निपातया
मासतदामहात्मानरांतकस्योरसिवालिपुत्रः ॥ ९४ ॥ समुष्टिनिर्भिन्ननिमग्नवक्षाज्वालावमन्शोणितदिग्धगात्रः ॥ नरांतकोभूमित
लेपपातयथाचलोवज्रनिपातभग्नः ॥ ९५ ॥ तदांतरिक्षेत्रिदशोत्तमानांवनौकसांचैवमहाप्रणादः ॥ बभूवतस्मिन्निहतेग्र्यवीर्यनरांत
केवालिसुतेनसंख्ये ॥ ९६ ॥ अथांगदोराममनःप्रहर्षणंसुदुष्करंतंकृतवान्हिविक्रमं ॥ विसिस्मियेसोप्यथभीमकर्मापुनश्चयुद्धेसव
भूवहर्षितः ॥ ९७ ॥ सर्गः ॥ नरांतकंहतंदृष्ट्वाचुक्रुशुर्नैर्ऋतर्षभाः ॥ देवांतकस्त्रिमूर्धाचपौलस्त्यश्चमहोदरः ॥ ९८ ॥

गदः पुनश्चयुद्धे युद्धनिमित्तं हर्षितोबभूव तुष्टःसन्सन्नद्धोबभूवेत्यर्थः ॥ ९७ ॥ अत्रसर्गावच्छेदोबहुषु पुस्तकेषु नदृश्यतइत्यस्माभिरपिनकृतः ॥ पूर्वोत्तरवाक्ययोरेककर्तृकयुद्धवर्णनादितिकतकः ॥ ६ ९ ॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ दीप्तामशनिमिव वृक्षंचिक्षेप ॥ ३ ॥ त्रिशिरास्तमिति ॥ देवांतकाय प्रक्षिप्तं वृक्षं तत्सहायार्थमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥९॥

आरूढोमेघसंकाशंवानरेंद्रंमहोदरः॥ वालिपुत्रंमहावीर्यमभिदुद्रावावेगवान्॥ ९९ ॥भ्रातृव्यसनसंतप्तस्तदादेवांतकोबली॥ आ
दायपरिघंघोरमंगदंसमभिद्रवत् ॥ १०० ॥रथमादित्यसंकाशंयुक्तंपरमवाजिभिः॥ आस्थायत्रिशिरावीरोवालिपुत्रमथाभ्यगा
त्॥ १ ॥ सत्रिभिर्देवदर्पघ्नैराक्षसेंद्रैरभिद्रुतः॥ वृक्षमुत्पाटयामासमहाविटपमंगदः॥ २॥ देवांतकायतंवीरश्चिक्षेपसहसांगदः॥ महा
वृक्षंमहाशाखंशक्रोदीमामिवाशनिं॥३॥ त्रिशिरास्तंप्रचिच्छेदशरैराशीविषोपमैः॥ सवृक्षंकृत्तमालोक्यउत्पपाततदांगदः॥४॥ स
ववर्षततोवृक्षान्शिलाश्चकपिकुंजरः॥ तान्प्रचिच्छेदसंक्रुद्धस्त्रिशिरानिशितैःशरैः॥ ५॥ परिघाग्रेणतान्वृक्षान्बभंजसमहोदरः॥ त्रि
शिराश्चांगदंवीरमभिदुद्रावसायकैः॥ ६ ॥ गजेनसमभिद्रुत्यवालिपुत्रंमहोदरः॥ जघानोरसिसंक्रुद्धस्तोमरैर्वज्रसन्निभैः॥ ७॥ दे
वांतकश्चसंक्रुद्धःपरिघेणतदांगदं॥ उपगम्याभिहत्याशुव्यपचक्रामवेगवान्॥८ ॥सत्रिभिर्नैर्ऋतश्रेष्ठैर्युगपत्समभिद्रुतः॥ नाविव्यथे
महातेजावालिपुत्रःप्रतापवान्॥ ९ ॥सवेगवान्महावेगंकृत्वापरमदुर्जयः॥ तलेनसमभिद्रुत्यजघानास्यमहागजं॥ १० ॥ पेततुर्न
यनेतस्यविननाशसकुंजरः॥विषाणंचास्यनिष्कृष्यवालिपुत्रोमहाबलः ॥११॥देवांतकमभिद्रुत्यताडयामाससंयुगे ॥ सविव्हल
स्तुतेजस्वीवातोद्धूतइवद्रुमः॥ १२॥लाक्षारससवर्णंचसुस्रावरुधिरंमहत्॥ अथाश्वस्यमहातेजाःक्रुच्छ्राद्देवांतकोबली॥ १३॥ आवि
ध्यपरिघंवेगादाजघानतदांगदं॥ परिघाभिहतश्चापिवानरेंद्रात्मजस्तदा॥ १४॥

अस्यमहागजं महोदरस्यगजं ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥

लाक्षारसेन समानोवर्णोयस्य तद्रुधिरं ॥ १३ ॥ १४ ॥

अजिह्मगैः ऋजुगामिभिः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८ ॥ गिरेःशिरः पर्वतस्यशृंगं ॥ विजृंभितं त्रिशिरसः पर्वतशिखरभेदनरूपं जृंभमाणमालोक्य ॥ १९ ॥ तं परिघह

जानुभ्यांपतितोभुमौपुनरेवोत्पपातह ॥ तमुत्पतंतंत्रिशिरास्त्रिभिर्बाणैरजिह्मगैः ॥ १५॥ घोरैर्हरिपतेःपुत्रंललाटेभिजघानह ॥ ततो
गदंपरिक्षिप्तंत्रिभिर्नैर्ऋतपुंगवैः॥१६॥ हनूमानथविज्ञायनीलश्चापिप्रतस्थतुः॥ ततश्चिक्षेपशैलाग्रंनीलस्त्रिशिरसेतदा॥१७॥ तद्रा
वणसुतोधीमान्विभेदनिशितैःशरैः॥ तद्बाणशतनिर्भिन्नंविदारितशिलातलं ॥ १८॥ सविस्फुलिंगंसज्वालंनिपपातगिरेःशिरः॥ स
विजृंभितमालोक्यहर्षाद्देवांतकोबली ॥ १९॥ परिघेणाभिदुद्रावमारुतात्मजमाहवे॥ तमापतंतमुत्पत्यहनूमान्कपिकुंजरः॥ २०॥
आजघाननदामूर्ध्निवज्रकल्पेनमुष्टिना॥ शिरसिप्राहरद्वीरस्तदावायुसुतोबली॥ नादेनाकंपयच्चैवराक्षसान्समहाकपिः॥ २१॥ समु
ष्टिनिष्पिष्टविभिन्नमूर्धानिर्वांतदंताक्षिविलंबिजिह्वः॥ देवांतकोराक्षसराजसूनुर्गतासुरुर्व्यांसहसापपात॥ २२॥ तस्मिन्हतेराक्षस
योधमुख्येमहाबलेसंयतिदेवशत्रौ॥ क्रुद्धस्त्रिशीर्षानिशिताम्रमुग्रंववर्षनीलोरसिबाणवर्षं ॥ २३॥ महोदरस्तुसंक्रुद्धःकुंजरंपर्वतोप
मं॥ भूयःसमधिरुह्याशुमंदरंरश्मिवानिव ॥ २४॥ ततोबाणमयंवर्षंनीलस्योपर्यपानयत्॥ गिरौवर्षंतडिच्चक्रंसगर्जन्निवतोयदः
॥ २५॥ ततःशरैर्घैरभिदृष्यमाणोविभिन्नगात्रःकपिसैन्यपालः ॥नीलोबभूवाथविसृष्टगात्रोविष्टंभितस्तेनमहाबलेन॥ २६॥ तत
स्तुनीलःप्रतिलब्धसंज्ञःशैलंसमुत्पाट्यसवृक्षखंडं ॥ ततःसमुत्पत्यमहोग्रवेगोमहोदरंतेनजघानमुर्ध्नि॥ २७॥

स्तं देवांतकं ॥ २०॥

॥ २१ ॥ निर्वांताबहिर्निर्गतादंताअक्षिणी विलंबिजिह्वाच यस्यसः ॥ २२ ॥ २३ ॥ भूयःसमधिरुह्येति युद्धागमनवेलायामारूढगजस्यांगदेनहतत्वादितिभावः ॥२४॥
तडिच्चक्रंचापमिंद्रधनुश्च यस्यास्तिसः ॥ २५ ॥ विसृष्टगात्रः श्लथगात्रः विष्टंभितोनिरुद्धपराक्रमः ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥२८॥ पितृव्यं महोदरं ॥२९॥३०॥३१॥३२॥ विददार विदारितवान् ॥३३॥३४॥ दिवःक्षिप्तामाकाशान्निर्गतां ॥ असंगतां अनर्गलगतिं ॥३५॥ घोरसंकाशांभयंकररूपां

ततःसशैलाभिनिपातभग्नोमहोदरस्तेनमहाद्विपेन॥ व्यामोहितोभूमितलेगतासुःपपातवज्राभिहतोयथाद्रिः॥ २८॥ पितृव्यंनिहतंदृ
ष्ट्वात्रिशिराश्चापमाददे॥ हनूमंतंचसंक्रुद्धोविव्याधनिशितैःशरैः ॥ २९॥ सवायुसूनुःकुपितश्चिक्षेपशिखरंगिरेः॥ त्रिशिरास्तच्छरै
स्तीक्ष्णैर्बिभेदबहुधाबली॥३०॥ तच्चार्थंशिखरंदृष्ट्वाद्रुमवर्षंतदाकपिः॥ विससर्जरणेतस्मिन्रावणस्यसुतंप्रति॥ ३१॥ तमापतंतमा
काशेद्रुमवर्षंप्रतापवान् ॥ त्रिशिरानिशितैर्बाणैश्चिच्छेदचननादच॥ ३२॥ हनूमांस्तुसमुत्पत्यहयंत्रिशिरसस्तदा॥ विददारनखैः
क्रुद्धोनागेंद्रंभृगराडिव॥ ३३॥ अथशक्तिंसमासाद्यकालरात्रिमिवांतकः॥ चिक्षेपानिलपुत्रायत्रिशिरारावणात्मजः॥ ३४॥ दिवः
क्षिप्तामिवोल्कांतांशक्तिंक्षिप्तामसंगतां॥ गृहीत्वाहरिशार्दूलोबभंजचननादच॥ ३५॥ तांदृष्ट्वाघोरसंकाशांशक्तिंभग्नांहनूमता ॥ प्र
हृष्टावानरगणाविनेदुर्जलदायथा॥३६॥ ततःखड्गंसमुद्यम्यत्रिशिराराक्षसोत्तमः॥ निचखाननदाखड्गंवानरेंद्रस्यवक्षसि॥३७॥ ख
ड्गप्रहाराभिहतोहनूमान्मारुतात्मजः॥आजघानत्रिमूर्धानंतलेनोरसिवीर्यवान्॥३८॥सतलाभिहतस्तेनस्रस्तहस्तांबरेभुवि॥ निपपा
तमहातेजास्त्रिशिरास्त्यक्तचेतनः॥ ३९॥ सनस्यपततःखड्गंतमाच्छिद्यमहाकपिः॥ ननादगिरिसंकाशस्त्रासयन्सर्वराक्षसान्॥४०॥
अमृष्यमाणस्तंघोषमुत्पपातनिशाचरः॥ उत्पत्यचहनूमंतंताडयामासमुष्टिना॥ ४१॥ तेनमुष्टिप्रहारेणसंचुकोपमहाकपिः॥ कुपि
तश्चनिजग्राहकिरीटेराक्षसर्षभं॥४२॥ सतस्यशीर्षाण्यसिनाशितेनकिरीटजुष्टानिसकुंडलानि॥ क्रुद्धःप्रचिच्छेदसुतोनिलस्यत्वष्टुः
सुतस्येवशिरांसिशक्रः॥ ४३॥

॥३६॥३७॥३८॥ त्यक्तचेतनोविसंज्ञः॥३९॥४०॥४१॥ किरीटे किरीटप्रदेशे ॥४२॥ त्वष्टुःसुतस्य विश्वरूपस्य ॥४३॥

आयताक्षाणि आयतेंद्रियाणि ॥१४४॥४५॥ युद्धोन्मत्तंमहोदरं तथैवचहतंइतिशेषः॥ एतद्बलोहनूमताकृतइत्यनुवादबलाद्दृष्टव्यं ॥४६॥ मत्तस्तदाख्योमहापार्श्वः॥४७॥

तान्यायताक्षाण्यगसन्निभानिप्रदीप्तवैश्वानरलोचनानि॥ पेतुःशिरांसींद्ररिपोःपृथिव्यांज्योतींषिमुक्तानियथेंद्रमार्गात्॥ १४४॥ त
स्मिन्हतेदेवरिपौत्रिशीर्षेहनूमताशक्रपराक्रमेण॥ नेदुःप्लवंगाःप्रचचालभूमीरक्षांस्यथोदुद्रुविरेसमंतात्॥ ४५॥ हतंत्रिशिरसंदृष्ट्वा
युद्धोन्मत्तंतथैवच॥ हतौप्रेक्ष्यदुराधर्षौदेवांतकनरांतकौ ॥ ४६॥ चुकोपपरमामर्षीमत्तोराक्षसपुंगवः ॥ जग्राहार्चिष्मतींचापिगदां
सर्वायसींतदा॥ ४७॥ हेमपट्टपरिक्षिप्तांमांसशोणितफेनिलां॥ विराजमानांविपुलांशत्रुशोणिततर्पितां॥४८॥ तेजसासंप्रदीप्ताग्रां
रक्तमाल्यविभूषितां॥ ऐरावतमहापद्मसार्वभौमभयावहां॥ ४९॥ गदामादायसंक्रुद्धोमत्तोराक्षसपुंगवः ॥ हरीन्समभिदुद्रावयुगां
ताग्निरिवज्वलन्॥ ५०॥ अथर्षभःसमुत्पत्यवानरोरावणानुजं॥ मत्तानीकमुपागम्यतस्थौतस्याग्रतोबली ॥ ५१॥ तंपुरस्तात्स्थितं
दृष्ट्वावानरंपर्वतोपमं॥ आजघानोरसिक्रुद्धोगदयावज्रकल्पया॥५२॥ सतयाभिहतस्तेनगदयावानरर्षभः॥ भिन्नवक्षाःसमाधूतः
सुस्रावरुधिरंबहु॥ ५३॥ ससंप्राप्यचिरात्संज्ञांऋषभोवानरेश्वरः॥ क्रुद्धोविस्फुरमाणोष्ठोमहापार्श्वमुदैक्षत ॥५४॥ सवेगवान्वेग
वदभ्युपेत्यतंराक्षसंवानरवीरमुख्यः॥ संवर्त्यमुष्टिंसहसाजघानवाङ्कंतरेशैलनिकाशरूपः॥ ५५॥ सकृत्तमूलःसहसेवदक्षःक्षितौप
पातक्षतजोक्षितांगः॥ तांचास्यघोरांयमदंडकल्पांगदांप्रगृह्याशुतदाननाद॥५६॥ मुहूर्तमासीत्सगतासुकल्पःप्रत्यागतात्मासहसा
सुरारिः॥ उत्पत्यसंध्याभ्रसमानवर्णस्तंवारिराजात्मजमाजघान॥५७॥ समूर्छितोभूमितलेपपातमुहूर्तमुत्पत्यपुनःससंज्ञः॥ तामेव
तस्याद्रिवराद्रिकल्पांगदांसमाविध्यजघानसंख्ये॥१५८॥

॥४८॥ ऐरावतादयोदिग्गजाः ॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥१५८॥

॥१५९॥६०॥६१॥६२॥ भिन्नार्णवसन्निकाशमिति क्रियाविशेषणं ॥१६३॥ कतक ॥ ६३ ॥ गतकमानः ॥ इतिरामाभि०वा०यु०सप्ततितमःसर्गः ॥७०॥ ॥छ॥
स्वबलमिति ॥ १ ॥ पितृव्यौकावित्यत्राह ॥ युद्धोन्मत्तंचेत्यादि ॥ भ्रातरावन्योन्यंभ्रातरौ ॥ एतदुक्तिःपरस्परसौहार्दातिशयप्रतिपादनाय ॥ २ ॥ ३ ॥ सूर्यसहस्रसमुदाय

सातस्यरौद्रासमुपेत्यदेहंरौद्रस्यदेवाध्वरविप्रशत्रोः॥ बिभेदवक्षःक्षतजंचभूरिसुस्रावधात्वंभइवाद्रिराजः॥१५९॥ अभिदुद्राववेगे नगदांतस्यमहात्मनः॥ तांगृहीत्वागदांभीमामाविध्यचपुनःपुनः॥ ६०॥ मत्तानीकंमहात्मासजघानरणमूर्धनि ॥ सस्वयागदयाभ ग्नोविशीर्णदशनेक्षणः॥ ६१ ॥ निपपाततदामत्तोवज्राहतइवाचलः॥ विशीर्णनयनोभूमौगतसत्वोगतायुषः ॥ पतितेराक्षसेतस्मि न्विद्रुतंराक्षसंबलं ॥ ६२ ॥ तस्मिन्हतेभ्रातरिरावणस्यतन्नैर्ऋतानांबलमर्णवाभं ॥ त्यक्तायुधंकेवलजीवितार्थंदुद्रावभिन्नार्णवस न्निकाशं॥ ६३॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०सप्ततितमःसर्गः॥ ७० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ स्वबलंव्यथितंदृष्ट्वातुमुलंलो महर्षणं॥ भ्रातॄंश्चनिहतान्दृष्ट्वाशक्रतुल्यपराक्रमान् ॥ १ ॥ पितृव्यौचापिसंदृश्यसमरेसंनिपातितौ ॥ युद्धोन्मत्तंचमत्तंचभ्रातरौरा क्षसोत्तमौ॥ २॥ चुकोपचमहातेजाब्रह्मदत्तवरोयुधि ॥ अतिकायोद्रिसंकाशोदेवदानवदर्पहा ॥ ३ ॥ सभास्करसहस्रस्यसंघातमि वभास्वरं॥ रथमारुह्यशक्रारिरभिदुद्राववानरान्॥ ४॥ सविस्फार्यतदाचापंकिरीटीमृष्टकुंडलः ॥ नामसंश्रावयामासननादचमहा स्वनं॥ ५॥ तेनसिंहप्रणादेननामविश्रावणेनच॥ ज्याशब्देनचभीमेनत्रासयामासवानरान्॥ ६॥ तेदृष्ट्वादेहमाहात्म्यंकुंभकर्णोयमु त्थितः॥ भयार्तावानराःसर्वेसंश्रयंतेपरस्परं॥ ७॥ तेतस्यरूपमालोक्ययथाविष्णोस्त्रिविक्रमे ॥ भयाद्वानरयोधास्तेविद्रवंतिततस्त तः॥ ८॥

वद्भास्वरं ॥४॥५॥६॥ कुंभकर्णोयमुत्थितइतिमन्यमानाः परस्परंसंश्रयंते रक्षणार्थमितिशेषः ॥ ७ ॥ तेरूपमालोक्य तेइव वानराइव विद्रवंती तितच्छब्दद्वयनिर्वाहः ॥ इवेतिशेषः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ सांत्वयित्वा माभैष्टेत्युक्त्वा ॥ ११ ॥ हरिलोचनः सिंहदृष्टिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ रथशक्तीभिरितिदीर्घआर्षः ॥ रथस्थाभिःशक्तिभिरित्यर्थः ॥ १४ ॥१५॥
॥ १६ ॥ ध्वजशृंगेत्यादिना राहुध्वजत्वमुक्तं ॥ १७ ॥ हेमपृष्ठं हेमसदृशपृष्ठभागं त्रिनतमितिप्राग्व्याख्यातं ॥ १८ ॥ सादिनः सारथयः ॥ १९ ॥ तूणाअस्येतिछेदः

तेऽतिकायंसमासाद्यवानरामूढचेतसः॥ शरण्यंशरणंजग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे॥ ९॥ ततोतिकायंकाकुत्स्थोरथस्थंपर्वतोपमं॥ ददर्श धन्विनंदूराद्गर्जंतंकालमेघवत्॥ १० ॥ सतंदृष्ट्वामहाकायंराघवस्तुसुविस्मितः॥ वानरान्सांत्वयित्वाचबिभीषणमुवाचह ॥ ११॥ को सौपर्वतसंकाशोधनुष्मान्हरिलोचनः॥ युक्तेहयसहस्रेणविशालेस्यंदनेस्थितः॥ १२ ॥ यएषनिशितैःशूलैःसुतीक्ष्णैःप्रासतोमरैः॥ अर्चिष्मद्भिर्वृतोभातिभूतैरिवमहेश्वरः॥ १३॥ कालजिह्वाप्रकाशाभिर्यएषोभिविराजते ॥ आवृतोरथशक्तीभिर्विद्युद्भिरिवतोयदः ॥ १४॥ धनूंषिचास्यसज्जानिहेमपृष्ठानिसर्वशः॥ शोभयंतिरथश्रेष्ठंशक्रचापमिवांबरं॥ १५॥ यएषरक्षःशार्दूलोरणभूमिंविराजय न्॥ अभ्येतिरथिनांश्रेष्ठोरथेनादित्यवर्चसा॥ १६ ॥ ध्वजशृंगप्रतिष्ठेनराहुणाभिविराजते ॥ सूर्यरश्मिप्रभैर्बाणैर्दिशोदशविराजय न्॥ १७॥ त्रिनतंमेघनिर्ह्रादंहेमपृष्ठमलंकृतं॥ शतक्रतुधनुःप्रख्यंधनुश्चास्यविराजते ॥ १८॥ सध्वजःसपताकश्चसानुकर्षोमहार थः॥ चतुःसादिसमायुक्तोमेघस्तनितनिःस्वनः ॥ १९॥ विंशतिर्दशचाष्टौचतूणास्यरथमास्थिताः ॥ कार्मुकानिचभीमानिज्याश्च कांचनपिंगलाः॥ २०॥ द्वौचखड्गौचपार्श्वस्थौप्रदीप्तौपार्श्वशोभितौ॥ चतुर्हस्तत्सरुचितौव्यक्तहस्तदशायतौ॥ २१॥ रक्तकंठगुणोधी रोमहापर्वतसन्निभः॥ कालःकालमहावक्त्रोमेघस्थइवभास्करः॥ २२॥

॥२०॥ पार्श्वशोभितौ स्वपार्श्वशोभितौ चतुर्हस्तप्रमाणाभ्यांत्सरुभ्यां खड्ग मुष्टिभ्यां चितौ व्यक्तंदशहस्तपरिमाणेनायतौ ॥२१॥ रक्तकंठगुणः रक्तकंठमाल्यः॥ कालः कृष्णवर्णः॥ कालस्यमृत्योरिव महद्वक्त्रंयस्यसः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ पुनर्वस्वोरंतरमध्यंतत्रगतः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ धनुषिकर्षणइतिपाठे कृष्यतेनेनेतिकर्षणःपाशादिरित्यर्थइतितीर्थः ॥ २९ ॥ ३०॥३१ ॥

कांचनांगदनद्धाभ्यांभुजाभ्यामेषशोभते॥ शृंगाभ्यामिवतुंगाभ्यांहिमवान्पर्वतोत्तमः॥ २३॥ कुंडलाभ्यामुभाभ्यांचभातिवक्त्रंसुभीषणं॥ पुनर्वस्वंतरगतःपरिपूर्णोनिशाकरः॥ २४॥ आचक्ष्वमेमहाबाहोत्वमेनंराक्षसोत्तमं॥ यंदृष्ट्वावानराःसर्वेभयार्ताविद्रुतादिशः॥ २५॥ सपृष्टोराजपुत्रेणरामेणामिततेजसा॥ आचचक्षेमहातेजाराघवायबिभीषणः॥ २६॥ दशग्रीवोमहातेजाराजावैश्रवणानुजः॥ भीमकर्मामहात्माहिरावणोराक्षसेश्वरः॥ २७॥ तस्यासीद्वीर्यवान्पुत्रोरावणप्रतिमोबले॥ वृद्धसेवीश्रुतबलःसर्वास्त्रविदुषांवरः॥ २८॥ अश्वपृष्ठेनागपृष्ठेखड्गेधनुषिकर्षणे॥ भेदेसांत्वेचदानेचनयेमंत्रेचसंमतः॥ २९॥ यस्यबाहुंसमाश्रित्यलंकाभवतिनिर्भया॥ तनयंधान्यमालिन्याअंतिकायमिमंविदुः॥ ३०॥ एतेनाराधितोब्रह्मातपसाभावितात्मना॥ अस्त्राणिचाप्यवाप्तानिरिपवश्चपराजिताः॥ ३१॥ सुरासुरैरवध्यत्वंदत्तमस्मैस्वयंभुवा॥ एतच्चकवचंदिव्यंरथश्चरविभास्वरः॥ ३२॥ एतेनशतशोदेवादानवाश्चपराजिताः॥ रक्षितानिचरक्षांसियक्षाश्चापिनिषूदिताः॥ ३३॥ वज्रंविष्टंभितंयेनबाणैरिंद्रस्यधीमता॥ पाशःसलिलराजस्ययुद्धेप्रतिहतस्तथा॥ ३४॥ एषोतिकायोबलवान्राक्षसानामथर्षभः॥ सरावणसुतोधीमान्देवदानवदर्पहा॥ ३५॥ तदस्मिन्क्रियतांयत्नःक्षिप्रंपुरुषपुंगव॥ पुरावानरसैन्यानिक्षयंनयतिसायकैः॥ ३६॥ ततोतिकायोबलवान्प्रविश्यहरिवाहिनीं॥ विस्फारयामासधनुर्ननादचपुनःपुनः॥ ३७॥ तंभीमवपुषंदृष्ट्वारथस्थंरथिनांवरं॥ अभिपेतुर्महात्मानोप्रधानायेवनौकसः॥ ३८॥

रविभास्वरोरथोक्तइत्यनुकर्षः॥ ३२॥

॥ ३३ ॥३४॥३५॥ अस्मिन्नतिकाये क्षिप्रमित्यत्रहेतुः ॥ पुरेति पुरानयति नेष्यतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

समभिद्रवन्समभ्यद्रवन् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१॥ ४२ ॥ यौवनदर्पितोहरिरिव तरुणसिंहइव ॥४३॥ वीरत्वाद्युध्यमानंकंचिदपि ननिजघान ॥ कलापी तूणीरवान् ॥ सगर्वितं सगर्वं ॥ ४४ ॥ यस्यशक्तिरस्ति व्यवसाययुक्तश्चयः सयुद्धंददातु ॥ ४५ ॥ तत्तस्यवाक्यं रामंप्रत्युक्तं स्मयित्वा अनादृत्य ॥ स्मिङ्अनादरे इडार्षः ॥ ४६ ॥ आ

कुमुदोद्विविदोमैंदोनीलःशरभएवच॥ पादपैर्गिरिशृंगैश्चयुगपत्समभिद्रवन्॥ ३९॥ तेषांदक्षांश्चशैलांश्चशरैःकनकभूषणैः॥ अतिकायोमहातेजाश्चिच्छेदास्त्रविदांवरः॥ ४०॥ तांश्चैवसर्वान्सहरीन्शरैःसर्वायसैर्बली॥ विव्याधाभिमुखान्संख्येभीमकायोविशारदः॥ ४१॥ तैर्दितावाणवर्षेणभिन्नगात्राःपराजिताः॥ नशेकुरतिकायस्यप्रतिकर्तुंमहाहवे॥ ४२॥ तत्सैन्यंहरिवीराणांत्रासयामासराक्षसः॥ मृगयूथमिवक्रुद्धोहरिर्यौवनदर्पितः॥ ४३॥ सराक्षसेंद्रोहरियूथमध्येनायुध्यमानंनिजघानकंचित्॥ उत्पत्यरामंसधनुःकलापीसगर्वितंवाक्यमिदंबभाषे॥ ४४॥ रथेस्थितोहंशरचापपाणिर्नप्राकृतंकंचनयोधयामि॥ यस्यास्तिशक्तिर्व्यवसाययुक्तोददातुमेशीघ्रमिहाद्ययुद्धं॥ ४५॥ तत्तस्यवाक्यंब्रुवतोनिशम्यचुकोपसौमित्रिरमित्रहंता॥ अमृष्यमाणश्चसमुत्पपातजग्राहचापंचततःस्मयित्वा॥ ४६॥ क्रुद्धःसौमित्रिरुत्पत्यनूणादाक्षिप्यसायकं॥ पुरस्तादतिकायस्यविचकर्षमहद्धनुः॥ ४७॥ पूरयन्समहींसर्वामाकाशंसागरंदिशः॥ ज्याशब्दोलक्ष्मणस्योग्रस्त्रासयन्प्रजनीचरान्॥ ४८॥ सौमित्रेश्चापनिर्घोषंश्रुत्वाप्रतिभयंतदा॥ विसिस्मियेमहातेजाराक्षसेंद्रात्मजोबली॥ ४९॥ तदातिकायःकुपितोदृष्ट्वालक्ष्मणमुत्थितं॥ आदायनिशितंबाणमिदंवचनमब्रवीत्॥ ५०॥ बालस्त्वमसिसौमित्रेविक्रमेष्वविचक्षणः॥ गच्छाकिंकालसंकाशंमांयोधयितुमिच्छसि॥ ५१॥

क्षिप्य आदाय ॥ ४७ ॥ मह्यादीन्पूरयन्राक्षसांस्त्रासयन् ज्याशब्दउदभूदितिशेषः ॥ ४८ ॥ प्रतिभयं भयंकरं ॥४९ ॥ ५० ॥५१ ॥

नहिमद्बाहुसृष्टानांबाणानांहिमवानपि ॥ सोढुमुत्सहतेवेगमंतरिक्षमथोमहीं ॥ ५२ ॥ सुखप्रसुप्तंकालाग्निंविबोधयितुमिच्छसि ॥
न्यस्यचापंनिवर्तस्वप्राणान्नजहिमद्गतः॥ ५३ ॥ अथवात्वंप्रतिस्तब्धोननिवर्तितुमिच्छसि॥ तिष्ठप्राणान्परित्यज्यगमिष्यसियमक्ष
यं॥५४॥ पश्यमेनिशितान्बाणान्त्रिपुदर्पनिषूदनान्॥ ईश्वरायुधसंकाशांस्तप्तकांचनभूषणान्॥५५॥ एषतेसर्पसंकाशोबाणःपास्य
तिशोणितं॥ मृगराजइवक्रुद्धोनागराजस्यशोणितं॥ इत्येवमुक्त्वासंक्रुद्धःशरंधनुषिसंदधे॥ ५६ ॥ श्रुत्वातिकायस्यवचःसरोषंसग
र्वितंसंयतिराजपुत्रः॥ ससंचुकोपातिबलोमनस्वीउवाचवाक्यंचततोबृहच्छ्रीः॥ ५७॥ नवाक्यमात्रेणभवान्प्रधानोनकत्थनात्सत्पु
रुषाभवंति॥ मयिस्थितेधन्विनिबाणपाणौनिदर्शयस्वात्मबलंदुरात्मन्॥ ५८॥ कर्मणासूचयात्मानंनविकत्थितुमर्हसि॥ पौरुषेणतु
योयुक्तःसतुशूरइतिस्मृतः॥ ५९॥ सर्वायुधसमायुक्तोधन्वीत्वंरथमास्थितः॥शरैर्वायदिवाप्यस्त्रैर्दर्शयस्वपराक्रमं॥ ६०॥ ततःशि
रस्तेनिशितैःपातयिष्याम्यहंशरैः॥ मारुतःकालसंयुक्तंवंतात्तालफलंयथा॥ ६१॥ अद्यतेमामकाबाणास्तप्तकांचनभूषणाः॥ पास्यं
तिरुधिरंगात्राद्बाणशल्यांतरेस्थितं॥६२॥बालोयमितिविज्ञायनचावज्ञातुमर्हसि॥ बालोवायदिवावृद्धोमृत्युंजानीहिसंयुगे॥६३॥
बालेनविष्णुनालोकास्त्रयःक्रांतास्त्रिविक्रमैः ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वाहेतुमत्परमार्थवत् ॥ अतिकायःप्रचुक्रोधबाणंचोत्तममाददे
॥६४॥ततोविद्याधराभूतादेवदैत्यामहर्षयः॥ गुह्यकाश्चमहात्मानस्तयुद्धंदृष्ट्वुस्तदा॥६५॥ स्थितं बाणशल्यकृतछिद्राद्बुत्थितं ॥६२॥ मृत्युंजा

॥१३६॥

नीहि पुरःस्थितस्यशत्रोरितिशेषः ॥ बाल्यंनप्रतिबंधकंपराक्रमेइत्यत्रदृष्टांतमाह ॥ बालेनेति ॥ वामनेनेत्यर्थः॥६३॥६४॥६५॥

सायकंचापमारोप्य बाणंधनुषिसंधाय संक्षिपन्निवचांबरं बाणवेगेनांतरालस्थितमाकाशंयसन्निव ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८॥६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥पूर्णायतविसृष्टेन पूर्णा
कर्षणपूर्वकंविसृष्टेन त्यक्तेन ललाटेआजघानेत्यन्वयः ॥७२॥७३॥ त्रिपुरगोपुरं त्रिपुरासुरपुरस्यगोपुरं ॥ आश्वस्य संज्ञांप्राप्य॥ विमृश्य विचार्य कर्तव्यमर्थंचिंतयामास

ततोतिकायःकुपितश्चापमारोप्यसायकं ॥ लक्ष्मणायप्रचिक्षेपसंक्षिपन्निवचांबरं ॥ ६६ ॥ तमापतंतंनिशितंशरमाशीविषोपमं ॥
अर्धचंद्रेणचिच्छेदलक्ष्मणःपरवीरहा॥६७॥ तंनिकृत्तंशरंदृष्ट्वाकृत्तभोगमिवोरगं॥अतिकायोभृशंक्रुद्धःपंचबाणान्समादधे॥६८॥
तान्शरान्संप्रचिक्षेपलक्ष्मणायनिशाचरः॥ तानप्राप्तांश्चिछैर्बाणैश्चिच्छेदभरतानुजः ॥ ६९ ॥ सतांश्चित्वाशितैर्बाणैर्लक्ष्मणःपरवी
रहा॥ आददेनिशितंबाणंज्वलंतमिवतेजसा ॥ ७० ॥ तमादायधनुःश्रेष्ठेयोजयामासलक्ष्मणः ॥ विचकर्षचवेगेनविससर्जचसाय
कं॥ ७१ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनशरेणनतपर्वणा॥ ललाटेराक्षसश्रेष्ठमाजघानसवीर्यवान्॥ ७२ ॥ सललाटेशरोमग्नस्तस्यभीमस्यरक्ष
सः॥ ददृशेशोणितेनाक्तःपन्नगेंद्रइवाचले॥ ७३ ॥ राक्षसःप्रचकंपेऽथलक्ष्मणेषुप्रपीडितः॥ रुद्रबाणहतंघोरंयथात्रिपुरगोपुरं ॥ चिंत
यामासचाश्वस्यविमृश्यचमहाबलः॥ ७४ ॥ साधुबाणनिपातेनश्लाघनीयोसिमेरिपुः॥ विधायैवंविदार्यास्यंविनम्यचमहाभुजौ॥
सरथोपस्थमास्थायरथेनप्रचचारह॥७५॥ एकंत्रीन्पंचसप्तेतिसायकान्राक्षसर्षभः॥ आददेसंदधेचापिविचकर्षोत्ससर्जच॥७६॥
तेबाणाःकालसंकाशाराक्षसेंद्रधनुश्च्युताः॥ हेमपुंखारविप्रख्याश्चक्रुर्दीप्तमिवांबरं॥ ७७॥ ॥ ७४ ॥ तमेवार्थमाह ॥ साध्विति ॥ अ

मोघबाणप्रयोगेण त्वंमेश्लाघ्योरिपुरसीत्येवं ॥ आस्यंविदार्य प्रकटंयथाभवतितथा विधायाभिधाय भुजौविनम्य वशेस्थापयित्वा रथोपस्थंआस्थाय रथेनप्रचचारहे
त्यन्वयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥८१॥ आत्मानंविशल्यंचकुरित्यत्रहेतुर्विभुरिति ॥ विष्णवंशत्वानुसंधानवानित्यर्थः ॥ ८२ ॥ अस्त्रेणास्त्रमंत्रेण तदेवाह ॥ आग्नेयेनेति ॥ ८३॥८४॥

ततस्तान्राक्षसोत्सृष्टान्शरौघान्राघवानुजः॥ असंभ्रांतःप्रचिच्छेदनिशितैर्बहुभिःशरैः॥ ७८ ॥ तान्शरान्युधिसंप्रेक्ष्यनिकृत्तान्रावणात्मजः॥ चुकोपत्रिदशेंद्रारिर्जग्राहनिशितंशरं ॥ ७९ ॥ ससंधायमहातेजास्तंबाणंसहसोत्सृजत्॥ तेनसौमित्रिमायांतमाजघानस्तनांतरे॥ ८० ॥ अतिकायेनसौमित्रिस्ताडितोयुधिवक्षसि॥ सुस्रावरुधिरंतीव्रंमंदंमत्तइवद्विपः॥ ८१ ॥ सचकारतदात्मानंविशल्यंसहसाविभुः॥ जग्राहचशरंतीक्ष्णमस्त्रेणापिसमाददे॥ ८२॥ आग्नेयेनतदास्त्रेणयोजयामाससायकं ॥ सजज्वालतदाबाणोधनुश्चास्यतदात्मनः॥ ८३ ॥ अतिकायोतितेजस्वीरौद्रमस्त्रंसमाददे॥ तेनबाणंभुजंगाभंहेमपुंखमयोजयत्॥ ८४ ॥ तदस्त्रंज्वलितंघोरंलक्ष्मणःशरमाहितं॥ अतिकायायचिक्षेपकालदंडमिवांतकः॥ ८५॥ आग्नेयास्त्राभिसंयुक्तंदृष्ट्वाबाणंनिशाचरः॥ उत्ससर्जतदाबाणंरौद्रंसूर्यास्त्रयोजितं॥ ८६॥ तावुभावंबरेबाणावन्योन्यंमभिजघ्नतुः ॥ तेजसासंप्रदीप्ताग्नीक्रुद्धाविवभुजंगमौ ॥ तावन्योन्यंविनिर्दह्यपेततुःपृथिवीतले॥ ८७॥ निरर्चिषौभस्मकृतौनभ्राजेतेशरोत्तमौ॥ तावुभौदीप्यमानौस्मनभ्राजेतेमहीतले ॥ ८८ ॥ ततोतिकायःसंक्रुद्धस्त्वाष्ट्रमैषीकमुत्सृजत्॥ ततश्चिच्छेदसौमित्रिरस्त्रमैंद्रेणवीर्यवान्॥ ८९ ॥ ऐषीकंनिहतंदृष्ट्वाकुमारोरावणात्मजः ॥ याम्येनास्त्रेणसंक्रुद्धोयोजयामाससायकं॥ ९० ॥ततस्तदस्त्रंचिक्षेपलक्ष्मणायनिशाचरः॥ वायव्येनतदास्त्रेणनिजघानसलक्ष्मणः ९१॥ अथैनंशरधाराभिर्धाराभिरिवतोयदः॥ अभ्यवर्षतसंक्रुद्धोलक्ष्मणोरावणात्मजं॥ ९२॥ आहितं आहितदिव्यास्त्रशक्तिं अस्त्ररूपंशरं॥ ८५॥ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ दीप्यमानौ तादृशावपि परस्पराभिघातान्नभ्राजेते॥ ॥ ८८ ॥ त्वाष्ट्रं त्वष्टृदेवताकं ऐषीकाख्यं ॥८९॥९०॥९१॥९२॥

भग्नमयवर्तिशल्यंयेषांते ॥ ९३ ॥ मोघान् व्यर्थान् ॥ ९४ ॥ दृष्यमाणः क्रियमाणवर्षः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तेतिकायंसमासाद्यकवचेवज्रभूषिते॥ भग्नाग्रशल्याःसहसापेतुर्बाणामहीतले ॥ ९३ ॥ तान्मोघानभिसंप्रेक्ष्यलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अभ्यवर्षतबाणानांसहस्रेणमहायशाः ॥ ९४॥ सदृष्यमाणोबाणौघैरतिकायोमहाबलः ॥ अवध्यकवचःसंख्येराक्षसोनैवविव्यथे ॥९५॥ नशशाकरुजंकर्तुंयुधितस्यनरोत्तमः॥ अथैनमभ्युपागम्यवायुर्वाक्यमुवाचह॥९६॥ ब्रह्मदत्तवरोह्येषअवध्यकवचावृतः॥ ब्राह्मेणास्त्रेणभिंध्येनमेषवध्योहिनान्यथा ॥ अवध्यएषत्वन्येषामस्त्राणांकवचीबली ॥ ९७ ॥ ततस्तुवायोर्वचनंनिशम्यसौमित्रिरिंद्रप्रतिमानवीर्यः॥ समादधेबाणमथोग्रवेगंतद्ब्राह्ममस्त्रंसहसानियुज्य ॥ ९८ ॥ तस्मिन्वरास्त्रेतुनियुज्यमानेसौमित्रिणाबाणवरेशिताग्रे॥ दिशश्चचंद्रार्कमहाग्रहाश्चनभश्चतत्रासररासचोर्वी॥९९॥ तंब्रह्मणोस्त्रेणनियुज्यचापेशरंसुपुंखंयमदूतकल्पं॥ सौमित्रिरिंद्रारिसुतस्यतस्यससर्जबाणंयुधिवज्रकल्पं ॥ १०० ॥तंलक्ष्मणोत्सृष्टविदृद्धवेगंसमापतंतंश्वसनोग्रवेगं ॥ सुपर्णवज्रोत्तमचित्रपुंखंतदातिकायःसमरेददर्श॥ १ ॥तंप्रेक्ष्यमाणःसहसातिकायोजघानबाणैर्निशितैरनेकैः ॥ ससायकस्तस्यसुपर्णवेगस्तथातिवेगेनजगामपार्श्वं॥२॥ तमागतंप्रेक्ष्यतदातिकायोबाणंप्रदीप्तांतककालकल्पं॥ जघानशक्त्यृष्टिगदाकुठारैःशूलैःशरैश्चाप्यविपन्नचेष्टः॥३॥ तान्यायुधान्यद्भुतविग्रहाणिमोघानिकृत्वासशरोग्निदीप्तः॥ प्रगृह्यतस्यैवकिरीटजुष्टंतदातिकायस्यशिरोजहार॥ ४॥तच्छिरःसशिरस्त्राणंलक्ष्मणेषुप्रमर्दितं॥ पपातसहसाभूमौशृंगंहिमवतोयथा ॥ ५॥तंभूमौपतितंदृष्ट्वाविक्षिप्तांबरभूषणं ॥ बभूवुर्व्यथिताःसर्वेहतशेषानिशाचराः॥ ६॥ तेविषण्णमुखादीनाःप्रहारजनितश्रमाः॥ विनेदुरुच्चैर्बहवःसहसाविस्वरैःस्वरैः॥ ७॥

॥ ६ ॥ ७ ॥

॥८॥ इष्टभागिनं इष्टस्यभागः प्राप्तिस्तद्वंतं इष्टप्राप्तिकायवधं प्राप्तवंतमित्यर्थः॥१०९॥ त्रिशिरोतिकायदेवांतकनरांतकमहोदरमहापार्श्वानांषड्भिर्दिनैर्भाद्राश्विनकृष्णषष्ठ्यंतेनव धइत्यर्थेस्पष्टं ॥ कतकः ॥ ६४ ॥ इतिरामा० वा० यु० एकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अतिकायमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

ततस्तत्परितोयातानिरपेक्षानिशाचराः ॥ पुरीमभिमुखाभीताद्रवंतोनायकेहते ॥ ८ ॥ प्रहर्षयुक्ताबहवस्तुवानराःप्रफुल्लपद्मप्रतिमान नास्तदा ॥ अपूजयन्लक्ष्मणमिष्टभागिनंहतेरिपौभीमबलेदुरासदे ॥ १०९ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०एकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ अतिकायंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहात्मना ॥ उद्वेगमगमद्राजावचनंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ धूम्राक्षःपरमामर्षीसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ अकंपनः प्रहस्तश्चकुंभकर्णस्तथैवच ॥ २ ॥ एतेमहाबलावीराराक्षसायुद्धकांक्षिणः ॥ जेतारःपरसैन्यानांपरैर्नित्यापराजिताः ॥ ३ ॥ ससैन्यास्तेहता वीरारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ राक्षसाःसुमहाकायानानाशस्त्रविशारदाः ॥ ४ ॥ अन्येचबहवःशूरामहात्मानोनिपातिताः ॥ प्रख्यातबलवी र्येणपुत्रेणेंद्रजिताममा ॥ ५ ॥ तौभ्रातरौतदाबद्धौघोरैर्दत्तवरैःशरैः ॥ यन्नशक्यंसुरैःसर्वैरसुरैर्वामहाबलैः ॥ ६ ॥ मोक्तुंतद्बंधनंघोरंयक्षगंधर्व पन्नगैः ॥ तन्नजानेप्रभावैर्वामायया मोहनेनवा ॥ ७ ॥ शरबंधाद्विमुक्तौतौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ येयोधानिर्गताःशूराराक्षसाममशा सनात् ॥ ८ ॥ तेसर्वेनिहतायुद्धेवानरैःसुमहाबलैः ॥ तंनपश्याम्यहंयुद्धेयोधरामंसलक्ष्मणं ॥ नाशयेत्सबलंवीरंससुग्रीवंविभीषणं ॥ ९ ॥ अहोसुबलवान्रामोमहदस्त्रबलंचवै ॥ यस्यविक्रममासाद्यराक्षसानिधनंगताः ॥ १० ॥ दत्तवरैर्वरदत्तैःशरैर्यौखरादिहंतारौ भ्रातरौ तौबद्धौ यच्छरबंधनं सुरादिभिरपि मोक्तुंनशक्यं तस्मादपिशरबंधनाद्यद्विमुक्तौ तत्प्रभावैःसह स्वबलादिवैभवैरथवा मायया प्रतिमायाबलेनवा मोहनेनवा बंधकरनागानांमो हनेनवेतिनजाने इत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अप्रमत्तैश्चेति ॥ रक्ष्या युष्माभिरवशिष्टराक्षसैरितिशेषः ॥ अशोकवनिकाचेति विशिष्य रक्ष्येतिशेषः ॥ ११ ॥ निष्क्रामोवेति ॥ पुरेःशोकवनिकायांचेतिशेषः ॥ नः युष्माकं युष्माभिरितियावत् ॥ यत्रयत्रगुल्मइति पृथक्स्थापितइतिशेषः ॥ १२ ॥ पदं गतागतं ॥ १३ ॥ १४ ॥ द्रष्टव्यंचपदमित्युक्तं तत्रदर्शनप्रकारमाह ॥ द्वि

अप्रमत्तैश्चसर्वत्रगुल्मैरक्ष्यापुरीत्वियं ॥ अशोकवनिकाचैवयत्रसीताभिरक्ष्यते ॥ ११ ॥ निष्क्रामोवाप्रवेशोवाज्ञातव्यःसर्वदैवनः ॥ यत्रयत्रभवेद्गुल्मस्तत्रतत्रपुनःपुनः ॥ १२ ॥ सर्वतश्चापितिष्ठध्वंसैन्यैःपरिवृताबलैः ॥ द्रष्टव्यंचपदंतेषांवानराणांनिशाचराः ॥ १३ ॥ प्रदोषेवार्धरात्रेवाप्रत्यूषेवापिसर्वशः ॥ नावज्ञातव्यावानरेषुकदाचन ॥ १४ ॥ द्विषतांबलमुद्युक्तमापतंतंकिंस्थितंयथा ॥ ततस्ते राक्षसाःसर्वेश्रुत्वालंकाधिपस्यतत् ॥ १५ ॥ वचनंसर्वमातिष्ठन्यथावत्तुमहाबलाः ॥ १६ ॥ तान्सर्वान्हिंसमादिश्यरावणोराक्षसाधि पः ॥ मन्युशल्यंवहन्दीनःप्रविवेशस्वमालयं ॥ १७ ॥ ततःससंदीपितकोपवह्निर्निशाचराणामधिपोमहाबलः ॥ तदेवपुत्रव्यसनंवि चिंतयन्मुहुर्मुहुश्चैवतदाविनिश्वसन् ॥ १८ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०द्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततो हतान्राक्षसपुंगवांस्तान्देवांतकादित्रिशिरोतिकायान् ॥ रक्षोगणास्तत्रहतावशिष्टास्तेरावणायत्वरिताशशंसुः ॥ १ ॥ ततोहतांस्तान्स हसानिशम्यराजामहाबाष्पपरिप्लुताक्षः ॥ पुत्रक्षयंभ्रातृवधंचघोरंविचिंत्यराजाविपुलंप्रदध्यौ ॥ २ ॥ ततस्तुराजानमुदीक्ष्यदीनंशो कार्णवेसंपरिपुप्लुवानं ॥ रथर्षभोराक्षसराजसूनुस्तमिंद्रजिद्वाक्यमिदंबभाषे ॥ ३ ॥ षतामिति ॥ उद्युक्तं उद्यमवंतं ॥ आपतत् आगमनशीलं

किं लंकायामितिशेषः ॥ यथा यथापूर्वं स्थितं स्थितिमत्किमित्येवंप्रकारेणसदाद्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ मन्युशल्यं मन्युरूपंशल्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ कतक ॥ ६५ ॥ इतिरामा भि०वा०यु०द्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ देवांतकादयश्च त्रिशिरोतिकायौच तान् ॥ १ ॥ २ ॥ संपरिपुप्लुवानं ॥ लिटःकानच् ॥ शोकार्णवमग्न मित्यर्थः ॥ रथर्षभः रथस्थानांश्रेष्ठः महारथइत्यर्थः ॥ तं रावणं ॥ ३ ॥

हेतात तस्मात् मोहंगंतुंनार्हसि ॥ यत्र यस्मात् इंद्रजिज्जीवति ॥ इंद्रारिंद्रजित् समरेइंद्रजिद्बाणाभिहतः प्राणाननभियातुं कश्चिदपिसमर्थोनास्ति ॥४॥ मद्बाणनिर्भिन्नोतएव विकीर्णोदेहोयस्यतं ॥ ५ ॥ पौरुषदैवयुक्तां पौरुषेण सहजशौर्यबलेन दैवबलेन भगवद्बलबलेनच युक्तां क्रियमाणां आदिकर्मणिक्तः ॥ ६ ॥७ ॥ खरश्रेष्ठैःसमाधीयते

ननातमोहंपरिगंतुमर्हसेयत्रेंद्रजिज्जीवतिनैर्ऋतेश ॥ नेंद्रारिबाणाभिहतोहिकश्चित्प्राणान्समर्थःसमरेऽभिपातुं॥ ४॥ पश्याद्यरामंसह
लक्ष्मणेनमद्बाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहं ॥ गतायुषंभूमितलेशयानंशितैःशरैराचितसर्वगात्रं॥५ ॥इमांप्रतिज्ञांशृणुशक्रशत्रोःसुनिश्चि
तांपौरुषदैवयुक्तां ॥ अद्यैवरामंसहलक्ष्मणेनसंतर्पयिष्यामिशरैरमोघैः ॥६॥ अद्येंद्रवैवस्वतविष्णुरुद्रसाध्याश्ववैश्वानरचंद्रसूर्याः॥
द्रक्ष्यंतुमेविक्रममप्रमेयंविष्णोरिवोग्रंबलियज्ञवाटे ॥ ७॥सएवमुक्त्वात्रिदशेंद्रशत्रुरापृच्छ्यराजानमदीनसत्वः ॥समारुरोहानिल
तुल्यवेगंरथंखरश्रेष्ठसमाधियुक्तम् ॥ ८ ॥ समास्थायमहातेजारथंहरिरथोपमं॥ जगामसहसातत्रयत्रयुद्धमरिंदमः ॥ ९ ॥तंप्रस्थि
तंमहात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः ॥ संहर्षमाणाबहवोधनुःप्रवरपाणयः॥ १० ॥ गजस्कंधगताःकेचित्केचित्परमवाजिभिः ॥ व्याघ्रद्.
श्विकमार्जारखरोष्ट्रैश्चभुजंगमैः ॥ ११ ॥ वराहैःश्वापदैःसिंहैर्जंबुकैःपर्वतोपमैः ॥ काकहंसमयूरैश्चराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ प्रासमु
द्गरनिस्त्रिंशपरश्वधगदाधराः ॥ १२ ॥ सशंखनिनदैःपूर्णैर्भेरीणांचापिनिस्वनैः ॥ जगामत्रिदशेंद्रारिराजिंवेगेनवीर्यवान् ॥ १३ ॥ स
शंखशशिवर्णेनछत्रेणरिपुसूदनः ॥ रराजप्रतिपूर्णेननभश्चंद्रमसायथा ॥ १४ ॥ वीज्यमानस्ततोवीरोहैमैर्हेमविभूषणः ॥ चारुचा
मरमुख्यैश्चमुख्यःसर्वधनुष्मतां ॥ १५ ॥ ततस्त्विंद्रजितालंकासूर्यप्रतिमतेजसा ॥ रराजाप्रतिवीर्येणद्यौरिवार्केणभास्वता ॥ १६ ॥

युद्धमेभिरितिसमाधयोधनुःखड्गादयस्तैश्चयुक्तं ॥८ ॥ हरिरथइंद्ररथः ॥ ९ ॥ संहर्षमाणाइत्यार्षं हृष्यमाणाइत्यर्थः ॥ १०॥ ११ ॥ १२ ॥ आजिं युद्धं ॥ १३॥ शंखस्य शशिनश्च वर्णइववर्णोयस्यतत्॥१४॥ हैमैर्हिरण्मयदंडैः ॥१५॥१६॥

युद्धभूमिं युद्धजयसंपादकहोमसाधनभूमिं निकुंभिलास्थानमित्यर्थः ॥ १७ ॥ हुतभोक्तारं अग्निं विधिः तत्तत्कल्पोक्तप्रकारः ॥ १८ ॥ गंधमाल्यपुरस्कृतैर्लाजसत्कारैः
लाजैः पावकंसत्कृत्य तत्र पावके वक्ष्यमाणसंस्कारसंस्कृतैर्हविर्वक्ष्यमाणछागरूपंजुहाव ॥१९॥शस्त्राण्येव शरपत्राणि काशविशेषाः परिस्तरणभूताः॥ विभीतकाः विभीतक
वृक्षसंबंधिन्यः समिधः रक्तवस्त्राणि अभिचारकर्मणि तेषामेवविनियोगात् आसन्नितिशेषः स्रुवमित्यत्रासीदिति ॥ २० ॥ शरपत्रैः प्रागुक्तरूपैः ॥ जीवतोगलंजग्राह

ससंप्राप्यमहातेजायुद्धभूमिमरिंदमः॥ स्थापयामासरक्षांसिरथंप्रतिसमंततः॥ १७॥ ततस्तुहुतभोक्तारंहुतभुक्सदृशप्रभः ॥ जुहु
वेराक्षसश्रेष्ठोविधिवन्मंत्रसत्तमैः ॥ १८ ॥ सहविर्लाजसत्कारैर्माल्यगंधपुरस्कृतैः॥ जुहुवेपावकंतत्रराक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥१९॥श
स्त्राणिशरपत्राणिसमिधोथविभीतकाः॥ लोहितानिचवासांसिस्रुवंकार्ष्णायसंतथा॥ २० ॥सतत्राग्निंसमास्तीर्यशरपत्रैःसतोमरैः॥
छागस्यकृष्णवर्णस्यगलंजग्राहजीवतः॥ २१ ॥ सकृदेवसमिद्धस्यविधूमस्यमहार्चिषः ॥ बभूवुस्तानिलिंगानिविजयंयान्यदर्शय
न्॥ २२॥ प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तकांचनसन्निभः॥ हविस्तत्प्रतिजग्राहपावकःस्वयमुत्थितः ॥ २३॥ सोस्त्रमाहारयामासब्राह्ममस्त्र
विशारदः॥ धनुश्चात्मरथंचैवसर्वंतत्राभ्यमंत्रयत्॥ २४॥ तस्मिन्नाहूयमानेस्त्रेहूयमानेचपावके ॥ सार्कग्रहेंदुनक्षत्रंवितत्रासनभ
स्थलं॥ २५॥ सपावकंपावकदीप्ततेजाहुत्वामहेंद्रप्रतिमप्रभावः ॥ सचापबाणासिरथाश्वशूलःखेंतर्दधेत्मानमचिंत्यवीर्यः॥ २६॥

सजीवस्य होमार्थमितिशेषः ॥ २१ ॥ सकृदेवेति सजीवस्य समग्रावयवस्यछागस्य सकृदेव महाहुत्यासमिद्धस्य महार्चिषोग्नेःसकाशात्तानिलिंगानिबभूवुः ॥ यानिपुरा
स्वस्यविजयमदर्शयन् ॥ २२ ॥ तान्येवाह ॥ प्रदक्षिणेति ॥ २३ ॥ अस्त्रविशारदःसब्राह्ममस्त्रमाहारयामास ॥ ब्रह्मणापुनर्ब्रह्मास्त्रोपदेशमकारयत् ॥ अथधनुरादिकंसिद्ध
ब्रह्मास्त्रमंत्रेणाभ्यमंत्रयत् ॥२४॥ तस्मिन्नस्त्रे आहूयमाने तदस्त्रमंत्रदैवते त्रिमूर्तिरहस्यलक्षणे क्रियमाणावाहने तदुद्देशेन तन्मंत्रेण पावकेहूयमानेचसति सार्कादिकंनभस्थलं
तत्रासेति नायमर्थवादः ॥ २५ ॥ अंतर्दधेत्मानमित्यत्राकारलोपश्छांदसः ॥ २६ ॥

ततइति ॥ यागसमाप्त्यनंतरं तद्यागभूमेरित्यर्थः ॥२७॥ २८ ॥ निशाचरान्समीक्ष्यआहेतिशेषः ॥ किमाहतदाह ॥ हृष्टाइति ॥ २९ ॥३० ॥ रक्षोभिःसंवृतः राक्षससैन्यो परिप्रत्यासन्नाकाशदेशेस्थितः ॥ ३१ ॥ अभ्यवर्षंत तत्सैन्यस्थित्यनुमितस्थितिकदिगुद्देशेनेतिशेषः ॥ अन्यथांतर्धानगतत्वेनैतदसंभवात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ म

ततोहयरथाकीर्णंपताकाध्वजशोभितं॥ निर्ययौराक्षसबलंनर्दमानंयुयुत्सया ॥ २७॥ तेशरैर्बहुभिश्चित्रैस्तीक्ष्णवेगैरलंकृतैः॥ तोम
॥१४०॥ रैरंकुशैश्चापिवानराज्जघ्नुराहवे॥ २८॥ रावणिस्तुसुसंक्रुद्धस्तान्निरीक्ष्यनिशाचरान्॥ हृष्टाभवंतोयुध्यंतुवानराणांजिघांसया॥२९॥
ततस्तेराक्षसाःसर्वेगर्जंतोजयकांक्षिणः॥ अभ्यवर्षंस्ततोघोरान्वानरान्शरवृष्टिभिः ॥ ३० ॥ सतुनालीकनाराचैर्गदाभिर्मुशलैरपि ॥
रक्षोभिःसंवृतःसंख्येवानरान्विचकर्षह॥३१॥ तेवध्यमानाःसमरेवानराःपादपायुधाः॥ अभ्यवर्षंतसहसारावणिंशैलपादपैः॥३२॥
इंद्रजित्तुतदाक्रुद्धोमहातेजामहाबलः॥ वानराणांशरीराणिव्यधमद्रावणात्मजः ॥ ३३॥ शरेणैकेनचहरीन्नवपंचचसप्तच ॥ बिभे
दसमरेक्रुद्धोराक्षसान्संप्रहर्षयन्॥ ३४॥ सशरैःसूर्यसंकाशैःशातकुंभविभूषणैः॥ वानरान्समरेवीरःप्रममाथसुदुर्जयः ॥ ३५॥ ते
भिन्नगात्राःसमरेवानराःशरपीडिताः॥ पेतुर्मथितसंकल्पाःसुरैरिवमहासुराः ॥ ३६ ॥ तेतपंतमिवादित्यंघोरैर्बाणगभस्तिभिः॥ अ ॥१४०॥
भ्यधावंतसंक्रुद्धाःसंयुगेवानरर्षभाः॥ ३७॥ ततस्तुवानराःसर्वेभिन्नदेहाविचेतसः॥ व्यथिताविद्रवंतिस्मरुधिरेणसमुक्षिताः॥३८॥
रामस्यार्थेपराक्रम्यवानरास्त्यक्तजीविताः॥ नर्दंतस्तेनिवृत्तास्तुसमरेसशिलायुधाः॥३९॥ तेद्रुमैःपर्वताग्रैश्चशिलाभिश्चप्लवंगमाः॥
अभ्यवर्षंतसमरेरावणिंसमवस्थिताः॥४०॥तंद्रुमाणांशिलानांचवर्षंप्राणहरंमहत्॥ व्यपोहतमहातेजारावणिःसमितिंजयः॥४१॥

थितसंकल्पाः संहृतयुद्धसंकल्पाः ॥३६॥ अभ्यधावंत तद्विगाभिमुखेनेतिशेषः ॥३७॥३८ ॥ त्यक्तजीविताः त्यक्तजीवितेच्छाः॥ सशिलायुधाः शिलारूपायुधैःसहिताः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ व्यपोहत अपसारयतिस्म ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दत्तवरैर्वरलब्धैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ स्वसैन्यं स्वसैन्योपरिभागं उत्सृज्य ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

ततःपावकसंकाशैःशरैराशीविषोपमैः॥ वानराणामनीकानिविभेदसमरेप्रभुः॥ ४२ ॥ अष्टादशशरैस्तीक्ष्णैःसविध्वागंधमादनं॥
विव्याधनवभिश्चैवनलंदूरादवस्थितं॥४३॥ सप्तभिस्तुमहावीर्योमैंदंमर्मविदारणैः॥ पंचभिर्विशिखैश्चैवगजंविव्याधसंयुगे॥४४॥
जांबवंतंतुदशभिर्नीलंत्रिंशद्भिरेवच॥ सुग्रीवस्यृषभंचैवसोंगदंद्विविदंतथा ॥ ४५॥ घोरैर्दत्तवरैस्तीक्ष्णैर्निष्प्राणानकरोत्तदा॥ अन्या
नपितदामुख्यान्वानरान्बहुभिःशरैः॥ ४६॥ अर्दयामाससंक्रुद्धःकालाग्निरिवमूर्छितः ॥ सशरैःसूर्यसंकाशैःसुमुक्तैःशीघ्रगामिभिः
॥ ४७॥ वानराणामनीकानिनिर्ममंथमहारणे॥ आकुलांवानरींसेनांशरजालेनपीडितां ॥ ४८॥ हृष्टःसपरयाप्रीत्याददर्शक्षतजो
क्षितां॥ पुनरेवमहातेजाराक्षसेंद्रात्मजोबली ॥ ४९॥ संसृज्यबाणवर्षंचशस्त्रवर्षंचदारुणं॥ ममर्दवानरानीकंपरितस्त्विंद्रजिद्बली
॥ ५०॥ स्वसैन्यमुत्सृज्यसमेत्यतूर्णंमहाहवेवानरवाहिनीषु॥ अदृश्यमानःशरजालमुग्रंववर्षनीलांबुधरोयथांबु॥ ५१ ॥ तेशक्रजि
द्बाणविशीर्णदेहामायाहताविस्वरमुन्नदंतः॥ रणेनिपेतुर्हरयोद्रिकल्पायथेंद्रवज्राभिहतानगेंद्राः ॥ ५२॥ तेकेवलंसंदृदृशुःशिताग्रा
न्बाणान्रणेवानरवाहिनीषु॥ मायाविगूढंचसुरेंद्रशत्रुंनचात्रतंराक्षसमप्यपश्यन्॥ ५३ ॥ ततःसरक्षोधिपतिर्महात्मासर्वादिशोबा
णगतैःशिताग्रैः ॥ प्रच्छादयामासरविप्रकाशैर्विदारयामासचवानरेंद्रान्॥५४॥ सशूलनिस्त्रिंशपरश्वधानिव्याविद्धदीप्तानलसप्र
भाणि॥ सविस्फुलिंगोज्वलपावकानिववर्षतीव्रंप्लवगेंद्रसैन्ये॥५५॥ ततोज्वलनसंकाशैर्बाणैर्वानरयूथपाः॥ ताडिताःशक्रजिद्बाणैः
प्रफुल्लाइवकिंशुकाः॥ ५६॥ प्रफुल्लाःकिंशुकाइवासन्नितिशेषः ॥ ५६ ॥

शनैर्नेत्रेषुताडिताइत्यन्वयः ॥ अन्योन्यंविविशुःअन्योन्य गात्रंसमाश्लिष्यतस्थुः ॥ ५७॥ ५८ ॥५९॥ ६० ॥६१॥ ६२ ॥ ६३ ॥ प्रसक्तं प्रकृतंप्राप्तंब्रह्मास्त्रमाश्रित्य अस्मानावामेवार्दयति ॥ ६४ ॥ नष्टदेहोऽदृष्टदेहः ॥ ६५ ॥ नन्वदृष्टदेहत्यापिसंहारसाधनैःशब्दवेध्यादिदिव्यास्त्रैर्हननंकार्यमितिचेन्न ॥ भगवतोब्रह्मणआज्ञायामारुतिनेवास्माभिरपिपालनौचित्येनैतत्सहनस्यैवौचित्यादित्याशयेनाह॥ मन्येइति ॥ अचिंत्यः अचिंत्यवैभवः योस्यसकलसंसारस्यप्रभवःस्रष्टा प्रकारात्संहर्ताचस्वयंभूर्हिरण्यगर्भोस्ति

उदीक्षमाणागगनंकेचिन्नेत्रेषुताडिताः॥शनैर्विविशुरन्योन्यंपेतुश्चजगतीतले ॥ ५७॥ हनूमंतंचसुग्रीवमंगदंगंधमादनं॥ जांबवंतंसुषेणंचवेगदर्शिनमेवच ॥ ५८॥ मैंदंचद्विविदंनीलंगवाक्षंगवयंतथा ॥ केसरिंहरिलोमानंविद्युद्दंष्ट्रंचवानरं ॥ ५९ ॥ सूर्याननंज्योतिर्मुखंतथादधिमुखंहरिं ॥ पावकाक्षंनलंचैवकुमुदंचैववानरं॥६०॥ प्रासैःशूलैःशितैर्बाणैरिंद्रजिन्मंत्रसंहितैः ॥ विव्याधहरिशार्दूलान्सर्वांस्तान्राक्षसोत्तमः॥६१॥ सवैगदाभिर्हरियूथमुख्यान्निर्भिद्यबाणैस्तपनीयवर्णैः॥ ववर्षरामंशरवृष्टिजालैःसलक्ष्मणंभास्कररश्मिकल्पैः॥ ६२॥ सबाणवर्षैरभिवृष्यमाणोधारानिपातानिवतानचित्य ॥ समीक्ष्यमाणःपरमाद्भुतश्रीरामस्तदालक्ष्मणमित्युवाच॥ ६३॥ असौपुनर्लक्ष्मणराक्षसेंद्रोमहास्त्रमाश्रित्यसुरेंद्रशत्रुः॥ निपातयित्वाहरिसैन्यमस्मान्शितैःशरैरर्दयतिप्रसक्तं ॥ ६४ ॥ स्वयंभुवादत्तवरोमहात्मासमाहितोंतर्हितभीमकायः॥ कथंनुशक्योयुधिनष्टदेहोनिहंतुमद्येंद्रजिदुद्यतास्त्रः ॥ ६५ ॥ मन्येस्वयंभूर्भगवानचिंत्यस्तस्यैतदस्त्रंप्रभवश्चयोस्य॥ बाणावपातंत्वमिहाद्यधीमन्मयासहाव्यग्रमनाःसहस्व॥६६॥

तस्यभगवतएतदस्त्रं एतदस्त्रवैभवमित्येवमन्येजानामि अतस्तत्प्रदत्तमिमंबाणावपातंमयासहाव्यग्रमनाभगवत्ध्यानैकचित्तोभूत्वा भगवत्ध्यानबलेनसहस्व ॥ धीमन्निति हेतुगर्भविशेषणं ॥ यतस्त्वमपिब्रह्मध्यानसंपन्नस्तस्मात्सहस्व ॥ एवंहिभगवदनुग्रहादस्माकमपिजयोभविष्यतिनान्यथेत्यर्थः ॥ ६६ ॥

पतिताप्यशूरं पतिताभुविपतिताअप्यशूराःप्रशस्तवीर्यायस्मिन्तत् ॥ ६७ ॥ एतत्सहनस्यैवैतदुपरमोपायत्वमपीत्याह ॥ आवामिति ॥ हतहर्षरोषौ अप्रकाशितहर्षरोषविकारौ ॥ अतएवविसंज्ञाविवावांपतितौदृष्ट्वा रणाग्र्यलक्ष्मींसमासाद्यध्रुवमसावमरारिवासं लंकांप्रवेक्ष्यति ॥ पश्चाद्यदस्माभिरनुष्ठेयंतत्करिष्यावइतिशेषः ॥ रणाग्र्येत्यादिनासमूलनाशाशक्तिःसूचिता ॥६८॥ विशस्तौ पीडितौ ॥६९॥७०॥ इतिरामाभि०वा०यु०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥७३॥ ॥७॥ ॥७॥ तयोःराघवयोः रणाग्रे रणमुखे

प्रच्छादयत्वेषहिराक्षसेंद्रःसर्वाधिकःसायकवृष्टिजालैः॥ एतच्चसर्वंपतिताग्र्यशूरंनभ्राजतेवानरराजसैन्यं ॥ ६७॥ आवांतुदृष्ट्वापतितौविसंज्ञौनिवृत्तयुद्धौहतहर्षरोषौ॥ ध्रुवंप्रवेक्ष्यत्यमरारिवासमसौसमासाद्यरणाग्र्यलक्ष्मीं ॥ ६८॥ ततस्तुतावींद्रजितोस्त्रजालैर्बभूवतुस्तत्रतदाविशस्तौ ॥ सचापितौतत्रविषादयित्वाननादहर्षाद्युधिराक्षसेंद्रः ॥ ६९ ॥ ततस्तदावानरसैन्यमेवंरामंचसंख्येसहलक्ष्मणेन॥ निषूदयित्वासहसाविवेशपुरींदशग्रीवभुजाभिगुप्तां॥ संस्तूयमानःसतुयातुधानैःपित्रेचसर्वंदूषितोभ्युवाच॥ ७० ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०आ०यु०त्रिसप्ततितमःसर्गः ॥७३॥ ॥७॥ ॥७॥ तयोस्तदासादितयोरणाग्रेमुमोहसैन्यंहरियूथपानां॥ सुग्रीवनीलांगदजांबवंतौनचापिकिंचित्प्रतिपेदिरेते॥ १ ॥ततोविषण्णंसमवेक्ष्यसर्वेविभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः॥ उवाचशाखामृगराजवीरानाश्वासयन्प्रतिमैर्वचोभिः॥ २॥ माभैष्टनास्त्यत्रविषादकालोयदार्यपुत्रौत्यवशौविषण्णौ॥ स्वयंभुवोवाक्यमथोद्वहंतौयत्सादितौविंद्रजितास्त्रजालैः॥३॥ सादितयोर्निश्चेष्टीकृतयोः॥१॥ अप्रतिमैःअत्यंतंकालोचितैः॥२॥ तदेवाह॥ माभैष्टेति ॥ अत्रास्यामवस्थायांविषादकालो विषादावसरोनास्ति कुतस्तत्राह॥ यदिति॥ यद्यस्मात्स्वयंभुवोवाक्यमुद्वहंतौ तदाज्ञांपरिपालयंतौ॥ अतएवविवशौ अस्त्रप्रयोगप्रवृत्तिरहितौ ॥ अथानंतरं तस्मादेवेंद्रजितासादितौ इतियत्तस्माद्विषण्णावेव नतुप्राणपीडावंतावतोमाभैष्ट॥ यद्वा एतावत्रशौविषण्णाविति यत्तत्र विषयेमाभैष्ट॥ एतयोर्विषण्णयोरस्मान्कोवारक्षिष्यतीतिशत्रुभ्योभयंमाभूत् ॥ अत्रैतद्विषयेविषादकालोनास्ति॥ यत्यस्मात्स्वयंभुवोवाक्यंमंत्ररूपंउद्वहंतौमानयंतावेंद्रजिदस्त्रजालैःसादितौसादितावेव येतोब्रह्मसंमाननार्थंस्वयमेवपतिताविति माभैष्टेत्यर्थः॥ २॥

राघवाभ्यांक्षंतुंयोग्यमस्त्ररावणेरस्तीत्याह ॥ तस्मैइति ॥कोत्रविषादकालःनकोपि क्षणानंतरमुत्थास्यतइतिशेषः॥ ४॥ मारुतिस्तदाविभीषणवचःश्रुत्वा तद्ब्राह्ममस्त्रंमानयित्वा सर्वेणाप्यनुसरणीयमेवेतिपूजयित्वाविभीषणंप्रतीदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अस्त्रहते ब्रह्मास्त्रहते॥ आश्वासयावहे विचार्यैतिशेषः ॥६ ॥ तदारात्रावित्यनेनसप्तम्यांरात्रावयमस्त्रप्रयोगइतिसूचितं ॥ ७ ॥ प्रस्रवद्भिःमूत्रमितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दद्दशाते हतान्रणेहतप्रायानित्यर्थः ॥११ ॥ पंचमश्वासौशेषोभागश्च तेनप्रातःसंगवमध्यान्हापराह्णसाया

तस्मैतुदत्तंपरमास्त्रमेतत्स्वयंभुवाब्राह्मममोघवीर्यं॥ तन्मानयंतौयुधिराजपुत्त्रौनिपातितौकोत्रविषादकालः ॥ ४॥ ब्राह्ममस्त्रंततोधी
मान्मानयित्वातुमारुतिः॥ विभीषणवचःश्रुत्वाहनुमानिदमब्रवीत्॥ ५॥ अस्मिन्नस्त्रहतेसैन्येवानराणांतरस्विनां ॥ योयोधारयतेप्रा
णांस्तंतमाश्वासयावहे॥ ६॥ तावुभौयुगपद्वीरौहनूमद्राक्षसोत्तमौ॥ उल्काहस्तौतदारात्रौरणशीर्षेविचेरतुः॥ ७॥ भिन्नलांगूलहस्तो
रुपादांगुलिशिरोधरैः॥ स्रवद्भिःक्षतजंगात्रैःप्रस्रवद्भिःसमंततः॥ ८ ॥पतितैःपर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतां॥ शस्त्रैश्चपतितैर्दीनैर्ददृशा
तेवसुंधरां॥ ९॥ सुग्रीवमंगदंनीलंशरभंगंधमादनं॥ जांबवंतंसुषेणंचवेगदर्शिनमेवच॥ १० ॥मैंदंनलंज्योतिमुखंद्विविदंचापिवान
रं॥विभीषणोहनूमांश्चददृशातेहतान्रणे॥ ११॥ सप्तषष्टिर्हताःकोट्योवानराणांतरस्विनां॥अन्हःपंचमशेषेणवल्लभेनस्वयंभुवः॥ १२॥
सागरौघनिभंभीमंदृष्ट्वावाणार्दितंबलं॥मार्गतेजांबवंतंचहनूमान्सविभीषणः॥ १३॥स्वभावजरयायुक्तंवृद्धंशरशतैश्चितं॥प्रजापति
सुतंवीरंशाम्यंतमिवपावकं॥ १४॥ दृष्ट्वासमभिसंक्रम्यपौलस्त्योवाक्यमब्रवीत्॥ कच्चिदार्यशरैस्तीक्ष्णैर्नप्राणाध्वंसितास्तव॥ १५॥

क्रेषु षट्घटिकात्मकेषु पंचमेनसायान्हेनेत्यर्थः ॥ चतुर्भिर्भागैश्चब्रह्मास्त्रसाधनमितिबोध्यं ॥ सप्तषष्टिकोटिवानरहननेसामर्थ्यमाह ॥ वल्लभेनस्वयंभुवइति॥ स्वयंभूवल्लभेनब्र
ह्मास्त्रेणापरिमितप्राणिहननसमर्थेनहतमितिभगवद्वैभवमेवैतदितिभावः ॥१२॥ मार्गते विशिष्येत्यर्थः॥ तस्यबहुज्ञत्वाद्युपायप्रश्नार्थमितिभावः ॥ १३ ॥ स्वभावजरयायुक्तं
वयःस्वभावाज्जरयावलीपलितादिनायुक्तं ॥ १४ ॥ १५ ॥

कृच्छ्राद्वाक्यंप्रत्युत्तरंवाक्यमभ्युद्विरन्नुच्चारयन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ येनांजनादेवीसुप्रजाः सुपुत्रवती ॥ १८ ॥ आर्यपुत्रौ राघवौ ॥१९॥ आर्य जांबवन् ॥ २० ॥ २१॥२२॥
जीवितशाततोभवेत् जीवनहेतोस्तएवबलाभसंभवादितिभावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ विव्यथितेंद्रियः विशेषेणव्यथितानींद्रियाणियस्यसः ॥ २५॥ २६ ॥ विक्रमपर्याप्तः

विभीषणवचःश्रुत्वाजांबवान्ऋक्षपुंगवः॥ कृच्छ्रादभ्युद्विरन्वाक्यमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ नैर्ऋतेंद्रमहावीर्यस्वरेणत्वाभिलक्षये ॥
विद्धगात्रैःशितैर्बाणैर्नत्वांपश्यामिचक्षुषा ॥ १७॥ अंजनासुप्रजायेनमातरिश्वाचसुव्रत॥ हनूमान्वानरश्रेष्ठःप्राणान्धारयतेक्वचि
त्॥ १८॥ श्रुत्वाजांबवतोवाक्यमुवाचेदंविभीषणः॥ आर्यपुत्रावतिक्रम्यकस्मात्पृच्छसिमारुतिं ॥ १९॥ नैवराजनिसुग्रीवेनांगदे
नापिराघवे॥ आर्यसंदर्शितःस्नेहोयथावायुसुतेपरः॥ २०॥ विभीषणवचःश्रुत्वाजांबवान्वाक्यमब्रवीत् ॥ शृणुनैर्ऋतशार्दूलयस्मा
त्पृच्छामिमारुतिं॥ २१॥ अस्मिञ्जीवतिवीरेतुहनमप्यहतंबलं॥ हनूमत्युज्झितप्राणेजीवंतोपिमृतावयं॥ २२॥ धरतेमारुतिस्तातमा
रुतप्रतिमोयदि॥ नैश्चानरसमोवीर्येजीवितशाततोभवेत्॥ २३॥ ततोवृद्धमुपागम्यविनयेनाभ्यवादयत्॥ गृह्यजांबवतःपादौहनू
मान्मारुतात्मजः॥ २४॥ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंतदाविव्यथितेंद्रियः॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्यतेप्लवगोत्तमः ॥ २५॥ ततोब्रवीन्महा
तेजाहनूमंतंसजांबवान्॥ आगच्छहरिशार्दूलवानरांस्त्रातुमर्हसि॥ २६॥ नान्योविक्रमपर्याप्तस्त्वमेषांपरमःसखा॥ त्वत्पराक्रमका
लोयंनान्यंपश्यामिकंचन॥ २७॥ ऋक्षवानरवीराणामनीकानिप्रहर्षय॥ विशल्यौकुरुचाप्येतौसादितौरामलक्ष्मणौ॥ २८॥ गत्वा
परममध्वानमुपर्युपरिसागरं॥ हिमवंतंनगश्रेष्ठंहनूमन्गंतुमर्हसि॥ २९॥

पर्याप्तविक्रमः ॥ २७ ॥ सादितौ पीडितौ ॥२८ ॥ सागर

मित्युपरियोगेषष्ठ्यर्थेद्वितीया ॥ २९ ॥

कांचनं स्वर्णमयं ॥ अत्युग्रं सिंहादिभिर्दुष्प्रवेशं ऋषभं तदाख्यं ॥ ३० ॥ तयोःशिखरयोः ऋषभकैलासशिखरयोरित्यर्थः॥३१॥ ओषधयोदीप्ताः दीप्ताऔषधीरित्यर्थः॥३२॥ सुवर्णकरणीं स्वर्णसमानवर्णस्यदेहादेःकरणीं ॥ सवर्णेतिपाठे पूर्ववर्णसमानवर्णकरणीमित्यर्थः ॥ संधानीं छिन्नशिरःकबंधयोरपियथापूर्वंनाडीसंधानकरणीं ॥३३॥ प्राणैर्यो

ततःकांचनमत्युग्रन्नृषभंपर्वतोत्तमं॥ कैलासशिखरंचात्रद्रक्ष्यस्यरिनिषूदन ॥ ३० ॥ तयोःशिखरयोर्मध्येप्रदीप्तमतुलप्रभं॥ सर्वौषधियुतंवीरद्रक्ष्यस्यौषधिपर्वतं॥ ३१ ॥ तस्यवानरशार्दूलचतस्रोमूर्ध्निसंभवाः॥ द्रक्ष्यस्योषधयोदीप्तादीपयंतीर्दिशोदश॥ ३२॥ मृतसंजीवनींचैवविशल्यकरणीमपि॥ सुवर्णकरणींचैवसंधानींचमहौषधीं॥ ३३ ॥ ताःसर्वाहनुमन्गृह्यक्षिप्रमागंतुमर्हसि॥ आश्वासयहरीन्प्राणैर्योज्यगंधवहात्मज॥ ३४ ॥ श्रुत्वाजांबवतोवाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः॥ आपूर्यतबलोद्धर्षैर्वायुवेगैरिवार्णवः ॥ ३५॥ स पर्वततटाग्रस्थःपीडयन्पर्वतोत्तमं ॥ हनूमान्दृश्यतेवीरोद्वितीयइवपर्वतः॥ ३६॥ हरिपादविनिर्भग्नोनिषसादसपर्वतः ॥ नशशाकतदात्मानंवोढुंभृशनिपीडितः ॥ ३७॥ तस्यपेतुर्नगाभूमौहरिवेगाच्चजज्वलुः॥ शृंगाणिचव्यकीर्यंतपीडितस्यहनूमता॥ ३८ ॥ तस्मिन्संपीड्यमानेतुभग्नद्रुमशिलातले॥ नशेकुर्वानराःस्थातुंघूर्णमानेनगोत्तमे ॥ ३९ ॥ साघूर्णितमहाद्वाराप्रभग्नगृहगोपुरा॥ लंकात्रासाकुलारात्रौन्नृत्येवाभवत्तदा ॥ ४० ॥ पृथिवीधरसंकाशोनिपीड्यपृथिवीधरं॥ पृथिवींक्षोभयामाससार्णवांमारुतात्मजः ॥ ४१ ॥

॥ १४३ ॥

जयित्वाआश्वासयेत्यन्वयः ॥ ३४ ॥ बलोद्धर्षैर्बलोद्रेकैः ॥३५॥ पर्वततटाग्रस्थः त्रिकूटशिखरस्थः॥ ३६ ॥ हरिपादविनिर्भग्नः तत्पादभाराक्रांतः निषसाद निविष्टोभूत् ॥ ३७ ॥ हरिवेगाद्धनूमतउत्पतनवेगात् ॥ नगावृक्षाःपेतुः परस्परसंघर्षजाग्निवशतोजज्वलुश्च ॥३८ ॥ तस्मिन्त्रिकूटपर्वतेघूर्णमानेनगोत्तमे वानराःस्थातुंनशेकुः ॥ त्रिकूटस्यैवयुद्धभूमित्वात्तच्छिखरस्यैवचलंकात्वात् ॥३९॥ अतएवसाघूर्णितेत्यनेनलंकाक्षोभउच्यते ॥ प्रनृत्येव प्रवृत्तनृत्येव ॥ ४०॥ ४१ ॥

वडवामुखवज्ज्वाज्वल्यमानंमुखंविवृत्य व्यादाय राक्षसांस्त्रासयन्नुपंउच्चैर्ननाद ॥ यावदौषध्यानयनंतावद्रक्षोनिर्गमोमाभूदितितेषांत्रासार्थंननादेतिभावः ॥४२॥४३ ॥ समीहत चिंतितवान् ॥ ४४ ॥ सपुच्छमित्यनेनजातिवर्णनं ॥ ४५ ॥ प्राकृतवानरान् त्रिकूटवनेनित्यवासान्प्राकृतवानरान् तेक्षीणवेगाः अनुगतदक्षखंडादयः ॥ ४६ ॥ भुजंगा

पद्भ्यांतुशैलमाविध्यवडवामुखवन्मुखं॥ विवृत्योग्रंननादोच्चैस्त्रासयन्त्रजनीचरान् ॥४२॥ तस्यनानद्यमानस्यश्रुत्वानिनदमुत्तमं॥ लंकास्थाराक्षसव्याघ्रानशेकुःस्पंदितुंक्वचित्॥ ४३ ॥ नमस्कृत्वासमुद्रायमारुतिर्भीमविक्रमः ॥ राघवार्थेपरंकर्मसमीहतपरंतपः ॥४४॥ सपुच्छमुद्यम्यभुजंगकल्पंविनम्यपृष्ठंश्रवणेन्विकुच्य॥ विवृत्यवक्त्रंवडवामुखाभमापुप्लुवेव्योम्निसचंडवेगः॥४५॥ सदक्षखंडांस्तरसाजहारशैलान्शिलाःप्राकृतवानरांश्च ॥ बाहूरुवेगोद्धतसंप्रणुन्नास्तेक्षीणवेगाःसलिलेनिपेतुः ॥ ४६ ॥ सतौप्रसार्यौरगभोगकल्पौभुजौभुजंगारिनिकाशवीर्यः॥ जगामशैलंनगराजमग्र्यंदिशःप्रकर्षन्निववायुसूनुः ॥ ४७॥ ससागरंघूर्णितवीचिमालंतदंभसाभ्रामितसर्वसत्वं॥ समीक्ष्यमाणःसहसाजगामचक्रंयथाविष्णुकराग्रमुक्तं ॥ ४८ ॥ सपर्वतान्पक्षिगणान्सरांसिनदीस्तटाकानिपुरोत्तमानि ॥ स्फीताञ्जनांस्तानपिसंप्रवीक्ष्यजगामवेगात्पितृतुल्यवेगः॥ ४९ ॥ आदित्यपथमाश्रित्यजगामसगतश्रमः ॥ हनूमांस्त्वरितोवीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः॥ ५० ॥ जवेनमहतायुक्तोमारुतिर्वातरंहसा ॥ जगामहरिशार्दूलोदिशःशब्देननादयन्॥५१ ॥ स्मरञ्जांबवतोवाक्यंमारुतिर्भीमविक्रमः॥ ददर्शसहसाचापिहिमवंतंमहाकपिः॥५२॥ नानाप्रस्रवणोपेतंबहुकंदरनिर्झरं॥ श्वेताभ्रचयसंकाशैःशिखरैश्चारुदर्शनैः॥ शोभितंविविधैर्वृक्षैरगमत्पर्वतोत्तमं॥ ५३॥

रिर्गरुडः॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जनान्जनपदान् ॥ ४९ ॥५०॥

॥५१॥ स्मरन्जांबवतोवाक्यं तद्वाक्यस्मरणं वेगवशादौषधादिपर्वतमतीत्यगमननिवृत्यर्थं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

सुरर्षिसंघोत्तमेति ॥ उत्तमसुरर्षिसंघैरित्यर्थः ॥ ५४ ॥ तद्दृष्टदेवतादिस्थानानांनामान्याह ॥ सब्रह्मेति ॥ ब्रह्मकोशं भगवतोहिरण्यगर्भस्यस्थानं ब्रह्मप्रपद्ये ब्रह्मकोशंप्रपद्येइत्यादिश्रुतिसिद्धं ॥ रजतालयं हिरण्यगर्भापरमूर्तेरजतनाभेःस्थानं ॥ रुद्रशरप्रमोक्षं यत्रस्थानेस्थित्वा रुद्रःत्रिपुरसंहारायशरंमुमोचतत्स्थानं ॥ हयाननं भगवतोहयग्रीवस्यस्थानं ॥ ब्रह्मशिरोब्रह्मास्त्रदेवता तत्स्थानं ॥ तत्रतत्रनित्यसन्निहितान्वैवस्वतकिंकरांश्चददर्श ॥ ५५ ॥ वन्ह्यालयमिति ॥ सूर्यनिबंधनं ॥ सूर्याणांयत्रस्थाने निबंधनं समावे

सतंसमासाद्यमहानगेंद्रमतिप्रवृद्धोत्तमहेमशृंगं ॥ ददर्शपुण्यानिमहाश्रमाणिसुरर्षिसंघोत्तमसेवितानि ॥ ५४ ॥ सब्रह्मकोशंरजतालयंचशक्रालयंरुद्रशरप्रमोक्षं ॥ हयाननंब्रह्मशिरश्चदीप्तंददर्शवैवस्वतकिंकरांश्च ॥ ५५ ॥ वन्ह्यालयंवैश्रवणालयंचसूर्यप्रभंसूर्यनिबंधनंच ॥ ब्रह्मालयंशंकरकार्मुकंचददर्शनाभिंचवसुंधरायाः ॥ ५६ ॥ कैलासमुग्रंहिमवच्छिलांचतंवैदूर्यपंकांचनशैलमग्र्यं ॥ प्रदीप्तसर्वौषधिसंप्रदीप्तंददर्शसर्वौषधिपर्वतेंद्रं ॥ ५७ ॥ सतंसमीक्ष्यानलराशिदीप्तंविसिस्मियेवासवदूतसूनुः ॥ आप्लुत्यतंचौषधिपर्वतेंद्रंतत्रौषधीनांविचयंचकार ॥ ५८ ॥ सयोजनसहस्राणिसमतीत्यमहाकपिः ॥ दिव्यौषधिधरंशैलंव्यचरन्मारुतात्मजः ॥ ५९ ॥ महौषध्यस्ततःसर्वास्तस्मिन्पर्वतसत्तमे ॥ विज्ञायार्थिनमायांतंततोजग्मुरदर्शनं ॥ ६० ॥ सतामहात्माहनुमानपश्यंश्चुकोपशेषाच्चभृशंननाद ॥ अमृष्यमाणोग्निसमानचक्षुर्महीधरेंद्रंतमुवाचवाक्यं ॥ ६१ ॥ किमेतदेवंमुविनिश्चितंतेयद्राघवेनासिकृतानुकंपः ॥ पश्याद्यमद्वादुवलाभिभूतोविकीर्णमात्मानमथोनगेंद्र ॥ ६२ ॥

॥ १४४॥

शस्तत्स्थानं अतएवतत्सूर्यप्रभं ॥ ब्रह्मालयं चतुर्मुखब्रह्मस्थानं ॥ शंकरकार्मुकं पिनाकाख्यराजस्थानं ॥ वसुंधरायाःनाभिं भूमाभिसंज्ञं प्राजापत्यंस्थानं ॥ ५६ ॥ हिमवच्छिलां ॥ भगवतोरुद्रस्यतपःसमाधिपीठं तंवैदूर्यं जांबवदुपदिष्टं ॥ ५७ ॥ वासवस्य मेघस्वरूपिणोदेवराजस्यदूतः प्रेरकोवायुरित्यर्थः ॥ विचयं मार्गणं ॥ ५८ ॥ योजनसहस्राणि सहस्रशब्दोऽनेकोपलक्षणं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ किमेतदिति ॥ यद्राघवेकृतानुकंपोनासि एवंप्रकारमेतदौदासीन्यंबलादित्यर्थः ॥ स्वबलादितिचेत्तत्राह ॥ पश्येति ॥ ६२ ॥

सनागं सगजं उन्ममाथ उत्पाटयामास ॥ ६३ ॥ अतःसतमिति ॥ ६४ ॥ तंतदित्यर्थः ॥ प्रतिभास्कराभः प्रतिसूर्यसदृशः रवेःसमीपेइत्यनेन सूर्योदयोत्तरमेतदानयनमिति लभ्यते ॥ ६५ ॥ सपावकेन साग्निज्वालेन अर्पितेन स्वकरार्पितेन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ यदि महौषधीनां गंधमाघ्राय राघवौ हरिप्रवीराश्च यथापूर्वमत्यंतंस्वस्थास्तदौषधिगंधस्य रक्षःसाधारणत्वात्तेषामनुत्थानेहेतुमाह ॥ यदेति ॥ मानार्थ अर्थशब्दोनिवृत्तिवाची ॥ शत्रूणांहतराक्षसेयत्ताज्ञानाभावार्थमित्यर्थः ॥ तत्परिज्ञानेतु अवशि

सतस्यशृंगंसनगंसनागंसकांचनंधातुसहस्रजुष्टं ॥ विकीर्णकूटंज्वलिताग्रसानुंप्रगृह्यवेगात्सहसोन्ममाथ ॥ ६३ ॥ सतंसमुत्पाट्यखमुत्पपातवित्रास्यलोकान्ससुरान्सुरेंद्रान् ॥ संस्तूयमानःखचरैरनेकैर्जगामवेगाद्गरुडोग्रवेगः ॥ ६४ ॥ सभास्कराध्वानमनुप्रपन्नस्तंभास्कराभंशिखरंप्रगृह्य ॥ बभौतदाभास्करसन्निकाशोरवेःसमीपेप्रतिभास्कराभः ॥ ६५ ॥ सतेनशैलेनभृशंरराजशैलोपमोगंधवहात्मजस्तु ॥ सहस्रधारेणसपावकेनचक्रेणखेविष्णुरिवार्पितेन ॥ ६६ ॥ तंवानराःप्रेक्ष्यतदाविनेदुःसतानपिप्रेक्ष्यमुदाननाद ॥ तेषांसमुत्कृष्टरवंनिशम्यलंकालयाभीमतरंविनेदुः ॥ ६७ ॥ ततोमहात्मानिपपाततस्मिन्शैलोत्तमेवानरसैन्यमध्ये ॥ हर्युत्तमेभ्यःशिरसाभिवाद्यविभीषणंतत्रचसस्वजेसः ॥ ६८ ॥ तावप्युभौमानुषराजपुत्रौतंगंधमाघ्रायमहौषधीनां ॥ बभूवतुस्तत्रतदाविशल्यावुत्तस्थुरन्येचहरिप्रवीराः ॥ ६९ ॥ सर्वेविशल्याविरुजाःक्षणेनहरिप्रवीराश्चहताश्चयेस्युः ॥ गंधेनतासांप्रवरौषधीनांसुमानिशांतेष्विवसंप्रबुद्धाः ॥ ७० यदाप्रभृतिलंकायांयुध्यंतेहरिराक्षसाः ॥ तदाप्रभृतिमानार्थमाज्ञयारावणस्यच ॥ ७१ ॥ येहन्यंतेरणेतत्रराक्षसाःकपिकुंजरैः ॥ हताहतास्तुक्षिप्यंतेसर्वएवतुसागरे ॥ ७२ ॥

दृष्टबलस्यात्मीयस्यज्ञात्वा वानराःलंकांप्रविशेयुस्तेमाप्रविक्ष्यन्नित्येतदर्थोयं रावणस्येश्वरेच्छयाविचारः ॥ ७१ ॥ हताहताइतिवीप्सा सर्वएवहताइत्यर्थः ॥ ७२ ॥

ओषधीशैलमितिदीर्घआर्षः ॥ आश्विनकृष्णाष्टम्यामिदं ॥ ७३ ॥ कतकः॥६७॥ इतिरामाभिरा०वा०यु०चतुःसप्ततितमःसर्गः ॥७४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति अर्थ्यमर्थादनपेतमयेकर्तव्यं विज्ञापयन् ॥ १ ॥ निषूदिताः राघवाभ्यामितिशेषः ॥ तस्मादिदानीमुपनिर्हारं पुररक्षां दातुं संपादयितुं नार्हतीतिकतकः ॥ उपनिर्हारंनिष्क्रम्य युद्धप्रदानमितितीर्थः ॥ उपनिर्हारं युद्धावहारमस्माकंदातुं नार्हतीत्यर्थः ॥ अनेनान्यदायुद्धावहारोजानइतिज्ञायतइत्यन्ये ॥ २ ॥ अतोयेयेमहाबलाःसंति ॥ लघवः क्षि

ततोहरिर्गंधवहात्मजस्तुतमौषधीशैलमुदग्रवेगः॥ निनायवेगाद्धिमवंतमेवपुनश्चरामेणसमाजगाम ॥ ७३॥ इत्यार्षेश्रीम०वा० यु०चतुःसप्ततितमःसर्गः॥७४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ततोब्रवीन्महातेजाःसुग्रीवोवानरेश्वरः ॥ अर्थ्यंविज्ञापयंश्चापि हनूमंतमिदंवचः॥ १ ॥ यतोहतःकुंभकर्णःकुमाराश्चनिषूदिताः॥ नेदानीमुपनिर्हारंरावणोदातुमर्हति ॥ २॥ येयेमहाबलाःसंतिलघ वश्चप्लवंगमाः॥लंकामभिपतंत्वाशुगृह्योल्काःप्लवगर्षभाः॥३॥ततोस्तंगतआदित्येरौद्रेतस्मिन्निशामुखे॥लंकामभिमुखाःसोल्काज ग्मुस्तेप्लवगर्षभाः॥ ४॥उल्काहस्तैर्हरिगणैःसर्वतःसमभिद्रुताः ॥ आरक्षस्थाविरूपाक्षाःसहसाविप्रदुद्रुवुः॥ ५॥ गोपुराट्टप्रतोलीषु चर्यासुविविधासुच॥ प्रासादेषुचसंहृष्टाःसस्रृजुस्तेहुताशनं॥ ६॥ तेषांगृहसहस्राणिददाहहुतभुक्तदा ॥ प्रासादाःपर्वताकाराःपतं तिधरणीतले॥७॥ अगरुर्दह्यतेतत्रपरंचैवसुचंदनं॥ मौक्तिकामणयःस्निग्धावज्रंचापिप्रवालकं॥८॥

॥१४५॥

प्रकारिणस्तेसर्वे उल्कागृहीत्वा लंकामभ्युत्पतंतु दाहायेतिभावः ॥ ३ ॥ ततोस्तमिति ॥ पूर्वदिवसापररात्रिशेषे उल्काहस्ताभ्यां हनूमद्विभीषणाभ्यां जांबवदन्वेषणं ततस्तन्नियोगतउषसि पर्वताहरणायग मनं अथाहरणं पुनश्चतत्रापणं पुनरागमनमिति त्रिंशद्घटिकामध्येसर्वं ततःपुनःप्रदोषे हनुमदादीनांलंकादाहगमनमितिकतकादयः ॥ ४ ॥ आरक्षोद्वाराणि तत्स्थाद्वाररक्षि णोविरूपाक्षाराक्षसाः ॥ आरक्षोगुल्ममित्यन्ये ॥ ५ ॥ अट्टः गृहोपरितनंगृहं ॥ स्यादट्टःक्षौममस्त्रियामितिवा ॥ प्रतोली रथ्या ॥ चर्या अल्परथ्या ॥ ६ ॥ तेषां वानराणां सं बंधीद्रुतभूकूददाह ॥ पतंति अपतन् ॥ ७ ॥ दह्यते दग्धः ॥ ८ ॥

और्णं ऊर्णासूत्रनिर्मितं ॥ आविकं अविरोमनिर्मितं ऊर्णात्वितरेषामपीतिनपौनरुक्त्यं ॥ कांचनंभांडं सौवर्णमुपकरणं ॥९॥ वाजिभांडपरिच्छदं वाजिनां भांडमलंका रः परिच्छदः पल्ययनादिश्च ॥ तन्नानाअनेकं विकृतसंस्थानं विचित्रविन्यासं ॥ रथभांडान्यथालंकारान् संस्कृतान्सम्ययचितान् ॥ भांडशब्दोऽलंकारमात्रवाची रथभां डेत्युक्तेः ॥ अतएववाजिभांडेत्यत्रवाजिग्रहणंचरितार्थं अश्वालंकारवाचित्वेनुतद्वैय्यर्थ्यस्पष्टमेव ॥ तत्वेपिकर्णावतंसादिवत्साहित्यबोधनार्थंतत्रसः ॥ रथभांडेत्यत्रतुलाक्षणि

क्षौमंचदह्यतेतत्रकौशेयंचापिशोभनं॥ आविकंविविधंचौर्णकांचनंभांडमायुधं॥९॥ नानाविकृतसंस्थानंवाजिभांडपरिच्छदं॥ ग जग्रैवेयकक्ष्याश्चरथभांडांश्चसंस्कृतान्॥१०॥ तनुत्राणिचयोधानांहस्त्यश्वानांचचर्मच॥ खड्गाधनूंषिज्याबाणास्तोमरांकुशशक्तयः ॥ ११ ॥ रोमजंवालजंचर्मव्याघ्रजंचांडजंबहु॥ मुक्तामणिविचित्रांश्चप्रासादांश्चसमंततः॥ १२॥ विविधानस्त्रसंघातानग्निर्दहति तत्रवै॥ नानाविधान्गृहांश्चित्रान्ददाहहुतभुक्तदा॥ १३॥ आवासान्राक्षसानांचसर्वेषांगृहगृध्रुनां॥ हेमचित्रतनुत्राणांस्त्रग्भांडांवर धारिणां॥ १४॥ शीधुपानचलाक्षाणांमदविह्वलगामिनां॥ कांतालंबितवस्त्राणांशत्रुसंजातमन्युनां ॥ १५॥ गदाशूलासिहस्तानां खादतांपिबतामपि॥ शयनेषुमहार्हेषुप्रसुप्तानांप्रियैःसह॥ १६॥ त्रस्तानांगच्छतांतूर्णंपुत्रानादायसर्वतः॥ तेषांशतसहस्राणितदा लंकानिवासिनां॥ १७॥ अदहत्पावकस्तत्रजज्वालचपुनःपुनः॥ सारवंतिमहार्हाणिगंभीरगुणवंतिच ॥ १८॥

कइत्यन्ये ॥१०॥११॥

रोमजं कंबलादि ॥ वालजं चामरादि ॥ व्याघ्रजंचर्म आसनोपयोगि ॥ अंडजं मृगमदादि॥ १२ ॥ अस्त्रं शस्त्रं चित्रान्गृहान्स्वस्तिकादिगृहान् ॥ १३ ॥ गृहगृध्रुनां गृह स्थानां दीर्घाभावआर्षः॥ हेमचित्रं तनुत्रं येषांतेषां भांडानि भूषणानि॥१४॥शीधुपानेन चंचलानि अक्षीणि येषां ॥ शत्रुषुसंजातोमन्युर्येषां अदीर्घत्वमार्षं॥१५॥ प्रियैःप्रि यवस्तुभिः कांताभिरित्यर्थः ॥ १६॥ त्रस्तानां गच्छतां अग्निभयादितिशेषः ॥ एवंभूतानां लंकानिवासिनां शतसहस्राणि गृहाण्यदहत् ॥१७॥ दह्यमानगृहवर्णनं सारवं तीत्यादि ॥ सारवत्त्वं स्थिरसंस्थानवत्त्वं ॥ गंभीरगुणवंति अनेककक्ष्याप्राकारांतर्गेहद्वारोपद्वारतोदुर्गमत्वलक्षणगांभीर्यवंति ॥ १८ ॥

हेमेत्यादि ॥ हेमनिर्मितानि पूर्णचंद्रार्धचंद्राकारवंति चंद्रशालोत्तमानि प्रशस्तशिरोगृहाणि साधिष्ठानानि मंचादिसहितानि ॥ १९ ॥ दिवाकरंस्पृशतीवस्थितानि॥२०॥ ॥ २१ ॥ घर्मगे ग्रीष्मगे दिवाकरेगते प्रवृत्तानि विद्युद्भिर्नद्धानि मेघजालानीवस्थितानिगृहाणि ॥ २२ ॥ विमानं सप्तभूमिप्रासादः ॥ २३ ॥ तत्रचेति ॥ सप्तभूमिप्रासा

हेमचंद्रार्धचंद्राणिचंद्रशालोत्तमानिच ॥ तत्रचित्रगवाक्षाणिसाधिष्ठानानिसर्वशः॥ १९ ॥ मणिविद्रुमचित्राणिस्पृशंतीवदिवाक
रं॥ क्रौंचबर्हिणवर्णानांभूषणानांचनिःस्वनैः ॥ २० ॥ नादितान्यचलाभानिवेश्मान्यग्निर्ददाहसः॥ ज्वलनेनपरीतानितोरणानिच
काशिरे॥ २१ ॥ विद्युद्भिरिवनद्धानिमेघजालानिघर्मगे॥ ज्वलनेनपरीतानिगृहाणिप्रचकाशिरे॥ २२॥ दावाग्निदीप्तानियथाशिख
राणिमहागिरेः॥ विमानेषुप्रसुप्ताश्चदह्यमानावरांगनाः॥ २३॥ त्यक्ताभरणसंयोगाहाहेत्युच्चैर्विचुक्रुशुः॥ तत्रचाग्निपरीतानिनिपे
तुर्भवनान्यपि॥ २४॥ वज्रिवज्रहतानीवशिखराणिमहागिरेः॥ तानिनिर्दह्यमानानिदूरतःप्रचकाशिरे॥ २५॥ हिमवच्छिखराणीव
दह्यमानानिसर्वशः॥ हर्म्याग्रैर्दह्यमानैश्चज्वालाप्रज्वलितैरपि ॥ २६॥ रात्रौसादृश्यतेलंकापुष्पितैरिवकिंशुकैः॥ हस्त्यध्यक्षैर्गजैर्मु
क्तैर्मुक्तैश्चतुरंगैरपि॥ बभूवलंकालोकांतेभ्रांतग्राहइवार्णवः॥ २७॥ अश्वंमुक्तंगजोदृष्ट्वाक्वचिद्भीतोपसर्पति॥ भीतोभीतंगजंदृष्ट्वा
क्वचिदश्वोनिवर्तते॥ २८॥ लंकायांदह्यमानायांशुशुभेचमहोदधिः॥ छायासंसक्तसलिलोलोहितोदइवार्णवे॥ २९॥ साबभूवमु
हूर्तेनहरिभिर्दीपितापुरी॥ लोकस्यास्यक्षयेघोरेप्रदीप्तेववसुंधरा ॥ ३० ॥ नारीजनस्यधूमेनव्याप्तस्योच्चैर्विनेदुषः॥ स्वनोज्वलनतप्त
स्यशुश्रुवेशतयोजनं॥ ३१ ॥ प्रदग्धकायानपरात्राक्षसान्निर्गतान्बहिः॥ सहसात्युत्पतंतिस्महरयोथययुत्सवः॥ ३२॥

दे वर्तमानानिगृहाणीत्यर्थः ॥२४॥२५॥२६॥ हस्त्यध्यक्षागजस्वामिनस्तैर्दाहपरित्राणायमुक्तैर्गजैर्लोकांते प्रलये॥ भ्रांता घूर्णमानाग्राहायस्यसः ॥२७॥२८॥ छाया वन्हि
ज्वालाप्रतिबिंबं॥२९॥३०॥ धूमैर्व्याप्तस्यातएवोच्चैर्विनेदुषः क्रुध्यंतं ॥ नारीजनस्य स्वनइत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संहारकाले संक्रुद्धोभगवान्भवःशब्दब्रह्मात्मकं वेदमयं धनुर्विस्फारयन्निव ॥३६॥ रामस्य ज्याशब्दस्तावुभौ वानरराक्षसशब्दावतिक्रम्याधरीकृ
त्य शुश्रुवे ॥ ३७॥ एतत् त्रयं व्याप व्याप्तमभूत् ॥३८॥३९॥ सन्नाहउद्योगः ॥४०॥ रौद्रीव कालरात्रिरिव ॥ ४१ ॥ यत्रयस्यआसन्नंद्वारं तत्तेआसाद्य युध्यध्वमित्यादि

उद्घुष्टंवानराणांचराक्षसानांचनिःस्वनं॥ दिशोदशसमुद्रंचपृथिवींचव्यनादयत्॥३३॥ विशल्यौचमहात्मानौतावुभौरामलक्ष्मणौ॥
असंभ्रांतौजगृहतुस्तेउभेधनुषीवरे॥ ३४॥ ततोविस्फारयामासरामस्यधनुरुत्तमं॥ बभूवतुमुलःशब्दोराक्षसानांभयावहः ॥३५॥
अशोभततदारामोधनुर्विस्फारयन्महत्॥ भगवानिवसंक्रुद्धोभवोवेदमयंधनुः ॥ ३६ ॥ उद्घुष्टंवानराणांचराक्षसानांचनिःस्वनं ॥
ज्याशब्दस्तावुभौशब्दौअतिरामस्यशुश्रुवे॥३७॥ वानरोद्घुष्टघोषश्चराक्षसानांचनिःस्वनः॥ ज्याशब्दश्चापिरामस्यत्रयंव्यापदिशो
दश॥ ३८ ॥ तस्यकार्मुकनिर्मुक्तैःशरैस्तत्पुरगोपुरं॥ कैलासशृंगप्रतिमंविकीर्णमभवद्भुवि॥ ३९ ॥ ततोरामशरान्दृष्ट्वाविमानेषुगृहे
षुच॥ सन्नाहोराक्षसेंद्राणांतुमुलःसमपद्यत ॥ ४० ॥ तेषांसन्नह्यमानानांसिंहनादंचकुर्वतां ॥ शर्वरीराक्षसेंद्राणांरौद्रीवसमपद्यत
॥ ४१ ॥ आदिष्टावानरेंद्रास्तेसुग्रीवेणमहात्मना ॥ आसन्नंद्वारमासाद्ययुध्यध्वंचप्लवंगमाः ॥ ४२ ॥ यश्चवोवितथंकुर्यात्तत्रतत्रा
प्युपस्थितः॥ सहंतव्योभिसंप्रेत्यराजशासनदूषकः॥ ४३॥ तेषुवानरमुख्येषुदीप्तोल्कोज्वलपाणिषु॥ स्थितेषुद्वारमाश्रित्यरावणंक्रो
धमाविशत्॥४४॥तस्यजृंभितविक्षेपाद्व्यामिश्रावैदिशोदश॥ रूपवानिवरुद्रस्यमन्युर्गात्रेष्वदृश्यत॥ ४५॥ सकुंभंचनिकुंभंचकुंभ
कर्णात्मजावुभौ॥प्रेषयामाससंक्रुद्धोराक्षसैर्बहुभिःसह॥४६॥

ष्टाः ॥ ४२ ॥ अपिच योयुष्माकंमध्ये तत्रगुल्मेस्थितोवितथं पलायनंकुर्यात्सराज
शासनदूषकः ॥ मदाज्ञातिवर्तीतिसभवद्भिः प्रबलैर्हंतव्यइत्यादिष्टाः ॥ ४३ ॥ स्थितेषु सत्स्वितिशेषः ॥ ४४ ॥ तस्य रावणस्य भयक्रोधजं यज्जृंभितं विजृंभणं तदुत्थवि
क्षेपात् ॥ सशब्दमहावायुप्रदत्त्या दशदिशोव्यामिश्राः व्याप्ताः ॥ रूपवान्रुद्रस्यगात्रेषु भृकुटीचक्षुर्मुखादिष्वदृश्यत ॥४५॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ अथास्यांरात्र्यामेवगच्छतेतिवानरानीकभयाय स्वयंसिंहनादंनादयन्कुर्वन् शशास ॥ ४८॥ ४९ ॥ सप्रभं निस्तिमिरं ॥ ५० ॥ ताराधिपस्य चंद्रस्य ताराणां न
क्षत्राणां तयोर्वानरराक्षसबलयोराभरणाभा आभरणकांतिश्च ज्वलिता प्रकाशमाना द्यां सेनाद्वयमध्यगताकाशप्रदेशमभासयत् ॥ ५१ ॥ उक्तश्लोकस्यैवव्याख्यानं ॥ चंद्रा
भेत्यादि ॥ ग्रहाणां नक्षत्राणां ॥५२॥ संसक्तं संबद्धं सलिलं यस्यसः ॥ ५३ ॥ उत्तमासिपरस्वधं ॥ परस्वधोद्विविधः ॥ असिरूपः कुठाररूपश्च ॥ तत्रासिरूपपरस्वधमि

यूपाक्षःशोणिताक्षश्चप्रजंघःकंपनस्तथा ॥ निर्ययुःकौंभकर्णाभ्यांसहरावणशासनात् ॥ ४७॥ शशासचैवतान्सर्वान्राक्षसान्समहा
बलान्॥राक्षसागच्छताद्यैवसिंहनादंचनादयन्॥४८॥ततस्तुचोदितास्तेनराक्षसाज्वलितायुधाः ॥ लंकायानिर्ययुर्वीराःप्रणदंतःपुनः
पुनः॥४९॥रक्षसांभूषणस्थाभिर्भाभिःस्वाभिश्चसर्वशः॥चक्रुस्तेसप्रभंव्योमहरयश्चाग्निभिःसह ॥ ५०॥तत्रताराधिपस्याभाताराणां
भातथैवच ॥ तयोराभरणाभाचज्वलिताद्यामभासयत्॥ ५१॥ चंद्राभाभूषणाभाचग्रहाणांज्वलिताचभा॥ हरिराक्षससैन्यानिभ्राज
यामाससर्वतः ॥ ५२॥ तत्रचार्धप्रदीप्तानांग्रहाणांसागरःपुनः॥ भाभिःसंसक्तसलिलश्चलोर्मिःशुशुभेध्रुवं ॥५३॥ पताकाध्वजसंयु
क्तमुत्तमासिपरस्वधं ॥ भीमाश्वरथमातंगनानापत्तिसमाकुलं ॥ ५४॥ दीप्तशूलगदाखड्गप्रासतोमरकार्मुकं ॥ तद्राक्षसबलंभीमं
घोरविक्रमपौरुषं॥ ५५॥ ददृशेज्वलितप्रासंकिंकिणीशतनादितं॥ हेमजालाचितभुजंव्यावेष्टितपरस्वधं॥ ५६॥ व्याघूर्णितमहाश
स्त्रंबाणसंसक्तकार्मुकं॥ गंधमाल्यमधूत्सेकसंमोदितमहानिलं॥५७॥ घोरंशूरजनाकीर्णमहांबुधरनिःस्वनं॥ तद्दृष्ट्वाबलमायांतंराक्ष
सानांदुरासदं॥ ५८॥ संचचालप्लवंगानांबलमुच्चैर्ननादच॥ जवेनाप्लुत्यचपुनस्तद्बलंरक्षसांमहत्॥ ५९॥

त्यर्थः ॥ तेनासिखड्गयोर्नपौन
रुक्त्यं ॥५४॥ ५५ ॥ ज्वलितप्रासं बाणवर्षणादुज्वलितप्रासमित्यर्थइतिकतकः ॥ हेमजालेति ॥ हेमजालव्याप्तभुजमित्यर्थः॥ व्यावेष्टिताः चालिताः परस्वधायस्मिंस्तत्
॥ ५६ ॥ गंधादीनामुत्सेकनआधिक्यतः संमोदितोमहाननिलोयेनतत् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संचचाल लंकायाइतिशेषः ॥ ५९ ॥

तेषां रक्षसां भुजपरामर्षेण भुजबंधनेन व्यामृष्टाः व्याघूर्णिताः परिघाशनये।यस्मिंतत् ॥ ६० ॥ ६१ ॥६२॥६३॥ अपरेनिशाचरास्तेषां कपीनां प्रवरान्जघ्नुः ॥ ६४॥६५॥
देहीति युद्धमितिशेषः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ कतकः ॥ ६८ ॥ इतिरामाभिरा०वा०यु०पंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ अथ

अभ्ययात्प्रत्यरिबलंपतंगाइवपावकं॥ तेषांभुजपरामर्षव्यामृष्टपरिघाशनि ॥ ६० ॥ राक्षसानांबलंश्रेष्ठंभूयःपरमशोभत॥ तत्रोन्म
त्ताइवोत्पेतुर्हरयोथयुयुत्सवः॥ ६१ ॥ तरुशैलैरभिघ्नंतोमुष्टिभिश्चनिशाचरान्॥ तथैवापततांतेषांहरीणांनिशितैःशरैः॥ ६२ ॥ शिरां
सिसहसाजह्नूराक्षसाभीमविक्रमाः॥ दशनैर्हतकर्णाश्चमुष्टिभिर्भिन्नमस्तकाः॥ शिलाप्रहारभग्नांगाविचेरुस्तत्रराक्षसाः॥ ६३ ॥ त
थैवाप्यपरेतेषांकपीनामसिभिःशितैः॥ प्रवरानभितोजघ्नुर्घोररूपानिशाचराः॥६४॥ घ्नंतमन्यंजघानान्यःपातयंतमपातयत्॥ गर्ह
माणंजगर्हान्योदशंतमपरोदशत्॥६५॥ देहीत्यन्योददात्यन्योददामीत्यपरःपुनः॥ किंक्लेशयसितिष्ठेतितत्रान्योन्यंबभाषिरे॥ ६६॥
विप्रलंभितशस्त्रंचविमुक्तकवचायुधं॥ समुद्यतमहाप्रासंमुष्टिशूलासिकुंतलं॥ ६७॥ प्रावर्ततमहारौद्रंयुद्धंवानररक्षसां ॥ वानरान्द
शसप्तेतिराक्षसाजघ्नुराहवे॥ ६८॥ विप्रलंभितवस्त्रंचविमुक्तकवचध्वजं॥ बलंराक्षसमालंब्यवानराःपर्यवारयन्॥ ६९॥ इत्यार्षे०
वा०यु०पंचसप्ततितमःसर्गः॥ ७५॥ ॥छ॥ ॥छ॥ प्रवृत्तेसंकुलेतस्मिन्वीरेघोरजनक्षये॥ अंगदःकंपनंवीरमा
ससादरणोत्सुकः॥ १ ॥ आहूयसोंगदंकोपात्ताडयामासवेगितः॥ गदयाकंपनःपूर्वंसचचालभृशाहतः॥ २॥ ससंज्ञांप्राप्यतेजस्वी
चिक्षेपशिखरंगिरेः॥ अर्दितश्चप्रहारेणकंपनःपतितोभुवि॥३॥ ततस्तुकंपनंदृष्ट्वाशोणिताक्षोहतंरणे॥ रथेनाभ्यपतत्क्षिप्रंतत्रांगदम
भीतवत्॥ ४॥

कंपनादीनामंगदादिभिर्युद्धं ॥ प्रवृत्तेइति ॥ १ ॥ आहूयेतिपूर्वान्वयि॥ सोंगदं अंगदेनयुद्धायाहूतःकंपनइत्यर्थः॥ सचचाल अंग
दइत्यर्थः॥ २ ॥ ३ ॥ अभीतवत् अभीतार्हं ॥ ४ ॥

॥५॥क्षुरः क्षुरायःशरः ॥ क्षुरप्रोर्धचंद्राकृतिः॥ नाराचः सर्वायसः वत्सदंतस्तदाकारः ॥शिलीमुखः कंकपत्रसदृशः॥ कर्णी पार्श्वद्वयस्थितकर्णाकारावयवः शल्यभूयस्त्वाद्दीर्घ फलकोबाणःशल्यः ॥ विपाटःकरवीरायसदृशइतितीर्थादयः ॥६॥७॥८॥ परामृश्य धृत्वा ॥९॥ अंसरूपेफलके यज्ञोपवीतवदेनंशोणिताक्षंचिच्छेद ॥ तावतापि नपराङ्मुखो

सोंगदंनिशितैर्बाणैस्तदाविव्याधवेगितः॥ शरीरदारणैस्तीक्ष्णैःकालाग्निसमविग्रहैः॥ ५॥ क्षुरक्षुरप्रनाराचैर्वत्सदंतैःशिलीमुखैः॥ क
र्णिशल्यविपाटैश्चबहुभिर्निशितैःशरैः॥ ६॥ अंगदःप्रतिविद्धांगोवालिपुत्रःप्रतापवान्॥ धनुरुग्रंरथंबाणान्ममर्दतरसाबली ॥ ७ ॥
शोणिताक्षस्ततःक्षिप्रमसिचर्मसमाददे॥ उत्पपाततदाक्रुद्धोवेगवानविचारयन् ॥ ८॥ तंक्षिप्रतरमाप्लुत्यपरामृश्यांगदोबली ॥ करे
णतस्यतंखड्गंसमाच्छिद्यननादच ॥९॥ तस्यांसफलकेखड्गंनिजघानततोंगदः॥ यज्ञोपवीतवच्चैनंचिच्छेदकपिकुंजरः॥१०॥तंप्रगृ
ह्यमहाखड्गंविनद्यचपुनःपुनः॥ वालिपुत्रोभिदुद्रावरणशीर्षपरानरीन्॥११॥ प्रजंघसहितोवीरोयूपाक्षस्तुततोबली॥ रथेनाभिययौ
क्रुद्धोवालिपुत्रंमहाबलं ॥ १२॥ आयसींतुगदांगृह्यसवीरःकनकांगदः ॥ शोणिताक्षःसमाश्वस्यतमेवानुपपातह ॥ १३ ॥ प्रजंघ
स्तुमहावीरोयूपाक्षसहितोबली॥ गदयाभिययौक्रुद्धोवालिपुत्रंमहाबलं॥ १४॥ तयोर्मध्येकपिश्रेष्ठःशोणिताक्षप्रजंघयोः ॥ विशा
खयोर्मध्यगतःपूर्णचंद्रइवाबभौ॥१५॥ अंगदंपरिरक्षंतौमैंदोद्विविदएवच ॥ तस्यतस्थतुरभ्याशेपरस्परदिदृक्षया॥ १६॥ अभिपेतु
र्महाकायाःप्रतियत्तामहाबलाः॥ राक्षसावानरान्रोषादसिबाणगदाधराः॥१७॥ त्रयाणांवानरेंद्राणांत्रिभीराक्षसपुंगवैः॥ संसक्ता
नांमहद्युद्धमभवद्रोमहर्षणं॥ १८॥ तेतुदक्षान्समादायसंप्रचिक्षिपुराहवे ॥ खड्गेनप्रतिचिक्षेपतान्प्रजंघोमहाबलः ॥ १९ ॥

नापिस्मृतः ॥ १० ॥ तं महाखड्गं शोणिताक्षीयं ॥ ११ ॥ १२ ॥ कनकांगदइति शोणिताक्षविशेषणं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परस्परदिदृक्षया युद्धावसरदिदृक्षया स्वा
नुरूपप्रतिभटराक्षसजिज्ञासयावा ॥ १६ ॥ प्रतियत्ताः सावधानाः ॥ १७ ॥ त्रयाणां अंगदमैंदद्विविदानां त्रिभिः शोणिताक्षप्रजंघयूपाक्षैः ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥१४८॥

॥ २० ॥ सृष्टान्प्रक्षिप्तान् ॥ २१ ॥ वालिपुत्रायोद्यम्य वालिपुत्रंहंतुमुद्यम्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ जघाह दधार ॥२९॥३०॥३१॥ एत

रथान्सर्वान्द्रुमान्छैलान्प्रतिचिक्षिपुराहवे॥ शरैर्घैःप्रतिचिच्छेदतान्यूपाक्षोमहाबलः॥ २०॥ सृष्टान्द्विविदमैंदाभ्यांद्रुमानुत्पाट्यवीर्य
वान्॥ बभंजगदयामध्येशोणिताक्षःप्रतापवान्॥ २१॥ उद्यम्यविपुलंखड्गंपरमर्मविदारणं ॥ प्रजंघोवालिपुत्रायअभिदुद्राववेगि
तः॥ २२॥ तमभ्याशंगतंदृष्ट्वावानरेंद्रोमहाबलः॥ आजघानाश्वकर्णेनद्रुमेणातिबलस्तदा॥ २३॥ बाहुंचास्यसनिस्त्रिंशमाजघान
समुष्टिना॥ वालिपुत्रस्यघातेनसपपातक्षितावसिः॥ २४॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौखड्गंमुशलसन्निभं ॥ मुष्टिंसंवर्तयामासवज्रकल्पंम
हाबलः॥ २५॥ सललाटेमहावीर्यमंगदंवानरर्षभं॥ आजघानमहातेजाःसमुहूर्तंचचालह ॥ २६॥ ससंज्ञांप्राप्यतेजस्वीवालिपुत्रः
प्रतापवान्॥ प्रजंघस्यशिरःकायात्पातयामासमुष्टिना॥ २७॥ सयूपाक्षोश्रुपूर्णाक्षोपितृव्येनिहतेरणे॥ अवरुह्यरथात्क्षिप्रंक्षीणेषुः
खड्गमाददे॥ २८॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्ययूपाक्षंद्विविदस्त्वरन्॥ आजघानोरसिक्रुद्धोजग्राहचबलाद्बली ॥ २९॥ गृहीतंभ्रातरंदृष्ट्वाशो
णिताक्षोमहाबलं॥ आजघानमहातेजावक्षसिद्विविदंततः॥ ३०॥ सततोभिहतस्तेनचचालचमहाबलः॥ उद्यतांचपुनस्तस्यजहार
द्विविदोगदां॥ ३१॥ एतस्मिन्नंतरेमैंदोद्विविदाभ्याशमागमत्॥ तौशोणिताक्षयूपाक्षौप्लवंगाभ्यांतरस्विनौ॥ चक्रतुःसमरेतीव्रमाक
र्षोत्पाटनंभृशं॥ ३२॥ द्विविदःशोणिताक्षंतुविददारनखैर्मुखे॥ निष्पिपेषसवीर्येणक्षितावविध्यवीर्यवान्॥ ३३॥ यूपाक्षमभिसं
क्रुद्धोमैंदोवानरपुंगवः॥ पीडयामासबाहुभ्यांपपातसहतःक्षितौ॥ ३४॥ हतप्रवीराव्यथिताराक्षसेंद्रचमूस्तथा॥ जगामाभिमुखी
सातुकुंभकर्णात्मजोयतः॥ ३५॥

स्मिन्नंतरे शोणिताक्षताडितेद्विविदे शोणिताक्षगदांगृह्णानेसतीत्यर्थः ॥ भ्रातृसहायार्थंतत्समीपमागमत् प्लवंगमाभ्यां
मैंदद्विविदाभ्यां आकर्ष आकर्षणं उत्पाटनमुत्थानं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कुंभकर्णात्मजोयतः यत्र तत्रेत्यर्थः ॥ ३५ ॥

सांत्वयत् असांत्वयत् ॥२६॥ उत्कृष्टरक्षः कुंभः लब्धलक्षैर्महावीर्यैस्तेजस्विभिर्वानरैर्निपातितमहावीरां चमूं दृष्ट्वा रणे सुदुष्करंकर्मचक्रेइतिसंबंधः॥२७॥२८॥ तस्य कुंभस्य तत्सशरंधनुर्विद्युदैरावतसंबंधतोर्चिष्मत् भासमानं द्वितीयेंद्रधनुर्यथाअपरमिंद्रधनुरिव भूयःशुशुभे ॥ विद्युच्छरस्थानीया॥ ऐरावतोभ्रमातंगस्तस्येंद्रधनुषासंबंधात्॥ इंद्रायु

आपतंतींचवेगेनकुंभस्तांसांत्वयच्चमूं॥ अथोत्कृष्टमहावीर्यैर्लब्धलक्षैःप्लवंगमैः॥ ३६॥ निपातितमहावीरांदृष्ट्वारक्षश्चमूंतदा॥ कुंभःप्रचक्रेतेजस्वीरणेकर्मसुदुष्करं ॥ ३७ ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठःप्रगृह्यसुसमाहितः ॥ मुमोचाशीविषप्रख्यांश्छरान्देहविदारणान् ॥ ३८॥ तस्यतच्छुशुभेभूयःसशरंधनुरुत्तमं॥ विद्युदैरावतार्चिष्मद्वितीयेंद्रधनुर्यथा॥ ३९॥ आकर्णकृष्टमुक्तेनजघानद्विविदंतदा॥ तेनहाटकपुंखेनपत्रिणापत्रवाससा॥४०॥ सहसाभिहतस्तेनविप्रमुक्तपदःस्फुरन्॥निपपातत्रिकूटाभोविह्वलन्प्लवगोत्तमः॥ ४१ ॥ मैंदस्तुभ्रातरंतत्रभग्नंदृष्ट्वामहाहवे॥ अभिदुद्राववेगेनप्रगृह्यविपुलांशिलां॥ ४२॥ तांशिलांतुप्रचिक्षेपराक्षसायमहाबलः॥ बिभेद तांशिलांकुंभःप्रसन्नैःपंचभिःशरैः॥ ४३॥ संधायचान्यंसुमुखंशरमाशीविषोपमं॥ आजघानमहातेजावक्षसिद्विविदाग्रजं॥४४॥ सतुतेनप्रहारेणमैंदोवानरयूथपः॥ मर्मण्यभिहतस्तेनपपातभुविमूर्च्छितः॥ ४५॥ अंगदोमातुलोदृष्ट्वामथितोतुमहाबलौ॥ अभि दुद्रावावेगेनकुंभमुद्यतकार्मुकं॥ ४६॥ तमापतंतंविव्याधकुंभःपंचभिरायसैः॥ त्रिभिश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मातंगमिवतोमरैः॥ ४७॥ सोंगदंबहुभिर्बाणैःकुंभोविव्याधवीर्यवान्॥४८॥ अकुंठधारैर्निशितैस्तीक्ष्णैःकनकभूषणैः॥ अंगदःप्रतिविद्धांगोवालिपुत्रोनकंपते ॥ ४९॥ शिलापादपवर्षाणितस्यमूर्ध्निववर्षह॥ सप्रचिच्छेदतान्सर्वान्बिभेदचपुनःशिलाः॥५०॥ कुंभकर्णात्मजःश्रीमान्वालिपुत्रस मीरितान्॥ आपतंतंचसंप्रेक्ष्यकुंभोवानरयूथपं॥५१॥ धर्त्विंद्रधनुस्तेदवक्रजुरोहितं ॥ ऐरावतं॥ ऋजुदीर्घेंद्रधनुस्तद्युक्तंच स्वाभाविकमिंद्रधनुरित्यर्थः॥एतच्चो त्पातकालेभवतीत्यर्थइतितीर्थः॥२९॥४०॥विप्रमुक्तपदः विप्रमुक्तं प्रसारितं पदंयेनसः॥४१॥४२॥प्रसन्नैः उत्तेजितैः ॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सस्कंधमेनंसालमुरसिनिवेश्यैकेनकरेणसंपीड्य सूक्ष्मशाखांकिंचिदवनम्य उन्ममाथ निष्पत्रंकृतवान् ॥ ५४ ॥ समुत्सृजत् समुदसृजत् ॥५५॥ अभी

भ्रुवोर्विव्याधबाणाभ्यांउल्काभ्यामिवकुंजरं॥ तस्यसुस्रावरुधिरंपिहितेचास्यलोचने ॥ ५२ ॥ अंगदःपाणिनानेत्रेपिधायरुधिरो क्षिते॥ सालमासन्नमेकेनपरिजग्राहपाणिना ॥ ५३ ॥ संपीड्योरसिसस्कंधंकरेणाभिनिवेश्यच ॥ किंचिदभ्यवनम्यैनमुन्ममाथ महारणे॥ ५४॥ तमिंद्रकेतुप्रतिमंवृक्षंमंदरसन्निभं॥ समुत्सृजनवेगेनमिषतांसर्वरक्षसां ॥५५॥ सचिच्छेदशितैर्बाणैःसप्तभिःका यभेदनैः॥ अंगदोविव्यथेभीक्ष्णंसपपातमुमोहच ॥ ५६॥ अंगदंपतितंदृष्ट्वासीदंतमिवसागरं॥ दुरासदंहरिश्रेष्ठाराघवायन्यवेदय न्॥ ५७॥ रामस्तुव्यथितंश्रुत्वावालिपुत्रंमहाहवे॥ व्यादिदेशहरिश्रेष्ठाञ्जांबवत्प्रमुखांस्ततः॥ ५८॥ तेतुवानरशार्दूलाःश्रुत्वारामस्य शासनं॥ अभिपेतुःसुसंक्रुद्धाःकुंभमुद्यतकार्मुकं॥ ५९॥ ततोद्रुमशिलाहस्ताःकोपसंरक्तलोचनाः॥ रिरक्षिषंतोभ्यपतन्नंगदंवानरर्ष भाः ६०॥ जांबवांश्चसुषेणश्चवेगदर्शीचवानरः॥ कुंभकर्णात्मजंवीरंक्रुद्धाःसमभिदुद्रुवुः ॥ ६१ ॥ समीक्ष्यापततस्तांस्तुवानरेंद्रा न्महाबलान्॥ आववारशरौघेणनगेनेवजलाशयं॥ ६२॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनशेकुरपिवीक्षितुं॥ वानरेंद्रामहात्मानोवेलामिवम होदधिः॥ ६३॥ तांस्तुदृष्ट्वाहरिगणान्शरवृष्टिभिरर्दितान्॥ अंगदंपृष्ठतःकृत्वाभ्रातृजंप्लवगेश्वरः॥ ६४॥ अभिदुद्रावसुग्रीवःकुंभक र्णात्मजंरणे॥ शैलसानुचरंनागंवेगवानिवकेसरी ॥ ६५॥ उत्पाट्यचमहावृक्षानश्वकर्णादिकान्बहून् ॥ अन्यांश्चविविधान्वृक्षांश्चि क्षेपसमहाकपिः ॥ ६६॥ तांश्छादयंतीमाकाशंवृक्षवृष्टिंदुरासदां॥ कुंभकर्णात्मजःश्रीमांश्चिच्छेदस्वशरैःशितैः॥ ६७॥

क्षणंविव्यथे पुनःपुनःक्रियमाणेनयुद्धेनेतिभावः ॥५६॥५७॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ आववार अवरुरोध॥ नगेन पर्वतेन जलाशयं जलप्रवाहमिव ॥६२॥६३॥ भ्रातृजं भ्रातृपुत्रं प्लवगेश्वरः सुग्रीवः एतदंतमष्टमीरात्रौयुद्धं ॥ अतःपरंनवमीदिनयुद्धं ॥ ६४ ॥ शैलसानुषुचरतितं नागं गजं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अथ कुंभस्यशौर्यस्तौति ॥ निकुंभायजेति ॥ वेगशब्दोर्धर्चादिः ॥ ७१ ॥ सन्नतिः स्वजनप्रावण्यं प्रभावः प्रतापः तववा रावणस्यवा ॥ नान्यस्य युष्मास्वित्यर्थः ॥ प्रह्लादबल्योर्दत्रघ्नादीनांचोपमायस्यतं ॥ ७२ ॥ पितरमनुजातोसि पित्रासदृशोसि ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पितृव्योरावणःकुंभकर्णस्तु वीर्येण शरीरव

अर्दितास्तेद्रुमारेजुर्यथाघोराशतघ्नयः॥ द्रुमवर्षंतुतद्भिन्नंदृष्ट्वाकुंभेनवीर्यवान् ॥ ६८॥ वानराधिपतिःश्रीमान्महासत्वोनविव्यथे॥ सविध्यमानःसहसासहमानस्तुतांछरान् ॥ ६९ ॥ कुंभस्यधनुराक्षिप्यवभंजेंद्रधनुःप्रभं ॥ अवप्लुत्यधनुःशीघ्रंकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ ७० ॥ अब्रवीत्कुपितःकुंभंभग्नशृंगमिवद्विपं॥ निकुंभाग्रजवीर्यंतेबाणवेगंतदद्भुतं॥७१॥ सन्नतिश्चप्रभावश्चतववारावणस्यवा ॥ प्रह्लादबलिदत्रघ्नकुबेरवरुणोपम॥७२॥ एकस्त्वमनुजातोसिपितरंबलवत्तरं ॥ त्वामेवैकंमहाबाहुंशूलहस्तमरिंदमं॥ ७३ ॥ त्रिदशा नातिवर्ततेजितेंद्रियमिवाधयः॥ विक्रमस्वमहाबुद्धेकर्माणिममपश्यच ॥ ७४ ॥ वरदानात्पितृव्यस्तेसहतेदेवदानवान् ॥ कुंभकर्ण स्तुवीर्येणसहतेचसुरासुरान्॥ ७५॥ धनुषींद्रजितस्तुल्यःप्रतापेरावणस्यच॥ त्वमद्यरक्षसांलोकेश्रेष्ठोसिबलवीर्यतः॥ ७६॥ महाविमर्दंसमरेमयासहतवाद्भुतं॥ अद्यभूतानिपश्यंतुशक्रशंबरयोरिव॥ ७७॥ कृतमप्रतिमंकर्मदर्शितंचास्त्रकौशलं॥ पातिताहरिवीराश्च त्वयैतेभीमविक्रमाः॥ ७८ ॥ उपालंभभयाच्चैवनासिवीरमयाहतः॥ कृतकर्मपरिश्रांतोविश्रांतःपश्यमेबलं॥ ७९॥ तेनसुग्रीववाक्येनसावमानेनमानितः॥ अग्नेराज्यहुतस्येवतेजस्तस्याभ्यवर्धत ॥ ८० ॥ ततःकुंभस्तुसुग्रीवंबाहुभ्यांजगृहेतदा ॥ गजाविवावीतमदौनिःश्वसंतौमुहुर्मुहुः॥ ८१ ॥ अन्योन्यगात्रग्रथितौघर्षंतावितरेतरं॥ सधूमांमुखतोज्वालांविसृजंतौपरिश्रमात्॥ ८२ ॥

लेन सुरासुरान्सहते त्वंतूभाभ्यामित्यर्थः॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तेतव मयासह महाविमर्दं महायुद्धं ॥ ७७ ॥७८॥ उपालंभभयाद्बहुभिःसहयुद्धेनश्रांतः कुंभः सुग्रीवेणहतइतिनिंदाभीत्येत्यर्थः॥ ७९ ॥ सावमानेन कृतकर्मेत्यादिना ८० ॥ अवीतमदौ अनपगतमदौ आवीतमदाविनिछेदे व्याप्तमदाविन्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥ दर्शयन्नुदधेस्तलं॥स्वबलंदर्शयन् उदधेस्थलमतिक्रम्य लवणांभसि कुंभंपातयामास ॥ उदधेस्तलमितिपाठे तद्दर्शयन्लवणांभसिपातयामासेत्यर्थः ॥ ८४ ॥ विंध्यमंदरसंकाशः कुंभस्ततोजलात्समुत्पत्येत्यन्वयः ॥ ८५ ॥८६॥ पुस्फोट भिन्नं ॥ सतस्यमुष्टिःसुग्रीवास्थिमंडले प्रतिजघ्ने प्रतिहतः ॥८७॥८८ ॥ तत्र उरसि ॥८९॥

तयोःपादाभिघाताच्चनिमग्नाचाभवन्मही ॥ व्याघूर्णिततरंगश्चचुक्षुभेवरुणालयः॥ ८३॥ ततःकुंभंसमुत्क्षिप्यसुग्रीवोलवणांभसि॥ पातयामासवेगेनदर्शयन्नुदधेस्तलं॥ ८४॥ ततःकुंभनिपातेनजलराशिःसमुत्थितः॥ विंध्यमंदरसंकाशोविससर्पसमंततः॥ ८५॥ ततःकुंभःसमुत्पत्यसग्रीवमभिपत्यच॥ आजघानोरसिक्रुद्धोवज्रकल्पेनमुष्टिना॥८६॥ तस्यचर्मचपुस्फोटसंजज्ञेचापिशोणितं॥ तस्यमुष्टिर्महावेगःप्रतिजघ्नेऽस्थिमंडले॥ ८७॥ तस्यवेगेनतत्रासीत्तेजःप्रज्वलितंमहत्॥ वज्रनिष्पेषसंजाताज्वालामेरोर्यथागिरेः ॥ ८८॥ सतत्राभिहतस्तेनसुग्रीवोवानरर्षभः॥ मुष्टिंसंवर्तयामासवज्रकल्पंमहाबलः॥८९॥ अर्चिःसहस्रविकचरविमंडलवर्चसं॥ समुष्टिंपातयामासकुंभस्योरसिवीर्यवान्॥ ९०॥सतुतेनप्रहारेणविह्वलोभृशपीडितः॥ निपपाततदाकुंभोगतार्चिरिवपावकः॥ ९१॥ मुष्टिनाभिहतस्तेननिपपाताशुराक्षसः॥ लोहितांगइवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया॥ ९२॥ कुंभस्यपततारूपंभग्नस्योरसिमुष्टिना॥ बभौरुद्राभिपन्नस्ययथारूपंगवांपतेः॥ ९३॥तस्मिन्हतेभीमपराक्रमेणप्लवंगमानामृषभेणयुद्धे॥ महीसशैलासवनाचचालभयंचरक्षांस्यधिकंविवेश॥ ९४॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा०यु०षट्सप्ततितमःसर्गः॥ ७६॥ ॥ ७ ॥ निकुंभोभ्रातरंदृष्ट्वासुग्रीवेण निपातितं॥ प्रदहन्निवकोपेनवानरेंद्रमुदैक्षत॥ १ ॥

अर्चिःसहस्रेणविकचं यद्रविमंडलं तत्समानवर्चस्कं ॥ ९० ॥ ९१ ॥ यदृछया दैवाधीनतः कदाचिद्भूम्यांपतितोलोहितांगोभौमइवपपात ॥९२॥ मुष्टिनोरसिभग्नस्यपततः कुंभस्य रूपं रुद्रेणाभिपन्नस्याभिभूतस्य गवांपतेःसूर्यस्येव ॥ ९३॥९४ ॥ कतकः॥६७॥

स्रग्दामभिः सन्नद्धमलंकृतं ॥ दत्तपंचांगुलं पंचांगुलप्रमाणादत्ताःकालायसपट्टबंधायस्मिन्नं ॥ २ ॥ हेमपट्टादयोलंकारार्थाः ॥ ३ ॥ शक्रध्वजसमौजसं अलंकारादिकृत सौंदर्यात् ॥ ४ ॥ निष्कमुरोभूषणं ॥ ५ ॥ ६ ॥ महात्मनोमहादेहस्य परिघाग्रेण वातग्रंथिः अवहादिसप्तमहावायूनांसंधिः पुस्फोट एतेनपरिघस्यदैर्घ्यमुक्तं ॥ प्रजज्वाल

ततःस्रग्दामसन्नद्धंदत्तपंचांगुलंशुभं ॥ आददेपरिघंघोरोमहेंद्रशिखरोपमं ॥ २ ॥ हेमपट्टपरिक्षिप्तंवज्रविद्रुमभूषितं ॥ यमदंडोपमं भीमंरक्षसांभयनाशनं ॥ ३ ॥ तमाविध्यमहातेजाःशक्रध्वजसमौजसं ॥ विननादविवृत्तास्योनिकुंभोभीमविक्रमः ॥ ४ ॥ उरोगतेन निष्केणभुजस्थैरंगदैरपि ॥ कुंडलाभ्यांचचित्राभ्यांमालयाचसचित्रया ॥ ५ ॥ निकुंभोभूषणैर्भातितेनस्मपरिघेणच ॥ यथेंद्रधनुषा मेघःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ ६ ॥ परिघाग्रेणपुस्फोटवातग्रंथिर्महात्मनः ॥ प्रजज्वालसघोषश्चविधूमइवपावकः ॥ ७ ॥ नगर्याविटपा वत्यागंधर्वभवनोत्तमैः ॥ सतारागणनक्षत्रंसचंद्रसमहाग्रहं ॥ निकुंभपरिघाघूर्णंभ्रमतीवनभस्थलं ॥ ८ ॥ दुरासदश्चसंजज्ञेपरिघाभ रणप्रभः ॥ क्रोधेंधनोनिकुंभाग्निर्युगांताग्निरिवोत्थितः ॥ ९ ॥ राक्षसावानराश्चापिनशेकुःस्पंदितुंभयात् ॥ हनुमांस्तुविवृत्योरस्तस्थौ प्रमुखतोबली ॥ १० ॥ परिघोपमबाहुस्तुपरिघंभास्करप्रभं ॥ बलीबलवतस्तस्यपातयामासवक्षसि ॥ ११ ॥ स्थिरेतस्योरसिव्यूढेप रिघःशतधाकृतः ॥ विकीर्यमाणःसहसाउल्काशतमिवांबरे ॥ १२ ॥ सतुतेनप्रहारेणनचचालमहाकपिः ॥ परिघेणसमाधूतोयथाभूमि चलेऽचलः ॥ १३ ॥ सतथाभिहतस्तेनहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ मुष्टिंसंवर्तयामासबलेनातिमहाबलः ॥ १४ ॥ तमुद्यम्यमहातेजानिकुंभो रसिवीर्यवान् ॥ अभिचिक्षेपवेगेनवेगवान्वायुविक्रमः ॥ १५ ॥

निकुंभइतिशेषः ॥ परिघाग्रभागइतिवा ॥ ७ ॥ विटपावती गंधर्वनगरी ॥ अ लकेतितीर्थः ॥ ८ ॥ परिघाभरणाभ्यां प्रभाकांतिर्यस्यसः ॥ ९ ॥ स्पंदितुमपिनशेकुः ॥ उरोविवृत्य उरःप्रकाश्य ॥ १० ॥ तस्य हनूमतः ॥ ११ ॥ परिघः शतधाकृतः ॥ महाशिलाहतजीर्णकाष्ठवत् विकीर्यमाणश्च सआकाशेउल्काशतमिवासीदितिशेषः ॥ १२ ॥ भूमिचले भूकंपे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ भीमंविचुकुशुः कपीनांभयंकरंयथाभवतितथेत्यर्थः ॥ उद्यतं गृहीतं ॥ १८ ॥ तथाह्रियमाणोपि कुंभकर्णेनसुग्रीववत्ह्रियमाणोपि ॥ १९ ॥ क्षितावभ्यवप द्यत भूमावाप्लुतोबभूव ॥ २० ॥ निक्षिप्य भूमाविति शेषः ॥ अस्योरसि भूमिपतितस्योरसि ॥ २१ ॥ शिरोधरां परिवृत्य पशोरिवाघूर्ण्य ॥ २२ ॥ निनदति निकुंभेसादितेसति

तत्रपुस्फोटवर्मास्यप्रसुस्रावचशोणितं ॥ मुष्टिनातेनसंजज्ञेमेघेविद्युदिवोत्थिता ॥ १६ ॥ सतुतेनप्रहारेणनिकुंभोविचचालच ॥ स स्थश्चापिनिजग्राहहनूमंतंमहाबलं ॥ १७ ॥ चुक्रुशुश्चतदासंख्येभीमंलंकानिवासिनः ॥ निकुंभेनोद्यतंदृष्ट्वाहनूमंतंमहाबलं ॥ १८ ॥ स तथाह्रियमाणोपिहनूमांस्तेनरक्षसा ॥ आजघानानिलसुतोवज्रकल्पेनमुष्टिना ॥ १९ ॥ आत्मानंमोक्षयित्वाथक्षितावभ्यवपद्यत ॥ हनूमानुन्ममाथाशुनिकुंभंमारुतात्मजः ॥ २० ॥ निक्षिप्यपरमायत्तोनिकुंभंनिष्पिपेषच ॥ उत्पत्यचास्यवेगेनपपातोरसिवेगवान् ॥ २१ ॥ परिगृह्यचबाहुभ्यांपरिवृत्यशिरोधरां ॥ उत्पाट्यामासशिरोभैरवंनदतोमहत् ॥ २२ ॥ अथनिनदतिसादितेनिकुंभेपवनसुतेन रणेबभूवयुद्धं ॥ दशरथसुतराक्षसेंद्रसूनोर्भृशतरमागतरोषयोःसुभीमं ॥ २३ ॥ व्यपेतेतुजीवेनिकुंभस्यदृष्टाविनेदुःप्लवंगादिशःसस्व नुश्च ॥ चचालेवचोर्वीपपातेवसाद्यौर्बलंराक्षसानांभयंचाविवेश ॥ २४ ॥ इत्यार्षेश्री० वा० यु० सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ९ ॥ निकुं भंनिहतंदृष्ट्वाकुंभंचविनिपातितं ॥ रावणःपरमामर्षीप्रजज्वालानलोयथा ॥ १ ॥ नैर्ऋतःक्रोधशोकाभ्यांद्वाभ्यांतुपरिमूर्च्छितः ॥ खरपु त्रंविशालाक्षंमकराक्षमचोदयत् ॥ २ ॥ गच्छपुत्रमयाज्ञप्तोबलेनाभिसमन्वितः ॥ राघवंलक्ष्मणंचैवजहितौसवनौकसौ ॥ ३ ॥ रावण स्यवचःश्रुत्वाशूरमानीखरात्मजः ॥ बाढमित्यब्रवीद्धृष्टोमकराक्षोनिशाचरं ॥ ४ ॥ सोभिवाद्यदशग्रीवंकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ निर्जगा मगृहाच्छुभाद्रावणस्याज्ञयाबली ॥ ५ ॥

राक्षसेंद्रसूनुः खरसुतोमकराक्षः अनेनवक्षमाणोपक्षेपः ॥ २३ ॥ उक्तार्थस्यैवविवरणं ॥ व्यपेतेव्यपगते ॥ एत दंतं नवमीदिनयुद्धं ॥ २४ ॥ कतकः ॥ ७० ॥ इतिश्रीरा० वा० यु० सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥९॥ निकुंभमिति ॥ १ ॥ नैर्ऋतोरावणः परिमूर्छितोव्याप्तः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

बलाध्यक्षं रावणबलाध्यक्षं त्वरात् त्वरया ॥ ६ ॥ ७ ॥ रथमावह ॥ युद्धभूमिं प्रापयेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ममपुरस्तात् ममाग्रतोयूयंसर्वेप्रयुध्यध्वं वानरैःसहेतिशेषः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ध्वस्तकेशाः विप्रकीर्णकेशाअतएवभयावहाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्य ध्वजः पपात सुबद्धोपीतिशेषः ॥ १७ ॥ विक्रमरहिताः

समीपस्थंबलाध्यक्षंखरपुत्रोब्रवीद्वचः॥ रथमानीयतांतूर्णंसैन्यंत्वानीयतांत्वरात्॥६॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबलाध्यक्षोनिशाचरः॥ स्यंदनंचबलंचैवसमीपंप्रत्यपादयत्॥ ७॥ प्रदक्षिणंरथंकृत्वासमाहूयनिशाचरः॥ सूतंसंचोदयामासशीघ्रंवैरथमावह॥ ८॥ अथतान् राक्षसान्सर्वान्मकराक्षोब्रवीदिदं॥ यूयंसर्वेप्रयुध्यध्वंपुरस्तान्ममराक्षसाः॥ ९॥ अहंराक्षसराजेनरावणेनमहात्मना॥ आज्ञप्तःसम रेहंतुंतावुभौरामलक्ष्मणौ॥ १०॥ अद्यरामंवधिष्यामिलक्ष्मणंचनिशाचराः॥ शाखामृगंचसुग्रीवंवानरांश्चशरोत्तमैः॥ ११॥ अद्य शूलनिपातैश्चवानराणांमहाचमूं॥ प्रदहिष्यामिसंप्राप्तंशुष्केंधनमिवानलः॥ १२॥ मकराक्षस्यतच्छ्रुत्वावचनंतेनिशाचराः॥ सर्वे नानायुधोपेताबलवंतःसमाहिताः॥ १३॥ तेकामरूपिणःक्रूरादंष्ट्रिणःपिंगलेक्षणाः॥ मातंगाइवनर्दंतोध्वस्तकेशाभयावहाः॥ १४॥ परिवार्यमहाकायामहाकायंखरात्मजं॥ अभिजघ्नुस्ततोहृष्टाश्चालयंतोनभस्तलं॥ १५॥ शंखभेरीसहस्राणामाहतानांसमंततः॥ क्ष्वेलितास्फोटितानांचतत्रशब्दोमहानभूत्॥ १६॥ प्रभ्रष्टोथकरात्तस्यप्रतोदःसारथेस्तदा॥ पपातसहसादैवात्ध्वजस्तस्यतुरक्षसः ॥ १७॥ तस्यतेरथसंयुक्ताहयाविक्रमवर्जिताः॥ चरणैराकुलैर्गत्वादीनाःसास्रमुखाययुः॥ १८॥ प्रवातिपवनस्तस्मिन्सपांशुःखर दारुणः॥ निर्याणेतस्यरौद्रस्यमकराक्षस्यदुर्मतेः॥ १९॥ तानिदृष्ट्वानिमित्तानिराक्षसावीर्यवत्तमाः॥ अचिंत्यनिर्गताःसर्वेयत्रतौ रामलक्ष्मणौ॥ २०॥

यथापूर्वंविचित्रपादन्यासरहिताः ॥ प्रथममाकुलैश्चरणैर्गत्वा पश्चात्सास्रमुखाययुः ॥ १८ ॥ प्रवाति सपांशुर

तएव खरः अभिमुखइतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥

असकृच्छत्रूणां गदासिनिर्भिन्नं भेदोयेषांते ॥ अहमहमितिवदंतः ॥२१॥ कतकः ॥ ७१॥ इ०वा०यु०अष्टसप्ततितमःसर्गः ॥७८॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥१॥ २ ॥ ॥३॥ ४ ॥ निर्घाताः तद्वन्महाध्वनयोयंत्रायुधविशेषाः ॥ ५ ॥६॥ द्रवमाणान्द्रवतः जितेन जयेन काशंतेते जितकाशिनअभूवन्नितिशेषइतितीर्थः ॥ ७ ॥ तान्वानरविद्राव

घनगजमहिषांगतुल्यवर्णाःसमरमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः ॥ अहमहमितियुद्धकौशलास्तेरजनिचराःपरिवभ्रमुर्मुदुस्ते ॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्री०वा०यु०अष्टसप्ततितमःसर्गः॥ ७८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ निर्गतंमकराक्षंतेदृष्ट्वावानरपुंगवाः॥ आप्लुत्य सहसासर्वेयोद्धुकामाव्यवस्थिताः॥ १ ॥ ततःप्रवृत्तंसुमहत्तद्युद्धंलोमहर्षणं॥ निशाचरैःप्लवंगानांदेवानांदानवैरिव॥ २॥ वृक्षशूल निपातैश्चगदापरिघपातनैः॥ अन्योन्यंमर्दयंतिस्मतदाकपिनिशाचराः॥ ३॥ शक्तिखड्गगदाकुंतैस्तोमरैश्चनिशाचराः॥ पट्टिशैर्भि डिपालैश्चबाणपातैःसमंततः॥ ४॥ पाशमुद्गरदंडैश्चनिर्घातैश्चापरैस्तथा॥ कदनंकपिसिंहानांचक्रुस्तेरजनीचराः॥ ५॥ बाणौघैरर्दि ताश्चापिखरपुत्रेणवानराः॥ संभ्रांतमनसःसर्वेदुद्रुवुर्भयपीडिताः॥ ६॥ तान्दृष्ट्वाराक्षसाःसर्वेद्रवमाणान्वनौकसः॥ नेदुस्तेसिंहवद्दृ प्तारक्षसाजितकाशिनः॥ ७॥ विद्रवत्सुतदातेषुवानरेषुसमंततः॥ रामस्तान्वारयामासशरवर्षेणराक्षसान्॥ ८॥ वारितान्राक्षसान्दृ ष्ट्वामकराक्षोनिशाचरः॥ कोपानलसमाविष्टोवचनंचेदमब्रवीत्॥ ९॥ तिष्ठराममयासार्द्धंद्वंद्वयुद्धंभविष्यति॥ त्याजयिष्यामितेप्रा णान्धनुर्मुक्तैःशितैःशरैः॥ १०॥ यत्तदादंडकारण्येपितरंहतवान्मम॥ तदद्यतःस्वकर्मस्थंस्मृत्वारोषोभिवर्धते॥ ११॥ दह्यंतेभृशमं गानिदुरात्मन्ममराघव॥ यन्मयासिनदृष्टस्त्वंतस्मिन्कालेमहावने॥ १२॥

कान्राक्षसान्रामः शरवर्षेणवारयामास ॥८॥९॥१०॥ यद्यस्मात्पितरंहतवा नसि तस्मात्तदद्यतस्तद्दिनादितः स्वकर्मस्थं पितृवधरूपकर्मकर्तारं त्वांस्मृत्वा रोषोभिवर्धते ॥ मदद्यतःस्वकर्मस्थंदृष्ट्वेतिपाठे मदद्यतस्तिष्ठंतमितिशेषः॥तीर्थस्तु सुअकर्मस्थं सुतरा मकृत्यनिरतमित्यर्थइत्याह ॥ ११॥ यद्यस्मात्तस्मिन्काले पितृवधकाले तस्मिन्महावने मयानदृष्टोसि तस्मान्ममांगानिदह्यंते तदैवदर्शनेतुप्रतीकारेणतापःशाम्येदित्यर्थः॥ १२॥

इतरोमृगः सिंहेतरमृगगात्रं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ येन वधसाधनेनास्त्रादिष्वन्यतमेन तेभ्यस्तंतवाभ्यासोस्ति तेनवातेनैवमृधंयुद्धंवर्ततांसंपाद्यतां ॥ १६ ॥ उत्तरोत्तरवादिनं बहुप्रलापिनं ॥ १७ ॥ तेत्वया जेतुमित्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वाशिताः सुष्टुभुक्तवंतोद्यभविष्यंति त्वद्वधेनेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आकाशे जी

दिष्ट्यासिदर्शनंराममममत्वंप्राप्तवानिह ॥ कांक्षितोसिक्षुधार्तस्यसिंहस्येवेतरोमृगः ॥ १३ ॥ अद्यमद्बाणवेगेनप्रेतराड्विषयंगतः ॥ येत्वयानिहताःशूराःसहतैश्चवसिष्यसि ॥ १४ ॥ बहुनात्रकिमुक्तेनशृणुरामवचोमम ॥ पश्यंतुसकलालोकास्त्वांमांचैवरणाजिरे ॥ १५ ॥ अस्त्रैर्वागदयावापिबाहुभ्यांवारणाजिरे ॥ अभ्यस्तंयेनवारामवर्ततांतेनवामृधं ॥ १६ ॥ मकराक्षवचःश्रुत्वारामोदशरथात्मजः ॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यमुत्तरोत्तरवादिनं ॥ १७ ॥ कत्थसेकिंवृथारक्षोबहून्यसदृशानिते ॥ नरणेशक्यतेजेतुंविनायुद्धेनवाग्बलात् ॥ १८ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांत्वत्पिताचयः ॥ त्रिशिरादूषणश्चापिदंडकेनिहतोमया ॥ १९ ॥ स्वाशिताश्चापिमांसेनगृध्रगोमायुवायसाः ॥ भविष्यंत्यद्यवैपापतीक्ष्णतुंडनखांकुशाः ॥ २० ॥ राघवेणैवमुक्तस्तुमकराक्षोमहाबलः ॥ बाणौघानमुचत्तस्मैराघवायरणाजिरे ॥ २१ ॥ तांच्छरांच्छरवर्षेणरामश्चिच्छेदनैकधा ॥ निपेतुर्भुविविच्छिन्नारुक्मपुंखाःसुवाससः ॥ २२ ॥ तद्युद्धमभवत्तत्रसमेत्यान्योन्यमोजसा ॥ खरराक्षसपुत्रस्यसूनोर्दशरथस्यच ॥ २३ ॥ जीमूतयोरिवाकाशेशब्दोज्यातलयोरिव ॥ धनुर्मुक्तःस्वनोन्योन्यंश्रूयतेचरणाजिरे ॥ २४ ॥ देवदानवगंधर्वाःकिन्नराश्चमहोरगाः ॥ अंतरिक्षगताःसर्वेद्रष्टुकामास्तदद्भुतं ॥ २५ ॥ विद्धमन्योन्यगात्रेषुद्विगुणंवर्धतेबलं ॥ कृतप्रतिकृतान्योन्यंकुरुतांतौरणाजिरे ॥ २६ ॥

मूतयोःशब्दइव ज्यातलयोर्ज्याकरतलयोः संघर्षाद्धेतोर्धनुर्मुक्तोअन्योन्यधनुर्मुक्तः स्वनोन्योन्यमिश्रोरणाजिरे श्रूयतेस्म ॥ २४ ॥ २५ ॥ अन्योन्यंगात्रेषुविद्धं वेधनमभूदितिशेषः ॥ अथापिद्विगुणंबलंवर्धतेस्म कृतप्रतिकृताकृतप्रतिकृतानि ॥ आर्षोडादेशो विभक्तेः ॥ कुरुतां अकुरुतां अडभावआर्षः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ भित्वा रथंभंक्त्वेत्यर्थः ॥ हत्वाअश्वानित्यसंधिपाठः ॥ रथादश्वानितिपाठांतरं ॥ वसुधास्थोभूदितिशेषः ॥ ३० ॥ तत्तिष्ठद्वसुधामितिपाठः ॥ व

राममुक्तांस्तुबाणौघान्राक्षसस्त्वच्छिनद्रणे ॥ रक्षोमुक्तांस्तुरामोवैनैकधाप्राच्छिनच्छरैः ॥ २७ ॥ बाणौघवितताःसर्वादिशश्चप्रदिशस्तथा ॥ संछन्नावसुधाचैवसमंतान्नप्रकाशते ॥ २८ ॥ ततःक्रुद्धोमहाबाहुर्धनुश्चिच्छेदसंयुगे ॥ अष्टाभिरथनाराचैःसूतंविव्याधराघवः ॥ २९ ॥ भित्वारथंशरैरामोरथादश्वानपातयत् ॥ विरथोवसुधास्थःसमकराक्षोनिशाचरः ॥ ३० ॥ तत्तिष्ठद्वसुधांरक्षःशूलंजग्राहपाणिना ॥ त्रासनंसर्वभूतानांयुगांताग्निसमप्रभं ॥ ३१ ॥ दुरवापंमहच्छूलंरुद्रदत्तंभयंकरं ॥ जाज्वल्यमानमाकाशेसंहारास्त्रमिवापरं ॥ ३२ ॥ यंदृष्ट्वादेवताःसर्वाभयार्ताविद्रुतादिशः ॥ विभ्राम्यचमहच्छूलंप्रज्वलंतंनिशाचरः ॥ ३३ ॥ सक्रोधात्प्राहिणोत्तस्मैराघवायमहात्मने ॥ तमापतंतंज्वलितंखरपुत्रकराच्च्युतं ॥ ३४ ॥ बाणैश्चतुर्भिराकाशेशूलंचिच्छेदराघवः ॥ सभिन्नोनैकधाशूलोदिव्यहाटकमंडितः ॥ व्यशीर्यतमहोल्केवरामबाणार्दितोभुवि ॥ ३५ ॥ तच्छूलंनिहतंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ साधुसाध्वितिभूतानिव्याहरंतिनभोगताः ॥ ३६ ॥ तंदृष्ट्वानिहतंशूलंमकराक्षोनिशाचरः ॥ मुष्टिमुद्यम्यकाकुत्स्थंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ३७ ॥ सतंदृष्ट्वापतंतंतुप्रहस्यरघुनंदनः ॥ पावकास्त्रंततोरामःसंदधेतुशरासने ॥ ३८ ॥ तेनास्त्रेणहतंरक्षःकाकुत्स्थेनतदारणे ॥ संछिन्नहृदयंतत्रपपातचममारच ॥ ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वातेराक्षसाःसर्वेमकराक्षस्यपातनं ॥ लंकामेवप्रधावंतरामबाणभयार्दिताः ॥ ४० ॥ दशरथनृपसूनुबाणवेगैरजनिचरंनिहतंखरात्मजंतं ॥ प्रददृशुरथदेवताःप्रहृष्टागिरिमिववज्रहतंयथाविकीर्णं ॥ ४१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयु०नवसप्ततितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

सुधां वसुधायांतिष्ठत्तद्रक्षः शूलंजग्राहेतिसंबंधः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शूलोर्धर्चादिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रधावंत प्राधावंत ॥ ४० ॥ ४१ ॥ नवम्यांपूर्वरात्रेस्यवधः ॥ कतक० ॥ ७१ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०नवसप्ततितमःसर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

कटकटाय्येत्यार्षोलुक् ॥ १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ जुहव जुहाव वृत्ध्यभावआर्षः ॥ ५ ॥ स्त्रियआजग्मुः होमपरिचारिकाइतिशेषः ॥ ६ ॥ शस्त्राणीत्यादिव्याख्यातं ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ विजयंदर्शयंतिचेत्यत्र जीवतःपुनर्लंकाप्रवेशएवात्रजयः ॥ ९ ॥ १० ॥ राक्षसांस्तर्पयित्वा अभिचारयागीयानितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ वपुषा स्वरूपेण जाज्व

मकराक्षंहतंश्रुत्वारावणःसमितिंजयः ॥ रोषेणमहताविष्टोदंतान्कटकटाय्यच ॥ १ ॥ कुपितश्चतदातत्रकिंकार्यमितिचिंतयन् ॥ आदिदेशाथसंक्रुद्धोरणायेंद्रजितंसुतं ॥ २ ॥ जहिवीरमहावीर्यौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ अदृश्योदृश्यमानोवासर्वथात्वंबलाधिकः ॥ ३ ॥ त्वमप्रतिमकर्माणमिंद्रंजयसिसंयुगे ॥ किंपुनर्मानुषौदृष्ट्वानवधिष्यसिसंयुगे ॥ ४ ॥ तथोक्तोराक्षसेंद्रेणप्रतिगृह्यपितुर्वचः ॥ यज्ञभूमौसविधिवत्पावकंजुहवेंद्रजित् ॥ ५ ॥ जुह्वतश्चापितत्राग्निंरक्तोष्णीषधरास्त्रियः ॥ आजग्मुस्तत्रसंभ्रांताराक्षस्योयत्ररावणिः ॥ ६ ॥ शस्त्राणिशरपत्राणिसमिधोथविभीतकाः ॥ लोहितानिचवासांसिस्रुवंकार्ष्णायसंतथा ॥ ७ ॥ सर्वतोग्निंसमास्तीर्यशरपत्रैःसतोमरैः छागस्यसर्वकृष्णस्यगलंजग्राहजीवतः ॥ ८ ॥ शरहोमसमिद्धस्यविधूमस्यमहार्चिषः ॥ बभूवुस्तानिलिंगानिविजयंदर्शयंतिच ॥ ९ ॥ प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तहाटकसन्निभः ॥ हविस्तत्प्रतिजग्राहपावकःस्वयमुत्थितः ॥ १० ॥ हुत्वाग्निंतर्पयित्वाथदेवदानवराक्षसान् ॥ आरुरोहरथश्रेष्ठमंतर्धानगतंशुभं ॥ ११ ॥ सवाजिभिश्चतुर्भिस्तुबाणैस्तुनिशितैर्युतः ॥ आरोपितमहाचापःशुशुभेस्यंदनोत्तमे ॥ १२ ॥ जाज्वल्यमानोवपुषातपनीयपरिच्छदः ॥ मृगैश्चंद्रार्धचंद्रैश्चसरथःसमलंकृतः ॥ १३ ॥ जांबूनदमहाकंबुर्दीप्तपावकसन्निभः ॥ बभूवेंद्रजितःकेतुर्वैदूर्यसमलंकृतः ॥ १४ ॥ तेनचादित्यकल्पेनब्रह्मास्त्रेणचपालितः ॥ सबभूवदुराधर्षोरावणिःसुमहाबलः ॥ १५ ॥ सोभिनिर्यायनगरादिंद्रजित्समितिंजयः ॥ हुत्वाग्निंराक्षसैर्मंत्रैरंतर्धानगतोब्रवीत् ॥ ॥ १६ ॥

ल्यमानोरथइतिशेषः ॥ मृगैश्चित्रमयैः ॥ १३ ॥ जांबूनदमयामहांतः कंबवोवलयायस्य ॥ कंबुर्नावलयेशंखेइत्यमरः ॥ १४ ॥ १५ ॥ राक्षसैर्मंत्रैर्निर्ऋतिदैवत्यमंत्रैः अंतर्धानगतः अंतर्धानशक्तिंप्राप्तः ॥ १६ ॥

॥१७॥रामंहत्वा निर्वानरामुर्वींकृत्वा पितुःप्रीतिंकरिष्येइत्यर्थः॥यत्त्वेवमादिवचसांरामस्तुतिपरतयाक्लेशेनव्याख्यानंतद्वृथैव॥कवेःकविनिबद्धवक्तुश्चतथातात्पर्याभावादितिए तत्सजातीयवालिवाक्यावसरेनिरूपितं॥१८॥१९॥तूणीधनुःसंबंधात्त्रिशिरोनागत्वोत्प्रेक्षा॥सृजंतौस्रक्ष्यंतौ॥२०॥इमौताविति॥संचिंत्यसकलराक्षसहंताराविति स्मृत्वाइषुधारा

अद्यहत्वारणेयौतौमिथ्याप्रव्रजितौवने॥जयंपित्रेप्रदास्यामिरावणायरणेधिकं॥ १७॥ अद्यनिर्वानरामुर्वींहत्वारामंचलक्ष्मणं॥करिष्येपरमांप्रीतिंइत्युक्त्वांतरधीयत ॥ १८॥ आपपाताथसंक्रुद्धोदशग्रीवेणचोदितः ॥ तीक्ष्णकार्मुकनाराचैस्तीक्ष्णस्त्विंद्ररिपूरणे ॥ १९ ॥ सददर्शमहावीर्यौनागौत्रिशिरसाविव ॥ सृजंताविषुजालानिवीरौवानरमध्यगौ ॥ २० ॥ इमौताविति संचिंत्यसज्जंकृत्वाचकार्मुकं॥ संततानिषुधाराभिःपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ २१ ॥ सतुवैहायसरथोयुधितौरामलक्ष्मणौ ॥ अचक्षुर्विषयेतिष्ठन्विव्याधनिशितैःशरैः ॥ २२ ॥ तौतस्यशरवेगेनपरीतौरामलक्ष्मणौ ॥ धनुषीसशरेकृत्वादिव्यमस्त्रंप्रचक्रतुः ॥ २३॥ प्रच्छादयंतौगगनंशरजालैर्महाबलौ॥ तमस्त्रैःसूर्यसंकाशैर्नैवपस्पर्शतुःशरैः ॥ २४॥ सहिधूमांधकारंचचक्रेप्रच्छादयन्नभः॥दिशश्चांतर्दधेश्रीमान्नीहारतमसावृतः ॥ २५॥ नैवज्यातलनिर्घोषोनचनेमिखुरस्वनः ॥ शुश्रुवेचरतस्तस्यनचरूपंप्रकाशते ॥ २६ ॥ घनांधकारेतिमिरेशिलावर्षमिवाद्भुतं ॥ सववर्षमहाबाहुर्नाराचशरवृष्टिभिः ॥ २७॥ सरामंसूर्यसंकाशैःशरैर्दत्तवरैर्भृशं ॥ विव्याधसमरेक्रुद्धःसर्वगात्रेषुरावणिः ॥ २८ ॥ तौहन्यमानौनाराचैर्धाराभिरिवपर्वतौ॥ हेमपुंखान्नरव्याघ्रौतिग्मान्मुमुचतुःशरान् ॥ २९ ॥

भिःइषुवर्षैःसंततान् पूरयामास सर्वादिशइतिशेषः ॥२१॥ वैहायसरथः आकाशगामीरथोयस्यसः अचक्षुर्विषयेतिष्ठन्॥इदंयुद्धंतद्रात्रावेव मध्यरात्रे॥२२॥परीतौ व्याप्तौ प्रचक्रतुः प्रादुश्चक्रतुः॥२३॥अस्त्रैः अस्त्रमंत्राभिमंत्रितैः शरैस्तमिंद्रजितं नैवपस्पर्शतुः पस्पृशतुः अंतर्हितत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ धूमांधकारंचक्रे माययेतिशेषः ॥ दिशश्चांतर्दधे अंतर्धापयामास नीहारवशात्तदविवेकं माययासंपादयामासेत्यर्थः॥२५॥२६॥२७॥दत्तवरैर्वरदत्तैः॥२८॥२९॥

कंकपत्रिणस्तेपतगाबाणाअंतरिक्षे रावणिंसमासाद्य तंनिकृत्य विध्वा भूमौशोणितोक्षिताःपेतुः ॥ ३० ॥ तानिषूनिंद्रजित्यक्तबाणान्विचकर्तुरित्यार्षोगुणः ॥ ३१ ॥ य तोयस्यांदिशि ततस्तस्यांदिशि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभ्रसंप्लवे सूर्यस्यगत्यादिकमिव नास्त्यवेगयुक्तगत्यादिकंकिंचिद्विदितं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अयुध्यमानं त्य क्तयुद्धं ॥ प्रच्छन्नं युद्धभीत्या गृहेऽस्मददृश्यतयास्थितं ॥ अयुध्यमानत्वादिषट्प्रकाराणामपि सर्वरक्षउद्देशेन ब्रह्मास्त्रसंधानेवधोभवति ॥ नतुतद्युज्यतइत्यर्थः ॥ अंततोवि भीषणस्यापि नाशप्रसंगइत्याशयः ॥ ३९ ॥ मायायांतर्हितमेनमेवहंतुं घोरानाशीविषोपमानस्त्रान् अस्त्राणि आदेक्ष्यावः अदृष्टवधोऽस्मदेकसाध्यः ॥ दृष्टस्यतुवधईषत्क

अंतरिक्षेसमासाद्यरावणिंकंकपत्रिणः ॥ निकृत्यपतगाभूमौपेतुस्तेशोणितापुताः ॥ ३० ॥ अतिमात्रंशरौघेणदीप्यमानौनरोत्तमौ ॥
तानिषून्पततोभल्लैरनेकैर्विचकर्तुः ॥ ३१ ॥ यतोहिददृशातेतौशरान्निपतितांश्छितान् ॥ ततस्तुतौदाशरथीसस्रृजातेस्त्रमुत्तमं ॥ ३२ ॥
रावणिस्तुदिशःसर्वारथेनातिरथोपतत् ॥ विव्याधतौदाशरथीलघ्वस्त्रौनिशितैःशरैः ॥ ३३ ॥ तेनातिविद्धौतौवीरौरुक्मपुंखैःसुसंहतैः ॥
बभूवतुर्दाशरथीपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ३४ ॥ नास्यवेगगतिंकश्चिन्नचरूपंधनुःशरान् ॥ नचास्यविदितंकिंचित्सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे
॥ ३५ ॥ तेनविद्धाश्चहरयोनिहताश्चगतासवः ॥ बभूवुःशतशस्तत्रपतिताधरणीतले ॥ ३६ ॥ लक्ष्मणस्तुततःक्रुद्धोभ्रातरंवाक्यमब्रवी
त् ॥ ब्राह्ममस्त्रंप्रयोक्ष्यामिवधार्थंसर्वरक्षसां ॥ ३७ ॥ तमुवाचततोरामोलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ नैकस्यहेतोरक्षांसिपृथिव्यांहंतुमर्हसि
॥ ३८ ॥ अयुध्यमानंप्रच्छन्नंप्रांजलिंशरणागतं ॥ पलायमानंमत्तंवानहंतुंत्वमिहार्हसि ॥ ३९ ॥ तस्यैवतुवधेयत्नंकरिष्यामिमहाभुज ॥
आदेक्ष्यावोमहावेगानस्त्रानाशीविषोपमान् ॥ ४० ॥ तमेनंमायिनंक्षुद्रमंतर्हितरथंबलात् ॥ राक्षसंनिहनिष्यंतिदृष्ट्वावानरयूथपाः ॥ ४१ ॥

रोवानराणामपीत्याह ॥ राक्षसमिति ॥ यदिदर्शनंस्यात्तदादृष्ट्वादर्शनमात्रेण हनूमदादयएनंराक्षसंनिहनिष्यंति दृष्ट्वावानरयूथपाइति ॥ अत्रतद्दर्शनोपायोभारतेउक्तः ॥ इदमंभोगृ हीत्वातुराजराजस्यशासनात् ॥ गुह्यकोभ्यागतः कश्चित्त्वत्सकाशमरिंदम ॥ इदमंभःकुबेरस्तेमहाराजप्रयच्छति ॥ अंतर्हितानांभूतानांदर्शनार्थंपरंतप ॥ अनेनमृष्टनयनोभूतान्यं तर्हितान्युत ॥ भवान्द्रक्ष्यतियस्मैचप्रदास्यतिनरःसचेतिविभीषणवाक्येन ॥ ४० ॥ ४१ ॥

भूमिं भूमिविवरं दिवं स्वर्गं एतदुपरितनलोकोपलक्षणं ॥ रसातलमित्येतदधस्तललोकोपलक्षणं ॥ ४२ ॥ त्वरितं त्वरोपेतं निरीक्षतेस्म ॥ ४३ ॥ कतक० ॥ ७३ ॥ इति रामाभि०रा०वा०आ०यु०अशीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मनोविज्ञाय दिव्यास्त्रबलेनसर्वथामांजिघांसतीतिज्ञात्वा ॥ १ ॥ तेषां कुंभक र्णादीनां ॥ २ ॥ ३ ॥ मायां परव्यामोहकरींशक्तिं प्रादुष्करोत् प्रादुर्भावयामास ॥ निकुंभिलांगंतुकामः पश्चिमेनद्वारेणनिर्गच्छन्स्वगमनविघातकं रामलक्ष्मणयोर्युद्धोद्योगंद

यद्येषभूमिंविशतेदिवंवास्रातलंवापिनभस्तलंवा ॥ एवंविगूढोपिममास्त्रदग्धःपतिष्यतेभूमितलेगतासुः ॥ ४२ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनं
महार्थंरघुप्रवीरःप्लवगर्षभैर्वृतः ॥ वधायरौद्रस्यनृशंसकर्मणस्तदामहात्मात्वरितंनिरीक्षते ॥ ४३ ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०आ०यु०अ
शीतितमःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विज्ञायतुमनस्तस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ सनिवृत्याहवात्तस्मात्प्रविवेशपुरंत
तः ॥ १ ॥ सोनुस्मृत्यवधंतेषांराक्षसानांतरस्विमां ॥ क्रोधताम्रेक्षणःशूरोनिर्जगामाथरावणिः ॥ २ ॥ सपश्चिमेनद्वारेणनिर्ययौराक्षसै
र्वृतः ॥ इंद्रजित्सुमहावीर्यःपौलस्त्योदेवकंटकः ॥ ३ ॥ इंद्रजित्तुततोदृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ रणायात्युद्यतौवीरौमायांप्रादुष्करोत्त
दा ॥ ४ ॥ इंद्रजित्तुरथेस्थाप्यसीतांमायामयींतदा ॥ बलेनमहतावृत्यतस्यावधमरोचयत् ॥ ५ ॥ मोहनार्थंतुसर्वेषांबुद्धिंकृत्वासुदुर्म
तिः ॥ हंतुंसीतांव्यवसितोवानराभिमुखोययौ ॥ ६ ॥ तंदृष्ट्वात्वभिनिर्यांतंसर्वेतेकाननौकसः ॥ उत्पेतुरभिसंक्रुद्धाःशिलाहस्तायुयुत्सवः
॥ ७ ॥ हनूमान्पुरतस्तेषांजगामकपिकुंजरः ॥ प्रगृह्यसुमहच्छृंगंपर्वतस्यदुरासदं ॥ ८ ॥ सददर्शहतानंदांसीतामिंद्रजितोरथे ॥ एकवे
णीधरांदीनामुपवासकृशाननां ॥ ९ ॥ परिक्लिष्टैकवसनामसृजांराघवप्रियां ॥ रजोमलाभ्यामालिप्तैःसर्वगात्रैर्वरस्त्रियं ॥ १० ॥

क्षा तन्निवारणार्थं मायांप्रकटितवानित्याशयः ॥ ४ ॥ तांमायामाह ॥ इंद्रजित्त्विति ॥ तस्यावधं मायासीतावधं बुद्धिंकृत्वा मंत्रंकृत्वा सीतांहंतुंव्यवसितःसन्ययौ ॥ इदंरात्रि शेषेपरदिने दशम्यांवाइतिबोध्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ परिक्लिष्टं मलिनं ॥ असृजां उद्वर्तनादिसंस्काररहितां सर्वगात्रैरुपलक्षितां ॥ १० ॥

अध्यवस्य निश्चित्य विषण्णोबभूवेतिशेषः ॥ निश्चयहेतुमाह॥अचिरेत्यादि॥ ११ ॥ शोकार्तत्वादिगुणविशिष्टां राक्षसेंद्रसुतमिंद्रजिनंश्रितां सीतांदृष्ट्वा किमस्यसमर्थितम भिप्रेतमिति स्वयंचिंतयन्सन्वानरान्प्रत्यपिकिंसमर्थितमस्येतिअब्रवीत् ॥ १२ ॥ अस्तु यत्किंचिदस्याभ्यर्थितमपितुदुष्टमेनंहनामेत्युद्योगंकृतवानित्याह ॥ सहतैरिति॥१३॥ विकोशं विगतपिधानंनिस्त्रिंशं खड्गं मूर्ध्नि तस्थेकेशपाशेस्पृष्ट्वेतिशेषः ॥ १४ ॥ पश्यतांतेषां पश्यतस्ताननादृत्येत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६॥ १७॥ हेदुरात्मन् यदेनां केशपक्षे के

तांनिरीक्ष्यमुहूर्ंतुमैथिलीमध्यवस्यच ॥ बभूवाचिरदृष्टाहितेनसाजनकात्मजा ॥ ११ ॥ अब्रवीत्तांतुशोकार्तांनिरानंदांतपस्विनीं ॥ दृ
ष्ट्वारथस्थितांदीनांराक्षसेंद्रसुतश्रितां ॥ १२ ॥ किंसमर्थितमस्येतिचिंतयन्समहाकपिः ॥ सहतैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावतरावणिं ॥ १३ ॥
तद्वानरबलंदृष्ट्वारावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ कृत्वाविकोशंनिस्त्रिंशंमूर्ध्निसीतामकर्षयत् ॥ १४ ॥ तांस्त्रियंपश्यतांतेषांताडयामासराक्षसः ॥
क्रोशंतींरामरामेतिमाययायोजितांरथे ॥ १५ ॥ गृहीतमूर्धजांदृष्ट्वाहनूमान्दैन्यमागतः ॥ दुःखजंवारिनेत्राभ्यांउत्सृजन्मारुतात्मजः
॥ १६ ॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींरामस्यमहिषींप्रियां ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंक्रोधाद्रक्षोधिपात्मजं ॥ १७ ॥ दुरात्मन्नात्मनाशायकेशपक्षे
परामृशः ॥ ब्रह्मर्षीणांकुलेजातोराक्षसींयोनिमाश्रितः ॥ १८ ॥ धिक्त्वांपापसमाचारंयस्यतेमनिरीदृशी ॥ नृशंसानार्यदुर्वृत्तक्षुद्रपा
पपराक्रम ॥ अनार्यस्येदृशंकर्मघृणातेनास्तिनिर्घृण ॥ १९ ॥ च्युतागृहाच्चराज्याच्चरामहस्ताच्चमैथिली ॥ किंतवैषापराद्याहियदेनांहंसि
निर्दय ॥ २० ॥ सीतांहत्वातुनचिरंजीविष्यसिकथंचन ॥ वधार्हकर्मणातेनममहस्तगतोद्यसि ॥ २१ ॥ येचस्त्रीघातिनांलोकालोकवध्यै
श्वकुत्सिताः ॥ इहजीवितमुत्सृज्यप्रेत्यतान्प्रतिलप्स्यसे ॥ २२ ॥ शकलापे परामृशस्तदात्मनाशाय ॥ पाशःपक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परे ॥ य
तोब्रह्मर्षिकुलेजातोपि राक्षसींयोनिमाश्रितोसि ॥ अतस्त्वांधिगित्युत्तरेणान्वयः ॥ १८ ॥ पापपराक्रम कूटयोधिन् हेनिर्घृण तस्त्रीविषयेपि घृणानास्ति ॥ अतोऽनार्यस्येदृशंक
र्मधिक्इत्यनुकर्षः ॥ १९ ॥ २० ॥ हेवधार्ह तेनकर्मणानचिरंजीविष्यसि ॥ हियतोममहस्तगतोसि ॥ २१ ॥ येलोकवध्यैश्चोरादिभिरपिकुत्सिताअतिदुःखितयापरिरक्षिताः
स्त्रीघातिनांलोकास्तानिहेदानींजीवितमुत्सृज्य प्रेत्य प्रतिलप्स्यसे॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ आपतंतमितिलिंगव्यत्ययआर्षः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अमित्राणां शत्रूणां यत्पीडाकरंतत्पापमपिकर्तव्यमेव ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एषा वैदेही विशस्ता
तोवःपरिश्रमोनिष्फलः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ व्यादितास्यस्य विवृत्तास्यस्य तद्दुर्गं खेचररथरूपं दुर्गं ॥ ३४ ॥ हृष्टरूपं अतिशयेनहृष्टंप्रशंसायांरूपं ॥ ३५ ॥ कतकः ॥ ७४ ॥

इतिब्रुवाणोहनुमान्सायुधैर्हरिभिर्वृतः ॥ अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रसुतंप्रति ॥ २३ ॥ आपतंतंमहावीर्यंतदनीकंवनौकसां ॥ रक्ष
सांभीमकोपानामनीकेनन्यवारयत् ॥ २४ ॥ सतांबाणसहस्रेणविक्षोभ्यहरिवाहिनीं ॥ हनूमंतंहरिश्रेष्ठमिंद्रजित्प्रत्युवाचह ॥ २५ ॥
सुग्रीवस्त्वंचरामश्चयन्निमित्तमिहागताः ॥ तांवधिष्यामिवैदेहीमद्यैवतवपश्यतः ॥ २६ ॥ इमांहत्वाततोरामंलक्ष्मणंत्वांचवानर ॥ सु
ग्रीवंचवधिष्यामितंचानार्यंविभीषणं ॥ २७ ॥ नहंतव्यास्त्रियश्चेतियद्ब्रवीषिप्लवंगम ॥ पीडाकरममित्राणांयच्चकर्तव्यमेवतत् ॥ २८ ॥
तमेवमुक्त्वारुदतींसीतांमायामयींचतां ॥ शितधारेणखड्गेननिजघानेंद्रजित्स्वयं ॥ २९ ॥ यज्ञोपवीतमार्गेणछिन्नातेनतपस्विनी ॥
सापृथिव्यांपृथुश्रोणीपपातप्रियदर्शना ॥ ३० ॥ तामिंद्रजित्स्त्रियंहत्वाहनूमंतमुवाचह ॥ मयारामस्यपश्येमांप्रियांशस्त्रनिषूदितां
॥ ३१ ॥ एषाविशस्तावैदेहीनिष्फलोवःपरिश्रमः ॥ ३२ ॥ ततःखड्गेनमहताहत्वातामिंद्रजित्स्वयं ॥ हृष्टःसरथमास्थायननादचमहा
स्वनं ॥ ३३ ॥ वानराःशुश्रुवुःशब्दमदूरेप्रत्यवस्थिताः ॥ व्यादितास्यस्यनदतस्तदुर्गेसंश्रितस्यतु ॥ ३४ ॥ तथातुसीतांविनिहत्यदुर्म
तिःप्रहृष्टचेताःसबभूवरावणिः ॥ तंहृष्टरूपंसमुदीक्ष्यवानराविषण्णरूपासमभिप्रदुद्रुवुः ॥ ३५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकी
ये यु० एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ श्रुत्वातंभीमनिर्ह्रादंशक्राशनिसमस्वनं ॥ वीक्ष्यमाणादिशःसर्वादुद्रुवु
र्वानराभृशं ॥ १ ॥ तानुवाचततःसर्वान्हनूमान्मारुतात्मजः ॥ विषण्णवदनान्दीनांस्त्रस्तान्विद्रवतःपृथक् ॥ २ ॥ इतिरामाभि० वा० यु० ए
काशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७५ ॥ श्रुत्वेति ॥ भीमोयोनिर्ह्रादः शब्दस्तंश्रुत्वा इंद्रजितइतिशेषः ॥ शक्राशनिसमस्वनं तमिंद्रजितं वीक्ष्यमाणादिशोदुद्रुवुः॥१॥२॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विधेयाश्वैः सारथ्यधीनाश्वैः समायुक्तः ॥ ९ ॥ साशिला व्यर्थमुद्यता अभवदितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ गिरिशृंगाणिचोद्यताः ॥ गृहीत्वेतिशेषः ॥ गृहीत्वायुद्धार्थमुद्यताबभूवुरित्यर्थः ॥ १२ ॥ ततस्तद्वर्षंविसृजंतस्तेवानराइंद्रजितंक्षिपंति आक्षिपंतिस्म ॥ तिरस्कृतंचक्रुरितियावत् ॥ १३ ॥ १४ ॥

कस्माद्विषण्णवदनाविद्रवध्वंप्लवंगमाः ॥ त्यक्तयुद्धसमुत्साहाःशूरत्वंक्वनुवोगतं ॥ पृष्ठतोनव्रजध्वंमामग्रतोयांतमाहवे ॥ ३ ॥ एवमुक्ताःसुसंक्रुद्धावायुपुत्रेणधीमता ॥ शैलशृंगान्द्रुमांश्चैवजगृहुर्हृष्टमानसाः ॥ ४ ॥ अभिपेतुश्चगर्जंतोराक्षसान्वानरर्षभाः ॥ परिवार्यहनूमंतमन्वयुश्चमहाहवे ॥ ५ ॥ सतैर्वानरमुख्यैस्तुहनूमान्सर्वतोवृतः ॥ हुताशनइवार्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीं ॥ ६ ॥ सराक्षसानांकदनंचकारसुमहाकपिः ॥ वृतोवानरसैन्येनकालांतकयमोपमः ॥ ७ ॥ सतुशोकेनचाविष्टःकोपेनमहताकपिः ॥ हनूमान्रावणिरथेमहतींपातयच्छिलां ॥ ८ ॥ तामापतंतींदृष्ट्वैवरथंसारथिनातदा ॥ विधेयाश्वसमायुक्तोविदूरमपवाहितः ॥ ९ ॥ तमिंद्रजितमप्राप्यरथस्थंसहसारथिं ॥ विवेशधरणींभित्वासाशिलाव्यर्थमुद्यता ॥ १० ॥ पतितायांशिलायांतुव्यथितारक्षसांचमूः ॥ निपतंत्याचशिलयाराक्षसामथिताभृशं ॥ ११ ॥ तमभ्यधावंछतशोनदंतःकाननौकसः ॥ तेद्रुमांश्चमहाकायागिरिशृंगाणिचोद्यताः ॥ १२ ॥ क्षिपंतींद्रजितंसंख्येवानराभीमविक्रमाः ॥ वृक्षशैलमहावर्षंविसृजंतःप्लवंगमाः ॥ १३ ॥ शत्रूणांकदनंचक्रुर्नेदुश्चविविधैःस्वनैः ॥ वानरैस्तैर्महाभीमैर्घोररूपानिशाचराः ॥ १४ ॥ वीर्यादभिहतावृक्षैर्व्यचेष्टंतरणक्षितौ ॥ ससैन्यमभिवीक्ष्याथवानरार्दितमिंद्रजित् ॥ १५ ॥ प्रगृहीतायुधःक्रुद्धःपरानभिमुखोययौ ॥ सशरौघानवसृजन्स्वसैन्येनाभिसंवृतः ॥ १६ ॥ जघानकपिशार्दूलान्सुबहून्दृढविक्रमः ॥ शूलैरशनिभिःखड्गैःपट्टिशैःशूलमुद्गरैः ॥ १७ ॥ तेचाप्यनुचरांस्तस्यवानराजघ्नुराहवे ॥ १८ ॥ सुस्कंधविटपैःशैलैःशिलाभिश्चमहाबलः ॥ हनूमान्कदनंचक्रेरक्षसांभीमकर्मणां ॥ १९ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सन्निवार्य परानीकं राक्षससेनां ॥ २० ॥ प्राणांस्त्यक्त्वा प्राणस्नेहमपित्यक्त्वा विचेष्टंतःसंतोरामप्रियचिकीर्षया यन्निमित्तंयुध्यामः साहतेतिव्यर्थोयंश्रमइतिभावः ॥ २१ ॥ प्रतिविधास्येते प्रतिक्रियानुष्ठानेनियोक्ष्येते तत्करिष्यामहे ॥ २२ ॥ २३ ॥ दशम्यांपूर्वाह्णे निकुंभिलागमनं ॥ निकुंभिलां चैत्यं तदाख्यंदेवालयं वटवृक्षंवा ॥ २४ ॥ जुहव जु

सन्निवार्यपरानीकमब्रवीत्तान्वनौकसः ॥ हनूमान्सन्निवर्तध्वंननःसाध्यमिदंबलं ॥ २० ॥ त्यक्त्वाप्राणान्विचेष्टंतोरामप्रियचिकीर्षवः ॥ यन्निमित्तंहियुध्यामोहतासाजनकात्मजा ॥ २१ ॥ इममर्थंहिविज्ञाप्यरामंसुग्रीवमेवच ॥ तौयत्प्रतिविधास्येतेतत्करिष्यामहेवयं ॥ २२ ॥ इत्युक्त्वावानरश्रेष्ठोवारयन्सर्ववानरान् ॥ शनैःशनैरसंत्रस्तःसबलःसन्यवर्तत ॥ २३ ॥ ततःप्रेक्ष्यहनूमंतंव्रजंतंयत्रराघवः ॥ सहोतुकामोदुष्टात्मागतश्चैत्यंनिकुंभिलां ॥ २४ ॥ निकुंभिलामधिष्ठायपावकंजुहवेंद्रजित् ॥ यज्ञभूम्यांततोगत्वापावकस्तेनरक्षसा ॥ २५ ॥ हूयमानःप्रजज्वालहोमशोणितभुक्तदा ॥ सा[illegible]मशोणिततर्पितः ॥ संध्यागतइवादित्यःसुतीव्रोग्निःसमुत्थितः ॥ २६ ॥ अथेंद्रजिद्राक्षसभूतयेतुजुहावहव्यंविधिनाविधानवित् ॥ दृष्ट्वाव्यतिष्ठंतचराक्षसास्तेमहासमूहेषुनयानयज्ञाः ॥ २७ ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०आ०यु०द्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राघवश्चापिविपुलंतंराक्षसवनौकसां ॥ श्रुत्वासंग्रामनिर्घोषंजांबवंतमुवाचह ॥ १ ॥ सौम्यनूनंहनुमताकृतंकर्मसुदुष्करं ॥ श्रूयतेचयथाभीमःसुमहानायुधस्वनः ॥ २ ॥ तद्गच्छकुरुसाहाय्यंस्वबलेनाभिसंवृतः ॥ क्षिप्रमृक्षपतेतस्यकपिश्रेष्ठस्ययुध्यतः ॥ ३ ॥ ऋक्षराजस्तथेत्युक्त्वास्वेनानीकेनसंवृतः ॥ आगच्छत्पश्चिमंद्वारंहनुमान्यत्रवानरः ॥ ४ ॥ अथायांतंहनूमंतंददर्शर्क्षपतिस्तदा ॥ वानरैःकृतसंग्रामैःश्वसद्भिरभिसंवृतं ॥ ५ ॥ हाव ॥ २५ ॥ होमशोणितभुक् होमार्थमाहुतित्वेनप्रक्षिप्तशोणितभुक् ॥ अर्चिर्भिःपिनद्धः समृद्धः सुतीव्रोग्निः रक्षोविपत्सूचकः ॥ २६ ॥ महासमूहेषु युद्धेषु नयानयज्ञाः कृत्याकृत्यतत्वज्ञाः ॥ २७ ॥ कतक० ॥ ७५ ॥ इतिरामाभि०रा०वा०यु०द्व्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राघवश्चापीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ श्वसद्भिः सीताविपत्तिस्मृतिजदुःखान्निश्वसद्भिरित्यर्थः ॥ ५ ॥

नीलमेघनिभं भीमं ऋक्षबलं उद्यतं युद्धायोद्यतं सन्निवार्य युद्धप्रवृत्तेरितिशेषः ॥६॥ तेन सैन्येनसह राक्षससैन्येनापिसह रामस्यसन्निकर्षमागम्य प्राप्य रामायाब्रवीदि

त्यर्थः ॥७॥८॥९॥१०॥ अभिपेतुः तत्समीपमाजग्मुः ॥ ११ ॥ प्रदहंतं सीतानाशश्रवणशोकेन सहायेनदहंतं अतएवासंहार्यं अनिवार्यवेगं उत्थितमग्निमिवदृष्ट्वा सलिला

दिभिस्तमसिंचन् ॥१२॥ तं लक्ष्मणोबाहुभ्यांपरिष्वज्य दुःखितोभूत्वास्वस्थं अस्वस्थचित्तंरामं हेत्वर्थसंयुतं उपपत्त्या विशिष्टप्रयोजनेनचसहितंवाक्यमुवाच ॥ १२ ॥ त

दृष्ट्वापथिहनूमांश्चतदक्षबलमुद्यतं ॥ नीलमेघनिभंभीमंसन्निवार्यन्यवर्तत ॥ ६ ॥ सतेनसहसैन्येनसन्निकर्षंमहायशाः ॥ शीघ्रमाग
म्यरामायदुःखितोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ समरेयुध्यमानानामस्माकंप्रेक्षतांचसः ॥ जघानरुदतींसीतामिंद्रजिद्रावणात्मजः ॥ ८ ॥
उद्भ्रांतचित्तस्तांदृष्ट्वाविषण्णोहमरिंदम ॥ तदहंभवतोवृत्तंविज्ञापयितुमागतः ॥ ९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवःशोकमूर्छितः ॥ निपपा
ततदाभूमौछिन्नमूलइवद्रुमः ॥ १० ॥ तंभूमौदेवसंकाशं[redacted]ं ॥ अभिपेतुःसमुत्पत्यसर्वतःकपिसत्तमाः ॥ ११ ॥ आसिं
चन्सलिलैश्चैनंपद्मोत्पलसुगंधिभिः ॥ प्रदहंतमसंहार्यंसहसाग्रामवाहिनं ॥ १२ ॥ तंलक्ष्मणोथबाहुभ्यांपरिष्वज्यसुदुःखितः ॥ उवा
चराममस्वस्थंवाक्यंहेत्वर्थसंयुतं ॥ १३ ॥ शुभेवर्त्मनितिष्ठंतंत्वामार्यविजितेंद्रियं ॥ अनर्थेभ्योनशक्नोतित्रातुंधर्मोनिरर्थकः ॥ १४ ॥

देवाह ॥ शुभेइति ॥ तदयविपुलंवीरदुःखमिंद्रजिताकृतं कर्मणाव्यपनेष्यामितस्मादुत्तिष्ठराघवेतियुद्धाय पौरुषावलंबनेन प्रोत्साहयिष्यन् ॥ केवलधर्मावलंबनमप्र
योजकमिति प्रतिपादयत्यनेन वाक्यसमूहेन ॥ हेआर्यशुभेवर्त्मनि धर्ममार्गे राज्यत्यागपूर्वकं पितृवचनपालनरूपेतिष्ठंतं विजितेंद्रियं हस्तप्राप्तराज्यपरित्याजकयोः कैके
यीदशरथयोरुपरि कालुष्याभावेनविजितेंद्रियंत्वां त्वदाश्रितोधर्मोनर्थेभ्यस्त्रातुं नशक्नोति ॥ यतस्तस्मादसौनिरर्थकः प्राधान्येनपुरुषार्थोनभवति ॥ १४ ॥

एवं धर्मपदार्थमंगीकृत्य तस्यार्थत्वंनास्तीत्यनुभवात्प्रदर्श्यैदानींधर्मपदार्थएवनास्ति फलानुमेयताहितस्योक्ता ॥ फलंचसुखं प्रकृतेचसुखान्वयव्यतिरेकयोर्धर्माभावेन
नतेनतदनुमानमित्याह ॥ भूतानामिति ॥ स्थावराणां जंगमानांच पश्वादिरूपाणां भूतानांदर्शनं सुखापरोक्षदर्शनं यथास्ति तथाधर्मोनास्ति असामर्थ्यादनधिकाराच्च
तस्माद्धर्मःसुखसाधनत्वव्याप्तोनेतिमेमतिः ॥ जन्मांतरादिकंनास्त्येवेतिबौद्धमतेनेयमुक्तिः ॥ नहितंविना जायमानस्यापितत्करणकत्वमितिभावः ॥ यत्तु यथास्थावरादी
नांदर्शनात्तत्सत्ता तथाधर्मस्यदर्शनाभावाद्धर्मोनास्तीतिव्याचक्षतेतन्न योग्यानुपलंभस्यैवाभावसाधकत्वात् ॥ धर्मस्यच पिशाचादिवदयोग्यत्वात् ॥१५॥ उक्तमेवार्थंविशद
यति ॥ यथैवेति ॥ यथा यस्मात् स्थावरंव्यक्तं ॥ धर्मप्रसक्तिरहितमपिसुखीतिव्यक्तं तथाविधं स्थावरवद्धर्मानधिकृतं जंगमं पश्वाद्यपिसुखीतिव्यक्तं ॥ एतेनव्यतिरेकः

भूतानांस्थावराणांचजंगमानांचदर्शनं ॥ यथास्तिनतथाधर्मस्तेननास्तीतिमेमतिः ॥ १५ ॥ यथैवस्थावरंव्यक्तंजंगमं
चतथाविधं ॥ नायमर्थस्तथायुक्तस्त्वद्विधोनविपद्यते ॥ १६ ॥ यद्यधर्मोभवेद्भूते[illegible]नरकंव्रजेत् ॥ भवांश्चधर्मसंयुक्तो
नैवव्यसनमाप्नुयात् ॥ १७ ॥ तस्यचव्यसनाभावाद्व्यसनंचागतेत्वयि ॥ धर्मोभवत्यधर्मश्चपरस्परविरोधिनौ ॥ १८ ॥

खंडितः ॥ अन्वयमपिखंडयति ॥ नतथायुक्तः ॥ अयमर्थःसुखरूपेन सर्वात्मनाधर्मयुक्तस्त्वद्विधोधर्मस्य सुखान्वये नविपद्यते नविपन्नःस्यात् ॥ दृश्यतेचविपत्तिरित्यन्व
योपिनास्ति ॥ अनेनतदंशेजन्मांतरीणधर्मकल्पनापिपरास्ता साधनत्वसिद्धावेवतत्कल्पनावसरात् ॥ अतोयमर्थोधर्मरूपोननास्त्येव ॥ १६ ॥ उक्तमर्थंप्रकृतेयोजयति ॥ य
दीति ॥ अधर्मोभूतोदुःखसाधनत्वेनयदिसिद्धोभवेत् तदारावणोनरकं दुःखंव्रजेत् ॥ धर्मयुक्तोभवांश्च नैवव्यसनं दुःखंप्राप्नुयात् ॥ १७ ॥ अस्यतर्कस्य विपर्यये पर्यवसान
माह॥तस्यचेति तस्य रावणस्य सत्यधर्मव्यसनाभावात्सुखसत्वाच्च पितृवाक्यपरिपालकेत्वयि व्यसनं दुःखमागते प्राप्तेसति॥सिद्धोधर्माधर्माभ्यां सुखदुःखयोरन्वयव्यतिरे
काभावः॥ किंचोक्तानुभवादेवविपरीतफलताचतयोरित्याह॥धर्मइति ॥ धर्मोयथाश्रुतफलविरुद्धदुःखफलोभवति एवमधर्मश्च श्रुतफलविरुद्धसुखफलोभवति ॥ तस्मादेतौ
परस्परविरोधिनौ ॥ अन्योन्यं यथाश्रुतफलविरुद्धफलकौ॥ १८ ॥

कुतएवंनिश्चयस्तत्रानुभवादेवेत्याह ॥ धर्मेणेति ॥ धर्मेण धर्मं धर्मसाध्यंसुखं यदिउपलभेत् तथाऽधर्मतः अधर्मेणाधर्मं तत्फलंदुःखं यद्युपलभेत् ॥ नियमेनउत्तरार्धस्थं यदीतिपूर्वार्धान्वयि ॥ यद्येवंनियमःस्यात् तदा येषुरावणादिष्वधर्मःप्रतिष्ठितः तेऽधर्मेण तत्फलेनदुःखेनैवयुज्येयुः ॥ तथायेजनानाधर्मरुचयअधर्मरुचिरहितास्तेधर्मेण तं त्फलेनसुखेन नवियुज्येरन्नवियुक्ताःस्युः ॥ तमेवार्थंप्रकारांतरेणाह ॥ धर्मेणेति ॥ धर्मेण धर्ममार्गेणाचरतां अनुतिष्ठतांतेषां तथाधर्मफलं सुखंभवेत् ॥ तदैतयोर्विरुद्धफलरा हित्यंस्यादित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ नचैवमस्तीत्याह ॥ यस्मादिति ॥ येष्वधर्मःप्रतिष्ठितस्तेष्वर्थाविवर्धंते ॥ धर्मशीलाश्चक्लिश्यंते तस्मादेतौ निरर्थकौ श्रुतस्वस्वफलर हितौ विपरीतफलौचेत्यर्थः ॥एवंच सुखदुःखयोर्धर्माधर्माभ्यांव्याप्यभावात् नताभ्यांतदनुमानमितिभावः॥ २१ ॥इदानींधर्मादिस्वरूपमेवदुर्निरूपमितिवक्तुं किंव्यापाररूपौवा

धर्मेणोपलभेद्धर्ममधर्मंचाप्यधर्मतः॥ यद्यधर्मेणयुज्येयुर्येष्वधर्मःप्रतिष्ठितः ॥ १९ ॥ नविधर्मेणयुज्येरन्नाधर्मरुचयोजनाः॥ धर्मेणाचरतांतेषांतथाधर्मफलंभवेत्॥ २० ॥ यस्मादर्थाविवर्द्धंतेयेष्वधर्मःप्रतिष्ठितः॥ क्लिश्यंतेधर्मशीलाश्चतस्मादेतौनिरर्थकौ॥ २१ ॥ वध्यंतेपापकर्माणोयद्यधर्मेणराघव॥ वधकर्महतोऽधर्मःसहतःकंवधिष्यति ॥ २२ ॥ [illegible]स्माविहितेनायंहन्यतेहंतिचापरं ॥ विधिःस लिप्यतेतेननसपापेनकर्मणा॥ २३॥

तज्जन्यातिशयरूपौवेतिविकल्पेनाद्यइत्याह ॥ वध्यंतइति ॥ पापकर्माणः पुरुषायद्यधर्मेणक्रियाशरीरेण वध्यंते तदाक्रियायास्त्रिक्षणावस्थायित्वाच्चतुर्थक्षणे स्वतएव वधकर्मणा नाशक्रियया हतोनष्टोऽधर्मः स्वयंहतोसन्भूत्वा कंहंतव्यंवधिष्यति॥यद्वा वधकर्मरूपोधर्मश्चतुर्थक्षणे हतोनष्टः स्वयमसन्सन्कंवधिष्यति वधकर्मेत्युपलक्षणं ॥ २२ ॥ द्वितीयंदूषयति ॥ अथवेति ॥ विहितेन विहितश्येनाद्यनुष्ठानजातिशयेनान्यदीयेनायंपुरुषोहन्यते स्वी येनवान्यंहंति एवंसति विधिर्विहितानुष्ठानजातिशयएव तेन पापेनकर्मणा हत्यारूपेणलिप्यते ॥ नसकर्मानुष्ठातापुरुषः हत्यायास्तदकर्तृकत्वात् ॥ नहिस्वोत्पादितपुत्रकृत हत्यापितरंस्पृशति ॥ एवंतस्यकर्मजातिशयस्यातंत्र्यमभ्युपेत्यात्मालेपउक्तः ॥ एतेनकर्मकरणसंतुष्टस्येश्वरस्य फलदत्वमित्यपास्तं तस्यैवलेपप्रसंगात् ॥ अत्रपक्षेविहिते नेत्यस्यविहितकर्मसंतुष्टेनेश्वरेणेत्यर्थः ॥ २३ ॥

एवमतिशयस्यघातकत्वमंगीकृत्यात्मालेपउक्तः ॥ इदानींघातकत्वमेवनास्तीत्याह ॥ अदृष्टेति ॥ अदृष्टप्रतीकारेण अचेतनतयाऽज्ञातस्वकर्तव्यशत्रुप्रतीकारेण ॥ अथस्वा श्रयचेतनद्वारा तज्ज्ञानमितिचेत्तत्राह ॥ अव्यक्तेन स्वाश्रयभूतात्मनोऽप्रत्यक्षतयाऽप्रत्यक्षरूपाव्यक्तेनातएवासताऽसत्कल्पेन सतावर्तमानेनापिधर्मेण कर्मजन्यातिशयेन क थंपरंवध्यस्वरूपं प्राप्तुंशक्यं ॥ अप्राप्यपरंहंतीतिचेदसंबंधाविशेषात् सर्वहननप्रसंगः अयंहंतृकृतकर्मजातिशयोवध्यनिष्ठएवेतिचेदन्यधर्मेणान्यस्यधार्मिकत्वप्रसंगः कर्तृ निष्ठत्वेतूक्तदोषइतिभावः ॥ २४ ॥ तुल्यन्यायाच्छुभकर्मजातिशयोप्यसन्नेवेतिध्वनितमर्थं तर्केणदृढीकरोति ॥ यदीति ॥ हेसतांमुख्य तत्पुरुषश्रेष्ठ यदिसत्कर्मजन्यमदृष्टं सत्स्यात्तदा तवकिंचन किंचिदपि असदशुभंदुःखंनस्यात् ॥ उक्तस्यतर्कस्य विपर्ययपर्यवसानमाह ॥ त्वयाचेदृशंदुःखंप्राप्तं तस्मात्तत्सदितिनोपपद्यते ॥ २५॥ ननूक्तदोष

अदृष्टप्रतिकारेणअव्यक्तेनासतासता ॥ कथंशक्यंपरंप्रातुंधर्मेणारिविकर्षण॥ २४ ॥ यदिसस्यात्सतांमुख्यनासत्स्यात्तवकिंचन॥ त्वयायदीदृशंप्राप्तंतस्मात्तन्नोपपद्यते ॥ २५॥ अथवादुर्बलःक्लीबोबलंधर्मोनुवर्तते॥ दुर्बलोहृतमर्यादोनसेव्यइतिमेमतिः॥ २६॥ बलस्ययदिचेद्धर्मोगुणभूतःपराक्रमैः॥ धर्ममुत्सृज्यवर्तस्वयथाधर्मेतथाबले॥ २७॥

समूहः कर्मणःप्राधान्येनार्थसाधनपक्षेयुक्तोन तुपौरुषोपकृतस्यार्थसाधकत्वे तर्हिमुख्यमर्थसाधनं पौरुषमेवावलंब्यतामित्याह ॥ अथवेति ॥ दुर्बलः स्वतोर्थसाधनासमर्थः अतएवक्लीबअर्थसाधनेऽकिंचित्करोबलंपौ रुषं अनुवर्तते सहकारितयापेक्षते तदादुर्बलोहृतमर्यादः त्यक्तसुखसाधनत्वमर्यादोधर्मोनसेव्यइतिमेमतिः उक्तन्यायेनेतिभावः ॥ २६ ॥ ननुपौरुषं सहकारीकृत्यधर्मःसा धयतीतिनोच्यते ॥ किंतुपौरुषमेवप्रधानं कर्मतुतस्योपकारकंइति तर्हितथैवानुष्ठानंकुर्वित्याह ॥ बलस्येति ॥ बलस्य पौरुषस्य धर्मोगुणभूतइत्यंगीक्रियते तदापराक्रमैःप्रय त्नैर्धर्ममुत्सृज्य धर्मप्राधान्यंत्यक्त्वा यथेदानींधर्मेवर्तसेप्राधान्येन तथाबलेपौरुषेएववर्तस्व ॥ २७ ॥

किंचसत्यस्यापिधर्मत्वाद्धर्मपक्षपातिनाभवता सत्यधर्मएवादौ किमिति सम्यक्नानुष्ठितोयेनैवमनर्थोनदत्तःस्यादित्याह ॥ अथचेदिति ॥ अथपक्षांतरे हेपरंतप त्वया सत्यवचनं पितृवचनांगीकाररूपसत्यपरिपालनं धर्मोनष्टीयतइतिचेत्तदा त्वयिज्येष्ठेउक्तस्याभिषेकवचनस्याकरणे यदनृतंराज्ञःप्राप्तं तेनानृतेनराजा त्वयाविनाभूतोमृतइति शेषः ॥ अतस्तेनराज्ञोऽभिषेककरणरूपसत्येन त्वंबद्धःकिंनभवेरितिशेषः ॥ प्रथमोक्तंराज्ञोऽभिषेकवचनरूपंसत्यं नपरिपालितं ॥ तत्परिपालने त्वयाविनाभूतत्वासंभवेन पितृमरणंनस्यात् ॥ एवमाद्यनर्थश्चनदत्तःस्यादितिभावः ॥ अनृतंत्वव्यकरणेकिंनबद्धस्त्वयाविनेतिसर्वत्रपांक्तःपाठइतिकतकः ॥ तीर्थस्त्वनृतंत्वव्यकरुणःकिंनबद्धस्त्वयापितेतिपठित्वा सत्यस्यधर्मत्वे त्वयिअभिषेकविषयमनृतंवदन् ॥ राज्यान्निष्काशनादकरुणःपिता त्वयाकिंनबद्धइतिव्याचष्टे तदयुक्तं पितृबंधनस्य सत्यवचनपरिपालन

अथचेत्सत्यवचनंधर्मःकिलपरंतप॥ अनृतंत्वव्यकरणेकिन्नबद्धस्त्वयाविना॥ २८॥ यदिधर्मोभवेद्भूतअधर्मोवापरंतप॥ नस्मह त्वामुनिंवज्रीकुर्यादिज्यांशतक्रतुः॥ २९॥ अधर्मसंश्रितोधर्मोविनाशयतिराघव॥ सर्वमेतद्यथाकामंकाकुत्स्थकुरुतेनरः॥ ३०॥ ममचेदंमतंतातधर्मोयमितिराघव॥ धर्ममूलंत्वयाछिन्नंराज्यमुत्सृजतातदा॥ ३१॥

रूपत्वाभावात् ॥ २८ ॥ अथेषद्रतक्रोधावेशःसन्पौरुषधर्मयोरनुष्ठाने सिद्धांतंशिष्टाचारप्रदर्शनपूर्वकमाह ॥ यदीति ॥ हेपरंतप धर्मएवयदिभूतःस्यात्प्राधान्येनानुष्ठेयःस्यात् भूतअधर्मइत्यसंधिरार्षः ॥ अधर्मोधर्मादन्यःपौरुषंतद्वा यदिप्राग्वद्भूतंस्यात्तदावज्री मुनिंविश्वरूपंपौरुषेणहत्वा पश्चादिज्यांधर्मंनकुर्यात् ॥ किंत्वेकस्यैवप्राधान्ये एकमेवकुर्यादितिभावः ॥ २९ ॥ तस्मादधर्मसंश्रितः पौरुषयुक्तोधर्मः रिपुंविनाशयति तस्मात्सर्वमेतत्पौरुषधर्मोभयं यथाकामं स्वकार्यानुरोधेननरःकुरुते वज्रिप्रभृतिर्नरः ॥ ३० ॥ यद्दिदमुक्तंयथोचितंकालदेशमुभयमनुष्ठेयंइतिममतं ॥ नन्वेवंधर्मस्य तवापिसंमतत्वे किमितिमेदुःखमतआह ॥ धर्ममूलमिति ॥ अर्थमूलेराज्यमुत्सृजता त्वया धर्मस्यमूलं अर्थरूपंछिन्नमतस्त्वंक्लेशवानितिभावः ॥ यत्तुतीर्थेन अधर्मसंश्रितोधर्मः कर्तारंविनाशयति ॥ तस्माद्यथाकामं तत्कालौचित्येनोभयमप्यनुष्ठेयमिदमेव यथाकाम्येनोभयाचरणमेव धर्मइतिममतमितिव्याख्यातं तत्तूपहसनीयमेवव्युत्पन्नैरित्यलम् ॥ ३१ ॥

अथार्थस्यधर्ममूलत्वमेवप्रतिपादयति ॥ अर्थेभ्यइति ॥ ततस्ततःसंवृत्तेभ्योनानादेशादाहृतेभ्योऽतएव प्रवृत्तेभ्योर्थेभ्यःसर्वाःक्रियाः योगप्रधानाभोगप्रधानाश्चप्रवर्तंते ॥ निष्कामतयाकृतायोगप्रधानाभवंति ॥ सकामतयाकृताभोगप्रधानाइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अर्थाभावेक्रियाव्यतिरेकमप्याहार्थेनहीति ॥ ३३ ॥ नकेवलमर्थपरित्यागेधर्मासंभवः किंतुदोषप्राप्तिरपीत्याह ॥ सोयमिति ॥ यःपुमान्प्राप्तमर्थपरित्यज्य सुखकामोभवति सोयंभ्रष्टार्थः सुखैधितः अभिवृद्धसुखाभिलाषोभूत्वा पापमन्यायेनार्थार्जनंकर्तुमाचरते आरभते ततोदोषस्ताडनबंधनादिरूपःप्रवर्तते ॥ ३४ ॥ अथार्थःसर्वमूलमितिस्तौति ॥ यस्येति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एतेदोषामित्राद्यभावरूपाः प्रव्याहृताः स्पष्टमु

अर्थेभ्योथप्रवृद्धेभ्यःसंवृत्तेभ्यस्ततस्ततः॥ क्रियाःसर्वाःप्रवर्ततेपर्वतेभ्यइवापगाः॥ ३२॥ अर्थेनहिविमुक्तस्यपुरुषस्याल्पचेतसः॥ विच्छिद्यंतेक्रियाःसर्वाग्रीष्मेकुसरितोयथा॥३३॥ सोयमर्थंपरित्यज्यसुखकामसुखैधितः॥ पापमाचरतेकर्तुंतदादोषःप्रवर्तते॥३४॥ यस्यार्थास्तस्यमित्राणियस्यार्थास्तस्यबांधवाः॥ यस्यार्थाःसपुमान्लोकेयस्यार्थाःसचपंडितः॥ ३५॥ यस्यार्थाःसचविक्रांतोयस्यार्थाःसचबुद्धिमान्॥ यस्यार्थाःसमहाबाहुर्यस्यार्थाःसगुणाधिकः॥ ३६॥ अर्थस्यैतेपरित्यागेदोषाःप्रव्याहृतामया॥ राज्यमुत्सृजताधीरयेनबुद्धिस्त्वयाकृता॥ ३७॥ यस्यार्थाधर्मकामार्थास्तस्यसर्वंप्रदक्षिणं॥ अधनेनार्थकामेननार्थःशक्यंविचिन्वता॥ ३८॥ हर्षःकामश्चदर्पश्चधर्मःक्रोधःशमोदमः॥ अर्थादेतानिसर्वाणिप्रवर्ततेनराधिप॥३९॥

क्ताः तत्रराज्यमुत्सृजतात्वया येनगुणेन बुद्धिरर्थपरित्यागविषयाकृता तंनजानेइतिशेषः ॥ ३७ ॥ पुनरर्थमेवस्तौतियस्येति ॥ यस्यार्थाःसंति तस्यधर्मकामरूपाः अर्थाः प्रयोजनानि भवंति ॥ तस्यसर्वंप्रदक्षिणमनुकूलं अधनेनपुरुषेणार्थंविचिन्वतापि अर्थकामेन विनापौरुषमर्थोनशक्यं प्राप्तुमितिशेषः ॥ ३८ ॥ अर्थवशादेवराज्ञिसर्वेगुणाइत्याह ॥ हर्षइत्यादि ॥ यानिहर्षादीनिसंति एतानि नराधिपेअर्थादर्थसंपत्तेरेवप्रवर्तंते अमोघानिभवंतीतिभावः ॥ यस्यहर्षोराज्ञः सकृतार्थोभवति ॥ यस्मिन्क्रोधःसनश्यतीत्यादि ॥ ३९ ॥

येषांनश्यत्ययंलोकश्चरतांधर्मचारिणां॥तेर्थास्त्वयिनदृश्यंतेदुर्दिनेषुयथाग्रहाः॥ ४० ॥ त्वयिप्रव्रजितेवीरगुरोश्चवचनेस्थिते॥रक्ष
सापदृतभार्याप्राणैःप्रियतरातव ॥ ४१ ॥ तदद्यविपुलंवीरदुःखमिंद्रजिताकृतं ॥ कर्मणाव्यपनेष्यामितस्मादुत्तिष्ठराघव॥ ४२॥
उत्तिष्ठनरशार्दूलदीर्घबाहोधृतव्रत॥किमात्मानंमहात्मानमात्मानंनावबुध्यसे॥ ४३॥ अयमनघतवोदितःप्रियार्थंजनकसुतानिध
नंनिरीक्ष्यरुष्टः ॥ सरथगजहयांसराक्षसेंद्रांश्शमिषुभिर्विनिपातयामिलंकां ॥ ४४ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडे
ऽशीतितमःसर्गः॥ ८३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ राममाश्वासमानेतुलक्ष्मणेभ्रातृवत्सले ॥ निक्षिप्यगुल्मान्स्वस्थानेत
त्रागच्छद्विभीषणः॥ १ ॥ नानाप्रहरणैर्वीरैश्चतुर्भिरभिसंवृतः॥ नीलांजनचयाकारैर्मातंगैरिवयूथपैः ॥ २ ॥ सोभिगम्यमहात्मानं
राघवंशोकलालसं॥ वानरांश्चापिदद्दशेबाष्पपर्याकुलेक्षणान् ॥ ३ ॥ राघवंचमहात्मानमिक्ष्वाकुकुलनंदनं॥ ददर्शमोहमापन्नंल
क्ष्मणस्यांकमाश्रितं॥ ४ ॥ व्रीडितंशोकसंतप्तंदृष्ट्वारामंविभीषणः॥ अंतर्दुःखेनदीनात्माकिमेतदितिसोब्रवीत्॥ ५॥

मि तस्मान्मत्प्रोत्साहनार्थमुत्तिष्ठ ॥ ४२॥ ननुप्राकृतवद्दैन्ययुक्तंमहात्मनस्तेइत्याह ॥ उत्तिष्ठेत्यादि ॥ महात्मानं परमात्मानं ॥ ४३ ॥ तवप्रियार्थमुदितउद्युक्तः निरीक्ष्य श्रुत्वा ॥ ४४॥ कतक० ॥ ७६॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेयु०ऽशीतितमःसर्गः॥ ८३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ आश्वासयमाने गुल्मा
न्स्वस्थानेपूर्वादितत्तद्वारेनिक्षिप्यावस्थाप्य ॥ १ ॥ २ ॥ ददृशे ददर्श ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

विभीषणमुखंदृष्ट्वा ॥ रामादिदैन्यदर्शनेनदीनमित्यर्थः ॥ लक्ष्मणोवाचेतिसंधिरार्षः ॥६॥७॥ सन्निवार्य नैवंदुःखंकार्यमित्युक्त्वा ॥८॥ आर्तरूपेण दीनवेषेण ॥९॥ कथम
युक्तंतत्राहाभिप्रायंत्विति ॥ सीतांप्रति सीतामुद्दिश्य वर्तमानंतदभिप्रायं सर्वनाशेपिसीतानत्याज्येत्येवंरूपं जानामिच ॥ अतोघातंनकरिष्यति सीतायाइतिशेषः ॥१०॥
तमेवाह ॥ याच्यमानइति ॥११ ॥ किंचसोन्येनकेनापि केनाप्युपायेन द्रष्टुमेवाशक्या कुतस्तस्याहरणपूर्ववधइत्याह ॥ नैवसाम्नेति ॥ कुतोयुधानिमित्तभूतयान्यस्य द

विभीषणमुखंदृष्ट्वासुग्रीवंतांश्चवानरान्॥ लक्ष्मणोवाचमंदार्थमिदंबाष्पपरिप्लुतः॥ ६॥ हताइंद्रजितासीताइतिश्रुत्वैवराघवः॥ हनू
मद्वचनात्सौम्यततोमोहमुपाश्रितः॥ ७॥ कथयंतंतुसौमित्रिंसन्निवार्यविभीषणः॥ पुष्कलार्थमिदंवाक्यंविसंज्ञंराममब्रवीत्॥ ८॥
मनुजेंद्रार्तरूपेणयदुक्तस्त्वंहनूमता॥तदयुक्तमहंमन्येसागरस्येवशोषणम्॥९॥ अभिप्रायंतुजानामिरावणस्यदुरात्मनः॥ सीतांप्र
तिमहाबाहोनचघातंकरिष्यति॥ १०॥ याच्यमानःसुबहुशोमयाहितचिकीर्षुणा॥ वैदेहीमुत्सृजस्वेतिनचतत्कृतवान्वचः॥ ११॥नै
वसाम्नानदानेननभेदेनकुतोयुधा॥ साद्रष्टुमपिशक्येतनैवचान्येनकेनचित्॥१२॥ वानरान्मोहयित्वातुप्रतियातःसराक्षसः॥माया
मयींमहाबाहोतांविद्धिजनकात्मजां॥ १३॥ चैत्यंनिकुंभिलामद्यप्राप्यहोमंकरिष्यति॥ हुतवानुपयातोहिदेवैरपिसवासवैः॥ १४॥
दुराधर्षोभवत्येषःसंग्रामेरावणात्मजः॥ तेनमोहयतानूनमेषामायाप्रयोजिता॥ विघ्नमन्विच्छतातत्रवानराणांपराक्रमे ॥ १५॥ स
सैन्यास्तत्रगच्छामोयावत्तन्नसमाप्यते॥ त्यजैनंनरशार्दूलमिथ्यासंतापमागतं॥ १६॥

र्शनादिप्रसंगः नकुतोऽपि ॥ १२ ॥ का
तर्हिवधविषयस्यानुभवस्यगतिस्तत्राह ॥ वानरानिति मोहयित्वा ॥ मायामयीसीताछेदनेनेतिशेषः ॥ १३ ॥ मोहनेप्रयोजनमाह ॥ चैत्यमिति ॥ १४ ॥ ननुकरोतुहोमं
किंमोहनप्रयासेनेत्यत्राह ॥ विघ्नमिति ॥ वानराणांपराक्रमेसति यागस्यविघ्नमन्विच्छताऽनुसरता संभावयता नूनं निश्चयेन तत्तद्विघ्ननिवृत्तयेप्रयोजिता ॥१५॥ तेनाद्यतथा
गस्य विघ्नएवकर्तव्यइतिरहस्यमित्याह ॥ ससैन्याइति ॥ तद्धोमकर्म ॥ १६ ॥

हियतःत्वांशोककर्शितंदृष्ट्वा सर्ववानरबलं सीदते सीदति तस्मात्त्वंस्वस्थहृदयोभूत्वा इहैवतिष्ठ ॥ १७ ॥ सैन्यानुकर्षिभिः सर्वसेनांगृहीत्वागच्छद्भिरस्माभिः प्रधानैःसह लक्ष्मणंप्रेषय ॥ १८ ॥ एपरावर्णिनिशितैःशरैर्व्याकुलीकृत्य तत्कर्मत्याजयिष्यति ॥ ततोहेतोर्मायासिद्ध्यभावाद्वध्योभविष्यति ॥ १९ ॥ पत्रिणांपत्रिरूपैरंगैर्वाजिनोवेगवंतः तस्यलक्ष्मणस्य शराअसौम्याःपत्रिणःकंकादयइव शोणितंपास्यंति इंद्रजितइतिशेषः ॥ २० ॥ तत्तस्माल्लक्ष्मणं संदिश प्रेषय ॥ २१ ॥ रिपुनिधनंप्रति कालविप्रकर्षः का

सीदतेहिबलंसर्वंदृष्ट्वात्वांशोककर्शितं॥ इहत्वंस्वस्थस्तदयस्तिष्ठसत्वसमुच्छ्रितः ॥ १७॥ लक्ष्मणंप्रेषयास्माभिःसहसैन्यानुकर्षिभिः ॥ १८॥ एषतंनरशार्दूलोरावर्णिनिशितैःशरैः॥ त्याजयिष्यतितत्कर्मततोवध्योभविष्यति ॥ १९॥ तस्यैतेनिशितास्तीक्ष्णाःपत्रिपत्त्रांगवाजिनः॥ पतत्रिणइवासौम्याःशराःपास्यंतिशोणितं॥ २०॥ तत्संदिशमहाबाहोलक्ष्मणंशुभलक्षणं॥ राक्षसस्यविनाशायवज्रंवज्रधरोयथा॥ २१॥ मनुजवरनकालविप्रकर्षोरिपुनिधनंप्रतियत्क्षमोद्यकर्तुं॥ त्वमतिसृजरिपोर्वधायवज्रंदिविजरिपुमथनेयथामहेंद्रः॥ २२॥ समाप्तकर्माहिसराक्षसर्षभोभवत्यदृश्यःसमरेसुरासुरैः॥ युयुत्सतातेनसमाप्तकर्मणाभवेत्सुराणामपिसंशयोमहान् ॥ २३॥ इत्यार्षे०रा०वा०यु०चतुरशीतितमःसर्गः ॥८४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवःशोककर्षितः॥ नोपधारयतेव्यक्तंयदुक्तंतेनरक्षसा॥ १॥ ततोधैर्यमवष्टभ्यरामःपरपुरंजयः॥ विभीषणमुपासीनमुवाचकपिसन्निधौ ॥ २॥ नैर्ऋताधिपतेवाक्यंयदुक्तंतेविभीषण॥ भूयस्तच्छ्रोतुमिच्छामिब्रूहियत्तेविवक्षितं॥ ३॥ लक्षेपोद्यकर्तुं यत्नयतोनक्षमः नयोग्यः ॥ तस्मात्त्वंरिपोर्वधाय लक्ष्मणमतिसृज प्रेषय ॥ यथादिविजरिपुमथने देवरिपुमथनेऽमरेंद्रोवज्रमतिसृजति तथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ कालक्षेपोनकार्यइत्यत्रहेतुमाह ॥ समाप्तेति ॥ समाप्तयागकर्मेत्यर्थः ॥ सुराणामपिसंशयः प्राणसंशयइत्यर्थः ॥ २३ ॥ क० ॥ ७७ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०चतुरशीतितमःसर्गः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नोपधारयते व्यक्तंशोकवशान्न जानातिस्मेत्यर्थः ॥ १ ॥ उपासीनं समीपस्थितं ॥ २ ॥ तेत्वया यत्प्रयुक्तंतद्वक्तव्यंश्रोतुमिच्छामि ॥ ३ ॥

यदुक्तं तदेवेदंवाक्यंपुनर्बभाषे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मिथ्यासंतापं तन्मूलंशोकं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तेनवीरेणेंद्रजिता तपसाप्रीतस्यस्वयंभुवोवरदानान्निकुंभिलायांदेवीहोमेसमाप्ते कामगतुरंगयुक्तोरथोब्रह्मशिरोस्त्रंचाग्नेःसकाशाल्लप्स्यते तेनचतवावध्यत्वं सकृत्प्रयोगपर्यंतमितिवरदानाद्ब्रह्मशिरोस्त्रंप्राप्तं ॥ १२ ॥ सएषएवंप्रकारेण लब्धवरइंद्रजित्सैन्येनसह होमंकर्तुंनिकुंभिलायांप्राप्तः यदिकृतंकर्म होमकर्मकृत्वोत्तिष्ठेच्चेत्सर्वानेवनोस्मान्हनिष्यति ॥ १३ ॥ किंचभगवतातद्बोध्येवंप्रकारेणोक्त

राघवस्यवचःश्रुत्वावाक्यंवाक्यविशारदः॥ यत्तत्पुनरिदंवाक्यंबभाषेथविभीषणः ॥ ४ ॥ यथाज्ञप्तंमहाबाहोत्वयागुल्मनिवेशनं॥ तत्तथानुष्ठितंवीरत्वद्वाक्यसमनंतरं॥५॥ तान्यनीकानिसर्वाणिविभक्तानिसमंततः॥ विन्यस्तायूथपाश्चैवयथान्यायंविभागशः॥ ६॥ भूयस्तुममविज्ञाप्यंतच्छृणुष्वमहाप्रभो॥ त्वय्यकारणसंतप्तेसंतप्तहृदयावयं॥ ७॥ त्यजराजन्निमंशोकंमिथ्यासंतापमागतं॥ यदियंत्यज्यतांचिंताशत्रुहर्षविवर्धिनी॥८॥ उद्यमःक्रियतांवीरहर्षःसमुपसेव्यतां॥ प्राप्तव्यायदितेसीताहंतव्याश्चनिशाचराः॥९॥ रघुनंदनवक्ष्यामिश्रूयतांमेहितंवचः॥ साध्वयंयातुसौमित्रिर्बलेनमहतावृतः ॥ १० ॥ निकुंभिलायांसंप्राप्तंहंतुरावणिमाहवे ॥ धनुर्मंडलनिर्मुक्तैराशीविषविषोपमैः॥ ११ ॥ तेनवीरेणतपसावरदानात्स्वयंभुवः ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरःप्राप्तंकामगाश्चतुरंगमाः॥ १२ ॥ सएषकिलसैन्येनप्राप्तःकिलनिकुंभिलां ॥ यद्युत्तिष्ठेत्कृतंकर्महतान्सर्वांश्चविद्धिनः ॥ १३ ॥ निकुंभिलामसंप्राप्तमकृताग्निंचयोरिपुः ॥ त्वामाततायिनंहन्यादिंद्रशत्रोसतेवधः॥ १४॥ वरोदत्तोमहाबाहोसर्वलोकेश्वरेणवै॥ इत्येवंविहितोराजन्वधस्तस्येषधीमतः॥ १५॥ वधायेंद्रजितोरामसंदिशस्वमहाबलं॥ हतेतस्मिन्हतंविद्धिरावणंससुहृद्गणं॥ १६॥ इत्याह॥ निकुंभिलामिति ॥ निकुंभिलां तद्यागभूमिं महाकालीक्षेत्रं तदाख्यन्यग्रोधमूलरूपमप्राप्तं अकृताग्निं अहुताभिचारहोमं ॥ अहुताग्निमितिपाठांतरं ॥ आततायिनं गृहीतशस्त्रं योरिपुर्हन्याद्युध्येत् ॥ हेइंद्रशत्रो सरिपुस्तेवधः वधकर्ताभविष्यति ॥ १४ ॥ सर्वलोकेश्वरेण ब्रह्मणा एषवरोदत्तोवैप्रसिद्धः राजन्धीमतस्तस्यैवमेषवधोविहितोब्रह्मणा ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ हेमहायशाः अंतरिक्षेचरतःसरथस्थस्य तस्यगतिर्नज्ञायते ॥ अभ्रसंप्लवे मेघसमूहे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मायानामभिज्ञातस्य तद्विषयज्ञातव
तः ॥ अभिज्ञप्तस्येतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ २३ ॥ अन्यत् कार्मुकश्रेष्ठं देवानुग्रहप्राप्तंपरमित्यर्थः ॥ २४ ॥ सशरी प्रशस्तशरवान् ॥ वामचापभृद्वामहस्तेनचापभृत् ॥ २५ ॥

विभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ जानामितस्यरौद्रस्यमायांसत्यपराक्रम ॥ १७ ॥ सहिब्रह्मास्त्रविन्नाज्ञोमहामायोमहा
बलः ॥ करोत्यसंज्ञान्संग्रामेदेवान्सवरुणानपि ॥ १८ ॥ तस्यांतरिक्षेचरतःसरथस्यमहायशः ॥ नगतिर्ज्ञायतेवीरसूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे
॥ १९ ॥ राघवस्तुरिपोर्ज्ञात्वामायावीर्यंदुरात्मनः ॥ लक्ष्मणंकीर्तिसंपन्नमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ यद्वानरेंद्रस्यबलंतेनसर्वेणसंवृ
तः ॥ हनुमत्प्रमुखैश्चैवयूथपैःसहलक्ष्मण ॥ २१ ॥ जांबवेनर्क्षपतिनासहसैन्येनसंवृतः ॥ जहितंराक्षससुतंमायाबलसमन्वितं ॥ २२ ॥
अयंत्वांसचिवैःसार्द्धंमहात्मारजनीचरः ॥ अभिज्ञातस्यमायानांपृष्ठतोनुगमिष्यति ॥ २३ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वालक्ष्मणःसविभीषणः
जग्राहकार्मुकश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः ॥ २४ ॥ सन्नद्धःकवचीखड्गीसशरीवामचापभृत् ॥ रामपादावुपस्पृश्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत्
॥ २५ ॥ अद्यमत्कार्मुकोन्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिं ॥ लंकामभिपतिष्यंतिहंसाःपुष्करिणीमिव ॥ २६ ॥ अद्यैवतस्यरौद्रस्यशरीरंमा
मकाःशराः ॥ विधमिष्यंतिभित्वातंमहाचापगुणच्युताः ॥ २७ ॥ एवमुक्तातुवचनंद्युतिमान्भ्रातुरग्रतः ॥ सरावणिवधाकांक्षीलक्ष्म
णस्त्वरितंययौ ॥ २८ ॥ सोभिवाद्यगुरोःपादौकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ निकुंभिलामभिययौचैत्यंरावणिपालितं ॥ २९ ॥ विभीषणेनस
हितोराजपुत्रःप्रतापवान् ॥ कृतस्वस्त्ययनोभ्रात्रालक्ष्मणस्त्वरितोययौ ॥ ३० ॥ वानराणांसहस्रैस्तुहनूमान्बहुभिर्वृतः ॥ विभीषणश्च
सामात्योलक्ष्मणंत्वरितंययौ ॥ ३१ ॥ रावणिंनिर्भिद्यासक्ताःसंतोलंकामभिपतिष्यंति ॥ २६ ॥ २७ ॥ एवमुक्तात्विति ॥ सएवमुक्तेतिपाठे सल
क्ष्मणः सएवलक्ष्मणस्त्वरितंययाविति तच्छब्दद्वयनिर्वाहकइतितीर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ त्वरितंययौ लक्ष्मणमनुययावित्यर्थः ॥ ३१ ॥

पथिविष्ठितं हनूमतासीतावधवृत्तांतनिवेदनार्थमागमनसमये द्वाररक्षार्थंपथिस्थापितमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मायायोगं माययैवयोगःयुद्धजयोपायोयस्यतमिंद्रजितंप्राप्य ब्र
ह्मविधानेन निकुंभिलामसंप्राप्तइत्याद्युक्तब्रह्मवरदानप्रकारेण तंविजेतुंतस्थौ रघुनंदनोलक्ष्मणः ॥ ब्रह्मविमानेनेतिपाठे ब्रह्मणोभगवतस्तेजोंशोहमस्मीतिविशिष्यजायमाने
नध्यानेन शत्रुंजेतुंतस्थौ ॥ संकटकालेतादृशध्यानस्य तस्यनिसर्गसिद्धत्वादितिकतकः ॥ ३४ ॥ सलक्ष्मणोविभीषणादिभिःसहोच्यमानगुणं द्विषतांबलंविवेश प्रतिभयतम

महताहरिसैन्येनसवेगमभिसंवृतः ॥ ऋक्षराजबलंचैवददर्शपथिविष्ठितं ॥ ३२ ॥ सगत्वादूरमध्वानंसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ राक्षसेंद्र
बलंदूरादपश्यद्धनुहमाश्रितं ॥ ३३ ॥ ससंप्राप्यधनुष्पाणिर्मायायोगमरिंदमः ॥ तस्थौब्रह्मविधानेनविजेतुंरघुनंदनः ॥ ३४ ॥ विभीषणे
नसहितोराजपुत्रःप्रतापवान् ॥ अंगदेनचवीरेणतथानिलसुतेनच ॥ ३५ ॥ विविधममलशस्त्रभास्वरंतत्ध्वजगहनंगहनंमहारथैश्च ॥
प्रतिभयतममप्रमेयवेगंतिमिरमिवद्विषतांबलंविवेश ॥ ३६ ॥ इत्यार्षेश्रीरा० वा० यु० पंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥
अथतस्यामवस्थायांलक्ष्मणंरावणानुजः ॥ परेषामहितंवाक्यमर्थसाधकमब्रवीत् ॥ १ ॥ यदेतद्राक्षसानीकंमेघश्यामंविलोक्यते ॥
एतदायोध्यतांशीघ्रंकपिभिश्चशिलायुधैः ॥ २ ॥ तस्यानीकस्यमहतोभेदनेयतलक्ष्मण ॥ राक्षसेंद्रसुतोप्यत्रभिन्नेदृश्योभविष्यति
॥ ३ ॥ सत्वमिंद्राशनिप्रख्यैःशरैरवकिरन्परान् ॥ अभिद्रवाशुयावद्वैनैतत्कर्मसमाप्यते ॥ ४ ॥ जहिवीरदुरात्मानंमायापरमधार्मिकं ॥
रावणिंक्रूरकर्माणंसर्वलोकभयावहम् ॥ ५ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ ववर्षशरवर्षेणराक्षसेंद्रसुतंप्रति ॥ ६ ॥

मतिशयेनभयंकरम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कतकः ॥ ७८ ॥ इतिरामाभि० रा० वा० यु० पंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ अथ तस्यामवस्थायां रक्षार्थं सेनानिवेशेयेंद्रजितो
यागकाले ॥ परेषां शत्रूणां अहितं नाशकरं ॥ स्वेषामर्थसाधकं ॥ १ ॥ एतत्कपिभिरायोध्यतां ॥ २ ॥ हेलक्ष्मण तस्य तत्परस्थितस्य महतोनीकस्य भेदने त्वंयत यत्नंकुरु ॥ ३ ॥
एतत्कर्म होमकर्म यावन्नसमाप्यते तावदाश्वभिद्रव रावणिमित्यन्वयः ॥ ४ ॥ मायापरं अधार्मिकमितिछेदः ॥ ५ ॥ राक्षसेंद्रसुतंप्रति तत्प्राप्तिमुद्दिश्य तत्सेनायांववर्षेत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥७॥८॥ ९॥ १० ॥ तेशस्त्राणि निवेशयंतोविकृताननबाहवःसंतः सुमहद्भयंचक्रुः ॥ राक्षसावानरेंद्रेष्वितिपाठः ॥११॥१२॥१३॥ विषण्णंश्रुत्वा यागभूमिस्थइतिशेषः ॥ अननुष्ठिते यागस्थानाप्राप्त्याअसमाप्ते ॥ सकर्मणीतिपाठेऽक्षराधिक्यमार्षं ॥ १४ ॥ दक्षांधकारान्निकुंभिलाक्षेत्रीयात् ॥ इदंनिःसरणं दशम्यांसायाह्ने ॥ १५॥१६॥ पर्यव

दक्षाःशाखामृगाश्चैवद्रुमप्रवरयोधिनः॥ अभ्यधावंतसहितास्तदनीकमवस्थितं॥७॥ राक्षसाश्चसितैर्बाणैरसिभिःशक्तितोमरैः॥
अभ्यवर्तंतसमरेकपिसैन्यजिघांसवः॥८॥ ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेकपिरक्षसां॥ शब्देनमहतालंकांनादयन्वैसमंततः॥९॥श
स्त्रैश्चविविधाकारैःशितैर्बाणैश्चपादपैः॥ उद्यतैर्गिरिशृंगैश्चघोरैराकाशमावृतं॥१०॥ राक्षसावानरेंद्रेषुविकृताननबाहवः॥ निवेशयं
तःशस्त्राणिचक्रुस्तेसुमहद्भयं॥११॥तथैवसकलैर्वृक्षैर्गिरिशृंगैश्चवानराः॥ अभिजघ्नुर्निजघ्नुश्चसमरेसर्वराक्षसान्॥१२॥ ऋक्षवा
नरमुख्यैश्चमहाकायैर्महाबलैः॥रक्षसांयुध्यमानानांमहद्भयमजायत॥१३॥ स्वमनीकंविषण्णंतुश्रुत्वाशत्रुभिरर्दितं॥उदतिष्ठदु
र्धर्षःसकर्मण्यननुष्ठिते॥१४॥दक्षांधकारान्निर्गम्यजातक्रोधःसरावणिः॥ आरुरोहरथंसज्जंपूर्वयुक्तंसुसंयतं॥१५॥सभीमका
र्मुकशरःकृष्णांजनचयोपमः॥रक्तास्यनयनोभीमोबभौमृत्युरिवांतकः॥१६॥ दृष्ट्वैवतुरथस्थंतंपर्यवर्ततततद्बलं॥रक्षसांभीमवेगा
नांलक्ष्मणेनयुयुत्सतां॥१७॥तस्मिंस्तुकालेहनुमानरुजत्सदुरासदं॥धरणीधरसंकाशोमहावृक्षमरिंदमः॥१८॥सराक्षसानांतत्सै
न्यंकालाग्निरिवनिर्दहन्॥चकारबहुभिर्वृक्षैर्निःसंज्ञंयुधिवानरः॥१९॥विध्वंसयंतंतरसाद्दृष्ट्वैवपवनात्मजं॥राक्षसानांसहस्राणिह
नूमंतमिवाकिरन्॥२०॥शितशूलधराशूलैरसिभिश्चासिपाणयः॥शक्तिहस्ताश्चशक्तीभिःपट्टिशैःपट्टिशायुधाः॥२१॥परिघैश्चगदा
भिश्चकुंतैश्चशुभदर्शनैः॥शतशश्चशतघ्नीभिरायसैरपिमुद्गरैः॥२२॥ तंत तद्बलं राक्षसबलमित्यर्थः॥ १७ ॥१८ ॥ राक्षसानां तत्सैन्यं हनूमान्निः
संज्ञंचकार ॥ १९ ॥ २० ॥ असिपाणयोसिभिः शक्तिहस्ताः शक्तीभिरित्यादिप्रकारेणोह्यं शक्तीभिरित्यत्र दीर्घआर्षः ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ नोराक्षसानां मत्संबंधिनां राक्षसानां ॥ २६ ॥ इंद्रजितंवहन्प्रापयन् ॥ यत्रमारुतिस्तेनतत्प्राप्तिमार्गेणययौ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥यदि
द्वंद्वंददासिइतिशेषः तर्हिबाहुभ्यांयुध्यस्व ॥ ३१ ॥ हनूमंतं जिघांसंतं तद्वधेसर्वात्मनासन्नद्धं ॥३२॥ योवासवजेता यस्यदर्शनंतवापेक्षितं सएषरथमास्थाय हनूमंतंजिघां

घोरैःपरशुभिश्चैवभिंडिपालैश्चराक्षसाः॥ मुष्टिभिर्वज्रकल्पैश्चतलैरशनिसन्निभैः॥२३॥ अभिजघ्नुःसमासाद्यसमंतात्पर्वतोपमं॥
तेषामपिचसंक्रुद्धश्चकारकदनंमहत्॥२४॥ सददर्शकपिश्रेष्ठमचलोपमामिंद्रजित्॥सूदमानमसंत्रस्तमभित्रान्पवनात्मजं॥२५॥
ससारथिमुवाचेदंयाहियत्रैषवानरः॥क्षयमेवहिनःकुर्याद्राक्षसानामुपेक्षितः॥२६॥ इत्युक्तःसारथिस्तेनययौयत्रसमारुतिः॥व
हन्परमदुर्धर्षस्थितमिंद्रजितंरथे॥२७॥ सोभ्युपेत्यशरान्खड्गान्पट्टिशासिपरश्वधान्॥अभ्यवर्षतदुर्धर्षःकपिमूर्धनिराक्षसः॥२८॥
तानिशस्त्राणिघोराणिप्रतिगृह्यसमारुतिः॥रोषेणमहताविष्टोवाक्यंचेदमुवाचह॥२९॥ युध्यस्वयदिशूरोसिरावणात्मजदुर्मते॥वा
युपुत्रंसमासाद्यनजीवन्प्रतियास्यसि॥३०॥ बाहुभ्यांसंप्रयुध्यस्वयदिमेद्वंद्वमाहवे॥वेगंसहस्वदुर्बुद्धेततस्त्वंरक्षसांवरः॥३१॥
हनूमंतंजिघांसंतंसमुद्यतशरासनं॥रावणात्मजमाचष्टेलक्ष्मणायविभीषणः॥३२॥ यःसवासवनिर्जेताराक्षसस्यात्मसंभवः॥स
एषरथमास्थायहनूमंतंजिघांसति॥३३॥तमप्रतिमसंस्थानैःशरैःशत्रुनिवारणैः॥जीवितांतकरैर्घोरैःसौमित्रेरावणिंजहि॥३४॥
इत्येवमुक्तस्तुतदामहात्माविभीषणेनारिविभीषणेन॥ददर्शतंपर्वतसन्निकाशंरथस्थितंभीमबलंदुरासदं॥३५॥इत्यार्षेश्रीम०वा०
यु०षडशीतितमःसर्गः॥८६॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तातुसौमित्रिंजातहर्षोविभीषणः॥धनुःपाणिंतमादायत्वरमाणोजगामसः॥१॥

सति ॥ ३२ ॥ तमिमंरावणिंदृष्ट्वा अप्रतिमसंस्थानैरनुपमस्वरूपैः शरैर्जहि ॥ ३४॥ ३५ ॥ कतक० ॥ ७९ ॥ इ० वा० यु०षडशीतितमःसर्गः ॥८६॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥
एवमिति ॥ जातहर्षः यागासमाप्त्याब्रह्मवचनादवश्यंमरिष्यतीतिसंतुष्टः धनुःपाणिं तंलक्ष्मणमादाय जगामेंद्रजित्सुसंमुखेइतिशेषः ॥ १ ॥

अविदूरमल्पमार्गंगत्वा महद्वनं निकुंभिलावनं प्रविश्य तत्रत्यंतत्कर्म होमकर्मस्थानं ॥ २ ॥ ३ ॥ भूतानां रजस्तमःप्रधानभूतगणानां उपहारमुपस्कृत्यदत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ न्यग्रोधमप्रविष्टं बहिर्युद्धायनिर्गतं पुनस्तत्राप्रविष्टमेवजहि तथैवतस्यवरदानादितिभावः ॥ ६ ॥ तत्र न्यग्रोधद्वारे ॥ ७ ॥ प्रत्यदृश्यत लक्ष्मणधनुःशब्दंश्रुत्वा तत्रप्रतिनिवृत्तइतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ महातेजाः लक्ष्मणः ॥ १० ॥ इह राक्षसीयास्मत्कुले जातःसंवृद्धश्चेतिस्नातानुलिप्तवत्समासः ॥ पुत्रस्य पुत्राय ॥ ११ ॥ नजातिः नजात्य

अविदूरंततोगत्वाप्रविश्यतुमहद्वनं ॥ अदर्शयततत्कर्मलक्ष्मणायविभीषणः ॥ २ ॥ नीलजीमूतसंकाशंन्यग्रोधंभीमदर्शनं ॥ तेजस्वीरावणभ्रातालक्ष्मणायन्यवेदयत् ॥ ३ ॥ इहोपहारंभूतानांबलवान्रावणात्मजः ॥ उपकृत्यततःपश्चात्संग्राममभिवर्तते ॥ ४ ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांततोभवतिराक्षसः ॥ निहंतिसमरेशत्रून्बध्नातिचशरोत्तमैः ॥ ५ ॥ तमप्रविष्टंन्यग्रोधंबलिनंरावणात्मजं ॥ विध्वंसयशरैर्दीप्तैःसरथंसाश्वसारथिं ॥ ६ ॥ तथेत्युक्कामहातेजाःसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ बभूवावस्थितस्तत्रचित्रंविस्फारयन्धनुः ॥ ७ ॥ सरथेनाग्निवर्णेनबलवान्रावणात्मजः ॥ इंद्रजित्कवचीखड्गीसध्वजःप्रत्यदृश्यत ॥ ८ ॥ तमुवाचमहातेजाःपौलस्त्यमपराजितं ॥ समाह्वयेत्वांसमरेसम्यग्युद्धंप्रयच्छमे ॥ ९ ॥ एवमुक्तोमहातेजामनस्वीरावणात्मजः ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंतत्रदृष्ट्वाविभीषणम् ॥ १० ॥ इहत्वंजातसंवृद्धःसाक्षाद्भ्रातापितुर्मम ॥ कथंद्रुह्यसिपुत्रस्यपितृव्योममराक्षस ॥ ११ ॥ नजातित्वंनसौहार्दंनजातिस्तवदुर्मते ॥ प्रमाणंचनसौदर्यंनधर्मोधर्मदूषण ॥ १२ ॥ शोच्यस्त्वमसिदुर्बुद्धेर्निंदनीयश्चसाधुभिः ॥ यस्त्वंस्वजनमुत्सृज्यपरभृत्यत्वमागतः ॥ १३ ॥ नैतच्छिथिलयाबुध्यात्वंवेत्सिमहदंतरं ॥ क्वचस्वजनसंवासःक्वचनीचपराश्रयः ॥ १४ ॥

भिमानः प्रमाणं कर्तव्याकर्तव्यमर्यादाकारणं सौदर्यं सोदरत्वं ॥ १२ ॥ १३ ॥ शिथिलया कार्याकार्यविवेकासमर्थयाबुध्या ॥ एतन्महदंतरं स्वजनत्यागपरजनाश्रयणजनितदोषतारतम्यं नवेत्सि ॥ तदेवदार्ढ्यायपुनराह ॥ क्वचेति ॥ स्वजनसंवासः तत्साध्यश्रेयःप्राप्तिरित्यर्थः ॥ जन्मकर्मादिना यःपरस्तदाश्रयंप्राप्य नीचपराश्रयः ॥ मयूरव्यंसकादित्वात्समासः ॥ १४ ॥

सत्यमेवं यदिपरोनीचःस्यात्तत्राह ॥ गुणवान्वेति ॥ यःपरःपरएवसइति ॥ स्वकुलप्रयुक्तव्यवहारेप्राप्ते परोनंतर्भूतएवभवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ किंच परपक्षाश्रितस्यातेनाशएवेत्याह ॥ यइति ॥ १६ ॥ इयंनिरनुक्रोशता होमविघातपूर्वंलक्ष्मणस्यन्यग्रोधप्रवेशकरणेन मद्वधविषयानिर्दयता यादृशी अतिघोरा तेतवास्ति तद्विषयंपौरुषं पुरुषयत्नः स्वजनेनैकेन त्वयैवकर्तुंशक्यं नान्येनकेनापि ॥ १७ ॥ मच्छीलं मत्स्वभावं जानन्नपि अजानन्निव किंविकत्थसे ॥ १८ ॥ अतोऽसाधो गौरवात्पितृव्यत्वगौरवमाश्रि

गुणवान्वापरजनःस्वजनोनिर्गुणोपिवा ॥ निर्गुणःस्वजनःश्रेयान्यःपरःपरएवसः ॥ १५ ॥ यःस्वपक्षंपरित्यज्यपरपक्षंनिषेवते ॥ स्वस्वपक्षेक्षयंयातेपश्चात्तैरेवहन्यते ॥ १६ ॥ निरनुक्रोशताचेयंयादृशीतेनिशाचर ॥ स्वजनेनत्वयाशक्यंपौरुषंरावणानुज ॥ १७ ॥ इत्युक्तोभ्रातृपुत्रेणप्रत्युवाचविभीषणः ॥ अजानन्निवमच्छीलंकिंराक्षसविकत्थसे ॥ १८ ॥ राक्षसेंद्रसुतासाधोपारुष्यंत्यजगौरवात् ॥ कुलेयद्यप्यहंजातोरक्षसांक्रूरकर्मणाम् ॥ गुणोयःप्रथमोनॄणांतन्मेशीलमराक्षसं ॥ १९ ॥ नरमेदारुणेनाहंनचाधर्मेणवैरमे ॥ भ्रात्राविषमशीलोपिकथंभ्राता निरस्यते ॥ २० ॥ धर्मात्प्रच्युतशीलंहिपुरुषंपापनिश्चयं ॥ त्यक्तासुखमवाप्नोतिहस्तादाशीविषंयथा ॥ २१ ॥ परस्वहरणेयुक्तंपरदाराभिमर्षकं ॥ त्याज्यमाहुर्दुरात्मानंवेश्मप्रज्वलितंयथा ॥ २२ ॥

त्य मद्विषयं पारुष्यंत्यज यद्वा शूरोहमितिगौरवाद्धेतोर्यत्पारुष्यंत्यज ॥ अथत्वंजातसंवृद्धइत्यस्योत्तरमाह ॥ कुलइति ॥ प्रथमोगुणःसत्वं अराक्षसं ॥ रजस्तमःप्रकृतिरक्षःकुलदुर्लभं ॥ १९ ॥ किंच स्वजनत्यागदोषस्तवापितुरेवेत्याह ॥ भ्रात्रेति ॥ विषमशीलोपिभ्राताकथंनिरस्यते एवमस्तिवालोकेवदेतिशेषः ॥ भ्रात्राविषमशीलेनेतिपाठे ॥ दारुणकर्मा धर्मारतिरहं अन्यथा विषमशीलेन रावणाद्विलक्षणशीलेनभ्रात्रा कथंभ्रातारावणोनिरस्यतइत्यर्थंचतीर्थआह ॥ २० ॥ ननु दुःशीलस्यज्यतएवेतिचेद्भवतु सुशीलस्यममत्यागोनुचितएवेत्याशयेनाह धर्मादिति ॥ २१ ॥ मयातु तस्यत्यागोन्याय्यएवेत्याह ॥ परस्वेति ॥ २२ ॥

स्वकुलनाशनंकृतंत्वयेत्यस्योत्तरमाह ॥ परस्वानामिति ॥ सुहृदामतिशंका अनिष्टत्वशंका एवंचभवदीयाधर्मएवभवन्नाशकोनत्वहमितिभावः ॥ २३ ॥ पुनःस्पष्टमेव रावणीयादोषाद्भवतांसर्वेषांनाशइत्याह ॥ महर्षीणामिति ॥ अभिमानोगर्वः ॥ वैरत्वं दीर्घवैरं प्रतिकूलता हितवक्तृषुप्रतिकूलबुद्धिता ॥ २४ ॥ गुणानभिजनविद्याबलवत्त्वादिगुणान् ॥ २५ ॥ नेयमस्तीति ॥ इदंमयापुरैवोक्तमितिशेषः ॥ २६ ॥ यद्यत्पुरुषमित्यर्थः ॥ २७ ॥ यन्मांपरुषमुक्तवान्तंपुरा तस्मात्तेऽद्यव्यसनंप्राप्तं ॥ संप्रत्युच्यमानं

॥ १६६ ॥

परस्वानांचहरणंपरदाराभिमर्षणं ॥ सुहृदामतिशंकाचत्रयोदोषाःक्षयावहाः ॥ २३ ॥ महर्षीणांवधोघोरःसर्वदेवैश्चविग्रहः ॥ अभिमानश्चरोषश्चवैरत्वंप्रतिकूलता ॥ २४ ॥ एतेदोषाममभ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनाः ॥ गुणान्प्रच्छादयामासुःपर्वतानिवतोयदाः ॥ २५ ॥ दोषैरेतैःपरित्यक्तोमयाभ्रातापितातव ॥ नेयमस्तिपुरीलंकानचत्वंनचतेपिता ॥ २६ ॥ अतिमानश्चबालश्चदुर्विनीतश्चराक्षस ॥ बद्धस्त्वं कालपाशेनबूहिमांयद्यदिच्छसि ॥ २७ ॥ अद्येहव्यसनंप्राप्तंयन्मांपरुषमुक्तवान् ॥ प्रवेष्टुंनत्वयाशक्यंन्यग्रोधंराक्षसाधम ॥ २८ ॥ धर्षयित्वाचकाकुत्स्थंनशक्यंजीवितुंत्वया ॥ युध्यस्वनरदेवेनलक्ष्मणेनरणेसह ॥ हतस्त्वंदेवताकार्यंकरिष्यसियमक्षयं ॥ २९ ॥ निदर्शयित्वात्मबलंसमुद्यतंकुरुष्वसर्वायुधसायकव्ययं ॥ नलक्ष्मणस्यैत्यहिबाणगोचरंत्वमद्यजीवन्सबलोगमिष्यसि ॥ ३० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० युद्धकांडेसप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ विभीषणवचःश्रुत्वारावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ अब्रवीत्परुषंवाक्यंक्रोधेनाभ्युत्पपातच ॥ १ ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशोरथेसुसमलंकृते ॥ कालाश्वयुक्तेमहतिस्थितःकालांतकोपमः ॥ २ ॥

॥ १६६ ॥

पारुष्यफलंतु कालांतरेभविष्यतीतिशेषः ॥ व्यसनंप्राप्तमित्येतदेवद्रढयति ॥ प्रवेष्टुमिति ॥ पुनरभिचारायेतिशेषः ॥ २८ ॥ अत्रहतोयमक्षयं यमगृहंगतःसन् देवताकार्यं सर्वदेवानांसंतोषरूपंकरिष्यसि ॥ २९ ॥ ३० ॥ क० ॥ ८० ॥ इ०वा०यु०सप्ताशीतितमःसर्गः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ अब्रवीत्परुषमिति विभीषणमितिशेषः ॥ तच्चवक्ष्यमाणं ॥ १ ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशः उद्यतायुधोनिस्त्रिंशोनिर्घृणश्चेत्यर्थइतिकतकः ॥ उद्यतान्यायुधानि निस्त्रिंशश्चयेनसः ॥ गोबलीवर्दवत्प्रयोगइत्यन्ये ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ तं विभीषणं लक्ष्मणं ॥ अलंकृतं स्वतेजोभूषितम् ॥ ४ ॥ उवाचेत्यादिनाऽब्रवीत् परुषंवाक्यमितिप्रागुक्तस्यैवविवरणम् ॥ तांश्चवानरशार्दूलान् उवाचेत्यनुकर्षः ॥ ५ ॥ ६ ॥ मुक्तवर्षं मेघोत्सृष्टवर्षं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सपुरःसरौ सुग्रीवादिप्रधानसहितौ युवांभ्रातरावितिशेषः ॥ १० ॥ एवमपियन्मांयोद्धुमुपस्थितोसि तत्प्रायःपूर्वस्य तेस्मृतिर्नास्ति वाऽथवा व्यक्तंयातोयमक्षयं ॥ आदिकर्मणिक्तः ॥ यमक्षयं यमगृहं प्रयातुमुपक्रांतोसि ॥ ११ ॥ अभीतवदनः निर्भयः ॥ प्रदत्ताभिवदनव्यवहारः ॥ १२ ॥

महाप्रमाणमुद्यम्यविपुलंवेगवद्दृढं ॥ धनुर्भीमबलोभीमंशरांश्चामित्रनाशनान् ॥ ३ ॥ तंददर्शमहेष्वासोरथस्थःसमलंकृतः ॥ अलंकृतममित्रघ्नोरावणस्यात्मजोबली ॥ ४ ॥ हनूमत्पृष्ठमारूढमुदयस्थंरविप्रभं ॥ उवाचैनंसुसंरब्धःसौमित्रिंसविभीषणं ॥ ५ ॥ तांश्चवानरशार्दूलान्पश्यध्वंमेपराक्रमं ॥ अद्यमत्कार्मुकोत्सृष्टंशरवर्षंदुरासदं ॥ ६ ॥ मुक्तवर्षमिवाकाशेधारयिष्यथसंयुगे ॥ अद्यवोमामकाबाणामहाकार्मुकनिःसृताः ॥ विधमिष्यंतिगात्राणितूलराशिमिवानलः ॥ ७ ॥ तीक्ष्णसायकनिर्भिन्नान्शूलशक्त्यृष्टिसायकैः ॥ अद्यवोगमयिष्यामिसर्वानेवयमक्षयं ॥ ८ ॥ सृजतःशरवर्षाणिक्षिप्रहस्तस्यसंयुगे ॥ जीमूतस्येवनदतःकःस्थास्यतिममाग्रतः ॥ ९ ॥ रात्रियुद्धेतदापूर्ववज्राशनिसमैःशरैः ॥ शायितौतौमयाभूयोविसंज्ञौसपुरःसरौ ॥ १० ॥ स्मृतिर्नतेस्तिवामन्येव्यक्तंयातोयमक्षयं ॥ आशीविषसमंक्रुद्धंयन्मांयोद्धुमुपस्थितः ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रस्यगर्जितंराघवस्तदा ॥ अभीतवदनःक्रुद्धोरावणिंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ उक्तश्चदुर्गमःपारःकार्याणांराक्षसत्वया ॥ कार्याणांकर्मणापारंयोगच्छतिसबुद्धिमान् ॥ १३ ॥ सत्वमर्थस्यहीनार्थो दुरवापस्यकेनचित् ॥ वाचाव्याहृत्यजानीषेकृतार्थोस्मीतिदुर्मते ॥ १४ ॥

चयस्मात्त्वयाकार्याणां शत्रुवधादिकार्याणां पारोंतःसमाप्तिरुक्तः वाचाजल्पितः सपारस्त्वयाकर्मणादुर्गमएव दुःप्रापएव कृतस्तत्राह ॥ कार्याणामिति ॥ यःकार्याणांपारंकर्मणागच्छति सबुद्धिमान् ॥ १३ ॥ सत्वंहीनार्थः क्रियाकार्यनिष्पादनासमर्थः केनचिदपि दुरवापस्य मद्विजयरूपस्यार्थस्य सिद्धिंवाचाव्याहृत्य दुर्मते कृतार्थोस्मीतिजानीषे ॥ १४ ॥

अथशायितावितियत्त्वयोक्तं सातेऽपकीर्तिरेवेत्याह ॥ अंतरिति ॥ आजौरणेंतर्धानगतेनत्वया यत् यआचरितएषतस्करादिचरितोमार्गोनवीरनिषेवितः ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ लक्ष्मणंसंप्राप्यपेतुः कवचेनाहताइतिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वामद्येति द्रक्ष्यतीत्यनुकर्षः ॥ २५ ॥ २६ ॥ क्रूरकर्मन्कूट

अंतर्धानगतेनाजौयत्त्वयाचरितस्तदा ॥ तस्कराचरितोमार्गोनैषवीरनिषेवितः ॥ १५ ॥ यथाबाणपथंप्राप्यस्थितोस्मितवराक्षस ॥ दर्शयस्वाद्यतत्तेजोवाचात्वांकिंविकत्थसे ॥ १६ ॥ एवमुक्तोधनुर्भीमंपरामृश्यमहाबलः ॥ ससर्जनिशितान्बाणानिंद्रजित्समितिंजयः ॥ १७ ॥ तेनसृष्टामहावेगाःशराःसर्पविषोपमाः ॥ संप्राप्यलक्ष्मणंपेतुःश्वसंतइवपन्नगाः ॥ १८ ॥ शरैरतिमहावेगैर्वेगवान्रावणात्मजः ॥ सौमित्रिमिंद्रजिद्युद्धेविव्याधशुभलक्षणं ॥ १९ ॥ सशरैरतिविद्धांगोरुधिरेणसमुक्षितः ॥ शुशुभेलक्ष्मणःश्रीमान्विधूमइवपावकः ॥ २० ॥ इंद्रजित्त्वात्मनःकर्मप्रसमीक्ष्याभिगम्यच ॥ विनद्यसुमहानादमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ पत्रिणःशितधारास्तेशरामत्कार्मुकच्युताः ॥ आदास्यंतेद्यसौमित्रेजीवितंजीवितांतकाः ॥ २२ ॥ अद्यगोमायुसंघाश्चश्येनसंघाश्चलक्ष्मण ॥ गृध्राश्चनिपतंतुत्वांगतासुंनिहतंमया ॥ २३ ॥ क्षत्रबंधुंसदानार्यंरामःपरमदुर्मतिः ॥ भक्तंभ्रातरमद्यैवत्वांद्रक्ष्यतिहतंमया ॥ २४ ॥ विस्रस्तकवचंभूमौव्यपविद्धशरासनं ॥ हृतोत्तमांगंसौमित्रेत्वामद्यनिहतंमया ॥ २५ ॥ इतिब्रुवाणंसंक्रुद्धःपरुषंरावणात्मजं ॥ हेतुमद्वाक्यमर्थज्ञोलक्ष्मणःप्रत्युवाचह ॥ २६ ॥ वाग्बलंत्यजदुर्बुद्धेक्रूरकर्मन्हिराक्षस ॥ अथकस्माद्वदस्येतत्संपादयसुकर्मणा ॥ २७ ॥ अकृत्वाकत्थसेकर्म किमर्थमिहराक्षस ॥ कुरुतत्कर्मयेनाहंश्रद्धेयंतवकत्थनं ॥ २८ ॥ अनुक्तापरुषंवाक्यंकिंचिदप्यनवक्षिपन् ॥ अविकत्थन्वधिष्यामित्वांपश्यपुरुषादन ॥ २९ ॥

युद्धव्यापारकर्तः एतदृथावचनंकस्माद्वदसि ॥ सर्वसुकर्मणैवसंपादय ॥ २७ ॥ २८ ॥ अनवक्षिपन् ईषदपिनिंदामकुर्वन् ॥ अविकत्थन् स्वश्लाघामकुर्वन् ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ सुपत्रवाजिताः सुपत्रैः कंकादिपत्रैःसंजातवेगाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विमर्दः संघर्षः ॥ ३३ ॥ विक्रांतौ कृतपराक्रमौ ॥ ३४ ॥ बलवत्त्रौ बलइंद्रः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नरराक्षसमुख्यौतौप्रहृष्टावभ्ययुध्यतांमित्युत्तरं श्लोकद्वयंभिन्नवृत्तंप्रक्षिप्तं तदुत्तरंसर्गावच्छेदश्चासंप्रदायः ॥ तयोर्युद्धस्यैवायेसत्वेनप्रकरणांतराभावादितिकतकः ॥ ३७ ॥

इत्युक्त्वापंचनाराचानाकर्णापूरितान्शरान् ॥ विजघानमहावेगान्लक्ष्मणोराक्षसोरसि ॥ ३० ॥ सुपत्रवाजिताबाणाज्वलिताइवपन्नगाः ॥ नैर्ऋतोरस्यभासंतसवितूरश्मयोयथा ॥ ३१ ॥ सशरैराहतस्तेनसरोषोरावणात्मजः ॥ सुप्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैःप्रतिविव्याधलक्ष्मणं ॥ ३२ ॥ सबभूवमहाभीमोनरराक्षससिंहयोः ॥ विमर्दस्तुमुलोयुद्धेपरस्परजयैषिणोः ॥ ३३ ॥ विक्रांतौबलसंपन्नावुभौविक्रमशालिनौ ॥ उभौपरमदुर्जेयावतुल्यबलतेजसौ ॥ ३४ ॥ युयुधातेतदावीरौग्रहाविवनभोगतौ ॥ बलवत्त्राविवहितौयुधिवैदुष्प्रधर्षणौ ॥ ३५ ॥ युयुधातेमहात्मानौतदाकेसरिणाविव ॥ बहूनवस्तृजंतौहिमार्गणौघानवस्थितौ ॥ ३६ ॥ नरराक्षसमुख्यौतौप्रहृष्टावभ्ययुध्यतां ॥ ३७ ॥ सर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःशरान्दाशरथिःसंधायामित्रकर्षणः ॥ ससर्जराक्षसेंद्रायक्रुद्धःसर्पइवश्वसन् ॥ ३८ ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंसश्रुत्वाराक्षसाधिपः ॥ विवर्णवदनोभूत्वालक्ष्मणंसमुदैक्षत ॥ ३९ ॥ विषण्णवदनंदृष्ट्वाराक्षसंरावणात्मजं ॥ सौमित्रियुद्धसंयुक्तंप्रत्युवाचविभीषणः ॥ ४० ॥ निमित्तान्युपपश्यामियान्यस्मिन्रावणात्मजे ॥ त्वरतेनमहाबाहोभग्नएषनसंशयः ४१ ॥ ततःसंधायसौमित्रिःशरानाशीविषोपमान् ॥ मुमोचविशिखांस्तस्मिन्सर्पानिवविषोल्बणान् ॥ ४२ ॥ शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतःशरैः ॥ मुहूर्तमभवन्मूढःसर्वसंक्षुभितेंद्रियः ॥ ४३ ॥

सर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःशरानिति ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ युद्धसंयुक्तं युद्धजनकहर्षयुक्तं ॥ ४० ॥ निमित्तानि सुखवैवर्ण्यादिदुर्निमित्तानि यानिअनुभूतपराजयसूचकत्वानि तेनैतद्वधेत्वरशीघ्रमुद्यमंकुरु ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सर्वसंक्षुभितेंद्रियः संक्षुभितसर्वेंद्रियः ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ प्रथमेतद्युद्धे नागपाशबंधनके तस्मिन्युद्धे यत्रभ्रात्रासहनिबद्धस्त्वंतत्किंनस्मरसि ॥ यद्यआयुधि आयोधने विचेष्टसे शरपातादिकरोषि ॥ ४५ ॥ तदेवपुनराह युवामिति ॥ ४६ ॥ यमसादनं यमगृहं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ नैतत्किंचिदितिब्रुवन् एतन्नत्किंचिन्नकिंचित्करमितिब्रुवन्नित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अकिं

ददर्शावस्थितंवीरमाजौदशरथात्मजं ॥ सोभिचक्रामसौमित्रिंरोषात्संरक्तलोचनः ॥ ४४ ॥ अब्रवीच्चैनमासाद्यपुनःसपरुषंवचः ॥
किंनस्मरसितद्युद्धेप्रथमेमत्पराक्रमं ॥ निबद्धस्त्वंसहभ्रात्रायदायुधिविचेष्टसे ॥ ४५ ॥ युवांखलुमहायुद्धेवज्राशनिसमैःशरैः ॥ शा
यितौप्रथमंभूमौविसंज्ञौसपुरःसरौ ॥ ४६ ॥ स्मृतिर्वानास्तितेमन्येव्यक्तंवायमसादनं ॥ गंतुमिच्छसियन्मांत्वमाधर्षयितुमिच्छसि
॥ ४७ ॥ यदितेप्रथमेयुद्धेनदृष्टोमत्पराक्रमः ॥ अद्यत्वांदर्शयिष्यामितिष्ठेदानींव्यवस्थितः ॥ ४८ ॥ इत्युक्तासतमभिर्वाणैरभिविव्याध
लक्ष्मणं ॥ दशभिस्तुहनूमंतंतीक्ष्णधारैःशरोत्तमैः ॥ ४९ ॥ ततःशरशतेनैवसुप्रयुक्तेनवीर्यवान् ॥ क्रोधाद्विगुणसंरब्धोनिर्विभेदविभी
षणं ॥ ५० ॥ तद्दृष्ट्वेंद्रजिताकर्मकृतंरामानुजस्तदा ॥ अचिंतयित्वाप्रहसन्नैतत्किंचिदितिब्रुवन् ॥ ५१ ॥ मुमोचचशरान्घोरान्संगृह्य
नरपुंगवः ॥ अभीतवदनःक्रुद्धोरावणिंलक्ष्मणोयुधि ॥ ५२ ॥ नैवंरणगताःशूराःप्रहरंतिनिशाचराः ॥ लघवश्चाल्पवीर्याश्चशराहीमेसुखा
स्तव ॥ ५३ ॥ नैवंशूरास्तुयुध्यंतेसमरेयुद्धकांक्षिणः ॥ इत्येवंतंब्रुवन्धन्वीशरैरभिववर्षह ॥ ५४ ॥ तस्यबाणैःसुविध्वस्तंकवचंकांचनं
महत् ॥ व्यशीर्यतरथोपस्थेताराजालमिवांबरात् ॥ ५५ ॥ विधूतवर्मानाराचैर्बभूवसकृतव्रणः ॥ इंद्रजित्समरेवीरःप्रत्युषेभानुमानिव
॥ ५६ ॥ ततःशरसहस्रेणसंक्रुद्धोरावणात्मजः ॥ बिभेदसमरेवीरोलक्ष्मणंभीमविक्रमः ॥ ५७ ॥

चित्करत्वमेवविवृणोति॥नैवमिति॥ एवंशब्दार्थोलघवइति पुष्पमालावल्लघवइमेतवशरामेसुखानतुल्लेशदाइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ प्रत्यूषेभानुमानिव क्षतजरक्तवर्णत्वादितिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥१६८॥

अन्योन्यंकृतप्रतिकृता आर्षोडा ॥ कृतप्रतिकृते यत्तौबभूवतुरित्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ सासारयोः धारासंपातआसारस्तत्सहितयोः ॥ ६२ ॥ महान्कालो

व्यशीर्यतमहद्दिव्यंकवचंलक्ष्मणस्यतु ॥ कृतप्रतिकृतान्योन्यंबभूवतुरभिद्रुतौ ॥ ५८ ॥ अभीक्ष्णंनिःश्वसंतौवैयुध्येतांतुमुलेयुधि ॥
शरसंकृत्तसर्वांगौसर्वतोरुधिरोक्षितौ ॥ सुदीर्घकालंतौवीरौअन्योन्यंनिशितैःशरैः ॥ ५९ ॥ ततक्षतुर्महात्मानौरणकर्मविशारदौ ॥
बभूवतुश्चात्मजयेयत्तौभीमपराक्रमौ ॥ ६० ॥ तौशरौघैस्तथाकीर्णौनिकृत्तकवचध्वजौ ॥ स्रजंतौरुधिरंचोष्णंजलंप्रस्रवणाविव ॥
॥ ६१ ॥ शरवर्षततोघोरंमुंचतोर्भीमनिःस्वनं ॥ सासारयोरिवाकाशेनीलयोःकालमेघयोः ॥ ६२ ॥ तयोरथमहान्कालोव्यतीयाद्युध्य
मानयोः ॥ नचतौयुद्धवैमुख्यंक्लमंचाप्युपजग्मतुः ॥ ६३ ॥ अस्त्राण्यस्त्रविदांश्रेष्ठौदर्शयंतौपुनःपुनः ॥ शरानुच्चावचाकारानंतरिक्षेबबं
धतुः ॥ ६४ ॥ व्यपेतदोषमस्यंतौलघुचित्रंचसुष्ठुच ॥ उभौतुतुमुलंघोरंचक्रतुर्नरराक्षसौ ॥ ६५ ॥ तयोःपृथक्पृथग्भीमःश्रुश्रुवेतुमुलः
स्वनः ॥ सकंपंजनयामासनिर्घातइवदारुणः ॥ ६६ ॥ तयोःसभ्राजतेशब्दस्तथासमरयत्तयोः ॥ सुघोरयोर्निःस्वनतोर्गगनेमेघयोरि
व ॥ ६७ ॥ सुवर्णपुंखैर्नाराचैर्बलवंतौकृतव्रणौ ॥ प्रसुस्रुवातेरुधिरंकीर्तिमंतौजयेधृतौ ॥ ६८ ॥ तेगात्रयोर्निपतितारुक्मपुंखाःशरायु
धि ॥ अस्तृग्दिग्धाविनिष्पेतुर्विविशुर्धरणीतलं ॥ ६९ ॥ अन्येसुनिशितैःशस्त्रैराकाशेसंजघट्टिरे ॥ बभंजुश्चिच्छिदुश्चैवतयोर्बाणाःसहस्रशः
॥ ७० ॥ सबभूवरणेघोरस्तयोर्बाणमयश्चयः ॥ अग्निभ्यामिवदीप्ताभ्यांसत्रेकुशमयश्चयः ॥ ७१ ॥ तयोःकृतव्रणोर्देहौश्युशुभातेमहा
त्मनोः ॥ सुपुष्पाविवनिष्पत्रौवनेकिंशुकशाल्मली ॥ ७२ ॥ चक्रतुस्तुमुलंघोरंसन्निपातंमुहुर्मुहुः ॥ इंद्रजिल्लक्ष्मणश्चैवपरस्परजयै
षिणौ ॥ ७३ ॥

अनेकदिनरूपः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ जयेधृतौ दृढोत्साहौ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ चयः समूहः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सन्निपातं युद्धं ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ अवगाढैः गाढमग्नैः प्ररूढौ प्ररूढदृक्षौ ॥७५॥७६॥७७॥ समरपरिश्रमं युद्धजश्रमं ॥ ७८ ॥ इ०वा०यु०एकोननवतितमःसर्गः ॥८९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युध्यमानाविति ॥ प्रभिन्नौ मत्तौ मातंगाविव युद्धायप्रसक्तावतएवयुध्यमानौदृष्ट्वा ॥ १ ॥ ततःपरंयुद्धार्थंगतयोरन्यतरवधांतंयुद्धंद्रष्टुकामःसन् ॥ शूरोरावणभ्राता युयुत्स

लक्ष्मणोरावणिंयुद्धेरावणिश्चापिलक्ष्मणं ॥ अन्योन्यंतावभिघ्नंतौनश्रमंप्रतिपद्यतां ॥ ७४ ॥ बाणजालैःशरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ ॥ शुशुभातेमहावीर्यौप्ररूढाविवपर्वतौ॥ ७५॥ ततोरुधिरसिक्तानिसंवृतानिशरैर्भृशं॥बभ्राजुःसर्वगात्राणिज्वलंतइवपावकाः ॥७६॥ तयोरथमहान्कालोव्यतीयाद्युध्यमानयोः॥नचतौयुद्धवैमुख्यंश्रमंचाप्यभिजग्मतुः॥७७॥अथसमरपरिश्रमंनिहंतुंसमरमुखेष्वजि तस्यलक्ष्मणस्य ॥ प्रियहितमुपपादयन्महात्मासमरमुपेत्यविभीषणोवतस्थे ॥ ७८ ॥इत्यार्षेश्रीमद्रामा०वा०यु०एकोननवतितमः सर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युध्यमानौततोदृष्ट्वाप्रसक्तौनरराक्षसौ ॥ प्रभिन्नाविवमातंगौपरस्परजयैषिणौ ॥ १ ॥ तयोर्युद्धंद्रष्टुकामोवरचापधरोबली ॥ शूरःसरावणभ्रातातस्थौसंग्राममूर्धनि ॥ २॥ ततोविस्फारयामासमहद्धनुरवस्थितः ॥ उत्सस र्जचतीक्ष्णाग्रान्राक्षसेषुमहाशरान् ॥ ३॥ तेशराःशिखिसंस्पर्शानिपतंतःसमाहिताः ॥ राक्षसान्दारयामासुर्वज्राइवमहागिरीन्॥ ४॥ विभीषणस्यानुचरास्तेपिशूलासिपट्टिशैः ॥ चिच्छिदुःसमरेवीरान्राक्षसान्राक्षसोत्तमाः ॥ ५॥राक्षसैस्तैःपरिवृतःसतदातुविभीषणः बभौमध्येप्रधृष्टानांकलभानामिवद्विपः ॥ ६ ॥ ततःसंचोदमानोवैहरीन्रक्षोवधप्रियान् ॥ उवाचवचनंकालेकालज्ञोरक्षसांवरः॥ ७॥ एकोयंराक्षसेंद्रस्यपरायणमवस्थितः ॥ एतच्छेषंबलंतस्यकिंतिष्ठतहरीश्वराः ॥ ८ ॥

यासंग्रामधूर्मनितस्थौ ॥ २ ॥ अतएवततो

विस्फारयामासेति ॥ अवस्थितोभूमाविति शेषः ॥ ३ ॥ वज्राःवज्रपाताः ॥ ४ ॥ ५ ॥ राक्षसैस्तैः सचिवरूपैः ॥ ६ ॥ संचोदमानः संचोदयमानः ॥ ७ ॥ परायणं परागतिः उत्तमोयोद्धेतियावत् ॥ तस्य रावणस्य बलं सेना एतच्छेषं दृश्यमानबलमात्रावशेषं तत्किंतिष्ठत तद्धननानुद्यमेनेतिशेषः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ एतन्मात्रशेषत्वमेवाह ॥ प्रहस्तइति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बाहुभ्यांसागरंतीर्त्वावस्थितैर्युष्माभिरिदंलघु अवशिष्टबलरूपं गोष्पदं लंघ्यतां ॥ ॥ १५ ॥ समागम्य युद्धंप्राप्य ॥१६ ॥ जनितुः जनयितुभ्रातुः पुत्रस्य निधनं नाशःकर्तुमयुक्तं तथापि घृणां दयामपास्य रामार्थेभ्रातुरात्मजं निहन्यां ॥ हननोपायप्र

तस्मिंश्चनिहतेपापेराक्षसेरणमूर्धनि ॥ रावणंवर्जयित्वातुशेषमस्यबलंहतं ॥ ९ ॥ प्रहस्तोनिहतोवीरोनिकुंभश्चमहाबलः ॥ कुंभकर्ण श्चकुंभश्चधूम्राक्षश्चनिशाचरः॥ १० ॥ जंबुमालीमहामालीतीक्ष्णवेगोशनिप्रभः ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चवज्रदंष्ट्रश्चराक्षसः ॥ ११ ॥ संह्रादीविकटोरिघ्रस्तपनोमंदएवच ॥ प्रघासःप्रघसश्चैवप्रजंघोजंघएवच ॥ १२ ॥ अग्निकेतुश्चदुर्धर्षोरश्मिकेतुश्चवीर्यवान्॥ विद्यु ज्जिह्वोद्विजिह्वश्चसूर्यशत्रुश्चराक्षसः॥ १३ ॥ अकंपनःसुपार्श्वश्चचक्रमालीचराक्षसः ॥ कंपनःसत्ववंतश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ १४॥ एतान्निहत्यातिबलान्बहून्राक्षससत्तमान्॥ बाहुभ्यांसागरंतीर्त्वालंघ्यतांगोष्पदंलघु ॥ १५॥ एतावदेवशेषंवोजेतव्यमितिवानराः॥ हताःसर्वेसमागम्यराक्षसाबलदर्पिताः ॥ १६ ॥ अयुक्तंनिधनंकर्तुंपुत्रस्यजनितुर्मम ॥ घृणामपास्यरामार्थेनिहन्यांभ्रातुरात्मजं ॥ १७॥ हंतुकामस्यमेबाष्पंचक्षुश्चैवनिरुध्यति॥तमेवैषमहाबाहुर्लक्ष्मणःशमयिष्यति॥ १८॥वानराग्रतसंभूयभृत्यानस्यसमीपगा न्॥ इतितेनातियशसाराक्षसेनाभिचोदिताः॥ १९॥वानरेंद्राजदृषिरेलांगूलानिचविव्यधुः॥ततस्तुकपिशार्दूलाःक्ष्वेडंतश्चपुनःपुनः॥ मुमुचुर्विविधान्नादान्मेघान्दृष्ट्वेववर्हिणः॥ २० ॥ जांबवानपितैःसर्वैःसयूथ्यैरभिसंवृतः॥तेऽभिस्ताडयामासुर्नखैर्दंतैश्चराक्षसा न्॥ २१ ॥ निघ्नंतमृक्षाधिपतिंराक्षसास्तेमहाबलाः॥ परिभर्त्स्यभयंत्यक्त्वातमनेकविधायुधाः॥ २२ ॥ शरैःपरश्वधैस्तीक्ष्णैःपट्टिशैर्य ष्टितोमरैः॥ जांबवंतंभृशंजघ्नुर्निघ्नंतंराक्षसींचमूं॥ २३॥

वर्तनेनेतिभावः ॥१७ ॥ हंतुकामस्य साक्षात्महर्तुकामस्य बाष्पंकर्तृ निरुध्यति

निरुणद्धि तंलक्ष्मणएवेत्यन्वयः॥ १८ ॥ व्रतेत्यार्षं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ हनूमानपीति ॥ पर्वतात्सानुं शिखरमुत्पाट्य लक्ष्मणंपृष्ठादवरोप्य विश्रामार्थं स्वारूढं लक्ष्मणं भूमाववस्थाप्य विभीषणसहायार्थं हनूमान्कदनंचक्रे ॥२५॥ दुरासादः परैर्दुरासदइत्यर्थः ॥२६॥ प्रयुद्धौ योद्धुमुपक्रांतौ ॥२७॥ शरजालैः परस्परप्रयुक्तैः परस्परमंतर्दधतुः ॥२८॥ उष्णांते वर्षारंभे ॥ संधानं संयोजनं ॥ धनुषोवापरिग्रहः सव्यापसव्येनकार्मुकग्रहणं ॥२९॥ विग्रहोबाणानांविभागः ॥ विग्रहःसमरेकायेविरोधप्रविभागयोरितिकोशः ॥ प्रतिसंधानं दृढतयामुष्टिसंयोजनं लक्ष्यप्रतिपादनं लक्ष्य

ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेकपिरक्षसां ॥ देवासुराणांक्रुद्धानांयथाभीमोमहास्वनः॥ २४॥ हनूमानपिसंक्रुद्धःसानुमुत्पाट्यपर्वतात्॥ सलक्ष्मणंस्वयंपृष्ठादवरोप्यमहामनाः॥ २५॥ रक्षसांकदनंचक्रेदुरासादःसहस्रशः॥ सदत्वातुमुलंयुद्धंपितृव्यस्येंद्रजिद्बली॥ २६॥ लक्ष्मणंपरवीरघ्नःपुनरेवाभ्यधावत॥ तौप्रयुद्धौतदावीरौनृधेलक्ष्मणराक्षसौ॥ २७॥ शरौघानभिवर्षंतौजघ्नतुस्तौपरस्परं॥ अभीक्ष्णमंतर्दधतुःशरजालैर्महाबलौ॥ २८॥ चंद्रादित्याविवोष्णांतेयथामेघैस्तरस्विनौ॥ नत्यादानंनसंधानंधनुषोवापरिग्रहः॥ २९॥ नविप्रमोक्षोबाणानांनविकर्षोनविग्रहः॥ नमुष्टिप्रतिसंधानंनलक्ष्यप्रतिपादनं॥ ३०॥ अदृश्यततयोस्तत्रयुध्यतोःपाणिलाघवात्॥ चापवेगप्रयुक्तैश्चबाणजालैःसमंततः॥ ३१॥ अंतरिक्षेभिसंपन्नेनरूपाणिचकाशिरे॥ लक्ष्मणोरावणिंप्राप्यरावणिश्चापिलक्ष्मणं॥ ३२॥ अव्यवस्थाभवत्युग्रातास्याभ्यामन्योन्यविग्रहे॥ ताभ्यामुभाभ्यांतरसाप्रस्तृष्टैर्विशिखैःशितैः॥ ३३॥ निरंतरमिवाकाशंबभूवत मसावृतं॥ तैःपतद्भिश्चबहुभिस्तयोःशरशतैःशितैः॥ ३४॥ दिशश्चप्रदिशश्चैवबभूवुःशरसंकुलाः॥ तमसापिहितंसर्वमासीत्प्रतिभयंमहत्॥ ३५॥

भेदनं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अभिसंपन्ने व्याप्ते ॥ रूपाणि रूपवद्वस्तूनि नचकाशिरे नदृग्गोचराणीतिभावः ॥ रावणिश्चापिलक्ष्मणं प्राप्यायुध्यतामितिशेषः ॥३२॥ उभाऽव्यवस्था तत्तद्बाणैरयुध्यद्वानरराक्षसवधरूपाभवतिअभवदित्यर्थः॥ यत्तु अयमेनंनिगृह्णाति सएनंवेत्यनिश्चयरूपाव्यवस्थेतिव्याख्यानंतच्चिंत्यं तस्याअव्यवस्थायाअनुभवत्वस्य निरूपयितुमशक्यत्वात् उभेतिविशेषणवैय्यर्थ्याच्च ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रतिभयं भयंकरं ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ वाग्भिर्वागिंद्रियैः ॥ क्रव्यादागृध्रादयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पीतेन स्वर्णरूपितेन संपूर्णायतमुक्तेन संपूर्णमाकर्णपर्यंतमायतेनाकृष्टेन ततोमुक्तेन ॥ ४० ॥ विचरिष्यतः रथसंचारंकरिष्यतः ॥ तलशब्दानुनादिना तलं ज्याघातवारणं तस्यज्याघट्टनजोयःशब्दस्तस्यानुनादोयस्यास्तितेन ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ हयेषु हय

अस्तंगतेसहस्रांशौसंवृतेतमसाचवै॥ रुधिरौघामहानद्यःप्रावर्तंतसहस्रशः॥ ३६॥ क्रव्यादादारुणावाग्भिश्चिक्षिपुर्भीमनिस्वनान्॥ ननदानींववौवायुर्नचजज्वालपावकः॥३७॥स्वस्त्यस्तुलोकेभ्यइतिजजल्पुस्तेमहर्षयः॥ संपेतुश्चात्रसंतस्नागंधर्वाःसहचारणैः॥३८॥ अथराक्षससिंहस्यकृष्णान्कनकभूषणान्॥ शरैश्चतुर्भिःसौमित्रिर्विव्याधचतुरोहयान्॥ ३९॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच॥ संपूर्णायतमुक्तेनसुपत्रेणसुवर्चसा॥ ४०॥महेंद्राशनिकल्पेनसूतस्यविचरिष्यतः॥ सतेनबाणाशनिनातलशब्दानुनादिना॥ ४१॥ लाघवाद्राघवःश्रीमान्शिरःकायादपाहरत्॥ सयंतरिमहातेजाहतेमंदोदरीसुतः॥ ४२॥ स्वयंसारथ्यमकरोत्पुनश्चधनुरस्पृशत्॥ तद्द्भुतमभूत्तत्रसारथ्यंपश्यतांयुधि॥ ४३॥ हयेषुव्यग्रहस्तंतंविव्याधनिशितैःशरैः॥ धनुष्यथपुनर्व्यग्रंहयेषुमुमुचेशरान्॥ ४४॥छिन्नेषुतेषुबाणौघैर्विचरंतमभीतवत्॥ अर्दयामाससमरेसौमित्रिःशीघ्रकृत्तमः॥४५॥निहतंसारथिंदृष्ट्वासमरेरावणात्मजः॥ प्रजहौसमरोद्धर्षंविषण्णःसबभूवह॥ ४६॥ विषण्णवदनंदृष्ट्वाराक्षसंहरियूथपाः॥ ततःपरमसंहृष्टालक्ष्मणंचाभ्यपूजयन्॥ ४७॥ ततःप्रमाथी रभसःशरभोगंधमादनः॥ अमृष्यमाणाश्चत्वारश्चक्रुर्वेगंहरीश्वराः॥ ४८॥ तेचास्यहयमुख्येषुतूर्णमुत्पत्यवानराः॥ चतुर्षुसुमहावीर्यानिपेतुर्भीमविक्रमाः॥ ४९॥ तेषामधिष्ठितांनातैर्वानरैःपर्वतोपमैः॥ मुखेभ्योरुधिरंव्यक्तंहयानांसमवर्तत॥ ५०॥

प्रेरणविषये व्यग्रहस्तं दृष्ट्वातत्समयेइतिशेषः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ समरोद्धर्षं समरोत्साहं प्रजहौ त्यक्तवान् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ तेनिहत्येति ॥ ऋषभादयइत्यर्थः ॥५२॥५३॥५४॥ कतक० ॥८२॥ इतिरामा०वा०यु० नवतितमःसर्गः ॥९०॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १॥ विजयेन

विजयप्राप्तिरूपेणहेतुना अभिमुखतया युद्धार्थंप्रदत्तावभूतांइतिशेषः ॥ गजदृषौ गजश्रेष्ठौ ॥ २ ॥ निबर्हयंतोमारयंतः ॥ ॥ भर्तारं स्वस्वभर्तारं संपतंतः संगच्छमा

तेहयामथिताभग्नाव्यसवोधरणींगताः॥ तेनिहत्यहयांस्तस्यप्रमथ्यचमहारथं ॥ ५१ ॥ पुनरुत्पत्यवेगेनतस्थुर्लक्ष्मणपार्श्वतः॥ ५२॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथान्मथितसारथिः ॥ शरवर्षेणसौमित्रिमभ्यधावतरावणिः ॥ ५३ ॥ ततोमहेंद्रप्रतिमःसलक्ष्मणःपदातिनंतंनि हतैर्हयोत्तमैः॥ मृजंतमाजौनिशितांछरोत्तमान्भृशंतदाबाणगतैर्व्यदारयत्॥ ५४॥ इ०वा०यु०नवतितमःसर्गः॥९०॥ ॥ ७ ॥ सहताश्वोमहातेजाभूमौतिष्ठन्निशाचरः॥ इंद्रजित्परमक्रुद्धःसंप्रजज्वालतेजसा ॥ १ ॥ तौधन्विनौजिघांसंतावन्योन्यमिषुभिर्भृशं॥ विजयेनाभिनिष्क्रांतौवनेगजवृषाविव ॥ २ ॥ निबर्हयंतश्चान्योन्यंतेराक्षसवनौकसः॥ भर्तारंनजहुर्युद्धेसंपतंतस्ततस्ततः ॥ ३ ॥ तत स्तान्राक्षसान्सर्वान्हर्षयन्रावणात्मजः ॥ स्तुन्वानोहर्षमाणश्चइदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ तमसाबहुलेनेमाःसंसक्ताःसर्वतोदिशः ॥ नेहविज्ञायतेस्वोवापरोवाराक्षसोत्तमाः॥ ५ ॥ धृष्टंभवंतोयुध्यंतुहरीणांमोहनायवै ॥ अहंतुरथमास्थायआगमिष्यामिसंयुगे॥ ६ ॥ तथाभवंतःकुर्वंतुयथेमेहिवनौकसः॥ नयुध्येयुर्महात्मानःप्रविष्टनगरंमयि ॥ ७॥ इत्युक्त्वारावणसुतोवंचयित्वावनौकसः॥ प्रविवेश पुरींलंकांरथेहेतोरमित्रहा॥ ८॥ सरथंभूषयित्वाथरुचिरंहेमभूषितं॥ प्रासासिशरसंयुक्तंयुक्तंपरमवाजिभिः॥ ९॥

नाः ॥ ३ ॥ स्तुन्वानइ

त्यार्षं स्तुवन्नित्यर्थः ॥ ४ ॥ बहुलेन तमसा इमादिशःसंसक्ताः संवृत्ताएवंचास्माकंबलकरीत्रिरागता ॥५॥ अतोभवंतोधृष्टं निर्भयं युध्यंतु मोहनाय मद्गमनापरिज्ञानाय त्वयाकिमर्थंगम्यते तत्राहाहंत्विति ॥ ६ ॥ यविष्टे प्रवेष्टुमुपक्रांते नयुध्येयुः ममनगरप्रवेशविघ्नार्थं यथावानरामयासहनयुध्येरन् तथाभवंतःकुर्वंत्वित्यर्थः॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

हयज्ञेन अश्वदृदयज्ञेन ॥ आप्तं हितमुपदेष्टुंशीलमस्यास्यतेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ समरकोपेन रावणिसमरजन्यकोपेन ॥ १७ ॥ त्व

अधिष्ठितंहयज्ञेनसूतेनातोपदेशिना ॥ आरुरोहमहातेजारावणिःसमितिंजयः॥ १० ॥ सराक्षसगणैर्मुख्यैर्वृतोमंदोदरीसुतः॥ निर्य योनगराद्वीरःकृतांतबलचोदितः ॥ ११॥ सोभिनिष्क्रम्यनगरादिंद्रजित्परमौजसा ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्लक्ष्मणंसविभीषणं ॥ १२॥ त तोरथस्थमालोक्यसौमित्रीरावणात्मजं॥ वानराश्चमहावीर्याराक्षसश्चविभीषणः॥ १३॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्लाघवात्तस्यधीमतः॥ राव णिश्चापिसंक्रुद्धोरणेवानरयूथपान्॥ १४॥ पातयामासबाणौघैःशतशोथसहस्रशः॥ समंडलीकृतधनूरावणिःसमितिंजयः॥ १५॥ हरी नभ्यहनत्क्रुद्धःपरंलाघवमास्थितः ॥ तेवध्यमानाहरयोनाराचैर्भीमविक्रमैः॥ १६॥ सौमित्रिंशरणंप्राप्ताःप्रजापतिमिवप्रजाः॥ ततःस मरकोपेनज्वलितोरघुनंदनः॥ चिच्छेदकार्मुकंतस्यदर्शयन्पाणिलाघवं॥ १७॥ सोन्यत्कार्मुकमादायसज्जंचक्रेत्वरन्निव॥ तदप्यस्यत्रि भिर्बाणैर्लक्ष्मणोनिरकृंतत ॥ १८ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानमाशीविषविषोपमैः ॥ विव्याधोरसिसौमित्रीरावणिंपंचभिःशरैः॥ १९ ॥ ते तस्यकायंनिर्भिद्यमहाकार्मुकनिःसृताः॥ निपेतुर्धरणींबाणारक्ताइवमहोरगाः ॥ २० ॥ सछिन्नधन्वारुधिरंवमन्वक्रेणरावणिः ॥ ज ग्राहकार्मुकश्रेष्ठंदृढज्यंबलवत्तरं॥ २१ ॥ सलक्ष्मणंसमुद्दिश्यपरंलाघवमास्थितः ॥ ववर्षशरवर्षाणिवर्षाणीवपुरंदरः ॥ २२ ॥ मुक्त मिंद्रजितात्तुशरवर्षमरिंदमः॥ आवारयदसंभ्रांतोलक्ष्मणःसुदुरासदं॥ २३॥ संदर्शयामासतदारावणिंरघुनंदनः॥ असंभ्रांतोम ह्यतेजास्तदद्भुतमिवाभवत्॥ २४॥

रन्निव शीघ्रमेव ॥ तदपि द्वितीयधनुरपि ॥ १८ ॥ १९ ॥ रक्ताः बाणानामपिरुधिरसंबंधाद्रक्तत्वं ॥२०॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संदर्शयामास स्वपौरुषमितिशेषः ॥ २४ ॥

ननु कथंसर्वराक्षसाइंद्रजितियुध्यति त्रिभिस्त्रिभिर्बाणैर्वैद्धुंशक्यास्तत्राह ॥ शीघ्रास्त्रमिति ॥ प्रयोगमात्रेण सर्ववेधकमस्त्रं शीघ्रास्त्रं यद्वा भावप्रधानोनिर्देशः॥ अस्त्रविषयक शीघ्रप्रयोगसामर्थ्यरूपंशीघ्रास्त्रत्वं संप्रदर्शयन्नित्यर्थः ॥२५॥ असक्तं अविरतं ॥२६॥ रथसत्तमोलक्ष्मणः॥२७॥ असूताअसारथयः॥अविक्लवाअनाकुलाः ॥२८॥२९॥

ततस्तान्राक्षसान्सर्वान्त्रिभिरेकैकमाहवे॥ अविध्यत्परमक्रुद्धःशीघ्रास्त्रंसंप्रदर्शयन्॥राक्षसेंद्रस्तुतंचापिबाणौघैःसमताडयत्॥२५॥
सोतिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुघातिना॥ असक्तंप्रेषयामासलक्ष्मणायबहून्शरान् ॥ २६॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदपरवीर
हा॥ सारथेरस्यचरणेरथिनोरथसत्तमः॥ २७॥ शिरोजहारधर्मात्माभल्लेनाननपर्वणा॥ असूतास्तेहयास्तत्ररथमूहुरविक्लवाः॥२८॥
मंडलान्यभिधावंतितदद्भुतमिवाभवत्॥ अमर्षवशमापन्नःसौमित्रिर्दृढविक्रमः ॥ २९॥ प्रत्यविध्यद्दयांस्तस्यशरैर्विंत्रासयन्रणे॥
अमर्षमाणस्तत्कर्मरावणस्यसुतोरणे॥ ३० ॥ विव्याधदशभिर्बाणैःसौमित्रिरोमहर्षणं॥ तेतस्यवज्रप्रतिमाःशराःसर्पविषोपमाः॥
विलयंजग्मुरागत्यकवचंकांचनप्रभं॥३१ ॥ अभेद्यकवचंमत्वालक्ष्मणंरावणात्मजः॥ ललाटेलक्ष्मणंबाणैःसुपुंखैस्त्रिभिरिंद्रजित्
॥ ३२॥ अविध्यत्परमक्रुद्धःशीघ्रमस्त्रंप्रदर्शयन्॥ तैःपृषत्कैर्ललाटस्थैःशुशुभेरघुनंदनः॥ ३३॥ रणाग्रेसमरश्लाघीत्रिशृंगइवपर्वतः
सतथाप्यर्दितोबाणैराक्षसेनतदास्थिते॥ ३४॥ तमाशुप्रतिविव्याधलक्ष्मणःपंचभिःशरैः॥ विकृष्येंद्रजितोयुद्धेवदनेशुभकुंडले॥३५॥
लक्ष्मणेंद्रजितौवीरौमहाबलशरासनौ॥ अन्योन्यंजघ्नतुर्वीरौविशिखैर्भीमविक्रमौ॥३६॥ ततःशोणितदिग्धांगौलक्ष्मणेंद्रजितावुभौ
रणेतौरेजतुर्वीरौपुष्पिताविवकिंशुकौ॥ ३७॥ तौपरस्परमभ्येत्यसर्वगात्रेषुधन्विनौ॥ घोरैर्विव्यधतुर्बाणैःकृतभावावुभौजये॥ ३८॥

॥ २० ॥ कवचमागत्य प्राप्य विलयंजग्मुः पूर्वकवचस्य विशरणेपि कवचांतरंधृतमित्यवगम्यते ॥ २१ ॥ एवंदर्शनात्तमभेद्यकवचंमत्वा कवचरहितेस्थाने ललाटेअविध्यत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शरासनंविकृष्येंद्रजितोवदने शरैर्विव्याधेतिसंबंधः ॥ २५ ॥ विशिखैर्विशिष्टशिखैः शितैर्बाणैरितियावत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ जयेकृतभावौ कृताभिप्रायौ ॥ ३८ ॥

॥ १७२ ॥

॥ २९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दशधाचिच्छेद भुविअपातयच्च ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ निमित्तगाः लक्ष्यगाः ॥ वेध्यंलक्ष्यंशरव्यंचनिमित्तेचेतिकथ्यते ॥ लोहितं रुधिरं॥ ४५ ॥ ४६ ॥ बाण

ततःसमरकोपेनसंयुतोरावणात्मजः॥विभीषणंत्रिभिर्बाणैर्विव्याधवदनेशुभे॥३९॥ अयोमुखैस्त्रिभिर्विध्वाराक्षसेंद्रंविभीषणं॥एकै
कानभिविव्याधतान्सर्वान्हरियूथपान्॥४०॥तस्मैदृढतरंक्रुद्धोजघानगदयाहयान्॥विभीषणोमहातेजारावणेःसदुरात्मनः॥४१॥स
हताश्वादवप्लुत्यरथान्मथितसारथिः॥अथशक्तिंमहातेजाःपित्रव्यायमुमोचह॥४२॥तामापतंतींसंप्रेक्ष्यसुमित्रानंदवर्धनः॥चिच्छे
दनिशितैर्बाणैर्दशधापातयद्भुवि॥४३॥ तस्मैदृढधनुःक्रुद्धोहताश्वायविभीषणः॥ वज्रस्पर्शसमान्पंचससर्जोरसिमार्गणान्॥४४॥
तेनस्यकायंभित्वातुरुक्मपुंखानिमित्तगाः॥ बभूवुर्लोहितादिग्धारक्ताइवमहोरगाः॥ ४५॥ सपित्रव्यस्यसंक्रुद्धइंद्रजिच्छरमाददे॥
उत्तमंरक्षसांमध्येयमदत्तंमहाबलं॥४६॥तंसमीक्ष्यमहातेजामहेषुंतेनसंधितं॥ लक्ष्मणोप्याददेबाणमन्यद्भीमपराक्रमः॥४७॥कु
बेरेणस्वयंस्वघ्नेयदत्तममितात्मना॥ दुर्जयंदुर्विषह्यंचसेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ ४८॥ तयोस्तुधनुषीश्रेष्ठेबाहुभिःपरिघोपमैः॥ विकृष्यमा
णेबलवत्क्रौंचाविवचुकूजतुः॥४९॥ ताभ्यांतुधनुषीश्रेष्ठेसंहितौसायकोत्तमौ॥ विकृष्यमाणौवीराभ्यांभृशंजज्वलतुःश्रिया॥५०॥
नौभासयंतावाकाशंधनुर्भ्यांविशिखोच्युतौ॥ मुखेनमुखमाहत्यसन्निपेततुरोजसा॥ ५१॥ सन्निपातस्तयोश्चासीच्छरयोर्घोररूप
योः॥ सधूमविस्फुलिंगश्चतज्ज्योग्निर्दारुणोभवत्॥ ५२॥ तौमहाग्रहसंकाशावन्योन्यंसन्निपत्यच॥ संग्रामेशतधायातौमेदिन्यांचैव
पेततुः॥ ५३॥ शब्दोर्ध्वादिः॥ ४७॥ अमितात्मना अपरिछिन्नमाहात्म्येन॥ ४८॥ ४९॥ संहितौ योजितौ॥ ५०॥ सन्निपेततुः संघर्षंप्रापतुः
॥ ५१॥ बाणसन्निपाताज्जातस्तज्जः॥ ५२॥ महाग्रहोंगारकशन्यादिः॥ ५३॥

व्रीडितौ स्वस्वप्रयुक्तशरस्यमोघत्वदर्शनेनसंजातलज्जौ ॥ यद्यपिरावणेरेवव्रीडायुक्ता लक्ष्मणस्यतुनद्वाणनिवारणायप्रयोक्तुःसार्थक्यसत्वेनव्रीडाभावस्तथापि तन्निराकरणपूर्वकंरिपुवधपर्यंतव्यापारेणोपादानात् तदभावेनतस्यापिलज्जेतिबोध्यं ॥ छत्रिन्यायेनद्विवचनप्रयोगइतिकतकः ॥ जातरोषौ रामाविशेषेविभीषणेबाणःप्रमुक्तइति लक्ष्मणस्यरोषः ॥ लक्ष्मणस्तंपरिहृतवानितिरावणेरोषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ लोकंसंक्षिपन्निव संहरन्निव ॥ ५६ ॥ शस्त्रंनिवारितमितिपाठे शस्त्रशब्दोस्त्रपर्यायः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

शरौप्रतिहतौदृष्ट्वातावुभौरणमूर्धनि ॥ व्रीडितौजातरोषौचलक्ष्मणेंद्रजितौतदा ॥ ५४ ॥ सुसंरब्धस्तुसौमित्रिरस्त्रंवारुणमाददे ॥ रौद्रंमहेंद्रजिद्युद्धेप्यस्त्रजद्युद्धविष्ठितः ॥ ५५ ॥ तेनतद्विहतंशस्त्रंवारुणंपरमाद्भुतं ॥ ततःक्रुद्धोमहातेजाइंद्रजित्समितिंजयः ॥ आग्नेयंसंदधेदीप्तंसलोकंसंक्षिपन्निव ॥ ५६ ॥ सौर्येणास्त्रेणतंवीरोलक्ष्मणःपर्यवारयत् ॥ अस्त्रंनिवारितंदृष्ट्वारावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ ५७ ॥ आददेनिशितंबाणमासुरंशत्रुदारणम् ॥ तस्माच्चापाद्विनिष्पेतुर्भास्वराःकूटमुद्गराः ॥ ५८ ॥ शूलानिचभुशुंड्यश्चगदाःखड्गाःपरश्वधाः ॥ तंदृष्ट्वालक्ष्मणःसंख्येघोरमस्त्रंसुदारुणम् ॥ ५९ ॥ अवार्यंसर्वभूतानांसर्वशस्त्रविदारणम् ॥ माहेश्वरेणद्युतिमान्तदस्त्रंप्रत्यवारयत् ॥ ६० ॥ तयोःसमभवद्युद्धमद्भुतंरोमहर्षणम् ॥ गगनस्थानिभूतानिलक्ष्मणंपर्यवारयन् ॥ ६१ ॥ भैरवाभिरुतेभीमेयुर्दैवानरराक्षसां ॥ भूतैर्बहुभिराकाशंविस्मितैरावृतंबभौ ॥ ६२ ॥ ऋषयःपितरोदेवागंधर्वगरुडोरगाः ॥ शतक्रतुंपुरस्कृत्यररक्षुर्लक्ष्मणंरणे ॥ ६३ ॥ अथान्यंमार्गणश्रेष्ठंसंदधेराघवानुजः ॥ हुताशनसमस्पर्शंरावणात्मजदारणम् ॥ ६४ ॥ सुपत्रमनुदृत्तांगंसुपर्वाणंसुसंस्थितम् ॥ सुवर्णविकृतंवीरःशरीरांतकरंशरं ॥ ६५ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ भैरवमभिरुतंयस्मिन् तादृशे ॥ भूतैःप्राणिभिः ॥ ६२ ॥ सन्निहितैतदस्त्रेणैवायंवध्यइतिनिश्चित्यैंद्रास्त्रंसंदधइत्याह ॥ अथेति॥अत्रप्रत्यस्त्रंरावणेर्ब्रह्मशापवशान्नबुध्यारूढं वस्तुतोस्यप्रत्यस्त्रंनास्त्येवेतिकतकः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अनुदृत्तांगं आनुपूर्व्यातनुत्ववद्वृत्तत्वगुणयुक्तमंगंयस्य सुसंस्थितं शोभनसंस्थानं सुवर्णविकृतं स्वर्णभूषितं ॥ ६५ ॥

दुरावारं अस्त्रांतरैर्वारयितुमशक्यं ॥ आशीविषत्वगुणकं यद्विषं महासर्पस्तत्सख्यं तत्सदृशं देवसंघैःसमर्चितं पूजितं देवराजीयत्वादेव ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अर्थसाध

दुरावारंदुर्विषमंराक्षसानांभयावहम् ॥ आशीविषविषप्रख्यंदेवसंघैःसमर्चितम् ॥ ६६ ॥ येनशक्रोमहातेजादानवानजयत्प्रभुः ॥ पुरादेवासुरेयुद्धेवीर्यवान्हरिवाहनः ॥ ६७ ॥ अथैंद्रमस्त्रंसौमित्रिःसंयुगेष्वपराजितम् ॥ शरश्रेष्ठंधनुःश्रेष्ठेविकर्षन्निदमब्रवीत् ॥ ६८ ॥ लक्ष्मीवान्लक्ष्मणोवाक्यमर्थसाधकमात्मनः ॥ धर्मात्मासत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यदि ॥ पौरुषेचाप्रतिद्वंद्वस्तदैनंजहिरावणिम् ॥ ६९ ॥ इत्युक्त्वाबाणमाकर्णेविकृष्यतमजिह्मगम् ॥ लक्ष्मणःसमरेवीरःससर्जेंद्रजितंप्रति ॥ ७० ॥ ऐंद्रास्त्रेणसमायुज्यलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ ७१ ॥ तच्छिरःसशिरस्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंडलं ॥ प्रमथ्येंद्रजितःकायात्पातयामासभूतले ॥ ७२ ॥ तद्राक्षसतनूजस्यभिन्नस्कंधंशिरोमहत् ॥ तपनीयनिभंभूमौददृशेरुधिरोक्षितं ॥ ७३ ॥ हतःसनिपपातार्यधरण्यांरावणात्मजः ॥ कवचीसशिरस्त्राणोविप्रविद्धशरासनः ॥ ७४ ॥ चुक्रुशुस्तेततःसर्वेवानराःसविभीषणाः ॥ दृष्ट्वतेनिहतेतस्मिन्देवाद्यत्रवधेयथा ॥ ७५ ॥ अथांतरिक्षेभूतानामृषीणांचमहात्मनां ॥ जज्ञेथजयसन्नादोगंधर्वाप्सरसामपि ॥ ७६ ॥ पतितंसमभिज्ञायराक्षसीसामहाचमूः ॥ वध्यमानादिशोभेजेहरिभिर्जितकाशिभिः ॥ ७७ ॥ वानरैर्वध्यमानास्तेशस्त्राण्युत्सृज्यराक्षसाः ॥ लंकामभिमुखाःसस्रुर्भ्रष्टसंज्ञाःप्रधाविताः ॥ ७८ ॥ दुद्रुवुर्बहुधाभीतारक्षसाःशतशोदिशः ॥ त्यक्ताप्रहरणान्सर्वेपदातिशासिपरश्वधान् ॥ ७९ ॥ केचिल्लंकांपरित्रस्ताःप्रविष्टावानरार्दिताः ॥ समुद्रेपतिताःकेचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः ॥ ८० ॥

नं आत्मनःकार्यसिद्धिहेतुभूतमिदंवक्ष्यमाणवचनमस्त्राधिष्ठात्रीदेवतांप्रत्यब्रवीत् ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ तपनीयनिभत्वेउपपत्तिः रुधिरोक्षितमिति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

हतमिंद्रजितंदृष्ट्वारायानंचरणक्षितौ ॥ राक्षसानांसहस्रेषुनकश्चित्प्रत्यदृश्यत ॥ ८१ ॥ यथास्तंगतआदित्येनावतिष्ठंतिरश्मयः ॥ तथातस्मिन्निपतितेराक्षसास्तेगतादिशः ॥ ८२ ॥ शांतरश्मिरिवादित्योनिर्वाणइवपावकः ॥ बभूवसमहाबाहुर्व्यपास्तगतजीवितः ॥ ८३ ॥ प्रशांतपीडावह्नुलोविनष्टारिःप्रहर्षवान् ॥ बभूवलोकःपतितेराक्षसेंद्रसुतेतदा ॥ ८४ ॥ हर्षंचशक्रोभगवान्सहसर्वैर्महर्षिभिः ॥ जगामनिहतेतस्मिन्राक्षसेपापकर्मणि ॥ ८५ ॥ आकाशेचापिदेवानांशुश्रुवेदुंदुभिस्वनः ॥ नृत्यद्भिरप्सरोभिश्चगंधर्वैश्चमहात्मभिः ॥ ८६ ॥ ववर्षुःपुष्पवर्षाणिनदद्भुतमिवाभवत् ॥ प्रशशामहतेतस्मिन्राक्षसेक्रूरकर्मणि ॥ ८७ ॥ शुद्धाआपोनभश्चैवजहृषुर्देवदानवाः ॥ आजग्मुःपतितेतस्मिन्सर्वलोकभयावहे ॥ ८८ ॥ ऊचुश्चसहितास्तुष्टादेवगंधर्वदानवाः ॥ विज्वराःशांतकलुषाब्राह्मणाविचरंत्विति ॥ ८९ ॥ ततोभ्यनंदन्संहृष्टाःसमरेहरियूथपाः ॥ तमप्रतिबलंदृष्ट्वाहतंनैर्ऋतपुंगवं ॥ ९० ॥ विभीषणोहनूमांश्चजांबवांश्चर्क्षयूथपः ॥ विजयेनाभिनंदंतस्तुष्टुवुश्चापिलक्ष्मणं ॥ ९१ ॥ क्ष्वेडंतश्चप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः ॥ लब्धलक्षारघुसुतंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ९२ ॥ लांगूलानिप्रविध्यंतःस्फोटयंतश्चवानराः ॥ लक्ष्मणोजयतीत्येववाक्यंविश्रावयंस्तदा ॥ ९३ ॥ अन्योन्यंचसमाश्लिष्यहरयोहृष्टमानसाः ॥ चक्रुरुच्चावचगुणाराघवाश्रयसत्कथाः ॥ ९४ ॥

रभेदात्मानरक्षणाइत्यपि ॥ रघुसुतं रघुवंशजं ॥ ९२ ॥ विश्रावय न् व्यश्रावयन् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

उपलभन् उपालभन् ॥ ९५ ॥ कतक० ॥ ८२ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेयु०एकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रुधिरेति ॥ १ ॥ सन्निपत्य संगृह्य ॥ २ ॥ युद्धव्रणजपीडावशाद्विभीषणं हनूमंतंचावष्टभ्य अवलंब्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ अभिक्रम्य प्रदक्षिणीकृत्य ॥ शक्रस्येंद्रानुजोयथा यथोपेंद्रइंद्रसमीपेतिष्ठति तद्वत् ॥ इंद्रस्येववृहस्पतिरितिपाठे ॥ गुणप्रधानभावेनावस्थानमात्रेदृष्टांतइत्यर्थः ॥४॥ निष्टनन्निति विभीषणइत्याकर्षः ॥ हृष्टोविभीषणः संतुष्टा

तदसुकरमथाभिवीक्ष्यहृष्टाःप्रियसुहृदोयुधिलक्ष्मणस्यकर्म ॥ परममुपलभन्मनःप्रहर्षंविनिहतमिंद्रारिपुंनिशम्यदेवाः ॥ ९५ ॥ इत्यार्षे०रा०वा०यु०एकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रुधिरक्लिन्नगात्रस्तुलक्ष्मणःशुभलक्षणः ॥ बभूवहृष्टस्तं हत्वाशत्रुजेतारमाहवे ॥ १ ॥ ततःसजांबवंतंचहनूमंतंचवीर्यवान् ॥ सन्निपत्यमहातेजाताँश्चसर्वान्वनौकसः ॥ २ ॥ आजगामततः शीघ्रंयत्रसुग्रीवराघवौ ॥ विभीषणमवष्टभ्यहनूमंतंचलक्ष्मणः ॥ ३ ॥ ततोराममभिक्रम्यसौमित्रिरभिवाद्यच ॥ तस्थौभ्रातृसमीपस्थःशक्रस्येंद्रानुजोयथा ॥ ४ ॥ निष्टनन्निवचागत्यराघवायमहात्मने ॥ आचचक्षेतदावीरोघोरमिंद्रजितोवधं ॥ ५ ॥ रावणेस्तुशिरश्छित्त्वालक्ष्मणेनमहात्मना ॥ न्यवेदयतरामायतदाहृष्टोविभीषणः ॥ ६ ॥ श्रुत्वैवतुमहावीर्योलक्ष्मणेनेंद्रजिद्वधं ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ७ ॥ साधुलक्ष्मणतुष्टोस्मिकर्मचासुकरंकृतं ॥ रावणेर्हिविनाशेनजितमित्युपधारय ॥ ८ ॥ सतंशिरस्युपाघ्रायलक्ष्मणंकीर्तिवर्धनं ॥ लज्जमानंबलात्स्नेहादंकमारोप्यवीर्यवान् ॥ ९ ॥ उपवेश्यतमुत्संगेपरिष्वज्यावपीडितं ॥ भ्रातरंलक्ष्मणंस्निग्धंपुनः पुनरुदैक्षत ॥ १० ॥

गमनेनैवेंद्रजिद्वधंनिष्टनन् बोधयन्निव निकटमागत्य राघवायसामान्यतइंद्रजिद्वधमाचचक्षे ॥ ५ ॥ ततःकिंकर्तृकोवधइत्याकांक्षायामाह ॥ रावणेरिति ॥ छिन्नमितिन्यवेदयत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ जितमित्युपधारय इदानीमेवास्माभिरितिशेषः ॥ ८ ॥ लज्जमानं भ्रातृसन्निधौएवंकृतमितिवकुंलज्जयायुतं किंयाबाह्ल्याच्चैतेषुश्लोकेषु पुनःपुनःकर्मपदप्रयोगः ॥ अंकमारोप्य अंकेउपवेशनायाकृष्य ॥ ९ ॥ अवपीडितं शस्त्रव्रणैरितिशेषः ॥ यद्वावपीडितं गाढमालिंग्य ॥ १० ॥

शस्तं कृत्तगात्रं ॥ १ १॥ १ २॥ दुष्करकर्मणा इतरदुष्करपौरुषेण त्वयेतिशेषः पुत्रेहते रावणमयहतमेवमन्ये तद्वधस्येषत्करत्वादितिभावः ॥ १ ३॥ १ ४॥ व्यपाश्रयः अवलंबन भूतः ॥ एवंलक्ष्मणमाश्वास्य विभीषणादीनप्याश्वासयति ॥ विभीषणेनेति ॥ १ ५ ॥ अहोरात्रैस्त्रिभिरिति ॥ दशम्यांचतुर्थप्रहरेआरंभात् त्रयोदश्यांचतुर्थप्रहरेवधादितिभावः ॥ अद्य निरमित्रःकृतोस्मि ॥ कथंरावणेजीवतिनिरमित्रत्वंतत्राह ॥ निर्यास्यतीति ॥ अवश्यंनिर्यास्यति ॥ १ ६ ॥ १ ७ ॥ निर्यांतंचतं महताबलेनसहजेनावृत्याक्रम्य

शल्यसंपीडितंशस्तंनिश्चसंतंतुलक्ष्मणं ॥ रामस्तुदुःखसंतप्ततंतुनिश्वासपीडितं ॥ १ १ ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायभृयःसंस्पृश्यचत्वरन्॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यमाश्वास्यपुरुषर्षभः ॥ १ २॥ कृतंपरमकल्याणंकर्मदुष्करकर्मणा ॥ अद्यमन्येहतेपुत्रेरावणंनिहतंयुधि॥ १ ३॥ अद्याहंविजयीशत्रौहतेतस्मिन्दुरात्मनि॥ रावणस्यनृशंसस्यदिष्ट्यावीरत्वयारणे ॥ १ ४॥ छिन्नोहिदक्षिणोबाहुःसहितस्यव्यपाश्रयः॥ विभीषणहनूमद्भ्यांकृतंकर्ममहद्रणे ॥ १ ५ ॥ अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरःकथंचिद्विनिपातितः ॥ निरमित्रःकृतोस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः ॥ १ ६॥ बलव्यूहेनमहतानिर्यास्यतिहिरावणः॥ बलव्यूहेनमहताश्रुत्वापुत्रंनिपातितं ॥ १ ७॥ तंपुत्रवधसंतप्तंनिर्यांतंराक्षसाधिपं ॥ बलेनावृत्यमहतानिहनिष्यामिदुर्जयम् ॥ १ ८ ॥ त्वयालक्ष्मणनाथेनसीताचपृथिवीचमे ॥ नदुष्प्रापाहतेतस्मिन्शक्रजेतरिचाहवे ॥ १ ९ ॥ सतंभ्रातरमाश्वास्यपरिष्वज्यचराघवः ॥ रामःसुषेणंमुदितःसमाभाष्येदमब्रवीत् ॥ २० ॥ विशल्योयंमहाप्राज्ञःसौमित्रिर्मित्रवत्सलः॥ यथाभवतिसुस्वस्थस्तथात्वंसमुदाचर ॥ २१ ॥ विशल्यःक्रियतांक्षिप्रंसौमित्रिर्मित्रवत्सलः ॥ ऋक्षवानरसैन्यानांशूराणांद्रुमयोधिनां ॥ २२ ॥ येचाप्यन्येत्रयुध्यंतिसशल्याव्रणिनस्तथा ॥ तेपिसर्वेप्रयत्नेनक्रियतांसुखिनस्तथा ॥ २३ ॥

निहनिष्यामि ॥ १ ८ ॥ हेलक्ष्मण नाथेन उपलालनार्थं नाथशब्दप्रयोगः ॥ १ ९ ॥ समाभाष्य सुषेणेत्येवंसंबोध्य ॥ २० ॥ विशल्यइतीति ॥ औषधपर्वतानयनोत्तरमौषध्यः सुषेणेनसंगृह्य स्थापिताइत्यनेनज्ञायते ॥ २१ ॥ येवानराः सशल्याव्रणिनश्च तेविविशल्याःप्ररूढव्रणाश्चकार्याः ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥

त्तांतमाह ॥ ततइत्यादि ॥ सचिवाअवशिष्टमुपार्श्वादिमंत्रिणः अवज्ञाय अवक्षिप्ता ज्ञा ज्ञानंयस्यतस्मै पुत्रवधदत्तांतज्ञानरहितायेत्यर्थः ॥ तीर्थस्तु अवज्ञाय अभिज्ञाय

एवमुक्तःसरामेणमहात्माहरियूथपः॥ लक्ष्मणायददौनस्तःसुषेणःपरमौषधं ॥ २४ ॥ सतस्यगंधमाघ्रायविशल्यःसमपद्यत ॥ तदा निर्वेदनश्चैवसंरुद्धप्राणएवच ॥ २५॥ विभीषणमुखानांचसुहृदांराघवाज्ञया ॥ सर्ववानरमुख्यानांचिकित्सामकरोत्तदा ॥ २६॥ ततःप्रकृतिमापन्नोहृतशल्योगतक्लमः॥ सौमित्रिर्मुमुदेतत्रक्षणेनविगतज्वरः ॥ २७ ॥ तदैवरामःप्लवगाधिपस्तथाविभीषणश्चर्क्षपतिश्चवीर्यवान् ॥ अवेक्ष्यसौमित्रिमरोगमुत्थितंमुदाससैन्याःसुचिरंजहर्षिरे ॥ २८ ॥ अपूजयत्कर्मसलक्ष्मणस्यसुदुष्करंदाशरथिर्महात्मा॥ बभूवहृष्टोयुधिवानरेंद्रोनिशम्यतंशक्रजितंनिपातितं॥ २९॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडे द्विनवतितमःसर्गः॥ ९२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःपौलस्त्यसचिवाःश्रुत्वाचेंद्रजितोवधं ॥ आचचक्षुरवज्ञायदशग्रीवायसत्वराः॥ १ ॥ युद्धेहतोमहाराजलक्ष्मणेननवात्मजः॥ विभीषणसहायेनमिषतांनोमहाद्युतिः ॥ २ ॥ शूरःशूरेणसंगम्यसंयुगेष्वपराजितः॥ लक्ष्मणेनहतःशूरःपुत्रस्तेविबुधेंद्रजित्॥ ३॥ गतःसपरमान्लोकानशरैःसंतर्प्यलक्ष्मणं ॥ सतंप्रतिभयंश्रुत्वावधंपुत्रस्यदारुणं ॥ ४॥ घोरमिंद्रजितःसंख्येकश्मलंप्राविशन्महत्॥ उपलभ्यचिरात्संज्ञांराजाराक्षसपुंगवः॥ ५॥ पुत्रशोकाकुलोदीनोविललापाकुलेंद्रियः॥ हाराक्षसचमूमुख्यममवत्समहाबल॥ ६॥

दृष्ट्वा॥पूर्वंश्रुत्वा पश्चाद्युद्धभूमिंगत्वा प्रत्यक्षीकृत्याचचक्षुरित्यर्थमाह॥ १॥ मिषतांनइति ॥ योद्धराक्षसैर्दर्शनात् छत्रिन्यायेनबोध्यं मिषतोऽनादृत्येत्यर्थः ॥ २॥ विबुधान् देवानिंद्रंच जयतीतिविबुधेंद्रजित् ॥ ३॥ परमान्लोकान्वीरप्राप्यानितिभावः दारुणं शोकजनकत्वात् प्रतिभयं अतिभयंकरं ॥ ४ ॥ घोरं तीक्ष्णं ॥ कश्मलं मूर्छां ॥ ५ ॥ ६ ॥

कालांतकौ कालःसर्वसंहारकः अंतकस्तदधिकृतः ॥ ७ ॥ भूयोबहुमतः मयात्यंतश्लाघनीयः ॥८॥ येन वैवस्वतेन त्वंकालधर्मणा कालधर्मेण संयुक्तः संयोजितः ॥ यो भर्तुःकृतेहन्यते सपुमान्स्वर्गंगच्छति ॥ एषपंथाः सुयोधानां नररक्षोसुरवानरयोधानां ॥ नकेवलमेतेष्वेव किंतुदेवादिगणेष्वपीत्याह ॥ सर्वामरेति ॥ एवंयुद्धमरणस्यसकल शूरजनाकांक्षिततयायुद्धहतंत्वां नशोचामीतिभावः ॥९॥१०॥ त्रयोलोकाः पातालांतरिक्षस्वर्गाः ॥ पृथिव्याःपृथगुक्तेः ॥ सकानना निर्भयेत्यनुकर्षः ॥ किंचममैकेनेंद्रजि

जित्वेंद्रंकथमद्यत्वंलक्ष्मणस्यवशंगतः ॥ ननुत्वमिषुभिःक्रुद्धोभिंद्याःकालांतकावपि ॥ ७ ॥ मंदरस्यापिशृंगाणिकिंपुनर्लक्ष्मणंयुधि॥ अद्यवैवस्वतोराजाभूयोबहुमतोमम ॥८॥ येनाद्यत्वंमहाबाहोसंयुक्तःकालधर्मणा ॥ एषपंथाःसुयोधानांसर्वामरगणेष्वपि॥ यःकृते हन्यतेभर्तुःसपुमान्स्वर्गमृच्छति ॥ ९ ॥ अद्यदेवगणाःसर्वेलोकपालामहर्षयः ॥ हतमिंद्रजितंदृष्ट्वासुखंस्वप्स्यंतिनिर्भयाः ॥ १० ॥ अ द्यलोकास्त्रयःकृत्स्नापृथिवीचसकानना ॥ एकेनेंद्रजिताहीनाशून्येवप्रतिभातिमे ॥ ११ ॥ अद्यनैर्ऋतकन्यानांश्रोष्याम्यंतःपुरेरवं ॥ करेणुसंघस्ययथानिनादंगिरिगह्वरे ॥ १२ ॥ यौवराज्यंचलंकांचरक्षांसिचपरंतप ॥ मातरंमांचभार्यांश्चक्वगतोसिविहायनः ॥ १३ ॥ ममनामत्वयावीरगतस्ययमसादनं ॥ प्रेतकार्याणिकार्याणिविपरीतेहिवर्तसे ॥ १४ ॥ सत्वंजीवतिसुग्रीवेलक्ष्मणेनचराघवे ॥ ममश ल्यमनुद्धृत्यक्वगतोसिविहायनः ॥ १५ ॥ एवमादिविलापार्तंरावणंराक्षसाधिपं ॥ आविवेशमहान्कोपःपुत्रव्यसनसंभवः ॥ १६ ॥ प्रकृ त्याकोपनंत्येनंपुत्रस्यपुनराधयः ॥ दीप्तंसंदीपयामासुर्घर्मेर्कमिवरश्मयः ॥ १७ ॥ कोपाद्विजृंभमाणस्यवक्त्राद्यक्तमिवज्वलन् ॥ उत्प पातसधूमाग्निर्वक्त्रस्यवदनादिव ॥ १८ ॥

॥ १७६ ॥

ता शून्या सर्वापृथिवीशून्येवभाति ॥ ११ ॥ रवं रोदनजं ॥ १२ ॥ १३ ॥ नामेतिप्रसिद्धौ ममत्वयाप्रे तकार्याणिकर्तुंयोग्यानि ॥ त्वंतु विपरीतेवर्तसे यतस्त्वदीयानिमयाकर्तव्यानिभविष्यंति ॥ १४ ॥ १५ ॥ रावणंचसमाधिगमितिपाठेसम्यगाधिः समाधिर्मनोव्यथा तां गच्छतीत्यर्थइतितीर्थः ॥ १६ ॥ पुत्रस्याधयः पुत्रनाशजाआधयः प्रकृत्याकोपनमतएवदीप्तं नित्यंकोपदीप्तं पुनश्चाधयोदीपयामासुः ॥ १७ ॥ १८ ॥

बुद्ध्यासमीक्ष्य वैदेहीकिलमेपुत्रवधमूलमित्यालोच्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥२२॥ यंत्रस्य मंदरस्वरूपमथनयंत्रस्य ॥ वासुकिना करणेन दानवैः कृष्यमाणस्य मथ्न तः क्षीराब्धिमथनंकुर्वतोमंदरस्येव ॥ २३ ॥ नोपचक्रमुः समीपंनप्रापुः ॥ २४ ॥ आहवे युद्धे संस्तंभयिषुः प्रतिष्ठापयितुमिच्छुः राक्षसानितिशेषः ॥ द्वित्वाभावआर्षः ॥ २५ ॥ अवकाशेषु तत्तत्तपःसमाप्तिसमयेषु स्वायंभुवस्थानविषयेषुवा ॥ २६ ॥ व्युष्ट्या फलोदयेन ॥ २७ ॥ भयाभावेहेतुमाह ॥ कवचमिति ॥ २८ ॥ क्रुद्धोक्तित्वा

सपुत्रवधसंतप्तःशूरःक्रोधवशंगतः ॥ समीक्ष्यरावणोबुद्ध्यावैदेह्यारोचयद्वधं ॥ १९ ॥ तस्यप्रकृत्यारक्तेचरक्तेक्रोधाग्निनापिच ॥ रावण स्यमहाघोरेदीप्तेनेत्रेबभूवतुः ॥ २० ॥ घोरंप्रकृत्यारूपंतत्तस्यक्रोधाग्निमूर्छितं ॥ बभूवरूपंक्रुद्धस्यरुद्रस्येवव्यवस्थितं ॥ २१ ॥ तस्य क्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिंदवः ॥ दीप्ताभ्यामिवदीप्ताभ्यांसार्चिषःस्नेहबिंदवः ॥ २२ ॥ दंतान्विदशतस्तस्यश्रूयतेदशनस्वनः ॥ यं त्रस्याकृष्यमाणस्यमथ्नतोदानवैरिव ॥ २३ ॥ तमंतकमिवक्रुद्धंचराचरचिखादिषुं ॥ वीक्ष्यमाणंदिशःसर्वाराक्षसानोपचक्रमुः ॥ २४ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः ॥ अब्रवीद्रक्षसांमध्येसंस्तंभयिषुराहवे ॥ २५ ॥ मयावर्षसहस्राणिचरित्वापरमंतपः ॥ तेषुतेष्व वकाशेषुस्वयंभूःपरितोषितः ॥ २६ ॥ तस्यैवतपसोव्युष्ट्याप्रसादाच्चस्वयंभुवः ॥ नासुरेभ्योनदेवेभ्योभयंममकदाचन ॥ २७ ॥ कवचंब्र ह्मदत्तंमेयदादित्यसमप्रभं ॥ देवासुरविमर्देषुनछिन्नंवज्रमुष्टिभिः ॥ २८ ॥ तेनमामद्यसंयुक्तंरथस्थमिहसंयुगे ॥ प्रतीयात्कोद्यमा माजौसाक्षादपिपुरंदरः ॥ २९ ॥ यत्तदाभिप्रसन्नेनसशरंकार्मुकंमहत् ॥ देवासुरविमर्देषुममदत्तंस्वयंभुवा ॥ ३० ॥ अद्यतूर्यशतैर्भी मंधनुरुत्थाप्यतांमम ॥ रामलक्ष्मणयोरेववधायपरमाहवे ॥ ३१ ॥

दद्येत्यस्यपुनरुक्तिर्नदोषाय ॥ प्रतीयात् अभिमुखोभवेत् ॥ ॥ २९ ॥ तदेत्यस्यव्याख्यानं देवासुरविमर्देष्विति ॥ तद्विषयेऽभिप्रसन्नेन प्रीतेन यद्धनुर्दत्तं ॥ ३० ॥ तदद्य तूर्यशतैरनेकमंगलवाद्यध्वनिभिःसह परंधनुर्ब्रह्मदत्तंधनुरुत्था प्यतां उत्थितयतां ॥ आहवे रामलक्ष्मणयोर्वधाय ॥ ३१ ॥

व्यवस्यत व्यवास्यत निश्चितवानित्यर्थः ॥ ३२ ॥ सुघोरः घोरचित्तः ॥ ३३ ॥ किंचिदेवहतं तदेवहत्वा तत्र तस्मिन्काले इयंवास्तवसीताहेतिमृषैवदर्शितं तदिदंशत्रूणा मप्रियकरंरूपंवस्तु आत्मनःप्रियं तथ्यमेवकरिष्ये ॥ ३४ ॥ यदेवमतोवैदेहीमिति ॥ क्षत्रबंधुं वस्तुतोऽक्षत्रियं ॥ ३५ ॥ विमलांबरवर्चसं निर्मलाकाशकांति ॥ ३६ ॥

सपुत्रवधसंतप्तःक्रूरःक्रोधवशंगतः॥समीक्ष्यरावणोबुद्ध्यासीतांहंतुंव्यवस्यत ॥३२॥ प्रत्यवेक्ष्यतुताम्राक्षःसुघोरोघोरदर्शनः॥ दीनोदीनस्वरान्सर्वांस्तानुवाचनिशाचरान्॥ ३३॥ मायया ममवत्सेनवंचनार्थंवनौकसां॥ किंचिदेवहतंतत्रसीतेयमितिदर्शितं॥ ३४॥ तदिदंतथ्यमेवाहंकरिष्येप्रियमात्मनः॥ वैदेहींनाशयिष्यामिक्षत्रबंधुमनुव्रतां॥ इत्येवमुक्तासचिवान्खड्गमाशुपराम्रशत्॥ ३५॥ उद्धृत्य गुणसंपन्नंविमलांबरवर्चसं॥ निष्पपातसवेगेनसभार्यःसचिवैर्वृतः॥३६॥ रावणःपुत्रशोकेनभृशमाकुलचेतनः॥ संक्रुद्धःखड्गमादायसहसायत्रमैथिली॥ ३७॥ व्रजंतंराक्षसंप्रेक्ष्यसिंहनादंविचुक्रुशुः॥ ऊचुश्चान्योन्यमालिंग्यसंक्रुद्धंप्रेक्ष्यराक्षसं ॥ ३८॥ अद्यैनंतावुभौदृष्ट्वाभ्रातरौप्रव्यथिष्यतः॥ लोकपालाहिचत्वारःक्रुद्धेनानेननिर्जिताः॥ बहवःशत्रवश्चान्येसंयुगेष्वभिपातिताः॥३९॥ त्रिषुलोकेषुरत्नानिभुंक्तेआहृत्यरावणः॥ विक्रमेचबलेचैवनास्त्यस्यसदृशोभुवि॥४०॥ तेषांसंजल्पमानानामशोकवनिकांगतां॥ अभिदुद्राववैदेहींरावणःक्रोधमूर्छितः॥ ४१॥ वार्यमाणःसुसंक्रुद्धःसुहृद्भिर्हितबुद्धिभिः॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःखेग्रहोरोहिणीमिव ॥ ४२॥ मैथिलीरक्ष्यमाणातुराक्षसीभिरनिंदिता॥ ददर्शराक्षसंक्रुद्धंनिस्त्रिंशवरधारिणं ॥ ४३॥ तंनिशाम्यसनिस्त्रिंशंव्यथिताजनकात्मजा॥ निवार्यमाणंबहुशःसुहृद्भिरनिवर्तिनं॥ ४४॥

यत्रमैथिली तत्रनिष्पपात ॥ ३७॥ सिंहनादंविचुक्रुशुः ॥ तद्रूपंक्रोशनंकृतवंतः सचिवाइतिशेषः ॥ ॥ ३८ तेषांसिंहनादप्रवृत्तौकारणमाहाद्यैनमिति ॥ ३९ ॥ आहृत्य रत्नानिभुंक्ते ॥ ४० ॥ अशोकवनिकांगतां वैदेहीमभिदुद्राव ॥ ४१ ॥ ग्रहः कुजादिः ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ निवार्यमाणमप्यनिवर्तिनं ॥ अनुवर्तिनमितिपाठेऽभिमुखमागच्छंतं ॥ ४४ ॥

यथा येनप्रकारेण अनुभूयमानोयं मामभिद्रवति ॥ ४५ ॥ वधिष्यतीत्यत्रकारणमाह ॥ बहुशइति ॥ ४६ ॥ अनुपस्थानेसति अनंगीकारेसति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ रामलक्ष्मणावहत्वा तौहंतुमशक्नुवानेन ॥५०॥ हनूमतस्तुतद्वाक्यं मत्पृष्ठमारोहेदानीमेवत्वां रामसमीपंनेष्यामीत्युक्तरूपं ॥ रामेणानिर्जितापि यदितदाऽयासं अयासिषं ॥ त

सीतादुःखसमाविष्टाविलपंतीदमब्रवीत्॥ यथायंमामभिक्रुद्धःसमभिद्रवतिस्वयं॥ वधिष्यतिसनाथांमामनाथामिवदुर्मतिः॥४५॥ बहुशश्चोदयामासभर्तारंमामनुव्रतां॥ भार्याममभवस्वेतिप्रत्याख्यातोध्रुवंमया॥ ४६॥ सोयंमामनुपस्थानेव्यक्तंनैराश्यमागतः॥ क्रोधमोहसमाविष्टोव्यक्तंमांहंतुमुद्यतः ॥ ४७ ॥ अथवातौनरव्याघ्रौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ मन्निमित्तमनार्येणसमरेद्यनिपातितौ ॥ ४८ ॥ भैरवोहिमहान्नादोराक्षसानांश्रुतोमया॥ बहूनामिहदृष्टानांतथाविक्रोशतांप्रियं॥ ४९ ॥ अहोधिङ्मन्निमित्तोयंविनाशोराजपुत्रयोः॥ अथवापुत्रशोकेनअहत्वारामलक्ष्मणौ॥ ५० ॥ विधमिष्यतिमांरौद्रोराक्षसःपापनिश्चयः॥ हनूमतस्तुतद्वाक्यंनकृतंक्षुद्रयामया॥ ५१ ॥ यद्यहंतस्यपृष्ठेनतदायासमनिर्जिता॥ नाद्यैवमनुशोचेयंभर्तुरंकगतासती॥ ५२॥ मन्येतुहृदयंतस्याःकौसल्यायाः फलिष्यति॥ एकपुत्रायदापुत्रंविनष्टंश्रोष्यतेयुधि॥ ५३॥ साहिजन्मचबाल्यंचयौवनंचमहात्मनः॥ धर्मकार्याणिरूपंचरुदंतीसंस्मरिष्यति॥ ५४॥ निराशानिहतेपुत्रेदत्वाश्राद्धमचेतना॥ अग्निमावेक्ष्यतेनूनमपोवापिप्रवेक्ष्यति॥ ५५ ॥ धिगस्तुकुब्जामसतींमंथरां पापनिश्चयां॥ यन्निमित्तमिमंशोकंकौसल्याप्रतिपत्स्यते॥ ५६॥ इत्येवंमैथिलींदृष्ट्वाविलपंतींतपस्विनीं ॥ रोहिणीमिवचंद्रेणविनाग्रहवशंगतां॥ ५७॥

दाद्यैवंनानुशोचेयं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यदाश्रोष्यते तदाफलिष्यति स्फुटिष्यति यदिरामोपिहन्यतइतिशेषः ॥ तदेवाहएकपुत्रेति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ एवंविलपंतीं चंद्रेणविनाकृतां ग्रहवशंगतांरोहिणीमिव मैथिलींदृष्ट्वा ॥ ५७ ॥

सुपार्श्वोनामामात्यः शुचिः शुद्धव्रतस्तदितरसचिवैरेवंवक्तुमयोग्यमितिनिवार्यमाणोपि रावणंप्रतीदमब्रवीत्॥ अस्यैवाविंध्यइतिनामांतरं॥ अतएवभारते॥ अशोकवनिका स्थांतांरामदर्शनलालसां॥ खड्गमादायदुष्टात्माजवेनाभिपपातह॥ तद्बुध्यातस्यदुर्बुद्धेरविंध्यःपापनिश्चयं॥ शमयामाससंक्रुद्धंश्रूयतांयेनहेतुनेतिउक्तं॥ ५८॥ वैश्रवणानुजेनेत्यनेन महाकुलप्रसूतत्वमुक्तं॥ ५९॥ धर्मापासनंचतवायुक्तं धार्मिकत्वादेवेत्याह॥ वेदेति॥ वेदविद्याग्रहापेक्षितब्रह्मचर्यव्रतपूर्वविद्यांगृहीत्वास्नातः॥ गुरुकुलात्स

एतस्मिन्नंतरेतस्यअमात्यःशीलवांश्शुचिः॥ सुपार्श्वोनाममेधावीरावणंरक्षसांवरं॥ निवार्यमाणःसचिवैरिदंवचनमब्रवीत्॥५८॥
कथंनामदशग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणानुज॥ हंतुमिच्छसिवैदेहींक्रोधाद्धर्ममपास्यच॥ ५९॥ वेदविद्याव्रतःस्नातःस्वकर्मनिरतस्तथा॥ स्त्रियःकस्माद्धर्मवीरमन्यसेराक्षसेश्वर॥ ६०॥ मैथिलींरूपसंपन्नांप्रत्यवेक्षस्वपार्थिव॥ तस्मिन्नेवसहास्माभिराहवेक्रोधमुत्सृज॥ ६१॥
अभ्युत्थानंत्वमद्यैवकृष्णपक्षचतुर्दशीं॥ कृत्वानिर्याह्यमावास्यांविजयायबलैर्वृतः॥६२॥ शूरोधीमान्रथीखड्गीरथप्रवरमास्थितः॥
हत्वादाशरथिंभीमंभवान्प्राप्स्यतिमैथिलीं॥६३॥ सतदुरात्मासुदृदानिवेदितंवचःसुधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः॥ गृहंजगामाथततश्चवीर्यवान्पुनःसभांचप्रययौसुदृढृतः॥ ६४॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०यु०त्रिनवतितमःसर्गः॥ ९३॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ सप्रविश्यसभांराजादीनःपरमदुःखितः॥ निषसादासनेमुख्येसिंहःकुद्धइवश्वसन्॥ १॥ अब्रवीच्चसतान्सर्वान्बलमुख्यान्महाबलः॥ रावणःप्रांजलिर्वाक्यंपुत्रव्यसनकर्शितः॥ २॥

मादत्तः तदनंतरं दारग्रहणपूर्वंनित्याग्निहोत्रादिस्वकर्मनिरतः॥ ६०॥ रूपसंपन्नां मैथिलीं प्रत्यवेक्षस्व रामवधपर्यंतमितिशेषः॥ त्वंतस्मिन्नेव राघवएव क्रोधमुत्सृज॥६१॥ अद्यकृष्णपक्षचतुर्दशी तस्यामभ्युत्थानं समरोद्योगंकृत्वा॥ अमावास्यायांविजयायनिर्याहि प्रस्थानंकुरु॥६२॥ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कत० ॥ ८५ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा०वा०यु०त्रिनवतितमःसर्गः॥ ९३॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सइति॥ १॥ रावणःप्रांजलिरिति॥ परमापदःप्राप्ता॥ अवशिष्टानां युद्धोन्मुख्यार्थंनमस्कारंकरोतीत्याशयः॥ २॥

सर्वेण एकमपिहस्त्यश्वरथपादातमत्यक्त्वेत्यर्थः॥ ३॥ एकंरामंपरिक्षिप्येति तस्यैवमूलत्वात्तमेकमेवपरिक्षिप्य परितोनिरुध्य हंतुमर्हथ॥ शरवर्षाणि वर्षथेतिशेषः॥ ४॥अथवेति॥ अथरामहननासंभवे भवद्भिरद्यभिन्नगात्रंश्वोनिहंतास्मि॥५॥ इत्येतद्वाक्यं प्रथमपक्षोक्तं॥ ६॥ ७॥ ८॥ सूर्यस्योदयनंप्रति॥ चतुर्दशीसूर्योदयमारभ्येत्यर्थः॥

सर्वेभवंतःसर्वेणहस्त्यश्वेनसमावृताः॥ निर्यांतरथसंघैश्चहस्त्यश्वैश्चोपशोभिताः॥३॥ एकंरामंपरिक्षिप्यसमरेहंतुमर्हथ॥ प्रवृष्टाःशरवर्षाणिप्रावृट्कालइवांबुदाः॥ ४॥ अथवाहंशरैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रंमहाहवे॥ भवद्भिःश्वोनिहंतास्मिरामंलोकस्यपश्यतः॥ ५॥ इत्येतद्वाक्यमादायराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः॥ निर्ययुस्तेरथैःशीघ्रैर्नानाकैश्चसंयुताः॥ ६॥ परिघान्पट्टिशांश्चैवशरखड्गपरश्वधान्॥ शरीरांतकरान्सर्वेचिक्षिपुर्वानरान्प्रति॥ ७॥ वानराश्चद्रुमान्छैलान्राक्षसान्प्रतिचिक्षिपुः॥ ८॥ ससंग्रामोमहाभीमःसूर्यस्योदयनंप्रति॥ राक्षसांवानराणांचतुमुलःसमपद्यत॥ ९॥ तेगदाभिश्चचित्राभिःप्रासैःखड्गैःपरश्वधैः॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तदावानरराक्षसाः॥ १०॥
एवंप्रवृत्तेसंग्रामेत्यद्भुतंसुमहद्रजः॥ रक्षसांवानराणांचशांतंशोणितविस्रवैः॥ ११॥ मातंगरथकूलाश्वशरमत्स्याध्वजद्रुमाः॥ शरीरसंघाटवहाःप्रसस्रुःशोणितापगाः॥ १२॥ ततस्तेवानराःसर्वेशोणितौघपरिप्लुताः॥ ध्वजवर्मरथान्श्वान्नानाप्रहरणानिच॥ आप्लुत्याप्लुत्यसमरेवानरेंद्राव्यभंजिरे॥ १३॥ केशान्कर्णललाटंचनासिकाश्चप्लवंगमाः॥ रक्षसांदशनैस्तीक्ष्णैर्नखैश्चापिव्यकर्तयन्॥ १४॥
एकैकंराक्षससंसंख्येशतंवानरपुंगवाः॥ अभ्यधावंतपतितंवृक्षंशकुनयोयथा॥ १५॥

त्रयोदशीरात्रिशेषे रावणस्यसीतासमीपगमनमिति बोध्यं॥ ९॥ गदाभिरन्योन्यंजघ्नुः॥ यद्यपि वानराणां गदाद्यायुधाभावस्तथापि राक्षसहस्तेभ्यआच्छिद्य गृहीतैस्तैस्तेषां युद्धसंभवइतिबोध्यं॥ १०॥ ११॥ मातंगरथरूपेकूलेयासांताः शरीराण्येवसंघाटाः काष्ठसमूहाः तान्वहंतिताः॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रजनीचरारामस्यरणेऽसुकराणि कर्माणि रामेणकृतान्येवददृशुः नतुक्रियमाणानि ॥ २० ॥ तथा तत्कर्तारमपिनददृशुरित्याह ॥ चालयं तमिति ॥ कर्तुरदृष्टत्वेपि क्रियामात्रदर्शनेदृष्टांतोवातंवनगतंयथा स्पर्शाविधमनादिकार्यैर्यथावायुरनुमितएवभवति ॥ तथारामोप्यनुमितएवनप्रत्यक्षइतिभावः ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ इंद्रियार्थाः शब्दादिविषयास्तेषु तिष्ठंतमनुभवितृत्वेनावस्थितं भूतात्मानंजीवं प्रजायथानपश्यंति प्रत्यक्षतस्तद्वदित्यर्थः ॥ २३ ॥ एषगजानीकवर्ती गजानीक मेवहंतिनान्यमितिगजानीकस्थामन्यंते ॥ एवमन्येपिमन्यंतेस्मेत्यर्थः ॥ २४ ॥ इतिएषहंतीत्यादिप्रकारेणकुपिताःसर्वेतेराक्षसाः रामस्यसदृशान्सदृशत्वेनप्रतीयमानान्वा

तदागदाभिर्गुर्वीभिःप्रासैःखड्गैःपरश्वधैः ॥ निर्जघ्नुर्वानरान्घोरान्राक्षसाःपर्वतोपमाः ॥ १६ ॥ राक्षसैर्वध्यमानानांवानराणांमहाच मूः ॥ शरण्यंशरणंयातारामंदशरथात्मजं ॥ १७ ॥ ततोरामोमहातेजाधनुरादायवीर्यवान् ॥ प्रविश्यराक्षससैन्यंशरवर्षेववर्षच ॥ १८ ॥ प्रविष्टंतुतदारामंमेघाःसूर्यमिवांबरे ॥ नाधिजग्मुर्महाघोरानिर्दहंतंशराग्निना ॥ १९ ॥ कृतान्येवसुघोराणिरामेणरजनीचराः ॥ रणे रामस्यददृशुःकर्माण्यसुकराणिते ॥ २० ॥ चालयंतंमहासैन्यंविधमंतंमहारथान् ॥ ददृशुस्तेनवैरामंवातंवनगतंयथा ॥ २१ ॥ छिन्नं भिन्नंशरैर्दग्धंप्रभग्नंशस्त्रपीडितम् ॥ बलंरामेणददृशुर्नरामंशीघ्रकारिणं ॥ २२ ॥ प्रहरंतंशरीरेषुनतेपश्यंतिराघवम् ॥ इंद्रियार्थेषुतिष्ठंतं भूतात्मानमिवप्रजाः ॥ २३ ॥ एषहंतिगजानीकमेषहंतिमहारथान् ॥ एषहंतिशरैस्तीक्ष्णैःपदातीन्वाजिभिःसह ॥ २४ ॥ इतितेराक्ष सासःसर्वेरामस्यसदृशान्रणे ॥ अन्योन्यंकुपिताजघ्नुःसादृश्याद्राघवस्यतु ॥ २५ ॥ ननेदृशिरेरामंदहंतमपिवाहिनीं ॥ मोहिताः परमास्त्रेणगांधर्वेणमहात्मना ॥ २६ ॥

क्षसान् रामसादृश्यादन्योन्यंजघ्नुः ॥ सदृशारावणस्यैतरणेराक्षससत्तमाइतिपूर्वार्धपाठे रावणेन देवासुरयुद्धादौ साक्षात्साक्षार्थमूलबलतयातेषां दृष्टप्रत्ययानामत्यूर्जितबलानामेवसंगृहीतत्वात्तेषांरावणसादृश्यम् ॥ २५ ॥ राक्षसानां परस्परंरामसादृश्यप्रतीतौकारणमाह ॥ मोहिताइति ॥ २६ ॥

अतएवते रामसहस्राणिपश्यंति ॥ पुनश्चएकमेवपश्यंति ॥ २७ ॥ भ्रमंतीमाकर्णवेगतोऽनवस्थितां ॥ कांचनीं स्वर्णमयीं कार्मुकस्यकोटिं धनुष्कोटिवेगवशादलातचक्रप्रतिमांद दृशुःराघवंतुनेतिसंबंधः ॥ २८ ॥ राघवातिशयान्मंडलीकृतकार्मुकं राक्षसान्निघ्नंतं रामं कालचक्रेणोपमिनोति ॥ शरीरेति ॥ शरीरं मध्यदेहएव नाभिश्चक्रस्येव मध्यं यस्य तत्सत्वंबलमेवार्चिर्ज्वालायस्यतत् शराएवारामध्यकाष्ठानियस्यतत् ॥ नेमिर्वलयाकारोऽवयवविशेषस्तद्रूपंकार्मुकं यस्यतत् ॥ तलं ज्याघातवारणं तेन तज्जोघोषोलक्ष्यते ॥ ज्याघोषतलघोषावेव निर्घोषोध्वनिर्यस्यतत् ॥ तेजः प्रतापः बुद्धिर्ज्ञानं तद्रूपौगुणावेवप्रभायस्यतत् ॥ २९ ॥ दिव्यास्त्रगुणोदिव्यास्त्रवैभवं तदेवपर्यंतोधारणायस्यतत् ॥ ॥ ३० ॥ अनीकमिति ॥ एकेनैकरथाद्यश्वापत्तिःपंचपदातिका ॥ पत्यंगैस्त्रिगुणैःसर्वैःक्रमादाख्यायथोत्तरं ॥ सेनामुखंगुल्मगणौवाहिनीपृतनाचमूः ॥ अनीकिनीदशानी

तेतुरामसहस्राणिरणेपश्यंतिराक्षसाः ॥ पुनःपश्यंतिकाकुत्स्थमेकमेवमहाहवे ॥ २७ ॥ भ्रमंतींकांचनींकोटिंकार्मुकस्यमहात्मनः ॥ अलातचक्रप्रतिमांददृशुस्तेनराघवम् ॥ २८ ॥ शरीरनाभिसत्वार्चिःशरारंनेमिकार्मुकं ॥ ज्याघोषतलनिर्घोषंतेजोबुद्धिगुणप्रभं ॥ २९ ॥ दिव्यास्त्रगुणपर्यंतंनिघ्नंतंयुधिराक्षसान् ॥ ददृशूरामचक्रंतत्कालचक्रमिवप्रजाः ॥ ३० ॥ अनीकंदशसाहस्रंरथानांवातरंहसां ॥ अष्टादशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनां ॥ ३१ ॥ चतुर्दशसहस्राणिसारोहाणांचवाजिनां ॥ पूर्णेशतसहस्रेद्वेराक्षसानांपदातिनां ॥ ३२ ॥

किन्यक्षौहिणीत्यमरोक्तप्रकारेण दशसंख्यापत्तिस्तत्त्रिगुणं सेनामुखं ॥ तत्त्रिगुणोगुल्मः ॥ तत्त्रिगुणोगणः ॥ गणत्रिगुणावाहिनी ॥ तत्त्रिगुणापृतना ॥ तत्त्रिगुणाचमूः ॥ चमूत्रिगुणाअनीकिनी ॥ एवंचदशोनत्रिशताधिकसप्तसहस्रसंख्याचमूरनीकं ॥ सहस्राण्येवसाहस्रं दशसाहस्राण्यनीकान्यस्मिन्नस्तीतितत् रथानांदशसाहस्राण्यनीकिनीत्यर्थः ॥ एकोनत्रिंशल्लक्षाधिकसप्तकोटिसंख्यासंख्यातारथाइत्युक्तं ॥ अष्टादशसहस्राणीत्यत्राप्यनीकमितिविभक्तिपरिणामेनयोज्यं ॥ तेनविंशतिसहस्राधिकद्वादशलक्षोत्तरत्रयोदश कोटिसंख्यागजाइत्युक्तं चतुर्दशसहस्राण्यनीकानिषष्टिसहस्राधिकविंशतिलक्षोत्तरदशशतकोटिसंख्यावाजिनइत्यर्थः ॥ शतसहस्रेद्वेऽनीकेअष्टाशीतिलक्षोत्तरपंचचत्वारिं शत्कोट्यधिकशतकोटिसंख्याःपदातयइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

दिवसस्याष्टभागेन चतुर्दशीसंबंध्यंत्यमुहूर्तद्वयेन ॥ ३३ ॥ हतशेषाःकतिपयालंकामभिपेतुः ॥ ३४ ॥ आक्रीडं क्रीडा तस्याभूमिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ प्रत्यनंतरं आसन्नं ॥ ॥ ३७ ॥ ममवाऱ्यंबकस्यवा ॥ अनेनस्वस्यविष्णुत्वंसूचितं ॥ ३८ ॥ संस्तूयतेस्म ॥३९॥ कतक० ॥ ८६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामोयेरामायणतिलकेवा० यु० चतुर्न वतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तानीति ॥ सहस्रशः सहस्राणीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रावणेनप्रयुक्तानि युद्धार्थंप्रेषितानि रामेणहतानिदृष्ट्वा ॥

दिवसस्याष्टभागेनशरैरग्निशिखोपमैः॥हतान्येकेनरामेणरक्षसांकामरूपिणां ॥३३॥तेहताश्वाहतरथाःशांताविमथितध्वजाः॥ अभिपेतुःपुरींलंकांहतशेषानिशाचराः ॥ ३४ ॥ हतैर्गजपदात्यश्वैस्तद्भूवरणाजिरं॥ आक्रीडभूमिःरुद्रस्येवमहात्मनः ॥३५॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥साधुसाध्वितिरामस्यतत्कर्मसमपूजयन्॥ ३६ ॥ अब्रवीच्चतदारामःसुग्रीवंप्रत्यनंतरं॥ विभीषणंचधर्मात्माहनूमंतंचवानरं॥३७॥जांबवंतंहरिश्रेष्ठंमैंदंद्विविदमेवच॥एतदस्त्रबलंभीमंममवाऱ्यंबकस्यवा॥ ३८ ॥ निहत्यतां राक्षसराजवाहिनींरामस्तदाशक्रसमोमहात्मा॥अस्त्रेषुशस्त्रेषुजितक्लमश्चसंस्तूयतेदेवगणैःप्रहृष्टैः॥३९॥ इत्यार्षेश्रीमद्रा०वा०यु० चतुर्नवतितम.सर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तानिनागसहस्राणिसारोहाणिचवाजिनां ॥ रथानांत्वग्निवर्णानांसध्वजानांसहस्रशः॥ १ ॥ राक्षसानांसहस्राणिगदापरिघयोधिनां ॥ कांचनध्वजचित्राणांशूराणांकामरूपिणां ॥ २ ॥ निहतानिशरैर्दीप्तैस्तप्तकांचनभूषणैः॥ रावणेनप्रयुक्तानिरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ३ ॥ दृष्ट्वाश्रुत्वाचसंभ्रांताहतशेषानिशाचराः ॥ राक्षस्यश्चसमागम्यदीनाश्चिंतापरिप्लुताः॥ ४ ॥ विधवाहतपुत्राश्चक्रोशंत्योहतबांधवाः॥ राक्षस्यःसहसंगम्यदुःखार्ताःपर्यदेवयन् ॥ ५ ॥ कथंशूर्पणखावृद्धाकरालानिर्णतोदरी॥ आससादवनेरामंकंदर्पसमरूपिणं॥ ६ ॥

वृद्धास्तुश्रुत्वा हतशेषाः बालवृद्धानिशाचराःराक्षस्यश्च समागम्य संघशःसंभूय दीनाश्चितापरिप्लुताश्च अभवन्नितिशेषः ॥ ४ ॥५ ॥ परिदेवनप्रकारः ॥ कथमिति ॥ निर्णतोदरी निम्नोदरी ॥ ६ ॥

लोकवध्या लोकैर्वधार्हा हीनरूपा रामसान्निध्यानर्हा कुत्सितरूपा ॥ अथापि रामेप्रकामिता संजातप्रकामा ॥ ७ ॥ ८ ॥ अस्य जनस्य राक्षसजनस्य ॥ वलिनी जरावशाज्जातवलिः व्रीह्यादित्वादिनिः ॥९॥ अप्रतिरूपा विकृतरूपा॥ अप्रतिरूपस्येतिपाठे तदसदृशाकारस्येत्यर्थः ॥ १० ॥ तन्निमित्तं धर्षणनिमित्तं ॥ साआनीतेतिछेदः ॥

सुकुमारंमहासत्वंसर्वभूतहितेरतं॥ तंदृष्ट्वालोकवध्यासाहीनरूपाप्रकामिता॥ ७॥ कथंसर्वगुणैर्हीनागुणवंतंमहौजसं॥ सुमुखंदुर्मुखीरामंकामयामासराक्षसी॥ ८॥ जनस्यास्यास्यल्पभाग्यत्वाद्वलिनीश्वेतमूर्धजा॥ अकार्यमपहास्यंचसर्वलोकविगर्हितं ॥९॥ राक्षसानांविनाशायदूषणस्यखरस्यच॥ चकाराप्रतिरूपासाराघवस्यप्रधर्षणं ॥ १० ॥ तन्निमित्तमिदंवैरंरावणेनकृतंमहत्॥ वधायसीतासानीतादृशग्रीवेणरक्षसा॥ ११ ॥ नचसीतांदृशग्रीवःप्राप्नोतिजनकात्मजां ॥ बद्धंबलवतावैरमक्षयंराघवेणच ॥१२॥ वैदेहींप्रार्थयानंतंविराधंप्रेक्ष्यराक्षसं॥ हतमेकेनरामेणपर्यासंतन्निदर्शनं ॥ १३ ॥ चतुर्दशसहस्राणिरक्षसांभीमकर्मणां॥ निहतानिजनस्थानेशरैरग्निशिखोपमैः॥ १४ ॥ खरश्चनिहतःसंख्येदूषणस्त्रिशिरास्तथा॥शरैरादित्यसंकाशैःपर्यासंतन्निदर्शनं॥ १५॥ हतोयोजनबाहुश्चकबंधोरुधिराशनः॥ क्रोधान्नादंनदन्सोथपर्यासंतन्निदर्शनं॥॥ १६॥ जघानबलिनंरामःसहस्रनयनात्मजं॥ वालिनंमेघसंकाशंपर्यासंतन्निदर्शनं ॥ १७॥ ऋष्यमूकेवसंश्चैवदीनोभग्नमनोरथः ॥ सुग्रीवःप्रापितोराज्यंपर्यासंतन्निदर्शनं ॥ १८ ॥ धर्मार्थसहितं वाक्यंसर्वेषांरक्षसांहितं॥युक्तंविभीषणेनोक्तंमोहात्तस्यनरोचते॥ १९॥ विभीषणवचःकुर्याद्यदिस्मधनदानुजः॥ श्मशानभूतादुःखार्तानेयंलंकाभविष्यति॥ २० ॥ कुंभकर्णंहतंश्रुत्वाराघवेणमहाबलं॥ अतिकायंचदुर्मर्षंलक्ष्मणेनहतंतदा॥ २१ ॥

वधायरक्षसामितिशेषः ॥११॥ नप्राप्नोति नप्राप्स्यतिच॥१२॥ प्रार्थयानं प्रार्थयमानं ॥ एकेनासहायेनरामेण ब्रह्मदत्तवरमपिहतंविराधं संप्रेक्ष्य स्थितस्य रावणस्य॥ तदेकमेवपर्यासं निदर्शनं ॥ रामस्य सदेवासुरसकललोकातिशयित्वावगमाय पर्यासंनिदर्शनमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

इंद्रजितमपिहतंश्रुत्वा नाववुध्यते पराक्रममितिशेषः ॥ २२ ॥ कुलेकुले गृहेगृहे ॥ २३ ॥ २४॥२५॥ अपश्यंतः अपश्यंत्यः ॥२६॥ रामहस्तात्प्राप्तमिदं स्वस्यभयं शूरोब्रह्मदत्तमहावरइतिकृत्वातद्गर्वान्नबुध्यते ॥ २७ ॥ उपसृष्टं हंतुमारब्धं ॥ २८ ॥ कथयंतीति तदुत्पातफलं माल्यवदादयोवृद्धाइतिशेषः ॥ २९ ॥ रामेणास्यवधेउपपत्तिचाहुः ॥ पितामहेनेति॥देवदानवराक्षसैस्तेभ्यः ॥३०॥३१॥ रावणेन पीड्यमानदेवैःप्रसादितस्य ब्रह्मणोऽनुग्रहादपि क्षयोराक्षसानामित्याहुः॥ पीड्यमानास्त्विति॥३२॥

प्रियंचेंद्रजितंपुत्रंरावणोनावबुध्यते॥ २२॥ ममपुत्रोममभ्राताममभर्तारणेहतः॥ इत्येषश्रूयतेशब्दोराक्षसीनांकुलेकुले॥ २३॥ रथाश्वनागाश्चहतास्तत्रतत्रसहस्रशः॥ रणेरामेणशूरेणहताश्चापिपदातयः ॥ २४ ॥ रुद्रोवायदिवाविष्णुर्मरुद्भिर्वासवोवाशतक्रतुः॥ हंतिनोरामरूपेणयदिवास्वयमंतकः॥ २५॥ हतप्रवीरारामेणनिराशाजीवितेवयं॥ अपश्यंतोभयस्यांतमनाथाविलपामहे॥ २६॥ रामहस्ताद्दशग्रीवःशूरोदत्तमहावरः॥ इदंभयंमहाघोरंसमुत्पन्नंनबुध्यते॥ २७॥ तंनदेवानगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः॥ उपसृष्टंपरित्रातुंशक्तारामेणसंयुगे॥२८॥ उत्पाताश्चापिदृश्यंतेरावणस्यरणेरणे॥ कथयंतिहिरामेणरावणस्यनिबर्हणम्॥२९॥ पितामहेनप्रीतेनदेवदानवराक्षसैः॥ रावणस्याभयंदत्तंमनुष्येभ्योनयाचितम्॥ ३० ॥ तदिदंमानुषंमन्येप्राप्तंनिःसंशयंभयं॥ जीवितांतकरंघोरंरक्षसांरावणस्यच॥३१॥ पीड्यमानास्तुबलिनावरदानेनरक्षसा॥ दीप्तैस्तपोभिर्विबुधाःपितामहमपूजयन्॥३२॥ देवतानांहितार्थायमहात्मावैपितामहः॥ उवाचदेवतास्तुष्टइदंसर्वामहद्वचः ॥ ३३ ॥ अद्यप्रभृतिलोकांस्त्रीन्सर्वेदानवराक्षसाः ॥ भयेनप्रभृतानित्यंविचरिष्यंतिशाश्वतं ॥ ३४ ॥ दैवतैस्तुसमागम्यसर्वैश्चेंद्रपुरोगमैः॥ वृषध्वजस्त्रिपुरहामहादेवःप्रतोषितः॥ ३५॥ ॥ ३३ ॥ दानवाराक्षसाश्च भये

नप्रभृताः देवेभ्योभयंबिभ्राणाएवविचरिष्यंति देवाःस्वतःपरतोवास्मान्पीडयिष्यंतीतिभययुक्ताएवभविष्यंतीत्यर्थः ॥३४॥ एवंब्रह्मणःप्रसादात्सभयत्वमात्रंप्राप्तं संहाराधिकंरुद्रप्रसादेनतुनाशएवास्माकमित्याहुः ॥ दैवतैरिति ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ साएषासीतैवेत्याहुः ॥ एषेति ॥ पुरा पूर्वकल्पे ॥ देवैर्दानवनाशार्थंप्रयुक्ता क्षुधथा दानवान्हरतिस्म ॥ एवंदेवैःप्रयुक्ताएषासीतापि सरावणान् रावणसहितान स्मान्भक्षयिष्यति ॥ ३७ ॥ अपनीतेन अनयेन निष्टानकोनाशःशोकसहितःप्राप्तः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्राप्तकालं कालोचितं ॥ पौलस्त्येन विभीषणेन ॥ यतएवय

प्रसन्नस्तुमहादेवोदेवानेतद्वचोब्रवीत्॥ उत्पत्स्यतिहितार्थंवोनारीरक्षःक्षयावहा ॥ ३६ ॥ एषादेवैःप्रयुक्तातुक्षुधथादानवान्पुरा॥ भक्षयिष्यतिनःसर्वान्राक्षसघ्नीसरावणान् ॥ ३७ ॥ रावणस्यापनीतेनदुर्विनीतस्यदुर्मतेः ॥ अयंनिष्टानकोघोरःशोकेनसमभिप्लुतः ॥ ३८ ॥ तंनपश्यामहेलोकेयोनःशरणदोभवेत्॥ राघवेणोपसृष्टानांकालेनेवयुगक्षये ॥ ३९ ॥ नास्तिनःशरणंकिंचिद्भयेमहतितिष्ठतां॥ दावाग्निवेष्टितानांहिकरेणूनांयथावने॥ ४० ॥ प्राप्तकालंकृतंतेनपौलस्त्येनमहात्मना॥ यतएवभयंदृष्टंतमेवशरणंगतः॥ ४१ ॥ इतीवसर्वारजनीचरस्त्रियःपरस्परंसंपरिरभ्यबाहुभिः॥ विषेदुरार्तातिभयाभिपीडिताविनेदुरुच्चैश्चतदासुदारुणं॥४२॥इत्यार्षेश्रीरा० वा० यु० पंचनवतितमःसर्गः॥ ९५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ आर्तानांराक्षसीनांतुलंकायांवैकुलेकुले ॥ रावणःकरुणंशब्दंशुश्रावपरिदेवितं॥ १॥ सतुदीर्घंविनिश्वस्यमुहूर्तंध्यानमास्थितः ॥ बभूवपरमक्रुद्धोरावणोभीमदर्शनः ॥ २॥ संदश्यदशनैरोष्ठं क्रोधसंरक्तलोचनः॥ राक्षसैरपिदुर्दर्शःकालाग्निरिवमूर्तिमान्॥ ३॥ उवाचचसमीपस्थान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः॥ क्रोधाव्यक्तकथस्तत्रनिर्दहन्निवचक्षुषा॥ ४॥ महोदरंमहापार्श्वंविरूपाक्षंचराक्षसं॥ शीघ्रंवदतसैन्यानिनिर्यातेतिममाज्ञया ॥ ५ ॥

स्माद्रामादेवभयंदृष्टं स्वमंत्रशक्तिवैभवेनेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कतक० ॥ ८७ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा० वा० यु० पंचनवतितमःसर्गः॥९५॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

आर्तानामिति ॥ कुलेकुले गृहेगृहे ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्रोधेनाव्यक्ता कथा कथनंयस्यसः ॥ ४ ॥ ५ ॥

अव्ययात्रावणप्रोत्साहनेनत्यक्तभयान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ततोवाच ततउवाच ॥ प्रहस्य क्रोधजोत्रप्रहासः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रकाशत्वं प्रकटत्वं ॥ १२ ॥ पतत्रिणा प्रशस्तपक्षवता ॥ १३ ॥ धनूरूपात्समुद्रात् ॥१४॥ व्याकोशपद्मवक्त्राणि वक्त्ररूपविकसितपद्मानि ॥ पद्मकेसरवर्चसां वानराणामितिशेषः॥ यूथरूपाणि तटाकानि प्रमथा

तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराक्षसास्तेभयार्दिताः॥ चोदयामासुरव्यग्रान्राक्षसांस्तान्नृपाज्ञया॥ ६॥ तेतुसर्वेतथेत्युक्त्वाराक्षसाभीमदर्शनाः॥
कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेतेरणाभिमुखाययुः ॥ ७॥ प्रतिपूज्ययथान्यायंरावणंतेमहारथाः ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेभर्तुर्विजयकांक्षिणः
॥८॥ ततोवाचप्रहस्यैतान्रावणःक्रोधमूर्छितः॥ महोदरमहापार्श्वौविरूपाक्षंचराक्षसं॥९॥ अद्यबाणैर्धनुर्मुक्तैर्युगांतादित्यसन्निभैः॥
राघवंलक्ष्मणंचैवनेष्यामियमसादनं॥ १०॥ खरस्यकुंभकर्णस्यप्रहस्तेंद्रजितोस्तथा॥ करिष्यामिप्रतीकारमद्यशत्रुवधादहं॥ ११॥
नैवांतरिक्षंनदिशोनचद्यौर्नापिसागराः॥ प्रकाशत्वंगमिष्यंतिमद्बाणजलदावृताः॥ १२॥ अद्यवानरमुख्यानांतानियूथानिभागशः॥
धनुषाशरजालेनवधिष्यामिपतत्रिणा॥१३॥ अद्यवानरसैन्यानिरथेनपवनौजसा॥ धनुःसमुद्रादुद्धूतैर्मथिष्यामिशरोर्मिभिः॥१४॥
व्याकोशपद्मवक्त्राणिपद्मकेसरवर्चसां॥ अद्ययूथतटाकानिगजवत्प्रमथाम्यहं॥ १५॥ सशरैरद्यवदनैःसंख्येवानरयूथपाः॥ मंडयि
ष्यंतिवसुधांसनालैरिवपंकजैः॥ १६॥ अद्ययूथप्रचंडानांहरीणांद्रुमयोधिनां॥ मुक्तेनैकेषुणायुद्धेभेत्स्यामिचशतंशतं॥१७॥ हतो
भ्राताचएषांवैयेषांचतनयोहतः॥ वधेनाद्यरिपोस्तेषांकरोम्यश्रुप्रमार्जनं ॥ १८॥ अद्यमद्बाणनिर्भिन्नैःप्रस्तीर्णैर्गतचेतनैः ॥ करोमि
वानरैर्युद्धेयत्नावेक्ष्यतलांमहीं॥ १९॥ अद्यकाकाश्चगृध्राश्चयेचमांसाशिनोपरे॥ सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामिशत्रुमांसैःशराहतैः॥ २०॥
कल्प्यतांमेरथःशीघ्रंक्षिप्रमानीयतांधनुः॥ अनुप्रयांतुमांयुद्धेयेत्रशिष्टानिशाचराः॥ २१॥

वदनैः स्वीयैः सशरत्वात्सनालैः पंकजैरिव ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यत्नेनावेक्ष्यमवेक्षितुंयोग्यं तलं यस्यास्तथाभूतां ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मि प्रमथिष्यामि ॥ १५ ॥ सशरैः शरसहितै

॥ २२ ॥ २३ ॥ भुजैरुपलक्षिताः ॥ २४ ॥ हलैरायुधविशेषैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अमायां सूर्योदये इदं

तस्यतद्वचनंश्रुत्वामहापार्श्वोब्रवीद्वचः ॥ बलाध्यक्षान्स्थितांस्तत्रबलंसंत्वर्यतामिति ॥ २२॥ बलाध्यक्षास्तुसंयुक्तारक्षसांस्तानगृ
हेगृहे॥ चोदयंतःपरिययुर्लंकांलघुपराक्रमाः ॥ २३ ॥ ततोमुहूर्तान्निष्पेतूराक्षसाभीमदर्शनाः॥ नदंतोभीमवदनानानाप्रहरणैर्भुजैः
॥ २४॥ असिभिःपट्टिशैःशूलैर्गदाभिर्मुशलैर्हलैः॥ शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्भिःकूटमुद्गरैः ॥ २५॥ यष्टिभिर्विविधैश्चक्रैर्निशितै
श्चपरश्वधैः॥ भिंडिपालैःशतघ्नीभिरन्यैश्चापिवरायुधैः॥ २६॥ अथानयन्बलाध्यक्षाश्चत्वारोरावणाज्ञया ॥ रथानांनियुतंसाग्रंना
गानांनियुतत्रयं॥ २७॥ अश्वानांषष्टिकोट्यस्तुखरोष्ट्राणांतथैवच ॥ पदातयस्त्वसंख्याताजग्मुस्तेराजशासनात्॥ २८॥ बलाध्यक्षा
श्चसंस्थाप्याग्नोसेनांपुरस्थितां॥ एतस्मिन्नंतरेसूतःस्थापयामासतंरथं ॥ २९॥ दिव्यास्त्रवरसंपन्नंनानालंकारभूषितं॥ नानायुधस
माकीर्णंकिंकिणीजालसंयुतं॥ ३०॥ नानारत्नपरिक्षिप्तंरत्नस्तंभैर्विराजितं॥ जांबूनदमयैश्चैवसहस्रकलशैर्वृतं॥ ३१॥ तंदृष्ट्वाराक्ष
साःसर्वेविस्मयंपरमंगताः॥ तंदृष्ट्वासहसोत्थायरावणोराक्षसेश्वरः॥ ३२॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशंज्वलंतमिवपावकं॥ द्रुतंसूतसमायु
क्तंयुक्ताष्टतुरगंरथं॥ आरुरोहतदाभीमंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ३३॥ ततःप्रयातःसहसाराक्षसैर्बहुभिर्वृतः॥ रावणःसत्वगांभीर्याद्दार
यन्निवमेदिनीं ॥ ३४॥ ततश्चासीन्महानादस्तूर्याणांचततस्ततः ॥ मृदंगैःपटहैःशंखैःकलहैःसहरक्षसां॥ ३५॥ आगतोरक्षसांराजा
छत्रचामरसंयुतः॥ सीतापहारीदुर्वृत्तोब्रह्मघ्नोदेवकंटकः॥ योद्धुंरघुवरेणेतिश्रुश्रुवेकलहध्वनिः ३६॥

रथारोहणं ॥ ३३ ॥ सत्वगांभीर्याद्बलातिशयात् ॥ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ प्रजविताश्वेन प्रकर्षेण संजातवेगाअश्वायस्यतेन ॥४२॥ अथरावणस्य दुर्निमित्तान्याह ॥ नष्टप्रभइत्यादि ॥ ४३ ॥४४॥४५॥ एतानि

तेननादेनमहतापृथिवीसमकंपत॥तंशब्दंसहसाश्रुत्वावानरादुद्रुवुर्भयात्॥३७॥रावणस्तुमहाबाहुःसचिवैःपरिवारितः॥आजगाम महातेजाजयायविजयंप्रति॥ ३८॥ रावणेनाभ्यनुज्ञातौमहापार्श्वमहोदरौ ॥ विरूपाक्षश्चदुर्धर्षोरथानारुरुहुस्तदा॥३९॥तेतुदृष्टा भिनर्दंतोभिदंतइवमेदिनीं ॥ नादंघोरंविमुंचंतोनिर्ययुर्जयकांक्षिणः॥ ४०॥ ततोयुद्धायतेजस्वीरक्षोगणबलैर्वृतः ॥ निर्ययावुद्यतधनुःकालांतकयमोपमः॥ ४१ ॥ ततःप्रजविताश्वेनरथेनसमहारथः॥ द्वारेणनिर्ययौतेनयत्रतौरामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥ ततोनष्टप्रभःसूर्योदिशश्चतिमिरावृताः॥ द्विजाश्चनेदुर्घोराश्चसंचचालचमेदिनी ॥ ४३ ॥ववर्षरुधिरंदेवश्चस्खलुश्चतुरंगमाः ॥ ध्वजाग्रेन्यपतद्गृध्रो विनेदुश्चाशिवाःशिवाः॥ ४४ ॥ नयनंचास्फुरद्वामंवामोबाहुरकंपत॥ विवर्णवदनश्चासीत्किंचिदभ्रश्यतस्वनः॥ ४५॥ ततोनिष्पतनोयुद्धेदशग्रीवस्यरक्षसः॥ रणेनिधनशंसीनिरूपाण्येतानिजज्ञिरे ॥ ४६ ॥ अंतरिक्षात्पपातोल्कानिर्घातसमनिस्वना॥ विनेदुरशिवागृध्रावायसैरभिमिश्रिताः॥४७॥ एतानचिंतयन्घोरानुत्पातान्समवस्थितान्॥ निर्ययौरावणोमोहाद्वधार्थंकालचोदितः॥४८॥ तेषांतुरथघोषेणराक्षसानांमहात्मनां॥ वानराणामपिचमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत॥ अन्योन्यमाद्धयानानांक्रुद्धानांजयमिच्छताम्॥ ४९॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःशरैःकांचनभूषणैः॥ वानराणामनीकेषुचकारकदनंमहत्॥५०॥ निकृत्तशिरसःकेचिद्रावणेनबलीमुखाः॥ केचिद्विच्छिन्नहृदयाःकेचिच्छ्रोत्रविवर्जिताः॥ ५१ ॥ निरुच्छ्वासाहताःकेचित्केचित्पार्श्वेषुदारिताः॥ केचिद्विभिन्नशिरसःकेचिच्चक्षुर्विनाकृताः॥ ५२॥

रूपाणि निधनसूचकानीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आद्धयानानां स्पर्धयाआद्धयमानानां ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥५२॥कतक०॥८८॥ इतिरामाभि०वा०यु०षण्णवतितमःसर्गः॥९६॥ ॥७॥ तथेति॥१॥एकतः एकैकस्मिन्प्रदेशे॥२॥३॥४॥५॥गुल्मे सेनासन्निवेशे॥६॥आत्मनः

दशाननःक्रोधविवृत्तनेत्रोयतोयतोभ्येतिरथेनसंख्ये ॥ ततस्ततस्तस्यशरप्रवेगंसोढुंनशेकुर्हरियूथपास्ते॥५३॥ इ०वा०यु०षण्णवतितमःसर्गः॥ ९६ ॥ ॥७॥७॥ तथातैःकृत्तगात्रैस्तुदशग्रीवेणमार्गणैः॥ बभूववसुधातत्रप्रकीर्णाहरिभिस्तदा॥ १ ॥ रावणस्याप्रसह्यंतंशरसंपातमेकतः ॥ नशेकुःसहितुंदीप्तंपतंगाज्वलनंयथा॥ २॥ तेर्दितानिशितैर्बाणैःक्रोशंतोविप्रदुद्रुवुः ॥ पावकार्चिःसमाविष्टादह्यमानायथागजाः॥ ३॥ प्लवंगानामनीकानिमहाभ्राणीवमारुतः॥ संययौसमरेतस्मिन्विधमन्रावणःशरैः॥ ४॥ कदनंतरसाकृत्वाराक्षसेंद्रोवनौकसां॥ आससादततोयुद्धेत्वरितंराघवंरणे॥५॥ सुग्रीवस्तान्कपीन्दृष्ट्वाभग्नान्विद्रावितान्रणे॥ गुल्मेसुषेणंनिक्षिप्यचक्रेयुद्धेद्रुतंमनः॥ ६॥ आत्मनःसदृशंवीरंसतंनिक्षिप्यवानरं ॥ सुग्रीवोभिमुखंशत्रुंप्रतस्थेपादपायुधः॥ ७॥ पार्श्वतःपृष्ठतश्चास्यसर्वेवानरयूथपाः॥ अनुजग्मुर्महाशैलान्विविधांश्चवनस्पतीन्॥८॥ ननर्दयुधिसुग्रीवःस्वरेणमहतामहान्॥ पोथयन्विविधांश्चान्यान्ममंथोत्तमराक्षसान्॥ ९ ॥ ममर्दचमहाकायोराक्षसान्वानरेश्वरः ॥ युगांतसमयेवायुःप्रवृद्धानगमानिव॥ १०॥ राक्षसानामनीकेषुशैलवर्षंववर्षह॥ अश्मवर्षंयथामेघःपक्षिसंघेषुकानने ॥ ११ ॥ कपिराजविमुक्तैस्तैःशैलवर्षैस्तुराक्षसाः ॥ विकर्णशिरसःपेतुर्विकीर्णाइवपर्वताः॥ १२॥ अथसंक्षीयमाणेषुराक्षसेषुसमंततः॥ सुग्रीवेणप्रभग्नेषुनदत्सुचपतत्सुच ॥ १३॥ विरूपाक्षःस्वकंनामधन्वीविश्राव्यराक्षसः॥ रथादाप्लुत्यदुर्धर्षोगजस्कंधंउपारुहत्॥ १४॥

सदृशं आत्मतुल्यं सुषेणं निक्षिप्य ॥७॥ सर्वेवानरयूथपाः सुषेणंविनेतिशेषः॥ महाशैलानित्यादेर्गृह्णीत्वेतिशेषः॥८॥ अन्यानवशिष्टानुत्तमराक्षसान् बलाध्यक्षराक्षसान् ॥९॥अगमान्दक्षान्॥१०॥११॥१२॥ संक्षीयमाणेषु हिंस्यमानेषु ॥१३॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ उद्विग्नान्पलायनकृतोत्साहान्स्थापयामास पलायनान्निवर्तयामास ॥१६॥१७॥ संप्रथनः सम्यक्प्रथनं युद्धं यस्यसः ॥ प्रमुखे प्रकृष्टेमुखप्रदेशेइत्यर्थः॥ १८॥
॥ १९ ॥ २०॥ आर्षभं ऋषभकृत्तिपरिवीतं चर्म फलकं ॥२१॥ तस्यापि तेनापि दत्तं प्रहारं संगृह्य गृहीत्वा ॥ २२ ॥ सतामिति ॥ अपक्रम्य शिलाप्रहारमोघीकरणा

सतंद्विपमथारुत्यविरूपाक्षोमहाबलः॥ ननर्दभीमनिर्ह्रादंवानरानभ्यधावत ॥१५॥ सुग्रीवेसशरान्घोरान्विससर्जचमूमुखे ॥ स्था
पयामासचोद्विग्नान्राक्षसान्संप्रहर्षयन् ॥ १६॥ सोतिविद्धःशितैर्बाणैःकपींद्रस्तेनरक्षसा ॥ चुक्रोशचमहाक्रोधोवधेचास्यमनोदधे
॥ १७॥ ततःपादपमुद्धृत्यशूरःसंप्रथनोहरिः॥ अभिपत्यजघानास्यप्रमुखेतंमहागजं॥ १८॥ सतुप्रहाराभिहतःसुग्रीवेणमहागजः॥
अपासर्पद्वनुर्मात्रंनिषसादननादच ॥ १९ ॥ गजात्तुमथितात्तूर्णमपक्रम्यसवीर्यवान् ॥ राक्षसोभिमुखःशत्रुंप्रत्युद्गम्यततःकपिं
॥ २० ॥ आर्षभंचर्मखड्गंचप्रगृह्यलघुविक्रमः ॥ भर्त्सयन्निसुग्रीवमाससादव्यवस्थितं॥ २१ ॥ सहितस्यापिसंगृह्यप्रगृह्यविपुलां
शिलां॥ विरूपाक्षस्यचिक्षेपसुग्रीवोजलदोपमां॥ २२॥ सतांशिलामापतंतींदृष्ट्वाराक्षसपुंगवः॥ अपक्रम्यसुविक्रांतःखड्गेनप्राहरत्त
दा॥ २३ ॥ तेनखड्गप्रहारेणरक्षसाबलिनाहतः॥ मुहूर्तमभवद्भूमौविसंज्ञइववानरः ॥ २४॥ सहसासनदोत्पत्यराक्षसस्यमहाहवे॥
मुष्टिंसंवर्त्यवेगेनपातयामासवक्षसि॥ २५॥ मुष्टिप्रहाराभिहतोविरूपाक्षोनिशाचरः॥ तेनखड्गेनसंक्रुद्धःसुग्रीवस्यचमूमुखे॥ २६॥
कवचंपातयामासपद्भ्यामभिहतोपतत्॥ ससमुत्थायपतितःकपिस्तस्यव्यसर्जयत्॥ २७ ॥ तलप्रहारमशनेःसमानंभीमनिःस्वनं॥
तलप्रहारंतद्रक्षःसुग्रीवेणसमुद्यतम्॥ २८॥

र्थंपार्श्वतोपसृत्य सुग्रीवंप्राहरदित्यर्थः ॥ २२ ॥ २४ २५ ॥ २६ ॥ अभिहतः सुग्रीवः पद्भ्यामपतत् आकुंचितजानुरभवदित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥

नैपुण्याद्वंचनासामर्थ्यात् मोचयित्वा मोघीकृत्य ॥ २९ ॥ अंतरं प्रहारावसरं ॥ ३० ॥ शंखदेशे ललाटास्थिप्रदेशे ॥ तलं प्रसृतकरतलप्रहारं ॥ ३१ ॥ प्रस्रवणोनिर्झरमूल
स्थानं प्रस्रवत्यस्मादितिव्युत्पत्तेः ॥ ३२ ॥ विरूपाक्षतरं अतिविरूपाक्षं ॥ ३३ ॥ पार्श्वेन परिवर्ततमित्यन्वयः ॥ ३४ ॥ संप्रयुक्तौ युद्धायसन्मुखतयास्थितौ ॥ ३५ ॥ उ

नैपुण्यान्मोचयित्वैनंमुष्टिनोरसिताडयत्॥ ततस्तुसंक्रुद्धतरःसुग्रीवोवानरेश्वरः॥ २९॥ मोक्षितंचात्मनोदृष्ट्वाप्रहारंतेनरक्षसा॥ सदद
र्शांतरंतस्यविरूपाक्षस्यवानरः॥ ३० ॥ ततोन्यंपातयत्क्रोधाच्छंखदेशेमहातलं॥ महेंद्राशनिकल्पेनतलेनाभिहतःक्षितौ॥ ३१ ॥ पपा
तरुधिरक्लिन्नःशोणितंहिसमुद्गिरन्॥ स्रोतोभ्यस्तुविरूपाक्षोजलप्रस्रवणादिव ॥ ३२ ॥ विवृत्तनयनंक्रोधात्सफेनंरुधिराप्लुतं॥ ददृशु
स्तेविरूपाक्षंविरूपाक्षतरंकृतं॥ ३३ ॥ स्फुरंतंपरिवर्ततंपार्श्वेनरुधिरोक्षितं ॥ करुणंचविनर्दंतंददृशुःकपयोरिपुं॥ ३४॥ तथातुतौसंय
तिसंप्रयुक्तौतरस्विनौवानरराक्षसानां॥ बलार्णवौसस्वनतुश्चभीमौमहार्णवौद्याविवभिन्नसेतू॥ ३५॥ विनाशितंप्रेक्ष्यविरूपनेत्रंमहा
बलंतंहरिपार्थिवेन॥ बलंसमेतंकपिराक्षसानामुद्वृत्तगंगाप्रतिमंबभूव ॥ ३६ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडेसप्तनव
तितमःसर्गः॥ ९७॥ ॥७॥ ॥७॥ हन्यमानेबलेतूर्णमन्योन्यंतेमहामृधे॥ संरसीवमहाघर्मेसूपक्षीणेबभूवतुः
॥१॥ स्वबलस्यतुघातेनविरूपाक्षवधेनच॥ बभूवद्विगुणंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः॥ २॥ प्रक्षीणंस्वबलंदृष्ट्वावध्यमानंबलीमुखैः॥ ब
भूवास्यव्यथायुद्धेदृष्ट्वादैवविपर्ययं॥ ३॥ उवाचचसमीपस्थंमहोदरमनंतरं॥ अस्मिन्कालेमहाबाहोजयाशात्वयिमेस्थिता॥ ४॥

वृत्तगंगा उद्वेलगंगेत्यर्थः ॥ वानरबलमानंदेन राक्षसबलंशोकेनेतिशेषः ॥ ३६ ॥ कतक०॥८९ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०यु०सप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥
अन्योन्यंहन्यमाने तेबले सूपक्षीणे सुतरामुपक्षयवतीबभूवतुः सरसीइव संधिरार्षः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

भर्तृपिंडस्य स्वामिकृतान्नादिप्रदानोपकारस्य निर्वेष्टुं प्रत्युपकारंकर्तुं ॥ ५ ॥ ६ भर्तृवाक्येनचोदितःसत्त्वेनवीर्येण क्रुदनंचक्रे ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अनंतरं सन्निहि

तमित्यर्थइतितीर्थः ॥ ११॥ १२ ॥ १३ ॥ आकुलंगृध्रचक्रमिव निपपात ॥ शिलायाअनेकधाभग्नत्वात्तत्सादृश्यं ॥ १४ ॥ १५ ॥ ससुग्रीवः ॥ १६ ॥ दीप्तं परिघमा

जहिशत्रुचमूंवीरदर्शयाद्यपराक्रमं॥भर्तृपिंडस्यकालोयंनिर्वेष्टुंसाधुयुध्यतां॥ ५ ॥एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वाराक्षसेंद्रोमहोदरः॥ प्रविवे
शारिसेनांसपतंगइवपावकं॥ ६॥ ततःसकदनंचक्रेवानराणांमहाबलः॥भर्तृवाक्येनतेजस्वीस्वेनवीर्येणचोदितः॥ ७ ॥ वानराश्चम
हासत्वाःप्रगृह्यविपुलाःशिलाः॥ प्रविश्यारिबलंभीमंजघ्नुस्तेसर्वराक्षसान्॥ ८॥ महोदरःसुसंक्रुद्धःशरैःकांचनभूषणैः ॥ चिच्छेदपा
णिपादोरुवानराणांमहाहवे ॥ ९ ॥ ततस्तेवानराःसर्वेराक्षसानांमहामृधे॥ दिशोदशद्रुताःकेचित्केचित्सुग्रीवमाश्रिताः॥ १० ॥ प्रभ
ग्नंसमरेदृष्ट्वावानराणांमहाबलं॥ अभिदुद्रावसुग्रीवोमहोदरमनंतरं॥ ११ ॥ प्रगृह्यविपुलांघोरांमहीधरसमांशिलां ॥ चिक्षेपचमहा
तेजास्तद्वधायहरीश्वरः॥ १२ ॥ तामापतंतींसहसाशिलांदृष्ट्वामहोदरः ॥ असंभ्रांतस्ततोबाणैर्निर्बिभेदततःशिलाम्॥ १३॥ रक्षसा
तेनबाणौघैर्निरुत्तासासहस्रधा॥ निपपाततदाभूमौगृध्रचक्रमिवाकुलं ॥ १४॥ तांतुभिन्नांशिलांदृष्ट्वासुग्रीवःक्रोधमूर्छितः ॥ साल
मुत्पाट्यचिक्षेपतंसचिच्छेदनैकधा॥ १५॥ शरैश्चविददारैनंशूरःपरबलार्दनः ॥ सददर्शततःक्रुद्धःपरिघंपतितंभुवि॥ १६॥ आविध्य
तुसतंदीप्तंपरिघंतस्यदर्शयन्॥ परिघेणोग्रवेगेनजघानास्यहयोत्तमान्॥ १७ ॥तस्माद्धतहयाद्वीरःसोवप्लुत्यमहारथात्॥ गदांजग्राह
संक्रुद्धोराक्षसोथमहोदरः॥ १८ ॥ गदापरिघहस्तौतौयुधिवीरौसमीयतुः॥ नर्दंतौगोवृषप्रख्यौघनाविवसविद्युतौ॥ १९॥

॥ १८५॥

विध्य भ्रामयित्वा हस्तलाघवं तस्मै दर्शयन्तद्धयान्जघान ॥ १७ ॥ १८ ॥ समीयतुः संगतौबभूवतुः ॥ १९ ॥

भास्करवदाभासतेसा भास्कराभासा तां ॥ २० ॥ आपतंतीं गदां दृष्ट्वेतिशेषः ॥ समुद्यम्य परिघमितिशेषः ॥ २१ ॥ गदापपात सपरिघश्चभिन्नइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥
ससुग्रीवः ॥ तं मुशलं ॥ सोपि महोदरोपि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ जहार जघ्नतुः ॥२८॥२९॥ दक्षिणमंडलंच चकाराद्रामंच सुतूर्णं संपरीयतुरकुरुतां ॥ ३०॥

ततःक्रुद्धोगदांतस्यचिक्षेपरजनीचरः॥ ज्वलंतींभास्कराभासांसुग्रीवायमहोदरः॥ २० ॥गदांतांसुमहाघोरामापतंतींमहाबलः ॥ सु
ग्रीवोरोषताम्राक्षःसमुद्यम्यमहाहवे॥२१ ॥ आजघानगदांतस्यपरिघेणहरीश्वरः॥ पपाततरसाभिन्नःपरिघस्तस्यभूतले॥२२॥ ततो
जग्राहतेजस्वीसुग्रीवोवसुधातलात्॥ आयसंमुशलंघोरंसर्वतोहेमभूषितं॥ २३॥ सतमुद्यम्यचिक्षेपसोप्यस्यप्राक्षिपद्गदां ॥ भिन्ना
वन्योन्यमासाद्यपेततुस्तेमहीतले॥ २४॥ ततोभिन्नप्रहरणौमुष्टिभ्यांतौसमीयतुः ॥ तेजोबलसमाविष्टौदीप्ताविवहुताशनौ॥ २५॥
जघ्नतुस्तौतदान्योन्यंनदंतौचपुनःपुनः॥ तलैश्चान्योन्यमासाद्यपेततुश्चमहीतले॥ २६॥ उत्पेततुस्तदातूर्णंजघ्नतुश्चपरस्परं॥ भुजैश्चि
क्षिपतुर्वीरावन्योन्यमपराजितौ॥ २७॥ जग्मतुस्तौश्रमंवीरौबाहुयुद्धेपरंतपौ॥ जहारचतदाखड्गमदूरपरिवर्तिनं॥२८॥ ततोरोषपरी
तांगौनदंतावभ्यधावतां॥ उद्यतासीरणेहृष्टौयुद्धेशस्त्रविशारदौ॥ २९॥ दक्षिणंमंडलंचोभौसुतूर्णंसंपरीयतुः॥ अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौ
जयेप्रणिहितावुभौ॥ ३० ॥ सतुशूरोमहावेगोवीर्यश्लाघीमहोदरः॥ महावर्मणितंखड्गंपातयामासदुर्मतिः॥३१॥ लग्नमुत्कर्षतःख
ड्गंखड्गेनकपिकुंजरः॥ जहारसशिरस्त्राणंकुंडलोपगतंशिरः॥ ३२॥ निकृत्तशिरसस्तस्यपतितस्यमहीतले ॥ तद्बलंराक्षसेंद्रस्यदृष्ट्वात
त्रनदृश्यते॥ ३३॥ हत्वातंवानरैःसार्द्धंननादमुदितोहरिः॥ चुक्रोधचदशग्रीवोबभौहृष्टश्चराघवः॥ ३४॥

वीर्येणश्लाघतइतिवीर्यश्लाघी ॥ ३१ ॥ सुग्रीवफलकेलग्नंखड्गमुत्कर्षतोमहोदरस्यशिरः खड्गेनजहार ॥ ३२ ॥ निकृत्तशिरसोराक्षसेंद्रस्यबलंतद्राक्षसेंद्रशिरोदृष्ट्वा तत्रस्था
ने नदृश्यते पलायितमितियावत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

सर्वेविषण्णवदनादीनचेतसश्चबभूवुरितिशेषः ॥ भयवित्रस्तचेतसः भयकंपितचित्ताः सर्वेविद्रवंति व्यद्रवन् ॥ ३५ ॥ कीर्णं शीर्णं ॥ ३६ ॥ हर्षपदस्थाने हरुषेतिपाठश्छं
दोनुरोधाद्भूवेतिशेषः ॥ ३७ ॥ कतक० ॥९०॥ इतिरामाभि०वा०यु० अष्टनवतितमःसर्गः ॥९८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ महोदरेति ॥ सुग्रीवेण महोदरेनिहते

विषण्णवदनाःसर्वेराक्षसादीनचेतसः ॥ विद्रवंतिततःसर्वेभयवित्रस्तचेतसः ॥ ३५॥ महोदरंतंविनिपात्यभूमौमहागिरेःकीर्णमि
वैकदेशं ॥ सूर्यात्मजस्तत्ररराजलक्ष्म्यासूर्यःस्वतेजोभिरिवाप्रधृष्यः॥ ३६॥ अथविजयमवाप्यवानरेंद्रःसमरमुखेसुरसिद्धयक्षसं
घैः॥ अवनितलगतैश्चभूतसंघैर्हरुषसमाकुलितैर्निरीक्ष्यमाणः॥ ३७॥ इत्यार्षे०वा०यु० अष्टनवतितमःसर्गः॥ ९८॥ ॥ ७ ॥
महोदरेतुनिहतेमहापार्श्वोमहाबलः॥ सुग्रीवेणसमीक्ष्याथक्रोधात्संरक्तलोचनः॥ १ ॥ अंगदस्यचमूंभीमांक्षोभयामासमार्गणैः ॥
सवानराणांमुख्यानामुत्तमांगानिराक्षसः॥ २॥ पातयामासकायेभ्यःफलंवंतादिवानिलः ॥ केषांचिदिषुभिर्बाहूंश्चिच्छेदाथसराक्ष
सः॥ ३॥ वानराणांसुसंरब्धःपार्श्वेकेषांचिदाक्षिपत्॥ तेर्दितावाणवर्षेणमहापार्श्वेनवानराः ॥ ४ ॥ विषादविमुखाःसर्वेबभूवुर्गतचे
तसः॥ निशम्यबलमुद्विग्नमंगदोराक्षसार्दितं॥ ५॥ वेगंचक्रेमहावेगःसमुद्रइवपर्वसु॥ आयसंपरिघंगृह्यसूर्यरश्मिसमप्रभं॥ ६ ॥
समरेवानरश्रेष्ठोमहापार्श्वेन्यपातयत्॥ सतुतेनप्रहारेणमहापार्श्वोविचेतनः॥ ससूतस्यंदनात्तस्माद्विसंज्ञश्चापतद्भुवि ॥ ७॥ तस्यर्क्ष
राजस्तेजस्वीनीलांजनचयोपमः॥ निष्पत्यसुमहावीर्यःस्वयूथान्मेघसन्निभात्॥ ८॥ प्रगृह्यगिरिशृंगाभांक्रुद्धःसविपुलांशिलां॥ अ
श्वान्जघानतरसाबभंजस्यंदनंचतम्॥ ९॥ मुहूर्तालब्धसंज्ञस्तुमहापार्श्वोमहाबलः॥ अंगदंबहुभिर्बाणैर्भृयस्तंप्रत्यविध्यत॥ १०॥

सति तद्वधकर्तारं सुग्रीवं महापार्श्वःसमीक्ष्य ॥ १ ॥ अंगदचमूं क्षोभयामास ॥ २ ॥ दृढप्रसववंधनं ॥ ३ ॥ ४ ॥ विषादेनविमुखाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ससूतस्यंदनात् हतसू
तसहितरथादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ऋक्षराजः जांबवान् ॥ ८ ॥ शिलां गृहीत्वाश्वान्जघान ॥ अनंतरं गिरिशृंगाभां स्यंदनंतंबभंज ॥ ९ ॥ १० ॥

॥११॥१२॥ दूरस्थितस्य राक्षसस्य वधार्थं परिघं द्वाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य गृहीत्वा भ्रामयित्वाच महापार्श्वायचिक्षेपेत्यन्वयः ॥१३॥१४ ॥ तस्यरक्षसोहस्तात्सशरंधनुश्चा
देकंहस्तंशिरस्त्राणंचापातयत् ॥ अतएवाग्रेवक्ष्यति ॥ एकेनकरेणेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तैलधौतं तेनातितीक्ष्णं शैलसारोऽयस्तन्मयं ॥ १८ ॥ मोक्षयामास मोघीच

जांबवंतंत्रिभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे॥ ऋक्षराजंगवाक्षंचजघानबहुभिःशरैः॥ ११॥ गवाक्षंजांबवंतंचसदृष्ट्वाशरपीडितौ॥ जग्राह
परिघंघोरमंगदःक्रोधमूर्छितः॥ १२॥ तस्यांगदःसरोषाक्षोराक्षसस्यतमायसं॥ दूरस्थितस्यपरिघंरविरश्मिसमप्रभं॥ १३॥ द्वा
भ्यांभुजाभ्यांसंगृह्यभ्रामयित्वाचवेगवत्॥ महापार्श्वायचिक्षेपवधार्थंवालिनःसुतः॥ १४॥ सतुक्षिप्तोबलवतापरिघस्तस्यरक्षसः
धनुश्चसशरंहस्ताच्छिरस्त्राणंचपातयत्॥ १५॥ तंसमासाद्यवेगेनवालिपुत्रःप्रतापवान्॥ तलेनाभ्यहनत्क्रुद्धःकर्णमूलेसकुंडले॥ १६॥
सतुक्रुद्धोमहावेगोमहापार्श्वोमहाद्युतिः॥ करेणैकेनजग्राहसुमहांतंपरश्वधं॥ १७॥ ततैलधौतंविमलंशैलसारमयंदृढं॥ राक्षसःपर
मक्रुद्धोवालिपुत्रेन्यपातयत्॥ १८॥ तेनवामांसफलकेभृशंप्रत्यवपातितं॥ अंगदोमोक्षयामाससरोषःसपरश्वधं॥ १९॥ सवीरोव
ज्रसंकाशमंगदोमुष्टिमात्मनः॥ संवर्तयत्सुसंक्रुद्धःपितुस्तुल्यपराक्रमः॥ २०॥ राक्षसस्यस्तनाभ्याशेमर्मज्ञोहृदयंप्रति॥ इंद्राशनि
समस्पर्शंसमुष्टिंविन्यपातयत्॥ २१॥ तेननस्यनिपातेनराक्षसस्यमहाहवे॥ पफालहृदयंचास्यसपपातहतोभुवि॥ २२॥ तस्मिन्विनि
हतेभूमौतत्सैन्यंसंप्रचुक्षुभे॥ अभवच्चमहान्क्रोधःसमरेरावणस्यतु॥ २३॥ वानराणांप्रहृष्टानांसिंहनादःसुपुष्कलः॥ स्फोटयन्निवशा
ब्देनलंकांसाट्टालगोपुरां॥ सहेंद्रेणेवदेवानांनादःसमभवन्महान्॥ २४॥ अथेंद्रशत्रुस्त्रिदशालयानांवनौकसांचैवमहाप्रणादं॥ श्रु
त्वासरोषंयुधिराक्षसेंद्रःपुनश्चयुद्धाभिमुखोवतस्थे॥ २५॥

कार॥११॥ संवर्तयत्समवर्तयत् ववंधेत्यर्थः॥२०॥२१॥ पफाल विशीर्णं ॥२२॥२३॥
वानराणां सिंहनादोलंकांस्फोटयन्निव विदारयन्निवोदभूदितिशेषः ॥ इंद्रेणसहदेवानामिवांगदेनसहवानराणांसिंहनादःसमभवत् ॥२४॥२५॥

॥ क० ॥९१॥ इति० वा० यु० नवनवतितमःसर्गः॥९१॥ ॥७॥ महोदरेति ॥ हतौदृष्ट्वा सरावणः क्रुद्धोजातइतिशेषः ॥ १॥२॥ रुद्धस्यनगरस्य वानरबलैरितिशेषः॥दुःखम

पनेष्याम्येव॥३॥ मूलोच्छेदंकरिष्यामीत्याशयेन रामंसर्वाश्रयमहावृक्षत्वेन निरूपयति ॥ रामवृक्षमिति॥ सीता पुष्पंयस्यसः॥ सचासौतेनैव पुष्पेण सर्वेषां वानराणां तत्तत्कर्म

इत्या० वा० यु० नवनवतितमःसर्गः॥ ९९॥ ॥७॥ ॥७॥ महोदरमहापार्श्वौहतौदृष्ट्वासरावणः॥ तस्मिंश्चनिहतेवीरेविरूपाक्षेमहाबले॥ १ ॥ आविवेशमहान्क्रोधोरावणंतुमहाम्रधे ॥ सूतंसंचोदयामासवाक्यंचेदमुवाचह॥ २ ॥ निहतानाममात्यानांरुद्धस्यनगरस्यच॥ दुःखमेवापनेष्यामिहत्वातौरामलक्ष्मणौ॥ ३॥ रामवृक्षंरणेहन्मिसीतापुष्पफलप्रदं॥ प्रशाखायस्यसुग्रीवोजांबवान्कुमुदोनलः॥ ४॥ द्विविदश्चैवमैंदश्चअंगदोगंधमादनः॥ हनूमांश्चसुषेणश्चसर्वेचहरियूथपाः॥ ५॥ सदिशोदशघोषेणरथस्यातिरथोमहान्॥ नादयन्प्रययौतूर्णराघवंचाभ्यधावत॥६॥ पूरितातेनशब्देनसनदीगिरिकानना॥ संचचालमहीसर्वात्रस्तसिंहमृगद्विजा॥ ७॥ तामसंसुमहाघोरंचकारास्त्रंसुदारुणं॥ निर्दहदाहकपीन्सर्वान्तेप्रपेतुःसमंततः॥ ८॥ उत्पपातरजोभूमौतैर्भग्नैःसंप्रधावितैः ॥ न हितत्सहितुंशेकुर्ब्रह्मणानिर्मितंस्वयं॥९॥ तान्यनीकान्यनीकानिरावणस्यशरोत्तमैः॥दृष्ट्वाभग्नानिशतशोराघवःपर्यवस्थितः॥ १०॥ तोराक्षसशार्दूलोविद्राव्यहरिवाहिनीं॥ सददर्शततोरामंतिष्ठंतमपराजितं॥ ११॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविष्णुनावासवंयथा॥ आलिखंतमिवाकाशमवष्टभ्यमहद्धनुः॥ १२॥ पद्मपत्रविशालाक्षंदीर्घबाहुमरिंदमं॥ ततोरामोमहातेजाःसौमित्रिसहितोबली॥ १३॥ वानरांश्चरणेभग्नानापतंतंचरावणं॥ समीक्ष्यराघवोदृष्टोमध्येजग्राहकार्मुकं॥ १४॥ विस्फारयितुमारेभेततःसधनुरुत्तमं॥ महावेगंमहानादंनिर्भिदन्निवमेदिनीं॥ १५॥ जफलप्रदस्तं॥ प्रशाखायस्यतं प्रशाखासहितं हन्मीतिशेषः ॥ ४॥५॥ इत्युक्त्वा रथस्यघोषेण दशदिशोनादयन्॥ ६॥ ७॥ तामस मस्त्रं तमोयहदेवताकमस्त्रं ॥ ८॥ ब्रह्मणा स्वयंनिर्मितंतामसमस्त्रं सहितुं सोढुंनशेकुः ॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ राघवोदृष्टः एकःशिष्टः शत्रुर्दृग्गोचरंप्राप्तइतिहर्षः ॥ १४॥ १५॥

राघवबाणौघैरामविस्फारितेनचयःशब्दस्तेनपेतुः ॥ १६ ॥ सरावणोराजपुत्रयोःसमीपंप्राप्य चंद्रंसूर्ययोःसमीपे राहुर्यथाबभौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२०॥ अभ्यतिक्रम्य बाणैर्व्याकुलीकृत्य शैलमिव स्थिरमचलं राममाससाद ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ राघवोरावणं रावणोराघवमित्यन्योन्यं शरवर्षैर्ववर्षतुर्ववृषतुः ॥ २५ ॥ अन्योन्यं

रावणस्यचबाणौघैरामविस्फारितेनच॥ शब्देनराक्षसास्तेनपेतुश्चशतशस्तदा॥ १६॥ तयोःशरपथंप्राप्यरावणोराजपुत्रयोः॥ सबभौचयथाराहुःसमीपेशशिसूर्ययोः ॥ १७॥ तमिच्छन्प्रथमंयोद्धुंलक्ष्मणोनिशितैःशरैः ॥ मुमोचधनुरायम्यशरानग्निशिखोपमान् ॥ १८॥ तान्मुक्तमात्रानाकाशेलक्ष्मणेनधनुष्मता॥ बाणान्बाणैर्महातेजारावणःप्रत्यवारयत्॥ १९॥ एकमेकेनबाणेनत्रिभिस्त्रींश्चतुर्भिर्दश॥ लक्ष्मणस्यप्रचिच्छेददर्शयन्पाणिलाघवं॥ २०॥ अभ्यतिक्रम्यसौमित्रिंरावणःसमितिंजयः॥ आससादरणेरामंस्थितंशैलमिवापरं॥ २१॥ सराघवंसमासाद्यक्रोधसंरक्तलोचनः॥ व्यसृजच्छरवर्षाणिरावणोराक्षसेश्वरः॥ २२॥ शरधारास्ततोरामोरावणस्यधनुश्च्युताः॥ दृष्ट्वैवापतिताःशीघ्रंभल्लान्जग्राहसत्वरं॥ २३॥ तांच्छरौघांस्ततोभल्लैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदराघवः ॥ दीप्यमानान्महाघोरांच्छरानाशीविषोपमान्॥ २४॥ राघवोरावणंतूर्णरावणोराघवंतथा॥ अन्योन्यंविविधैस्तीक्ष्णैःशरवर्षैर्ववर्षतुः॥ २५॥ चेरतुश्चचिरं चित्रंमंडलंसव्यदक्षिणं॥ बाणवेगात्समुत्क्षिप्तावन्योन्यमपराजितौ॥ २६॥ तयोर्भूतानिवित्रेसुर्युगपत्संप्रयुध्यतोः॥ रौद्रयोःसायकमुचोर्यमांतकनिकाशयोः ॥ २७॥ सततंविविधैर्बाणैर्बभूवगगनंतदा॥ घनैरिवातपापायेविद्युन्मालासमाकुलैः ॥ २८॥ गवाक्षितमिवाकाशंबभूवशरवृष्टिभिः॥ महावेगैःसुतीक्ष्णाग्रैर्गृध्रपत्रैःसुवाजितैः॥ २९॥ बाणवेगात्समुत्क्षिप्तौ अन्योन्यंक्षिप्तवंतौ अपराजितौ अप्रतिहतौ ॥ २६ ॥ सायकंमुंचतइतिसायकमुचौ तयोः ॥ २७ ॥ सततं व्याप्तं ॥ २८॥ गवाक्षितमिव संजातगवाक्षमिव ॥ गृध्रपत्रैस्तद्बंधनैः सुवाजितैः सम्यक्संपादितवेगैः ॥ आर्षंपुंस्त्वं शरवृष्टिविशेषणत्वात्॥ २९ ॥

तपने सूर्येऽस्तंगते चापिशब्दादस्ताचलंत्यक्त्वोदयाद्रिंगतेपीत्यर्थः दिवापीतियावत् ॥ यत्तुयथाश्रुतरीत्यारात्रावपीतिव्याचक्षते तन्नकश्चित्चमत्कारः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ येनव्रजतः येनयेनमंडलचारेणेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ संसक्तहस्तोबाणप्रयोगे आसक्तहस्तः ॥३४॥३५॥ उदीरयन्प्रवर्तयन् ॥ ३६ ॥ अछिन्नसायकः अव्यवछिन्नसा

शरांधकारमाकाशंचक्रतुःप्रथमंतदा॥ गतेस्तंतपनेचापिमहामेघाविवोत्थितौ॥ ३०॥ तयोरभून्महायुद्धमन्योन्यवधकांक्षिणोः॥ अ
नासाद्यमचिंत्यंचदृष्ट्वत्रवासवयोरिव॥३१॥ उभौहिपरमेष्वासावुभौयुद्धविशारदौ॥ उभावस्त्रविदांमुख्यौउभौयुद्धेविचेरतुः॥ ३२॥ उ
भौहियेनव्रजतस्तेनतेनशरोर्मयः॥ ऊर्मयोवायुनाविद्धाजग्मुःसागरयोरिव॥ ३३॥ ततःसंसक्तहस्तस्तुरावणोलोकरावणः॥ नाराच
मालांरामस्यललाटेप्रत्यमुंचत॥३४॥ रौद्रचापप्रयुक्तांतांनीलोत्पलदलप्रभां॥ शिरसाधारयद्रामोनव्यथामभ्यपद्यत॥३५॥ अथमं
त्रानपिजपन्रौद्रमस्त्रमुदीरयन्॥ शरान्भूयःसमादायरामःक्रोधसमन्वितः॥३६॥ मुमोचचमहातेजाश्चापमायम्यवीर्यवान्॥तांश्छ
रान्राक्षसेंद्रायचिक्षेपाच्छिन्नसायकः॥३७॥तेमहामेघसंकाशेकवचेपातिताःशराः॥ अवध्येराक्षसेंद्रस्यनव्यथांजनयंस्तदा॥३८॥
पुनरेवाथतंरामोरथस्थंराक्षसाधिपम्॥ ललाटेपरमास्त्रेणसर्वास्त्रकुशलोभिनत्॥ ३९॥ तेभित्वाबाणरूपाणिपंचशीर्षाइवोरगाः॥श्व
संतोविविशुर्भूमिंरावणप्रतिकूलिताः॥ ४०॥ निहत्यराघवस्यास्त्रंरावणःक्रोधमूर्छितः॥ आसुरंसुमहाघोरमन्यदस्त्रंचकारसः॥४१॥
सिंहव्याघ्रमुखांश्चापिकंककोकमुखानपि॥ गृध्रश्येनमुखांश्चापिशृगालवदनांस्तथा॥४२॥ ईहामृगमुखांश्चापिव्यादितास्यान्भया
वहान्॥ पंचास्यान्लेलिहानांश्चससर्जनिशितान्शरान्॥ ४३॥

यकः निरंतरप्रवर्तितबाणवर्षइतियावत् ॥ ३७॥ अवध्ये अभेद्ये जनयन् अ
जनयन् ॥ ३८ ॥ परमास्त्रेणेष्टास्त्रेण योजितैर्बाणैरभिनत् ॥ ३९ ॥ बाणरूपाणि प्रशंसायांरूपप् प्रशस्ताबाणाः आर्षोलिंगव्यत्ययः ॥ रावणप्रतिकूलिताः रावणेननिवारि
ताअपि श्वसंतः पंचशीर्षाउरगाइव भूमिंविविशुः ॥ ४० ॥ चकार प्राडुश्चकार ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ईहामृगोदकः पंचास्यान्सिंहमुखान् ॥ ४३ ॥

॥४४॥ यदासुरमस्त्रंप्रादुश्चकार तदाससर्जेत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ तन्नास्त्रस्यप्रत्यस्त्रंपावकमितितत्ससर्जेत्याह ॥ पावकमिति ॥ ४६ ॥ ततोऽखिलज्योतिर्गणमुखबाणोत्पत्ति
रित्याह ॥ अग्निदीप्तमुखानिति ॥४७॥ विद्युज्जिह्वोपमान् विद्युदर्चिःसदृशान् ॥ कालाग्निजिह्वास्तथार्चिषइतिहलायुधः ॥ ४८ ॥ विलयंजग्मुस्तथापि सहस्रशोवानरान्जघ्नुः

शरान्खरमुखांश्चान्यान्वराहमुखसंश्रितान्॥ श्वानकुक्कुटवक्त्रांश्चमकराशीविषाननान्॥ ४४॥ एतांश्चान्यांश्चमायाभिःससर्जनिशि
तांछरान्॥ रामंप्रतिमहातेजाःक्रुद्धःसर्पइवश्वसन्॥४५॥ आसुरेणसमाविष्टःसोस्त्रेणरघुपुंगवः॥ ससर्जास्त्रंमहोत्साहंपावकंपावको
पमः॥ ४६॥ अग्निदीप्तमुखान्बाणांस्तत्रसूर्यमुखानपि॥ ग्रहनक्षत्रवर्णांश्चमहोल्कामुखसंस्थितान्॥ ४७॥ विद्युज्जिह्वोपमांश्चापि
ससर्जविविधांछरान्॥ तेरावणशराघोराराघवास्त्रसमाहताः ॥४८॥ विलयंजग्मुराकाशेजघ्नुश्चैवसहस्रशः॥ तदस्त्रंनिहतंदृष्ट्वारामे
णाक्लिष्टकर्मणा॥ ४९॥ दृष्टानेदुस्ततःसर्वेकपयःकामरूपिणः॥ सुग्रीवाभिमुखावीराःसंपरिक्षिप्यराघवं॥ ५०॥ ततस्तदस्त्रंविनि
हत्यराघवःप्रसह्यतद्रावणबाहुनिःसृतं॥ मुदान्वितोदाशरथिर्महात्माविनेदुरुच्चैर्मुदिताःकपीश्वराः॥ ५१॥ इत्यार्षेश्री०वा०यु०श
ततमःसर्गः॥ १००॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्प्रतिहतेस्त्रेतुरावणोराक्षसाधिपः॥ क्रोधंचद्विगुणंचक्रेक्रोधाच्चास्त्रमनं
तरं॥ १॥ मयेनविहितंरौद्रमन्यदस्त्रंमहाद्युतिः॥ उत्स्रष्टुंरावणोभीमंराघवायप्रचक्रमे॥ २॥ ततःशूलानिनिश्चेरुर्गदाश्चमुसलानि
च॥ कार्मुकाद्दीप्यमानानिवज्रसाराणिसर्वशः॥ ३॥ मुद्गराःकूटपाशाश्चदंडाश्चाशनयस्तथा॥ निष्पेतुर्विविधास्तीक्ष्णावाताइवयु
गक्षये॥४॥ तदस्त्रंराघवःश्रीमानुत्तमास्त्रविदांवरः॥ जघानपरमास्त्रेणगांधर्वेणमहाद्युतिः॥५॥तस्मिन्प्रतिहतेस्त्रेतुराघवेणमहात्मना॥
रावणःक्रोधताम्राक्षःसौरमस्त्रमुदीरयत्॥ ६॥

॥४९॥संपरिक्षिप्य परिवार्य ॥ ५० ॥५१॥ क० ॥ ९२॥ ॥इतिश्रीरामाभिरामे रा०वा०यु०शततमः
सर्गः॥ १००॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्प्रतिहतेइति ॥ क्रोधाच्चास्त्रमनंतरं चक्रेइतिशेषः ॥ १॥ तत्किमस्त्रंतत्राह ॥ मयेनेति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ तानि सौरास्त्रनिःसृतचक्राणि बाणबलादेवकेवलंचिच्छेद ॥ नप्रत्यस्त्रमपेक्षतेस्म ॥ ९॥१०॥११॥१२॥१३ ॥ मनुष्यः शीर्षेयस्यतं ॥ मनुष्यशीर्षयुक्तमित्य

ततश्चक्राणिनिष्पेतुर्भास्वराणिमहांतिच ॥ कार्मुकाद्भीमवेगस्यदशग्रीवस्यधीमतः ॥ ७॥ तैरासीद्गगनंदीप्तंसंपतद्भिःसमंततः ॥ पत
द्भिश्चदिशोदीप्तैश्चंद्रसूर्यैर्ग्रहैरिव ॥ ८ ॥ तानिचिच्छेदबाणौघैश्चक्राणितुसराघवः ॥ आयुधानिचचित्राणिरावणस्यचमूमुखे ॥ ९ ॥
तदस्त्रंतुहतंदृष्ट्वारावणोराक्षसाधिपः ॥ विव्याधदशभिर्बाणैरामंसर्वेषुमर्मसु ॥ १० ॥ सविद्धोदशभिर्बाणैर्महाकार्मुकनिःसृतैः ॥ राव
णेनमहातेजानप्राकंपतराघवः ॥ ११ ॥ ततोविव्याधगात्रेषुसर्वेषुसमितिंजयः ॥ राघवस्तुसुसंक्रुद्धोरावणंबहुभिःशरैः ॥ १२ ॥ एत
स्मिन्नंतरेक्रुद्धोराघवस्यानुजोबली ॥ लक्ष्मणःसायकान्सप्तजग्राहपरवीरहा ॥ १३ ॥ तैःसायकैर्महावेगैरावणस्यमहाद्युतिः ॥ ध्वजंम
नुष्यशीर्षंतुतस्यचिच्छेदनैकधा ॥ १४ ॥ सारथेश्चापिबाणेनशिरोज्वलितकुंडलं ॥ जहारलक्ष्मणःश्रीमान्नैर्ऋतस्यमहाबलः ॥ १५ ॥
तस्यबाणैश्चचिच्छेदधनुर्गजकरोपमं ॥ लक्ष्मणोराक्षसेंद्रस्यपंचभिर्निशितैस्तदा ॥ १६ ॥ नीलमेघनिभांश्चास्यसदश्वान्पर्वतोपमान् ॥
जघानाप्लुत्यगदयारावणस्यविभीषणः ॥ १७ ॥ हताश्वात्तुतदावेगादवप्लुत्यमहारथात् ॥ कोपमाहारयत्तीव्रंभ्रातरंप्रतिरावणः ॥ १८ ॥
तनःशक्तिंमहाशक्तिःप्रदीप्तामशनीमिव ॥ विभीषणायचिक्षेपराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ १९ ॥ अप्राप्तामेवतांबाणैस्त्रिभिश्चिच्छेदलक्ष्म
णः ॥ अथोदतिष्ठत्सन्नादोवानराणांमहारणे ॥ २० ॥ संपपातत्रिधाच्छिन्नाशक्तिःकांचनमालिनी ॥ सविस्फुलिंगाज्वलितामहोल्केव
दिवश्च्युता ॥ २१ ॥ ततःसंभावितंतरांकालेनापिदुरासदां ॥ जग्राहविपुलांशक्तिंदीप्यमानांस्वतेजसा ॥ २२ ॥

॥ १८९ ॥

र्थइत्यन्ये॥१४॥१५॥गजकरोपमं धनुश्चिच्छेद ॥१६॥१७॥१८॥ महाशक्तिर्महाबलः ॥१९॥२०॥२१॥ संभावितंतरां अमोघेतिसर्वविख्यातां ॥ दुरासदां दुःसहां॥२२॥

वेगिता कृतवेगा ॥ २३ ॥ तूर्णमभ्यवपद्यत शक्तिसंमुखंस्वयमागत्य विभीषणंरक्षितवानित्यर्थः ॥ २४॥ २५ ॥ महात्मना लक्ष्मणेन विसृष्टेन शरौघेण कीर्यमाणोऽतएव वि
मुखीकृतविक्रमः कुंठितभ्रातृवधविषयोत्साहोतएव भ्रातरं प्रहर्तुमनश्चक्रे ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ लोहितलक्षणा शत्रुरुधिरग्रहणस्वभावा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥३२॥

सावेगिताबलवतारावणेनदुरात्मना ॥ जज्वालसुमहातेजादीप्ताशनिसमप्रभा ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोलक्ष्मणस्तंविभीषणम् ॥
प्राणसंशयमापन्नंतूर्णमभ्यवपद्यत ॥ २४ ॥ तंविमोक्षयितुंवीरश्चापमायम्यलक्ष्मणः ॥ रावणंशक्तिहेस्तंवैशरवर्षैरवाकिरत् ॥ २५॥
कीर्यमाणःशरौघेणविसृष्टेनमहात्मना ॥ सप्रहर्तुमनश्चक्रेविमुखीकृतविक्रमः ॥ २६ ॥ मोक्षितंभ्रातरंदृष्ट्वालक्ष्मणेनसरावणः ॥ ल
क्ष्मणाभिमुखस्तिष्ठन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ २७॥ मोक्षितस्तेबलश्लाघिन्यस्मादेवंविभीषणः ॥ विमुच्यराक्षसंशक्तिस्त्वयीयंविनिपात्य
ते ॥ २८ ॥ एषातेहृदयंभित्वाशक्तिर्लोहितलक्षणा ॥ मद्बाहुपरिघोत्सृष्टाप्राणानादाययास्यति ॥ २९ ॥ इत्येवमुक्तांशक्तिमष्टघं
टांमहास्वनां ॥ मयेनमायाविहितांमोघांशत्रुघातिनीम् ॥ ३० ॥ लक्ष्मणायसमुद्दिश्यज्वलंतीमिवतेजसा ॥ रावणःपरमक्रुद्धश्चि
क्षेपचननादच ॥ ३१ ॥ साक्षिप्तामीमवेगेनवज्राशनिसमस्वना ॥ शक्तिरभ्यपतद्वेगाल्लक्ष्मणंरणमूर्धनि ॥ ३२ ॥ तामनुव्याहरच्छक्ति
मापतंतींसराघवः ॥ स्वस्त्यस्तुलक्ष्मणायेतिमोघाभवहतोद्यमा ॥ ३३ ॥ रावणेनरणेशक्तिःक्रुद्धेनाशीविषोपमा ॥ मुक्ताशूरस्यभीत
स्यलक्ष्मणस्यममज्जसा ॥ ३४ ॥

आपतंतीं तांशक्तिं शक्त्यधिष्ठातृदेवतामुद्दिश्यानुव्याहरत् ॥ तदेवाह लक्ष्मणायस्वस्त्यस्तु त्वंहतोद्यमा हतप्राण
नाशोद्योगा अतएवमोघा प्राणापहारांशेमोघाभव ॥ त्वच्छक्तिस्तु पीडामात्रेण चरितार्थास्तितिभावः ॥ स्पर्शमात्रेण प्राणापहरणसामर्थ्ययुक्तायाःशक्तेरनेनस्ववाक्येन मोघी
करणात्स्वस्य सत्यसंकल्पत्वंसूचितं ॥ ३३ ॥ सामुक्ताशक्तिरभीतस्य भगवत्तत्वानुसंधानेननिर्भयस्य लक्ष्मणस्योरसि आशुममज्ज ॥ ३४ ॥

मुक्ताआशुउरसीतिलेदस्यगूढत्वात्स्पष्टमेवाह कविः ॥ न्यपतदिति ॥३५॥३६॥३७॥ मुहूर्तमिवध्यात्वा किमिदानींकर्तव्यमितिपर्यालोच्येत्यर्थः ॥ संरब्धतरःयुद्धेअधिको त्साहवान् ॥ ३८॥ अथविषादस्यायंनकालइतिसंचिंत्य लक्ष्मणंचसन्निरीक्ष्य महतोत्कृष्टेन सर्वयत्नेन सहजबलास्त्रबलेन रावणस्यवधेधृतोनिश्चितोभूत्वा सुतुमुलं युद्धंचक्रे॥ ॥३९॥ अयंचवक्ष्यमाणार्थसंक्षेपः ॥ तमेवप्रपंचयति ॥ सददर्शेति ॥४०॥ तांशक्तिं लक्ष्मणगात्रादवमर्दितुं उद्धर्तुं यत्नतोनशेकुः ॥ तत्रहेतुर्बलीयसा प्रहितत्वं हेत्वंतरमप्याह

न्यपतत्सामहावेगालक्ष्मणस्यमहोरसि॥ जिह्वेवोरगराजस्यदीप्यमानामहाद्युतिः॥ ३५॥ ततोरावणवेगेनसुदूरमवगाढया॥ शक्त्या विभिन्नहृदयःपपातभुविलक्ष्मणः॥३६॥ तदवस्थंसमीपस्थोलक्ष्मणंप्रेक्ष्यराघवः॥ भ्रातृस्नेहान्महातेजाविषण्णहृदयोभवत्॥३७॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाबाष्पपर्याकुलेक्षणः॥ बभूवसंरब्धतरोयुगांतइवपावकः॥ ३८॥ नविषादस्यकालोयमितिसंचिंत्यराघवः॥ चक्रे सुतुमुलंयुद्धंरावणस्यवधेधृतः॥ सर्वयत्नेनमहतालक्ष्मणंपरिवीक्ष्यच॥३९॥ सददर्शततोरामःशक्त्याभिन्नंमहाहवे॥ लक्ष्मणंरुधिरा दिग्धंसपन्नगमिवाचलं॥ ४०॥ तामपिप्रहितांशक्तिंरावणेनबलीयसा॥ यत्नतस्तेहरिश्रेष्ठानशेकुरवमर्दितुं॥ ४१॥ अर्दिताश्चैवबा णौघैस्तेप्रवेकेणरक्षसां॥ सौमित्रेःसाविनिर्भिद्यप्रविष्टाधरणीतलं॥ ४२॥ तांकराभ्यांपरामृश्यरामःशक्तिंभयावहां॥ बभंजसमरे क्रुद्धोबलवान्विचकर्षच॥ ४३॥ तस्यनिष्कर्षतःशक्तिंरावणेनबलीयसा॥ शराःसर्वेषुगात्रेषुपातितामर्मभेदिनः॥ ४४॥ अचिंतयि त्वातान्बाणान्समाश्लिष्यचलक्ष्मणं॥ अब्रवीच्चहनूमंतंसुग्रीवंचमहाकपिं॥ ४५॥

॥ १९०॥

अर्दिताइति ॥४१॥ रक्षसांप्रवेकेण श्रेष्ठेन ॥ ४२॥ किंचसाश क्तिः सौमित्रेर्देहंनिर्भिद्य धरणीतलं भुवं प्रविष्टा स्पृष्टवती तांशक्तिंकराभ्यांपरामृशन् धृत्वा बलवान् बलवत्तरोरामोलक्ष्मणदेहाद्विचकर्ष विकृष्य बभंजच ॥४३॥ इयंशक्तिः सर्वदाशत्रुंनिर्भिद्य रावणसमीपमेवप्राप्नोति ॥इदानींरामेणमोघाभवेत्युक्त्या सत्यसंकल्पेन नाशितनिष्क्रमणशक्तिस्तत्रैवलग्ना साचभगवताविकृष्यभग्ना॥ एतदंतरे रंधविद्राक्षसः प्रजहारेत्याह ॥तस्येति॥शक्तिंनिष्कर्षतस्तस्यरामस्य गात्रेष्वित्यन्वयः॥ ४३॥ समाश्लिष्येति॥समाश्लेषोयं सकलपीडानिदानशक्तिफलकः स्वतादात्म्यावभासनरूपः ॥ ४५॥

॥ ४६॥ पापात्मायंवध्यतां मत्तोद्यवधंप्राप्नोतु ॥ यतोघर्मांते चातकस्यमेघदर्शनमिव वधार्थमस्यदर्शनं ममचिरंकांक्षितं ॥ श्लोककस्येतिपाठेपि चातकस्येत्येवार्थः ॥ श्लोक कश्चातकःसमाविन्यमरात् ॥ ४७ ॥ प्रतिशृणोमि प्रतिजाने नचिरादित्यस्य शीघ्रमित्यर्थकस्यारावणमित्यादिनान्वयः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ राज्यनाशादिकृतं घोरं दुःखं मा नसं प्राप्तं निरयोपमोयातनोपमःक्लेशः कायक्लेशश्चप्राप्तः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दृष्टिविषस्य दर्शनमात्रेण संहारकरमहाविषवतः सर्पस्य दृष्टिप्राप्तोमनुष्यइव नं

लक्ष्मणंपरिवार्यैवंतिष्ठध्वंवानरोत्तमाः॥ पराक्रमस्यकालोयंसंप्राप्तोमेचिरेप्सितः॥ ४६॥ पापात्मायंदशग्रीवोवध्यतांपापनिश्चयः॥ कांक्षितंचातकस्येवघर्मांतेमेघदर्शनं ॥ ४७ ॥ अस्मिन्मुहूर्तेनचिरात्सत्यंप्रतिश्रृणोमिवः ॥ अरावणमरामंवाजगद्द्रक्ष्यथवानराः ॥ ४८॥ राज्यनाशंवनेवासंदंडकेपरिधावनं॥ वैदेह्याश्चपरामर्शंरक्षोभिश्चसमागमं॥ ४९॥ प्राप्तंदुःखंमहद्घोरंक्लेशश्चनिरयोपमः॥ अद्यसर्वमहंत्यक्ष्येनिहत्वारावणंरणे॥ ५०॥ यदर्थंवानरंसैन्यंसमानीतमिदंमया॥ सुग्रीवश्चकृतोराज्येनिहत्वावालिनंरणे॥ ५१॥ य दर्थंसागरःक्रांतःसेतुर्बद्धश्चसागरे॥ ५२॥ सोयमद्यरणेपापश्चक्षुर्विषयमागतः॥ चक्षुर्विषयमागम्यनायंजीवितुमर्हति॥ ५३॥ दृ ष्टिंदृष्टिविषस्येवसर्पस्यममरावणः॥ यथावावैनतेयस्यदृष्टिंप्राप्तोभुजंगमः॥ ५४॥ सुखंपश्यथदुर्धर्षायुद्धंवानरपुंगवाः॥ आसी नाःपर्वताग्रेषुममेदंरावणस्यच॥ ५५॥ अद्यपश्यंतुरामस्यरामत्वंममसंयुगे॥ त्रयोलोकाःसगंधर्वाःसिद्धगंधर्वचारणाः॥ ५६॥ अ द्यकर्मकरिष्यामियल्लोकाःसचराचराः॥ सदेवाःकथयिष्यंतियावद्भूमिर्धरिष्यति॥ ५७॥ एवमुक्त्वाशितैर्बाणैस्तप्तकांचनभूषणैः॥ आ जघानरणेरामोदशग्रीवंसमाहितः॥ ५८॥ तथाप्रविद्धैर्नाराचैर्मुशलैश्चापिरावणः॥ अभ्यवर्षत्तदारामंधाराभिरिवतोयदः॥ ५९॥

रावणोजीवितुमर्हति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ रामस्यरामत्वं त्रीन्लोकान्सर्षिदेवान्धर्मेण सत्येन शौर्येणच रमयतीत्यन्वर्थरामत्वं ॥ तदुचितकर्माद्यकरिष्यामीतिभावः ॥५६॥ याव द्भूमिर्धरिष्यति प्राणिनस्तावद्यन्मेकर्मसचराचराःसदेवालोकाजनाःकथयिष्यंति तादृशंकर्मकरिष्यामि ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

वराणांशराणां श्रेष्ठानांशराणां चान्मुशलानां ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ भयात्भ्रातृपीडाजनितकोपेन सर्वथामांहनिष्यतीत्येवार्थः ॥ इदंपलायनममासायंकाले ॥ ६३ ॥
कत० ॥ ९३ ॥ इतिरामाभिरामे श्रीरा०वा०यु०एकोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शक्त्येति ॥१॥ बाणौघान्विसृजन्रावणस्यतुमुलंयुद्धंद

रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिघ्नतां ॥ वराणांचशराणांचबभूवतुमुलःस्वनः ॥ ६० ॥ विच्छिन्नाश्चविकीर्णाश्चरामरावणयोःश
राः॥ अंतरिक्षात्पदीप्ताग्रानिपेतुर्धरणीतले॥ ६१ ॥ तयोर्ज्यातलनिर्घोषोरामरावणयोर्महान्॥ त्रासनःसर्वभूतानांबभूवाद्भुतदर्शनः
॥ ६२ ॥ विकीर्यमाणःशरजालवृष्टिर्महात्मनादीप्तधनुष्मतार्दितः॥ भयात्प्रदुद्रावसमेत्यरावणोयथानिलेनाभिहतोबलाहकः॥६३॥
इत्यार्षेश्री०वा०यु०एकाधिकशततमःसर्गः॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शक्त्यानिपातितंदृष्ट्वारावणेनबलीयसा॥
लक्ष्मणंसमरेशूरंशोणितौघपरिप्लुतं॥ १ ॥ सदत्वातुमुलंयुद्धंरावणस्यदुरात्मनः ॥ विसृजन्नेवबाणौघान्सुषेणमिदमब्रवीत्॥ २॥ए
षरावणवीर्येणलक्ष्मणःपतितोभुवि॥ सर्पवच्चेष्टतेवीरोममशोकमुदीरयन्॥ ३॥शोणितार्द्रमिमंवीरंप्राणैःप्रियतरंमम ॥ पश्यतोम
मकाशक्तिर्योद्धुंपर्याकुलात्मनः॥ ४ ॥ अयंससमरश्लाघीभ्रातामेशुभलक्षणः ॥ यदिपंचत्वमापन्नःप्राणैर्मेकिंसुखेनवा॥ ५॥ल
ज्जतीवहिमेवीर्यंभ्रश्यतीवकराद्धनुः ॥ सायकाव्यवसीदंतिदृष्टिर्बाष्पवशंगता ॥ ६ ॥ अवसीदंतिगात्राणिस्वप्नयानेनृणामिव॥ चिं
तामेवर्ततेतीव्रामुमूर्षापिचजायते॥ ७॥ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वारावणेनदुरात्मना॥ विषृनंतंतुदुःखार्तंमर्मण्यभिहतंभृशं॥ ८ ॥ परंविषाद
मापन्नोविललापाकुलेंद्रियः॥ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वालक्ष्मणंरणपांसुषु॥९॥

त्वा तस्मिन्पलायिते लक्ष्मणपीडानिवृत्त्यर्थं सुषेणमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
शोकमुदीरयन् जनयन् ॥ ३ ॥ प्राणैः प्राणेभ्यः ॥ ४ ॥ ५ ॥ लज्जतीवेतिपरस्मैपदमार्षं ॥ ६ ॥ स्वमयाने स्वमेइत्यर्थे आर्षमत्रसाधुत्वं ॥ ७ ॥ भ्रातरंनिहतमित्यादिसार्ध
श्लोकःकविवाक्यं ॥ विषृनंतं विकृतशब्दंकुर्वंतं ॥ ८ ॥ रणपांसुषु लुठंतमितिशेषः ॥ तादृशंभ्रातरंदृष्ट्वा विजयोपिमेनप्रियायेत्यर्थः ॥ ९ ॥

विजयोपिहिमेशूरनप्रियायोकल्पते॥ अचक्षुर्विषयश्चंद्रःकांप्रीतिंजनयिष्यति ॥ १० ॥ किंमेयुद्धेनकिंप्राणैर्युद्धकार्येनविद्यते॥ य
त्रायंनिहतःशेतेरणमूर्धनिलक्ष्मणः॥ ११ ॥ यथैवमांवनंयांतमनुयातिमहाद्युतिः॥ अहमप्यनुयास्यामितथैवैनंयमक्षयं॥ १२॥इ
ष्टबंधुजनोनित्यंमांसनित्यमनुव्रतः॥ इमामवस्थांगमितोराक्षसैःकूटयोधिभिः॥ १३ ॥ देशेदेशेकलत्राणिदेशेदेशेचबांधवाः॥ तंतु
देशंनपश्यामियत्रभ्रातासहोदरः॥ १४॥ किंनुराज्येनदुर्धर्षलक्ष्मणेनविनामम ॥ कथंवक्ष्याम्यहंत्वंबांसुमित्रांपुत्रवत्सलां॥ १५॥
उपालंभंनशक्ष्यामिसोढुंदत्तंसुमित्रया॥ किंनुवक्ष्यामिकौसल्यांमातरंकिंनुकैकयीं॥ १६॥ भरतंकिंनुवक्ष्यामिशत्रुघ्नंचमहाबलं॥सह
तेनवनंयातोविनातेनागतःकथं॥ १७॥ इहैवमरणंश्रेयोनतुबंधुविगर्हणं॥ किंमयादुष्कृतंकर्मकृतमन्यत्रजन्मनि॥ १८॥ येनमेधार्मि
कोभ्रातानिहतश्चाग्रतःस्थितः॥ हाभ्रातर्मनुजश्रेष्ठशूराणांप्रवरप्रभो॥ १९॥ एकाकीकिंनुमांत्यक्त्वापरलोकायगच्छसि॥ विलपंतंच
मांभ्रातःकिमर्थंनावभाषसे॥ २०॥ उत्तिष्ठपश्यकिंशेषेदीनंमांपश्यचक्षुषा॥ शोकार्तस्यप्रमत्तस्यपर्वतेषुवनेषुच॥ २१॥ विषण्णस्य
महाबाहोसमाश्वासयितामम॥ राममेवंब्रुवाणंतुशोकव्याकुलितेंद्रियं॥ २२ ॥ आश्वासयन्नुवाचेदंसुषेणःपरमंवचः ॥ त्यजेमांन
रशार्दूलबुद्धिर्वैक्लव्यकारिणी॥ २३॥ शोकसंजननींचिंतांतुल्यांबाणैश्चमूमुखे॥ नैवपंचत्वमापन्नोलक्ष्मणोलक्ष्मिवर्धनः॥ २४॥ न
त्यस्यविकृतंवक्त्रंनचश्यामत्वमागतं॥ सुप्रभंचप्रसन्नंचमुखमस्यनिरीक्ष्यतां॥ २५॥ पद्मपत्रतलौहस्तौसुप्रसन्नेचलोचने॥ नेदृशं
दृश्यतेरूपंगतासूनांविशांपते॥ २६॥

॥ नपंचत्वं मृतिमापन्नः श्वासाद्यनुभवात्॥ २४ ॥ नापिमरिष्यति लक्षणाभावादित्याह ॥नह्यस्ये
ति ॥ २५ ॥ पद्मपत्रतलौ पद्मपत्रवद्रक्तवर्णकरतलवंतौ ॥ २६ ॥

भूतलेप्रसुप्तस्य स्रस्तगात्रस्येव मुहुर्मुहुःकंपमानस्य हृदयमसुं सोच्छ्वासमाख्याति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ योसौजांबवता नेकथितस्तमौषधपर्वतंगत्वा तस्य दक्षिणशिख रेजातामौषधीमानय ॥ ३० ॥ सावर्ण्यकरणीं पूर्ववर्णसमानवर्णकरणीं ॥ ३१ ॥ अजानंस्तामौषधीरिति ॥ पूर्वदृष्टानामप्यपरिचये पुराणांतरोक्तकालनेमियुद्धकृतचित्तचां चल्यंहेतुरितिबोध्यं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अस्मिंस्तुशिखरेइति ॥ अस्मिन्नेवशिखरेजातां तामौषधीं प्रतर्केणावगच्छामि ॥ हियतः सुषेणएवमेवंलक्षणशिखरेतामब्रवीत्

विषादंमाकृथावीरसप्राणोयमरिंदम ॥ आख्यातितुप्रसुप्तस्यस्रस्तगात्रस्यभूतले ॥ २७ ॥ सोच्छ्वासंहृदयंवीरकंपमानंमुहुर्मुहुः ॥ एवमुक्तामहाप्राज्ञःसुषेणोराघवंवचः ॥ २८ ॥ समीपस्थमुवाचेदंहनूमंतंमहाकपिं ॥ सौम्यशीघ्रमितोगत्वापर्वतंहिमहोदयं ॥ २९ ॥ पूर्वंतुकथितोयोसौवीरजांबवतानव ॥ दक्षिणेशिखरेजातांमहौषधिमिहानय ॥ ३० ॥ विशल्यकरणींनाम्नासावर्ण्यकरणींतथा ॥ संजीवकरणींवीरसंधानींचमहौषधीं ॥ ३१ ॥ संजीवनार्थंवीरस्यलक्ष्मणस्यत्वमानय ॥ इत्येवमुक्तोहनुमान्गत्वाचौषधिपर्वतं ॥ चिंतामभ्यगमच्छीमानजानंस्तामहौषधीः ॥ ३२ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नामारुतेरमितौजसः ॥ इदमेवगमिष्यामिगृहीत्वाशिखरंगिरेः ॥ ३३ ॥ अस्मिंस्तुशिखरेजातामौषधींतांसुखावहां ॥ प्रतर्केणावगच्छामिसुषेणोत्येवमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ अगृह्यदिगच्छामिविशल्यकरणीमहं ॥ कालात्ययेनदोषःस्याद्वैक्लव्यंचमहद्भवेत् ॥ ३५ ॥ इतिसंचिंत्यहनुमान्गत्वाक्षिप्रंमहाबलः ॥ आसाद्यपर्वतश्रेष्ठंत्रिःप्रकंप्यगिरेस्तटं ॥ ३५ ॥ फुल्लनानातरुगणंसमुत्पाट्यमहाबलः ॥ गृहीत्वाहरिशार्दूलोहस्ताभ्यांसमतोलयत् ॥ ३७ ॥

॥ ३४ ॥ अगृह्येति ॥ अत्र शिखरेऽस्तीत्येतावन्मात्रमेवजानामि ॥ इयंविशल्यकरणीतिविशिष्यनजानामि अनुभवाभावात् ॥ अतस्तांविशल्यकरणीं लक्ष्मणस्य सप्राणत्वादवश्यमपेक्षितां यद्य गृहीत्वा अन्यांवा तदाभासांगृहीत्वागच्छामि तदामहद्वैक्लव्यं अचतुराज्ञत्वादिदोषःस्यात् ॥ विचारकरणेतु कालात्ययेन लक्ष्मणस्यप्राणनाशः दोषःस्यात् ॥ ३५ ॥ इत्येव मादिकंसंचिंत्य त्रिःप्रकंप्य ॥ स्वेनपुरास्थापितस्यापि पुनरुत्पाटनार्थंत्रिःकंपनं ॥ पूर्वंसंगृहीतौषधीनां मूर्छितयूथपेषु व्ययात्पुनरस्यप्रेषणमितिबोध्यं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

गिरेःशिखरंगृहीत्वा स्थलान्नभउत्पपात ॥ ३८ ॥ संन्यस्य सुषेणसमीपइतिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ संक्षोदयित्वा संमर्द्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एह्येहीतिउत्थितं लक्ष्मणं रामएह्येहीत्यब्रवीत् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ शिथिलयावाचाखिन्नः कोहिमेजीवितेनार्थःइत्येवंरूपया रावणवधविभीषणराज्यदानप्रतिज्ञाशैथि

सनीलमिवजीमूतंतोयपूर्णंनभस्तलात् ॥ उत्पपातगृहीत्वातुहनूमान्शिखरंगिरेः ॥ ३८ ॥ समागम्यमहावेगःसन्यस्यशिखरंगिरेः ॥ विश्रम्यकिंचिद्धनुमान्सुषेणमिदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ औषधीर्नावगच्छामिताअहंहरिपुंगव ॥ तदिदंशिखरंकृत्स्नंगिरेस्तस्याहृतंमया ॥ ४० ॥ एवंकथयमानंतुप्रशस्यपवनात्मजं ॥ सुषेणोवानरश्रेष्ठोजग्राहोत्पाट्यचौषधीः ॥ ४१ ॥ विस्मितास्तुबभूवुस्तेसर्ववानरपुंगवाः ॥ दृष्ट्वातुहनुमत्कर्मसुरैरपिसुदुष्करं ॥ ४२ ॥ ततःसंक्षोदयित्वातामौषधींवानरोत्तमः ॥ लक्ष्मणस्यददौनस्तःसुषेणःसुमहाद्युतिः ॥ ४३ ॥ सशल्यःससमाघ्रायलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ विशल्योविरुजःशीघ्रमुदतिष्ठन्महीतलात् ॥ ४४ ॥ तमुत्थितंतुहरयोभूतलात्प्रेक्ष्य लक्ष्मणं ॥ साधुसाध्वितिसुप्रीतालक्ष्मणंप्रत्यपूजयन् ॥ ४५ ॥ एह्येहीत्यब्रवीद्रामोलक्ष्मणंपरवीरहा ॥ सस्वजेगाढमालिंग्यबाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ ४६ ॥ अब्रवीच्चपरिष्वज्यसौमित्रिंराघवस्तदा ॥ दिष्ट्यात्वांवीरपश्यामिमरणात्पुनरागतं ॥ ४७ ॥ नहिमेजीवितेनार्थःसीतयाचजयेनवा ॥ कोहिमेजीवितेनार्थस्त्वयिपंचत्वमागते ॥ ४८ ॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यराघवस्यमहात्मनः ॥ खिन्नःशिथिलयावाचालक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ तांप्रतिज्ञांप्रतिज्ञायपुरासत्यपराक्रम ॥ लघुःकश्चिदिवासत्वोनैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ ५० ॥ नहिप्रतिज्ञांकुर्वंतिवितथांसत्यवादिनः ॥ लक्षणंहिमहत्त्वस्यप्रतिज्ञापरिपालनं ॥ ५१ ॥ नैराश्यमुपगंतुंचनालंतेमत्कृतेनघ ॥ वधेनरावणस्याद्यप्रतिज्ञामनुपालय ॥ ५२ ॥

ल्यकरयावाचा खिन्नइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तदेवाह ॥ तामिति ॥ तां मदुक्तरूपां ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मत्कृतेनैराश्यमुप गंतुंनालं नयुक्तं दैवाद्विपत्तावपीतिशेषः ॥ प्रतिज्ञामनुपालय दैवगत्याममापि स्वस्थतया स्वस्थचित्तःसन्प्रतिज्ञांपालय ॥ ५२ ॥

नजीवन्यास्यतेशत्रुस्तवबाणवशंगतः॥ नर्क्षतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्यसिंहस्येवमहागजः॥ ५३॥ अहंतुवधमिच्छामिशीघ्रमस्यदुरात्मनः॥ यावदस्तंनयात्येषकृतकर्मादिवाकरः॥ ५४॥ यदिवधमिच्छसिरावणस्यसंख्येयदिचकृतांतवेच्छसिप्रतिज्ञां॥ यदिचतवराजसुता भिलाषमार्यकुरुचवचोममशीघ्रमद्यवीर॥ ५५॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०द्ध्यधिकशततमःसर्गः॥ १०२॥ ॥७॥ ॥७॥ लक्ष्मणेनतुतद्वाक्यमुक्तंश्रुत्वासराघवः॥ संदधेपरवीरघ्नोधनुरादायवीर्यवान्॥ १॥ रावणायशरान्घोरान्विससर्जचमूमुखे॥ अ थान्यंरथमास्थायरावणोराक्षसाधिपः॥ २॥ अभ्यधावतकाकुत्स्थंस्वर्भानुरिवभास्करं॥ दशग्रीवोरथस्थस्तुरामंवज्रोपमैःशरैः॥ आजघानमहाशैलंधाराभिरिवतोयदः॥ ३॥ दीप्तपावकसंकाशैःशरैःकांचनभूषणैः॥ अभ्यवर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः॥ ४॥ भूमौस्थितस्यरामस्यरथस्थस्यचरक्षसः॥ नसमंयुद्धमित्याहुर्देवगंधर्वकिन्नराः॥ ५॥ ततोदेववरःश्रीमान्श्रुत्वातेषांवचोहृतं॥ आहूयमातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत्॥ ६॥ रथेनममभूयिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमम्॥ आहूयभूतलंयातःकुरुदेवहितंमहत्॥ ७॥ इत्यु क्तोदेवराजेनमातलिर्देवसारथिः॥ प्रणम्यशिरसादेवंततोवचनमब्रवीत्॥ ८॥

निमित्तं निकुंभिलायामारब्धहोमकर्मणोवानरद्वाराहिंसनं पुराणांतरोक्तमनुसंधेयमितिसूचितम्॥ पूर्वरणात्पलायनोक्त्या रावणोपदेश्यकशरविसर्गस्यरणभूमावसंभवात्॥ आश्विनप्रतिपन्मध्यान्हेएतद्युद्धप्रवृत्तिः॥ २॥३॥४॥५॥ ॥ ६ ॥ ममरथेनशीघ्ररघूत्तमंयाहि भूतलंयातः प्राप्तश्च आहूय रघूत्तमंसंबोधनपूर्वं देवराजरथोयमितिबोधयित्वा महद्देवहितंकुर्वित्यर्थः॥ ७॥ ८॥

॥ ९ ॥ कांचनापीडैः स्वर्णाभरणैः श्वेतप्रकीर्णकैः सितचामरालंकारवद्भिः॥ चामरंतुप्रकीर्णकमित्यमरः॥ १० ॥ देवराजरथोयोस्तीतिशेषः॥ तमारुरुक्षेत्युत्तरेणसंबंधः॥ ॥ ११ ॥ देवराजेनसंदिष्टः शीघ्रंगच्छेत्याज्ञप्तोमातलिरित्यन्वयः॥ पूर्वाज्ञया वस्तुसज्जीकरणं पुनराज्ञयामनुष्यलोकंप्रतिचलनमितिबोध्यं॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इदंद

शीघ्रंयास्यामिदेवेंद्रसारथ्यंचकरोम्यहम्॥ ततोहयैश्चसंयोज्यहरितैःस्यंदनोत्तमम्॥ ततःकांचनचित्रांगःकिंकिणीशतभूषितः॥९॥ तरुणादित्यसंकाशोवैदूर्यमयकूबरः॥ सदश्वैःकांचनापीडैर्युक्तःश्वेतप्रकीर्णकैः॥ १०॥ हरिभिःसूर्यसंकाशैर्हेमजालविभूषितैः॥ रु क्मवेणुध्वजःश्रीमान्देवराजरथोवरः॥ ११॥ देवराजेनसंदिष्टोरथमारुह्यमातलिः॥ अभ्यवर्ततकाकुत्स्थमवतीर्यत्रिविष्टपात्॥ १२॥ अब्रवीच्चतदारामंसप्रतोदोरथेस्थितः॥ प्रांजलिर्मातलिर्वाक्यंसहस्राक्षस्यसारथिः॥ १३॥ सहस्राक्षेणकाकुत्स्थरथोयंविज यायते॥ दत्तस्त्वमहासत्त्वश्रीमन्शत्रुनिबर्हण॥ १४॥ इदमैंद्रंमहच्चापंकवचंचाग्निसन्निभं॥ शराश्चादित्यसंकाशाःशक्तिश्चविम लाशिवा॥ १५॥ आरुह्येमंरथंवीरराक्षसंजहिरावणं॥ मयासारथिनादेवमहेंद्रइवदानवान्॥ १६॥ इत्युक्तःसंपरिक्रम्यरथंतमभि वाद्यच॥ आरुरोहतदारामोलोकान्लक्ष्म्याविराजयन्॥ १७॥ तद्बभौचाद्भुतंयुद्धंद्वैरथंरोमहर्षणं॥ रामस्यचमहाबाहोरावणस्यचरक्ष सः॥ १८॥ सगांधर्वेणगांधर्वंदैवंदैवेनराघवः॥ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमास्त्रवित्॥ १९॥ अस्त्रंतुपरमंघोरंराक्षसंराक्षसाधि पः॥ ससर्जपरमक्रुद्धःपुनरेवनिशाचरः॥ २०॥ तेरावणधनुर्मुक्ताःशराःकांचनभूषणाः॥ अभ्यवर्ततकाकुत्स्थंसर्पाभूत्वामहाविषाः॥ २१॥ तेदीप्तवदनादीप्तंवमंतोज्वलनंमुखैः॥ राममेवाभ्यवर्ततव्यादितास्याभयानकाः॥ २२॥ तैर्वासुकिसमस्पर्शैर्दीप्तभोगैर्महाविषैः॥ दिशश्चसंततःसर्वाविदिशश्चसमावृताः॥ २३॥

त्तमित्यनुषज्यते॥ १५॥ १६॥ संपरिक्रम्य प्रदक्षिणीकृत्य॥ १७॥ द्वैरथं द्वैरथौयमयोस्तौद्विरथौ तयोरिदंद्वैरथं॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ व्यादितास्याव्यात्तवदनाः॥ २२॥ २३॥

प्रादुश्चक्रे प्रययुजे ॥ २४ ॥ शिखिप्रभाअग्निप्रभाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ केतुमुद्दिश्य प्रक्षिप्तैनैकेनशरेण केतुंचिच्छेद ॥ छिन्नंचतंरथाद्रथोर्ध्वदेशाद्रथोप स्थे पातयित्वा ॥ २९ ॥ अश्वानपिजघान ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथरामभयावहानुत्पातानाह ॥ प्राजापत्यमिति ॥ प्रजापतिर्दैवत्यनक्षत्रभूतां रोहिणीमित्यर्थः ॥ ३२ ॥

तान्दृष्ट्वापन्नगान्रामःसमापततआहवे॥ अस्त्रंगारुत्मतंघोरंप्रादुश्चक्रेभयावहं ॥ २४॥ तेराघवधनुर्मुक्तारुक्मपुंखाःशिखिप्रभाः॥ सुवर्णाःकांचनाभूत्वाविचेरुःसर्पशत्रवः॥ २५॥ तेतान्सर्वान्शराञ्जघ्नुःसर्परूपान्महाजवान्॥ सुपर्णरूपारामस्यविशिखाःकामरू पिणः॥ २६॥ अस्त्रेप्रतिहतेक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः॥ अभ्यवर्षत्तदारामंघोराभिःशरवृष्टिभिः॥ २७॥ ततःशरसहस्रेणराममक्लि ष्टकारिणं॥ अर्दयित्वाशरौघेणमातलिंप्रत्यविध्यत॥ २८॥ चिच्छेदकेतुमुद्दिश्यशरेणैकेनरावणः॥ पातयित्वारथोपस्थेरथाकेतुंच कांचनं॥ २९॥ ऐंद्रानपिजघानाश्वान्शरजालेनरावणः॥ विषेदुर्देवगंधर्वाचारणादानवैःसह ॥ ३० ॥ राममार्ततदादृष्ट्वासिद्धाश्च परमर्षयः॥ व्यथितावानरेंद्राश्चबभूवुःसविभीषणाः॥ ३१ ॥ रामचंद्रमसंदृष्ट्वाग्रस्तंरावणराहुणा॥ प्राजापत्यंचनक्षत्रंरोहिणींशशि नःप्रियां॥ ३२॥ समाक्रम्यबुधस्तस्थौप्रजानामहितावहः ॥ सधूमपरिवृत्तोर्मिःप्रज्वलन्निवसागरः ॥ ३३ ॥ उत्पपातनदाक्रुद्धःस्फ शन्निवदिवाकरं॥ शस्त्रवर्णःसुपरुषोमंदरश्मिर्दिवाकरः॥ ३४ ॥ अदृश्यतकबंधांकःसंसक्तोधूमकेतुना॥ कोशलानांचनक्षत्रंव्यक्त मिंद्राग्निदैवतं॥ ३५॥ आहत्यांगारकस्तस्थौविशाखमपिचांबरे॥ दशास्योविंशतिभुजःप्रगृहीतशरासनः॥ ३६॥ अदृश्यतदशग्री वोमैनाकइवपर्वतः॥ निरस्यमानोरामस्तुदशग्रीवेणरक्षसा॥ ३७॥ नाशक्नोद्भिसंधातुंसायकान्रणमूर्धनि॥ सकृत्वाभ्रुकुटिंक्रुद्धः किंचित्संरक्तलोचनः॥ ३८॥

॥ ३३ ॥ दिवाकरंस्पृशन्निवोत्पात अत्युच्चोर्मिर्जातइत्यर्थः ॥ शस्त्रवर्णः कृष्णांतर्मंडलः ॥ ३४ ॥ कबंधांकः कबंधो केयस्यसः ॥ ३५ ॥ विशाखं विशाखाख्यनक्षत्रं ॥ एतेउत्पाताः रामस्यनथामनुष्यधर्मनटनसूचकाइतिबोध्यं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

क्रुद्धः सरामः सुमहाक्रोधंजगाम ॥ तादृशक्रोधप्राप्तौ स्वजनार्तिभूतवैपरीत्यं रावणपराक्रमश्चनिमित्तं ॥ ३९ ॥ चलद्द्रुमइतिबहुव्रीहिः ॥ महद्द्रुमइतिपाठांतरं ॥ ४० ॥ औ त्पातिकाःउत्पातप्रदत्ताः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ लोकानांसंवर्तः प्रलयस्तद्वत्संस्थितं संख्यानं यस्यतत् ॥ ४४ ॥ विग्रहमागताः रामरावणपक्षपातादिरोधपूर्वकमभिनि

जगामसुमहाक्रोधंनिर्दहन्निवराक्षसान् ॥ तस्यक्रुद्धस्यवदनंदृष्ट्वारामस्यधीमतः ॥ सर्वभूतानिवित्रेसुःप्राकंपतचमेदिनी॥ ३९॥ सिंहशार्दूलवांश्चैलःसंचचालचलद्द्रुमः॥ बभूवचापिक्षुभितःसमुद्रःसरितांपतिः॥४०॥खराश्चखरनिर्घोषागगनेपरुषाघनाः॥ औ त्पातिकाश्चनर्दंतःसमंतात्परिचक्रमुः ॥ ४१ ॥ रामंदृष्ट्वासुसंक्रुद्धमुत्पातांश्चैवदारुणान्॥ वित्रेसुःसर्वभूतानिरावणस्याभवद्भयं ॥४२॥ विमानस्थास्तदादेवागंधर्वाश्चमहोरगाः॥ ऋषिदानवदैत्याश्चगरुत्मंतश्चखेचराः ॥ ४३ ॥ ददृशुस्तेतदायुद्धंलोकसंवर्तसं स्थितं॥ नानाप्रहरणैर्भीमैःशूरयोःसंप्रयुध्यतोः॥ ४४॥ ऊचुःसुरासुराःसर्वेतदाविग्रहमागताः ॥ प्रेक्षमाणामहायुद्धंवाक्यंभक्त्याप्र हृष्टवत्॥ ४५॥ दशग्रीवंजयेत्याहुरसुराःसमवस्थिताः॥ देवाराममथोचुस्तेत्वंजयेतिपुनःपुनः ॥४६॥ एतस्मिन्नंतरेक्रोधाद्राघव स्यचरावणः॥ प्रहर्तुकामोदुष्टात्मास्पृशन्प्रहरणंमहत् ॥ ४७ ॥ वज्रसारंमहानादंसर्वशत्रुनिबर्हणं ॥ शैलशृंगनिभैःकूटैश्चित्तद्वृष्टि भयावहं॥ ४८॥ सधूममिवतीक्ष्णाग्रंयुगांताग्निचयोपमं॥ अतिरौद्रमनासाद्यंकालेनापिदुरासदं॥ ४९॥ त्रासनंसर्वभूतानांदारणं भेदनंतथा ॥ प्रदीप्तइवरोषेणशूलंजग्राहरावणः॥ ५०॥ तच्छूलंपरमक्रुद्धोजग्राहयुधिवीर्यवान्॥ अनीकैःसमरेशूरैराक्षसैःपरिवारि तः॥५१॥ समुद्यम्यमहाकायोननादयुधिभैरवं॥ संरक्तनयनोरोषात्स्वसैन्यमभिहर्षयन्॥५२॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिशश्चप्रदिशस्त था॥ प्राकंपयत्तदाशब्दोराक्षसेंद्रस्यदारुणः॥ ५३॥

वेशंप्राप्ताः॥ प्रहृष्टवत् प्रहृष्टाःसंतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कूटैः शूलस्यदलभ्रमशि खरैः ॥ ४८ ॥ अग्निचयोग्निसमूहः॥ ४९ ॥ ५० ॥ अनीकैः अनेकानीकसंख्यैः॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ त्वांनिहत्य रक्षसांसमंकरोमि ॥ रक्षोभिःसमंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ वारयामास प्रथमंवेगभंगंकृतवानित्यर्थः ॥६१॥

अतिकायस्यनादेनतेननस्यदुरात्मनः॥ सर्वभूतानिवित्रेसुःसागरश्चप्रचुक्षुभे॥ ५४॥ सगृहीत्वामहावीर्यःशूलंतद्रावणोमहत्॥ विनद्यसुमहानादंरामंपरुषमब्रवीत्॥ ५५॥ शूलोयंवज्रसारस्तेरामरोषान्मयोद्यतः॥ तवभ्रातृसहायस्यसम्यक्प्राणान्हरिष्यति॥५६॥ रक्षसामद्यशूराणांनिहतानांचभूमुखे॥ त्वांनिहत्यरणश्लाघीकरोमितरसाससम्॥ ५७॥ तिष्ठेदानींनिहन्मित्वांएषशूलेनराघव॥ एवमुक्त्वासचिक्षेपतच्छूलंराक्षसाधिपः॥ ५८॥ तद्रावणकरान्मुक्तंविद्युन्मालासमावृतं॥ अष्टघंटंमहानादंवियद्गतमशोभत॥ ५९॥ तच्छूलंराघवोदृष्ट्वाज्वलंतंघोरदर्शनं॥ ससर्जविशिखान्रामश्चापमायम्यवीर्यवान्॥६०॥ आपतंतंशरौघेणवारयामासराघवः॥ उत्पतंतंयुगांताग्निंजलौघैरिववासवः॥ ६१॥ निर्दहंसतान्बाणान्रामकार्मुकनिःसृतान्॥ रावणस्यमहान्शूलःपतंगानिवपावकः॥ ६२॥ तान्दृष्ट्वाभस्मसाद्भूतान्शूलसंस्पर्शचूर्णितान्॥ सायकानंतरिक्षस्थान्राघवःक्रोधमूर्छितः॥ ६३॥ सतांमातलिनानीतां शक्तिंवासवसंमतां॥ जग्राहपरमक्रुद्धोराघवोरघुनंदनः॥ ६४॥ सातोलिताबलवताशक्तिर्घंटाकृतस्वना॥ नभःप्रज्वालयामासयुगांतोल्केवसप्रभा॥ ६५॥ साक्षिप्तारक्षसेंद्रस्यतस्मिंश्छूलेपपातह॥ भिन्नःशक्त्यामहान्शूलोनिपपातगतद्युतिः॥ ६६॥ निर्बिभेद ततोबाणैर्हयानस्यमहोजवान्॥ रामःक्षिप्तैर्महावेगैर्बाणवद्भिरजिह्मगैः॥ ६७॥ निर्बिभेदोरसितदारावणंनिशितैःशरैः॥ राघवःपरमायत्तोललाटेपत्रिभिस्त्रिभिः॥ ६८॥ सशरैर्भिन्नसर्वांगोगात्रप्रस्रुतशोणितः॥ राक्षसेंद्रसमूहस्थःफुल्लाशोकइवाबभौ॥ ६९॥

॥ ६२ ॥६३॥६४॥६५॥६६॥ बाणवद्भिः शब्दायमानैः ॥६७॥६८॥ गात्रेभ्यः प्रस्रुतं शोणितं यस्यसः ॥ समूहस्थः समूहतयास्थितः बहुशिरःपाणित्वात्तथात्वं ॥६९॥

॥ ७० ॥ क० ॥ ९५ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा० वा० यु० त्रिरधिकशततमःसर्गः ॥ १०३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ सतुतेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ अंबरात्पतिताभिर्धाराभिः तोयदस्तटाकमिव सरावणोराघवंबाणधारासहस्रैः पूरयन्नभ्यर्दयदितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अन्योन्यं नोपलक्षयतामित्यन्वयः ॥ ९ ॥ प्रहस्ये

सरामबाणैरतिविद्धगात्रोनिशाचरेंद्रःक्षतजार्द्रगात्रः॥ जगामखेदंचसमाजमध्येक्रोधंचचक्रेसुभृशंतदानीम्॥ ७०॥ इत्यार्षेरा० वा० यु० त्रिरधिकशततमःसर्गः॥ १०३॥ ॥७॥ ॥७॥ सतुतेननदाक्रोधात्काकुत्स्थेनार्दितोभृशं॥ रावणःसमरश्लाघीमहाक्रोधमुपागमत्॥ १॥ सदीप्तनयनोमर्षाच्चापमुद्यम्यवीर्यवान्॥ अभ्यर्दयत्सुसंक्रुद्धोराघवंपरमाहवे॥ २॥ बाणधारासहस्रैस्तुसतोयदइवांबरात्॥ राघवंरावणोबाणैस्तटाकमिवपूरयन्॥ ३॥ पूरितःशरजालेनधनुर्मुक्तेनसंयुगे॥ महागिरिरिवाकंप्यःकाकुत्स्थोनप्रकंपते॥ ४॥ सशरैःशरजालानिवारयन्समरेस्थितः॥ गभस्तीनिवसूर्यस्यप्रतिजग्राहवीर्यवान्॥ ५॥ ततःशरसहस्राणि क्षिप्रहस्तोनिशाचरः॥ निजघानोरसिक्रुद्धोराघवस्यमहात्मनः॥ ६॥ सशोणितसमादिग्धःसमरेलक्ष्मणाग्रजः॥ दृष्टःफुल्लइवारण्ये सुमहान्किंशुकद्रुमः॥ ७॥ शराभिघातसंरब्धःसोभिजग्राहसायकान्॥ काकुत्स्थःसुमहातेजायुगांतादित्यवर्चसः॥ ८॥ ततोन्योन्यं सुसंरब्धौतावुभौरामरावणौ॥ शरांधकारेसमरेनोपलक्षयतांतदा॥ ९॥ ततःक्रोधसमाविष्टोरामोदशरथात्मजः॥ उवाचरावणंवीरःप्रहस्यपरुषंवचः॥ १०॥ ममभार्याजनस्थानादज्ञानाद्राक्षसाधम॥ हृतातेविवशायस्मात्तस्मात्त्वंनासिवीर्यवान्॥ ११॥ मयाविरहितांदीनांवर्तमानांमहावने॥ वैदेहींप्रसभंहृत्वाशूरोहमितिमन्यसे॥ १२॥ स्त्रीषुशूरविनाथासुपरदाराभिमर्शनं॥ कृत्वाकापुरुषंकर्म शूरोहमितिमन्यसे॥ १३॥ ति॥ कोपविकारजोयंप्रहासः॥ १०॥ अज्ञानादविवेकान्मत्स्वरूपाज्ञानाच्च तस्मात्त्वंवीर्यवान्नासिच मत्क्रोधदीपकेन तेनपापेन शीघ्रंविनंक्ष्यसीत्यर्थः॥ ११॥ १२॥ विनाथासु असन्निहितनाथासु स्त्रीषु शूरेत्यन्वयः॥ १३॥

॥ १४ ॥ श्लाघनीयंयशस्यंच महत्कर्मकृतं त्वयेतिव्यंगोक्तिः ॥ १५ ॥ तदेवस्पष्टमाह ॥ उत्सेकेनेति ॥ गर्वेणाभिपन्नस्यानुष्ठितस्य अहितस्य इहामुत्रानर्थरूपस्य॥१६॥ ॥ १७ ॥ तदा तदैव ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तर्षात् पिपासया बाणशल्यांतरोत्थितं बाणानांयानि शल्यानि तत्कृतादांतराच्छिद्राद्युत्थितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ राम

भिन्नमर्यादनिर्लज्जचारित्रेष्वनवस्थित॥ दर्पान्मृत्युमुपादायशूरोहमितिमन्यसे॥ १४॥ शूरेणधनदभ्रात्रावलैःसमुदितेनच॥ श्लाघनीयंमहत्कर्मयशस्यंचकृतंत्वया॥ १५॥ उत्सेकेनाभिपन्नस्यगर्हितस्याहितस्यच॥ कर्मणःप्राप्तुहीदानींतस्याद्यसुमहत्फलं॥ १६॥ शूरोहमितिचात्मानमवगच्छसिदुर्मते॥ नैवलज्जास्तितेसीतांचौरवद्यपकर्षतः॥ १७॥ यदिमत्सन्निधौसीताधर्षितास्यात्त्वयाबलात् भ्रातरंतुखरंपश्येस्तदामत्सायकैर्हतः॥ १८॥ दिष्ट्यासिममदात्मन्चक्षुर्विषयमागतः॥ अद्यत्वांसायकैस्तीक्ष्णैर्नयामियमसादनं ॥ १९॥ अद्यतेमच्छरैश्छिन्नंशिरोज्वलितकुंडलं॥ क्रव्यादाव्यपकर्षंतुविकीर्णंरणपांसुषु ॥ २०॥ निपत्योरसिगृध्रास्तेक्षितौक्षिप्तस्यरावण॥ पिबंतुरुधिरंतर्षाद्बाणशल्यांतरोत्थितं॥ २१॥अद्यमद्बाणभिन्नस्यगतासोःपतितस्यते॥ कर्षंत्वांत्राणिपतगागरुत्मंतइवोरगान्॥ २२॥ इत्येवंसवदन्वीरोरामःशत्रुनिबर्हणः॥ राक्षसेंद्रंसमीपस्थंशरवर्षैरवाकिरत्॥ २३॥ बभूवद्विगुणंवीर्यंबलंहर्षश्चसंयुगे॥ रामस्यास्त्रबलंचैवशत्रोर्निधनकांक्षिणः॥ २४॥ प्रादुर्बभूवुरस्त्राणिसर्वाणिविदितात्मनः॥ प्रहर्षाच्चमहातेजाःशीघ्रहस्ततरोभवत्॥ २५॥ शुभान्येतानिचिन्हानिविज्ञायात्मगतानिसः॥ भूयएवार्दयद्रामोरावणंराक्षसांतकृत्॥ २६॥ हरीणांचाश्मनिकरैःशरवर्षैश्चराघवात्॥ हन्यमानोदशग्रीवोविघूर्णहृदयोभवत्॥ २७॥

स्य वीर्यादिद्विगुणंबभूवापकारस्मरणादितिशेषः ॥ २४ ॥ अस्त्राणि प्रादुर्बभूवुः अस्त्रदेवताःसन्निहितांअभूवन् ॥ प्रहर्षादस्त्रदेवतासन्निधिजात् ॥ २५ ॥ भूयोभ्यधिकं ॥ २६ ॥ राघवाद्राघवस्य राघवोन्मुक्तादितिवा ॥ विघूर्णहृदयः विकलहृदयः ॥ २७ ॥

विक्लवेन विसंज्ञेनांतरात्मना ॥ यदावीर्यं तत्कार्यं नारेभे शस्त्रं शस्त्रप्रयोगंचनारेभे तदारामोस्यनप्रत्यकरोत् संहारायनातिष्ठदितिभावः ॥ २८ ॥ अपितु मूर्छातःप्रागेव क्षिप्ताःशराअस्यरावणस्य मरणार्थाय मरणरूपप्रयोजनाय प्रवर्तंतेस्म ॥ एवमस्यमृत्युकालोभ्यवर्तत उपस्थितः ॥ २९ ॥ मृत्युकालेउपस्थितेऽस्यरथंसूतोपवाहयत् ॥३०॥ ॥ ३१ ॥ इतिरा० वा०यु०चतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सतुमोहादिति ॥ शनैर्मोहेन मुक्तइतिशेषः ॥ १ ॥ हीनवीर्यं हीनबलं ॥ अशक्तं अ

यदाचशस्त्रंनारेभेनचकर्षशरासनं॥ नास्यप्रत्यकरोद्वीर्यंविक्लवेनांतरात्मना॥ २८॥ क्षिप्ताश्चाशुशरास्तेनशस्त्राणिविविधानिच॥ मरणार्थायवर्तंतेमृत्युकालोभिवर्तत॥ २९॥ सूतस्तुरथनेतास्यतदवस्थंनिरीक्ष्यतं॥ शनैर्युद्धादसंभ्रांतोरथंतस्यापवाहयत्॥ ३०॥ रथंचतस्याथजवेनसारथिर्निवार्यभीमंजलदस्वनंतदा॥ जगामभीत्यासमरान्महीपतिंनिरस्तवीर्यंपतितंसमीक्ष्य॥ ३१॥ इत्यार्षेश्री० वा०यु०चतुरधिकशततमःसर्गः॥ १०४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सतुमोहात्सुसंक्रुद्धःकृतांतबलचोदितः॥ क्रोधसंरक्तनयनोरावणःसूतमब्रवीत्॥ १॥ हीनवीर्यमिवाशक्तंपौरुषेणविवर्जितं॥ भीरुंलघुमिवासत्वंविहीनमिवतेजसा॥ २॥ विमुक्तमिवमायाभिरस्त्रैरिवबहिष्कृतं॥ मामवज्ञायदुर्बुद्धेस्वयाबुद्ध्याविचेष्टसे॥ ३॥ किमर्थंमामवज्ञायमच्छंदमनवेक्ष्यच॥ त्वयाशत्रुसमक्षंमेरथोयमपवाहितः॥ ४॥ त्वयाद्यहिममानार्यचिरकालमुपार्जितं॥ यशोवीर्यंचतेजश्चप्रत्ययश्चविनाशितः॥ ५॥ शत्रोःप्रख्यातवीर्यस्यरंजनीयस्यविक्रमैः॥ पश्यतोयुद्धलुब्धोहंकृतःकापुरुषस्त्वया॥ ६॥ यत्त्वंकथमिदंमोहान्नचेद्बहसिदुर्मते॥ सत्योयंप्रतितर्कोमेपरेणत्वमुपस्कृतः॥ ७॥

स्त्रादिप्रयोगसामर्थ्यहीनं लघुमल्पाचित्तं असत्यमधीरं ॥ तेजः पराभिभवसामर्थ्यं ॥२॥ अवज्ञायावमत्य स्वबुध्यास्वेच्छया ॥ ३ ॥ मच्छंदं मदभिप्रायं ॥ ४ ॥ प्रत्ययः मद्विषयोलोकस्यशूरत्वविश्वासः ॥५॥ शत्रोःपश्यतःसतस्त्वयाहंकापुरुषः कुत्सितपुरुषःकृतः॥६॥ यद्यतस्त्वमिमंरथं कथमपिचेन्नोद्बहसि ॥ मोहादपि अज्ञानादपि शत्रोरभिमुखंनप्रापयसि ॥ सत्वंपरेणोपस्कृतः ॥ उत्कोचेनविकारइत्येवंमेप्रतितर्कःसत्यः॥उपाद्बैकृतेर्थेकरोतेःसुट् ॥ ७ ॥

नहितत्त्वदनुष्ठितंकर्म सुहृदोविद्यतेभवति यत्त्वयानुष्ठितं तथापवाहनकर्मेत्यर्थः ॥८॥ अध्युषितश्चिरकालंमत्समीपेस्थितः मेगुणः मत्कृतोपकारइत्यर्थः ॥९॥ हितबुद्धिःसूतः ॥१०॥नोपजप्तः उपजापंभेदंनप्रापितः॥सक्रिया त्वत्कृतेतिशेषः॥११॥यशश्चपरिरक्षता जीवनरक्षणेनात्मीयं त्वदीयंच यशोरक्षतेत्यर्थः॥स्नेहप्रसन्नमनसास्नेहार्द्रहृदयेन रथापवाहनं शूरत्वात्तवाप्रियमपि हितमितिनिश्चित्यकृतं॥१२॥अस्मिन्नर्थे युद्धादपोहनरूपेकार्ये अनार्योलघुरिव अविमृश्यकारीक्षुद्रइव दोषतोगंतुं दोषवत्त्वेनज्ञातुंनार्हसि मयि दुष्टबुद्धिंकर्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥१३॥ कुतस्तत्राह॥श्रूयतामिति ॥ यदुत्तरंप्रतिदास्यामि तच्छ्रूयतां॥ यन्निमित्तं रथोनिवर्तितस्तच्चश्रूयतां रथोरथवेगः चंद्रोदयेनप्रवृद्धसमुद्रांभोर्मि

नहितद्विद्यतेकर्मसुहृदोहितकांक्षिणः ॥ रिपूणांसदृशंत्वेतद्यत्त्वयैतदनुष्ठितं ॥८॥ निवर्तयरथंशीघ्रंयावन्नापैतिमेरिपुः॥ यदिवाध्युषितोसित्वंस्मर्यतेयदिमेगुणः॥ ९॥ एवंपरुषमुक्तस्तुहितबुद्धिरबुद्धिना ॥ अब्रवीद्रावणंसूतोहितंसानुनयंवचः॥ १०॥ नभीतोस्मिनमूढोस्मिनोपजप्तोस्मिशत्रुभिः॥ नप्रमत्तोननिःस्नेहोविस्मृतानचसक्रिया ॥ ११॥ मयातुहितकामेनयशश्चपरिरक्षता॥ स्नेहप्रसन्नमनसाहितमित्यप्रियंकृतं॥ १२॥ नास्मिन्नर्थेमहाराजत्वंमांप्रियहितेरतं॥ कच्चिल्लघुरिवानार्योदोषतोगंतुमर्हसि॥ १३॥श्रूयतांप्रतिदास्यामियन्निमित्तंमहारथः॥ नदीवेगइवांभोभिःसंयुगेविनिवर्तितः॥१४॥ श्रमंतवावगच्छामिमहतारणकर्मणा॥ नहितेवीर्यसौमुख्यंप्रकर्षेनोपधारये॥१५॥ रथोद्वहनखिन्नाश्वभग्नामेरथवाजिनः॥ दीनाघर्मपरिश्रांतागावोवर्षहताइव॥१६॥निमित्तानिचभूयिष्ठंयानिप्रादुर्भवंतिनः॥ तेषुतेष्वभिपन्नेषुलक्षयाम्यप्रदक्षिणम् ॥ १७॥ देशकालौचविज्ञेयौलक्षणानींगितानिच॥ दैन्यंहर्षश्चखेदश्चरथिनश्चमहाबल॥ १८॥ भिन्नदीवेगइव संयुगे संयुगान्निवर्तितः ॥ १४ ॥ रणकर्मणा युद्धेन ॥ वीर्यसौमुख्यं वीर्यकार्यंप्रति सौमुख्यं वीर्यसौमुख्यं॥प्रकर्षे शत्रोरपेक्षयाधिक्यं ॥ प्रहारमितिपाठे शत्रुविषयकमित्यर्थः ॥१५॥१६॥ निमित्तानि दुर्निमित्तानि अभिपन्नेषु जातेषु अप्रदक्षिणं प्रतिकूलं लक्षयामीतिसंबंधः ॥१७॥ननुसंत्विमानि किंतवैतद्विचारेणेत्याशंक्याह ॥ देशेत्यादिना ॥ लक्षणानि शुभाशुभनिमित्तानि ॥ इंगितानि मुखप्रसादवैवर्ण्यादिचेष्टाश्च दैन्यमनुत्साहः ॥ १८ ॥

स्थलं समं निम्नं नीचं तस्यैवविवरणं समानीत्यादि ॥ अंतरदर्शनं प्रहारायछिद्रदर्शनं ॥ १९ ॥ उपयानापयाने रथस्यरिपुसमीपप्रापणनिवर्तने तत्कालावितियावत् ॥स्थानं स्थैर्येणावस्थानं ॥ प्रत्यपसर्पणं अभिमुखस्थितस्यैवपृष्ठतोपसरणं ॥ रथकुटुंबिना रथनिर्वाहकेनसारथिना॥ २० ॥ रौद्रं क्रूरं खेदंवर्जयता परिहरता ॥ २१ ॥ स्वेच्छ

स्थलनिम्नानिभूमेश्चसमानिविषमाणिच ॥ युद्धकालश्चविज्ञेयःपरस्यांतरदर्शनं॥ १९ ॥ उपयानापयानेचस्थानंप्रत्यपसर्पणम्॥ सर्वमेतद्रथस्थेनज्ञेयंरथकुटुंबिना ॥ २० ॥ तवविश्रामहेतोस्तुतथैषांरथवाजिनाम्॥ रौद्रंवर्जयताखेदंक्षमंकृतमिदंमया॥ २१॥ स्वेच्छयानमयावीररथोयमपवाहितः॥ भर्तुःस्नेहपरीतेनमयेदंयत्कृतंप्रभो॥ २२ ॥ आज्ञापययथातत्त्वंवक्ष्यस्यरिनिषूदन॥ तत्करिष्याम्यहंवीरगतानृण्येनचेतसा ॥ २३॥ संतुष्टस्तेनवाक्येनरावणस्तस्यसारथेः ॥ प्रशस्यैनंवदुर्विधंयुद्धलुब्धोब्रवीदिदं॥ २४॥ रथंशीघ्रमिमंसूतराघवाभिमुखंनय॥ नाहत्वासमरेशत्रून्निवर्तिष्यतिरावणः ॥ २५॥ एवमुक्तारथस्थस्यरावणोराक्षसेश्वरः॥ ददौतस्यशुभंख्येकंहस्ताभरणमुत्तमं ॥ श्रुत्वारावणवाक्यानिसारथिःसन्यवर्तत ॥ २६॥ ततोद्रुतंरावणवाक्यचोदितःप्रचोदयामासहयान्ससारथिः॥ सराक्षसेंद्रस्यततोमहारथःक्षणेनरामस्यरणाग्रतोभवत्॥ २७॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडेपंचाधिकशततमःसर्गः॥ १०५॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

या निमित्तंविना ॥ मयायदिदंकृतं तद्भर्तृस्नेहपरीतेन तद्भावेनैवकृतं॥ २२ ॥ यथा त्वं तत्कार्यस्वरूपंवक्ष्यसि तत्करिष्यामि गतानृण्येन दत्तऋणत्रयेण कापिमनोनबद्धनेत्यर्थः ॥२३॥२४॥२५॥२६॥ महारथइतिकर्मधारयः ॥ रणाग्रतः रणेअग्रतः संमुख इत्यर्थः ॥ रणेपतइतिपाठांतरं ॥ २७॥ कतकरीत्यासप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०पंचाधिकशततमःसर्गः ॥ १०५ ॥ ॥७॥ ॥७॥

अथरावणवैभवंदृष्ट्वा ग्रस्तमिव भगवंतं रामं भगवद्ब्रह्मदत्तरावणवैभवनिवर्तनस्य भगवद्ब्रह्मानुग्रहैकसाध्यत्वात्तदनुग्रहसिद्धये विद्यामंडलऋषिरगस्त्योब्रह्मरूपादित्यहृदयदेवताकत्वादादित्यहृदयाख्यं स्तोत्रमुपदिशतिस्मेत्याह ॥ ततोयुद्धेत्यादि ॥ अस्यस्तोत्रस्यागस्त्यऋषिरनुष्टुप्छंदः आदित्यहृदयभूतोभगवान्ब्रह्मादेवता निरस्ताशेषविघ्नतया ब्रह्मविद्यासिद्धौ सर्वत्रजयसिद्धौचविनियोगः ॥ अस्यषडंगंप्रणवेनरश्मिमतेनमइत्यनेनवा गायत्र्याषडंगमित्यन्ये ॥ ततोयुद्धेत्यादित्वरस्वेत्यंतंस्तोत्रं ॥ एवंभयनाटनंतन्मूलक्रमगस्त्यादुपदेशयहणंलोकानुग्रहाय॥लौकिकस्य जयसाधनवस्तुप्रकाशनार्थमितितत्त्वं ॥ युद्धपरिश्रांतं अनेकाहोरात्रयुद्धपरिश्रांततमिवस्थितंसमरे समरविषये चिंतयाप्रबलो यमरिःकथंजेतव्यइतिचिंतयायुक्तं सारथिनापवाहितं रावणंप्रातर्युद्धायायतोरामसंमुखे समुपस्थितंदृष्ट्वा स्थितं धनुरवष्टभ्यस्थितंरामं ॥१॥ दैवतैः समागम्य मिलित्वा रणं

ततोयुद्धपरिश्रांतंसमरेचिंतयास्थितं॥ रावणंचाग्रतोदृष्ट्वायुद्धायसमुपस्थितं॥ १ ॥ दैवतैश्चसमागम्यद्रष्टुमभ्यागतोरणं॥ उपगम्याब्रवीद्रामममगस्त्योभगवांस्तदा॥ २॥ रामराममहाबाहोश्रृणुगुह्यंसनातनं ॥ येनसर्वानरीन्वत्ससमरेविजयिष्यसे॥ ३॥ आदित्यहृदयंपुण्यंसर्वशत्रुविनाशनं॥ जयावहंजपंनित्यमक्षयंपरमंशिवम् ॥ ४॥ सर्वमंगलमांगल्यंसर्वपापप्रणाशनम्॥ चिंताशोकप्रशमनमायुर्वर्धनमुत्तमम् ॥ ५॥

द्रष्टुमभ्यागतोभगवान्नगस्त्योंतर्यामिभगवत्प्रेरणया देवनियोगतश्च उक्तविशेषणंराममुपागम्य उद्यतिभास्करे ब्रवीत् ॥ २ ॥ किमब्रवीत्तदाह ॥ रामरामेत्यादि ॥ येनस्तोत्रेण सर्वानरीन्विजेष्यसि ॥ तद्गुह्यंरहस्यं सनातनं प्रवाहानादिभूतं अनेनस्वकल्पितत्वनिरासः शृणु ॥ ३ ॥ आदित्यहृदयं ॥ यएषोंतरादित्येहिरण्मयइत्याद्यशेषश्रुतिप्रसिद्धंब्रह्म तद्देवताकत्वात्तदाख्यंस्तोत्रं पुण्यं पुण्यजनकं ॥ अनेनपारत्रिकंफलमुक्तं ॥ सर्वशत्रुविनाशनं ॥ जयावहमित्यैहिकंफलं ॥ जपं जप्यतइतिजपंस्तोत्रं परमफलमाह ॥ अक्षयं परमंशिवं ॥ अपवर्गरूपं तत्प्रदमित्यर्थः ॥ कदात्राह ॥ नित्यं यदिनित्यवत्फलनिरपेक्षं तदा तत्फलमितिभावः ॥ जपेन्नित्यमितिपाठांतरं ॥ ४ ॥ ऐहिकानि फलांतराणि ॥ सर्वमंगलमांगल्यं सर्वमंगलरूपाणामपिमंगलप्रदं ॥ ५ ॥

रश्मिमंतं पंचेंद्रियद्वारानेकज्ञानरश्मिमंतं ज्योतीरूपरश्मिमंतंच ॥ रश्मिशब्दोभक्तवाची तद्वंतं तन्मध्येभासमानमित्यर्थतीर्थआह ॥ रश्मिमतेनमः ॥ १ ॥ समुद्यंतं ॥ लोकान् क्रियासुप्रवर्तयंतं ॥ उदयगिरावुदयंप्राप्तंच ॥ समुद्यतेनमः २ एवंनमोंताएतेऽस्यनमस्कारार्चनमंत्राइतिउच्यंते ॥ देवैः सात्विकवृत्तिभिः असुरैराजसतामसवृत्तिभिश्च नमस्कृतं ॥ साक्षिचैतन्यत्वेननित्यमुपजीवितं ॥ इंद्रविरोचनादीनामविशेषादुपास्यंच ॥ देवासुरनमस्कृतायनमः ३॥ विवस्वान् विशेषेणवसुमान् ॥ पृषोदरादित्वादुकारलोपः ॥ वसुनिधिरित्यर्थः ॥ सकलव्यवहाराधिष्ठानत्वाद्वसुमंतं ॥ स्वोदयेन सकलव्यवहारप्रवर्तकत्वाच्चवसुमत्त्वं ॥ विवस्वतेनमः ४ भास्करं ज्ञानज्ञेयभासःकरोतिइति भास्करं ॥ तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः ॥ भास्करायनमः ५ भुवनानां मूलादिब्रह्मरंध्रांतयोगाधारभूमीनामीश्वरमधिष्ठातारं ॥ भूराद्यशेषभुवनानांप्रकाशकतयेश्वरं

रश्मिमंतंसमुद्यंतंदेवासुरनमस्कृतम्॥ पूजयस्वविवस्वंतंभास्करंभुवनेश्वरं॥ ६॥ सर्वदेवात्मकोह्येषतेजस्वीरश्मिभावनः॥ एषदेवासुरगणान्लोकान्पातिगभस्तिभिः॥ ७॥

च ॥ भुवनेश्वरायनमः ६ ॥६॥ रश्मिमदादिशब्दप्रतिपाद्यस्य ब्रह्मत्वंस्फुटयन्नाह ॥ सर्वेति ॥ हियस्मात्सर्वदेवोपादानकारणत्वादेषसर्वदेवात्मकः ॥ इदंसर्वात्मकत्वोपलक्षणं ॥ सर्वदेवात्मकायनमः ७ तेजस्वी सर्वभासनसमर्थतेजोयुक्तः ॥ तेजस्विनेनमः ८ रश्मिभिर्ज्ञानरश्मिभिः सर्ववस्तुजातंभावयति सत्तास्फूर्तिमत्संपादयतिसः रश्मिभिर्योगिनोभावयति ब्रह्मलोकंप्रापयतीत्यर्थइत्यन्ये ॥ रश्मिभावनायनमः ९ एषएतन्मंडलवर्ती देवासुरगणान् तेषांलोकांश्च गभस्तिभिर्ज्ञानज्ञेयरश्मिभिः पाति ॥ याभिरादित्यस्तपतिरश्मिभिस्ताभिःपर्जन्योवर्षतिइतिश्रुतेर्दृष्टिद्वाराऽन्नहविरादिदानेनदेवादिगणान्लोकान्मनुष्यादींश्चयःपाति ॥ देवासुरगणलोकपालायनमः ॥ अत्रैषपातीत्युक्त्या सूर्यस्यपुरतस्थितत्वनिर्देशेन सूर्योदयकालेएतत्स्तोत्रदानमितिलभ्यते १० ॥ ७॥

एषः एषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषइतिश्रुतेर्योगजनितसाक्षात्कारविषयः ॥ पुरोदृश्यमानश्च ब्रह्मा निस्तुलैश्वर्यविद्यास्रष्टृत्वशक्तिः ॥ ब्रह्मणेनमः ११ विष्णुः स्वसृष्टपरिपालनप्रयोजकतयापरिगृहीतविष्णुमूर्तिर्नारायणः ॥ विष्णवेनमः १२ शिवोःपरिमितकल्याणपुण्यस्वभावः ॥ मृगपरश्वादिचिह्नोभगवान्महादेवश्च ॥ शिवायनमः १३ जीवज्योतिर्द्वारासर्वाणीद्रियाणि स्कदतीतिस्कंदः भगवान्मयूरवाहनश्च ॥ स्कंदायनमः १४ प्रजानां जन्यवस्तूनांस्वामी ॥ स्वशक्तिद्वारासर्वोपादानत्वात् ॥ दशयज्ञायुधचिन्होभगवान्यज्ञेश्वरश्च ॥ प्रजापतयेनमः १५ महेंद्रः ॥ यदिपरमैश्वर्येष्टन् ॥ सर्वधातुभ्यःपरमैश्वर्यकाष्ठांप्राप्तः वज्रहस्तत्वादिचिन्होदेवराजश्च ॥ महेंद्रायनमः १६ धनं

एषब्रह्माचविष्णुश्चशिवःस्कंदःप्रजापतिः ॥ महेंद्रोधनदःकालोयमःसोमोह्यपांपतिः ॥ ८ ॥

चैतन्यं सर्वानुग्रहाय सर्वस्यांतर्ददाति स्थापयतीतिधनदः ॥ अन्नादोवसुदानइत्युक्तसकलफलदःकुबेरश्च ॥ धनदायनमः १७ कालः बुद्धिवृत्तिजातंअपरोक्षतयाकलयतीतिकालः मंडलसंदानुमेयः क्रियापरिच्छेदकश्चकालः कालायनमः १८ यमयतीतियमः सर्वांतर्यामी ॥ यमोवैवस्वतोराजायस्तवैषहृदिस्थितः ॥ तेनचेदविवादस्तेमागंगांमाकुरून्गमः ॥ अविवादोभेदाभावइतिमनुः ॥ पितृपतिश्च ॥ यमायनमः १९ सोमः उमा उःकेवलनिपातः माप्रभा उसर्वदाप्रभयासहितःसोमः भगवानर्धनारीश्वरश्च ॥ सोमःपवतेजनितामतीतामितिश्रुतेः ॥ सर्वकारणं सोमशब्दवाच्यं ॥ उमयाशक्त्या प्रकृत्याख्ययासहितइत्यर्थमन्ये ॥ सोमायनमः २० आपःसत्वं चित्तात्मकं तस्यामंतःकरणोपाधिवशतोनंतस्यपतिः वरुणश्च ॥ अपांपतयेनमः ॥ २१ ॥ ८ ॥

पितरः बीजप्रदाः तद्रूपोयंसर्वेषांबीजप्रदः तासांब्रह्ममहद्योनिरहंबीजप्रदःपितेत्युक्तेः ॥ बहुत्वंपूजार्थं कव्यवाहनादयःपितृदेवताश्च ॥ पितृदेवतायनमः २२ वसुरहमर्थः ॥ अष्टौवसवश्च ॥ वसुमूर्तयेनमः २३ साध्याः ॥ प्राधान्येनयोगिनांप्रसाधनीयत्वात् साध्याः ॥ देवगणविशेषश्चसाध्याः ॥ साध्यमूर्तयेनमः २४ अश्विनौ अश्नोतेर्वन्प्रत्ययांतोश्वशब्दः ॥ सर्वव्याप्तौदेवभिषजौच ॥ अश्विमूर्तयेनमः २५ मरुत् ॥ मृङ्प्राणत्यागेःस्यधातोरुतिप्रत्ययांतंरूपं अनर्थमारकएकोनपंचाशत्संख्यमरुद्गणश्च ॥ मरुन्मूर्तयेनमः ॥ २६ मनुतइतिमनुः सर्वज्ञः आदिराजश्च ॥ मनवेनमः २७ वातीतिवायुः ॥ वागतिगंधनयोः गतिर्ज्ञानं ज्ञापनंच ज्ञाता ज्ञापकश्च पंचवृत्तिःप्राणश्च ॥ वायुमूर्तयेनमः २८ व

पितरोवसवःसाध्याअश्विनौमरुतोमनुः ॥ वा
युर्वन्हिःप्रजाःप्राणऋतुकर्ताप्रभाकरः ॥ ९ ॥

हेर्निःवह्निः स्वेमहिम्निस्वयंप्रतिष्ठितोभूत्वास्वस्मिन्सर्वंसारंवहतीतिवह्निः अग्निश्च ॥ वह्नयेनमः २९ प्रजायंतेजीवात्मनेतिप्रजाः प्रकृष्टजनिमंतोविभूत्यध्यायोक्ताश्चदेवाश्च प्रजारूपायनमः ३० प्राणयतीतिप्राणः नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन ॥ इतरेणतुजीवंतियस्मिन्नेताउपाश्रिताइतिश्रुतेः प्राणयात्राप्रवर्तकःप्राणः ॥ प्राणायनमः३१ ऋतूनां ज्ञानानांकर्ता उपादानं ॥ वसंताद्यृतुकर्तासंवत्सरात्माकालश्च ॥ ऋतुकर्त्रेनमः ३२ ऋतुःसुदर्शनःकालइतिसहस्रनामसुपाठात् ॥ ऋतुरितिषाठे भिन्नंपदमितितीर्थः ॥ कर्ता सकलजगत्कर्ता ॥ प्रभाकरोभास्करवत् ॥ शब्दस्यापिअर्थतादात्म्येनदेवतास्वरूपत्वात् भास्करप्रभाकरयोःशब्दयोःशब्दभेदेनमूर्त्यंतरत्वंज्ञेयं ॥ प्रभाकरायनमः ३३ ॥ ९ ॥

यस्मात्सर्वमादत्तेएतस्मादादित्यइमौपनिषदव्युत्पत्त्याऽशेषविषयभोक्ताआदित्यः मंडलादित्यः मंडलाभिमानीअ दितिपुत्रश्च आदित्यायनमः ३४ षूङ्प्राणिप्रसवे अंतःकर णोपाधिनाऽपरिमितश्चिदात्मवर्गस्रष्टा रश्मिभिःपर्जन्यादिप्रवृत्त्यातत्तदन्नादिस्रष्टा सवित्रेनमः ३५ सर्तेःसूर्यः सर्वगः ॥ सूर्यएकाकीचरतीतिश्रुतेः कर्मप्रेरकोवा ॥ सूर्या यनमः ३६ खंपरमाकाशं हृदयाकाशंचगच्छतीतिखगः ॥ खगायनमः ३७ पुष्णातीतिपूषा स्थितिकर्ता पूष्णेनमः ३८ गभस्तिमान् रश्मिवत्समानार्थः ॥ शब्दभेदान्मूर्तिभे दः॥ यद्वा गभस्तिभिः सर्वव्यापिनीलक्ष्मीस्तद्वान् ॥ यथासर्वगतोविष्णुस्तथैवेयंद्विजोत्तमेतिपराशरस्मृतेः ॥ गभस्तिमतेनमः ३९ सुवर्णसदृशः आत्मलाभान्नपरंविद्यतइति श्रुतेः ॥ सुवर्णसदृशनिधिलाभतुल्यलाभः ॥ आप्राणखात्सर्वएवसुवर्णइतिश्रुतेः ॥ सुवर्णसदृशमूर्तिश्च ॥ सुवर्णसदृशायनमः ४० सुपर्णस्तपनइतिपाठेद्वासुपर्णाइति श्रुतेः सुपर्णत्वंब्रह्मणः ॥ तपतीतितपनइतितीर्थः भानुर्भासकः ॥ भानवेनमः ४१ हिरण्यंतेजःप्रज्ञारूपं तद्रेतोजगदुत्पत्तिबीजंयस्यसः ॥ यद्वाहिरण्यरेतोंडोत्पादकंद्रव्यं

आदित्यःसवितासूर्यःखगःपूषागभस्तिमान् ॥ सुवर्णसदृशोभानुर्हिरण्यरेतादिवाकरः॥ १० ॥
हरिदश्वःसहस्रार्चिःसप्तसप्तिर्मरीचिमान्॥ तिमिरोन्मथनःशंभुस्त्वष्टामार्तंडकोंशुमान्॥ ११ ॥

यस्यसः ॥ यद्वाहिरण्यं तत्साधनं पारदएवरेतोयस्येत्यर्थः ॥ हिरण्यरेतसेनमः ४२ अक्षराधिक्यमार्षं ॥ दिवेत्यव्ययंप्रकाशवाचकं प्रकाशंकरोतीतिदिवाकरः ॥ दिवाकरा यनमः ४३ ॥ १० ॥ हरितोदिशोऽश्नोति व्याप्नोतीतिहरिदश्वः ॥ श्यामवर्णाश्वश्च ॥ हरिदश्वायनमः ४४ सहस्राण्यनंतान्यर्चींषिज्ञानानियस्यसः ॥ यद्वा सहस्रसंख्याका नि अर्चींषिरश्मयोयस्य ॥ सहस्रार्चिषेनमः ४५ सप्तसप्तिः सप्तशीर्षण्याःप्राणाइंद्रियाणिद्वेचक्षुर्षीद्वेश्रोत्रेद्वेनासिकेवाक्चैकेतिसप्तप्राणाःप्रभवंतितस्मादितिश्रुतेः ॥ सप्तप्रा णानां सप्तिःप्रवृत्तिर्यतःसः सप्तसंख्याश्वश्च ॥ हयसैंधवसप्तयइतिकोशः॥ सप्तसप्तयेनमः ४६ मरीमच्छब्दोगभस्तिमच्छब्देनव्याख्यातः॥ मरीचिमतेनमः ४७ अज्ञानलक्षणं तिमिरमुन्मथ्नातीतितिमिरोन्मथनःअंधकारनाशनश्च ॥ तिमिरोन्मथनायनमः ४८ शमपवर्गादिरूपं सुखमस्माद्भवतीतिशंभुः शंभवेनमः ४९ त्वक्षति तनूकरोति भक्तानां उत्पत्तिप्रलयरूपानर्थप्रवाहदुःखमितित्वष्टा देववर्धकिश्च ॥ त्वष्ट्रेनमः ५० मृतमचेतनमंडं ब्रह्मांडंजीवयतीतिमार्तंडः सएवमार्तंडकः ॥ मार्तंडकायनमः ५१ अंशुमान्मरी चिमत्पर्यायः ॥ अंशुमान्सर्वव्यापकः ॥ अशूव्याप्तावितिधातुः ॥ अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणस्थितइतिश्रुतेरितितीर्थः ॥ अंशुमतेनमः ५२ ॥ ११ ॥

हिरण्यगर्भः सकलजगदुत्पत्तिस्थितिलयकर्ता ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपोहिरण्यगर्भः भगवतेहिरण्यगर्भायनमइति द्वादशाक्षरीआदित्यहृदयरहस्यमितिकतकः ॥ ५३ ॥ शिशिरः शीतः सुखस्वभावः शिशिरायनमः ५४ तपनः तपऐश्वर्ये स्वभावतएवसर्वेश्वरइत्यर्थः ॥ तपनायनमः ५५ अहस्करोदिवाकरपर्यायः॥ अहस्करायनमः ५६ रौतिउपदि शति हिरण्यगर्भादिभ्यइतिरविः ॥ योवेदांश्चप्रहिणोतितस्माइतिश्रुतेः॥ रवयेनमः५७ अग्निः कालाग्निरुद्रोगर्भेयस्यसोग्निगर्भः॥ नारायणाद्रुद्रोजायतेतिश्रुतेः ॥ अग्निगर्भा यनमः ५८ दितिर्नाशोनविद्यते यस्याःसा अदितिर्ब्रह्मविद्या तस्याःपुत्रस्तद्भ्यत्वात् आदित्यश्च अदितेःपुत्रायनमः ५९ शंचरवंचशंखः परमानंदगगनात्मेत्यर्थः॥ शंखाय नमः ६० शिशिरंजाड्यमंदबुद्धित्वंनाशयतीतिशिशिरनाशनः हिमनाशकश्च ॥ शिशिरनाशनायनमः ६१ ॥ १२ ॥ व्योमनाथः आकाशकर्ता ॥ आत्मनआकाशःसं

हिरण्यगर्भःशिशिरस्तपनोहस्करोरविः ॥ अग्निगर्भोदितेःपुत्रःशंखःशिशिरनाशनः ॥ १२॥
व्योमनाथस्तमोभेदीऋग्यजुःसामपारगः ॥ घनवृष्टिरपांमित्रोविंध्यवीथीप्लवंगमः॥ १३॥

भूतइतिश्रुतेः ॥ व्योमनाथायनमः ६२ तमोभेदीतिमिरोन्मथनपर्यायः ॥ तमोभेदिनेनमः ६३ ऋगादीनांपारस्तत्तदुपनिषत्तद्रतस्तदेकप्रतिपाद्यः ॥ ऋग्यजुःसामपारगा यनमः ६४ घनाऽधिकावृष्टिः सकलकर्मफलदानरूपायस्मात्सः ॥ घनासंपूर्णावृष्टिर्यस्मादितिच ॥ घनवृष्टयेनमः ६५ अपांसात्विकानांमित्रश्चैतन्यदानेनोपकर्ताऽपांमित्रः जलानामुत्पादकश्च ॥ अपांमित्रायनमः ६६ विंध्यं गहनं दुर्गं ॥ एवंचदुर्गेसौषुम्ने ब्रह्मनाडीमार्गे प्लवंगमः शीघ्रगंता किंचविंध्यवीथीसूर्यमार्गस्तेनशीघ्रगंताच ॥ विंध्यवी थीप्लवंगमायनमः ६७ ॥ १३ ॥

आतपी आसमंतात्तपोजगन्निर्माणसंकल्पः सोस्यास्तीत्यातपी ॥ तपआलोचने ॥ आतपिनेनमः ६९ मंडलंकिरणसमूहस्तद्वान् ॥ यद्वा मंड्यतेनेनेतिमंडलं कौस्तुभादि तद्वान् ॥ मंडलिनेनमः ६९ मृत्युः सर्वमृत्युसंपादकः ॥ अमुमाद्दुःपरंमृत्युमितिश्रुतेः ॥ मृत्यवेनमः ७० पिंगलः पिंगलनाडीप्रवर्तनेनकर्ममार्गप्रवर्तकइत्यर्थः ॥ पीतवर्णश्च ॥ पिंगलायनमः ७१ सर्वतापनः सर्वसंहर्ता ॥ तपदाहे ॥ सर्वतापनायनमः ७२ कविः सर्वज्ञः ॥ कवयिताच ॥ कवयेनमः ७३ विश्वोविश्वरूपः ॥ विश्वमेवेदंपुरुषइतिश्रुतेः ॥ विश्वस्मैनमः ७४ महत्तेजःस्वरूपंयस्यसः ॥ महातेजसेनमः ७५ रक्तः पालनेनसर्वरंजकः रक्तवर्णश्च ॥ रक्तायनमः ७२ सर्वभवोद्भवः सर्वकार्यवर्गोत्पत्तिहेतुः ॥ सर्वभवोद्भवायनमः ७७ ॥ १४ ॥ नक्षत्रादीनामंतर्यामितयाऽधिपःप्रवर्तकः ॥ नक्षत्रग्रहताराधिपायनमः ७८ विश्वभावनः सर्वोद्भवपर्यायः ॥ विश्वभावनायनमः ७९ तेजसामप्यादितेजसामपिसत्तास्फूर्तिसाधकचिन्मयतेजोरूपः ॥ येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइतिश्रुतेः ॥ तेजसामपितेजस्विनेनमः ८० द्वादशात्मन् द्वादशमासस्वरूपप्रागनुक्रांतसर्व

आतपीमंडलीमृत्युःपिंगलःसर्वतापनः॥ कविर्विश्वोमहातेजारक्तःसर्वभवोद्भवः॥ १४॥ नक्षत्रग्रहताराणामधिपोविश्वभावनः॥ तेजसामपितेजस्वीद्वादशात्मन्नमोस्तुते॥ १५॥ नमःपूर्वायगिरयेपश्चिमायाद्रयेनमः॥ ज्योतिर्गणानांपतयेदिनाधिपतयेनमः॥ १६॥ जयायजयभद्रायहर्यश्वायनमोनमः॥ नमोनमःसहस्रांशोआदित्यायनमोनमः॥ १७॥

मूर्तिरूपाय तुभ्यंनमइत्यर्थः ॥ द्वादशात्मनेनमः ८१ ॥ १५ ॥ पूर्वायगिरये तदंतर्यामिणेइत्यर्थः ॥ पूर्वायगिरयेनमः८२ एवंपश्चिमायाद्रयेइति ॥ पश्चिमायाद्रयेनमः८३ ज्योतिर्गणानांपतये नक्षत्रग्रहताराधिपपर्यायः ॥ ज्योतिर्गणानांपतयेनमः ८४ दिनाधिपतयेइतिदिवाकरपर्यायः ॥ दिनाधिपतयेनमः ॥ ८५ ॥ १६ ॥ जयाय ब्रह्मलोकांतसकलजयप्रदाय जयाख्यब्रह्मद्वारपालमूर्तयेच ॥ जयमूर्तयेनमः ८६ जयभद्राय ब्रह्मलोकादिजयप्राप्यंयद्भद्रं भूमानंदस्तदात्मकाय जयभद्राख्यद्वितीयद्वार पालमूर्तयेच ॥ जयभद्रायनमः ८७ इमावेवशापवशतोऽवतीर्णौ ॥ रावणकुंभकर्णौ ॥ हर्यश्वोहरिदश्वपर्यायः ॥ हर्यश्वायनमः ८८ सहस्रांशोइति सहस्रार्चिःपर्यायः ॥ सहस्रमनंताजीवाअंशवोंशायस्यसः ॥ ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतइतिस्मृतेः ॥ सहस्रांशवेनमः ८९ आदरातिशयायनमःशब्दस्यद्विरुक्तिः ॥ आदित्येतिनाम्नःप्राधान्यबोधनायतस्याद्विरुक्तिः आदित्यायनमः ९० ॥ १७ ॥

उग्राय इंद्रियनियहकाय रुद्ररूपायच ॥ उग्रायनमः ९१ वीराय इंद्रियप्रवर्तनेस्वतंत्राय ॥ त्रिपुरसंहारक्षमपराक्रमयुतायच ॥ वीरायनमः ९२ सारं प्रणवस्तत्प्रतिपाद्याय॥ सारंगायनमः ९३ पद्मं हृदयकमलं वाप्तंचपद्मंतद्बोधकाय ॥ पद्मप्रबोधायनमः ९४ प्रचंडाय सर्वसमर्थाय अतिकोपनायच ॥ प्रचंडायनमः ९५ ॥ १८ ॥ ब्रह्मेशानाच्युतानांसृष्टिसंहारस्थितिकर्तृणामीशाय स्वामिने ॥ सृष्टिस्थित्यंतकरणींब्रह्मविष्णुशिवात्मिकां ससंज्ञांयातिभगवानेकएवजनार्दनइतिस्मृतेः ॥ प्रातरादौब्रह्माच्युतेशानश्च ब्रह्मेशानाच्युतेशायनमः ९६ सूरः सूर्यपर्यायः ॥ सूरायनमः ९७ आदित्यस्यांतरंवर्चोज्ञानं तद्रूपाय ॥ आदित्यवर्चसेनमः ९८ भास्वते चिच्चित्प्रकाशवते ॥ भास्वतेनमः ९९ सर्वभक्षाय सर्वविषयजातंभक्षयतीतिसर्वभक्षस्तस्मै ॥ यस्यब्रह्मचक्षत्रंचोभेभवतओदनइतिश्रुतेः ॥ सर्वभक्षायनमः १०० रुद्रुःखं तन्मूलौरागद्वेषौ तन्मूलाज्ञानंच विद्रावयतीतिरुद्रस्तस्येदंरौद्रं अज्ञानसंहारसमर्थज्ञानाकारायेत्यर्थः ॥ रौद्रवपुषेनमः १०१॥१९॥ तमोघ्नहिमोघ्नौ तिमिरोन्मथनशिशिरनाशनपर्यायौ॥ तमोघ्नायनमः १०२

नमउग्रायवीरायसारंगायनमोनमः॥ नमःपद्मप्रबोधायप्रचंडायनमोस्तुते ॥ १८ ॥ ब्रह्मेशानाच्युतेशायसूरायादित्यवर्चसे॥ भास्वतेसर्वभक्षायरौद्रायवपुषेनमः॥ १९॥ तमोघ्नायहिमघ्नायशत्रुघ्नायामितात्मने॥ कृतघ्नघ्नायदेवायज्योतिषांपतयेनमः॥ २०॥ तप्तचामीकराभायहरयेविश्वकर्मणे॥ नमस्तमोभिनिघ्नायरुचयेलोकसाक्षिणे॥ २१॥

हिमघ्नायनमः १०३ शत्रुर्देहाहंभावः निजतत्त्वभगवदनुसंधानजसौख्येन तस्यशातनात् ॥ तस्यहंता रिपुक्रणगदादिहंताच ॥ शत्रुघ्नायनमः १०४ अमितात्मने कालदेशपरिच्छेदरहितस्वरूपाय ॥ अमितात्मनेनमः १०५ कृतघ्नघ्नाय कृतंचेतनत्वलक्षणं ॥ भगवत्कृतमुपकारंघ्नंतिविस्मरंतितेकृतघ्नाभगवद्विमुखाअज्ञाः संसारिणस्तान्संसारानर्थप्रापणेनहंतितादृशाय ॥ कृतघ्नघ्नायनमः१०६ देवाय चिदानंदज्योतिःस्वरूपायाजागतकृत्यस्यनिजोदयेनप्रवर्तनशीलश्च॥ देवायनमः१०७ ज्योतिषांपतयेइति ज्योतिर्गणानांपतयेइत्येतत्पर्यायः ॥ ज्योतिषांपतयेनमः १०८ ॥ २० ॥ तप्तचामीकराभाय सुवर्णसदृशायेत्येतत्पर्यायः ॥ तप्तचामीकराभायनमः १०९ हरत्यशेषमज्ञानंतत्कार्यंचेतिहरिस्तस्मै ॥ हरयेनमः ११० विश्वंसर्वंकर्मयस्यतस्मै ॥ सर्वकर्मासर्वकामइतिस्मृतेः ॥ विश्वकर्मणेनमः १११ तमोभिनिघ्नस्तमोनिघ्नपर्यायः ॥ तमोभिनिघ्नायनमः ११२ रुचये चिल्लक्षणदीप्तिमते ॥ रुचयेनमः ११३ लोक्यतइतिलोकोदृश्यप्रपंचस्तत्साक्षिणे साक्षात्तद्द्रष्ट्रे लोकानांपापपुण्यकर्मसाक्षिणेच ॥ लोकसाक्षिणेनमः ११४ ॥ २१ ॥

एषइत्युक्तार्थः ॥ भूतंप्रपंचं प्रतिसृष्टि नाशयति भूतं प्राणिजातं तत्तदायुरंतेनाशयति स्वदिनांतेचनाशयति तेन ॥ भूतनाशायनमः ११५ तमेव उक्तमेव उक्तभूतं जागरादौ अहरादौच सृजति ॥ भूतस्रष्ट्रेनमः ११६ प्रभुः प्रकर्षेण स्वशक्तिवैभवेन ॥ सकलप्रपंचात्मनाभवतीतिप्रभुः ॥ सकलप्रपंचस्यसाक्षादधिष्ठाताच ॥ प्रभवेनमः ११७ पायति शोषयति गभस्तिभिः ॥ पायतेनमः ११८ तपति नाशयति ॥ तपतेनमः ११९ वर्षति सृजति ॥ वर्षतेनमः १२० ॥ २२ ॥ एषकरणेषु सुप्तेषु उपरतेषु स्वयमनुपरतशक्तिर्नित्यचिद्रूपोजागर्ति ॥ निजमंडलादर्शनतःप्राणिषु सुप्तेषु तदगोचरदेशस्थे स्वमंडलेजागर्तिचसुप्तेषु ॥ जायतेनमः १२१ भूतेषुपरिनिष्ठितः अंतर्यामितयास्थितः ॥ भूतेषुपरिनिष्ठितायनमः १२२ अग्नयः पंचेंद्रियलक्षणाः पंचाग्नयस्तेषु होत्रंहोमस्तत्तद्विषयानुभवरूपः॥अग्निहोत्रायनमः १२३ अग्निहोत्रिणां बाह्याभ्यंतराग्निहोत्रानुष्ठातॄणां प्राप्यं यत्स्वर्गापवर्गरूपंफलं तत्प्रदश्च ॥ अग्निहोत्रिणांफलदायनमः १२४ ॥ २३ ॥ देवाः क्रतुदेवाः अष्टौवसवएकादशरुद्रेत्यादिक्रमेणोपदिष्टास्त्रयस्त्रिंशद्देवाः ॥

नाशयत्येषवैभूतंतमेवसृजतिप्रभुः ॥ पायत्येषतपत्येषवर्षत्येषगभस्तिभिः ॥ २२ ॥ एषसुप्तेषुजागर्तिभूतेषुपरिनिष्ठितः ॥ एषचैवाग्निहोत्रंचफलंचैवाग्निहोत्रिणां ॥ २३ ॥ देवाश्चक्रतवश्चैवक्रतूनांफलमेवच ॥ यानिकृत्यानिलोकेषुसर्वेषुपरमप्रभुः ॥ २४ ॥ एनमापत्सुकृच्छ्रेषुकांतारेषुभयेषुच ॥ कीर्तयन्पुरुषःकश्चिन्नावसीदतिराघव ॥ २५ ॥

क्रतवः सोमाद्यश्वमेधांताः॥क्रतुफलं श्रुत्युक्तंस्वर्गादि॥किंचसर्वेषुलोकेषु प्राणिषु यानिकृत्यानि क्रियास्तत्साधनानिच ऋत्विग्यजमानसमिदाज्यपश्वादीनि तैर्निजभक्तद्विजानांसंघटने परमप्रभुः परमसमर्थः ॥ परमसमर्थायभगवतेब्रह्मणेनमः १२५ एवंपंचविंशत्युत्तरशतसंख्याभगवत्पूजारहस्यनाममंत्राइतिकल्पकः ॥ सर्वदेवात्मकोह्येषइत्यारभ्यलोकसाक्षिणेइत्यंताष्टोत्तरशतसंख्याएवादित्यहृदयस्तोत्रनाममंत्राइतितीर्थः ॥ २४ ॥ एवंकथितस्यस्तोत्रस्यफलमाह ॥ एनमिति ॥ आदित्यहृदयस्तवंकीर्तयन् आपदादिषु कश्चिदपिद्विजोनावसीदति नदुःखनिमग्नोभवति ॥ यद्वैनमादित्यहृदयार्थंभूतंसूर्यमापदादिनिमित्तेषु उक्तैर्नाममंत्रैर्विशिष्यकीर्तयन् स्तुवन्नावसीदति॥ अत्रापदकालमृत्युः कृच्छ्रं ज्वरादिदुःखं भयंचोरादिनिमित्तं ॥ २५ ॥

यदेवमतःपूजयस्वैनंआदित्यहृदयार्थं ॥ देवदेवं देवानां ब्रह्मविष्णुरुद्राणामपिदेवं उपास्यं जगतां जनिस्थितिधर्मिणां भूरादिलोकानां संसारमात्रस्यचपतिं ॥ एतदादित्यहृदयंस्तोत्रं त्रिगुणितं संजातत्रिगुणंयथातथा जप्त्वाविजयिष्यति विजेष्यति रिपून्जनइतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ नष्टशोकोनष्टोरावणविषयचिंतारूपःशोकोयस्यसः ॥ २८ ॥ इदंशीघ्रसिद्धिकरंस्तोत्रंजप्त्वा हृष्टात्माप्रातर्युद्धायागतंरावणंप्रेक्ष्य जयार्थंमनसाभगवंतमगमत् ध्यातवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ अथरविः रामंनिरीक्ष्य निशाचरपतिसंक्षयं तत्का

पूजयस्वैनमेकाग्रोदेवदेवंजगत्पतिं ॥ एतत्त्रिगुणितंजप्त्वायुद्धेषुविजयिष्यति ॥ २६ ॥ अस्मिन्क्षणेमहाबाहोरावणंत्वंजहिष्यसि ॥ एवमुक्काततोगस्त्योजगामसयथागतं ॥ २७ ॥ एतच्छ्रुत्वामहातेजानष्टशोकोऽभवत्तदा ॥ धारयामाससुप्रीतोराघवःप्रयतात्मवान् ॥ २८ ॥ आदित्यंप्रेक्ष्यजप्त्वेदंपरंहर्षमवाप्तवान् ॥ त्रिराचम्यशुचिर्भूत्वाधनुरादायवीर्यवान् ॥ २९ ॥ रावणंप्रेक्ष्यहृष्टात्माजयार्थंसमुपागमत् ॥ सर्वयत्नेनमहताव्रतस्तस्यवधेऽभवत् ॥ ३० ॥ अथरविरवदन्निरीक्ष्यरामंमुदितमनाःपरमंप्रहृष्यमाणः ॥ निशिचरपतिसंक्षयंविदित्वासुरगणमध्यगतोवचस्त्वरेति ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० यु० षष्ठोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सारथिःसरथंदृष्ट्वःपरंसैन्यप्रधर्षणम् ॥ गंधर्वनगराकारंसमुच्छ्रितपताकिनं ॥ १ ॥ युक्तंपरमसंपन्नैर्वाजिभिर्हेममालिभिः ॥ युद्धोपकरणैःपूर्णंपताकाध्वजमालिनम् ॥ २ ॥ ग्रसंतमिवचाकाशंनादयंतंवसुंधरां ॥ प्रणाशंपरसैन्यानांस्वसैन्यस्यप्रहर्षणं ॥ ३ ॥

लंविदित्वा स्वलीलामूर्त्या सुरगणमध्यगतःसन् साक्षात्त्वरेतिवचोऽवदत् ॥ ३१ ॥ कनक० ॥ ९८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेयुद्धकांडे षष्ठोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ • ससारथिः रावणस्यसारथिःदृष्टःसन् उच्यमानगुणंरथंचोदयामासेत्यन्वयः ॥ गंधर्वनगराकारं तद्वदाश्चर्यदर्शनं ॥ १ ॥ परमसंपन्नैः परमैःरथवहनोचिताश्वगुणैर्जवादिभिः संपन्नैः पताकाध्वजानांमालाऽस्मिन्नस्तितं ॥ अनेनध्वजबाहुल्यमुक्तं ॥ समुच्छ्रितपताकिनमित्यनेनच तदौन्नत्यमुक्तं ॥ २ ॥ प्रणाशं प्रणाशकरं ॥ ३ ॥

द्वितीयरथसारथिशब्दौअनेकविशेषणव्यवधानात्पूर्वोक्ताविस्मरणार्थौ तदनुवादकावेव ॥४॥५॥ तडित्पताकागहनं तडित्तुल्यपताकाभिर्गहनं संकीर्णं दर्शितेंद्रायुधप्रभंदर्शि
ताइंद्रायुधस्यप्रभा येनतं ॥ दर्शितेंद्रायुधायुधमितिपाठे ॥ दर्शितानींद्रायुधेनसदृशान्यायुधानि येनतमित्यर्थः ॥६॥७॥ वज्राभिहृष्टस्य वज्राभिहतस्य दीर्यतोगिरेःस्वनस्य सद
शस्वनं बालचंद्रवन्नतं ॥८॥९॥ यथानुभूयमानप्रकारेणापसव्यं प्रदक्षिणं महता रथवेगेन पतताऽनेनरावणेन समरेआत्मानं मांहंतुमतिःकृता प्रथमप्रादक्षिण्येन रथसंचारलक्ष

रावणस्यरथंक्षिप्रंचोदयामाससारथिः॥ तमापतंतंसहसास्वनवंतंमहाध्वजं ॥ ४ ॥ रथंराक्षसराजस्यनरराजोददर्शह॥ कृष्णवाजि
समायुक्तंयुक्तंरौद्रेणवर्चसा ॥५॥ दीप्यमानमिवाकाशेविमानंसूर्यवर्चसं॥ तडित्पताकागहनंदर्शितेंद्रायुधायुधं॥६॥ शरधाराविमु
चंतंयाराधरमिवांबुदम्॥ सदृष्ट्वामेघसंकाशमापतंतंरथंरिपोः ॥ ७॥ गिरेर्वज्राभिहृष्टस्यदीर्यतःसदृशस्वनम्॥ विस्फारयन्वैवेगेन
बालचंद्राननंधनुः॥ ८॥ उवाचमातलिंरामःसहस्राक्षस्यसारथिं॥ मातलेपश्यसंरब्धमापतंतंरथंरिपोः ॥ ९॥ यथापसव्यंपततावेगे
नमहतापुनः॥ समरेहंतुमात्मानंतथाऽनेनकृतामतिः॥ १०॥ तदप्रमादमातिष्ठप्रत्युद्गच्छरथंरिपोः॥ विध्वंसयितुमिच्छामिवायुर्मेघ
मिवोत्थितं॥ ११॥ अविक्लवमसंभ्रांतमव्यग्रहृदयेक्षणं॥ रश्मिसंचारनियतंप्रचोदयरथंद्रुतं ॥ १२ ॥ कामंनत्वंसमाधेयःपुरंदर
रथोचितः॥ युयुत्सुरहमेकाग्रःस्मारयेत्वांनशिक्षये ॥ १३॥ परितुष्टःसरामस्यतेनवाक्येनमातलिः॥ प्रचोदयामासरथंसुरसारथिरु
त्तमः॥ १४॥

णसुनिमित्तसंपादनेनेतिशेषः ॥१०॥ तत्तस्मादप्रमादं सावधानत्वं आतिष्ठासनस्थैर्येणरिपोःरावणस्यरथंप्रति प्रत्युद्गच्छ प्रादक्षिण्येनैं
वेतिशेषः ॥ ११ अविक्लवादिचतुर्गुणयुक्तंयथातथा द्रुतंरथंप्रचोदय ॥ अविक्लवत्वमभीरुत्वं ॥ असंभ्रांतं रणक्षोभादक्षुभितचित्तत्वं ॥ अव्यग्रमश्वीयहृदयेक्षणंयत्र रश्मि
संचारनियतं रश्मिसंचारैर्नैपुण्यं तत्तत्कालानुगुण्येन संयमनमोचनव्यवस्थावत्त्वं ॥१२॥ यस्मात्पुरंदररथोचितस्त्वंयद्यपि कामंनसमाधेयः नशिक्षणीयः अथापि युयुत्सुरे
कायोहंस्मारये सहजंसारथ्यकर्मस्मारये नशिक्षये ॥ १३ ॥ १४ ॥

अपसव्यं प्रदक्षिणप्रचारं व्यधूनयत् अकंपयत् ॥१५॥ रथेनप्रतिमुखं संमुखं रथप्रतिमुखं ॥ १६ ॥ धर्षणेनामर्षितः रोषेणसह धैर्यं युद्धारंभटीं लंभयन् प्रामुवन् ॥
इंद्रस्येदंऐंद्रं शरासनंजग्राह ॥ किंचैंद्रंपारमेश्वरं इदिपरमैश्वर्यइत्युक्तेः निजायुधंजग्राहेत्यर्थः ॥ १७ ॥ तत्तदामहद्युद्धमुपोढमारब्धमभूत् ॥ १८ ॥ द्वाभ्यांरथाभ्यांप्रवर्तितं
द्वयोरथयोरिदंवा द्वैरथंयुद्धं द्रष्टुं समीयुर्मिलित्वागताः ॥ १९ ॥ २० ॥ उत्पातानाह ॥ ववर्षेति ॥ मंडलिनोवातावात्यारूपाइत्यर्थः तीव्रास्तीव्रवेगाः ॥ व्यपसव्यं विगतम

अपसव्यंततःकुर्वन्रावणस्यमहारथं॥ चक्रसंभूतरजसारावणंव्यवधूनयत्॥ १५ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवस्ताम्रविस्फारितेक्षणः॥ रथ
प्रतिमुखंरामंसायकैरवधूनयत्॥ १६॥ धर्षणामर्षितोरामोधैर्यरोषेणलंभयन्॥ जग्राहसुमहावेगमैंद्रंयुधिशरासनं ॥ १७॥ शरांश्च
सुमहावेगान्सूर्यरश्मिसमप्रभान् ॥ तदुपोढंमहद्युद्धमन्योन्यवधकांक्षिणोः ॥ परस्पराभिमुखयोर्हतयोरिवसिंहयोः॥ १८॥ ततोदे
वाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चैवपरमर्षयः॥ समीयुर्द्वैरथंद्रष्टुंरावणक्षयकांक्षिणः ॥ १९ ॥ समुत्पेतुरथोत्पातादारुणारोमहर्षणाः ॥ रावणस्य
विनाशायराघवस्योदयायच ॥ २० ॥ ववर्षरुधिरंदेवोरावणस्यरथोपरि॥ वातामंडलिनस्तीव्राव्यपसव्यंप्रचक्रमुः॥ २१॥ महद्गृध्र
कुलंचास्यभ्राममाणंनभस्थले॥ येनयेनरथोयातितेनतेनप्रधावति॥ २२ ॥ संध्ययाचावृतालंकाजपापुष्पनिकाशया॥ दृश्यतेसंप्र
दीप्तेवदिवसेपिवसुंधरा॥ २३॥ सनिर्घातामहोल्काश्चसंप्रपेतुर्महास्वनाः ॥ विषादयंस्तेरक्षांसिरावणस्यतदाहिताः ॥ २४॥ रावणं
श्चयतस्तत्रप्रचचालवसुंधरा॥ रक्षसांचप्रहरतांगृहीताइवबाहवः॥ २५॥

पसव्यं प्रदक्षिणंयथातथा वामावर्ताइत्यर्थः ॥ २१ ॥ येन
येनेति मार्गेणेत्यर्थः ॥ गृध्रकुलस्य मृतमांसभोजिनोरावणेनसहागमनेन रावणस्यासन्नमरणंसूच्यते ॥ २२ ॥ जपापुष्पनिकाशया संध्ययावृतालंका संप्रदीप्तेवदृश्यते ॥
अकालेपीतिशेषः ॥ तदेवाह दिवसेपीति ॥ वसुंधरेतिलंकाविशेषणं ॥ २३ ॥ संप्रपेतुः रावणस्यपुरस्तादितिशेषः ॥ तदातस्मिन्काले ॥ अहिताः अनर्थसूचकाः ॥ २४॥
वसुंधरा लंकापर्यंतभूः गृहीताइवेतिभयात्स्तब्धाइतिशेषः ॥ २५ ॥

पर्वतस्यधातवइवताम्रादिरूपाः सूर्यस्यरश्मयोरावणस्याग्रेपतिताःसंतोदृश्यंतइतिसंबंधः॥२६॥ अस्यमुखमीक्षंत्यइत्यन्वयः॥२७॥ दृष्टिविलोपनं अशक्योद्वीक्षणत्वं ॥२८॥ इंद्राशनयइत्यनेनआयुधाशनिव्याख्यत्तिः ॥२९॥३०॥ तद्रथं रावणरथंप्रति ॥३१॥ तुल्यमग्निंचवारिच जघनेभ्यइत्यायुक्तप्रकारेणेतिशेषः ॥३२॥ ॥३३॥३४॥ परमसंत्र

ताम्राःपीताःसिताःश्वेताःपतिताःसूर्यरश्मयः॥ दृश्यंतेरावणस्याग्रेपर्वतस्येवधातवः॥ २६॥ गृध्रैरनुगताश्चास्यवमंतोज्वलनंमुखैः॥ प्रणेदुर्मुखमीक्षंत्यःसंरब्धमशिवंशिवाः॥ २७॥ प्रतिकूलंववौवायूरणेपांसून्समुत्किरन्॥ तस्यराक्षसराजस्यकुर्वन्दृष्टिविलोपनं॥ ॥ २८॥ निपेतुरिंद्राशनयःसैन्येचास्यसमंततः॥ दुर्विषह्यस्वराघोरंविनाजलधरोदयं ॥ २९॥ दिशश्चप्रदिशःसर्वाबभूवुस्तिमिरावृ ताः॥ पांसुवर्षेणमहतादुर्दर्शंचनभोभवत् ॥ ३० ॥ कुर्वत्यःकलहंघोरंशारिकास्तद्रथंप्रति ॥ निपेतुःशतशस्तत्रदारुणादारुणारुताः ॥ ३१ ॥ जघनेभ्यःस्फुलिंगाश्चनेत्रेभ्योश्रूणिसंततं ॥ मुमुचुस्तस्यतुरगास्तुल्यमग्निंचवारिच ॥ ३२ ॥ एवंप्रकाराबहवःसमुत्पाताभ यावहाः॥ रावणस्यविनाशायदारुणाःसंप्रजज्ञिरे ॥ ३३ ॥ रामस्यापिनिमित्तानिसौम्यानिचशिवानिच॥ बभूवुर्जयशंसीनिप्रादु र्भूतानिसर्वशः॥ ३४॥ निमित्तानीहसौम्यानिराघवस्यजयायवै॥ दृष्ट्वापरमसंहृष्टोहतंमेनेचरावणं॥ ३५ ॥ ततोनिरीक्ष्यात्मगता निराघवोरणेनिमित्तानिनिमित्तकोविदः ॥ जगामहर्षंचपरांचनिर्वृतिंचकारयुद्धेत्यधिकंचविक्रमं॥ ३६॥ इ०वा०यु०सप्तोत्तरश ततमःसर्गः॥ १०७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःप्रवृत्तंसुक्रूरंरामरावणयोस्तदा॥ सुमहद्वैरथंयुद्धंसर्वलोकभयावहं॥ १ ॥ ततोराक्ष ससैन्यंचहरीणांचमहद्बलं॥ प्रगृहीतप्रहरणंनिश्चेष्टंसमवर्तत ॥२॥ संप्रयुद्धौतुतौदृष्ट्वाबलवन्नरराक्षसौ॥ व्याक्षिप्तहृदयाःसर्वेपरंवि स्मयमागताः॥ ३॥ ष्टोलक्ष्मणोमातलिर्वैतिशेषः॥ २५॥ २६॥ इति०वा०यु०सप्तोत्तरशततमःसर्गः॥ १०७॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ द्वैरथंव्याख्यातं सुमहत् अनेकदि नव्यापि ॥ १ ॥ प्रतिगृहीतप्रहरणमपि निश्चेष्टंसमवर्तत निवृत्तोद्योगमवतिष्ठत तयुद्धदर्शनपारवश्यादितिशेषः ॥२॥ तदेवाह ॥ संप्रयुद्धाविति ॥ सम्यक्युद्धारंभप्रवृत्तौ ॥ ३ ॥

भुजैरुपलक्षिताइतिशेषः॥ नाभिजग्मुःप्रहर्तुंपरस्परमितिशेषः॥ ४॥ विस्मिताक्षाणां विस्मयपरवशेंद्रियाणां हरिरक्षसामितिशेषः॥ चित्रमिव चित्रलिखितमिव ॥५॥कृतबुद्धी युद्धविषयेनिश्चितबुद्धी अभीतवदभीताहौ ॥६ ॥ निश्चयमाह ॥ जेतव्यमितिमर्तव्यमिति ॥ मृत्युरूपशत्रौ प्रहर्तव्यमित्यर्थइतिकतकः॥ इतिधृतौ एवंनिश्चयवंतौ अदर्शय

नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः॥ तस्थुःप्रेक्ष्यचसर्वंतेनाभिजग्मुःपरस्परं॥४॥ रक्षसांरावणंचापिवानराणांचराघवं॥ पश्यतां विस्मिताक्षाणांसैन्यंचित्रमिवाबभौ॥ ५॥ तौतुतत्रनिमित्तानिदृष्ट्वाराघवरावणौ॥ कृतबुद्धीस्थिरामर्षौयुयुधातेत्यभीतवत्॥ ६॥ जेतव्यमितिकाकुत्स्थोमर्तव्यमितिरावणः॥ धृतौस्ववीर्यसर्वस्वंयुद्धेदर्शयतांतदा॥७॥ ततःक्रोधाद्दशग्रीवःशरान्संधायवीर्यवान्॥ मुमोचध्वजमुद्दिश्यराघवस्यरथेस्थितं॥ ८ तेशरास्तमनासाद्यपुरंदररथध्वजं॥ रथशक्तिंपरामृश्यनिपेतुर्धरणीतले॥ ९॥ ततोरामो पिसंक्रुद्धश्चापमाकृष्यवीर्यवान्॥ कृतप्रतिकृतंकर्तुमनसासंप्रचक्रमे॥ १०॥ रावणध्वजमुद्दिश्यमुमोचनिशितंशरं॥ महासर्पमि वासह्यंज्वलंतंस्वेनतेजसा॥ ११॥ रामश्चिक्षेपतेजस्वीकेतुमुद्दिश्यसायकं॥ जगामसमहींभित्त्वादशग्रीवध्वजंशरः॥ १२॥ सनि कृत्तोपतद्भूमौरावणस्यंदनध्वजः॥ ध्वजस्योन्मथनंदृष्ट्वारावणःसमहाबलः॥ १३॥ संप्रदीप्तोभवत्क्रोधादमर्षात्प्रदहन्निव॥ सरोष वशमापन्नःशरवर्षंववर्षह॥ १४॥ रामस्यतुरगान्दीप्तैःशरैर्विव्याधरावणः॥ तेदिव्याहरयस्तत्रनास्खलन्नापिबभ्रमुः॥ १५॥ बभू वुःस्वस्थहृदयाःपद्मनालैरिवाहताः॥ तेषामसंभ्रमंदृष्ट्वावाजिनांरावणस्तदा॥ १६॥ भूयएवसुसंक्रुद्धःशरवर्षमुमोचह॥ गदाश्चप रिघांश्चैवचक्राणिमुशलानिच॥ १७॥

तामितिछेदः॥ ७॥ ८॥ रथशक्तिं दिव्यरथवैभवं रथावयवविशेषंवा परामृश्य प्राप्य तन्महिम्नाकेवलंधरणीतलेपेतुः॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ स्खलनाद्यभावेस्वस्थहृदयेचहेतुर्दिव्याइति॥ १५॥ पद्मनालैः पद्मदंडैः॥ १६॥ १७॥

गिरिशृंगादीनांपातनंकृतस्तत्राह ॥ मायाविहितमिति ॥ एतद्गिरिवृक्षादिवर्षं शस्त्रवर्षमुक्तगदादिशस्त्रवर्षं ॥ १८ ॥ भीमःप्रतिस्वनोयस्मिन्तत् ॥ नैकशस्त्रमयं नानाशस्त्रप्रचुरं तद्वर्षं प्रयुक्तशस्त्रवर्षं ॥ १९ ॥ राघवरथंविमुच्य क्रोधातिशयेनयुक्तत्वाल्लक्ष्यभूतं रामरथमतिक्रम्य वानरेबलेऽपतत् ॥ २० ॥ निःसंगेन प्राणाशासंगरहितेन ॥ तत्परं तदनंतरं व्यायच्छमानं व्यायच्छंतं प्रवर्तयंतं ॥ २१ ॥ २२॥२३॥ शरबद्धं शररचितं द्वितीयमंबरमित्यर्थः ॥ भास्वत् भासमानं ॥ नानिमित्तः निमित्तंलक्ष्यमप्राप्यवर्तमानोना

गिरिशृंगाणिवृक्षांश्चतथाशूलपरश्वधान् ॥ मायाविहितमेतत्तुशस्त्रवर्षमपातयत् ॥ सहस्रशस्तदाबाणानभ्रांतहृदयोद्यमः ॥ १८ ॥
तुमुलंत्रासजननंभीमंभीमप्रतिस्वनं ॥ तद्वर्षमभवद्युद्धेनैकशस्त्रमयंमहत् ॥ १९ ॥ विमुच्यराघवरथंसमंताद्वानरेबले ॥ सायकैरंतरि
क्षंचचकारसुनिरंतरम् ॥ २० ॥ मुमोचचदशग्रीवोनिःसंगेनांतरात्मना ॥ व्यायच्छमानंतंदृष्ट्वातत्परंरावणंरणे ॥ २१ ॥ प्रहसन्निवका
कुत्स्थःसंदधेनिशितांच्छरान् ॥ समुमोचततोबाणांच्छतशोथसहस्रशः ॥ २२ ॥ तान्दृष्ट्वारावणश्चक्रेस्वशरैःखंनिरंतरं ॥ ताभ्यांनियु
क्तेनतदाशरवर्षेणभास्वता ॥ २३ ॥ शरबद्धमिवाभातिद्वितीयंभास्वदंबरं ॥ नानिमित्तोभवद्बाणोनानिर्भेत्तानिष्फलः ॥ २४ ॥ अन्यो
न्यमभिसंहत्यनिपेतुर्धरणीतले ॥ तथाविसृजतोर्बाणान्त्रामरावणयोर्मृधे ॥ २५ ॥ प्रायुध्येतामविच्छिन्नमस्यंतौसव्यदक्षिणं ॥ चक्र
तुश्चशरैर्घोरैर्निरुच्छ्वासमिवांबरं ॥ २६ ॥ रावणस्यहयान्त्रामोहयात्रामस्यरावणः ॥ जघ्नतुस्तौतदान्योन्यंकृतानुकृतकारिणौ ॥ २७ ॥
एवंतुतौसुसंक्रुद्धौचक्रतुर्युद्धमुत्तमं ॥ मुहूर्तमभवद्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणं ॥ २८ ॥

स्ति ननिष्फलः लक्ष्यवेधपरप्रयुक्तवारणान्यतरप्रयोजन हीनोनाभवत् ॥ नानिर्भेत्ता अभेत्तान ॥ नातियत्नइतिपाठे परप्रयुक्तनिवारणाय यत्नातिक्रांतोन निवारणाय प्रयुक्तोनिवारयत्येवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ बाणान्विसृजतोस्तयोर्बा णाःअन्योन्यमभिसंहत्य स्वस्वप्रयोगकार्यंकृत्वैव धरणीतलेनिपेतुः ॥ २५ ॥ सव्यंचदक्षिणंच सव्यदक्षिणमत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ उभयपार्श्वयोरविछिन्नं शरानस्यंतौ निरु च्छ्वासं नीरंध्रं ॥ २६ ॥ कृतस्यानुकृतं प्रतिक्रिया तत्करणशीलौ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥२९॥ तुमुलंरोमहर्षणं एतदनंतरं प्रयुध्यमानावित्येकंश्लोकंप्रक्षिप्यात्रसर्गावछेदंकुर्वंतिनदयुक्तं पश्चादपि तुमुलयुद्धस्यैवसत्वादेकप्रकरणत्वाच्च ॥ अनवच्छेदस्यैवबहु
षुपुस्तकेषुदर्शनाच्चेतिकतकः ॥ सर्गः ॥ १०८ ॥ ३० ॥ सारथ्यजां सूतकर्मनैपुण्यजां ॥ ३१ ॥ अर्दयन् बभूवेतिशेषः ॥ ३२ ॥ सासारौ धारासंपातआसारस्तत्सहि

प्रयुध्यमानौसमरेमहाबलौशितैःशरैरावणलक्ष्मणाग्रजौ ॥ ध्वजावपातेनसराक्षसाधिपोभृशंप्रचुक्रोधतदारघूत्तमे ॥ २९ ॥ सर्गः ॥
॥ १०८ ॥ तौतथायुध्यमानौतुसमरेरामरावणौ ॥ ददृशुःसर्वभूतानिविस्मितेनांतरात्मना ॥ २९ ॥ अर्दयंतौतुसमरेतयोस्तौस्यंदनो
त्तमौ ॥ परस्परमभिक्रुद्धौपरस्परमभिद्रुतौ ॥ ३० ॥ परस्परवधेयुक्तौघोररूपौबभूवतुः ॥ मंडलानिचवीथीश्चगतप्रत्यागतानिच ॥ द
र्शयंतौबहुविधांसूतौसारथ्यजांगतिं ॥ ३१ ॥ अर्दयन्रावणंरामोराघवंचापिरावणः ॥ गतिवेगंसमापन्नौप्रतिवेगनिवर्तने ॥ ३२ ॥
क्षिपतोःशरजालानितयोस्तौस्यंदनोत्तमौ ॥ चेरतुःसंयुगमहींसासारौजलदाविव ॥ ३३ ॥ दर्शयित्वातदातौतुगतिंबहुविधांरणे ॥ प
रस्परस्याभिमुखौपुनरेवचतस्थतुः ॥ ३४ ॥ धुरंधुरेणरथयोर्वक्त्रंवक्त्रेणवाजिनां ॥ पताकाश्चपताकाभिःसमीयुःस्थितयोस्तदा ॥ ३५ ॥
रावणस्यततोरामोधनुर्मुक्तैःशितैःशरैः ॥ चतुर्भिश्चतुरोदीप्तान्हयान्प्रत्यपसर्पयत् ॥ ३६ ॥ सक्रोधवशमापन्नोहयानामपसर्पणे ॥ मु
मोचनिशितान्बाणान्राघवायदशाननः ॥ ३७ ॥ सोतिविद्धोबलवतादशग्रीवेणराघवः ॥ जगामनविकारंचनचापिव्यथितोऽभवत्
॥ ३८ ॥ चिक्षेपचपुनर्बाणान्वज्रसारसमस्वनान् ॥ सारथिंवज्रहस्तस्यसमादिश्यदशाननः ॥ ३९ ॥ मातलेस्तुमहावेगाःशरीरेपति
ताःशराः ॥ नसूक्ष्ममपिसंमोहंव्यथांवाप्रददुर्युधि ॥ ४० ॥

तौ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ प्रत्यपसर्पयत् प्रत्यपसर्पणंनामात्यक्ताभिमुख्या नामेवपश्चार्धेनापसर्पणं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ चिक्षेप रावणःक्षिप्तवान् ॥ ३९ ॥ मातलेर्व्यथांनप्रददुः देवत्वेनदिव्यशक्तिमत्त्वात् ॥ अपसर्पणकाले रावणेन प्रक्षिप्ता नामतिवेधसामर्थ्यायोगाच्च ॥ ४० ॥

यथामातलेर्धर्षणयाक्रुद्धस्तथाआत्मनोधर्षणयानक्रुद्धः ॥ अतएवरिपुं विमुखंचकार ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ क्षुब्धानां सागराणामधोदेशवर्तिपातालवासिनोव्यथिताजाताइतिशेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जपंतः वदंतः ॥ ४९ ॥ वचनप्रकारमाह ॥ गंधर्वाप्सरसामिति ॥ अनूपममितिदीर्घआर्षः ॥ दृष्ट्वायुद्धमनूपममित्युत्तरंसागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपममितिपाठे सागरनैल्यवैपुल्यादिनांबरप्रख्यमाकाशतुल्यमितिवक्तुंशक्यं एवमंबरमपिसागरोपममितिशक्यं रामरावणयोर्युद्धंतुतदतिरिक्त

तयाधर्षणयाक्रुद्धोमातलेर्नतथात्मनः॥ चकारशरजालेनराघवोविमुखंरिपुं॥ ४१ ॥ विंशतिंत्रिंशतिंषष्टिंशतंशोथसहस्रशः॥ मुमोचराघवोवीरःसायकान्स्यंदनेरिपोः ॥ ४२ ॥ रावणोपिततःक्रुद्धोरथस्थोराक्षसेश्वरः ॥ गदामुशलवर्षेणरामंप्रत्यर्दयद्रणे ॥ ४३ ॥ तत्प्रयुक्तंपुनर्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणं॥ गदानांमुशलानांचपरिघाणांचनिस्वनैः ॥४४॥ शराणांपुंखवातैश्चक्षुभिताःसप्तसागराः॥ क्षुब्धानांसागराणांचपातालतलवासिनः॥ ४५॥ व्यथितादानवाःसर्वेपन्नगाश्चसहस्रशः॥ चकंपेमेदिनीकृत्स्नासशैलवनकानना॥४६॥ भास्करोनिष्प्रभश्चासीन्ननवौचापिमारुतः॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ चिंतामापेदिरेसर्वेसकिन्नरमहोरगाः॥ ४७॥ स्वस्तिगोब्राह्मणेभ्यस्तुलोकास्तिष्ठंतुशाश्वताः॥ जयतांराघवःसंख्येरावणंराक्षसेश्वरं॥४८॥ एवंजपंतोऽपश्यंस्तेदेवाःसर्षिगणास्तदा॥ रामरावणयोर्युद्धंसुघोरंरोमहर्षणं॥ ४९॥ गंधर्वाप्सरसांसंघादृष्ट्वायुद्धमनूपमं॥ सागरंचांबरप्रख्यमंबरंसागरोपमं॥ ५० ॥ रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिव॥ एवंब्रुवंतोदद्दृशुस्तद्युद्धंरामरावणम् ॥ ५१ ॥ ततःक्रोधान्महावाहूरघूणांकीर्तिवर्धनः॥ संधायधनुषारामःशरमाशीविषोपमं॥ ५२॥

तादृशयुद्धासंभवात् स्वतुल्यमित्येववक्तुंशक्यं तेनानुपमत्वंफलतीति अनन्वयोत्रालंकारः ॥ पूर्वार्धंतूपमेयोपमेतिकतकः ॥ सागरशब्देलिंगव्यत्ययआर्षः ॥ अर्धचंद्रादिवासः गगनंगगनाकारंसागरःसागरोपमइतिपाठे अर्धद्वयेप्यनन्वयएवेतिबोध्यं ॥ एवंब्रुवंतोगंधर्वादिसंघास्तद्युद्धंददृशुः ॥ रामरावणं तत्कर्तृकमित्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ततस्तद्वाक्यश्रवणानंतरं ॥ ५२ ॥

शिरोछिंदत् एकैकशइतिशेषः॥ सकृद्दृशशिरसांछेदेतु नपुनःप्ररोहइतिकतकः ॥५३॥ तस्यैवसदृशं यद्वौपतितंतस्यैवसदृशमित्यर्थः ॥५४॥ ५५ ॥ एवमेवशतंछिन्नमितिपाठः ॥ तुल्यवर्चसां तुल्याकाराणांशिरसां॥ शतंरामेणछिन्नं एवंचभगवतःसर्वतोभद्रचक्रपदशतं रामेणरावणीयशिरःशतकमलैःपूजितमितिकतकः ॥५६॥ रावणस्यजीवि

रावणस्यशिरोछिंदच्छ्रीमज्ज्वलितकुंडलम् ॥ तच्छिरःपतितंभूमौदृष्टंलोकैस्त्रिभिस्तदा ॥५३॥ तस्यैवसदृशंचान्यद्रावणस्योत्थितं शिरः॥ तत्क्षिप्रंक्षिप्रहस्तेनरामेणक्षिप्रकारिणा ॥ ५४ ॥ द्वितीयंरावणशिरश्छिन्नंसंयतिसायकैः ॥ छिन्नमात्रंचतच्छीर्षंपुनरेवप्रदृश्यते॥ ५५॥ तदप्यशनिसंकाशैश्छिन्नंरामस्यसायकैः ॥ एवमेवशतंछिन्नंशिरसांतुल्यवर्चसां ॥ ५६॥ नचैवरावणस्यांतोदृश्यतेजीवितक्षये ॥ ततःसर्वास्त्रविद्वीरःकौसल्यानंदवर्धनः ॥ मार्गणैर्बहुभिर्युक्तश्चिंतयामासराघवः॥ ५७॥ मारीचोनिहतोयैस्तुखरोयैस्तुसदूषणः॥ क्रौंचावटेविराधस्तुकबंधोदंडकावने ॥ ५८॥ यैःसालागिरयोभग्नावालीचक्षुभितोबुधिः ॥ तइमेसायकाःसर्वेयुद्धेप्रात्ययिकामम॥ ५९॥ किंनुतत्कारणंयेनरावणेमंदतेजसः ॥ इतिचिंतापरश्वासीदप्रमत्तश्चसंयुगे॥ ६०॥ ववर्षशरवर्षाणिराघवोरावणोरसि॥ रावणोपिततःक्रुद्धोरथस्थोराक्षसेश्वरः ॥ गदामुशलवर्षेणरामंप्रत्यर्दयद्रणे ॥ ६१ ॥ तत्प्रवृत्तंमहद्युद्धंतुमुलंरोमहर्षणम्॥ अंतरिक्षेचभूमौचपुनश्चगिरिमूर्धनि॥ ६२॥ देवदानवयक्षाणांपिशाचोरगरक्षसां ॥ पश्यतांतन्महद्युद्धंसर्वरात्रमवर्तत ॥ ६३॥ नैवरात्रिनदिवसंनमुहूर्तंनचक्षणं॥ रामरावणयोर्युद्धंविराममुपगच्छति॥ ६४॥

तक्षयेंतोनिश्चयोनदृश्यते ॥ ५७ ॥ क्रौंचावटे क्रौंचवनसंबंधिन्यवटेश्वभ्रे ॥ ५८ ॥ प्रात्ययिकाः अमोघत्वेननिश्चिताः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अंतरिक्षेचेत्यादि ॥ रथयोःकामगत्वात्तत्रतत्रकियत्कालंस्थितेरितिभावः ॥ ६२ ॥ सर्वरात्रं जातावेकवचनं तेनानेकाहोरात्रीत्यर्थः ॥ वस्तुतःशर्वगे सकारस्तृतीयस्तेनत्रयउच्यंते ॥ यवर्गेचवकारश्चतुर्थस्तेनचत्वारउच्यंते मिलित्वा सप्तरात्रमित्यर्थः ॥ सप्तरात्रमेवचनयोर्द्वैरथंयुद्धमितिवक्ष्यमाणपाद्मकालिकापुराणयोःस्पष्टमितिदिक् ॥ ६३ ॥ तदेवाह ॥ नैवरात्रमिति ॥ ६४ ॥

तयोर्मध्ये राघवस्यजयमनवेक्ष्यादृष्ट्वा ससुरवरस्यसारथिरिति ॥ रणेरतोरणरतः रणरतश्चासौरामश्चतं ॥ ६५ ॥ इति० वा० यु० नवोत्तरशततमःसर्गः १०९ ॥ ७ ॥ एनमनुवर्तसे एतत्प्रतिभयमनुसरसीत्यर्थः ॥ १ ॥ अस्मै एनंप्रति ॥ २ ॥ ३ ॥ ब्रह्मदत्तं ब्रह्मणेंद्रायदत्तं इंद्रेणागस्त्यद्वारारामायदत्तं ॥ ४ ॥ ब्रह्मदत्तशब्दस्योक्तएवार्थःस्पष्टीक्रियते ब्रह्मणेत्यादि ॥५॥ अस्यबाणस्य ब्रह्मानुग्रहद्वैशिष्ट्यमाह ॥ यस्येति ॥ वाजेषु वेगसाधनपक्षेषु तत्रतत्रपवनादीनामधिदेवतात्वेनावस्थानंबोध्यं ॥ शरीरं मध्यभा

दशरथसुतराक्षसेंद्रयोस्तयोर्जयमनवेक्ष्यरणेसराघवस्य ॥ सुरवररथसारथिर्महात्मारणरतराममुवाचवाक्यमाशु ॥ ६५॥ इत्यार्षे० वा० यु० नवोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ अथसंस्मारयामासमातलीराघवंतदा ॥ अजानन्निवकिंवीरत्वमेनमनुवर्तसे ॥ १ ॥ विसृजास्मैवधायत्वमस्त्रंपैतामहंप्रभो ॥ विनाशकालःकथितोयःसुरैःसोद्यवर्तते ॥ २ ॥ ततःसंस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमातलेः ॥ जग्राहसशरंदीप्तंनिश्वसंतमिवोरगं ॥ ३ ॥ यंतस्मैप्रथमंप्रादादगस्त्योभगवानृषिः ॥ ब्रह्मदत्तंमहद्बाणममोघंयुधिवीर्यवान् ॥ ४ ॥ ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वमिंद्रार्थममितौजसा ॥ दत्तंसुरपतेःपूर्वंत्रिलोकजयकांक्षिणः ॥ ५ ॥ यस्यवाजेषुपवनःफलेपावकभास्करौ ॥ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ ॥ ६ ॥ जाज्वल्यमानंवपुषासुपुंखंहेमभूषितम् ॥ तेजसासर्वभूतानांकृतंभास्करवर्चसम् ॥ ७ ॥ सधूममिवकालाग्निंदीप्तमाशीविषोपमम् ॥ नरनागाश्वदानांभेदनंक्षिप्रकारिणं ॥ ८ ॥ द्वाराणांपरिघाणांचगिरीणांचापिभेदनं ॥ नानारुधिरदिग्धांगंमेदोदिग्धंसुदारुणं ॥ ९ ॥ वज्रसारंमहानादंनानासमितिदारणम् ॥ सर्वत्रासनंभीमंश्वसंतमिवपन्नगम् ॥ १० ॥

गआकाशमयं आसमंतात् काशते प्रकाशते इत्याकाशोब्रह्मा भगवान् भूताकाशोवा तेनव्याप्तिसामर्थ्यं पवनवत्त्वेनगतिसामर्थ्यं पावकादिमत्त्वेनदुःसहत्वं ॥ तर्हिलघुःस्यात्तत्राह गौरवेइति ॥ ६ ॥ सर्वभूतानां पृथिव्यादीनां तेजसा सारांशेन ॥ ७ ॥ क्षिप्रकारिणं शीघ्रभेदकारिणं ॥ ८ ॥ द्वाराणां गोपुराणां ॥ ९ ॥ नानासमितिदारणमित्यन्वर्थेनाम भगवत्कृतंरावणस्य ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ गरुत्मतोवाजैः पक्षैः ॥ १२ ॥ इक्ष्वाकुः रामस्तत्यक्षाणां भयनाशनं तमुत्तमेषुमभिमंत्र्येत्यनेनान्वयः ॥ १३ ॥ अभिमंत्र्य ब्रह्मास्त्रविद्यया वेदोधनुर्वेदस्तेनप्रोक्तो योमुष्टिदृष्टिस्थितिसंधानादीनां विधिर्विधानं मार्गस्तेनेत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परमायत्तः परमयत्नवान् ॥ १६ ॥ वज्रिबाहुरिति ॥ वज्रितुल्यबलरामबाहुविनिः

कंकगृध्रबकानांचगोमायुगणरक्षसां ॥ नित्यभक्षप्रदंयुद्धेयमरूपंभयावहम् ॥ ११ ॥ नंदनंवानरेंद्राणांरक्षसामवसादनम् ॥ वाजितंविविधैर्वाजैश्चारुचित्रैर्गरुत्मतः ॥ १२ ॥ तमुत्तमेषुंलोकानामिक्ष्वाकुभयनाशनम् ॥ द्विषतांकीर्तिहरणंप्रहर्षकरमात्मनः ॥ १३ ॥ अभिमंत्र्यततोरामस्तंमहेषुंमहाबलः ॥ वेदप्रोक्तेनविधिनासंदधेकार्मुकेबली ॥ १४ ॥ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे ॥ सर्वभूतानिसंत्रेसुश्चचालचवसुंधरा ॥ १५ ॥ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकम् ॥ चिक्षेपपरमायत्तःशरंमर्मविदारणम् ॥ १६ ॥ सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रिबाहुविसर्जितः ॥ कृतांतइवचावार्योन्यपतद्रावणोरसि ॥ १७ ॥ सविसृष्टोमहावेगःशरीरांतकरःपरः ॥ विभेदहृदयंतस्यरावणस्यदुरात्मनः ॥ १८ ॥ रुधिराक्तःसवेगेनशरीरांतकरःशरः ॥ रावणस्यहरन्प्राणान्विवेशधरणीतलम् ॥ १९ ॥ सशरोरावणंहत्वारुधिरार्द्रकृतच्छविः ॥ कृतकर्मानिभृतवत्सतूणींपुनराविशत् ॥ २० ॥ तस्यहस्ताद्गतस्याशुकार्मुकंचापिसायकम् ॥ निपपातसहप्राणैर्भ्रश्यमानश्चजीवितात् ॥ २१ ॥ गतासुर्भीमवेगस्तुनैर्ऋतेंद्रोमहाद्युतिः ॥ पपातस्यंदनाद्भूमौवज्रोवज्रहतोयथा ॥ २२ ॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहतशेषानिशाचराः ॥ हतनाथाभयत्रस्ताःसर्वतःसंप्रदुद्रुवुः ॥ सर्वतश्चाभिपेतुस्तान्वानरान्द्रुमयोधिनः ॥ २३ ॥ दशग्रीववधंदृष्ट्वाविजयंराघवस्यच ॥ अर्दितावानरैर्भ्रष्टालंकामभ्यपतन्भयात् ॥ हताश्रयत्वात्करुणैर्वाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः ॥ २४ ॥

सृतइत्यर्थः वज्रिकवचवद्रामेत्यादिवा ॥ वस्तुतोवज्रिबाहुविसर्जितोवज्रइव दुर्धर्षइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ १९ ॥ निभृतवत् विनीतवत् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अभिपेतुस्तान्द्रुतराक्षसानित्यर्थः ॥ २३ ॥ हताश्रयत्वात् हतआश्रयोयेषां तत्वात् ॥ बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः करुणैः शोकवद्भिरुपलक्षिताःसंतोलंकामभ्यपतन् ॥ २४ ॥

ततोविनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः॥ वदंतोराघवजयंरावणस्यचतद्वधम्॥ २५॥ अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः॥ दिव्यगंधवहस्तत्रमारुतःसुसुखोववौ ॥ २६ ॥ निपपातांतरिक्षाच्चपुष्पवृष्टिस्तदाभुवि ॥ किरंतीराघवरथंदुरावापामनोहरा॥ २७॥ राघवस्तवसंयुक्तागगनेचविशुश्रुवे॥ साधुसाध्वितिवागग्र्यादेवतानांमहात्मनां ॥ २८॥ आविवेशमहान्हर्षोदेवानांचारणैःसह॥ रावणेनिहतेरौद्रेसर्वलोकभयंकरे॥ २९॥ ततःसकामंसुग्रीवमंगदंचविभीषणम्॥ चकारराघवःप्रीतोहत्वाराक्षसपुंगवम्॥ ३०॥ ततःप्रजग्मुःप्रशमंमरुद्गणादिशःप्रसेदुर्विमलंनभोभवत्॥ महीचकंपेनचमारुतोववौस्थिरप्रभश्चाप्यभवद्दिवाकरः॥ ३१॥ ततस्तुसुग्रीवविभीषणांगदाःसुहृद्दिशिष्टाःसहलक्ष्मणास्तदा॥ समेत्यहृष्टाविजयेनराघवंरणेभिरामंविधिनाभ्यपूजयन्॥ ३२॥ सतुनिहतरिपुःस्थिरप्रतिज्ञःस्वजनबलाभिवृतोरणेबभूव॥ रघुकुलनृपनंदनोमहौजास्त्रिदशगणैरभिसंवृतोमहेंद्रः॥ ३३॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडेदशग्रीववधोनामदशाधिकशततमःसर्गः॥ ११०॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

रामः स्वजनबलाभिवृतोबभूव ॥ महेंद्रश्च त्रिदशगणाभिसंवृतोबभूव ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अत्र युद्धदिवसगणनायां कतकतीर्थौ ॥ पूर्वंसुवेलारोहणदिने ततोस्तमगमत्सूर्यःसंध्ययाप्रतिरंजितः ॥ पूर्णचंद्रप्रदीप्ताचक्षपासमतिवर्तते इत्युक्तेस्तद्दिनंचतुर्दशीपूर्णिमान्यतरत्वइतिस्पष्टं ॥ ततः कृष्णप्रतिपदियुद्धारंभस्तस्यामेवरात्रौ नागपाशबंधतद्विमोक्षौ ॥ द्वितीयायांधूम्राक्षवधः ॥ तृतीयायांवज्रदंष्ट्रस्य चतुर्थ्यामकंपनस्य पंचम्यांप्रहस्तस्य षष्ठ्यांरावणभंगः ॥ सप्तम्यांकुंभकर्णवधः ॥ अष्टम्यामतिकायादेः ॥ नवम्यामिंद्रजितोब्रह्मास्त्रप्रयोगः ॥ दशम्यांदेवांतकुंभवधः ॥ तद्रात्रौमकराक्षवधः ॥ एकादश्यादित्रयोदश्यंतदिनत्रयेणइंद्रजिद्वधः ॥ चतुर्दश्यांमूलबलवधः ॥ अमायांरावणयुद्धारंभतद्वधाविति पंचदशदिनानिसर्वयुद्धमिति॥अत्रेदंवक्तव्यं॥ केयंकृष्णप्रतिपत् माघकृष्णस्यवा चैत्रकृष्णस्यवा ॥ नाद्यः चैत्रेपुष्यनक्षत्रेःयोध्यानोवनंप्रति रामस्यप्रस्थानमितिस्पष्टंअयोध्याकांडे ॥ चैत्रेपुष्यश्च शुक्लपक्षएव तत्रापिनवम्यादिदिनत्रयेएवेतिस्पष्टमेवज्योतिषादौ ॥ तत्रनवमी रिक्तात्वादभिषेकायोग्या दशम्येवतुपूर्णत्वाद्योग्या ॥ एवंचचैत्रशुक्लदशम्यांप्रस्थानं तत्रमाघकृष्णामायांयुद्धसमाप्तौ तदुत्तरपंचम्यांभरद्वाजाश्रमागमनं ॥ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांलक्ष्मणायजः ॥ भरद्वाजाश्रमंप्राप्यववंदेनियतोमुनिमितिवक्ष्यमाणत्वात् ॥ तत्रचनचतुर्दशवर्षसमाप्तिरिति भगवतःप्रतिज्ञाहानिः ॥ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेइत्युक्तेरसंगतिश्च युद्धोत्तरं तावत्कालंलंकायामवस्थानस्यालाभाच्च ॥ चैत्रशुक्लपंचम्यांतत्रागमनेपिपंचदिनन्यूनतैवेतितद्धानिस्तदवस्थैव तदुत्तरद्वितीयदिनेएवायोध्याप्रवेशस्त्वलाभात् ॥ अमांतमानेनचैत्रकृष्णोत्तरपंचम्यांतदाश्रमगतावपि चतुर्दशवर्षतोबहुदिनाधिक्येन चतुर्दशवर्षसमाप्तिदिनेऽयोध्यानागमे मयाप्राणादेयाइतिभरतप्रतिज्ञाहानिः ॥ साच प्रतिज्ञाचित्रकूटे रामसन्निधाविति अयोध्याकांडांतेस्पष्टं ॥ एतेनचैत्रकृष्णप्रतिपदियुद्धारंभस्तच्छुक्लप्रतिपदिरावणसंस्कारइतितीर्थोक्तश्चैत्रकृष्णस्येत्यंत्योपिपरास्तः ॥ पूर्णिमांतमानेन तिथिबद्धद्वादशमासैर्वर्षगणने पंचदिनानांन्यूनत्वात्॥ अमांतमानेनचैत्रकृष्णग्रहणेबहुदिनाधिक्यं॥ सावनमानेनषष्ट्युत्तरत्रिशतदिनैर्वर्षगणनेतु तिथिबद्धवर्षात् तत्र षड्दिनाधिक्येन चतुर्दशवर्षाणां चतुरशीत्यहोरात्रैरध्याबहुदिनन्यूनतैव॥ किंचमहाभारते युधिष्ठिरवनवासेत्रयोदशवर्षमिते किंचित्कालादर्वागेवतेषांप्राकट्ये दुर्योधनेन तदसमाप्तौ एषांप्राकट्येनपुनस्तावत्पर्यंतंपुनरेतैर्वनवासःकर्तव्योभविष्यतीतिभीष्मंप्रत्युक्तेः भीष्मवाक्यंविराटपर्वणि ॥ पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः ॥ एषामभ्यधिकामासाःपंचचद्वादशक्षपाः ॥ त्रयोदशानांवर्षाणामितिमेधीयतेमतिः ॥ सर्वंयथावच्चरितंयद्यदेभिःप्रतिश्रुतं ॥ एवमेतद्ध्रुवंज्ञात्वाततोबीभत्सुरागतः ॥ सर्वेचैवमहात्मानः सर्वेधर्मार्थकोविदाः ॥ एषांयुधिष्ठिरोराजाकस्माद्धर्मेपराङ्मुखइति ॥ एवंचेदशव्यवहारेतिथिबद्धद्वादशमासैरेववर्षगणना ॥ अधिकमासगणनाचोचितैव ॥ एवंचाधिकमासगणनायांधर्महानौ न्याय्यत्वेचस्थिते कस्माद्रामस्तानुपेक्षेत् ॥ भरतोवातान्गणयेत् ॥ एवंचामांतमानेन चतुर्दशीयाश्विनकृष्णे पूर्णिमांतमानेन कार्तिककृष्णेषष्ठ्यांतत्समाप्तिरित्यायाति ॥ अन्यथाचैत्रशुक्लदशम्यामारब्धस्यवनवासस्य षष्ठ्यांचतुर्दशवर्षसमाप्तिर्नकथमप्युपपद्यते तद्गणनेतुएकादशदिनन्यूनषण्मासानांचतुर्दशवर्षेषुवृद्धावुपप

यतएवसा ॥ तस्माद्द्वादशसमाप्युत्तरे त्रयोदशेकिंचिद्यतीते अरण्यकांडोक्तास्मद्रीत्या फाल्गुनाष्टम्यां रावणकृतसीतापहारः ॥ ततश्चतुर्दशेकिंचित्व्यतीते रामस्यलंकास मीपगमनं ॥ वर्ततेदशमोमासोद्वौतुशेषौप्लवंगमेतिसीतोक्तिः ॥ सावनमानेन स्वहरणदिनतः कालगणनया तत्रपूर्णचंद्रप्रदीप्ताचेतिरामोक्त्या पौषशुक्लचतुर्दश्यां पूर्णिमायां वा त्रिकूटशिखरप्राप्तीरामस्य ॥ किंचहनूमतोलंकाप्रवेशोत्तरं सीतादर्शनकालेहिमव्यपायेनच शीतरश्मिरभ्युत्थितोनैकसहस्ररश्मिरितिवाक्येन द्वौमासौरक्षितव्यौमे योवधिस्तेमयाकृतइतिरावणवाक्येन मार्गशुक्लदशम्युत्तरंहनूमतोलंकाप्रवेशोदिनद्वयांतरेलभ्यतेइतिनिरूपितंसुंदरकांडे ॥ ततोमार्गकृष्णेऽष्टम्यांराघवप्रस्थानस्यान्यत्रोक्तत्वे न पौषपौर्णिमात्वमेवोचितं तत्प्राप्तिदिनस्य ॥ ततोदशपंचदिनानि सेनानिवेशदूतप्रेषणादिनागतानि ॥ ततोयुद्धारंभस्तत्रतदारभ्यभाद्रश्रावणोभयामांतं लंकापुराद्बहिः सेनयोःसंकुलंयुद्धं ॥ ततोबहुराक्षसक्षयेणभीताराक्षसालंकांप्रविष्टाइति तद्दिनेऽवहारः ॥ तदुत्तरप्रतिपदि रात्रौइंद्रजिल्कृतशरबंधइत्यादि ॥ अतएवशरबंधबद्धराघवदर्शन कालेसीतावाक्यं ॥ तीर्त्वासागरमक्षोभ्यंभ्रातरौगोष्पदेहताविति ॥ अनेनबहुदिनयुद्धेनबहुराक्षसेषुक्षयितेषु कतिपययूथपरूपेऽत्यल्पावशिष्टेसैन्येतयोःशरबंधइतिलभ्यते ॥ तथा अयंतेसुमहान्कालःशयानस्यमहाबलेतिकुंभकर्णप्रति रावणोक्त्या सांप्रततन्निद्रायाःषण्मासाधिकत्वप्रतीतेरप्येवमेवोचितं निरूपितंचैतत्प्राक् ॥ सेतुबंधादिदत्तां तंत्वंनजानीषेइतिकुंभकर्णप्रतिरावणोक्त्यापूर्वमंत्रकरणोत्तरंमध्येजागरणाभावस्यप्रतीतेः ॥ किंच शरबंधनदिनं नकृष्णप्रतिपत् ॥ तस्याःपूर्णिमोत्तरत्वेन संपूर्णरात्रौचंद्रसत्त या तस्मिंस्तमसिदारुणेइत्यायुक्तेरसंगत्यापत्तेरतःसाशुक्लप्रतिपद्वाच्या ॥ एवंचामांतपक्षमात्रंयुद्धमित्यस्यात्यंतमसंगत्यापत्तिः ॥ यत्तुअमायामेवरावणवधइतितत्तुनयुक्तं ॥ इंद्रजिद्वधोत्तरं ॥ अभ्युत्थानंत्वमद्यैवकृष्णपक्षचतुर्दशीं ॥ कृत्वानिर्याह्यमावास्यांविजयायबलैर्वृतइतिरावणंप्रतिसुपार्श्वस्योक्त्या ॥ चतुर्दश्यांरावणप्रेषितबलवधोत्तर ममायांनिर्गतरावणेनरामलक्ष्मणयोर्युद्धे रात्रौलक्ष्मणस्यशक्तिघातोत्तरं रावणलंकाप्रवेशस्योक्ततया ततोलक्ष्मणचिकित्सोत्तरं पुनारामरावणयुद्धस्य वाल्मीकिनैवंस्पष्टमु क्तयातदसंभवात् ॥ किंच आदित्यस्तदयस्यादित्यंप्रेक्ष्यजघ्नेवेदंपरंहर्षमवाप्तवान् इत्यनेनसूर्यदर्शनोत्तरं जपस्योक्ततया रावणमरणोत्तरं स्थिरप्रभश्चाभ्यभव द्दिवाकरइत्युक्त्या दिवातद्वधप्रतीत्याच चिरकालयुद्धोत्तरं लक्ष्मणेशक्तिघातस्य तदर्थमौषधिपर्वतानयनस्यचोक्तत्वेनाऽमारात्रौशक्तिघातप्रतीत्या रणाद्रावणापगमस्यप्र तीत्याचतद्विरोधात् ॥ तथापाद्मे ॥ ततोजज्ञेमहायुद्धंसंकुलंकपिरक्षसां ॥ मध्याह्नेप्रथमंयुद्धंप्रारब्धंप्रतिपद्यभूत् प्रतिपदि प्रतिपदीत्यर्थः उक्तयुक्तेः ॥ ततोनि

शिसमागम्यमायाव्रीशकजिद्बली ॥ बबंधनागपाशैस्तौराघवौचहरिव्रजान् ॥ ततः चिरकालसंकुलयुद्धोत्तरं अन्यथातस्यांनिशीत्येववदेत् ॥ अथेद्वितीयेद्विषष्ठ्यामिति चोक्त्यादारुणेतमसीतिरामायणोक्त्याच भाद्रश्रावणोभयामोत्तरप्रतिपद्येतदितिबोध्यं ॥ वैनतेयस्तदाभ्येत्यतानिचास्त्राण्यमोचयत् ॥ द्वितीयेहनिधूम्राक्षंहनूमान्निजघान वै ॥ तृतीयेद्विवज्रदंष्ट्रंखड्गाच्चिच्छेदचांगदः॥ जघानहनुमान्भूयश्चतुर्थेहन्यकंपनम् ॥ प्रहस्तंपंचमीतिथ्यांनीलश्चिच्छेदमूर्धनि ॥ रावणःपरिभूतोभूत्षष्ठ्यांरामेणधन्विना ॥ अथ लंकेश्वरःखिन्नःकुंभकर्णसहोदरं ॥ शैलमुद्गरघाताश्वधावनाद्यैरबोधयत् ॥ जघानतंकुंभकर्णंरामःसप्तमवासरे ॥ इदंबोधनंदिनद्वयेन ॥ तंबोधितंकुंभकर्णं सप्तमवासरे बोधनो त्तरंसप्तमवासरेइत्यर्थः॥ यत्तुबोधनंषष्ठ्यांरात्रौ सप्तम्यांचैतद्वधइतितन्न ॥ तदुत्थापनेउक्तस्यातिप्रयासस्यरात्रिमात्रेणासंभवात् ॥ रावणमंदिरगमनकालेसूर्यप्रभयारावणमंदिर स्यातिभास्वरत्ववर्णनेन मंत्रादिनासप्तम्यांयुद्धासंभवात् ॥ इंद्रजितोदिनत्रयेणवधोऽस्ययामषट्केनेत्यस्यासंगत्वाच्च ॥ एवंचभाद्रपूर्णिमायामेतद्वधः॥ जघानलक्ष्मणोन्येद्युरति कायंदशास्यजं॥ बबंधान्येद्युरिंद्रारिर्ब्रह्मास्त्रेणनृपौकपीन्॥ हनूमतासमानीतोमहौषधमहीधरः ॥ तस्यानिलस्पर्शवशात्सर्वएतेसमुत्थिताः ॥ अन्येद्युःकपिराट्कुंभंनिकुंभंवायु जोऽवधीत् ॥ तस्यांनिशिरघुश्रेष्ठोजघानमकरेक्षणं ॥ मायासीतावधंचक्रेशकजिद्रणमूर्धनि ॥ तेनखिन्नोभवद्रामआश्वस्तोलक्ष्मणेनसः ॥ त्रयोदशाहेसौमित्रिस्त्रिदिनंयोधय न्बली ॥ जघानशक्रजेतारंरामध्यानेनहेतुना ॥ अन्येद्युः अन्येषुदिवसेषु॥ अत्रातिकायग्रहणं त्रिशिरोदेवांतकनरांतकमहोदरमहापार्श्वोपलक्षणं ॥ लक्ष्मणग्रहणमंगदहनूम तोरप्युपलक्षणं ॥ एवंषड्भिर्दिनैःषण्णांवधः पूर्वक्रमेणैवतद्वधोक्तेः॥ अन्येद्युःसप्तम्यां ॥ पर्वतानयनमष्टम्यां ॥ अन्येद्युर्नवम्यां तस्यांनिशिनवमीरात्रौतदेतेमायासीतावधः॥ ततोदशमीचतुर्थयाममारभ्यत्रयोदशीचतुर्थयामपर्यंतंइंद्रजिद्वधः ॥ ततोवधीन्मूलबलंचतुर्दश्यांरघूद्वहः ॥ दर्शेथनिर्ययौराजायौद्धुंरामेणसंयुगे ॥ चतुरंगबलैःसार्द्धंमंत्रिभिर्द शकंधरः ॥ छत्रचामरसंयुक्तःसर्वाभरणभूषितः ॥ महारथगतोद्वारादुत्तरान्निर्ययौबहिः ॥ आगतोरक्षसांराजाब्रह्मघ्नोदेवकंटकः ॥ योद्धुंरघुवरेणेतिशुश्रुवेकलहध्वनिः ॥ त त्रयुद्धंसमभवद्वानराणांचरक्षसां॥ रामरावणयोश्चैवतथासौमित्रिणासह ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धःसोनुजंप्रतिरावणः॥ वक्षसाधारयामाससौमित्रिस्तंवियद्गतं ॥ तयासबाध्यमा नःसन्पपातधरणीतले ॥ हनूमताजीवितोभूदौषध्यानयनात्पुनः ॥ ततःक्रुद्धोमहातेजाराघवोरक्षसांतकः ॥ जघानराक्षसान्सर्वान्शरैःकालांतकोपमैः ॥ भयात्प्रदुद्रावरणेलंकां

प्रतिनिशाचरः ॥ जगद्रामभयंपश्यन्निर्वेदात्स्वगृहंविशत् ॥ निकुंभिलांततःप्राप्यहोमंचक्रेजिगीषया ॥ ध्वंसितंवानरैर्द्रैस्तदभिचारात्मकंरिपोः ॥ पुनरुत्थायपौलस्त्योरामेण सहयोधितुं॥दिव्यंस्यंदनमारुह्यराक्षसैर्निर्ययौबहिः ॥ इदंनिर्गमनमाश्विनशुक्लप्रतिपदि ॥ ततःशतमखोदिव्यंरथंहर्यश्वसंयुतं ॥ राघवायस्वसूतेनप्रेषयामासभक्तिमान् ॥ तंतु मातलिनानीतमारुह्यरथसत्तमं ॥ स्तूयमानःसुरगणैर्युयुधेतेनरक्षसा ॥ ततोयुद्धमभूद्घोरंरामरावणयोर्महत् ॥ सप्ताह्निकमहोरात्रंशस्त्रास्त्रैरतिभीषणैरिति ॥ ततः मातलिरथागम नदिनोत्तरे ॥ एवंचनवम्यांतद्वधः ॥ तदुक्तंकालिकापुराणे ॥ रामस्यानुग्रहार्थंवैरावणस्यवधायच ॥ रात्रावेवमहादेवीब्रह्मणाबोधितापुरा ॥ ततस्तुत्यक्तनिद्रासानंदायामाश्वि नेसिते॥ जगामनगरींलंकांयत्रासीद्राघवःपुरा॥ आगतइतिशेषः॥ इदंचागमनंराज्ञ्यंते तदैवमातलिरथागमनं॥ तत्रगत्वामहादेवीतदातौरामलक्ष्मणौ॥ युद्धेनयोजयामासस्वयं तर्हितांबिका ॥ राक्षसानांवानराणांजग्ध्वासामांसशोणितं॥रामरावणयोर्युद्धंसप्ताहंसान्ययोजयत् ॥ व्यतीतेसप्तमेरात्रेनवम्यांरावणंततः ॥ रामेणघातयामासमहामायाजगन्म यी॥यावत्तयोःस्वयंदेवीयुद्धकेलिमुदैक्षत ॥ तावत्तुअष्टरात्राणिसर्वैर्देवैःसुपूजिता॥ निहतेरावणेवीरेनवम्यांसकलैःसुरैः॥ विशेषपूजांदुर्गायाश्चक्रेलोकपितामहः ॥ सकलैःसु रैरित्यस्यसहेतिशेषः॥रामरावणबाणैस्तुयुद्धंचावेक्ष्यभीतिदं॥ तृतीयायांतुलंकायाःपूर्वोत्तरदिशिस्थितं॥स्वातिनक्षत्रयुक्तायांभीतंसुरबलंमहत्॥ शांत्यर्थंवारयामासदेवेंद्रोवच नाद्धरेः॥ शांत्यर्थं भयशांत्यर्थं॥ततस्तुश्रवणेनाथदशम्यांचंडिकांशुभां ॥ विसृज्यचक्रेशांत्यर्थंबलनीराजनंहरिः॥ रिपुजनितभयशांत्यर्थमित्यर्थः॥नीराजितबलःशक्रस्तत्रग मंसलक्ष्मणं ॥ संभाष्यप्रययौस्वर्गंसहदेवैःशचीपतिः ॥ इतिदत्तंपुराकल्पेमनोःस्वायंभुवेंतरे ॥ पुराकल्पेयथादत्तंप्रतिकल्पंतथैवतु॥ प्रवर्ततेस्वयंदेवीदैत्यानांनाशनायवै ॥ स्वायं भुवमन्वंतररूपेपुराकल्पेइत्यर्थः ॥ प्रतिकल्पं प्रतिमन्वंतरमित्यर्थः ॥ जलप्लवसामान्येनतत्रापिकल्पव्यवहारात् ॥ प्रतिकल्पंभवेद्रामोरावणश्चापिराक्षसः ॥ तथैवजायतेयुद्धंत थैवत्रिदशागमः ॥ एवंरामसहस्राणिरावणानांतथैवच ॥ भवितव्यानिभूतानितेषुदेवीप्रवर्तते ॥ तांपूजंतिसुराःसर्वेबलंनीराजयंतिच ॥ तथैवचनराःसर्वेकुर्युःपूजांयथाविधि ॥ बलनीराजनंराजाकुर्याद्बलविवृद्धयेइति ॥ इयंचब्रह्मबोधितामहादेवीअग्रौप्रविष्टासीतैवभगवच्छक्तिरूपेतिप्रतिभाति ॥ अतएवब्रह्मवैवर्तेप्रथमेंशविभागे ॥ प्रतिकल्पंवि ष्णोश्चरितंकीदृशमितिनारदप्रश्नेब्रह्मवाक्यं ॥ सएवभगवान्नूनंप्रतिमन्वंतरंमुने ॥ वधायदुष्टदैत्यानांभूमिभारक्षतांभुवि ॥ कलिद्वापरयोःसंधौभविष्यतिनसंशयः ॥ प्रतिकल्पं

त्वेवमेवभविष्यतिनसंशयइति ॥ सहस्रकृत्वोरामोपिभविताब्रह्मणोदिनेइति ॥ ब्रह्मवैवर्तेप्रथमविभागस्थे राधांप्रतिकृष्णवाक्येदिनेइतिजातावेकवचनं दिनेष्वित्यर्थः ॥ पूर्वंप्रतिमन्वंतरमित्युक्तेः ॥ प्रतिचतुर्युगंरामाद्यवतारइतितुनयुक्तं ॥ चतुर्विंशतितमचतुर्युग्यांरामावतारस्याष्टाविंशतितमचतुर्युग्यांकृष्णावतारस्यहरिवंशेपुराणांतरेचप्रसिद्धत्वा दितिदिक् ॥ आग्नेयेश्यरामायणमितिप्रसिद्धेग्रंथेषु ॥ रामःपंचदशेवर्षेषड्वर्षाण्यपिमैथिलीं॥ उपयेमेत्वयोध्यायांद्वादशाब्दानुवाससः ॥ सप्तविंशतिमेवर्षेवनवासमकल्पयत् ॥ अष्टादशतुवर्षाणिसीतायास्तुतदाभवन् ॥ त्रिरात्रमुदकाहारश्चतुर्थेक्रिफलाशनः ॥ पंचमेचित्रकूटेतुरामोवासमकारयत् ॥ अथत्रयोदशेवर्षेपंचवट्यांमहामनाः ॥ रामोविरूप यामासघोरांशूर्पणखांवने ॥ ततोमाघेसिताष्टम्यांमुहूर्तेवंदसंज्ञिके ॥ राघवाभ्यांविनासीतांजहारदशकंधरः ॥ माघेशुक्लचतुर्दश्यामितिपाठांतरं ॥ मार्गशुक्लदशम्यांतुवसंतींरा वणालये ॥ संपातिर्दर्शमेमासेआचख्यौवानरेषुतां ॥ एकादश्यांमहेंद्रायात्युप्लुवेशतयोजनं ॥ तद्रात्रिशेषेसीतायादर्शनंहिहनूमतः ॥ द्वादश्यांशिंशपावृक्षेहनूमान्पर्यवस्थितः ॥ तस्यांनिशायांसीतायाविश्वासालापसत्कथाः ॥ अक्षादिभिस्त्रयोदश्यांततोयुद्धमवर्तत ॥ वधोऽक्षकुमारस्यवनविध्वंसनंतथा ॥ ब्रह्मास्त्रेणचतुर्दश्यांबद्धःशक्रजिताकपिः ॥ वह्निनापुच्छयुक्तेनलंकायादहनंतथा ॥ पौर्णमास्यांमहेंद्राद्रौपुनरागमनंकपेः ॥ मार्गासितप्रतिपदःपंचभिःपथिवासरैः ॥ पुनरागम्यषष्ठेह्निध्वस्तंमधुवनंचतैः ॥ सप्तम्यांप्रत्य भिज्ञानदानंशुद्धिनिवेदनं ॥ अष्टम्युत्तरफल्गुन्यांमुहूर्तेविजयाभिधे ॥ मध्यंप्राप्तेसहस्रांशौप्रस्थानंराघवस्यतु ॥ वासरेसप्तमेऽहोधौस्कंधावारनिवेशनं ॥ पौषशुक्लेप्रतिपदस्तृतीया यावदंबुधेः ॥ उपस्थानंससैन्यस्यराघवस्यबभूवह ॥ विभीषणश्चतुर्थ्यांवैरामेणसहसंगतः ॥ समुद्रतरणार्थायपंचम्यांमंत्रउद्गमः ॥ प्रायोपवेशनंचक्रेरामोदिनचतुष्टयं ॥ समु द्रवरलाभश्चसेतूपायप्रकीर्तनं ॥ सेतोर्दशम्यामारंभस्त्रयोदश्यांसमापनं ॥ चतुर्दश्यांसुवेलायेरामःसैन्यंन्यवेशयत् ॥ पौर्णमास्यांद्वितीयांतंत्रिदिनैःसैन्यतारणं ॥ तृतीयायादश म्यंतंमंत्रोगुल्मनिवेशने ॥ शुकसारणयोःसैन्यप्राप्तिरेकादशेदिने ॥ माघेसितायांद्वादश्यांसैन्यसंख्याकृतातुवै ॥ सारणेनकपीनांतुसारासारोपवर्णनं ॥ त्रयोदश्याद्यमांयावद्युं कायांदिवसैस्त्रिभिः ॥ रावणःसैन्यसंख्यानंरणायोत्साहनंतथा ॥ ययावथांगदोदौत्यंमाघेशुक्लादिवासरे ॥ माघशुक्लद्वितीयादिदिनैःसप्तभिरेवतु ॥ रक्षसांवानराणांचयुद्धमा सीत्सुदारुणं ॥ माघशुक्लनवम्यांतुरात्राविंद्रजितारणे ॥ रामलक्ष्मणयोर्नागपाशैर्बंधोबभूवह ॥ नागपाशविमोक्षार्थंदशम्यांगरुडोभ्यगात् ॥ अत्रावहारःकथितोदशम्यादिदिन

द्वयं ॥ द्वादश्यामांजनेयेनधूम्राक्षस्यवधःकृतः ॥ त्रयोदश्यांतुनैवंनिहतोकंपनोरणे ॥ माघशुक्लचतुर्दश्यांयावत्कृष्णादिवासरं ॥ त्रिदिनेनप्रहस्तस्यनीलेनविहितोवधः ॥ माघासितद्वितीयायाश्चतुर्थ्यंतंत्रिभिर्दिनैः ॥ रामेणतुमुलेयुद्धेरावणोद्रावितोरणात् ॥ पंचम्यास्त्वष्टमीयावद्रावणेनप्रबोधितः ॥ कुंभकर्णःसमुत्तस्थावत्रायुद्धंचतुर्दिनं ॥ कुंभकर्णोदिनैःषड्भिर्नवम्यास्तुचतुर्दशीं ॥ रामेणनिहतोयुद्धेबहुवानरभक्षकः ॥ अमावास्यादिनेशोकादवहारोबभूवह ॥ फाल्गुनादिप्रतिपदश्चतुर्थ्यंतदिनैस्ततः ॥ नरांतकप्रभृतयो निहताःपंचराक्षसाः॥ पंचम्याःसप्तमीयावदतिकायवधस्त्र्यहात्॥ अष्टम्याद्वादशीयावन्निहतौदिनपंचकात्॥निकुंभकुंभावूर्ध्वंतुमकराक्षश्चतुर्दिनैः॥ फाल्गुनस्यद्वितीयायांकृष्णे शक्रजिताजितं ॥ तृतीयायास्तुसप्तम्यांहरयःपंचवासरात् ॥ ओषध्यानयनेव्यग्रास्तदासीदवहारकः ॥ तत्रत्रयोदशींयावद्दिनैःषड्भिस्तुशक्रजित् ॥ लक्ष्मणेनहतोयुद्धेविभ्रितोभिचरक्रमात् ॥ चतुर्दश्यांदशग्रीवोरणदीक्षाविधिक्रमात् ॥ अमावास्यांययौवीरोयुद्धायदशकंधरः ॥ चैत्रशुक्लप्रतिपदःपंचमीदिनपंचकैः ॥ रावणस्यप्रधानानांयुध्यताम भवत्क्षयः ॥ चैत्रषष्ठ्यष्टमीयावन्महापार्श्वादिमारणं ॥ चैत्रशुक्लनवम्यांतुसौमित्रेःशक्तिभेदनं ॥ द्रोणाद्रिरांजनेयेनलक्ष्मणार्थमुपाहृतः॥ दशम्यामवहारोभूद्रात्रौयुद्धंनृरक्षसोः॥ एकादश्यांतुरामायरथोमातलिसारथिः ॥ अष्टादशदिनैरामोद्वैरथेरावणंवधीत् ॥ द्वादश्याःशुक्लपक्षस्ययावत्कृष्णचतुर्दशीं ॥ माघशुक्लद्वितीयायाश्चैत्रकृष्णचतुर्दशीं ॥ अष्टाशीतिदिनंयुद्धंमध्येपंचदशाहकं ॥ युद्धावहारसंयामस्त्रिसप्ततिदिनान्यभूत् ॥ संस्कारोरावणादीनाममावास्यादिनेभवत् ॥ वैशाखादितिथौरामःसुवेलंपुनरागमत्॥ अभिषिक्तो द्वितीयायांलंकाराज्येविभीषणः ॥ सीताशुद्धिस्तृतीयायांदेवेभ्योवरलंभनं ॥ वैशाखस्यचतुर्थ्यांतुरामःपुष्पकमास्थितः ॥ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांमाधवस्यतु ॥ भरद्वाजाश्रमंरामःससीतःपुनरागमत् ॥ नंदिग्रामेतुषष्ठ्यांवैभरतेनसमागतः ॥ सप्तम्यामभिषिक्तोसावयोध्यायांरघूत्तमः ॥ जानकीरामसहितारावणस्यनिवेशने ॥ मनु १४ मासा नूस्थितापक्षदशवासरसंयुतेति तत्तुसर्वांशेअनिश्चितप्रामाण्यं कालिकापुराणादिविरोधात् ॥ इदंकल्पांतरविषयमितिनयुक्तं तद्विरोधादेव॥ तस्माक्रियाविरोधेपुराणेषुउपसंहारएवन्याय्यः॥ शाखांतरोक्तांगोपसंहारवत् ॥ यथाकुंभकर्णवधोत्ररामेणोक्तोभरतेलक्ष्मणेनतादृशेविषयेनतुकल्पभेदेनव्यवस्था ॥ जन्मविषयेएवतुहरिवंशोक्तासेतिबोध्यं ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामायणतिलके० वा० दशोत्तरशततमःसर्गः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥७॥

अथविभीषणविलापः ॥ भ्रातरमिति ॥ १ ॥ प्रवीण समर्थ ॥ २ ॥ अपवृत्तेन रामबाणैःत्याजितेन मुकुटेनोपलक्षितः' ॥ ३ ॥ यन्मयापूर्वमीरितं त्वन्निधनांतसर्वरक्षोनाशरूपं तदिदंसंप्राप्तं ॥ उक्तस्यैवविवरणं काममोहेति ॥ काममोहपरीतस्यते यन्मेवचोनरुचितं ॥ ४ ॥ यच्चप्रहस्तादयः दर्पाद्रर्वान्नबहुमन्यंत ॥ स्वयंच वचः नबहुमन्ये थास्तस्योदर्कउत्तरकालिकविपाकआगतः प्राप्तः ॥ ५ ॥ सुनीतानां धार्मिकाणां सेतुर्गतः ॥ विग्रहः स्वरूपं॥ सत्वस्य बलस्य॥ संक्षेपः संग्रहस्थानं॥ सुहृत्तानां वीराणां॥

भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वाशयानंनिर्जितंरणे॥ शोकवेगपरीतात्माविललापविभीषणः॥ १ ॥वीरविक्रांतविख्यातप्रवीणनयकोविद॥ महार्ह शयनोपेतकिंशेषेनिहतोभुवि॥ २॥ निक्षिप्यदीर्घौनिश्चेष्टौभुजावंगदभूषितौ॥ मुकुटेनापवृत्तेनभास्कराकारवर्चसा॥ ३॥ तदिदंवीररसंप्राप्तंयन्मयापूर्वमीरितं॥ काममोहपरीतस्ययत्तन्नरुचितंतव॥ ४॥ यन्नदर्पात्प्रहस्तोवानेंद्रजिन्नापरेजनाः॥ नकुंभकर्णोतिरथो नातिकायोनरांतकः॥ नस्वयंबहुमन्येथास्तस्योदर्कोयमागतः॥५॥ गतःसेतुःसुनीतानांगतोधर्मस्यविग्रहः॥ गतःसत्वस्यसंक्षेपःसुहृत्तानांगतिर्गता॥ ६ ॥आदित्यःपतितोभूमौमग्नस्तमसिचेंद्रमाः॥ चित्रभानुःप्रशांतार्चिर्व्यवसायोनिरुद्यमः॥ अस्मिन्निपतिते वीरेभूमौशस्त्रभृतांवरे॥ ७॥ किंशेषमिहलोकस्यगतसत्वस्यसंप्रति॥ रणेराक्षसशार्दूलेप्रसुप्तइवपांसुषु ॥ ८॥ धृतिप्रवालःप्रसभाग्यपुष्पस्तपोबलःशौर्यनिबद्धमूलः॥ रणेमहान्राक्षसराजवृक्षःसंमर्दितोराघवमारुतेन॥ ९॥

गतिर्गता प्राप्ता त्वयेतिशेषः॥ ६॥ अस्मिन् भूमौ पतितेसति आदित्यभूमिपातादितुल्यंदृश्यते ॥ व्यवसायः प्रवृत्तिलक्षणोधर्मः॥ निरुद्यमः त्वत्तुल्याश्रयाभावान्निर्व्यापारोभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥ रणे त्वयि पांसुषु प्रसुप्तइवजाते ॥ इह लंकायांवर्तमानस्य गतसत्वस्य गताधारबलस्य लोकस्य किंशेषं नकिमपि सर्वंनष्टमित्यर्थः ॥ ८ ॥ धृतिर्धैर्यमेव प्रवाला यस्यसः ॥ प्रसभोहठ एवाभ्यंपुष्पं यस्यसः ॥ तपएव बलंयस्यसः ॥ शौर्यमेव निबद्धं दृढावस्थितिसाधनं मूलं यस्यसः ॥ ९ ॥

विषाणं दंताः॥ कुलं पितृपैतामहादयस्तेषां वंशः समूहएववंशः पृष्ठावयवविशेषोयस्यसः ॥ वंशोवेणौकुलेवर्गेपृष्ठस्यावयवेपिचेतिविश्वः॥ कोपापरगात्रः कोपएवापरगात्रं पादाद्यवयवाः यस्यसः ॥ प्रसादहस्तः प्रसादः प्रसन्नतैवहस्तः शुंडादंडइत्यर्थः ॥ इक्ष्वाकुसिंहेन रामरूपसिंहेनावगृहीतः पातितोदेहोयस्यसः॥ १० ॥ पराक्रमोत्साहरूपं विजृंभितमर्चिर्यस्यसः ॥ क्रोधजोनिश्वासएव धूमोयस्यसः ॥ स्वबलमेव प्रतापोदाहशक्तिर्यस्यसः ॥ अतएवप्रतापवान् ॥ ११ ॥ सिंहर्क्षाः राक्षसास्तएव लांगूलं ककुद्विषाणेच यस्यसः ॥ सिंहर्क्षाराक्षसाःप्रोक्तायक्षाउष्णीषिणोमताइतिनिघंटुः ॥ पराभिजित्परजेता ॥ गंधने पराक्रमाद्युत्साहे गंधवाहोवायुतुल्यः ॥ गंधनगंधवाहइतिपांक्तःपाठः॥

तेजोविषाणःकुलवंशवंशःकोपप्रसादापरगात्रहस्तः॥ इक्ष्वाकुसिंहावगृहीतदेहःसुप्तःक्षितौरावणगंधहस्ती ॥ १० ॥ पराक्रमोत्साहविजृंभितार्चिर्निश्वासधूमःस्वबलप्रतापः॥ प्रतापवान्संयतिराक्षसाग्निर्निर्वापितोरामपयोधरेण॥ ११॥ सिंहर्क्षलांगूलककुद्विषाणः पराभिजिद्गंधनगंधवाहः ॥ रक्षोवृषश्चापलकर्णचक्षुःक्षितीश्वरव्याघ्रहतोवसन्नः॥ १२ ॥ वदंतहेतुमद्वाक्यंपरिदृष्टार्थनिश्चयं॥ रामः शोकसमाविष्टमित्युवाचविभीषणम् ॥ १३ ॥ नायंविनष्टोनिश्चेष्टःसमरेचंडविक्रमः ॥ अत्युन्नतमहोत्साहःपतितोयमशंकितः ॥ १४ ॥ नैवंविनष्टाःशोच्यंतेक्षत्रधर्मव्यवस्थिताः॥ वृद्धिमाशंसमानायेनिपतंतिरणाजिरे ॥ १५॥ येनसेंद्रास्त्रयोलोकास्त्रासितायुधिधीमता॥ अस्मिन्कालसमायुक्तेनकालःपरिशोचितुं॥ १६॥

॥२१२॥

गंधहस्तीतिपाठे मत्तगजतुल्यः ॥ रक्षोवृषोरावणः ॥ चापलं धर्मादिविषयस्खलनमेवकर्णचक्षुर्यस्य ॥ क्षितीश्वरव्याघ्रोरामव्याघ्रः ॥ १२ ॥ परिदृष्टः प्रकाशमानोऽर्थनिश्चयोयस्मात्तत् ॥ १३ ॥ अयंसमरेनिश्चेष्टोऽशक्तोभूत्वानविनष्टः ॥ अपितु चंडविक्रमत्वादिगुणएकएवायं ॥ अशंकितोमृत्युशंकारहितएवदैवात्पतितः ॥ १४ ॥ किंततस्तत्राह ॥ नैवमिति ॥ वृद्धिं जयादिकमाशंसमानाःसंतोयेरणाजिरेनिपतंति ॥ क्षत्रधर्मस्थिताएवंविनष्टास्तेनशोच्यंते पुण्यलोकप्राप्तेरितिभावः ॥ १५ ॥ कालसमायुक्ते कालधर्मसंबद्धे ॥ एवंदुर्गुणयुक्तस्य मरणमेवसम्यगितिभावः ॥ १६ ॥

नैभूतपूर्वइत्येतदेवोपपादयति ॥ परैरिति ॥ १७ ॥ इयंहि यागतिरनेनप्राप्ताइयंगतिः पूर्वैर्मन्वादिभिःसंदिष्टा उपदिष्टा ॥ क्षत्रियसंमता क्षत्रियपूजितोत्तमागतिरेव ॥ अतः संख्येहतः क्षत्रियोनशोच्यइतिनिश्चयः ॥१८॥ तत्तस्मादेवंनिश्चयंदृष्ट्वा ज्ञात्वा तत्त्वमास्थाय निश्चितत्त्वमवलंब्याद्ययत्कल्प्यमनुष्ठेयं तदनुचिंतय॥ सत्वमास्थायेतिपाठे सत्वगुणमास्थायेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ विमर्देषु युद्धेषु ॥ २१ ॥ वनीयकेषु याचकेष्वनेनदत्तानि दानानीतिशेषः ॥ निभृताः नितरांपोषिताः ॥ २२ ॥ एषोहिताग्नि

नैकांतविजयोयुद्धेभूतपूर्वःकदाचन ॥ परैर्वाहन्यतेवीरःपरान्वाहंतिसंयुगे ॥ १७॥ इयंहिपूर्वैःसंदिष्टागतिःक्षत्रियसंमता॥ क्षत्रियोनिहतःसंख्येनशोच्यइतिनिश्चयः॥१८॥ तदेवंनिश्चयंदृष्ट्वातत्त्वमास्थायविज्वरः॥ यदिहानंतरंकार्यंकल्प्यंतदनुचिंतय॥ १९॥ तमुक्त्वावाक्यंविक्रांतंराजपुत्रंविभीषणः॥ उवाचशोकसंतप्तोभ्रातुर्हितमनंतरं ॥ २० ॥ योयंविमर्देष्वविभग्नपूर्वःसुरैःसमस्तैरपिवासवेन॥ भवंतमासाद्यरणेविभग्नोवेलामिवासाद्यथथासमुद्रः॥ २१ ॥ अनेनदत्तानिवनीयकेषुभुक्ताश्चभोगानिभृताश्चभृत्याः॥ धनानिमित्रेषुसमर्पितानिवैराण्यमित्रेषुनिपातितानि॥२२॥एषोहिताग्निश्चमहातपाश्चवेदांतगःकर्मसुचाग्र्यशूरः॥ एतस्ययत्प्रेतगतस्यकृत्यंतत्कर्तुमिच्छामितवप्रसादात्॥ २३ ॥ सतस्यवाक्यैःकरुणैर्महात्मासंबोधितःसाधुविभीषणेन॥ आज्ञापयामासनरेंद्रसूनुःस्वर्गीयमाधानमदीनसत्वः॥ २४ ॥ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनं॥ क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्येषयथातव ॥ २५॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०एकादशाधिकशततमःसर्गः॥ १११॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ रावणंनिहतंदृष्ट्वाराघवेणमहात्मना॥ अंतःपुराद्विनिष्पेतूराक्षस्यःशोककर्षिताः॥ १॥

रित्यार्षःसंधिः आहिताग्निरितिछेदः॥ वेदांतगः अधीतोपनिषत्कः कर्मसु अग्निहोत्रादिषु अग्र्यशूरः परमानुष्ठाता परमकर्मठइत्यर्थः ॥ २२॥ तस्यस्वर्गीयं स्वर्गार्हं आधानं विधानं प्रेतकृत्यं ॥२४॥ तवेव ममापिस्नेहविषयोतःसंस्कारविषयां शंकांमाकुर्वित्यर्थः ॥ २५ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०एकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ रावणमिति ॥ १ ॥

वार्यमाणाः पांसुवेष्टनाद्दुःशोनिवार्यमाणाअपि रणपांसुषुवेष्टंत्यः ॥ वत्सहताः हतवत्साः ॥ अयमत्यान्नवियोगजशोकमात्रेदृष्टांतः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ हतयूथपाः करेण्वइव

वार्यमाणाःसुवदुःशोवेष्टंत्योरणपांसुषु ॥ विमुक्तकेश्यःशोकान्नागावोवत्सहतायथा ॥ २ ॥ उत्तरेणविनिष्क्रम्यद्वारेणसहराक्षसैः ॥ प्र
विश्यायोधनंघोरंविचिन्वंत्योहतंपतिं ॥ ३ ॥ आर्यपुत्रेतिवादिन्योहानाथेतिचसर्वशः ॥ परिपेतुःकबंधांकांमहींशोणितकर्दमां ॥ ४ ॥
तावाष्पपरिपूर्णाक्ष्योभर्तृशोकपराजिताः ॥ करिण्यइवनर्दंत्यःकरेण्वोहतयूथपाः ॥ ५ ॥ ददृशुस्तामहाकायंमहावीर्यंमहाद्युतिं ॥ राव
णंनिहतंभूमौनीलांजनचयोपमं ॥ ६ ॥ ताःपतिंसहसादृष्ट्वाशयानंरणपांसुषु ॥ निपेतुस्तस्यगात्रेषुछिन्नावनलताइव ॥ बहुमानात्प
रिष्वज्यकाचिदेनंरुरोदह ॥ ७ ॥ चरणौकाचिदालंब्यकाचिल्कंठेवलंब्यच ॥ उत्क्षिप्यचभुजौकाचिद्भूमौसुपरिवर्तते ॥ ८ ॥ हतस्य
वदनंदृष्ट्वाकाचिन्मोहमुपागमत् ॥ काचिदंकेशिरःकृत्वारुरोदमुखमीक्षती ॥ ९ ॥ स्नापयंतीमुखंवाष्पैस्तुषारैरिवपंकजं ॥ एवमार्ताः
पतिंदृष्ट्वारावणंनिहतंभुवि ॥ १० ॥ चुक्रुशुर्बहुधाशोकाद्भयस्ताःपर्यदेवयन् ॥ येनवित्रासितःशक्रोयेनवित्रासितोयमः ॥ ११ ॥
येनवैश्रवणोराजापुष्पकेणवियोजितः ॥ गंधर्वाणामृषीणांचसुराणांचमहात्मनां ॥ १२ ॥ भयंयेनरणेदत्तंसोयंशेतेरणेहतः ॥ असु
रेभ्यःसुरेभ्योवापन्नगेभ्योपिवातथा ॥ १३ ॥ भयंयोनविजानातितस्येदंमानुषाद्भयं ॥ अवध्योदेवतानांयस्तथादानवरक्षसां ॥ १४ ॥
हतःसोयंरणेशेतेमानुषेणपदातिना ॥ योनशक्यःसुरैर्हंतुंनयक्षैर्नासुरैस्तथा ॥ १५ ॥ सोयंकश्चिदिवासत्वोमृत्युंमर्त्येनलंभितः ॥ एवं
वदंत्योरुरुदुस्तस्यतादुःखितास्त्रियः ॥ भूयएवचदुःखार्तावि लेपुश्चपुनःपुनः ॥ १६ ॥

ददृशुः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुपरिवर्तते लुंठतिस्म ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ स्नापयंतीत्यस्यवैकल्पिकत्वात्पक्षेमित्वाभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ असत्वः कश्चिदिव दुर्बलः प्राकृतप्राणीव ॥ लंभितः प्रापितः ॥ १६ ॥

सुहृदां वाक्यमितिशेषः ॥ एतावयंआत्माचतेत्वयाइदानीं ॥ समं एककालएवपातितः ॥ १७ ॥ हितंवाक्यंब्रुवाणोपि यत्परुषितस्तत्फलंदृष्टमित्यर्थः ॥ १८ ॥ यदितेत्वया
सीतानिर्यातिता समर्पितास्यात्तदा नः इदंव्यसनंनस्यात् ॥ १९ ॥ भ्राता दत्तकामोनिष्पन्नमनोरथः स्ववाक्यकरणात् ॥ मित्रकुलं मित्रपक्षः ॥ वयमविधवाःस्युः ॥ शत्रव
श्च सकामानस्युः ॥ २० ॥ २१ ॥ एवंरावणीयत्वेच्छाचरणस्य नाशहेतुतामुक्त्वेदानींतन्निरासपूर्वकंदैवस्यतत्कारणत्वंदर्शयति नेति ॥ कामं पर्याप्तं ॥ तवनकामकारोनत्वद्वि

अशृण्वतातुसुहृदांसततंहितवादिनां ॥ मरणायाहृतासीताराक्षसाश्चनिपातिताः ॥ एताःसममिदानींतेवयमात्माचपातितः ॥ १७ ॥
ब्रुवाणोपिहितंवाक्यंइष्टोभ्राताविभीषणः ॥ दृष्टंपरुषितोमोहात्त्वयात्मवधकांक्षिणा ॥ १८ ॥ यदिनिर्यातितातेस्यात्सीतारामायमैथि
ली ॥ ननःस्याद्व्यसनंघोरमिदंमूलहरंमहत् ॥ १९ ॥ दत्तकामोभवेद्भ्रातारामोमित्रकुलंभवेत् ॥ वयंचाविधवाःसर्वाःसकामानचशत्रवः
॥ २० ॥ त्वयापुनर्नृशंसेनसीतांसंरुंधताबलात् ॥ राक्षसावयमात्माचत्रयंतुल्यंनिपातितं ॥ २१ ॥ नकामकारःकामंवातवराक्षसपुं
गव ॥ दैवंचेष्टयतेसर्वंहतंदैवेनहन्यते ॥ २२ ॥ वानराणांविनाशोयंराक्षसानांचतेरणे ॥ तवचैवमहाबाहोदैवयोगादुपागतः ॥ २३ ॥
नैवार्थेनचकामेनविक्रमेणनचाज्ञया ॥ शक्यादैवगतिर्लोकेनिवर्तयितुमुद्यता ॥ २४ ॥ विलेपुरेवंदीनास्ताराक्षसाधिपयोषितः ॥ कुर
र्यइवदुःखार्ताबाष्पपर्याकुलेक्षणाः ॥ २५ ॥ इत्यार्षे० वा० यु० द्वादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ तासांविलप
मानानांतदाराक्षसयोषितां ॥ ज्येष्ठपत्नीप्रियादीनाभर्तारंसमुदैक्षत ॥ १ ॥ दशग्रीवंहतंदृष्ट्वारामेणाचिंत्यकर्मणा ॥ पतिंमंदोदरीतत्र
रुपणापर्यदेवयत् ॥ २ ॥

च्छाप्रवर्तितोयंव्यवहारः ॥ कुतोयतोदैवंसर्वंप्राणिजातंचेष्टयते तत्तत्कर्मानुसारेणातोदैवहतमेव केनचिन्निमित्तेनहन्यते ॥ २२ ॥ ते
तव रणे वानराणां राक्षसानां तवचायंविनाशोदैवादुपागतः ॥ २३ ॥ अर्थेन धनेन कामेनेच्छया आज्ञया मर्यादाव्यवस्थापनशक्त्या उद्यता फलोन्मुखीभूता ॥ २४ ॥ २५ ॥
कत० ॥ ११२ ॥ इ० श्री० वा० यु० द्वादशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ तासामिति ॥ १ ॥ मंडोदरी मंडनभूतोदरी कृशोदरी त्यर्थः ॥ मंदोदरीतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ २ ॥

ननुनाममहाबाहोतववैश्रवणानुज॥ रुद्रस्यप्रमुखेस्थातुंत्रस्त्यत्यपिपुरंदरः ॥ ३॥ ऋषयश्चमहांतोपिगंधर्वाश्चयशस्विनः॥ ननुना मतवोद्वेगाच्चारणाश्चदिशोगताः॥ ४॥ सत्वंमानुषमात्रेणरामेणयुधिनिर्जितः॥ नव्यपत्रपसेराजन्किमिदंराक्षसेश्वर॥ ५॥ कथंत्रै लोक्यमाक्रम्यश्रियावीर्येणचान्वितं॥ अविषह्यंजघानत्वांमानुषोवनगोचरः॥ ६॥ मानुषाणामविषयेचरतःकामरूपिणः॥ विना शस्तवरामेणसंयुगेनोपपद्यते॥ ७॥ नचैतत्कर्मरामस्यश्रद्दधामिचमूमुखे॥ सर्वतःसमुपेतस्यतवतेनाभिमर्षणम्॥ ८॥ अथवारा मरूपेणकृतांतःस्वयमागतः॥ मायांतवविनाशायविधायाप्रतितर्कितां॥ ९॥ अथवावासवेनत्वंधर्षितोसिमहाबल ॥ १०॥ वासव स्यतुकाशक्तिस्त्वांद्रष्टुमपिसंयुगे॥ महाबलंमहावीर्यंदेवराजंमहौजसं॥ ११॥ व्यक्तमेषमहायोगीपरमात्मासनातनः॥ अनादिम ध्यनिधनोमहतःपरमोमहान्॥ १२॥ तमसःपरमोधाताशंखचक्रगदाधरः॥ १३॥

पुरंदरोपि त्रस्यति ॥ ३ ॥ तवोद्वेगात्त्वत्तउद्वेगंप्राप्य ॥ ४ ॥ वीर्येण त्रैलोक्यमाक्रम्य श्रियान्वितंत्वां मानुषोजघानेति ॥ यदत्रकिमिति नव्यपत्रपसे ॥ ५ ॥ ६ ॥ मानु षाणामविषये अगोचरे लंकाद्वीपरूपेदेशेइत्यर्थः॥ ७॥सर्वतःसमुपेतस्यजयोपेतस्यतव ॥ तेनरामेण यदभिमर्षणं प्रधर्षणमेतद्रामस्यकर्मैतिनश्रद्दधामि॥ ८॥ननु प्रत्यक्षसिद्धे क थमश्रद्धेत्यरुच्यापक्षांतरमथवेति ॥ तवनाशायाप्रतर्कितां अचिंतनीयोपपत्तिकांमायांविधाय कृतांतोरामरूपेणागतइतिमन्ये इतिशेषः॥ ९॥ अथवारामरूपेण वासवेन त्वंध र्षितोसि ॥ एतन्नोपपद्यतइत्याह ॥ वासव स्येति ॥ १० ॥ महाबलत्वादिविशेषणंत्वां द्रष्टुमपिवासवस्यतुकुतःशक्तिः ॥ ११ ॥ अतोव्यक्तमित्यादि ॥ सत्यमेवमंदोदरीजानीते भगवत्कृपया ॥ महायोगी स्वाभावि कसर्वशक्तियुक्तःपरमात्मा ॥ आत्मनामप्यात्मा सर्वांतर्यामीत्यर्थः ॥ यआत्मनितिष्ठन्नात्मानमंतरोयमयतीतिश्रुतेः ॥ सनातनः सदास्तित्वयुक्तः ॥ अनादिमध्यनिधनः जन्मवृद्धिनाशहीनः ॥ महतःपरमोमहान् महतोमहीयान् ॥ १२ ॥ तमसःपरमः प्रकृतेःप्रवर्तकः तपसःपरमइतिपाठे सर्वतःफलदइत्यर्थः ॥ धाता स्रष्टा ॥ यतोवाइमानिभू तानिजायंतइत्युक्तेः ॥ इदानींविग्रहगुणानाह शंखेत्यादि ॥ १३ ॥

नित्यंश्रीरनपायिलक्ष्मीकः ॥ अजय्यः जेतुमशक्यः॥ शाश्वतोऽपक्षयरहितः ॥ ध्रुवः परिणामशून्यः ॥ अनेनषड्भावविकारशून्यत्वमुक्तं ॥ महायोगित्वादिविशेषणविशिष्टो योविष्णुःसएव रामइत्यर्थः ॥ १४ ॥ सराक्षसपरीवारं राक्षसरूपपरीवारसहितं हतवानितिशेषः ॥ देवशत्रुंभयावहमित्यनेनभगवतोवैषम्यनैर्घृण्ये परिहृते ॥ अवतारप्रयोज नं रावणवधप्रयोजनंच देवभयनिवृत्तिरूपंदर्शितं ॥ १५ ॥ पुरा भगवदुद्देशेनतपोनुष्ठानकाले तद्वैरं स्वजयनिमित्तंवैरं स्मरद्भिरिंद्रियैरकर्मप्रवृत्तिसंपादनेननिर्जितः ॥ १६॥

श्रीवत्सवक्षानित्यश्रीरजय्यःशाश्वतोध्रुवः॥ मानुषंरूपमास्थायविष्णुःसत्यपराक्रमः॥ १४॥ सर्वैःपरिवृतोदेवैर्वानरत्वमुपागतैः॥ सर्वलोकेश्वरःश्रीमान्लोकानांहितकाम्यया ॥ सराक्षसपरीवारंदेवशत्रुंभयावहं॥ १५॥ इंद्रियाणिपुराजित्वाजितंत्रिभुवनंत्वया॥ स्मरद्भिरिवतद्वैरंइंद्रियैरेवनिर्जितः॥ १६॥ यदैवहिजनस्थानेराक्षसैर्बहुभिर्वृतः॥ खरस्तुनिहतोभ्रातातदारामोनमानुषः॥ १७॥ य दैवनगरींलंकांदुष्प्रवेशांसुरैरपि॥ प्रविष्टोहनुमान्वीर्यात्तदैवव्यथितावयं ॥ १८॥ क्रियतामविरोधश्चराघवेणेतियन्मया॥ उच्यमा नंनगृह्णासितस्येयंव्युष्टिरागता॥ १९॥ अकस्माच्चाभिकामोसिसीतांराक्षसपुंगव॥ ऐश्वर्यस्यविनाशायदेहस्यस्वजनस्यच॥ २०॥ अरुंधत्याविशिष्टांतांरोहिण्याश्चापिदुर्मते ॥ सीतांधर्षयतामान्यांत्वयात्यसदृशंकृतम् ॥ २१॥ वसुधायाहिवसुधांश्रियाःश्रीर्भर्तृव त्सलां॥ २२॥ सीतांसर्वानवद्यांगीमरण्येविजनेशुभां॥ आनयित्वातुतांदीनांछद्मनात्मस्वदूषणं ॥ २३॥ अप्राप्यतंचैवकामंमैथि लीसंगमेकृतं॥ पतिव्रतायास्तपसानूनंदग्धोसिमेप्रभो॥ २४॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ व्युष्टिः फलं ॥ १९ ॥ सीतांप्रति अभिकामः का मुकः ॥ २० ॥ मान्यां उपास्यदेवतां ॥ २१ ॥ वसुधायाः सर्वक्षमावन्निदर्शनभूतायाः वसुधां निदर्शनभूमिं एवंसर्वसौभाग्ययुक्तानां निदर्शनभूतश्रियोपिनिदर्शनभूतां ॥ २२ ॥ छद्मना आनयित्वा आनीय ॥ आत्मस्वदूषणं स्वशब्दःस्वीयवाची आत्मनः स्वकुलस्यनाशनंकृतमितिशेषः ॥ २३ ॥ मैथिलीसंगमेकृतं तंकाममप्राप्य पतिव्रतायास्तस्या स्तपसा नूनंनिश्चयेन दग्धोसि ॥ मेप्रभो मेभर्तः ॥ २४ ॥

तांधर्षयन् ॥ तदैव धर्षणसमयएव नदग्धइतियत् येन माहात्म्येन देवाबिभ्यति तेनमाहात्म्येनेत्यर्थः ॥ २५॥ काले परिपाकसमये पर्यागतेसति ॥ २६॥ शुभं सुखं॥ पापं दुःखं ॥ २७ ॥ तुभ्यं तव ॥ ततः सीतातोपि ॥ २८ ॥ मैथिली कुलादिनामदधिकान मतुल्यापिनाथापितत्तु तथात्वंतु त्वंमोहान्नबुध्यसे ॥२९ ॥ अलक्षणोऽनिमित्तः मैथिलीकृतलक्षणः मैथिलीकृतं लक्षणं निमित्तं यस्यसः मैथिलीहेतुकइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥३२ ॥ श्रिया उपलक्षितेतिशेषः ॥ ३३ ॥ सैवाहं सौभाग्यलक्षणवत्येव

तदैवयन्नदग्धस्त्वंधर्षयंस्तनुमध्यमां॥ देवाबिभ्यतितेसर्वेसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ २५॥ अवश्यमेवलभतेफलंपापस्यकर्मणः ॥ भ
र्तुःपर्यागतेकालेकर्तानास्त्यत्रसंशयः ॥ २६ ॥ शुभकृच्छुभमाप्नोतिपापकृत्पापमश्नुते ॥ विभीषणःसुखंप्राप्तस्त्वंप्राप्तःपापमीदृशं
॥ २७॥ संत्यन्याःप्रमदास्तुभ्यंरूपेणाभ्यधिकास्ततः ॥ अनंगवशमापन्नस्त्वंतुमोहान्नबुध्यसे ॥ २८॥ नकुलेननरूपेणनदाक्षिण्ये
नमैथिली॥ मयाधिकावातुल्यावातत्तुमोहान्नबुध्यसे ॥ २९ ॥ सर्वदासर्वभूतानांनास्तिमृत्युरलक्षणः॥ तवतद्धृदयंमृत्युर्मैथिलीकृत
लक्षणः॥३० ॥ सीतानिमित्तजोमृत्युस्त्वयादूरादुपाहृतः॥ मैथिलीसहरामेणविशोकाविहरिष्यति॥ अल्पपुण्यात्वहंघोरेपतिताशोक
सागरे॥३१॥ कैलासेमंदरेमेरौतथाचैत्ररथेवने॥ देवोद्यानेपुसर्वेषुविद्युत्यसहितात्वया॥३२॥ विमानेनानुरूपेणयायाम्यतुलयाश्रि
या॥ पश्यंतीविविधान्देशांस्तांस्तान्चित्रस्रगंबरा॥ ३३॥ भ्रंशिताकामभोगेभ्यःसास्मिवीरवधात्तव॥ सैवान्येवास्मिसंवृत्ताधिग्रा
ह्यांचंचलांश्रियं ॥३४॥ हाराजन्सुकुमारंतेसुभ्रुसुत्वक्समुन्नसं॥ कांतिश्रीद्युतिभिस्तुल्यमिंदुपद्मदिवाकरैः॥३५॥ किरीटकूटोज्ज्व
लितंताम्रास्यंदीप्तकुंडलं॥ मदव्याकुललोलाक्षंभूत्वायत्पानभूमिषु॥ ३६॥ तवबधादन्येव विधवेव संवृत्तेत्यर्थः ॥ अत्रान्येवेतीवकारेण देव

स्थित्यावस्तुतअवैधव्यंसूचितं ॥ ३४ ॥ सुभ्रु शोभनभ्रूयुतं ॥ सुत्वक् शोभनत्वगिंद्रियस्थानं ॥ कांतिः आल्हादकरीप्रभा तयाचंद्रतुल्यं ॥ श्रीरुज्ज्वलता तयापद्मवत् ॥
द्युतिः पराभिभवसामर्थ्यं तेजस्तेनरवितुल्यं ॥ ३५॥ कूटः समूहः॥ ताम्रास्यं ताम्रोष्ठं॥ पानभूमिषु मदव्याकुललोलाक्षंभूत्वा यदभ्राजतेतिशेषः ॥ ३६ ॥

चारु सुंदरं वल्गु चंचलं स्मितकथं स्मितोपेतकथायुतं ॥ तदेवतेवक्त्रं ॥ एवमेवकथामापन्नं नभ्राजते ॥३७॥ तामवस्थामाह ॥ रामेति ॥ रक्तवर्णं विशीर्णं मेदोस्थिगतमांस
मस्तिष्कं मज्जाच यस्यतत् ॥ ३८ ॥ सा वैधव्यदा पश्चिमादशा मे मयासंप्राप्ता ॥ या मयासंबुद्धानासीत् ॥३९॥ दानवराजोमयः ॥ अहंगर्विता विशिष्टपतिपुत्रपितृत्वा

विविधस्रग्धरंचारुवल्गुस्मितकथंशुभं॥ तदेवाद्यतवैवंहिवक्त्रंनभ्राजतेप्रभो॥ ३७॥ रामसायकनिर्भिन्नंरक्तंरुधिरविस्रवैः॥ विशी
र्णमेदोमस्तिष्कंरूक्षस्यंदनरेणुभिः॥३८॥ हापश्चिमामेसंप्राप्तादशावैधव्यदायिनी॥यामयासीन्नसंबुद्धाकदाचिदपिमंदया॥३९॥
पितादानवराजोमेभर्तामेराक्षसेश्वरः॥ पुत्रोमेशक्रनिर्जेताइत्यहंगर्विताभृशं॥ ४० ॥ दृप्तारिमथनाःक्रूराःप्रख्यातबलपौरुषाः॥ अ
कुतश्चिद्भयानाथाममेत्यासीन्मतिर्ध्रुवा॥४१॥ तेषामेवंप्रभावानांयुष्माकंराक्षसर्षभाः॥ कथंभयमसंबुद्धंमानुषादिदमागतं॥४२॥
स्निग्धेंद्रनीलनीलंतुप्रांशुशैलोपमंमहत्॥ केयूरांगदवैदूर्यमुक्ताहारस्रगुज्वलं ॥ ४३ ॥ कांतंविहारेष्वधिकंदीप्तंसंग्रामभूमिषु ॥ भा
त्याभरणभाभिर्यद्विद्युद्भिरिवतोयदः॥ ४४ ॥ तदेवाद्यशरीरंतेतीक्ष्णैर्नैकशरैश्चितं॥ पुनर्दुर्लभसंस्पर्शंपरिष्वक्तुंनशक्यते॥ ४५॥ श्वा
विधःशललैर्युक्तंलग्नैर्बाणैर्निरंतरं ॥ स्वर्पितैर्मर्मसुभृशंसंछिन्नस्नायुबंधनं॥ ४६ ॥ क्षितौनिपतितंराजन्श्यामंवैरुधिरच्छवि ॥ व
ज्रप्रहारमभितोविकीर्णइवपर्वतः॥ ४७॥ हास्वप्नःसत्यमेवेदंत्वंरामेणकथंहतः ॥ त्वंमृत्योरपिमृत्युःस्याःकथंमृत्युवशंगतः॥ ४८॥
त्रैलोक्यवसुभोक्तारंत्रैलोक्योद्वेगदंमहत्॥ जेतारंलोकपालानांक्षेमकारंशंकरस्यच॥४९॥दृप्तानांनिगृहीतारमाविष्कृतपराक्रमम्॥ लो
कक्षोभयितारंचसाधुभूतविदारणम्॥ ५०॥ त् ॥४०॥ दृप्तारिमथनत्वादिधर्मोममनाथास्त्रातारःसंतीति ममध्रुवा दृढामतिरासीत् ॥४१॥४२॥४३॥४४॥
॥४५॥ श्वाविधः शल्यकस्य॥शललैः कंटकैरिव लग्नैर्बाणैर्निरंतरं कृतमितिशेषः॥ तथामर्मसुस्वर्पितैर्बाणैःसंछिन्नस्नायुबंधनं॥ रुधिरच्छवि तत्संबंधेनरक्तकांति ॥ वज्रप्रहार
मभितोविकीर्णःपर्वतइव तेशरीरं विकीर्णं ॥४६॥४७॥ हा खेदे॥स्वमइवेदंकथंसत्यमेवजातं॥४८॥वसु रत्नं ॥महत् अत्यर्थं ॥४९॥ साधुभूतानां साधुजनानां विदारणं ॥५०॥

ओजसा बलेन दृप्तवाक्यानां गर्विष्ठवचसां ॥ ५१ ॥ आहवेनिगृहीतारं जेतारमितियावत् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ एवंप्रभावंत्वांहतंदृष्ट्वा हतप्रिया इमंदेहंधारयामि ॥ अतःस्थिरा कठिनहृदयास्मीतिजाने ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तदात्वभिहता अभिघातमात्रंप्राप्ता ॥ अद्यतुनिपातितास्मि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अनवगुंठितां

ओजसादृप्तवाक्यानांवक्तारंरिपुसन्निधौ ॥ स्वयूथभृत्यगोप्तारंहंतारंभीमकर्मणां ॥ ५१ ॥ हंतारंदानवेंद्राणांयक्षाणांचसहस्रशः ॥ निवातकवचानांतुनिगृहीतारमाहवे ॥ ५२ ॥ नैकयज्ञविलोप्तारंत्रातारंस्वजनस्यच ॥ धर्मव्यवस्थाभेत्तारंमायास्रष्टारमाहवे ॥ ५३ ॥ देवासुरनृकन्यानामाहर्तारंततस्ततः ॥ शत्रुस्त्रीशोकदातारंनेतारंस्वजनस्यच ॥ ५४ ॥ लंकाद्वीपस्यगोप्तारंकर्तारंभीमकर्मणाम् ॥ आस्माकंकामभोगानांदातारंरथिनांवरम् ॥ ५५ ॥ एवंप्रभावंभर्तारंदृष्ट्वारामेणपातितं ॥ स्थिरास्मियादेहमिमंधारयामिहतप्रिया ॥ ॥ ५६ ॥ शयनेषुमहार्हेषुशयित्वाराक्षसेश्वर ॥ इहकस्मात्प्रसुप्तोसिधरण्यांरेणुगुंठितः ॥ ५७ ॥ यदामेतनयःशस्तोलक्ष्मणेनेंद्रजिद्युधि ॥ तदात्वभिहतातीव्रमद्यत्वस्मिनिपातिता ॥ ५८ ॥ साहंबंधुजनैर्हीनाहीनानाथेनचत्वया ॥ विहीनाकामभोगैश्चशोचिष्येशाश्वतीः समाः ॥ ५९ ॥ प्रपन्नोदीर्घमध्वानंराजन्नद्यसुदुर्गमं ॥ नयमामपिदुःखार्तानवर्तिष्येत्वयाविना ॥ ६० ॥ कस्मात्त्वंमांविहायेहकृपणां गंतुमिच्छसि ॥ दीनांविलपतींमंदांकिंचमांनाभिभाषसे ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वानखल्वभिक्रुद्धोमामिहानवगुंठितां ॥ निर्गतांनगरद्वारात्पद्मामेवागतांप्रभो ॥ ६२ ॥ पश्येष्टदारदारांस्तेभ्रष्टलज्जावगुंठनान् ॥ वहिर्निष्पतितान्सर्वान्कथंदृष्ट्वानकुप्यसि ॥ ६३ ॥ अयंक्रीडासहायस्तेनाथोलालप्यतेजनः ॥ नचैनमाश्वासयसिकिंवानबहुमन्यसे ॥ ६४ ॥ यास्त्वयाविधवाराजन्कृतानैकाःकुलस्त्रियः ॥ पतिव्रताधर्मरतागुरुशुश्रूषणेरताः ॥ ६५ ॥

भ्रष्टावगुंठनां ॥ ६२ ॥ भ्रष्टं लज्जारक्षकमवगुंठनं येषांतान् ॥ ६३ ॥६४॥ नैकाः कुलस्त्रियकृष्ट्यादीनामितिशेषः ॥ ६५ ॥

यच्छमस्तत्फलं त्वंपरवशंशत्रुवशंगतः ॥ त्वयाविप्रकृताभिः कृतापकाराभिस्तदापकारसमये यच्छमं तत्फलमागतं ॥ ६६ ॥ विप्रकृतानां पतिव्रतानामश्रूण्यकस्मात्किंचिदनर्थकारणंविना भूतलेनपतंतीतियोयंप्रवादः प्रायशोजनेचरति प्रवर्तते ससत्यंत्वांप्रतिजातः तवानर्थकरएवजातइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ शौंडीर्यमानिना वीर्यमानिना ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

ताभिःशोकाभितप्ताभिःशप्तःपरवशंगतः ॥ त्वयाविप्रकृताभिश्चतदाशप्तस्तदागतं ॥ ६६ ॥ प्रवादःसत्यमेवायंत्वांप्रतिप्रायशोनृप ॥ पतिव्रतानांनाकस्मात्पतंत्यश्रूणिभूतले ॥ ६७ ॥ कथंचनामतेराजन्लोकानाक्रम्यतेजसा ॥ नारीचौर्यमिदंक्षुद्रंकृतंशौंडीर्यमानिना ॥ ६८ ॥ अपनीयाश्रमाद्रामंयन्मृगच्छद्मनात्वया ॥ आनीतारामपत्नीसाअपनीयचलक्ष्मणम् ॥ ६९ ॥ कातर्यचनतेयुद्धेकदाचित्संस्मराम्यहम् ॥ तत्तुभाग्यविपर्यासान्नूनंतेपक्वलक्षणम् ॥ ७० अतीतानागतार्थज्ञोवर्तमानविचक्षणः ॥ मैथिलीमाहृतांदृष्ट्वाध्यात्वानिश्वस्यचायतं ॥ ७१ ॥ सत्यवाक्समहाबाहोदेवरोमेयदब्रवीत् ॥ अयंराक्षससमुख्यानांविनाशःप्रत्युपस्थितः ॥ ७२ ॥ कामक्रोधसमुत्थेनव्यसनेनप्रसंगिना ॥ निवृत्तस्त्वत्कृतेनार्थःसोयंमूलहरोमहान् ॥ ७३ ॥ त्वयाकृतमिदंसर्वमनार्थंराक्षसंकुलं ॥ नहित्वंशोचितव्योमेप्रख्यातबलपौरुषः ॥ ७४ ॥ स्त्रीस्वभावात्तुमेबुद्धिःकारुण्येपरिवर्तते ॥ सुकृतंदुष्कृतंचत्वंगृहीत्वास्वांगतिंगतः ॥ ७५ ॥ आत्मानमनुशोचामित्वद्विनाशेनदुःखितां ॥ सुहृदांहितकामानांनश्रुतंवचनंत्वया ॥ ७६ ॥ भ्रातृणांचैवकात्स्न्र्येनहितमुक्तंदशानन ॥ हेत्वर्थयुक्तंविधिवच्छ्रेयस्करमदारुणं ॥ विभीषणेनाभिहितंनकृतंहेतुमत्त्वया ॥ ७७ ॥

कातर्यं कातरत्वं ॥ पक्वलक्षणं पक्वस्य आसन्नविनाशस्य लक्षणमित्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ मेदेवरोविभीषणोराक्षसानांविनाशआगतइतियदब्रवीत् तदागतमितिशेषः ॥ ७२ ॥ व्यसनेन स्त्रीप्रसक्तलक्षणेन ॥ प्रसंगिना प्रसक्तिमता ॥ त्वत्कृतेनार्थोशेषैश्वर्यलक्षणोनिवृत्तः यतःसोयंपरस्त्रीप्रसक्तिरूपोमूलहरोनर्थइतिशेषः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ दुःखितां संप्राप्तदुःखां सुहृदां मारीच्यादीनां ॥ ७६ ॥ अदारुणं सौम्यं ॥ हेत्वर्थयुक्तं हेतुप्रयोजनाभ्यांसहितं ॥ हेतुमन्नकृतं फलवन्नानुष्ठितमित्यर्थः ॥ ७७ ॥

मारीचकुंभकर्णाभ्यामभिहितमितिशेषः ॥ ७८ ॥ विनिक्षिप्य भूतलेइतिशेषः ॥ ७९ ॥ यातुधानस्य सुमालेः ॥ ८० ॥८१॥ तेत्वया सत्वतमर्चितः पूजितः ॥ ८२ ॥

मारीचकुंभकर्णाभ्यांवाक्यंममपितुस्तथा ॥ नकृतंवीर्यमत्तेनतस्येदंफलमीदृशं॥ ७८ ॥ नीलजीमूतसंकाशपीतांबरशुभांगद ॥ स
गात्राणिविनिक्षिप्यकिंशेषेरुधिरावृतः ॥ ७९ ॥ प्रसुप्तइवशोकार्तोकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ महावीर्यस्यदक्षस्यसंयुगेष्वपलायिनः ॥
यातुधानस्यदौहित्रींकिंमांनप्रतिभाषसे ॥८०॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेनवेपरिभवेकृते॥ अद्यवैनिर्भयालंकाप्रविष्टाःसूर्यरश्मयः॥८१॥
येनसूदयसेशत्रून्समरेसूर्यवर्चसा ॥ वज्रंवज्रधरस्येवसोयंतेसततार्चितः ॥ ८२ ॥ रणेबहुप्रहरणोहेमजालपरिष्कृतः ॥ परिघोव्यव
कीर्णस्तेबाणैश्छिन्नःसहस्रधा ॥ ८३ ॥ प्रियामिवोपसंगृह्यकिंशेषेरणमेदिनीं ॥ अप्रियामिवकस्माच्चमांनेच्छस्यभिभाषितुं॥८४॥
धिगस्तुहृदयंयस्याममेदंनसहस्रधा॥ त्वयिपंचत्वमापन्नेफलतेशोकपीडितं ॥८५॥ इत्येवंविलपंतीसाबाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ स्नेहोप
स्कन्नहृदयातदामोहमुपागमत् ॥ ८६ ॥ कश्मलाभिहतासन्नावभौसारावणोरसि ॥ संध्यानुरक्तेजलदेदीप्ताविद्युदिवोज्वला ॥८७॥
तथागतांसमुत्थाप्यसपत्न्यस्तांभृशातुराः ॥ पर्यवस्थापयामासूरुदंत्योरुदतींभृशं ॥८८॥ किंतेनविदितादेविलोकानांस्थितिरध्रुवा ॥
दशाविभागपर्यायेराज्ञांवैचंचलाःश्रियः ॥ ८९ ॥ इत्येवमुच्यमानासासशब्दंप्ररुरोदह ॥ स्नपयंतीतदास्नेणस्तनौवक्त्रंसुनिर्मलं ॥
॥ ९० ॥ एतस्मिन्नंतरेरामोविभीषणमुवाचह ॥ संस्कारःक्रियतांभ्रातुःस्त्रीगणःपरिसांत्व्यतां ॥ ९१ ॥

बहुप्रहरणोबहुहंता ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ फलते स्फुटति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ कश्मला मूर्छा ॥ सन्ना पीडिता ॥८७॥८८॥ दशाविभागस्य पुण्यपरिपाकदशाविशेषस्य पर्याये विनाशे राज्ञांचंचलाःश्रियस्तेनविदिताःकिं ॥ एवंलोकानांस्थितिरध्रुवाचंचलेत्यपि तेकिंनविदितं ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

प्रश्रितं राममनोनुकूलंयथातथा रामंप्रत्युवाच ॥ ९२ ॥ त्यक्तोधर्मोव्रतंचयेनतं अनृतमनृतवादिनं ॥ ९३ ॥ गुरुगौरवात्पूज्योपि उक्तदोषान्मत्तःपूजांनार्हते नार्हति ॥९४॥
हेराम सर्वेमनुजाः पूर्वंभ्रातुरसंस्कारश्रवणान्मांनृशंसइतिवक्ष्यंति ॥ पश्चात्तस्यागुणान्श्रुत्वा पुनःसुकृतं सम्यक्कृतमित्येवंवक्ष्यंति ॥९५ ॥९६ ॥ तवापीति ॥ सुधीवस्येव त
वापिप्रियं राज्याभिषेकलक्षणं मयाकार्यं कर्तव्यं हियतस्त्वत्प्रभावान्मयाजितं ॥ तस्मादवश्यं क्षमं अभिषेकसंपादनयोग्यं यत्कृत्यं प्रेतनिर्हारलक्षणं तन्मयात्वंवाच्यः
॥ ९७ ॥ यद्यप्ययंवदुक्तदोषवान् तथापि गुणबाहुल्यात्संस्कार्यएवेत्याह ॥ अधर्मेत्यादि ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ त्वच्छ्रुत्वादसंस्कार्यइतिचेत्तत्राह ॥ मरणांतानीति ॥ नः

तमुवाचततोधीमान्विभीषणइदंवचः॥ विमृश्यबुद्ध्याप्रश्रितंधर्मार्थसहितंहितं ॥ ९२ ॥ त्यक्तधर्मव्रतंक्रूरंनृशंसमनृतंतथा ॥ नाहमर्हा
मिसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शनं ॥ ९३ ॥ भ्रातृरूपोहिमेशत्रुरेषसर्वाहितेरतः ॥ रावणोनार्हतेपूजांपूज्योपिगुरुगौरवात् ॥ ९४ ॥ नृशंसइ
तिमांरामवक्ष्यंतिमनुजाभुवि ॥ श्रुत्वातस्यागुणान्सर्ववक्ष्यंतिसुकृतंपुनः॥ ९५ ॥ तच्छ्रुत्वापरमप्रीतोरामोधर्मभृतांवरः॥ विभीषणमु
वाचेदंवाक्यज्ञंवाक्यकोविदः॥ ९६ ॥ तवापिमेप्रियंकार्यत्वत्प्रभावान्मयाजितं ॥ अवश्यंतुक्षमंवाच्योमयात्वंराक्षसेश्वर ॥ ९७ ॥ अध
र्मानृतसंयुक्तःकामंत्वेषनिशाचरः ॥ तेजस्वीबलवान्शूरःसंग्रामेषुचनित्यशः ॥ ९८ ॥ शतक्रतुमुखैर्देवैःश्रूयतेनपराजितः ॥ महात्मा
बलसंपन्नोरावणोलोकरावणः ॥ ९९ ॥ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनं ॥ क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्येषयथातव ॥ १०० ॥

सात्विकानामस्माकं प्रयोजनं वैरनिर्यातनरूपं निर्वृत्तं संपन्नमतःपरं नवैरप्रयोजनमस्ति ॥ यदेवमतोस्यसंस्कारःक्रियतामिति ॥ एषयथातवभ्राता संस्कारादिनातवानुया
ह्यः तथाममाप्यनुयाह्यएव ॥ चतुर्विधमुक्तिष्वेकापिमास्य तदुक्तंविष्णुपुराणे ॥ हिरण्यकशिपोर्विष्णुरयमित्येवंमनस्यभूत् ॥ दशाननत्वेपि अनंगप्रराधीनतया जान
कीसमासक्तचेतसोदाशरथिरूपदर्शनमेवासीत् ॥ नायमच्युतइत्यासक्तिर्विपद्यतोंतःकरणस्य मानुषबुद्धिरेवकेवलमभूदिति ॥ अतएवरावणकुंभकर्णयोः शिशुपालदंतव
क्त्रूपेणजन्मश्रूयते ॥ नहिभगवत्सालोक्यंप्राप्तयोरपिजन्मभवति किंतु ब्रह्मणासहमुक्तिरेवेतिसिद्धांतः ॥ १०० ॥

यशोभागिति रामवाक्येनत्यक्तवैरोभ्रातरंसंस्कृतवानितिख्यातिरेवभविष्यतीत्यर्थः ॥ १०१ ॥ २ ॥ निर्यापयति स्मेतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ द्विजाः राक्षसद्विजाः॥ स्तुवद्भिर्बंदिजनैरभिनंदितं अभिनंदितमिव ॥ रावणंशिबिकामारोप्य द्विजाययुरितिशेषः ॥ ७ ॥ पताकादिभिश्चित्रितां शिबिकां वाहकैरुत्थाप्य विभीषणादयः ॥ ८ ॥

त्वत्सकाशान्महाबाहोसंस्कारंविधिपूर्वकं ॥ क्षिप्रमर्हतिधर्मेणत्वंयशोभाग्भविष्यसि ॥ १०१ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वात्वरमाणोविभीषणः॥ संस्कारयितुमारेभेभ्रातरंरावणंहतं ॥ १०२ ॥ सप्रविश्यपुरींलंकांराक्षसेंद्रोविभीषणः॥ रावणस्याग्निहोत्रंतुनिर्यापयतिसत्वरम्॥ १०३ ॥ शकटान्दारुरूपाणिअग्नीन्वैयाजकांस्तथा ॥ तथाचंदनकाष्ठानिकाष्ठानिविविधानिच ॥ १०४ ॥ अगरूणिसुगंधीनिगंधांश्चसुरभींस्तथा॥ मणिमुक्ताप्रवालानिनिर्यापयतिराक्षसः॥ १०५॥ आजगाममुहूर्तेनराक्षसैःपरिवारितः॥ ततोमाल्यवतासार्धंक्रियामेवचकारसः ॥ सौवर्णींशिबिकांदिव्यामारोप्यक्षौमवाससम् ॥ १०६ ॥ रावणंराक्षसाधीशमश्रुपूर्णमुखाद्विजाः॥ तूर्यघोषैश्चविविधैस्तुवद्भिश्चाभिनंदितं ॥ १०७ ॥ पताकाभिश्चचित्राभिःसुमनोभिश्चचित्रितां ॥ उत्क्षिप्यशिबिकांतांतुविभीषणपुरोगमाः॥ १०८॥ दक्षिणाभिमुखाःसर्वेगृह्यकाष्ठानिभेजिरे ॥ अग्नयोदीप्यमानास्तेतदाध्वर्युसमीरिताः॥ १०९ ॥ शरणाभिगताःसर्वे पुरस्तात्तस्यतेययुः॥ अंतःपुराणिसर्वाणिरुदमानानिसत्वरं॥ ११० ॥ पृष्ठतोनुययुस्तानिप्लुवमानानिसर्वतः॥ रावणंप्रयतेदेशेस्थाप्यतेभृशदुःखिताः॥ १११ ॥ चितांचंदनकाष्ठैश्चपद्मकोशीरचंदनैः॥ ब्राह्म्यासंवर्तयामासूरांकवास्तरणावृतां॥ ११२॥

काष्ठानिगृहीत्वा दक्षिणामुखाः श्मशानमार्गंभेजिरे ॥ १०९ ॥ शरणाभिगताः आधारस्थानकुंडस्थाः ॥ १० ॥ प्लुवमानानि चैलनाभ्यासाभावात्त्वरयाचप्लुवमानानीव ॥ ॥ ११ ॥ पद्मकोगंधदृक्षः ॥ ब्राह्म्या वेदमार्गानुगतक्रियया ॥ रंकुः कृष्णसारमृगस्तत्संबंधिरांकवं तेनास्तरणेनावृतांचितां संवर्तयामासुः चक्रुः ॥ ११२ ॥

पितृमेधं पितृमेधविहितंकर्म प्रचक्रुः ॥ तत्प्रकारःवेदिंचेत्यादि ॥ दक्षिणाप्राचीं चितायादक्षिणाग्रदेशेइत्यर्थः ॥ यथास्थानं पावकंचप्रचक्रुः ॥ दक्षिणपूर्वदेशे आहवनीयंनिदधाति उत्तरपश्चिमेगार्हपत्यं दक्षिणपश्चिमे दक्षिणाग्निमितिसूत्रोक्तस्थानमनतिक्रम्येत्यर्थः ॥ ११३ ॥ पृषदाज्येन सदध्याज्येन संपूर्णेनोपलक्षितंस्रुवं स्कंधे स्कंधदेशे प्रचिक्षिपुः ॥ यद्यपिनासिकेस्रुवावित्यापस्तंबेनोक्तं तथापि सूत्रांतरात्स्कंधेपिनिक्षेपःस्रुवस्यबोध्यः ॥ तथापादयोःशकटं ऊर्वोरुलूखलमितिच सूत्रांतरादेवबोध्यं ॥ ११४ ॥ दारुपात्रादिसर्वंसूत्रोक्ततत्तत्स्थानेदत्वा अन्यंमुसलं चातुर्मास्यमुसलंच यथास्थानंदत्वाच विचक्रमुः ॥ पितृमेधंचक्रुः ॥ ११५ ॥ शास्त्रदृष्टेन श्रुतिदृष्टेन

प्रचक्रूराक्षसेंद्रस्यपितृमेधमनुत्तमम्॥ वेदिंचदक्षिणाप्राचींयथास्थानंचपावकं॥ ११३॥ पृषदाज्येनसंपूर्णंस्रुवंस्कंधेप्रचिक्षिपुः॥ पादयोःशकटंप्रापुरूर्वोश्चोलूखलंतदा ॥ ११४॥ दारुपात्राणिसर्वाणिअरणींचोत्तरारणिं ॥ दत्वातुमुसलंचान्यंयथास्थानंविचक्रमुः॥ ११५॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनामहर्षिविहितेनच ॥ तत्रमेध्यंपशुंहत्वाराक्षसेंद्रस्यराक्षसाः॥ परिस्तरणिकांराज्ञोघृताक्तांसमवेशयन्॥ ११६॥ गंधैर्माल्यैरलंकृत्यरावणंदीनमानसाः॥ विभीषणसहायास्तेवस्त्रैश्चविविधैरपि॥ लाजैरवकिरंतिस्मबाष्पपूर्णमुखास्तथा॥ ११७॥ सददौपावकंतस्यविधियुक्तंविभीषणः॥ स्नात्वाचैवार्द्रवस्त्रेणतिलान्दर्भविमिश्रितान्॥ ११८॥ उदकेनचसंमिश्रान्प्रदायविधिपूर्वकं॥ ताःस्त्रियोनुनयामाससांत्वयित्वापुनःपुनः॥११९॥

महर्षिविहितेन कल्पसूत्रकृदृषिविहितेन । परिस्तीर्यतेमुखमनयेतिपरिस्तरणिका वपा तां राक्षसेंद्रस्यमुखे समवेशयन् ॥ वपास्यमुखंप्रौर्णोतीतिसूत्रात् ॥ तीर्थस्तु अनुस्तरणिकींराज्ञइतिपठित्वानुस्तरणिकीं राजगवीं तामालभ्य तच्चर्मणाय जमानमास्तृतवंतइत्यर्थः ॥ मृताग्नानुस्तरणींघ्नंतीतिश्रुतेरित्याह ॥ ११६ ॥ वस्त्रैश्चेति अलंकृत्येत्यनुकर्षः ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ विधिपूर्वकंप्रदाय स्थितइतिशेषः ॥ ननु निहतंरावणंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ तत्यजुस्तंमहाभागंपंचभूतानिरावणं ॥ शरीरधातवोस्यस्यमांसंरुधिरमेवच ॥ नेशुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धानचभस्माप्यदृश्यतेतिमहाभारते उक्तत्वेन कस्यवाल्मीकिनाश्मशानानयनपूर्वकंदाहउक्तइतिचेन्न ॥ तस्यरामबाणतेजोवर्णनविषयेऽत्युक्त्यलंकारपरत्वादितिवदंति ॥ ११९ ॥

गम्यतामितिउवाचेत्यर्थः रावणपत्नीरितिशेषः ॥ ११० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ अयंसंस्कारोनवम्यामेवसायंकाले ॥ कनक० ॥ १०४ ॥ इतिरामाभिरामे रा० वा० युο कां० युο त्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेरावणेति ॥ १ ॥ सुग्रीवस्यमंत्रितं सेनासंमेलनसीतान्वेषणादिसर्वकार्यसाधकं मंत्रसामर्थ्यं ॥ २ ॥ मारुतिलक्ष्मणयोरभेःनुरागंवीर्यंच ॥ ३ ॥ इंद्रदत्तं इंद्रप्रेषितं अनुज्ञाप्य रथंनयेत्याज्ञांदत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ यद्यपिभारते सीतायाआगमनोत्तरं रथादवतरणंभगव

गम्यतामितिताःसर्वाविविशुर्नगरंततः ॥ प्रविष्टासुपुरींस्त्रीषुराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥ रामपार्श्वमुपागम्यसमतिष्ठद्विनीतवत् ॥ ११० ॥ रामोपिसहसैन्येनससुग्रीवःसलक्ष्मणः ॥ हर्षलेभेरिपुंहत्वाव्रत्रंवज्रधरोयथा ॥ १११ ॥ ततोविमुक्तासशरंशरासनंमहेंद्रदत्तंकवचं सतन्महत् ॥ विमुच्यरोषंरिपुनिग्रहात्ततोरामःससौम्यत्वमुपागतोरिहा ॥ ११२ ॥ इ० वा० यु० त्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११३ ॥ तेरावणवधंदृष्ट्वादेवगंधर्वदानवाः ॥ जग्मुःस्वैःस्वैर्विमानैस्तेकथयंतःशुभाःकथाः ॥ १ ॥ रावणस्यवधंघोरंराघवस्यपराक्रमं ॥ सुयुद्धं वानराणांचसुग्रीवस्यचमंत्रितं ॥ २ ॥ अनुरागंचवीर्यंचमारुतेर्लक्ष्मणस्यच ॥ पतिव्रतात्वंसीतायाहनूमतिपराक्रमं ॥ कथयंतोमहाभागाजग्मुर्हृष्टायथागतं ॥ ३ ॥ राघवस्तुरथंदिव्यमिंद्रदत्तंशिखिप्रभं ॥ अनुज्ञाप्यमहाबाहुर्मातलिंप्रत्यपूजयत् ॥ ४ ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातोमातलिःशक्रसारथिः ॥ दिव्यंतंरथमास्थायदिवमेवोत्पपातह ॥ ५ ॥ तस्मिंस्तुदिवमारूढेसरथेरथिनांवरः ॥ राघवःपरमःप्रीतःसुग्रीवंपरिषस्वजे ॥ ६ ॥ परिष्वज्यचसुग्रीवंलक्ष्मणेनाभिवादितः ॥ पूज्यमानोहरिगणैराजगामबलालयं ॥ ७ ॥ अथोवाचसकाकुत्स्थःसमीपपरिवर्तिनं ॥ सौमित्रिंमित्रसंपन्नंलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ ८ ॥

तउक्तं तथापितत्रपौर्वापर्यक्रमेतात्पर्याभावान्नक्षतिः ॥ ६ ॥ लक्ष्मणेनाभिवादितोराघवः बलालयं सेनानिवेशस्थानं ॥ ७ ॥ अथत्रिभिर्दिनैः दशरात्रैकादशाहद्वादशाहकर्तव्यक्रियासमाप्तौ चतुर्थेऽहनीत्यर्थः ॥ नात्रदशाहमाशौचमितिभ्रमितव्यं उक्तैराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्मस्तुतस्यतु ॥ सद्यःसंतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरितिमनूक्तेः ॥ ८ ॥

लंकायामभिषेचय रावणसिंहासनेसाक्षादितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तं घटं हस्तेइतिजातावेकवचं ॥ मनोजवान्वानरान्व्यादिदेश ॥ समुद्रसलिलं तदानयनं ॥ १२ ॥ समुद्राच्चतुःसमुद्रेभ्यइत्यर्थः ॥ १३ ॥ परमासनेविभीषणंसंस्थाप्य तमभ्यषिंचत् ॥ १४ ॥ मंत्रदृष्टेन वेददृष्टेन ॥ १५ ॥ भक्ताः येचास्यविभीषणस्यामात्यव्यतिरिक्ताभक्तास्तेपी

विभीषणमिमंसौम्यलंकायामभिषेचय ॥ अनुरक्तंचभक्तंचतथापूर्वोपकारिणं ॥ ९ ॥ एषमेपरमःकामोयदिमंरावणानुजं ॥ लंकायां सौम्यपश्येयमभिषिक्तंविभीषणं ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रीराघवेणमहात्मना ॥ तथेत्युक्त्वासुसंहृष्टःसौवर्णघटमाददे ॥ ११ ॥ तं घटंवानरेंद्राणांहस्तेदत्वामनोजवान् ॥ व्यादिदेशमहासत्वोसमुद्रसलिलंतदा ॥ १२ ॥ अतिशीघ्रंततोगत्वावानरास्तेमनोजवाः ॥ आगतास्तुजलंगृह्यसमुद्राद्वानरोत्तमाः ॥ १३ ॥ ततस्त्वेकंघटंगृह्यसंस्थाप्यपरमासने ॥ घटेनतेनसौमित्रिरभ्यषिंचद्विभीषणं ॥ १४ ॥ लंकायांरक्षसांमध्येराजानंरामशासनात् ॥ विधिनामंत्रदृष्टेनसुहृद्गणसमावृतः ॥ १५ ॥ अभ्यषिंचंस्तदासर्वेराक्षसावानरास्तथा ॥ प्रहर्षमतुलंगत्वातुष्टुवूराममेवहि ॥ तस्यामात्याजहृषिरेभक्तायेचास्यराक्षसाः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाभिषिक्तंलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषणं ॥ राघवःपरमांप्रीतिंजगामसहलक्ष्मणः ॥ १७ ॥ सांत्वयित्वाप्रकृतयस्ततोराममुपागमत् ॥ दध्यक्षतान्मोदकांश्चलाजाःसुमनसस्तथा ॥ १८ ॥ आजह्रुरथसंहृष्टाःपौरास्तस्मैनिशाचराः ॥ सतान्गृहीत्वादुर्धर्षोराघवायन्यवेदयत् ॥ १९ ॥ मांगल्यंमंगलंसर्वलक्ष्मणायच वीर्यवान् ॥ कृतकार्यंसमृद्धार्थंदृष्ट्वारामोविभीषणं ॥ प्रतिजग्राहतत्सर्वंतस्यैवप्रतिकाम्यया ॥ २० ॥ ततःशैलोपमंवीरंप्रांजलिंप्रणतं स्थितं ॥ उवाचेदंवचोरामोहनूमंतंप्लवंगमं ॥ २१ ॥

त्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रकृतयः प्रकृतीः स्वपुरराष्ट्रप्रजाः ॥ १८ ॥ पौरास्तस्मैविभीषणा याजह्रुः ॥ रामसमीपगमनवेलायामितिशेषः ॥ तानुपलक्षितान्पदार्थान् ॥ १९ ॥ लक्ष्मणायच न्यवेदयत् ॥ प्रतिकाम्या इच्छा ॥ २० ॥ ततःअभिषेकोत्तरंदिनद्वये तस्यप्रजा सांत्वनोत्तरं रामपूजार्थमागतेविभीषणे तत्पूजांकृत्वा नगरंगतेसति सप्तमेदिनेइत्यर्थः ॥ २१ ॥

अनुज्ञाप्य पुराधिपतित्वात्कर्तव्येर्थेतदनुज्ञापेक्षणं ॥ आदौसीतांप्रतिकुशलप्रश्नस्ततःस्वकुशलनिवेदनं ॥ २२ ॥ २३ ॥ संदेशं वैदेह्याःप्रतिसंदेशमित्यर्थः ॥ २४ ॥ कृत० ॥ १०५ ॥ इतिश्रीरामाभिरा० वा० यु० चतुर्दशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इतिप्रतीति ॥ सीतांप्रति समादिष्टइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥

अनुज्ञाप्यमहाराजमिमंसौम्यविभीषणं ॥ प्रविश्यनगरींलंकांकौशलंब्रूहिमैथिलीम् ॥ २२ ॥ वैदेह्यामांचकुशलंसुग्रीवंचसलक्ष्मणं ॥ आचक्ष्ववदतांश्रेष्ठरावणंचहतंरणे ॥ २३ ॥ प्रियमेतदिहाख्याहिवैदेह्यास्त्वंहरीश्वर ॥ प्रतिगृह्यतुसंदेशमुपावर्तितुमर्हसि ॥ २४ ॥ इत्यार्षेश्रीरा० वा० यु० चतुर्दशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इतिप्रतिसमादिष्टोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ १ ॥ प्रविश्यचपुरींलंकामनुज्ञाप्यविभीषणं ॥ ततस्तेनाभ्यनुज्ञातोहनूमान्वृक्षवाटिकां ॥ २ ॥ सप्रविश्ययथान्यायंसीतायाविदितोहरिः ॥ ददर्शमृजयाहीनांसातंकांरोहिणीमिव ॥ ३ ॥ वृक्षमूलेनिरानंदांराक्षसीभिःपरीवृतां ॥ निभृतःप्रणतःप्रह्वःसोभिगम्याभिवाद्यच ॥ ४ ॥ दृष्ट्वासमागतंदेवीहनूमंतंमहाबलं ॥ तूष्णीमास्ततदादृष्ट्वास्मृत्वाहृष्टाभवत्तदा ॥ ५ ॥ सौम्यंतस्यामुखंदृष्ट्वाहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ रामस्यवचनंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥ वैदेहिकुशलीरामःसुग्रीवःसहलक्ष्मणः ॥ कुशलंत्वाहसिद्धार्थोहतशत्रुरमित्रजित् ॥ ७ ॥ विभीषणसहायेनरामेणहरिभिःसह ॥ निहतोरावणोदेविलक्ष्मणेनचवीर्यवान् ॥ ८ ॥ प्रियमाख्यामितेदेविभूयश्चत्वांसभाजये ॥ तवप्रभावाद्भर्मज्ञेमहान्रामेणसंयुगे ॥ ९ ॥ लब्धोयंविजयःसीतेस्वस्थाभवगतज्वरा ॥ रावणश्चहतःशत्रुर्लंकाचैववशीकृता ॥ १० ॥

मृजया स्नानादिसंस्कारेण ॥ सातंकां ग्रहपीडासहितां ॥ ३ ॥ निभृतोनिश्चलः प्रह्वोनम्रः अभिवाद्यच स्थितइतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कुशलं त्वा त्वामाहेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ कोसौसंदेशस्तत्राह ॥ प्रियमिति ॥ हेदेवि तेप्रियमाख्यामि ॥ त्वांभूयःसभाजये प्रीणयामि ॥ तवप्रभावात् तवपातिव्रत्यवैभवात्संयुगे रामेणायंमहान्विजयोलब्धः ॥ ९ ॥ १० ॥

तवनिर्जये शत्रोरितिशेषः ॥ धृतेन कृतनिश्चयेन एषाप्रतिज्ञा शत्रुंहत्वासीतांप्रत्यानेष्यामीत्येवंरूपा ॥ ११ ॥ संभ्रमोभयं वर्तत्या वर्तमानया यतोविभीषणविधेयं लंकैश्वर्यंकृतं तस्मात्त्वंस्वगृहएवपरिवर्तसे अतआश्वसिहि ॥ १२ ॥ अयंचाभ्येतिसंदृष्टइतिपाठः ॥ अयं विभीषणः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्षणांतरं क्षणरूपकालावकाशमात्रं ॥ १७ ॥ नकेवलंहर्षवशादेवनिर्वाक्या किंतुप्रियाख्यातुस्तव तत्सदृशदेयवस्त्वभावादपीत्याह ॥ नहीति ॥ प्रत्यभिनंदनं देयवस्तु ॥ आख्यानकस्य त्वत्कृतप्रियाख्यानकस्य

मयाह्यलब्धनिद्रेणधृतेनतवनिर्जये ॥ प्रतिज्ञैषाविनिस्तीर्णाबध्वासेतुंमहोदधौ ॥ ११ ॥ संभ्रमश्चनकर्तव्योवर्तत्यारावणालये ॥ विभीषणविधेयंहिलंकैश्वर्यमिदंकृतम् ॥ १२ ॥ तदाश्वसिहिविस्रब्धंस्वगृहेपरिवर्तसे ॥ अयंचाभ्येतिसंहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ॥ १३ ॥ एवमुक्तातुसादेवीसीताशशिनिभानना ॥ प्रहर्षेणावरुद्धासाव्याहर्तुनशशाकह ॥ १४ ॥ ततोब्रवीद्धरिवरःसीतामप्रतिजल्पतीं ॥ किंत्वंचिंतयसेदेविकिंचमांनाभिभाषसे ॥ १५ ॥ एवमुक्ताहनुमतासीताधर्मपथेस्थिता ॥ अब्रवीत्परमप्रीताबाष्पगद्गदयागिरा ॥ १६ ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यभर्तुर्विजयसंश्रितम् ॥ प्रहर्षवशमापन्नानिर्वाक्यास्मिक्षणांतरं ॥ १७ ॥ नहिपश्यामिसदृशंचिंतयंतीप्लवंगम ॥ आख्यानकस्यभवतोदातुंप्रत्यभिनंदनम् ॥ १८ ॥ नचपश्यामिसदृशंपृथिव्यांतवकिंचन ॥ सदृशंयत्प्रियाख्यानेतवदत्वाभवेत्सुखं ॥ १९ ॥ हिरण्यंवासुवर्णंवारत्नानिविविधानिच ॥ राज्यंवात्रिषुलोकेषुएतन्नार्हतिभाषितम् ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ॥ प्रगृहीतांजलिर्हर्षात्सीतायाःप्रमुखेस्थितः ॥ २१ ॥ भर्तुःप्रियहितेयुक्तेभर्तुर्विजयकांक्षिणि ॥ स्निग्धमेवंविधंवाक्यंत्वंमेवार्हस्यनिंदिते ॥ २२

सदृशंनास्तीत्यर्थः स्वार्थेकः ॥ १८ ॥ उक्तमेवानंदवशात्पुनराह ॥ नचेति ॥ ईदृशप्रियाख्यानेयत्तस्य सदृशं समं तवदातुंयोग्यंतत्पृथिव्यामपि नपश्यामि ॥ १९ ॥ एतद्भाषितं त्वदुक्तं प्रत्यभिनंदत्वेन हिरण्यादिकंनार्हति ॥ अतएव तत् प्रियवचनेदेयंवस्तु लोकेनास्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ सिग्धं स्नेहोपेतं एवंविधं अशक्यप्रीतिदानमित्येवंरूपं त्वमेवभाषितुमर्हसि नान्या अतस्त्वयासर्वोत्तरंयदिदंवचनमुक्तं तदेवपरमंप्रत्यभिनंदनमितिशेषः ॥ २२ ॥

एतदुत्तरंतवैतद्वचनमित्यादिश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमितिकतकः ॥ अतिलक्षणसंपन्नं आकांक्षायोग्यतादिलक्षणसंपन्नं व्याकरणलक्षणसंपन्नंच ॥ माधुर्यंच श्रवणमात्रेणानंदज नकत्वं तद्रूपगुणएवभूषणं यस्यतत् ॥ अष्टांगया ॥ शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ॥ ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाइतिउक्ताष्टांगबुध्यायुक्तं ॥ २३ ॥ बलमाया

तवैतद्वचनंदेवित्वत्तोर्हामिप्रियंमहत्॥ रत्नौघाद्विविधाच्चापिदेवराज्याद्विशिष्यते॥ अर्थतश्चमयाप्राप्तादेवराज्यादयोगुणाः॥ हतशत्रुं विजयिनंरामंपश्यसिसुस्थिरम्॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीजनकात्मजा॥ ततःशुभतरंवाक्यमुवाचपवनात्मजम्॥ अतिलक्षणसं पन्नंमाधुर्यगुणभूषणम्॥ बुद्ध्यात्यष्टांगयायुक्तंत्वमेवार्हसिभाषितुं॥२३॥ श्लाघनीयोऽनिलस्यत्वंसुतःपरमधार्मिकः॥ बलंशौर्यंश्रुतंसत्वंविक्रमोदाक्ष्यमुत्तमम्॥ २४॥तेजःक्षमाधृतिःस्थैर्यंविनीतत्त्वंनसंशयः॥एतेचान्येचबहवोगुणास्त्वय्येवशोभनाः॥२५॥अ थोवाचपुनःसीतामसंभ्रांतोविनीतवत्॥ प्रगृहीतांजलिर्हर्षात्सीतायाःप्रमुखेस्थितः॥२६॥ इमास्तुखलुराक्षस्योयदित्वमनुमन्यसे॥ हंतुमिच्छामिताःसर्वायाभिस्त्वंतर्जितापुरा॥२७॥ क्लिश्यंतींपतिदेवांत्वामशोकवनिकांगतां॥ घोररूपसमाचाराःक्रूराःक्रूरतरेक्षणाः ॥ २८॥इहश्रुतामयादेविराक्षस्योविकृताननाः॥ असकृत्परुषैर्वाक्यैर्वदंत्योरावणाज्ञया ॥ २९ ॥ विकृताविकृताकाराःक्रूराःक्रूरक र्मिणः॥ इच्छामिविविधैर्घातैर्हंतुमेताःसुदारुणाः॥ ३० ॥ राक्षस्योदारुणकथावरमेतत्प्रयच्छमे॥ मुष्टिभिःपार्ष्णिघातैश्चविशालै श्चैववाहुभिः॥ ३१ ॥ जंघाजानुप्रहारैश्चदंतानांचैवपीडनैः॥ भक्षणैःकर्णनासानांकेशानांलुंचनैस्तथा॥ ३२॥ निपात्यहंतुमिच्छामि तवविप्रियकारिणीः॥ एवंप्रहारैर्वहुभिःसंप्रहार्यंयशस्विनि॥ ३३ ॥

ससहिष्णुता॥शौर्यं युद्धोत्साहः॥सत्वं शारीरःसारः॥ २४॥

तेजः पराभिभवसामर्थ्यं एवमाद्यावहवोगुणाः त्वय्येवसंतिनान्यत्र ॥ २५॥ असंभ्रांतःस्तुत्याऽविकृतचित्तः ॥ विनीतवत् विनीतार्हं ॥ २६ ॥२७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ एतद्वरं अपकारिराक्षसीगणवधरूपं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ राजसंश्रयादेव राजवश्यानां पराज्ञयाकुर्वतीनां शुभमशुभंवेतिशेषः ॥३५॥ पुरस्ताद्दुष्कृतेन दुष्कृतेनेत्यर्थः ॥३६॥ रावणस्यदासीनामेतत्तर्जनादिकं दशायोगात्कर्म परिपाककालसंबंधात् प्राप्तव्यमिति मयानिश्चितं अतस्तत्कालसंबंधादेव दुर्बलेवाहंतन्मर्षयामीत्यर्थः॥३७॥ राक्षसीतर्जने राजाज्ञामूलत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति॥ आज्ञप्ताइति ॥३८॥ ईदृशेविषये क्षमैवोचितेति इतिहासमुखेनाह ॥ अयमिति ॥३९॥ श्लोकमेवाह ॥ नपरइति ॥ क्वचिदरण्येव्याघ्रानुद्रुतः कश्चिद्व्याधोऋक्षारूढवृक्षमारुहत् वृक्षमूलगश्चव्याघ्रोवृक्षस्थंऋक्षं वन्यानामस्माकंशत्रुममुंव्याधं वृक्षात्पातयेत्यब्रवीत् ॥ एवमुक्तोऋक्षः स्वावस्थानगतमेनंनपातयिष्यामि तथात्वेधर्महानिःस्यादित्युक्तासुषा

घातयेतीव्ररूपाभिर्याभिस्त्वंतर्जितापुरा॥ इत्युक्तासाहनुमतारुपणादीनवत्सला ॥ हनूमंतमुवाचेदंचिंतयित्वाविमृश्यच॥ ३४॥ रा जसंश्रयवश्यानांकुर्वतीनांपराज्ञया॥ विधेयानांचदासीनांकःकुप्येद्वानरोत्तम॥३५॥ भाग्यवैषम्यदोषेणपुरस्ताद्दुष्कृतेनच ॥ मयैत त्प्राप्यतेसर्वस्वकृतंह्युपभुज्यते॥ ३६॥ मैवंवदमहाबाहोदैवीह्येषापरागतिः॥ प्राप्तव्यंतुदशायोगान्मयैतदितिनिश्चितं॥ दासीनांरा वणस्याहंमर्षयामीहदुर्बला॥ ३७॥ आज्ञप्तारक्षसेनेहराक्षस्यस्तर्जयंतिमां॥ हतेतस्मिन्नकुर्वंतितर्जनंमारुतात्मज॥३८॥ अयंव्या घ्रसमीपेतुपुराणोधर्मसंहितः॥ ऋक्षेणगीतःश्लोकोस्तितन्निबोधप्लवंगम॥३९॥ नपरःपापमादत्तेपरेषांपापकर्मणां॥ समयोरक्षितव्यस्तुसंतश्चारित्रभूषणाः॥ ४०॥ पापानांवाशुभानांवावधार्हाणामथापिवा॥ कार्यकारुण्यमार्येणनकश्चिन्नापराध्यति॥ ४१॥

प ॥सुप्तंऋक्षं पातयेतिव्याघ्रनोदितोव्याधोऋक्षमपातयत्सऋक्षोऽभ्यासबलेन शाखांतरमवलंब्यनापतत् ॥ तदनंतरं कृतापराधमेनंपातयेतिपुनर्व्याघ्रेणोक्तोपि ऋक्षोबहुशःकृ तापराधमप्येनं तुभ्यंनदास्यामीत्यभिधायररक्षेतिपौराणिकीगाथेतितीर्थस्तत्रत्योयंश्लोकः॥ परेषां पापकर्मणां परानुद्दिश्यपापंकुर्वतां परः प्राज्ञःपुरुषः पापं प्रत्यपकाररूपं ना दत्ते नकरोति समयः अपकर्तृष्वपि प्रत्यपकारवर्जनरूपआचारोरक्षितव्यस्तु रक्षितव्यएव॥ हियतः संतश्चारित्रभूषणाः॥४०॥ पापानांवाशुभानांवेति॥शुभेष्विव पापेषुवधार्हेष्वपि आर्येणकारुण्यंकार्यं कर्तव्यं ॥ इतरौ वाशब्दौ वाक्यालंकारे ॥ ननुसापराधेष्ववश्यंदंडःकार्योऽतआह ॥ नकश्चिदिति॥ कश्चिदपिनापराध्यतीतिन सर्वोप्यपराध्यत्येवेत्यर्थः ॥ तस्मात्सर्वत्र दयैवोचितेतिभावः ॥ ४१ ॥

राक्षसानांपरहिंसैवस्वभावइत्यतोपि नवध्याइत्याह ॥ लोकेति ॥ अशोभनं दंडनं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ कत० ॥ १०६ ॥
इतिरामाभिरा० वा० यु० पंचदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तमुवाचेति ॥१॥ आरंभउद्योगः कर्मणां सेतुबंधरावणवधादीनां यः

लोकहिंसाविहाराणांक्रूराणांपापकर्मणां॥ कुर्वतामपिपापानिनैवकार्यमशोभनम्॥४२॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्सीतयावाक्यकोविदः
प्रत्युवाचततःसीतांरामपत्नीमनिंदिताम् ॥ ४३ ॥ युक्तारामस्यभवतीधर्मपत्नीगुणान्विता ॥ प्रतिसंदिशमांदेविगमिष्येयत्रराघवः
॥ ४४ ॥ एवमुक्ताहनुमतावैदेहीजनकात्मजा ॥ साब्रवीद्द्रष्टुमिच्छामिभर्तारंभक्तवत्सलम् ॥ ४५ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारु
तात्मजः ॥ हर्षयन्मैथिलींवाक्यमुवाचेदंमहामतिः ॥ ४६ ॥ पूर्णचंद्रमुखंरामंद्रक्ष्यस्यद्यसलक्ष्मणं॥ स्थितमित्रंहतामित्रंशचीवेंद्रंसु
रेश्वरं ॥ ४७ ॥ तामेवमुक्त्वाभ्राजंतींसीतांसाक्षादिवश्रियं ॥ आजगाममहातेजाहनूमान्यत्रराघवः ॥ ४८ ॥ सपदिहरिवरस्ततोहनू
मान्प्रतिवचनंजनकेश्वरात्मजायाः॥ कथितमकथयद्यथाक्रमेणत्रिदशावरप्रतिमायराघवाय ॥ ४९ ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०यु०पंच
दशाधिकशततमःसर्गः॥ ११५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तमुवाचमहाप्राज्ञःसोभिवाद्यप्लवंगमः ॥ रामंकमलपत्राक्षंवरं
सर्वधनुष्मताम्॥ १ ॥ यन्निमित्तोयमारंभःकर्मणांयःफलोदयः॥ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीम्॥ २॥ साहिशोकसमावि
ष्टावाष्पपर्याकुलेक्षणा॥ मैथिलीविजयंश्रुत्वाद्रष्टुंत्वामभिकांक्षति॥ ३॥ पूर्वकात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तोविश्वस्तयातया॥ द्रष्टुमिच्छामि
भर्तारमितिपर्याकुलेक्षणा॥४॥ एवमुक्तोहनुमतारामोधर्मभृतांवरः॥ आगच्छत्सहसाध्यानमीषद्बाष्पपरिप्लुतः॥ ५॥ फलोदयः फलरू

पः॥ २॥ ३॥ पूर्वकात्प्रत्ययात्संदेशकालिकादात्मीयोयमितिविश्वासाद्भर्तारंद्रष्टुमिच्छामीत्यहमुक्तस्ततःपर्याकुलेक्षणा आसीदितिशेषः ॥ ४ ॥ ध्यानमागच्छत् परगृहोषि
तापरगृहेमहान्लोकापवादः॥ निर्दोषायाःपरित्यागेच महान्दोषइतिकार्यदौस्थ्यात्किंकर्तव्यमितिचिंतयामासेत्यर्थः ॥ वस्तुतोमुख्यसीतालाभोऽग्नेःकथंस्यादितिचिंताच्च ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ दिव्यांगरागामिति तैस्तस्यारूपाधिक्याभिव्यक्तौ ईदृश्यर्थेऽयंमेउद्यमइतिसर्वान्ज्ञापयितुमेववादः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ततः स्वस्त्रीणांतत्समीपगमनानंतरं ॥ ९ ॥ १० ॥ अ
स्नात्वाद्रष्टुमिच्छामि भर्त्राज्ञांविनापिस्नानमकृत्वैव द्रष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तस्यास्तद्वचनं स्नानायनंगीकारवचनं॥ यथारामआह तथाकर्तुमर्हसि ॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगीं
यानस्थांशोककर्षितां ॥ मलोपचितसर्वांगींजटिलांकृष्णवाससं ॥ उवाचरामोवैदेहींपरामर्शविशंकितइतिभारतेतु मलोपचितेत्यर्धंपूर्वमितिशेषः ॥ १२ ॥ भर्तृभक्त्या आ

सदीर्घमभिनिश्वस्यजगतीमवलोकयन्॥ उवाचमेघसंकाशंविभीषणमुपस्थितम्॥ ६॥ दिव्यांगरागांवैदेहींदिव्याभरणभूषिताम्
इहसीतांशिरःस्नातामुपस्थापयमाचिरम्॥ ७॥ एवमुक्तस्तुरामेणत्वरमाणोविभीषणः ॥ प्रविश्यांतःपुरंसीतांस्त्रीभिःस्वाभिरचोदयत्
॥ ८॥ ततःसीतांमहाभागांदृष्ट्वोवाचविभीषणः॥ मूर्ध्निबद्धांजलिःश्रीमान्विनीतोराक्षसेश्वरः ॥ ९ ॥ दिव्यांगरागावैदेहिदिव्याभरण
भूषिता॥ यानमारोहभद्रंतेभर्तात्वांद्रष्टुमिच्छति॥१०॥एवमुक्तातुवैदेहीप्रत्युवाचविभीषणम्॥ अस्नात्वाद्रष्टुमिच्छामिभर्तारंराक्षसे
श्वर॥ ११ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचविभीषणः॥ यथाहरामोभर्तातेतत्तथाकर्तुमर्हसि॥ १२॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीपतिदे
वता॥ भर्तृभक्त्यादृतासाध्वीतथेतिप्रत्यभाषत ॥ १३॥ ततःसीतांशिरःस्नातांसंयुक्तांप्रतिकर्मणा॥ महार्हाभरणोपेतांमहार्हांबरधा
रिणीम्॥ १४॥ आरोप्यशिबिकांसीतांराक्षसैर्वहनोचितैः॥ राक्षसैर्बहुभिर्गुप्तामाजहारविभीषणः॥ १५॥ सोभिगम्यमहात्मानंज्ञा
त्वापिध्यानमास्थितं॥ प्रणतश्चप्रहृष्टश्चप्राप्तांसीतांन्यवेदयत् ॥ १६ ॥ तामागतामुपश्रुत्यरक्षोगृहचिरोषितां ॥ रोषंहर्षंचदैन्यंचराघ
वःप्रापशत्रुहा॥ १७॥

दृताऽन्विता ॥ १३॥ १४॥ स्त्रीयुक्तवाहनवहनोचितैः परीक्षितैरित्यर्थः॥ १५॥ ज्ञात्वापि विभीषणागमनंज्ञात्वापि ध्यानमास्थितं ॥
अतःपरंकिंवक्तव्यं किंकर्तव्यमितिचिंतायुक्तमित्यर्थः॥ १६ ॥ रोषं सर्वानर्थमूलयाऽनयाकिल ससुहृद्बांधवकेनेदंबहुदुःखमनुभूतमितिरोषः ॥ यद्वा रावणगृहे चिरोषितत्त्वनि
मित्तकआरोपितोरोषोभाविशपथोपयोगी ॥ चिरवियुक्तायाअद्यदर्शनमितिहर्षः॥ चिरकालंमत्प्रतीक्षयानया बहुदुःखमनुभूतमितिदैन्यं ॥ १७ ॥

अहृष्टः उक्तधर्मत्रयाक्रांतत्वात्प्रकटहर्षरहितः ॥ १८ ॥ १९ ॥ उत्सारणं जनस्येतिशेषः ॥ २० ॥ वेत्रैर्वेत्रग्रहणैर्झर्झरास्तादृशशब्दवंतःपाणयोयेषां ॥ २१ ॥ उत्तस्थुः उत्थायजग्मुः ॥ २२ ॥२३ ॥ दाक्षिण्यात् स्वभक्तवानरसेनासुदाक्षिण्यात्कृपाविशेषात्तदमर्षात् ॥ मदाज्ञांविनोत्सारयतीतिविभीषणेऽमर्षः ॥ २४ ॥ संरंभात्कोपात् ॥ २५॥ एनमुद्वेगं निवर्तयास्यजनस्येतिशेषः ॥ कथमेवंयुज्यतेतत्राह ॥ जनोयमिति ॥ स्वजनः भ्रात्रादिस्वजनसदृशएव ॥ २६ ॥ किंच व्यर्थोयंजनापसरणप्रयासइत्याह ॥ नगृ

ततोयानगतांसीतांसविमर्शंविचारयन् ॥ विभीषणमिदंवाक्यमब्रवीद्राघवोब्रवीत् ॥ १८॥ राक्षसाधिपतेसौम्यनित्यंमद्विजयेरत॥ वैदेहीसन्निकर्षंमेक्षिप्रंसमभिगच्छतु ॥१९॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यविभीषणः॥ तूर्णमुत्सारणंतत्रकारयामासधर्मवित्॥२०॥ कंचुकोष्णीषिणस्तत्रवेत्रझर्झरपाणयः॥ उत्सारयंतस्तान्योधान्समंतात्परिचक्रमुः॥२१॥ ऋक्षाणांवानराणांचराक्षसानांचसर्वशः॥ वृंदान्युत्सार्यमाणानिदूरमुत्तस्थुरंततः ॥ २२॥ तेषामुत्सार्यमाणानांनिःस्वनःसुमहानभूत् ॥ वायुनोद्धूयमानस्यसागरस्येवनिःस्वनः॥ २३॥ उत्सार्यमाणान्दृष्ट्वाथजगत्यांजातसंभ्रमान्॥ दाक्षिण्यात्तदमर्षाच्चवारयामासराघवः॥ २४॥ संरंभाच्चाब्रवीद्रामश्चक्षुषाप्रदहन्निव ॥ विभीषणंमहाप्राज्ञंसोपालंभमिदंवचः ॥ २५॥ किमर्थंमामनादृत्यक्लिश्यतेयंत्वयाजनः॥ निवर्तयैनमुद्वेगंजनोयंस्वजनोमम ॥२६॥ नगृहाणिनवस्त्राणिनप्राकारस्तिरस्क्रिया॥ नेदृशाराजसत्कारावृत्तमावरणांस्त्रियः॥२७॥ व्यसनेषुनकृच्छ्रेषुनयुद्धेषुस्वयंवरे॥ नक्रतौनोविवाहेवादर्शनंदूष्यतेस्त्रियः॥ २८॥ सैषाविपद्गताचैवकृच्छ्रेणचसमन्विता॥ दर्शनेनास्तिदोषोस्यामत्समीपेविशेषतः॥ २९॥

हाणीति॥ गृहादित्रयं तिरस्क्रियाआवरणा ॥ ईदृशाजनापसरणादिव्यापारानस्त्रियाआवरणं किंतु राजसत्कारएवकेवलंछत्रचामरादिवत् ॥ किंतर्ह्यावरणं तत्राह ॥ वृत्तमेवावरणमिति ॥ २७ ॥ अपिचेदानींदर्शनमपि नास्यादोषायेत्याह ॥ व्यसनेष्विति ॥ व्यसनं विपत्तिकालः ॥ कृच्छ्रं पीडा ॥ २८ ॥ प्रकृतेदर्शनस्यादोषत्वसाधकंधर्ममाह सैषेति ॥ २९ ॥

पश्यंतु वैदेहीमित्यनुकर्षः ॥ ३० ॥ सविमर्षः एवंवादादस्यांप्रायेणाभिमानोनास्ति जिघृक्षाचनास्ति ॥ यदितौस्यातां तदाराजपत्न्युचितमुपचारमनुमन्येतैवेतिचिंतायुक्तइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अनयैवबुत्प्या लक्ष्मणादेरपिव्यथा ॥ ३२ ॥ लज्जयावलीयंती जनसमक्षंभर्तृसमीपस्थितिजन्यलज्जयावलीयंती संकोचंगच्छती ॥ ३३ ॥ विस्मयादिति ॥ बहुमित्रपरिवारसंपत्तिदर्शनजोविस्मयः ॥ प्रियदर्शनजोहर्षः ॥ ३४ ॥ समपनुदत्समपानुदत् ॥ ३५ ॥ कतक ॥ १०७ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामायेरा०वा०यु०

विसृज्यशिबिकांतस्मात्पद्भ्यामेवोपसर्पतु ॥ समीपेममवैदेहींपश्यंत्वेतेवनौकसः॥३०॥ एवमुक्तस्तुरामेणसविमर्षोविभीषणः॥ रामस्योपानयत्सीतांसन्निकर्षंविनीतवत् ॥ ३१ ॥ ततोलक्ष्मणसुग्रीवौहनूमांश्चप्लवंगमः ॥ निशाम्यवाक्यंरामस्यबभूवुर्व्यथिताभृशं ॥ ३२ ॥ लज्जयात्ववलीयंतीस्वेषुगात्रेषुमैथिली ॥ विभीषणेनानुगताभर्तारंसाभ्यवर्तत ॥ ३३ ॥ विस्मयाच्चप्रहर्षाच्चस्नेहाच्चपतिदेवता॥ उदैक्षतमुखंभर्तुःसौम्यंसौम्यतरानना ॥ ३४ ॥ अथसमपनुदन्मनःक्लमंसासुचिरमदृष्टमुदीक्ष्यवैप्रियस्य ॥ वदनमुदितपूर्णचंद्रकांतंविमलशशांकनिभाननातदासीत् ॥ ३५ ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०यु०षोडशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

तांतुपार्श्वेस्थितांप्रेक्ष्यरामःसंप्रेक्ष्यमैथिलीं ॥ हृदयांतर्गतंभावंव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ एषासिनिर्जिताभद्रेशत्रुंजित्वारणाजिरे ॥ पौरुषाद्यदनुष्ठेयंमयैतदुपपादितं ॥ २ ॥ गतोस्म्यंतममर्षस्यधर्षणासंप्रमार्जिता ॥ अवमानश्चशत्रुश्चयुगपन्निहतौमया ॥ ३ ॥ अद्यमेपौरुषंदृष्टमद्यमेसफलःश्रमः ॥ अद्यतीर्णप्रतिज्ञोहंप्रभवाम्यद्यचात्मनः ॥ ४ ॥ यात्वंविरहितानीताचलचित्तेनरक्षसा ॥ दैवसंपादितोदोषोमानुषेणमयाजितः ॥५॥

षोडशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ तांत्विति ॥ १॥ एषात्वं शत्रुंजित्वानिर्जिता शत्रोः प्रत्याहृता ॥ पौरुषात्पुरुषयत्नात्॥ २॥ अमर्षस्य क्रोधस्यांतंगतः ॥ धर्षणा शत्रुकृतस्वदारहरणलक्षणाभिभवः ॥३॥ अद्यमेपौरुषंदृष्टं लोकैरितिशेषः ॥ तीर्णप्रतिज्ञः तीर्णा रावण वधविषया प्रतिज्ञा येनसः ॥ ४ ॥ मयाविरहितायात्वं चलचित्तेन रक्षसानीता असौ दैवसंपादितस्तवदोषः॥ मानुषेण मनुष्यसाध्यपराक्रमेण मयाजितोऽपनीतः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ अयसफलमित्यन्वयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इत्येवंवदतइत्यर्थात्त्वयामेप्रयोजनंनास्तीतिप्रतिफलनाद्दुःखेनाश्रुपरिप्लुताबभूव ॥ १० ॥ तद्रूपदर्शनादंगीकारबुद्धिः ॥ जनवादभयात् त्यागबुद्धिः ॥ भावसंधिरत्र ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ जीवलोकस्य दुराधर्षेत्यन्वयः इल्वलवातापिभयादितिशेषः ॥ रावणभयात् प्राणिमात्रस्यदुराधर्षा युद्धे

संप्राप्तमवमानंयस्तेजसानप्रमार्जति ॥ कस्तस्यपौरुषेणार्थीमहताप्यल्पचेतसः ॥ ६ ॥ लंघनंचसमुद्रस्यलंकायाश्चापिमर्दनं ॥ सफलंतस्यचश्लाघ्यमद्यकर्महनूमतः ॥ ७ ॥ युद्धेविक्रमतश्चैवहितंमंत्रयतस्तथा ॥ सुग्रीवस्यससैन्यस्यसफलोद्यपरिश्रमः ॥ ८ ॥ विभीषणस्यचतथासफलोद्यपरिश्रमः ॥ विगुणंभ्रातरंत्यक्त्वायोमांस्वयमुपस्थितः ॥ ९ ॥ इत्येवंवदतःश्रुत्वासीतारामस्यतद्वचः ॥ मृगीवोत्फुल्लनयनाबभूवाश्रुपरिप्लुता ॥ १० ॥ पश्यतस्तांतुरामस्यसमीपेहृदयप्रियां ॥ जनवादभयाद्राज्ञोबभूवहृदयंद्विधा ॥ ११ ॥ सीतामुत्पलपत्राक्षींनीलकुंचितमूर्धजां ॥ अवदद्वैदेहरारोहांमध्येवानररक्षसां ॥ १२ ॥ यत्कर्तव्यंमनुष्येणधर्षणांप्रतिमार्जता ॥ तत्कृतंरावणंहत्वामयेदंमानकांक्षिणा ॥ १३ ॥ निर्जिताजीवलोकस्यतपसाभावितात्मना ॥ अगस्त्येनदुराधर्षामुनिनादक्षिणेदिक् ॥ १४ ॥ विदितश्चास्तुभद्रंतेयोयंरणपरिश्रमः ॥ सुतीर्णःसुहृदांवीर्यान्नत्वदर्थंमयाकृतः ॥ १५ ॥ रक्षतातुमयावृत्तमपवादंचसर्वतः ॥ प्रख्यातस्यात्मवंशस्यन्यंगंचपरिमार्जता ॥ १६ ॥ प्राप्तचारित्रसंदेहाममप्रतिमुखेस्थिता ॥ दीपोनेत्रातुरस्येवप्रतिकूलासिमेदृढा ॥ १७ ॥ तद्गच्छत्वाऽनुजानेद्यययेष्टंजनकात्मजे ॥ एतादृशादिशोभद्रेकार्यमस्तिनमेत्वया ॥ १८ ॥ कःपुमांस्तुकुलेजातःस्त्रियंपरगृहोषितां ॥ तेजस्वीपुनरादद्यात्सुहृल्लोभेनचेतसा ॥ १९ ॥

ननिर्जिता ॥ १४ ॥ १५ ॥ अपवादं स्वदारापहारिणंहंतुंनाशक्नोदित्यपवादं परिमार्जता ॥ न्यंगं नीचत्वं परिमार्जतेदंकृतमितिशेषः ॥ १६ ॥ नेत्रातुरस्य नेत्ररोगिणः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुहृल्लोभेन सुहृच्चिरकालस्निग्धेतिलोभोजिघृक्षायस्येतेन ॥ १९ ॥

रावणस्य दुष्टेनचक्षुषा कामोपहतनेत्रेणदृष्टां ॥ एवंचविषान्नवदयाह्यामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ कृतबुद्धिना निश्चितबुद्धिना ॥ अस्मदीयेषुयत्रकुत्रापितिष्ठेत्याह ॥ लक्ष्मणइत्यादि ॥ २२ ॥ यथावासुखं स्वमातृपितृकुलेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ सर्वलोकस्यममचत्वयिदत्तसंदेहोदुर्निवारइत्याह ॥ नहित्वामित्यादि ॥ २४ ॥ प्रियार्हश्रवणा प्रियश्रवणार्हेत्यर्थः ॥ गजेंद्रहस्ताभिहतावल्लरीयथा बाष्पंमुमोचेत्यर्थः ॥ २५ ॥ कृत्क ॥ १०८ ॥ इतिरामाभिरा०वा०यु०सप्तदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११७ ॥ ॥७॥ ॥७॥

रावणांकपरिक्लिष्टांदृष्टांदुष्टेनचक्षुषा ॥ कथंत्वांपुनरादद्यांकुलंव्यपदिशन्महत् ॥ २० ॥ यदर्थंनिर्जितामित्रंसोयमासादितोमया ॥ नास्तिमैत्रव्यभिष्वंगोयथेष्टंगम्यतामिति ॥ २१ ॥ तदद्यव्याहृतंभद्रेमयैतत्कृतबुद्धिना ॥ लक्ष्मणेवाथभरतेकुरुबुद्धिंयथासुखं ॥ २२ ॥ शत्रुघ्नेवाथसुग्रीवेराक्षसेवाविभीषणे ॥ निवेशयमनःसीतेयथावासुखमात्मनः ॥ २३ ॥ नहित्वांरावणोदृष्ट्वादिव्यरूपांमनोरमां ॥ मर्षयत्यचिरंसीतेस्वगृहेपर्यवस्थितां ॥ २४ ॥ ततःप्रियार्हश्रवणातदप्रियंप्रियादुपश्रुत्यचिरस्यमानिनी ॥ मुमोचवाष्पंरुदतीतदाभृशं गजेंद्रहस्ताभिहतेववल्लरी ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०यु०सप्तदशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ एवमुक्तातुवैदेहीपरुषंरोमहर्षणं ॥ राघवेणसरोषेणश्रुत्वाप्रव्यथिताभवत् ॥ १ ॥ सातदाऽश्रुतपूर्वंहिजनेमहतिमैथिली ॥ श्रुत्वाभर्तुर्वचो घोरंलज्जयावनताभवत् ॥ २ ॥ प्रविशंतीवगात्राणिस्वानिसाजनकात्मजा ॥ वाक्शरैस्तैःसशल्येवभृशमश्रूण्यवर्तयत् ॥ ३ ॥ ततो बाष्पपरिक्लिन्नंप्रमार्जंतीस्वमाननं ॥ शनैर्गद्गदयावाचाभर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥ किंमामसदृशंवाक्यमीदृशंश्रोत्रदारुणं ॥ रूक्षंश्रावयसेवीरप्राकृतःप्राकृतामिव ॥ ५ ॥ नतथास्मिमहाबाहोयथामामवगच्छसि ॥ प्रत्ययंगच्छमेस्वेनचारित्रेणैवतेशपे ॥ ६ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ जनेमहति महाजनसन्निधावित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ असदृशं त्वयावक्तुं मयाश्रोतुंचायोग्यं ॥ रूक्षं परुषमतएवश्रोत्रदारुणं श्रवणकटु ॥ ५ ॥ यथात्वमवगच्छसि दुष्टेयमिति ॥ तथानास्मि स्वेनचारित्रेण पातिव्रत्यलक्षणेन तेशपे शपथेनतवप्रत्ययंसंपादयिष्ये ततोमेप्रत्ययंगच्छ ॥ ६ ॥

पृथक्स्त्रीणांप्रचारेणाचारित्रदर्शनेनहेतुना जातिं स्त्रीजातिं परिशंकसे दुष्टांमन्यसे इदमनुचितमितिशेषः ॥ यदि तेत्वयाहंपरीक्षिता तदेमांशंकांत्यज ॥ ७ ॥ ननुकातेपरीक्षारक्षोंगस्पृष्टायास्तत्राह ॥ यदहमिति ॥ विवशाःस्वाधीनासती गात्रसंस्पर्शंगतास्मि प्राप्तास्मि ॥ तत्रमेकामकारोन इच्छापूर्वकृतान ॥ तत्रबलात्स्पर्शेदैवमेवापराध्यति अपराधंकारितवत् ॥ दैवमेवात्रकारणं नमेऽत्रापराधइतिभावः ॥८॥ स्वतोदोषजनकंकर्मतुमेनास्तीत्याह मदधीनमिति ॥ परैर्यहीतुमशक्यमित्यर्थः ॥ पराधीनेषु परैर्यहीतुंशक्येषु दैवाधीनेषुच ॥ यस्याःछायास्मि तदधीनानिगात्राणि तयैतदर्थमेवैषांनिर्माणात् हृदयंतुतदीयमेवात्रापीतिभावः ॥९॥ सहयुगपत्संवृद्धोभावः परस्परानुरागलक्षणस्तेन

पृथक्स्त्रीणांप्रचारेणजातिंत्वंपरिशंकसे ॥ परित्यजैनांशंकांतुयदितेऽहंपरीक्षिता ॥ ७॥ यदहंगात्रसंस्पर्शंगतास्मिविवशाप्रभो ॥ कामकारोनमेतत्रदैवंतत्रापराध्यति ॥ ८ ॥ मदधीनंतुयत्तन्मेहृदयंत्वयिवर्तते ॥ पराधीनेषुगात्रेषुकिंकरिष्याम्यनीश्वरी ॥ ९ ॥ सहसंवृद्धभावेनसंसर्गेणचमानद ॥ यदितेहंनविज्ञाताहतातेनास्मिशाश्वतम् ॥ १० ॥ प्रेषितस्तेमहावीरोहनुमानवलोककः ॥ लंकास्थाहंत्वयाराजन्किंतदानविसर्जिता ॥ ११ ॥ प्रत्यक्षंवानरस्यास्यतद्वाक्यसमनंतरं ॥ त्वयासंत्यक्तयावीरत्यक्तंस्याज्जीवितंमया ॥ १२ ॥ नवृथातेश्रमोयंस्यात्संशयेन्यस्यजीवितं ॥ सुहृज्जनपरिक्लेशोनचायंविफलस्तव ॥ १३ ॥ त्वयातुनृपशार्दूलरोषमेवानुवर्तता ॥ लघुनेवमनुष्येणस्त्रीत्वमेवपुरस्कृतं ॥ १४ ॥

संसर्गेण चिरकालसहवासेनच ॥ यद्यहंतेत्वया गुणवत्त्वेननविज्ञाता तेनत्वदज्ञानेनहेतुनाहंशाश्वतंहता चिरकालंदुःखमग्नाकृता ॥ १० ॥ अवलोककः अवलोकितुमन्वेष्टुमित्यर्थः ॥ तदाकिंनत्वयाविसर्जिता पुनरंगीकाराभावंकिमितिनश्राविता ॥ ११ ॥ तदोक्तौकोविशेषस्तत्राह ॥ प्रत्यक्षमितिं ॥ एवंच तदैवजीवत्यागे एतावत्पर्यंतं महतीत्वद्वियोगव्यथानस्यादितिभावः ॥ १२ ॥ जीवितंसंशयेन्यस्य युद्धेजयस्यसंदिग्धत्वात्संशयेप्रतिष्ठाप्य योयंवृथाश्रमःकृतः सनकर्तव्यःस्यात् ॥ तथाविफलः सुहृज्जनपरिक्लेशश्चनकर्तव्योभवेत् ॥ १३ ॥ स्त्रीत्वमेव प्राकृतसाधारणस्त्रीजातिरेव पुरस्कृतं चिंतिता ॥ १४ ॥

मेऽपदेशोवैदेहीत्यादिव्यवहारोजनकाज्जनकयज्ञभूमिसंबंधमात्रात् ॥ नोत्पत्तिर्जनकादित्यनुकर्षः ॥ कुतस्तर्हिसातत्राह वसुधातलात् ॥ एवंमनुष्ययोन्यनुत्पत्तिरप्राकृतस्त्रीत्वोपपादिकोक्ता ॥ तथामेवहुमानार्हं दत्तं चारित्रंच तेत्वयानपुरस्कृतं अपरित्यागेहेतुत्वेन नविचारितं ॥ १५ ॥ किंच बाल्येकृतं धर्मप्रजोद्देश्यकं पाणिग्रहणमपि त्वयाऽपरित्यागेनप्रमाणीकृतं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गुणैरप्रीतेन भर्त्रा जनसंसदित्यक्तायायागतिःक्षमा तांगतिंगंतुं हव्यवाहनंप्रवेक्ष्ये ॥ अप्रीतस्यगुणैर्भर्तुरितिपाठांतरं तत्रापिशेषे

अपदेशोमेजनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात् ॥ ममवृत्तंचवृत्तज्ञवहुतेनपुरस्कृतम् ॥ १५ ॥ नप्रमाणीकृतःपाणिर्बाल्येममनिपीडितः ॥ ममभक्तिश्चशीलंचसर्वंतेपृष्ठतःकृतम् ॥ १६ ॥ इतिब्रुवंतीरुदतीबाष्पगद्गदभाषिणी ॥ उवाचलक्ष्मणंसीतादीनंध्यानपरायणं ॥ १७ ॥ क्षितांमेकुरुसौमित्रेव्यसनस्यास्यभेषजं ॥ मिथ्यापवादोपहतानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ १८ ॥ अप्रीतेनगुणैर्भर्त्रात्यक्तायाजनसंसदि ॥ याक्षमामेगतिर्गंतुंप्रवेक्ष्येहव्यवाहनं ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तुवैदेह्यालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ अमर्षवशमापन्नोराघवंसमुदैक्षत ॥ २० ॥ स विज्ञायमनश्छंदंरामस्याकारसूचितं ॥ चितांचकारसौमित्रिर्मतेरामस्यवीर्यवान् ॥ २१ ॥ नहिरामंतदाकश्चित्कालांतकयमोपमं ॥ अनुनेतुमथोवक्तुंद्रष्टुंवाप्यशकत्सुहृत् ॥ २२ ॥ अधोमुखंस्थितंरामंततःकृत्वाप्रदक्षिणं ॥ उपावर्ततवैदेहीदीप्यमानंहुताशनं ॥ २३ ॥ प्रणम्यदैवतेभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ॥ बद्धांजलिपुटाचेदमुवाचाग्निसमीपतः ॥ २४ ॥ यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ॥ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः ॥ २५ ॥ यथामांशुद्धचारित्रांदुष्टांजानातिराघवः ॥ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः ॥ २६ ॥ एवमुक्तावैदेहीपरिक्रम्यहुताशनं ॥ विवेशज्वलनंदीप्तंनिःशंकेनांतरात्मना ॥ २७ ॥

षष्ठी ॥ १९ ॥ २० ॥ मनश्छंदं मनोभिप्रायं आकारसूचितं भ्रूभंगाद्याकारसूचितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ राघवः शुद्धचारित्रामदुष्टामेवमांयदिदुष्टांजानाति ॥ अहंतथाचेत् अदुष्टाचेत्पावकोमांसर्वतःपातु केशांबरादिकमपिमाधाक्षीदित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ सातमेत्यादि ॥ एतदर्थमेवस्नातायाअलंकारयुतायाआनयनंकारितं ॥ २९ ॥ सर्वाणिरूपाणि सर्वाणिभूतानि ॥ सर्वाणिरूपाणिविजित्यधीरइत्यादौ तद्बोधकत
यात्रसिद्धोरूपशब्दः ॥३०॥३१॥ वसोर्धारां संततांघृतधारां ॥३२॥ शप्तां शापंप्राप्तामतएव त्रिदिवान्निरये मनुष्ययोन्यादौ पतंतीं ॥३३॥ अद्भुतोपमः आश्चर्यमित्युपमाज्ञा
नंयत्पवर्त्तौसः ॥३४॥ कंत० ॥१०९॥ इतिरामाभि०रा०वा०यु० अष्टादशाधिकशततमःसर्गः ॥११८॥ ॥ ७ ॥ ततोहीति ॥ एवंवदतां हाहेतिवदतां सर्वेषामार्तागि
रःश्रुत्वा ॥ ततोहि ततएवदुर्मनाः खिन्नचित्तोरामोबाष्पव्याकुललोचनः प्राकृतस्त्रीवत्सीताएतदनर्हेति तद्वियोगतोबाष्पव्याकुललोचनोभूत्वा मुहूर्तंदध्यौ किमुक्तं किंकृतं

जनश्चसुमहांस्तत्रबालवृद्धःसमाकुलः॥ ददर्शमैथिलींदीप्तांप्रविशंतींहुताशनं॥ २८॥ सांतप्तनवहेमाभातप्तकांचनभूषणा॥ पपात ज्वलनंदीप्तंसर्वलोकस्यसन्निधौ॥ २९॥ ददृशुस्तांविशालाक्षींपतंतींहव्यवाहनं॥ सीतांसर्वाणिरूपाणिरुक्मवेदिनिभांतदा॥३०॥ ददृशुस्तांमहाभागांप्रविशंतींहुताशनं॥ ऋषयोदेवगंधर्वायज्ञेपूर्णाहुतींमिव ॥ ३१ ॥ प्रचुक्रुश्चस्त्रियःसर्वास्तांदृष्ट्वाहव्यवाहने॥ पतंतींसंस्कृतांमंत्रैर्वसोर्धारामिवाध्वरे॥३२॥ ददृशुस्तांत्रयोलोकादेवगंधर्वदानवाः ॥ शप्तांपतंतींनिरयेत्रिदिवादेवतामिव॥ ३३॥ तस्यामग्निंविशंत्यांतुहाहेतिविपुलःस्वनः॥ रक्षसांवानराणांचसंबभूवाद्भुतोपमः॥ ३४॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०यु० अष्टादशाधिकशतत
मःसर्गः॥११८॥ ॥ ७॥ ततोहिदुर्मनारामःश्रुत्वैवंवदतांगिरः ॥ दध्यौमुहूर्तंधर्मात्मावाष्पव्याकुललोचनः॥ १॥ ततोवैश्र
वणोराजायमश्चपितृभिः सह ॥ सहस्राक्षश्चदेवेशोवरुणश्चजलेश्वरः ॥ २ ॥ षडर्धनयनःश्रीमान्महादेवोवृषध्वजः ॥ कर्तासर्वस्य लोकस्यब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥३॥ किंचातःपरंकर्तव्यमितिचिंतापरोबभूव ॥१॥ अत्रावसरे दिक्पालसहितोरुद्रोहिरण्यगर्भश्च रामानुग्रहायसमागताइत्याह
ततइत्यादि ॥२॥ षडर्धनयनः श्रीमान् षडर्धनयनस्त्रिनेत्रइत्यर्थः ॥ सर्वलोकस्य ब्रह्मलोकपर्यंतं सर्वलोकवर्तिपदार्थानांस्रष्टा ॥ ब्रह्मविदांचतुर्मुखप्रजापतिविष्णुदेवराजादिदि
क्पालवसिष्ठाद्यृषितत्संतानजब्राह्मणाब्रह्मविदस्तेषांवरोज्येष्ठोहिरण्यगर्भः॥ योवैब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मैइतिश्रुतेर्हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेइतिश्रुतेश्च॥३॥

एतेसर्वेविमानैर्लंकामागत्य राघवमभिजग्मुः॥४॥प्रगृह्य उद्यम्य॥ भारतेत्वग्निप्रवेशंसीतायाअनुक्त्वा रामस्यचारित्रसंदेहेसीतादुःखंदृष्ट्वा वाय्वग्निवरुणाद्युक्त्यैवसीतांगीकार
उक्तस्तत्रानुक्तोप्यग्निप्रवेशोमध्येद्रष्टव्यइत्याहुः ॥ पाद्मेतु ॥ सातेनगर्हितासाध्वीविवेशज्वलनंतदेतिइत्युक्तं ॥ ५ ॥ कर्तासर्वस्येति ॥ मनुष्यदेहेराघवेसर्वलोककर्तृत्वाद्युक्तिर्मू
लस्वरूपाभिप्रायेण ज्ञानविदां औपनिषदज्ञानवतां ॥ देवगणाइंद्रादयस्तेषांश्रेष्ठं विष्णुमुखावैदेवाइतिश्रुतेः ॥६॥ ऋतधामेत्यादिश्लोकत्रयंकतकासंमतं ॥ तीर्थस्त्वेवंव्याचष्टे ॥
पूर्वं पूर्वस्मिन्कल्पे ॥ सृष्टेःपूर्ववा वसूनांमध्येऋतधामानामवसुः॥ आदिकर्ता अंडांडाधिपतिरूपादिसृष्टिकर्ता स्वयंप्रभुः इतरानियम्यः ॥ ७॥ अष्टमोरुद्रोमहादेवः साध्याना
मपिपंचमःवीर्यवान्नामा विराड्रूपंवर्णयति ॥ अश्विनौचेत्यादि ॥८॥ अंतेचादौचेत्यनेन सर्वभूतत्वंत्वमेवेतिसूचितं॥९॥ लोकपालैरिंद्रादिब्रह्मांतैः पूर्वोक्तैः लोकस्य भूलो

एतेसर्वेसमागम्यविमानैःसूर्यसन्निभैः॥ आगम्यनगरींलंकामभिजग्मुश्चराघवं॥ ४॥ ततःसहस्राभरणान्प्रगृह्यविपुलान्भुजान्॥ अब्रुवन्त्रिदशश्रेष्ठाराघवंप्रांजलिस्थितं॥ ५॥ कर्तासर्वस्यलोकस्यश्रेष्ठोज्ञानविदांविभुः॥ उपेक्षसेकथंसीतांपतंतींहव्यवाहने॥ कथं देवगणश्रेष्ठमात्मानंनावबुध्यसे॥६॥ ऋतधामावसुःपूर्ववसूनांचप्रजापतिः॥ त्रयाणामपिलोकानामादिकर्तास्वयंप्रभुः॥ ७॥ रु द्राणामष्टमोरुद्रःसाध्यानामपिपंचमः ॥ अश्विनौचापिकर्णौतेसूर्याचंद्रमसौदृशौ ॥ ८ ॥ अंतेचादौचमध्येचदृश्यसेचपरंतप ॥ उपेक्षसेचवैदेहींमानुषःप्राकृतोयथा ॥ ९ ॥ इत्युक्तोलोकपालैस्तैःस्वामीलोकस्यराघवः ॥ अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठान्रामोधर्मभृतांवरः ॥ १० ॥ आत्मानंमानुषंमन्येरामंदशरथात्मजं॥ सोहंयश्चयतश्चाहंभगवांस्तद्ब्रवीतुमे॥ ११ ॥ कस्येदानींसाक्षात्स्वामी राघवः रघुकुलजः
॥ १० ॥ अथब्रह्मानुग्रहादेवब्रह्मविद्यौन्मुख्यस्यश्रुत्यादिसिद्धतया तदौन्मुख्यस्यात्मानंनावबुध्यसेइतिब्रह्मणैवकृतत्वात्तज्जिज्ञासुरिव स्वीयानांस्वस्वरूपबोधनाय ब्रह्माणं
गुरुमज्ञइवोपासदित्याहात्मानमिति ॥ अहमात्मानमात्मस्वरूपं सामान्यतोहंत्वेनप्रतीयमानं दशरथपुत्रं रामनामकं मनुष्यजातीयपिंडमेवमन्ये नतुततोतिरिक्तंकिंचिद्वे
द्मि ॥ भवद्भिरप्युक्तं स्वात्मानंनावबुध्यसेइति ॥ एवंचसोहमेवंभूताहंबुद्धिमान् ॥ यश्च परमार्थतोयत्तत्त्वः ॥ यतश्च यत्प्रकृतिकश्च ॥ तत्सर्वं भगवान् सर्वज्ञः परमगुरुर्मे
मह्यमज्ञाय जिज्ञासवेब्रवीतूपदिशतु ॥ अयमेवब्रह्मविद्योपदेशमार्गःसर्वत्रश्रुतिस्मृतिषुप्रसिद्धः ॥ ११ ॥

इतिब्रुवाणं जिज्ञासवेमत्रंब्रवीत्विनिब्रुवाणं वाक्यं देहदेहितत्त्वोपदेशरूपं ॥ १२ ॥ नारं जीवसमूहोऽयनं स्थानंयस्य सविराड्रूपोनारायणपदवाच्योयःसत्वमसि ॥ देवः स्व प्रकाशः ॥ विराट्चिह्नान्याह ॥ चक्रेति ॥ इदंशंखगदादेरप्युपलक्षणं ॥ एकशृंगोवराहएकदंष्ट्रोधरणीवराहः अयंविराट्विष्णुमूर्तेर्भेदः भूतभव्यसपत्नजित् भूतभव्यका लरूपोयःसपत्नोजनिमृतिहेतुत्वात्तंजयतिसः नित्यइतियावत् ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ अक्षरमिति ॥ यदक्षरंमध्येचांतेचादादौच सत्यमप्रच्युतस्वरूपंतत्त्वं यत्ब्रह्म तदेवत्वमसी तिशेषः ॥ लोकानां धर्माधिकृतप्राणिनां त्वमेवपरमोधर्मः ॥ यज्ञोवैविष्णुरित्यादिश्रुतेरश्वमेधांतधर्मस्त्वमेव ॥ विष्वंचः सर्वगताः सेनानियामकगणायस्य ॥ चतुर्भुजः शत्रुनि रसनदक्षभुजचतुष्टयवान् ॥ १४ ॥ शार्ङ्गधन्वा कालरूपंशार्ङ्गधनुर्यस्य हृषीकेशइति ॥ हृषीकाणामिंद्रियाणामीशोनियंता पुरुषइति ॥ पुरूणि फलानि सनोति ददाति सपु

इतिब्रुवाणंकाकुत्स्थंब्रह्माब्रह्मविदांवरः॥ अब्रवीच्छृणुमेवाक्यंसत्यंसत्यपराक्रम॥ १२॥ भवान्नारायणोदेवःश्रीमांश्चक्रायुधःप्रभुः॥ एकशृंगोवराहस्त्वंभूतभव्यसपत्नजित् ॥ १३ ॥ अक्षरंब्रह्मसत्यंचमध्येचांतेचराघव ॥ लोकानांत्वंपरोधर्मोविष्वक्सेनश्चतुर्भुजः ॥ १४ ॥ शार्ङ्गधन्वाहृषीकेशःपुरुषःपुरुषोत्तमः ॥ अजितःखड्गधृग्विष्णुःकृष्णश्चैवबृहद्बलः ॥ १५ ॥ सेनानीर्ग्रामणीःसर्वत्वंबुद्धिस्त्वं क्षमादमः ॥ प्रभवश्चाप्ययश्चत्वमुपेंद्रोमधुसूदनः ॥ १६ ॥ इंद्रकर्ममहेंद्रस्त्वंपद्मनाभोरणांतकृत्॥ शरण्यंशरणंचत्वामाहुर्दिव्यामह र्षयः ॥ १७ ॥

रुषः पुरुहृदयपुंडरीकेशेतइतिवा पूर्णत्वाद्वापुरुषः तेनेदंपूर्णंपुरुषेणसर्वमितिश्रुतेः ॥ पुरुषोत्तमः यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः ॥ अ तोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमइतिस्मृतेः ॥ अजितः पाप्मनाऽरिभिश्चाजितः॥ खड्गधृक् विद्याख्यनंदकखड्गधृक्॥ विष्णुः सर्वव्यापकः॥ कृष्णः तद्वर्णः॥ बृहद्बलइति अशे षब्रह्मांडस्यलीलाकंदुकवद्धारणक्षमबृहद्बलः ॥ १५ ॥ सेनानीराजसेनापतिश्च ग्रामणीर्मंत्री सर्वंजगत्त्वमेव ॥ बुद्धिर्निश्चयात्मिका क्षमाभक्तापराधसहिष्णुता दमइंद्रिय निग्रहः तद्धर्मकत्वात्तदात्मत्वव्यपदेशः ॥ प्रभवाप्ययौ सृष्टिप्रलयौ तत्कारणत्वात्तद्व्यपदेशः ॥ उपेंद्रादयस्तवैवमूर्तिभेदाः ॥ १६ ॥ प्रजापतिरिंद्रमसृजतेत्युक्तेरिंद्रः कर्मसृ ष्टिर्यस्यसइंद्रकर्मा ॥ महेंद्रः सकलेशिता ॥ पद्मं वैराजं नाभौयस्यसः ॥ रणांतकृत् रणेशत्रूणांनाशकर्ता ॥ शरण्यं शरणत्वेनप्राप्यंशरणं रक्षकंच त्वामेवाहुः ॥ परित्राणा यसाधूनामित्युक्तेः ॥ १७ ॥

सहस्रशृंगोऽनेकशाखामयशृंगवान् ॥ वेदात्मा वेदस्वरूपः शतशीर्षोऽनेकविधिमयशिरोयुक्तः॥ महर्षभः श्रेष्ठतमः ॥ शिशुमारप्रजापतिरूपइत्यर्थइतिकतकः॥ त्रयाणां लो कानां सर्वप्रजानामित्यर्थः ॥ स्वयंप्रभुः अनन्यप्रेर्यः ॥ १८ ॥ सिद्धानामारूढानां साध्यानामारुरुक्षूणामाश्रयः प्राप्यः पूर्वजश्चासि ॥ अहमस्मिप्रथमजाऋतस्येत्यादिश्रु तेः ॥ १९ ॥ तवप्रभावाद्यपिनजानंति कोभवानितिचेदंतयानजानंति ॥ सार्वात्म्येनस्तौति दृश्यसइति ॥ सर्वभूतेषुगोष्वित्यादिउत्तमचेतनेष्वपीत्यर्थः ॥ दृश्यसेऽंतर्यामित याश्रूयसे ॥ २० ॥ अत्यंतमचेतनेष्वपित्वमंतर्यामीत्याह ॥ दिक्ष्विति ॥ २१ ॥ त्वमेवसहस्रचरणत्वादिविशिष्टानंतरूपोभूत्वा पृथिव्यादीन्लद्वर्तिभूतानिचधारयसि ॥ तथाते

सहस्रशृंगोवेदात्माशतशीर्षोमहर्षभः॥ त्वंत्रयाणांहिलोकानामादिकर्तास्वयंप्रभुः॥ १८॥ सिद्धानामपिसाध्यानामाश्रयश्चासिपूर्व जः॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कारस्त्वमोंकारःपरात्परः॥ १९॥ प्रभवंनिधनंचापिनोविदुःकोभवानिति॥ दृश्यसेसर्वभूतेषुगोषुचब्राह्मणेषुच ॥ २०॥ दिक्षुसर्वासुगगनेपर्वतेषुनदीषुच॥ सहस्रचरणःश्रीमान्शतशीर्षःसहस्रदृक् ॥ २१॥ त्वंधारयसिभूतानिपृथिवींसर्वपर्वता न्॥ अंतेपृथिव्याःसलिलेदृश्यसेत्वंमहोरगः॥ २२॥ त्रीन्लोकान्धारयन्रामदेवगंधर्वदानवान्॥ अहंतेहृदयंरामजिह्वादेवीसरस्वती ॥ २३॥ देवारोमाणिगात्रेषुब्रह्मणानिर्मिताःप्रभो॥ निमेषस्तेस्मृतारात्रिरुन्मेषोदिवसस्तथा ॥ २४॥ संस्कारास्त्वभवन्वेदानैतदस्ति त्वयाविना॥ जगत्सर्वंशरीरंतेस्थैर्यंतेवसुधातलं॥ २५॥

अहरंते पृथिव्याउपरिवर्तिनिसलिले त्वंमहोरगशयनोदृश्यसे ॥ एवंच पृथिव्याअध उपरिच प्रतिष्ठितंत्वशक्तिस्त्वमित्युक्तं ॥ २२ ॥ हेराम त्रीन्लोकान्धारयन् त्वंविराट्नारायणोसीत्यर्थः ॥ एतेनयतश्चाहमुत्पन्नइतिप्रश्नस्योत्तरंदत्तं ॥ एवंदेहत्वमुपदिश्य दे हित्वमुपदिशति ॥ अहंतेहृदयमिति ॥ हेराम ते रामोपयहस्यतव हृदयं सर्वाधारभूतमांतरं त्वदात्मतत्त्वमहमेवज्ञानस्वरूपः ॥ महाकाशइवघटाकाशस्य तवजिह्वा मन्निर्मिता वाग्देवीसरस्वती ॥ २३ ॥ देवाइंद्रियदेवादिग्वातार्कादयस्तवगात्रेषु श्रोत्रादिषु ब्रह्मणामया निर्मिताः ॥ रोमाणिच निर्मितान्योषधिवनस्पत्यादिनेतिशेषः ॥ निमेषोन्मेषौच रात्रिदिवसत्वेनप्रसिद्धौ ॥ २४ ॥ संस्काराः संस्क्रियंतेबोध्यंतएभिर्लोकाइतिसंस्काराः प्रवृत्तिनिवृत्तिबोधकाः नैतदस्तीति त्वयाविनायदस्ति तत्किमपिनेत्यर्थः॥ कार्यकारण रूपंसर्वंजगत्तेशरीरं स्थैर्यमशेषप्रजानित्यधारणासामर्थ्यं वसुधातलं भूतत्त्वमेव ॥ २५ ॥

तेकोपोग्निः तेप्रसादः सोमः॥ त्वयावामनात्मनावतीर्णेन पुरा पूर्वं त्रिभिर्विक्रमैस्त्रयोलोकाभूर्भुवःस्वःस्वरूपाः क्रांताः ॥२६॥ बलिंबध्वा महेंद्रश्वराजाकृतः सीता लक्ष्मीः॥ प्र सिद्धविष्णुपत्न्यभिन्नतत्त्वात् ॥ योविष्णुःसभवान्देवः प्रकाशरूपः ॥ कृष्णःकृष्णवर्णः प्रजापतिस्तदभिन्नतत्त्वः ॥२७॥ सएवत्वं रावणस्यवधाय मानुषींतनुं प्रविष्टोसि माय येतिशेषः ॥ एवंतत्त्वेनत्वया तदिदं रावणवधरूपं नः सर्वेषां देवानां कार्यकृतम् ॥२८॥ अथदत्तानुष्ठानानुवादपूर्वं वर्तिष्यमाणकर्तव्यमाह ॥ निहतइति ॥ रावणोनिहतः ॥ एवंचावतारकार्यंनिदत्तमतःपरं महाराज्येन किंचित्कालंप्रहृष्टःसन् दिवं परनाकाख्यंब्रह्मलोकमाक्रम प्राप्नुहि ॥ एवंसिद्धकार्यत्वात्तेवीर्यं बलममोघं तन्मूलाःपराक्रमाश्च

अग्निःकोपःप्रसादस्तेसोमःश्रीवत्सलक्षणः॥ त्वयालोकास्त्रयःक्रांताःपुरास्त्रैविक्रमैस्त्रिभिः ॥ २६॥ महेंद्रश्चकृतोराजाबलिंबध्वासु दारुणं॥ सीतालक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवःकृष्णःप्रजापतिः॥२७॥वधार्थंरावणस्येहप्रविष्टोमानुषींतनुं॥तदिदंनस्त्वयाकार्यंकृतंधर्मभृतां वर॥ २८॥ निहतोरावणोरामप्रहृष्टोदिवमाक्रम॥ अमोघंदेववीर्यंतेनतेमोघाःपराक्रमाः॥ २९॥ अमोघंदर्शनंरामअमोघस्तवसंस्तवः॥ अमोघास्तेभविष्यंतिभक्तिमंतोनराभुवि॥ ३०॥ येत्वांदेवंध्रुवंभक्ताःपुराणंपुरुषोत्तमं॥ प्राप्नुवंतितथाकामानिहलोकेपरत्र च॥ ३१॥

नमोघाननिष्फलाः अपितु सफलाएवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ अथरामस्यसर्वोपास्यत्वं सर्वाभीष्टसिद्धिप्रदत्वंचाहामोघमिति ॥ हेराम तेदर्शनमेवंमूर्तेस्तेदर्शनं सुधीवादीनाममोघं ॥ एवंकालांतरेश्रुत्वा चित्ततद्दृष्टृणामप्यमोघं ऐहिकामुष्मिकसकलफलसाधनं॥ तवसंस्तवः रामनारायणेत्येवंरूपोऽमोघः सकलेष्टदः ॥ येच त्वयिभक्तिमंतः सोहमेवेति गौणवृत्त्यात्वदुपासकास्तवाहमितिवोपासकास्तेप्यमोघं संसारमार्गमतिक्रांताः सत्यसंकल्पत्वादिमंतःसंतोमल्लोकप्राप्तिरूपामोघफलाभविष्यंति किंपुनर्येसर्वात्मनात्वदभेदध्यानवंतइत्यर्थः ॥ ३० ॥ उक्तमर्थमुपसंहरति दार्ढ्याय ॥ येत्वामिति ॥ ३१ ॥

इदानींतत्पैरेतत्स्तोत्रपाठफलमुपदिशति ॥ इममिति ॥ ऋषिर्वेदस्तदुक्तसगुणनिर्गुणब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वादार्षः सचासौस्तवश्चेत्यार्षस्तवस्तं अतएवदिव्यं ॥ पुरातनं पुरा दत्तप्रतिपादकं ॥ इतिहासं अनादिसिद्धपुरातनब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वात्एवंभूतं ब्रह्मविद्यास्तवं येकीर्तयिष्यंति तेषांपराभवः परैरिहामुत्रलोकशत्रुभिःपुत्रदारादिभिः पापैश्चाभिभवआक्रमणंनास्ति नभविष्यतिच ॥ ३२ ॥ कतक० ॥ ११० ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवाल्मीकीयेआदिकाव्ये युद्धकांडेएकोनविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदिति ॥ पितामहसमीरितं शुभं परमशोभनं निजब्रह्मत्वप्रतिपादकंवाक्यंश्रुत्वा

इममार्षस्तवंदिव्यमितिहासंपुरातनं॥ येनराःकीर्तयिष्यंतिनास्तितेषांपराभवः ॥ ३२॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० यु० एकोनविंशाधिकशततमःसर्गः॥ ११९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंपितामहसमीरितं ॥ अंकेनादायवैदेहीमुत्पपातविभावसुः॥ १ ॥ विधूयाथचितांतांतुवैदेहींहव्यवाहनः॥ उत्तस्थौमूर्तिमानाशुगृहीत्वाजनकात्मजां ॥ २॥ तरुणादित्यसंकाशांतप्तकांचनभूषणां॥ रक्तांबरधरांबालांनीलकुंचितमूर्धजां॥ ३॥ अक्लिष्टमाल्याभरणांतथारूपामनिंदितां॥ ददौरामायवैदेहींमंकेकृत्वा विभावसुः॥ ४॥ अब्रवीत्तुतदारामंसाक्षीलोकस्यपावकः॥ एषातेरामवैदेहीपापमस्यांनविद्यते॥५॥ नैववाचानमनसानैवबुद्ध्या नचक्षुषा॥ सुदत्तादत्तशौंडीर्यैनत्वामत्यचरच्छुभा॥ रावणेनापनीतैषावीर्योत्सिक्तेनरक्षसा॥ ६॥

ध्यात्वाच प्रसन्नतयावस्थानकालेइतिशेषः ॥ अंकेनादाय रयिंचपुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमितिश्रुत्यर्थमपरोक्षमेवसंपादयन्नित्यर्थः ॥ १ ॥ मूर्तिमान् स्रुक्स्रुवादिचिह्ननिजमूर्तियुक्तः ॥ २ ॥ ३ ॥ अक्लिष्टेति ॥ अग्निसंबंधेपीतिशेषः ॥ तथारूपां पूर्वानुभूतशोभायुक्तां ॥ ४ ॥ तदा दानसमये लोकस्य मनोवाक्कायैर्लोककृतपुण्यपापकर्मणः साक्षी साक्षाद्द्रष्टा सर्वदेहांतर्वैश्वानरात्मनानित्यप्रतिष्ठितत्वादितिभावः ॥ एषा यामयिरावणहरणकालेप्रविष्टासैव एवंहिकूर्मपुराणानुसारेणव्याख्यातं ॥ नच्चप्राक्निरूपितंपापं रावणस्पर्शरूपमपि ॥ ५ ॥ सुदत्ता दत्तशौंडीर्यैत्वां मनआदिभिः प्रत्येकंसमुदितैश्चनात्यचरत् एषायी इदानींमयिप्रविष्टा ॥ ६ ॥

रुद्धा निरुद्धस्वच्छंदगमनादिव्यवहारा ॥ गुप्ता परिहृतस्वजनदर्शनात्त्वच्चित्ता त्वयिचित्तंयस्याःसा ॥ अतएवत्वत्परायणा त्वद्गतिः ॥७॥ ८ ॥ तद्रक्षोनाचिंतयत नागणयत तत्रहेतुरंतरात्मनस्त्वद्गतत्वं ॥ एवंचयत्पतिबिंबस्याप्येवंव्यवस्था तद्बिंबस्यशुद्धत्वंकिंवक्तव्यमितिध्वनिः ॥ विशुद्धभावां विशुद्धांतरां अतएवनिष्पापां ॥ नकिंचिदिति मन्नियोगानंतरंप्रतिघाज्ञानवेतिसंदेहोनगृह्णामीतिनिषेधश्चनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ कुतएवंतत्राहाज्ञापयामितेइति ॥ एवमुक्तिस्तु रामेणस्वस्वरूपाज्ञाननटनात्तदनुसारेणरुद्रमूर्तेर्भगव

त्वयाविरहितादीनाविवशानिर्जनेसती ॥ रुद्धाचांतःपुरेगुप्तात्वच्चित्तात्वत्परायणा ॥ ७ ॥ रक्षितारक्षसीभिश्चघोराभिर्घोरबुद्धिभिः ॥ प्रलोभ्यमानाविविधंतर्ज्यमानाचमैथिली ॥ ८ ॥ नाचिंतयततद्रक्षस्त्वद्गतेनांतरात्मना ॥ विशुद्धभावांनिष्पापांप्रतिगृह्णीष्वमैथिलीं ॥ नकिंचिदभिधातव्याअहमाज्ञापयामितें ॥ ९ ॥ ततःप्रीतमनारामःश्रुत्वैवंवदतांवरः ॥ दध्यौमुहूर्तंधर्मात्माहर्षव्याकुललोचनः ॥ १० ॥ एवमुक्तोमहातेजाधृतिमानुरुविक्रमः ॥ उवाचत्रिदशश्रेष्ठंरामोधर्मभृतांवरः ॥ ११ ॥ अवश्यंचापिलोकेषुसीतापावनमर्हति ॥ दीर्घकालोषिताहीयंरावणांतःपुरेशुभा ॥ १२ ॥ बालिशोबतकामात्मारामोदशरथात्मजः ॥ इतिवक्ष्यतिमांलोकोजानकीमविशोध्यहि ॥ १३ ॥ अनन्यहृदयांसीतांमच्चित्तपरिरक्षिणीं ॥ अहमप्यवगच्छामिमैथिलींजनकात्मजां ॥ १४ ॥ इमामपिविशालाक्षींरक्षितांस्वेन तेजसा ॥ रावणोनातिवर्ततवेलामिवमहोदधिः ॥ १५ ॥ नचशक्तःसुदुष्टात्मामनसापिहिमैथिलीं ॥ प्रधर्षयितुमप्राप्यांदीप्तामग्निशिखामिव ॥ १६ ॥

तोऽग्नेरपीतिमंतव्यं ॥ ९ ॥ दध्यौ किमिहोचितंवक्तव्यमितिध्यातवानितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ पावनं स्वार्थण्यंतात्भावेल्युट् शुद्धिमित्यर्थः ॥ १२ ॥ जानकीमविशोध्यग्राहिणंमां ॥ रावणांतःपुरेदीर्घकालोषितांतां दशरथात्मजोयत्गृहीतवान्तत्सकामात्मा कामपरतंत्रचित्तः बालिशोभूलोकव्यवहारापरिज्ञोयतोतइतिलोकोमांवक्ष्यति ॥ ततःशुध्यर्थमग्निप्रवेशोमयानुमतइतिशेषः ॥ १३ ॥ इयंशुद्धेतिहृदयेजानाम्येवेत्याहान्येति ॥ मच्चित्तपरिरक्षिणीं मद्गतचित्तत्वेनात्मनोदोषपरिरक्षणशीलां ॥ १४ ॥ स्वेनतेजसा पातिव्रत्येन ॥ १५ ॥ प्रधर्षयितुंनशक्तः ॥ अतएवाप्राप्यां अशक्यमहां तत्रनिदर्शनंदीप्तामिति ॥ १६ ॥

वैक्लव्यं कातर्यं पीडां अनन्याहीति ॥ अर्धोवाएषआत्मनोपत्नीतिश्रुतेः शक्तिशक्तिमतोरभेदाच्च ॥ अनेनाग्निदत्तायारावणस्पर्शाद्यभावःस्पष्टमेवोक्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सर्वेषांवोवचः सीतायहणविषयं मेहितं मयाऽवश्यंकार्यं कर्तुंयोग्यं स्निग्धानां मयिस्नेहवतां ॥ लोकमान्यानामशेषजगत्पूज्यानां ॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणहितंवदतां ॥ १९ ॥ २० ॥ कतक० ॥ १११ ॥ इतिरामाभि० वा० यु० विंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतद्वाक्यंश्रुत्वा युष्मदाज्ञयासीतामंगीकरोम्येवेत्युक्तंवाक्यं

नेयमर्हतिवैक्लव्यंरावणांतःपुरेसती ॥ अनन्याहिमयासीताभास्करस्यप्रभायथा ॥ १७ ॥ विशुद्धात्रिषुलोकेषुमैथिलीजनकात्मजा ॥ नविहातुंमयाशक्याकीर्तिरात्मवतायथा ॥ १८ ॥ अवश्यंचमयाकार्यंसर्वेषांवोवचोहितं ॥ स्निग्धानांलोकनाथानामेवंचवदतांहितं ॥ १९ ॥ इत्येवमुक्त्वाविजयीमहाबलःप्रशस्यमानःस्वकृतेनकर्मणा ॥ समेत्यरामःप्रिययामहायशाःसुखंसुखार्होऽनुबभूवराघवः ॥ २० ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० यु० विंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंराघवेणानुभाषितं ॥ ततःशुभतरंवाक्यंव्याजहारमहेश्वरः ॥ १ ॥ पुष्कराक्षमहाबाहोमहावक्षःपरंतप ॥ दिष्ट्याकृतमिदंकर्मत्वयाधर्मभृतांवर ॥ २ ॥ दिष्ट्यासर्वस्यलोकस्यप्रवृद्धंदारुणंतमः ॥ अपवृत्तंत्वयासंख्येरामरावणजंभयं ॥ ३ ॥ आश्वास्यभरतंदीनंकौसल्यांचयशस्विनीं ॥ कैकेयींचसुमित्रांचदृष्ट्वालक्ष्मणमातरं ॥ ४ ॥ प्राप्यराज्यमयोध्यांचनंदयित्वासुहृज्जनं ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेवंशंस्थापयित्वामहाबल ॥ ५ ॥ इष्ट्वातुरगमेधेनप्राप्यचानुत्तमंयशः ॥ ब्राह्मणेभ्योधनंदत्वात्रिदिवंगंतुमर्हसि ॥ ६ ॥

श्रुत्वा ॥ ततः सीतायहणनियोगानुष्ठानानंतरं ॥ १ ॥ महावक्षः हेमहोरस्कः ॥ २ ॥ तमोदुःखं ॥ ३ ॥ आश्वास्येति ॥ अयोध्यांगत्वेतिशेषः ॥ ४ ॥ कुले कुलपरिपालननिमित्तं वंशं संतानं ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ वत्स्यामिमानुषेलोकइतिअवतारात्पूर्वंप्रतिज्ञासत्वात्प्राप्यराज्यमित्याद्युक्तं ॥ ५ ॥ तुरगमेधेनेष्ट्वा भगवंतं प्रजापतिमितिशेषः ॥ अनुत्तमंयशोमहद्यशइत्यादिकंप्रजापतिनाम तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतेः ॥ अश्वमेधफलंच तत्राग्निरेव ॥ प्रजापतिंवाएषईप्सतीत्याद्युः योश्वमेधेनयजतइतिश्रुतेरितिकतकः ॥ त्रिदिवं भूःस्वपदापेक्षया तृतीयंदिवं ब्रह्मलोकं ॥ ६ ॥

एषइति ॥ पुरःस्थस्यापिदेवदेहपरिग्रहेणाज्ञायमानतयांगुल्यानिर्देशः ॥ ७ ॥ ८ ॥ विमानशिखरस्थस्य विमानोपरिप्रतिष्ठितस्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुरर्षभैःस

एषराजादशरथोविमानस्थःपितातव ॥ काकुत्स्थमानुषेलोकेगुरुस्तवमहायशाः ॥ ७ ॥ इंद्रलोकंगतःश्रीमान्त्वयापुत्रेणतारितः ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रात्वमेनमभिवादय ॥ ८ ॥ महादेववचःश्रुत्वाराघवःसहलक्ष्मणः ॥ विमानशिखरस्थस्यप्रणाममकरोत्पितुः ॥ ९ ॥ दीप्यमानंस्वयालक्ष्म्याविरजोंबरधारिणं ॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राददर्शपितरंप्रभुः ॥ १० ॥ हर्षेणमहताविष्टोविमानस्थोमहीपतिः ॥ प्राणैःप्रियतरंदृष्ट्वापुत्रंदशरथस्तदा ॥ ११ ॥ आरोप्यांकेमहाबाहुर्वरासनगतःप्रभुः ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यततोवाक्यंसमाददे ॥ १२ ॥ नमेस्वर्गोबहुमतःसमानश्चसुरर्षभैः ॥ त्वयारामविहीनस्यसत्यंप्रतिश्रुणोमिते ॥ १३ ॥ कैकेय्यायानिचोक्तानिवाक्यानिवदतांवर ॥ तवप्रव्राजनार्थानिस्थितानिहृदयेमम ॥ १४ ॥ त्वांतुदृष्ट्वाकुशलिनंपरिष्वज्यसलक्ष्मणं ॥ अद्यदुःखाद्विमुक्तोस्मिनीहारादिवभास्करः ॥ १५ ॥ तारितोहंत्वयापुत्रसुपुत्रेणमहात्मना ॥ अष्टावक्रेणधर्मात्माकहोलोब्राह्मणोयथा ॥ १६ ॥ इदानींचविजानामियथासौम्यसुरेश्वरैः ॥ वधार्थंरावणस्येहपिहितंपुरुषोत्तमं ॥ १७ ॥ सिद्धार्थाखलुकौसल्यायात्वांरामगृहंगतं ॥ वनान्निवृत्तंसंहृष्टाद्रक्ष्यतेशत्रुसूदनं ॥ १८ ॥ सिद्धार्थाःखलुतेरामनरायेत्वांपुरींगतं ॥ राज्येचैवाभिषिक्तंचद्रक्ष्यंतेवसुधाधिपं ॥ १९ ॥ अनुरक्तेनबलिनाशुचिनाधर्मचारिणा ॥ इच्छेयंत्वामहंद्रष्टुंभरतेनसमागतम् ॥ २० ॥ चतुर्दशसमाःसौम्यवनेनिर्यातितास्त्वया ॥ वसतासीतयासार्धंमत्प्रीत्यालक्ष्मणेनच ॥ २१ ॥

मानोपि स्वर्गोनबहुमतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अष्टावक्रपिता कहोलनामर्षिः पुत्रेणस्वधर्मेणतारितइतिपौराणिकीकथा ॥ १६ ॥ पिहितंपुरुषोत्तमं आच्छादितं मत्पुत्रत्वेनेतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्रष्टुमिच्छेयं स्वलोकस्थएवसन्निति शेषः ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ घोरः सशापः सपुत्रांकैकेयींयथानस्पृशेत्तथाप्रसादंकुरु ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ स्वर्गं महिमानंच प्राप्स्यसीत्यनुकर्षः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ एतद्रामरूपंवस्तु तज्ज्ञानीहीतिशेषः ॥ यद्देवानांहृदयमुक्तं ॥ देवानाश्हृदयंब्रह्मान्वविंददितिश्रुत्या देवहृदयत्वेनोपदिष्टं ॥ तथादेवानांगुह्यं ॥ एतद्वैमहोपनिषद्देवानांगुह्यमितिश्रुत्या देवगुह्यत्वेनोपदिष्टं ॥ ब्रह्मसंमितं ब्रह्मणा अंतरस्मिन्निमेलोकाइत्यादिश्रुत्याप्रतिपादितं ॥ अक्षरं अशेषजगत्कारणतयानित्यंयद्ब्रह्मास्तिब्रह्मशब्देतंत्रे ॥ ३० ॥ यतएवं

निवृत्तवनवासोसिप्रतिज्ञापूरितात्वया ॥ रावणंचरणेहत्वादेवताःपरितोषिताः ॥ २२ ॥ कृतंकर्मयशःश्लाघ्यंप्राप्ततेशत्रुसूदन ॥ भ्रातृभिःसहराज्यस्योदीर्घमायुरवाप्नुहि ॥ २३ ॥ इतिब्रुवाणंराजानंरामःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ कुरुप्रसादंधर्मज्ञकैकेय्याभरतस्यच ॥ २४ ॥ सपुत्रांत्वांत्यजामीतियदुक्ताकेकयीत्वया ॥ सशापःकेकयींघोरःसपुत्रांनस्पृशेत्प्रभो ॥ २५ ॥ तथेतिसमहाराजोराममुक्ताकृतांजलिं ॥ लक्ष्मणंचपरिष्वज्यपुनर्वाक्यमुवाचह ॥ २६ ॥ धर्मंप्राप्स्यसिधर्मज्ञयशश्चविपुलंभुवि ॥ रामेप्रसन्नेस्वर्गंचमहिमानंतथोत्तमं ॥ २७ ॥ रामंशुश्रूषभद्रंतेसुमित्रानंदवर्धनं ॥ रामःसर्वस्यलोकस्यहितेष्वभिरतःसदा ॥ २८ ॥ एतेसेंद्रास्त्रयोलोकाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अभिवाद्यमहात्मानमर्चंतिपुरुषोत्तमं ॥ २९ ॥ एतत्तदुक्तमव्यक्तमक्षरंब्रह्मसंमितं ॥ देवानांहृदयंसौम्यगुह्यंरामःपरंतपः ॥ ३० ॥ अवाप्तंधर्मचरणंयशश्चविपुलंत्वया ॥ एनंशुश्रूषताव्यग्रंवैदेह्यासहसीतया ॥ ३१ ॥ इत्युक्तालक्ष्मणंराजास्नुषांबद्धांजलिंस्थितां ॥ पुत्रीत्याभाष्यमधुरंशनैरेनामुवाचह ॥ ३२ ॥ कर्तव्योनतुवैदेहिमन्युस्त्यागमिमंप्रति ॥ रामेणेदंविशुद्ध्यर्थंकृतंवैत्वद्धितैषिणा ॥ ३३ ॥ सुदुष्करमिदंपुत्रितवचारित्रलक्षणं ॥ कृतंयत्तेऽन्यनारीणांयशोह्यभिभविष्यति ॥ ३४ ॥

भूतोरामोब्रह्मादिभिस्त्वत्समक्षमेवोक्तः अतएनंशुश्रूषतात्वया सर्वधर्माचरणंप्राप्तं ॥ ब्रह्मज्ञधर्मे सर्वधर्मांतरभावस्यसंवर्गविद्यायामुक्तत्वादितिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इमंत्यागंप्रति यथेष्टंगम्यतामित्युक्तरूपं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

एवमुक्तइति ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रोविभीषणः ॥तद्विमानंसमादायतूर्णंप्रतिनिवर्ततेतिकचित्पाठः ॥ २३ ॥ कूटागारैः शालागृहैः ॥ २४ ॥ पताकाः सूक्ष्मध्वजाः ॥ हेमकृतपद्मभूषितैःकांचनैर्हर्म्यैः ॥ कांचनं कांचनमयमिव ॥ २५ ॥ मुक्तामणिभिःकृतागवाक्षायस्मिंस्तत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपस्थितं विमानं निवेदयित्वा विज्ञा

एवमुक्तस्तुरामेणराक्षसेंद्रोविभीषणः॥ विमानंसूर्यसंकाशमाजुहावत्वरान्वितः॥ २३॥ ततःकांचनचित्रांगंवैदूर्यमणिवेदिकं॥ कूटागारैःपरिक्षिप्तंसर्वतोरजतप्रभं॥ २४॥ पांडुराभिःपताकाभिर्ध्वजैश्चसमलंकृतं॥ कांचनंकांचनैर्हर्म्यैर्हेमपद्मविभूषितैः ॥ २५॥ प्रकीर्णकिंकिणीजालैर्मुक्तामणिगवाक्षकं॥ घंटाजालैःपरिक्षिप्तंसर्वतोमधुरस्वनं ॥ २६॥ तंमेरुशिखराकारंनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ बृहद्भिर्भूषितंहर्म्यैर्मुक्तारजतशोभितैः॥ २७॥ तलैःस्फटिकचित्रांगैर्वैदूर्यैश्चवरासनैः॥ महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नंमहाधनैः॥ २८॥ उपस्थितमनाधृष्यंतद्विमानंमनोजवं॥ निवेदयित्वारामायतस्थौतत्रविभीषणः॥२९॥ तत्पुष्पकंकामगमंविमानमुपस्थितंभूधरसन्निकाशं ॥ दृष्ट्वातदाविस्मयमाजगामरामःससौमित्रिरुदारसत्त्वः ॥ ३० ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवा० यु० त्रयोविंशाधिकशततमः सर्गः॥ १२३॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उपस्थितंतुतंकृत्वापुष्पकंपुष्पभूषितं ॥ अविदूरेस्थितोराममित्युवाचविभीषणः ॥१॥ सतुबद्धांजलिपुटोविनीतोराक्षसेश्वरः॥ अब्रवीत्त्वरयोपेतःकिंकरोमीतिराघवं॥२॥तमब्रवीन्महातेजालक्ष्मणस्योपश्रृण्वतः॥ विस्मृश्यराघवोवाक्यमिदंस्नेहपुरस्कृतं ॥ ३॥ कृतप्रयत्नकर्माणःसर्वएववनौकसः॥ रत्नैरर्थैश्चविविधैःसंपूज्यंतांविभीषण॥ ४॥

प्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ क० ॥११४॥ इतिरामाभि०वा०यु०त्रयोविंशाधिकशततमःसर्गः॥ १२३॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ अविदूरेस्थितत्वादिविशेषणोविभीषणः पुष्पकमुपस्थितमासन्नंकृत्वा राममित्युवाच ॥ १ ॥ कथमुवाचेत्यतः अब्रवीदिति ॥ २ ॥ तंकिंकरोमीत्युक्तवंतं उपशृण्वतोलक्ष्मणस्यापेइतिशेषः ॥ ३ ॥ कृतं प्रयत्नेन कर्म युद्धकर्म यैस्ते ॥ अर्थैः विचित्रान्नपानवस्त्रादिभिः ॥ ४ ॥

अमीभिःसहलंकानिर्जितेत्यनेन तवलंकाप्राप्तिर्वानरपराक्रमादेवेत्युक्तं ॥ प्राणभयंत्यक्त्वा हृष्टैः युद्धोत्साहवद्भिः ॥५॥ ६ ॥ यथा यथान्यायं त्वया कृतज्ञेननंद्यमानानि र्दृताःसुखिनोभविष्यंति ॥ ७ ॥ त्वां तत्सत्कारसमर्थं तेषांचसत्कारप्रियत्वंज्ञात्वैवत्वांतत्सत्कारेनियुंजइत्याह ॥ त्यागिनमिति उचितविषयेइतिशेषः ॥ संग्रहीतारं यथा कालंयथान्यायं रत्नादेरितिशेषः॥८॥ सर्वैः रतिगुणैर्दानमानादिलक्षणसेनारमणगुणैर्हीनं यथैवाहवेऽभिहंतारं घातयंतं नृपतिं संविग्ना सेना हेनरेश्वर त्यजतित्यजत्येव ॥ अ

सहामीभिस्त्वयालंकानिर्जिताराक्षसेश्वर॥ हृष्टैःप्राणभयंत्यक्त्वासंग्रामेष्वनिवर्तिभिः ॥५॥ तन्नमेकृतकर्माणःसर्वएववनौकसः ॥ धनरत्नप्रदानैश्चकर्मैषांसफलंकुरु॥ ६॥ एवंसंमानिताश्चैतेनंद्यमानायथात्वया ॥ भविष्यंतिकृतज्ञेननिर्वृताहरियूथपाः॥ ७॥त्यागिनंसंग्रहीतारंसानुक्रोशंजितेंद्रियं ॥ सर्वेत्वामभिगच्छंतिततःसंबोधयामिते॥ ८॥ हीनंरतिगुणैःसर्वैरभिहंतारमाहवे॥ सेनात्यजतिसंविग्नानृपतिंतंनरेश्वरं॥ ९॥एवमुक्तस्तुरामेणवानरांस्तान्विभीषणः॥ रत्नार्थसंविभागेनसर्वानेवाभ्यपूजयत्॥ १०॥ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारत्नार्थैर्हरियूथपान्॥ आरुरोहतदारामस्तद्विमानमनुत्तमं॥ ११॥ अंकेनादायवैदेहींलज्जमानांमनस्विनीं॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविक्रांतेनधनुष्मता॥ १२ ॥ अब्रवीत्सविमानस्थःपूजयन्सर्ववानरान् ॥ सुग्रीवंचमहावीर्यंकाकुत्स्थःसविभीषणं॥ १३॥ मित्रकार्यंकृतमिदंभवद्भिर्वानरर्षभाः ॥ अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंप्रतिगच्छत॥ १४ ॥ यत्तुकार्यंवयस्येनस्निग्धेनचहितेनच॥ कृतं सुग्रीवतत्सर्वंभवताऽधर्मभीरुणा॥ १५॥

तोदानादिनैतेसत्कार्याएवेतिभावः॥९॥ रत्नार्थैः रत्नैरर्थैर्धनैश्च संविभागेन यथार्हमंशकल्पन येत्यर्थः ॥ सर्ववानरपूजार्थंदिनद्वयंवासः ॥ भारतेपि ॥ ततस्तीरेसमुद्रस्ययत्रशिश्येसपार्थिवः ॥ तत्रैवोवासधर्मात्मासहितस्तत्रवानरैः ॥ अथैतान्वानरान्दृष्ट्वाससंमान्याभिपूज्यच ॥ विसर्जयामासतदारत्नैःसंतोष्यसर्वथेत्युक्तं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अधर्मभीरुणेतिछेदः ॥ १५ ॥

सेंद्रादिवौकसोपि नत्वांधर्षयितुंशक्तामत्प्रसादादितिभावः ॥ नतेभ्यएवकिलराक्षसानांभयं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मुद्युक्ताः हर्षयुक्ताः ॥ १९ ॥ अभिषेकार्द्रत्वांदृष्ट्वा तवेवसर्वेषामस्माकंमातरंकौसल्यामभिवाद्यच ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रियात्प्रियतरं प्रथमतःकृतकृत्यस्यायोध्याप्रवेशनमेवप्रियं तत्रापिसुहृद्भिर्भवद्भिःसहितोभरतादिभिःसह

किष्किंधांप्रतियात्याशुस्वसैन्येनाभिसंवृतः॥स्वराज्येवसलंकायांमयादत्तेविभीषण॥नत्वांधर्षयितुंशक्ताःसेंद्राअपिदिवौकसः॥१६ अयोध्यांप्रतियास्यामिराजधानींपितुर्मम॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामिसर्वानामंत्रयामिवः ॥१७॥ एवमुक्तास्तुरामेणहरींद्राहृयस्त था ॥ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षसश्चविभीषणः॥१८॥ अयोध्यांगंतुमिच्छामःसर्वान्नयतुनोभवान्॥ मुद्युक्ताविचरिष्यामोवनान्युप वनानिच॥ १९॥दृष्ट्वात्वामभिषेकार्द्रंकौसल्यामभिवाद्यच॥ अचिरादागमिष्यामःस्वगृहान्नृपसत्तम॥ २०॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मा वानरैःसविभीषणैः॥ अब्रवीद्वानरान्रामःससुग्रीवविभीषणान्॥ २१॥ प्रियात्प्रियतरंलब्ध्वंयदहंससुहृज्जनः ॥ सर्वैर्भवद्भिःसहितः प्रीतिंलप्स्येपुरींगतः॥२२॥क्षिप्रमारोहसुग्रीवविमानंसहवानरैः॥त्वमप्यारोहसामात्योराक्षसेंद्रविभीषण॥२३॥ततःसपुष्पकंदिव्यं सुग्रीवःसहवानरैः॥ आरुरोहमुदायुक्तःसामात्यश्चविभीषणः॥२४॥ तेष्वारूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनं ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्प पातविहायसं॥ २५॥ खगतेनविमानेनहंसयुक्तेनभास्वता॥ प्रहृष्टश्चप्रतीतश्चबभौरामःकुबेरवत्॥२६॥ तेसर्वेवानरर्क्षाश्चराक्षसा श्चमहाबलाः॥ यथासुखमसंबाधंदिव्येतस्मिन्नुपाविशन्॥२७॥इति०श्रीम०वा०यु०चतुर्विंशाधिकशततमःसर्गः॥१२४॥ ७ ॥ अनुज्ञातंतुरामेणतद्विमानमनुत्तमं॥ हंसयुक्तंमहानादमुत्पपातविहायसं॥१॥ प्रीतिंलप्स्ये राज्याभिषेकसंतोषंलप्स्येइत्यर्थः ॥२२॥२३॥ ॥२४॥ परमासनमुत्तमयानं ॥२५॥ हंसयुक्तेनेति ॥ हंसशब्देनवाहकत्वाकारेणनिर्मितहंसप्रतिमाउच्यतइतिव्याख्यातारः ॥ प्रहृष्टोहृष्टरोमा प्रतीतः प्रहृष्टचित्तः ॥२६॥ अ संबाधमित्यनेन विमानस्यवैपुल्यमुक्तं ॥ २७ ॥ कतक ॥ ११५ ॥ इतिरामाभि०वा०यु० चतुर्विंशाधिकशततमःसर्गः॥ १२४॥ ॥ ७॥ अनुज्ञातमिति ॥ १ ॥

पातयित्वा संचार्य ॥ २ ॥ ३ ॥ आयोधनं युद्धभूमिं ॥ महद्विशसनं वधसाधनभूतं ॥ ४॥ प्रमाथी प्रमथनशीलः ॥ एषइतितद्वाहभूमिप्रदर्शनं अग्रेपिसर्वत्रतत्तद्युद्धभूमि प्रदर्शनमेव ॥ अत्युच्चस्थत्वाद्विमानस्य सर्वयुद्धभूमिप्रत्यक्षंयुगपत् ॥५॥६॥ ७ ॥ अंगदेनविकटोहतइत्यनुवादात्तदपिजातमितिबोध्यं ॥८ ॥ ९ ॥ बली बलिनौ ॥१० ॥

पातयित्वाततश्चक्षुःसर्वतोरघुनंदनः॥ अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामःशशिनिभाननां॥ २ ॥ कैलासशिखराकारैस्त्रिकूटशिखरेस्थितां॥ लंकामीक्षस्ववैदेहिनिर्मितांविश्वकर्मणा॥ ३॥ एतदायोधनंपश्यमांसशोणितकर्दमं॥ हरीणांराक्षसानांचसीतेविशसनंमहत्॥४॥ एषदत्तवरःशेतेप्रमाथीराक्षसेश्वरः॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनिहतोरावणोमया॥ ५॥ कुंभकर्णोत्रनिहतःप्रहस्तश्चनिशाचरः॥ धूम्राक्ष श्चात्रनिहतोवानरेणहनूमता॥ ६॥ विद्युन्मालीहतश्चात्रसुषेणेनमहात्मना॥ लक्ष्मणेनेंद्रजिच्चात्रराक्षणिर्निहतोरणे॥ ७॥ अंगदेना त्रनिहतोविकटोनामराक्षसः॥ विरूपाक्षश्चदुःप्रेक्षोमहापार्श्वमहोदरौ॥ ८॥ अकंपनश्चनिहतोबलिनोऽन्येचराक्षसाः॥ त्रिशिराश्चा तिकायश्चदेवांतकनरांतकौ॥ ९॥ युद्धोन्मत्तश्चमत्तश्चराक्षसप्रवरावुभौ॥ निकुंभश्चैवकुंभश्चकुंभकर्णात्मजौबली॥ १०॥ वज्रदं ष्ट्रश्चदंष्ट्रश्चबहवोराक्षसाहताः॥ मकराक्षश्चदुर्धर्षोमयायुधिनिपातितः॥११॥अकंपनश्चनिहतःशोणिताक्षश्चवीर्यवान्॥ यूपाक्षश्च प्रजंघश्चनिहतौतुमहाहवे॥ १२॥ विद्युज्जिह्वोत्रनिहतोराक्षसोभीमदर्शनः॥ यज्ञशत्रुश्चनिहतःसुत्तघ्नश्चमहाबलः॥ १३॥ सूर्यश त्रुश्चनिहतोब्रह्मशत्रुस्तथापरः॥ अत्रमंदोदरीनामभार्यातंपर्यदेवयत्॥ १४॥ सपत्नीतांसहस्रेणसाग्रेणपरिवारिता॥ एतत्तुदृश्यतेती र्थंसमुद्रस्यवरानने॥ यत्रसागरमुत्तीर्यतांरात्रिमुषितावयं॥ १५॥ एषसेतुर्मयाबद्धःसागरेलवणार्णवे॥ तवहेतोर्विशालाक्षिनल सेतुःसुदुष्करः॥ १६॥ दंष्ट्रनामाकश्चित् अनुवादात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ साग्रेण सहस्रादप्यधिकयुक्तेन तीर्थमवतारः यत्रावतारे तांरात्रिं समुद्रोत्तरणदिवसरात्रिं ॥ १५ ॥ नलसेतुर्मन्नियुक्तनलकृतःसेतुर्नलसेतुः सुदुष्करस्तदतिरिक्तेनेतिभावः ॥ १६ ॥

अथवरुणालयत्वादिविशेषणंसागरंपश्य ॥ १७ ॥ अथसागरमध्यप्रदेशागमनकालेमैनाकंदर्शयति ॥ हिरण्यनाभमिति ॥ कांचनं कांचनप्रचुरंतद्वर्णंच ॥ एतन्मैनाकपर्व तस्वरूपं समुद्रस्यकुक्षौवर्ततेइतिशेषः एतदित्यावर्तते एतत्स्कंधावारनिवेशनंसेनानिवेशनं समुद्रोत्तरतीरस्थमितिशेषः ॥ १८ ॥ अत्रपूर्वमिति ॥ अत्र सेतुमूले ॥ पूर्वं से तुबंधनात्पूर्वं विभुर्महादेवोममरामस्यप्रसादमकरोत् ॥ मत्स्थापितत्वेनात्रस्थितोभूत् ॥ सेतोर्निर्विघ्नतासिध्यै ॥ समुद्रप्रसादानंतरं शिवस्थापनंरामेणकृतमितिगम्यते ॥ अ त्रस्थलेमहात्मनःसागरस्यतीर्थं सेतुनिर्माणमूलप्रदेशत्वात् ॥ सेतुबंधइतिख्यातं भविष्यतीतिशेषः ॥ तथात्रैलोक्येनपूजितंचभविष्यति ॥ १९ ॥ एतत्पवित्रं दर्शनात्सर्वपा

पश्यसागरमक्षोभ्यंवैदेहिवरुणालयं ॥ अपारमिवगर्जंतंशंखशुक्तिसमाकुलं ॥ १७ ॥ हिरण्यनाभंशैलेंद्रंकांचनंपश्यमैथिलि ॥ वि श्रमार्थंहनुमतोभित्वासागरमुत्थितम् ॥ एतत्कुक्षौसमुद्रस्यस्कंधावारनिवेशनं ॥ १८ ॥ अत्रपूर्वंमहादेवःप्रसादमकरोद्विभुः ॥ एत त्तुदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः ॥ सेतुबंधइतिख्यातंत्रैलोक्येनचपूजितं ॥ १९ ॥ एतत्पवित्रंपरमंमहापातकनाशनं ॥ अत्रराक्षसरा जोयमाजगामविभीषणः ॥ २० ॥ एषासादृश्यतेसीतेकिष्किंधाचित्रकानना ॥ सुग्रीवस्यपुरीरम्यायत्रबालीमयाहतः ॥ २१ ॥ अथदृ ष्ट्वापुरींसीताकिष्किंधांबालिपालितां ॥ अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंरामंप्रणयसाध्वसा ॥ २२ ॥ सुग्रीवप्रियभार्याभिस्ताराप्रमुखतोनृप ॥ अ न्येषांवानरेंद्राणांस्त्रीभिःपरिवृतात्यहं ॥ २३ ॥

॥२३३॥

पवित्रशोधनं विशिष्यमहापातकस्यापिनाशनं ॥ सेतुंदृष्ट्वासमुद्रस्यब्रह्महत्यांव्यपोहतीतिस्मृ तेः ॥ कूर्मपुराणेरामचरितेतु ॥ अत्रस्थानेस्पष्टमेव लिंगस्थापनमुक्तं ॥ त्वत्स्थापितलिंगदर्शनेन ब्रह्महत्यादिपापक्षयोभविष्यतीतिमहादेववरदानंचस्पष्टमेवोक्तं ॥ ततएवाव धार्यपूर्वंमहादेवःप्रसादमकरोत् ॥ ततःसेतुबंधनंजातमित्यक्षरार्थः ॥ अत्रराक्षसराजआजगाम ॥ अत्र सेतुबंधतीर्थे ॥ २० ॥ चित्रकानना मधुवनादिदिव्यकाननोपेता या दृश्यते एषा सुग्रीवस्यपुरीकिष्किंधा ॥ २१ ॥ प्रणयसाध्वसा प्रणयः साध्वसंच भर्तुःस्वेष्टप्रवर्तननिमित्तंयस्याःसा ॥ २२ ॥ ताराप्रमुखतः ताराप्रमुखाभिः सुग्रीवस्य प्रियाभिर्भार्याभिः परिवृतागंतुमिच्छेइच्छामि ॥ अत्रैतदर्थमेकदिनवासः ॥ अतएवभारतेंगदस्ययौवराज्याभिषेकोप्येतद्दिनेउक्तः ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ एवमस्त्वितितामुक्त्वा किष्किंधांप्राप्य तत्रविमानंसंस्थाप्य सुग्रीवंप्रेक्ष्य एतद्वक्ष्यमाणमुवाच ॥ २५ ॥ तदेवाह ॥ ब्रूहीति ॥ २६ ॥ अभित्वरय गंतुमितिशेषः ॥ २७ ॥ २८ ॥ वानराणांनारीणांसह ताभिःसहेत्यर्थः षष्ठीआर्षी ॥ २९ ॥ वानरयोषितोगृह्य गृहीत्वा गंतुंत्वरांकुरु सर्वाभिःसहगच्छामः तासामयोध्यांदर्शयिष्यामः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञातायूयं सर्वैर्वानरैः स्वस्वभर्तृभिःसह गंतुंत्वरयतेतिशेषः ॥ किंच भवतीभिरयोध्यादर्शनेन ममापिप्रियंकार्यं तद्दर्शनंममापिप्रियमितिभा

गंतुमिच्छेसहायोध्यांराजधानींत्वयासह ॥ एवमुक्तोथवैदेह्याराघवःप्रत्युवाचतां ॥ २४ ॥ एवमस्त्वितिकिष्किंधांप्राप्यसंस्थाप्यराघ वः ॥ विमानंप्रेक्ष्यसुग्रीवंवाक्यमेतदुवाचह ॥ २५ ॥ ब्रूहिवानरशार्दूलसर्वान्वानरपुंगवान् ॥ स्त्रीभिःपरिवृताःसर्वेत्ययोध्यांयांतुसीत या ॥ २६ ॥ तथात्वमेभिःसर्वाभिःस्त्रीभिःसहमहाबल ॥ अभित्वरयसुग्रीवगच्छामःप्लवगाधिप ॥ २७ ॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोरामेणामि ततेजसा ॥ वानराधिपतिःश्रीमांस्तैश्चसर्वैःसमावृतः ॥ २८ ॥ प्रविश्यांतःपुरंशीघ्रंतारामुद्वीक्ष्यसोब्रवीत् ॥ प्रियेत्वंसहनारीणांवानराणां महात्मनां ॥ २९ ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातामैथिलीप्रियकाम्यया ॥ त्वरत्वमभिगच्छामोगृह्यवानरयोषितः ॥ अयोध्यांदर्शयिष्यामःस र्वादशरथस्त्रियः ॥ ३० ॥ सुग्रीवस्यवचःश्रुत्वातारासर्वांगशोभना ॥ आहूयचाब्रवीत्सर्वावानराणांतुयोषितः ॥ ३१ ॥ सुग्रीवेणाभ्यनु ज्ञातागंतुंसर्वैश्चवानरैः ॥ ममचापिप्रियंकार्यमयोध्यादर्शनेनच ॥ ३२ ॥ प्रवेशंचैवरामस्यपौरजानपदैःसह ॥ विभूतिंचैवसर्वासां स्त्रीणांदशरथस्यच ॥ ३३ ॥ तारयाचाभ्यनुज्ञाताःसर्वावानरयोषितः ॥ नेपथ्यविधिपूर्वंतुकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ ३४ ॥ अध्यारोहन्वि मानंतत्सीतादर्शनकांक्षया ॥ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंविमानंप्रेक्ष्यराघवः ॥ ३५ ॥

वः ॥ ३२ ॥ प्रवेशंचेति ॥ पश्यामइतिशेषः ॥ दशरथस्त्री णांविभूतिमैश्वर्यंचपश्यामः ॥ ३३ ॥ नेपथ्यविधिरलंकारविधिः प्रदक्षिणकरणंविमानस्य ॥ अत्रताभिःसहोत्थितमित्यनेनाश्विनचतुर्थ्यांकिष्किंधायामुषित्वा पंचम्यांततः प्रस्थानमितिगम्यते ॥ उपरिपंचम्यांभरद्वाजाश्रमप्रवेशस्यवक्ष्यमाणत्वात् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥३६॥३७॥३८॥ अस्यास्तीरे पंपायास्तीरे॥३९॥ अत्र पंपोत्तरदेशे वनस्पतिः जटायोरावासन्यग्रोधः॥४०॥४१॥ एतत्तदाश्रमपदं पंचवट्याश्रमस्थानमित्यर्थः॥ ४२॥ यत्र यस्यांपर्णशालायां॥४३॥ अगस्त्याश्रमोदृश्यते॥ एतत्समीपएवप्रागुपदिष्टः स्वाश्रमः॥४४॥ एतेतेतापसाः पूर्वानुभूताइत्यर्थः॥४५॥ कुलपतिराश्रमस्वामी॥ कुलमन्वयसंघात

ऋष्यमूकसमीपेतुवैदेहीपुनरब्रवीत्॥ दृश्यतेसौमहान्सीतेसविद्युदिवतोयदः॥३६॥ ऋष्यमूकोगिरिवरःकांचनैर्धातुभिर्वृतः॥ अत्राहंवानरेंद्रेणसुग्रीवेणसमागतः॥३७॥ समयश्चकृतःसीतेवधार्थंवालिनोमया॥ एषासादृश्यतेपंपानलिनीचित्रकानना॥३८॥ त्वयाविहीनोयत्राहंविललापसुदुःखितः॥ अस्यास्तीरेमयादृष्टाशबरीधर्मचारिणी॥३९॥ अत्रयोजनबाहुश्चकबंधोनिहतोमया॥ दृश्यतेसौजनस्थानेश्रीमान्सीतेवनस्पतिः॥४०॥ जटायुश्चमहातेजास्तवहेतोर्विलासिनि॥ रावणेनहतोयत्रपक्षिणांप्रवरोबली॥ ॥४१॥ एतत्तदाश्रमपदमस्माकंवरवर्णिनि॥ पर्णशालातथाचित्रादृश्यतेशुभदर्शने॥४२॥ यत्रत्वंराक्षसेंद्रेणरावणेनहृतावलात्॥ एषागोदावरीरम्याप्रसन्नसलिलाशुभा॥४३॥ अगस्त्यस्याश्रमश्चैवदृश्यतेकदलीवृतः॥ दृश्यतेचैववैदेहिशरभंगाश्रमोमहान्॥४४ उपयातःसहस्राक्षोयत्रशक्रःपुरंदरः॥ एतेतेतापसादेविदृश्यंतेतनुमध्यमे॥४५॥ अत्रिःकुलपतिर्यत्रसूर्यवैश्वानरोपमः॥ अस्मिन्देशेमहाकायोविराधोनिहतोमया॥४६॥ अत्रसीतेत्वयादृष्टातापसीधर्मचारिणी॥ असौसुतनुशैलेंद्रश्चित्रकूटःप्रकाशते॥४७॥ अत्र माकैकयीपुत्रःप्रसादयितुमागतः॥ एषासायमुनारम्यादृश्यतेचित्रकानना॥४८॥ भरद्वाजाश्रमःश्रीमान्दृश्यतेचैषमैथिलि॥ इयं चदृश्यतेगंगापुण्यात्रिपथगानदी॥४९॥ शृंगवेरपुरंचैतद्दृश्यतेयत्रसखामम॥ एषासादृश्यतेसीतेराजधानीपितुर्मम॥ अयोध्यांकुरुवै देहिप्रणामंपुनरागता॥५०॥

गृहीत्वाश्रमेषुचेत्यजपः॥४६॥ तापसी अत्रिपत्नी॥४७॥४८॥४९॥ यत्रममसखागुहस्तच्छृंगवेरपुरमेतदृश्यतेइतिशेषः॥ एषासाममपितुःराजधानी अयोध्यादृश्यते॥ गंगातीरवर्तिभरद्वाजाश्रमप्रदेशगेविमाने तस्यात्युन्नतव्योमप्रदेशवृत्तित्वादयोध्यादिदर्शनं॥ अयोध्यांप्रतिप्रणामंकुरु॥ ५०॥

॥ ५१ ॥ विशालकुक्ष्यां विशालरथ्यां ॥ ५२ ॥ कृतकः ॥ ११६ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०पंचविंशोत्तरशततमःसर्गः ॥ १२५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पूर्णेइति ॥

पंचम्यां चतुर्दशेवर्षेपूर्णेसति तद्दिनेभरद्वाजाश्रमंप्राप्य मुनिं भरद्वाजंववंदे ॥ १ ॥ पुरेऽयोध्यायां सुभिक्षंचानामयंच सुभिक्षानामयं ॥ सुभिक्षमन्नसमृद्धिः ॥ अनामयंस्यादारोग्यं ॥ शृणोषिकच्चित् शिष्यादिमुखेनेतिशेषः ॥ २ ॥ सभरतोयुक्तः प्रजापालनेसमाहितइत्यर्थः ॥ स्मितपूर्वं सर्वज्ञोपि भगवानजानन्निवमांपृच्छतीतिस्मितकरणं ॥

ततस्तेवानराःसर्वेराक्षसाःसविभीषणाः॥ उत्पत्योत्पत्यसंहृष्टास्तांपुरींददृशुस्तदा॥५१॥ तंतस्तुतांपांडुरहर्म्यमालिनींविशालकुक्ष्यांगजवाजिभिर्वृताम्॥ पुरीमपश्यन्प्लवगाःसराक्षसाःपुरींमहेंद्रस्ययथामरावतीम्॥५२॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०पंचविंशोत्तरशततमःसर्गः॥ १२५॥ ॥७॥ ॥७॥ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांलक्ष्मणाग्रजः॥ भरद्वाजाश्रमंप्राप्यववंदेनियतो मुनिम्॥१॥ सोऽपृच्छदभिवाद्यैनंभरद्वाजंतपोधनम्॥ शृणोषिकच्चिद्भगवन्सुभिक्षानामयंपुरे॥२॥ कच्चित्सुयुक्तोभरतोजीवंत्यपि चमातरः॥ एवमुक्तस्तुरामेणभरद्वाजोमहामुनिः॥ प्रत्युवाचरघुश्रेष्ठंस्मितपूर्वंप्रहृष्टवत्॥३॥ आज्ञावशस्तेभरतोजटिलस्त्वांप्रतीक्षते॥ पादुकेतेपुरस्कृत्यसर्वंचकुशलंगृहे॥४॥ त्वांपुराचीरवसनंप्रविशंतंमहावनम्॥ स्त्रीतृतीयंच्युतंराज्याद्धर्मकामंचकेवलम्॥५॥ पदातिंत्यक्तसर्वस्वंपितृनिर्देशकारिणम्॥ सर्वभोगैःपरित्यक्तंस्वर्गच्युतमिवामरम्॥६॥ दृष्ट्वातुकरुणापूर्वंममासीत्समितिंजय॥ कैकयीवचनेयुक्तंवन्यमूलफलाशिनम्॥७॥ सांप्रतंतुसमृद्धार्थंसमित्रगणबांधवम्॥ समीक्ष्यविजितारिंचममाभूत्प्रीतिरुत्तमा॥ ८॥ सर्वंचसुखदुःखंतेविदितंममराघव॥ यत्त्वयाविपुलंप्राप्तंजनस्थाननिवासिना॥९॥

प्रहृष्टवत्प्रहृष्टार्हं॥ २॥ तेपादुके पुरस्कृत्य सर्वंकुशलंगृहेच पुरेच संपादन्भरतस्त्वांप्रतीक्षते॥ ४॥ ५॥ ६॥ उच्यमानविशेषणंत्वांदृष्ट्वाममपुराकरुणादैन्यमासीत्॥ ७॥ सांप्रतंतु समृद्धत्वादिगुणंसमीक्ष्य ममउत्तमाप्रीतिरभूज्जातेत्यर्थः॥८॥ सर्वंतेसुखंदुःखंचविदितमित्येतत्प्रकाशयति॥ यत्त्वयेति॥ जनस्थाननिवासिनात्वया यद्विपुलंखरवधादिनादुःखंप्राप्तं तन्मयाविदितं॥ ९॥

तदनंतरं ब्राह्मणार्थेब्रह्मविदां ब्रह्मर्षीणां प्रयोजने रक्षाप्रयोजने नियुक्तस्यातएव सर्वतापसान्रक्षतस्तवभार्येयंदृताबभूवेत्येतच्चमेविदितम् ॥ १० ॥ मारीचदर्शनं रावणस्य सीतापहारार्थमितिशेषः ॥ सीतोन्मथनं सीतायाराक्षसीभिर्लंकायांक्लेशनं ॥ ११ ॥ वातात्मजस्य कर्म समुद्रलंघनादिलंकादहनं ॥ १२ ॥ प्रहृष्टैर्हरियूथपैर्लंकादीपितेतियत्

ब्राह्मणार्थेनियुक्तस्यरक्षतःसर्वतापसान्॥ रावणेनदृताभार्याबभूवेयमनिंदिता॥ १०॥ मारीचदर्शनंचैवसीतोन्मथनमेवच॥ कवंधदर्शनंचैवपंपाभिगमनंतथा ॥ ११ ॥ सुग्रीवेणचतेसख्यंयत्रवालीहतस्त्वया ॥ मार्गणंचैववैदेह्याःकर्मवातात्मजस्यच ॥ १२ ॥ विदितायांचवैदेह्यांनलसेतुर्यथाकृतः॥ यथाचादीपितांलंकाप्रहृष्टैर्हरियूथपैः॥ १३॥ सपुत्रबांधवामात्यःसबलःसहवाहनः॥ यथाचनिहतःसंख्येरावणोबलदर्पितः॥ १४ ॥ यथाचनिहतेतस्मिन्रावणेदेवकंटके॥ समागमश्चत्रिदशैर्यथादत्तश्चतेवरः॥ १५॥ सर्वमेतद्विदितंतपसाधर्मवत्सल॥ संपतंतिचमेशिष्याःप्रवृत्त्याख्याःपुरीमितः ॥ १६॥ अहमप्यत्रतेदद्मिवरंशस्त्रभृतांवरं॥ अर्घ्यंप्रतिगृहाणेदमयोध्यांश्चोगमिष्यसि॥ १७॥ तस्यतद्धिरसावाक्यंप्रतिगृह्यनृपात्मजः॥ बाढमित्येवसंहृष्टःश्रीमान्वरमयाचत ॥ १८॥ अकालफलिनोवृक्षाःसर्वेचापिमधुस्रवाः॥ फलान्यमृतगंधीनिबहूनिविविधानिच॥ १९॥ भवंतुमार्गेभगवन्नयोध्यांप्रतिगच्छतः॥ तथेतिचप्रतिज्ञातेवचनात्समनंतरम्॥ २०॥ अभवन्पादपास्तत्रस्वर्गपादपसन्निभाः॥ निःफलाःफलिनश्चासन्विपुष्पाःपुष्पशालिनः॥ २१॥ शुष्काःसमग्रपत्रास्तेनगाश्चैवमधुस्रवाः॥ सर्वतोयोजनास्तिस्रोगच्छतामभवंस्तदा॥ २२ ॥

इंद्रजिद्वधानंतरंकृतं तच्चविदितं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतोमदाश्रमान्मेशिष्याः प्रवृत्त्याख्याःतवप्रवृत्तिमुदंतमाचक्षते प्रवृत्त्याख्यास्तथाभूताःसंतस्तवपुरीमयोध्यां संपतंति अतस्त्वत्पुरीवृत्तांतोपि ज्ञायतइतिशेषः॥ १६॥ अहमपीति त्रिदशाइवेतिभावः॥ दद्मि ददामि॥ अर्घ्यंप्रतिगृह्णाण मयादातुंप्रतिज्ञातस्यवरस्य वरणात्पूर्वमितिशेषः॥ १७॥ बाढमित्येव प्रतिगृह्येतिशेषः॥ १८॥ वरमाहाकालेति ॥ १९ ॥ अयोध्यांप्रतिगच्छतोममार्गे एवंवृक्षादयोभवंतु ॥ वानराणां विश्रामार्थमितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

ततःप्रहृष्टाःप्लवगर्षभास्तेबहूनिदिव्यानिफलानिचैव ॥ कामादुपाश्नंतिसहस्रशस्तेमुदान्विताःस्वर्गजितोमुदेव ॥ २३ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु०षड्विंशोत्तरशततमःसर्गः॥ १२६॥ ॥ ७ ॥ ७॥ अयोध्यांतुसमालोक्यचिंतयामासराघवः॥ प्रियकामःप्रियं रामस्ततस्त्वरितविक्रमः॥ १॥ चिंतयित्वाततोदृष्टिंवानरेषुन्यपातयत्॥ उवाचधीमांस्तेजस्वीहनूमंतंप्लवंगमं॥ २॥ अयोध्यांत्वरितोगत्वाशीघ्रंप्लवगसत्तम॥ जानीहिकच्चित्कुशलीजनोनृपतिमंदिरे॥ ३॥ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहंगहनगोचरं॥ निषादाधिपतिंब्रूहिकुशलंवचनान्मम॥ ४॥ श्रुत्वातुमांकुशलिनमरोगंविगतज्वरं॥ भविष्यतिगुहःप्रीतःसममात्मसमःसखा॥ ५॥ अयोध्यायाश्चतेमार्गं प्रवृत्तिंभरतस्यच॥ निवेदयिष्यतिप्रीतोनिषादाधिपतिर्गुहः॥ ६॥ भरतस्तुत्वयावाच्यःकुशलंवचनान्मम॥ सिद्धार्थंशंसमांतस्मैस भार्यंसहलक्ष्मणं॥ ७॥ हरणंचापिवैदेह्यारावणेनबलीयसा॥ सुग्रीवेणचसंवादंवालिनश्चवधंरणे॥ ८॥

गकालेभ्रातुरनागमात् ॥ न्य

वेदयत्तदातस्मैश्रीरामागमनोत्सवमिति ॥ किंच ॥ प्रियकामइति सुग्रीवादीनांप्रियकामः अयोध्यायांसर्वतत्प्रियपूरणकामस्तेषांप्रियंयथाभवतितथाचिंतयामास ॥ कर्तव्यजातमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ यथाक्षिप्रमयोध्याप्राप्यते तथात्वरितःसन्नयोध्यांगच्छ नृपतिमंदिरेवर्तमानः सर्वोपिजनः कुशलीतिजानीहि ॥ ३ ॥ गहनंकाननंगोचरोदेशोयस्यतं ॥ ममकुशलं मद्वचनाद्ब्रूहि ॥ ४ ॥ आत्मसमः स्वसदृशस्तत्त्वज्ञानत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ सिद्धार्थं निर्व्यूढपितृवचनपरिपालनरूपप्रयोजनं ॥ ७ ॥ ८ ॥

जयंतीतिजितः स्वर्गस्यजितःस्वर्गजितइव मुदान्वितास्तेप्रसिद्धावानराः कामायथेष्टमुपाश्नंतिस्म ॥ २३ ॥ कतकः ॥ ११७ ॥ इतिरामाभि० वा० यु० षड्विंशोत्तरशततमः सर्गः ॥ १२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पंचम्यां चतुर्दशवर्षस्यपूर्णत्वात् तद्दिनेभरद्वाजाश्रमे विलंबस्यप्राप्तत्वात् चतुर्दशसमाप्तौ यदित्वांनपश्यामि तदाद्ध ताशनंप्रवेक्ष्यामीतिभरतोक्तेर्भरतस्य स्वागमननिवेदनाय हनूमत्प्रेषणंकृतवानित्याह ॥ अयोध्यांत्विति ॥ समालोक्य भरद्वाजाश्रमे विमानादवतरणसमयेइतिभावः ॥ सुग्रीवादीनांसम्यक्शिष्टाचारकरणाय सुहृष्टरूपतदाकारज्ञानायच पूर्वंहनूमत्प्रेषणं ॥ अतएवपाद्मे पंचम्यामेवविसृष्टहनूमत्प्रवेशसमये भरतवर्णनमेवंकृतं ॥ अग्निप्रवेशोसोयो

यथात्वयाधिगता अस्खलितव्रता यथादृष्टेत्यर्थः ॥ ९ ॥ उपयानं पुनःस्वयमस्मत्समीपागमनं ॥ वानरसेनयासहसमुद्रतीरंगमनंवा ॥ सागरस्यस्वरूपेणप्रत्यक्षतोदर्शनं दर्शनदानं ॥ १० ॥ महेंद्रादिकर्तृकंवरदानं वानरसमुत्थानरूपं ॥ अत्रब्रह्मवरुणयोरपिवरदानं कर्तृत्वोक्तेः ॥ पूर्वंमहेंद्रसहितोब्रह्मेतिव्याख्यातं ॥ ११ ॥ उपयातं नगरसमीपमागतं ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वा एवंप्रकारंमदागमनंश्रुत्वा यमाकारं खेदानंदसूचकमाकारं सआकारः ॥ यच्चापिभरतस्यमांप्रतिकर्तव्यंतच्चवेदितव्यं ॥ १४ ॥ तदेवाह ॥ ज्ञेयाइति ॥ मुखवर्णेन प्रीतिखेदोचितविकाससंकोचाद्याकारेणेत्यर्थः ॥ तत्त्वेन याथार्थ्येन वृत्तांताज्ञेयाइत्यन्वयः ॥ १५ ॥ ननुतादृशसौहृदवति कोन्यथाशंकायाःप्रसंगोऽतआह ॥ स

मैथिल्यन्वेषणंचैवयथाचाधिगतात्वया ॥ लंघयित्वामहातोयमापगापतिमव्ययं ॥ ९ ॥ उपयानंसमुद्रस्यसागरस्यचदर्शनं ॥ यथाचकारितःसेतूरावणश्चयथाहतः ॥ १० ॥ वरदानंमहेंद्रेणब्रह्मणावरुणेनच ॥ महादेवप्रसादाच्चपित्राममसमागमं ॥ ११ ॥ उपयातं चमांसौम्यभरतायनिवेदय ॥ सहराक्षसराजेनहरीणामीश्वरेणच ॥ १२ ॥ जित्वाशत्रुगणान्रामःप्राप्यचानुत्तमंयशः ॥ उपायातिसमृद्धार्थःसहमित्रैर्महाबलैः ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वायमाकारंभजतेभरतस्ततः ॥ सचतेवेदितव्यःस्यात्सर्वंयच्चापिमांप्रति ॥ १४ ॥ ज्ञेयाःसर्वेचवृत्तांताःभरतस्येंगितानिच ॥ तत्त्वेनमुखवर्णेनदृष्ट्याव्याभाषितेनच ॥ १५ ॥ सर्वकामसमृद्धंहिहस्त्यश्वरथसंकुलं ॥ पितृपैतामहं राज्यंकस्यनावर्तयेन्मनः ॥ १६ ॥ संगत्याभरतःश्रीमान्राज्येनार्थीस्वयंभवेत् ॥ प्रशास्तुवसुधांसर्वामखिलांरघुनंदनः ॥ १७ ॥ तस्य बुद्धिंचविज्ञायव्यवसायंचवानर ॥ यावन्नदूरंयाताःस्मक्षिप्रमागंतुमर्हसि ॥ १८ ॥

र्वकामेत्यादि ॥ पितृपैतामहं तल्लक्ष्मणागतं नाव र्तयेत् ॥ अनेनभ्रातरएवंशंक्याइतिलोकान्बोधयति ॥ १६ ॥ तस्यराज्याकांक्षाचेत्किंकरिष्यतीत्याशंक्य सएवराज्यंप्रशास्त्वित्याह ॥ संगत्येति ॥ संगत्या चिरकालपरिचयेनैकैकयीसंगत्यावा ॥ यदिकैकयीवत् स्वयमपिराज्येनार्थीभवेत् तर्हिसएववसुधांशास्तु ॥ वयंयत्रकापि तपसाकालंनेष्यामइतिशेषः ॥ १७ ॥ यावत् अस्मदाश्रमादूरंयातानस्मः अयोध्यायाअतिसमीपंनप्राप्ताःस्मइतियावत् ॥ क्षिप्रमागंतुमर्हसि तावदितिशेषः ॥ १८ ॥

मानुषमित्यर्धंसंक्षेपः ॥ १९ ॥ तस्यैवप्रपंचउत्पातेत्यादि ॥ २० ॥ पितृपथं वायुमार्गमंतरिक्षमित्यर्थः ॥ तद्विशेषं विहगेंद्रालयं श्रेष्ठविहगानांसंचारस्थानं ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ अद्यपंचमीं पंचमीसंबंधिनीं रजनीमुषित्वा अद्यस्थित्वा श्वोगमिष्यसीतिभरद्वाजानुज्ञातंराघवं श्वःप्रातरेवद्रक्ष्यसि ॥ २४ ॥ संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ जगदानंदराम सेवकत्वलाभेनेतिभावः ॥ अविचारयन् अध्वश्रममितिशेषः ॥ २५ ॥ रामतीर्थं परशुरामतीर्थं ॥ वालुकिनीं तदाख्यां ॥ शालवनं शालवृक्षवनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ सुराधिपस्यो

इतिप्रतिसमादिष्टोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ मानुषंधारयन्रूपमयोध्यांत्वरितोययौ ॥ १९ ॥ अथोत्पपातवेगेनहनूमान्मारुतात्मजः ॥ गरुत्मानिववेगेनाजिघृक्षन्नुरगोत्तमं ॥ २० ॥ लंघयित्वापितृपथंविहगेंद्रालयंशुभं ॥ गंगायमुनयोर्भीमंसमतीत्यसमागमं ॥ २१ ॥ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यवीर्यवान् ॥ सवाचाशुभयाहृष्टोहनूमानिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सखातुतवकाकुत्स्थोरामःसत्यपराक्रमः ॥ ससीतःसहसौमित्रिःसत्वांकुशलमब्रवीत् ॥ २३ ॥ पंचमीमद्यरजनीमुषित्वावचनान्मुनेः ॥ भरद्वाजाभ्यनुज्ञातंद्रक्ष्यस्यद्यैवराघवं ॥ २४ ॥ एवमुक्तामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ उत्पपातमहावेगाद्वेगवानविचारयन् ॥ २५ ॥ सोपश्यद्रामतीर्थंचनदींवालुकिनींतथा ॥ वरूथींगोमतींचैवभीमंशालवनंतथा ॥ २६ ॥ प्रजाश्चबहुसाहस्रीःस्फीताञ्जनपदानपि ॥ सगत्वादूरमध्वानंत्वरितःकपिकुंजरः ॥ २७ ॥ आससादद्रुमान्फुल्लान्नंदिग्रामसमीपगान् ॥ सुराधिपस्योपवनेयथाचैत्ररथेद्रुमान् ॥ २८ ॥ स्त्रीभिःसपुत्रैःपौत्रैश्चरममाणैःस्वलंकृतैः ॥ क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनांबरं ॥ २९ ॥ ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनं ॥ जटिलंमलदिग्धांगंभ्रातृव्यसनकर्शितं ॥ ३० ॥ फलमूलाशिनंदांतंतापसंधर्मचारिणं ॥ समुन्नतजटाभारंवल्कलाजिनवाससं ॥ ३१ ॥ नियतंभावितात्मानंब्रह्मर्षिसमतेजसं ॥ पादुकेतेपुरस्कृत्यप्रशासंतंवसुंधरां ॥ ३२ ॥

पवने नंदनाख्ये ॥ चैत्ररथंकुबेरोद्यानंचाग्रद्रष्टव्यं ॥ २८ ॥ स्वलंकृतैरममाणैःपुत्रपौत्रैःसहिताभिःस्त्रीभिर्गृह्यमाणपुष्पानितिद्रुमविशेषणम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ भावितात्मानं ध्यातपरमात्मानं अतएवब्रह्मर्षिसमतेजसं ॥ ३२ ॥

चातुर्वर्ण्यस्य लोकस्य स्वार्थेष्यञ् ॥ चतुर्वर्णरूपस्यलोकस्य ॥ ३३ ॥ बलमुख्यैर्बलाध्यक्षैः युक्तैःकाषायांबरधारिभिः ॥ यथाराजातथाप्रजेतिन्यायात् ॥ तदेवाह ॥ न हितेइतिं ॥ ३४ ॥ परिभोक्तुं परित्यज्यभोक्तुं द्वितीयइवशब्दोवाक्यालंकारे ॥ इहेतिवैकत्रपाठः ॥ देहबंधं मनुष्यदेहसंबंधवंतं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शोकंत्यज सुदारुणमि

चातुर्वर्ण्यस्यलोकस्यत्रातारंसर्वतोभयात् ॥ उपस्थितममात्यैश्चशुचिभिश्चपुरोहितैः ॥ ३३ ॥ बलमुख्यैश्चयुक्तैश्चकाषायांबरधारि
भिः ॥ नहितेराजपुत्रंतंचीरकृष्णाजिनांबरं ॥ ३४ ॥ परिभोक्तुंव्यवस्यंतिपौरावैधर्मवत्सलाः ॥ तंधर्ममिहधर्मज्ञंदेहबंधमिवापरम् ॥
॥ ३५॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ॥ वसंतंदंडकारण्येयंत्वंचीरजटाधरं ॥ ३६॥ अनुशोचसिकाकुत्स्थंसत्वांकौशलम
ब्रवीत् ॥ प्रियमाख्यामितेदेवशोकंत्यजसुदारुणम् ॥ ३७॥ अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्रात्वंरामेणसहसंगतः ॥ निहत्यराक्षसंरामःप्रतिलभ्यच
मैथिलीं ॥ ३८ ॥ उपयातिसमृद्धार्थःसहमित्रैर्महाबलैः ॥ लक्ष्मणश्चमहातेजावैदेहीचयशस्विनी ॥ सीतासमग्रारामेणमहेंद्रेणशची
यथा ॥ ३९ ॥ एवमुक्तोहनुमताभरतःकैकयीसुतः ॥ पपातसहसाहृष्टोहर्षान्मोहमुपागमत् ॥ ४० ॥ ततोमुहूर्तादुत्थायप्रत्याश्वस्यच
राघवः ॥ हनूमंतमुवाचेदंभरतःप्रियवादिनं ॥ ४१ ॥ अशोकजैःप्रीतिमयैःकपिमालिंग्यसंभ्रमात् ॥ सिषेचभरतःश्रीमान्विपुलैरश्रु
बिंदुभिः ॥ ४२ ॥ देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः ॥ प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियं ॥ ४३ ॥ गवांशतसहस्रंचग्रा
माणांचशतंपरं ॥ सकुंडलाःशुभाचाराभार्याःकन्यास्तुषोडश ॥ ४४ ॥ हेमवर्णाःसुनासोरूःशशिसौम्याननास्त्रियः ॥ सर्वाभरणसं
पन्नाःसंपन्नाःकुलजातिभिः ॥ ४५ ॥

त्यनेनास्यपाद्मोक्तोग्निप्रवेशोयमःसूचितइतिबोध्यं ॥ ३७ ॥ अस्मिन्मुहूर्ते अचिरादि
त्यर्थः संगतोभविष्यसीतिशेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उत्कटहर्षोपिचित्तवैवश्यहेतुरितिकृत्वा पपातेत्यादि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अशोकजैर्हर्षजैरित्यश्रुभिरित्यनेनान्वितं ॥ ४२ ॥
अनुक्रोशात्कृपया प्रियाख्यानस्य कर्तरिल्युट् ॥ प्रियाख्यानकर्तुः किंप्रियंददामि ॥ एतत्प्रियाख्यानसमं नकिंचित्पश्यामीतिभावः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

निशम्य प्रहर्षितोरामदिदृक्षयाचयुक्तोभवदितिशेषः ॥ ४६ ॥ कतकः ॥ ११८ ॥ इतिरामाभि० वा० यु० सप्तविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥ बहूनि
वर्षाणि सुमहद्वनंगतस्यममनाथस्य कीर्तनंशृणोम्यहं ॥ १ ॥ अतइयंलौकिकीगाथा कल्याणीतिमांप्रतिभाति ॥ बतेतिहर्षे तांगाथामाह एतीति ॥ २ ॥ सहमित्रैरित्यस्य
सुग्रीवादिमित्रसहितैरित्यर्थं तन्मुखादवगत्यपृच्छति ॥ राघवस्येति ॥ किमाश्रित्य किन्निमित्तमाश्रित्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ बृस्यां तापसासने ॥ ४ ॥ यथाशब्दानां तवानुभव

निशम्यरामागमनंनृपात्मजःकपिप्रवीरस्यतदाद्भुतोपमं ॥ प्रहर्षितोरामदिदृक्षयाभवत्पुनश्चहर्षादिदमब्रवीद्वचः ॥ ४६ ॥ इत्यार्षेश्री
म० वा० यु० सप्तविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बहूनिनामवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनं ॥ शृणो
म्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनं ॥ १ ॥ कल्याणीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमां ॥ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि ॥ २ ॥ राघ
वस्यहरीणांचकथमासीत्समागमः ॥ कस्मिन्देशेकिमाश्रित्यतत्त्वमाख्याहिपृच्छतः ॥ ३ ॥ सपृष्टोराजपुत्रेणवृस्यांसमुपवेशितः ॥
आचचक्षेततःसर्वंरामस्यचरितंवने ॥ ४ ॥ यथाप्रव्राजितोरामोमातुर्दत्तौवरौतव ॥ यथाचपुत्रशोकेनराजादशरथोमृतः ॥ ५ ॥ यथा
दूतैस्त्वमानीतस्तूर्णंराजगृहात्प्रभो ॥ त्वयायोध्यांप्रविष्टेनयथाराज्यंनचेप्सितं ॥ ६ ॥ चित्रकूटगिरिंगत्वाराज्येनामित्रकर्शनः ॥ निमं
त्रितस्त्वयाभ्रातार्धर्ममाचरतांसतां ॥ ७ ॥ स्थितेनराज्ञोवचनेयथाराज्यंविसर्जितं ॥ आर्यस्यपादुकेगृह्यययथासिपुनरागतः ॥ ८ ॥ सर्व
मेतन्महाबाहोयथावद्दिदितंतव ॥ त्वयिप्रतिप्रयातेतुयद्वृत्तंतन्निबोधमे ॥ ९ ॥ अपयातेत्वयितदासमुद्भ्रांतमृगद्विजं ॥ परिद्यूनमिवा
त्यर्थंतद्वनंसमपद्यत ॥ १० ॥ तद्वस्तिमृदितंघोरंसिंहव्याघ्रमृगाकुलं ॥ प्रविवेशाथविजनंसमहद्दंडकावनं ॥ ११ ॥ तेषांपुरस्ताद्बलवान्ग
च्छतांगहनेवने ॥ विनदन्सुमहानादंविराधःप्रत्यदृश्यत ॥ १२ ॥ सिद्धइत्यर्थः ॥ मातूराज्ञावरौदत्तौ ततएवराज्ञारामःप्रव्राजितइति यथातवानुभवसिद्ध
मित्यर्थः ॥ ५ ॥ एवमन्येपि ॥ राजगृहात्तदाख्यात्केकयपुरात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ विसर्जितं रामेणेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ परिद्यूनं परिक्षीणं पीडितमितियावत् ॥ १० ॥ तत्तदनंतरं ॥ ११ ॥ १२ ॥

निखाते गर्ते प्रक्षिपंतिस्म प्रक्षिप्तवंतावित्यर्थः ॥१३॥१४॥१५॥१६॥ अङ्गश्चतुर्थभागेन इदंचराक्षसार्दनयुद्धसन्नाहसीतागुहाप्रेषणादिसर्वव्यापारापेक्षया युद्धकालस्त्वर्धाधिकमुहूर्तेनेत्यारण्यकांडेउक्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननुरक्षसांवधेकोहेतुस्तत्राह ॥ पश्चादिति जनस्थानोपागमानंतरमित्यर्थः कर्णनासेचिच्छेद ततस्तत्प्रेरितच

तमुत्क्षिप्यमहानादमूर्ध्वबाहुमधोमुखं ॥ निखातेप्रक्षिपंतिस्मनदंतमिवकुंजरं ॥ १३ ॥ तत्कृत्वादुष्करंकर्मभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ सायाह्नेशरभंगस्यरम्यमाश्रममीयतुः ॥ १४ ॥ शरभंगेदिवंप्राप्तेरामःसत्यपराक्रमः ॥ अभिवाद्यमुनीन्सर्वाञ्जनस्थानमुपागमत् ॥ १५ ॥ चतुर्दशसहस्राणिजनस्थाननिवासिनां ॥ हतानिवसतातत्रराघवेणमहात्मना ॥ १६ ॥ एकेनसहसंगम्यरामेणरणमूर्धनि ॥ अङ्गश्चतुर्थभागेननिःशेषाराक्षसाःकृताः ॥ १७ ॥ महाबलामहावीर्यास्तपसोविघ्नकारिणः ॥ निहताराघवेणाजौदंडकारण्यवासिनः ॥ १८ ॥ राक्षसाश्चविनिष्पिष्टाःखरश्चनिहतोरणे ॥ दूषणंचाग्रतोहत्वात्रिशिरास्तदनंतरं ॥ १९ ॥ पश्चाच्छूर्पणखानामरामपार्श्वमुपागता ॥ ततोरामेणसंदिष्टोलक्ष्मणःसहसोत्थितः ॥ प्रगृह्यखड्गंचिच्छेदकर्णनासेमहाबलः ॥ २० ॥ ततस्तेनार्दिताबालारावणंसमुपागता ॥ २१ ॥ रावणानुचरोघोरोमारीचोनामराक्षसः ॥ लोभयामासवैदेहींभूत्वारत्नमयोमृगः ॥ २२ ॥ साराममब्रवीद्धृष्टावैदेहीगृह्यतामिति ॥ अयंमनोहरःकांतआश्रमोनोभविष्यति ॥ २३ ॥ ततोरामोधनुष्पाणिर्मृगंतमनुधावति ॥ सतंजघानधावंतंशरेणानतपर्वणा ॥ २४ ॥ अथसौम्यदशग्रीवोमृगयांयातिराघवे ॥ लक्ष्मणेचापिनिष्क्रांतेप्रविवेशाश्रमंतदा ॥ २५ ॥ जग्राहतरसासीतांग्रहःखेरोहिणीमिव ॥ त्रातुकामंततोयुद्धेहत्वागृध्रंजटायुषम् ॥ २६ ॥ प्रगृह्यसहसासीतांजगामाशुसराक्षसः ॥ ततस्त्वद्भुतसंकाशाःस्थिताःपर्वतमूर्धनि ॥ २७ ॥

तुर्दशसहस्ररक्षसांवधइतिशेषः ॥ २० ॥ ततःखरादिवधानंतरं ॥ तेनलक्ष्मणेनपूर्वमर्दिता सांबाला मूर्खा रावणमुपागमत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मृगमितिशेषः ॥ दृष्ट्वाराममब्रवीत् ॥ तदेवाहअयंमृगोगृह्यतां ॥ गृहीतेनानेनआश्रमोमनोहरोभविष्यति ॥ २३ ॥ अनुधावति अनुधावतिस्म ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सहसा बलात्कारेण ॥ २७ ॥

विस्मितादद्दृशुः सुग्रीवादयइतिभावः ॥ २८ ॥ ततइति ॥ अनेनमार्गेक्वचित्स्थापितंगुप्तेदेशेआसीत्स्मृतिमात्रेणवातदुपस्थानबाध्यं ॥ २९ ॥ तदा ततइत्यर्थः ॥ सुवर्णपरिष्कारे सुवर्णप्राकारे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तृणवदचिंतयंती अगणयंती ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कबंधवचनान्निहतदग्धकबंधवचनादित्यर्थः ॥ ३५ ॥ तयोःपूर्वं परस्परसान्निध्यात्पूर्वं रामस्य

सीतांगृहीत्वागच्छंतंवानराःपर्वतोपमाः ॥ ददृशुर्विस्मिताकारारावणंराक्षसाधिपं ॥ २८ ॥ ततःशीघ्रतरंगत्वातद्विमानंमनोजवं ॥ आरुह्यसहवैदेह्यापुष्पकंसमहाबलः ॥ २९ ॥ प्रविवेशतदालंकांरावणोराक्षसेश्वरः ॥ तांसुवर्णपरिष्कारेशुभेमहतिवेश्मनि ॥ ३० ॥ प्रवेश्यमैथिलींवाक्यैःसांत्वयामासरावणः ॥ तृणवद्भाषितंतस्यतंचनैर्ऋतपुंगवं ॥ ३१ ॥ अचिंतयंतीवैदेहीह्यशोकवनिकांगता ॥ न्यवर्ततत्तदारामोमृगंहत्वातदावने ॥ ३२ ॥ निवर्तमानःकाकुत्स्थोदृष्ट्वागृध्रंसविव्यथे ॥ गृध्रंहतंतदादृष्ट्वारामःप्रियतरंपितुः ॥ ३३ ॥ मार्गमाणस्तुवैदेहींराघवःसहलक्ष्मणः ॥ गोदावरीमनुचरन्वनोद्देशांश्चपुष्पितान् ॥ ३४ ॥ आसेदतुर्महारण्येकबंधंनामराक्षसं ॥ ततःकबंधवचनाद्रामःसत्यपराक्रमः ॥ ३५ ॥ ऋष्यमूकगिरिंगत्वासुग्रीवेणसमागतः ॥ ततःसमागतःपूर्वंप्रीत्याहार्दोव्यजानत ॥ भ्रात्रानिरस्तःक्रुद्धेनसुग्रीवोवालिनापुरा ॥ ३६ ॥ इतरेतरसंवादात्प्रगाढःप्रणयस्तयोः ॥ रामःस्वबाहुवीर्येणस्वराज्यंप्रत्यपादयत् ॥ ३७ ॥ वालिनंसमरेहत्वामहाकायंमहाबलं ॥ सुग्रीवःस्थापितोराज्येसहितःसर्ववानरैः ॥ ३८ ॥ रामायप्रतिजानीतेराजपुत्र्यास्तुमार्गणं ॥ आदिष्टावानरेंद्रेणसुग्रीवेणमहात्मना ॥ दशकोट्यःप्लवंगानांसर्वाःप्रस्थापितादिशः ॥ ३९ ॥ तेषांनोविप्रनष्टानांविंध्येपर्वतसत्तमे ॥ भृशंशोकाभितप्तानांमहान्कालोत्यवर्तत ॥ ४० ॥ भ्रातातुगृध्रराजस्यसंपातिर्नामवीर्यवान् ॥ समाख्यातिस्मवसतींसीतांरावणमंदिरे ॥ ४१ ॥

श्रवणेन सुग्रीवस्यदूराद्दर्शनेन हार्दः समागमः मानसंसख्यंजातमित्यर्थः तत्रहेतुमाह भ्रात्रेति ॥ ३६ ॥ अतस्तयोःपरस्परसंवादात्प्रगाढः प्रणयआसीत् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रामायेति ॥ अत्रक्रमोनविवक्षितः ॥ आदिष्टानियुक्ताः ॥ ३९ ॥ विप्रनष्टानां बिलप्रवेशानंतरंनिर्गममार्गमजानतां ॥ विप्रकृष्टानामितिपाठेऽतीतकालानामित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

ज्ञातिनामित्यत्रदीर्घाभावआर्षः ॥ ४२ ॥ ४३॥ ४४ ॥ मणिं सीतासकाशाच्चूडामणिंलब्ध्वेत्यर्थः ॥४५॥ ४६ ॥ ४७॥ उद्युज्यतेजयोनेनेतिउद्योगं बलं तद्योजयिष्यन् प्रो
त्साहयिष्यन् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५०॥ ५१॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मुनिसन्निधावद्यवसंतं श्वोद्रष्टुमर्हसि ॥ आश्विनशुक्लचतुर्दश्यामश्विनीतद्वर्षेइतिषष्ठ्यांपुष्यस्यसंभवः पूर्णिमाया

सोहंदुःखपरीतानांदुःखंतज्ज्ञातिनांनुदन् ॥ आत्मवीर्यसमास्थाययोजनानांशतंप्लुतः॥ ४२॥ तत्राहमेकामद्राक्षमशोकवनिकांग
तां॥ कौशेयवस्त्रांमलिनांनिरानंदांदृढव्रतां ॥ ४३ ॥ तयासमेत्यविधिवत्पृष्ट्वासर्वमनिंदितां॥ ४४॥ अभिज्ञानंमयादत्तंरामनामांगु
लीयकं ॥ अभिज्ञानंमणिंलब्ध्वाचरितार्थोहमागतः॥ ४५॥ मयाचपुनरागम्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ अभिज्ञानंमयादत्तमर्चिष्मा
न्समहामणिः॥ ४६ ॥ श्रुत्वातांमैथिलींरामस्त्वाशंसेचजीवितं ॥ जीवितांतमनुप्राप्तःपीत्वामृतमिवातुरः॥ ४७॥ उद्योजयिष्यन्नु
द्योगंदध्रेलंकावधेमनः॥ जिघांसुरखिलोकांतेसर्वान्लोकान्विभावसुः॥४८॥ ततःसमुद्रमासाद्यनलंसेतुमकारयत्॥ अतरत्कपिवीरा
णांवाहिनीतेनसेतुना॥ ४९ ॥ प्रहस्तमवधीन्नीलःकुंभकर्णंतुराघवः ॥ लक्ष्मणोरावणसुतंस्वयंरामस्तुरावणम्॥ ५० ॥ सशक्रेणस
मागम्ययमेनवरुणेनच ॥ महेश्वरस्वयंभूभ्यांतथादशरथेनच ॥ ५१ ॥ तैश्चदत्तवरःश्रीमान्ऋषिभिश्चसमागतैः ॥ सुरर्षिभिश्चकाकु
त्स्थोवरान्लेभेपरंतपः॥ ५२॥ सतुदत्तवरःप्रीत्यावानरैश्चसमागतः॥ पुष्पकेनविमानेनकिष्किंधामभ्युपागमत्॥ ५३॥ तांगंगांपुन
रासाद्यवसंतंमुनिसन्निधौ॥ अविघ्नंपुष्ययोगेनश्वोरामंद्रष्टुमर्हसि॥५४॥ ततःसवाक्यैर्मधुरैर्हनूमतोनिशम्यहृष्टोभरतःकृतांजलिः॥
उवाचवाणींमनसःप्रहर्षिणींचिरस्यपूर्णःखलुमेमनोरथः॥ ५५॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०यु० अष्टाविंशाधिकशततमःसर्गः॥ १२८॥

मश्विन्यामपिएकर्क्षक्षयेणवा ॥ ५४ ॥ कृतांजलिः रामंस्मृत्वेतिशेषः ॥ मेमनोरथःपूर्णःखल्वित्युवाच ॥ ५५ ॥ कत० ॥ ११९ ॥ इतिरामाभि०वा०यु०अष्टाविंशाधिक
शततमःसर्गः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

परमानंदं तत्करंवचइतिशेषः॥१॥ दैवतानि कुलदैवतानि ॥ नगरस्यचैत्यानि साधारणदेवतायतनानि अर्चंतु अर्चयंतु ॥२ ॥ स्तुतिपुराणज्ञाइतिसूतलक्षणरूपंसूतविशेषणं ॥
वैतालिकाः वंशावलीकीर्तकाः॥३॥ राजदारामातरः सैन्याः राजभवनाद्बहिर्मंतोभ्यंतराः॥ सेनागणाः आटविकांतसेनाभेदास्तथांगनागणाःश्रेणी नानाजातीयसंघः॥४॥५ ॥
विष्टीर्भूतिकरान्भागशोविभज्येतिशेषः॥ विषमाणिस्थलानि अत्युन्नतदेशाः समानिचस्थानानि निरस्यंतां अयंभेदोनिराक्रियतां सर्वंसमंक्रियतामितियावत् ॥६॥ इतोनंदि

श्रुत्वातुपरमानंदंभरतःसत्यविक्रमः॥ हृष्टमाज्ञापयामासशत्रुघ्नंपरवीरहा॥ १॥ दैवतानिचसर्वाणिचैत्यानिनगरस्यच॥ सुगंधमा
ल्यैर्वादित्रैरर्चंतुशुचयोनराः ॥ २ ॥ सूताःस्तुतिपुराणज्ञाःसर्वेवैतालिकास्तथा ॥ सर्वेवादित्रकुशलागणिकाश्चैवसर्वशः ॥ ३॥ रा
जदारास्तथामात्याःसैन्याःसेनांगनागणाः ॥ ब्राह्मणाश्चसराजन्याःश्रेणीमुख्यास्तथागणाः॥ ४॥ अभिनिर्यातुरामस्यद्रष्टुंशशिनि
भंमुखं॥ भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नःपरवीरहा॥५॥ विष्टीरनेकसाहस्रीश्चोदयामासभागशः॥ समीकुरुतनिम्नानिविषमाणिसमानि
च॥ ६॥ स्थानानिचनिरस्यंतांनंदिग्रामादितःपरं॥ सिंचंतुपृथिवींकृत्स्नांहिमशीतेनवारिणा ॥ ७॥ ततोभ्यवकिरंत्वन्येलाजैःपुष्पैश्च
सर्वतः॥ समुच्छ्रितपताकासुरथ्याःपुरवरोत्तमे॥ ८॥ शोभयंतुचवेश्मानिसूर्यस्योदयनंप्रति॥ स्रग्दाममुक्तपुष्पैश्चसुवर्णैःपंचवर्ण
कैः॥ ९॥ राजमार्गमसंबाधंकिरंतुशतशोनराः॥ ततस्तच्छासनंश्रुत्वाशत्रुघ्नस्यमुदान्विताः॥१०॥ धृष्टिर्जयंतोविजयःसिद्धार्थश्चा
र्थसाधकः॥ अशोकोमंत्रपालश्चसुमंत्रश्चापिनिर्ययुः॥ ११॥ मत्तैर्नागसहस्रैश्चसध्वजैःसुविभूषितैः॥ अपरेहेमकक्षाभिःसगजा
भिःकरेणुभिः॥ १२॥ यामात्परंयावदयोध्यां तावतएवगंतव्यदेशत्वादितिभावः ॥ ७ ॥ समुच्छ्रितपताकारथ्याःकर्म ॥ ८ ॥ सूर्यस्योदयनंप्रति श्वःसूर्योदय
काले यथासर्वंसज्जंभवतितथाकुरुतेत्यर्थः॥ विरलपुष्पबंधाःस्रजः निबिडपुष्पबंधंदाम मुक्तपुष्पाणि बंधरहितानिपुष्पाणि पुष्पविशेषणंसुवर्णैरिति पंचवर्णकैः पंचवर्णकल्पि
तैरलंकारैः॥९॥ १० ॥ धृष्ट्यादयोष्टमंत्रिणःनिर्ययुः ॥ उदयात्पूर्वंयथोक्तराजमार्गसत्कारंकृत्वा प्रातर्निर्ययुरित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नैगमाः वणिजः ॥ वैहिकःसार्थवाहोवैनैगमोवणिजोवणिगित्यमरः ॥ १६ ॥ आर्यपादौ श्रीरामपादुके ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपवासकृशइत्यनेन रामादेरपिकिंचित्कालमुपवासोनुमेयः ॥ तत्पूर्वं आगमनश्रवणपूर्वकं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यावन्नदूरयातोस्मिक्षिप्रमागंतुमर्हसीतिहनूमंतंप्रतिरामोक्तेर्भरते स वोंकथामुक्का पुनारामसमीपंगत्वा रामंप्रतिभरतवृत्तांतंनिवेद्य पुनर्नंदिग्रामंप्रतिरामाज्ञयागते एतद्भरतवचस्तंप्रतीतिबोध्यं ॥ कापेयी कपित्वभावप्रयुक्ता चलचित्तता नसेव्य

॥ २४० ॥

निर्ययुस्तुरगाक्रांतारथैश्चसुमहारथाः ॥ शक्त्यृष्टिपाशहस्तानांसध्वजानांपताकिनां ॥ १३ ॥ तुरगाणांसहस्रैश्चमुख्यैर्मुख्यतरान्वितैः ॥ पदातीनांसहस्रैश्चवीराःपरिवृतायययुः ॥ १४ ॥ ततोयानान्युपारूढाःसर्वादशरथस्त्रियः ॥ कौसल्यांप्रमुखेकृत्वासुमित्रांचापिनिर्ययुः ॥ ॥ १५ ॥ द्विजातिमुख्यैर्धर्मात्माश्रेणीमुख्यैःसनैगमैः ॥ माल्यमोदकहस्तैश्चमंत्रिभिर्भरतोवृतः ॥ १६ ॥ शंखभेरीनिनादैश्चबंदिभिश्चाभिनंदितः ॥ आर्यपादौगृहीत्वातुशिरसाधर्मकोविदः ॥ १७ ॥ पांडुरंछत्रमादायशुक्लमाल्योपशोभितं ॥ शुक्लैश्चवालव्यजनैराजोर्हैर्हेमभूषिते ॥ १८ ॥ उपवासकृशोदीनश्चीरकृष्णाजिनांबरः ॥ भ्रातुरागमनंश्रुत्वातत्पूर्वंहर्षमागतः ॥ १९ ॥ प्रत्युद्ययौतदारामंमहात्मा सचिवैःसह ॥ अश्वानांखुरशब्दैश्चरथनेमिस्वनेनच ॥ २० ॥ शंखदुंदुभिनादेनसंचचालेवमेदिनी ॥ गजानांबृंहितैश्चापिशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ २१ ॥ कृत्स्नंतुनगरंतत्तुनंदिग्राममुपागमत् ॥ समीक्ष्यभरतोवाक्यमुवाचपवनात्मजं ॥ २२ ॥ कच्चिन्नखलुकापेयीसेव्य तेचलचित्तता ॥ नहिपश्यामिकाकुत्स्थंराममार्यपरंतपम् ॥ २३ ॥ कच्चिन्नचानुदृश्यंतेकपयःकामरूपिणः ॥ अथैवमुक्तेवचनेहनूमानिदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ अर्थ्यंविज्ञापयन्नेवभरतंसत्यविक्रमं ॥ सदाफलान्कुसुमितान्वृक्षान्प्राप्यमधुस्रवान् ॥ २५ ॥

ते नानुष्ठीयतेकच्चित् मिथ्यानोच्यतेकच्चिदित्यर्थः ॥ कुतएवंशंकातत्राह नहीति ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवंमिथ्यावादित्वशंकायां तन्निवृत्तयेऽर्थ्यमर्थादनपेतं विज्ञापयन्निदमब्रवीत् ॥ सदाफलत्वादिविशिष्टानृक्षान्प्राप्य प्रहृष्टानांवनौकसां भूमौनिस्वनःश्रूयतेऽतस्त्वंत्वरयाहीतिशेषः ॥ २५ ॥

वृक्षाणांतथाविधत्वंकुतस्तत्राह ॥ भरद्वाजप्रसादेनेति ॥ तेनापिकथमेवंशक्यंतत्राह ॥ तस्यचेति भरद्वाजस्यचेत्यर्थः ॥ वासवेनेति ॥ तत्तपःप्रसादितेनेत्यर्थः ॥ २६ ॥ यदेवमतःससैन्यस्य तवरामस्यच भरद्वाजेनसर्वगुणान्वितमातिथ्यंकृतं ॥ २७ ॥ यतोध्वनिःश्रूयतेऽतःसासेना गोमतींतरतीतिमन्ये ॥ वालुकीतिपाठांतरं ॥ क्षणानंतरमाह ॥ रजोवर्षमिति ॥ २८ ॥ क्षणोत्तरमाह तदेतदिति ॥ २९ ॥ मनसाब्रह्मनिर्मितं ब्रह्मणास्रष्टृत्वसाम्याद्विश्वकर्मणानिर्मितं ॥ ३० ॥ एतद्दिव्यंमनोजवंविमानं प्रसादेन ब्रह्म

भरद्वाजप्रसादेनमत्तभ्रमरनादितान् ॥ तस्यचैववरोदत्तोवासवेनपरंतप ॥ २६ ॥ ससैन्यस्यतदातिथ्यंकृतंसर्वगुणान्वितं ॥ निःस्वनःश्रूयतेभीमःप्रहृष्टानांवनौकसां ॥ २७ ॥ मन्येवानरसेनासानदींतरतिगोमतीं ॥ रजोवर्षसमुद्भूतंपश्यसालवनंप्रति ॥ २८ ॥ मन्ये सालवनंरम्यंलोलयंतिप्लवंगमाः ॥ तदेतदृश्यतेदूराद्विमानंचंद्रसन्निभं ॥ २९ ॥ विमानंपुष्पकंदिव्यंमनसाब्रह्मनिर्मितं ॥ रावणंबांधवैःसार्धंहत्वालब्धंमहात्मना ॥ ३० ॥ तरुणादित्यसंकाशंविमानंरामवाहनं ॥ धनदस्यप्रसादेनदिव्यमेतन्मनोजवं ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्यासहराघवौ ॥ सुग्रीवश्चमहातेजाराक्षसश्चविभीषणः ॥ ३२ ॥ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिवमस्पृशत् ॥ स्त्रीबालयुववृद्धानांरामोयमितिकीर्तिते ॥ ३३ ॥ रथकुंजरवाजिभ्यस्तेवतीर्यमहींगताः ॥ ददृशुस्तंविमनस्थंनराःसोममिवांबरे ॥ ३४ ॥ प्रांजलिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः ॥ यथार्थेनार्घ्यपाद्याद्यैस्ततोराममपूजयत् ॥ ३५ ॥ मनसाब्रह्मणास्रष्टेविमानेभरताग्रजः ॥ रराजपृथुदीर्घाक्षोवज्रपाणिरिवामरः ॥ ३६ ॥ ततोविमानाग्रगतंभरतोभ्रातरंतदा ॥ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करं ॥ ३७ ॥ ततोरामाभ्यनुज्ञातंतद्विमानमनुत्तमं ॥ हंसयुक्तंमहावेगंनिपपातमहीतलं ॥ ३८ ॥

णःप्रसादेन धनदस्यभवतीतिशेषः परेणतपसालेभेयत्कुबेरःपितामहादितिसुंदरकांडोक्तेः ॥ २१ ॥ एतस्मिन्विमाने राघवौसुग्रीवोविभीषणश्चतिष्ठतीतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ततआसन्नेभरतादयस्तंददृशुरित्याह ददृशुरिति ॥ ३४ ॥ यथार्थेनस्वागतेन अन्वर्थेनस्वागतेनेत्यर्थः ॥ यस्यागमनंपरमकल्याणंतत्स्वागतमित्यर्थानुगतिमतेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

अभ्यवादयत् अभ्यवंददित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ लक्ष्मणमासाद्य वंदमानंलक्ष्मणंपरिष्वंगादिनासंभाव्य ॥ अन्येद्युःपांचजन्यात्मकैकेय्यांभरतोभवत् ॥ तदन्येद्युःसुमित्रायामनंतात्माचलक्ष्मणः ॥ सुदर्शनात्माशत्रुघ्नोद्वौजातौयुगपत्प्रिये इतिपाद्मेशिवोक्तेः ॥ वैदेहीमभ्यवादयत् अभ्यवंदत् ॥ परेतु यद्यपिलक्ष्मणोभरतात्कनिष्ठोवयसा स्पष्टं चेदंजन्मप्रकरणे तथापि ज्येष्ठानुवर्तनेन स्वापेक्षयाधिकगुणत्वेनस्वव्यवहारेण ज्येष्ठानुवृत्तिरेवंकर्तव्येतिभरतंप्रत्युपदेशदानेनच गुरुत्वबुद्ध्या तस्यनतिरुचितैव ॥ किंचकौ

आरोपितोविमानंतद्भरतःसत्यविक्रमः॥ राममासाद्यमुदितःपुनरेवाभ्यवादयत्॥३९॥ तंसमुत्थायकाकुत्स्थश्चिरस्याक्षिपथंगतं॥ अंकेभरतमारोप्यमुदितःपरिषस्वजे॥ ४०॥ ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींचपरंतपः॥ अथाभ्यवादयत्प्रीतोभरतोनामचाब्रवीत् ॥४१॥ सुग्रीवंकैकयीपुत्रोजांबवंतमथांगदं॥ मैंदंचद्विविदंनीलमृषभंचैवसस्वजे॥ ४२॥ सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनं॥ शरभंपनसं चैवपरितःपरिषस्वजे॥ ४३॥ तेकृत्वामानुषंरूपंवानराःकामरूपिणः॥ कुशलंपर्यपृच्छंस्तेप्रहृष्टाभरतंतदा॥ ४४॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रःसुग्रीवंवानरर्षभं॥ परिष्वज्यमहातेजाभरतोधर्मिणांवरः॥ ४५॥ त्वमस्माकंचतुर्णांवैभ्रातासुग्रीवपंचमः॥ सौहृदाज्ज्ञायतेमित्रमपकारोरिलक्षणं॥ ४६॥ विभीषणंचभरतःसांत्ववाक्यमथाब्रवीत्॥ दिष्ट्यात्वयासहायेनकृतंकर्मसुदुष्करं॥ ४७॥ शत्रुघ्नश्चतदा राममभिवाद्यसलक्ष्मणं॥ सीतायाश्चरणौवीरोविनयादभ्यवादयत् ॥ ४८ ॥ रामोमातरमासाद्यविवर्णांशोककर्शितां ॥ जग्राहप्रणतःपादौमनोमातुःप्रहर्षयन्॥ ४९॥ अभिवाद्यसुमित्रांचकैकेयींचयशस्विनीं॥ समातृश्चतनःसर्वाःपुरोहितमुपागमत्॥ ५० ॥

सल्यायैप्रथमंदत्तपायसांशजत्वाल्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वं ॥ ततोहिकैकेय्यैपायसार्धदानं तदंशजश्वशत्रुघ्नइति सएवभरतात्कनिष्ठअतएववैदेहींचेतिचकारः स्वरसतःसंगच्छते ॥अतएवचशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यते तयोर्युगपदुत्पन्नत्वादित्याहुः ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ पंचमोभ्राता भ्रातृविषयकपंचत्वसंख्यापूरणः ॥ सौहृदात्तत्पूर्वकोपकारात्॥४६॥४७॥४८॥४९॥ कैकेयींचयशस्विनीं अस्यामनोदार्ढ्यंनराजानरकात्तारितः॥ देवाब्रह्मर्षयश्चपरमंसुखंयासाः॥ रामस्यचयशोजातमतएषायशस्विन्येव ॥५०॥

॥ ५१ ॥ व्याकोशानि विकसितानि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ एतत् एतावत्कालं मयारक्षितं न्यासभूतं ॥ मयिस्थितंराज्यं मयातेनिर्यातितं तुभ्यंनिवेदितं ॥ ५४॥ ५५ ॥५६॥ विभीषणश्चबाष्पंमुमोच ॥ ईदृशाअपिभ्रातरःसंतीत्यानंदेन स्वस्यतद्वैपरीत्यजशोकेनच ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ पुरोहितस्यात्मसखस्येति ॥ वसि

स्वागतंतेमहाबाहोकोसल्यानंदवर्धन॥ इतिप्रांजलयःसर्वेनागरारामब्रुवन्॥ ५१ ॥ तान्यंजलिसहस्राणिप्रगृहीतानिनागरैः॥ व्याकोशानीवपद्मानिददर्शभरताग्रजः॥५२॥ पादुकेतेतुरामस्यगृहीत्वाभरतःस्वयं ॥ चरणाभ्यांनरेंद्रस्ययोजयामासधर्मवित्॥ ५३॥ अब्रवीच्चतदारामंभरतःसकृतांजलिः॥ एतत्तेसकलंराज्यंन्यासंनिर्यातितंमया ॥ ५४ ॥ अद्यजन्मकृतार्थंमेसंवृत्तश्चमनोरथः॥ यत्त्वांपश्यामिराजानमयोध्यांपुनरागतं॥ ५५॥ अवेक्षतांभवान्कोशंकोष्ठागारंगृहंबलं॥ भवतस्तेजसासर्वंकृतंदशगुणंमया॥ ५६॥ तथाब्रुवाणंभरतंदृष्ट्वातंभ्रातृवत्सलं॥ मुमुचुर्वानराबाष्पंराक्षसश्चविभीषणः॥ ५७॥ ततःप्रहर्षाद्भरतमंकमारोप्यराघवः॥ ययौतेन विमानेनससैन्योभरताश्रमं॥ ५८॥ भरताश्रममासाद्यससैन्योराघवस्तदा॥ अवतीर्यविमानाग्रादवतस्थेमहीतले॥ ५९॥ अब्रवीत्तुतदारामस्तद्विमानमनुत्तमं॥ वहवैश्रवणंदेवमनुजानामिगम्यताम्॥६०॥ततोरामाभ्यनुज्ञातंतद्विमानमनुत्तमं॥ उत्तरांदिशमुद्दिश्यजगामधनदालयम्॥ ६१ ॥ विमानंपुष्पकंदिव्यंसंग्रहीतंतुरक्षसा ॥ अगमद्गगनंवेगाद्रामवाक्यप्रचोदितं॥ ६२ ॥ पुरोहितस्यात्मसखस्यराघवोबृहस्पतेःशक्रइवामराधिपः ॥ निपीड्यपादौपृथगासनेशुभेसदैवतेनोपविवेशवीर्यवान् ॥ ६३ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० यु० एकोनत्रिंशाधिकशततमःसर्गः॥ १२९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शिरस्यंजलिमाधायकैकेयीनंदवर्धनः॥ बभाषे भरतोज्येष्ठंरामंसत्यपराक्रमम्॥ १ ॥

ष्टपुत्रस्य सुयज्ञस्येत्यर्थः ॥ आत्मसमस्येतिपाठांतरं ब्रह्मज्ञत्वादितिभावः ॥ वसिष्ठस्येत्यर्थइतिती

र्थः ॥ ६३ ॥ इतिरामाभि० वा० यु० एकोनत्रिंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शिरसीति ॥ १ ॥

त्वयामामिकामातापूजिता तदुक्तवनवासानुष्ठानात् ॥ मयाचित्रकूटेतवसमर्पितमिदंराज्यं त्वंपुनश्चित्रकूटएवममदत्तवान् तत्पुनस्तुभ्यमहंददामि ॥ ननुकथंदत्तस्यपुनर्दानं तत्राह ॥ यथेति ॥ यथात्वंमद्दत्तंराज्यं मह्यमददास्तथामयापि त्वद्दत्तंतुभ्यंदीयतेइत्यर्थः ॥२॥ ननुत्वद्दत्तराज्यभोगमहंकरिष्यामि राज्यंतुत्वमेवपालयेत्यत्राह ॥ धुरमिति॥ एकाकिना स्वसमानधूर्वहबलीवर्द्दांतररहितेन बलीयसावृषेण बलीवर्देन न्यस्तांक्षिप्तां किशोरवत् पार्श्ववर्तिवडवाबालवत्सोयथावोढुं नोत्सहते तथागुरुंराज्यस्यभारं वोढुंनाह मुत्सहे ॥३॥ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाह ॥वारीति॥ महता वारिवेगेन भिन्नः क्षरन्सेतुर्यथादुर्निबंधोबद्धमशक्यएवमसंवृतमशक्यसंवरणं राज्यछिद्रं चोरादिनिबंधनं दुर्निबंधनंबद्धुम

पूजितामामिकामातादत्तंराज्यमिदंमम ॥ तद्ददामिपुनस्तुभ्यंयथात्वमददामम ॥ २ ॥ धुरमेकाकिनान्यस्तांवृषभेणबलीयसा ॥ किशोरवद्गुरुंभारंनवोढुमहमुत्सहे ॥३॥ वारिवेगेनमहताभिन्नःसेतुरिवक्षरन् ॥ दुर्बंधनमिदंमन्येराज्यछिद्रमसंवृतम् ॥ ४ ॥ गतिंखरइवाश्वस्यहंसस्येवचवायसः ॥ नान्वेतुमुत्सहेवीरतवमार्गमरिंदम ॥ ५ ॥ यथाचारोपितोवृक्षोजातश्चांतर्निवेशने ॥ महानपिदुरारोहोमहास्कंधःप्रशाखवान् ॥ ६ ॥ शीर्येतपुष्पितोभूत्वानफलानिप्रदर्शयन् ॥ तस्यनानुभवेदर्थंयस्यहेतोःसरोपितः ॥ ७ ॥ एषोपमामहाबाहोत्वमर्थंवेत्तुमर्हसि ॥ यद्यस्मान्मनुजेंद्रत्वंभर्ताभृत्यान्नशाधिहि ॥ ८ ॥ जगदद्याभिषिक्तंत्वामनुपश्यतुराघव ॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्यान्हेदीप्ततेजसं ॥ ९ ॥ तूर्यसंघातनिर्घोषैःकांचीनूपुरनिस्वनैः ॥ मधुरैर्गीतशब्दैश्चप्रतिबुध्यस्वशेष्वच ॥ १० ॥

शक्यमित्येवमन्येऽहमितिशेषः ४॥ तवमार्गं रक्षणीयरक्षणचातुर्यं॥५॥अंतर्निवेशने गृहारामे कश्चिद्वृक्षआरोपितः समहत्त्वादिगुणविशिष्टश्चजातस्ततःसपुष्पितोभूत्वा फलान्यदर्शयन् यदिविशीर्येत विशीर्णपुष्पोवा स्वरूपतोवा विशीर्णोवाभवति ॥ ततोस्यफलस्यहेतोर्येनरोपितः सतदोरापणादिक्लेशस्यार्थंफलंनानुभवेदिति सयथावृथाप्रयासः ॥६ ॥७॥ एषोपमा तवहेमहाबाहो यदित्वंभक्तान्भृत्यानस्मान्नशाधि तदेतिशेषः तमर्थंत्वंवेत्तुमर्हसि॥ अन्यापदेशवचनार्थमित्यर्थः ॥ राज्ञाप्रजापालनार्थंमहतायत्नेनोत्पाद्यसंवर्धितेन त्वया प्रजापालनंसंपादनीयं तदकरणेतु तादृशवृक्षतुल्यस्त्वमितिभावः ॥८॥ यदेवमतोजगदद्येत्यादि ॥९॥ तूर्यघोषादिभीराजोपचारैःप्रतिबुध्यस्वशेष्वचेत्यर्थः॥१०॥

चक्रं ज्योतिश्चक्रं यावदावर्तते अनेनकालावधिरुच्यते ॥ यावतीचवसुंधरेति देशावधिरुच्यते ॥ ११ ॥ प्रतिजग्राह भरतस्यवचइतिशेषः ॥ १२ ॥ श्मश्रुवर्धनास्तच्छेदकानापिताइत्यर्थः ॥ वर्धनंछेदनेवध्येआनंदनसभाजनइत्यमरः ॥ १३ ॥ पूर्वंत्विति ॥ अत्रभरतलक्ष्मणयोःस्नानाद्यभिधानकाले शत्रुघ्नस्यतदनभिधानंतु स्नानकारयितृत्वात् उपलक्षणंवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ इक्ष्वाकुकुलवर्धनः शत्रुघ्नः ॥ १६ ॥ प्रतिकर्मालंकरणं ॥ आत्मनैव नसैरंध्रीहस्तेनेत्यर्थः ॥ १७ ॥ शोभनमलंकरणं ॥ १८ ॥ अभि

यावदावर्ततेचक्रंयावतीचवसुंधरा ॥ तावत्त्वमिहलोकस्यस्वामित्वमनुवर्तय ॥ ११ ॥ भरतस्यवचःश्रुत्वारामःपरपुरंजयः ॥ तथेतिप्रतिजग्राहनिषसादासनेशुभे ॥ १२ ॥ ततःशत्रुघ्नवचनान्निपुणाःश्मश्रुवर्धनाः ॥ सुखहस्ताःसुशीघ्राश्चराघवंपर्यवारयन् ॥ १३ ॥ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहाबले ॥ सुग्रीवेवानरेंद्रेचराक्षसेंद्रेविभीषणे ॥ १४ ॥ विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः ॥ महार्हवसनोपेतस्तस्थौतत्रश्रियाज्वलन् ॥ ॥ १५ ॥ प्रतिकर्मचरामस्यकारयामासवीर्यवान् ॥ लक्ष्मणस्यचलक्ष्मीवानिक्ष्वाकुकुलवर्धनः ॥ १६ ॥ प्रतिकर्मचसीतायाःसर्वादशरथस्त्रियः ॥ आत्मनैवतदाचक्रुर्मनस्विन्योमनोहरं ॥ १७ ॥ ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभनं ॥ चकारयत्नात्कौसल्याप्रहृष्टापुत्रवत्सला ॥ १८ ॥ ततःशत्रुघ्नवचनात्सुमंत्रोनामसारथिः ॥ योजयित्वाभिचक्रामरथंसर्वांगशोभनं ॥ १९ ॥ अग्न्यर्कामलसंकाशंदिव्यंदृष्ट्वारथंस्थितम् ॥ आरुरोहमहाबाहूरामःपरपुरंजयः ॥ २० ॥ सुग्रीवोहनुमांश्चैवमहेंद्रसदृशद्युती ॥ स्नातौदिव्यनिभैर्वस्त्रैर्जग्मतुःशुभकुंडलौ ॥ २१ ॥ सर्वाभरणजुष्टाश्चययुस्ताःशुभकुंडलाः ॥ सुग्रीवपत्न्यःसीताचद्रष्टुंनगरमुत्सुकाः ॥ २२ ॥ अयोध्यायांचसचिवाराज्ञोदशरथस्यच ॥ पुरोहितंपुरस्कृत्यमंत्रयामासुरर्थवत् ॥ २३ ॥

चक्राम समीपमाजगाम ॥ १९ ॥ २० ॥ दिव्यनिभैर्दिव्यकांतिभिः वस्त्रैर्युक्तौजग्मतुः ॥ रथस्थं राममनुजग्मतुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अयोध्यायांचेति तस्मिन्नंतरेइत्यादिः ॥ पुरोहितं वसिष्ठं ॥ अर्थवत् प्रयोजनोत्तमवत् ॥ रामाभिषेकोपयुक्तमशेषविचारंचक्रुरित्यर्थः ॥ २३ ॥

तदेवाह ॥ अशोकइत्यादि ॥ अशोकादयोरामवृद्ध्यर्थं नगरस्यच वृत्त्यर्थंसंगताः मंत्रयन्नमंत्रयन् ॥ २४ ॥ तदेवाह ॥ सर्वमेवेति ॥ कर्तुमर्हथेतिभृत्यान्प्रत्युक्तिः ॥२५ ॥ मंत्रिणः पुरोहितश्चैवंसंदिश्यनिर्ययुः ॥ २६॥२७ ॥ लक्ष्मणोव्यजनं तालवृंतमयं ॥२८ ॥ अपरं श्वेतंवालव्यजनं विभीषणोजगृहे ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नवनागसहस्राणि नवसहस्रसंख्याकगजानित्यर्थः॥३२॥ शंखशब्दप्रणादैः शंखशब्दैः जनानांहर्षप्रणादैश्चेत्यर्थः ॥तदुक्तंपाद्मे ॥ आगतोरावणद्वेषीकुंभकर्णखरांतकः ॥ अतिकायेंद्र

अशोकोविजयश्चैवसिद्धार्थश्चसमाहिताः॥ मंत्रयन्रामवृद्ध्यर्थंवृत्त्यर्थंनगरस्यच ॥ २४॥ सर्वमेवाभिषेकार्थंजयार्हस्यमहात्मनः॥ कर्तुमर्हथरामस्ययद्यन्मंगलपूर्वकं॥ २५॥ इतितेमंत्रिणःसर्वेसंदिश्यचपुरोहितः॥ नगरान्निर्ययुस्तूर्णंरामदर्शनबुद्धयः॥ २६॥ हरियुक्तंसहस्राक्षोरथमिंद्रइवानघः॥ प्रययौरथमास्थायरामोनगरमुत्तमम्॥ २७॥ जग्राहभरतोरश्मींच्छत्रुघ्नश्छत्रमाददे॥ लक्ष्मणोव्यजनंतस्यमूर्ध्निसंवीजयंस्तदा॥ २८॥ श्वेतंचवालव्यजनंजगृहेपरितःस्थितः॥ अपरंचंद्रसंकाशंराक्षसेंद्रोविभीषणः॥ २९॥ ऋषिसंघैस्तदाकाशेदेवैश्चसमरुद्गणैः॥ स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः॥ ३०॥ ततःशत्रुंजयंनामकुंजरंपर्वतोपमम्॥ आरुरोहमहातेजाःसुग्रीवःप्लवगर्षभः॥ ३१॥ नवनागसहस्राणिययुरास्थायवानराः॥ मानुषंविग्रहंकृत्वासर्वाभरणभूषिताः॥ ३२॥ शंखशब्दप्रणादैश्चदुंदुभीनांचनिस्वनैः॥प्रययौपुरुषव्याघ्रस्तांपुरींहर्म्यमालिनीम्॥३३॥ददृशुस्तेसमायांतंराघवंसपुरःसरम्॥विराजमानंवपुषारथेनातिरथंतदा॥ ३४॥ तेवर्धयित्वाकाकुत्स्थंरामेणप्रतिनंदिताः॥ अनुजग्मुर्महात्मानंभ्रातृभिःपरिवारितं॥ ३५॥ अमात्यैर्ब्राह्मणैश्चैवतथाप्रकृतिभिर्वृतः॥ श्रियाविरुरुचेरामोनक्षत्रैरिवचंद्रमाः॥ ३६॥

जिच्छेत्तामहर्षिजनरक्षकः ॥ समाप्तदेवताकार्यःसीतेशोलक्ष्मणानुजः ॥ सत्यैकनिरतःशास्तापरदारसहोदरः ॥ सुग्रीवराज्यदोधन्वीरावणानुजराज्यदः ॥ शरणागतसंत्राताधर्मस्थापनतत्परः ॥ रामोदाशरथिःश्रीमान्भगवान्भरताग्रजः ॥ शरण्योरामइत्येवंशुश्रुवेकाहलध्वनिरिति ॥ ३३ ॥ ते नागराः ॥ ३४ ॥ तेनागराः वर्धयित्वा आशीर्भिरितिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६॥

तूर्यैस्तूर्यवादकैः ॥ स्वस्तिकश्च तालवदेवकरतलधार्यः ॥ मंगलानि प्रव्याहरद्भिरित्यन्वयः ॥ ३७ ॥ अक्षतादिकं मंगलार्थंजातरूपमक्षतं संपादितहरिद्रादिवर्णविशेषमित्यर्थः॥ अक्षतादीनांपुरतोयानं तद्ग्राहिपुरुषद्वारा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अभ्युच्छ्रयन् अभ्युदश्रयन् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पितुर्भवनमासाद्य तत्रमहात्मनः सुग्रीवादीन्मुख्यान्प्रवेश्य कौशल्याद्याअभिवादय वानरैरितिशेषः इतिभरतमब्रवीदितिसंबंधः ॥ तत्रपूर्वंसुग्रीवादिप्रवेशबीजमुक्तंपाद्मे ॥ स्वंश्रीमद्भवनंरामोभक्तपादाब्जरेणुभिः ॥

सपुरोगामिभिस्तूर्यैस्तालस्वस्तिकपाणिभिः॥प्रव्याहरद्भिर्मुदितैर्मंगलानिवृतोययौ॥३७॥अक्षतंजातरूपंचगावःकन्याःसहद्विजाः॥ नरामोदकहस्ताश्चरामस्यपुरतोययुः॥३८॥ सख्यंचरामःसुग्रीवेप्रभावंचानिलात्मजे ॥ वानराणांचतत्कर्मह्याचचक्षेऽथमंत्रिणाम् ॥३९॥श्रुत्वाचविस्मयंजग्मुरयोध्यापुरवासिनः॥वानराणांचतत्कर्मराक्षसानांचतद्बलम् ॥४०॥ द्युतिमानेतदाख्यायरामोवानरसंयुतः॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णामयोध्यांप्रविवेशसः॥४१॥ ततोह्यभ्युच्छ्रयन्पौराःपताकाश्चगृहेगृहे॥ऐक्ष्वाकाध्युषितंरम्यमाससादपितुर्गृहम्॥४२॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रोभरतंधर्मिणांवरं॥ अर्थोपहितयावाचामधुरंरघुनंदनः॥४३॥ पितुर्भवनमासाद्यप्रवेश्यचमहात्मनः॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयीमभिवादय॥४४॥तच्चमद्भवनंश्रेष्ठंसाशोकवनिकंमहत्॥ मुक्तावैदूर्यसंकीर्णंसुग्रीवायनिवेदय॥४५॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभरतःसत्यविक्रमः॥ हस्तेगृहीत्वासुग्रीवंप्रविवेशतमालयं॥ ४६॥ ततस्तैलप्रदीपांश्चपर्यंकास्तरणानिच॥ गृहीत्वाविविशुःक्षिप्रंशत्रुघ्नेनप्रचोदिताः ॥ ४७॥ उवाचचमहातेजाःसुग्रीवंराघवानुजः॥ अभिषेकायरामस्यदूतानाज्ञापयप्रभो ॥ ४८॥

शुद्धीकर्तुमनाराजाहनूमंतमकल्मषं ॥ विभीषणंचसुग्रीवंगृहंप्रावेशयत्तदेति ॥ आपाततस्तु कौशल्यादिप्रणामकरणंफलमितिभाति ॥ आंतरंमुख्यंतु पाद्मोक्तंबोध्यं ॥ पूर्वंतुरामेणएकांतएवतद्वंदनंकृतं नतुसर्वसमक्षमितिगम्यते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ततःशत्रुघ्नेनप्रचोदिताराजभवनरक्षकाअभ्यंतरं प्रदेशप्रदर्शनार्थं तैलप्रदीपान्गृहीत्वा भरतसुग्रीवयोःपुरःप्रविविशुः ॥ ४७ ॥ उवाचेति रामभवनप्रदर्शनानंतरमितिशेषः ॥ राघवानुजः भरतः ॥ ४८ ॥

चतुर्णां चतुःसागरगामिनां जांबवदादीनां ॥ ४९ ॥ चतुर्णां सागरांभसां तैःपूर्णैर्घटैःसहिताःप्रत्यूषसमये यथाऽस्मान्प्रतीक्षध्वं प्रतीक्षिष्यध्वं तथाकुरुतेतियोजना ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ जांबवांश्चेति ॥ अत्रचकारैःसुषेणगवयादिपंचशतवानरपरिग्रहः ॥ तद्वक्ष्यति नदीशतानांपंचानामिति ॥ अतएवसुषेणगवययोः समुद्रजलाहर्तृत्वेनवक्ष्यमा

सोवर्णान्वानरेंद्राणांचतुर्णांचतुरोघटान्॥ददौक्षिप्रंससुग्रीवःसर्वरत्नविभूषितान्॥४९॥तथाप्रत्यूषसमयेचतुर्णांसागरांभसां॥पूर्णैर्घटैःप्रतीक्षध्वंतथाकुरुतवानराः॥५०॥एवमुक्तामहात्मानोवानरावारणोपमाः॥उत्पेतुर्गगनंशीघ्रंगरुडाइववशीघ्रगाः॥५१॥जांबवांश्चहनूमांश्चवेगदर्शीचवानरः॥ऋषभश्चैवकलशाजलपूर्णानथानयन्॥५२॥नदीशतानांपंचानांजलंकुंभैरुपाहरन्॥पूर्वात्समुद्रात्कलशंजलपूर्णमथानयत्॥५३॥सुषेणःसत्त्वसंपन्नःसर्वरत्नविभूषितं॥ऋषभोदक्षिणात्तूर्णंसमुद्राज्जलमानयत्॥५४॥रक्तचंदनकर्पूरैःसंवृतंकांचनंघटम्॥गवयःपश्चिमात्तोयमाजहारमहार्णवात्॥५५॥रत्नकुंभेनमहताशीतमारुतविक्रमः॥उत्तराच्चजलंशीघ्रंगरुडानिलविक्रमः॥५६॥आजहारसधर्मात्मानिलःसर्वगुणान्वितः॥ततस्तैर्वानरश्रेष्ठैरानीतंप्रेक्ष्यतज्जलं॥५७॥अभिषेकायरामस्यशत्रुघ्नःसचिवैःसह॥पुरोहितायश्रेष्ठायसुदृढव्रश्वन्यवेदयत्॥५८॥ततःसप्रयतोवृद्धोवसिष्ठोब्राह्मणैःसह॥रामंरत्नमयेपीठेससीतंसंन्यवेशयत्॥५९॥वसिष्ठोविजयश्चैवजाबालिरथकाश्यपः॥कात्यायनोगौतमश्चवामदेवस्तथैवच॥६०॥अभ्यषिंचन्नरव्याघ्रंप्रसन्नेनसुगंधिना॥सलिलेनसहस्राक्षंवसवोवासवंयथा॥६१॥

णेननविरोधः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥५४ ॥५५ ॥ ५६ ॥ आनिलोहनूमान् ॥ तत्रसिद्धं नदीतीर्थसागराणांजलं॥ ५७ ॥ श्रेष्ठाय पुरोहिताय वसिष्ठाय ॥ ५८ ॥ प्रयतः प्रयत्नवान् ॥ रत्नमयेपीठे रत्नसिंहासने ससीतं सीतासहितं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ प्रसन्नेन निर्मलेन सकलवैदिकमंत्रमंत्रितत्वादतिपवित्रेणच सलिलेन नरव्याघ्रमभ्यषिंचन् ॥ ६१ ॥

ऋत्विग्भिरित्यादि ॥अत्रवसिष्ठादयः प्रयोजककर्तारः ॥ कन्याभिः षोडशसंख्याभिः ॥ अभ्यषिंचन् अभ्यषेचयन् ॥ ते वसिष्ठादयः नैगमावणिजः ॥६२॥ नभसिस्थितैः सर्वदेवसहितैर्लोकपालदैवतैः सर्वौषधिरसैरभ्यषेचयन्वसिष्ठादयः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अन्ववायोवंशः येनकिरीटेन मनुरभिषिक्तोयुक्तः ॥ येनवसिष्ठेन तद्वंशे राजानउच्यमानगुणायांसभायामभिषेचिताः ॥ ६५ ॥ तस्यांसभायां पीठे दीप्ततेजसंरामं कल्पयित्वोपवेश्य यथाविध्यभिषिच्य ॥ ६६ ॥ पश्चादभिषेकानंतरं तेनकिरीटेन तेनव

ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैःपूर्वंकन्याभिर्मंत्रिभिस्तथा॥ योधैश्चैवाभ्यषिंचंस्तेसंप्रहृष्टैःसनैगमैः॥६२॥सर्वौषधिरसैश्चापिदैवतैर्नभसिस्थितैः॥चतुर्भिर्लोकपालैश्चसर्वैर्देवैश्चसंगतैः॥६३॥ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वंकिरीटंरत्नशोभितं॥अभिषिक्तःपुरायेनमनुस्तंदीप्ततेजसम्॥६४॥तस्यान्ववायेराजानःक्रमाद्येनाभिषेचिताः॥सभायांहेमकक्ष्यायांशोभितायांमहाधनैः॥६५॥रत्नैर्नानाविधैश्चैवचित्रितायांसुशोभनैः॥नानारत्नमयेपीठेकल्पयित्वायथाविधि॥६६॥किरीटेनततःपश्चाद्वसिष्ठेनमहात्मना॥ऋत्विग्भिर्भूषणैश्चैवसमयोक्ष्यतराघवः॥६७॥छत्रंतस्यचजग्राहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभं॥श्वेतंचवालव्यजनंसुग्रीवोवानरेश्वरः॥६८॥अपरंचंद्रसंकाशंराक्षसेंद्रोविभीषणः॥मालांज्वलंतींवपुषाकांचनींशतपुष्करां॥राघवायददौवायुर्वासवेनप्रचोदितः॥६९॥सर्वरत्नसमायुक्तंमणिभिश्चविभूषितं॥मुक्ताहारंनरेंद्रायददौशक्रप्रचोदितः॥७०॥प्रजगुर्देवगंधर्वानन्नृतुश्चाप्सरोगणाः॥अभिषेकेतदर्हस्यतदारामस्यधीमतः॥७१॥भूमिःसस्यवतीचैवफलवंतश्चपादपाः॥गंधवंतिचपुष्पाणिबभूवूराघवोत्सवे॥७२॥सहस्रशतमश्वानांधेनूनांचगवांतथा॥ददौशतदृषान्पूर्वंद्विजेभ्योमनुजर्षभः॥७३॥

सिष्ठेन राघवः समयोक्ष्यत संयुक्तःकृतः॥ ऋत्विग्भिश्च भूषणैःसंयुक्तःकृतः॥ आर्षोलृङ्॥६७॥६८॥ शतपुष्करां शतपद्मनिर्मितां॥६९॥ शक्रप्रचोदितइति वायुरित्यनुकृष्यते॥ वायुद्वारादिव्यां स्त्रीयांकांचनमालां मुक्ताहारंचभगवान्मघेंद्रोददावित्यर्थः॥७०॥ तदर्हस्य देवगीतनृत्ताद्यर्हस्य अभिषेकेसतीत्यर्थः॥७१॥७२॥ सहस्रशतं लक्षं॥ धेनूनां गवां नवप्रसूतगवामित्यर्थःशतशब्दोऽनंतवाचीवा॥७३॥

पूर्वगवादिदानानिकृत्वा तदनंतरंभूयसीत्वेन त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यंददौ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अवेक्षमाणा तत्कृतमुपकारंचिंतयंती ॥ प्रददौ प्रदातुमियेषेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ आत्मनःकंठाद्धारमवमुच्य दित्सया भर्त्रनुमतये भर्तारमवैक्षत ॥ ७९ ॥ ८० ॥ अथभर्त्रनुमत्यनंतरं सावायुपुत्रायददाविति शेषः ॥ ८१ ॥ तत्रहेतुः पौरुषादितेजआदि

त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः॥ नानाभरणवस्त्राणिमहार्हाणिचराघवः ॥ ७४ ॥ अर्करश्मिप्रतीकाशांकांचनींमणिविग्रहां॥ सुग्रीवायस्रजंदिव्यांप्रायच्छन्मनुजाधिपः॥ ७५ ॥ वैदूर्यमयचित्रेचचंद्ररश्मिविभूषिते ॥ वालिपुत्रायधृतिमानंगदायांगदेददौ॥ ७६ ॥ मणिप्रवरजुष्टंतमुक्ताहारमनुत्तमं॥ सीतायैप्रददौरामश्चंद्ररश्मिसमप्रभं ॥ ७७॥ अरजेवाससीदिव्येशुभान्याभरणानिच॥ अवेक्षमाणावैदेहीप्रददौवायुसूनवे ॥ ७८ ॥ अवमुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनंदिनी ॥ अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंचमुहुर्मुहुः ॥ ७९ ॥ तामिंगितज्ञःसंप्रेक्ष्यवभाषेजनकात्मजाम् ॥ प्रदेहिसुभगेहारंयस्यतुष्टासिभामिनि ॥ ८० ॥ अथसावायुपुत्रायतंहारमसितेक्षणा ॥ ८१ ॥ तेजोधृतिर्यशोदाक्ष्यंसामर्थ्यंविनयोनयः॥ पौरुषंविक्रमोबुद्धिर्यस्मिन्नेतानिनित्यदा ॥ ८२ ॥ हनूमांस्तेनहारेणशुशुभेवानरर्षभः॥ चंद्रांशुचयगौरेणश्वेताभ्रेणयथाचलः॥ ८३ ॥ सर्ववानरदृद्धाश्चयेचान्येवानरोत्तमाः॥ वासोभिर्भूषणैश्चैवयथार्हंप्रतिपूजिताः॥ ८४ ॥ विभीषणोथसुग्रीवोहनूमाञ्जांबवांस्तथा ॥ सर्ववानरमुख्याश्चरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ ८५ ॥ यथार्हंपूजिताःसर्वेकामैरत्नैश्चपुष्कलैः॥ प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथागतं ॥ ८६ ॥ ततोद्विविदमैंदाभ्यांनीलायचपरंतपः॥ सर्वान्कामगुणान्वीक्ष्यप्रददौवसुधाधिपः॥ ८७ ॥ दृष्ट्वासर्वेमहात्मानस्ततस्तेवानरर्षभाः॥ विसृष्टाःपार्थिवेंद्रेणकिष्किंधांसमुपागमन् ॥ ८८ ॥

श्च यत्र हनूमति नित्यदानित्यं आर्षोदाप्रत्ययः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कामैःस्रक्चंदनान्नपानाद्यैः ॥ ८६ ॥ वीक्ष्य मैंदद्विविदनीलान्दृष्ट्वा तेभ्यः सर्वान्कामगुणान् अत्युत्तमान्वस्त्रादीन्ददौ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

॥ ८९ ॥ लब्ध्वाकुलधनमिति ॥ स्वकुलधनं लंकाराज्यमित्यर्थः ॥ यत्तुइक्ष्वाकुकुलदैवतरंगविमानमिति तन्न पाद्मेवतारसमाप्तिसमयेतद्दानस्योक्तत्वात् ॥ तथाच तत्रविभीषणंप्रति रामवचनं ॥ यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी ॥ तावद्रमस्वराज्यस्थःकालेममपदंव्रज ॥ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैस्वविश्लेषासहिष्णवे ॥ श्रीरंगस्वामिनंस्वार्चामिक्ष्वाकुकुलदैवतम् ॥ रंगंविमानमादायलंकांप्रायाद्विभीषणइति ॥ ९० ॥ शासन् दुष्टनियहंकुर्वन् शशास पालयामास ॥ ९१ ॥ चतुरंग बलेनसह पूर्वराजाध्युषितामिमांगां मयासहातिष्ठ ॥ पूर्वराजामन्वाद्यस्तैरध्युषितां पालितां ॥ कीदृशमास्थानंमयाभुवःकर्तव्यं भवतासहेत्यत्राह तुल्यमित्यादि ॥ पुरस्तान्महाराज्याभिषेका

सुग्रीवोवानरश्रेष्ठोदृष्ट्वारामाभिषेचनं॥ पूजितश्चैवरामेणकिष्किंधांप्राविशत्पुरीम्॥ ८९ ॥ विभीषणोपिधर्मात्मासहतैर्नैर्ऋतर्षभैः॥ लब्ध्वाकुलधनंराजालंकांप्रायान्महायशाः॥ ९० ॥ सराज्यमखिलंशासन्निहतारिर्महायशाः ॥ राघवःपरमोदारोशशासपरयामुदा॥ उवाचलक्ष्मणंरामोधर्मज्ञंधर्मवत्सलः ॥ ९१ ॥ आतिष्ठधर्मज्ञमयासहेमांगांपूर्वराजाध्युषितांबलेन ॥ तुल्यंयथात्वंपितृभिःपुरस्तात्तैर्यौवराज्येधुरमुद्वहस्व ॥ ९२ ॥ सर्वात्मनापर्यनुनीयमानोयदानसौमित्रिरुपैतियोगम्॥ नियुज्यमानोभुवियौवराज्येततोभ्यषिंचद्भरतंमहात्मा॥ ९३ ॥ पौंडरीकाश्वमेधाभ्यांवाजिमेधेनचासकृत्॥ अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैरयजत्पार्थिवात्मजः॥ ९४ ॥ राज्यंदशसहस्राणिप्राप्यवर्षाणिराघवः॥ दशाश्वमेधानाजह्रेसदश्वान्भूरिदक्षिणान्॥ ९५ ॥ आजानुलंबिबाहुःसमहावक्षाःप्रतापवान्॥ लक्ष्मणानुचरोरामःशशासपृथिवीमिमां॥ ९६ ॥

त्पूर्वं पितृभिः स्वपितृभिस्तुल्यंयथाभवतितथातैर्यायौवराज्येधूर्धृता तांधुरमुद्वहस्व ॥ आत्मनासहवनवासेदुःखानुभवाद्राज्ये सहसुखानुभवार्थं लक्ष्मणंप्रति यौवराज्यप्रार्थनेतिभावः॥ ९२ ॥ सर्वात्मनापर्यनुनीयमानः ॥ ज्येष्ठे भरतेविद्यमानेऽहंयौवराज्यानर्हइति निषेधेक्रियमाणेपि पुनःपुनः अनुनीयमानइत्यर्थः ॥ नियुज्यमानोपीति ॥ न्यायप्राप्तस्वीययौवराज्येन भरतेनानुनीयमानोपि योगं यौवराज्यसंसर्गं नोपैति नेच्छति ततोभरतंयौवराज्येभ्यषेचयत् ॥ ९३ ॥ पौंडरीकाश्वमेधेत्यादिरुत्तरकांडार्थसंक्षेपः ॥ पौंडरीकाश्वमेधाभ्यामितिसामान्यतउक्ता तत्रैवविशेषमाह ॥ वाजिमेधेनचासकृदिति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

॥९७॥९८॥९९॥१००॥ वर्षसहस्राणिआसन् जनाइतिशेषः ॥१०१॥१०२॥१०३॥१०४॥ आर्षं ऋषिर्वेदस्तत्संबंधि वेदोपबृंहणमितियावत् ॥ पुरापुरातनं ॥१०५॥

राघवश्चापिधर्मात्माप्राप्यराज्यमनुत्तमं ॥ ईजेबहुविधैर्यज्ञैःससुतभ्रातृबांधवः ॥ ९७ ॥ नपर्यदेवन्विधवानचव्यालकृतंभयं ॥ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ ९८ ॥ निर्दस्युरभवल्लोकोनानर्थकश्चिदस्पृशत् ॥ नचस्मवृद्धाबालानांप्रेतकार्याणिकुर्वते ॥ ॥ ९९ ॥ सर्वमुदितमेवासीत्सर्वोधर्मपरोभवत् ॥ राममेवानुपश्यंतोनाभ्यहिंसन्परस्परम् ॥ १०० ॥ आसन्वर्षसहस्राणितथापुत्रस हस्रिणः॥ निरामयाविशोकाश्चरामेराज्यंप्रशासति॥ १०१॥ नित्यमूलानित्यफलास्तरवस्तत्रपुष्पिताः॥ कामवर्षीचपर्जन्यःसुखस्प र्शश्चमारुतः॥ १०२॥ स्वकर्मसुप्रवर्तंतेतुष्टाःस्वैरेवकर्मभिः॥ आसन्प्रजाधर्मपरारामेशासतिनानृताः॥१०३॥ सर्वेलक्षणसंपन्नाः सर्वेधर्मपरायणाः॥ दशवर्षसहस्राणिरामोराज्यमकारयत्॥ १०४॥ धर्म्यंयशस्यमायुष्यंराज्ञांचविजयावहं ॥ आदिकाव्यमिदंचा र्षंपुरावाल्मीकिनाकृतं॥ १०५॥ यःशृणोतिसदालोकेनरःपापात्प्रमुच्यते॥ पुत्रकामश्चपुत्रान्वैधनकामोधनानिच॥१०६॥ लभते मनुजोलोकेश्रुत्वारामाभिषेचनं॥ महाविजयतेराजारिपूंश्चाप्यधितिष्ठति ॥ १०७॥ राघवेणयथामातासुमित्रालक्ष्मणेनच ॥ भर तेनचकैकेयीजीवपुत्रास्तथास्त्रियः ॥ १०८ ॥ श्रुत्वारामायणमिदंदीर्घमायुश्चविंदति ॥ रामस्यविजयंचेमंसर्वमक्लिष्टकर्मणः ॥ ॥ १०९ ॥ शृणोतियइदंकाव्यंपुरावाल्मीकिनाकृतं॥ श्रद्दधानोजितक्रोधोदुर्गाण्यतितरत्यसौ॥ ११० ॥ समागम्यप्रवासांतेरमंतेस ह्बांधवैः॥ शृण्वंतियइदंकाव्यंपुरावाल्मीकिनाकृतं॥ १११ ॥ तेप्रार्थितान्वरान्सर्वान्प्राप्नुवंतीहराघवात् ॥ श्रवणेनसुराःसर्वेप्रीयंतेसं प्रशृण्वताम्॥ ११२॥

॥ १०६ ॥ रामाभिषेचनं तदवधिकमित्यर्थः ॥ रिपूनधितिष्ठति तान्विजयतेइत्यर्थः ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ १११ ॥ संप्रशृण्वतामितिपाठः ॥ ११२ ॥

विनायकाः विघ्नकारिणोदेवगणविशेषाः ॥ ११३॥ स्त्रियोरजस्वलाः शुद्धस्नानानंतरंषोडशदिनावधि ॥११४॥११५ ॥ सदेत्यनेनकालत्रयेपीत्यर्थः ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ॥११८ ॥ येऋषिणाकृतां मुनिनाकृतां रामस्यसंहितां रामायणमित्यर्थः ॥ लिखंतिच चात्शृण्वंति॥ त्रिविष्टपे ब्रह्मलोके ॥ शृण्वन्रामायणंभक्त्यायःपादंपदमेववा ॥ सया

विनायकाश्चशाम्यंतिगृहेतिष्ठतियस्यवै ॥ विजयेतमहींराजाप्रवासीस्वस्तिमान्भवेत् ॥ ११३॥ स्त्रियोरजस्वलाःश्रुत्वापुत्रान्सूयु रनुत्तमान्॥ पूजयंश्चपठंश्चैवमितिहासंपुरातनम् ॥ ११४॥ सर्वपापैःप्रमुच्येतदीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ प्रणम्यशिरसानित्यंश्रोतव्यं क्षत्रियैर्द्विजात्॥ ऐश्वर्यंपुत्रलाभश्चभविष्यतिनसंशयः॥ ११५॥ रामायणमिदंकृत्स्नंशृण्वतःपठतःसदा॥ प्रीयतेसततंरामःसहिवि ष्णुःसनातनः॥ ११६॥ आदिदेवोमहाबाहुर्हरिर्नारायणःप्रभुः॥ एवमेतत्पुरावृत्तमाख्यानंभद्रमस्तुवः॥ प्रव्याहरतविस्रब्धंबलंविष्णोः प्रवर्धताम्॥ ११७॥ देवाश्चसर्वेतुष्यंतिग्रहणाच्छ्रवणात्तथा॥ रामायणस्यश्रवणेतृप्यंतिपितरःसदा॥ ११८॥ भक्त्यारामस्ययेचेमांसंहि तामृषिणाकृतां॥ येलिखंतीहचनरास्तेषांवासस्त्रिविष्टपे॥ ११९ ॥ कुटुंबवृद्धिंधनधान्यवृद्धिंस्त्रियश्चमुख्याःसुखमुत्तमंच ॥ श्रुत्वाशुभं काव्यमिदंमहार्थंप्राप्नोतिसर्वांभुविचार्थसिद्धिं ॥ १२० ॥ आयुष्यमारोग्यकरंयशस्यंसौभ्रातृकंवृद्धिकरंशुभंच ॥ श्रोतव्यमेतन्नि यमेनसद्भिराख्यानमोजस्करमृद्धिकामैः॥ १२१॥ हरिःओंम्॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेयुद्धकांडेचतुर्विंशत्सहस्रिकायांसं हितायां सर्वजनपरिवृतस्यराजाधिराजस्य श्रीरामभद्रस्यपट्टाभिषेकभद्राख्यानंनामत्रिंशदधिकशततमःसर्गः॥ १३० ॥ ७ ॥

तिब्रह्मणःस्थानंब्रह्मणापूज्यतेसदेतिवचनात् ॥ अत्रफलश्रुतिश्लोकाः कतकव्याख्यानेनोपलभ्यंते ॥ १२० ॥ १२१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलके वाल्मीकीयेआदिकाव्येयुद्धकांडेत्रिंशदधिकशततमःसर्गः ॥ १३० ॥ कतकरीत्याएकविंशाधिकशततमःसर्गः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

निर्मलंकृतकक्षोदादपिरामायणार्णवम् ॥ अत्यंतंनिर्मलंचक्रेरामःस्वमतिवाससा ॥१॥ भट्टनागेशपूज्येनसेतुःश्रीरामशर्मणा ॥कृतःसर्वोपकृतयेश्रीमद्रामायणांबुधौ॥२॥युद्धेह

इतिश्रीगोमतीतीरनैमिषारण्याश्वमेधसप्ततंतुवाटगतमुनींद्रद्विजेंद्रादिवसुधाधिपेंद्रपरिवृतस्यमुनिवृंदारकवृंदवंद्यमानकोरकाकार चरणयुगलस्य सद्भ्रातृसन्मित्रसन्मंत्रिसहितस्यसाकेतपुरवराधीश्वरस्य दीनानांदैन्यहरणउदीर्णवीर्योत्सिक्तरावणवधार्थंदेवैःप्रार्थि तस्य रघुकुलतिलकसंभूतस्य श्रीसीताविशेषकस्यलक्ष्मीपतेःसाम्यांशस्य लक्ष्मीवतोराजाधिराजस्य लोकाभिरामस्यनिकटोक्तयोः श्रीरामात्मजयोः रादिकवेशिष्ययोः कुशलवयोराख्यानेश्रीमद्वाल्मीकीयेआदिकाव्ये श्रीमद्रामायणेचतुर्विंशत्सहस्रिकायांसंहिता यां श्रीमद्युद्धकांडेपंचविंशेद्विवर्तमानकथाप्रसंगःसमाप्तः॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अतःपरंउत्तरकांडं॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसा
नांवधेकृते॥ आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुम्॥ १ ॥ ॥ ७ ॥

तोदशग्रीवःसगर्वोवीतकल्मषः॥ पश्यन्रामात्मकंविश्वंस्वयंरामोबभूवह ॥२॥ युद्धेयुद्धादिभिःश्रांतान्वानरान्मनिपूज्यच ॥ स्वानंदेनास्थितोयोध्यांरामःपातुससर्वतः ॥ १ ॥

इतिश्रीवाल्मीकिरामायणेयुद्धकांडंसमाप्तम्

अथवाल्मीकिरामायणेउत्तरकांडप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीरामायनमोनमः॥ उत्तरेतूत्तरंकार्यंकृत्वायोध्यांनिजेपदे॥ स्थापयित्वास्वयंरेजेरामोनःकुलदैवतं॥१॥ अथरावणस्यब्रह्मानुग्रहजबलवैभवप्रतिपादन द्वारा तज्जेतृत्वेनभगवत्पराक्रमातिशयंप्रतिपादयितुं ब्रह्मदत्तवैभवंत्वधैवोपसंहृतमितिभगवन्महिमानंचस्तोतुमृषयःआगताइत्याह॥ प्राप्तेति॥ राक्षसानांवधेकृते॥ अनंत रं प्राप्तराज्यस्य प्राप्तराज्याभिषेकस्य समीपं मुनयआजग्मुः॥ किमर्थं राघवं प्रति नंदितुं तद्वैभवमभिष्टोतुमित्यर्थः॥ १॥ पूर्वस्यांदिशि येश्रिताः पूर्वदिशिप्रधान तयायेस्थिताइत्यर्थः॥ २॥ स्वस्तिकरआत्रेयः स्वस्त्रात्रेयः॥ ३॥ ४॥५॥ तेपि उक्तवसिष्ठादिरूपाःसप्तर्षयोप्यागताइत्यर्थः॥ तेषांस्वरूपकथनमुदीच्यांदिशीत्यादि॥

श्रीगणेशायनमः॥ प्राप्तराज्यस्यरामस्यराक्षसानांवधेकृते॥ आजग्मुर्मुनयःसर्वेराघवंप्रतिनंदितुं॥ १॥ कौशिकोथयवक्रीतोगा र्ग्योगालवएवच॥ कण्वोमेधातिथेःपुत्रःपूर्वस्यांदिशियेश्रिताः॥ २॥ स्वस्त्यात्रेयश्चभगवान्नमुचिःप्रमुचिस्तथा॥ अगस्त्योत्रिश्च भगवान्सुमुखोविमुखस्तथा॥ ३॥ आजग्मुस्तेसहागस्त्यायेश्रितादक्षिणांदिशं॥ नृषद्गुःकवषीधौम्योकौषेयश्चमहानृषिः॥ ४॥ ते प्याजग्मुःसशिष्यावैयेश्रिताःपश्चिमांदिशं॥ वसिष्ठःकश्यपोथात्रिर्विश्वामित्रःसगौतमः॥५॥ जमदग्निर्भरद्वाजस्तेपिसप्तर्षयस्तथा उदीच्यांदिशिसप्तैतेनित्यमेवनिवासिनः॥६॥ संप्राप्यैतेमहात्मानोराघवस्यनिवेशनं॥ विष्ठिताःप्रतिहारार्थंहुताशनसमप्रभाः॥७॥ वेदवेदांगविदुषोनानाशास्त्रविशारदाः॥ द्वास्थंप्रोवाचधर्मात्माअगस्त्योमुनिसत्तमः॥ ८॥ निवेद्यतांदाशरथेर्ऋषयोवयमागताः॥ प्रतिहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवचनाद्रुतम्॥ ९॥

ननुपुरोहितोवसिष्ठोनित्यंसमीपएववर्तते कोनामासौवसिष्ठोयउत्तरदिशःकश्यपादिभिःसहागतइतिचे च्छृणु यथागस्त्यस्तेजोमंडलेनक्षत्रमयेनित्यस्थितोपि योगवैभवाद्भूलोकेस्वाश्रमस्थोपि॥ तथावसिष्ठोपि ज्योतिर्मंडलेसप्तर्षिमध्यगोप्यस्ति भूलोकेचतत्रसप्तर्षिमंडलस्थ स्तैःसहागतइत्युच्यतेइतिवदंति॥ ६॥ प्रतिहारोद्वास्थस्तदर्थं तन्मुखेनरामायस्वागमननिवेदनार्थं विष्ठिताद्वारिस्थिताइत्यर्थः॥ ७॥ अवस्थानानंतरं सर्वानुमत्याऽगस्त्यो द्वास्थमुवाच॥८॥ किमुवाचतदाह॥ निवेद्यतामिति॥ तूर्णमितिमानसीत्वरा द्रुतमितिकायिकीउक्ता आश्वित्यनेन राजावसरपरीक्षाभावोविवक्षितः॥ ९॥

समीपंराघवस्याशुप्रविवेशमहात्मनः॥ नयेंगितज्ञःसहृत्तोदक्षोधैर्यसमन्वितः॥ १० ॥ सरामंदृश्यसहसापूर्णचंद्रसमद्युतिं ॥ अग
स्त्यंकथयामाससंप्राप्तमृषिसत्तमं॥ ११ ॥ श्रुत्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुबालसूर्यसमप्रभान्॥ प्रत्युवाचततोद्वास्थंप्रवेशययथासुखं ॥
॥ १२ ॥ दृष्ट्वाप्राप्तान्मुनींस्तांस्तुप्रत्युत्थायकृतांजलिः॥ पाद्यार्घ्यादिभिरानर्चगांनिवेद्यचसादरं॥ १३ ॥ रामोऽभिवाद्यप्रयतआसना
न्यादिदेशह॥ तेषुकांचनचित्रेषुमहत्सुचवरेषुच ॥ १४ ॥ कुशांतर्धानदत्तेषुमृगचर्मयुतेषुच॥ यथार्हमुपविष्टास्तेआसनेष्वृषिपुंगवाः
॥ १५ ॥ रामेणकुशलंपृष्टाःसशिष्याःसपुरोगमाः॥ महर्षयोवेदविदोरामंवचनमब्रुवन्॥ कुशलंनोमहाबाहोसर्वत्ररघुनंदन॥ १६॥
त्वांतुदिष्ट्याकुशलिनंपश्यामोहतशात्रवं॥ दिष्ट्यात्वयाहतोराजन्रावणोलोकरावणः॥ १७ ॥ नहिभारःसतेरामरावणःपुत्रपौत्रवान्
सधनुस्त्वंहिलोकांस्त्रीन्विजयेथानसंशयः॥ १८ ॥ दिष्ट्यात्वयाहतोरामरावणःपुत्रपौत्रवान्॥ दिष्ट्याविजयिनंत्वाद्यपश्यामःसहसी
तया॥ १९॥ लक्ष्मणेनचधर्मात्मन्भ्रात्रात्वद्धितकारिणा॥ मातृभिर्भ्रातृसहितंपश्यामोऽद्यवयंनृप॥ २०॥ दिष्ट्याप्रहस्तोविकटोविरू
पाक्षोमहोदरः॥ अकंपनश्चदुर्धर्षोनिहतास्तेनिशाचराः॥ २१ ॥ यस्यप्रमाणाद्विपुलंप्रमाणंनेहविद्यते ॥ दिष्ट्यातेसमरेरामकुंभक
र्णोनिपातितः॥ २२ ॥

त्वयाहतइत्युक्त्वा पुनर्विचार्याहुः ॥ पुत्रपौत्रवानपिरावणस्तेनभारः तद्वधस्तवेषत्करइत्यर्थः ॥ तदेवदर्शयति ॥ सध
नुरिति ॥ विजयेथाः विपराभ्यांजेरितिनङ् ॥ १८ ॥ १९ ॥ लक्ष्मणेनचेति ॥ अस्यार्धस्य दिष्ट्याराक्षसाहताइतिशेषः ॥ मातृभिरित्यस्य दिष्ट्येत्यादिः युक्तमितिशेषः
२० ॥ २१ ॥ यस्यप्रमाणादाकारप्रमाणात् ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४॥ दृश्यरावणवधे नतवभारस्तिरोहितरावणिवधएवतुदुष्करइत्याहुः ॥ संख्येतस्येति ॥ संख्ये तस्य रावणस्य त्वत्कर्तृकःपराभवआक्रमणमितियत्तन्नकिंचि
दपितु दिष्ट्यातिरोधानसाधनयागभंगेन द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोऽतएवहतोरावणिरिति ॥ यदिदमेवबद्धितिशेषः ॥ २५ ॥ कालस्येवालक्ष्यमभिधावतस्तस्य मुक्तः शरबंधादिकृतपर
मकृच्छ्रादितिशेषः ॥ २६ ॥ विस्मयहेतुरवध्यइति ॥ यतःसोवध्यत्वादिगुणोऽतएषच एषएवइंद्रजिद्वधोस्माकं विस्मयोविस्मयकरइत्यन्वयः ॥ तत्तस्मादिंद्रजितंहतंश्रुत्वा

त्रिशिराश्चातिकायश्चदेवांतकनरांतकौ॥ दिष्ट्यातेनिहतारामहावीर्यानिशाचराः ॥ २३ ॥ दिष्ट्यात्वंराक्षसेंद्रेणद्वंद्वयुद्धमुपागतः ॥
देवतानामवध्येनविजयंप्राप्तवानसि॥ २४ संख्येतस्यनकिंचित्तुरावणस्यपराभवः॥ द्वंद्वयुद्धमनुप्राप्तोदिष्ट्यातेरावणिर्हतः॥ २५ ॥
दिष्ट्यातस्यमहाबाहोंकालस्येवाभिधावतः॥मुक्तःसुररिपोर्वीरप्राप्तश्चविजयस्त्वया ॥ २६॥ अभिनंदामतेसर्वेसंश्रुत्येंद्रजितोवधं॥
अवध्यःसर्वभूतानांमहामायाधरोयुधि॥ २७॥ विस्मयस्त्वेषचास्माकंतंश्रुत्वेंद्रजितंहतं ॥ दत्वापुण्यामिमांवीरसौम्यामभयदक्षि
णां॥ दिष्ट्यावर्धसिकाकुत्स्थजयेनामित्रकर्षण॥ २८॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांमुनीनांभावितात्मनां ॥ विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिर
ब्रवीत्॥२९॥ भगवंतःकुंभकर्णंरावणंचनिशाचरं॥ अतिक्रम्यमहावीर्यौकिंप्रशंसथरावणिं॥३०॥ महोदरंप्रहस्तंचविरूपाक्षंचराक्ष
सं॥ मत्तोन्मत्तौचदुर्धर्षौदेवांतकनरांतकौ॥ अतिक्रम्यमहावीरान्किंप्रशंसथरावणिं॥३१॥ अतिकायंत्रिशिरसंधूम्राक्षंचनिशाचरं॥
अतिक्रम्यमहावीर्यान्किंप्रशंसथरावणिं॥३२॥कीदृशोवैप्रभावोऽस्यकिंबलंकःपराक्रमः॥केनवाकारणेनैषरावणादतिरिच्यते॥३३॥

वयंतुष्टाइतिशेषः ॥ २७ ॥ अभयदक्षिणां अभयदानं दत्वा ऋषिभ्यइतिशेषः ॥ वर्धसि वर्धसे ॥ २८ ॥ विस्मयंगत्वा रावणिवधविषयवाक्येनेतिशेषः ॥ २९ ॥ तदेवा
ह ॥ भगवंतइतिसंबोधनं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ कीदृशोस्यप्रभावादिः यतोयुष्माभिःप्रशस्यतइतिशेषः ॥ प्रभावस्तपःप्रभावः ॥ बलं शारीरं ॥ ३३ ॥

शक्यमिति ॥ यदिगुह्यंनभवति यदियुष्माभिर्वक्तुंशक्यं यदिचमयाश्रोतुंशक्यं तदाकथ्यतां श्रोतुमिच्छामिकेवलं नखलुवक्तुमाज्ञापयामि ॥ ३४ ॥ पितारावणोनबलवान्पुत्रापेक्षयेतिचकथं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेवा० आ० उत्तरकांडेप्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ अथरावणायुत्पत्तिशेषतया तत्कूटस्थपौलस्त्योत्पत्तिमाह ॥ तस्यतद्वचनमिति ॥ १ ॥ तस्यतेजआयुद्दिश्य तथावृत्तं वृत्तकथां ब्रवीमि त्वंशृणु ॥ असौरावणिःयेनकारणेनशत्रून्जघान सचशत्रुभिर्नवध्यः ॥

शक्यंयदिमयाश्रोतुंनखल्वाज्ञापयामिवः ॥ यदिगुह्यंनचेद्वक्तुंश्रोतुमिच्छामिकथ्यतां ॥ ३४ ॥ शक्रोपिविजितस्तेनकथंलब्धवरश्चसः ॥ कथंचबलवान्पुत्रोनपितातस्यरावणः ॥ ३५ ॥ कथंपितुश्चाप्यधिकोमहाहवेशक्रस्यजेताहिकथंसराक्षसः ॥ वराश्चलब्धाःकथयस्वमेद्यपप्रच्छतश्चास्यमुनींद्रसर्वम् ॥ ३६ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेआ० उ० प्रथमःसर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ कुंभयोनिर्महातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ शृणुरामतथावृत्तंतस्यतेजोबलंमहत् ॥ जघान शत्रून्यैनासौनचवध्यःसशत्रुभिः ॥ २ ॥ तावत्तेरावणस्येदंकुलंजन्मचराघव ॥ वरप्रदानंचतथातस्मैदत्तंब्रवीमिते ॥ ३ ॥ पुराकृतयुगेरामप्रजापतिसुतःप्रभुः ॥ पुलस्त्योनामब्रह्मर्षिःसाक्षादिवपितामहः ॥ ४ ॥ नानुकीर्त्यागुणास्तस्यधर्मतःशीलतस्तथा ॥ प्रजापतेः पुत्रइतिवक्तुंशक्यंहिनामतः ॥ ५ ॥ प्रजापतिसुतत्वेनदेवानांवल्लभोहिसः ॥ इष्टःसर्वस्यलोकस्यगुणैःशुभ्रैर्महामतिः ॥ ६ ॥ सतुधर्म प्रसंगेनमेरोःपार्श्वेमहागिरेः ॥ तृणबिंदाश्रमंगत्वान्यवसन्मुनिपुंगवः ॥ ७ ॥

॥ २ ॥

तत्कारणंशृणु ॥ २ ॥ तावत्प्रथमं रावणस्यकुलादिब्रवीमि पश्चाद्रावणेश्चवक्ष्यामीतिशेषः ॥ तावत्तेरावणस्येतिपाठः ॥ ३ ॥ तत्रकुलमाह ॥ पुरेति ॥ पुलस्त्योदशप्रजापतिष्वेकःपितामहइव ॥ तपोवैभवजनितनियहानुग्रहसामर्थ्यैरितिभावः ॥ ४ ॥ तदेवाह ॥ नानुकीर्त्याइति ॥ विविच्यवर्णयितुमशक्यत्वादित्यर्थः ॥ धर्मतःशीलतश्चोत्पन्नागुणाइत्यन्वयः ॥ अथप्रकारांतरेणतद्वैभवंबोधयति ॥ प्रजापतेरिति ॥ प्रजापतेःपुत्रइतिनामतएव तत्संकीर्तनतएव तद्गुणाधिक्यंवक्तुंशक्यं ॥ प्रजापतिपुत्रत्वोक्त्या तस्येवास्याप्यनंतकल्याणगुणत्वमुक्तंभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ धर्मप्रसंगेन तपःसंपादनेच्छया ॥ ७ ॥

विघ्नंकुर्वंति ॥ तृणाग्निन्यायेन नतुबुद्धिपूर्वं ॥ ८ ॥ ९ ॥ तदेवाह ॥ सर्वर्तुष्विति ॥ तंदेशमाश्रमदेशं ॥ १० ॥ वादयंत्योवीणादिकमितिशेषः ॥ लासयंत्यः नृत्यंत्यः ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदिति ॥ शापवाक्यमित्यर्थः ॥ नशृणोति नशुश्राव ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वाध्यायं वेदाध्ययनं ॥ १६ ॥ वेदश्रुतिं वेदध्वनिंश्रुत्वा कोऽधीतइतिगत्वा तपसोनि

तपस्तेपेसधर्मात्मास्वाध्यायनियतेंद्रियः ॥ गत्वाश्रमपदंतस्यविघ्नंकुर्वंतिकन्यकाः ॥ ८ ॥ ऋषिपन्नगकन्याश्चराजर्षितनयाश्चयाः ॥ क्रीडंत्योऽप्सरसश्चैवतंदेशमुपपेदिरे ॥ ९ ॥ सर्वर्तुषूपभोग्यत्वाद्रम्यत्वात्काननस्यच ॥ नित्यशःस्तास्तुतंदेशंगत्वाक्रीडंतिकन्यकाः ॥ १० ॥ देशस्यरमणीयत्वात्पुलस्त्योयत्रसद्विजः ॥ गायंत्योवादयंत्यश्चलासयंत्यस्तथैवच ॥ ११ ॥ मुनेस्तपस्विनस्तस्यविघ्नंचक्रुर्निंदिताः ॥ अथरुष्टोमहातेजाव्याजहारमहामुनिः ॥ १२ ॥ यामेदर्शनमागच्छेत्सागर्भंधारयिष्यति ॥ तास्तुसर्वाःप्रतिश्रुत्यतस्यवाक्यंमहात्मनः ॥ १३ ॥ ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तंदेशंनोपचक्रमुः ॥ तृणबिंदोस्तुराजर्षेस्तनयानशृणोतितत् ॥ १४ ॥ गत्वाश्रमपदंतत्रविचचारसुनिर्भया ॥ नचापश्यच्चसातत्रकांचिदभ्यागतांसखीं ॥ १५ ॥ तस्मिन्कालेमहातेजाःप्राजापत्योमहानृषिः ॥ स्वाध्यायमकरोत्तत्रतपसाभावितःस्वयं ॥ १६ ॥ सातुवेदश्रुतिंश्रुत्वादृष्ट्वावैतपसोनिधिं ॥ अभवत्पांडुदेहासासुव्यंजितशरीरजा ॥ १७ ॥ बभूवचसमुद्विग्नादृष्ट्वा तद्दोषमात्मनः ॥ इदंमेकिंत्विनिज्ञात्वापितुर्गत्वाश्रमेस्थिता ॥ १८ ॥ तांतुदृष्ट्वातथाभूतांतृणबिंदुरथाब्रवीत् ॥ किंत्वमेतत्त्वसदृशंधारयस्यात्मनोवपुः ॥ १९ ॥ सातुकृत्वांजलिंदीनाकन्योवाचतपोधनं ॥ नजानेकारणंतातयेनमेरूपमीदृशं ॥ २० ॥ किंतुपूर्वंगतास्म्येकामहर्षेर्भावितात्मनः ॥ पुलस्त्यस्याश्रमंदिव्यमन्वेष्टुंस्वसखीजनं ॥ २१ ॥ नचपश्याम्यहंतत्रकांचिदभ्यागतांसखीं ॥ रूपस्यतुविपर्यासं दृष्ट्वात्रासादिहागता ॥ २२ ॥

धिंदृष्ट्वाच पांडुदेहा गर्भोत्पत्त्या सुव्यंजितशरीरजा शरीराज्जायतइतिशरीरजोगर्भः सुप्रकाशितोयस्याःसा ॥ १७ ॥ तद्दोषं गर्भसंभवरूपदोषं दृष्ट्वोद्विग्नाबभूव ॥ किंत्विति दोषस्वरूपमितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥ असदृशं कन्यात्वस्यायुक्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ पूर्वंगता प्रथमंगता ॥ २१ ॥ २२ ॥

तच्चापि गर्भकारणमित्यर्थः ॥ २३ ॥ तनयांगृहीत्वा पुलस्त्यंगत्वा ॥ २४ ॥ इमांभिक्षांप्रतिगृहाण भिक्षात्वेनस्वीकुर्वित्यब्रवीत् ॥ ननूर्ध्वरेतसोमम नानयाप्रयोजनंतत्राह ॥ स्वयमुद्यतामिति ॥ उद्यतामाहृतांभिक्षांपुरस्तादप्रवेदितां भोज्यांमेनेप्रजानाथोअपिदुष्कृतकर्मणइत्युक्तेः ॥ स्वयमुद्यतेयंग्राह्यैवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्प्रतिग्रहफलमाह ॥ शुश्रू

तृणबिंदुस्तुराजर्षिस्तपसाद्योतितप्रभः ॥ ध्यानंविवेशतच्चापिअपश्यद्दृषिकर्मजं ॥ २३ ॥ सतुविज्ञायतंशापंमहर्षेर्भावितात्मनः ॥
गृहीत्वातनयांगत्वापुलस्त्यमिदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ भगवंस्तनयांमेत्वंगुणैःस्वैरेवभूषितां ॥ भिक्षांप्रतिगृहाणेमांमहर्षेस्वयमुद्यतां ॥ २५ ॥
तपश्चरणयुक्तस्यश्राम्यमाणेंद्रियस्यते ॥ शुश्रूषणपरानित्यंभविष्यतिनसंशयः ॥ २६ ॥ तंब्रुवाणंतुतद्वाक्यंराजर्षिर्धार्मिकंतदा ॥ जि
घृक्षुरब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः ॥ २७ ॥ दत्वातुतनयांराजास्वमाश्रमपदंगतः ॥ सापितत्रावसत्कन्यातोषयंतीपतिंगुणैः ॥ २८ ॥
तस्यास्तुशीलवृत्ताभ्यांतुतोषमुनिपुंगवः ॥ प्रीतःसतुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह ॥ २९ ॥ परितुष्टोस्मिसुश्रोणिगुणानांसंपदाभृशं ॥
तस्माद्देविददाम्यद्यपुत्रमात्मसमंतव ॥ उभयोर्वंशकर्तारंपौलस्त्यइतिविश्रुतं ॥ ३० ॥ यस्मात्तुविश्रुतोवेदस्त्वयेहाध्ययतोमम ॥
तस्मात्सविश्रवानामभविष्यतिनसंशयः ॥ ३१ ॥ एवमुक्तातुसादेवीप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ अचिरेणैवकालेनासूतविश्रवसंसुतं ॥ त्रिषु
लोकेषुविख्यातंयशोधर्मसमन्वितं ॥ ३२ ॥ श्रुतिमान्समदर्शीचव्रताचाररतस्तथा ॥ पितेवतपसायुक्तोअभवद्विश्रवामुनिः ॥ ३३ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रा० वा० उ० द्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथपुत्रःपुलस्त्यस्यविश्रवामुनिपुंगवः ॥ अचि
रेणैवकालेनपितेवतपसिस्थितः ॥ १ ॥ सत्यवान्शीलवान्दांतःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ सर्वभोगेष्वसंसक्तोनित्यंधर्मपरायणः ॥ २ ॥

षणपरेति ॥ २६ ॥ जिघृक्षुः यथान्यायंपाणिग्रहणपूर्वकमितिशेषः ॥ २७ ॥ तदेवोक्तं तोषयंतीपतिमिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ उभयोः मातुःपितुश्चेत्यर्थः ॥ ३० ॥ अध्ययतः अधी
यानस्य ॥ वेदोविश्रुतोगर्भहेतुरितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिरामाभिरा० वा० उ० द्वितीयःसर्गः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ अथपौलस्त्याद्विश्रवसःकुबेरोत्पत्तिः ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥

तस्यतद्दत्तं विश्रवसस्तादृशंचरित्रमित्यर्थः ॥ देववर्णिनीं देवसमानरूपांतन्नाम्नींच ॥ ३ ॥ प्रजान्वीक्षिकया प्रजानांशुभाशुभवीक्षणरूपया बुद्ध्याज्योतिःशास्त्रसिद्धया अस्योत्पादयिष्यमाणपुत्रस्य श्रेयोगुणंचिंतयन् ॥ ४ ॥ तस्यां भार्यायां ॥ ५ ॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैः शमतपःशौचादिगुणैर्युक्तमपत्यं जनयामास ॥ पितामहः वैश्रवणः पितामहः पुलस्त्यइत्यर्थः ॥ अत्रस्थाने प्रजान्वेषिकयेत्यर्धमितिकतकस्वरसः प्रजामन्विछति प्रजान्वेषिका तद्गुणागुणपर्यालोचिका ज्योतिःशास्त्रविषयाबुद्धिस्तयाअ स्यवैश्रवणस्य श्रेयोविचिंतयन्पुलस्त्यस्तस्मिन्विश्रवसःपुत्रेजाते तुष्टोबभूवेतितेनव्याख्यानात् ॥ ६ ॥ श्रेयस्करीं धनेशत्वरूपः श्रेयःप्राप्तिहेतुभूतां तपोविषयांतस्यबुद्धिंदृष्ट्वा

ज्ञात्वातस्यतुतद्दत्तंभरद्वाजोमहामुनिः ॥ ददौविश्रवसेभार्यांस्वसुतांदेववर्णिनीं ॥ ३ ॥ प्रतिगृह्यतुधर्मेणभरद्वाजसुतांतदा ॥ प्रजान्वी
क्षिकयाबुद्ध्याश्रेयोत्यस्यविचिंतयन् ॥ ४ ॥ मुदापरमयायुक्तोविश्रवामुनिपुंगवः ॥ सतस्यांवीर्यसंपन्नमपत्यंपरमाद्भुतं ॥ ५ ॥ जन
यामासधर्मज्ञःसर्वैर्ब्रह्मगुणैर्वृतं ॥ तस्मिञ्जातेतुसंदृष्टःसंबभूवपितामहः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वाश्रेयस्करींबुद्धिंधनाध्यक्षोभविष्यति ॥ नामचा
स्याकरोत्प्रीतःसार्धंदेवर्षिभिस्तदा ॥ ७ ॥ यस्माद्विश्रवसोपत्यंसादृश्याद्विश्रवाइव ॥ तस्माद्वैश्रवणोनामभविष्यत्येषविश्रुतः ॥ ८ ॥
सतुवैश्रवणस्तत्रतपोवनगतस्तदा ॥ अवर्धताहुतिहुतोमहातेजायथाऽनलः ॥ ९ ॥ तस्याश्रमपदस्थस्यबुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः ॥ चरिष्ये
परमंधर्मंधर्मोहिपरमागतिः ॥ १० ॥ सतुवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वामहावने ॥ यंत्रितोनियमैरुग्रैश्चकारसुमहत्तपः ॥ ११ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रां
तेतंतंविधिमकल्पयत् ॥ जलाशीमारुताहारोनिराहारस्तथैवच ॥ एवंवर्षसहस्राणिजग्मुस्तान्येकवर्षवत् ॥ १२ ॥

जन्मलग्नपर्यालोचनयेतिशेषः ॥ धनाध्यक्षोभविष्यति कालांतरेएवंनामाभविष्यति इतिसंदृष्टोबभूवेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ यतोविश्रवसोपत्यं रूपसादृश्याद्विश्रवाइव सइवेतिव्य वहारविषयस्तस्माद्वैश्रवणइति विश्रुतः प्रसिद्धोभविष्यतिनाम ॥ अपत्यप्रत्ययसन्नियोगेनविश्रवसोविश्रवणादेशः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तपस्तप्त्वा आलोच्य नियमैर्यंत्रितःसंजात नियमइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तंतंविधिं वक्ष्यमाणजलाशित्वादिविधिमित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथभगवत्प्रसादवैभवमाह ॥ अथप्रीतइति ॥ १३ ॥ १४ ॥ लोकपालत्वं वित्तरक्षणं वैराजनिधिनाथत्वं ॥ १५ ॥ १६ ॥ चतुर्थं चतुर्णांपूरणं ॥ १७ ॥ यमादित्रयस्ययत्पदं लोकपालपदं यत्तवेप्सितं त्वंतद्गच्छ निधीशत्वंचामुहि ॥ एवंसति त्वंशक्रादीनांचतुर्थोभविष्यसिइतिसंबंधः ॥ १८ ॥ त्रिदशैःसमतांव्रज नत्वृषिपुत्रत्वेनैवतिष्ठेत्यर्थः ॥ १९ ॥ वरद्वयं

अथप्रीतोमहातेजाःसेंद्रैःसुरगणैःसह ॥ गत्वातस्याश्रमपदंब्रह्मेदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ परितुष्टोस्मितेवत्सकर्मणानेनसुव्रत ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेवरार्हस्त्वंमहामते ॥ १४ ॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणःपितामहमुपस्थितं ॥ भगवन्लोकपालत्वमिच्छेयंलोकरक्षणं ॥ १५ ॥ अथाब्रवीद्वैश्रवणंपरितुष्टनचेतसा ॥ ब्रह्मासुरगणैःसार्धंबाढमित्येवमृषिवत् ॥ १६ ॥ अहंवैलोकपालानांचतुर्थंस्रष्टुमुद्यतः ॥ यमेंद्रवरुणानांचपदंयत्तवचेप्सितं ॥ १७ ॥ तद्गच्छवतधर्मज्ञनिधीशत्वमवाप्नुहि ॥ शक्रांवुपयमानांचचतुर्थस्त्वंभविष्यसि ॥ १८ ॥ एतच्चपुष्पकंनामविमानंसूर्यसन्निभं ॥ प्रतिगृह्णीष्वयानार्थंत्रिदशैःसमतांव्रज ॥ १९ ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामःसर्वएवयथागतं ॥ कृतकृत्यावयंतातदत्वातववरद्वयं ॥ २० ॥ इत्युक्त्वासगतोब्रह्मास्वस्थानंत्रिदशैःसह ॥ गतेपुब्रह्मपूर्वेपुदेवेष्वथनभस्तलं ॥ २१ ॥ धनेशःपितरंप्राह प्रांजलिःप्रयतात्मवान् ॥ भगवन्लब्धवानस्मिवरमिष्टंपितामहात् ॥ २२ ॥ निवासनंनमेदेवोविदधेसप्रजापतिः ॥ तंपश्यभगवन्कंचिन्निवासंसाधुमेप्रभो ॥ नचपीडाभवेद्यत्रप्राणिनोयस्यकस्यचित् ॥ २३ ॥ एवमुक्तस्तुपुत्रेणविश्रवामुनिपुंगवः ॥ वचनंप्राहधर्मज्ञश्रूयतामितिसत्तम ॥ २४ ॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः ॥ तस्याग्रेतुविशालासामहेंद्रस्यपुरीयथा ॥ २५ ॥ लंकानामपुरीरम्यानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ राक्षसानांनिवासार्थंययेंद्रस्यामरावती ॥ २६ ॥ तत्रत्वंवसभद्रंतेलंकायांनात्रसंशयः ॥ हेमप्राकारपरिखायंत्रशस्त्रसमावृता ॥ २७ ॥

निधीशत्वपुष्पकदानरूपं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ निवासनं निवासमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ यंत्रस्थैःशस्त्रैःसमावृता ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निवासयामास निवासमकरोदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ प्रमुदितैर्नैर्ऋतानांसहस्रैःसह निवेशयामासेतिसंबंधः ॥ संपूर्णा धनधान्यादिसर्वैश्वर्यपूर्णा ॥ शासनात्पालनात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अवभासन् शोभमानः ॥ अप्सरोनृत्यैर्विभूषितमालयंपुष्पकंयस्यसः ॥ ३५ ॥ इतिरामाभिरामेरामा० वाल्मीकीयेउत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लंकायांपूर्वमपिरक्षःस्थितिंश्रुत्वा विस्मितेनरामेण तेषामुत्पत्त्यादिप्रश्ने अगस्त्येनतत्प्रतिपादनंश्रुत्वेतिविस्मयमागतइत्युक्तं

रमणीयापुरीसाहिरुक्मवैदूर्यतोरणा ॥ राक्षसैःसापरित्यक्तापुराविष्णुभयार्दितैः ॥ २८ ॥ शून्यारक्षोगणैःसर्वैरसातलतलंगतैः ॥ शून्यासंप्रतिलंकासाप्रभुस्तस्यानविद्यते ॥ २९ ॥ सत्वंतत्रनिवासायगच्छपुत्रयथासुखं ॥ निर्दोषस्तत्रतेवासोनबाधस्तत्रकस्यचित् ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वासधर्मात्माधर्मिष्ठंवचनंपितुः ॥ निवासयामासतदालंकांपर्वतमूर्धनि ॥ ३१ ॥ नैर्ऋतानांसहस्रैस्तुदृष्टैःप्रमुदितैःसदा ॥ अचिरेणैवकालेनसंपूर्णांतस्यशासनात् ॥ ३२ ॥ सतुतत्रावसत्प्रीतोधर्मात्मानैर्ऋतर्षभः ॥ समुद्रपरिखायांसलंकायांविश्रवात्मजः ॥ ३३ ॥ कालेकालेतुधर्मात्मापुष्पकेणधनेश्वरः ॥ अभ्यागच्छद्विनीतात्मापितरंमातरंचहि ॥ ३४ ॥ सदेवगंधर्वगणैरभिष्टुतस्तथाप्सरोनृत्यविभूषितालयः ॥ गभस्तिभिःसूर्यइवावभासन्पितुःसमीपंप्रययौसवित्तपः ॥ ३५ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवा० उ० तृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वागस्त्येरितंवाक्यंरामोविस्मयमागतः ॥ कथमासीत्तुलंकायांसंभवोरक्षसांपुरा ॥ १ ॥ ततशिरःकंपयित्वात्रेताग्निसमविग्रहं ॥ तमगस्त्यंमुहुर्दृष्ट्वास्मयमानोभ्यभाषत ॥ २ ॥ भगवन्पूर्वमप्येषालंकासीत्पिशिताशिनां ॥ श्रुत्वेदंभगवद्वाक्यंजातोमेविस्मयःपरः ॥ ३ ॥

तत्रकिंविषयकश्रवणाद्विस्मयप्राप्तिस्तत्राह ॥ कथमिति ॥ पुरा धनदावस्थितेःपूर्वमपि रक्षसांसंभवोवस्थानादिसंभवइतियदुक्तं तत्तुकथमासीदितिविस्मयमागतः ॥ १ ॥ ततोविस्मयप्राप्त्यनंतरं मुहुःस्मयमानोविस्मयंकुर्वन् ॥ २ ॥ तदेवाह भगवन्निति ॥ पूर्वमपि विश्रवःपुत्रवैश्रवणरावणयोःपूर्वमपि लंका पिशिताशिनामावासआसीदिति भगवद्वाक्यमन्यतोऽपिरक्षःसंभवपरंश्रुत्वा मेविस्मयोजातः ॥ ३ ॥

तदेवाह ॥ पुलस्त्येति ॥ नोस्माकं अन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितः ॥ लंकाराक्षसानांनिवासार्थंनिर्मितेतिविश्रवोवाक्यानुवादेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ रावणपुत्राइंद्रजिदतिकायादयः तेभ्यस्तेबलवत्तराः ॥ किन्नुयतोविष्णुना तद्विद्रावणेयतितमितिभावः ॥ ५ ॥ पूर्वकः कूटस्थः तद्वंश्याश्चराक्षसाः कमपराधंप्राप्यविष्णुनाद्राविताः कथंचद्राविताः ॥ ६ ॥ प्राचीनरक्षःकथनेन मत्संकृतमिदंकुतूहलं भानुर्यथातमोनुदति तथानुद ॥ ७ ॥ संस्कारालंकृतं पदवाक्यार्थसंस्कारयुतं ॥ विस्मयमानः सर्वज्ञोप्येवंनाटयतीतिविस्मयः ॥ ८ ॥ अपःसृष्ट्वा भूमेरधोभागवर्तिनीरपःसृष्ट्वेत्यर्थः ॥ तत्र सलिलसंभवः प्रजापतिरभूदित्यन्वयः ॥ अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत् ॥ तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभं ॥

॥ ५॥

पुलस्त्यवंशादुद्भूताराक्षसाइतिनःश्रुतं ॥ इदानीमन्यतश्चापिसंभवःकीर्तितस्त्वया ॥ ४ ॥ रावणात्कुंभकर्णाच्चप्रहस्ताद्विकटादपि ॥ रावणस्यचपुत्रेभ्यःकिन्नुतेबलवत्तराः ॥ ५ ॥ कएषांपूर्वकोब्रह्मन्किनामाचबलोत्कटः ॥ अपराधंचकंप्राप्यविष्णुनाद्राविताःकथं ॥ ६ ॥ एतद्विस्तरतःसर्वंकथयस्वममानघ ॥ कौतूहलमिदंमह्यंनुदभानुर्यथातमः ॥ ७ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वासंस्कारालंकृतंशुभं ॥ अथविस्मयमानस्तमगस्त्यःप्राहराघवं ॥ ८ ॥ प्रजापतिःपुरास्रष्ट्वाअपःसलिलसंभवः ॥ तासांगोपायनेसत्वानस्रजत्पद्मसंभवः ॥ ९ ॥ तेसत्वाःसत्वकर्तारंविनीतवदुपस्थिताः ॥ किंकुर्महइतिभाषंतःक्षुत्पिपासाभयार्दिताः ॥ १० ॥ प्रजापतिस्तुतान्सर्वान्प्रत्याहप्रहसन्निव ॥ आभाष्यवाचायत्नेनरक्षध्वमितिमानवाः ॥ ११ ॥

॥ ५॥

तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहइतिमनूक्तेः ॥ आपोवाइदमग्रआसन् ॥ सप्रजापतिःपुष्करपर्णेसमभवत् ॥ तथा ॥ आपोवाइदमग्रेसलिलमासीत्तस्मिन्प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरत्सइमामपश्यत्तांवराहोभूत्वाहरदितिश्रुतेश्च ॥ तदेवपद्मसंभवइत्यनेनदर्शितं ॥ तासां स्वसृष्टानामपां गोपायनेरक्षणनिमित्तंसत्वान्भूतानिजंतूनित्यर्थः ॥ ९ ॥ विनीतवत्पितरिविनीताःसंतः ॥ क्षुत्पिपासाजनितभयेनार्दिताः ॥ १० ॥ प्रहसन्निव ॥ उक्तभयखिद्यमानत्वप्रजाविषयकदयावशात्प्रहासः ॥ मानवाइत्यनेन तेषामुभयदत्त्यनुग्रहःसूचितः ॥ वाचा हेसत्वानीतिवाचा ॥ आभाष्य संबोध्य यत्नेनेमाआपोरक्षध्वमिति तानिसत्वान्याह ॥ ११ ॥

तत्रतेषु भगवन्नियुक्तभूतेषुमध्ये भगवत्प्रयुक्तरक्षध्वमितिपदस्याविनाशेनावस्थापनमर्थइतिकेचनप्रपन्नाउत्तरोत्तराभिवर्धनरूपपूजनमर्थइतिपरेप्रपन्नाः ॥ तत्राद्यारक्षामेतिप्रतिवचनंदत्तवंतः परेयक्षामेति ॥ यक्षपूजायां उभयमपिलोडुत्तमवद्वचनं ॥ बुभुक्षितावुभुक्षितैरित्यस्यस्थाने भुंक्षिताभुंक्षितैरित्यार्षः अभ्यासलोपानुस्वाराभ्यां ॥ अबुभुक्षिताः पिपासिताः ॥ १२ ॥ वोयुष्माकंमध्ये ॥ १३ ॥ तत्र भगवत्सृष्टभगवद्विभक्तजातिभेदरक्षोमध्ये ॥ मधुकैटभावसुरौ ॥ १४ ॥ तपोवनगतः विरक्तःसन्नितिशेषः ॥ १५ ॥

रक्षामइतितत्रान्यैर्यक्षामइतिचापरैः ॥ भुंक्षिताभुंक्षितैरुक्तस्ततस्तानाहभूतकृत् ॥ १२ ॥ रक्षामइतियैरुक्तंराक्षसास्तेभवंतुवः ॥ यक्षामइतियैरुक्तंयक्षाएवभवंतुवः ॥ १३ ॥ तत्रहेतिःप्रहेतिश्चभ्रातरौराक्षसाधिपौ ॥ मधुकैटभसंकाशौबभूवतुररिंदमौ ॥ १४ ॥ प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्रतपोवनगतस्तदा ॥ हेतिर्दारक्रियार्थेतुपरंयत्नमथाकरोत् ॥ १५ ॥ सकालभगिनींकन्यांभयांनाममहाभयां ॥ उदावहदमेयात्मास्वयमेवमहामतिः ॥ १६ ॥ सतस्यांजनयामासहेतीराक्षसपुंगवः ॥ पुत्रंपुत्रवतांश्रेष्ठोविद्युत्केशमितिश्रुतं ॥ १७ ॥ विद्युत्केशोहेतिपुत्रःसदासार्कसमप्रभः ॥ व्यवर्धतमहातेजास्तोयमध्याइवांबुजं ॥ १८ ॥ सयदायौवनंभद्रमनुप्राप्तोनिशाचरः ॥ ततोदारक्रियांतस्यकर्तुंव्यवसितःपिता ॥ १९ ॥ संध्यादुहितरंसोथसंध्यातुल्यांप्रभावतः ॥ वरयामासपुत्रार्थंहेतीराक्षसपुंगवः ॥ २० ॥ अवश्यमेवदातव्यापरस्मैसेतिसंध्यया ॥ चिंतयित्वासुतादत्ताविद्युत्केशायराघव ॥ २१ ॥ संध्यायास्तनयांलब्ध्वाविद्युत्केशोनिशाचरः ॥ रमतेसतयासार्द्धंपौलोम्यामघवानिव ॥ २२ ॥ केनचित्त्वथकालेनरामसालंकटंकटा ॥ विद्युत्केशाद्गर्भमापघनराजिरिवार्णवात् ॥ २३ ॥

परंयत्नमेवदर्शयति ॥ सइति ॥ कालोवैवस्वतः स्वयमेवेति गत्वाप्रार्थनांकृत्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पिता प्रहेतिः ॥ १९ ॥ प्रभावतः संध्यातुल्यामितिसंबंधः ॥ संध्यादुहिता सालंकटंकटाख्या इयंचरक्षाप्राधान्येन भगवत्सृष्टत्वाद्राक्षसी ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

घनगर्भसमप्रभं जलगर्भमेघसमकांतिं॥ प्रसूता प्रसूतवती ॥ अग्निजंगर्भं अग्निविसृष्टंमाहेश्वरंगर्भमित्यर्थः ॥ विद्युत्केशरतार्थिनी विद्युत्केशेनसहरतंक्रीडामर्थयतितादृशी बभूवेतिशेषः ॥ २४ ॥ ततआत्मनःसकाशाज्जातंसुतंविसृज्यपतिनारेमे ॥ २५ ॥ २६॥२७॥ कारुण्यभावात्कारुण्ययुक्तोभावश्चित्तं तस्मात्पार्वत्याप्रेरितइतिशेषः ॥२८॥

ततःसाराक्षसीगर्भंघनगर्भसमप्रभं॥ प्रसूतामंदरंगत्वागंगागर्भमिवाग्निजं॥समुत्सृज्यतुसागर्भंविद्युत्केशरतार्थिनी॥२४॥रेमेतुसा
र्धंपतिनाविसृज्यसुतमात्मजं॥ उत्सृष्टस्तुतदागर्भोघनशब्दसमस्वनः॥ २५॥ तयोत्सृष्टःसतुशिशुःशरदर्कसमद्युतिः॥ निधायास्ये
स्वयंमुष्टिरुरोदशनकैस्तदा॥२६॥ ततोवृषभमास्थायपार्वत्यासहितःशिवः॥वायुमार्गेणगच्छन्वैशुश्रावरुदितस्वनं॥२७॥ अपश्य
दुमयासार्धंरुदंतंराक्षसात्मजं॥ कारुण्यभावात्पार्वत्याभवस्त्रिपुरसूदनः॥ २८॥ तंराक्षसात्मजंचक्रेमातुरेववयःसमं॥ अमरंचैवतं
कृत्वामहादेवोऽक्षरोव्ययः॥ २९॥ पुरमाकाशगंप्रादात्पार्वत्याःप्रियकाम्यया॥ उमयापिवरोदत्तोराक्षसीनांनृपात्मज॥३०॥ सद्यो
पलब्धिर्गर्भस्यप्रसूतिःसद्यएवच॥ सद्यएववयःप्राप्तिंमातुरेववयःसमं॥ ३१॥ ततःसुकेशोवरदानगर्वितःश्रियंप्रभोःप्राप्यहरस्य
पार्श्वतः॥ चचारसर्वत्रमहान्महामतिःखगंपुरंप्राप्यपुरंदरोयथा॥ ३२॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०चतुर्थःसर्गः॥ ४॥ ॥ ७ ॥

सुकेशंधार्मिकंदृष्ट्वावरलब्धंचराक्षसं॥ ग्रामणीर्नामगंधर्वोविश्वावसुसमप्रभः॥ १॥ तस्यदेववतीनामद्वितीयाश्रीरिवात्मजा॥ त्रि
षुलोकेषुविख्यातारूपयौवनशालिनी॥ २॥ तांसुकेशायधर्मात्मादद्यौरक्षःश्रियंयथा॥वरदानकृतैश्वर्यसातंप्राप्यपतिंप्रियं॥ ३॥

मातुरेववयःसमं मातृवयस्कमित्यर्थः ॥ २९ ॥ तदाह ॥ पार्वत्याःप्रियकाम्ययेति ॥ ३० ॥ सद्योपलब्धिरित्यार्षःसंधिः ॥ ३१ ॥ सुकेशइत्यनुवादात्तन्नामकत्वमस्यबो ध्यं ॥ खगमाकाशगं ॥ ३२ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा०वा०उ०चतुर्थःसर्गः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ वरलब्धं लब्धवरं ॥ १ ॥ २ ॥ वरदानेनकृतमैश्वर्ययस्यतं ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ अंजनादंजनाख्यदिग्गजात् ॥ अभिनिष्क्रांतउत्पन्नः ॥ किंजनयामासेत्यत्राह ॥ त्रीन्पुत्रान्जनयामासेति ॥ तान्पुत्रानितिपाठांतरं ॥ तान्प्रसिद्धान्वक्ष्यमाणान्वेत्य र्थः ॥५॥६॥ मंत्राइव ॥ उत्साहप्रभुमंत्रशक्तिमयास्त्रिमंत्राः ॥ त्रिवेदाश्च ॥ आमयत्रयंवातपित्तश्लेष्मरूपं॥ अत्रोपमाचतुष्टये स्थिरत्वतेजस्त्वित्वापरिमितसामर्थ्यहिंसकत्वा

आसीद्देववतीतुष्टाधनंप्राप्येवनिर्धनः॥ सतयासहसंयुक्तोरराजरजनीचरः॥ ४॥ अंजनादभिनिष्क्रांतःकरेणेवमहागजः॥ततःका
लेसुकेशस्तुजनयामासराघव॥ त्रीन्पुत्राञ्जनयामासत्रेताग्निसमविग्रहान्॥ ५॥ माल्यवंतंसुमालिंचमालिंचबलिनांवरं॥ त्रींस्त्रिने
त्रसमान्पुत्रान्राक्षसान्राक्षसाधिपः॥६॥ त्रयोलोकाइवाव्यग्रास्थितास्त्रयइवाग्नयः॥ त्रयोमंत्राइवात्युग्रास्त्रयोघोराइवामयाः॥७॥
त्रयःसुकेशस्यसुतास्त्रेताग्निसमतेजसः॥ विवृद्धिमगमंस्तत्रव्याधयोपेक्षिताइव॥८॥ वरप्राप्तिंपितुस्तेतुज्ञात्वैश्वर्यंतपोबलात्॥ तप
स्तप्तुंगतामेरुंभ्रातरःकृतनिश्चयाः॥ ९॥ प्रगृह्यनियमान्घोरान्राक्षसान्नृपसत्तम॥ विचेरुस्तेतपोघोरंसर्वभूतभयावहं॥ १०॥ सत्या
र्जवशमोपेतैस्तपोभिर्भुविदुर्लभैः॥ संतापयंतस्त्रीन्लोकान्सदेवासुरमानुषान्॥ ११॥ ततोविभुश्चतुर्वक्त्रोविमानवरमाश्रितः॥ सुके
शपुत्रानामंत्र्यवरदोस्मीत्यभाषत॥ १२॥ ब्रह्माणंवरदंज्ञात्वासेंद्रैर्देवगणैर्वृतं॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेवेपमानाइवद्रुमाः॥ १३॥ त
पसाराधितोदेवयदिनोदिशसेवरं॥ अजेयाःशत्रुहंतारस्तथैवचिरजीविनः॥प्रभविष्णवोभवामेतिपरस्परमनुव्रताः॥ १४॥ एवंभवि
ष्यथेत्युक्तासुकेशतनयान्विभुः॥ सययौब्रह्मलोकायब्रह्माब्राह्मणवत्सलः॥१५॥ वरंलब्ध्वातुतेसर्वेरामरात्रिंचरास्तदा॥ सुरासुरान्त्र
बाधंतेवरदानसुनिर्भयाः॥ १६॥ तैर्बध्यमानास्त्रिदशाःसर्षिसंघाःसचारणाः॥ त्रातारंनाधिगच्छंतिनिरयस्थायथानराः॥ १७॥

नि साधारणधर्माः ॥७॥ व्याधयोपेक्षिताइव उपेक्षिताः अचिकित्सिताव्याधयइवेत्यर्थः॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ दिशसे ददासि ॥ अजेयाजेतुमनर्हाः॥ प्रभविष्णवः यणार्षः प्रभवइतियावत्॥ परस्परमनुव्रताअनुरक्ताश्चभवामेत्यनुकर्षः॥१४॥ब्रह्मलोकाय तंप्राप्तुं॥ब्राह्मणवत्सलः तेषांस्वमुखजत्वाज्ज्येष्ठत्वाच्चतेषुवात्सल्यं॥१५॥१६॥१७॥

अथते माल्यवदादयः ॥ अव्ययं चिरजीविनं ॥ १८॥ ओजस्तेजोबलवतामतएव महतांदेवानां भवानेवात्मतेजसा आत्मसामर्थ्येनगृहकर्ता सत्वमस्माकमपि हृदयेप्सितंगृहंकुर्वितिसंबंधः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ द्वितीयस्तत्सदृशइत्यर्थः ॥ मध्यमेशिखरइतिसंबंधः ॥२३॥ शकुनैरपिदुष्प्रापेइत्यत्रहेतुष्टंकछिन्नचतुर्दिशि ॥२४॥

अथतेविश्वकर्माणंशिल्पिनांवरमव्ययं॥ ऊचुःसमेत्यसंहृष्टाराक्षसारघुसत्तम॥ १८॥ ओजस्तेजोबलवतांमहतामात्मतेजसा॥ गृहकर्ताभवानेवदेवानांहृदयेप्सितं॥ १९॥ अस्माकमपितावत्त्वंगृहंकुरुमहामते॥ हिमवंतमुपाश्रित्यमेरुमंदरमेववा॥ २०॥ महेश्वरगृहप्रख्यंगृहंनःक्रियतांमहत्॥ विश्वकर्माततस्तेषांराक्षसानांमहाभुजः॥ २१॥ निवासंकथयामासशक्रस्येवामरावतीं॥ दक्षिणस्योदधेस्तीरेत्रिकूटोनामपर्वतः॥ २२॥ सुवेलइतिचाप्यन्योद्वितीयोराक्षसेश्वराः॥ शिखरेतस्यशैलस्यमध्यमेंऽबुदसन्निभे॥ २३॥ शकुनैरपिदुष्प्रापेटंकछिन्नचतुर्दिशि॥ त्रिंशद्योजनविस्तीर्णाशतयोजनमायता॥ २४॥ स्वर्णप्राकारसंवीताहेमतोरणसंवृता॥ मयालंकेतिनगरीशक्याज्ञप्तेननिर्मिता॥२५॥ तस्यांवसतदुर्धर्षायूयंराक्षसपुंगवाः॥ अमरावतींसमासाद्यसेंद्राइवदिवौकसः॥२६॥ लंकादुर्गंसमासाद्यराक्षसैर्बहुभिर्वृताः॥ भविष्यथदुराधर्षाःशत्रूणांशत्रुसूदनाः॥ २७॥ विश्वकर्मवचःश्रुत्वाततस्तेराक्षसोत्तमाः॥ सहस्रानुचराभूत्वागत्वातामवसन्पुरीं॥२८॥ दृढप्राकारपरिखांहैमैर्गृहशतैर्वृतां॥ लंकामवाप्यतेहृष्टान्यवसन्रजनीचराः॥२९॥ एतस्मिन्नेवकालेतुयथाकामंचराघव॥ नर्मदानामगंधर्वीबभूवरघुनंदन॥३०॥तस्याःकन्यात्रयंह्यासीत्ह्रीश्रीकीर्तिसमद्युति॥ ज्येष्ठक्रमेणसातेषांराक्षसानामराक्षसी॥३१॥कन्यास्ताःप्रददौहृष्टापूर्णचंद्रनिभाननाः॥त्रयाणांराक्षसेंद्राणांतिस्रोगंधर्वकन्यकाः॥३२॥

॥२५॥ अमरावतींसमासाद्येति नवाक्षरपादतार्धी ॥२६॥२७॥ सहस्रमनेकेऽनुचरायेषांते सहस्रानुचराः ॥२८॥२९॥३०॥ अराक्षसी राक्षसजातिभिन्ना ॥३१॥ ३२ ॥

॥ ७॥

मात्रादत्ताः मात्रानर्मदयेळयादत्ताइत्यर्थः ॥ भगदैवतंनक्षत्रमुत्तराफाल्गुनी ॥ ३३॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ रक्षी मधुरदृग्युताक्षी ॥ यक्षी वरा यक्षीश्रेष्ठा तयोपमीयतेसायक्षीवरोपमा ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ मालेयाः इतश्चानिञइतिढक् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रशमंकराइत्यार्षः खच् ॥ ४५ ॥ इतिरामाभिरामे श्रीरा०

दत्तामात्रामहाभागानक्षत्रेभगदैवते॥ कृतदारास्तुतेरामसुकेशतनयास्तदा॥ ३३॥ चिक्रीडुःसहभार्याभिरप्सरोभिरिवामराः॥ ततोमाल्यवतोभार्यासुंदरीनामसुंदरी॥३४॥ सुतस्यांजनयामासयदपत्यंनिबोधतत्॥वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षोदुर्मुखश्चैवराक्षसः॥३५॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चमत्तोन्मत्तौतथैवच॥ अनलाचाभवत्कन्यासुंदर्यारामसुंदरी॥ ३६॥ सुमालिनोपिभार्यासीत्पूर्णचंद्रनिभानना॥ नाम्नाकेतुमतीरामप्राणेभ्योपिगरीयसी॥ ३७॥ सुमालीजनयामासयदपत्यंनिशाचरः॥ केतुमत्यांमहाराजतन्निबोधानुपूर्वशः॥ ॥ ३८॥ प्रहस्तोकंपनश्चैवविकटःकालिकामुखः॥ धूम्राक्षश्चैवदंडश्चसुपार्श्वश्चमहाबलः॥ ३९॥ संह्रादिःप्रघसश्चैवभासकर्णश्चराक्षसः॥ राकापुष्पोत्कटाचैवकैकसीचशुचिस्मिता॥ कुंभीनसीचइत्येतेसुमालेःप्रसवाःस्मृताः॥ ४०॥ मालेस्तुवसुदानामगंधर्वीरूपशालिनी॥ भार्यासीत्पद्मपत्राक्षीस्वक्षीयक्षीवरोपमा॥ ४१॥ सुमालेरनुजस्तस्यांजनयामासयत्प्रभो॥ अपत्यंकथ्यमानंतुमयात्वंशृणुराघव॥ ४२॥ अनलश्चनिलश्चैवहरःसंपातिरेवच॥ एतेविभीषणामात्यामालेयास्तेनिशाचराः॥ ४३॥ ततस्तुतेराक्षसपुंगवास्त्रयोनिशाचरैःपुत्रशतैश्चसंवृताः॥ सुरान्सहेंद्रान्ऋषिनागयक्षान्बबाधिरेतान्बहुवीर्यदर्पिताः॥ ४४॥ जगद्भ्रमंतोऽनिलवद्दुरासदा रणेषुमृत्युप्रतिमानतेजसः॥ वरप्रदानादपिगर्वितामृशंक्रतुक्रियाणांप्रशमंकराःसदा॥ ४५॥ इत्यार्षेश्रीरा०वा०उत्तरकांडेपंचमःसर्गः॥ ५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ तैर्वध्यमानादेवाश्चऋषयश्चतपोधनाः॥ भयार्ताःशरणंजग्मुर्देवदेवंमहेश्वरं॥ १ ॥

वा०उ०पंचमःसर्गः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ अथमाल्यवदादिपीडितदेवगणस्य विष्णुनाऽभयदानंश्रुत्वा नारायणप्रेरकदेवगणवधेतेषांप्रवृत्तिः ॥ तैर्वध्यमानाइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ प्रजाध्यक्षस्य भगवतःप्रजापतेः प्रजादेवनरतिर्यगादिरूपाः ॥ रिपुबाधनैः रिपूणांबाधनंबाधस्तैर्हेतुभिरित्यर्थः ॥ ४ ॥ शरणानि शरणार्हाणि देवपित्रतिथिपशु पक्ष्यादिरक्षणार्हाणि देवान्प्रच्याव्य येसर्वेस्वर्गेदेववल्लीडंति ॥५॥ ६ ॥ समरे संग्रामे उद्धर्षउत्साहोयेषांते ॥ ७ ॥ अशिवमसौम्यं रौद्रमितियावत् ॥ रुद्रोवाएषयदग्निस्तस्यै

जगत्स्रष्टृंतकर्तारमजमव्यक्तरूपिणं॥ आधारंसर्वलोकानामाराध्यंपरमंगुरुं॥ २॥ तेसमेत्यतुकामारिंत्रिपुरारिंत्रिलोचनं॥ ऊचुः प्रांजलयोदेवाभयगद्गदंभाषिणः॥ ३॥ सुकेशपुत्रैर्भगवन्नितामहवरोद्धतैः॥ प्रजाध्यक्षप्रजाःसर्वाबाध्यंतेरिपुबाधनैः॥ ४॥ शरणान्यशरण्यानिआश्रमाणिकृतानिनः॥ स्वर्गाच्चदेवान्प्रच्याव्यस्वर्गेक्रीडंतिदेववत्॥ ५॥ अहंविष्णुरहंरुद्रोब्रह्माहंदेवराडहं॥ अहंयमश्चवरुणश्चेंद्रोहंरविरप्यहं॥ ६॥ इतिमालीसुमालीचमाल्यवांश्चैवराक्षसः॥ बाधंतेसमरोद्धर्षायेचतेषांपुरःसराः॥ ७॥ तन्नोदेवभयार्तानामभयंदातुमर्हसि॥ अशिवंवपुरास्थायजहिवैदेवकंटकान्॥ ८॥ इत्युक्तस्तुसुरैःसर्वैःकपर्दीनीललोहितः॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षः प्राहदेवगणान्प्रभुः॥ ९॥ अहंतान्नहनिष्यामिममावध्याहितेसुराः॥ किंतुमंत्रंप्रदास्यामियोवैतान्निहनिष्यति॥ १०॥ एतमेवसमुद्योगंपुरस्कृत्यमहर्षयः॥ गच्छध्वंशरणंविष्णुंहनिष्यतिसतान्प्रभुः॥ ११॥ ततस्तुजयशब्देनप्रतिनंद्यमहेश्वरं॥ विष्णोःसमीपमाजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः॥ १२॥ शंखचक्रधरंदेवंप्रणम्यबहुमान्यच॥ ऊचुःसंभ्रांतवद्वाक्यंसुकेशतनयान्प्रति १३॥ सुकेशतनयैर्देवत्रिभिस्त्रैताग्निसन्निभैः॥ आक्रम्यवरदानेनस्थानान्यपहृतानिनः॥ १४॥ लंकानामपुरीदुर्गात्रिकूटशिखरेस्थिता॥ तत्रस्थिताःप्रबाधंतेसर्वान्नःक्षणदाचराः॥ १५॥

तेतनुवौघोरान्याशिवान्येतिश्रुतेः ॥ ८ ॥ सुकेशंप्रतिसापेक्षः सुकेशस्यस्वेनोज्जीवितत्वात् ॥ माल्यवदादीनांतत्पुत्रत्वात्स्वकर्तृकतत्संहारस्यानौचित्यंमन्वानइत्यर्थः ॥ ९ ॥ मयाऽवध्याः उक्तहेतोर्वधानर्हाः ॥ मंत्रमुपायं ॥ १० ॥ एतमेवसमुद्योगं नतुकालांतरीयमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ संभ्रांतवत्संभ्रांताई ॥ सुकेशतनयान्प्रति तानुद्दिश्येत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ सानुबंधान्सानुचरान्राक्षसान्जहीतिशेषः ॥ नोभयंचनुद ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अतिक्रांतमर्यादान्मर्यादावध्यावध्यव्यवस्था ॥ २१ ॥ २२ ॥ तौभ्रा

सत्वमस्मद्धितार्थायजहितान्मधुसूदन॥ शरणंत्वांवयंप्राप्तागतिर्भवसुरेश्वर॥ १६॥ चक्रकृत्तास्यकमलान्निवेदययमायवै॥ भयेष्वभयदोस्माकंनान्योस्तिभवताविना॥ १७॥ राक्षसान्समरेदृष्टान्सानुबंधान्मदोद्धतान्॥ नुदत्वंनोभयंदेवनीहारमिवभास्करः॥ १८॥ इत्येवंदैवतैरुक्तोदेवदेवोजनार्दनः॥ अभयंभयदोऽरीणांदत्वादेवानुवाचह॥ १९॥ सुकेशंराक्षसंजानेईशानवरदर्पितं॥ तांश्चास्यतनयाञ्जानेयेषांज्येष्ठःसमाल्यवान्॥ २०॥ तानहंसमतिक्रांतमर्यादान्राक्षसाधमान्॥ निहनिष्यामिसंक्रुद्धःसुराभवतविज्वराः॥ २१॥ इत्युक्तास्तेसुराःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना॥ यथावासंययुर्हृष्टाःप्रशंसंतोजनार्दनं॥ २२॥ विबुधानांसमुद्योगंमाल्यवांस्तुनिशाचरः॥ श्रुत्वातौभ्रातरौवीराविदंवचनमब्रवीत्॥ २३॥ अमराऋषयश्चैवसंगम्यकिलशंकरं॥ अस्मद्वधंपरीप्संतइदंवचनमब्रुवन्॥ २४॥ सुकेशतनयादेववरदानबलोद्धताः॥ बाधंतेऽस्मान्समुद्दामघोररूपाःपदेपदे॥ २५॥ राक्षसैरभिभूतास्मोनशक्ताःस्मप्रजापते॥ स्वेषुसद्मसुसंस्थातुंभयात्तेषांदुरात्मनां॥ २६॥ तदस्माकंहितार्थायजहितांश्चत्रिलोचन॥ राक्षसान्दुष्कृतेनैवदहप्रदहतांवर॥ २७॥ इत्येवंत्रिदशैरुक्तोनिशम्यांधकसूदनः॥ शिरःकरंचधुन्वानइदंवचनमब्रवीत्॥ २८॥ अवध्याममतेदेवाःसुकेशतनयारणे॥ मंत्रंतुवःप्रदास्यामियस्तान्वैनिहनिष्यति॥ २९॥ योसौचक्रगदापाणिःपीतवासाजनार्दनः॥ हरिर्नारायणःश्रीमान्शरणंतंप्रपद्यथ॥ ३०॥ हरादवाप्यतेमंत्रंकामारिमभिवाद्यच॥ नारायणालयंप्राप्यतस्मैसर्वंन्यवेदयन्॥ ३१॥

तरौ सुमालिमालिनौ ॥ २३ ॥ परीप्संतः इच्छंतः ॥ २४ ॥ पदेपदे प्रतिक्षणं ॥ २५ ॥ प्रजापते दुष्टनिग्रहद्वाराप्रजारक्षक ॥२६॥ २७ ॥ शिरःकरंचधुन्वानः विषदक्षोपीतिन्यायेन स्ववधानर्हाइत्याशयेनेतिभावः ॥ २८ ॥ तदेवाह ॥ अवध्याइति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ते देवाः मंत्रमवाप्येत्यन्वयः ॥ ३१ ॥

॥३२॥३३॥चिंताहर्त्वंदर्शयति ॥ हिरण्येत्यादि ॥ ३४ ॥३५॥ अपराजिताइतिछेदः ॥३६॥३७ ॥ ३८ ॥ अश्विनाविववासवमिति ॥ भगांशाविवेतिपाठे ॥ भगस्तदंशो र्यमाताविवेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ निरामयं निरोगं ॥ सुधर्मः शोभनोधर्मः पथिस्थापितः प्राक्सम्यगनुष्ठितैरध्ययनादिभिरितिशेषः ॥ यतोद्विषोदेवाजितास्तत्तस्मादस्माकं मृत्युकृ

ततोनारायणेनोक्तादेवाइंद्रपुरोगमाः॥ सुरारींस्तान्हनिष्यामिसुराभवतनिर्भयाः॥३२॥ देवानांभयभीतानांहरिणाराक्षसर्षभौ॥ प्रतिज्ञातोवधोस्माकंचिंत्यतांयद्विहक्षमं॥३३॥ हिरण्यकशिपोर्मृत्युरन्येषांचसुरद्विषां॥ नमुचिःकालनेमिश्चसंह्रादोवीरसत्तमः॥३४॥ राधेयोबहुमायीचलोकपालोऽथधार्मिकः॥ यमलार्जुनौचहार्दिक्यःशुंभश्चैवनिशुंभकः॥३५॥ असुरादानवाश्चैवसत्ववंतोमहाबलाः॥ सर्वेसमरमासाद्यनश्यंतेऽपराजिताः॥३६॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वेमायाविदस्तथा॥ सर्वेसर्वास्त्रकुशलाःसर्वेशत्रुभयंकराः॥ ३७॥ नारायणेननिहताःशतशोथसहस्रशः॥ एतज्ज्ञात्वातुसर्वेषांक्षमंकर्तुमिहार्हथ॥ दुःखंनारायणंजेतुंयोनोहंतुमिहेच्छति॥ ३८॥ ततः सुमालीमालीचश्रुत्वामाल्यवतोवचः॥ ऊचतुर्भ्रातरंज्येष्ठमश्विनाविववासवं॥ ३९॥ स्वधीतंदत्तमिष्टंचऐश्वर्यंपरिपालितं॥ आयुर्निरामयंप्राप्तंसुधर्मःस्थापितःपथि॥४०॥ देवसागरमक्षोभ्यंशस्त्रैःसमवगाह्यच॥ जिताद्विषोह्यप्रतिमास्तन्नोमृत्युकृतंभयं॥४१॥ नारायणश्चरुद्रश्चशक्रश्चापियमस्तथा॥ अस्माकंप्रमुखेस्थातुंसर्वेबिभ्यतिसर्वदा॥४२॥ विष्णोर्द्वेषस्यनास्त्येवकारणंराक्षसेश्वर॥ देवानामेवदोषेणविष्णोःप्रचलितंमनः॥ ४३॥ तस्माद्यैवसहिताःसर्वेऽन्योन्यसमाहताः॥ देवानेवजिघांसामोयेभ्योदोषःसमुत्थितः॥ ४४॥

तंभयंनास्तीत्यर्थः ॥ कर्तव्यावशेषाभावान्मृत्यावपिनक्षतिरितिभावः ॥ ४० ॥ ४१॥ ४२ ॥ विष्णोर्द्वेषस्यकारणंनास्ति ॥ अस्माभिस्तदपराधाकरणादितिभावः ॥ विष्णोर्दोषश्चनास्त्यत्रकारणंराक्षसेश्वरेतिपाठे विष्णोरस्मद्वधप्रतिज्ञायां यःकारणंस्यात्तादृशोविष्णोःसहजोदोषोनास्तीत्यर्थः ॥ कथंतर्हीदानीमस्मासुद्वेषोविष्णोरतआह ॥ देवानामिति ॥ दोषेणोपजापेन ॥ ४३ ॥ जिघांसामः स्वार्थेसनार्षः हन्मइत्यर्थः ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ खरादयोवाहनानि ॥ ४८ ॥ सूमरोगवयः ॥ सूमरचमरयोर्नीलश्वेतपुच्छयोगाद्भेदइतितीर्थः॥ ४९॥ लंकाविपर्ययं लंकानाशं ॥ लंकालयानि भूतानितत्रत्यानिदैवतानि विमनस्कान्यासन् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ रक्षसामेवमार्गेण तद्यात्रया सहैवापचक्रमुरपगताः ॥५२॥ कालाज्ञप्ताः कालप्रेरिताभौमादयउत्पाताः ॥५३॥

एवंसंमंत्र्यबलिनःसर्वसैन्यमुपासिताः॥ उद्योगंघोषयित्वातुसर्वेनैर्ऋतपुंगवाः॥ ४५ ॥ युद्धायनिर्ययुःक्रुद्धाजंभदत्रादयोयथा॥ इतितेरामसंमंत्र्यसर्वोद्योगेनराक्षसाः॥४६॥ युद्धायनिर्ययुःसर्वेमहाकायामहाबलाः॥ स्यंदनैर्वारणैश्चैवहयैश्चकरिसन्निभैः॥४७॥ खरैर्गोभिरथोष्ट्रैश्चशिशुमारैर्भुजंगमैः॥ मकरैःकच्छपैर्मीनैर्विहंगैर्गरुडोपमैः॥ ४८॥ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्चस्तमरैश्चमरैरपि॥ त्यक्त्वाकालं कांगताःसर्वेराक्षसावलगर्विताः॥ ४९॥ प्रयातादेवलोकाययोद्धुंदैवतशत्रवः॥ लंकाविपर्ययंदृष्ट्वायानिलंकालयान्यथ॥ ५०॥ भूतानिभयदर्शीनिविमनस्कानिसर्वशः॥ रथोत्तमैरुह्यमानाःशतशोथसहस्रशः॥ ५१॥ प्रयातारक्षसास्तूर्णंदेवलोकंप्रयत्नतः॥ रक्षसामेवमार्गेणदैवतान्यपचक्रमुः॥ ५२॥ भौमाश्चैवांतरिक्षाश्चकालाज्ञप्ताभयावहाः॥ उत्पातारक्षसेंद्राणामभावायसमुत्थिताः॥ ५३॥ अस्थीनिमेघावदुरुष्णंशोणितमेवच॥ वेलांसमुद्राश्चोत्क्रांताश्चेलुश्चाप्यथभूधराः॥ ५४॥ अट्टहासान्विमुंचंतोघननाद समस्वनाः॥ वाश्यंत्यश्चशिवास्तत्रदारुणंघोरदर्शनाः॥ ५५॥ संपतंत्यथभूतानिदृश्यंतेचयथाक्रमं॥ गृध्रचक्रंमहच्चात्रप्रज्वालोद्वारिभिर्मुखैः॥ ५६॥ रक्षोगणस्योपरिष्टात्परिभ्रमतिकालवत्॥ कपोतारक्तपादाश्चसारिकाविद्रुतायययुः॥ ५७॥ काकावाश्यंतिनत्रैव बिडालायैद्विपादिकाः॥ उत्पातांस्ताननादृत्यराक्षसाबलदर्पिताः॥ ५८॥ यांत्येवननिवर्ततेमृत्युपाशावपाशिताः॥ माल्यवांश्चसुमालीचमालीचसुमहाबलः॥५९॥

॥ ५४ ॥ घननादेनमेघस्वनेनसमःस्वनोयेषांते विमुंचंतइत्यस्यजाताइतिशेषः॥ एवंवाशंत्यइत्यस्यापि ॥ ५५ ॥ गृध्रचक्रं गृध्रसमूहः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ मृत्युपाशैरवपाशिताः संजातबंधनाः ॥ ५९ ॥

माल्यवंतमचलं माल्यवदाख्यकुलपर्वतं ॥ ६० ॥ महाभ्रघननादितं महामेघसमूहवन्नादितं संजातनादं ॥ ६१ ॥६२॥ ६३ ॥ ६४ ॥ श्रोणिसूत्रं खड्गबंधनभूतं ॥६५॥ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सुपर्णपक्षानिलेन नुन्नपक्षं क्षोभितबलं ॥ चलोपलं चलाउपलायस्यतत् ॥६९॥ विग्रहआकारः ॥ ७० ॥ इत्यार्षेश्रीम०रा०वा०उत्तरकांडे ष

पुरस्सराराक्षसानांज्वलिताइवपावकाः॥ माल्यवंतंतुतेसर्वेमाल्यवंतमिवाचलं ॥ ६० ॥ निशाचराआश्रयंतिधातारमिवदेवताः॥ तद्बलंराक्षसेंद्राणांमहाभ्रघननादितं ॥ ६१ ॥ जयेप्सयादेवलोकंययौमालिवशेस्थितं ॥ राक्षसानांसमुद्योगंतंतुनारायणःप्रभुः ॥ ६२ ॥ देवदूतादुपश्रुत्यचक्रेयुद्धेतदामनः ॥ ससज्जायुधतूणीरोवैनतेयोपरिस्थितः ॥ ६३ ॥ आसाद्यकवचंदिव्यंसहस्रार्कसमद्युति॥ आबध्यशरसंपूर्णेइषुधीविमलेतदा॥ ६४ ॥ श्रोणिसूत्रंचखड्गंचविमलंकमलेक्षणः ॥ शंखचक्रगदाशार्ङ्गखड्गांश्चैववरायुधान् ॥ ६५ ॥ सपूर्णगिरिसंकाशंवैनतेयमथास्थितः॥ राक्षसानामभावाययौतूर्णतरंप्रभुः॥ ६६॥ सुपर्णपृष्ठेसवभौश्यामःपीतांबरोहरिः॥ कांचनस्यगिरेःशृंगेसतडित्तोयदोयथा॥ ६७॥ ससिद्धदेवर्षिमहोरगैश्चगंधर्वयक्षैरुपगीयमानः ॥ समाससादासुरसैन्यशत्रुश्चकासिशार्ङ्गायुधशंखपाणिः॥ ६८॥ सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षंभ्रमत्पताकंप्रविकीर्णशस्त्रं॥ चचालतद्राक्षसराजसैन्यंचलोपलंनीलमिवाचलाग्रं॥ ६९॥ ततःशितैःशोणितमांसरूषितैर्युगांतवैश्वानरतुल्यविग्रहैः ॥ निशाचराःसंपरिवार्यमाधवंवरायुधैर्निर्बिभिदुःसहस्रशः॥ ७० ॥ इत्यार्षे०वा०उत्त०षष्ठःसर्गः॥ ६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ नारायणगिरिंतेतुगर्जंतोराक्षसांबुदाः ॥ अर्दयंतोस्रवर्षेणवर्षेणेवाद्रिमंबुदाः॥ १ ॥ श्यामावदातस्तैर्विष्णुर्नीलैर्नक्तंचरोत्तमैः॥ वृतोंऽजनगिरीवायंवर्षमाणैःपयोधरैः॥ २॥

षःसर्गः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथराक्षसोपरुद्धेनहरिणा तद्विद्रावणं ॥ नारायणगिरिमिति रूपकमिदं॥१॥ श्यामःसन्नवदातोनिर्मलः॥ अंजनगिरीवेतिविभक्तिलोपआर्षस्ततःसंधिः ॥ २ ॥

अमृतघटं क्षौद्रघटं ॥ दंशावनमक्षिकाइत्यर्थः ॥ ३ ॥ वज्रानिलमनोजवाः वज्रसाराअनिलमनोवत्जवोवेगोयेषांते ॥ विपर्यये प्रलयंकाले लोकायथाहरिंविशंतितद्वत् ॥ ॥ ४ ॥ स्यंदनादिभिःसह अंबरेस्थितास्तद्वताः ॥ ५ ॥ हरिंनिरुच्छ्वासंचक्रुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्णायतोत्सृष्टैः पूर्णाकृष्टतयोत्सृष्टैः वज्रकल्पैर्वज्रवदकुंठैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अंबुजः

शलभाइवकेदारंमशकाइवपावकं॥ यथामृतघटंदंशामकराइवचार्णवं॥ ३ ॥ तथारक्षोधनुर्मुक्तावज्रानिलमनोजवाः॥ हरिंविशंतिस्मशरालोकाइवविपर्यये॥ ४॥ स्यंदनैःस्यंदनगतागजैश्चगजमूर्धगाः ॥ अश्वारोहास्तथाश्वैश्चपादाताश्चांबरेस्थिताः॥ ५ ॥ राक्षसेंद्रागिरिनिभाःशरैःशक्त्यृष्टितोमरैः ॥ निरुच्छ्वासंहरिंचक्रुःप्राणायामाइवद्विजं ॥ ६॥ निशाचरैस्ताड्यमानोमीनैरिवमहोदधिः ॥ शार्ङ्गमायम्यदुर्धर्षोराक्षसेभ्योऽसृजच्छरान्॥ ७॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्वज्रकल्पैर्मनोजवैः॥ चिच्छेदविष्णुर्निशितैःशतशोथसहस्रशः॥ ८॥ विद्राव्यशरवर्षेणवर्षेवायुरिवोत्थितं॥ पांचजन्यंमहाशंखंप्रदध्मौपुरुषोत्तमः॥ ९॥ सोंबुजोहरिणाध्मातःसर्वप्राणेनशंखराट्॥ ररासभीमनिर्ह्रादस्त्रैलोक्यंव्यथयन्निव ॥ १० ॥ शंखराजरवःसोथत्रासयामासराक्षसान् ॥ मृगराजइवारण्येसमदानिवकुंजरान्॥ ११ ॥ नशोकुरश्वाःसंस्थातुंविमदाःकुंजराभवन्॥ स्यंदनेभ्यश्चुतावीराःशंखरावितदुर्बलाः॥ १२ ॥ शार्ङ्गचापविनिर्मुक्तावज्रतुल्याननाःशराः॥ विदार्यतानिरक्षांसिसुपुंखाविविशुःक्षितिं॥ १३॥ भिद्यमानाःशरैःसंख्येनारायणकरच्युतैः॥ निपेतूराक्षसाभूमौशैलावज्रहताइव॥ १४॥ व्रणानिपरगात्रेभ्योविष्णुचक्रकृतानिहि॥ अस्रक्कृक्षरंतिधाराभिःस्वर्णधाराइवाचलाः॥ १५॥ शंखराजरवश्चापिशार्ङ्गचापरवस्तथा ॥ राक्षसानांरवांश्चापिग्रसतेवैष्णवोरवः॥ १६॥

शंखः सर्वप्राणेन सर्वबलेन ॥ शंखराडितिविशेषणं ध्मातः वादितः ॥ १०॥११॥ भवन् अभवन् ॥ शंखरावितेन शंखशब्देन दुर्बलाः क्षीणबलाः ॥ स्वार्थेणिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वर्णधाराः गैरिकधाराः॥ गैरिकेपिसुवर्णस्यात् ॥ १५ ॥ स्वांश्चापि अपिनाप्राणांश्च वैष्णवोविष्णूत्पादितः ॥ १६ ॥

शिरोधरान्कंठान्धूतान्कंपितान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ विनिर्मुक्ताः विनिर्मोक्तुंप्रक्रांताः शराआसन्नितिपृथग्योज्यं ॥ अथनारायणेरितात् नारायणव्यापारतइषवानिर्धावंति ॥ सहस्रशः शतशः ॥ १९ ॥ २० ॥ द्वीपी क्षुद्रव्याघ्रः ॥ आखवोमूषकाः ॥ २१ ॥ महीतलेशायिताः ॥ अनुद्रुत्येतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ राक्षसं रक्षःसंबंधि ॥

तेषांशिरोधरान्धूतान्छरध्वजधनूंषिच ॥ रथान्पताकास्तूणीरान्चिच्छेदसहरिःशरैः ॥ १७ ॥ सूर्यादिवकराघोरावार्योघाइवसागरात् ॥ पर्वतादिवनागेंद्राधारौघाइवचांबुदात् ॥ १८ ॥ तथाशार्ङ्गविनिर्मुक्ताःशरानारायणेरितात् ॥ निर्धावंतीषवस्तूर्णंशतशोथसहस्रशः ॥ १९ ॥ शरभेणयथासिंहासिंहेनद्विरदोयथा ॥ द्विरदेनयथाव्याघ्राव्याघ्रेणद्वीपिनोयथा ॥ २० ॥ द्वीपिनेवयथाश्वानःश्वुनामार्जारका यथा ॥ मार्जारेणयथासर्पाःसर्पेणचययथाखवः ॥ २१ ॥ तथातेराक्षसाःसर्वेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ द्रवंतिद्राविताश्चान्येशायिता श्चमहीतले ॥ २२ ॥ राक्षसानांसहस्राणिनिहत्यमधुसूदनः ॥ वारिजंपूरयामासतोयदंसुरराडिव ॥ २३ ॥ नारायणशरत्रस्तंशंखनाद सुविह्वलं ॥ ययौलंकामभिमुखंप्रभग्नंराक्षसंबलं ॥ २४ ॥ प्रभग्नेराक्षसबलेनारायणशराहते ॥ सुमालीशरवर्षेणनिववाररणेहरिं ॥ २५ ॥ सतुतंछादयामासनीहारमिवभास्करं ॥ राक्षसाःसत्वसंपन्नाःपुनर्धैर्यसमादधुः ॥ २६ ॥ अथसोभ्यपतद्रोषाद्राक्षसोबलद र्पितः ॥ महानादंप्रकुर्वाणोराक्षसाञ्जीवयन्निव ॥ २७ ॥ उत्क्षिप्यलंबाभरणंधुन्वन्करमिवद्विपः ॥ ररासराक्षसोहर्षात्सतडित्तोयदोयथा ॥ २८ ॥ सुमालेर्नर्दतस्तस्यशिरोज्वलितकुंडलं ॥ चिच्छेदयंतुरश्वाश्वभ्रांतास्तस्यतुरक्षसः ॥ २९ ॥ तैरश्वैर्भ्राम्यतेभ्रांतैःसुमालीराक्ष सेश्वरः ॥ इंद्रियाश्वैःपरिभ्रांतैर्धृतिहीनोयथानरः ॥ ३० ॥

॥ २४ ॥ निववार वारयामास ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ लंबाभरणं लंबमा नमाभरणं ॥ उत्क्षिप्य विमुच्य द्विपःकरमिव शुंडादंडमिव ॥ २८ ॥ यंतुःशिरश्चिच्छेद ततस्तस्याश्वानष्टसारथित्वादनवस्थितगतिकाआसन्नित्यर्थः ॥ २९ ॥ भ्राम्यते भ्राम्यतेस्म ॥ ३० ॥

सुमालेरथेऽश्वैर्हृते इतस्ततोऽपकृष्यमाणेसति रथादवप्लुत्यविष्णुरथंप्रति धनुःप्रगृह्ययुक्तोऽभ्यद्रवत् ॥ ३१ ॥ क्रौंच क्रौंचाद्रिं ॥ पत्ररथाः पक्षिणः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नागाः सर्पाः ॥ ३५ ॥ मालिमौलिं मालिमुकुटं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गरुडाणांपक्षिणामीशानंगरुडं ईशानमंतकइव ॥ श्वेतारण्ये मार्कंडेयरक्षणार्थं कस्यचिद्राज्ञोरक्षणार्थंच

ततोविष्णुंमहाबाहुंप्रपतंतंरणाजिरे ॥ हृतेसुमालेरश्वैश्चरथेविष्णुरथंप्रति ॥ मालीचाभ्यद्रवद्युक्तःप्रगृह्यसशरासनं ॥ ३१ ॥ मालेर्धनु श्चुताबाणाःकार्तस्वरविभूषिताः ॥ विविशुर्हरिमासाद्यक्रौंचंपत्ररथाइव ॥ ३२ ॥ अर्द्यमानःशरैःसोथमालिमुक्तैःसहस्रशः ॥ चुक्षुभे नरणेविष्णुर्जितेंद्रियइवाधिभिः ॥ ३३ ॥ अथमौर्वींस्वनंकृत्वाभगवान्भूतभावनः ॥ मालिनंप्रतिबाणौघान्ससर्जासिगदाधरः ॥ ३४ ॥ तेमालिदेहमासाद्यवज्रविद्युत्प्रभाःशराः ॥ पिबंतिरुधिरंतस्यनागाइवसुधारसं ॥ ३५ ॥ मालिनंविमुखंकृत्वाशंखचक्रगदाधरः ॥ मा लिमौलिंध्वजंचापंवाजिनश्चाप्यपातयत् ॥ ३६ ॥ विरथस्तुगदांगृह्यमालीनक्तंचरोत्तमः ॥ आपुप्लुवेगदापाणिर्गिर्यग्रादिवकेसरी ॥ ३७ ॥ गदयागरुडेशानमीशानमिवचांतकः ॥ ललाटदेशेभ्यहनद्बलेनेंद्रोयथाचलं ॥ ३८ ॥ गदयाभिहतस्तेनमालिनागरुडोभृ शं ॥ रणात्पराङ्मुखंदेवंकृतवान्वेदनातुरः ॥ ३९ ॥ पराङ्मुखेकृतेदेवेमालिनागरुडेनवै ॥ उदतिष्ठन्महान्छब्दोरक्षसामभिनर्दतां ॥ ४० ॥ रक्षसांरवतांरावंश्रुत्वाहरिहयानुजः ॥ तिर्यगास्थायसंक्रुद्धःपक्षीशेभगवान्हरिः ॥ ४१ ॥ पराङ्मुखोप्युत्ससर्जमालेश्चक्रंजि घांसया ॥ तत्सूर्यमंडलाभासंस्वभासाभासयन्नभः ॥ ४२ ॥ कालचक्रनिभंचक्रंमालेःशीर्षमपातयत् ॥ तच्छिरोराक्षसेंद्रस्यचक्रोत्क त्तंविभीषणं ॥ पपातरुधिरोद्गारिपुराराद्रुशिरोयथा ॥ ४३ ॥

ईशानांतकयोर्युद्धमभूत्तदांतकेनरुद्रोपरि आयुधप्रक्षेपःकृतइति पुराणप्रसिद्धेयंकथा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मालिनागरुडेन मालिताडनपराङ्मुखगरुडेन देवेपराङ्मुखेकृतइत्यन्वयः ॥ ४० ॥ हरिहयानुजः इंद्रानुजः ॥ तिर्यगिति विमुखेपक्षीशे तिर्यक्वलितग्रीवमा स्थाय स्थित्वा ॥ ४१ ॥ मालेर्जिघांसया चक्रमुत्ससर्ज ॥ कालचक्रनिभं दिनमासादिरूपेणपरिवर्तमानकालचक्रसदृशं तेनाप्रतिघात्यत्वमुक्तं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

सर्वप्राणसमीरितः सर्वबलेनप्रवर्तितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ लांगलेन हलेन ग्लपिता हता ग्रीवायेषांते ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अशनीभिरितिदीर्घआर्षः ॥ मुक्तविधूतकेशान् मुक्तकेशान्विधूतकेशांश्च ॥ ४९ ॥ शरैरपध्वस्तोदूरीकृतोविनीतवेषःसौम्यवेषोयस्यतत् ॥ उन्मत्ततरं अतिशयेनविस्मृतस्वपरविवेकं ॥ ५० ॥ पुराणसिंहेन नृसिंहेन ॥

ततःसुरैःसंप्रहृष्टैःसर्वप्राणसमीरितः ॥ सिंहनादरवोमुक्तःसाधुदेवेतिवादिभिः॥४४॥ मालिनंनिहतंदृष्ट्वासुमालीमाल्यवानपि॥सब
॥ १२॥ लोशोकसंतप्तौलंकामेवप्रधावितौ ॥ ४५॥ गरुडस्तुसमाश्वस्तःसन्निवृत्त्ययथापुरा ॥ राक्षसान्द्रावयामासपक्षवातेनकोपितः॥४६॥
चक्रकृत्तास्यकमलागदासंचूर्णितोरसः ॥ लांगलग्लपितग्रीवामुसलैर्भिन्नमस्तकाः ॥ ४७॥ केचिच्चैवासिनाछिन्नास्तथान्येशरता
डिताः ॥ निपेतुरंबरात्तूर्णंराक्षसाःसागरांभसि॥ ४८ ॥ नारायणोपीषुवराशनीभिर्विदारयामासधनुर्विमुक्तैः ॥ नक्तंचरान्मुक्तविधू
तकेशान्यथाशनीभिःसतडिन्महाभ्रः॥ ४९॥ भिन्नातपत्रंपतमानशस्त्रंशरैरपध्वस्तविनीतवेषं ॥ विनिःसृतांत्रंभयलोलनेत्रंवलंतदु
न्मत्ततरंबभूव॥५० ॥ सिंहार्दितानामिवकुंजराणांनिशाचराणांसहकुंजराणां ॥ रवाश्ववेगाश्चसमंबभूवुःपुराणसिंहेनविमर्दितानां
॥५१ ॥तेवार्यमाणाहरिबाणजालैःस्वबाणजालानिसमुत्सृजंतः॥५२॥धावंतिनक्तंचरकालमेघावायुप्रणुन्नाइवकालमेघाः॥चक्र ॥ १२॥
प्रहारैर्विनिकृत्तशीर्षाःसंचूर्णितांगाश्चगदाप्रहारैः॥ ५३ ॥ असिप्रहारैर्द्विविधाविभिन्नाःपतंतिशैलाइवराक्षसेंद्राः॥ विलंबमानैर्मणि
हारकुंडलैर्निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः॥ निपात्यमानैर्दृश्येनिरंतरंनिपात्यमानैरिवनीलपर्वतैः॥५४॥ इ० रा० उ० सप्तमःसर्गः॥७॥
हन्यमानेबलेतस्मिन्पद्मनाभेनपृष्ठतः॥ माल्यवान्सन्निवृत्तोथवेलामेत्यइवार्णवः॥ १ ॥ ॥५१॥ समुत्सृजंतस्यक्तवंतः ॥५२॥५३॥ द्विविधाविभिन्नाः द्विविधयाप्रकारद्वयेन विभिन्नाः खंडिताः भूमंडलमितिशेषः ॥ तन्निरंतरंव्याप्तंददृशे॥५४॥ इतिरामा० वा० उ० सप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथसुमालिमाल्यवतोः॥ पराजितयोर्लंकांविहायपातालप्रवेशः॥ हन्यमानेइति॥पृष्ठतइति अनुद्रुत्येतिशेषः॥ एत्यइवेत्यसंधिरार्षः ॥ अर्णवोवेलामेत्य यथानिवर्तते तथानिवृत्तइत्यर्थः॥ १ ॥

॥ २ ॥ योस्मान्हंसि सत्वंनजानीषेइत्यन्वयः ॥ यथेतरः प्राकृतजनइव ॥ ३॥ पराङ्मुखवधरूपंपापं सहंता इतोदेहाद्गतःसन्स्वर्गंनलभते ॥ सहंतानहनइतिपाठे हतोदैवहतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तत्तवबलमहंयथापश्यामि तथादर्शयेत्यर्थः ॥ ५ ॥ अथपराङ्मुखवधदोषः स्वप्रतिज्ञापालनप्रवृत्तस्यनास्तीत्याह ॥ उवाचेत्यादि ॥ ६ ॥ मयाभयभीतानां

संरक्तनयनःक्रोधाच्चलन्मौलिर्निशाचरः॥ पद्मनाभमिदंप्राहवचनंपुरुषोत्तमं॥ २॥ नारायणनजानीषेक्षात्रधर्मंपुरातनं॥ अयुद्धम
नसोभीतानस्मान्हंसियथेतरः॥ ३॥ पराङ्मुखवधंपापंयःकरोतिसुरेश्वर॥ सहंतानगतःस्वर्गंलभतेपुण्यकर्मणां ॥ ४ ॥ युद्धश्रद्धाथ
वातेऽस्तिशंखचक्रगदाधर॥ अहंस्थितोस्मिपश्यामिबलंदर्शयतत्तव ॥ ५ ॥ माल्यवंतंस्थितंदृष्ट्वामाल्यवंतमिवाचलं॥ उवाचराक्ष
सेंद्रंतंदेवराजानुजोबली ॥ ६ ॥ युष्मत्तोभयभीतानांदेवानांवैमयाऽभयं॥ राक्षसोत्सादनंदत्तंतदेतदनुपाल्यते॥ ७॥ प्राणैरपिप्रियं
कार्यंदेवानांहिसदामया॥ सोहंवोनिहनिष्यामिरसातलगतानपि॥ ८॥ देवदेवंब्रुवाणंतंरक्तांबुरुहलोचनं ॥ शक्त्याविभेदसंक्रुद्धोरा
क्षसेंद्रोभुजांतरे॥ ९॥ माल्यवद्भुजनिर्मुक्ताशक्तिर्घंटाकृतस्वना ॥ हेरुरुरसिवभ्राजमेघस्थेवशतह्रदा ॥ १०॥ ततस्तामेवचोत्कृष्य
शक्तिंशक्तिधरप्रियः॥ माल्यवंतंसमुद्दिश्यचिक्षेपांबुरुहेक्षणः॥११॥ स्कंदोत्सृष्टेवसाशक्तिर्गोविंदकरनिःसृता॥ कांक्षंतीराक्षसंप्रा
यान्महोल्केवांजनाचलं॥ १२॥ सातस्योरसिविस्तीर्णेहारभारावभासिते॥ आपतद्राक्षसेंद्रस्यगिरिकूटइवाशनिः॥ १३॥ तयाभि
न्नतनुत्राणःप्राविशद्विपुलंतमः॥ माल्यवान्पुनराश्वस्तस्तस्थौगिरिरिवाचलः ॥ १४ ॥ ततःकालायसंशूलंकंटकैर्बहुभिश्चितं॥ प्रगृ
ह्याभ्यहनद्देवंस्तनयोरंतरेदृढं॥ १५॥ तथैवरणरक्तस्तुमुष्टिनावासवानुजं॥ ताडयित्वाधनुर्मात्रमपक्रांतोनिशाचरः॥ १६॥

देवानामभयंवैदत्तं तदेतदभयदानं राक्षसोत्सादनंकुर्वतामयाऽनुपाल्यते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शक्तिधरोगुहः सप्रियोयस्य तस्यप्रियोवा ॥ ११ ॥ १२ ॥ हारभारो हारसमूहस्तेनावभासिते ॥ गिरिकूटे गिरिशृंगे ॥ १३ ॥ तमः मोहं ॥ १४ ॥ १५ ॥ रणरक्तोरणप्रियः ॥ अपक्रांतः पृष्ठतःपरावृत्तः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ वायुःशुष्कपर्णचयंयथाव्यपोहति तथाराक्षसंपक्षवातेनव्यपोहयत् ॥ १८ ॥ दृश्य दृष्ट्वा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सहपत्नयः सस्त्रीकाः ॥ २२ ॥ सालकटंकटे सालकटंकटा माल्यवदादेःपितामहीविद्युत्केशपत्नी तदीयेवंशे वृद्धाच्छाभावआर्षः ॥ सुमालिनंसमासाद्याश्रित्य राक्षसाःस्थिताः ॥ २३ ॥ पौलस्त्याः पुलस्त्यवंश्याः ॥ त्वयायेकुंभकर्णादयोहतास्तेभ्यस्तथारावणाच्चमाल्यवदादयोबलवत्तराः ॥२४॥ तर्हिकिंमेप्राशस्त्यंभवद्भिरुच्यते तत्राह ॥ नचान्यइति ॥ तदपिप्राशस्त्यंतवैवेतिभावः ॥ राक्ष

ततोंबरेमहांश्छब्दःसाधुसाध्वितिचोत्थितः ॥ आहत्यराक्षसोविष्णुंगरुडंचाप्यताडयत् ॥ १७ ॥ वैनतेयस्ततःक्रुद्धःपक्षवातेनराक्षसं ॥ व्यपोहद्बलवान्वायुःशुष्कपर्णचयंयथा ॥ १८ ॥ द्विजेंद्रपक्षवातेनद्रावितंदृश्यपूर्वजं ॥ सुमालीस्वबलैःसार्धंलंकामभिमुखोययौ ॥ १९ ॥ पक्षवातबलोद्धूतोमाल्यवानपिराक्षसः ॥ स्वबलेनसमागम्ययौलंकांह्रियावृतः ॥ २० ॥ एवंतेराक्षसारामहरिणाकमलेक्षण ॥ बहुशःसंयुगेभग्नाहतप्रवरनायकाः ॥ २१ ॥ अशक्नुवंतस्तेविष्णुंप्रतियोद्धुंबलार्दिताः ॥ त्यक्त्वालंकांगतावस्तुंपातालंसहपत्नयः ॥ २२ ॥ सुमालिनंसमासाद्यराक्षसंरघुसत्तम ॥ स्थिताःप्रख्यातवीर्यास्तेवंशेसालकटंकटे ॥ २३ ॥ येत्वयानिहतास्तेतुपौलस्त्यानामराक्षसाः ॥ सुमालीमाल्यवान्मालीयेचतेषांपुरःसराः ॥ सर्वएतेमहाभागारावणाद्बलवत्तराः ॥ २४ ॥ नचान्योराक्षसान्हंतासुरारीन्देवकंटकान् ॥ ऋतेनारायणंदेवंशंखचक्रगदाधरं ॥ २५ ॥ भवान्नारायणोदेवश्चतुर्बाहुःसनातनः ॥ राक्षसान्हंतुमुत्पन्नोह्यजय्यः प्रभुरव्ययः ॥ २६ ॥ नष्टधर्मव्यवस्थानांकालेकालेप्रजाकरः ॥ उत्पद्यतेदस्युवधेशरणागतवत्सलः ॥ २७ ॥ एषामयातवनराधिपराक्षसानामुत्पत्तिरद्यकथितासकलायथावत् ॥ भूयोनिबोधरघुसत्तमरावणस्यजन्मप्रभावमतुलंससुतस्यसर्वं ॥ २८ ॥

सान्हंता तृन् नलोकेतिषष्ठीनिषेधः ॥ देवकंटकान्देवपीडाकरान्देवशत्रून् यस्त्वंहंतासनारायणस्ततेनारायणंविनान्योन केवलमनुष्योन ॥ २५ ॥ उक्तमेवार्थमन्वयमुखेनाह ॥ भवानिति ॥ उत्पन्नोमाययागृहीतदेहः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा० वा० उ० अष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

रसातलादिति निःसृत्येतिशेषः ॥ १ ॥ कन्यांअविवाहितां विनापद्मं पद्मंत्यक्त्वास्थितां ॥ २ ॥ ३ ॥ अमरसंकाशं ऋषिपुत्रत्वेपिप्राप्तदेवत्वरूपं ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वापुनःरसातलंप्रविष्टइत्यर्थः ॥ रसातलात्प्रविष्टःसन्मर्त्यलोकमितिपाठे उक्तानुवादएवायंइत्येवंचिंतयामासेत्यन्वयः ॥५॥६॥७॥ प्रत्याख्यानाद्भीतैः ॥ प्रत्याख्यानशंकयाभीतैः न वरैःपरिगृह्यसे याच्यसे ॥ यद्वाप्रत्याख्यानभीतैरस्माभिस्त्वंवरैर्नप्रतिगृह्यसे

चिरात्सुमालीव्यचरद्रसातलंसराक्षसोविष्णुभयार्दितस्तदा ॥ पुत्रैश्चपौत्रैश्चसमन्वितोबलीततस्तुलंकामवसद्धनेश्वरः ॥ २९ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उत्त० अष्टमःसर्गः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कस्यचित्त्वथकालस्यसुमालीनामराक्षसः ॥ रसातलान्मर्त्यलोकंसर्ववैविचचारह ॥ १ ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ कन्यांदुहितरंगृत्यविनापद्ममिवश्रियम् ॥ २ ॥ राक्षसेंद्रःसतुतदाविचरन्वैमहीतले ॥ तदापश्यत्सगच्छंतंपुष्पकेणधनेश्वरं ॥ ३ ॥ गच्छंतंपितरंद्रष्टुंपुलस्त्यतनयंविभुं ॥ तंदृष्ट्वामरसंकाशंगच्छंतंपावकोपमं ॥ ४ ॥ रसातलंप्रविष्टःसन्मर्त्यलोकात्सविस्मयः ॥ इत्येवंचिंतयामासराक्षसानांमहामतिः ॥ ५ ॥ किंकृत्वाश्रेयइत्येवंवर्धेमहिकथंवयं ॥ नीलजीमूतसंकाशस्तप्तकांचनकुंडलः ॥ ६ ॥ राक्षसेंद्रःसतुतदाचिंतयत्सुमहामतिः ॥ अथाब्रवीत्सुतांरक्षःकैकसींनामनामतः ॥ ७ ॥ पुत्रिप्रदानकालोयंयौवनंव्यतिवर्तते ॥ प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैःपरिगृह्यसे ॥ ८ ॥ त्वत्कृतेचवयंसर्वेयंत्रिताधर्मबुद्धयः ॥ त्वंहिसर्वगुणोपेताश्रीःसाक्षादिवपुत्रिके ॥ ९ ॥ कन्यापितृत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणां ॥ नज्ञायतेचकःकन्यांवरयेदितिकन्यके ॥ १० ॥ मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवचदीयते ॥ कुलत्रयंसदाकन्यासंशयेस्थाप्यतिष्ठति ॥ ११ ॥

प्रतियहंनकार्यसे ॥ ८ ॥ त्वत्कृते तवविशिष्टवरलाभार्थं यंत्रिताः कृतप्रयासाः ॥ धर्मबुद्धयः विवाहधर्मसिद्धिनिमित्तंविचारवंतः ॥ ९ ॥ कन्यापितृत्वस्य दुःखत्वमेवाह ॥ नज्ञायतइति ॥ कोवरयेदितिनज्ञायते इतिदुःखं ॥ १० ॥ वरणानंतरमपि दुःखमेवेत्याह ॥ मातुःकुलमिति ॥ संशयेस्थाप्यतिष्ठति ॥ कथमस्याश्चारित्रभ्रंशोनभविष्यतीत्येवंकुलत्रयंचिंताक्रांतंभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥

सात्वं विश्रवसंभज सेवस्व सेवनेनचभर्तृत्वेनवरय ॥ १२ ॥ कीदृशास्तत्राह ॥ यादृशोयंधनेश्वरइति ॥ १३ ॥ १४ ॥ उपातिष्ठत्प्रदोषेऽग्निहोत्रंकृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ दारुणांतांवेलां प्रदोषकालमित्यर्थः ॥ पितृगौरवादुपसृत्य महाबलपराक्रमत्वेनख्यातस्यसुमालिनःपुत्रीअहमतोनप्राकृतेनर्षिणाऽनादरणीयेत्याशयेनेत्यर्थः ॥ चरणमवलोकय दधःप्रवर्तितंमुखंयस्याःसा चरणाधोमुखी स्थिता ॥ १६ ॥ अंगुष्ठाग्रेणमुहुर्भूमिंलिखंती अधोमुखीस्थितेतिसंबंधः ॥ १७ ॥ किंकार्यमस्माभिरनुष्ठेयं त्वंकस्यहेतोःकिन्नि

सात्वंमुनिवरंश्रेष्ठंप्रजापतिकुलोद्भवं ॥ भजविश्रवसंपुत्रिपौलस्त्यंवरयस्वयं ॥ १२ ॥ ईदृशास्तेभविष्यंतिपुत्राःपुत्रिनसंशयः ॥ तेज साभास्करसमोयादृशोयंधनेश्वरः ॥ १३ ॥ सातुतद्वचनंश्रुत्वाकन्यकापितृगौरवात् ॥ तत्रगत्वाचसातस्थौविश्रवायत्रतप्यते ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामपुलस्त्यतनयोद्विजः ॥ अग्निहोत्रमुपातिष्ठच्चतुर्थइवपावकः ॥ १५ ॥ अविचिंत्यतुतांवेलांदारुणांपितृगौरवात् ॥ उप स्तृत्याग्रतस्तस्यचरणाधोमुखीस्थिता ॥ १६ ॥ विलिखंतीमुहुर्भूमिमंगुष्ठाग्रेणभामिनी ॥ सतुतांवीक्ष्यसुश्रोणींपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ १७ ॥ अब्रवीत्परमोदारोदीप्यमानांस्वतेजसा ॥ भद्रेकस्यासिदुहितःकुतोवात्वमिहागता ॥ १८ ॥ किंकार्यकस्यवाहेतोस्तत्त्वतोब्रू हिशोभने ॥ एवमुक्तातुसाकन्याकृतांजलिरथाब्रवीत् ॥ आत्मप्रभावेणमुनेर्ज्ञातुमर्हसिमेमतं ॥ १९ ॥ किंतुमांविद्धिब्रह्मर्षेश्शासनात्पि तुरागतां ॥ कैकसीनामनाम्नाहंशेषंत्वंज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥ सतुगत्वामुनिर्ध्यानंवाक्यमेतदुवाचह ॥ विज्ञातंतेमयाभद्रेकारणंयन्मनो गतं ॥ २१ ॥ सुताभिलाषोमत्तस्तेमत्तमातंगगामिनि ॥ दारुणायांतुवेलायांयस्मात्त्वंमामुपस्थिता ॥ २२ ॥ शृणुतस्मात्सुतान्भद्रेयाद शाञ्जनयिष्यसि ॥ दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभिजनप्रियान् ॥ २३ ॥

॥ १४ ॥

मित्तमिहागता ॥ १८ ॥ मेमतं अभिमतं ॥ भर्त्रपेक्षाल क्षणं ॥ तस्यलज्जावशात्स्ववाचाकथनमनुचितमितिभावः ॥ १९ ॥ स्ववक्तव्यांशमाह ॥ किंत्विति ॥ २० ॥ कारणमागमनकारणं ॥ २१ ॥ तदेवाह ॥ सुतेति ॥ २२ ॥ दारुणान्क्रूरस्वभावान्दारुणाभिजनाः क्रूरबंधवोराक्षसरूपाः प्रियायेषांतान् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ भगवन्ब्रह्मवादिनस्त्वत्तईदृशान्पुत्रान्नेच्छामि ॥ अतउत्तमपुत्रार्थं प्रसादंकर्तुमर्हसीत्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ पश्चिमः कनिष्ठः ॥ सममवंशानुरूपोधर्मात्माचेतिनसं

प्रसविष्यसिसुश्रोणिराक्षसान्क्रूरकर्मणः ॥ सातुतद्वचनंश्रुत्वाप्रणिपत्याब्रवीद्वचः ॥ २४ ॥ भगवन्नीदृशान्पुत्रांस्त्वत्तोहंब्रह्मवादि नः ॥ नेच्छामिसुदुराचारान्प्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ २५ ॥ कन्ययात्वेवमुक्तस्तुविश्रवामुनिपुंगवः ॥ उवाचकैकसींभूयःपूर्णेदुरिवरोहिणीं ॥ २६ ॥ पश्चिमोयस्तवसुतोभविष्यतिशुभानने ॥ ममवंशानुरूपःसधर्मात्माचनसंशयः ॥ २७ ॥ एवमुक्तातुसाकन्यारामकालेनके नचित् ॥ जनयामासबीभत्संरक्षोरूपंसुदारुणं ॥ २८ ॥ दशग्रीवंमहादंष्ट्रंनीलांजनचयोपमं ॥ ताम्रोष्ठंविंशतिभुजंमहास्यंदीप्तमूर्धजं ॥ २९ ॥ तस्मिंजातेततस्तस्मिन्सज्वालकवलाःशिवाः ॥ क्रव्यादाश्चापसव्यानिमंडलानिप्रचक्रमुः ॥ ३० ॥ ववर्षरुधिरंदेवोमेघाश्च खरनिस्वनाः ॥ प्रवभौनचसूर्योवैमहोल्काश्चापतन्भुवि ॥ ३१ ॥ चकंपेजगतीचैववव्वुर्वाताःसुदारुणाः ॥ अक्षोभ्यःक्षुभितश्चैवसमु द्रःसरितांपतिः ॥ ३२ ॥ अथनामाकरोत्तस्यपितामहसमःपिता ॥ दशग्रीवःप्रसूतोऽयंदशग्रीवोभविष्यति ॥ ३३ ॥ तस्यत्वनंतरंजातः कुंभर्णोमहाबलः ॥ प्रमाणाद्यस्यविपुलंप्रमाणंनेहविद्यते ॥ ३४ ॥ ततःशूर्पणखानामसंजज्ञेविकृताननना ॥ विभीषणश्चधर्मात्माकैक स्याःपश्चिमःसुतः ॥ ३५ ॥ तस्मिंजातेमहासत्वेपुष्पवर्षंपपातह ॥ नभःस्थानेदुंदुभयोदेवानांप्राणदंस्तथा ॥ वाक्यंचैवांतरिक्षेचसाधु साध्वितितत्तदा ॥ ३६ ॥ तौतुतत्रमहारण्येवर्धातेमहौजसौ ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौलोकोद्वेगकरौतदा ॥ ३७ ॥

शयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सज्वालकवलाः ज्वालारूपास्यांतर्गतकवलसहिताः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दशग्रीवइति कामरूपत्वाच्चांतःपुरादौ एकवक्त्रत्वं द्विभुजत्वं चास्येतिबोध्यं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अंतरिक्षे साधुसाध्वितिवाक्यं तदासीदितिशेषः ॥ ३६ ॥ तत्रमहारण्ये पितुर्विश्रवसआश्रमारण्ये ॥ ३७ ॥

नित्यासंतुष्टःकियदपिभक्षणे नकदाचिदपिसंतुष्टः ॥ ३८ ॥ स्वाध्यायनियताहारः स्वाध्यायनियतोनियताहारश्चेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आत्मानमीदृशंपश्य ॥
कुबेरवद्दिव्यवैभवरहितंप्राकृतरक्षोरूपमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ तस्माद्दशग्रीवेति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तपसे तपोर्थं ॥ धृतमानसः निश्चितांतःकरणः ॥ ४६ ॥ इतिकृत्वा इति

कुंभकर्णःप्रमत्तस्तुमहर्षीन्धर्मवत्सलान् ॥ त्रैलोक्येनित्यासंतुष्टोभक्षयन्विचचारह ॥ ३८ ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मव्यवस्थितः ॥ स्वाध्यायनियताहारउवासविजितेंद्रियः ॥ ३९ ॥ अथवैश्रवणोदेवस्तत्रकालेनकेनचित् ॥ आगतःपितरंद्रष्टुंपुष्पकेणधनेश्वरः ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाकैकसीतत्रज्वलंतमिवतेजसा ॥ आगम्यराक्षसीतत्रदशग्रीवमुवाचह ॥ ४१ ॥ पुत्रवैश्रवणंपश्यभ्रातरंतेजसावृतं ॥ भ्रातृभावेसमेचापिपश्यात्मानंत्वमीदृशं ॥ ४२ ॥ दशग्रीवतथायत्नंकुरुष्वामितविक्रम ॥ यथात्वमपिमेपुत्रभवेवैश्रवणोपमः ॥ ॥ ४३ ॥ मातुस्तद्वचनंश्रुत्वादशग्रीवःप्रतापवान् ॥ अमर्षमतुलंलेभेप्रतिज्ञांचाकरोत्तदा ॥ ४४ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिभ्रातृतुल्योऽधिकोपिवा ॥ भविष्याम्योजसाचैवसंतापंत्यजदुद्भवं ॥ ४५ ॥ ततःक्रोधेनतेनैवदशग्रीवःसहानुजः ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मतपसेधृतमानसः ॥ ४६ ॥ प्राप्स्यामितपसाकाममितिकृत्वाऽध्यवस्यच ॥ आगच्छदात्मसिद्ध्यर्थंगोकर्णस्याश्रमंशुभं ॥ ४७ ॥ सराक्षसस्तत्रसहानुजस्तदातपश्चचारातुलमुग्रविक्रमः ॥ अतोषयच्चापिपितामहंविभुंददौसतुष्टश्चवराञ्जयावहान् ॥ ४८ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथाब्रवीन्मुनिंरामःकथंतेभ्रातरोवने ॥ कीदृशंतुतदाब्रह्मंस्तपस्तेपुर्महाबलाः ॥ १ ॥ अगस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्ररामंसुप्रीतमानसं ॥ तांस्तान्धर्मविधींस्तत्रभ्रातरस्तेसमाविशन् ॥ २ ॥

बुद्धिंकृत्वा ॥ अध्यवस्य तथानिश्चित्यच ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इतिरामाभि० वा० उत्तरकांडेनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
भ्रातरोरावणकुंभकर्णविभीषणाः ॥ १ ॥ तांस्तान्धर्मविधीन् धर्मानुष्ठानानि ॥ २ ॥

संक्षेपेणोक्तंप्रपंचयति ॥ कुंभकर्णइत्यादि ॥ वह्निभिःसूर्यपंचमैरितिपाठे सूर्यःपंचमोयेषांतैर्वह्निभिरित्यर्थः ॥ पंचाग्नीत्परितःस्थितइतिपाठेपि सूर्यसहिताएवपंचाग्नयः ॥ ३ ॥ वामोरूपरिदक्षिणजंघांप्रतिष्ठाप्यस्थितिर्वीरासनं ॥ जलमध्यंप्रतिश्रयआवासोयस्यसः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सूर्यानुवृत्तिमाह ॥ ऊर्ध्वशिरोबाहुरिति ॥ ८ ॥ स्व

कुंभकर्णस्ततोयत्तोनित्यंधर्मपथेस्थितः ॥ ततापग्रीष्मकालेतुपंचाग्नीन्परितःस्थितः ॥ ३ ॥ मेघांबुसिक्तोवर्षासुवीरासनमसेवत ॥ नित्यंचशिशिरेकालेजलमध्यप्रतिश्रयः ॥ ४ ॥ एवंवर्षसहस्राणिदशतस्यापचक्रमुः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यसत्पथेनिष्ठितस्यच ॥ ५ ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मानित्यंधर्मपरःशुचिः ॥ पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान् ॥ ६ ॥ समाप्तेनियमेतस्यननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ पपातपुष्पवर्षंचतुष्टुवुश्चापिदेवताः ॥ ७ ॥ पंचवर्षसहस्राणिसूर्यंचैवान्ववर्तत ॥ तस्थौचोर्ध्वशिरोबाहुःस्वाध्यायेधृतमानसः ॥ ८ ॥ एवंविभीषणस्यापिस्वर्गस्थस्येवनंदने ॥ दशवर्षसहस्राणिगतानिनियतात्मनः ॥ ९ ॥ दशवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुशिरश्चाग्नौजुहावसः ॥ १० ॥ एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः ॥ शिरांसिनवचाप्यस्यप्रविष्टानिहुताशनं ॥ ११ ॥ अथवर्षसहस्रेतुदशमेदशमंशिरः ॥ छेत्तुकामेदशग्रीवेप्राप्तस्तत्रपितामहः ॥ १२ ॥ पितामहस्तुसुप्रीतःसार्धंदेवैरुपस्थितः ॥ तवतावद्दशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभ्यभाषत ॥ १३ ॥ शीघ्रंवरयधर्मज्ञवरोयस्तेभिकांक्षितः ॥ कंतेकामंकरोम्यद्यनदृथातेपरिश्रमः ॥ १४ ॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ प्रणम्यशिरसादेवंहर्षगद्गदयागिरा ॥ १५ ॥ भगवन्प्राणिनांनित्यंनान्यत्रमरणाद्भयं ॥ नास्तिमृत्युसमःशत्रुरमरत्वमहंवृणे ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्तदाब्रह्मादशग्रीवमुवाचह ॥ नास्तिसर्वामरत्वंतेवरमन्यंवृणीष्वमे ॥ १७ ॥

गस्थस्यदेवस्यनंदनइवेत्यनेन तपःप्रवृत्तिसंतोषोदर्शितः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मे मत्तः ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ उक्तमेववरंसापेक्षमाह ॥ सुपर्णेति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ भूयोन्यःशुभोवरोदीयते तच्छृणु ॥ २३ ॥ अन्यंवरंचवितरामिइत्युक्तं तमेवाह ॥ छंदतइति मनसायद्यथेप्सितंरूपं तत्तच्छंदतइच्छामात्रेणभविष्यति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ हेभगवन्लोकगुरुः उत्पत्तिज्ञमिदाता भवान्यन्मह्यंप्रीतएतेनैवाहंकृतकृत्यो

एवमुक्तेतदारामब्रह्मणालोककर्तृणा ॥ दशग्रीवउवाचेदंकृतांजलिरथाग्रतः ॥ १८ ॥ सुपर्णनागयक्षाणांदैत्यदानवरक्षसां ॥ अवध्योहंप्रजाध्यक्षदेवतानांचशाश्वत ॥ १९ ॥ नहिचिंताममान्येषुप्राणिष्वमरपूजित ॥ तृणभूताहितेमन्येप्राणिनोमानुषादयः ॥ २० ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मादशग्रीवेणरक्षसा ॥ उवाचवचनंदेवःसहदेवैःपितामहः ॥ २१ ॥ भविष्यत्येवमेतत्तेवचोराक्षसपुंगव ॥ एवमुक्तातुतंरामदशग्रीवंपितामहः ॥ २२ ॥ शृणुचापिवरोभूयःप्रीतस्येहशुभोमम ॥ हुतानियानिशीर्षाणिपूर्वमग्नौत्वयानघ ॥ २३ ॥ पुनस्तानिभविष्यंतितथैवतवराक्षस ॥ वितरामीहतेसौम्यवरंचान्यंदुरासदं ॥ २४ ॥ छंदतस्तवरूपंचमनसायद्यथेप्सितं ॥ एवंपितामहोक्तंचदशग्रीवस्यरक्षसः ॥ २५ ॥ अग्नौहुतानिशीर्षाणिपुनस्तान्युत्थितानिवै ॥ एवमुक्तातुतंरामदशग्रीवंपितामहः ॥ २६ ॥ विभीषणमथोवाचवाक्यंलोकपितामहः ॥ विभीषणत्वयाबत्सधर्मसंहितबुद्धिना ॥ २७ ॥ परितुष्टोस्मिधर्मात्मन्वरंवरयसुव्रत ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मावचनंप्राहसांजलिः ॥ २८ ॥ वृतःसर्वगुणैर्नित्यंचंद्रमारश्मिभिर्यथा ॥ भगवन्कृतकृत्योहंयन्मेलोकगुरुःस्वयं ॥ २९ ॥ प्रीतेनयदिदातव्योवरोमेशृणुसुव्रत ॥ परमापद्गतस्यापिधर्मेममतिर्भवेत् ॥ ३० ॥

॥ १६ ॥

स्मि ॥ सर्वगुणैः पुरुषार्थैर्वृतश्चास्मि ॥ त्वत्प्रीतेरेवसर्वपुरुषार्थसाधनत्वात् ॥ २९ ॥ अथापियदि प्रसन्नेनत्वयावश्यंकश्चिद्वरोदातव्यस्तदा तंवरंशृणु ॥ परमापद्गतस्य सांसारिकव्यवहारतःपरमामापदंप्राप्तस्यापिमम धर्मेनारायणे मतिर्भवेत् ॥ रामोविग्रहवान्धर्मइत्युक्तेरत्रधर्मपदेननारायणः ॥ अन्यथासासाभवतुधर्मिष्ठेत्यनेनपौनरुक्त्यंस्यात् ॥ ३० ॥

अशिक्षितं सद्गुरूपदेशंविनापीत्यर्थः ॥ ब्रह्मास्त्रं ब्रह्मविद्या एतद्वरणमशेषब्रह्मविद्यासिद्धिप्रतिबंधकनिवृत्तये ॥ एतल्लाभाय तत्तद्धर्मंच पालये पालयेयं ॥ ३१ ॥ परमोदार परमदातः ॥ ईदृशस्यवरस्यपरमकत्वंस्वयमेवाह नहीति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ राक्षसयोनौजातस्यापियतोऽधर्मेबुद्धिर्नजायते ततःप्रीतोहममरत्वंतेददामि एवमप्रार्थितममरत्वं

अशिक्षितंचब्रह्मास्त्रंभगवन्प्रतिभातुमे ॥ यायामेजायतेबुद्धिर्येषुयेष्वाश्रमेषुच ॥ सासाभवतुधर्मिष्ठातंतंधर्मंचपालये ॥ ३१ ॥ एषमेपरमोदारवरःपरमकोमतः ॥ नहिधर्माभिरक्तानांलोकेकिंचनदुर्लभं ॥ ३२ ॥ पुनःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमुवाचह ॥ धर्मिष्ठत्वंयथावत्सतथाचैतद्भविष्यति ॥ ३३ ॥ यस्माद्राक्षसयोनौतेजातस्यामित्रनाशन ॥ नाधर्मेजायतेबुद्धिरमरत्वंददामिते ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वाकुंभकर्णायवरंदातुमवस्थितं ॥ प्रजापतिंसुराःसर्वेवाक्यंप्रांजलयोऽब्रुवन् ॥ ३५ ॥ नतावत्कुंभकर्णायप्रदातव्योवरस्त्वया ॥ जानीषेह्ययथालोकांस्त्रासयत्येषदुर्मतिः ॥ ३६ ॥ नंदनेऽप्सरसःसममहेंद्रानुचरादश ॥ अनेनभक्षिताब्रह्मन्नृषयोमानुषास्तथा ॥ ३७ ॥ अलब्धवरपूर्णेनयत्कृतंराक्षसेनतु ॥ यद्येषवरलब्धःस्याद्भक्षयेद्भुवनत्रयम् ॥ ३८ ॥ वरव्याजेनमोहोऽस्मैदीयतामममितप्रभ ॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्याद्भवेदस्यचसंमतिः ॥ ३९ ॥ एवमुक्तःसुरैर्ब्रह्माचिंतयत्पद्मसंभवः ॥ चिंतिताचोपतस्थेऽस्यपार्श्वेदेवीसरस्वती ॥ ४० ॥ प्रांजलिःसातुपार्श्वस्थाप्राहवाक्यंसरस्वती ॥ इयमस्म्यागतादेवकिंकार्यंकरवाण्यहं ॥ ४१ ॥ प्रजापतिस्तुतांप्राप्तांप्राहवाक्यंसरस्वतीं ॥ वाणित्वं राक्षसेंद्रस्यभववाग्देवतेप्सिता ॥ ४२ ॥ तथेत्युक्ताप्रविष्टासाप्रजापतिरथाब्रवीत् ॥ कुंभकर्णमहाबाहोवरंवरयसोमतः ॥ ४३ ॥

ब्रह्मणःसकाशाद्धर्मबलाल्लब्धंविभीषणेनेति निष्कामतयादेवोपासनं सर्वार्थसाधनमितिबोध्यं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ एषदुर्मतिस्त्रीन्लोकान्त्रासयतीतिजानीषे ॥ ३६ ॥ तदेवदर्शयति ॥ नंदनेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मोहोऽज्ञानं ॥ एवंमोहदानेनैव लोकानांस्वस्तिस्यात् ॥ अस्य संमतिः संमाननंचस्यात् ॥ ३९ ॥ अचिंतयद्देवीमितिशेषः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अस्यास्ये देवतेप्सिता देवानामिष्टावागूभव याचतःकुंभकर्णस्यवदनाद्देवानुकूलानिस्सरेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अथाब्रवीत्सरस्वतीप्रवेशानंतरमित्यर्थः ॥ ४३ ॥

तद्वाक्यं ब्रह्मवाक्यं ॥ ४४ ॥ एवमिति ॥ अत्रषण्मासादर्वाग्जागरणंनेतिनियमः तदधिकापिनिद्रातुभवत्येवेतिवरस्वरूपंबोध्यं ॥ अतएवषण्मासान्स्वपतीतिपूर्वविभीषणोक्त्या वर्षाण्यनेकानीतिकुंभकर्णोक्त्याच नपूर्वोक्तस्यविरोधः ॥४५॥ स्वांसंज्ञां यथाप्राप्तस्वबुद्धिं ॥ गतः प्राप्तः ॥४६॥४७ ॥ श्लेष्मातकवनं तत्रचुरंपितुस्तंपोवनं ॥४८॥

कुंभकर्णस्तुतद्वाक्यंश्रुत्वावचनमब्रवीत्॥ स्वप्नंवर्षाण्यनेकानिदेवदेवममेप्सितं ॥ ४४॥ एवमस्त्वितितंचोक्त्वाप्रायाद्ब्रह्मासुरैःसमं॥
देवीसरस्वतीचैवराक्षसंतंजहोपुनः॥ ४५॥ ब्रह्मणासहदेवेषुगतेषुचनभःस्थलं॥ विमुक्तोसौसरस्वत्यास्वांसंज्ञांचततोगतः॥ ४६॥
कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः॥ईदृशंकिमिदंवाक्यंममाद्यवदनाच्च्युतं॥ अहंव्यामोहितोदेवैरितिमन्येतदागतैः॥ ४७॥
एवंलब्धवराःसर्वेभ्रातरोदीप्ततेजसः॥ श्लेष्मातकवनंगत्वातत्रतेन्यवसन्सुखं॥ ४८॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा० उत्तरकांडेदशमः सर्गः॥ १०॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सुमालीवरलब्धांस्तुज्ञात्वाचैतान्निशाचरान्॥ उदतिष्ठद्भयंत्यक्त्वासानुगःसरसातलात्॥१॥ मारीचश्चप्रहस्तश्चविरूपाक्षोमहोदरः॥ उदतिष्ठन्सुसंरब्धाःसचिवास्तस्यरक्षसः॥२॥ सुमालीसचिवैःसार्धंततोराक्षसपुंगवैः॥ अभिगम्यदशग्रीवंपरिष्वज्येदमब्रवीत्॥ ३॥ दिष्ट्यातेवत्ससंप्राप्तश्चिंतितोयंमनोरथः॥ यस्त्वंत्रिभुवनश्रेष्ठाल्लब्धवान्वरमुत्तमं॥ ४॥ यत्कृतेचवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलं॥ तद्वतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयं॥ ५॥ असकृत्तद्वयाद्रुग्नापरित्यज्यस्वमालयं
विद्रुताःसहिताःसर्वेप्रविष्टास्मरसातलं॥ ६॥ अस्मदीयाचलंकेयंनगरीराक्षसोषिता॥ निवेशितातवभ्रात्राधनाध्यक्षेणधीमता॥ ७॥

इतिश्रीरामाभि० वा० उ० दशमःसर्गः ॥ १० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ अथधनदंमपसार्य रावणस्यलंकाप्रवेशः॥ सुमालीति ॥ १ ॥ तस्यसचिवाः सुमालिनःसचिवाः॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्कृते यद्विष्णुभयनिमित्ततः ॥ तद्भयंनोऽस्माकंगतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ निवेशिता अधिष्ठिता ॥ ७ ॥

सामादिनालंकांप्रत्यानेतुं यदिनामशक्यंस्यात्तदानःकार्यंकृतंभवेत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ नार्हसे ज्येष्ठनिरसनंवक्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अदितिदिती भिन्नोदरभगिन्यौ तेसहिते हिते परस्परानुरक्तेभूत्वा कश्यपस्यभार्येऽभूतामितिशेषः ॥१४ ॥ १५ ॥ ते दैत्याः पुराप्रभविष्णवोऽभवन्पश्चाद्विष्णुना तान्दैत्यान्निहत्य ॥ १६ ॥

यदिनामात्रशक्यंस्यात्साम्नादानेनवानघ॥ तरसावामहाबाहोप्रत्यानेतुंकृतंभवेत् ॥ त्वंचलंकेश्वरस्तातभविष्यसिनसंशयः॥८॥ त्वयाराक्षसवंशोयंनिमग्नोपिसमुद्धृतः॥ सर्वेषांनःप्रभुश्चैवभविष्यसिमहाबल॥९॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवोमातामहमुपस्थितं॥ वित्तेशो गुरुरस्माकंनार्हसेवक्तुमीदृशं॥१०॥ साम्नाहिराक्षसेंद्रेणप्रत्याख्यातोगरीयसा॥ किंचिन्नाहंतदारक्षोज्ञात्वातस्यचिकीर्षितं॥ ११ ॥
कस्यचित्त्वथकालस्यवसंतंरावणंततः॥ प्रहस्तःप्रश्रितंवाक्यमिदमाहसरावणं॥१२॥ दशग्रीवमहाबाहोनार्हसेवक्तुमीदृशं॥ सौभ्रात्रंनास्तिशूराणांश्रृणुचेदंवचोमम॥ १३॥ अदितिश्चदितिश्चैवभगिन्यौसहितेहिते॥ भार्येपरमरूपिण्यौकश्यपस्यप्रजापतेः॥१४॥
अदितिर्जनयामासदेवांस्त्रिभुवनेश्वरान्॥ दितिस्त्वजनयद्दैत्यान्कश्यपस्यात्मसंभवान्॥ १५॥ दैत्यानांकिलधर्मज्ञपुरेयंवसनार्णवा॥ सपर्वतामहीवीरतेभवन्प्रभविष्णवः ॥ १६॥ निहत्यतांस्तुसमरेविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ देवानांवशमानीतंत्रैलोक्यमिदमव्ययं॥ १७॥ नैतदेकोभवानेवकरिष्यतिविपर्ययं॥ सुरासुरैराचरितंतत्कुरुष्ववचोमम॥ १८॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहृष्टेनांतरात्मना॥
चिंतयित्वामुहूर्तंवैबाढमित्येवसोब्रवीत्॥ १९॥ सतुतेनैवहर्षेणतस्मिन्नहनिवीर्यवान्॥ वनंगतोदशग्रीवःसहतैःक्षणदाचरैः ॥२०॥
त्रिकूटस्थःसतुतदादशग्रीवोनिशाचरः॥ प्रेषयामासदौत्येनप्रहस्तंवाक्यकोविदः॥२१॥ प्रहस्तशीघ्रंगच्छत्वंब्रूहिनैर्ऋतपुंगवं॥ वचसाममवित्तेशंसामपूर्वमिदंवचः॥ २२॥ ॥ ७॥ विपर्ययं भ्रातृद्रोहरूपं ॥१८॥ १९॥ तस्मिन्नहनि प्रहस्तोपदेशदिनएव ॥ २० ॥ वनं लंकासमीपवनं गतस्त्रिकूटस्थोभूत्वा प्रहस्तंदौत्येनप्रेषयामास ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ त्वयानिवेशिताऽधिष्ठिता तांयदिभवान्मोदयात्तर्हि ममप्रीतिःकृताभवेत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ दशाननोयद्ब्रवीति तद्वचनंमममुखाच्छ्रुण्वितिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ तेनेति ॥ येन पूर्वंराक्षसैर्भुक्ता तेनहेतुना सांप्रतंदीयतां सोयमर्थोविज्ञाप्यते ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ममराज्यंवसुच त्वयाऽविभक्तमस्तिवितिशेषः ॥ एवंत्वदीयमपिमयेति ॥ ३२ ॥

इयंलंकापुरीराजन्राक्षसानांमहात्मनां ॥ त्वयानिवेशितासौम्यनैतद्युक्तंतवानघ ॥ २३ ॥ तद्ब्रवान्यदिनोत्सह्यदद्याद्तुलविक्रम ॥ कृताभवेन्ममप्रीतिर्धर्मश्चैवानुपालितः ॥ सतुगत्वापुरींलंकांधनदेनसुरक्षितां ॥ २४ ॥ अब्रवीत्परमोदारंवित्तपालमिदंवचः ॥ प्रेषितोहंतवभ्रात्रादशग्रीवेणसुव्रत ॥ २५ ॥ त्वत्समीपंमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ वचनंममवित्तेशयद्ब्रवीतिदशाननः ॥ २६ ॥ इयंकिल पुरीरम्यासुमालिप्रमुखैःपुरा ॥ भुक्तपूर्वाविशालाक्षराक्षसैर्भीमविक्रमैः ॥ २७ ॥ तेनविज्ञाप्यतेसोयंसांप्रतंविश्रवात्मज ॥ तदेषादीयतांतातयाचतस्तस्यसामतः ॥ २८ ॥ प्रहस्तादपिसंश्रुत्यदेवोवैश्रवणोवचः ॥ प्रत्युवाचप्रहस्तंतंवाक्यंवाक्यविदांवरः ॥ २९ ॥ दत्ता ममेयंपित्रातुलंकाशून्यानिशाचरैः ॥ निवेशिताचमेरक्षोदानमानादिभिर्गुणैः ॥ ३० ॥ ब्रूहिगच्छदशग्रीवंपुरीराज्यंचयन्मम ॥ तवाप्येतन्महाबाहोभुंक्ष्वराज्यमकंटकं ॥ ३१ ॥ अविभक्तंत्वयासार्धंराज्यंयच्चापिमेवसु ॥ एवमुक्ताधनाध्यक्षोजगामपितुरंतिकं ॥ ३२ ॥ अभिवाद्यगुरुंप्राहरावणस्ययदीप्सितं ॥ एषतातदशग्रीवोदूतंप्रेषितवान्मम ॥ ३३ ॥ दीयतांनगरीलंकापूर्वंरक्षोगणोषिता ॥ मयात्र यदनुष्ठेयंतन्ममाचक्ष्वसुव्रत ॥ ३४ ॥ ब्रह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोसौविश्रवामुनिपुंगवः ॥ प्रांजलिंधनदंप्राहश्रृणुपुत्रवचोमम ॥ ३५ ॥ दशग्रीवोमहाबाहुरुक्तवान्ममसन्निधौ ॥ मयानिर्भर्त्सितश्चासीद्बहुशोक्तःसुदुर्मतिः ॥ ३६ ॥ सक्रोधेनमयाचोक्तोध्वंससेचपुनःपुनः ॥ श्रेयोभियुक्तंधर्म्यंचश्रृणुपुत्रवचोमम ॥ ३७ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ बहुशोक्तइतिसंधिरार्षः ॥ २६ ॥ ध्वंससे ध्वस्तधर्मन्यायमर्यादोजायसेइत्यर्थः ॥ ३७ ॥

ममशापात्तन्मातृदर्शनकालकृतात् ॥ ३८ ॥ निवासार्थं निवेशय पुरमितिशेषः ॥ ३९ ॥ सूर्यसंकाशैः सूर्यवदुज्ज्वलैः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एवंप्रहस्तवचःश्रुत्वा रावणःप्रहृष्टात्माऽभवदितिशेषः ॥ ४४ ॥ यतस्त्यक्तैनांगतः ततोस्माभिःसहसा तांप्रविश्य धर्मंप्रतिपालयेतिप्रहस्तेनोक्तोरावणस्तांप्रविवेश ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ नि

वरप्रदानसंमूढोमान्यामान्यंसुदुर्मतिः ॥ नवेत्तिममशापाच्चप्रकृतिंदारुणांगतः ॥ ३८ ॥ तस्माद्गच्छमहाबाहोकैलासंधरणीधरं ॥ निवेशयनिवासार्थंत्यक्तालंकांसहानुगः ॥ ३९ ॥ तत्रमंदाकिनीरम्यानदीनामुत्तमानदी ॥ कांचनैःसूर्यसंकाशैःपंकजैःसंवृतोदका ॥ ४० ॥ कुमुदैरुत्पलैश्चैवअन्यैश्चैवसुगंधिभिः ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाःसाप्सरोरगकिन्नराः ॥ ४१ ॥ विहारशीलाःसततंरमंतेसर्वदाश्रिताः ॥ नहिक्षमंतवानेनवैरंधनदरक्षसा ॥ जानीषेहियथानेनलब्धःपरमकोवरः ॥ ४२ ॥ एवमुक्तोगृहीत्वातुतद्वचःपितृगौरवात् ॥ सदारपुत्रःसामात्यःसवाहनधनोगतः ॥ ४३ ॥ प्रहस्तोऽथदशग्रीवंगत्वावचनमब्रवीत् ॥ प्रहृष्टात्मामहात्मानंसहामात्यंसहानुजं ॥ ४४ ॥ शून्यासानगरीलंकात्यक्तैनांधनदोगतः ॥ प्रविश्यतांसहास्माभिःस्वधर्मंतत्रपालय ॥ ४५ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रहस्तेनमहाबलः ॥ विवेशनगरींलंकांभ्रातृभिःसबलानुगैः ॥ ४६ ॥ धनदेनपरित्यक्तांसुविभक्तमहापथां ॥ आरुरोहसदेवारिःस्वर्गंदेवाधिपोयथा ४७ ॥ सचाभिषिक्तःक्षणदाचरैस्तदानिवेशयामासपुरींदशाननः ॥ निकामपूर्णाचबभूवसापुरीनिशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः ॥ ४८ ॥ धनेश्वरस्त्वथपितृवाक्यगौरवान्न्यवेशयच्छशिविमलेगिरौपुरीं ॥ स्वलंकृतैर्भवनवरैर्विभूषितांपुरंदरःस्वरिवयथामरावतीं ॥ ४९ ॥ इत्यार्षे श्री० वा० उत्त० एकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कामपूर्णा अत्यंतपूर्णा ॥ ४८ ॥ शशिविमलेगिरौ कैलासे ॥ पुरंदरस्येवतदामरावतीमितिपाठोऽयुक्तश्छंदोभंगाभावाय ॥ ४९ ॥ इतिरामाभि० वा० उत्त० एकादशःसर्गः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथइंद्रजिदुत्पत्तिः ॥ राक्षसेंद्रइति ॥ १ ॥ २ ॥ रामेतिसंबुद्धिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गतादेवलोकमितिशेषः ततस्त्रयोदशसमाः वर्षाणिगतागतानि चतुर्दशंचत द्विरहितस्यगतमित्यनुकर्षः ॥ हेममयं सुवर्णप्रचुरं ॥ ८ ॥ मायया विचित्रनिर्माणशक्त्या निर्मितं ॥ ९ ॥ तस्याः कुक्षौ हेमायागर्भेइत्यर्थः ॥ १० ॥ मार्गितुंप्राप्तोस्मि ॥

राक्षसेंद्रोऽभिषिक्तस्तुभ्रातृभिःसहितस्तदा॥ततःप्रदानंराक्षस्याभगिन्याःसमचिंतयत्॥१॥ ददौतांकालकेंद्रायदानवेंद्रायराक्षसीं॥
स्वसांशूर्पणखांनामविद्युज्जिह्वायराक्षसः॥ २॥ अथदत्वास्वयंरक्षोमृगयामटतेस्मतत्॥ तत्रापश्यत्ततोराममयंनामदितेःसुतं॥३॥
कन्यासहायंतंदृष्ट्वादशग्रीवोनिशाचरः॥ अपृच्छल्कोभवानेकोनिर्मनुष्यमृगेवने॥४॥ अनयामृगशावाक्ष्याकिंमर्थंसहतिष्ठसि॥ म
यस्तदाब्रवीद्रामपृच्छंतंतंनिशाचरं ॥ ५ ॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येयथावृत्तमिदंतव॥ हेमानामाप्सरास्तत्रश्रुतपूर्वायदित्वया॥ ६॥
दैवतैर्ममसादत्तापौलोमीवशतक्रतोः॥ तस्यांसक्तमनाह्यासंदशवर्षशतान्यहं॥ ७॥ साचदैवतकार्येणत्रयोदशसमागताः॥ वर्षेच
तुर्दशंचैवततोहेममयंपुरं॥ ८॥ वज्रवैदूर्यचित्रंचमाययानिर्मितंमया॥ तत्राहमवसंदीनस्तयाहीनःसुदुःखितः॥ ९ ॥ तस्मात्पुराद्रु
हितरंगृहीत्वावनमागतः॥ इयंममात्मजाराजन्तस्याःकुक्षौविवर्धिता॥ १० ॥ भर्तारमनयासार्धमस्याःप्राप्तोस्मिमार्गितुं॥ कन्यापि
तत्वंदुःखंहिसर्वेषांमानकांक्षिणां॥ ११॥ कन्याहिद्वेकुलेनित्यंसंशयेस्थाप्यतिष्ठति॥ पुत्रद्वयंममाप्यस्यांभार्यायांसंबभूवह॥ १२॥
मायावीप्रथमस्तातदुंदुभिस्तदनंतरः॥ एवंतेसर्वमाख्यातंयाथातथ्येनपृच्छतः॥ १३॥ त्वामिदानींकथंतातजानीयांकोभवानिति॥
एवमुक्तंतुतद्रक्षोविनीतमिदमब्रवीत्॥ १४॥

मानकांक्षिणां अभिमानेच्छूनां दुःखं अभिमाननिवर्तकत्वात् ॥ ११ ॥ अस्यां हे मायां ॥ १२ ॥ मायावी तन्नामकः ॥ १३ ॥ १४ ॥

पौलस्त्यतनयइत्युक्तमेवार्थंस्पष्टमाह ॥ मुनेरिति ॥ योमुनिर्विश्रवाब्रह्मणस्तृतीयापत्यं तस्यभगवतोविश्रवसोहंतनयइत्यर्थः ॥ १५ ॥ तंमहर्षेस्तनयंज्ञात्वा दुहितरंतस्मैदातुंरोच यामास ॥ तत्रवै महाकुलप्रसूतत्वज्ञानकाले ॥ १६ ॥ १७ ॥ धृता धृतगर्भा प्रसूतेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तपोधनाज्जातशापाभिज्ञः दारुणप्रकृतिर्भविष्यतीतिश्रुतशापवृत्तांतइत्यर्थः ॥ तेनहेतुना यद्यस्मैइयंकन्यानदीयते तदादारुणप्रकृतित्वान्मांनिगृह्य बलादपिग्रहीष्यतीतिज्ञानेन महाकुलप्रसूतत्वज्ञानेनचेत्यर्थः ॥ २० ॥ लब्धां मयेनेतिशेषः ॥ २१ ॥ भ्रातृभ्यां

अहंपौलस्त्यतनयोदशग्रीवश्चनामतः॥ मुनेर्विश्रवसोयस्तुतृतीयोब्रह्मणोभवत्॥ १५॥ एवमुक्तस्तदारामराक्षसेंद्रेणदानवः॥ महर्षे
स्तनयंज्ञात्वामयोदानवपुंगवः ॥ १६॥ दातुंदुहितरंतस्मैरोचयामासतत्रवै॥ करेणतुकरंतस्याग्राहयित्वामयस्तदा॥ प्रहसन्प्राहदैत्येंद्रो
राक्षसेंद्रमिदंवचः॥ १७॥ इयंममात्मजाराजन्हेमयाऽप्सरसाधृता॥ कन्यामंदोदरीनामपत्न्यर्थंप्रतिगृह्यतां॥ १८ ॥ बाढमित्येवतं
रामदशग्रीवोऽभ्यभाषत॥ प्रज्वाल्यतत्रचैवाग्निमकरोत्पाणिसंग्रहम्॥ १९॥ सहितस्यमयोरामशापाभिज्ञस्तपोधनात्॥ विदित्वातेन
सादत्तातस्यपैतामहंकुलं॥ २०॥ अमोघांतस्यशक्तिंचप्रददौपरमाद्भुतां॥ परेणतपसालब्धांजघ्निवान्लक्ष्मणंयया॥ २१॥ एवंसकृ
त्वादारान्वैलंकायाईश्वरःप्रभुः॥ गत्वातुनगरींभार्येभ्रातृभ्यांसमुपाहरत्॥ २२॥ वैरोचनस्यदौहित्रींवज्रज्वालेतिनामतः॥ तांभार्यां
कुंभकर्णस्यरावणःसमकल्पयत्॥ २३॥ गंधर्वराजस्यसुतांशैलूषस्यमहात्मनः॥ सरमांनामधर्मज्ञांलेभेभार्यांविभीषणः॥ २४॥ तीरे
तुसरसोवैतुसंजज्ञेमानसस्यहि॥ सरस्तदामानसंतुवव्रधेजलदागमे॥ २५॥ मात्रातुतस्याःकन्यायाःस्नेहेनाक्रंदितंवचः॥ सरोमाव
र्धतेत्युक्तंततःसासरमाऽभवत्॥ २६॥ एवंतेकृतदारावैरेमिरेतत्रराक्षसाः॥ स्वांस्वांभार्यामुपादायगंधर्वाइवनंदने॥ २७॥

सह समुपाहरत् उद्वाहयदितिपाठांतरं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सरमायाविभीषणपत्न्यानामनिर्वक्ति ॥ तीरेत्विति ॥ तदास्यामानससरस्तीरउत्पत्तिकाले ॥ मानससरोजलदागमनिमित्तत स्तच्छिशुपर्यंतंववृधे ॥ २५ ॥ ततोभीतायाःकन्यायाआक्रंदितंश्रुत्वा तस्यामात्राकन्यास्नेहेनसरोमावर्धतेत्युक्तं ॥ ततःसाकन्या सरमाऽभवत् ॥ पृषोदरादित्वात्साधुः ॥ २६ ॥ २७ ॥

ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् ॥ सएषइंद्रजिन्नामयुष्माभिरभिधीयते ॥ २८ ॥ जातमात्रेणहिपुरातेनरावणसूनुना ॥ रुदता
सुमहान्मुक्तोनादोजलधरोपमः॥ २९ ॥ जडीकृताचसालंकातस्यनादेनराघव ॥ पितातस्याकरोन्नाममेघनादइतिस्वयं ॥ ३० ॥ सोवर्ध
ततदारामरावणांतःपुरेशुभे ॥ रक्ष्यमाणोवरस्त्रीभिश्छन्नःकाष्ठैरिवानलः॥ मातापित्रोर्महाहर्षंजनयन्रावणात्मजः ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेश्री
रामा०वा०उत्त०द्वादशःसर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथलोकेश्वरोत्सृष्टातत्रकालेनकेनचित् ॥ निद्रासमभवत्तीव्रा
कुंभकर्णस्यरूपिणी ॥ १ ॥ ततोभ्रातरमासीनंकुंभकर्णोब्रवीद्वचः ॥ निद्रामांबाधतेराजन्कारयस्वममालयम् ॥ २ ॥ विनियुक्तास्ततो
राज्ञाशिल्पिनोविश्वकर्मवत् ॥ विस्तीर्णंयोजनंस्निग्धंततोद्विगुणमायतं ॥ ३ ॥ दर्शनीयंनिरावाधंकुंभकर्णस्यचक्रिरे ॥ स्फाटिकैःकांचनै ॥ २० ॥
श्चित्रैःस्तंभैःसर्वत्रशोभितं ॥ ४ ॥ वैडूर्यकृतसोपानंकिंकिणीजालकंतथा ॥ दांततोरणविन्यस्तंवज्रस्फटिकवेदिकं ॥ ५ ॥ मनोहरंसर्व
सुखंकारयामासराक्षसः॥ सर्वत्रसुखदंनित्यंमेरोःपुण्यांगुहामिव ॥ ६ ॥ तत्रनिद्रांसमाविष्टःकुंभकर्णोमहाबलः॥ बहून्यब्दसहस्राणि
शयानोनचबुध्यते ॥ ७ ॥ निद्राभिभूतेतुतदाकुंभकर्णेदशानने ॥ देवर्षियक्षगंधर्वान्संजघ्नेहिनिरंकुशः ॥ ८ ॥ उद्यानानिविचित्राणि
नंदनादीनियानिच ॥ तानिगत्वासुसंक्रुद्धोभिनत्तिस्मदशाननः ॥ ९ ॥ नदींगजइवक्रीडन्वृक्षान्वायुरिवक्षिपन् ॥ नगान्वज्रइवो
त्सृष्टोविध्वंसयतिराक्षसः ॥ १० ॥ युद्धकांडेयद्योजनायतामित्युक्तं तद्विगुणयोजनायतामित्यर्थकंबोध्यं ॥ ३ ॥ ४ ॥ किंकिणीजालकं किंकिणी
नांजालानियस्मिन्तत् ॥ दांततोरणं दंतविकारतोरणं ॥ तस्यविन्यस्तंविन्यासोयत्रतत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

आत्मनःकुलानुरूपं वृत्तंसंस्मृत्येति बोधनीयत्वेनेतिशेषः ॥ ११ सौभ्रात्रदर्शनार्थं दर्शयितुं ॥ हितमिति वक्तुमितिशेषः ॥ १२ ॥ आगमनंप्रति कार्यमितिशेषः ॥ १३ ॥
राज्ञः धनदस्य ॥ तं कुबेरदूतं ॥ १४ ॥ तूष्णींसमभिवर्तते क्षणमात्रमितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ उभयोर्मातापित्रोःकुलस्य तयोर्वृत्तस्यच सदृशं ॥ १७ ॥ साधु सम्यक् एतावत्प
र्याप्तं एतावदेवपापमलं ॥ इतःपरंचारित्रसंग्रहः कृत्यः कार्यः ॥ तदेवदार्व्यायपुनराह ॥ साध्विति ॥ व्यवस्थानं व्यवस्थितिः यदिशक्यतेइत्यनेन क्रूरत्वान्नियोगबुद्धिर्व्यावर्त्य

यथावृत्तंतुविज्ञायदशग्रीवंधनेश्वरः ॥ कुलानुरूपंधर्मज्ञोवृत्तंसंस्मृत्यचात्मनः ॥ ११ ॥ सौभ्रात्रदर्शनार्थंतुदूतंवैश्रवणस्तदा ॥ लंकां
संप्रेषयामासदशग्रीवस्यवैहितं ॥ १२ ॥ सगत्वानगरींलंकामाससादविभीषणं ॥ मानितस्तेनधर्मेणपृष्टश्चागमनंप्रति ॥ १३ ॥ पृष्ट्वाच
कुशलंराज्ञोज्ञातीनांचविभीषणः ॥ सभायांदर्शयामासतमासीनंदशाननं ॥ १४ ॥ सदृष्ट्वातत्रराजानंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ जयेति
वाचासंपूज्यतूष्णींसमभिवर्तते ॥ १५ ॥ सतत्रोत्तमपर्यंकेवरास्तरणशोभिते ॥ उपविष्टंदशग्रीवंदूतोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥ राजन्
वदामितेसर्वंभ्रातातवयदब्रवीत् ॥ उभयोःसदृशंवीरवृत्तस्यचकुलस्यच ॥ १७ ॥ साधुपर्याप्तमेतावत्कृत्यश्चारित्रसंग्रहः ॥ साधुधर्मे
व्यवस्थानंक्रियतांयदिशक्यते ॥ १८ ॥ दृष्टंमेनंदनंभग्नमृषयोनिहताःश्रुताः ॥ देवतानांसमुद्योगस्त्वत्तोराजन्मयाश्रुतः ॥ १९ ॥ नि
राकृतश्चबहुशस्त्वयाहंराक्षसाधिप ॥ सापराधोपिबालोहिरक्षितव्यःस्वबांधवैः ॥ २० ॥ अहंतुहिमवत्पृष्ठंगतोधर्ममुपासितुं ॥ रौद्रंव्र
तंसमास्थायनियतोनियतेंद्रियः ॥ २१ ॥ तत्रदेवोमयादृष्टउमयासहितःप्रभुः ॥ सव्यंचक्षुर्मयादैवात्तत्रदेव्यांनिपातितं ॥ २२ ॥

ते ॥ कृतकस्तु कृतश्चारित्रसंग्रहइतिपठित्वा साधुसम्यक्चारित्रसंग्रहआचारसंग्रहः कृतःसंपादितश्चेदेतावदेवपर्याप्तमिहामुत्राभ्युदयाय अस्यैवविवरणं साध्वित्याह ॥ १८ ॥
उपदेशप्रयोजकमसद्वृत्तंदृश्यतेश्रूयतेचेत्याह ॥ दृष्टमिति ॥ मे मया त्वत्तस्त्वन्निमित्तः देवतानांसमुद्योगः प्रतिक्रियासंपादनविषयइतिशेषः ॥ १९ ॥ यद्यपित्वयाहंनिराकृ
तोथापि ममत्वंरक्ष्यएव ॥ तत्रहेतुः ॥ सापराधोपीति ॥ स्वबांधवैः पित्रादिभिः ॥ २१ ॥ त्वद्रक्षणहेतोरेवाहंत्विति रौद्रं रुद्रप्रसादकरं ॥ २२ ॥

किमितिदेव्यांचक्षुर्निपातितं तत्राह ॥ कान्विति ॥ अन्येनहेतुना विकारादिनेत्यर्थः॥ कान्वितिसूचितविस्मयहेतुमाह ॥ रूपंचेति ॥२३॥ दग्धं नष्टं ॥ सव्येतरत्तु रेणुध्वस्तं रेणु स्पर्शकलुषीकृतं ॥ ज्योतिषा तेजसा पिंगलं तस्यभावस्तत्वं ॥ यद्वाकलुषितज्योतिरिव पिंगत्वंप्राप्तमित्यर्थः॥२४॥ समधारं समधारयम् ॥२५॥ २६ ॥ एतद्व्रतं त्वदाचरि

कान्वेषेतिमहाराजनखल्वन्येनहेतुना॥ रूपंचानुपमंकृत्वारुद्राणीतत्रतिष्ठति ॥ २३॥ देव्यादिव्यप्रभावेणदग्धंसव्यंममेक्षणं॥ रेणु
॥ २१ ॥ ध्वस्तमिवज्योतिःपिंगलत्वमुपागतं ॥ २४ ॥ ततोहमन्यद्विस्तीर्णंगत्वातस्यगिरेस्तटं॥ तूष्णींवर्षशतान्यष्टौसमधारंमहाव्रतं॥ २५॥
समाप्तेनियमेतस्मिंस्ततश्चदेवोमहेश्वरः ॥ ततःप्रीतेनमनसाप्राहवाक्यमिदंप्रभुः॥ २६॥ प्रीतोस्मितवधर्मज्ञतपसानेनसुव्रत॥ मया
चैतद्व्रतंचीर्णंत्वयाचैवधनाधिप ॥ तृतीयःपुरुषोनास्तियश्चरेद्व्रतमीदृशं ॥ २७॥ व्रतंसुदुष्करंत्येतन्मयैवोत्पादितंपुरा॥ तत्सखित्वंम
यासौम्यरोचयस्वधनेश्वर॥ २८॥ तपसानिर्जितश्चैवसखाभवममानघ॥ देव्यादग्धंप्रभावेणयच्चसव्यंतवेक्षणं॥ २९॥ पैंगल्यंयद
वाप्तंहिदेव्यारूपनिरीक्षणात्॥ एकाक्षिपिंगलीत्येवनामस्थास्यतिशाश्वतं॥ ३० ॥ एवंतेनसखित्वंचप्राप्यानुज्ञांचशंकरात् ॥ आग
तेनमयाचैवश्रुतस्तेपापनिश्चयः॥ ३१ ॥ तदधर्मिष्ठसंयोगान्निवर्तकुलदूषणात्॥ चिंत्यतेहिवधोपायःसर्षिसंघैःसुरैस्तव॥ ३२॥ ए
वमुक्तोदशग्रीवःकोपसंरक्तलोचनः॥ हस्तान्दंतांश्चसंपिष्यवाक्यमेतदुवाचह॥३३॥ विज्ञातंतेमयादूतवाक्यंयत्त्वंप्रभाषसे॥ नैवत्व
मसिनैवासौभ्रात्रायेनासिचोदितः॥३४॥ हितंनैषममैतद्धिब्रवीतिधनरक्षकः॥ महेश्वरसखित्वंतुमूढःश्रावयतेकिल॥ ३५॥

तंमहाव्रतं ॥ २७ ॥ रोचयस्व रुचितंदृष्टिवत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ पैंगल्यमिति इतरदितिशेषः ॥ ३० ॥ एवंतेन शिवेन ॥ ३१ ॥ निवर्त निवर्तस्व ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वा
क्यंविज्ञातं वाक्यतात्पर्यार्थोविज्ञातः ॥ येनभ्रात्राचोदितोसौभ्राता त्वंचनैवासि नभविष्यसि ॥ ३४ ॥ तत्रहेतुर्हितमिति ॥ एषधनरक्षकोमेहितंनैवब्रवीति ॥ किंतर्हिब्रवीती
त्यत्राह ॥ महेश्वरसखित्वमिति तद्रूपबलसंपदमित्यर्थः ॥ ३५ ॥

कुबेरेणस्वदत्तांतोक्तावपि रावणःस्वदुर्मत्याविपरीतंगृहीतवान् ॥ यत्त्वयैतत्कुबेरप्राबल्यंभाषितं तन्नैवक्षमणीयं क्षमार्हं ॥ एतावत्कालंमया तस्यमर्षितं क्षांतंतत् ॥ ३६ ॥
इतिहेतोर्यतोमदंतरात्मा इतःपूर्वमयंज्येष्ठोगुरुर्नहंतव्यइतिमन्यतेमन्यतेस्म ॥ ततोहेतोरित्यर्थः ॥ एषामतिः कृता ॥३७॥ केत्यत्राह ॥ त्रीनिति ॥ एतन्मुहूर्तं अस्मिन्मुहूर्ते त

नैवेदंक्षमणीयंमेयदेतद्भाषितंत्वया॥ यदेतावन्मयाकालंदूततस्यतुमर्षितं॥ ३६॥ नहंतव्योगुरुर्ज्येष्ठोमयायमितिमन्यते॥ तस्यत्वि
दानींश्रुत्वामेवाक्यमेषाकृतामतिः॥ ३७॥ त्रीन्लोकानपिजेष्यामिबाहुवीर्यमुपाश्रितः॥ एतन्मुहूर्तमेवाहंतस्यैकस्यतुवैकृते॥ चतु
रोलोकपालांस्तान्नयिष्यामियमक्षयं॥३८॥एवमुक्तातुलंकेशोदूतंखड्गेनजघ्निवान्॥ ददौभक्षयितुंत्येनंराक्षसानांदुरात्मनां॥ ३९॥
ततःकृतस्वस्त्ययनोरथमारुह्यरावणः॥ त्रैलोक्यविजयाकांक्षीययौयत्रधनेश्वरः॥४०॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीये० उत्त०त्रयो
दशःसर्गः॥ १३॥ ॥७॥ ॥७॥ ततःससचिवैःसार्धंषड्भिर्नित्यबलोद्धतः॥ महोदरप्रहस्ताभ्यांमारीचशुकसारणैः॥ ३॥
धूम्राक्षेणचवीरेणनित्यंसमरगर्धिना॥ वृतःसंप्रययौश्रीमान्क्रोधाल्लोकान्दहन्निव॥ पुराणिसनदीःशैलान्वनान्युपवनानिच॥ अति
क्रम्यमुहूर्तेनकैलासंगिरिमागमत्॥ ३॥ सन्निविष्टंगिरौतस्मिन्नाक्षसेंद्रंनिशम्यतु॥ युद्धेप्सुंतंकृतोत्साहंदुरात्मानंसमंत्रिणं॥ ४॥
यक्षानशेकुःसंस्थातुंप्रमुखेतस्यरक्षसः॥ राज्ञोभ्रातेतिविज्ञायगतायत्रधनेश्वरः॥ ५॥ तेगत्वासर्वमाचख्युर्भ्रातुस्तस्यचिकीर्षितं॥
अनुज्ञाताययुर्दृष्टायुद्धायधनदेनते॥ ६॥ ततोबलानांसंक्षोभोव्यवर्धतइवोदधेः॥ तस्यनैर्ऋतराजस्यशैलंसंचालयन्निव॥ ७॥

स्यैकस्यतुवैकृते वधप्रसंगइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ एनंखड्गच्छिन्नंदूतं भक्षयितुमाज्ञांकृतवानितिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिरामाभि० वा० उत्त० त्रयोदशःसर्गः ॥१३॥ ॥७॥
अथादौकुबेरजयः ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ समंत्रिणं महोदरादिषण्मंत्रिसहितं ॥४॥ नशेकुरित्यत्रहेतुः ॥ राज्ञोभ्रातेति ॥ कुबेरस्यभ्रातेत्यर्थः ॥५॥ ६ ॥ तस्य नैर्ऋ
तराजस्य बलानांसंक्षोभः॥ शैलं कैलासं चालयन्निव व्यवर्धत उदधेःक्षोभोयथा ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ हर्षनादान्हर्षजसिंहनादान् ॥ ९ ॥ येरावणसचिवास्तेषामेकैकस्तेषांसहस्रसंख्यानांयक्षाणां सहस्रंअयोधयत् ॥ १० ॥ ११ ॥ धाराभिः शस्त्रसमूहैः ॥ १२ ॥ धाराशतसमुक्षितः शस्त्रक्षतजन्यरुधिरधाराशतसमुक्षितः ॥ १३ ॥ १४ ॥ कक्षतृणं तद्वद्विस्तीर्णं ॥ शुष्केंधनमिवाकुलं शुष्केंधनेआकुलत्वंच झटितिवह्निव्याप्यत्वं ॥ यक्षसैन्यं

ततोयुद्धंसमभवद्यक्षराक्षससंकुलं॥ व्यथिताश्चाभवंस्तत्रसचिवाराक्षसस्यते॥८॥ संदृष्ट्वातादृशंसैन्यंदशग्रीवोनिशाचरः॥हर्षनादान्बहून्कृत्वासक्रोधादभ्यभाषत ॥ ९ ॥ येतुतेराक्षसेंद्रस्यसचिवाघोरविक्रमाः ॥ तेषांसहस्रमेकैकोयक्षाणांसमयोधयत् ॥ १० ॥ ततोगदाभिर्मुसलैरसिभिःशक्तितोमरैः ॥ हन्यमानोदशग्रीवस्तत्सैन्यंसमगाहत ॥ ११ ॥ सनिरुच्छ्वासवत्तत्रवध्यमानोदशाननः॥ वर्षद्भिरिवजीमूतैर्धाराभिरवरुध्यत ॥ १२ ॥ नचकारव्यथांचैवयक्षशस्त्रैःसमाहतः॥ महीधरइवांभोदैर्धाराशतसमुक्षितः॥ १३ ॥ समहास्मासमुद्यम्यकालदंडोपमांगदां ॥ प्रविवेशततःसैन्यंनयन्यक्षान्यमक्षयं ॥ १४ ॥ सकक्षमिवविस्तीर्णशुष्केंधनमिवाकुलं ॥ वातेनाग्निरिवादीप्तोयक्षसैन्यंददाहतत् ॥ १५ ॥ तैस्तुतत्रमहामात्यैर्महोदरशुकादिभिः ॥ अल्पावशेषास्तेयक्षाःकृतावानैरिवांबुदाः ॥ १६ ॥ केचित्समाहताभग्नाःपतिताःसमरेक्षितौ॥ ओष्ठांश्चदशनैस्तीक्ष्णैरदशन्कुपितारणे ॥ १७ ॥ श्रांताश्चान्योन्यमालिंग्यभ्रष्टशस्त्रारणाजिरे॥ सीदंतिचतदायक्षाःकूलाइवजलेनह ॥ १८ ॥ हतानांगच्छतांस्वर्गंयुध्यतामथधावतां ॥ प्रेक्षतामृषिसंघानांबभूवनतदांतरं ॥ १९ ॥ भग्नांस्तुतान्समालक्ष्ययक्षेंद्रांस्तुमहाबलान्॥ धनाध्यक्षोमहाबाहुःप्रेषयामासयक्षकान् ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरेरामविस्तीर्णबलवाहनः ॥ प्रेषितोन्यपतद्यक्षोनाम्नासंयोधकंटकः ॥ २१ ॥

वातेनादीप्तोग्निरिव रावणोददाह ॥ १५ ॥ रावणेनसह वर्तमानैस्तैरमात्यैर्यक्षाः अल्पावशेषाःकृताः ॥ १६ ॥ भग्नाभग्नगात्राः ॥ १७ ॥ कूलाइतिलिंगव्यत्ययः ॥ १८ ॥ भूतलेधावतांपरैर्हतानामथानंतरंस्वर्गंगच्छतां गत्वातत्रस्थितानां व्योम्निस्थित्वायुद्धंप्रेक्षतां प्रेक्षमाणानां ऋषिसंघानांच दिविआकाशांतरं स्थातुमवकाशोनबभूव ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

तेन संयोधकंटकाख्येनयक्षेण चक्रेणहतःपीडितोमारीचः शैलात्कैलासाद्भूतलेपतितः ॥संयोधानां॥समक्षयोद्भूणां कंटकःसंहर्तेतिसंयोधकंटकः॥ २२ ॥ सच यक्षश्च ॥ २३ ॥ मर्यादां जनप्रवेशावधिं ॥ प्रतीहाराणांतोरणांतरं द्वारमध्यमितितीर्थः ॥ आविशद्रावणइतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ धातुस्रवैर्युतःशैलइव ॥ २७ ॥ तोरणेन तोरण

तेनचक्रेणमारीचोविष्णुनेवरणेहतः ॥ पतितोभूतलेशैलात्क्षीणपुण्यइवग्रहः॥ २२ ॥ ससंज्ञस्तुमुहूर्तेनसविश्रम्यनिशाचरः ॥ तंयक्षंयोधयामाससचभग्नःप्रदुद्रुवे ॥ २३ ॥ ततःकांचनचित्रांगंवैदूर्यरजतोक्षितं ॥ मर्यादांप्रतिहाराणांतोरणांतरमाविशत् ॥ २४ ॥ तंतुराजन्दशग्रीवंप्रविशंतंनिशाचरं ॥ सूर्यभानुरितिख्यातोद्वारपालोन्यवारयत् ॥ २५ ॥ सवार्यमाणोयक्षेणप्रविवेशनिशाचरः॥ यदातुवारितोरामनव्यतिष्ठत्सराक्षसः॥ २६ ॥ ततस्तोरणमुत्पाट्यतेनयक्षेणताडितः॥ रुधिरंप्रस्रवन्भातिशैलोधातुस्रवैरिव ॥ २७ ॥ सशैलशिखराभेणतोरणेनसमाहतः ॥ जगामनक्षतिंवीरोवरदानात्स्वयंभुवः॥ २८ ॥ तेनैवतोरणेनाथयक्षस्तेनाभिताडितः ॥ नादृश्यततदायक्षोभस्मीकृततनुस्तदा ॥ २९ ॥ ततःप्रदुद्रुवुःसर्वेदृष्ट्वारक्षःपराक्रमं ॥ ततोनदीर्गुहाश्चैवविविशुर्भयपीडिताः ॥ त्यक्तप्रहरणाःश्रांताविवर्णवदनास्तदा ॥ ३० ॥ इत्यार्षेश्री०वा०उ०चतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तान्लक्ष्यविद्रुतान्यक्षेंद्रांश्चसहस्रशः ॥ धनाध्यक्षोमहायक्षंमाणिचारमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ रावणंजहियक्षेंद्रदुर्वृत्तंपापचेतसं ॥ शरणंभववीराणांयक्षाणांयुद्धशालिनां ॥ २ ॥ एवमुक्तोमहाबाहुर्माणिभद्रःसुदुर्जयः ॥ ततोयक्षसहस्रैस्तुचतुर्भिःसमयोधयत् ॥ ३ ॥ तेगदामुसलप्रासैःशक्तितोमरमुद्गरैः ॥ अभिघ्नंतस्तदायक्षाराक्षसान्समुपाद्रवन् ॥ ४ ॥ कुर्वंतस्तुमुलंयुद्धंचरंतःश्येनवल्लघु ॥ बाढंप्रयच्छनेच्छामिदीयतामितिभाषिणः ॥ ५ ॥

स्थदंडेन ॥ २८ ॥ भस्मीकृततनुरिति चूर्णीकृततनुरित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिरामाभि०वा०उत्तर०चतुर्दशःसर्गः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥

अथपुष्पकग्रहःततइति ॥ लक्ष्य लक्षयित्वा ॥ माणिचारोमाणिभद्रः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ते राक्षसाः॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ताडितइति तिसृभिःशक्तिभिस्ताडितोराक्षसेंद्रोगदयामाणिभद्रस्य मुकुटे मुकुटस्थले प्राहरत्तच्चमुकुटस्थलं तेनप्रहारेण पार्श्वमेकपार्श्वमागतंप्राप्तं ॥ १४ ॥ सन्नादोरक्षसां ॥ १५ ॥ पद्मशंखसमावृतः ॥ शंखपद्मनिध्यभिमानिदेवसंवृतः ॥ शुक्रप्रौष्ठपदाभ्यां निधिरक्षकमं

॥ २३ ॥

ततोदेवाःसगंधर्वाऋषयोब्रह्मवादिनः॥ दृष्ट्वातत्तुमुलंयुद्धंपरंविस्मयमागमन्॥ ६ ॥ यक्षाणांतुप्रहस्तेनसहस्रंनिहतंरणे॥ महोदरेण चानिंद्यंसहस्रमपरंहतं॥ ७॥ क्रुद्धेनचतदाराजन्मारीचेनयुयुत्सुना॥ निमेषांतरमात्रेणद्वेसहस्रेनिपातिते ॥ ८ ॥ क्रूरयक्षार्जवंयुद्धं क्रूरमायाबलाश्रयं॥ रक्षसांपुरुषव्याघ्रतेनतेऽभ्यधिकायुधि॥ ९ ॥ धूम्राक्षेणसमागम्यमाणिभद्रोमहारणे॥ मुसलेनोरसिक्रोधात्ता डितोनचकंपितः॥ १० ॥ ततोगदांसमाविध्यमाणिभद्रेणराक्षसः॥ धूम्राक्षस्ताडितोमूर्ध्निविव्हलःसपपातह॥ ११ ॥ धूम्राक्षंताडितंदृष्ट्वापतितंशोणितोक्षितं॥ अभ्यधावतसंग्रामेमाणिभद्रंदशाननः॥ १२ ॥ संक्रुद्धमभिधावंतंमाणिभद्रोदशाननं॥ शक्तिभिस्ताडयामाससप्तभिर्यक्षपुंगवः॥ १३ ॥ ताडितोमाणिभद्रस्यमुकुटेप्राहरद्रणे॥ तस्यतेनप्रहारेणमुकुटंपार्श्वमागतं ॥ १४ ॥ ततःप्रभृतियक्षेसौपार्श्वमौलिरभूत्किल॥ तस्मिंस्तुविमुखीभूतेमाणिभद्रेमहात्मनि॥ सन्नादःसुमहान्राजंस्तस्मिंश्छैलेव्यवर्धत॥ १५॥ ततोदूरात्प्रददृशेधनाध्यक्षोगदाधरः॥ शुक्रप्रौष्ठपदाभ्यांचपद्मशंखसमावृतः॥ १६॥ सदृष्ट्वाभ्रातरंसंख्येशापाद्विभ्रष्टगौरवं॥ उवाचवचनं धीमान्युक्तंपैतामहेकुले॥ १७॥ यन्मयावार्यमाणस्त्वंनावगच्छसिदुर्मते॥ पश्चादस्यफलंप्राप्यज्ञास्यसेनिरयंगतः॥ १८॥

त्रिभ्यांसह धनाध्यक्षःप्रददृशे भ्रातरमितिसंबंधः॥ १६॥ शापाद्विश्रवसःकृताद्यारुणस्वभावोभविष्यतीतिशापात् ॥ विभ्रष्टगौरवं वंदनादिप्रयोजकश्रेष्ठत्वगौरवरहितं ॥ अकृतवंदनादिव्यवहारमितियावत्॥ पैतामहेकुलेयुक्तं तत्कुलेउत्पत्तेर्युक्तंवचनमुवाचेत्यर्थः॥ १७॥ वार्यमाणः असदुक्त्यादितिशेषः॥ नावगच्छसि अस्यमद्वचनाकरणस्य पूज्यपूजाव्यतिक्रमादिदोषस्यच फलं परिपाकंप्राप्य तद्वशान्निरयंगतोज्ञास्यसे ॥ अहंसाधुनकृतवान्किंतु पापमेवेतिपरितप्स्यसेइत्यर्थः॥ १८ ॥

तत्कालानवगतदुःखसाधनस्य कालांतरेफलपाकतोज्ञानेदृष्टांतः ॥ योहीति ॥१९॥ दैवतानि ब्रह्मरुद्रादयः धर्मयुक्तेन केनचित्पाकृतेनव्यापारेण त्वामिदानींनाभिनंदंति त्वयिविमुखाभवंति संप्रतित्वयिधर्माभावांद्येन देवतानभिनंदनेन त्वमीदृशंभावंक्रूरंनीतः प्रापितःसन्नावबुध्यसे ॥ २० ॥ तस्य मात्राद्यवमानस्य ॥ अत्रमात्रादिपदंपूज्योपलक्षणं ॥ २१ ॥ तपोर्जनं तपःसंपादनं ॥ आत्मनोगतिं आत्मनःकर्मसंपादितांगतिं ॥ २२ ॥ दुर्बुद्धेर्बुद्धिरहितस्य कस्यचित्कस्यापिपुरुषस्य छंदतः पित्रादिसेवांविना

योहिमोहाद्विषंपीत्वानावगच्छतिदुर्मतिः॥ सतस्यपरिणामंतेजानीतेकर्मणःफलम् ॥ १९॥ दैवतानिननंदंतिधर्मयुक्तेनकेनचित् ॥ येनत्वमीदृशंभावंनीतस्तच्चनबुध्यसे॥ २० ॥ मातरंपितरंविप्रमाचार्यंचावमन्यवै॥ सपश्यतिफलंतस्यप्रेतराजवशंगतः॥ २१ ॥ अधुवेहिशरीरेयोनकरोतितपोर्जनं॥ सपश्चात्तप्यतेमूढोमृतोगत्वात्मनोगतिं॥ २२॥ कस्यचिन्नहिदुर्बुद्धेश्छंदतोजायतेमतिः॥ यादृशंकुरुतेकर्मतादृशंफलमश्नुते॥ २३॥ ऋद्धिरूपंबलंपुत्रान्वित्तंशूरत्वमेवच॥ प्राप्नुवंतिनरालोकेनिर्जितंपुण्यकर्मभिः॥ २४ ॥ एवं निरयगामीत्वंयस्यतेमतिरीदृशी॥ तत्वांसमभिभाषिष्येऽसद्वृत्तेष्वेषनिर्णयः॥ २५॥ एवमुक्तास्ततस्तेनतस्यामात्याःसमाहताः॥ मारीचप्रमुखाःसर्वेविमुखाविप्रदुद्रुवुः॥ २६॥ ततस्तेनदशग्रीवोयक्षेंद्रेणमहात्मना॥ गदयाभिहतोमूर्ध्निनचस्थानात्प्रकंपितः॥ २७॥ ततस्तौरामनिघ्नंतौतदान्योन्यंमहाहवे॥ नविव्हलौनचश्रांतौतावुभौयक्षराक्षसौ॥ २८॥ आग्नेयमस्त्रंतस्मैसमुमोचधनदस्तदा ॥ राक्षसेंद्रोवारुणेननदस्त्रंप्रत्यवारयत्॥ २९॥

स्वेच्छामात्रेण मतिःशुभामतिर्नजायतेऽतोमात्रादिसेवाहीनोयादृशं स्वदुर्मत्यनुरूपंदुष्कर्मकुरुते तादृशंतदनुरूपं निरयगामित्वादिरूपं फलमश्नुते प्राप्नोति ॥ २३ ॥२४ ॥ एवमिति ॥ एवं क्रूरकर्मात्वं निरयगामीभविष्यसि ॥ यस्यतेईदृशीमतिः अतस्त्वांनसमभिभाषिष्ये॥ एष वाऽसद्वृत्तेषुसद्वृत्तानांनिर्णयः अनुष्ठेयनिश्चयः ॥ २५ ॥ एवमुक्ताः रावणवदेवयूयमप्यसंभाष्याइत्युक्ताः ॥ ततएवंवचनानंतरं ॥ तेन धनदेन समाहतास्ताडिताः ॥ मारीचप्रमुखाः सर्वेविमुखायुद्धविमुखाविप्रदुद्रुवुः ॥ २६ ॥ ततस्तद्विद्रावणानंतरं ॥ तेन धनदेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

राक्षसेश्वरोरावणः ॥ विनाशाय धनदनाशाय रूपाणांशतसाहस्रं चकार ॥ ३० ॥ रूपाण्याह ॥ व्याघ्रइति ॥ ३१ ॥ बहूनिशस्त्रवर्षाणिचकरोतिस्म तान्येवदृश्यंते नत्वसौ तथामायाप्रयुक्तव्याघ्रादयएवदृश्यंतेनत्वसौ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निधिभिर्निधिदेवताभिः ॥ धनदोच्छ्वासितइतिसंधिरार्षः ॥ ३४ ॥ जयलक्षणं जयचिन्हं ख्यापयन्नितिशेषः ॥ ३५ ॥

ततोमायांप्रविष्टोसौराक्षसींराक्षसेश्वरः ॥ रूपाणांशतसाहस्रंविनाशायचकारच ॥ ३० ॥ व्याघ्रोवराहोजीमूतःपर्वतःसागरोद्रुमः ॥ यक्षोदैत्यस्वरूपीचसोऽदृश्यतदशाननः ॥ ३१ ॥ बहूनिचकरोतिस्मदृश्यंतेनत्वसौततः ॥ प्रतिगृह्यततोराममहदस्त्रंदशाननः ॥ जघान मूर्ध्निधनदंव्याविद्ध्यमहतींगदां ॥ ३२ ॥ एवंसतेनाभिहतोविव्हलःशोणितोक्षितः ॥ कृत्तमूलइवाशोकोनिपपातधनाधिपः ॥ ३३ ॥ ततःपद्मादिभिस्तत्रनिधिभिःसतदावृतः ॥ धनदोच्छ्वासितस्तैस्तुवनमानीयनंदनं ॥ ३४ ॥ निर्जित्यराक्षसेंद्रस्तंधनदंहृष्टमानसः ॥ पुष्पकंतस्यजग्राहविमानंजयलक्षणं ॥ ३५ ॥ कांचनस्तंभसंवीतंवैदूर्यमणितोरणं ॥ मुक्ताजालप्रतिच्छन्नंसर्वकालफलद्रुमं ॥ ३६ ॥ मनोजवंकामगमंकामरूपंविहंगमं ॥ मणिकांचनसोपानंतप्तकांचनवेदिकं ॥ ३७ ॥ देवोपवाह्यमक्षय्यंसदादृष्टिमनःसुखं ॥ बव्हाश्चर्यंभक्तिचित्रंब्रह्मणापरिनिर्मितं ॥ ३८ ॥ निर्मितंसर्वकामैस्तुमनोहरमनुत्तमं ॥ नतुशीतंनचोष्णंचसर्वर्तुसुखदंशुभं ॥ ३९ ॥ सतंराजासमारुह्यकामगंवीर्यनिर्जितं ॥ जितंत्रिभुवनंमेनेदर्पोत्सेकात्सुदुर्मतिः ॥ जित्वावैश्रवणंदेवंकैलासात्समवातरत् ॥ ४० ॥ सतेजसाविपुलमवाप्यतंजयंप्रतापवान्विमलकिरीटहारवान् ॥ रराजवैपरमविमानमास्थितोनिशाचरःसदसिगतोयथानलः ॥ ४१ ॥ इत्यार्षे श्रीरा०वा०उत्त०पंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सजित्वाधनदंरामभ्रातरंराक्षसाधिपः ॥ महासेनप्रसूतिंतद्ययौशरवणंमहत् ॥ १ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मणा विश्वकर्मणा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कतकस्तु त्रयस्त्रिंशत्श्लोकसंख्यामत्रसर्गेलिलेख ॥ इतिरामाभि०वा०उत्त०पंचदशःसर्गः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सजित्वेति ॥ महासेनस्य स्कंदस्य प्रसूतिर्यस्मिंस्तच्छरवणंययौ ॥ १ ॥

॥ २ ॥ विष्टंभितं निरुद्धसंचारं ॥ ३ ॥ कामगं स्वामिचित्तानुकूलसंचारवत्कृतंनिर्मितमिदंविष्टब्धंकिं तदेवाह ॥ कस्मान्नागमत् इत्यचिंतयत् ॥ ४ ॥ मे ममेच्छया पुष्पकंनगच्छति तदिदंकिंनिमित्तंइतिविचिंत्य स्वयमेवहेतुंतर्कयति ॥ पर्वतस्येति पर्वतोपरिस्थितस्येत्यर्थः ॥ कस्यचित्पुरुषस्येदंकर्म स्तंभनकर्म भवेत् ॥ ५ ॥ मारीचो

अथापश्यद्दशग्रीवोरौक्मंशरवणंमहत् ॥ गभस्तिजालसंवीतंद्वितीयमिवभास्करं ॥ २ ॥ सपर्वतंसमारुह्यकंचिद्रम्यवनांतरं ॥ प्रेक्षतेपुष्पकंतत्ररामविष्टंभितंतदा ॥ ३ ॥ विष्टब्धंकिमिदंकस्मान्नागमत्कामगंकृतं ॥ अचिंतयद्राक्षसेंद्रःसचिवैस्तैःसमावृतः ॥ ४ ॥ किंनिमित्तमिच्छयामेनेदंगच्छतिपुष्पकं ॥ पर्वतस्योपरिष्ठस्यकर्मेदंकस्यचिद्भवेत् ॥ ५ ॥ ततोऽब्रवीत्तदाराममारीचोबुद्धिकोविदः ॥ नेदंनिष्कारणंराजन्पुष्पकंयन्नगच्छति ॥ ६ ॥ अथवापुष्पकमिदंधनदान्नान्यवाहनं ॥ अतोनिस्पंदमभवद्धनाध्यक्षविनाकृतं ॥ ७ ॥ इतिवाक्यांतरेतस्यकरालःकृष्णपिंगलः ॥ वामनोविकटोमुंडीनंदीह्रस्वभुजोबली ॥ ८ ॥ ततःपार्श्वमुपागम्यभवस्यानुचरोब्रवीत् ॥ नंदीश्वरोवचश्चेदंराक्षसेंद्रमशंकितः ॥ ९ ॥ निवर्तस्वदशग्रीवशैलेक्रीडतिशंकरः ॥ सुपर्णनागयक्षाणांदेवगंधर्वरक्षसां ॥ १० ॥ सर्वेषामेवभूतानामगम्यःपर्वतःकृतः ॥ इतिनंदिवचःश्रुत्वाक्रोधात्कंपितकुंडलः ॥ ११ ॥ रोषात्तुताम्रनयनःपुष्पकादवरुह्यसः ॥ कोयंशंकरइत्युक्त्वाशैलमूलमुपागतः ॥ १२ ॥ सोऽपश्यन्नंदिनंतत्रदेवस्यादूरतःस्थितं ॥ दीप्तंशूलमवष्टभ्यद्वितीयमिवशंकरं ॥ १३ ॥ तंदृष्ट्वावानरमुखमवज्ञायसराक्षसः ॥ प्रहासंमुमुचेतत्रसतोयइवतोयदः ॥ १४ ॥ तंक्रुद्धोभगवान्नंदीशंकरस्यापरातनुः ॥ अब्रवीत्तत्रतद्रक्षोदशाननमुपस्थितं ॥ १५ ॥

पि तदुक्तमेवानुवदति ॥ ततइति ॥ पुष्पकंनगच्छतीतियन्नेदंनिष्कारणं ॥ ६ ॥ कारणमूहयित्वाहाथवेति ॥ धनदान्नान्यवाहनं धनदादन्यस्यवाहनंनेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पार्श्वे रावणस्येतिशेषः ॥ अशंकितउपागम्याब्रवीदित्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ कृतईश्वरेच्छयेतिशेषः ॥ ११ ॥ शैलमूलमुपागतः अंतरिक्षात्पर्वतंप्राप्तइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रहासं मुमुचे कृतवानित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दर्पः आंतरः ॥ उत्सेधः शारीरः॥ १९ ॥ किंत्विति हेनिशाचर त्वांहंतुंयद्यपिमयाशक्यमथापीदानींनहंतव्यः भगवद्वचनानुपालनायेतिशेषः ॥ किंचत्वंपूर्वमेव स्वकर्मभिः स्वदुष्कृतैर्हतएवासि ॥ कालांतरेमद्दूपैरेवहंतव्योभविष्यसीतिभावः ॥ २०॥ तद्वाक्यसमनंतरं देवदुंदुभ्यादिप्रवृत्तिस्तु तच्छापेनरावणवधनिश्चय

यस्माद्वानररूपंमामवज्ञायदशानन॥ अशनीपातसंकाशमपहासंप्रमुक्तवान् ॥ १६॥ तस्मान्महीर्यसंयुक्तामद्रूपसमतेजसः ॥ उ
त्पत्स्यंतिवधार्थंहिकुलस्यतववानराः ॥ १७ ॥ नखदंष्ट्रायुधाःक्रूरमनःसंपातरंहसः ॥ युद्धोन्मत्तबलोद्रिक्ताःशैलाइवविसर्पिणः
॥ १८॥ तेनवप्रबलंदर्पमुत्सेधंचपृथग्विधं॥ व्यपनेष्यंतिसंभूयसहामात्यसुतस्यच॥ १९॥ किंत्विदानींमयाशक्यंहंतुंत्वांहेनिशाचर॥
नहंतव्योहतस्त्वंहिपूर्वमेवस्वकर्मभिः॥ २०॥ इत्युदीरितवाक्येतुदेवेतस्मिन्महात्मनि॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्च्युता ॥ २१॥
[illegible]सतदानंदिवाक्यंमहाबलः॥ पर्वतंतुसमासाद्यवाक्यमाहदशाननः॥ २२॥ पुष्पकस्यगतिश्छिन्नायत्कृतेममगच्छतः ॥
तमिमंशैलमुन्मूलंकरोमितवगोपते ॥ २३ ॥ केनप्रभावेणभवोनित्यंक्रीडतिराजवत्॥ विज्ञातव्यंनजानीतेभयस्थानमुपस्थितं
॥ २४ ॥ एवमुक्कातताराममभुजान्विक्षिप्यपर्वते ॥ तोलयामासतंशीघ्रंसशैलःसमकंपत ॥ २५ ॥ चालनात्पर्वतस्यैवगणादे
वस्यकंपिताः॥ चचालपार्वतीचापितदाश्लिष्टामहेश्वरं॥ २६॥ ततोराममहादेवोदेवानांप्रवरोहरः ॥ पादांगुष्ठेनतंशैलंपीडयामास
लीलया॥ २७॥ पीडितास्तुततस्तस्यशैलस्तंभोपमाभुजाः॥ विस्मिताश्चाभवंस्तत्रसचिवास्तत्ररक्षसः॥ २८॥ रक्षसातेनरोषाच्चभु
जानांपीडनात्तथा॥ मुक्तोविरावःसहसात्रैलोक्यंयेनकंपितं॥ २९॥

॥ २५॥

जसंतोषात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ यत्कृते यदाश्रयक्रीडानिमित्तं गच्छतोमम पुष्पकस्य गतिश्छिन्नात्वया हेगोपतेरुद्र तवेमंपर्वतं उन्मूलंकरोमि ॥ २३ ॥२४॥ पर्वते पर्वताधस्तात् ॥२५॥ आश्लिष्टा आश्लिष्टवती ॥ कर्तरिक्तः ॥२६॥२७॥ तस्य पर्वताधोभागगताभुजाः पीडिताअभवन्निितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥

तस्यामात्यास्तदीयंशब्दं युगक्षयेजायमानंवज्रनिष्पेषमेनिरे ॥ तदा तच्छब्दश्रवणकाले॥ वर्त्मस्थिति वर्त्मसुस्थितादेवावर्त्मभ्यःप्रचलिताइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथत
न्मंत्रिणआहुस्तोषयस्वेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शौंडीर्यात् चात्स्तुतेः ॥ ३६ ॥ रावितं शब्दितं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मयाभ्यनुज्ञातः पुष्पकेनगमनायेतिशेषः अ

मेनिरेवज्रनिष्पेषंतस्यामात्यायुगक्षये॥ तदावर्त्मसुचलितादेवाइंद्रपुरोगमाः॥ ३०॥समुद्राश्चापिसंक्षुब्धाश्चलिताश्चापिपर्वताः॥
यक्षाविद्याधराःसिद्धाःकिमेतदितिचाब्रुवन्॥ ३१॥तोषयस्वमहादेवंनीलकंठमुमापतिं॥ तन्नतेशरणंनान्यंपश्यामोब्रूदशानन॥ ३२॥
स्तुतिभिःप्रणतोभूत्वातमेवशरणंव्रज॥ कृपालुःशंकरस्तुष्टःप्रसादंतेविधास्यति॥ ३३॥ एवमुक्तस्तदामात्यैस्तुष्टावदृषभध्वजं॥ साम
भिर्विविधैस्तोत्रैःप्रणम्यसदशाननः॥ संवत्सरसहस्रंतुरुदतोरक्षसोगतं॥ ३४॥ ततःप्रीतोमहादेवःशैलाग्रेविष्ठितंप्रभुः॥ मुक्ताचास्य
भुजान्नामप्राहवाक्यंदशाननं॥ ३५॥ प्रीतोस्मितववीरस्यशौंडीर्याच्चदशानन॥ शैलाक्रांतेनयोमुक्तस्त्वयारावःसुदारुणः॥ ३६॥
यस्माल्लोकत्रयंचैतद्रावितंभयमागतं॥ तस्मात्त्वंरावणोनामनाम्नाराजन्भविष्यसि॥ ३७॥ देवतामानुषायक्षायेचान्येजगतीतले॥
एवंत्वामभिधास्यंतिरावणंलोकरावणं॥ ३८॥गच्छपौलस्त्यविस्रब्धंपथायेनत्वमिच्छसि॥ मयाचैवाभ्यनुज्ञातोराक्षसाधिपगम्यतां
॥ ३९॥ एवमुक्तस्तुलंकेशःशंभुनास्वयमब्रवीत्॥ प्रीतोयदिमहादेववरंमेदेहियाचतः ॥४०॥ अवध्यत्वंमयाप्राप्तंदेवगंधर्वदानवैः॥
राक्षसैर्गुह्यकैर्नागैर्यैचान्येबलवत्तराः॥ ४१ ॥ मानुषान्नगणेदेवस्वल्पास्तेममसंमताः॥ दीर्घमायुश्चमेप्राप्तंब्रह्मणःस्त्रिपुरांतक ॥ वां
ञ्छितंचायुषःशेषंशस्त्रंत्वंचप्रयच्छमे॥ ४२॥

सीतिच ॥ अतोगम्यतां ॥३९॥ यदिप्रीतोयदिचवरंददासि तदायाचतोमेदेहीत्यर्थः ॥ ४० ॥४१॥ नगणे नगणयामीत्यर्थः ॥ तत्रहेतुः स्वल्पाइति स्वल्पबलवीर्याइत्यर्थः ॥ वांछितंचायुषःशेषं भगवद्दत्तदीर्घायुष्याद्योभागोगतस्तस्माच्छेषमवशिष्टमायुर्वांछितं तदेतैर्दुष्क र्मभिर्यथाऽविनष्टंभवतितथा प्रयच्छ तस्मिंश्चायुषि सर्वजयाय शस्त्रंचदिव्यंप्रयच्छ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ आयुषश्चावशेषंददौ शापाद्यनाश्यत्वेनददावित्यर्थः ॥ ४४ ॥ इदंनावज्ञेयं शस्त्रस्यास्य पूजोदासीन्यंनकार्यमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इति रामाभिरामे० वा० उत्तरकांडेषोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथवेदवत्यारावणस्यशापदानकथनपूर्वकं सैवेयंजनकात्मजेतिकथनं ॥ अथ

एवमुक्तस्ततस्तेनरावणेनसशंकरः ॥ ददौखड्गंमहादीप्तंचंद्रहासमितिश्रुतं ॥ ४३ ॥ आयुषश्चावशेषंचददौभूतपतिस्तदा ॥ ४४ ॥ दत्वोवाचततःशंभुर्नावज्ञेयमिदंत्वया ॥ अवज्ञातंयदिहितेमामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ४५ ॥ एवंमहेश्वरेणैवकृतनामासरावणः ॥ अभिवाद्यमहादेवमारुरोहाथपुष्पकं ॥ ४६ ॥ ततोमहीतलंरामपर्यक्रामतरावणः ॥ क्षत्रियान्सुमहावीर्यान्बाधमानस्ततस्ततः ॥ ४७ ॥ केचित्तेजस्विनःशूराःक्षत्रियायुद्धदुर्मदाः ॥ तच्छासनमकुर्वंतोविनेशुःसपरिच्छदाः ॥ ४८ ॥ अपरेदुर्जयंरक्षोजानंतःप्राज्ञसंमताः ॥ जितास्मइत्यभाषंतराक्षसंबलदर्पितं ॥ ४९ ॥ इत्यार्षे श्री० वा० उत्त० षोडशःसर्गः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथराजन्महाबाहुर्विचरन्पृथिवीतले ॥ हिमवद्वनमासाद्यपरिचक्रामरावणः ॥ १ ॥ तत्रापश्यत्सवैकन्यांकृष्णाजिनजटाधरां ॥ आर्षेणविधिनायुक्तांदीप्यंतींदेवतामिव ॥ २ ॥ सदृष्ट्वारूपसंपन्नांकन्यांतांसुमहाव्रतां ॥ काममोहपरीतात्मापप्रच्छप्रहसन्निव ॥ ३ ॥ किमिदंवर्तसेभद्रेविरुद्धंयौवनस्यते ॥ नहियुक्तावैतस्यरूपस्यैवंप्रतिक्रिया ॥ ४ ॥ रूपंतेऽनुपमंभीरुकामोन्मादकरंनृणां ॥ नूयुक्तंतपसिस्थातुं निर्गतोत्येषनिर्णयः ॥ ५ ॥ कस्यासिकिमिदंभद्रेकश्चभर्तावराननें ॥ येनसंभुज्यसेभीरुसनरःपुण्यभाग्भुवि ॥ ६ ॥ पृच्छतःशंसमेसर्वंकस्यहेतोःपरिश्रमः ॥ एवमुक्तातुसाकन्यारावणेनयशस्विनी ॥ ७ ॥

राजन्निति ॥ १ ॥ आर्षेणविधिना तपोनुष्ठानेन ॥ २ ॥ प्रहसन्निव अरण्येमयाऽनाथा सुकन्याप्राप्तेतिसंतोषजःप्रहासइतिकतकः ॥ ३ ॥ एवंप्रतिक्रिया इदमाचरणं ॥ ४ ॥ निर्गतःप्रसिद्धएषनिर्णयोवृद्धानामितिशेषः ॥ ५ ॥ कस्यासि दुहितेतिशेषः ॥ किमिदंव्रतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ कस्यहेतोः किंफलनिमित्तं ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ वेदाभ्यासंकुर्वतोमहात्मनस्तस्यसकाशात् ॥ वाङ्मयी वाङ्मयवेदमूर्तिः कन्याहंसंभूताऽतएवाहं पित्रा नाम्नावेदवतीतिस्मृता ॥ भगवतःशक्तिर्लक्ष्मीरेव रावणवधाय रावणंशमुमत्रावतीर्णा ॥ अस्यावाङ्मयीत्वं सार्वात्म्यात् ॥ अतएववक्ष्यति पितुर्मेविष्णुर्जामाताऽभिप्रेतइति ॥ ९ ॥ ते देवादयः वरणंरोचयंति ॥ रुचिः क्रियासामान्ये

अब्रवीद्विधिवत्कृत्वातस्यातिथ्यंतपोधना ॥ कुशध्वजोनामपितावह्मर्षिरमितप्रभः ॥ बृहस्पतिसुतःश्रीमान्बुद्ध्यातुल्योबृहस्पतेः ॥ ८ ॥ तस्याहंकुर्वतोनित्यंवेदाभ्यासंमहात्मनः ॥ संभूतावाङ्मयीकन्यानाम्नावेदवतीस्मृता ॥ ९ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ तेचापिगत्वापितरंवरणंरोचयंतिमे ॥ १० ॥ नचमांसपितातेभ्योदत्तवान्राक्षसेश्वर ॥ कारणंतद्वदिष्यामिनिशामयमहाभुज ॥ ११ ॥ पितुस्तुममजामाताविष्णुःकिलसुरेश्वरः ॥ अभिप्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्यमेपिता ॥ १२ ॥ दातुमिच्छतितस्मैतुतच्छ्रुत्वाबलदर्पितः ॥ शंभुर्नामततोराजादैत्यानांकुपितोभवत् ॥ १३ ॥ तेनरात्रौशयानोमेपितापापेनहिंसितः ॥ १४ ॥ ततोमेजननीदीनातच्छरीरंपितुर्मम ॥ परिष्वज्यमहाभागाप्रविष्टाहव्यवाहनं ॥ १५ ॥ ततोमनोरथंसत्यंपितुर्नारायणंप्रति ॥ करोमीतितमेवाहंहृदयेनसमुद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञामारुह्यचरामिविपुलंतपः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंमयाराक्षसपुंगव ॥ १७ ॥ नारायणोममपतिर्नत्वन्यःपुरुषोत्तमात् ॥ आश्रयेनियमंघोरंनारायणपरीप्सया ॥ १८ ॥ विज्ञातस्त्वंहिमेराजन्गच्छपौलस्त्यनंदन ॥ जानामितपसासर्वंत्रैलोक्येयद्विवर्तते ॥ १९ ॥ सोब्रवीद्रावणोभूयस्तांकन्यांसुमहाव्रतां ॥ अवरुह्यविमानाग्र्यात्कंदर्पशरपीडितः ॥ २० ॥ अवलिप्तांसिसुश्रोणियस्यास्तेमतिरीदृशी ॥ दृष्टानांमृगशावाक्षिभ्राजतेपुण्यसंचयः ॥ २१ ॥

वरणंकुर्वंतिस्मेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्यस्य अन्यस्मैइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नारायणं नारस्यजीवसमूहस्यायनं ॥ नाराआपोऽयनंयस्येतिवा ॥ तंप्रतिगतं पितुर्मनोरथं सत्यंकरोमीतिइच्छया तंनारायणमेवहृदयेनोद्वहे ॥ १६ ॥ इतिप्रतिज्ञां प्रागुक्तेच्छाविषयविषयां ॥ आरुह्य कृत्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ कथंविज्ञातस्तत्राह जानामीति ॥ १९ ॥ २० ॥ पुण्यसंचयः पुण्यसंग्रहणं वृद्धानामेवभ्राजते नतुयुवत्याइत्यर्थः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ कश्चेति मदपेक्षयाऽत्यल्पवीर्यादियुक्तः ॥ २४ ॥ मामैवं विष्णुविषयेवदेतिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥२७॥ हस्तेनकेशच्छेदःकथंतत्राहासिर्भूत्वेति ॥ २८ ॥ ॥२९॥ धर्षितायाः केशस्पर्शेनस्त्रीभावंप्रापितायाः ॥३०॥ पुनःसमुत्पत्स्यति समुत्पत्स्येइत्यर्थः ॥३१॥ व्ययः ब्रह्मवरदानादिदानींतवमरणाभावेनटथाव्ययइत्यर्थः ॥३२॥

त्वंसर्वगुणसंपन्नानार्हसेवक्तुमीदृशं ॥ त्रैलोक्यसुंदरीभीरुयौवनंतेऽतिवर्तते ॥२२॥ अहंलंकापतिर्भद्रेदशग्रीवइतिश्रुतः ॥ तस्यमेभ
वभार्यात्वंभुंक्ष्वभोगान्यथासुखं ॥ २३ ॥ कंश्वतावदसौयंत्वंविष्णुरित्यभिभाषसे ॥ वीर्येणतपसाचैवभोगेनचबलेनच ॥ समयानो
समोभद्रेयंत्वंकामयसेऽनघे ॥ २४ ॥ इत्युक्तवतितस्मिंस्तुवेदवत्यथसाब्रवीत् ॥ मामैवमितिसाकन्यातमुवाचनिशाचरं ॥ २५ ॥ त्रै
लोक्याधिपतिंविष्णुंसर्वलोकनमस्कृतं ॥ त्वद्दतेराक्षसेंद्रान्यःकोऽवमन्येतबुद्धिमान् ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्तयातत्रवेदवत्यानिशाचरः ॥
मूर्धजेषुतदाकन्यांकराग्रेणपराम्दशत् ॥ २७ ॥ ततोवेदवतीक्रुद्धाकेशान्हस्तेनसाच्छिनत् ॥ असिर्भूत्वाकरस्तस्याःकेशान्छिन्नान्त
दाकरोत् ॥ २८ ॥ साज्वलंतीवरोषेणदहंतीवनिशाचरं ॥ उवाचाग्निंसमाधायमरणायकृतत्वरा ॥ २९ ॥ धर्षितायास्त्वयाऽनार्यनमेजी
वितमिष्यते ॥ रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामिपश्यतस्तेहुताशनं ॥ ३० ॥ यस्मात्तुधर्षिताचाहंत्वयापापात्मनावने ॥ तस्मात्तववधार्थंहिसमुत्प
त्स्यत्यहंपुनः ॥ ३१ ॥ नहिशक्यःस्त्रियाहंतुंपुरुषःपापनिश्चयः ॥ शापेत्वयिमयोत्सृष्टेतपसश्चव्ययोभवेत् ॥ ३२ ॥ यदित्वस्तिमयाकिं
चित्कृतंदत्तंहुतंतथा ॥ तस्मात्त्वयोनिजासाध्वीभवेयंधर्मिणःसुता ॥ ३३ ॥ एवमुक्त्वाप्रविष्टासाज्वलितंजातवेदसं ॥ पपातचदिवो
दिव्यापुष्पवृष्टिःसमंततः ॥ ३४ ॥ सैषाजनकराजस्यप्रसूतातनयाप्रभो ॥ तवभार्यामहाबाहोविष्णुस्त्वंह्यसनातनः ॥ ३५ ॥

॥ २७ ॥

अयोनिजाभूत्वा धर्मिणोधर्मिष्ठस्य न्यायतःसुताभवेयं ॥ ३३ ॥ अत्रापिपुष्पवर्षं रावणनाशनिश्चयजसंतोषात् ॥ ३४ ॥ सैषा कृतरावणवधप्रतिज्ञा वेदवत्येवेत्यर्थः ॥ वि
ष्णुस्त्वमिति ॥ अनेनसीतायालक्ष्मीत्वंस्फुटमेवोक्तं ॥ तदुक्तंपराशरेण राघवत्वेभवत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ३५ ॥

॥ २७ ॥

यया वेदवत्या पूर्वं तदवतारे क्रोधहतोयःशत्रुः सोसौशैलाभः पुनस्तयैव यथाप्रतिज्ञं त्वांपतिंप्राप्य पतिभूतस्यतवामानुषंवीर्यमुपाश्रयित्वोपाश्रित्य निहतः ॥ अनेनसीतै
व रावणवधेमुख्यंकारणं ॥ रामेतुहंतृत्वमारोपितमितिसूचितं ॥ ३६ ॥ भाविकल्पेष्वप्येवमेवावतारादिकल्पेनकल्पोव्याख्येयइतिन्यायादित्याह ॥ एवमिति ॥ एषा महा
भागा एवमेवमर्त्येपुभाविषु हलमुखोल्कृष्टेक्षेत्रे पुनःपुनरुत्पत्स्यते उक्तप्रयोजनायेतिशेषः उत्पत्तिरत्राविर्भावः ॥ एतेनभगवतोपितथावतारःसूचितएव ॥ ३७ ॥ सीतावि
र्भावोवैशाखेशुक्लनवम्यामिति महासुंदरीतंत्रेउक्तं ॥ वैशाखेशुक्लनवम्यामुत्पन्नासावनीसुता ॥ सीतामुखात्सासंजातापालिताजनकेनच १ रामपत्नीमहाभागासीतानामेतिवी

पूर्वंक्रोधहतःशत्रुर्ययासौनिहतस्तया ॥ उपाश्रयित्वाशैलाभस्तववीर्यममानुषं ॥३६॥ एवमेषामहाभागामर्त्येपूत्पत्स्यतेपुनः ॥ क्षेत्रे
हलमुखोल्कृष्टेवेद्यामग्निशिखोपमा ॥३७॥ एषावेदवतीनामपूर्वमासीत्कृतेयुगे ॥ त्रेतायुगमनुप्राप्यवधार्थंतस्यरक्षसः ॥ उत्पन्नामै
थिलकुलेजनकस्यमहात्मनः ॥ ३८ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवा०उ० सप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ प्रविष्टायां
हुताशंतुवेदवत्यांसरावणः ॥ पुष्पकंतुसमारुह्यपरिचक्राममेदिनीं ॥ १ ॥ ततोमरुत्तंनृपतिंयजंतंसहदैवतैः ॥ उशीरबीजमासाद्यदद
र्शसतुरावणः ॥ २ ॥ संवर्तोनामब्रह्मर्षिःसाक्षाद्भ्रातावृहस्पतेः ॥ याजयामासधर्मज्ञःसर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वादेवास्तुतद्रक्षोवरदा
नेनदुर्जयं ॥ तिर्यग्योनिंसमाविष्टास्तस्यधर्षणभीरवः ॥ ४ ॥

श्रुता ॥ तस्मिन्दिनेरामभक्ताःश्रद्धाभक्तिसमन्विताः २ महोत्सवपराःसर्वेवित्तशाठ्यवि
वर्जिताः ॥ गीतवादित्रनृत्याद्यैरामभक्तिपरायणाः ३ वैशाखसितनवम्यांपुराणपठनंतथा ॥ लक्ष्मीसूक्तंपठंस्तत्रयांतिरामंसनातनं ४ सौभाग्यंधनधान्यंचपुत्रसंततिविस्तृतं ॥
रामप्रसादाल्लभतेमुच्यतेसर्वपातकादिति ॥ ५ ॥ उपसंहरति एषेति ॥ आसीत्कृतयुगेइत्यनंतरं त्रेतायुगमिति ॥ जनकस्योत्पन्ना न्यायतःपुत्रीत्वेनोत्पन्नेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ इति
रामाभि० वा० उत्त० सप्तदशःसर्गः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रविष्टायांइति ॥ १ ॥ उशीरबीजमितिदेशनाम ॥ २ ॥ देवगणैर्वृतः अपरोक्षतयाहविर्भा
गार्थमवस्थितैरितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥ अन्येष्वपिदेवेष्वेवंगतेषु तिर्यग्योनिस्वरूपंगतेष्वित्यर्थः ॥६॥७॥ मुक्त्वा कृत्वा ॥८॥ अकुतूहलभावेनमांदृष्ट्वाप्यविस्मयनिर्भयानादरभावेनयोनावगच्छसि तस्यतवप्री
तोस्मि ॥९॥ कोन्योऽस्तिनकोपि सर्वेपिजानंतीत्यर्थः ॥१०॥ अथमरुत्तोव्याजस्तुत्याह ॥ धन्यइति ॥११॥ लोकेषुविद्यतइत्युत्तरमेकःश्लोकःप्रक्षिप्तः उक्तार्थत्वादितिकत

इंद्रोमयूरःसंवृत्तोधर्मराजस्तुवायसः॥ कृकलासोधनाध्यक्षोहंसश्चवरुणोभवत्॥५॥ अन्येष्वपिगतेष्वेवंदेवेष्वरिनिषूदन॥ रावणः
प्राविशद्यत्रंसारमेयइवाशुचिः॥ ६॥ तंचराजानमासाद्यरावणोराक्षसाधिपः॥ प्राहयुद्धंप्रयच्छेतिनिर्जितोस्मीतिवावद॥७॥ ततो
मरुत्तोनृपतिःकोभवानित्युवाचतं॥ अवहासंततोमुक्त्वारावणोवाक्यमब्रवीत्॥ ८॥ अकुतूहलभावेनप्रीतोस्मितवपार्थिव॥ धनद
स्यानुजंयोमांनावगच्छसिरावणं॥ ९॥ त्रिषुलोकेषुकोन्योस्तियोनजानातिमेबलं॥ भ्रातरंयेननिर्जित्यविमानमिदमाहृतं॥१०॥
ततोमरुत्तःसनृपस्तंरावणमथाब्रवीत्॥ धन्यःखलुभवान्येनज्येष्ठोभ्राताराणेजितः॥ नत्वयासदृशःश्लाघ्यस्त्रिषुलोकेषुविद्यते॥११॥
नाधर्मसहितंश्लाघ्यंनलोकप्रतिसंहितं॥ कर्मदौरात्म्यकंकृत्वाश्लाघसेभ्रातृनिर्जयात्॥ ॥कंत्वंप्राक्केवलंधर्मंचरित्वालब्धवान्वरं॥
श्रुतपूर्वंहिनमयाभाषसेयादृशंस्वयं॥१२॥तिष्ठेदानींनमेजीवन्प्रतियास्यसिदुर्मते॥ अद्यत्वांनिशितैर्बाणैःप्रेषयामियमक्षयं॥१३॥
ततःशरासनंगृह्यसायकांश्चनराधिपः॥ रणायनिर्ययौक्रुद्धःसंवर्त्तोमार्गमावृणोत्॥१४॥ सोब्रवीत्स्नेहसंयुक्तंमरुत्तंतंमहानृपिः॥ श्रो
तव्यंयदिमद्वाक्यंसंप्रहारोनतेक्षमः॥१५॥ माहेश्वरमिदंसत्रमसमाप्तंकुलंदहेत्॥ दीक्षितस्यकुतोयुद्धंक्रोधित्वंदीक्षितेकुतः॥१६॥
संशयश्चजयेनित्यंराक्षसश्चसुदुर्जयः॥सनिवृत्तोगुरोर्वाक्यान्मरुत्तःपृथिवीपतिः॥ विसृज्यसशरंचापंस्वस्थोमखमुखोभवत्॥१७॥

कः॥ ॥कंत्वमिति॥ केवलं पूज्यराजारहितं कंधर्मंकृत्वावरंलब्धवान्॥ अथनिर्गतो

॥ २८ ॥

यया वेदवत्या पूर्वं तदवतारे नृपः॥ १५॥ स्वांयोनिं स्वयमुत्क्रांतिमाप्य तानि त्यानि॥ प्राक्कार्यकाले पूर्तिं गत्वा प्राणेन॥ २०॥ २१॥ प्रीतिलक्षणं मत्प्रीतिचि
॥ २२॥ २३॥ नीलाःकिलेति॥ नेत्ररहिताःकेवलंनीलादित्यर्थः २४॥ प्राग्वंशे प्राकृहर्विर्गेहे॥ २५॥ तेरोगाःत्वत्तव मद्विप्रतिसंति नष्टभविष्यंति॥ २६॥ मत्तो

ततस्तंनिर्जितंमत्वाघोषयामासवैशुकः॥ रावणोजयतीत्युच्चैर्ब्राह्मंविमुक्तवान्॥१८॥ तान्भक्षयित्वातत्रस्थान्महर्षीन्यज्ञमाग
तान्॥ [illegible] नृपः॥ १९॥ रावणेतुगतेदेवाःसेंद्राश्चैवदिवौकसः॥ ततःस्वांयोनिमासाद्यतानिसत्वानिचाब्रु
वन्॥ २०॥हर्षात्तदाब्रवीदिंद्रोमयूरंनीलबर्हिणं॥ प्रीतोस्मितवधर्मज्ञभुजंगाद्विनतेभयं॥ २१॥इदंनेत्रसहस्रंतुयत्तद्वैर्हभविष्यति॥
वर्षमाणेमयिमुदंप्राप्स्यसेप्रीतिलक्षणं॥ २२॥ एवमिंद्रोवरंप्रादान्मयूरस्यसुरेश्वरः॥ २३॥ नीलाःकिलपुराबर्हामयूराणांनराधि
प॥ सुराधिपाद्वरंप्राप्यगताःसर्वेपिबर्हिणः॥ २४॥ धर्मराजोब्रवीद्रामप्राग्वंशेवायसंप्रति॥ पक्षिंस्त्वास्मिसुप्रीतःप्रीतस्यवचनंशृ
णु॥ २५॥ यथान्येविविधैरोगैःपीड्यंतेप्राणिनोमया॥ तेनतेप्रभविष्यंतिमयिप्रीतेनसंशयः॥ २६॥ मृत्युतस्तेभयंनास्तिवरान्मम
विहंगम॥ यावत्त्वांनवधिष्यंतिनरास्तावद्भविष्यसि॥ २७॥ येचमद्विषयस्थावैमानवाःक्षुधयार्दिताः॥ त्वयिभुक्तेसुतृप्तास्तेभविष्यं
तिसबांधवाः॥ २८॥ वरुणस्त्वब्रवीद्धंसंगंगातोयविचारिणं॥ श्रूयतांप्रीतिसंयुक्तंततःपत्ररथेश्वरं॥ २९॥ वर्णोमनोरमःसौम्यश्चंद्र
मंडलसन्निभः॥ भविष्यतितवोदग्रःशुद्धफेनसमप्रभः॥ ३०॥ मच्छरीरंसमासाद्यकांतोनित्यंभविष्यसि॥ प्राप्स्यसेचातुलांप्रीति
मेतन्मेप्रीतिलक्षणं॥ ३१॥ हंसानांहिपुरारामनवर्णःसर्वपांडुरः॥ पक्षानीलाग्रसंवीताःक्रोडाःशष्पाग्रनिर्मलाः॥ ३२॥

रशक्यपरिहारत्वादाह॥ यावदिति॥ २७॥ मद्विषयस्थाः यमलोकस्थाः॥ २८॥ २९॥ ३०॥ मच्छरीरं जलं जलमूर्तित्वात्तस्य॥ ३१॥ नीलेननीलवर्णेनाधेऽप
देशे संवीताः प्राप्ताः॥ शष्पंबालतृणं तदग्रवन्निर्मलाः कोमलश्यामवर्णाइत्यर्थः॥ क्रोडं भुजांतरं॥ ३२॥

॥ ३३ ॥ शिरोनित्यंसद्रव्यं स्वर्णवर्णमित्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ एषकांचनकइति ॥ पूर्वंहिकुकलासाअंजनवर्णाइत्याहुः ॥ ३४ ॥ राज्ञासहस्वभवनंगताः ॥ मरुत्तेनसहस्वर्ग मित्यर्थः ॥ ३५ ॥ इतिरामा० वा० उ० अष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ एवमकुर्वतांयुद्धं निर्जिता

अथाब्रवीद्वैश्रवणःकुकलासंगिरौस्थितं ॥ हैरण्यंसंप्रयच्छामिवर्णेप्रीतस्तवाप्यहं ॥ ३३ ॥ सद्रव्यंचशिरोनित्यंभविष्यतितवाक्षयं ॥ एषकांचनकोवर्णोमत्प्रीत्यातेभविष्यति ॥ ३४ ॥ एवंदत्वावरांस्तेभ्यस्तस्मिन्यज्ञोत्सवेसुराः ॥ निवृत्तेसहराज्ञातेपुनःस्वभवनंगताः ॥ ॥ ३५ ॥ इत्यार्षे श्रीम० वा० उत्तरकांडेऽष्टादशःसर्गः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथजित्वामरुत्तंसप्र

ययौराक्षसाधिपः ॥ नगराणिनरेंद्राणांयुद्धकांक्षीदशाननः ॥ १ ॥ समासाद्यतुराजेंद्रान्महेंद्रवरुणोपमान् ॥ अब्रवीद्राक्षसेंद्रस्तुयु द्धंमेदीयतामिति ॥ २ ॥ निर्जितास्मेतिवाब्रूतएषमेहिसुनिश्चयः ॥ अन्यथाकुर्वतामेवंमोक्षोनैवोपपद्यते ॥ ३ ॥ ततस्त्वभीरवःप्राज्ञाः पार्थिवाधर्मनिश्चयाः ॥ मंत्रयित्वाततोऽन्योन्यंराजानःसुमहाबलाः ॥ निर्जितास्मेत्यभाषंतज्ञात्वावरबलंरिपोः ॥ ४ ॥ दुष्कंतःसुरथो गाधिर्गयोराजापुरूरवाः ॥ एतेसर्वेऽब्रुवंस्तातनिर्जितास्मेतिपार्थिवाः ॥ ५ ॥ अथायोध्यांसमासाद्यरावणोराक्षसाधिपः ॥ सगुप्तामन रण्येनशक्रेणेवामरावतीं ॥ ६ ॥ संतंपुरुषशार्दूलंपुरंदरसमंबले ॥ ७ ॥ प्राहराजानमासाद्ययुद्धंदेहीतिरावणः ॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहि त्वमेवंमभशासनम् ॥ ८ ॥ अथायोध्याधिपतिस्तस्यश्रुत्वापापात्मनोवचः ॥ अनरण्यस्तुसंक्रुद्धोराक्षसेंद्रमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥ दीयतेद्वंद्वयु द्धंतेराक्षसाधिपतेमया ॥ संतिष्ठक्षिप्रमायत्तोभवचैवंभवाम्यहं ॥ १० ॥ स्मेतिवचनंवाऽकुर्वतां ॥ अन्यथा प्रकारांतरेण मोक्षोमदुपरोधान्नास्ती त्यर्थः ॥ ३ ॥ अभीरवःसंतोऽपिराजानःपार्थिवाःपृथ्वीपतयः निर्जितास्मेत्यभाषंत ॥ ४ ॥ तानाहदुष्कंतइति ॥ भिन्नभिन्नकालवर्तिनोपिदुष्कंतादयः स्वस्वकालेरावणंप्र ति जितत्ववादंवरदानादुक्तवंतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अहंचैवंभवामि आयत्तोभवामीत्यर्थः ॥ १० ॥

पूर्वंश्रुतार्थेन श्रुतरावणवृत्तांतेन ॥ निर्जितं भावेक्तः निर्जयंप्रति यत्सुमहद्बलंनियुक्तं तन्नरेंद्रस्यबलं रक्षोवधोद्यतं निष्क्रामत् निरक्रामत् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्यनरपतेर्ब लं रावणबलंप्राप्य सुचिरंकालंयुध्योत्तममधिकं विक्रमंचकृत्वा तदासर्वंप्राणश्यत ॥ १४ ॥ प्रज्वलंतंरावणमासाद्य क्षिप्रमेवावशेषितं अल्पावशिष्टंसत् ॥ तत्र रणे पावकं

अथपूर्वंश्रुतार्थेननिर्जितंसुमहद्बलं ॥ निष्क्रामत्तन्नरेंद्रस्यबलंरक्षोवधोद्यतं ॥ ११ ॥ नागानांदशसाहस्रंवाजिनांनियुतंतथा ॥ रथा नांबहुसाहस्रंपत्तीनांचनरोत्तम ॥ महींसंछाद्यनिष्क्रांतंसपदातिरथंरणे ॥ १२ ॥ ततःप्रवृत्तंसुमहद्युद्धंयुद्धविशारद ॥ अनरण्यस्यनृप तेराक्षसेंद्रस्यचाद्भुतं ॥ १३ ॥ तद्रावणबलंप्राप्यबलंतस्यमहीपतेः ॥ प्राणश्यततदासर्वंहव्यंहुतमिवानले ॥ युध्वाचसुचिरंकालंकृ त्वाविक्रममुत्तमं ॥ १४ ॥ प्रज्वलंतंतमासाद्यक्षिप्रमेवावशेषितं ॥ प्राविशत्संकुलंतत्रशलभाइवपावकं ॥ १५ ॥ सोऽपश्यत्तंनरेंद्रस्तु नश्यमानंमहाबलं ॥ महार्णवंसमासाद्यवनापगशतंयथा ॥ १६ ॥ ततःशक्रधनुःप्रख्यंधनुर्विस्फारयन्स्वयं ॥ आससादनरेंद्रस्तंराव णंक्रोधमूर्च्छितः ॥ १७ ॥ अनरण्येनतेमात्यामारीचश्चुकसारणाः ॥ प्रहस्तसहिताभग्नाव्यद्रवंतस्मृगाइव ॥ १८ ॥ ततोबाणशतान्यष्टौ पातयामासमूर्धनि ॥ तस्यराक्षसराजस्यइक्ष्वाकुकुलनंदनः ॥ १९ ॥ तस्यबाणाःपतंतस्तेचक्रिरेनक्षतंक्वचित् ॥ वारिधाराइवाभ्रेभ्यः पतंत्योगिरिमूर्धनि ॥ २० ॥ ततोराक्षसराजेनक्रुद्धेननृपतिस्तदा ॥ तलेनाभिहतोमूर्ध्निसरथान्निपपातह ॥ २१ ॥ सराजापतितोभूमौवि ह्वलःप्रविवेपितः ॥ वज्रदग्धइवारण्येसालोनिपतितोयथा ॥ २२ ॥ तंप्रहस्याब्रवीद्रक्षइक्ष्वाकुंपृथिवीपतिं ॥ किमिदानींफलंप्राप्तंत्व यामांप्रतियुध्यता ॥ २३ ॥ त्रैलोक्येनास्तियोद्वंद्वंममदद्यान्नराधिप ॥ शंकेप्रसक्तोभोगेषुनश्यतोषिबलंमम ॥ २४ ॥

प्राप्य शलभाइव संकुलंनाशं प्राविशत् प्राप्तमभूत् ॥ १५ ॥ वनापगशतं वनं जलं तत्पूर्णनदीशतं आर्षोऽह्रस्वः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वज्रदग्धोऽशनि हतः ॥ २२ ॥ इक्ष्वाकुं तद्वंश्यमनरण्यं ॥ किंफलंप्राप्तं निर्जितोस्मीतिवचनमनुक्त्वेतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ अहंत्वयाननिर्जितः किंतुप्राप्तेनकालेनैवविपन्नइत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इक्ष्वाकुपरिभाविवात् त्वदुक्तावमाननवाक्यस्य इक्ष्वाकुकुलपरिभवरूपत्वादित्यर्थः वचः शापरूपं ॥ २८ ॥ २९ ॥ पुष्पवृष्टिरत्रापिप्राग्वत् ॥ ३० ॥ अपसर्पत अपासर्पत् ॥ ३१ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा० वा० उ० एकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३० ॥

तस्यैवंब्रुवतोराजामंदासुर्वाक्यमब्रवीत् ॥ किंशक्यमिहकर्तुंवैकालोहिदुरतिक्रमः ॥ २५ ॥ नत्वयहंनिर्जितोरक्षस्त्वयाचात्मप्रशंसिना कालेनैवविपन्नोहंहेतुभूतस्तुमेभवान् ॥ २६ ॥ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंप्राणपरिक्षये ॥ नत्वयहंविमुखोरक्षोयुध्यमानस्त्वयाहतः ॥ ॥ २७ ॥ इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचोवक्ष्यामिराक्षस ॥ यदिदत्तंयदिहुतंयदिमेसुकृतंतपः ॥ यदिगुप्ताःप्रजाःसम्यक्तदासत्यंवचोस्तुमे ॥ २८ ॥ उत्पत्स्यतेकुलेत्यस्मिन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनां ॥ रामोदाशरथिर्नामयस्तेप्राणान्हरिष्यति ॥ २९ ॥ ततोजलधरोदग्रस्ताडितो देवदुंदुभिः ॥ तस्मिन्नुदाहृतेशापेपुष्पवृष्टिश्चखाच्युता ॥ ३० ॥ ततःसराजाराजेंद्रगतःस्थानंत्रिविष्टपं ॥ स्वर्गतेचनृपेतस्मिन्राक्षसः सोपसर्पत ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे एकोनविंशःसर्गः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततो वित्रासयन्मर्त्यान्पृथिव्यांराक्षसाधिपः ॥ आससादवनेतस्मिन्नारदंमुनिपुंगवं ॥ १ ॥ तस्याभिवादनंकृत्वादशग्रीवोनिशाचरः ॥ अ ब्रवीत्कुशलंपृष्ट्वाहेतुमागमनस्यच ॥ २ ॥ नारदस्तुमहातेजादेवर्षिरमितप्रभः ॥ अब्रवीन्मेघपृष्ठस्थोरावणंपुष्पकेस्थितं ॥ ३ ॥ राक्ष साधिपतेसौम्यतिष्ठविश्रवसःसुत ॥ प्रीतोस्म्यभिजनोपेतविक्रमैरर्जितैस्तव ॥ ४ ॥ विष्णुनादैत्यघातैश्चगंधर्वोरगधर्षणैः ॥ त्वयास मंविमर्दैश्चभृशंहिपरितोषितः ॥ ५ ॥ किंचिद्वक्ष्यामितावत्तुश्रोतव्यंश्रोष्यसेयदि ॥ तन्मेनिगदतस्तातसमाधिंश्रवणेकुरु ॥ ६ ॥

आससादवनेतस्मिन्निति ॥ तस्मिन्काले घने घनपृष्ठेस्थितं मुनिश्रेष्ठं नारदमाससाद ॥ १ ॥ कुशलंपृष्ट्वा आगमनस्य हेतुमब्रवीत् पप्रच्छेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ तिष्ठ मद्वचःश्रोतु मितिशेषः ॥ ४ ॥विष्णुनादैत्यघातादिभिरहंतोषितः ॥ त्वयासमंगंधर्वोरगधर्षणैर्विमर्दैर्भाविभिः परितोषितोभविष्यामीत्यर्थः ॥ ५ ॥ समाधिं चिरंकाय्यं ॥ ६ ॥

अयंलोकोमर्त्यलोकः देवतैरवध्येनेत्यनेन मर्त्येभ्योभयराहित्यमुक्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ श्रेयसिसंमूढं श्रेयआचरणेबुद्धिहीनं ॥ व्यसनान्येवजरेत्यादिनास्पष्टीकृतानि ॥ ९ ॥ नाना विधैरनिष्टोपगमैरनिष्टसंबंधैर्यत्रकुत्र यत्रकुत्रापि पीडितेमानुषेलोके कोमतिमान्तस्ययुद्धेनवधेप्रणयीभवेत् नकोपि ॥ १० ॥ किंचमृतमारणवद्युद्धेनतेषांवधोव्यर्थइत्या ह ॥ क्षीयमाणमिति ॥ विषादोव्याध्यादिजंदुःखं शोकोबंधुवियोगादिजंदुःखं ॥ ११ ॥ यस्यमनुष्यलोकस्यगतिर्दुःखादिभोगकालोनज्ञायते तेनलोकेनेतिशेषः एवंज्ञानरा

किमयंवध्यतेतातत्वयाऽवध्येनदैवतैः ॥ हतएवह्ययंलोकोयदामृत्युवशंगतः ॥ ७ ॥ देवदानवदैत्यानांयक्षगंधर्वरक्षसां ॥ अवध्ये नत्वयालोकःक्लेष्टुंयोग्योनमानुषः ॥ ८ ॥ नित्यंश्रेयसिसंमूढंमहद्भिर्व्यसनैर्वृतं ॥ हन्यात्कस्तादृशंलोकंजराव्याधिशतैर्युतं ॥ ९ ॥ तै स्तैरनिष्टोपगमैरजस्रंयत्रकुत्रकः ॥ मतिमान्मानुषेलोकेयुद्धेनप्रणयीभवेत् ॥ १० ॥ क्षीयमाणंदैवहतंक्षुत्पिपासाजरादिभिः ॥ विषा दशोकसंमूढंलोकंत्वंक्षपयस्वमा ॥ ११ ॥ पश्यतावन्महाबाहोराक्षसेश्वरमानुषं ॥ मूढमेवंविचित्रार्थेयस्यनज्ञायतेगतिः ॥ १२ ॥ क्व चिद्वादित्रनृत्यादिसेव्यतेमुदितैर्जनैः ॥ रुद्यतेचापरैरार्तैर्धाराश्रुनयनाननैः ॥ १३ ॥ मातापित्रसुतस्नेहभार्याबंधुमनोरमैः ॥ मोहितो यंजनोध्वस्तःक्लेशंस्वंनावबुध्यते ॥ १४ ॥ तत्किमेवंपरिक्लिश्यलोकंमोहनिराकृतं ॥ जितएवत्वयासौम्यमर्त्यलोकोनसंशयः ॥ १५ ॥ अवश्यमेभिःसर्वैश्चगंतव्यंयमसादनं ॥ तन्निगृह्णीष्वपौलस्त्ययमंपरपुरंजय ॥ १६ ॥ तस्मिञ्जितेजितंसर्वंभवत्येवनसंशयः ॥ एवमु क्तस्तुलंकेशोदीप्यमानंस्वतेसा ॥ १७ ॥ अब्रवीन्नारदंतत्रसंप्रहस्याभिवाद्यच ॥ महर्षेदेवगंधर्वविहारसमरप्रिय ॥ १८ ॥

॥ ३० ॥

हित्येन मूढमपिविचित्रार्थं नानाविधक्षुद्रपुरुषार्थसक्तं मानुषंलोकंपश्य ॥ १२ ॥ तदेवाह ॥ क्वचिदिति ॥ धाराश्रुनयनोपेतमाननंयेषांतैः ॥ १३ ॥ मात्रादिस्नेहैर्भार्यादि म नोरमैर्भार्यादिविषयकमनोरथैरित्यर्थः ॥ मोहितोऽतएवध्वस्तोधःपतितः स्वंक्लेशं पारलौकिकं ॥ १४ ॥ एवंप्रकारेणमोहेनाज्ञेन निराकृतं प्रच्यावितार्थं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ देवगंधर्वविहार तल्लोकक्रीडापर समरप्रिय समरदर्शनप्रिय ॥ १८ ॥

ततः रसातलजयानंतरं ॥ रसस्यामृतरूपरसस्यालयं समुद्रं मथिष्यामि ॥१९॥ इदानींरसातलंजिगमिषुणात्वया अन्येनमार्गेण रसातलमार्गव्यतिरिक्तमार्गेण कखलुगम्यते ॥ २०॥ कस्यदेशस्यतर्हिअयंमार्गोतआह ॥ अयंखल्विति ॥ सुदुर्गम्यः सुदुर्गमः यदार्षः ॥ यमस्ययमपुरस्य ॥२१॥ हासंमुक्त्वा कृत्वा शारदमेघाभं नारदंप्रति कृतमितिवचोब्रवीत् यमपुरमार्गेणगमनं तज्जयश्च ममसिद्धएवेत्यब्रवीदित्यर्थः ॥ २२ ॥ यस्मात्त्वयामार्गउपदिष्टः यतश्चतुर्दिक्पालजयोमयाप्रतिज्ञातः ॥ तस्मादेवंअनेनैवमार्गेण

॥ ३१ ॥

अहंसमुद्यतोगंतुंविजयार्थंरसातलं ॥ ततोलोकत्रयंजित्वास्थाप्यनागान्सुरान्वशे ॥ समुद्रममृतार्थंचमथिष्यामिरसालयं ॥ १९ ॥
अथाब्रवीद्दशग्रीवंनारदोभगवानृषिः ॥ कखल्विदानींमार्गेणत्वयेहान्येनगम्यते ॥ २० ॥ अयंखलुसुदुर्गम्यःप्रेतराजपुरंप्रति ॥ मार्गो
गच्छतिदुर्धर्षयमस्यामित्रकर्षण ॥ २१ ॥ सतुशारदमेघाभंहासंमुक्त्वादशाननः ॥ उवाचकृतमित्येववचनंचेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥
तस्मादेवंमहाब्रह्मवैवस्वतवधोद्यतः ॥ गच्छामिदक्षिणामाशांयत्रसूर्यात्मजोनृपः ॥ २३ ॥ मयाहिभगवन्क्रोधात्प्रतिज्ञातंरणार्थि
ना ॥ अवजेष्यामिचतुरोलोकपालानितिप्रभो ॥ २४ ॥ तद्दिहप्रस्थितोहंवैपितृराजपुरंप्रति ॥ प्राणिसंक्लेशकर्तारंयोजयिष्यामिमृत्यु ॥ ३१ ॥
ना ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वादशग्रीवोमुनिंतमभिवाद्यच ॥ प्रययौदक्षिणामाशांप्रविष्टःसहमंत्रिभिः ॥ २६ ॥ नारदस्तुमहातेजामुहूर्तंध्यान
मास्थितः ॥ चिंतयामासविप्रेंद्रोविधूमइवपावकः ॥ २७ ॥ येनलोकास्त्रयःसेंद्राःक्लिश्यंतेसचराचराः ॥ क्षीणेचायुषिधर्मेणसकालो
जेष्यतेकथं ॥ २८ ॥

हेमहाब्रह्म कुमहद्ब्रह्मन्यतरस्यामित्यच् ॥ दक्षिणामाशांगच्छामि ॥२३॥२४॥२५॥ प्रययौ नारदसमीपदेशात् ॥ ततोदक्षिणामाशांप्रविष्टः ॥ २६ ॥ २७ ॥ आयुषिक्षीणेसति धर्मेण धर्ममार्गेण त्रयोलोकायेनक्लिश्यंते दंश्यंते सकालःकथमनेनजेष्यते ॥ २८ ॥

यश्चकालः प्राणिनांस्वदत्तंच स्वकृतंच स्वदत्तकृते तयोःसाक्षी दत्तं दानं इदंविहितयागादेरप्युपलक्षणं ॥ कृतशब्देन कायक्लेशरूपंतपः सकथंजेष्यतइतिसंबंधः यस्यलब्धसंज्ञायतोलब्धसंज्ञाविचेष्टंते व्यवहरंतीत्यर्थः ॥ यद्वा यस्य महात्मनः अनुग्रहादितिशेषः ॥२९॥ ३०॥ योलोकस्यधाता विधाता सामान्यतोविशेषतश्चकर्ता यःसुकृतं दुष्कृतं तत्फलदइत्यर्थः ॥ येनकालेन विजयिष्यते विजेष्यते अपरंकिंत्विति ॥ कालएवसर्वसाधनमयंतुकालातिरिक्तमपरं किंतुविधानंकालव्यतिरिक्तसाधनसंपादनं

स्वदत्तकृतसाक्षीयोद्वितीयइवपावकः ॥ लब्धसंज्ञाविचेष्टतेलोकायस्यमहात्मनः ॥ २९ ॥ यस्यनित्यंत्रयोलोकाविद्रवंतिभयार्दिताः ॥
तंकथंराक्षसेंद्रोसौस्वयमेवगमिष्यति ॥ ३० ॥ योविधाताचधाताचसुकृतंदुष्कृतंतथा ॥ त्रैलोक्यंविजितंयेनतंकथंविजयिष्यते ॥ अप
रंकिंतुकृत्वैवंविधानंसंविधास्यति ॥ ३१ ॥ कौतूहलंसमुत्पन्नोयास्यामियमसादनं ॥ विमर्दंद्रष्टुमनयोर्यमराक्षसयोःस्वयं ॥ ३२ ॥
इत्यार्षेश्रीमद्रा० वा० उ० विंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंसंचिंत्यविप्रेंद्रोजगामलघुविक्रमः ॥ आख्या
तुंतद्यथावृत्तंयमस्यसदनंप्रति ॥ १ ॥ अपश्यत्सयमंतत्रदेवमग्निपुरस्कृतं ॥ विधानमनुतिष्ठंतंप्राणिनोयस्ययादृशं ॥ २ ॥ सतुदृष्ट्वाय
मःप्राप्तंमहर्षितत्रनारदं ॥ अब्रवीत्सुखमासीनमर्घ्यमावेद्यधर्मतः ॥ ३ ॥ कच्चित्क्षेमंनुदेवर्षेकच्चिद्धर्मोननश्यति ॥ किमागमनकृत्यंते
देवगंधर्वसेवित ॥ ४ ॥ अब्रवीत्तुतदावाक्यंनारदोभगवानृषिः ॥ श्रूयतामभिधास्यामिविधानंचविधीयतां ॥ ५ ॥ एषनाम्नादशग्रीवः
पितृराजनिशाचरः ॥ उपयातिवशंनेतुंविक्रमैस्त्वांसुदुर्जयं ॥ ६ ॥

कृत्वा कालजयंसंविधास्यति ॥ ३१ ॥ इत्येवंकौतूहलंसमुत्पन्नोहं यमसादनंद्रष्टुंयास्यामि ॥ ३२ ॥ इतिरामाभिरा० रा० वा० उ० विंशःसर्गः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ अग्निःपुरस्कृतः सर्वसाक्षितया येनतं यस्यप्राणिनोयादृशंविधानं पुण्यपापरूपंकर्म तादृशमनुतिष्ठंतं तत्तदनुगुणफलंप्रयच्छंतं यद्वा यस्ययादृशं कर्म तस्यतादृशं विधानं नियहानुग्रहरूपं कृत्यमनुतिष्ठंतमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ कच्चित्क्षेममित्यादि लोकेइतिशेषः ॥ ४ ॥ विधानंच मत्तःश्रुतायाआपदः प्रतिक्रियांचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

दंडः कालदंडः प्रहरणंयस्यतव किंनुभविष्यति जयःपराजयोवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ विमानशब्दःपुल्लिंगोपि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तीव्रनिष्ठनः दुःखितशब्दः तत्परान् ॥

एतेनकारणेनाहंत्वरितोत्यागतःप्रभो ॥ दंडप्रहरणस्याद्यतवकिंनुभविष्यति ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नंतरेदूरादंशुमंतमिवोदितं ॥ ददृशुर्दीप्त मायांतंविमानंतस्यरक्षसः ॥ ८ ॥ तंदेशंप्रभयातस्यपुष्पकस्यमहाबलः ॥ कृत्वावितिमिरंसर्वंसमीपमभ्यवर्तत ॥ ९ ॥ सोऽपश्यत्सम हाबाहुर्दशग्रीवस्ततस्ततः ॥ प्राणिनंसुकृतंचैवभुंजानांश्चैवदुष्कृतं ॥ १० ॥ अपश्यत्सैनिकांश्चास्ययमस्यानुचरैःसह ॥ यमस्यपुरुषै रुग्रैर्घोररूपैर्भयानकैः ॥ ११ ॥ ददर्शवध्यमानांश्चक्लिश्यमानांश्चदेहिनः ॥ क्रोशतश्चमहानादंतीव्रनिष्ठनतत्परान् ॥ १२ ॥ कृमिभिर्भ क्ष्यमाणांश्चसारमेयैश्चदारुणैः ॥ श्रोत्रायासकरावाचोवदतश्चभयावहाः ॥ १३ ॥ संतार्यमाणान्वैतरणींवहुशःशोणितोदकां ॥ वालु कासुचतप्तासुतप्यमानान्मुहुर्मुहुः ॥ १४ ॥ असिपत्रवनेचैवभिद्यमानानधार्मिकान् ॥ रौरवेक्षारनद्यांचक्षुरधारासुचैवहि ॥ १५ ॥ पानीयंयाचमानांश्चतृषितान्क्षुधितानपि ॥ शवभूतान्कृशान्दीनान्विवर्णान्मुक्तमूर्धजान् ॥ १६ ॥ मलपंकधरान्दीनानूरुक्षांश्चपरिधा वतः ॥ ददर्शरावणोमार्गेशतशोथसहस्रशः ॥ १७ ॥ कांश्चिच्चगृहमुख्येषुगीतवादित्रनिस्वनैः ॥ प्रमोदमानानद्राक्षीद्रावणःसुकृतैः स्वकैः ॥ १८ ॥ गोरसंगोप्रदातारोअन्नंचैवान्नदायिनः ॥ गृहांश्चगृहदातारःस्वकर्मफलमश्नतः ॥ १९ ॥ सुवर्णमणिमुक्ताभिःप्रमदा भिरलंकृतान् ॥ धार्मिकानपरांस्तत्रदीप्यमानान्स्वतेजसा ॥ २० ॥ ददर्शसमहाबाहूरावणोराक्षसाधिपः ॥ ततस्ताभिद्यमानांश्चकर्म भिर्दुष्कृतैःस्वकैः ॥ २१ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संतार्यमाणान्वैतरणीमिति अक्षराधिक्यमार्षं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गृहदातारोगृहदातॄन् अश्नतउपभुंजानान् ॥ १९ ॥ २० ॥ भिद्यमानान्पीड्यमानान् वध्यमानानितिपाठांतरं ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ अचिंतितमिति अतर्कितमित्यस्यैवविवरणं ॥ २३ ॥ प्रेतगोपाः प्रेतरक्षकाः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ देवनिष्ठानभूतं देवाधिष्ठानभूतं भज्यमानमपितथैवासीत्

रावणोमोचयामासविक्रमेणबलाद्बली ॥ प्राणिनोमोक्षितास्तेनदशग्रीवेणरक्षसा ॥ २२ ॥ सुखमापुर्मुहूर्तंतेत्यतर्कितमचिंतितं ॥ प्रे तेषुमुच्यमानेषुराक्षसेनमहीयसा ॥ २३ ॥ प्रेतगोपाःसुसंक्रुद्धाराक्षसेंद्रमभिद्रवन् ॥ ततोहलहलाशब्दःसर्वदिग्भ्यःसमुत्थितः ॥ ध र्मराजस्ययोधानांशूराणांसंप्रधावतां ॥ २४ ॥ तेप्रासैःपरिघैःशूलैर्मुसलैःशक्तितोमरैः ॥ पुष्पकंसमधर्षंतशूराःशतसहस्रशः ॥ २५ ॥ तस्यासनानिप्रासादान्वेदिकास्तोरणानिच ॥ पुष्पकस्यबभंजुस्तेशीघ्रंमधुकराइव ॥ २६ ॥ देवनिष्ठानभूतंतद्विमानंपुष्पकंमृधे ॥ भ ज्यमानंतथैवासीदक्षयंब्रह्मतेजसा ॥ २७ ॥ असंख्यासुमहत्यासीत्तस्यसेनामहात्मनः ॥ शूराणामग्रयातॄणांसहस्राणिशतानिच ॥ २८ ॥ ततोवक्षैश्चशैलैश्चप्रासादानांशतैस्तथा ॥ ततस्तेसचिवास्तस्ययथाकामंयथाबलं ॥ २९ ॥ अयुध्यंतमहावीराःसचराजाद शाननः ॥ तेतुशोणितदिग्धांगाःसर्वशस्त्रसमाहताः ॥ ३० ॥ अमात्याराक्षसेंद्रस्यचक्रुरायोधनंमहत् ॥ अन्योन्यंतेमहाभागाजघ्नुःप्र हरणैर्भृशं ॥ ३१ ॥ यमस्यचमहाबाहोरावणस्यचमंत्रिणः ॥ अमात्यांस्तांस्तुसंत्यज्ययमयोधामहाबलाः ॥ ३२ ॥ तमेवचाभ्यधावंत शूलवर्षैर्दशाननं ॥ ततःशोणितदिग्धांगःप्रहारैर्जर्जरीकृतः ॥ फुल्लाशोकइवाभातिपुष्पकेराक्षसाधिपः ॥ ३३ ॥ सतुशूलगदाप्रासांश्छ क्तितोमरसायकान् ॥ मुमोचचशिलावृक्षान्मुमोचास्त्रबलाद्बली ॥ ३४ ॥ तरूणांचशिलानांचशस्त्राणांचातिदारुणं ॥ यमसैन्येषुतद्वर्ष पपातधरणीतले ॥ ३५ ॥

अभग्नमासीत् ॥ २७ ॥ तस्य यमस्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ आयोधनं युद्धं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सरावणोऽस्त्रब लादस्त्रसामर्थ्याच्छूलादीन्मुमोच ॥ ३४ ॥ तद्वर्षं रावणविसृष्टशस्त्रवर्षं यमसैन्येषुपतित्वाधरणीतलेपपात ॥ ३५ ॥

तान् शूलगदाप्रासादीन् निर्भिद्य भल्लका ॥ तदस्त्रं रावणप्रयुक्तंशस्त्रवर्षकरमस्त्रमपहत्य निरस्य ॥ ३६ ॥ निरुच्छ्वासंयथाभवतितथा रावणंशस्त्रैरपोथयन् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

तांस्तुसर्वान्विनिर्भिद्यतदस्त्रमपहत्यच॥ जघ्नुस्तेराक्षसंघोरमेकंशतसहस्रशः॥३६॥परिवार्यचतंसर्वेशैलंमेघोत्कराइव॥ भिंडिपालै
श्चशूलैश्चनिरुच्छ्वासमपोथयन्॥ ३७॥ विमुक्तकवचःक्रुद्धःसिद्धःशोणितविस्रवैः॥ततःसपुष्पकंत्यक्त्वापृथिव्यामवतिष्ठत॥३८॥
॥ ३३ ॥ ततःसकार्मुकीबाणीसमरेचाभिवर्धत॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनक्रुद्धस्तस्थौयथांतकः॥ ३९॥ ततःपाशुपतंदिव्यमस्त्रंसंधायकार्मुके॥ ति
ष्ठतिष्ठेतितानुक्तवाच्चापंव्यपकर्षत॥ ४०॥ आकर्णात्सविकृष्याथचापमिंद्रारिराहवे॥ मुमोचतंशरंक्रुद्धस्त्रिपुरेशंकरोयथा॥ ४१॥
तस्यरूपंशरस्यासीत्सधूमज्वालमंडलं॥ वनंदहिष्यतोधर्मेदावाग्नेरिवमूर्च्छतः॥ ४२॥ ज्वालामालीसतुशरःक्रव्यदानुगतोरणे॥
मुक्तोगुल्मान्द्रुमांश्चापिभस्मकृत्वाप्रधावति॥ ४३॥ तेतस्यतेजसादग्धाःसैन्यावैवस्वतस्यतु॥ बलेतस्मिन्निपतितामहेंद्राइवकेत
वः॥ ४४॥ ततस्तुसचिवैःसार्धंराक्षसोभीमविक्रमः॥ ननादसुमहानादंकंपयन्निवमेदिनीं॥ ४५॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामा०वा०उ०ए ॥ ३३ ॥
कविंशःसर्गः॥ २१॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सतस्यतुमहानादंश्रुत्वावैवस्वतःप्रभुः॥ शत्रुंविजयिनंमेनेस्वबलस्यचसंक्षयं
॥ १॥ सहियोधान्हतान्मत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः॥ अब्रवीत्त्वरितःसूतंरथोमेउपनीयतां॥२॥ तस्यसूतस्तदादिव्यमुपस्थाप्यमहारथं॥
स्थितःसचमहातेजाअध्यारोहततंरथं॥ ३॥ प्रासमुद्गरहस्तश्चमृत्युस्तस्याग्रतःस्थितः॥ येनसंक्षिप्यतेसर्वंत्रैलोक्यमिदमव्ययं॥४॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिरामाभिरा०वा०उ०एकविंशःसर्गः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सतस्येति ॥ १ ॥ उपनीयतांइ
त्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ तस्ययमस्य येनमृत्युना युगांतेसर्वंजगत्संक्षिप्यते संक्षियतइत्यर्थः ॥ अव्ययं प्रवाहनित्यं ॥ ४ ॥

॥५॥ ६ ॥ ७ ॥ मनसस्तुल्याः मनःसमानवेगाः ॥ प्रस्तुतं प्रारब्धं ॥ ८ ॥ विकृतं घोरंविकृतसन्नाहंच ॥ ९ ॥ लघुसत्वतया अल्पबलतया ॥ १०॥ ११ ॥ १२॥ १३ ॥

कालदंडस्तुपार्श्वस्थोमूर्तिमानस्यचाभवत्॥ यमप्रहरणंदिव्यंतेजसाज्वलदग्निवत्॥५॥ ततोलोकत्रयंक्षुब्धमकंपंतदिवौकसः॥
कालंदृष्ट्वातथाक्रुद्धंसर्वलोकभयावहं॥ ६॥ ततस्त्वचोदयत्सूतस्तानश्वान्सुचिरप्रभान्॥ प्रययौभीमसन्नादोयत्ररक्षःपतिःस्थितः
॥ ७॥ मुहूर्तेनयमंतेतुहयाहरिहयोपमाः॥ प्रापयन्मनसस्तुल्यायत्रतत्प्रस्तुतंरणं॥ ८॥ दृष्ट्वातथैवविकृतंरथंमृत्युसमन्वितं॥ सचिवा
राक्षसेंद्रस्यसहसाविप्रदुद्रुवुः॥९॥ लघुसत्वतयातेहिनष्टसंज्ञाभयार्दिताः॥ नेहयुद्धंसमर्थास्मइत्युक्ताप्रययुर्दिशः॥ १०॥ सतुतंताद्द
शंदृष्ट्वारथंलोकभयावहं॥ नाक्षुभ्यतदशग्रीवोनचापिभयमाविशत्॥ ११॥ सतुरावणमासाद्यव्यसृजच्छक्तितोमरान्॥ यमोम
र्माणिसंक्रुद्धोरावणस्यन्यकृंतत॥ १२॥ रावणस्तुततःस्वस्थःशरवर्षमुमोचह॥ तस्मिन्वैवस्वतरथेतोयवर्षमिवांबुदः॥ १३॥ ततो
महाशक्तिशतैःपात्यमानैर्महोरसि॥ नाशक्नोत्यंतिकर्तुंसराक्षसःस्वल्पपीडितः॥ १४॥ एवंनानाप्रहरणैर्यमेनामित्रकर्षिणा॥ सप्तरा
त्रंकृतःसंख्येविसंज्ञोविमुखोरिपुः॥ १५॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंयमराक्षसयोर्द्वयोः॥ जयमाकांक्षतोर्वीरसमरेष्वनिवर्तिनोः॥ १६॥त
तोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ प्रजापतिंपुरस्कृत्यसमेतास्तद्रणाजिरे॥ १७॥ संवर्तइवलोकानांयुध्यतोरभवत्तदा॥ राक्षसानां
चमुख्यस्यप्रेतानामीश्वरस्यच॥ १८॥ राक्षसेंद्रोपिविस्फार्यचापमिंद्राशनिप्रभं॥ निरंतरमिवाकाशंकुर्वन्बाणांस्ततोऽसृजत्॥ १९॥
मृत्युंचतुर्भिर्विशिखैःसूतंसप्तभिरार्दयत्॥ यमंशतसहस्रेणशीघ्रंमर्मस्वताडयत्॥ २०॥ततःक्रुद्धस्यवदनाद्यमस्यसमजायत॥ ज्वा
लामालीसनिश्वासःसधूमःकोपपावकः॥ २१॥ ॥ १४ ॥ सप्तरात्रं युद्धंकृत्वेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ समेताः प्राप्ताः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥
॥ २० ॥ ततःक्रुद्धस्येत्यनेन एतावत्पर्यंतंभगवान्यमोब्रह्मवरदानंस्मृत्वा मारणबुद्धिंविहाय युद्धमात्रंकृतवानितिसूचितं ॥ २१ ॥

प्रहर्षितौ युद्धायेतिशेषः ॥ सुसंरब्धौ अतिक्रुद्धौ ॥ २२ ॥ मुंच आज्ञापयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ निसर्गतः स्वभावसिद्धा हिएषादृष्टा मयैतद्रक्षोनभवेन्नजीवेदित्येवंरूपामर्यादाम मेत्यर्थः ॥ तदेवाह हिरण्येति ॥ २४ ॥ शंभुः कुशध्वजब्रह्मर्षिहंतादैत्यः ॥२५॥ २६ ॥ २७ ॥ विनिपन्नाः विनिपातंविनाशंप्राप्ताः दृष्टाः दृष्टमात्राएव ॥ २८ ॥ याव

तदाश्चर्यमथोदृष्ट्वादेवदानवसंनिधौ ॥ प्रहर्षितौसुसंरब्धौमृत्युकालौबभूवतुः ॥ २२ ॥ ततोमृत्युःक्रुद्धतरोवैवस्वतमभाषत ॥ मुंचमां समरेयावद्धन्मीमंपापरक्षसं ॥ २३ ॥ नैषारक्षोभवेदद्यमर्यादाहिनिसर्गतः ॥ हिरण्यकशिपुःश्रीमान्नमुचिःशंबरस्तथा ॥ २४ ॥ नि संदिधूमकेतुश्चबलिर्वैरोचनोपिच ॥ शंभुर्दैत्योमहाराजोवृत्रोबाणस्तथैवच ॥ २५ ॥ राजर्षयःशास्त्रविदोगंधर्वाःसमहोरगाः ॥ ऋष यःपन्नगादैत्यायक्षाश्चह्यप्सरोगणाः ॥ २६ ॥ युगांतपरिवर्तेचपृथिवीसमहार्णवा ॥ क्षयंनीतामहाराजसपर्वतसरिद्द्रुमा ॥ २७ ॥ ए तेचान्येचबहवोबलवंतोदुरासदाः ॥ विनिपन्नामयादृष्टाःकिमुतायंनिशाचरः ॥ २८ ॥ मुंचमांसाधुधर्मज्ञयावदेनंनिहन्म्यहं ॥ नहि कश्चिन्मयादृष्टोबलवानपिजीवति ॥ २९ ॥ बलंममनखल्वेतन्मर्यादैषानिसर्गतः ॥ सदृष्टोनमयाकालमुहूर्तमपिजीवति ॥ ३० ॥ त स्यैवंवचनंश्रुत्वाधर्मराजःप्रतापवान् ॥ अब्रवीत्तत्रतमृत्युंत्वंतिष्ठैनंनिहन्म्यहं ॥ ३१ ॥ ततःसंरक्तनयनःक्रुद्धोवैवस्वतःप्रभुः ॥ कालदं डममोघंतुतोलयामासपाणिना ॥ ३२ ॥ यस्यपार्श्वेषुनिहिताःकालपाशाःप्रतिष्ठिताः ॥ पावकाशनिसंकाशोमुद्गरोमूर्तिमान्स्थितः ॥ ३३ ॥ दर्शनादेवयःप्राणान्प्राणिनामपिकर्षति ॥ किंपुनस्पृशमानस्यपात्यमानस्यवापुनः ॥ ३४ ॥ सज्वालापरिवारस्तुनिर्दहन्नि वराक्षसं ॥ तेनस्पृष्टोबलवतामहाप्रहरणोस्फुरत् ॥ ३५ ॥

न्निहन्मि हनिष्यामीत्यर्थः ॥ २९ ॥ एतन्मयादृष्टोमुहूर्तमपि नजीवतीति ममव चनं बलं बलप्रकाशनमात्रपरंनखलु यतोनिसर्गतः अनादिसृष्टिस्वभावेनएषा ममदृष्टिरेवप्राणिनांजीवितस्यमर्यादा यदेवमतःसदृष्टइतिसंहारचक्षुषादृष्टइत्यर्थः ॥ ३० ॥ तंमृत्युं एनमयमहंनिहन्मीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मूर्तिमान्स्थितः यस्यपार्श्वेइत्यनुषंगः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

तस्मात्कालदंडात्रस्तात्रस्तरणाजिरेवर्तमानाः सर्वेप्राणिनोविदुद्रुवुः ॥ दंडोद्यतं उद्यतदंडं ॥ ३६ ॥ पितामहोयमंसाक्षाद्दर्शयित्वा स्वदिव्यमूर्त्याप्रत्यक्षोभूत्वा ॥ ३७ ॥ नञ्द्वयेन हंतव्योनहंतव्यइत्यावृत्तिः ॥ ३८ ॥ वरः देवमणाऽवध्यत्वरूपः ॥ ३९ ॥ अनृतं अनृतवचनंकुर्यान्मदाज्ञामुल्लंघ्येतिशेषः ॥ त्रैलोक्यमिति सर्वसमष्टित्वान्ममेति भावः ॥ ४० ॥ ननु त्वद्दत्तवरतया तवप्रियोयदिरावणस्तर्हिमुक्तोपिकालदंडः किंकुर्यात्तत्राह ॥ क्रुद्धेनेति ॥ प्रियाप्रिये समाहारद्वंद्वः ॥ मत्प्रियाप्रियप्राणिविषये क्रुद्धेन

ततोविदुद्रुवुःसर्वेतस्मात्त्रस्तारणाजिरे ॥ सुराश्चक्षुभिताःसर्वेदृष्ट्वादंडोद्यतंयमं ॥ ३६ ॥ तस्मिन्प्रहर्तुकामेतुयमेदंडेनरावणं ॥ यमंपि तामहःसाक्षाद्दर्शयित्वेदमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ वैवस्वतमहाबाहोनखल्वमितविक्रम ॥ नहंतव्यस्त्वयैतेनदंडेनैषनिशाचरः ॥ ३८ ॥ वरःख लुमयैतस्मैदत्तस्त्रिदशपुंगव ॥ सत्वयानानृतःकार्योयन्मयाव्याहृतंवचः ॥ ३९ ॥ योहिमामनृतंकुर्याद्देवोवामानुषोपिवा ॥ त्रैलोक्य मनृतंतेनकृतंस्यान्नात्रसंशयः ॥ ४० ॥ क्रुद्धेनविप्रमुक्तोयंनिर्विशेषंप्रियाप्रिये ॥ प्रजाःसंहरतेरौद्रोलोकत्रयभयावहः ॥ ४१ ॥ अमो घोह्येषसर्वेषांप्राणिनाममितप्रभः ॥ कालदंडोमयासृष्टःसर्वमृत्युपुरस्कृतः ॥ ४२ ॥ तन्नखल्वेषतेसौम्यपात्योरावणमूर्धनि ॥ नह्य स्मिन्पतितेकश्चिन्मुहूर्तमपिजीवति ॥ ४३ ॥ यदिह्यस्मिन्निपतितेनम्रियेतैषराक्षसः ॥ म्रियतेवादशग्रीवस्तदाप्युभयतोऽनृतं ॥ ४४ ॥ तन्निवर्तयलंकेशाद्दंडमेतंसमुद्यतं ॥ सत्यंचमांकुरुष्वाद्यलोकांस्त्वंयद्यवेक्षसे ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माप्रत्युवाचयमस्तदा ॥ एष व्यावर्तितोदंडःप्रभविष्णुर्हिनोभवान् ॥ ४६ ॥ किंत्विदानींमयाशक्यंकर्तुंरणगतेनहि ॥ नमयायद्ययंशक्योहंतुंवरपुरस्कृतः ॥ ४७ ॥

त्वयायंविप्रमुक्तःस्वविषयभूतास्ताःसर्वाः प्रजानिर्विशेषं यथाभवतितथासंहरतएव ॥ ४१ ॥ सर्वेषां प्राणिनां ब्रह्मसृष्टप्राणिमात्रस्यविनिपातनेइत्यर्थः ॥ सर्वमृत्युपुरस्कृ तः तत्पुरुषोबहुव्रीहिश्च ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ उभयतइति दंडपातेपिरावणजीवनेदंडस्यानृतत्वं ॥ रक्षोमरणे मदुक्तवरवचनस्यानृतत्वमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ प्रभविष्णुः स्वामी ॥ ४६ ॥ यतोमयाहंतुंनशक्यस्तस्मादिदानीं मयाकिन्नुकर्तुंशक्यं योग्यमितिसंचिंत्येतिशेषः ॥ ४७ ॥

अस्यरक्षसोदर्शनात् ॥ चक्षुष्पथात्प्रणश्यामि अंतर्हितोभविष्यामिइत्युक्त्वा ब्रह्माणमितिशेषः ॥ ४८ ॥ तंजित्वा भगवत्कृपयेतिशेषः ॥ ४९ ॥ हृष्टःब्रह्मणः सत्यपरिपालनंसंदत्तमितियमादीनांहर्षः ॥ ५० ॥ इतिरामाभिरा० रा० वा० उ० द्वाविंशःसर्गः ॥२२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ विस्मयमिति यमादपि

एषतस्मात्प्रणश्यामिदर्शमानस्यरक्षसः ॥ इत्युक्त्वासरथःसाश्वस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ४८ ॥ दशग्रीवस्तुतंजित्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ आरुत्यपुष्पकंभूयोनिष्क्रांतोयमसादनात् ॥ ४९ ॥ सतुवैवस्वतोदेवैःसहब्रह्मपुरोगमैः ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टोनारदश्चमहामुनिः ॥ ५० ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उत्त० द्वाविंशःसर्गः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोजित्वादशग्रीवोयमंत्रिदशपुंगवं ॥ रावणस्तुरणश्लाघीस्वसहायान्ददर्शह ॥ १ ॥ ततोरुधिरसिक्तांगंप्रहारैर्जर्जरीकृतं ॥ रावणंराक्षसाहृष्ट्वाविस्मयंसमुपागमन् ॥ २ ॥ जयेनवर्धयित्वाचमारीचप्रमुखास्ततः ॥ पुष्पकंभेजिरेसर्वेसांत्वितारावणेनतु ॥ ३ ॥ ततोरसातलंरक्षःप्रविष्टःपयसांनिधिं ॥ दैत्योरगगणाध्युष्टंवरुणेनसुरक्षितं ॥ ४ ॥ सतुभोगवतींगत्वापुरींवासुकिपालितां ॥ कृत्वानागान्वशेहृष्टोययौमणिमयींपुरीं ॥ ५ ॥ निवातकवचास्तत्रदैत्यालब्धवरावसन् ॥ राक्षसस्तान्समागम्ययुद्धायसमुपाह्वयत् ॥ ६ ॥ तेतुसर्वेसुविक्रांतादैतेयाबलशालिनः ॥ नानाप्रहरणास्तत्रप्रहृष्टायुद्धदुर्मदाः ॥ ७ ॥ शूलैस्त्रिशूलैःकुलिशैःपट्टिशासिपरश्वधैः ॥ अन्योन्यंबिभिदुःक्रुद्धाराक्षसादानवास्तथा ॥ ८ ॥ तेषां तुयुध्यमानानांसाग्रःसंवत्सरोगतः ॥ नचान्यतरतस्तत्रविजयोव्राक्षयोपिवा ॥ ९ ॥ ततःपितामहस्तत्रत्रैलोक्यगतिरव्ययः ॥ आजगामद्रुतंदेवोविमानवरमास्थितः ॥ १० ॥

मुक्तइतिविस्मयः ॥ २ ॥ ३ ॥ रसातलंजिगमिषुः पयसांनिधिंप्रविष्टोमार्गवशादितिशेषः ॥ अध्युष्टंअध्युषितं ॥ ४ ॥ भोगवती समुद्रादधःपातालेलोकवर्तिनीनागानांपुरी तस्यांनागान्वशेकृत्वा स्वीयत्वेनस्थापयित्वा ॥ ५ ॥ वसन्नित्यडभावआर्षः ॥ लब्धवराः ब्रह्मणःसकाशादितिभावः ॥ अतएवाग्रे भगवतातैःसहरावणस्यसख्यंकारणं ॥६॥७॥८॥९ ॥१०॥

वृद्धः अनादिवृद्धः सर्वदेवासुरकूटस्थइत्यर्थः ॥ विदितार्थवत् सुस्पृष्टावगताभिधेयं ॥११॥१२॥ रोचते कर्तव्यत्वेनममेतिशेषः ॥ सख्यफलमाह ॥ अविभक्ताश्चेति सर्वार्थाः धनधान्यादिसमस्तभोगोपकरणपदार्थाः जयाजयाद्यभिमानाश्च सुहृदामविभक्ताःसाधारणभूताः ॥१३॥ ततोभगवद्वचनानंतरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपधार्य सखित्वेनानुसृत्य ॥ समाप्तवान्प्राप्तवान् ॥१६॥१७॥ श्यालत्वादिगुणकमपि विद्युज्जिह्वमच्छिनत् ॥ श्यालोत्र भगिनीपतिः ॥१८॥ अनृशंसत्वाद्रावणीयात्राक्षसाज्जिह्वयासंलिहंतमा

निवातकवचानांतुनिवार्यरणकर्मतत् ॥ वृद्धःपितामहोवाक्यमुवाचविदितार्थवत् ॥ ११ ॥ नत्ह्ययंरावणोयुद्धेशक्योजेतुंसुरासुरैः ॥ नभवंतःक्षयंनेतुमपिसामरदानवैः ॥ १२ ॥ राक्षसस्यसखित्वंचभवद्भिःसहरोचते ॥ अविभक्ताश्चसर्वार्थाःसुहृदांनात्रसंशयः ॥ १३ ॥ ततोग्निसाक्षिकंसख्यंकृतवांस्तत्ररावणः ॥ निवातकवचैःसार्धंप्रीतिमानभवत्तदा ॥ १४ ॥ अर्चितस्तैर्यथान्यायंसंवत्सरमथोषितः ॥ स्वपुरान्निर्विशेषंचप्रियंप्राप्तोदशाननः ॥ १५ ॥ तत्रोपधार्यमायानांशतमेकंसमाप्तवान् ॥ सलिलेंद्रपुरान्वेषीभ्रमतिस्मरसातलं ॥ १६ ॥ ततोऽमनगरंनामकालकेयैरधिष्ठितं ॥ गत्वातुकालकेयांश्चहत्वातत्रबलोत्कटान् ॥ १७ ॥ शूर्पणख्याश्चभर्तारमसिनाप्राच्छिनत्तदा ॥ श्यालंचबलवंतंचविद्युज्जिह्वंबलोत्कटं ॥ १८ ॥ जिह्वयासंलिहंतंचराक्षसंसमरेतदा ॥ तंविजित्यमुहूर्तेनजघ्नेदैत्यांश्चतुःशतं ॥ १९ ॥ ततःपांडुरमेघाभंकैलासमिवभास्वरं ॥ वरुणस्यालयंदिव्यमपश्यद्राक्षसाधिपः ॥ २० ॥ क्षरंतींचपयत्रस्तसुरभिंगामवस्थितां ॥ यस्याःपयोभिनिष्पंदात्क्षीरोदोनामसागरः ॥ २१ ॥ ददर्शरावणस्तत्रगोवर्षेंद्रवरारणिं ॥ यस्माच्चंद्रःप्रभवतिशीतरश्मिर्निशाकरः ॥ २२ ॥ यंसमाश्रित्यजीवंतिफेनपाःपरमर्षयः ॥ अमृतंयत्रचोत्पन्नंस्वधाचस्वधभोजिनां ॥ २३ ॥

स्वादयंतं भक्षयंतमितियावत् ॥ १९ ॥ २० ॥ तत्रवरुणालयेस्थितां सुरभिगांचापश्यदित्यनुकर्षः ॥ सागरइतिसमभवदितिशेषः ॥ २१ ॥ गोवर्षेंद्रोमहावृषस्तस्यवरारणिं साक्षान्मातरं ॥ यस्माच्चंद्रइति ॥ यदुत्पादितक्षीरसमुद्रादित्यर्थः ॥ २२ ॥ यं क्षीरसमुद्रं ॥ स्वधभोजिनामित्यार्षोन्हस्वः ॥ स्वधाभोजिनां पितॄणां ॥ स्वधापितृभक्ष्यंकव्यं देवानाममृतवत् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ धाराशतैर्जलधाराशतैराकीर्णव्याप्तं ॥ प्रहृष्टं प्रहृष्टजनं ॥ २५ ॥ तैर्वरुणबलाध्यक्षैस्ताडितस्तांश्चसमरेहत्वाऽभिताड्य ॥ २६ ॥ युद्धंवादीयतां सांजलिर्निर्जितो स्मीतिवावद ॥ एवंचेत्तेभयंनास्तीतिरावणोब्रवीत् ॥ इतिवोराजानिवेद्यतामित्यन्वयः ॥ २७ ॥ गौश्वपुष्करश्च पुत्राणांपौत्राणांच बलाध्यक्षौ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वरुणपुत्राणांरावण

यांब्रुवंतिनरालोकेसुरभिंनामनामतः ॥ प्रदक्षिणंतुतांकृत्वारावणःपरमाद्भुतां ॥ प्रविवेशमहाघोरंगुमंबहुविधैर्बलैः ॥ २४ ॥ ततोधारा शताकीर्णशारदाभ्रनिभंतदा ॥ नित्यप्रहृष्टंदृदृशेवरुणस्यगृहोत्तमं ॥ २५ ॥ ततोहत्वाबलाध्यक्षान्समरेतैश्चताडितः ॥ अब्रवीच्चततो योधान्राजाशीघ्रंनिवेद्यतां ॥ २६ ॥ युद्धार्थीरावणःप्राप्तस्तस्ययुद्धंप्रदीयतां ॥ वदवानभयंतेऽस्तिनिर्जितोस्मीतिसांजलिः ॥ २७ ॥ एत स्मिन्नंतरेक्रुद्धावरुणस्यमहात्मनः ॥ पुत्राःपौत्राश्चनिष्क्रामन्गौश्वपुष्करएवच ॥ २८ ॥ तेतुतत्रगुणोपेताबलैःपरिवृताःस्वकैः ॥ यु क्तारथान्कामगमानुद्यद्भास्करवर्चसः ॥ २९ ॥ ततोयुद्धंसमभवद्दारुणंरोमहर्षणं ॥ सलिलेंद्रस्यपुत्राणांरावणस्यचधीमतः ॥ ३० ॥ अमात्यैश्चमहावीर्यैर्दशग्रीवस्यरक्षसः ॥ वारुणंतद्बलंसर्वंक्षणेनविनिपातितं ॥ ३१ ॥ समीक्ष्यस्वबलंसंख्येवरुणस्यसुतास्तदा ॥ अ र्दिताःशरजालेननिवृत्तारणकर्मणः ॥ ३२ ॥ महीतलगतास्तेतुरावणंदृश्यपुष्पके ॥ आकाशमाशुविविशुःस्यंदनैःशीघ्रगामिभिः ॥ ३३ ॥ महदासीत्ततस्तेषांतुल्यंस्थानमवाप्यतत् ॥ आकाशयुद्धेतुमुलंदेवदानवयोरिव ॥ ३४ ॥ ततस्तेरावणंयुद्धेशरैःपावकसन्नि भैः ॥ विमुखीकृत्यसंहृष्टाविनेदुर्विविधान्रवान् ॥ ३५ ॥ ततोमहोदरःक्रुद्धोराजानंवीक्ष्यधर्षितं ॥ त्यक्त्वामृत्युभयंक्रुद्धोयुद्धाकांक्षीव्य लोकयत् ॥ ३६ ॥

स्यच रोमहर्षणंयुद्धंसमभवदित्यन्वयः ॥ ३० ॥ रावणामात्यैश्च वारुणंबलंसर्वंपातितं ॥ ३१ ॥ वरुणस्यसुताः प्रथमंमही तलगताएव रावणेनयुद्धमकुर्वन् तत्ररावणामात्यैराकाशस्थैर्निपातितंस्वबलंदृष्ट्वा तादृशयुद्धस्याननुरूपतांविचार्य युद्धान्निवृत्तामहींत्यक्त्वा स्वयमप्याकाशमेवगताइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तुल्यंस्थानमाकाशलक्षणं आकाशेयुद्धंआकाशयुद्धं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आकाशेविष्ठिताः सहजदेवतात्वप्रयुक्तवैभवेनाकाशएवस्थितानविव्यथुश्च व्यथिताश्चनाभवन् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तेनैव

तेनतेवारुणायुद्धेकामगाःपवनोपमाः ॥ महोदरेणगदयाहतास्तेप्रययुःक्षितिं ॥ ३७ ॥ तेषांवरुणसूनूनांहत्वायोधान्हयांश्चतान् ॥ मु मोचाशुमहानादंविरथान्प्रेक्ष्यतान्स्थितान् ॥ ३८ ॥ तेतुतेषांरथाःसाश्वाःसहसारथिभिर्वरैः ॥ महोदरेणनिहताःपतिताःपृथिवीतले ॥ ३९ ॥ तेतुत्यक्त्वारथान्पुत्रावरुणस्यमहात्मनः ॥ आकाशेविष्ठिताःशूराःस्वप्रभावान्नविव्यथुः ॥ ४० ॥ धनूंषिकृत्वासज्जानिविनि र्भिद्यमहोदरं ॥ रावणंसमरेक्रुद्धाःसहिताःसमवारयन् ॥ ४१ ॥ सायकैश्चापविभ्रष्टैर्वज्रकल्पैःसुदारुणैः ॥ दारयंतिस्मसंक्रुद्धामेघाइ वमहागिरिं ॥ ४२ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःकालाग्निरिवमूर्च्छितः ॥ शरवर्षंमहाघोरंतेषांमर्मस्वपातयत् ॥ ४३ ॥ मुसलानिविचित्राणि ततोभल्लशतानिच ॥ पट्टिशांश्चैवशक्तीश्चशतघ्नीर्महतीरपि ॥ पातयामासदुर्धर्षस्तेषामुपरिविष्ठितः ॥ ४४ ॥ ततस्तेनैवसहसासीदंति स्मपदातिनः ॥ महापंकमिवासाद्यकुंजराःषष्टिहायनाः ॥ ४५ ॥ सीदमानान्सुतान्दृष्ट्वाविह्वलान्समहाबलः ॥ ननादरावणोहर्षान्म हानंबुधरोयथा ॥ ४६ ॥ ततोरक्षोमहानादान्मुक्ताहंतिस्मवारुणान् ॥ नानाप्रहरणोपेतैर्धारापातैरिवांबुदः ॥ ४७ ॥ ततस्तेविमुखाःस र्वेपतिताधरणीतले ॥ रणात्स्वपुरुषैःशीघ्रंगृहाण्यवप्रवेशिताः ॥ ४८ ॥ तानब्रवीत्ततोरक्षोवरुणायनिवेद्यतां ॥ रावणंत्वब्रवीन्मंत्रीप्रहा सोनामवारुणः ॥ ४९ ॥ गतःखलुमहाराजोब्रह्मलोकंजलेश्वरः ॥ गांधर्ववरुणःश्रोतुंयंत्वमाह्वयसेयुधि ॥ ५० ॥ तत्किंतवयथावीर परिश्रम्यगतेनृपे ॥ येतुसन्निहितावीराःकुमारास्तेपराजिताः ॥ ५१ ॥

रावणप्रयुक्तशरवर्षेण ॥ षष्टिहायनाः षष्टिवर्षाः ॥ ४५ ॥ सुतान्वरुण स्येति ॥ ४६ ॥ वारुणान्वरुणपुत्रान् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वारुणः वरुणस्यायं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तत्तस्मात् हेवीर नृपेतथागते इहस्थापरिश्रम्यतवकिं नकिमपि ॥ ५१ ॥

राक्षसेंद्रस्तुतच्छ्रुत्वानामविश्राव्यचात्मनः ॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रांतोवरुणालयात् ॥ ५२ ॥ आगतस्तुपथायेनतेनैवविनिवृत्यसः ॥ लंकामभिमुखोरक्षोनभस्तलगतोययौ ॥ ५३ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० त्रयोविंशःसर्गः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततोऽमनगरंभूयोविचेरुर्युद्धदुर्मदाः ॥ यत्रापश्यद्दशग्रीवोगृहंपरमभास्वरं ॥ १ ॥ वैदूर्यतोरणाकीर्णंमुक्ताजालविभूषितं ॥ सुवर्णस्तंभगहनंवेदिकाभिःसमंततः ॥ २ ॥ वज्रस्फटिकसोपानंकिंकिणीजालसंवृतं ॥ बद्धासनयुतंरम्यंमहेंद्रभवनोपमं ॥ ३ ॥ दृष्ट्वागृहवरंरम्यंदशग्रीवःप्रतापवान् ॥ कस्येदंभवनंरम्यंमेरुमंदरसन्निभं ॥ ४ ॥ गच्छप्रहस्तशीघ्रंत्वंजानीष्वभवनोत्तमं ॥ एवमुक्तःप्रहस्तस्तु प्रविवेशगृहोत्तमं ॥ ५ ॥ निःशून्यंप्रेक्षतवरंपुनःकक्ष्यांतरेययौ ॥ सतकक्ष्यांतरंगत्वाततोज्वालामपश्यत ॥ ६ ॥ ततोदृष्टःपुमांस्तत्रहृष्टोहासंमुमोचसः ॥ श्रुत्वासतुमहाहासमूर्ध्वंसमाभवत्तदा ॥ ७ ॥ ज्वालामध्येस्थितस्तत्रहेममालीविमोहितः ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसाक्षादिवयमःस्थितः ॥ ८ ॥ तथादृष्ट्वातुवृत्तांतंत्वरमाणोविनिर्गतः ॥ विनिर्गम्याब्रवीत्सर्वंरावणायनिशाचरः ॥ ९ ॥ अथरामदशग्रीवःपुष्पकादवरुह्यसः ॥ प्रवेष्टुमिच्छन्वेश्माथभिन्नांजनचयोपमः ॥ १० ॥ चंद्रमौलिर्वपुष्मांश्चपुरुषोस्याग्रतःस्थितः ॥ द्वारमावृत्य सहसाज्वालाजिह्वोभयानकः ॥ ११ ॥ रक्ताक्षश्चारुदशनोबिंबोष्ठश्चारुदर्शनः ॥ महाभीषणनासश्चकंबुग्रीवोमहाहनुः ॥ १२ ॥ रूढश्मश्रुर्निगूढास्थिर्दंष्ट्रालोलोमहर्षणः ॥ गृहीत्वालोहमुसलंद्वारंविष्टभ्यतिष्ठति ॥ १३ ॥ अथसंदर्शनात्तस्यऊर्ध्वरोमाबभूवसः ॥ हृदयंकंपतेचास्यवेपथुश्चाप्यजायत ॥ १४ ॥ निमित्तान्यमनोज्ञानिदृष्ट्वारामव्यचिंतयत् ॥ अथचिंतयतस्तस्यसएवपुरुषोब्रवीत् ॥ १५ ॥

किंत्वंचिंतयसेरक्षोब्रूहिविस्रब्धमानसः ॥ युद्धातिथ्यमहंवीरकरिष्येरजनीचर ॥ १६ ॥ एवमुक्तासतद्रक्षःपुनर्वचनमब्रवीत् ॥ योत्स्यसेबलिनासार्धमथवामन्यसेकथं ॥ १७ ॥ रावणोभिहतोभूयऊर्ध्वरोमाव्यजायत ॥ अथधैर्यसमालंब्यरावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ गृहेषुतिष्ठतेकोहितद्ब्रूहिवदनांवर ॥ तेनैवसार्धंयोत्स्यामियथावामन्यतेभवान् ॥ १९ ॥ सएनंपुनरप्याहदानवेंद्रोत्रतिष्ठति ॥ एषवैपरमोदारःशूरःसत्यपराक्रमः ॥ २० ॥ वीरोबहुगुणोपेतःपाशहस्तइवांतकः ॥ बालार्कइवतेजस्वीसमरेष्वनिवर्तकः ॥ २१ ॥ अमर्षीदुर्जयोजेताबलवान्गुणसागरः ॥ प्रियंवदःसंविभागीगुरुविप्रप्रियःसदा ॥ २२ ॥ कालाकांक्षीमहासत्वःसत्यवाक्सौम्यदर्शनः ॥ दक्षःसर्वगुणोपेतःशूरःस्वाध्यायतत्परः ॥ २३ ॥ एषगच्छतिवात्येषज्वलतेनपतेतथा ॥ देवैश्चभूतसंघैश्चपन्नगैश्चपतत्रिभिः ॥ २४ ॥ भयंयोनाभिजानातितेनत्वंयोद्धुमिच्छसि ॥ बलिनायदितेयोद्धुरोचतेराक्षसेश्वर ॥ २५ ॥ प्रविशत्वंमहासत्वसंग्रामंकुरुमाचिरं ॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रविवेशयतोबलिः ॥ २६ ॥ सविलोक्याथलंकेशंजहासदहनोपमः ॥ आदित्यइवदुःप्रेक्ष्यःस्थितोदानवसत्तमः ॥ २७ ॥ अथसंदर्शनादेवबलिर्वैविश्वरूपवान् ॥ सगृहीत्वाचतद्रक्षउत्संगेस्थाप्यचाब्रवीत् ॥ २८ ॥ दशग्रीवमहाबाहोकंतेकामंकरोम्यहं ॥ किमागमनकृत्यंतेब्रूहित्वंराक्षसेश्वर ॥ २९ ॥ एवमुक्तस्तुबलिनारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ श्रुतंमयामहाभागवद्वस्त्वंविष्णुनापुरा ॥ ३० ॥ सोहंमोक्षयितुंशक्तोबंधनात्त्वांनसंशयः ॥ एवमुक्ततोहासंबलिर्मुक्तैनमब्रवीत् ॥ ३१ श्रूयतामभिधास्यामियत्त्वंपृच्छसिरावण ॥ यएषपुरुषःश्यामोद्वारेतिष्ठतिनित्यदा ॥ ३२ ॥ एतेनदानवेंद्राश्चतथान्येबलवत्तराः ॥ वशंनीताबलवतापूर्वेपूर्वतराश्चये ॥ ३३ ॥ बद्धःसोहमनेनैवंकृतांतोदुरतिक्रमः ॥ कएनंपुरुषोलोकेवंचयिष्यतिमानवः ॥ ३४ ॥ सर्वभूतापहर्तावैयएषद्वारितिष्ठति ॥ कर्ताकारयिताचैवधाताचभुवनेश्वरः ॥ ३५ ॥

नत्वंवेदनचैवाहंभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ कलिश्चैवैषकालश्चसर्वभूतापहारकः ॥ ३६ ॥ लोकत्रयस्यसर्वस्यहर्तास्रष्टातथैवच ॥ संहरत्येषभूतानि स्थावराणिचराणिच ॥ ३७ ॥ पुनश्चसृजतेसर्वमनाद्यंतंमहेश्वरः ॥ इष्टंचैवहिदत्तंचहुतंचैवनिशाचर ॥ ३८ ॥ सर्वमेवहिलोकेशोधातागोप्तान संशयः ॥ नैवंविधंमहद्भूतंविद्यतेभुवनत्रये ॥ ३९ ॥ अहंत्वंचैवपौलस्त्ययेचान्येपूर्ववत्तराः ॥ नेताह्येषांमहद्भूतंपशुंरशनयायथा ॥ ४० ॥ वृत्रो दनुःशुकःशंभुर्निशुंभःशुंभएवच ॥ कालनेमिश्चप्रह्लादिःकूटोवैरोचनोमृदुः ॥ ४१ ॥ यमलार्जुनौचकंसश्चकैटभोमधुनासह ॥ एतेतपंतिद्यो तंतिवांतिवर्षंतिचैवहि ॥ ४२ ॥ सर्वैःक्रतुशतैरिष्टंसर्वैस्तप्तंमहत्तपः ॥ सर्वेतेसुमहात्मानःसर्वेवैयोगधर्मिणः ॥ ४३ ॥ सर्वैरैश्वर्यमासाद्यभुक्तं भोगैर्महत्तरैः ॥ दत्तमिष्टमधीतंचप्रजाश्चपरिपालिताः ॥ ४४ ॥ स्वपक्षेष्वनुगोप्तारःप्रहंतारःपरेष्वपि ॥ सामरेष्वपिलोकेषुनैतेषांविद्यतेसमं ॥ ॥ ४५ ॥ शूरास्त्वभिजनोपेताःसर्वशास्त्रार्थपारगाः ॥ सर्वविद्याप्रवेत्तारःसंग्रामेष्वनिवर्तकाः ॥ ४६ ॥ सर्वैस्त्रिदशराज्यानिकारितानिमहात्म भिः ॥ युद्धेसुरगणाःसर्वेनिर्जिताश्चसहस्रशः ॥ ४७ ॥ देवानामप्रियेसक्तास्वपक्षपरिपालकाः ॥ प्रमत्ताश्चोपसक्ताश्चबालार्कसमतेजसः ॥ ॥ ४८ ॥ यःसदेवान्प्रधर्षेततदेषांविष्णुरीश्वरः ॥ उपायपूर्वकंनाशंसवेत्ताभगवान्हरिः ॥ ४९ ॥ प्रादुर्भावंविकुरुतेयेनैतन्निधनंनयेत् ॥ पुनरेवात्म नात्मानमधिष्ठायसतिष्ठति ॥ ५० ॥ एवमेतेनदेवेनदानवेंद्रामहात्मना ॥ तेहिसर्वेक्षयंनीताबलिनःकामरूपिणः ॥ ५१ ॥ समरेचदुराधर्षाःश्रू यंतेयेऽपराजिताः ॥ तेपिनीतामहद्भूताःकृतांतबलचोदिताः ॥ ५२ ॥ एवमुक्त्वाथप्रोवाचराक्षसंदानवेश्वरः ॥ यदेतद्दृश्यतेवीरचक्रंदीप्तानलो पमं ॥ ५३ ॥ एतद्गृहीत्वागच्छत्वंममपार्श्वंमहाबल ॥ ततोहंतवव्याख्यास्येमुक्तिकारणमव्ययं ॥ ५४ ॥ तत्कुरुष्वमहाबाहोमाविलंबस्वराव ण ॥ एतच्छ्रुत्वागतोरक्षःप्रहसंश्चमहाबलः ॥ ५५ ॥ यत्रस्थितंमहादिव्यंकुंडलंरघुनंदन ॥ लीलयोत्पाटनंचक्रेरावणोबलदर्पितः ॥ ५६ ॥

नचचालयितुंशक्तोरावणोभूत्कथंचन ॥ लज्जयासपुनर्भूयोयत्नंचक्रेमहाबलः ॥ ५७ ॥ उत्क्षिप्तमात्रेदिव्येचपपातभुविराक्षसः ॥ छिन्नमूलो यथाशालोरुधिरौघपरिप्लुतः ॥ ५८ ॥ एतस्मिन्नंतरेजज्ञेशब्दःपुष्पकसंभवः ॥ राक्षसेंद्रस्यसचिवैर्मुक्तोहाहाकृतोमहान् ॥ ५९ ॥ ततोरक्षोमु हूर्तेनचेतनांलभ्यचोत्थितं ॥ लज्जयावनतीभूतंबलिर्वाक्यमुवाचह ॥ ६० ॥ आगच्छराक्षसश्रेष्ठवाक्यंशृणुमयोदितं ॥ यत्त्वयाचोद्यतंवीरकुं डलंमणिभूषितं ॥ ६१ ॥ एतद्धिपूर्वजस्यासीत्कर्णाभरणमीक्ष्यतां ॥ एतत्पतितवच्चैवमत्रभूमौमहाबल ॥ ६२ ॥ अन्यत्पर्वतसानौहिपतितंकुं डलादनु ॥ मुकुटंवेदिसामीप्येपतितंयुध्यतोभुवि ॥ ६३ ॥ हिरण्यकशिपोःपूर्वंममपूर्वपितामहात् ॥ नतस्यकालोमृत्युर्वानव्याधिर्नविहिंसकाः ॥ ६४ ॥ नदिवामरणंतस्यनरात्रौसंध्ययोर्नहि ॥ नशुष्केणनचार्द्रेणनचशस्त्रेणकेनचित् ॥ ६५ ॥ विद्यतेराक्षसश्रेष्ठतस्यनास्त्रेणकेनचित् ॥ प्र ह्लादेनसमंचक्रेवादंपरमदारुणं ॥ ६६ ॥ तस्यवादेसमुत्पन्नेधीरोलोकभयंकरः ॥ सर्ववर्यस्यवीरस्यप्रह्लादस्यमहात्मनः ॥ ६७ ॥ उत्पन्नोरा क्षसश्रेष्ठनृसिंहाकृतिरूपधृक् ॥ दृष्टंचतेनरौद्रेणक्षुब्धंसर्वमशेषतः ॥ ६८ ॥ ततउद्धृत्यबाहुभ्यांनखैर्निन्येयमक्षयं ॥ एषतिष्ठतिद्वारिस्थोवासु देवोनिरंजनः ॥ ६९ ॥ तस्यदेवाधिदेवस्यगदतोमेशृणुष्वह ॥ वाक्यंपरमभावेनयदितेवर्ततेहृदि ॥ ७० ॥ इंद्राणांचसहस्राणिसुराणामयुता निच ॥ ऋषीणांचैवमुख्यानांशतान्यब्दसहस्रशः ॥ ७१ ॥ वशंनीतानिसर्वाणियएषद्वारितिष्ठति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ मयाप्रेतेश्वरोदृष्टःकृतांतःसहमृत्युना ॥ पाशहस्तोमहाज्वालऊर्ध्वरोमाभयानकः ॥ ७३ ॥ दंष्ट्रालोविद्युज्जिह्वश्चसर्पवृश्चिकरोमवान् ॥ रक्ताक्षोभीमवेगश्चसर्वसत्त्वभयंकरः ॥ ७४ ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वनिवर्तकः ॥ पापानांशासिताचैवसमयायुधिनिर्जितः ॥ ७५ ॥ न चमेतत्रभीःकाचिद्व्यथावादानवेश्वर ॥ एनंतुनाभिजानामितद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ७६ ॥

रावणस्यवचःश्रुत्वाबलिर्वैरोचनोब्रवीत्॥ एषत्रैलोक्यधाताचहरिर्नारायणःप्रभुः॥ ७७॥ अनंतःकपिलोजिष्णुर्नरसिंहोमहाद्युतिः॥ क्रतुधामासुधामाचपाशहस्तोभयानकः॥ ७८॥ द्वादशादित्यसदृशःपुराणपुरुषोत्तमः॥ नीलजीमूतसंकाशःसुरनाथःसुरोत्तमः॥ ७९॥ ज्वालामालीमहाबाहोयोगीभक्तजनप्रियः॥ एषधारयतेलोकानेषवैस्तृजतेप्रभुः॥ ८०॥ एषसंहरतेचैवकालोभूत्वामहाबलः॥ एषयज्ञश्चयाज्यश्चचक्रायुधधरोहरिः॥ ८१॥ सर्वदेवमयश्चैवसर्वभूतमयस्तथा॥ सर्वलोकमयश्चैवसर्वज्ञानमयस्तथा॥ ८२॥ सर्वरूपीमहारूपीबलदेवोमहाभुजः॥ वीरहावीरचक्षुष्मांस्त्रैलोक्यगुरुरव्ययः॥ ८३॥ एनंमुनिगणाःसर्वेचिंतयंतीहमोक्षिणः॥ यएनंवेत्तिपुरुषंनचपापैर्विलिप्यते॥ ८४॥ स्मृत्वास्तुत्वातथेष्ट्वाचसर्वमस्मादवाप्यते॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंरावणोनिर्ययौतदा॥ ८५॥ क्रोधसंरक्तनयनउद्यतास्त्रोमहाबलः॥ तथाभूतंचतंदृष्ट्वाहरिर्मुसलधृक्प्रभुः॥ ८६॥ नैनंहन्म्यधुनापापंचिंतयित्वेतिरूपधृक्॥ अंतर्धानंगतोरामब्रह्मणःप्रियकाम्यया॥ ८७॥ नचतंपुरुषंतत्रपश्यतेरजनीचरः॥ हर्षान्नादंविमुंचन्वैनिष्क्रामन्वरुणालयात्॥ ८८॥ येनैवसंप्रविष्टःसपथातेनैवनिर्ययौ॥ ८९॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मी० उ० सर्गः॥ १॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ अथसंचिंत्यलंकेशःसूर्यलोकंजगामह॥ मेरुशृंगेवरेरम्येउपित्वातत्रशर्वरीं॥ १॥ पुष्पकंतत्समारुह्यरवेस्तुरगसन्निभं॥ नानापातगतिर्दिव्यंविहारवियतिस्थितं॥ २॥ यत्रापश्यद्रविंदेवंसर्वतेजोमयंशुभं॥ वरकांचनकेयूररत्नांबरविभूषितं॥ ३॥ कुंडलाभ्यांशुभाभ्यांतुभ्राजन्मुखविकासितं॥ केयूरनिष्काभरणंरक्तमालावलंबिनं॥ ४॥ रक्तचंदनदिग्धांगं सहस्रकिरणोज्ज्वलं॥ तमादिदेवमादित्यमुच्चैःश्रवसवाहनं॥ ५॥ अनाद्यंतममध्यंचलोकसाक्षिंजगत्पतिं॥ तंदृष्ट्वाप्रवरंदेवंरावणोरक्षसांवरः॥ ६॥ सप्रहस्तमुवाचाथरवितेजोबलार्दितः॥ गच्छामात्यवदस्यैनंनिदेशान्ममशासनं॥ ७॥

युद्धार्थंरावणःप्राप्तोयुद्धंतस्यप्रदीयतां॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूहिपक्षमेकतरंकुरु॥ ८॥ तस्यतद्वचनाद्रक्षःसूर्यस्यांतिकमागमत्॥ पिंगलंदंडिनंचैवपश्यतेद्वारपालकौ॥ ९॥ ताभ्यामाख्यायतत्सर्वंरावणस्यविनिश्चयं॥ तूष्णीमास्तेप्रहस्तस्तुतत्रतेजोंशुदीपितः॥ १०॥ दंडीगतोरवेःपार्श्वेप्रणम्याख्यातवान्प्रवेः॥ श्रुत्वातुसूर्यस्तद्वत्तंदंडिनोरावणस्यह॥ ११॥ उवाचवचनंधीमान्बुद्धिपूर्वंक्षपापहः॥ गच्छदंडिञ्जयस्वैनंनिर्जितोस्मीतिवावद॥ १२॥ यत्तेभिकांक्षितंकार्षीःकंचित्कालंक्षपाचरं॥ सगत्वावचनात्तस्यराक्षसस्यमहात्मनः॥ १३॥ कथयामासतत्सर्वंसूर्योक्तवचनंतदा॥ सश्रुत्वावचनंतस्यदंडिनोराक्षसेश्वरः॥ घोषयित्वाजगामाथस्वजयंराक्षसाधिपः॥ १४॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० सर्गः॥ २॥ अथसंचिंत्यलंकेशःसोमलोकंजगामह॥ मेरुशृंगवरेरम्येरजनीमुष्यवीर्यवान्॥ १॥ अथस्यंदनमारूढोदिव्यस्रगनुलेपनः॥ अप्सरोगणमुख्येनसेव्यमानस्तुगच्छति॥ २॥ रतिश्रांतोप्सरोंकेषुचुंबितःसविबुध्यते॥ दृष्टस्तुपुरुषस्तेनदृष्ट्वाकौतूहलान्वितः॥ ३॥ अथापश्यद्दर्षितंत्रदृष्ट्वा चैवमुवाचतं॥ स्वागतंतवदेवर्षेकालेनैवागतोत्यसि॥ ४॥ कोयंस्यंदनमारूढोत्यप्सरोगणसेवितः॥ निर्लज्जइवसंयातिभयस्यानंनविंदति॥ ५॥ रावणेनैवमुक्तस्तुपर्वतोवाक्यमब्रवीत्॥ शृणुवत्सयथातत्वंवक्ष्येचाहंमहामते॥ ६॥ अनेननिर्जितालोकाब्रह्मणाचैवाभितोषितः॥ एषगच्छतिमोक्षायसुसुखंस्थानमुत्तमं॥ ७॥ तपसानिर्जितायद्वद्भवताराक्षसाधिप॥ प्रयातिपुण्यकृत्तद्वत्सोमंपीत्वानसंशयः॥ ८॥ त्वंतुराक्षसशार्दूलशूरःसत्यपराक्रमः॥ नैवेदृशेषुक्रुध्यंतिबलिनोधर्मचारिषु॥ ९॥ अथापश्यद्रथवरंमहाकायंमहौजसं॥ जाज्वल्यमानंवपुषागीतवादित्रनिःस्वनैः॥ १०॥ क्वैषगच्छतिदेवर्षेभ्राजमानोमहाद्युतिः॥ किन्नरैश्चप्रगायद्भिर्नृत्यद्भिश्चमनोरमं॥ ११॥ श्रुत्वाचैनमुवाचाथपर्वतोमुनिसत्तमः॥ एषशूरोरणेयोद्धासंग्रामेष्वनिवर्तकः॥ १२॥

युध्यमानस्तथैवेषप्रहारैर्जर्जरीकृतः ॥ कृतीशूरोरणेजेतास्वाम्यर्थेत्यक्तजीवितः ॥ १३ ॥ संग्रामेनिहतोऽमित्रैर्हत्वाचसमरेबहून् ॥ इंद्रस्या
तिथिरेवैषअथवायत्रगच्छति ॥ १४ ॥ नृत्यगीतपरैर्लोकैःसेव्यतेनरसत्तमः ॥ पप्रच्छरावणोभूयःकोयंयात्यर्कसन्निभः ॥ १५ ॥ रावणस्य
वचःश्रुत्वापर्वतोवाक्यमब्रवीत् ॥ यएषदृश्यतेराजन्विमानेसर्वकांचने ॥ १६ ॥ अप्सरोगणसंयुक्तेपूर्णचंद्रनिभानने ॥ सुवर्णदोमहाराजवि
चित्राभरणांबरः ॥ १७ ॥ एषगच्छतिशीघ्रेणयानेनतुमहाद्युतिः ॥ पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ एतेवैयांतिराजानोब्रूहि
त्वमृषिसत्तम ॥ कोत्यत्रयाचितोदद्याद्युद्धातिथ्यंममाद्यवै ॥ १९ ॥ तंममाख्याहिधर्मज्ञपितामेत्वंहिधर्मतः ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचरावणंपर्वत
स्तदा ॥ २० ॥ स्वर्गार्थिनोमहाराजनैतेयुद्धार्थिनोनृपाः ॥ वक्ष्यामितेमहाभागयस्तेयुद्धंप्रदास्यति ॥ २१ ॥ सतुराजामहातेजाःसप्तद्वीपेश्वरो
महान् ॥ मांधातेत्यभिविख्यातःसतेयुद्धंप्रदास्यति ॥ २२ ॥ पर्वतस्यवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ कुतोसौतिष्ठतेराजातत्समाचक्ष्वसुव्र
त ॥ २३ ॥ सोहंयास्यामितत्रैवयत्रासौनरपुंगवः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वामुनिर्वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ युवनाश्वसुतोराजामांधाताराजसत्त
मः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतांजित्वेहाभ्यागमिष्यति ॥ २५ ॥ अथापश्यन्महाबाहुस्त्रैलोक्येवरदर्पितः ॥ अयोध्यायाःपतिंवीरंमांधातारंनृपोत्तमं ॥
॥ २६ ॥ सप्तद्वीपाधिपंयांतंस्यंदनेनविराजता ॥ कांचनेनविचित्रेणमाहेंद्राभेणभास्वता ॥ २७ ॥ जाज्वल्यमानंरूपेणदिव्यगंधानुलेपनं ॥ त
मुवाचदशग्रीवोयुद्धंमेदीयतामिति ॥ २८ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवंप्रहस्येदमुवाचह ॥ यदितेजीवितंनेष्टंततोयुध्यस्वराक्षस ॥ २९ ॥ मांधातुर्वच
नंश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् ॥ वरुणस्यकुबेरस्ययमस्यापिनविव्यथे ॥ ३० ॥ किंपुनर्मानुषात्त्वत्तोरावणोभयमाविशेत् ॥ एवमुक्त्वाराक्षसें
द्रःक्रोधात्संप्रज्वलन्निव ॥ ३१ ॥ आज्ञापयामासतदाराक्षसान्युद्धदुर्मदान् ॥ अथक्रुद्धास्तुसचिवारावणस्यदुरात्मनः ॥ ३२ ॥

ववर्षुःशरजालानिक्रुद्धायुद्धविशारदाः ॥ अथराज्ञाबलवताकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ ३३ ॥ इषुभिस्ताडिताःसर्वैःप्रहस्तशुकसारणाः ॥ महोद
रविरूपाक्षास्त्यकंपनपुरोगमाः ॥ ३४ ॥ अथप्रहस्तस्तुनृपमिषुवर्षैरवाकिरत् ॥ अप्राप्तानेवतान्सर्वान्प्रचिच्छेदनृपोत्तमः ॥ ३५ ॥ भुशुंडीभि
श्चभल्लैश्चभिंडिपालैश्चतोमरैः ॥ नरराजेनदग्धंतेतृणभाराइवाग्निना ॥ ३६ ॥ ततोनृपवरःक्रुद्धःपंचभिःप्रविभेदनं ॥ तोमरैश्चमहावेगैःपुनःक्रौं
चमिवाग्निजः ॥ ३७ ॥ ततोमुद्गभ्रांमयित्वामुद्गरंयमसंनिभं ॥ प्राहरत्सोऽतिवेगेनराक्षसस्यरथंप्रति ॥ ३८ ॥ सपपातमहावेगोमुद्गरोवज्रस
न्निभः ॥ सतूर्णपातितस्तेनरावणःशक्रकेतुवत् ॥ ३९ ॥ तदासनृपतिःप्रीत्याहर्षोद्भूतबलोबभौ ॥ सकलेंदुकलाःस्पृष्ट्वायथांबुलवणांभसः ॥ ४० ॥
ततोरक्षोबलंसर्वंहाहाभूतमचेतनं ॥ परिवार्यार्थतंतस्थौराक्षसेंद्रंसमंततः ॥ ४१ ॥ ततश्चिरात्समाश्वस्यरावणोलोकरावणः ॥ मांधातुःपीडया
मासदेहंलंकेश्वरोभृशं ॥ ४२ ॥ मूर्च्छितंतुनृपंदृष्ट्वाप्रहृष्टास्तेनिशाचराः ॥ चुक्रुशुःसिंहनादांश्चप्रक्ष्वेलंतोमहाबलाः ॥ ४३ ॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेन
अयोध्याधिपतिस्तदा ॥ दृष्ट्वातंमंत्रिभिःशत्रुंपूज्यमाननिशाचरैः ॥ ४४ ॥ जातकोपोदुराधर्षश्चंद्रार्कसदृशद्युतिः ॥ महताशरवर्षेणपातयद्रा
क्षसंबलं ॥ ४५ ॥ चापस्यैवनिनादेननस्यबाणरवेणच ॥ संचचालततःसैन्यमुद्भूतमिवसागरः ॥ ४६ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंनरराक्षससंकुलं ॥
अथाविष्टौमहात्मानौनरराक्षससत्तमौ ॥ ४७ ॥ कार्मुकासिधरौवीरौवीरासनगतौतदा ॥ मांधातारावणंचैवरावणश्चैवतंनृपं ॥ ४८ ॥ क्रोधेनमह
ताविष्टौशरवर्षेमुमोचतुः ॥ तौपरस्परसंक्षोभात्प्रहारैःक्षतविक्षतौ ॥ ४९ ॥ कार्मुकेऽस्त्रंसमाधायरौद्रमस्त्रममुंचत ॥ आग्नेयेननुमांधातातदस्त्रंपर्य
वारयत् ॥ ५० ॥ गांधर्वेणदशग्रीवोवारुणेनचराजराट् ॥ गृहीत्वासतुब्रह्मास्त्रंसर्वभूतभयावहं ॥ ५१ ॥ वेदयामासमांधातादिव्यंपाशुपतंमह
त् ॥ तदस्त्रंघोररूपंतुत्रैलोक्यभयवर्धनं ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वात्रस्तानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ वरदानात्तुरुद्रस्यतपसाराधितंमहत् ॥ ५३ ॥

ततःसकंपतेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं॥ देवाःसकंपितासर्वेलयंनागाश्चसंगताः॥ ५४॥ अथतौमुनिशार्दूलौध्यानयोगादपश्यतां॥ पुलस्त्योगा
लवश्चैववारयामासतंनृपं॥ ५५॥ सोपालंभैश्चविविधैर्वाक्यैराक्षससत्तमं॥ तौतुरुत्वातदाप्रीतिंनरराक्षसयोस्तदा॥ संप्रस्थितौसुसंहृष्टौप
थायेनैवचागतौ॥ ५६॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०सर्गः॥ ३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ गताभ्यामथविप्राभ्यांरावणोराक्षसाधिपः॥
दशयोजनसाहस्रंप्रथमंतुमरुत्पथं॥ १॥ यत्रतिष्ठंतिनित्यंहिहंसाःसर्वगुणान्विताः॥ अथऊर्ध्वंतुगत्वावैमरुत्पथमनुत्तमं॥ २॥ दशयोजन
साहस्रंतदेवपरिगण्यते॥ तत्रसन्निहितामेघास्त्रिविधानित्यशःस्थिताः॥ ३॥ आग्नेयाःपक्षिणोब्राह्म्यास्त्रिविधास्तत्रतेस्थिताः॥ अथगत्वात्
तीयंतुवायोःपंथानमुत्तमं॥ ४॥ नित्ययत्रस्थिताःसिद्धाश्चारणाश्चमनस्विनः॥ दशैवतुसहस्राणियोजनानांतथैवच॥ ५॥ चतुर्थंवायुमार्ग
तुशीघ्रंगत्वापरंतप॥ वसंतियत्रनित्यस्थाभूताश्चसविनाशकाः॥ ६॥ अथगत्वासवैशीघ्रंपंचमंवायुगोचरं॥ दशैवचसहस्राणियोजनानां
तथैवच॥ ७॥ गंगायत्रसरिच्छ्रेष्ठानागावैकुमुदादयः॥ कुंजरास्तत्रतिष्ठंतियेतुमुंचंतिसीकरं॥ ८॥ गंगातोयेषुक्रीडंतिपुण्यंवर्षंतिसर्वशः॥
ततोरविकरभ्रष्टंवायुनापेशलीकृतं॥ ९॥ जलंपुण्यंप्रपततिहिमंवर्षतिराघव॥ ततोजगामषष्ठंसवायुमार्गंमहाद्युते॥ १०॥ योजनानांसह
स्राणिदशैवतुसराक्षसः॥ यत्रास्तेगरुडोनित्यंज्ञातिबांधवसत्कृतः॥ ११॥ दशैवतुसहस्राणियोजनानांतथोपरि॥ सप्तमेवायुमार्गेचयत्रैते ॥४१॥
ऋषयःस्मृताः॥ १२॥ अतऊर्ध्वंतुगत्वावैसहस्राणिदशैवतु॥ अष्टमंवायुमार्गंतुयत्रगंगाप्रतिष्ठिता॥ १३॥ आकाशगंगाविख्याताआदि
त्यपथसंस्थिता॥ वायुनाधार्यमाणासामहावेगामहास्वना॥ १४॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिचंद्रमायत्रतिष्ठति॥ अशीतिंतुसहस्राणियोजनानां
प्रमाणतः॥ १५॥ चंद्रमास्तिष्ठतेयत्रनक्षत्रग्रहसंयुतः॥ शतंशतसहस्राणिरश्मयश्चंद्रमंडलात्॥ १६॥

प्रकाशयंतिलोकांस्तुसर्वसत्वसुखावहाः॥ ततोदृष्ट्वादशग्रीवंचंद्रमानिर्दहन्निव॥ १७॥ सतुशीताग्निनाशीघ्रंप्रादहद्रावणंतदा॥ नासहंस्त
स्यसचिवाःशीताग्निभयपीडिताः॥ १८॥ रावणंजयशब्देनप्रहस्तोऽथैनमब्रवीत्॥ राजन्शीतेनवध्यामोनिवर्तामइतोवयं॥ १९॥ चंद्रर
श्मिप्रतापेनरक्षसांभयमाविशत्॥ स्वभावएषराजेंद्रशीतांशोर्दहनात्मकः॥ २०॥ एतच्छ्रुत्वाप्रहस्तस्यरावणःक्रोधमूर्च्छितः॥ विस्फार्यधनु
रुद्यम्यनाराचैस्तमपीडयत्॥ २१॥ अथब्रह्मातदागच्छत्सोमलोकंत्वरान्वितः॥ दशग्रीवमहाबाहोसाक्षाद्विश्रवसःसुत॥ २२॥ गच्छशीघ्र
मितःसौम्यमाचंद्रंपीडयस्ववै॥ लोकस्यहितकामोवैद्विजराजोमहाद्युतिः॥ २३॥ मंत्रंचसंप्रदास्यामिप्राणात्ययगतिर्यदा॥ यस्त्वेतंसंस्मरे
न्मंत्रंनासौमृत्युमवाप्नुयात्॥ २४॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्देवमब्रवीत्॥ यदितुष्टोसिमेदेवलोकनाथमहाव्रत॥ २५॥ यदिमंत्रश्चमे
देयोदीयतांममधार्मिक॥ यंजप्त्वाहंमहाभागसर्वदेवेषुनिर्भयः॥ २६॥ असुरेषुचसर्वेषुदानवेषुपतत्रिषु॥ त्वत्प्रसादात्तुदेवेशस्यामजेयोन
संशयः॥ २७॥ एवमुक्तोदशग्रीवंब्रह्मावचनमब्रवीत्॥ प्राणात्ययेषुजप्तव्योननित्यंराक्षसाधिप॥ २८॥ अक्षसूत्रंगृहीत्वातुजपेन्मंत्रमिमं
शुभं॥ जप्त्वातुराक्षसपतेत्वमजेयोभविष्यसि॥ २९॥ अजप्त्वाराक्षसपतेननेसिद्धिर्भविष्यति॥ शृणुमंत्रंप्रवक्ष्यामियेनराक्षसपुंगव॥३०
मंत्रस्यकीर्तनादेवप्राप्स्यसेसमरेजयं॥ नमस्तेदेवदेवेशसुरासुरनमस्कृत॥ ३१॥ भूतभव्यमहादेवहरिपिंगललोचन॥ बालस्त्वंवृद्धरूपीच
वैय्याघ्रवसनच्छद॥ ३२॥ अर्चनीयोसिदेवत्वंत्रैलोक्यप्रभुरीश्वरः॥ हरोहरितनेमीचयुगांतदहनोऽबलः॥ ३३॥ गणेशोलोकशंभुश्चलोक
पालोमहाभुजः॥ महाभागोमहाशूलीमहादंष्ट्रीमहेश्वरः॥ ३४॥ कालश्चबलरूपीचनीलग्रीवोमहोदरः॥ देवांतगस्तपोंतश्चपशूनांपतिरव्ययः
॥ ३५॥ शूलपाणिर्वृषःकेतुर्नेतागोमाहरोहरिः॥ जटीमुंडीशिखंडीचलकुटीचमहायशाः॥ ३६॥

भूतेश्वरोगणाध्यक्षःसर्वात्मासर्वभावनः॥ सर्वगःसर्वहारीचस्रष्टाचगुरुरव्ययः॥ ३७॥ कमंडलुधरोदेवःपिनाकीधूर्जटिस्तथा॥ माननीयश्च ओंकारोवरिष्ठोज्येष्ठसामगः॥ मृत्युश्चमृत्युभूतश्चपारियात्रश्चसुव्रतः॥ ३८॥ ब्रह्मचारीगुहावासीवीणापणवतूणवान्॥ अमरोदर्शनीयश्च बालसूर्यनिभस्तथा॥ ३९॥ श्मशानवासीभगवानुमापतिरनिंदितः॥ भगस्याक्षिनिपातीचपूष्णोदशननाशनः॥ ४०॥ ज्वरहर्तापाशहस्तः प्रलयःकालएवच॥ उल्कामुखोग्निकेतुश्चमुनिर्दीप्तोविशांपतिः॥ ४१॥ उन्मादोवेपनकरश्चतुर्थोलोकसत्तमः॥ वामनोवामदेवश्चप्राक्प्रद क्षिणवामनः॥ ४२॥ भिक्षुश्चभिक्षुरूपीचत्रिजटीकुटिलःस्वयं॥ शक्रहस्तप्रतिष्टंभीवसूनांस्तंभनस्तथा॥ ४३॥ ऋतुर्ऋतुकरःकालोमधुर्म धुकलोचनः॥ वानस्पत्योवाजसनोनित्यमाश्रमपूजितः॥ ४४॥ जगद्धाताचकर्ताचपुरुषःशाश्वतोध्रुवः॥ धर्माध्यक्षोविरूपाक्षस्त्रियर्माभूत भावनः॥ ४५॥ त्रिनेत्रोबहुरूपश्चसूर्यायुतसमप्रभः॥ देवदेवोतिदेवश्चचंद्रांकितजटस्तथा॥ ४६॥ नर्तकोलासकश्चैवपूर्णेंदुसदृशाननः॥ ब्रह्मणश्चशरण्यश्चसर्वजीवमयस्तथा॥ ४७॥ सर्वतूर्यनिनादीचसर्वबंधविमोक्षकः॥ मोहनोबंधनश्चैवसर्वदानिधनोत्तमः॥ ४८॥ पुष्पदं तोविभागश्चमुख्यःसर्वहरस्तथा॥ हरिश्मश्रुर्धनुर्धारीभीमोभीमपराक्रमः॥ ४९॥ मयाप्रोक्तमिदंपुण्यंनामाष्टशतमुत्तमं॥ सर्वपापहरंपुण्यं शरण्यंशरणार्थिनां॥ ५०॥ जपमेतद्दशग्रीवकुर्याच्छत्रुविनाशनं॥ ५१॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०सर्गः॥ ४॥ ॥ ॥ ॥ दत्वा ॥ ४२ ॥

तुरावणस्यैवंवरंसकमलोद्भवः॥ पुनरेवागमत्क्षिप्रंब्रह्मलोकंपितामहः॥ १॥ रावणोपिवरंलब्ध्वापुनरेवागमत्तथा॥ केनचित्त्वथकालेनरा वणोलोकरावणः॥ २॥ पश्चिमार्णवमागच्छत्सचिवैःसहराक्षसः॥ द्वीपरत्नं[illegible]नेतन्नपुरुषःपावकप्रभः॥ ३॥ महाजांबुनदप्रख्यएकएव व्यवस्थितः॥ दृश्यतेभीषणाकारोयुगांतानलसन्निभः॥ ४॥ णं॥

देवानामिवदेवेशोग्रहाणामिवभास्करः॥ शरभाणांयथासिंहोहस्तिष्वैरावत[illegible]॥ ५॥ पर्वतानांयथामेरुःपारिजातश्चशाखिनां॥ तथातंपु रुषंदृष्ट्वास्थितंमध्येमहाबलं॥ ६॥ अब्रवीच्चदशग्रीवोयुद्धमेदीयतामिति॥ [illegible]त्तस्यसादृष्टिर्ग्रहमालाइवाकुला॥ ७॥ दंतान्संदशतःशब्दा यंत्रस्येवाभिभिद्यतः॥ जगर्जोच्चैःसबलवान्सहामात्योदशाननः॥ ८॥ सगर्जन्विविधैर्नादैर्लंबहस्तंभयानकं॥ दंष्ट्रालंबिकटंचैवकंबुग्रीवंम होरसं॥ ९॥ मंडूककुक्षिंसिंहास्यंकैलासशिखरोपमं॥ पद्मपादतलंभीमंरक्ततालुकरांबुजं॥ १०॥ महानादंमहाकायंमनोनिलसमंजवे॥ भीममाबद्धतूणीरंसघंटाबद्धचामरं॥ ११॥ ज्वालामालापरिक्षिप्तंकिंकिणीजालनिःस्वनं॥ मालयास्वर्णपद्मानांकंठदेशेऽवलंबया॥ १२॥ ऋग्वेदमिवशोभंतंपद्ममालाविभूषितं॥ सोंजनाचलसंकाशंकांचनाचलसन्निभं॥ १३॥ प्राहरद्राक्षसपतिःशूलशक्त्यृष्टिपट्टिशैः॥ द्वीपिना सिंहइवक्रुषभेणेवकुंजरः॥ १४॥ सुमेरुरिवनागेंद्रैर्नदीवेगैरिवार्णवः॥ अकंपमानःपुरुषोराक्षसंवाक्यमब्रवीत्॥ १५॥ युद्धश्रद्धांहितेर क्षोनाशयिष्यामिदुर्मते॥ रावणस्यचयोवेगःसर्वलोकभयंकरः॥ १६॥ तथावेगसहस्राणिसंश्रितानितमेवहि॥ धर्मस्तस्यतपश्चैवजगतःसि द्धिहेतुकौ॥ १७॥ ऊरूत्याश्रित्यतस्थातेमन्मथःशिश्नमाश्रितः॥ विश्वेदेवाःकटीभागेमरुतोवस्तिपार्श्वयोः॥ १८॥ मध्येष्टौवसवस्तस्यसमु द्राःकुक्षितःस्थिताः॥ पार्श्वादिषुदिशःसर्वाःसर्वसंधिषुमारुतः॥ १९॥ पृष्ठंचभगवान्रुद्रोहृदयंचपितामहः॥ पितरश्चाश्रिताःपृष्ठंहृदयंचपि तामहाः॥ २०॥ गोदानानिपवित्राणिभूमिदानानियानिच॥ सुवर्णवरदानानिकक्षलोमानुगानिच॥ २१॥ हिमवान्हेमकूटश्चमंदरोमेरुरे वच॥ नरंतुतंसमाश्रित्यअस्थिभूतान्यवस्थिताः॥ २२॥ पाणिर्वज्रोभवत्तस्यशरीरेद्यौरवस्थिता॥ रुकाटिकायांसंध्याचजलवाहाश्चयेघ नाः॥ २३॥ बाहूधातविधाताचतथाविद्याधरादयः॥ शेषश्चवासुकिश्चैवविशालाक्षइरावतः॥ २४॥

कंबलाश्वतरौचोभौककोटकधनंजयौ॥ सचघोरविषोनागस्तक्षकःसोपतक्षकः॥ २५॥ करजानाश्रिताश्चैवविषवीर्यमुमुक्षवः॥ अग्निरास्य
मभूत्तस्यस्कंधौरुद्रैरधिष्ठितौ॥ २६॥ पक्षमासर्तवश्चैवदंष्ट्रयोरुभयोस्थिताः॥ नासेकुहूरमावास्याच्छिद्रेपुवायवःस्थिताः॥ २७॥ ग्रीवात
स्याभवद्देवीवीणाचापिसरस्वती॥ नासत्यौश्रवणेचोभौनेत्रेचशशिभास्करौ॥ २८॥ वेदांगानिचयज्ञाश्चनारूपाणियानिच॥ सुदत्तानिच
वाक्यानितेजांसिचतपांसिच॥ २९॥ एतानिनररूपस्यतस्यदेहाश्रितानिवै॥ तेनवज्रप्रहारेणलब्धमात्रेणलीलया॥ ३०॥ पाणिनापीडितंर
क्षोनिपपातमहीतले॥ पतितंराक्षसंज्ञात्वाविद्राव्यसनिशाचरान्॥ ३१॥ ऋग्वेदप्रतिमःसोथपद्ममालाविभूषितः॥ प्रविवेशचपातालंनि
जंपर्वतसन्निभः॥ ३२॥ उत्थायचदशग्रीवआहूयसचिवान्स्वयं॥ क्वगतःसहसाब्रूतप्रहस्तश्चुकसारणाः॥ ३३॥ एवमुक्तारावणेनराक्षसा
स्तेतदाब्रुवन्॥ प्रविष्टःसनरोत्रैवदेवदानवदर्पहा॥ ३४॥ अथसंगृह्यवेगेनगरुत्मानिवपन्नगं॥ सतुशीघ्रंबिलद्वारंसंप्रविश्यचदुर्मतिः॥ ३५॥
प्रविवेशचतद्वारंरावणोनिर्भयस्तदा॥ सप्रविश्यचपश्यद्वैनीलांजनचयोपमान्॥ ३६॥ केयूरधारिणःशूरान्रक्तमाल्यानुलेपनान्॥ वरहाटक
रत्नाद्यैर्विविधैश्चविभूषितान्॥ ३७॥ दृश्यंतेतत्रनृत्यंतस्तिस्रःकोट्योमहात्मनां॥ नृत्योत्सवावीतभयाविमलाःपावकप्रभाः॥ ३८॥ नृत्यंत्यःप
श्यतेतांस्तुरावणोभीमविक्रमः॥ द्वारस्थोरावणस्तत्रतासुकोटिषुनिर्भयः॥ ३९॥ यथादृष्टःसतुनरस्तुल्यांस्तानपिसर्वशः॥ एकवर्णानेकवेषा
नेकरूपान्महौजसः॥ ४०॥ चतुर्भुजान्महोत्साहांस्तत्रापश्यत्सराक्षसः॥ तांस्तुदृष्ट्वादशग्रीवऊर्ध्वरोमाबभूवह॥ ४१॥ स्वयंभुवादत्तवरस्ततः
शीघ्रंविनिर्ययौ॥ अथापश्यत्परंतत्रपुरुषंशयनेस्थितं॥ पांडुरेणमहोर्हेणशय्यासनवेश्मना॥ शेतेसपुरुषस्तत्रपावकेनावगुंठितः॥ ४३॥ दि
व्यस्रगनुलेपाचदिव्याभरणभूषिता॥ दिव्यांबरधरासाध्वीत्रैलोक्यस्यैकभूष— ॥ ४४॥

वालव्यजनहस्ताचदेवीतत्रव्यवस्थिता॥ लक्ष्मीदेवीसपद्मावैभ्राजतेलोकसुंदरी॥ ४५॥ प्रविष्टःसतुरक्षेंद्रोदृष्ट्वातांचारुहासिनीं॥ जिघृक्षुः
सहसासाध्वींसिंहासनसमास्थितां॥ ४६॥ विनापिसचिवैस्तत्रराक्षणोदुर्मतिस्तदा॥ हस्तेगृहीतुमन्विच्छन्मन्मथेनवशीकृतः॥ ४७॥ सुनमा
शीविषंयद्वद्रावणःकालनोदितः॥ अथसुनोमहाबाहुःपावकेनावगुंठितः॥ ४८॥ गृहीतुकामंतंज्ञात्वाव्यपविद्धपटंतदा॥ जहासोच्चैर्भृशंदेव
स्तंदृष्ट्वाराक्षसाधिपं॥ ४९॥ तेजसासहसादीप्तोरावणोलोकरावणः॥ कृंतमूलोयथाशाखीनिपपातमहीतले॥ ५०॥ पतितंराक्षसंज्ञात्वावच
नंचेदमब्रवीत्॥ उत्तिष्ठराक्षसश्रेष्ठमृत्युस्तेनाद्यविद्यते॥ ५१॥ प्रजापतिवरोरक्ष्यस्तेनजीवसिराक्षस॥ गच्छरावणविस्रब्धोनाधुनामरणंतव
॥ ५२॥ लब्धसंज्ञोमुहूर्तेनरावणोभयमाविशत्॥ एवमुक्तस्तदोत्थायरावणोदेवकंटकः॥ ५३॥ लोमहर्षणमापन्नोत्यब्रवीत्तंमहाद्युतिं॥ को
भवान्वीर्यसंपन्नोयुगांतानलसन्निभः॥ ५४॥ ब्रूहित्वंकोभवान्देवकुतोभूत्वाव्यवस्थितः॥ एवमुक्तस्ततोदेवोरावणेनदुरात्मना॥ ५५॥ प्रत्यु
वाचहसन्देवोमेघगंभीरयागिरा॥ किंतेमयादशग्रीववध्योसिनचिरान्मम॥ ५६॥ एवमुक्तोदशग्रीवःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ प्रजापतेस्तु
वचनान्नाहंमृत्युपथंगतः॥ ५७॥ नसजातोजनिष्योवाममतुल्यःसुरेष्वपि॥ प्रजापतिवरंयोहिलंघयेद्वीर्यमाश्रितः॥ ५८॥ नतत्रपरिहारोस्ति
प्रयत्नश्चापिदुर्बलः॥ त्रैलोक्येतंनपश्यामियोमेकुर्याद्वरंवृथा॥ ५९॥ अमरोऽहंसुरश्रेष्ठतेनमांनाविशद्भयं॥ अथापिचभवेन्मृत्युस्त्वद्वस्तान्ना
न्यतःप्रभो॥ ६०॥ यशस्यंश्लाघनीयंचत्वद्वस्तान्मरणंमम॥ अथास्यगात्रेसंपश्यद्रावणोभीमविक्रमः॥ ६१॥ तस्यदेवस्यसकलंत्रैलोक्यं
सचराचरं॥ आदित्यामरुतःसाध्यावसवोथाश्विनावपि॥ ६२॥ रुद्राश्चपितरश्चैवयमोवैश्रवणस्तथा॥ समुद्रागिरयोनद्योवेदाविद्यास्त्रयोग्न
यः॥ ६३॥ ग्रहास्तारागणाव्योमसिद्धागंधर्वचारणाः॥ महर्षयोवेदविदोगरुडोथभुजंगमाः॥ ६४॥

एतदंतंप्रक्षिप्तं ॥ अथलंकागतेन हतभर्तृकायाःस्वसुराश्वासनं ॥ निवर्तमानइति ॥१॥ रक्षइतिसंबुद्धिः ॥ कन्या अनूढा ॥ स्त्री सभर्तृका ॥ २ ॥ ३ ॥ अग्न्यर्चिषांतुल्यं शो
काग्निनाभयेनचसंभवोयस्य तद्बाष्पजंजलंमुमुचुः ॥ ४ ॥ भयंशोकःअशिवाश्रु दुःखाश्रुच यासां ताभिर्विमानमापूरितं ॥ नदीभिःसागरइव ॥ ५ ॥ ६ ॥ वज्रयुतावेदिर्व

॥ ४४ ॥

येचान्येदेवताःसंघाःसंस्थितादैत्यराक्षसाः॥ गात्रेषुशयनस्थस्यदृश्यंतेसूक्ष्ममूर्तयः॥ ६५॥ आहरामोथधर्मात्माल्यगस्त्यंमुनिसत्तमं ॥ द्वी
पस्थःपुरुषःकोसौतिस्रःकोट्यस्तुकाश्चताः॥६६॥ शयानःपुरुषःकोसौदैत्यदानवदर्पहा॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाल्यगस्त्योवाक्यमब्रवीत्॥ ६७॥
श्रूयतामभिधास्यामिदेवदेवसनातन॥ भगवान्कपिलोनामद्वीपस्थोनरउच्यते ॥ ६८॥ येतुनृत्यंतिवैतत्रस्वरास्तेतस्यधीमतः॥ तुल्यतेजःप्र
भावास्तेकपिलस्यनरस्यवै॥ ६९॥ नासौक्रुद्धेनदृष्टस्तुराक्षसःपापनिश्चयः॥ नवभूवतदातेनभस्मसाद्रामरावणः॥ ७०॥ स्विन्नगात्रोनग
प्रख्योरावणःपतितोभुवि॥ वाक्शरैस्तंविभेदाशुरहस्यंपिशुनोयथा॥७१॥ अथदीर्घेणकालेनलब्धसंज्ञःसराक्षसः॥ आजगाममहातेजाय
त्रतेसचिवाःस्थिताः॥ ७२॥ इत्यार्षेश्रीम० उ० सर्गः॥ ५॥ ॥ ७॥ निवर्तमानःसंहृष्टोरावणःसदुरात्मवान्॥ जह्रेपथिनरेंद्रर्षिदेवदा
नवकन्यकाः॥१॥ दर्शनीयांहियांरक्षःकन्यांस्त्रींवाथपश्यति॥ हत्वाबंधुजनंतस्याविमानेतांरुरोधसः॥२॥ एवंपन्नगकन्याश्चराक्षसासुरमानु
षीः॥ यक्षदानवकन्याश्चविमानेसोध्यरोपयत्॥ ३॥ ताहिसर्वाःसमंदुःखान्मुमुचुर्बाष्पजंजलं॥ तुल्यमग्न्यर्चिषांतत्रशोकाग्निभयसंभवं ॥ ४ ॥
॥४॥ताभिःसर्वानवद्याभिर्नदीभिरिवसागरः॥ आपूरितंविमानंतद्भयशोकाशिवाश्रुभिः॥ ५॥ नागगंधर्वकन्याश्चमहर्षितनयाश्चयाः॥
दैत्यदानवकन्याश्चविमानेशतशोऽरुदन्॥ ६॥ दीर्घकेश्यःसुचार्वंग्यःपूर्णचंद्रनिभाननाः॥ पीनस्तनतटामध्येवज्रवेदिसमप्रभाः॥ ७॥

वज्रवेदिस्तन्मध्यसमप्रभामध्यभागइतिभावः ॥ यद्वावज्रतुल्यवर्णावेदिः पीतवर्णाभ्रमरिका अतिसूक्ष्मकटिषट्पदविशेषस्तन्मध्येत्यादिरर्थः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ सन्निरुद्धाअग्नयोयस्मिन्तादृशमग्निहोत्रमग्निकुंडमिवपुष्पकंभाति ॥ १० ॥ चिंतयती चिंतयंतीबभूवेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्माद्भर्तुर्विनाकृताहं
कथंनुकरिष्यामि एतदानुकूल्यमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नास्त्यधमःपरः मानुषाल्लोकादितिशेषः ॥ तत्रैवहेतुर्यद्दुर्बलाइति ॥ १७ ॥ वधोपायेषु वधसंपादकेषुउ

रथकूबरसंकाशैःश्रोणीदेशैर्मनोहराः॥ स्त्रियःसुरांगनाप्रख्यानिष्टप्तकनकप्रभाः॥ ८॥ शोकदुःखभयत्रस्ताविद्भलाश्वसुमध्यमाः॥
तासांनिश्वासवातेनसर्वतःसंप्रदीपितं॥९॥ अग्निहोत्रमिवाभातिसन्निरुद्धाग्निपुष्पकं॥ दशग्रीववशंप्राप्तास्तास्तुशोकाकुलास्त्रियः॥
॥ १०॥ दीनवक्त्रेक्षणाःश्यामास्तृग्यःसिंहवशाइव॥ काचिच्चिंतयतीतत्रकिंनुमांभक्षयिष्यति॥ ११॥ काचिद्दध्यौसुदुःखार्ताअपि
मांमारयेदयं॥ इतिमातृःपितॄन्स्मृत्वाभर्तॄन्भ्रातॄंस्तथैवच॥१२॥ दुःखशोकसमाविष्टाविलेपुःसहिताःस्त्रियः॥ कथंनुखलुमेपुत्रोभ
विष्यतिमयाविना॥ १३॥ कथंमाताकथंभ्रातानिमग्नाःशोकसागरे॥ हाकथंनुकरिष्यामिभर्तुस्तस्मादहंविना॥ १४॥ मृत्योप्रसाद
यामित्वांनयमांदुःखभागिनीं॥ किंनुतदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतं॥ १५॥ एवंस्मदुःखिताःसर्वाःपतिताःशोकसागरे॥ नखल्विदा
नींपश्यामोदुःखस्यास्यांतमात्मनः॥ १६॥ अहोधिङ्मानुषंलोकंनास्तिखल्वधमःपरः॥ यद्दुर्बलाबलवताभर्तारोरावणेननः॥१७॥
सूर्येणोदयताकालेनक्षत्राणीवनाशिताः॥ अहोसुबलवद्रक्षोवधोपायेषुरज्यते॥१८॥ अहोदुर्वृत्तमास्थायनात्मानंवैजुगुप्सते॥ स
र्वथासदृशस्तावद्विक्रमोस्यदुरात्मनः॥ १९॥ इदंत्वसदृशंकर्मपरदाराभिमर्षणं॥ यस्मादेषपरक्यासुरमतेराक्षसाधमः॥ २०॥ तस्मा
द्वैस्त्रीकृतेनैववधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः॥ सतीभिर्वरनारीभिरेवंवाक्येभ्युदीरिते॥ २१॥ नेदुर्दुंदुभयःखस्थाःपुष्पवृष्टिःपपातच॥ शप्तःस्त्री
भिःसतुसमंहतौजाइवनिष्प्रभः॥ २२॥ पतिव्रताभिःसाध्वीभिर्बभूवविमनाइव॥ एवंविलपितंतासांश्रृण्वन्राक्षसपुंगवः॥ २३॥

पायेषु शस्त्रघातादिषु॥ १८॥ जुगुप्सते निंदति॥ अस्यविक्रमः सर्वथासदृशोयोग्यः तपःसंपादितभगवत्प्रसादस्येतिशेषः॥ १९॥ परक्यासु परकीयासु॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ भद्रे मे मह्यं किंद्रुतंवक्तुकामासि ॥ एवंवदताविधुज्जिह्वधोपिविशिष्यनज्ञायतइतिसूच्यते ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यतोमेभर्ताहतोऽतोहंबंधुनात्वया स्वय
मेवहतास्मि ॥ २९ ॥ ननुइतिपृथक्पदे ॥ जामातानामसमरेष्वपिरक्ष्योनुन काकुः रक्ष्यएवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नभेतव्यंचसर्वशः बांधवादिभ्योपिमाभैषीः स्वैरंचरेत्य

प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ॥ एतस्मिन्नंतरेघोराराक्षसीकामरूपिणी ॥ २४ ॥ सहसापतिताभूमौभगिनीरावणस्यसा ॥
तांस्वसारंसमुत्थाप्यरावणःपरिसांत्वयन् ॥ २५ ॥ अब्रवीत्किमिदंभद्रेवक्तुकामासिमांद्रुतं ॥ सावाष्पपरिरुद्धाक्षीरक्ताक्षीवाक्यमब्र
वीत् ॥ २६ ॥ कृतास्मिविधवाराजंस्त्वयावलवताबलात् ॥ एतेराजंस्त्वयावीर्याद्दैत्याविनिहतारणे ॥ २७ ॥ कालकेयाइतिख्याताःसह
स्राणिचतुर्दश ॥ प्राणेभ्योपिगरीयान्मेतत्रभर्तामहाबलः ॥ २८ ॥ सोपित्वयाहतस्तातरिपुणाभ्रातृगंधिना ॥ त्वयास्मिनिहताराजन्स्व
यमेवहिबंधुना ॥ २९ ॥ राजन्वैधव्यशब्दंचभोक्ष्यामित्वत्कृतंह्यहं ॥ ननुनामत्वयारक्ष्योजामातासमरेष्वपि ॥ ३० ॥ सत्वयानिहतोयु
द्धेस्वयमेवनलज्जसे ॥ एवमुक्तोदशग्रीवोभगिन्याक्रोशमानया ॥ ३१ ॥ अब्रवीत्सांत्वयित्वातांसामपूर्वमिदंवचः ॥ अलंवत्सेरुदित्वा
तेनभेतव्यंचसर्वशः ॥ ३२ ॥ दानमानप्रसादैस्त्वांतोषयिष्यामियत्नतः ॥ युद्धप्रमत्तोव्याक्षिप्तोजयकांक्षीक्षिपन्शरान् ॥ ३३ ॥ नाह
मज्ञासिषंयुध्यन्त्वान्परान्वापिसंयुगे ॥ जामातरंनजानेस्मप्रहरन्युद्धदुर्मदः ॥ ३४ ॥ तेनासौनिहतःसंख्येमयाभर्तातवस्वसः ॥ अ
स्मिन्कालेतुयत्प्राप्तंतत्करिष्यामितेहितं ॥ ३५ ॥ भ्रातुरैश्वर्ययुक्तस्यखरस्यवसपार्श्वतः ॥ चतुर्दशानांभ्रातातेसहस्राणांभविष्यति ॥
॥ ३६ ॥ प्रभुःप्रयाणेदानेचराक्षसानांमहाबलः ॥ तत्रमातृष्वसेयस्तेभ्रातायंवैखरःप्रभुः ॥ ३७ ॥

॥ ४५ ॥

र्थइतितीर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ अस्मिन्कालेतुयत्प्राप्तं कर्तव्यत्वेनेतिशेषः ॥ ३५ ॥ भ्रातुर्मातृष्वसेयस्य खरस्यसमीपे पार्श्वतोवस तत्समीपेवसेत्यर्थः ॥ ममराज्यपारवश्येन त्वत्संमाननेऽवकाशा
भावइतिभावः ॥ ३६ ॥ प्रयाणे प्रेषणे ॥ दानेऽन्नवस्त्रादिदाने प्रभुस्तेभ्रातेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥

तवादेशंसदाकुर्वन्भविष्यति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिरामाभिरामे श्रीरा० वा० उ० चतुर्विंशःसर्गः ॥२४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सत्विति ॥
॥ १ ॥ निकुंभिला लंकापश्चिमद्वारदेशवर्तिकर्मसिद्धिहेतुभूतंकाननं ॥ २ ॥ चैत्यं देवायतनं ॥ विष्ठितं प्रवृत्तं ॥ ३ ॥ कमंडलुःशिखाध्वजोदंडश्चयस्यतं अर्शआद्यजंतं ॥

भविष्यतितवादेशंसदाकुर्वन्निशाचरः ॥ शीघ्रंगच्छत्वयंवीरोदंडकान्परिरक्षितुं ॥ ३८ ॥ दूषणोस्यबलाध्यक्षोभविष्यतिमहाबलः ॥ त
त्रेतवचनंशूरःकरिष्यतितदाखरः ॥ ३९ ॥ रक्षसांकामरूपाणांप्रभुरेषभविष्यति ॥ एवमुक्तादशग्रीवःसैन्यमस्यादिदेशह ॥ ४० ॥ च
तुर्दशसहस्राणिरक्षसांवीर्यशालिनां ॥ सतैःपरिवृतःसर्वैराक्षसैर्घोरदर्शनैः ॥ ४१ ॥ आगच्छतखरःशीघ्रंदंडकानकुतोभयः ॥ सतत्र
कारयामासराज्यंनिहतकंटकं ॥ साचशूर्पणखातत्रन्यवसद्दंडकेवने ॥ ४२ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० चतुर्विंशःसर्गः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥
सतुदत्वादशग्रीवोबलंघोरंखरस्यतत् ॥ भगिनींचसमाश्वास्यदृष्टःस्वस्थतरोभवत् ॥ १ ॥ ततोनिकुंभिलानामलंकोपवनमुत्तमं ॥ तद्रा
क्षसेंद्रोबलवान्प्रविवेशसहानुगः ॥ २ ॥ ततोयूपशताकीर्णंसौम्यचैत्योपशोभितं ॥ ददर्शविष्ठितंयज्ञंश्रियासंप्रज्वलन्निव ॥ ३ ॥ ततःकृ
ष्णाजिनधरंकमंडलुशिखाध्वजं ॥ ददर्शस्वसुतंतत्रमेघनादंभयावहं ॥ ४ ॥ तंसमासाद्यलंकेशःपरिष्वज्याथबाहुभिः ॥ अब्रवीत्कि
मिदंवत्सवर्तसेब्रूहितत्वतः ॥ ५ ॥ उशनात्वब्रवीत्तत्रयज्ञसंपत्समृद्धये ॥ रावणंराक्षसश्रेष्ठंद्विजश्रेष्ठोमहातपाः ॥ ६ ॥ अहमाख्यामिते
राजन्शृणुतांसर्वमेवतत् ॥ यज्ञास्तेसप्तपुत्रेणप्राप्तास्तेबहुविस्तराः ॥ ७ ॥ अग्निष्टोमोश्वमेधश्चयज्ञोबहुसुवर्णकः ॥ राजसूयस्तथाय
ज्ञोगोमेधोवैष्णवस्तथा ॥ ८ ॥ माहेश्वरेप्रवृत्तेतुयज्ञेपुंभिःसुदुर्लभे ॥ वरांस्तेलब्धवान्पुत्रःसाक्षात्पशुपतेरिह ॥ ९ ॥

दंडकमंडलुयुक्तमित्यर्थः अनेनब्रह्मचर्यसूचितं नतुब्रह्मचर्याश्रमः ॥ अग्निष्टोमयाजित्वस्यानुपदमेववक्ष्यमाणत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उशनाअब्रवीदिति ॥ पुत्रस्ययजमानत्वेनमौ
नित्वात्सोवददितिभावः ॥ यज्ञसंपत्समृद्धये यजमानस्यमौनात्यागेनतत्समृद्धिर्भवति ॥ ६ ॥ ते प्रसिद्धास्तेसप्तयज्ञाः ॥ ७ ॥ तदेवाह ॥ अग्निष्टोमइति ॥ ८ ॥ पशुपतेःरुद्रात् ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुत्रोहंच त्वांदिदृक्षन्स्थितः ॥ १३ ॥ नशोभनंकृतंइत्यत्रहेतुःपूजिताइति ॥ तपसैवब्रह्मादयोदेवास्तोषणीयाः ॥ नत्विङ्गादिप्रीणनोपेतयागेनेतिभावः ॥ १४ ॥ यत्कृतंतत्कृतमेव ॥ अकर्तुमशक्यत्वादतःपरंमाकुर्विनिभावः ॥ १५ ॥१६॥ लक्षिण्यः सुलक्षणयुक्ताः ॥ रत्नभूताउत्तमवस्तुभूताः ॥ १७ ॥ ज्ञात्वा तेषांपाप

कामगंस्यंदनंदिव्यमंतरिक्षचरंध्रुवं ॥ मायांचतामसींनामययासंपद्यतेतमः ॥ १० ॥ एतयाकिलसंग्रामेमाययाराक्षसेश्वर ॥ प्रयुक्तयागतिःशक्त्यानहिज्ञातुंसुरासुरैः॥ ११॥ अक्षयाविषुधीबाणैश्चापंचापिसुदुर्जयं ॥ अस्त्रंचबलवद्राजंच्छत्रुविध्वंसनंरणे ॥ १२ ॥ एतान्सर्वान्वरान्लब्ध्वापुत्रस्तेऽयंदशानन ॥ अद्ययज्ञसमाप्तौचत्वांदिदृक्षन्स्थितोत्यहं ॥ १३ ॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवोनशोभनमिदंकृतं ॥ पूजिताःशत्रवोयस्माद्व्यैरिंद्रपुरोगमाः ॥ १४ ॥ एहीदानींकृतंयद्धिसुकृतंतन्नसंशयः ॥ आगच्छसौम्यगच्छामःस्वमेवभवनंप्रति ॥ १५ ॥ ततोगत्वादशग्रीवःसपुत्रःसविभीषणः ॥ स्त्रियोवतारयामाससर्वास्तावाष्पगद्गदाः ॥ १६ ॥ लक्ष्मिण्योरत्नभूताश्चदेवदानवरक्षसां ॥ तस्यतासुमतिंज्ञात्वाधर्मात्मावाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ईदृशैस्त्वंसमाचारैर्यशोर्थकुलनाशनैः ॥ धर्षणंप्राणिनांज्ञात्वास्वमतेन विचेष्टसे ॥ १८ ॥ ज्ञातींस्तान्धर्षयित्वेमास्त्वयानीतावरांगनाः ॥ त्वामतिक्रम्यमधुनाराजन्कुंभीनसीहृता ॥ १९ ॥ रावणस्त्वब्रवीद्वाक्यंनावगच्छामिकिंत्विदं ॥ कोयंयस्तुत्वयाख्यातोमधुरित्येवनामतः ॥ २० ॥ विभीषणस्तुसंक्रुद्धोभ्रातरंवाक्यमब्रवीत् ॥ श्रूयतामस्यपापस्यकर्मणःफलमागतं ॥ २१ ॥ मातामहस्ययोस्माकंज्येष्ठोभ्रातासुमालिनः ॥ माल्यवानितिविख्यातोवृद्धःप्राज्ञोनिशाचरः ॥ २२ ॥ पिताज्येष्ठोजनन्यानोत्यस्माकंचार्यकोभवत् ॥ तस्यकुंभीनसीनामदुहितुर्दुहिताभवत् ॥ २३ ॥

॥ ४६ ॥

जनकत्वंज्ञात्वापि स्वम

तेन उल्लंघितधर्मन्यायमर्यादया स्वेच्छयेत्यर्थः॥ १८ ॥ तान्ज्ञातीन् आनीतस्त्रीबंधून् ॥ १९ ॥ नावगच्छामि नेमंवृत्तांतंजानामि किंत्विदंकथंसंपन्नं ॥ २० ॥ अस्यपापस्यकर्मणः परदारग्रहणरूपस्य फलं स्वीयस्वसुर्मध्वसुरेणबलाद्धरणरूपं ॥ २१ ॥ २२ ॥ आर्यकोमातामहः ॥ २३ ॥

अत्रेदंबोध्यं ॥ अस्मन्मातामहस्यसुताकैकसी तज्ज्येष्ठाभगिनीपुष्पोत्कटा कनिष्ठाकुंभीनसीतिपूर्वमुक्तं ॥ सुमालिभ्रातामाल्यवानस्मन्मातुर्ज्येष्ठःपितेत्यस्माकमार्यकःसः तस्यकन्यानला तत्कन्याकुंभीनसी सुमाल्यपत्यभूतकुंभीनस्याअन्याइति साचकुंभीनसीअस्माकंमातृष्वसुःकन्याभवति ॥ अनलायाअस्मत्कनिष्ठमातृत्वात् अतएषाशूर्पणखावत् ॥ अनलाकन्याकुंभीनसीधर्मतोन्यायतःस्वसाभवति ॥२४॥ यज्ञप्रवृत्ते तेनदीक्षाबत्त्वाद्युद्धप्रवृत्तिनिवारणं ॥ यज्ञप्रमत्तइतिपाठे यज्ञेनप्रमत्ते स्वगृहकृत्यविस्मृतिमति अंतर्जलोषिते तपोर्थमितिशेषः ॥ २५ ॥ इहसंमतान्प्रसिद्धान्स्थितांश्चेत्यर्थः ॥ २६ ॥ मधोःस्वसुर्हरणंश्रुत्वाप्यस्माभिःक्षांतमेव नतुसहतः ॥ २७ ॥ कुतस्तत्राह ॥ यस्मा

मातृष्वसुरथास्माकंसाचकन्यानलोद्भवा ॥ भवत्यस्माकमेवैषाभ्रातृणांधर्मतःस्वसा ॥ २४ ॥ साहृतामधुनाराजन्राक्षसेनबलीयसा ॥ यज्ञप्रवृत्तेपुत्रेतुमयिचांतर्जलोषिते ॥ २५ ॥ कुंभकर्णोमहाराजनिद्रामनुभवत्यथ ॥ निहत्यराक्षसश्रेष्ठानमात्यानिहसंमतान् ॥ २६ ॥ धर्षयित्वाहृताराजन्गुप्ताप्यंतःपुरेतव ॥ श्रुत्वापितन्महाराजक्षांतमेवहतोनसः ॥ २७ ॥ यस्मादवश्यंदातव्याकन्याभर्त्रेहभ्रातृभिः ॥ तदेतत्कर्मणोत्यस्यफलंपापस्यदुर्मतेः॥ २८॥ अस्मिन्नेवाभिसंप्राप्तंलोकेविदितमस्तुते ॥ विभीषणवचःश्रुत्वाराक्षसेंद्रःसरावणः ॥ २९ ॥ दौरात्म्येनात्मनोद्भूतस्तमांभाइवसागरः॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवःक्रुद्धःसंरक्तलोचनः ॥ ३० ॥ कल्प्यतांमेरथःशीघ्रंशूराःसज्जीभवंतुनः ॥ भ्रातामेकुंभकर्णश्चयेचमुख्यानिशाचराः ॥ ३१ ॥ वाहनान्यधिरोहंतुनानाप्रहरणायुधाः ॥ अद्यतंसमरेहत्वामधुंरावणनिर्भयं ॥ ३२ ॥ सुरलोकंगमिष्यामियुद्धाकांक्षीसुहृद्वृतः ॥ अक्षौहिणीसहस्राणिचत्वार्यग्र्याणिरक्षसां ॥ ३३ ॥

दिति ॥ भ्रातृभिरितिगुरुपरं ॥ तदेतत् ब्राह्म्यादिन्याय्यविधिंविना बलात्कन्याहरणरूपं अस्यकर्मणः परदारहरणरूपस्यपापस्य ॥२८ ॥ अस्मिन्नेव अस्मिन्क्षणएव ॥ अभिसंप्राप्तं फलत्वेनप्राप्तं तेइदंकर्मतत्कालंतत्फलप्राप्तिश्च लोकेविदितमस्तु परदारहरणस्यझटितिफलदतेतिज्ञात्वा लोकस्ततोनिवर्त्स्यतइतिभावः॥ २९ ॥ आत्मनाकृतेन दौरात्म्येनोद्भूतः पीडितः ॥ तमांभाःसागरइवजातः अतितप्तोजातइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ रावणनिर्भयं रावणान्निर्भयं ॥ ३२ ॥ अग्र्याणि मुख्यानि ॥ ३३ ॥

सैन्यादग्रतः सर्वसैन्यस्यपुरस्तात्सेनासमवेताः सैनिकास्तान्परिगृह्यययौ ॥ ३४॥ कुंभकर्णस्तद्दिने दैवाल्लब्धजागरोयुद्धायनिर्गतइतिबोध्यं ॥ लंकायांधर्ममाचरन् तत्रैवस्थित इत्यर्थः॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ प्रद्धांजलिः कृतनम्रत्वचिह्नांजलिः॥ ३९॥तांपादपतितां स्वसारं कुंभीनसीं उत्थापयामास॥ ४०॥किंचापीति अन्यदपिप्रियमित्यर्थः॥ ४१॥

नानाप्रहरणान्याशुनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणां॥ इंद्रजित्त्वग्रतःसैन्यात्सैनिकान्परिगृह्यच॥ ३४॥ जगामरावणोमध्येकुंभकर्णश्चपृष्ठतः॥
विभीषणश्चधर्मात्मालंकायांधर्ममाचरन्॥ ३५॥ शेषाःसर्वेमहाभागाययुर्मधुपुरंप्रति॥ खरैरुष्ट्रैर्हयैर्दीप्तैःशिशुमारैर्महोरगैः॥ ३६॥
राक्षसाःप्रययुःसर्वेकृत्वाकाशंनिरंतरं॥ दैत्याश्चशतशस्तत्रकृतवैराश्चदैवतैः॥ ३७॥ रावणंप्रेक्ष्यगच्छंतमन्वगच्छन्हिपृष्ठतः॥ सतु
गत्वामधुपुरंप्रविश्यचदशाननः॥ ३८॥ नददर्शमधुंतत्रभगिनींतत्रदृष्टवान्॥ साचप्रद्धांजलिर्भूत्वाशिरसाचरणौगता॥ ३९॥ त
स्यराक्षसराजस्यत्रस्ताकुंभीनसीतदा॥ तांसमुत्थापयामासनभेतव्यमितिब्रुवन्॥ ४०॥ रावणोराक्षसश्रेष्ठःकिंचापिकरवाणिते॥
साब्रवीद्यदिमेराजन्प्रसन्नस्त्वंमहाभुज॥ ४१॥ भर्तारंनममेह्यद्यहंतुमर्हसिमानद॥ नहीदृशंभयंकिंचित्कुलस्त्रीणामिहोच्यते॥ ४२॥
भयानामपिसर्वेषांवैधव्यंव्यसनंमहत्॥ सत्यवाग्भवराजेंद्रमामवेक्ष्यस्वयाचतीं॥ ४३॥ त्वयाप्युक्तंमहाराजनभेतव्यमितिस्वयं॥
रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टःस्वसारंतत्रसंस्थितां॥ ४४॥ क्वचासौतवभर्तावैममशीघ्रंनिवेद्यतां॥ सहतेनगमिष्यामिसुरलोकंजयायहि॥ ४५॥
तवकारुण्यसौहार्दान्निवृत्तोस्मिमधोर्वधात्॥ इत्युक्तासासमुत्थाप्यप्रसुप्तंतंनिशाचरं॥ ४६॥ अब्रवीत्संप्रहृष्टराक्षसीसापतिंवचः॥
एषप्राप्तोदशग्रीवोममभ्रातामहाबलः॥ ४७॥ सुरलोकजयाकांक्षीसाहाय्येत्वांवृणोतिच॥ तदस्यत्वंसहायार्थंसबंधुर्गच्छराक्षस॥
॥ ४८॥ स्निग्धस्यभजमानस्ययुक्तमर्थायकल्पितुं॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वातथेत्याहमधुर्वचः॥ ४९॥ ॥ ईदृशंभयं भर्तृवधसमानं॥ ४२॥ ४३
॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ अर्थाय प्रयोजनाय॥ कल्पयितुं सहाय्यंसंपादयितुं॥ युक्तं स्निग्धस्य मत्प्रेक्षयात्वयिस्निग्धस्य भजमानस्यत्वयिजामातृभावंभजतः॥ ४९॥

॥ ४७॥

यथान्यायं उपचारपूर्वं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतिरामाभिरामे०रा०वा०उ०पंचविंशःसर्गः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरावणस्यनलकूबर
शापप्राप्तिः सतुतत्रेति ॥१॥ तुल्यपर्वतवर्चसि स्वनिविष्टकैलासपर्वततुल्यप्रभे॥२॥ गुणान्कैलासपर्वतीयसकलकामभोगार्हधर्मान् ॥३॥ पद्मिन्यः सरांसि ॥ तासांफुल्लत्वं

ददर्शराक्षसश्रेष्ठंयथान्यायमुपेत्यसः॥ पूजयामासधर्मेणरावणंराक्षसाधिपं ॥ ५०॥ प्राप्यपूजांदशग्रीवोमधुवेश्मनिवीर्यवान्॥
तत्रचैकांनिशामुष्यगमनायोपचक्रमे ॥ ५१ ॥ ततःकैलासमासाद्यशैलंवैश्रवणालयं ॥ राक्षसेंद्रोमहेंद्राभःसेनामुपनिवेशयत्
॥५२॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०पंचविंशःसर्गः॥ २५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सतुतत्रदशग्रीवःसहसैन्येनवीर्यवान्॥
अस्तंप्राप्तेदिनकरेनिवासंसमरोचयत्॥ १॥ उदितेविमलेचंद्रेतुल्यपर्वतवर्चसि॥ प्रसुप्तंसुमहत्सैन्यंनानाप्रहरणायुधं॥ २॥ रावण
स्तुमहावीर्योनिषण्णःशैलमूर्धनि॥ सददर्शगुणांस्तत्रचंद्रपादपशोभितान्॥ ३॥ कर्णिकारवनैर्दीप्तैःकदंबबकुलैस्तथा॥ पद्मिनीभि
श्चफुल्लाभिर्मंदाकिन्याजलैरपि॥ ४॥ चंपकाशोकपुन्नागमंदारतरुभिस्तथा॥ चूतपाटललोध्रैश्चप्रियंग्वर्जुनकेतकैः॥ ५॥ तगरैर्ना
रिकेरैश्चप्रियालपनसैस्तथा॥ एतैरन्यैश्चतरुभिरुद्भासितवनांतरे॥ ६॥ किन्नरामदनेनार्तारक्तामधुरकंठिनः॥ समंसंप्रजगुर्यत्रम
नस्तुष्टिविवर्धनं॥ ७॥ विद्याधरामदक्षीबामदरक्तांतलोचनाः॥ योषिद्भिःसहसंक्रांताचिक्रीडुर्जहृषुश्चवै॥ ८॥ घंटानामिवसन्नादः
श्रुश्रुवेमधुरस्वनः॥ अप्सरोगणसंघानांगायतांधनदालये॥ ९॥ पुष्पवर्षाणिमुंचंतोनगाःपवनताडिताः॥ शैलंतंवासयंतीवमधुमा
धवगंधिनः॥ १०॥ मधुपुष्परजःपृक्तंगंधमादायपुष्कलं॥ प्रववौवर्धयन्कामंरावणस्यसुखोऽनिलः॥ ११॥

तत्कालोचितविकासवत्कल्हारादिभिर्बोध्यं॥ ४॥ ५॥ ईदृशेवनांतरे प्रजगुरित्यन्वयः॥ ६॥ रक्ताः रागयुक्ताः॥ मधुरकंठिनः मधुरकंठध्वनयः॥ समं स्वस्त्रीभिरितिशेषः॥ यत्र
कैलासे॥ ७॥ ८॥ ९॥ वासयंति अधिवासयंति सुगंधंकुर्वंति॥ मधुमाधवगंधिनः वसंतीयसर्वपुष्पसुगंधयः॥ १०॥ मधुना मकरंदेन॥ पुष्परजसा पृक्तं मिलितं॥ ११॥

॥ १२ ॥ १३॥१४॥ मंदारेति मंदारैः कल्पवृक्षकुसुमैः कृताऽलंकारामूर्धजाःकचायस्याःसा ॥ दिव्योत्सवाय दिव्येनरतये कृतआरंभोगमनरूपोयया ॥ १५ ॥ रतिप्राभृतं रत्युपायनभूतं ॥१६॥ विशेषकैः हरिचंदनादिकल्पितैः कपोलादिषुचित्रकैः ॥ षड्ऋतुकुसुमोद्भवैः गुणआर्षः ॥ षड्ऋतुकुसुमकल्पितैरलंकारैः ॥ कांत्या प्रत्यवयवशोभारूपसौंद

गेयात्पुष्पसमृद्ध्याचशौर्त्याद्वायोर्गिरेर्गुणात्॥ प्रवृत्तायांरजन्यांचचंद्रस्योदयनेनच ॥१२॥रावणःसमहावीर्यःकामस्यवशमागतः॥ विनिश्वस्यविनिश्वस्यशशिनंसमवैक्षत ॥ १३ ॥ एतस्मिन्नंतरेतत्रदिव्याभरणभूषिता ॥ सर्वाप्सरोवरारंभापूर्णचंद्रनिभानना॥ ॥ १४॥ दिव्यचंदनलिप्तांगीमंदारकृतमूर्धजा॥ दिव्योत्सवकृतारंभादिव्यपुष्पविभूषिता॥१५॥ चक्षुर्मनोहरंपीनंमेखलादामभूषितं॥ समुद्वहंतीजघनंरतिप्राभृतमुत्तमं ॥ १६ ॥ कृतैर्विशेषकैरार्द्रैःषड्ऋतुकुसुमोद्भवैः ॥ बभावन्यतमेवश्रीःकांतिश्रीद्युतिकीर्तिभिः॥ ॥ १७॥ नीलंसतोयमेघाभंवस्त्रंसमवगुंठिता॥ यस्यावक्रंशशिनिभंभ्रुवोचापनिभेशुभे ॥ १८॥ ऊरूकरिकराकारौकरौपल्लवकोमलौ॥ सैन्यमध्येनगच्छंतीरावणेनोपलक्षिता ॥ १९ ॥ तांसमुत्थायगच्छंतींकामबाणवशंगतः ॥ करेगृहीत्वालज्जंतींस्मयमानोभ्यभाषत॥ २० ॥ क्वगच्छसिवरारोहेकांसिद्धिंभजसेस्वयं॥ कस्याभ्युदयकालोयंयस्त्वांसमुपभोक्ष्यते॥ २१ ॥ त्वदाननरसस्याद्यपद्मोत्पलसुगंधिनः॥ सुधामृतरसस्येवकोद्यत्तृप्तिंगमिष्यति॥ २२॥ स्वर्णकुंभनिभौपीनौशुभौभीरुनिरंतरौ॥ कस्योरस्थलसंस्पर्शंदास्यतस्तेकुचाविमौ॥ २३॥ सुवर्णचक्रप्रतिमंस्वर्णदामचितंपृथु॥ अध्यारोक्ष्यतिकस्तेऽद्यजघनंस्वर्गरूपिणं॥ २४॥

॥ ४८ ॥

र्येण ॥ श्रिया आभरणसंपदा ॥ द्युत्या लावण्येन कीर्त्याच ॥ अन्यतमा स्वार्थेतमः अन्याश्रीरिव लक्ष्मीरिव बभावित्यर्थः ॥१७॥ समवगुंठिता प्रावृतवती ॥१८ ॥१९ ॥ गच्छंतींतां समुत्थाय करेगृहीत्वाऽभ्यभाषतेत्यन्वयः ॥२० ॥ कांसिद्धिं कस्यसंभोगसिद्धिं ॥२१॥ आननरसस्य अधरामृतेनेत्यर्थः ॥ २२ ॥२३॥ स्वर्गरूपिणं स्वर्गोनिरतिशयसुखं तस्यरूपंयस्यास्ति निरतिशयसुखहेतुभूतमित्यर्थः ॥ २४ ॥

यत्त्वंयासि तन्नशोभनमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ त्रैलोक्येयःप्रभुःस्यात्समदन्योनैवेत्यर्थः ॥ तेनत्रैलोक्यप्रभोर्ममान्यार्थमुपेक्ष्यनयुक्तेतिभावः ॥ २६ ॥ त्रैलोक्यस्यभर्तुरपिभर्तृविधाताच तंमांभजस्वेत्यर्थः ॥२७॥२८ ॥ अन्येभ्योपियदिधर्षणंप्राप्नुयां तदापित्वयारक्ष्या अतएवंवक्तुंनार्हसि ॥ २९ ॥ चरणाधोमुखीं चरणावलोकनेनाधोमुख

मद्विशिष्टःपुमान्कोद्यशक्रोविष्णुरथाश्विनौ॥ मामतीत्यहियच्चत्वंयासिभीरुनशोभनं॥ २५॥विश्रमत्वंपृथुश्रोणिशिलातलमिदंशुभं॥ त्रैलोक्येयःप्रभुश्चैवमदन्योनैवविद्यते॥ २६॥तदेवंप्रांजलिःप्रह्वोयाचतेत्वांदशाननः॥ भर्तुर्भर्ताविधाताचत्रैलोक्यस्यभजस्वमां॥ २७॥एवमुक्ताऽब्रवीद्रंभावेपमानाकृतांजलिः॥ प्रसीदनार्हसेवक्तुमीदृशंत्वंहिमेगुरुः॥ २८॥ अन्येभ्योपित्वयारक्ष्याप्राप्नुयांधर्षणंयदि॥ तद्धर्मतःक्षमातेहंतत्त्वमेतद्ब्रवीमिते॥ २९॥ अथाब्रवीद्दशग्रीवश्चरणाधोमुखींस्थितां॥ रोमहर्षमनुप्राप्तांदृष्टमात्रेणतांतदा ॥ ३० ॥ सुतस्ययदिमेभार्यातत्तत्त्वंहिस्नुषाभवेः ॥ बाढमित्येवसारंभाप्राहरावणमुत्तरं॥ ३१ ॥ धर्मतस्तेसुतस्याहंभार्याराक्षसपुंगव॥ पुत्रःप्रियतरःप्राणैर्भ्रातुर्वैश्रवणस्यते॥ ३२॥ विख्यातस्त्रिषुलोकेषुनलकूबरइत्ययं॥ धर्मतोयोभवेद्विप्रःक्षत्रियोवीर्यतोभवेत्॥ ३३॥ क्रोधाद्यश्चभवेदग्निःक्षांत्याचवसुधासमः ॥ तस्यास्मिकृतसंकेतालोकपालसुतस्यवै॥ ३४॥ तमुद्दिश्यतुमेसर्वंविभूषणमिदंकृतं ॥ यथातस्यहिनान्यस्यभावोमांप्रतितिष्ठति॥ ३५ ॥तेनसत्येनमांराजन्मोक्तुमर्हस्यरिंदम॥ सहितिष्ठतिधर्मात्मामांप्रतीक्ष्यसमुत्सुकः॥ ३६॥ तत्रविघ्नंतुतस्येहकर्तुंनार्हसिमुंचमां॥ सद्भिराचरितंमार्गंगच्छराक्षसपुंगव॥ ३७॥ माननीयोममत्वंहिपालनीयातथास्मिते॥एवमुक्तोदशग्रीवःप्रत्युवाचविनीतवत्॥ ३८॥

तयास्थितां ॥ ३० ॥ सुतस्य इंद्रजितइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ धर्मतः संकेतधर्मतः ॥ ३२ ॥ धर्मतोधर्मानुष्ठानविषये ॥ ३३ ॥ कृतसंकेता कृतरतिसंकेता ॥ ३४ ॥ यथातस्यभावोमांप्रतितिष्ठति तथाममापिभावस्तंप्रतितिष्ठतीतिशेषः ॥ नान्यस्यनान्यंप्रतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

स्नुषास्मियदिति ॥ स्नुषास्मीतियदवोचइत्यर्थः ॥ देवलोकस्थितिर्देवलोकमर्यादा ॥ इयमितीदंशब्दार्थः ॥३९॥ पतिरिति अप्सरसांनियतःपतिर्नास्ति सुराणामप्येकाप्सरः परिग्रहोभार्यात्वेननास्तीत्यर्थः ॥ ४० ॥ विमुक्ता संभोगानंतरमितिशेषः ॥ ४१ ॥ करवेपितपल्लवा वेपितकरपल्लवा ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ परिणामि

स्नुषास्मियदवोचस्त्वमेकपत्नीष्वयंक्रमः॥देवलोकस्थितिरियंसुराणांशाश्वतीमता॥ ३९॥ पतिरप्सरसांनास्तिनचैकस्त्रीपरिग्रहः॥
एवमुक्तासतांरक्षोनिवेश्यचशिलातले॥ ४०॥ कामभोगाभिसंरक्तोमैथुनायोपचक्रमे॥ साविमुक्ततोरंभाभ्रष्टमाल्यविभूषणा
॥ ४१॥ गजेंद्राक्रीडमथितानदीवाकुलतांगता॥ लुलिताकुलकेशांताकरवेपितपल्लवा॥४२॥ पवनेनावधूतेवलताकुसुमशालिनी॥
सावेपमानालज्जंतीभीताकरकृतांजलिः॥४३॥ नलकूबरमासाद्यपादयोर्निपपातह॥ तदवस्थांचतांदृष्ट्वामहात्मानलकूबरः॥४४॥
अब्रवीत्किमिदंभद्रेपादयोःपतितासिमे॥ सावैनिश्वसमानातुवेपमानाकृतांजलिः॥४५॥ तस्मैसर्वंयथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥
एषदेवदशग्रीवःप्राप्तोगंतुंत्रिविष्टपं॥ ४६॥ तेनसैन्यसहायेननिशेयंपरिणामिता॥ आयांतीतेनदृष्टास्मित्वत्सकाशमरिंदम॥४७॥
गृहीतातेनपृष्टास्मिकस्यत्वमितिरक्षसा॥ मयातुसर्वंयत्सत्यंतस्मैसर्वंनिवेदितं॥ ४८॥ काममोहाभिभूतात्मानाश्रौषीत्तद्वचोमम॥
याच्यमानोमयादेवस्नुषातेहमितिप्रभो॥४९॥ तत्सर्वंपृष्ठतःकृत्वाबलात्तेनास्मिधर्षिता॥ एवंत्वमपराधंमेक्षंतुमर्हसिसुव्रत॥५०॥न
हितुल्यंबलंसौम्यस्त्रियाश्चपुरुषस्यहि॥ एतच्छ्रुत्वातुसंक्रुद्धस्तदावैश्रवणात्मजः॥५१॥धर्षणांतांपरांश्रुत्वाध्यानंसंप्रविवेशह॥ तस्य
तत्कर्मविज्ञायतदावैश्रवणात्मजः॥५२॥मुहूर्तात्क्रोधताम्राक्षस्तोयंजग्राहपाणिना॥गृहीत्वासलिलंसर्वमुपस्पृश्ययथाविधि॥५३॥

ता यापिताइहेतिशेषः ॥ ४७ ॥ अत्रसर्वपदस्यद्विरुपादानं भयवशान्नदोषाय ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ध्यानंसंप्रविवेश एतदुक्तार्थःसत्योऽसत्योवेतिजिज्ञासार्थ मितिभावः ॥ ५२ ॥ सर्वमुपस्पृश्य चक्षुरादींद्रियगणंसर्वमित्यर्थः ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सन्नधातस्येति ॥ सन्नधातुवशात्सन्नप्रकारेण विशकलीभविता लुट् ॥ ५६ ॥ दुंदुभिवाद्यादयःसंतोषात् ॥ ५७ ॥ तमेवसंतोषहेतुमाह ॥ ज्ञात्वेति ॥ लो
कगतिं लोकस्यतत्कृतपीडामूलदुर्दशां तस्यरक्षसोमृत्युंचज्ञात्वेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ नाकामास्वभ्यरोचयत् ॥ इदंवचनंसीतादेव्याअक्षतत्वस्य सम्यक्रामंप्रतिबोधनार्थं तेनराव

उत्सर्जतदाशापंराक्षसेंद्रायदारुणं ॥ अकामातेनयस्मात्त्वंबलाद्भद्रेप्रधर्षिता ॥ ५४ ॥ तस्मात्सयुवतीमन्यांनाकामामुपयास्य
ति॥ यदात्यकामांकामार्तोधर्षयिष्यतियोषितं॥५५॥ मूर्धातुसप्तधास्यशकलीभवितातदा॥ तस्मिन्नुदाहृतेशापेज्वलिताग्निसम
प्रभे॥ ५६॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिश्चखाच्युता॥ पितामहमुखाश्चैवसर्वेदेवाःप्रहर्षिताः॥ ५७॥ ज्ञात्वालोकगतिंसर्वांतस्यमृत्युं
चरक्षसः॥ श्रुत्वातुसदशग्रीवस्तंशापंरोमहर्षणं॥ ५८ ॥नारीषुमैथुनीभावंनाकामास्वभ्यरोचयत्॥ तेननीताःस्त्रियःप्रीतिमापुःस
र्वाःपतिव्रताः॥ नलकूबरनिर्मुक्तंशापंश्रुत्वामनःप्रियं॥ ५९॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा० उ० षड्विंशःसर्गः॥ २६॥ ॥ ७॥ ७॥
कैलासंलंघयित्वातुससैन्यबलवाहनः॥ आससादमहातेजाइंद्रलोकंदशाननः॥ १॥ तस्यराक्षससैन्यस्यसमंतादुपयास्यतः॥ देव
लोकेबभौशब्दोभिद्यमानार्णवोपमः॥ २॥ श्रुत्वातुरावणंप्राप्तमिंद्रश्चलितआसनात्॥ देवानथाब्रवीत्तत्रसर्वानेवसमागतान्॥ ३॥
आदित्यांश्चवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान्॥ सज्जाभवतयुद्धार्थंरावणस्यदुरात्मनः॥ ४॥ एवमुक्तास्तुशक्रेणदेवाःशक्रसमायु
धि॥ सन्नह्यसुमहासत्वायुद्धश्रद्धासमन्विताः॥ ५॥ सतुदीनःपरित्रस्तोमहेंद्रोरावणंप्रति॥ विष्णोःसमीपमागत्यवाक्यमेतदुवाचह
॥ ६॥ विष्णोकथंकरिष्यामिरावणंराक्षसंप्रति॥ अहोतिबलवद्रक्षोयुद्धार्थमभिवर्तते॥ ७॥

णेननीताःप्राक्स्वांतःपुरंनीताःपतिव्रताःस्त्रि
यश्च तंस्वेष्टंशापंश्रुत्वाप्रीतिमापुः ॥ ५९॥ इतिरामाभिरामेरा० वा० उ० षड्विंशःसर्गः ॥ २६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ अथयुद्धेसुमालिवधः कैलासमिति ॥ कैलासं
लंघयित्वा इंद्रलोकमाससाद ॥ तस्यमेरूपरिप्रतिष्ठितत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ रावणंप्रतिपरित्रस्तः भगवद्वचनस्यपरिपालनीयत्वादितिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥

बलवत्त्वेहेतुमाह ॥ वरप्रदानादिति ॥८॥ त्वद्बलं अपरिमितंतावकंबलमाश्रित्य यथादग्धास्तथा रावणस्यापिवधोपाययत्नंकुरु ॥ मेआख्याहि ॥ ९ ॥ देवेतिदेवेशेतिचविष्णुसंबोधनं ॥ गतिः रक्षकः परायणमाश्रयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तत्तस्मान्ममयथाजयःस्यात्तथातत्त्वमुपायमाचक्ष्व ॥ स्वयमेववायोत्स्यसे तद्बूहीतिशेषः ॥ १३ ॥

वरप्रदानाद्बलवान्नखल्वन्येनहेतुना ॥ तत्तुसत्यंवचःकार्यंयदुक्तंपद्मयोनिना ॥ ८ ॥ तद्यथानमुचिर्दत्रोबलिर्नरकशंबरौ ॥ त्वद्बलंसमवष्टभ्यमयादग्धास्तथाकुरु ॥ ९ ॥ नत्वन्योदेवदेवेशत्वद्दतेमधुसूदन ॥ गतिःपरायणंचापित्रैलोक्येसचराचरे ॥ १० ॥ त्वंहिनारायणःश्रीमान्पद्मनाभःसनातनः ॥ त्वयेमेस्थापितालोकाःशक्रश्चाहंसुरेश्वरः ॥ ११ ॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ त्वामेवभगवन्सर्वेप्रविशंतियुगक्षये ॥ १२ ॥ तदाचक्ष्वयथातत्त्वंदेवदेवममस्वयं ॥ असिचक्रसहायस्त्वंयोत्स्यसेरावणंप्रति ॥ १३ ॥ एवमुक्तःसशक्रेणदेवोनारायणःप्रभुः ॥ अब्रवीन्नपरित्रासःकर्तव्यःश्रूयतांचमे ॥ १४ ॥ नतावदेषदुष्टात्माशक्योजेतुंसुरासुरैः ॥ हंतुंचापिसमासाद्यवरदानेनदुर्जयः ॥ १५ ॥ सर्वथातुमहत्कर्मकरिष्यतिबलोत्कटः ॥ राक्षसःपुत्रसहितोदृष्टमेतन्निसर्गतः ॥ १६ ॥ यत्तुमांत्वमभाषिष्ठायुध्यस्वेतिसुरेश्वर ॥ नाहंतंप्रतियोत्स्यामिरावणंराक्षसंयुधि ॥ १७ ॥ नाहत्वासमरेशत्रुंविष्णुःप्रतिनिवर्तते ॥ दुर्लभश्चैवकामोह्यवरगुप्ताद्विरावणात् ॥ १८ ॥ प्रतिजानेचदेवेंद्रत्वत्समीपेशतक्रतो ॥ भवितास्मियथास्याहंरक्षसोमृत्युकारणं ॥ १९ ॥ अहमेवनिहंतास्मिरावणंसपुरःसरं ॥ देवतानंदयिष्यामिज्ञात्वाकालमुपागतं ॥ २० ॥ एतत्तेकथितंतत्त्वंदेवराजशचीपते ॥ युध्यस्वविगतत्रासःसुरैःसार्धमहाबल ॥ २१ ॥ ततोरुद्राःसहादित्यावसवोमरुतोऽश्विनौ ॥ सन्नद्धानिर्ययुस्तूर्णंराक्षसानभितःपुरात् ॥ २२ ॥

मे वचनमितिशेषः ॥ १४ ॥ वरदानेनदुर्जयएषयुधिसमासाद्य सुरासुरैर्जेतुंहंतुंचनशक्यः ॥ १५ ॥ महत्कर्म युद्धं ॥ निसर्गतः सहजज्ञानशक्त्या दृष्टमवगतं ॥ १६ ॥ प्रतियोत्स्यामि इदानीमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ यथाभवितास्मि तथाप्रतिजानेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभितःसंमुखे ॥ २२ ॥

प्रयुद्धस्य प्रकृष्टंयुद्धंयस्य ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ करवीराक्षः करवीरपुष्पसदृशनेत्रः ॥ ३० ॥३१॥ ३२ ॥३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६ ॥

एतस्मिन्नंतरेनादःश्रुश्रावरजनीक्षये ॥ तस्यरावणसैन्यस्यप्रयुद्धस्यसमंततः ॥ २३ ॥ तेप्रबुद्धामहावीर्याअन्योन्यमभिवीक्ष्यवै ॥ संग्राममेवाभिमुखाअभ्यवर्तंतदृष्टवत् ॥ २४ ॥ ततोदैवतसैन्यानांसंक्षोभःसमजायत ॥ तदक्षयंमहासैन्यंदृष्ट्वासमरमूर्धनि ॥ २५ ॥ ततोयुद्धंसमभवद्देवदानवरक्षसां ॥ घोरंतुमुलनिर्ह्रादंनानाप्रहरणोद्यतं ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नंतरेशूराराक्षसाघोरदर्शनाः ॥ युद्धार्थंसमवर्तंतसचिवारावणस्यते ॥ २७ ॥ मारीचश्चप्रहस्तश्चमहापार्श्वमहोदरौ ॥ अकंपनोनिकुंभश्चशुकःसारणएवच ॥ २८ ॥ संह्रादोधूमकेतुश्चमहादंष्ट्रोघटोदरः ॥ जंबुमालीमहार्ह्रादोविरूपाक्षश्चराक्षसः ॥ २९ ॥ सुप्तघ्नोयज्ञकोपश्चदुर्मुखोदूषणःखरः ॥ त्रिशिराःकरवीराक्षःसूर्यशत्रुश्चराक्षसः ॥ ३० ॥ महाकायोतिकायश्चदेवांतकनरांतकौ ॥ एतैःसर्वैःपरिवृतोमहावीर्यैर्महाबलः ॥ ३१ ॥ रावणस्यार्यकःसैन्यंसुमालीप्रविवेशह ॥ सदैवतगणान्सर्वान्नानाप्रहरणैःशितैः ॥ ३२ ॥ व्यध्वंसयत्समंक्रुद्धोवायुर्जलधरानिव ॥ तद्दैवतबलंरामहन्यमानंनिशाचरैः ॥ ३३ ॥ प्रणुन्नंसर्वतोदिग्भ्यःसिंहनुन्नामृगाइव ॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोवसूनामष्टमोवसुः ॥ सावित्रइतिविख्यातःप्रविवेशरणाजिरं ॥ ३४ ॥ सैन्यैःपरिवृतोहृष्टैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ॥ त्रासयन्शत्रुसैन्यानिप्रविवेशरणाजिरं ॥ ३५ ॥ तथादित्यौमहावीर्यौत्वष्टापूषाचतौसमं ॥ निर्भयौसहसैन्येनतदाप्राविशतांरणे ॥ ३६ ॥ ततोयुद्धंसमभवत्सुराणांसहराक्षसैः ॥ क्रुद्धानांरक्षसांकीर्तिसमरेष्वनिवर्तिनां ॥ ३७ ॥ ततस्तेराक्षसाःसर्वेविबुधान्समरेस्थितान् ॥ नानाप्रहरणैर्घोरैर्जघ्नुःशतसहस्रशः ॥ ३८ ॥

समरेष्वनिवर्तिनां रक्षसांकीर्तिप्रति क्रुद्धानां सुराणां राक्षसैःसहयुद्धंसमभवदितियोजना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

देवाश्चराक्षसान्घोरान्महाबलपराक्रमान् ॥ समरेविमलैःशस्त्रैरुपनिन्युर्यमक्षयं ॥ ३९ ॥ एतस्मिन्नंतरेरामसुमालीनामराक्षसः ॥
नानाप्रहरणैःक्रुद्धस्तत्सैन्यंसोभ्यवर्तत ॥ ४० ॥ सदैवतबलंसर्वंनानाप्रहरणैःशितैः ॥ व्यध्वंसयतसंक्रुद्धोवायुर्जलधरंयथा ॥ ४१ ॥ ते
महाबाणवर्षैश्चशूलप्रासैःसुदारुणैः ॥ हन्यमानाःसुराःसर्वेनव्यतिष्ठंतसंहताः ॥ ४२ ॥ ततोविद्राव्यमाणेषुदैवतेषुसुमालिना ॥ वसूना
मष्टमःक्रुद्धोसाविन्द्रोवैव्यवस्थितः ॥ ४३ ॥ संदतःस्वैरथानीकैःप्रहरंतंनिशाचरं ॥ विक्रमेणमहातेजावारयामाससंयुगे ॥ ४४ ॥ त
तस्तयोर्महद्युद्धमभवल्लोमहर्षणं ॥ सुमालिनोवसोश्चैवसमरेष्वनिवर्तिनोः ॥ ४५ ॥ ततस्तस्यमहाबाणैर्वसुनासुमहात्मना ॥ निहतः
पन्नगरथःक्षणेनविनिपातितः ॥ ४६ ॥ हत्वातुसंयुगेतस्यरथंबाणशतैश्चितं ॥ गदांतस्यवधार्थायवसुर्जग्राहपाणिना ॥ ४७ ॥ ततःप्र
गृह्यदीप्तांग्रांकालदंडोपमांगदां ॥ तांमूर्ध्निपातयामाससाविन्द्रोवैसुमालिनः ॥ ४८ ॥ सातस्योपरिचोल्काभापतंतीविबभौगदा ॥ इंद्र
प्रमुक्तागर्जंतीगिराविवमहाशनिः ॥ ४९ ॥ तस्यनैवास्थिनशिरोनमांसंदद्दशेतदा ॥ गदयाभस्मतांनीतंनिहतस्यरणाजिरे ॥ ५० ॥
तंदृष्ट्वानिहतंसंख्येराक्षसास्तेसमंततः ॥ व्यद्रवन्सहिताःसर्वेक्रोशमानाःपरस्परं ॥ विद्राव्यमाणावसुनाराक्षसानावतस्थिरे ॥ ५१ ॥ ॥ ५१ ॥
इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० सुमालिवधोनामसप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुमालिनंहतंदृष्ट्वावसुनाभस्मसात्कृतं ॥ स्वसैन्यंविद्रु
तंचापिलक्षयित्वार्दितंसुरैः ॥ १ ॥ ततःसबलवाक्रुद्धोरावणस्यसुतस्तदा ॥ निवर्त्यराक्षसान्सर्वान्मेघनादोव्यवस्थितः ॥ २ ॥

उत्तरकांडे सप्तविंशःसर्गः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुमालिनमिति ॥ १ ॥ २ ॥

तां सेनां देवसेनां ॥ ३ ॥ ४ ॥ आविध्य वेधंप्राप्य विन्नस्तान् ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥ ८ ॥ तेषां देवरक्षसां सदृशं बलवीर्यानुरूपं युद्धमभवत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

सरथेनमहोर्हणकामगेनमहारथः ॥ अभिदुद्रावसेनांतांवनान्यग्निरिवज्वलन् ॥ ३ ॥ ततःप्रविशतस्तस्यविविधायुधधारिणः ॥ विदु
द्रुवुर्दिशःसर्वादर्शनादेवदेवताः ॥ ४ ॥ नबभूवतदाकश्चिद्युयुत्सोरस्यसंमुखे ॥ सर्वानाविध्यविन्नस्तांस्ततःशक्रोब्रवीत्सुरान् ॥ ५ ॥ न
भेतव्यंनगंतव्यंनिवर्तध्वंरणेसुराः ॥ एषगच्छतिपुत्रोमेयुद्धार्थमपराजितः ॥ ६ ॥ ततःशक्रसुतोदेवोजयंतइतिविश्रुतः ॥ रथेनाद्भुत
कल्पेनसंग्रामेसोभ्यवर्तत ॥ ७ ॥ ततस्तेत्रिदशाःसर्वेपरिवार्यशचीसुतं ॥ रावणस्यसुतंयुद्धेसमासाद्यप्रजघ्निरे ॥ ८ ॥ तेषांयुद्धंसमभ
वत्सदृशंदेवरक्षसां ॥ महेंद्रस्यचपुत्रस्यराक्षसेंद्रसुतस्यच ॥ ९ ॥ ततोमातलिपुत्रस्यगोमुखस्यसरावणिः ॥ सारथेःपातयामासशरा
न्कनकभूषणान् ॥ १० ॥ शचीसुतश्चापितथाजयंतस्तस्यसारथिं ॥ तंचापिरावणिःक्रुद्धःसमंतात्पत्यविध्यत ॥ ११ ॥ सहिक्रोधसमा
विष्टोबलीविस्फारितेक्षणः ॥ रावणिःशक्रतनयंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ १२ ॥ ततोनानाप्रहरणांच्छितधारान्सहस्रशः ॥ पातयामाससं
क्रुद्धःसुरसैन्येषुरावणिः ॥ १३ ॥ शतघ्नीमुसलप्रासगदाखड्गपरश्वधान् ॥ महांतिगिरिशृंगाणिपातयामासरावणिः ॥ १४ ॥ ततःप्र
व्यथितालोकाःसंजज्ञेचतमस्ततः ॥ तस्यरावणपुत्रस्यशत्रुसैन्यानिनिघ्नतः ॥ १५ ॥ ततस्तद्दैवतबलंसमंतात्तंशचीसुतं ॥ बहुप्रकार
मस्वस्थमभवच्छरपीडितं ॥ १६ ॥ नाभ्यजानंतचान्योन्यंरक्षोवादेवताथवा ॥ तत्रतत्रविपर्यस्तंसमंतात्परिधावत ॥ १७ ॥ देवादेवा
न्निजघ्नुस्तेराक्षसान्राक्षसास्तथा ॥ संमूढास्तमसाच्छन्नाव्यद्रवन्नपरेतथा ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रव्यथितालोकाभूरादयस्तत्प्रजाश्च ॥ त

मःसंजज्ञे रावणपुत्रमाययेतिशेषः ॥ १५ ॥ तं शचीसुतं हित्वेतिशेषः ॥ १६ ॥ विपर्यस्तं विशीर्णं ॥ परिधावत पर्यधावत ॥ १७ ॥ १८ ॥

तेन जयंतमातामहेनपुलोम्ना ॥ १९ ॥ येनसाशची उत्पादितेतिशेषः ॥ २० ॥ प्रणाशमदर्शनं व्यथिताअतएवाप्रहृष्टाःखिन्नाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विद्रुतं पलायनं ॥२३॥

एतस्मिन्नंतरेवीरःपुलोमानामवीर्यवान्॥ दैत्येंद्रस्तेनसंगृह्यशचीपुत्रोपवाहितः ॥ १९ ॥ संगृह्यतंतुदौहित्रंप्रविष्टःसागरंतदा॥ आ
यकःसहितस्यासीत्पुलोमायेनसाशची ॥ २० ॥ ज्ञात्वाप्रणाशंतुतदाजयंतस्यार्थदेवताः ॥ अप्रहृष्टास्ततःसर्वाव्यथिताःसंप्रदुद्रुवुः
॥ २१ ॥ रावणिस्त्वथसंक्रुद्धोबलैःपरिवृतःस्वकैः॥ अभ्यधावतदेवांस्तान्मुमोचचमहास्वनं॥२२॥ दृष्ट्वाप्रणाशंपुत्रस्यदैवतेपुचवि
द्रुतं॥ मातलिंचाहदेवेशोरथःसमुपनीयतां॥ २३॥ सतुदिव्योमहाभीमःसज्जएवमहारथः॥ उपस्थितोमातलिनावाह्यमानोमहाज
वः॥ २४॥ ततोमेघारथेतस्मिंस्तडित्वंतोमहाबलाः॥ अग्रतोवायुचपलानेदुःपरमनिःस्वनाः॥ २५॥ नानावाद्यानिवाद्यंतगंधर्वाश्च
समाहिताः॥ ननृतुश्चाप्सरःसंघानिर्यांतेत्रिदशेश्वरे॥ २६॥ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांसमरुद्गणैः॥ वृतोनानाप्रहरणैर्निर्ययौत्रिद
शाधिपः॥ २७॥ निर्गच्छतस्तुशक्रस्यपरुषःपवनोववौ॥भास्करोनिष्प्रभश्चैवमहोल्काश्चप्रपेदिरे॥ २८॥ एतस्मिन्नंतरेशूरोदशग्री
वःप्रतापवान्॥ आरुरोहरथंदिव्यंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥ २९॥ पन्नगैःसुमहाकायैर्वेष्टितंलोमहर्षणैः॥ एषांनिश्वासवातेनप्रदीप्तमि
वसंयुगे॥ ३०॥ दैत्यैर्निशाचरैश्चैवसरथःपरिवारितः॥ समराभिमुखोदिव्योमहेंद्रंसोभ्यवर्तत॥ ३१॥ पुत्रंतंवारयित्वातुस्वयमेव
व्यवस्थितः॥ सोपियुद्धाद्विनिष्क्रम्यरावणिःसमुपाविशत्॥ ३२॥ ततोयुद्धंप्रवृत्तंतुसुराणांराक्षसैःसह॥शस्त्राणिवर्षतांतेषांमेघाना
मिवसंयुगे॥ ३३॥

॥ २४ ॥ ततइंद्रस्यतद्रथारोहणानंतरं ॥ वायुचपलावायुप्रवर्तिताः ॥ २५ ॥ वाद्यंत अवाद्यंत॥ समाहिताः गगनेप्रवृत्ताः ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ युद्धात् युद्धस्थानात् ॥ समुपाविशत्तूष्णीमास्त ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

कुंभकर्णस्त्विति॥ अस्यजागरितस्य युद्धादिप्रसंगेऽनेकदिनमपिजागरणमित्यतोज्ञायते ॥ नानाप्रहरणोद्यतः उद्यतनानाप्रहरणः केनाभ्यपद्यत केनयुद्धंकृतवानितिनाज्ञायता
पितु प्राप्तेनसर्वेणाप्ययुध्यतेत्यर्थः ॥३४॥ अपिचप्रहरणनियमोपिनास्तीत्याह ॥ दंतैरिति ॥३५॥ प्रयुद्धः कृतप्रकृष्टयुद्धः ॥३६॥ समरुद्गणैर्देवैरितिशेषः ॥ ३७ ॥ कृत्ता

कुंभकर्णस्तुदुष्टात्मानानाप्रहरणोद्यतः॥ नाज्ञायततदाराजन्युद्धंकेनाभ्यपद्यत॥ ३४॥ दंतैःपादैर्भुजैर्हस्तैःशक्तितोमरमुद्गरैः॥ येनते
नैवसंक्रुद्धस्ताडयामासदेवताः॥ ३५॥ सतुरुद्रैर्महाघोरैःसंगम्याथनिशाचरः॥ प्रयुद्धस्तैश्चसंग्रामेक्षतःशस्त्रैर्निरंतरं॥ ३६॥ ततस्त
द्राक्षसंसैन्यंप्रयुद्धंसमरुद्गणैः॥ रणेविद्रावितंसर्वंनानाप्रहरणैस्तदा॥३७॥ केचिद्विनिहताःकृत्ताश्चेष्टंतिस्ममहीतले॥ वाहनेष्ववस
क्ताश्चस्थिताएवापरेरणे॥ ३८॥ रथान्नागान्खरानुष्ट्रान्पन्नगांस्तुरगांस्तथा॥ शिशुमारान्वराहांश्चपिशाचवदनानपि॥ ३९॥ तान्स
मालिंग्यबाहुभ्यांविष्टब्धाःकेचिदुत्थिताः॥ देवैस्तुशस्त्रसंभिन्नामम्रिरेचनिशाचराः॥ ४० ॥ चित्रकर्मइवाभातिसर्वेषांरणसंप्लवः॥
निहतानांप्रसुप्तानांराक्षसानांमहीतले ॥ ४१ ॥ शोणितोदकनिष्पंदाकाकगृध्रसमाकुला ॥ प्रवृत्तासंयुगमुखेशस्त्रग्राहवतीनदी
॥ ४२ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धोदशग्रीवःप्रतापवान्॥ निरीक्ष्यतुबलंसर्वंदैवतैर्विनिपातितं॥ ४३॥ सतंप्रतिविगाह्याशुप्रवृद्धंसैन्यसाग
रं॥ त्रिदशान्समरेनिघ्नन्शक्रमेवाभ्यवर्तत॥ ४४॥ ततःशक्रोमहच्चापंविस्फार्यसुमहास्वनं॥ यस्यविस्फारनिर्घोषैःस्तनतिस्मदिशो
दश॥ ४५॥ तद्विकृष्यमहच्चापमिंद्रोरावणमूर्धनि॥ पातयामाससशरान्पावकादित्यवर्चसः॥ ४६॥ तथैवचमहाबाहुर्दशग्रीवोनि
शाचरः॥ शक्रंकार्मुकविभ्रष्टैःशरवर्षैरवाकिरत्॥ ४७॥

श्छिन्नाः केचिन्मोहाद्वाहनेभ्योनिपतितदेहाअपि वाहनेष्ववसक्ताएवस्थि
ताइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तदेवाह रथानिति ॥ ३९ ॥ रथादीन्बाहुभ्यांसमालिंग्य विष्टब्धाःकेचिदुत्थिताः मूर्च्छिताः कालेनगतमूर्च्छाउत्थिताः ॥ मम्रिरे मृताः ॥ ४० ॥ चि
त्रकर्मइवेत्यसंधिरार्षः ॥ यथासिद्धमायानिर्मितंचित्रकर्म आश्चर्यकरं तथैवतेषांरणसंप्लवोरणसंमर्दआभातिस्म ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सर्वहितमसावृतं उभयशरवर्षकृतसर्वदिक्कृछादनेनेतिभावः ॥ ४८ ॥ इतिरामा०रा०वा०उ०अष्टाविंशःसर्गः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ देवाश्चराक्षसाश्चदेवराक्षसाः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परसैन्यस्यांतोयावत् तावन्मां मध्येन परसेनामध्यमार्गेण नयस्व ॥ ४ ॥ ५ ॥ अथोपरि सर्वेषामुपरिष्टादित्यर्थः ॥ ६ ॥ अथदेव

प्रयुध्यतोरथतयोर्बाणवर्षैःसमंततः॥नाज्ञायततदाकिंचित्सर्वंहितमसावृतं॥४८॥इ०श्री०वा०उ०अष्टाविंशः॥२८॥७॥ ॥७॥
ततस्तमसिसंजातेसर्वेतेदेवराक्षसाः॥ अयुध्यंतबलोन्मत्ताःसूदयंतःपरस्परं॥ १ ॥इंद्रश्चरावणश्चैवरावणिश्चमहाबलः॥ तस्मिंस्त
मोजालवृतेमोहमीयुर्नतेत्रयः॥ २॥ सतुदृष्ट्वाबलंसर्वंरावणोनिहतंक्षणात्॥ क्रोधमभ्यगमत्तीव्रंमहानादंचमुक्तवान्॥ ३ ॥ क्रोधा
त्सूतंचदुर्धर्षःस्यंदनस्थमुवाचह॥परसैन्यस्यमध्येनयावदंतोनयस्वमां॥४॥ अद्यैवत्रिदशान्सर्वान्विक्रमैःसमरेस्वयं॥ नानाशस्त्रम
हासारैर्नयामियमसादनं॥ ५॥ अहमिंद्रंवधिष्यामिधनदंवरुणंयमं॥ त्रिदशान्विनिहत्याशुस्वयंस्थास्याम्यथोपरि॥ ६ ॥ विषादो
नैवकर्तव्यःशीघ्रंवाहयमेरथं॥ द्विःखलुत्वांब्रवीम्यद्ययावदंतंनयस्वमां॥ ७॥ अयंसनंदनोद्देशोयत्रवर्तामहेवयं॥ नयमामद्यतत्रत्व
मुदयोयत्रपर्वतः॥ ८॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वातुरगान्समनोजवान्॥ आदिदेशाथशत्रूणांमध्येनैवचसारथिः॥ ९ ॥तस्यतंनिश्चयंज्ञा
त्वाशक्रोदेवेश्वरस्तदा॥ रथस्थःसमरस्थस्तान्देवान्वाक्यमथाब्रवीत्॥ १० ॥ सुराःशृणुतमद्वाक्यंयत्तावन्ममरोचते ॥ जीवन्नेवदश ॥५३॥
ग्रीवःसाधुरक्षोनिगृह्यतां॥ ११ ॥एषत्यतिबलःसैन्येरथेनपवनौजसा॥ गमिष्यतिप्रवृद्धोर्मिःसमुद्रइवपर्वणि॥ १२॥ नत्येषहंतुंश
क्योद्यवरदानात्सुनिर्भयः॥ तद्गृहीष्यामहेरक्षोयत्तावतसंयुगे॥ १३॥ सेनामध्यप्रवेशे कथंभविष्यतीतिविषण्णंसारथिंपुनरप्या

ह ॥ द्विःखल्विति ॥ द्विर्द्विवारंब्रवीमि तत्कथंननयसीतिशेषः ॥ ७ ॥ अपरिमितदेवसेनायाअंतस्यदुर्ज्ञेयत्वादाह अयमिति ॥ नंदनमारभ्योदयपर्वतांतंसेनातिष्ठती
तिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

यथाबलौ बलिदैत्ये निरुद्धे कृतनिरोधेसति मयात्रैलोक्यंभुज्यते ॥ एवमस्यपापस्यनिरोधस्त्रैलोक्यरक्षार्थं ममकर्तव्यत्वेनरोचतेइत्यब्रवीदितिपूर्वेणसंबंधः ॥ १४ ॥ ततो
न्यंदेशं रावणावस्थितदेशादन्यंदेशं ॥ रावणंसंत्यज्येति ॥ वज्रपातादिनाप्रहर्तुमशक्यत्वात्पुरःस्थितिर्निश्चयोजनेत्याशयेनतंत्यक्त्वा ॥ १५॥ उत्तरेणप्रविवेश देवसेनामितिशे

यथाबलौनिरुद्धेचत्रैलोक्यंभुज्यतेमया॥ एवमेतस्यपापस्यनिरोधोममरोचते ॥ १४॥ ततोन्यंदेशमास्थायशक्रःसंत्यज्यरावणं॥
अयुध्यतमहाराजराक्षसांस्त्रासयन्रणे॥ १५॥ उत्तरेणदशग्रीवःप्रविवेशानिवर्तकः॥ दक्षिणेनैतुपार्श्वेनप्रविवेशशतक्रतुः॥ १६॥
ततःसयोजनशतंप्रविष्टोराक्षसाधिपः ॥ देवतानांबलंसर्वंशरवर्षैरवाकिरत्॥ १७॥ ततःशक्रोनिरीक्ष्याथप्रनष्टंतुस्वकंबलं॥ न्यवर्त
यदसंभ्रांतःसमावृत्यदशाननं॥ १८॥एतस्मिन्नंतरेनादोमुक्तोदानवराक्षसैः॥ हाहतास्मइतिग्रस्तंदृष्ट्वाशक्रेणरावणं॥ १९॥ततो
रथंसमास्थायरावणिःक्रोधमूर्छितः॥ तत्सैन्यमतिसंक्रुद्धःप्रविवेशसुदारुणं॥ २०॥ तांप्रविश्यमहामायांप्राप्तांपशुपतेःपुरा॥ प्रवि
वेशसुसंरब्धस्तत्सैन्यंसमभिद्रवत्॥ २१॥ ससर्वादेवतास्त्यक्त्वाशक्रमेवाभ्यधावत॥ महेंद्रश्चमहातेजानापश्यच्चसुतंरिपोः॥ २२॥
विमुक्तकवचस्तत्रवध्यमानोपिरावणिः॥ त्रिदशैःसुमहावीर्यैर्ननचकारचकिंचन॥ २३॥ समातलिंसमायांतंताडयित्वाशरोत्तमैः॥
महेंद्रंबाणवर्षेणभूयएवाभ्यवाकिरत् ॥ २४ ॥ ततस्त्यक्त्वारथंशक्रोविससर्जचसारथिं ॥ ऐरावतंसमारुह्यमृगयामासरावणिं ॥
॥ २५॥ सतत्रमायाबलवान्नदृश्योंथांतरिक्षगः॥ इंद्रंमायापरिक्षिप्तंकृत्वासप्राद्रवच्छरैः॥ २६॥ सतंयदापरिश्रांतमिंद्रंजज्ञेथरावणिः॥ तदैनंमाययाबध्वास्वसैन्यमभितोनयत्॥ २७॥ षः ॥ अनिवर्तकः अनिवर्तितुं ॥ १६ ॥ १७ ॥ दशाननंन्यवर्तयदित्यत्रहेतुरसंभ्रां
तः समावृत्येतिभावः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्सैन्यं देवसैन्यं ॥ २० ॥ पुरःस्थित्यादेवसेनाजयस्याशक्यत्वान्मायांश्रयते तामिति ॥ समभिद्रवत् समभ्यद्रावयदित्यर्थः ॥२१॥
॥ २२ ॥ किंचन किमपिभयमित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ स्वसैन्यमभितोनयत् स्वसैन्यपार्श्वमनयदित्यर्थः ॥ २७ ॥

महेंद्रं तेनबलान्नीयमानंदृष्ट्वा विद्यावानपि असुरमायासंहारविद्यावानपिइंद्रः येनरावणिनामाययानीयते सनदृश्यते एतत्किंत्वितिचुक्रुशुः ॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ युद्धेदर्शनस्थइति अदर्शनस्थइतिछेदः ॥ अंतर्हितएवाब्रवीदित्यर्थः ॥ दर्शनेमहेंद्रनाशभियेतिभावः ॥ ३२ ॥ हेतात आगच्छ गच्छामः स्वपुरमितिशेषः ॥ रणकर्मनि

तंतुदृष्ट्वाबलात्तेननीयमानंमहारणात् ॥ महेंद्रममराःसर्वेकिंनुस्यादित्यचिंतयन् ॥ २८ ॥ दृश्यतेनसमायावीशक्रजित्समितिंजयः ॥ विद्यावानपियेनेंद्रोमायया ऽपहृतोबलात् ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नंतरेक्रुद्धाःसर्वेसुरगणास्तदा ॥ रावणंविमुखीकृत्यशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३० ॥ रावणस्तुसमासाद्यआदित्यांश्चवसूंस्तदा ॥ नशशाकससंग्रामेयोद्धुंशत्रुभिरर्दितः ॥ ३१ ॥ सतंदृष्ट्वापरिम्लानंप्रहारैर्जर्जरीकृतं ॥ रावणिःपितरंयुद्धेदर्शनस्थोब्रवीदिदं ॥ ३२ ॥ आगच्छतातगच्छामोरणकर्मनिवर्तनां ॥ जितंनोविदितंतेऽस्तुस्वस्थोभवगतज्वरः ॥ ३३ ॥ अयंहिसुरसैन्यस्यत्रैलोक्यस्यचयःप्रभुः ॥ सगृहीतोदेवबलाद्भग्नदर्पाःसुराःकृताः ॥ ३४ ॥ यथेष्टंभुंक्ष्वलोकांस्त्रीन्निर्गृह्यारातिमोजसा ॥ वृथाकिंतेश्रमेणेहयुद्धमद्यतुनिष्फलं ॥ ३५ ॥ ततस्तेदेवतगणानिवृत्तारणकर्मणः ॥ तच्छ्रुत्वारावणेर्वाक्यंशक्रहीनाःसुरागताः ॥ ३६ ॥ अथसरणविगतउत्तमौजास्त्रिदशरिपुःप्रथितोनिशाचरेंद्रः ॥ स्वसुतवचनमादृतःप्रियंतत्समनुनिशम्यजगादचैवसूनुं ॥ ३७ ॥ अतिबलसदृशैःपराक्रमैस्त्वंममकुलवंशविवर्धनःप्रभो ॥ यदयमतुलबलस्त्वयाद्यवैत्रिदशपतिस्त्रिदशाश्चनिर्जिताः ॥ ३८ ॥ नयरथमधिरोप्यवासवंनगरमितोव्रजसेनयावृतस्त्वं ॥ अहमपितवपृष्ठतोद्रुतंसहसचिवैरनुयामिहृष्टवत् ॥ ३९ ॥ अथसबलवृतःसवाहनस्त्रिदशपतिंपरिगृह्यरावणिः ॥ स्वभवनमधिगम्यवीर्यवान्कृतसमरान्विससर्जराक्षसान् ॥ ४० ॥ वर्ततां निवृत्तमस्तु समा

प्तमस्त्वित्यर्थः ॥ कुतोनिवृत्तिस्तत्राह ॥ नोस्माकंजितं जयःसंवृत्तः भावेनिष्ठा ॥ सजयस्तेविदितोस्तु ॥ ३३ ॥ कथंजयस्तत्राह ॥ अयंहीति ॥ देवबलाद्देवसेनायाः ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ रणविगतः विगतरणः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ राक्षसान्विससर्जस्व स्वभवनंप्रतीतिशेषः ॥ ४० ॥

इतिरामाभिरामे०रा०वा०उ०एकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथब्रह्मणेंद्रमोचनमिंद्राश्वासनंच ॥ जितेइति ॥ १ ॥ २ ॥ अहोस्येतिसंधिरार्षः ॥ तवतुल्यः एषदितिशेषः ॥ ३ ॥ त्रीन्लोकान्जेष्यामीतियाप्रतिज्ञाकृता सासफलाजाता ॥ ४ ॥५॥ ६ ॥ तन्मुच्यतां त्रिदशानांवशेस्थापितत्वात्तावतएवार्थस्यत्वत्साध्यत्वात्इतिभावः ॥ अस्यमोक्षणार्थाय अन्यदप्यभीष्टंदिवौकसःकिंप्रयच्छंतु तद्वदेतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सर्वामरत्वं सर्वतोनिमित्तात्सर्वस्मिन्नपिकाले मरणराहित्यं मत्सृ

इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०एकोनत्रिंशःसर्गः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जितेमहेंद्रेऽतिबलेरावणस्यसुतेनवै ॥ प्रजापतिंपुरस्कृत्ययुर्लोकांसुरास्तदा ॥ १ ॥ तत्ररावणमासाद्यपुत्रभ्रातृभिरावृतं ॥ अब्रवीद्भगनेतिष्ठन्सामपूर्वंप्रजापतिः ॥ २ ॥ वत्सरावणतुष्टोस्मिपुत्रस्यतवसंयुगे ॥ अहोस्यविक्रमौदार्यंतवतुल्योधिकोपिवा ॥ ३ ॥ जितंहिभवतासर्वंत्रैलोक्यंस्वेनतेजसा ॥ कृताप्रतिज्ञासफलाप्रीतोस्मिससुतस्यते ॥ ४ ॥ अयंचपुत्रोतिबलस्तवरावणवीर्यवान् ॥ जगतींद्रजिदित्येवपरिख्यातोभविष्यति ॥ ५ ॥ बलवान्दुर्जयश्चैवभविष्यत्येवराक्षसः ॥ यंसमाश्रित्यतेराजन्स्थापितास्त्रिदशावशे ॥ ६ ॥ तन्मुच्यतांमहाबाहोमहेंद्रःपाकशासनः ॥ किंचास्यमोक्षणार्थायप्रयच्छंतुदिवौकसः ॥ ७ ॥ अथाब्रवीन्महातेजाइंद्रजित्समितिंजयः ॥ अमरत्वमहंदेवद्वणेयद्येषमुच्यते ॥ ८ ॥ ततोब्रवीन्महातेजामेघनादंप्रजापतिः ॥ नास्तिसर्वामरत्वंहिकस्यचित्प्राणिनोभुवि ॥ ९ ॥ पक्षिणश्चतुष्पदोवाभूतानांवामहौजसां ॥ श्रुत्वापितामहेनोक्तमिंद्रजित्प्रभुणाव्ययं ॥ १० ॥ अथाब्रवीत्सतत्रस्थंमेघनादोमहाबलः ॥ श्रूयतांवाभवेत्सिद्धिःशतक्रतुविमोक्षणे ॥ ॥ ११ ॥

ष्टप्राणिनांनास्ति ॥ ९ ॥ तान्प्राणिनआह ॥ पक्षिणइति ॥ महौजसोभूताद्विपादाः ॥ १० ॥ श्रूयतांवेति ॥ वा अथवा सर्वामरत्वासंभवे शतक्रतुविमोक्षणे तद्रूपान्निमित्ताद्यामेसिद्धिःकांक्षिता साश्रूयतां ॥ ११ ॥

तदेवाह ॥ ममेष्टमिति॥ तदामेस्याद्विनाशनंनान्यदेत्येवंरूपंममेष्टमित्यग्रिमेणसंबंधः ॥ नित्यशोनियमेन मंत्रैः तत्पूर्वकंहव्यैः पावकंसंपूज्य शत्रुनिर्जयकांक्षिणः संग्राममवत र्तुंप्रवेष्टुंवांच्छतोममाश्वयुक्तोरथोविभावसोस्तत्कालमुत्तिष्ठेत् तत्स्थस्यतद्रथेतिष्ठतोममामरताचस्यादेव एषमेनिश्चितोवरः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्मिन्सांग्रामिकयागेऽपेक्षितं यज्ञप्यहोमं समाहारद्वंद्वस्तस्मिन्समाप्ते यदियुध्येयं युद्धंकुर्यां तदामेविनाशनंस्यादितिममेष्टमित्यन्वयः ॥१४॥ लोकविलक्षणक्रिययायंमेवरलाभइत्याह ॥ सर्वोहीति ॥

ममेष्टंनित्यशोहव्यैर्मंत्रैःसंपूज्यपावकं॥ संग्राममवतर्तुंचशत्रुनिर्जयकांक्षिणः॥ १२॥ अश्वयुक्तोरथोमह्यमुत्तिष्ठेत्तुविभावसोः॥ तत्स्थस्यामरतास्यान्मेएषमेनिश्चितोवरः॥ १३॥ तस्मिन्यज्ञसमाप्तेचजप्यहोमेविभावसौ॥ युध्येयंदेवसंग्रामेतदामेस्याद्विनाश नं॥ १४॥ सर्वोहितपसादेववृणोत्यमरतांपुमान्॥ विक्रमेणमयात्वेतदमरत्वंप्रवर्तितं॥ १५॥ एवमस्त्वितितंचाहवाक्यंदेवःपितामहः॥ मुक्तश्चेंद्रजिताशक्रोगताश्चत्रिदिवंसुराः॥ १६॥ एतस्मिन्नंतरेरामदीनोभ्रष्टामरद्युतिः॥ इंद्रश्चितापरीतात्माध्याननत्परतांगतः॥ १७॥ तंतुदृष्ट्वातथाभूतंप्राहदेवःपितामहः॥ शतक्रतोकिमुपुराकरोतिस्मसुदुष्कृतं॥ १८॥ अमरेंद्रमयाबुद्ध्याप्रजाःसृष्टास्तथाप्रभो॥ एकवर्णाःसमाभाषाएकरूपाश्चसर्वशः॥ १९॥ तासांनास्तिविशेषोहिदर्शनेलक्षणेपिवा॥ ततोहमेकाग्रमनास्ताःप्रजाः समचिंतयं॥ २०॥ सोहंतासांविशेषार्थंस्त्रियमेकांविनिर्ममे॥ यद्यत्प्रजानांप्रत्यंगंविशिष्टंतत्तदुद्धृतं॥ २१॥ ततोमयारूपगुणैरहल्यास्त्रीविनिर्मिता॥ हलंनामेहवैरूप्यंहल्यंतत्प्रभवंभवेत्॥ २२॥ यस्यानविद्यतेहल्यंतेनाहल्येतिविश्रुता॥ अहल्येत्येवचमयातस्या नामप्रकीर्तितं॥ २३॥

॥ ५५ ॥

॥१५॥१६॥ भ्रष्टाअमराणांद्युतिर्यस्यसः ॥१७॥ हेशतक्रतो एवमिदानींशोचन्नितिशेषः ॥ तादृशोभवान्पुरासुदुष्कृतं किमुकरोतिस्म कस्मात्कृतवानसि ॥१८॥ ननुकिंमयाकृतंतत्राह ॥ अमरेंद्रेति ॥ वर्णोदेहकांतिः एकविधदेहकांतयः समाभाषाः समवचनाः॥ एकरूपाः समानवयोवस्थाः ॥ १९॥ दर्शने रूपलक्षणे वर्णादौ ॥२०॥ तासांविशेषार्थं किंचित्किंचिदंगवैकल्यप्रयुक्तपरस्परवैलक्षण्यसिध्यर्थं ॥२१॥ तत्प्रभवं वैरूप्यप्रभवं हल्यं निंद्यत्वं ॥२२॥२३॥

कस्यैषाभविष्यति भार्येतिशेषः ॥२४॥ स्थानाधिकतया देवाधिपतित्वरूपाधिकस्थानप्राप्त्याहेतुना विनापिमदनुमतिं ममैषापत्नीतिजानीषे ॥२५॥ निर्यातिता पुनःप्रत्यर्पिता ॥२६॥ स्थैर्यं जितेंद्रियत्वंतपोविषयांसिद्धिंच ज्ञात्वा स्पर्शिता भार्यात्वेनदत्ता ॥ २७ ॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥ दशाभागोवस्थाभेदऐश्वर्यरूपस्तस्य विपर्ययं बंधनरूपां

निर्मितायांचदेवेंद्रतस्यांनार्योसुरर्षभ॥ भविष्यतीतिकस्यैषाममचिंततनोभवत्॥ २४॥ त्वंतुशक्रतदानारींजानीषेमनसाप्रभो॥ स्थानाधिकतयापत्नीममैषेतिपुरंदर॥ २५॥ सामयान्यासभूतातुगौतमस्यमहात्मनः॥ न्यस्तावह्वृनिवर्षाणितेननिर्यातिताचह॥ ॥ २६॥ ततस्तस्यपरिज्ञायमहास्थैर्यंमहामुनेः॥ ज्ञात्वातपसिसिद्धिंचपत्न्यर्थंस्पर्शितातदा॥ २७॥ सतयासहधर्मात्मारमतेस्ममहामुनिः॥ आसन्निराशादेवास्तुगौतमेदत्तयातया॥ २८॥ त्वंक्रुद्धस्त्विहकामात्मागत्वातस्याश्रमंमुनेः॥ दृष्टवांश्चतदातांस्त्रींदीप्तामग्निशिखामिव॥ २९॥सात्वयाधर्षिताशक्रकामार्तेनसमन्युना॥दृष्टस्त्वंचतदातेनआश्रमेपरमर्षिणा॥३०॥ततःक्रुद्धेनतेनासिशप्तःपरमतेजसा॥ गतोसियेनदेवेंद्रदशाभागविपर्ययं॥३१॥ यस्मान्मेधर्षितापत्नीत्वयावासवनिर्भयात्॥ तस्मात्त्वंसमरेशक्रशत्रुहस्तं गमिष्यसि॥ ३२॥ अयंतुभावोदुर्बुद्धेयस्त्वयेहप्रवर्तितः॥ मानुषेष्वपिलोकेषुभविष्यतिनसंशयः॥ ३३॥ तत्रार्धंतस्ययःकर्तात्वय्यर्धंनिपतिष्यति॥ नचतेस्थावरंस्थानंभविष्यतिनसंशयः॥ ३४॥ यश्चयश्चसुरेंद्रःस्यात्ध्रुवःसनभविष्यति॥ एषशापोमयामुक्तइत्यसौत्वांतदाब्रवीत्॥ ३५॥ तांतुभार्यांसुनिर्भर्त्स्यसोब्रवीत्सुमहातपाः॥ दुर्विनीतेविनिध्वंसममाश्रमसमीपतः॥ ३६॥ रूपयौवनसंपन्नायस्मात्त्वमनवस्थिता॥ तस्माद्रूपवतीलोकेनत्वमेकाभविष्यति॥३७॥

विपरीतावस्थां ॥३१॥३२॥ अयंतुभावः जारभावइत्यर्थः ॥ मानुषेष्वपि शास्त्राधिकारिष्वपि भविष्यतिराज्ञस्तवदोषादित्यर्थः ॥३३॥ तत्रार्धमिति योजारभावेनपापस्यकर्ता तत्रपुरुषेपापस्यार्धंनिपतिष्यति ॥ त्वय्यर्धंस्थावरंस्थिरं ॥३४॥ नकेवलंतवैवास्थिरत्वमपितुयश्चेत्यादि ॥ सोपिध्रुवःस्थिरोनभविष्यति मध्येमध्येभ्रंशादितिभावः ॥३५॥ विनिध्वंस ध्वस्तसौरूप्याभव ॥ ३६॥ यस्मात्त्वमनवस्थिता तस्मादेतावत्कालंत्वमेकैकरूपवतीतियस्थितंतन्नभविष्यति ॥ ३७ ॥

किंतुतावकंसुंदरंरूपं सर्वाःप्रजागमिष्यति ॥ यद्यस्मादेकमेकस्थंतद्रूपमाश्रित्यायंविभ्रमः कायविकारउपस्थितःप्रवृत्तइंद्रस्येतिशेषः ॥३८॥३९॥४०॥४१॥ ब्राह्मणार्थेविश्वामित्रार्थे॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥ नान्येन नान्येनहेतुनेत्यर्थः ॥४७॥४८॥ आर्यकेण पुलोम्ना॥ यज्ञमिष्ट्वेति देवानांनयज्ञेष्वधिकारइतिजैमिन्युक्तंतुप्रमादादितिनि

रूपंचतेप्रजाःसर्वागमिष्यतिनसंशयः ॥ यत्तदेकंसमाश्रित्यविभ्रमोयमुपस्थितः ॥ ३८ ॥ तदाप्रभृतिभूयिष्ठंप्रजारूपसमन्विता ॥
सातंप्रसादयामासमहर्षिंगौतमंतदा ॥ ३९ ॥ अज्ञानाद्दर्षितांविप्रत्वद्रूपेणदिवौकसा ॥ नकामकाराद्विप्रर्षेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥४० ॥
अहल्यायात्वेवमुक्तःप्रत्युवाचसगौतमः ॥ उत्पत्स्यतिमहातेजाइक्ष्वाकूणांमहारथः ॥ ४१ ॥ रामोनामश्रुतोलोकेवनंचाप्युपयास्यति ॥ ब्राह्मणार्थेमहाबाहुर्विष्णुर्मानुषविग्रहः ॥ ४२ ॥ तंद्रक्ष्यसियदाभद्रेततःपूताभविष्यसि ॥ सहिपावयितुंशक्तस्त्वयायदुष्कृतंकृतं
॥ ४३ ॥ तस्यातिथ्यंचकृत्वावैमत्समीपंगमिष्यसि ॥ वत्स्यसित्वंमयासार्धंतदाहिवरवर्णिनि ॥ ४४ ॥ एवमुक्कासविप्रर्षिराजगाम
स्वमाश्रमं ॥ तपश्चचारसुमहत्सापत्नीब्रह्मवादिनः ॥ ४५ ॥ शापोत्सर्गाद्दितस्येदंमुनेःसर्वमुपस्थितं ॥ तत्स्मरत्वंमहाबाहोदुष्कृतंयत्त्वयाकृतं ॥ ४६ ॥ तेनत्वंग्रहणंशत्रोर्यातोनान्येनवासव ॥ शीघ्रंवैयजयज्ञंत्वंवैष्णवंसुसमाहितः ॥ ४७ ॥ पावितस्तेनयज्ञेनयास्यसेत्रिदिवंततः ॥ पुत्रश्चतवदेवेंद्रनविनष्टोमहारणे ॥ ४८ ॥ नीतःसन्निहितश्चैवआर्यकेणमहोदधौ ॥ एतच्छ्रुत्वामहेंद्रस्तुयज्ञमिष्ट्वाचवैष्णवं ॥ ४९ ॥ पुनस्त्रिदिवमाक्रामदन्वशासच्चदेवराट् ॥ एतदिंद्रजितोनामबलंयत्कीर्तितंमया ॥ ५० ॥ निर्जितस्तेनदेवेंद्रःप्राणिनोन्येतु किंपुनः ॥ आश्चर्यमितिरामश्चलक्ष्मणश्चाब्रवीत्तदा ॥ ५१ ॥ अगस्त्यवचनंश्रुत्वावानराराक्षसास्तदा ॥ विभीषणस्तुरामस्यपार्श्वस्थो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ आश्चर्यंस्मारितोस्म्यद्ययत्तद्दृष्टंपुरातनं ॥ अगस्त्यंत्वब्रवीद्रामःसत्यमेतच्छ्रुतंचमे ॥ ५३ ॥ रूपितंप्राक् ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ आश्चर्यं स्मारितोस्मीति ॥ यद्यदगस्त्येनोक्तं तत्सर्वंमयादृष्टमिति सत्यमेवागस्त्येनोक्तमितिरामंप्रति विभीषणेनोक्तं श्रुतंचमेविभीषणमुखादितिशेषः ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ इतिरामाभि० वा० उ० त्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरावणपराजयकथनं ॥ ततइति ॥ विस्मयाद्भगवत्प्रसादवैश्रवणजविस्मयादिव ॥ १ ॥ लोकाःमनुष्यलोकप्राणिनः शून्याः शूरत्वगुणशून्याः ॥ २ ॥ तदेवाह ॥ राजेति ॥ राजाक्षत्रियः राजमात्रः अक्षत्रियःकेवलप्रभुः ॥ ३ ॥ उताहो अथवा विद्यमानाएवहतवीर्यावीर्यरहिताः वीर्यवत्त्वेपि वरास्त्रैर्दिव्यास्त्रैर्बर्हिष्कृतायद्वहवोनृपानिर्जिताइतिवदसीतिशेषः ॥४॥ प्रहसन्केनापिक्षत्रियेण दुरात्मनः कथंपराभ

एवंरामसमुद्भूतोरावणोलोककंटकः ॥ सपुत्रोयेनसंग्रामेजितःशक्रःसुरेश्वरः ॥ ५४ ॥ इत्यार्षे० वा० उ० त्रिंशःसर्गः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥
ततोरामोमहातेजाविस्मयात्पुनरेवहि ॥ उवाचप्रणतोवाक्यमगस्त्यमृषिसत्तमं ॥ १ ॥ भगवन्राक्षसःक्रूरोयदाप्रभृतिमेदिनीं ॥ पर्यटल्किंतदालोकाःशून्याआसन्द्विजोत्तम ॥ २ ॥ राजावाराजमात्रोवाकिंतदानात्रकश्चन ॥ धर्षणंयत्रनप्राप्तोरावणोराक्षसेश्वरः ॥ ३ ॥
उताहोहतवीर्यास्तेबभूवुःपृथिवीक्षितः ॥ बर्हिष्कृतावरास्त्रैश्चबहवोनिर्जितानृपाः ॥ ४ ॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाअगस्त्योभगवान्मुनिः ॥
उवाचरामंप्रहसन्पितामहइवेश्वरं ॥ ५ ॥ इत्येवंबाधमानस्तुपार्थिवान्पार्थिवर्षभ ॥ चचाररावणोरामपृथिवींपृथिवीपते ॥ ६ ॥ ततोमाहिष्मतींनामपुरींस्वर्गपुरीप्रभां ॥ संप्राप्तोयत्रसान्निध्यंसदासीद्वसुरेतसः ॥ ७ ॥ तुल्यआसीन्नृपस्तस्यप्रभावाद्वसुरेतसः ॥ अर्जुनोनामयत्राग्निःशरकुंडेशयःसदा ॥ ८ ॥ तमेवदिवसंसोथहैहयाधिपतिर्बली ॥ अर्जुनोनर्मदांरंतुंगतःस्त्रीभिःसहेश्वरः ॥ ९ ॥ तमेवदिवसं
सोथरावणस्तत्रआगतः ॥ रावणोराक्षसेंद्रस्तुतस्यामात्यानपृच्छत ॥ १० ॥ बोनजातइतिभगवतोरामस्यामर्षंदृष्ट्वाऽगस्त्यहासः पितामह

श्चतुर्मुखोब्रह्मा ईश्वरं अग्निप्रधानंशौर्यादिक्षत्रगुणंरुद्रं ॥५॥ ६ ॥ स्वर्गपुरीअमरावती ॥ वसुरेतसःसदासान्निध्यमग्नेर्नित्यसन्निधानमित्यर्थः ॥ ७ ॥ तस्याग्नेःप्रभावात्प्रसादाद्वसुरेतसोग्नेस्तुल्यआसीत् ॥ यत्रार्जुनराज्यवेलायामग्निःशरकुंडेशयः शरास्तृतकुंडेवसति ॥ शत्रूणामभिचारार्थंशरपरिस्तृतकुंडे नित्यंसन्निहितोवर्ततइत्यर्थः ॥ ८ ॥ तमेवदिवसं यस्मिन्दिनेरावणोगतस्तस्मिन्नेवदिवसे नर्मदांरंतुं नर्मदायांक्रीडितुं ईश्वरोराजा ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ राक्षसपतिंप्रति महीपतेरसान्निध्यंअब्रुवन् पौराणांमुखादितिशेषः ॥ १३ ॥ अपसृत्य पुरादितिशेषः ॥ अभ्रं महामेघमिवाविष्टं आकाशसंबद्धंतेना
त्युच्चत्वं ॥ मेदिनीमुद्भांतमिव उद्विग्नोद्गतमिव ॥ १४ ॥ सहस्रशिखरोपेतं अनेकशृंगयुतं ॥ १५ ॥ प्रपातस्तुतटोभूगुः ततःपतितैरुदकैःसाट्टहासमिव ॥ १६ ॥ स्फटिकप्र

कार्जुनोनृपतिःशीघ्रंसम्यगाख्यातुमर्हथ॥रावणोहमनुप्राप्तोयुद्धेप्सुर्नृवरेणह ॥ ११ ॥ ममागमनमप्यग्रेयुष्माभिःसन्निवेद्यतां॥इ
त्येवंरावणेनोक्तास्तेमात्याःसुविपश्चितः॥ १२॥ अब्रुवन्राक्षसपतिमसान्निध्यंमहीपतेः॥श्रुत्वाविश्रवसःपुत्रःपौराणामर्जुनंगतं॥
॥ १३॥ अपसृत्यागतोविंध्यंहिमवत्सन्निभंगिरिं॥ सतमभ्रमिवाविष्टमुद्भांतमिवमेदिनीं॥१४॥ अपश्यद्रावणोविंध्यमालिखंतमि
वांबरं॥ सहस्रशिखरोपेतंसिंहाध्युषितकंदरं॥ १५॥ प्रपातपतितैःशीतैःसाट्टहासमिवांबुभिः॥ देवदानवगंधर्वैःसाप्सरोभिःसकिन्नरैः
॥१६॥ स्वस्त्रीभिःक्रीडमानैश्चस्वर्गभूतंमहोच्छ्रयं॥ नदीभिःस्पंदमानाभिःस्फटिकप्रतिमंजलं॥१७॥ फणाभिश्चलजिह्वाभिरनंतमि
वविष्ठितं॥ उत्क्रामंतंदरीवंतंहिमवत्सन्निभंगिरिं॥ १८॥ पश्यमानस्ततोविंध्यंरावणोनर्मदांययौ॥ चलोपलजलांपुण्यांपश्चिमोदधि
गामिनीं॥ १९॥ महिषैःस्तमरैःसिंहैःशार्दूलर्क्षगजोत्तमैः॥ उष्णाभितप्तैस्तृषितैःसंक्षोभितजलाशयां॥ २०॥ चक्रवाकैःसकारंडैः
सहंसजलकुक्कुटैः॥ सारसैश्चसदामत्तैःकूजद्भिःसुसमावृतां॥ २१॥ फुल्लद्रुमरुतोत्तंसांचक्रवाकयुगस्तनीं॥ विस्तीर्णपुलिनश्रोणीं
हंसावलिसुमेखलां॥ २२॥ पुष्परेण्वनुलिप्तांगीजलफेनामलांशुकां॥ जलावगाहसुस्पर्शांफुल्लोत्पलशुभेक्षणां॥ २३॥ पुष्पकाद
वरुह्याशुनर्मदांसरितांवरां॥ इष्टामिववरांनारीमवगाह्यदशाननः॥ २४॥

तिमंजलं स्पंदमानाभिर्नदीभिःकृत्वा चलजिह्वाभिःफणाभि
रुपलक्षितमनंतमिवविष्ठितं ॥ उत्क्रामंतं ऊर्ध्वंव्याप्नुवानं ॥ १७ ॥ १८ ॥ चलानिउपलेषुजलानियस्यास्तां ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अथनर्मदांस्त्रीत्वेनवर्णयति ॥ फु
ल्लेति ॥ २२ ॥ जनानां जलावगाहे सुखस्पर्शरूपगुणोयस्यास्तां ॥ २३ ॥२४ ॥

॥ २५ ॥ नर्मदां गंगेयमितिप्रख्याय प्रशस्य ॥ अनेन नर्मदायास्तद्वत्पापनाशकत्वं तत्तटकृतशिवपूजादेर्महाफलत्वं गंगायाःसर्वोत्कृष्टत्वंचसूचितं ॥ २६ ॥ सली
लं सविलासं ॥ कांचनं तन्मयं ॥ २७ ॥ चंद्रायति चंद्रइवाचरति ॥ आर्षंपरस्मैपदं ॥ २८ ॥ २९ ॥ नक्रादियुताऊर्मयोयस्याःसा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अवगाहध्वं स्नानं

सतस्याःपुलिनेरम्येनानामुनिनिषेविते॥ उपोपविष्टःसचिवैःसार्धंराक्षसपुंगवः॥ २५॥ प्रख्यायनर्मदांसोथगंगेयमितिरावणः॥ न
र्मदादर्शनेहर्षमाप्तवान्सदशाननः॥ २६॥ उवाचसचिवांस्तत्रसलीलंशुकसारणौ॥ एषरश्मिसहस्रेणजगत्कृत्वेवकांचनं॥ २७॥
तीक्ष्णतापकरःसूर्योनभसोमध्यमास्थितः॥ ममासीनंविदित्वैवचंद्रायतिदिवाकरः॥ २८॥ नर्मदाजलशीतश्चसुगंधिःश्रमनाश
नः॥ मद्व्यादनिलोह्येषवात्यसौसुसमाहितः॥ २९॥ इयंवापिसरिच्छ्रेष्ठानर्मदाशर्मवर्धिनी॥ नक्रमीनविहंगोर्मिःसभयेवांगना
स्थिता॥ ३०॥ तद्भवंतःक्षताःशस्त्रैर्नृपैरिंद्रसमैर्युधि॥ चंदनस्यरसेनेवरुधिरेणसमुक्षिताः॥ ३१॥ तेयूयमवगाहध्वंनर्मदांशर्मदांशु
भां॥ सार्वभौममुखामत्तागंगामिवमहागजाः॥ ३२॥ अस्यांस्नात्वामहानद्यांपाप्मनोविप्रमोक्षय॥ अहमप्यद्यपुलिनेशरदिंदुस
मप्रभे॥ ३३॥ पुष्पोपहारंशनकैःकरिष्यामिकपर्दिनः॥ रावणेनैवमुक्तास्तुप्रहस्तशुकसारणाः॥ ३४॥ समहोदरधूम्राक्षानर्मदांविज
गाहिरे॥ राक्षसेंद्रगजैस्तैस्तुक्षोभितानर्मदानदी॥ ३५॥ वामनांजनपद्माद्यैर्गंगाइवमहागजैः॥ ततस्तेराक्षसाःस्नात्वानर्मदायांमहा
बलाः॥ ३६॥ उत्तीर्यपुष्पाण्याजह्रुर्बल्यर्थंरावणस्यतु॥ नर्मदापुलिनेरम्येशुभ्राभ्रसदृशप्रभे॥ ३७॥ राक्षसैस्तुमुहूर्तेनकृतःपुष्पम
योगिरिः॥ पुष्पेषूपहृतेष्वेवंरावणोराक्षसेश्वरः॥३८॥ अवतीर्णोनदींस्नातुंगंगामिवमहागजः॥ तत्रस्नात्वाचविधिवज्जप्त्वाजप्यम
नुत्तमं॥ ३९॥

कुरुत ॥ सार्वभौममुखाः सार्वभौमनामकदिग्गजादयः॥ महापद्मइतिपाठांतरं महापद्मोदिग्गजः॥३२॥ ३३॥ ३४॥ राक्षसेंद्राए
वगजास्तैः वामनाद्यादिग्गजाः॥ गंगाइवमहागजैरित्यसंधिरार्षः॥३५॥ ३६॥ रावणस्यबल्यर्थं रावणकर्तृकशिवपूजार्थं॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥

॥ ४० ॥ रावणंप्रांजलिं नियमेनेश्वरंप्रतिकृतांजलिं ॥ तद्गतीवशमित्यार्षोदीर्घः ॥ मूर्तिमंतःप्राप्याकारवंतोऽचलाइवराक्षसाः ॥४१॥ तत्रतत्रस्मनीयते ॥ प्रतिदिवसंपूजार्थंराक्षसैरितिशेषः ॥४२॥ तल्लिंगं जांबूनदमयंनित्यपूजालिंगं ॥ ऐश्वर्यकामनयाहि तल्लिंगपूजारावणस्य ऐश्वर्यकामस्यसौवर्णलिंगपूजायास्तंत्रेषूक्तेः ॥ ४३ ॥ जगौ सामानी

नर्मदासलिलात्तस्मादुत्ततारस्सरावणः॥ ततःछिन्नांबरंत्यक्काशुक्लवस्त्रसमावृतः ॥ ४० ॥ रावणंप्रांजलियांतमन्वयुःसर्वराक्षसाः॥ तद्गतीवशमापन्नामूर्तिमंतइवाचलाः॥ ४१ ॥ यत्रयत्रचयातिस्मरावणोराक्षसेश्वरः ॥ जांबूनदमयंलिंगंतत्रतत्रस्मनीयते॥ ४२ ॥ वालुकावेदिमध्येतुतल्लिंगंस्थाप्यरावणः॥ अर्चयामासगंधैश्चपुष्पैश्चामृतगंधिभिः॥४३॥ ततःसतामार्तिहरंपरंवरंवरप्रदंचंद्रमयूखभूषणं॥ समर्चयित्वासनिशाचरोजगौप्रसार्यहस्ताम्प्रणनर्तचाग्रतः॥४४॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०एकत्रिंशःसर्गः॥३१॥ ॥७॥

नर्मदापुलिनेयत्रराक्षसेंद्रःसदारुणः॥ पुष्पोपहारंकुरुतेतस्माद्देशाददूरतः॥ १॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठोमाहिष्मत्याःपतिःप्रभुः॥ क्रीडतेसहनारीभिर्नर्मदातोयमाश्रितः॥ २॥ तासांमध्यगतोराजारराजचतदार्जुनः॥ करेणूनांसहस्रस्यमध्यस्थइवकुंजरः॥ ३॥ जिज्ञासुःसतुबाहूनांसहस्रस्योत्तमंबलं॥ रुरोधनर्मदावेगंबाहुभिर्बहुभिर्वृतः॥ ४॥ कार्तवीर्यभुजासक्तंतज्जलंप्राप्यनिर्मलं॥ कूलोपहारंकुर्वाणंप्रतिस्रोतःप्रधावति॥५॥ समीननक्रमकरःसपुष्पकुशसंस्तरः॥ सनर्मदांभसोवेगःप्रावृट्कालइवाबभौ॥ ६॥ सवेगःकार्तवीर्येणसंप्रेषितइवांभसः॥ पुष्पोपहारंसकलंरावणस्यजहारह ॥ ७॥ रावणोऽर्ध्वसमातंतमुत्सृज्यनियमंतदा॥ नर्मदांपश्यतेकांतांप्रतिकूलांयथाप्रियां॥ ८॥ त्यर्थः ॥४४॥ इतिश्रीरामाभिरा०रा०वा०उ०एकत्रिंशःसर्गः॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नर्मदेति ॥ १ ॥२ ॥ ॥३॥४ ॥ निर्मलंतज्जलं कार्तवीर्यभुजैरासक्तं आसंगबंधनंप्राप्य प्रतिस्रोतः प्रतिप्रवाहं प्रतिकूलमितियावत् प्रधावति ॥५॥ कुशसंस्तरः कुशास्तरणं ॥ सतुतत्पुलिनेकर्मनिमित्तं ऋषिगणकृतः ॥ ६ ॥ संप्रेषितइव रावणंप्रतीतिशेषः ॥ ७ ॥ पश्यते पश्यतिस्म ॥ ८ ॥

सागरोद्गारः चंद्रोदयकालिकसमुद्रपरिवृद्धिः तेनहिसमुद्रगानद्यस्तत्समीपदेशे विपरीतप्रवाहाःक्रियंतइतिप्रसिद्धं ॥ पश्चिमेनमार्गेण पूर्वामाशांप्रविश्यवर्धंतमंभसोवेगंदृष्ट्वाप्रतिकूलांकांतांप्रियामिव नर्मदांपश्यतिस्मेत्यन्वयः ॥ पूर्वामाशांप्रविश्यतिइतिपाठे रावणइतिशेषः ॥ तस्य कियद्दुरेवृद्धिरितिनिर्णयार्थमितिभावः ॥ ९ ॥ ततःपूर्वदिशि तस्मात्प्रविश्यतीत्येवपाठोयुक्तः कतकसंमतश्च ॥ १० ॥ सव्येतरकरांगुल्या दक्षिणहस्तांगुल्या शीघ्रान्वेषणद्योतकाभिनयंकृत्वा अन्वेष्टुमदिशत् ॥ ११ ॥ व्योमांतरगतौ

पश्चिमेनतुतंदृष्ट्वासागरोद्गारसन्निभं ॥ वर्धंतमंभसोवेगंपूर्वामाशांप्रविश्यतु ॥ ९ ॥ ततोनुद्भ्रांतशकुनांस्वभावेपरमेस्थितां ॥ निर्विकारांगनाभासामपश्यद्रावणोनदीं ॥ १० ॥ सव्येतरकरांगुल्यात्यशद्वास्योदशाननः ॥ वेगप्रभावमन्वेष्टुंसोदिशद्भुकसारणौ ॥ ११ ॥ तौतुरावणसंदिष्टौभ्रातरौशुकसारणौ ॥ व्योमांतरगतौवीरौप्रस्थितौपश्चिमामुखौ ॥ १२ ॥ अर्धयोजनमात्रंतुगत्वातौरजनीचरौ ॥ पश्येतांपुरुषंतोयेक्रीडंतंसहयोषितं ॥ १३ ॥ बृहत्सालप्रतीकाशंतोयव्याकुलमूर्धजं ॥ मदरक्तांतनयनंमदव्याकुलचेतसं ॥ १४ ॥ नदींबाहुसहस्रेणरुंधंतमरिमर्दनं ॥ गिरिंपादसहस्रेणरुंधंतमिवमेदिनीं ॥ १५ ॥ वालानांवरनारीणांसहस्रेणसमावृतं ॥ समदानांकरेणूनांसहस्रेणेवकुंजरं ॥ १६ ॥ तमद्भूततरंदृष्ट्वाराक्षसौशुकसारणौ ॥ सन्निवृत्तावुपागम्यरावणांतमथोचतुः ॥ १७ ॥ बृहत्सालप्रतीकाशःकोप्यसौराक्षसेश्वर ॥ नर्मदांरोधवद्बुध्वाक्रीडापयतियोषितः ॥ १८ ॥ तेनबाहुसहस्रेणसन्निरुद्धजलानदी ॥ सागरोद्गारसंकाशानुद्गारान्सृजतेमुहुः ॥ १९ ॥ इत्येवंभाषमाणौतौनिशम्यशुकसारणौ ॥ रावणोर्जुनइत्युक्कासययौयुद्धलालसः ॥ २० ॥ अर्जुनाभिमुखेतस्मिन्रावणेराक्षसाधिपे ॥ चंडःप्रवातिपवनःसनादःसरजस्तथा ॥ २१ ॥ आकाशमार्गगौ ॥ १२ ॥ पश्येतामपश्यतां ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ मेदिनीं पादसहस्रेणरुंधंतंगिरिमिवसंस्थितं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रोधवद्बुध्यतेनेनेतिरोधःसेतुस्तद्वदित्यर्थः ॥ क्रीडापयति क्रीडयति ॥ पुगार्षः ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ निशम्य दृष्ट्वा अर्जुनइत्युक्का अन्यस्यैवंविधसामर्थ्यासंभवयुक्त्या ॥ २० ॥ २१ ॥

सरक्तपृषतः रक्तबिंदुसहितोरावः शब्दः सकृदेव रावणप्रस्थानेनसहैवैकवारंच घनैःकृतः रक्तवर्षुकमेघानांसकृद्रावोप्युत्पातइतिकतकः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पश्यते पश्यतिस्म ॥ २५ ॥ इत्येवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ २६ ॥ २७ ॥ अर्जुनमंत्रिणोव्यंग्योक्त्यारावणंनिंदंति ॥ युद्धस्येत्यादि ॥ हेरावण त्वया साधु सम्यग्युद्धस्यकालोविज्ञातः ॥ यस्त्वंक्षीबं मदपानमत्तं स्त्रीगतं स्त्रीगोष्ठीगतं साधुसम्यग्योद्धुमुत्सहसे ॥ उक्तमेवस्पष्टंपुनराह ॥ स्त्रीसमक्षगतमितियत्तत्सम्यक्कालोविज्ञातः ॥ २८ ॥ २९ ॥स्वभावे

सकृदेवकृतोरावःसरक्तपृषतोघनैः ॥ महोदरमहापार्श्वधूम्राक्षशुकसारणैः ॥ २२ ॥ संवृतोराक्षसेंद्रस्तुतत्रागाद्यत्रचार्जुनः ॥ अदीर्घेणैवकालेनसतदाराक्षसोबली ॥ २३ ॥ तंनर्मदाह्रदंभीममाजगामांजनप्रभः ॥ सतत्रस्त्रीपरिवृतंवासिताभिरिवद्विपं ॥ २४ ॥ नरेंद्रंपश्यतेराजाराक्षसानांतदार्जुनं ॥ सरोषाद्रक्तनयनोराक्षसेंद्रोबलोद्धतः ॥ २५ ॥ इत्येवमर्जुनामात्यानाहगंभीरयागिरा ॥ आमात्याःक्षिप्रमाख्यातहैहयस्यनृपस्यवै ॥ २६ ॥ युद्धार्थंसमनुप्राप्तोरावणोनामनामतः ॥ रावणस्यवचःश्रुत्वामंत्रिणोथार्जुनस्यते ॥ २७ ॥ उत्तस्थुःसायुधास्तंचरावणंवाक्यमब्रुवन् ॥ युद्धस्यकालोविज्ञातःसाधुभोसाधुरावण ॥ २८ ॥ यःक्षीबंस्त्रीगतंचैवयोद्धुमुत्सहसेनृपं ॥ स्त्रीसमक्षगतंयत्त्वंयोद्धुमुत्सहसेनृपं ॥ २९ ॥ क्षमस्वाद्यदशग्रीवउष्यतांरजनीत्वया ॥ युध्यश्रद्धातुयद्यस्तिश्वस्तातसमरेर्जुनं ॥ ३० ॥ यदिवापित्वरातुभ्यंयुद्धतृष्णासमावृत ॥ निपात्यास्मान्रणेयुद्धमर्जुनेनोपयास्यसि ॥ ३१ ॥ ततस्तैरावणामात्यैरमात्यास्तेनृपस्यतु ॥ सूदिताश्चापितेयुद्धेभक्षिताश्चबुभुक्षितैः ॥ ३२ ॥ ततोहलहलाशब्दोनर्मदातीरगोबभौ ॥ अर्जुनस्यानुयात्राणांरावणस्यचमंत्रिणां ॥ ३३ ॥ नाद्युः क्षमस्वेति ॥ अद्यदिवसे युद्धविलंबंक्षमस्व सहस्व ॥ उष्यतां इहेतिशेषः ॥ युध्येतिपदं ॥ समरेश्रद्धायद्यस्ति तदाश्वोर्जुनंयुध्य युध्यस्व ॥ ३० ॥ हेयुद्धतृष्णासमावृत यदिवाअथवा तेत्वरायदियुद्धे तदास्मान्युद्धेनिपात्य अर्जुनेनयुद्धंप्राप्स्यसि ॥३१॥ ३२ ॥ हलहलेति शब्दानुकारः ॥ अनुयात्राअनुचरामंत्रिणइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

कर्पणमायुधविशेषः ॥ सरावणान्रावणसहितान्मंत्रिणोऽर्दयंतोर्जुनमंत्रिणोबभूवुरितिशेषः ॥ ३४ ॥ नक्रादिसहितसमुद्रस्येवस्वनआसीत् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ समंत्रिणोमंत्रिसहितस्य रावणस्य ॥ ३७ ॥ स्त्रीजनंनभेतव्यमित्युक्तेतिशेषः ॥ अंजनोदिग्गजः ॥ ३८ ॥ अर्जुनरूपःपावकइतिरूपकं ॥ युगांते प्रलयकाले ॥ ३९ ॥ अभिदुद्राव द्राव

इषुभिस्तोमरैःप्रासैस्त्रिशूलैर्वज्रकर्पणैः ॥ सरावणानर्दयंतःसमंतात्समभिद्रुताः ॥ ३४ ॥ हैहयाधिपयोधानांवेगआसीत्सुदारुणः ॥ सनक्रमीनमकरसमुद्रस्येवनिस्वनः ॥ ३५ ॥ रावणस्यतुतेमात्याःप्रहस्तशुकसारणाः ॥ कार्तवीर्यबलंकृत्स्नंनिहंतिस्मस्वतेजसा ॥ ३६ ॥ अर्जुनायतुतत्कर्मरावणस्यसमंत्रिणः ॥ क्रीडमानायकथितंपुरुषैर्भयविह्वलैः ॥ ३७ ॥ श्रुत्वानभेतव्यमितिस्त्रीजनंसतदार्जुनः ॥ उत्ततारजलात्तस्माद्गंगातोयादिवांजनः ॥ ३८ ॥ क्रोधदूषितनेत्रस्तुसतदार्जुनपावकः ॥ प्रजज्वालमहाघोरोयुगांतइवपावकः ॥ ३९ ॥ सतूर्णतरमादायवरहेमांगदोगदां ॥ अभिदुद्रावरक्षांसितमांसीवदिवाकरः ॥ ४० ॥ बाहुविक्षेपकरणांसमुद्यम्यमहागदां ॥ गारुडंवेगमास्थायआपपातैवसोर्जुनः ॥ ४१ ॥ तस्यमार्गंसमारुध्यविंध्योर्कस्येवपर्वतः ॥ स्थितोविंध्यइवाकंप्यःप्रहस्तोमुसलायुधः ॥ ४२ ॥ ततोस्यमुसलंघोरंलोहबद्धंमदोद्धतः ॥ प्रहस्तःप्रेषयत्क्रुद्धोरक्षसांचयथांतकः ॥ ४३ ॥ तस्याग्रेमुसलस्याग्निरशोकापीडसन्निभः ॥ प्रहस्तकरमुक्तस्यबभूवप्रदहन्निव ॥ ४४ ॥ आधावमानंमुसलंकार्तवीर्यस्तदार्जुनः ॥ निपुणंवंचयामासगदयागतविक्लवः ॥ ४५ ॥ ततस्तमभिदुद्रावसगदोहैहयाधिपः ॥ भ्रामयाणोगदांगुर्वींपंचबाहुशतोच्छ्रयां ॥ ४६ ॥ ततोहतोतिवेगेनप्रहस्तोगदयातदा ॥ निपपातस्थितःशैलोवज्रिवज्रहतोयथा ॥ ४७ ॥ यामास ॥ ४० ॥ बाहुविक्षेपकरणां बाहुभिर्विक्षेपकरणं भ्रमसंपादनंयस्यास्तां ॥ गारुडंवेगं गरुडस्येवेगं ॥ आपपातैव नतुविलंबितवानित्यर्थः ॥ ४१ ॥ विंध्यपर्वतोऽर्कमार्गंरुध्वा स्थितइतिपौराणिकीकथा ॥४२॥ अस्यप्रेषयन्नस्यसंहारार्थंक्षिपन् ॥ ४३ ॥ अशोकापीडं अशोकपुष्पशिखा तत्संनिभः ॥ ४४॥ गतविक्लवः गतभयः ॥ ४५ ॥ पंचबाहुशतैरुच्छ्रयउत्क्षेपोयस्यास्तां ॥ ४६ ॥ शैलइवस्थितोनिपपात ॥ ४७ ॥

॥४८॥४९॥५०॥५१॥ वासितार्थे करिणीरूपप्रयोजनाय युयुधातइतिशेषः ॥५२॥५३॥ ५४ ॥ अशनिरवेभ्यः अशनिपातध्वनिभ्यः ॥ प्रतिश्रुतिः प्रतिध्वनिः ॥ गदाघो
थैर्गदापातैः प्रतिश्रुताः प्रतिध्वनिमत्यः ॥५५॥ अहितोरसि रावणोरसि सौदामिनी विद्युत् विशेषेणद्योतमाना नभइव रावणोरौगदा ॥ कांचनाभं कांचनवर्णचक्रे प्रकाशि

प्रहस्तंपतितंदृष्ट्वामारीचश्शुकसारणाः ॥ समहोदरधूम्राक्षाअपस्तृष्टारणाजिरात् ॥ ४८ ॥ अपक्रांतेष्वमात्येषुप्रहस्तेचनिपातिते ॥ राव
णोभ्यद्रवत्तूर्णमर्जुनंनृपसत्तमं ॥ ४९ ॥ सहस्रबाहोस्तद्युद्धंविंशद्बाहोश्चदारुणं ॥ नृपराक्षसयोस्तत्रआरब्धंरोमहर्षणं ॥ ५० ॥ साग
राविवसंक्षुब्धौचलमूलाविवाचलौ ॥ तेजोयुक्ताविवादित्यौप्रदहंताविवानलौ ॥ ५१ ॥ बलोद्वृत्तौयथानागौवासितार्थेयथावृषौ ॥ मे
घाविवविनर्दंतौसिंहाविवबलोत्कटौ ॥ ५२ ॥ रुद्रकालाविवक्रुद्धौतौनदाराक्षसार्जुनौ ॥ परस्परंगदांगृह्यताडयामासतुर्भृशं ॥ ५३ ॥
वज्रप्रहारानचलायथाघोरान्विषेहिरे ॥ गदाप्रहारांस्तौतत्रसेहातेनरराक्षसौ ॥ ५४ ॥ यथाशनिरवेभ्यस्तुजायतेथप्रतिश्रुतिः ॥ तथात
योर्गदापोथैर्दिशःसर्वाःप्रतिश्रुताः ॥ ५५ ॥ अर्जुनस्यगदासातुपात्यमानाहितोरसि ॥ कांचनाभंनभश्चक्रेविद्युत्सौदामिनीयथा ॥
॥५६॥ तथैवरावणेनापिपात्यमानामुहुर्मुहुः ॥ अर्जुनोरसिनिर्भातिगदोल्केवमहागिरौ ॥५७॥ नार्जुनःखेदमायातिनराक्षसगणे
श्वरः ॥ सममासीत्तयोर्युद्धंयथापूर्वंबलीन्द्रयोः ॥ ५८ ॥ शृंगैरिवदृषायुध्यन्दंताग्रैरिवकुंजरौ ॥ परस्परंविनिघ्नंतौनरराक्षससत्तमौ ॥
॥ ५९ ॥ ततोर्जुनेनक्रुद्धेनसर्वप्राणेनसागदा ॥ स्तनयोरंतरेमुक्तारावणस्यमहोरसि ॥ ६० ॥ वरदानकृतत्राणेसागदारावणोरसि ॥
दुर्बलेवयथावेगंद्विधाभूतापतत्क्षितौ ॥ ६१ ॥ सत्वर्जुनप्रयुक्तेनगदाघातेनरावणः ॥ अपासर्पद्धनुर्मात्रंनिषसादचनिष्टनन् ॥ ६२ ॥

तंचक्रइतियावत् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नराक्षसगणेश्वरः खेदमायाति ॥ ५८ ॥ वृषायुध्यन्वृषावयुध्यन्नित्यर्थः ॥ ५९॥ ६०॥ दुर्बलेव बलरहितेव ॥ यथावेगं स्ववेगोचितं प्र
हर्तुमसमर्था स्वयमेवद्विधाभूताक्षितावपतत् ॥ तत्रहेतुर्वरदानकृतत्राणेइति ॥ ६१ ॥ अपासर्पत् अपराङ्मुखएवपृष्ठतोगच्छत् ॥ निष्टनन् रुदन् ॥६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ साध्वीतिवादिनइतिदीर्घआर्षः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७॥ आतपापाये वर्षाकाले ॥ ६८ ॥ सोत्ससर्जेतिसंधिरार्षः सहैवत्यक्तवंतइत्यर्थः ॥ ६९ ॥ अप्राप्ता
न्येव स्वसमीपमनागतान्येवांतरिक्षस्थान्येवामरारीणां तान्यायुधानि रावणग्राहिकरव्यतिरिक्तकरैराशुजग्राह ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेरा०

सविद्धलंतदालक्ष्यदशग्रीवंततोऽर्जुनः ॥ सहसोत्पत्यजग्राहगरुत्मानिवपन्नगं ॥६३॥ सतुबाहुसहस्रेणबलाद्गृह्यदशाननं ॥ बबंधबल
वान्राजाबलिंनारायणोयथा ॥ ६४ ॥ बध्यमानेदशग्रीवेसिद्धचारणदेवताः ॥ साध्वीतिवादिनःपुष्पैःकिरंत्यर्जुनमूर्धनि ॥ ६५ ॥ व्या
घ्रोमृगमिवादायमृगराडिवकुंजरं ॥ ररासहैहयोराजाहर्षादंबुदवन्मुहुः ॥ ६६ ॥ प्रहस्तस्तुसमाश्वस्तोदृष्ट्वाबद्धंदशाननं ॥ सहसाराक्ष
सःक्रुद्धअभिदुद्रावहैहयं ॥ ६७ ॥ नक्तंचराणांवेगस्तुतेषामापततांबभौ ॥ उद्धूतआतपापायेपयोदानामिवांबुधौ ॥ ६८ ॥ मुंचमुंचेति
भाषंतस्तिष्ठतिष्ठेतिचासकृत् ॥ मुसलानिचशूलानिसोत्ससर्जतदारणे ॥ ६९ ॥ अप्राप्तान्येवतान्याशुअसंभ्रांतस्तदार्जुनः ॥ आयुधा
न्यमरारीणांजग्राहारिनिषूदनः ॥ ७० ॥ ततस्तान्येवरक्षांसिदुर्धरैःप्रवरायुधैः ॥ भित्वाविद्रावयामासवायुरंबुधरानिव ॥ ७१ ॥ राक्ष
सांस्त्रासयामासकार्तवीर्योर्जुनस्तदा ॥ रावणंगृह्यनगरंप्रविवेशसुहृद्वृतः ॥ ७२ ॥ सकीर्यमाणःकुसुमाक्षतोल्कैर्द्विजैःसपौरैःपुरुहूत
सन्निभः ॥ ततोर्जुनःस्वांप्रविवेशतांपुरींबलिंनिगृह्येवसहस्रलोचनः ॥ ७३ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०द्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥
रावणग्रहणंतत्तुवायुग्रहणसन्निभं ॥ ततःपुलस्त्यःश्रुश्रावकथितंदिविदैवतैः ॥ १ ॥ ततःपुत्रकृतस्नेहात्कंप्यमानोमहाधृतिः ॥ माहिष्मती
पतिंद्रष्टुमाजगामामहान्ऋषिः ॥ २ ॥ सवायुमार्गमास्थायवायुतुल्यगतिर्द्विजः ॥ पुरींमाहिष्मतींप्राप्तोमनःसंपातविक्रमः ॥ ३ ॥ सोमराव
तिसंकाशांहृष्टपुष्टजनावृतां ॥ प्रविवेशपुरींब्रह्माइंद्रस्येवामरावतीं ॥ ४ ॥

वा०उ०द्वात्रिंशःसर्गः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथ पु

लस्त्येनरावणमोचनं ॥ रावणेति ॥ १ ॥ कंप्यमानः अनुकंपयायुज्यमानः ॥ २ ॥ मनःसंपातविक्रमः मनस्तुल्यगतिः ॥ ३॥ अमरावतिसंकाशां आर्षोऽह्रस्वः ॥ ४ ॥

सुदुर्दृशं सुदुर्दर्शमित्यर्थः ॥ प्रत्यभिज्ञाय द्वास्थामंत्रिणोवा ॥ ५ ॥ प्रत्युद्गच्छत्प्रत्युदगच्छत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ईश्वरं ब्रह्माणं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शिवं कुशलं पुलस्त्योवाचेतिसंधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यस्य रावणस्य ॥ १५ ॥ पुत्रकस्य मदीयबालस्यरावणस्य ॥ यशःपीतं नाशितं ॥ स्वीयंनामचरावणजिदित्येवंत्रैलोक्येविश्रावि

पादचारमिवादित्यंनिष्पतंतंसुदुर्दृशं ॥ ततस्तेप्रत्यभिज्ञायअर्जुनायन्यवेदयन् ॥ ५ ॥ पुलस्त्यइतिविज्ञायवचनाद्धैहयाधिपः ॥ शिरस्यंजलिमाधायप्रत्युद्गच्छत्तपस्विनं ॥ ६ ॥ पुरोहितोस्यगृह्यार्घ्यंमधुपर्कंतथैवच ॥ पुरस्तात्प्रययौराज्ञःशक्रस्येवबृहस्पतिः ॥ ७ ॥ ततस्तमृषिमायांतमुद्यंतमिवभास्करं ॥ अर्जुनोदृश्यसंभ्रांतोववंदेंद्रइवेश्वरं ॥ ८ ॥ सतस्यमधुपर्कंगांपाद्यमर्घ्यंनिवेद्यच ॥ पुलस्त्यमाहराजेंद्रोहर्षगद्गदयागिरा ॥ ९ ॥ अद्यैवममरावत्यातुल्यामाहिष्मतीकृता ॥ अद्याहंतुद्विजेंद्रत्वांयस्मात्पश्यामिदुर्दृशं ॥ १० ॥ अद्यमेकुशलंदेवअद्यमेकुशलंव्रतं ॥ अद्यमेसफलंजन्मअद्यमेसफलंतपः ॥ ११ ॥ यत्तेदेवगणैर्वंद्योवंदेहंचरणौतव ॥ इदंराज्यमिमेपुत्राइमेदाराइमेवयं ॥ ब्रह्मन्किंकुर्मःकिंकार्यमाज्ञापयतुनोभवान् ॥ १२ ॥ तंधर्मेग्निषुपुत्रेषुशिवंपृष्ट्वाचपार्थिवं ॥ पुलस्त्योवाचराजानंहैहयानांतथार्जुनं ॥ १३ ॥ नरेंद्रांबुजपत्राक्षपूर्णचंद्रनिभानन ॥ अतुलंतेबलंयेनदशग्रीवस्त्वयाजितः ॥ १४ ॥ भयाद्यस्योपतिष्ठंतांनिष्पंदौसागरानिलौ ॥ सोयंऋधेत्वयाबद्धःपौत्रोमेरणदुर्जयः ॥ १५ ॥ पुत्रकस्ययशःपीतंनामविश्रावितंत्वया ॥ मद्वाक्याद्याच्यमानोग्रमुंचवत्सदशाननं ॥ १६ ॥ पुलस्त्याज्ञांप्रगृह्याथनकिंचनवचोर्जुनः ॥ मुमोचैवपार्थिवेंद्रोराक्षसेंद्रंप्रहृष्टवत् ॥ १७ ॥ सतंप्रमुच्यन्निदशारिमर्जुनःप्रपूज्यदिव्याभरणस्रगंबरैः ॥ अहिंसकंसख्यमुपेत्यसाग्निकंप्रणम्यतंब्रह्मसुतंगृहंययौ ॥ १८ ॥

तं ॥ १६ ॥ नकिंचिद्वचऊचे किंतुक्रियाकेवलमुत्तरमितिमुमोचैव प्रहृष्टवत् ब्रह्मपुत्रोमांप्रार्थितवानितिसंतोषयुक्तःसन् ॥ १७ ॥ अहिंसकंसख्यं परस्परहिंसाप्रवृत्तिनिवारणसाधनं साग्निकं अग्निसाक्षित्वसहितं ॥ १८ ॥

पुलस्त्येनापिसंत्यक्तः गच्छलंकामित्यनुज्ञातः ॥ अपिनार्जुनेनापित्यक्तः बंधनान्मुक्तः ॥ कृतातिथ्यः अर्जुनेनेतिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ बलिभ्योपिबलिनःसंति ईश्वरसृष्टेर्विचित्रत्वादित्याशयः ॥ यःश्रेयइच्छेत्तेन परेपरस्मिन्नवज्ञानकार्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा० वा० उ० त्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथ रावणस्यबालिदर्शनं ॥ अनिर्विण्णःकृतः पुलस्त्येनविमोच्यार्जुनसख्यंप्रापय्य तेनपूजयित्वाविसर्जितत्वात्पराभवजनितनिर्वेदरहितःकृतइत्यर्थः ॥ १ ॥ युद्धेङ्गयति

पुलस्त्येनापिसंत्यक्तोराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ परिष्वक्तःकृतातिथ्योलज्जमानोविनिर्जितः ॥ १९ ॥ पितामहसुतश्चापिपुलस्त्योमुनिपुंगवः ॥ मोचयित्वादशग्रीवंब्रह्मलोकंजगामह ॥ २० ॥ एवंसरावणःप्राप्तःकार्तवीर्यात्प्रधर्षणं ॥ पुलस्त्यवचनाच्चापिपुनर्मुक्तोमहाबलः ॥ २१ ॥ एवंबलिभ्योबलिनःसंतिराघवनंदन ॥ नावज्ञाहिपरेकार्यायइच्छेच्छ्रेयआत्मनः ॥ २२ ॥ ततःसराजापिशिताशानानांसहस्रबाहोरुपलभ्यमैत्रीं ॥ पुनर्नृपाणांकदनंचकारचचारसर्वांपृथिवींचदर्पात् ॥ २३ ॥ इत्यार्षे० वा० उ० त्रयस्त्रिंशःसर्गः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥

अर्जुनेनविमुक्तस्तुरावणोराक्षसाधिपः ॥ चचारपृथिवींसर्वामनिर्विण्णस्तथाकृतः ॥ १ ॥ राक्षसंवामनुष्यंवाश्रृणुतेयंबलाधिकं ॥ रावणस्तंसमासाद्ययुद्धेङ्गयतिदर्पितः ॥ २ ॥ ततःकदाचित्किष्किंधांनगरींवालिपालितां ॥ गत्वाङ्गयतियुद्धायवालिनंहेममालिनं ॥ ३ ॥ ततस्तुवानरामात्यास्तारस्तारापिताप्रभुः ॥ उवाचवानरोवाक्यंयुद्धप्रेप्सुमुपागतं ॥ ४ ॥ राक्षसेंद्रगतोवालीयस्तेप्रतिबलोभवेत् ॥ कोन्यःप्रमुखतःस्थातुंतवशक्तःप्लवंगमः ॥ ५ ॥ चतुर्भ्योपिसमुद्रेभ्यःसंध्यामन्वास्यरावण ॥ इदंमुहूर्तमायातिवालीतिष्ठमुहूर्तकं ॥ ६ ॥ एतानस्थिचयान्पश्ययएतेशंखपांडुराः ॥ युद्धार्थिनामिमेराजन्वानराधिपतेजसा ॥ ७ ॥

युद्धनिमित्तमाङ्गयतिइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ वानरामात्याः वालिमंत्रिणः तानाह ॥ तारएकस्तारापिता सुषेणः प्रभुर्युवराजः सुग्रीवश्चोवाच ॥ ४ ॥ किमूचुस्तदाह ॥ राक्षसेंद्रेति ॥ ते तुभ्यं प्रतिबलोयुद्धंदातुमितिशेषः ॥ ५ ॥ चतुर्भ्यः समुद्रेभ्यश्चतुर्षुसमुद्रेषु संध्यां सम्यग्ध्येयदेवतां ब्रह्मरूपामन्वास्यध्यात्वा इदंमुहूर्तमस्मिन्मुहूर्तेआयाति ॥ ६ ॥ तेनतेयुद्धमयोग्यमित्याह एतानिति ॥ ७ ॥

यद्वेतियद्यप्यर्थे ॥ यद्यप्यमृतरसःपीतोभवतितदा तथापि वालिनमासाद्य तवजीवितं तदंतं तत्समीपगमनपर्यंतं ॥ ८ ॥ जगच्चित्रं सर्वाश्चर्यभूतं इमंवालिनंपश्य दुर्लभंतेभविष्यति जीवितमितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ तारं तारादीनित्यर्थः ॥ ११ ॥ संध्योपासनतत्परं सम्यग्ध्येयब्रह्मध्यानतत्परं ॥ १२ ॥ निःशब्दपदं निःशब्दःपदविक्षेपोयस्यांक्रियायांतथा ॥ १३ ॥ पापाभिप्रायकं पापाभिप्रायवंतं ॥ १४ ॥ सिंहोवा सिंहइव ॥ १५ ॥ जिघृक्षमाणमित्यादिरित्येवमित्यंतोवालिनोविचारः ॥ १६ ॥ द्रक्ष्यंति देवादयइतिशेषः ॥ ममांकस्थं

यद्वामृतरसःपीतस्त्वयारावणराक्षस ॥ तदावालिनमासाद्यतदंतंतवजीवितम् ॥ ८ ॥ पश्यैदानींजगच्चित्रमिमंविश्रवसःसुत ॥ इदंमुहूर्तंनिष्ठस्वदुर्लभंतेभविष्यति ॥ ९ ॥ अथवात्वरसेमर्तुंगच्छदक्षिणसागरं ॥ वालिनंद्रक्ष्यसेतत्रभूमिष्ठमिवपावकं ॥ १० ॥ सतुतारंविनिर्भर्त्स्यरावणोलोकरावणः ॥ पुष्पकंतत्समारुह्यप्रययौदक्षिणार्णवं ॥ ११ ॥ तत्रहेमगिरिप्रख्यंतरुणार्कनिभाननं ॥ रावणोवालिनं दृष्ट्वासंध्योपासनतत्परं ॥ १२ ॥ पुष्पकादवरुह्याथरावणोंजनसन्निभः ॥ गृहीतुंवालिनंतूर्णंनिःशब्दपदमव्रजत् ॥ १३ ॥ यदृच्छयात दादृष्टोवालिनापिसरावणः ॥ पापाभिप्रायकंदृष्ट्वाचकारनतुसंभ्रमं ॥ १४ ॥ शशमालक्ष्यसिंहोवापन्नगंगरुडोयथा ॥ नचिंतयतितंवालीरावणंपापनिश्चयं ॥ १५ ॥ जिघृक्षमाणमायांतंरावणंपापचेतसं ॥ कक्षावलंबिनंकृत्वागमिष्येत्रीन्महार्णवान् ॥ १६ ॥ द्रक्ष्यंत्यरिंम मांकस्थंस्रंसदूरुकरांबरं ॥ लंबमानंदशग्रीवंगरुडस्येवपन्नगं ॥ १७ ॥ इत्येवंमतिमास्थायवालीमौनमुपास्थितः ॥ जपन्वैनैगमान्मं त्रांस्तस्थौपर्वतराडिव ॥ १८ ॥ तावन्योन्यंजिघृक्षंतौहरिराक्षसपार्थिवौ ॥ प्रयत्नवंतौतत्कर्मईहतुर्बलदर्पितौ ॥ १९ ॥ हस्तग्राहंतुतंमत्वा पादशब्देनरावणं ॥ पराङ्मुखोपिजग्राहवालीसर्पमिवांडजः ॥ २० ॥

कक्षस्थमित्यर्थः ॥ स्रंसत्स्रंसमानानिऊरूकरावंबरंवस्रंचयस्यतं गरुडस्येति अंकस्थमित्यनुकर्षः ॥ १७ ॥ नैगमान्वैदिकान्वाल्यादयोहिस्वयंप्रतिभातसकलवेदाः जपन्तदर्थंध्यायन् ॥ १८ ॥ तत्कर्म यद्गणकर्म ॥ १९ ॥ हस्तग्राहं हस्तैर्यद्गणाभिप्रायवंतं पादशब्देनमत्वा सूक्ष्मेणपादशब्देनपश्चादायांतंज्ञात्वा पराङ्मुखोपि तद्विगवलोकनरहितोपि ॥ हस्तग्राह्यमितिपाठे रावणपादशब्देनतादृशंमत्वेत्यर्थः ॥ अंडजोगरुडः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ मुमोक्षयिषवइति ॥ मोक्षशब्दात्तत्करोतीतिण्यंतात्सन् ॥ रवमाणाः क्रोशंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अशक्नुवंतइतिपदं ॥ २५ ॥ यतःपर्वतेंद्राअपि वालिमार्गादपाक्रामन् ॥ मांसशोणितंबिभ्रज्जीवनप्रेप्सुः प्राणी तस्यमार्गादपक्रामतीतिकिंबक्तव्यं ॥ २६ ॥ अपक्षिगणसंपातान् यावताकालेनवालीगच्छति तावताकालेनपक्षिगणैरप्यप्राप्यान्सागरान् क्रमशोगच्छन्नितिशेषः ॥ संध्याकालं प्रातःसंध्याकालध्येयदेवतारूपं ब्रह्मावंदत ध्यातवान् ॥ २७ ॥ सरावणः कक्षस्थरावणसहितः ॥ २८ ॥ तस्मिन्संध्यामुपासित्वास्नात्वेत्यादि दक्षिणसमुद्रतटेपि जपन्वैनैगमान्मंत्रानित्युक्तेः समुद्रचतुष्टयेपि प्रातःसंध्याकालस्योदयात्पूर्वंपरतश्चमिलित्वा त्रिमुहूर्तात्मकस्यमध्ये

गृहीतुकामंतंगृध्यरक्षसामीश्वरंहरिः ॥ खमुत्पपातवेगेनकृत्वाकक्षावलंबिनं ॥ २१ ॥ तंचपीडयमानंतुवितुदंतंनखैर्मुहुः ॥ जहारराव णंवालीपवनस्तोयदंयथा ॥ २२ ॥ अथतेराक्षसामात्याह्रियमाणेदशानने ॥ मुमोक्षयिषवोवालिंरवमाणाअभिद्रुताः ॥ २३ ॥ अन्वी यमानस्तैर्वालीभ्राजतेंऽबरमध्यगः ॥ अन्वीयमानोमेघौघैरंबरस्थइवांशुमान् ॥ २४ ॥ तेंऽशक्नुवंतःसंप्राप्तुंवालिनंराक्षसोत्तमाः ॥ त स्यबाहूरुवेगेनपरिश्रांताव्यवस्थिताः ॥ २५ ॥ वालिमार्गादपाक्रामन्पर्वतेंद्रापिगच्छतः ॥ किंपुनर्जीवनप्रेप्सुर्बिभ्रद्देमांसशोणितं ॥ ॥ २६ ॥ अपक्षिगणसंपातान्वानरेंद्रोमहाजवः ॥ क्रमशःसागरान्सर्वान्संध्याकालमवंदत ॥ २७ ॥ संपूज्यमानोयातस्तुखचरैःखच रोत्तमः ॥ पश्चिमंसागरंवालीआजगामसरावणः ॥ २८ ॥ तस्मिन्संध्यामुपासित्वास्नात्वाजम्बाचवानरः ॥ उत्तरंसागरंप्रायाद्बहमा नोदशाननं ॥ २९ ॥

चतुःसमुद्रतटावच्छेदेनकिंचित्किंचित्कालंध्येयब्रह्मणोध्याननियमस्तत्प्रतिपादकमंत्रस्मरणनियमश्चवालिनइतिगम्यते ॥ ईदृशंव्रतं च महेंद्रोरावणस्यसमूलनाशायपुत्रद्वारानुतिष्ठतिइतिवोध्यं ॥ यत्तुतस्यदक्षिणसमुद्रेशौचं पश्चिमेस्नानमुत्तरेआपोहिष्टादिमंत्रैर्मार्जनं पूर्वसमुद्रेऽर्घ्यादीत्येवंसंध्यावंदनशेषानुष्ठानत्वात् चतुर्षुसमुद्रेषु संध्यामन्वास्येत्युक्तिरितिकतकतीर्थादयस्तज्जपन्वैनैगमान्मंत्रानितिदक्षिणसमुद्रस्नानकालोक्त्याविरुध्यते मदुक्तरीत्यासामंजस्याच्च संध्याकालेगायत्र्यर्थब्रह्मणोध्यानमेवप्रधानं सएवसंध्यापदार्थइतिस्पष्टंश्रुतिस्मृतिविदां ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ वासवापत्यं वासविः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रहसन्निति मांजिघृक्षुर्दुरात्मा स्वयमेवग्रहणंप्राप्तइतितोवात्प्रहासः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ आसादितः कक्षनिक्षेपंप्रापितः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अश्रांतवदश्रांतःसन् ॥ मां पर्वतसमानभारं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तुभ्यं तव ॥ ४० ॥ नौ आवयोः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आगतैःसहेतिशेषः ॥

बहुयोजनसाहस्रंवहमानोमहाहरिः॥ वायुवच्चमनोवच्चजगामसहशत्रुणा॥ ३० ॥ उत्तरेसागरेसंध्यामुपासित्वादशाननं॥ वहमानोगमद्बालीपूर्ववैसमहोदधिं॥ ३१ ॥ तत्रापिसंध्यामन्वास्यवासविःसहरीश्वरः॥ किष्किंधामभितोगृह्यरावणंपुनरागमत्॥ ३२॥ चतुर्ष्वपिसमुद्रेषुसंध्यामन्वास्यवानरः॥ रावणोद्वहनश्रांतःकिष्किंधोपवनेपतत्॥ ३३॥ रावणंतुमुमोचाथस्वकक्षात्कपिसत्तमः॥ कुतस्त्वमितिचोवाचप्रहसन्रावणंमुहुः॥ ३४॥ विस्मयंतुमहद्गत्वाश्रमलोलनिरीक्षणः॥ राक्षसेंद्रोहरींद्रंतमिदंवचनमब्रवीत्॥ ३५॥ वानरेंद्रमहेंद्राभराक्षसेंद्रोस्मिरावणः॥ युद्धेप्सुरिहसंप्राप्तःसचाद्यासादितस्त्वया॥ ३६॥ अहोबलमहोवीर्यमहोगांभीर्यमेवच॥ येनाहंपशुवद्गृह्यभ्रामितश्चतुरोर्णवान्॥ ३७॥ एवमश्रांतवद्वीरशीघ्रमेवचवानर॥ मांचैवोद्वहमानस्तुकोन्योवीरभविष्यति॥ ३८॥ त्रयाणामेवभूतानांगतिरेषाप्लवंगम॥ मनोनिलसुपर्णानांतवचाग्रनसंशयः॥ ३९॥ सोहंदृष्टबलस्तुभ्यमिच्छामिहरिपुंगव॥ त्वयासहचिरंसख्यंसुस्निग्धंपावकाग्रतः॥ ४० ॥ दाराःपुत्राःपुरंराष्ट्रंभोगाच्छादनभोजनं॥ सर्वमेवाविभक्तंनौभविष्यतिहरीश्वर॥ ४१ ॥ ततःप्रज्वालयित्वाग्निंतावुभौहरिराक्षसौ॥ भ्रातृत्वमुपसंपन्नौपरिष्वज्यपरस्परं॥ ४२॥ अन्योन्यंलंबितकरौततस्तौहरिराक्षसौ॥ किष्किंधांविशतुर्हृष्टौसिंहौगिरिगुहामिव॥ ४३॥ सतत्रमासमुषितःसुग्रीवइवरावणः॥ अमात्यैरागतैर्नीतस्त्रैलोक्योत्सादनार्थिभिः॥ ४४॥ एवमेतत्पुरावृत्तंवालिनारावणःप्रभो॥ धर्षितश्चकृतश्चापिभ्रातापावकसन्निधौ॥ ४५॥

॥ ४४ ॥ धर्षितः वालिनारावणः पश्चात्पावकनिकटेभ्रताकृतः सोदरभावतयास्नेहःकृतः ॥ ४५ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ४६ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे श्रीरा० वा० उ० चतुस्त्रिंशःसर्गः ॥३४॥ ॥७॥ ॥७॥ अथरावणवाल्यपेक्षयापि हनूमतोबलवत्त्वंमन्यमानेनरामेण महाबलोहनूमान्सुग्रीवार्थेवालिनंनहतवानितिप्रश्नेउत्तरमाह ॥ पृच्छतेति ॥ दक्षिणाशा दक्षिणदिक् अपृच्छतेत्यस्यविवरणमिदमाहेति ॥१॥ अतुलमनुपमं ॥ एताभ्यां एतयोः षष्ठ्यर्थेचतुर्थीआर्षी ॥ एतयोर्बलं हनूमतातद्बलेननसममित्यर्थः ॥ २ ॥ नकेवलंबलमेवाधिकं किंत्वन्यदपीत्याह ॥ शौर्यमिति ॥ दाक्ष्यं क्षिप्रकारित्वं॥ बलं शारीरं ॥ धैर्यं

बलमप्रतिमंरामवालिनोऽभवदुत्तमं॥ सोपित्वयाविनिर्दग्धःशलभोवह्निनायथा॥ ४६॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मी० उत्तरकांडे चतुस्त्रिंशःसर्गः॥ ३४॥ ॥७॥ ॥७॥ अपृच्छततदारामोदक्षिणाशाश्रयंमुनिं॥ प्रांजलिर्विनयोपेतइदमाह वचोर्थवत्॥ १॥ अतुलंबलमेतद्वैवालिनोरावणस्यच॥ नत्वेताभ्यांहनुमतासमंत्वितिमतिर्मम॥ २॥ शौर्यदाक्ष्यंबलंधैर्यंप्राज्ञतानयसाधनं॥ विक्रमश्चप्रभावश्चहनूमतिकृतालयाः॥ ३॥ दृष्ट्वैवसागरंवीक्ष्यसीदंतींकपिवाहिनीं॥ समाश्वास्यमहाबाहुर्योजनानांशतंप्लुतः॥ ४॥ धर्षयित्वापुरींलंकांरावणांतःपुरंतदा॥ दृष्टासंभाषिताचापिसीतात्याश्वासितातथा॥ ५॥ सेनाग्रगामंत्रिसुताःकिंकरारावणात्मजः॥ एतेहनुमतातत्रएकेनविनिपातिताः॥ ६॥ भूयोबंधाद्विमुक्तेनभाषयित्वादशाननं॥ लंकाभस्मीकृतायेनपावकेनेवमेदिनी॥ ७॥ नकालस्यनशक्रस्यनविष्णोर्वित्तपस्यच॥ कर्माणितानिश्रूयंतेयानियुद्धेहनूमतः॥ ८॥ एतस्यबाहुवीर्येणलंकासीताचलक्ष्मणः॥ प्राप्तामयाजयश्चैवराज्यंमित्राणिबांधवाः॥ ९॥ हनूमान्यदिमेनस्याद्वानराधिपतेःसखा॥ प्रवृत्तिमपिकोवेत्तुंजानक्याःशक्तिमान्भवेत्॥ १०॥

केनाप्यप्रकंप्यता ॥ प्राज्ञता शीघ्रंकार्याकार्यनिर्णेतृता ॥ नयसाधनं राजनीतिकृत्यसंपादनं ॥३॥ तानेवगुणानाह ॥ दृष्ट्वैवेति ॥ सागरंवीक्ष्य सीदंतीं कपिवाहिनींदृष्ट्वा तांसमाश्वास्य योजनशतंप्लुतः ॥४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ बंधाद्ब्रह्मास्त्रबंधात् ॥७ ॥ यानिकर्माणि हनूमतोदृष्टानि तानि कालस्ययमस्येंद्रादेश्चनश्रूयंते ॥ ८ ॥ लंकाप्राप्ता विभीषणायदेयत्वेनप्रतिज्ञातेत्यर्थः ॥ लक्ष्मणप्राप्तिरौषधपर्वतानयनेन ॥ ९ ॥ नस्यात्सहायइतिशेषः ॥ १० ॥

वीरुधइत्यकारांतोवृक्षवाची ॥ किमर्थंवालिघातेनेतिपाठे सुग्रीवप्रियकाम्यया वालिघातेकिमर्थंनमदत्तइत्यर्थः ॥ पदच्छेदशेषपूरणाभ्यांगूढत्वात्तस्यैवविवरणं ॥ तदावैरइत्या दि ॥ ११ ॥ बाल्यहननेहेतुं स्वयमेवरामऊहति ॥ नहीति ॥ जीवितेष्टं जीवितादपिप्रियं ॥ १२ ॥ हनूमति तद्विषये पृष्टमेतत्सर्वंकथयेत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तद्ववी

किमर्थंवालीचैतेनसुग्रीवप्रियकाम्यया ॥ तदावैरेसमुत्पन्नेनदग्धोवीरुधोयथा ॥ ११ ॥ नहिवेदितवान्मन्येहनूमानात्मनोबलं ॥ यद्दृष्ट वाजीवितेष्टंक्ष्विश्यंतंवानराधिपं ॥ १२ ॥ एतन्मेभगवन्सर्वंहनूमतिमहामुने ॥ विस्तरेणयथातत्वंकथयामरपूजित ॥ १३ ॥ राघवस्य वचःश्रुत्वाहेतुयुक्तमृषिस्ततः ॥ हनूमतःसमक्षंतमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठयद्ब्रवीषिहनूमति ॥ नबलेविद्यतेतुल्यो नगतौनमतोपरः ॥ १५ ॥ अमोघशापैःशापस्तुदत्तोस्यमुनिभिःपुरा ॥ नवेत्तिहिबलंसर्ववलीसन्नरिमर्दन ॥ १६ ॥ बाल्येप्येतेनयत्कर्म कृतंराममहाबल ॥ तन्नवर्णयितुंशक्यमितिबाल्यतयास्यते ॥ १७ ॥ यदिवास्तित्वभिप्रायःसंश्रोतुंनवराघव ॥ समाधायमतिंरामनि शामयवदाम्यहं ॥ १८ ॥ सूर्यदत्तवरस्वर्णःसुमेरुर्नामपर्वतः ॥ यत्रराज्यंप्रशास्त्यस्यकेसरीनामवैपिता ॥ १९ ॥ तस्यभार्याबभूवेष्टा ह्यंजनेतिपरिश्रुता ॥ जनयामासतस्यांवैवायुरात्मजमुत्तमं ॥ २० ॥ शालिशूकनिभाभासंप्रासूतेमंतदांजना ॥ फलान्याहर्तुकामावै निष्क्रांतागहनेवरा ॥ २१ ॥ एषमातुर्वियोगाच्चक्षुधयाचभृशार्दितः ॥ रुरोदशिशुरित्यर्थंशिशुःशरवणेयथा ॥ २२ ॥ तदोद्यंतंविवस्वंतंज पापुष्पोत्करोपमं ॥ ददर्शफललोभाच्चद्युत्पपातरविंप्रति ॥ २३ ॥ बालार्काभिमुखोबालोबालार्कइवमूर्तिमान् ॥ गृहीतुकामोबालार्कं प्लुवंतंवरमध्यगः ॥ २४ ॥

षीति ॥ आत्मनोबलंनजानातीत्येतत् नबलइतिच ॥ १५ ॥ तदेवाह ॥ अमोघेति ॥ १६ ॥ बाल्यतया बाल्यभावेन अ जानतेवेत्यर्थः ॥ अनेनास्यते ॥ १७ ॥ निशामय शृणु ॥ १८ ॥ सूर्यदत्तवरेणस्वर्णः स्वर्णरूपः सुमेरुः सावर्णमेरुः ॥ १९ ॥ परिश्रुता प्रसिद्धा ॥ २० ॥ शालिशूकनिभा भासं शाल्यग्रसमानवर्णं ॥ प्रासूत प्रसूतवती ॥ २१ ॥ शरवणे शिशुः कुमारस्वामीत्यर्थः॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

शिशुभावे बाल्यावस्थायां हनूमतिप्लवमानेसति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दोषज्ञोविद्वान्सनभवतीत्यदोषज्ञस्तत्रहेतुः ॥ शिशुरिति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सूर्यरथोपरि तदुप रितनप्रदेशे अनेनहनूमतापराम्रष्टः स्पृष्टोराहुस्ततोमंडलान्नस्तःसन्नपक्रांतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ हेवासव चंद्रार्कौ ममयथाकालं बुभुक्षापनयम् बुभुक्षापनीयतेनेनेतिव्युत्पत्त्यान्नं

एतस्मिन्प्लवमानेतुशिशुभावेहनूमति ॥ देवदानवयक्षाणांविस्मयःसुमहानभूत् ॥ २५ ॥ नाप्येवंवेगवान्वायुर्गरुडोनमनस्तथा ॥ य थायंवायुपुत्रस्तुक्रमतेंवरमुत्तमं ॥ २६ ॥ यदितावच्छिशोरस्यईदृशोगतिविक्रमः ॥ यौवनंबलमासाद्यकथंवेगोभविष्यति ॥ २७ ॥ तमनुप्लवतेवायुःप्लवंतंपुत्रमात्मनः ॥ सूर्यदाहभयाद्रक्षंस्तुषारचयशीतलः ॥ २८ ॥ बहुयोजनसाहस्रंकामन्नेवगतोंबरं ॥ पितुर्बला च्चबाल्याच्चभास्करस्याशामागतः ॥ २९ ॥ शिशुरेषत्वदोषज्ञइतिमत्वादिवाकरः ॥ कार्यचास्मिन्समायत्तमित्येवंनदग्धवान् ॥ ३० ॥ यमेवदिवसंह्येषगृहीतुंभास्करंप्लुतः ॥ तमेवदिवसंराहुर्जिघृक्षतिदिवाकरं ॥ ३१ ॥ अनेनचपराम्रष्टोराहुःसूर्यरथोपरि ॥ अपक्रांत स्ततस्रस्तोराहुश्चंद्रार्कमर्दनः ॥ ३२ ॥ इंद्रस्यभवनंगत्वासरोषःसिंहिकासुतः ॥ अब्रवीद्भ्रुकुटिंकृत्वादेवंदेवगणैर्वृतं ॥ ३३ ॥ बुभुक्षा पनयंदत्वाचंद्रार्कौममवासव ॥ किमिदंतत्त्वयादत्तमन्यस्यबलदत्रहन् ॥ ३४ ॥ अद्याहंपर्वकालेतुजिघृक्षुःसूर्यमागतः ॥ अथान्यो राहुरासाद्यजग्राहसहसारविं ॥ ३५ ॥ सराहोर्वचनंश्रुत्वावासवःसंभ्रमान्वितः ॥ उत्पपातासनंहित्वाउद्वहन्कांचनींस्रजं ॥ ३५ ॥ ततः कैलासकूटाभंचतुर्दंतंमदस्रवं ॥ शृंगारधारिणंप्रांशुंस्वर्णघंटाट्टहासिनं ॥ ३७ ॥ इंद्रःकरींद्रमारुह्यराहुंकृत्वापुरस्सरं ॥ प्रायाद्यत्राभ वत्सूर्यःसहानेनहनूमता ॥ ३८ ॥ अथातिरभसेनागाद्राहुरुत्सृज्यवासवं ॥ अनेनचसवैदृष्टःप्रधावन्शैलकूटवत् ॥ ३९ ॥

दत्वातदन्नं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शृंगारधारिणं नानाशृंगारधारिणं ॥ स्वर्णघंटाशब्दरूपाट्टहासवंतं ॥ २७ ॥ करींद्रमैरावतं अनेनहनूमतासहयत्रदेशेसूर्यस्तंप्रायात् ॥ ॥ ३८ ॥ अतिरभसेनातिवेगेनागात् वासवादपिपूर्वमितिशेषः ॥ अनेन हनूमता ॥ सराहुः ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ एवमवेक्ष्य महाशैलकूटवद्बृहत्तरमवेक्ष्य ॥ मुखशेषइतिराहोःस्वरूपकथनं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रागेवालक्षितंस्वरं राहुदर्शनात्पूर्वमेवायंराहोःस्वरइतिनिश्चितं ॥ ॥ ४३ ॥ इदमपिमहत्फलमितिमत्वा हस्तिराजानं ऐरावतं ॥४४॥४५॥ हस्तांतात् हस्तायात् ॥४६॥ वामाहनुः हनुःशब्दःस्त्रियां ॥ तत्पराहनुरितिकोशात् ॥४७॥ ४८॥

ततःसूर्यसमुत्सृज्यराहुंफलमवेक्ष्यच ॥ उत्पपातपुनर्व्योमगृहीतुंसिंहिकासुतं ॥ ४० ॥ उत्सृज्यार्कमिमंरामप्रधावंतंप्लवंगमं ॥ अवेक्ष्यै
वंपरावृत्तोमुखशेषःपराङ्मुखः ॥ ४१ ॥ इंद्रमाशंसमानस्तुत्रातारंसिंहिकासुतः ॥ इंद्रइंद्रेतिसंत्रासान्मुहुर्मुहुरभाषत ॥ ४२ ॥ राहोर्वि
क्रोशमानस्यप्रागेवालक्षितंस्वरं ॥ श्रुत्वेंद्रोवाचमाभैषीरहमेनंनिषूदये ॥ ४३ ॥ ऐरावतंततोदृष्ट्वामहत्तदिदमित्यपि ॥ फलंतंहस्तिरा
जानमभिदुद्रावमारुतिः ॥ ४४ ॥ तथास्यधावतोरूपमैरावतजिघृक्षया ॥ मुहूर्तमभवद्घोरमिंद्राद्युपरिभास्वरं ॥ ४५ ॥ एवमाधाव
मानंतुनातिक्रुद्धःशचीपतिः ॥ हस्तांतादतिमुक्तेनकुलिशेनाभ्यताडयत् ॥ ४६ ॥ ततोगिरौपपातैषइंद्रवज्राभिताडितः ॥ पतमानस्य
चैतस्यवामाहनुरभज्यत ॥ ४७ ॥ तस्मिंस्तुपतितेचापिवज्रताडनविह्वले ॥ चुक्रोधेंद्रायपवनःप्रजानामहितायसः ॥ ४८ ॥ प्रचारंस
तुसंगृह्यप्रजास्वंतर्गतःप्रभुः ॥ गुहांप्रविष्टःस्वसुतंशिशुमादायमारुतः ॥ ४९ ॥ विण्मूत्राशयमावृत्यप्रजानांपरमार्तिकृत् ॥ रुरोधस
र्वभूतानियथावर्षाणिवासवः ॥ ५० ॥ वायुप्रकोपाद्भूतानिनिरुद्धश्वासानिसर्वतः ॥ संधिभिर्भिद्यमानैश्चकाष्ठभूतानिजज्ञिरे ॥ ५१ ॥
निःस्वाध्यायवषट्कारंनिष्क्रियंधर्मवर्जितं ॥ वायुप्रकोपात्त्रैलोक्यंनिरयस्थमिवाभवत् ॥ ५२ ॥ ततःप्रजाःसगंधर्वाःसदेवासुरमानु
षाः ॥ प्रजापतिंसमाधावन्दुःखिताश्चसुखेच्छया ॥ ५३ ॥

प्रचारं देहिमात्रहितभूतंस्वप्रचारं संगृह्य संक्षिप्य ॥ अंतर्गतः सर्वदेहांतरगतःप्रभुः सर्वजगत्प्रवृत्तिनिवृत्तिकर्ता ॥ ४९ ॥ रुरोध निरुद्धस्वगतिप्रचारमकरोत् ॥ एवंविधार्थस्य देवशक्यत्वेदृष्टांतोयथेति ॥ वासवोयथावर्षाण्यावृत्यरुंधे ॥५० ॥ ५१ ॥ स्वा
ध्यायोवेदाध्ययनं ॥ वषट्कारोयागः ॥ निष्क्रियं संसारशून्यं ॥ निरयस्थमिव अतिशयितदुःखवदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

महोदरेति महोदररोगयस्तोदरवदुदरंयेषांते ॥५४॥५५॥५६॥५७॥ कारणादितिउक्का किंचित्कारणमत्रास्तीत्युक्का यस्मिन्कारणेवायुश्चुक्रोध तत्कारणंपुनरभाषत ॥५८॥
॥५९॥६०॥ दारुभिःसमतांयाति क्षणमपिनचलतीत्यर्थः॥६१॥६२॥ रुक्प्रदः शूलादिरोगप्रदः ॥ गमिष्यामअप्रसाद्येत्यसंधिरार्षः॥६३॥ आस्यति आस्ते॥६४॥ सदागते

ऊचुःप्रांजलयोदेवामहोदरनिभोदराः ॥ त्वयातुभगवन्सृष्टाःप्रजानाथचतुर्विधाः ॥ ५४ ॥ त्वयादत्तोयमस्माकमायुषःपवनःपतिः ॥
सोस्मान्प्राणेश्वरोभूत्वाकस्मादेषोऽद्यसत्तम ॥ ५५ ॥ रुरोधदुःखंजनयन्नंतःपुरइवस्त्रियः ॥ तस्मात्त्वांशरणंप्राप्तावायुनोपहतावयं ॥
॥ ५६ ॥ वायुसंरोधजंदुःखमिदंनोनुददुःखहन् ॥ एतत्प्रजानांश्रुत्वातुप्रजानाथःप्रजापतिः ॥ ५७ ॥ कारणादितिचोक्तासौप्रजाःपुन
रभाषत ॥ यस्मिंश्चकारणेवायुश्चुक्रोधचरुरोधच ॥ ५८ ॥ प्रजाःशृणुध्वंतत्सर्वंश्रोतव्यंचात्मनःक्षमं ॥ पुत्रस्तस्यामरेशेनइंद्रेणाद्यनि
पातितः ॥ ५९ ॥ राहोर्वचनमास्थायततःसकुपितोनिलः ॥ अशरीरःशरीरेषुवायुश्चरतिपालयन् ॥ ६० ॥ शरीरंहिविनावायुंसमतां
यातिदारुभिः ॥ वायुःप्राणःसुखंवायुर्वायुःसर्वमिदंजगत् ॥ ६१ ॥ वायुनासंपरित्यक्तंनसुखंविंदतेजगत् ॥ अद्यैवचपरित्यक्तंवायु
नाजगदायुषा ॥ ६२ ॥ अद्यैवतेनिरुच्छ्वासाःकाष्ठकुड्योपमाःस्थिताः ॥ तद्यामस्तत्रयत्रास्तेमारुतोरुक्प्रदोहिनः ॥ माविनाशंगमि
ष्यामअप्रसाद्यादितेःसुतं ॥ ६३ ॥ ततःप्रजाभिःसहितःप्रजापतिःसदेवगंधर्वभुजंगगुह्यकैः ॥ जगामयत्रास्यतितत्रमारुतःसुतंसुरें
द्राभिहतंप्रगृह्यसः ॥ ६४ ॥ ततोर्कवैश्वानरकांचनप्रभंसुतंतदोत्संगगतंसदागतेः ॥ चतुर्मुखोवीक्ष्यकृपामथाकरोत्सदेवगंधर्वकृषिय
क्षराक्षसैः ॥ ६५ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० पंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःपितामहंदृष्ट्वावायुःपुत्रवधा
र्दितः ॥ शिशुकंतंसमादायउत्तस्थौधातुरग्रतः ॥ १ ॥

वायोः गंधर्वकृषियक्षेतिगुरुलघुभेदआर्षः ॥६५॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामाय
णतिलके उत्तरकांडे पंचत्रिंशःसर्गः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥

स्रक्तपनीयेति तपनीयस्रगित्यर्थः ॥ त्रिरुपस्थायन्यपतत् उपस्थानपूर्वकंत्रिःसाष्टांगंप्रणतवानित्यर्थः ॥ २ ॥ वेदविदा अनादितोशेषवेदार्थविदा लंबाभरणशोभिनाहस्तेन वायुमुत्थाप्य ॥ परिमर्षः स्पर्शः ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वभूतेषुसन्निरुद्धं संत्यक्तनिरोधंयथाभवतितथा ॥ यथापुरा यथापूर्वं प्राणापानात्मनाचचार ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्रियुग्मः त्रीणियुग्मा

चलकुंडलमौलिस्रक्तपनीयविभूषणः ॥ पादयोर्न्यपदद्वायुस्त्रिरुपस्थायवेधसे ॥ २ ॥ तंतुवेदविदातेनलंबाभरणशोभिना ॥ वायुमुत्थाप्यहस्तेनशिश्नुंतंपरिस्पृष्टवान् ॥ ३ ॥ स्पृष्टमात्रस्ततःसोथसलीलंपद्मजन्मना ॥ जलसिक्तंयथासस्यंपुनर्जीवितमाप्तवान् ॥ ४ ॥ प्राणवंतमिमंदृष्ट्वाप्राणोगंधवहोमुदा ॥ चचारसर्वभूतेषुसन्निरुद्धंयथापुरा ॥ ५ ॥ मरुद्रोधाद्विनिर्मुक्तास्ताःप्रजामुदिताभवन् ॥ शीतवातविनिर्मुक्ताःपद्मिन्यइवसांबुजाः ॥ ६ ॥ ततस्त्रियुग्मस्त्रिककुत्त्रिधामात्रिदशार्चितः ॥ उवाचदेवताब्रह्मामारुतप्रियकाम्यया ॥ ७ ॥ भोमहेंद्राग्निवरुणामहेश्वरधनेश्वराः ॥ जानतामपिवःसर्ववक्ष्यामिश्रूयतांहितं ॥ ८ ॥ अनेनशिश्नुनाकार्यंकर्तव्यंवोभविष्यति ॥ तद्गृह्णंवरान्सर्वेमारुतस्यास्यतुष्टये ॥ ९ ॥ ततःसहस्रनयनःप्रीतियुक्तःशुभाननः ॥ कुशेशयमयींमालामुत्क्षिप्येदंवचोब्रवीत् ॥ १० ॥ मत्करोत्सृष्टवज्रेणहनुरस्ययथाहतः ॥ नाम्नावैकपिशार्दूलोभविताहनुमानिति ॥ ११ ॥ अहमस्यप्रदास्यामिपरमंवरमद्भुतं ॥ इतःप्रभृतिवज्रस्यममावध्योभविष्यति ॥ १२ ॥ मार्तंडस्त्वब्रवीत्तत्रभगवांस्तिमिरापहः ॥ तेजसोस्यमदीयस्यददामिशतिकांकलां ॥ १३ ॥ यदाचशास्त्राण्यध्येतुंशक्तिरस्यभविष्यति ॥ तदास्यशास्त्रंदास्यामियेनवाग्मीभविष्यति ॥ १४ ॥ वरुणश्चवरंप्रादान्नास्यमृत्युर्भविष्यति ॥ वर्षायुतशतेनापिमत्पाशादुदकादपि ॥ १५ ॥

नियस्यसः ॥ तानियशोवीर्यै ऐश्वर्यश्रियौ ज्ञानवैराग्येच ॥ त्रिककुत्त्रिमूर्तिप्रधानः त्रिधामा त्रिलोकस्थानः ॥ ७ ॥ वक्ष्यामि श्रूयतामितिगुरुवैषम्यमार्ष ॥ ८ ॥ ९ ॥ कुशेशयमयीं कांचनपद्ममयीं ॥ १० ॥ ११ ॥ अहंमालापूर्वंवरंदास्यामि ॥ १२ ॥ शतिकांकलां शततममंशं ॥ १३ ॥ शास्त्रं शास्त्राध्ययनं तदर्थज्ञानंच ॥ १४ ॥ १५ ॥

तुष्टअविषादमित्यार्षोऽसंधिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ मदायुधानां शूलादिपाशुपतास्त्रांतानां ॥ १८ ॥ १९ ॥ महात्मा महानात्मायस्यसब्रह्मज्ञइतियावत् ॥ सर्वेषां ब्रह्मास्त्रांतानांब्रह्मदंडः ब्रह्मर्षिक्रियमाणः संहारोद्देश्यकःशापः नभविष्यति अस्येतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वा महेंद्रादयइत्यर्थः ॥ अमरैः परिवारदेवगणैः ॥ २५ ॥ वरदत्तं

यमोदंडादवध्यत्वमरोगत्वंचदत्तवान् ॥ वरंददामिसंतुष्टअविषादंचसंयुगे ॥ १६ ॥ गदेयंमामिकानैनंसंयुगेषुवधिष्यति ॥ इत्येवंधनदःप्राहतदात्येकाक्षिपिंगलः ॥ १७ ॥ मत्तोमदायुधानांचअवध्योयंभविष्यति ॥ इत्येवंशंकरेणापिदत्तोस्यपरमोवरः ॥ १८ ॥ विश्वकर्माचदृष्ट्वेमंबालंप्रतिमहारथः ॥ मत्कृतानिचशस्त्राणियानिदिव्यानितानिच ॥ तैरवध्यत्वमापन्नश्चिरजीवीभविष्यति ॥ १९ ॥ दीर्घायुश्चमहात्माचब्रह्मातंप्राब्रवीद्वचः ॥ सर्वेषांब्रह्मदंडानामवध्यत्वंभविष्यति ॥ २० ॥ ततःसुराणांतुवरैर्दृष्ट्वात्येनमलंकृतं ॥ चतुर्मुखस्तुष्टमनावायुमाहजगद्गुरुः ॥ २१ ॥ अमित्राणांभयकरोमित्राणामभयंकरः ॥ अजेयोभवितापुत्रस्तवमारुतमारुतिः ॥ २२ ॥ कामरूपःकामचारीकामगःप्लवतांवरः ॥ भवत्यव्याहतगतिःकीर्तिमांश्चभविष्यति ॥ २३ ॥ रावणोत्सादनार्थानिरामप्रीतिकराणिच ॥ रोमहर्षकराण्येवकर्ताकर्माणिसंयुगे ॥ २४ ॥ एवमुक्तातमामंत्र्यमारुतंत्वमरैःसह ॥ यथागतंययुःसर्वेपितामहपुरोगमाः ॥ २५ ॥ सोपिगंधवहःपुत्रंप्रगृह्यगृहमानयत् ॥ अंजनायास्तमाख्यायवरदत्तंविनिर्गतः ॥ २६ ॥ प्राप्यरामवरानेषवरदानबलान्वितः ॥ जवेनात्मनिसंस्थेनसोऽसौपूर्णइवार्णवः ॥ २७ ॥ तरसापूर्यमाणोपितदावानरपुंगवः ॥ आश्रमेषुमहर्षीणामपराध्यतिनिर्भयः ॥ २८ ॥ स्रुग्भांडान्यग्निहोत्राणिवल्कलानांचसंचयान् ॥ भग्नविच्छिन्नविध्वस्तान्सशांतानांकरोत्ययं ॥ २९ ॥ एवंविधानिकर्माणिप्रावर्ततमहाबलः ॥ सर्वेषांब्रह्मदंडानामवध्यःशंभुनाकृतः ॥ ३० ॥

दत्तवरं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ स्रुग्भांडानि यज्ञोपकरणानि ॥ अग्निहोत्राणि अग्निहोत्रसाधनभूताग्नयः ॥ भग्नविच्छिन्नविध्वस्तशब्दाः स्रुग्भांडादिषुक्रमेणयोज्याः ॥ सशांतानां सम्यक्शांतानां शांतिप्रधानानामृषीणामितियावत् ॥ २९ ॥ प्रावर्तत प्रावर्तयदित्यर्थः ॥ शंभुनाब्रह्मणा ॥ ३० ॥

जानंतःवरदानमितिशेषः ॥ तस्यब्रह्मणः शक्तितः वरसामर्थ्यात्सहंतेक्षमंते तस्यचेष्टितमितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ क्रोधोजिघांसा मन्युरमर्षः ॥ अतिक्रुद्धाअतिमन्यवश्चनभवंतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ तद्दीर्घेति तद्बलमित्यर्थः ॥ ३४॥ हृततेजौजाः अपहृतस्ववीर्यबलज्ञानः ॥ एषोश्रमाणीत्यार्षःसंधिः ॥ ३५ ॥ ऋक्षरजसइत्यकारांतः ॥ ३६॥ ॥ ३७ ॥ वालिनःपदेयौवराज्ये ॥ ३८॥ अद्वैधं एकप्रकारं ॥ आबाल्यं बालमारभ्य ॥३९॥ यदावैरमुत्थितं तदैषहनुमान् शापवशादेवात्मनोबलंनवेद ॥ ४० ॥ ननुह

जानंतऋषयःसर्वेसहंतेतस्यशक्तितः॥ तथाकेसरिणात्वेषवायुनासोंजनीसुतः॥ ३१ ॥ प्रतिषिद्धोपिमर्यादांलंघयत्येववानरः॥ तोमहर्षयःक्रुद्धाभृग्वंगिरसवंशजाः॥३२॥ शेपुरेनंरघुश्रेष्ठनातिक्रुद्धातिमन्यवः॥ बाधसेयत्समाश्रित्यबलमस्मान्प्लवंगम॥ ३३॥ तद्दीर्घकालंवेत्तासिनास्माकंशापमोहितः॥ यदातेस्मार्यतेकीर्तिस्तदातेवर्धतेबलं॥ ३४॥ ततस्तुहृततेजोजामहर्षिवचनोजसा ॥ एषोश्रमाणितान्येवम्रदुभावंगतोचरत्॥ ३५॥ अथर्क्षरजसोनामवालिसुग्रीवयोःपिता ॥ सर्ववानरराजासीत्तेजसाइवभास्करः ॥ ॥ ३६॥ सतुराज्यंचिरंकृत्वावानराणांमहेश्वरः॥ततस्त्वर्क्षरजानामकालधर्मेणयोजितः॥३७॥ तस्मिन्नस्तमितेचाथमंत्रिभिर्मंत्रकोविदैः॥ पित्र्येपदेकृतोवालीसुग्रीवोवालिनःपदे ॥ ३८ ॥ सुग्रीवेणसमंत्वस्यअद्वैधंछिद्रवर्जितं ॥ आबाल्यंसख्यमभवदनिलस्याग्निनायथा॥ ३९ ॥ एषशापवशादेवनवेदबलमात्मनः॥ वालिसुग्रीवयोर्वैरंयदारामससमुत्थितं ॥ ४० ॥ नत्वेषरामसुग्रीवोभ्राम्यमाणोपिवालिना॥ देवजानातिनत्वेषबलमात्मनिमारुतिः॥४१॥ ऋषिशापाद्धतबलस्तदैवकपिसत्तमः॥ सिंहःकुंजररुद्धोवा आस्थितःसहितोरणे॥ ४२॥

नूमतोज्ञानाभावेपि सुग्रीवःकिमितिनबोधितवान्तत्राह ॥ नत्वेषइति ॥ वालिनाभ्राम्यमाणएषसुग्रीवोपि तद्बलंनवेदेत्यनुकर्षः ॥ तदपिदेवकार्यंयावदेव तदातुजांबवतास्मारितः समुद्रतीरेतत्तज्ञातवान् ॥४१ ॥ उक्तमेवपुनराह ॥ देवेति ॥ तदा सुग्रीवविपत्समये आहृतबलः अपहृतस्वबलपरिज्ञानः ॥ अतएवरणे कुंजररुद्धःसिंहइव सहितःसुग्रीवसहितोयमास्थितः स्थितएवनतुयुद्धंकृतवानिति ॥ सिंहःकुंजररुद्धेवेतिपाठांतरं तत्रसंधिरार्षः ॥४२ ॥

पराक्रमः महत्स्वपियुद्धकार्येषूत्साहः ॥ उत्साहपदेनेतरकार्यविषयःसः मतिरर्थनिर्धारणं प्रतापः प्रभावः सौशील्यं सुखभावत्वं माधुर्यंवाचि नयानयौतत्परिज्ञाने ॥ प्रवृत्तिनिवृत्तीत्यन्ये ॥ गांभीर्यमापद्यक्षोभः सुवीर्यं स्वरक्षणेनपरपराभवः ॥ धैर्यमकंप्यचित्तता ॥ हनूमतएतैर्गुणैःकोप्यधिकोनकोपीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ उद्यद्गिरेरुदयगिरेः महद्ग्रंथंधारयन् अर्थतःपाठतश्चगृह्णन् ॥ धारयनप्रमेयइतिनुडभावआर्षः ॥ सूर्यसान्मुख्यार्थं तावद्गमनं ॥ ४४ ॥ कोसौग्रंथस्तत्राह ॥ ससूत्रेति ॥ सूत्रमष्टाध्यायीलक्षणं ॥ वृत्ति

पराक्रमोत्साहमतिप्रतापसौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च॥गांभीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यैर्हनूमतःकोप्यधिकोस्तिलोके॥ ४३॥ असौपुनर्व्याकरणंगृहीष्यन्सूर्योन्मुखःप्रष्टुमनाःकपींद्रः॥ उद्यद्गिरेरस्तगिरिंजगामग्रंथंमहद्धारयनप्रमेयः॥४४॥ ससूत्रवृत्त्यर्थपदंमहार्थंससंग्रहं सिध्यतिवैकपींद्रः॥ नत्यस्यकश्चित्सदृशोस्तिशास्त्रेवैशारदेछंदगतौतथैव ॥ ४५ ॥ सर्वासुविद्यासुतपोविधानेप्रस्पर्धतेऽयंद्विगुरुंसुराणां॥ प्रवीविविक्षोरिवसागरस्यलोकान्दिधक्षोरिवपावकस्य ॥ लोकक्षयेष्वेवयथांतकस्यहनूमतःस्थास्यतिकःपुरस्तात्॥ ४६॥ एषेवचान्येचमहाकपींद्राःसुग्रीवमैंदद्विविदाःसनीलाः॥ सतारतारेयनलाःसरंभास्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः ॥ ४७॥ गजोगवाक्षोगवयःसुदंष्ट्रोमैंदःप्रभोज्योतिमुखोनलश्च॥ एतेचऋक्षाःसहवानरेंद्रैस्त्वत्कारणाद्रामसुरैर्हिसृष्टाः॥ ४८॥ तदेतत्कथितंसर्वंयन्मांत्वं परिपृच्छसि॥ हनूमतोबालभावेकर्मैतत्कथितंमया॥ ४९॥ श्रुत्वागस्त्यस्यकथितंरामःसौमित्रिरेवच॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्वानरारा क्षसैःसह॥ ५०॥

स्तात्कालिकसूत्रवृत्तिः॥ अर्थपदं सूत्रार्थबोधकपदवद्वार्तिकं महार्थं महाभाष्यं पतंजलिकृतं॥ ससंग्रहं व्याडिकृतसंग्रहाख्यग्रंथसहितं सिध्यतिवै सिद्धोभवति शास्त्रांतरेष्वपीत्यर्थः॥ तदेवाह नह्यस्यसदृशःशास्त्रेकश्चित्॥ छंदगतौ पूर्वोत्तरमीमांसामुखेन वेदार्थनिर्णये॥वैशारदे वैदुष्ये विशिष्यनवमव्याकरणकर्ताहनूमानितिचप्रसिद्धिरितिकतकः ॥ ४५ ॥ उक्तमेवस्पष्टयति ॥ सर्वास्विति ॥ अयं गुरुंप्रस्पर्धते प्रवीविविक्षोर्युगांतेभूमिमाप्लावयितुं तांप्रकर्षेणविशेषेणवेष्टुमिच्छोः ॥ प्रवीइतिदीर्घआर्षः ॥ लोकक्षये युगांतकाले ॥ ४६ ॥ एषेवएषइवसंधिरार्षः ॥ अन्येपिसृष्टाः ॥ तारेयोंगदः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ६८ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ममएतद्वक्ष्यमाणलक्षणंविज्ञाप्यमस्ति ॥ अतआगतस्पृहोहंयद्वद्दामि तद्भवद्भिर्ममकृते मन्निमित्तमनुकंपयाकर्तव्यं ॥ ५४ ॥ अहंमागतोवनवासा त्पौरादीन्त्वकार्येषुस्थाप्य कतून्करिष्यामि ॥ ५५ ॥ सदस्याविधिदर्शिनः ॥ महावीर्याः महत्तपोवीर्ययुक्ताः ॥ ५६ ॥ युष्मानाश्रित्यानिशंसुनिर्वृतोहंपितृभिरनुग्रहीतो

अगस्त्यस्त्वब्रवीद्रामंसर्वमेतच्छ्रुतंत्वया ॥ दृष्टःसंभाषितश्चासिरामगच्छामहेवयं॥५१॥ श्रुत्वैतद्राघवोवाक्यमगस्त्यस्यौग्रतेजसः॥ प्रांजलिःप्रणतश्चापिमहर्षिमिदमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ अद्यमेदेवतास्तुष्टाःपितरःप्रपितामहाः ॥ युष्माकंदर्शनादेवनित्यंतुष्टाःसबांधवाः ॥ ५३ ॥ विज्ञाप्यंतुममैतद्यिद्वद्दाम्यागतस्पृहः ॥ तद्भवद्भिर्ममकृतेकर्तव्यमनुकंपया ॥ ५४ ॥ पौरजानपदान्स्थाप्यस्वकार्येष्वहमागतः ॥ क्रतूनहंकरिष्यामिप्रभावाद्भवतांसतां ॥ ५५ ॥ सदस्याममयज्ञेषुभवंतोनित्यमेवतु ॥ भविष्यथमहावीर्याममानुग्रहकांक्षिणः ॥ ॥ ५६ ॥ अहंयुष्मान्समाश्रित्यतपोनिर्धूतकल्मषान् ॥ अनुगृहीतःपितृभिर्भविष्यामिसुनिर्वृतः ॥ ५७ ॥ तदागंतव्यमनिशंभवद्भिरिह संगतैः ॥ अगस्त्याद्यास्तुतच्छ्रुत्वाऋषयःसंशितव्रताः ॥ ५८ ॥ एवमस्त्वितितंप्रोच्यप्रयातुमुपचक्रमुः ॥ एवमुक्त्वागताःसर्वेऋषयस्ते यथागतं ॥ ५९ ॥ राघवश्चतमेवार्थंचिंतयामासविस्मितः ॥ ततोस्तंभास्करेयातेविसृज्यनृपवानरान् ॥ ६० ॥ संध्यामुपास्यविधिव त्तदानरवरोत्तमः ॥ प्रवृत्तायांरजन्यांतुसोंतःपुरचरोभवत् ॥ ६१ ॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेउत्तरकांडे षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥

अभिषिक्तेतुकाकुत्स्थेधर्मेणविदितात्मनि ॥ व्यतीतायानिशापूर्वापौराणांहर्षवर्धिनी ॥ १ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांप्रातर्नृपतिबोधकाः॥ बंदिनःसमुपातिष्ठन्सौम्यान्नृपतिवेश्मनि॥ २ ॥

भविष्यामि ॥ ५७ ॥ तदा आगंतव्यमितिच्छेदः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तमेवार्थं याग रूपं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिरामाभि० वा० उ० षट्त्रिंशःसर्गः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ऋषिगणाअभिषेककालेसंप्राप्ताः कथितकथाविसृष्टाः ॥ ततोऽभिषेकदिनस्ययानिशा सापौराणांपूर्वा प्रथमा हर्षवर्धिनीअभूत्साचव्यतीतेत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥

रक्तकंठिनः मधुरकंठाः ॥ ३ ॥ त्वयिसुप्ते ब्राह्मेमुहूर्तेउत्थाय धर्मानुष्ठानरहितेसति सर्वंजगत्सुप्तं सुप्तधर्मकंभविष्यति ॥ यथाराजातथाप्रजेतिन्यायात् ॥ ४ ॥ प्रजापतिसमः प्रजापरिपालनइतिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ईदृशंसौम्यत्वं त्वद्वृत्तिसौम्यत्वं चंद्रेनान्यत्र पूर्वमभूवन्निितिशेषः ॥ भवितारोयेइतिशेषः ॥ ७ ॥ एताश्चान्याश्चउक्तयइतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥

तेरक्तकंठिनःसर्वेकिन्नराइवशिक्षिताः ॥ तुष्टुवुर्नृपतिंवीरंयथावत्संप्रहर्षिणः ॥ ३ ॥ वीरसौम्यप्रबुध्यस्वकौसल्याप्रीतिवर्धन ॥ जगद्धि सर्वंस्वपितित्वयिसुप्तेनराधिप ॥ ४ ॥ विक्रमस्तेयथाविष्णोरूपंचैवाश्विनोरिव ॥ बुद्ध्याबृहस्पतेस्तुल्यःप्रजापतिसमोत्यसि ॥ ५ ॥ क्ष मातेपृथिवीतुल्यातेजसाभास्करोपमः ॥ वेगस्तेवायुनातुल्योगांभीर्यमुदधेरिव ॥ ६ ॥ अप्रकंप्योयथास्थाणुश्चंद्रेसौम्यत्वमीदृशं ॥ ने दृशाःपार्थिवाःपूर्वंभवितारोनराधिप ॥ ७ ॥ यथात्वमसिदुर्धर्षोधर्मनित्यःप्रजाहितः ॥ नत्वांजहातिकीर्तिश्चलक्ष्मीश्चपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ श्रीश्चधर्मश्चकाकुत्स्थत्वयिनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ एताश्चान्याश्चमधुराबंदिभिःपरिकीर्तिताः ॥ ९ ॥ सूताश्चसंस्तवैर्दिव्यैर्बोधयंतिस्मराघवं स्तुतिभिस्तूयमानाभिःप्रत्यबुध्यतराघवः ॥ १० ॥ सतद्विहायशयनंपांडुराच्छादनास्तृतं ॥ उत्तस्थौनागशयनाद्धरिर्नारायणोयथा ॥ ॥ ११ ॥ तमुत्थितंमहात्मानंप्रह्वाःप्रांजलयोनराः ॥ सलिलंभाजनैःशुभ्रैरुपतस्थुःसहस्रशः ॥ १२ ॥ कृतोदकःशुचिर्भूत्वाकालेहुतहुताशनः ॥ देवागारंजगामाशुपुण्यमिक्ष्वाकुसेवितं ॥ १३ ॥ तत्रदेवान्पितॄन्विप्रानर्चयित्वायथाविधि ॥ बाह्यकक्ष्यांतरंरामोनिर्जगामजनैर्वृतः ॥ १४ ॥ उपतस्थुर्महात्मानोमंत्रिणःसपुरोहिताः ॥ वसिष्ठप्रमुखाःसर्वेदीप्यमानाइवाग्नयः ॥ १५ ॥ क्षत्रियाश्चमहात्मा नोनानाजनपदेश्वराः ॥ रामस्योपाविशन्पार्श्वेशक्रस्येवयथामराः ॥ १६ ॥ भरतोलक्ष्मणश्चात्रशत्रुघ्नश्चमहायशाः ॥ उपासांचक्रि रेहृष्टावेदास्त्रयइवाध्वरं ॥ १७ ॥

॥ १० ॥ पांडुराच्छादनं उत्तराच्छादनपटः ॥ ११ ॥ सलिलं गृहीत्वेतिशेषः शौचाद्यर्थमितिभावः ॥ १२ ॥ देवागारं देवपूजागृहं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

मुदितानाम तन्नामकाःकिंकराः ॥ १८ ॥ विंशतिर्वानराः सुग्रीवांगदहनूमज्जांबवत्सुषेणतारनीलनलमैंदद्विविदकुमुदशरभशतबलिगंधमादनगजगवाक्षगवयधूम्ररंभज्योतिमुखाविंशतिः प्रधानवानराइत्यर्थइतिकतकः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ऋषिभिः ऋषयोवसिष्ठाद्याः ॥ २२ ॥ तेनरूपेण सर्वलोकोपास्यत्वाकारेण ॥ २३॥२४ ॥ इति

याताःप्रांजलयोभूत्वाकिंकरामुदिताननाः॥मुदितानामपार्श्वस्थावहवःसमुपाविशन्॥१८॥वानराश्चामहावीर्याविंशतिःकामरूपिणः॥सुग्रीवप्रमुखाराममुपासंतेमहौजसः॥१९॥विभीषणश्चरक्षोभिश्चतुर्भिःपरिवारितः॥उपासतेमहात्मानंधनेशमिवगुह्यकाः॥२०॥तथानिगमवद्वाश्वकुलीनायेचमानवाः॥शिरसावंद्यराजानमुपासंतेविचक्षणाः॥२१॥तथापरिवृतोराजाश्रीमद्भिर्ऋषिभिर्वरैः॥राजभिश्चमहावीर्यैर्वानरैश्चसराक्षसैः॥२२॥यथादेवेश्वरोनित्यमृषिभिःसमुपास्यते॥अधिकस्तेनरूपेणसहस्राक्षाद्विरोचते॥२३॥तेषांसमुपविष्टानांतास्तास्सुमधुराःकथाः॥कथ्यंतेधर्मसंयुक्ताःपुराणज्ञैर्महात्मभिः॥२५॥इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा० उ० सप्तत्रिंशःसर्गः॥ ३७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥एतच्छ्रुत्वातुनिखिलंराघवोगस्त्यमब्रवीत्॥यएषर्क्षरजानामवालिसुग्रीवयोःपिता॥१॥जननीकाचभवनंसात्वयापरिकीर्तिता॥वालिसुग्रीवयोश्चापिनामनीकेनहेतुना॥२॥एतद्ब्रह्मन्समाचक्ष्वकौतूहलमिदंहिनः॥सप्रोक्तोराघवेणैवमगस्त्योवाक्यमब्रवीत्॥३॥शृणुरामकथामेतांयथापूर्वंसमासतः॥नारदःकथयामाससमाश्रममुपागतः॥४॥कदाचिदटमानोसावतिधर्ममुपागतः॥अर्चितस्तुयथान्यायंविधिदृष्टेनकर्मणा॥५॥सुखासीनःकथामेनांमयापृष्टःसकौतुकात्॥कथयामासधर्मात्मामहर्षेश्रूयतामिति॥६॥मेरुर्नगवरःश्रीमाञ्जांबूनदमयःशुभः॥तस्ययन्मध्यमंशृंगंसर्वदैवतपूजितं॥७॥ श्रीरा० वा० उ० सप्तत्रिंशःसर्गः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदुत्तरंवालिसुग्रीवोत्पत्तीतिहासोरावणस्यश्वेतद्वीपगमनेतिहासश्च कतिपयैःसर्गैरगस्योक्तियाकचित्पुस्तकेषुदृश्यंते तेतुपूर्वसर्गीतएवागस्त्यस्यस्वाश्रमगमनंकथनादसंगताः कतकतीर्थाद्यनादृतत्वाच्चमयापिनव्याख्याताः ॥

तस्मिन्दिव्यासभारम्याब्रह्मणःशतयोजना॥तस्यामास्तेसदादेवःपद्मयोनिश्चतुर्मुखः॥८॥योगमभ्यसतस्तस्यनेत्राभ्यांयदश्रुस्रवत्॥तद्गृहीतंभगवतापाणिनाचर्चितंतुतत्॥९॥निक्षिप्तमात्रंतद्भूमौब्रह्मणालोककर्तृणा॥तस्मिन्नश्रुकणेरामवानरःसंबभूवह॥१०॥उत्पन्नमात्रस्तुतदावानरश्चनरोत्तम॥समाश्वास्यप्रियैर्वाक्यैरुक्तःकिलमहात्मना॥११॥पश्यशैलंसुविस्तीर्णंसुरैरध्युषितंसदा॥तस्मिन्नग्येगिरिवरेबहुमूलफलाशनः॥१२॥ममांतिकचरोनित्यंभववानरपुंगव॥कंचित्कालमिहास्वत्वंततःश्रेयोभविष्यति॥१३॥एवमुक्तःसचैतेनब्रह्मणावानरोत्तमः॥प्रणम्यशिरसापादौदेवदेवस्यराघव॥१४॥उक्त्वांल्लोककर्तारमादिदेवंजगत्पतिं॥यथाज्ञापयसेदेवस्थितोहंतवशासने॥॥१५॥एवमुक्त्वाहरिर्देवंययौहृष्टमनास्तदा॥सतदाद्रुमखंडेषुफलपुष्पघनेषुच॥१६॥ब्रह्मन्प्रतिबलःशीघ्रंवनेफलकृताशनः॥चिन्वन्मधूनिमुख्यानिचिन्वन्पुष्पाण्यनेकशः॥१७॥ दिनेदिनेचसायाह्नेब्रह्मणोंतिकमागमत्॥गृहीत्वाराममुख्यानिपुष्पाणिचफलानिच॥१८॥ब्रह्मणोदेवदेवस्यपादमूलेन्यवेदयत्॥एवंतस्यगतःकालोबहुपर्यटतोगिरिं॥१९॥कस्यचित्त्वथकालस्यसमतीतस्यराघव॥ऋक्षराड्वानरश्रेष्ठस्तृषयापरिपीडितः॥२०॥उत्तरंमेरुशिखरंगतस्तत्रचदृष्टवान्॥नानाविहगसंघुष्टंप्रसन्नसलिलंसरः॥२१॥चलत्केसरमात्मानंकृत्वातस्यतटेस्थितः॥ददर्शतस्मिन्सरसिवक्रच्छायामथात्मनः॥२२॥कोयमस्मिन्ममरिपुर्वसत्यंतर्जलेमहान्॥रूपंचांतर्गतंतत्रवीक्ष्यतत्पश्यतोहरिः॥२३॥क्रोधाविष्टमनात्येषनियतंमावमन्यते॥तदस्यदुष्टभावस्यपुष्कलंकुमतेर्गृहं॥२४॥एवंसंचिंत्यमनसासवैवानरचापलात्॥आप्लुत्यचापतत्तस्मिन्ह्रदेवानरसत्तमः॥२५॥उत्प्लुत्यतस्मात्सह्रदादुत्थितःप्लवगःपुनः॥तस्मिन्नेवक्षणेरामस्त्रीत्वंप्रापसवानरः॥२६॥मनोज्ञरूपासानारीलावण्यललिताशुभा॥विस्तीर्णजघनासुभ्रूर्नीलकुंतलमूर्धजा॥२७॥

मुग्धसस्मितवक्त्राचपीनस्तननतटाशुभा॥ ह्रदतीरेचसाभातिक्रजुयष्टिर्लतायथा॥ २८॥ त्रैलोक्यसुंदरीकांतासर्वचित्तप्रमाथिनी॥ लक्ष्मीव
पद्मरहिताचंद्रज्योत्स्नेवनिर्मला॥ २९॥ रूपेणाप्यभवत्सातुश्रियंदेवीमुमायथा॥ द्योतयंतीदिशःसर्वास्तत्राभूत्सावरांगना॥३०॥ एतस्मि
न्नंतरेदेवोनिवृत्तःसुरनायकः॥ पादावुपास्यदेवस्यब्रह्मणस्तेनवैयथा॥३१॥ तस्यामेवचवेलायामादित्योपिपरिभ्रमन्॥ तस्मिन्नेवपदेसोभू
द्यस्मिन्सातनुमध्यमा॥ ३२॥ युगपत्सातदादृष्टादेवाभ्यांसुरसुंदरी॥ कंदर्पवशगौतौतुदृष्ट्वातांसंबभूवतुः॥ ३३॥ ततःक्षुभितसर्वांगौसुरेंद्रौ
पन्नगाविव॥ तद्रूपमद्भुतंदृष्ट्वात्याजितौधैर्यमात्मनः॥ ३४॥ ततस्तस्यांसुरेंद्रेणस्कन्नंशिरसिपातितं॥ अनासाद्यैवनांनारींसन्निवृत्तमथाभ
वत्॥ ३५॥ ततःसावानरपतिंजज्ञेवानरमीश्वरं॥ अमोघरेतसस्तस्यवासवस्यमहात्मनः॥ ३६॥ वालेषुपतितंबीजंवालीनामबभूवसः॥
भास्करेणापितस्यांवैकंदर्पवशवर्तिना॥ ३७॥ बीजंनिषिक्तंग्रीवायांविधानमनुवर्तत॥ तेनापिसावरतनुर्नोक्ताकिंचिद्वचःशुभं॥ ३८॥ नि
वृत्तमदनश्चाथसूर्योपिसमपद्यत॥ ग्रीवायांपतितंबीजंसुग्रीवःसमजायत॥ ३९॥ एवमुत्पाद्यतौवीरौवानरेंद्रौमहाबलौ॥ दत्वातुकांचनींमा
लांवानरेंद्रस्यवालिनः॥ ४०॥ अक्षय्यांगुणसंपूर्णांशक्रस्तुत्रिदिवंययौ॥ सूर्योपिस्वसुतस्यैवनिरूप्यपवनात्मजं॥ ४१॥ कृत्येषुव्यवसाये
षुजगामसवितांबरं॥ तस्यांनिशायांव्युष्टायामुदितेचदिवाकरे॥ ४२॥ सतद्वानररूपंतुप्रतिपेदेपुनर्नृप॥ सएववानरोभूत्वापुत्रौस्वस्यप्लवंग
मौ॥ ४३॥ पिंगेक्षणौहरिवरौबलिनौकामरूपिणौ॥ मधून्यमृतकल्पानिपायितौतेननतौतदा॥ ४४॥ गृह्यऋक्षरजास्तौतुब्रह्मणोंतिकमागम
त्॥ दृष्ट्वर्क्षरजसंपुत्रंब्रह्मालोकपितामहः॥ ४५॥ बहुशःसांत्वयामासपुत्राभ्यांसहितंहरिं॥ सांत्वयित्वाततःपश्चाद्देवदूतमथादिशत्॥ ४६॥
गच्छमद्वचनादूतकिष्किंधांनामवैशुभां॥ साह्यस्यगुणसंपन्नामहतीचपुरीशुभा॥ ४७॥

तत्रवानरयूथानिसुबहूनिवसंतिच॥ बहुरत्नसमाकीर्णावानरैःकामरूपिभिः॥ ४८॥ पुण्यापण्यवतीदुर्गाचातुर्वर्ण्यपुरस्कृता॥ विश्वकर्मकृ
तादिव्यामन्नियोगाच्चशोभना॥ ४९॥ तत्रर्क्षरजसंदृष्ट्वासपुत्रंवानरर्षभं॥ यूथपालान्समाह्वाययांश्चान्यान्प्राकृतान्हरीन्॥ ५०॥ तेषांसंभा
व्यसर्वेषांमदीयंजनसंसदि॥ अभिषेचयराजानमारोप्यमहदासने॥ ५१॥ दृष्टमात्राश्चतेसर्वेवानरेणचधीमता॥ अस्यर्क्षरजसोनित्यंभवि
ष्यंतिवशानुगाः॥ ५२॥ इत्येवमुक्तेवचनेब्रह्मणातंहरीश्वरं॥ पुरतःकृत्यदूतोसौप्रययौतांपुरींशुभां॥ ५३॥ सप्रविश्यानिलगतिस्तांगुहांवान
रोत्तमः॥ स्थापयामासराजानंपितामहनियोगतः॥ ५४॥ राज्याभिषेकविधिनास्नातोथाभ्यर्चितस्तथा॥ सबद्धमुकुटःश्रीमानभिषिक्तःस्वलं
कृतः॥ ५५॥ आज्ञापयामासहरीन्सर्वान्मुदितमानसः॥ सप्तद्वीपसमुद्रायांपृथिव्यांयेप्लवंगमाः॥ ५६॥ वालिसुग्रीवयोरेषएषचर्क्षरजःपि
ता॥ जननीचैषतुहरिरित्येतद्भद्रमस्तुते॥ ५७॥ यश्चैतच्छ्रावयेद्विद्वान्यश्चैतच्छृणुयान्नरः॥ सिध्यंतितस्यकार्यार्थामनसोहर्षवर्धनाः॥ ५८॥
एतच्चसर्वंकथितंमयाविभोप्रविस्तरेणेहयथार्थतस्तत्॥ उत्पत्तिरेषारजनीचराणामुक्तातथैवेहहरीश्वराणां॥ ५९॥ इ०वा०उ०सर्गः॥ १॥
एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांपौराणींराघवस्तदा॥ भ्रातृभिःसहितोवीरोविस्मयंपरमंययौ॥ १॥ राघवोथऋषेर्वाक्यंश्रुत्वावचनमब्रवीत्॥ कथेयंमह
तीपुण्यात्वत्प्रसादाच्छ्रुतामया॥ २॥ बृहत्कौतूहलेचास्मिन्संवृतोमुनिपुंगव॥ उत्पत्तिर्यादृशीदिव्यावालिसुग्रीवयोर्द्विज॥ ३॥ किंचित्रंममब्र
ह्मर्षेसुरेंद्रतपनावुभौ॥ जातौवानरशार्दूलौबलेनबलिनांवरौ॥ ४॥ एवमुक्तेतुरामेणकुंभयोनिरभाषत॥ एवमेतन्महाबाहोवृत्तमासीत्पुराकि
ल॥ ५॥ अथापरांकथांदिव्यांशृणुराजन्सनातनीं॥ यदर्थंरामवैदेहीरावणेनपुराहृता॥ ६॥ तत्तेहंकीर्तयिष्यामिसमाधिंश्रवणेकुरु॥ पुराकृत
युगेरामप्रजापतिसुतंप्रभुं॥ ७॥ सनत्कुमारमासीनंरावणोराक्षसाधिपः॥ वपुषासूर्यसंकाशंज्वलंतमिवतेजसा॥ ८॥

विनयावनतोभूत्वाह्यभिवाद्यकृतांजलिः॥ उक्तवान्रावणोरामतमृषिंसत्यवादिनं ॥ ९ ॥ कोत्यस्मिन्प्रवरोलोकेदेवानांबलवत्तरः॥ यंसमाश्रित्यविबुधाजयंतिसमरेरिपून्॥ १० ॥ कंयजंतिद्विजानित्यंकंध्यायंतिचयोगिनः॥ एतन्मेशंसभगवन्विस्तरेणतपोधन ॥ ११ ॥ विदित्वाहृतंतस्यध्यानदृष्टिर्महायशाः॥ उवाचरावणंप्रेम्णाश्रूयतामितिपुत्रक ॥ १२ ॥ योवैभर्ताजगत्कृत्स्नंयस्योत्पत्तिंनविद्महे॥ सुरासुरैर्नतोनित्यंहरिर्नारायणःप्रभुः ॥ १३ ॥ यस्यानाभ्युद्भवोब्रह्माविश्वस्यजगतःपतिः॥ येनसर्वमिदंसृष्टंविश्वंस्थावरजंगमं॥ १४ ॥ तंसमाश्रित्यविबुधाविधिनाहरिमध्वरे॥ पिबंतिचैवममृतंचैवमानिताश्चयजंतितं॥ १५॥ पुराणैश्चैववेदैश्चपंचरात्रैस्तथैवच॥ ध्यायंतियोगिनोनित्यंक्रतुभिश्चयजंतितं ॥ १६ ॥ दैत्यदानवरक्षांसियेचान्येचामरद्विषः॥ सर्वान्जयतिसंग्रामेसदासर्वैःसपूज्यते ॥ १७ ॥ श्रुत्वामहर्षेस्तद्वाक्यंरावणोराक्षसाधिपः॥ उवाचप्रणतोभूत्वापुनरेवमहामुनिं॥ १८॥ दैत्यदानवरक्षांसियेहताःसमरेरयः॥ कांगतिंप्रतिपद्यंतेकिंचतेहरिणाहताः॥ १९॥ रावणस्यवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचमहामुनिः ॥ दैवतैर्निहतानित्यंप्राप्नुवंतिदिवःस्थलं॥ २० ॥ पुनस्तस्मात्परिभ्रष्टाजायंतेवसुधातले॥ पूर्वार्जितैःसुखैर्दुःखैर्जायंतेचप्रियंतिच ॥ २१॥ येयेहताश्चक्रधरेणराजंस्त्रैलोक्यनाथेनजनार्दनेन॥ तेतेगतास्तन्निलयंनरेंद्राःक्रोधोपिदेवस्यवरेणतुल्यः॥ २२॥ श्रुत्वाततस्तद्वचनंनिशाचरःसनत्कुमारस्यमुखाद्विनिर्गतं॥ तथाप्रहृष्टःसबभूवविस्मितःकथन्नुयास्यामिहरिंमहाहवे॥ २३॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० सर्गः॥ २॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ एवंचिंतयतस्तस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ पुनरेवापरंवाक्यंव्याजहारमहामुनिः॥ १ ॥ मनसश्चेप्सितंयत्तद्भविष्यतिमहाहवे॥ सुखीभवमहाबाहोकंचित्कालमुदीक्षय॥ २॥ एवंश्रुत्वामहाबाहुस्तमृषिंप्रत्युवाचसः॥ कीदृशंलक्षणंतस्यब्रूहिसर्वमशेषतः॥ ३॥ राक्षसेशवचःश्रुत्वासमुनिःप्रत्यभाषत॥ श्रूयतांसर्वमाख्यास्येनवराक्षसपुंगव॥ ४॥

सहिसर्वगतोदेवःसूक्ष्मोव्यक्तःसनातनः॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरं॥५॥ सभूमौदिवियातालेपर्वतेषुवनेषुच ॥ स्थावरेषुचसर्वेषुनदीषुनगरीषुच॥ ६॥ ओंकारश्चैवसत्यश्चसावित्रीपृथिवीचसः॥ धराधरधरोदेवोह्यनंतइतिविश्रुतः॥ ७॥ अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येदिवाकरश्चैवयमश्चसोमः॥ सएवकालोह्यनिलोनलश्चसब्रह्मरुद्रेंद्रसएवचापः॥ ८॥ विद्योततिज्वलतिभातिलोकान्सृजत्ययंसंहरतिप्रशास्ति॥ क्रीडांकरोत्यव्ययलोकनाथोविष्णुःपुराणोभवनाशकैकः॥ ९॥ अथवाबहुनाऽनेनकिमुक्तेनदशानन॥ तेनसर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ १० ॥ नीलोत्पलदलश्यामःकिंजल्कारुणवाससा॥ प्रावृट्कालेयथाव्योम्निसतडित्तोयदोयथा॥ ११ ॥ श्रीमान्मेघवपुःश्यामःशुभःपंकजलोचनः॥ श्रीवत्सेनोरसायुक्तःशशांककृतलक्षणः॥ १२॥ तस्यनित्यंशरीरस्थामेघस्येवशतह्रदाः ॥ संग्रामरूपिणीलक्ष्मीर्देहमाश्रित्यतिष्ठति॥ १३॥ नशक्यःससुरैर्द्रष्टुंनासुरैर्नचपन्नगैः ॥ यस्यप्रसादंकुरुतेसवैतंद्रष्टुमर्हति ॥ १४ ॥ नहियज्ञफलैस्तातनतपोभिस्तुसंचितैः ॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुंनदानेननचेज्यया॥ १५॥ तद्भक्तैस्तद्गतप्राणैस्तच्चित्तैस्तत्परायणैः॥ शक्यतेभगवान्द्रष्टुंज्ञाननिर्दग्धकिल्बिषैः॥ १६॥ अथवापृच्छ्यरक्षेंद्रयदितंद्रष्टुमिच्छसि॥ कथयिष्यामितेसर्वंश्रूयतांयदिरोचते॥ १७॥ कृतेयुगेव्यतीतेवैमुखेत्रेतायुगस्यतु॥ हितार्थंदेवमर्त्यानांभवितानृपविग्रहः॥ १८॥ इक्ष्वाकूणांचयोराजाभाव्योदशरथोभुवि॥ तस्यसूनुर्महातेजारामोनामभविष्यति॥ १९॥ महातेजामहाबुद्धिर्महाबलपराक्रमः॥ महाबाहुर्महासत्वःक्षमयापृथिवीसमः ॥ २० ॥ आदित्यइवदुःप्रेक्ष्यःसमरेशत्रुभिस्तदा ॥ भवितारामोनरोनारायणःप्रभुः॥ २१ ॥ पितुर्नियोगात्सविभुर्दंडकेविविधेवने॥ विचरिष्यतिधर्मात्माभ्रात्रासहमहामनाः॥ २२॥ तस्यपत्नीमहाभागालक्ष्मीःसीतेतिविश्रुता॥ दुहिताजनकस्यैषाउत्थितावसुधातलात्॥ २३॥

रूपेणाप्रतिमालोकेसर्वलक्षणलक्षिता॥ छायेवानुगतारामंनिशाकरमिवप्रभा॥ २४॥ शीलाचारगुणोपेतासाध्वीधैर्यसमन्विता॥ सहस्रांशोरश्मिरिवत्वेकामूर्तिरिवस्थिता॥ २५॥ एवंतेसर्वमाख्यातंमयारावणविस्तरात्॥ महतोदेवदेवस्यशाश्वतस्याव्ययस्यच॥ २६॥ एवंस्तुत्वामहाबाहूराक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ त्वयासहविरोधेच्छुश्चिंतयामासराघव॥ २७॥ सनत्कुमारात्तद्वाक्यंचिंतयानोमुहुर्मुहुः॥ रावणोमुमुदेश्रीमान्युद्धार्थंविचचारह॥ २८॥ श्रुत्वाचतांकथांरामोविस्मयोत्फुल्ललोचनः॥ शिरसश्चालनंकृत्वाविस्मयंपरमंगतः॥ २९॥ श्रुत्वातुवाक्यंसनरेश्वरस्तदामुदायुतोविस्मयमानचक्षुः॥ पुनश्चतंज्ञानवतांप्रधानमुवाचवाक्यंवदमेपुरातनं॥ ३०॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० सर्गः॥ ३॥ ॥९५॥

तनःपुनर्महातेजाःकुंभयोनिर्महायशाः॥ उवाचरामंप्रणतंपितामहइवेश्वरं॥ १॥ श्रूयतामितिचोवाचरामंसत्यपराक्रमं॥ कथाशेषंमहातेजाःकथयामाससप्रभुः॥ २॥ यथाख्यानंश्रुतंचैवयथावृत्तंयथातथा॥ प्रीतात्माकथयामासराघवायमहामतिः॥ ३॥ एतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना॥ सुताजनकराजस्यहृतारामहामते॥ ४॥ एतांकथांमहाबाहोनारदःसुमहायशाः॥ कथयामासदुर्धर्षमेरौगिरिवरोत्तमे॥ ५॥ देवगंधर्वसिद्धानामृषीणांचमहात्मनां॥ कथाशेषंपुनःसोथकथयामासराघव॥ ६॥ नारदःसुमहातेजाःप्रहसन्निवमानद॥ तांकथांशृणुराजेंद्रमहापापप्रणाशनीं॥ ७॥ यांतुश्रुत्वामहाबाहोऋषयोदेवतैःसह॥ ऊचुस्तंनारदंसर्वेहर्षपर्याकुलेक्षणं॥ ८॥ यश्चेमांश्रावयेन्नित्यंशृणुयाद्वापिभक्तितः॥ सपुत्रपौत्रवान्रामस्वर्गलोकेमहीयते॥ ९॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० सर्गः ४॥ ॥९६॥ ततःसराक्षसोरामपर्यटन्पृथिवीतले॥ विजयार्थीमहाशूरैराक्षसैःपरिवारितः॥ १॥ दैत्यदानवरक्षस्सुयंशृणोतिबलाधिकं॥ तमाढ्ययतियुद्धार्थीरावणोबलदर्पितः॥ २॥ एवंसपर्यटन्सर्वांपृथिवींपृथिवीपते॥ ब्रह्मलोकान्निवर्तंतंसमासाद्याथरावणः॥ ३॥

व्रजंतंमेघपृष्ठस्थमंशुमंतमिवापरं॥ तमभिस्तुत्यप्रीतात्मात्र्यभिवाद्यकृतांजलिः॥ ४॥ उवाचहृष्टमनसानारदंरावणस्तदा॥ आब्रह्मभवनंलोकास्त्वयादृष्टाह्यनेकशः॥ ५॥ कस्मिन्लोकेमहाभागमानवाबलवत्तराः॥ योद्धुमिच्छामितैःसार्धंयथाकामंयदृच्छया॥ ६॥ चिंतयित्वामुहूर्ततुनारदःप्रत्युवाचतं॥ अस्तिराजन्महाद्वीपंक्षीरोदस्यसमीपतः॥ ७॥ तत्रतेचंद्रसंकाशामानवाःसुमहाबलाः॥ महाकायामहावीर्यामेघस्तनितनिस्वनाः॥ ८॥ महामात्राधैर्यवंतोमहापरिघबाहवः॥ श्वेतद्वीपेमयादृष्टामानवाराक्षसाधिप॥ ९॥ बलवीर्यसमोपेतान्यादृशांस्त्वमिहेच्छसि॥ नारदस्यवचःश्रुत्वारावणःप्रत्युवाचह॥ १०॥ कथंनारदजायंतेतस्मिन्द्वीपेमहाबलाः॥ श्वेतद्वीपेकथंवासःप्राप्तस्तैस्तुमहात्मभिः॥ ॥ ११॥ एतन्मेसर्वमाख्याहिप्रभोनारदतत्त्वतः॥ त्वयादृष्टंजगत्सर्वंहस्तामलकवत्सदा॥ १२॥ रावणस्यवचःश्रुत्वानारदःप्रत्युवाचह॥ अनन्यमनसोनित्यंनारायणपरायणाः॥ १३॥ तदाराधनसक्ताश्चतच्चित्तास्तत्परायणाः॥ एकांतभावानुगतास्तेनराराक्षसाधिप॥ १४॥ तच्चित्तास्तद्गतप्राणानरानारायणंसदा॥ श्वेतद्वीपेतुतैर्वासअर्जितःसुमहात्मभिः॥ १५॥ येहतालोकनाथेनशार्ङ्गमानम्यसंयुगे॥ चक्रायुधेनदेवेननेषांवासस्त्रिविष्टपे॥ १६॥ नहियज्ञफलैस्तातनतपोभिर्नसंयमैः॥ नचदानफलैर्मुख्यैःसलोकःप्राप्यतेसुखं॥ १७॥ नारदस्यवचःश्रुत्वादशग्रीवःसुविस्मितः॥ ध्यात्वातुसुचिरंकालंतेनयोत्स्यामिसंयुगे॥ १८॥ आपृच्छ्यनारदंप्रायाच्छ्वेतद्वीपायरावणः॥ नारदोपिचिरंध्यात्वाकौतूहलसमन्वितः॥ १९॥ दिदृक्षुःपरमाश्चर्यंतत्रैवत्वरितंययौ॥ सहिकेलिकरोविप्रोनित्यंचसमरप्रियः॥ २०॥ रावणोपियतोतत्रराक्षसैःसहराघव॥ महतासिंहनादेनदारयन्सदिशोदश॥ २१॥ गतेतुनारदेतत्रारावणोपिमहायशाः॥ प्राप्यश्वेतंमहाद्वीपंदुर्लभंयत्सुरैरपि॥ २२॥ तेजसातस्यद्वीपस्यरावणस्यबलीयसः॥ तत्तस्यपुष्पकंयानंवातवेगसमाहतं॥ २३॥

अवस्थातुंनशक्नोतिवाताहतइवांबुदः॥ सचिवाराक्षसेंद्रस्यद्वीपमासाद्यदुर्दृशं॥ २४॥ अब्रुवन्रावणंभीताराक्षसाजातसाध्वसाः॥ राक्षसें द्रवयंमूढाभ्रष्टसंज्ञाविचेतसः॥ २५॥ अवस्थातुंनशक्ष्यामोयुद्धंकर्तुंकथंचन॥ एवमुक्तादुद्रुवुस्तेसर्वएवनिशाचराः॥ २६॥ रावणोपिहित घानंपुष्पकंहेमभूषितं॥ विसर्जयामासतदासहतैःक्षणदाचरैः॥ २७॥ गतंतुपुष्पकंरामरावणोराक्षसाधिपः॥ कृत्वारूपंमहाभीमंसर्वराक्षस वर्जितः॥ २८॥ प्रविवेशतदातस्मिन्श्वेतद्वीपेसरावणः॥ प्रविशन्नेवतत्राशुनारीभिरुपलक्षितः॥ २९॥ एकयासस्मितंकृत्वाहस्तेगृह्यदशा ननं॥ पृष्टश्चागमनंब्रूहिकिमर्थमिहचागतः॥ ३०॥ कोवात्वंकस्यवापुत्रःकेनवाप्रहितोवद॥ इत्युक्तोरावणोराजन्क्रुद्धोवचनमब्रवीत्॥ ॥ ३१॥ अहंविश्रवसःपुत्रोरावणोनामराक्षसः॥ युद्धार्थमिहसंप्राप्तोनचपश्यामिकंचन॥ ३२॥ एवंकथयतस्तस्यरावणस्यदुरात्मनः॥ प्र हसंतेततःसर्वेसुस्वनंयुवतीजनाः॥ ३३॥ तासामेकाततःक्रुद्धाबालवद्गृह्यलीलया॥ भ्रामितस्तुसखीमध्येमध्येगृह्यदशाननं॥ ३४॥ स खीमन्यांसमाहूयपश्यत्वंकीटकंधृतं॥ दशास्यंविंशतिभुजंकृष्णांजनसमप्रभं॥ ३५॥ हस्ताद्धस्तंसचक्षिप्तोभ्राम्यतेभ्रमलालसः॥ भ्राम्य माणेनबलिनाराक्षसेनविपश्चिता॥ ३६॥ पाणावेकाथसंदष्टारोषेणवनिताशुभा॥ मुक्तस्तयाशुभःकीटोधुन्वंत्याहस्तवेदनात्॥ ३७॥ गृही त्वान्यातुरक्षेंद्रमुत्पपातविहायसा॥ ततस्तामपिसंक्रुद्धोविददारनखैर्भृशं॥ ३८॥ तयासहविनिर्धूतःसहसैवनिशाचरः॥ पपातसोंभसोमध्ये सागरस्यभयातुरः॥ ३९॥ पर्वतस्येवशिखरंयथावज्रविदारितं॥ प्रापतत्सागरजलेतथासौविनिपातितः॥ ४०॥ एवंसरावणोरामश्श्वेतद्वीप निवासिभिः॥ युवतीभिर्विगृह्याशुभ्रामितश्चततस्ततः॥ ४१॥ नारदोपिमहातेजारावणंप्राप्यधर्षितं॥ विस्मयंसुचिरंकृत्वाप्रजहासननर्त च॥ ४२॥ एतदर्थंमहाबाहोरावणेनदुरात्मना॥ विज्ञायापद्धतासीतात्वत्तोमरणकांक्षया॥ ४३॥

भवान्नारायणोदेवःशंखचक्रगदाधरः॥ शार्ङ्गपद्मायुधोवर्ज्जीसर्वदेवनमस्कृतः॥ ४४॥ श्रीवत्सांकोहृषीकेशःसर्वदेवाभिपूजितः॥ पद्मनाभो महायोगीभक्तानामभयप्रदः॥ ४५॥ वधार्थंरावणस्यत्वंप्रविष्टोमानुषींतनुं॥ किंनवेत्सित्वमात्मानंयथानारायणोत्यहं॥ ४६॥ मामुत्सृस्व महाभागस्मरचात्मानमात्मना॥ गुह्याद्गुह्यतरस्त्वंहित्येवमाहपितामहः॥ ४७॥ त्रिगुणश्चत्रिवेदीचत्रिधामाचत्रिराघव॥ त्रिकालकर्मत्रैविद्यत्रिदशारिप्रमर्दन॥ ४८॥ त्वयाक्रांतास्त्रयोलोकाःपुराणैर्विक्रमैस्त्रिभिः॥ त्वंमहेंद्रानुजःश्रीमान्बलिबंधनकारणात्॥ ४९॥ अदित्यागर्भ संभूतोविष्णुस्त्वंहिसनातनः॥ लोकाननुग्रहीतुंवैप्रविष्टोमानुषींतनुं॥ ५०॥ तदिदंसाधितंकार्यंसुराणांसुरसत्तम॥ निहतोरावणःपापःसपुत्र गणबांधवः॥ ५१॥ प्रहृष्टाश्चसुराःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः॥ प्रशांतंचजगत्सर्वंत्वत्प्रसादात्सुरेश्वर॥ ५२॥ सीतालक्ष्मीर्महाभागासंभूतावसुधातलात्॥ त्वदर्थमिहचोत्पन्नाजनकस्यगृहेप्रभो॥ ५३॥ लंकामानीययत्नेनमातेवपरिरक्षिता॥ एवमेतत्समाख्यातंतवराममहायशः॥ ॥ ५४॥ ममापिनारदेनोक्तमृषिणादीर्घजीविना॥ यथासनत्कुमारेणव्याख्यातंतस्यरक्षसः॥ ५५॥ तेनापिचतदेवाशुकृतंसर्वमशेषतः॥ यश्चैतच्छ्रावयेच्छ्राद्धेविद्वान्ब्राह्मणसन्निधौ॥ ५६॥ अन्नंतदक्षयंदत्तंपितृणामुपतिष्ठति॥ एतांश्रुत्वाकथांदिव्यांरामोराजीवलोचनः॥ ५७॥ परंविस्मयमापन्नोभ्रातृभिःसहराघवः॥ वानराःसहसुग्रीवाराक्षसाःसविभीषणाः॥ ५८॥ राजानश्चमहामात्यायेचान्येपिसमागताः॥ ब्राह्म णाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राधर्मसमन्विताः॥ ५९॥ सर्वेचोत्फुल्लनयनाःसर्वेहर्षसमन्विताः॥ राममेवानुपश्यंतिभृशमत्यंतहर्षिताः॥ ६०॥ त तोगस्त्योमहातेजाराघवंवेदमब्रवीत्॥ दृष्टाःसभाजिताश्चापिरामयास्यामहेवयं॥ एवमुक्तागताःसर्वेपूजितास्तेयथागतं॥ ६१॥ इत्यार्षेश्री मद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे अगस्त्यवाक्यंनामसर्गः॥ ५॥ ॥ ७३॥ ॥ ७३॥

एतदंतंप्रक्षिप्तं ॥ अथसामंतराजविसर्जनं ॥ एवमास्तेइति ॥ एवंसर्वोपास्त्यत्वेन प्रशासत् शत्रुंतं अभ्यस्तत्वान्नुमभावः ॥१॥ कतिपयाहःसु गतेष्वितिशेषः ॥२ ॥ भवान्हिग तिरव्यग्रा अचलाप्रतिष्ठेत्यर्थः ॥ भवतावयंपालिताः कन्याप्रदानादिनापालितवंशाः॥ तेजसा तपोवीर्येण ॥ ३ ॥ संबंधकपुरोगमाः संबंधकं संबंधः पुरोगमोयेसरोयासांताः संबंधःप्रीतयश्चेत्यर्थः ॥४॥ रत्नान्यादाय अस्माभिर्दीयमानोत्तमवस्तूनि॥ भरतःपृष्ठतोनुयास्यति॥ इष्टबंधूनामनुगमनरूपसत्कारार्थं ॥५॥ सतथेति॥ कृत्वा अंगीकृत्येत्यर्थः

एवमास्तेमहाबाहुरहन्यहनिराघवः॥ प्रशासत्सर्वकार्याणिपौरजानपदेषुच ॥ १॥ ततःकतिपयाहःसुवैदेहंमिथिलाधिपं॥ राघवःप्रां जलिर्भूत्वावाक्यमेतदुवाचह॥ २॥ भवान्हिगतिरव्यग्राभवतापालितावयं॥ भवतस्तेजसोग्रेणरावणोनिहतोमया॥ ३॥ इक्ष्वाकूणां चसर्वेषांमैथिलानांचसर्वशः॥ अतुलाःप्रीतयोराजन्संबंधकपुरोगमाः॥ ४॥ तद्भवान्स्वपुरंयातुरत्नान्यादायपार्थिव॥ भरतश्चसहा यार्थंपृष्ठतश्चानुयास्यति॥ ५॥ सतथेतिततःकृत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ प्रीतोस्मिभवताराजन्दर्शनेननयेनच॥ ६॥ यान्येतानितुर त्नानिमदर्थंसंचितानिवै॥ दुहित्रोस्तान्यहंराजन्सर्वाण्येवददामिवै॥ ७॥ ततःप्रयातेजनकेककेयंमातुलंप्रभुं॥ राघवःप्रांजलिर्भूत्वा विनयाद्वाक्यमब्रवीत्॥ ८॥ इदंराज्यमहंचैवभरतश्चसलक्ष्मणः॥ आयत्तास्त्वंहिनोराजन्गतिश्चपुरुषर्षभ॥ ९॥ राजाहिवृद्धःसंता पंत्वदर्थमुपयास्यति॥ तस्माद्गमनमद्यैवरोचतेतवपार्थिव॥ १०॥ लक्ष्मणेनानुयात्रेणपृष्ठतोनुगमिष्यते॥ धनमादायबहुलंरत्नानिवि विधानिच॥ ११॥ युधाजित्तुतथेत्याहगमनंप्रतिराघव॥ रत्नानिचधनंचैवत्वय्येवाक्षय्यमस्त्विति॥ १२॥ प्रदक्षिणंचराजानंकृत्वा केकयवर्धनः॥ रामेणचकृतःपूर्वमभिवाद्यप्रदक्षिणं॥ १३॥ ॥६॥ मदर्थं प्रीत्याममदानार्थं ॥ ७ ॥ केकयं मातुलंयुधाजितं ॥८॥ एतद्राज्यमयोध्यारा ज्यमहंरामःभरतलक्ष्मणौ आयत्तास्त्वयीतिशेषः ॥ त्वदधीनाइत्यर्थः॥ हेराजन् ॥ हेकैकययुवराज नोस्माकंत्वंगतिरापदीष्टबंधुः ॥९॥ राजा केकयः॥१०॥ अनुयात्रेणअनुया त्रोपचाररूपेण॥ अनुगमिष्यते भवानितिशेषः॥११॥१२॥ मातुलत्वाद्रामेणाभिवाद्य प्रदक्षिणंकृतोयुधाजित पश्चात्सार्वभौमत्वाद्राजानंप्रदक्षिणंकृत्वाप्रयातइत्यन्वयः ॥१३ ॥

दत्रासुरेहतेसति विष्णुनोपेंद्रेणसहस्थितोवासवोयथा विष्णुंविसृजति तथातंकेकयंविसृज्येत्यर्थः॥१४॥१५॥ यस्मात्त्वयाभरतेनसह रणसहायार्थमुद्योगःकृतस्तस्माद्भवता प रमाप्रीतिर्दर्शिता परमसौहृदंचदर्शितं॥ एवमनुवादादेवोद्योगकरणंगम्यते ॥१६॥ काशिदेशेभवः काशेयः ठगार्षः॥ भवान्पुरींव्रज व्रजतु॥१७॥ उरोगतंयथातथानिरंतरं गाढं पर्यष्वजत ॥१८॥ तदा ततइत्यर्थः ॥१९॥२०॥ प्रहसन्निति ॥ अनेकशतसंख्यस्वसुरुत्पृथिवीपतिदर्शनजसंतोषात्प्रहासः ॥ भवतातेजसा अव्यया निश्चलतया स्थिताप्रीति

लक्ष्मणेनसहायेनप्रयातःकेकयेश्वरः॥ हतेऽसुरेयथावृत्रेविष्णुनासहवासवः॥ १४॥ तंविसृज्यततोरामोवयस्यमकुतोभयं॥ प्रतर्दनं काशिपतिंपरिष्वज्येदमब्रवीत्॥ १५॥ दर्शिताभवताप्रीतिर्दर्शितंसौहृदंपरं॥ उद्योगश्चत्वयाराजन्भरतेनकृतःसह॥ १६॥ तद्भवान द्यकाशेयपुरींवाराणसींव्रज॥ रमणीयांत्वयागुप्तांसुप्राकारांसुतोरणां॥ १७॥ एतावदुक्त्वाचोत्थायकाकुत्स्थःपरमासनात्॥ पर्यष्व जतधर्मात्मानिरंतरमुरोगतं॥ १८॥ विसर्जयामासतदाकौसल्याप्रीतिवर्धनः॥ राघवेणकृतानुज्ञःकाशेयोद्यकुतोभयः॥ १९॥ वा राणसींययौतूर्णंराघवेणविसर्जितः॥ विसृज्यतंकाशिपतिंत्रिंशतंपृथिवीपतीन्॥ २०॥ प्रहसन्राघवोवाक्यमुवाचमधुराक्षरं॥ भव तांप्रीतिरव्यग्रातेजसापरिरक्षिता॥ २१॥ धर्मश्चनियतोनित्यंसत्यंचभवतांसदा॥ युष्माकंचानुभावेनतेजसाचमहात्मनां॥ २२॥ हतो दुरात्मादुर्बुद्धीरावणोराक्षसाधमः॥ हेतुमात्रमहंतत्रभवतांतेजसाहतः॥ २३॥ रावणःसगणोयुद्धेसपुत्रामात्यबांधवः॥ भवंतश्चसमा नीताभरतेनमहात्मना॥ २४॥ श्रुत्वाजनकराजस्यकाननात्तनयांहृतां॥ उद्युक्तानांचसर्वेषांपार्थिवानांमहात्मनां॥ २५॥ कालोप्यतीतः सुमहान्गमनंरोचयाम्यतः॥ प्रत्यूचुस्तंचराजानोहर्षेणमहताऽवृताः॥ २६॥ दिष्ट्यात्वंविजयीरामराज्यंचापिप्रतिष्ठितं॥ दिष्ट्याप्रत्याहृता सीतादिष्ट्याशत्रुःपराजितः॥ २७॥ र्वनात्पुनरागत्यानुभवयोग्यतयापरिरक्षिता मयिभवद्भिर्मदुणमालोच्य नभवतांमयिप्रीतिः किंतुस्वीयसत्त्वभावेनैवेत्याशयः ॥ २१॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति॥ धर्मश्चेति॥ २२॥ २३॥ रावणोहतःइतिशेषः॥ भवंतश्चसमानीतामेलिताः॥ एवंच दैवाद्भवतांक्लेशानुभवोनसंपन्नइतिशेषः॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥

हतशात्रवं हतशत्रुसमूहं ॥२८॥ एतत्त्वय्युपपन्नं सकललोकमनोरमणत्वादितिभावः॥ प्रशंसार्हं सकललोकप्रशंसार्हस्वभावयुक्त ईदृशीं भवदुक्तप्रशंसाजातीयांप्रशंसां वक्तुं नजानीमोतस्तामकृत्वैव ॥ २९ ॥ यथासदाभवान्नोहृदिस्थःएवंवयमपित्वद्विषययामहताप्रीत्या वतास्तवहृदियथावर्तामहे तथाअस्मासुतेप्रीतिश्चभवेत् भूयाद्द्वेषणहृदय स्थतामाभूदित्येतदुक्तिः॥ बाढमित्येवेति रामेणोक्ताइतिशेषः ॥३०॥३१॥ गमिष्यामइत्यूचुरितिपूर्वेणान्वयः॥ पूजितास्तेचेत्यादिनावृत्तक्रियानुवादः॥ ३२ ॥ इतिरा०वा०

एषनःपरमःकामएषानःप्रीतिरुत्तमा॥ यत्त्वांविजयिनंरामपश्यामोहतशात्रवं ॥ २८ ॥एतत्त्वय्युपपन्नंचयदस्मांस्त्वंप्रशंससे॥ प्र शंसार्हनजानीमःप्रशंसांवक्तुमीदृशीं॥ २९ ॥ आपृच्छामोगमिष्यामोहृदिस्थोनःसदाभवान्॥ वर्तामहेमहाबाहोप्रीत्यात्रमहताहृ ताः॥ ३० ॥भवेच्चतेमहाराजप्रीतिरस्मासुनित्यदा ॥ बाढमित्येवराजानोहर्षेणपरमान्विताः॥ ३१ ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराघवंगम नोत्सुकाः॥ पूजितास्तेचरामेणजग्मुर्देशान्स्वकान्स्वकान्॥ ३२॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ० अष्टत्रिंशःसर्गः॥ ३८॥ ॥७५॥

॥७५॥

तेप्रयातामहात्मानःपार्थिवास्तेप्रहृष्टवत् ॥ गजवाजिसहस्रौघैःकंपयंतोवसुंधरां॥ १॥ अक्षौहिण्योहितत्रासन्त्राघवार्थेसमुद्यताः॥ भरतस्याज्ञयानेकाःप्रहृष्टबलवाहनाः॥२॥ऊचुस्तेचमहीपालाबलदर्पसमन्विताः॥ नरामरावणंयुद्धेपश्यामःपुरतःस्थितं॥ ३॥भ रतेनवयंपश्चात्समानीतानिरर्थकं॥हताहिराक्षसाःक्षिप्रंपार्थिवैःस्युर्नसंशयः॥ ४ ॥रामस्यबाहुवीर्येणरक्षितालक्ष्मणस्यच॥सुखंपा रेसमुद्रस्ययुध्येमविगतज्वराः॥ ५॥एताश्चान्याश्चराजानःकथास्तत्रसहस्रशः॥कथयंतःस्वराज्यानिजग्मुर्हर्षसमन्विताः॥ ६॥स्वा निराज्यानिमुख्यानिऋद्धानिमुदितानिच॥ समृद्धधनधान्यानिपूर्णानिवसुमंतिच॥ ७॥ उ०अष्टत्रिंशःसर्गः॥३८॥ ॥७॥ अथविसृज्य

राजभिः स्वदेशस्थैः प्रेषितोपहारग्रहः॥ प्रयाताइति॥ प्रहृष्टवत्प्रहृष्टाः॥ १ ॥ राघवार्थे राघवस्यरणसहायार्थे॥२॥ रामरावणमिति ॥ रामशत्रुं रावणमित्यर्थः॥ मध्यमपदलोपी समासः॥३॥ पश्चात् रावणवधानंतरं ॥पार्थिवैर्हताःस्युः यदिपूर्वंसमानीताःस्युरितिशेषः॥ ४॥५॥ ६॥ उक्तानिस्वराज्यानि अनूद्यविशिनष्टि ॥ स्वानीत्यादि ॥ मुख्यानि प्रसिद्धा नि धनंजीवाजीवरूपं ॥ वसुमंति महानिधिमंति ॥ ७ ॥

यथापुराणि यथापूर्वमक्षतशरीरतयापुराणिगत्वा प्रियकामार्थं इष्टकामार्थंददुः ॥ अनुयात्रिकेभ्योभरतलक्ष्मणशत्रुघ्नेभ्यइतिशेषः ॥८॥९ ॥ अजाविकं विशिष्टचर्मवत् ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिरोभिः किरीटकुंडलादीनांधारणं अंगदादीनांभुजेषुधारणं ॥ १५ ॥ अंकमारोप्य बालाविवेतिशेषः ॥ अनेनभगवतास्वस्यनि

यथापुराणितेगत्वारत्नानिविविधान्यथ॥ रामस्यप्रियकामार्थमुपहारंनृपाददुः॥ ८॥ अश्वान्यानानिरत्नानिहस्तिनश्चमदोत्कटान्॥ चंदनानिचमुख्यानिदिव्यान्याभरणानिच॥ ९॥ मणिमुक्ताप्रवालांस्तुदास्योरूपसमन्विताः॥ अजाविकंचविविधंरथांस्तुविविधा न्बहून्॥ १०॥ भरतोलक्ष्मणश्चैवशत्रुघ्नश्चमहाबलः॥ आदायतानिरत्नानिस्वांपुरींपुनरागताः॥ ११॥ आगम्यचपुरींरम्यामयोध्यां पुरुषर्षभाः॥ तानिरत्नानिचित्राणिरामायसमुपानयन्॥ १२॥ प्रतिगृह्यचतत्सर्वंरामःप्रीतिसमन्वितः॥ सुग्रीवायददौराज्ञेमहात्मा कृतकर्मणे॥ १३ ॥ विभीषणायचददौतथान्येभ्योपिराघवः॥ राक्षसेभ्यःकपिभ्यश्चयैर्वृतोजयमाप्तवान्॥ १४ ॥ तेसर्वेरामदत्ता निरत्नानिकपिराक्षसाः॥ शिरोभिर्धारयामासुर्भुजेषुचमहाबलाः॥ १५॥ हनूमंतंचनृपतिरिक्ष्वाकूणांमहारथः॥ अंगदंचमहाबाहु मंकमारोप्यवीर्यवान्॥ १६॥ रामःकमलपत्राक्षःसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ अंगदस्तेसुपुत्रोयंमंत्रीचाप्यनिलात्मजः॥ १७॥ सुग्रीव मंत्रितेयुक्तौममचापिहितेरतौ॥ अर्हतोविविधांपूजांत्वत्कृतेवैहरीश्वर॥ १८॥इत्युक्त्वाव्यपमुच्यांगाद्भूषणानिमहायशाः॥ सबबंध महार्हाणितदांगदहनूमतोः॥ १९॥ आभाष्यचमहावीर्यान्राघवोयूथपर्षभान्॥ नीलंनलंकेसरिणंकुमुदंगंधमादनं॥ २०॥ सुषेणं पनसंवीरंमैंदंद्विविदमेवच॥ जांबवंतंगवाक्षंचविनतंधूम्रमेवच॥ २१॥ बलीमुखंप्रजंघंचसन्नादंचमहाबलं॥ दरीमुखंदधिमुखंमि द्रजानुंचयूथपं॥ २२॥मधुरंश्लक्ष्णयावाचानेत्राभ्यामापिबन्निव॥ सुहृदोमेभवंतश्चशरीरंभ्रातरस्तथा॥ २३॥

रतिशयबलवत्त्वेनेश्वरत्वंसूचितं ॥ १६ ॥ १७॥ मंत्रिते मंत्रे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ मांसानिचेत्यस्य भुंजंतइतिशेषः ॥ २६ ॥ एवंतेषामिति ॥ वसंतेभिषिक्तेनरामेणमासानंतरंविशेषसत्कारप्राप्तौ शिशिरःशिशिरर्तुसंबंधीद्वितीयोमासःसुखं गतइत्युक्त्या संवत्सरपर्यंततेषांरामसमीपेवासउक्तइतितीर्थादयः ॥ वस्तुतोधिकमासगणनयामांतमानेनाश्विनकृष्णपक्षेयोध्याप्रवेशेन तत्रैवतदुत्तरशुक्लपक्षेवाभिषेकः ॥ साग्रो मासइत्यनेन कार्तिकांतास्थितिरुक्ता ततःशिशिरोद्वितीयोमासःफाल्गुनोगतइति हेमंतशिशिरौअर्धशरच्चतत्रवासइति पंचमासपर्यंतंतत्रवासइतिलभ्यतेइतिममभाति ॥

॥ ७६ ॥

युष्माभिरुद्धृतश्चाहंव्यसनात्काननौकसः॥धन्योराजाचसुग्रीवोभवद्भिःसुहृदांवरैः॥ २४॥एवमुक्तास्ततोतेभ्योभूषणानियथार्हतः॥व ज्राणिचमहार्हाणिसस्वजेचनरर्षभः॥ २५॥तेपिवंतःसुगंधीनिमधूनिमधुपिंगलाः॥मांसानिचसुमृष्टानिमूलानिचफलानिच॥ २६॥ एवंतेषांनिवसतांमासःसाग्रोययौतदा॥ मुहूर्तमिवतेसर्वेरामभक्त्याचमेनिरे॥ २७॥ रामोपिरेमेतैःसार्धंवानरैःकामरूपिभिः॥ राक्ष सैश्चमहावीर्यैर्ऋक्षैश्चैवमहाबलैः॥ २८॥ एवंतेषांययौमासोद्वितीयःशिशिरःसुखं॥ वानराणांप्रहृष्टानांराक्षसानांचसर्वशः॥ २९॥ इक्ष्वाकुनगरेरम्येपरांप्रीतिमुपासतां॥ रामस्यप्रीतिकरणैःकालस्तेषांसुखंययौ ॥ ३० ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०एकोनचत्वारिंशः सर्गः॥ ३९ ॥ ॥ ७६ ॥

॥ ७६ ॥

सर्गः॥ ३९ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७६ ॥ तथास्मतेषांवसतामृक्षवानररक्षसां॥ राघवस्तुमहातेजाःसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ १ ॥ गम्यतांसौम्यकिष्किंधांदुराधर्षांसुरासुरैः॥ पालयस्वसहामात्यैराज्यंनिहतकंटकं॥ २ ॥ अंगदंचमहाबाहोप्रीत्यापरमयायुतः॥ पश्य त्वंहनुमंतंचनलंचसुमहाबलं॥ ३॥ सुषेणंश्वशुरंवीरंतारंचबलिनांवरं॥ कुमुदंचैवदुर्धर्षंनीलंचैवमहाबलं॥ ४ ॥ वीरंशतबलिंचैवमैं दंद्विविदमेवच॥ गजंगवाक्षंगवयंशरभंचमहाबलं॥ ५॥

पूर्वकांडांतेसंक्षेपेणोक्तस्यैवार्थस्यात्रकांडेविस्तरेणोक्तिरितिबोध्यं ॥ एवंतेषामिति ॥ भरताद्यानीतरत्नविशेषैर्विशेषसत्कारप्राप्तिपर्यंतंनिवसतांतेषां सायःपंचषट्दिनाधिकामासागताः॥ २७॥ २८॥ २९॥ प्रीतिकरणैः सम्माननैः ॥ ३० ॥ इतिरामाभिरा०रा०उ० एकोनचत्वारिंशःसर्गः ॥ ३९ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७६ ॥ अथतेषांविसर्जनं वसतांतेषामितिनिर्धारणेषष्ठी ॥ १ ॥ किष्किंधां प्रतीतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुरस्य पुरवर्तिप्राणिनां राक्षसानांस्वामात्यानां वैश्रवणस्य संमतोसिइतिशेषः ॥ १० ॥ ध्रुवं चिरकालं ॥ ११ ॥ अहंचेति ॥ अनेनरावणवक्रूरबु द्धिः कदापिनकार्या ॥ तथासति सुग्रीवादयोरावणमिव त्वामपिनाशयिष्यंतीतिव्यंग्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥ अद्भुतं जगदाश्चर्यभूतं ॥ स्वयंभोरिव अनंतकल्याणगुणस्यभगवतोब्रह्म

ऋक्षराजंचदुर्धर्षंजांबवंतंमहाबलं॥ पश्यप्रीतिसमायुक्तोगंधमादनमेवच॥ ऋषभंचसुविक्रांतंप्लवंगंचसुपाटलं॥ ६॥ केसरिंशरभं शुंभंशंखचूडंमहाबलं॥ ७॥ येचेमेसुमहात्मानोमदर्थेत्यक्तजीविताः॥ पश्यत्वंप्रीतिसंयुक्तोमाचैषांविप्रियंकृथाः॥ ८॥ एवमुक्ताच सुग्रीवमाश्लिष्यचपुनःपुनः॥ विभीषणमुवाचाथरामोमधुरयागिरा॥ ९॥ लंकांप्रशाधिधर्मेणधर्मज्ञस्त्वंमतोमम॥ पुरस्यराक्षसा नांचभ्रातुर्वैश्रवणस्यच॥ १० ॥ माचबुद्धिमधर्मेत्वंकुर्याराजन्कथंचन॥ बुद्धिमंतोहिराजानोध्रुवमश्नंतिमेदिनीं॥ ११॥ अहंचनि त्यशोराजन्सुग्रीवसहितस्त्वया॥ स्मर्तव्यःपरयाप्रीत्यागच्छत्वंविगतज्वरः॥ १२॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वाऋक्षवानरराक्षसाः॥ साधुसा ध्वितिकाकुत्स्थंप्रशशंसुःपुनःपुनः॥ १३॥ तवबुद्धिर्महांबाहोवीर्यमद्भुतमेवच॥ माधुर्यंपरमंरामस्वयंभोरिवनित्यदा॥ १४॥ तेषामेवं ब्रुवाणानांवानराणांचरक्षसां॥ हनूमान्प्रणतोभूत्वाराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ १५॥ स्नेहोमेपरमोराजंस्त्वयितिष्ठतुनित्यदा॥ भक्तिश्च नियतावीरभावोनान्यत्रगच्छतु॥ १६॥ यावद्रामकथावीरचरिष्यतिमहीतले॥ तावच्छरीरेवत्स्यंतुप्राणाममनसंशयः॥ १७॥ यच्चै तच्चरितंदिव्यंकथातेरघुनंदन॥ तन्ममाप्सरसोरामश्रावयेयुर्नरर्षभ॥ १८ ॥

णइब॥ १४॥ १५॥ नित्यदा सर्वकाले ॥ स्नेहोनाम प्रियायांप्रियस्येवसदा स्मृतिहेतुः॥ भक्तिर्नामपरलोकगतित्वेनोपास्यत्वबुद्धिः॥ नित्यदेत्यनेन जलंविनामत्स्यस्येव क्षणमपितंविनाजीवितुमशक्यत्वंसूचितं॥ अन्यत्रभावोमागच्छतु विषयांतरेइत्य र्थः॥ १६ ॥ तावद्वत्स्यंति त्वत्कथाश्रवणपरमामृतास्वादनबलादितिभावः ननुतदुत्तरमित्याशयः॥ वत्स्यंत्विति पाठेवसंत्वित्यर्थः आर्षःस्यः ॥ एतेनमुक्तिमप्यनादृत्यत्वत्क थामृतपानमेवाकांक्षितमितिदर्शितं ॥ १७ ॥ ते तव कथारूपं यदेतद्दिव्यचरितंतदित्यन्वयः ॥ १८ ॥

उत्कंठां त्वद्दर्शनविषयां ॥ १९ ॥ २० ॥ एवमेतदितिएवंशब्दार्थः चरिष्यतिकथेत्यादि ॥ २१ ॥ एवंचहनूमतेभगवता आकारनित्यत्वंकल्पस्थापयित्वरूपंदत्तमित्याभाति ॥ २२ ॥ उपकाराणांमध्येशेषस्येत्यर्थः ॥ २३ ॥ प्रत्युपकाराणांपात्रतांनरआपत्स्वायातीत्यनेन प्रत्युपकारार्थिनउपकृतायत्किंचिदर्थनाभवति सामेकदापिमाभूदितिव्यंग्यं ॥ २४ ॥ कंठान्मुच्य स्त्रीयाद्विसृज्येत्यर्थः ॥ तरलोहारमध्यमणिः ॥ २५ ॥ हेमशैलेंद्रोमेरुश्चंद्रेणआक्रांतमस्तकस्तादृशः पर्वतोयथाआमूलंशिखरंतत्किरणव्याप्तोभवति ॥

तच्छ्रुत्वाहंततोवीरतवचर्याश्रुतंप्रभो ॥ उत्कंठांतांहरिष्यामिमेघलेखामिवानिलः ॥ १९ ॥ एवंब्रुवाणंरामस्तुहनूमंतंवरासनात् ॥ उत्थाय सस्वजेस्नेहाद्वाक्यमेतदुवाचह ॥ २० ॥ एवमेतत्कपिश्रेष्ठभवितानात्रसंशयः ॥ चरिष्यतिकथायावदेषालोकेचमामिका ॥ २१ ॥ तावत्तेभविताकीर्तिःशरीरेष्ववसत्तथा ॥ लोकाहियावत्स्थास्यंतितावत्स्थास्यंतिमेकथाः ॥ २२ ॥ एकैकस्योपकारस्यप्राणान्दास्यामितेकपे ॥ शेषस्येहोपकाराणांभवामऋणिनोवयं ॥ २३ ॥ मदंगेजीर्णतांयातुयत्त्वयोपकृतंकपे ॥ नरःप्रत्युपकाराणामापत्स्वायातिपात्रतां ॥ २४ ॥ ततोस्यहारंचंद्राभंमुच्यकंठात्सराघवः ॥ वैदूर्यतरलंकंठेबबंधचहनूमतः ॥ २५ ॥ तेनोरसिनिबद्धेनहारेणमहताकपिः ॥ रराजहेम शैलेंद्रश्चंद्रेणाक्रांतमस्तकः ॥ २६ ॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतदुत्थायोत्थायवानराः ॥ प्रणम्यशिरसापादौनिर्जग्मुस्तेमहाबलाः ॥ २७ ॥ सुग्रीवः सचरामेणनिरंतरमुरोगतः ॥ विभीषणश्चधर्मात्मासर्वेतेबाष्पविक्लवाः ॥ २८ ॥ सर्वेचतेबाष्पकलाःसाश्रुनेत्राविचेतसः ॥ संमूढाइवदुःखेनत्यजंतोराघवंतदा ॥ २९ ॥ कृतप्रसादास्तेनैवंराघवेणमहात्मना ॥ जग्मुःस्वंस्वंग्रहंसर्वेदेहीदेहमिवत्यजन् ॥ ३० ॥ ततस्तुतेराक्षसकक्ष वानराःप्रणम्यरामंरघुवंशवर्धनं ॥ वियोगजाश्रुप्रतिपूर्णलोचनाःप्रतिप्रयातास्तुयथानिवासिनः ॥ ३१ ॥ इ० उ० चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥

तथाहनूमान् तद्रत्नकिरणव्याप्तोजातइत्यर्थः ॥ २६ ॥ श्रुत्वेति ॥ हनूमदुद्देश्यकमेकैकस्येत्यादिवाक्यं ॥ २७ ॥ निरंतरमुरोगतः गाढंपरिष्वक्तः ॥ २८ ॥ बाष्पकलाः कंठस्यबाष्परुद्धत्वेनाव्यक्तभाषिणः ततएवदुःखातिशयेनसाश्रुनेत्राः ॥ विचेतसः शून्यमनसः अतःसंमूढाइव मूर्च्छिताइव बभूवुरितिशेषः ॥ २९ ॥ देहंत्यजन्देहीव रामवियोगखिन्नाअभूवन्निति शेषः ॥ शरीरात्माभिमानिनंदेहत्यागेनेव तेषांरामविश्लेषेणखेदोभूदित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिश्रीरामा० वा० उ० चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥

अथधनदप्रेषितपुष्पकस्य संपूज्यपुनरिच्छोपस्थापनतयाविसर्जनं ॥ विसृज्येति ॥ १ ॥ अंतरिक्षात् अंतरिक्षचरान्निःसृतामित्यर्थः ॥ २ ॥ पुष्पकंविद्धि पुष्पकाधिष्ठातृदेवताया अयंवादः ॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्जितः अतस्तमेववहेतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंच मद्वहनादपि सर्वलोकप्रियरामवहनंममपरमप्रियमित्याह ॥ परमइति ॥ लोकस्य भूराद्यशेषाभि

विसृज्यचमहाबाहुर्ऋक्षवानरराक्षसान् ॥ भ्रातृभिःसहितोरामःप्रमुमोदसुखंसुखी ॥ १ ॥ अथापराह्णसमयेभ्रातृभिःसहराघवः ॥ शुश्रावमधुरांवाणींमंतरिक्षान्महाप्रभुः ॥ २ ॥ सौम्यरामनिरीक्षस्वसौम्येनवदनेनमां ॥ कुबेरभवनात्प्राप्तंविद्धिमांपुष्पकंप्रभो ॥ ३ ॥ तवशासनमाज्ञायगतोस्मिभवनंप्रति ॥ उपस्थातुंनरश्रेष्ठसचमांप्रत्यभाषत ॥ ४ ॥ निर्जितस्त्वंनरेंद्रेणराघवेणमहात्मना ॥ निहत्ययुधिदुर्धर्षरावणंराक्षसेश्वरं ॥ ५ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हतेतस्मिन्दुरात्मनि ॥ रावणेसगणेचैवसपुत्रेसहबांधवे ॥ ६ ॥ सत्वंरामेणलंकायां निर्जितःपरमात्मना ॥ वहसौम्यतमेवत्वमहमाज्ञापयामिते ॥ ७ ॥ परमोह्येषमेकामोयत्त्वंराघवनंदनं ॥ वहेर्लोकस्यसंयानंगच्छस्व विगतज्वरः ॥ ८ ॥ सोहंशासनमाज्ञायधनदस्यमहात्मनः ॥ त्वत्सकाशमनुप्राप्तोनिर्विशंकःप्रतीच्छमां ॥ ९ ॥ अधृष्यःसर्वभूतानांस र्वेषांधनदाज्ञया ॥ चराम्यहंप्रभावेणतवाज्ञांपरिपालयन् ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तदारामःपुष्पकेणमहाबलः ॥ उवाचपुष्पकंदृष्ट्वाविमानं पुनरागतं ॥ ११ ॥ यद्येवंत्वागतंतेस्तुविमानवरपुष्पक ॥ आनुकूल्याद्वनेशस्यदत्तदोषाननोभवेत् ॥ १२ ॥ लाजैश्चैवतथापुष्पैर्धूपैश्चै वसुगंधिभिः ॥ पूजयित्वामहाबाहूराघवःपुष्पकंतदा ॥ १३ ॥ गम्यतामितिचोवाचआगच्छत्वंस्मरेयदा ॥ सिद्धानांचगतौसौम्यमा विषादेनयोजय ॥ १४ ॥ प्रतिघातश्चतेमाभूद्यथेष्टंगच्छतोदिशः ॥ एवमस्त्वितिरामेणपूजयित्वाविसर्जितं ॥ १५ ॥

मतलोकप्रापणस्य संयानं समीचीनयानभूतस्त्वं राघवनंदनंवहेरितियदेषमेपरमःकामोतस्त्वंगच्छेतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ दत्तदोषः सद्व्यवहारातिक्रमदोषः ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्मरे स्मरामि ॥ हेसौम्य सिद्धानांगतौ व्योममार्गे ॥ विषादेनास्मद्वियोगदुःखेन मायोजय आत्मानमितिशेषः सुखमास्वेतितात्पर्यं ॥ १४ ॥ १५ ॥

पुष्पकं पुष्पमिवलघ्वितिपुष्पकं ॥ संज्ञायांकन् ॥ १६ ॥ विबुधात्मनि देवमूर्तौ ॥१७॥ कानिदृश्यंतेतदाहामानुषाणीति ॥ सत्वानिपुष्पकादीनि व्याहृतानि मत्वर्थीयाजंतं व्याहारवंति सायोमासइतिजातावेकवचनं मासाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ तावन्मात्रेणैव मर्त्यानामनामयादिगुणप्रादुर्भावइत्याह ॥ जीर्णानामिति ॥ वपुष्मंतः हृष्टपुष्टवपुर्युक्ताः

अभिप्रेतांदिशंतस्मात्प्रायात्तत्पुष्पकंतदा॥ एवमंतर्हितेतस्मिन्पुष्पकेसुकृतात्मनि॥ १६ ॥ भरतःप्रांजलिर्वाक्यमुवाचरघुनंदनं ॥
विबुधात्मनिदृश्यंतेत्वयिवीरप्रशासति ॥ १७ ॥ अमानुषाणिसत्वानिव्याहृतानिमुहुर्मुहुः ॥ अनामयश्चमर्त्यानांसाग्रोमासोगतो
त्ययं॥ १८ ॥ जीर्णानामपिसत्वानांमृत्युर्नायातिराघव॥ अरोगप्रसवानार्योवपुष्मंतोहिमानवाः॥ १९ ॥हर्षश्चाभ्यधिकोराजञ्जन
स्यपुरवासिनः॥ कालेवर्षतिपर्जन्यःपातयन्नमृतंपयः॥ २० ॥ वाताश्चापिप्रवांत्येतेस्पर्शयुक्ताःसुखाःशिवाः॥ ईदृशोनश्चिरंराजाभ
वेदितिनरेश्वरः॥ २१ ॥ कथयंतिपुरेराजन्पौरजानपदास्तथा॥ एतावाचःसमधुराभरतेनसमीरिताः॥ श्रुत्वारामोमुदायुक्तोबभूवनृप
सत्तमः॥ २२ ॥ इ० वा० उ० एकचत्वारिंशःसर्गः॥ ४१ ॥ ॥७॥ सविस्मृज्यततोरामःपुष्पकंहेमभूषितं ॥ प्रविवेशमहावाहुरशो
कवनिकांतदा॥ १ ॥ चंदनागरुचूतैश्चतुंगकालेयकैरपि॥ देवदारुवनैश्चापिसमंतादुपशोभितां॥ २॥ चंपकागरुपुन्नागमधूकपन
सासनैः॥शोभितांपारिजातैश्चविधूमज्वलनप्रभैः॥३॥ लोध्रनीपार्जुनैर्नागैःसप्तपर्णातिमुक्तकैः॥ मंदारकदलीगुल्मलताजालसमा
वृतां॥४॥ प्रियंगुभिःकदंबैश्चतथाचवकुलैरपि॥ जंबुभिर्दाडिमैश्चैवकोविदारैश्चशोभितां॥ ५॥ सर्वदाकुसुमैरम्यैःफलवद्भिर्मनोर
मैः॥ दिव्यगंधरसोपेतैस्तरुणांकुरपल्लवैः॥ ६॥तथैवतरुभिर्दिव्यैःशिल्पिभिःपरिकल्पितैः॥चारुपल्लवपुष्पाढ्यैर्मत्तभ्रमरसंकुलैः॥७॥

॥१९॥२०॥२१॥२२॥ इति०वा०उ०एकचत्वारिंशःसर्गः ॥४१॥ ॥७॥ सइति ॥ अशोकवनिकानाम महाप्रभूणामंतःपुरैःसहविहारयोग्यमुपवनं ॥ १ ॥ तुंगः पुन्नागविशेषः ॥ कालेयकं रक्तचंदनं ॥२॥ असनः सर्जः ॥३॥ नीपः कदंबः ॥ अर्जुनः ककुभः ॥ नागोनागकेसरः ॥४॥ कदंबोधूलीकदंबः ॥ ५ ॥ सर्वदाकुसुमैर्नित्यंकु सुमयुक्तैः ॥ दिव्यगंधरसोपेतैः दिव्यगंधरसपुष्पफलयुतैः ॥ ६ ॥ दिव्यैःशिल्पिभिः वृक्षारोपणाशिल्पवद्भिः ॥ ७ ॥

॥७८॥

॥७८॥

चूतवृक्षपुष्परजोवतंसभूतयेषांतैःपक्षिभिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ माल्यानि पुष्पगुच्छाः ॥ स्फाटिकेति ॥ स्फटिकरत्ननिबद्धांतरे मध्ये कुट्टिमा बद्धभूमिर्यासुताः ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥१३ ॥ परमोपेतां अत्यंतसंयुक्तां ॥ संघर्षात्स्पर्धया जातानां जातपुष्पाणां ॥ १४॥ प्रस्तराः पाषाणाः॥ पुष्पैर्नानावर्णैर्वृक्षेभ्यःपतितैः ॥ शबलाः शबलवर्णाः प्रस्त

कोकिलैर्भृंगराजैश्चनानावर्णैश्चपक्षिभिः॥ शोभितांशतशश्चित्रांचूतवृक्षावतंसकैः ॥ ८ ॥ शातकुंभनिभाःकेचित्केचिदग्निशिखोप
माः॥ नीलांजननिभाश्चान्येभांतितत्रस्मपादपाः ॥ ९ ॥ सुरभीणिचपुष्पाणिमाल्यानिविविधानिच ॥ दीर्घकाविविधाकाराःपूर्णाः
परमवारिणा ॥ १० ॥ माणिक्यकृतसोपानाःस्फाटिकांतरकुट्टिमाः ॥ फुल्लपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः॥ ११ ॥ दात्यूहशुक
संघुष्टाहंससारसनादिताः॥ तरुभिःपुष्पशबलैःस्तीरजैरुपशोभिताः॥ १२ ॥ प्राकारैर्विविधाकारैःशोभिताश्चशिलातलैः॥ तत्रैवच
वनोद्देशेवैदूर्यमणिसन्निभैः॥ १३॥शाद्वलैःपरमोपेतांपुष्पितद्रुमकाननां ॥ तत्रसंघर्षजातानांवृक्षाणांपुष्पशालिनां॥ १४ ॥ प्रस्त
राःपुष्पशबलानभस्तारागणैरिव॥ नंदनंहियथेंद्रस्यब्राह्मंचैत्ररथंयथा॥ १५॥ तथाभूतंहिरामस्यकाननंसन्निवेशनं॥ बद्धासनगृहो
पेतांलतासनसमावृतां॥ १६ ॥ अशोकवनिकांस्फीतांप्रविश्यरघुनंदनः॥ आसनेचशुभाकारेपुष्पप्रकरभूषिते॥ १७॥ कुशास्तर
णसंस्तीर्णेरामःसन्निषसादह॥ सीतामादायहस्तेनमधुमैरेयकंशुचि ॥ १८॥ पाययामासकाकुत्स्थःशचीमिवपुरंदरः॥ मांसानिच
सुस्वृष्टानिफलानिविविधानिच॥ १९ ॥ रामस्याभ्यवहारार्थंकिंकरास्तूर्णमाहरन् ॥ उपानृत्यंश्चराजानंनृत्यगीतविशारदाः॥ २० ॥

रास्तारागणैर्नभइवारेजुः॥ ब्राह्मं ब्रह्मनिर्मितं ॥ चैत्ररथं कुबेरस्य ॥१५॥ सन्निवेशनं समीचीनसंस्थानोपेतं ॥ बद्धासनगृहोपेतां बहूनामवस्थानोचितगृहयुतां ॥ लतासन समावृतां लतानामासनंपरिक्षेपोयेषुतैर्लतासनैर्लतागृहैः समावृतां उपेतां ॥१६॥ १७ ॥ कुशास्तरणंनामोपर्यास्तरणं ॥ मैरेयकंमधु मैरेयकसंज्ञकं मधु मद्यं ॥ मैरेयमासवो धात्रीधातकीगुडवारिभिरितिवैजयंती ॥ १८ ॥ १९ ॥ राजानमुपानृत्यन् राजसमीपेऽनृत्यन् ॥ २० ॥

दक्षिणाः कुशलाः ॥ पानवशंगताः पानजमदवशंगताः ॥ २१ ॥ २२ ॥ रमयामास तोषयामास ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सीताराघवयोश्चिरमित्यनंतरं अत्यक्रामच्छुभः कालः शैशिरो भोगदः सदेत्येवश्लोकः वानराणांगमनोत्तरं पुनश्चसंवत्सरोतीतइतिकतकव्याख्यानात् ॥ दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोरितिप्रक्षिप्तमितिगम्यते ॥ मानिषादप्रतिष्ठांत्वमगमः शाश्वतीःसमाइतिवाल्मीकिशापाच्च ॥ सीतात्यागोत्तरमश्वमेधप्रवृत्त्यातदंते दशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोदितिवाल्मीक्युक्तेश्च यद्वावर्षशब्दोदिनपरः ॥ विवाहोत्तरंतावं

अप्सरोरगसंघाश्चकिन्नरीपरिवारिताः॥ दक्षिणारूपवंत्यश्चस्त्रियःपानवशंगताः॥ २१॥ उपानृत्यंतकाकुत्स्थंनृत्यगीतविशारदाः॥ मनोभिरामारामास्तारामोरमयतांवरः॥ २२॥ रमयामासधर्मात्मानित्यंपरमभूषिताः॥ सतयासीतयासार्धमासीनोविरराजह॥ २३॥ अरुंधत्याइवासीनोवसिष्ठइवतेजसा॥ एवंरामोमुदायुक्तःसीतांसुरसुतोपमां॥ २४॥ रमयामासवैदेहीमहन्यहनिदेववत्॥ तथातयोर्विहरतोःसीताराघवयोश्चिरं॥ २५॥ अत्यक्रामच्छुभःकालःशैशिरोभोगदःसदा॥ दशवर्षसहस्राणिगतानिसुमहात्मनोः॥ प्राप्तयोर्विविधान्भोगानतीतःशिशिरागमः॥ २६॥ पूर्वाह्णेधर्मकार्याणिकृत्वाधर्मेणधर्मवित्॥ शेषंदिवसभागार्धमंतःपुरगतोभवत्॥ २७॥ सीतापिदेवकार्याणिकृत्वापैर्वाह्णिकानिवै॥ श्वश्रूणामकरोत्पूजांसर्वासामविशेषतः॥ २८॥ अभ्यगच्छत्ततोरामंविचित्राभरणांबरा॥ त्रिविष्टपेसहस्राक्षमुपविष्टंयथाशची॥ २९॥ दृष्ट्वातुराघवःपत्नींकल्याणेनसमन्वितां॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत्॥ ३०॥ अब्रवीच्चवरारोहांसीतांसुरसुतोपमां॥ अपत्यलाभोवैदेहित्वय्ययंसमुपस्थितः॥ ३१॥ किमिच्छसिवरारोहेकामःकिंक्रियतांतव॥ स्मितंकृत्वातुवैदेहीरामंवाक्यमथाब्रवीत्॥ ३२॥ तिगतानिद्वादशादधिकअयोध्यायांचतुर्दश वनेएकंपुनरयोध्यायामित्येवंकिंचिदधिकसप्तविंशतिर्गतानीतिबोध्यं ॥ २६॥ पूर्वाह्णे द्विधाभागेनेदं तदाह॥ शेषंदिवसभागार्धमिति अवशिष्टमर्धमित्यर्थः॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ममापत्यलाभस्त्वयिसमुपस्थितः गर्भलक्षणंतवस्पष्टंवर्ततइत्यर्थः॥ ३१॥ किंकामः किंविषयोमनोरथः॥ स्मितंकृत्वा स्वावतारकृत्यंपूर्णमिति॥ ब्राह्मणशापस्यसत्यत्वकरणौचित्यंचहासेनसूचितं॥ ३२॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अप्येकरात्रिमित्यनेन चिरकालवासंमनोरथोध्वनितः ॥ ३५ ॥ विस्रब्धाभव महाराजोमहिषींमांकथमाश्रमंप्रेषयिष्यतीतिशंकांमाकुर्वित्यर्थः ॥ ३६॥ इतिश्रीरामा० वा० उ० द्विचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४२॥ ॥ ७ ॥ अथकथाप्रसंगात्सीताप्रसंगेन स्वदोषश्रवणंरामस्य ॥ तत्रेति ॥ बहुरूपाणां कथानां प्रकथनद्वारेणहास्यकारा उपासते ॥ १॥ २॥ कथाः वार्ताः ॥ ३॥ विषयेषु देशेषु इतिसामान्यतःप्रश्नः ॥ ४ ॥ विशिष्यपृच्छति मामाश्रितानि कानिवाक्यान्याहुः ॥ ५॥ दूतमुखेन स्वदेशवृत्तांताज्ञाने

तपोवनानिपुण्यानिद्रष्टुमिच्छामिराघव॥ गंगातीरोपविष्टानामृषीणामुग्रतेजसां॥ ३३॥ फलमूलाशिनांदेवपादमूलेषुवर्तितुं॥ एषमेपरमःकामोयन्मूलफलभोजिनां॥ ३४॥ अप्येकरात्रिंकाकुत्स्थनिवसेयंतपोवने॥ तथेतिचप्रतिज्ञातंरामेणाक्लिष्टकर्मणा॥ विस्रब्धाभववैदेहिश्वोगमिष्यस्यसंशयं॥ ३५॥ एवमुक्तातुकाकुत्स्थोमैथिलींजनकात्मजां॥ मध्यकक्षांतरंरामोनिर्जगामसुहृद्वृतः॥ ३६ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० द्विचत्वारिंशःसर्गः॥ ४२॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ तत्रोपविष्टंराजानमुपासंतेविचक्षणाः॥ कथानांबहुरूपाणांहास्यकाराःसमंततः॥ १॥ विजयोमधुमत्तश्चकाश्यपोमंगलःकुलः॥ सुराजिःकालियोभद्रोदंतवक्रःसुमागधः॥ २॥ एतेकथाबहुविधाःपरिहाससमन्विताः॥ कथयंतिस्मसंहृष्टाराघवस्यमहात्मनः॥ ३॥ ततःकथायांकस्यांचिद्राघवःसमभाषत॥ काःकथानगरेभद्रवर्ततेविषयेषुच॥ ४॥ मामाश्रितानिकान्याहुःपौरजानपदाजनाः॥ किंचसीतांसमाश्रित्यभरतंकिंचलक्ष्मणं॥ ५॥ किंनुशत्रुघ्नमुद्दिश्यकैकेयींकिन्नुमातरं॥ वक्तव्यतांचराजानोवनेराज्येव्रजंतिच॥ ६॥ एवमुक्तेतुरामेणभद्रःप्रांजलिरब्रवीत्॥ स्थिताःशुभाःकथाराजन्वर्ततेपुरवासिनां॥ ७॥ राजानः सर्वजननिंदाद्वारा नरकंप्रामुवंतीत्याशयेनाह ॥ वक्तव्यतांचेति ॥ वनेतापसाश्रमे राज्येच धर्मादिविचारहीनाराजानोवक्तव्यतां सर्वजनकृतदुर्भाषणविषयतां व्रजंति ॥ ६ ॥ सर्वज्ञोप्यज्ञइवभृग्वायुक्तशापं भृग्वादिषुदययासत्यंचिकीर्षुः ॥ सीतावियोगमिच्छन्नेव देशवृत्तां तंपृच्छति ॥ गृहीतमनुष्यरूपतया व्यवहारानुसारेण लोकनिंद्यं सदपिकर्मत्याज्यमितिबोधनायेतिबोध्यं ॥ पुरवासिनां संबंधितयास्थिताः कथाः शुभावर्ततइतिसंबंधः ॥ ७ ॥

विजयमिति उद्दिश्येतिशेषः ॥ कथ्यंते वार्ताइतिशेषः ॥ ८॥ निरवशेषतः शुभाशुभविषयं सर्वंकथयेत्यर्थः ॥ ९ ॥ नन्वशुभश्रवणेकिंप्रयोजनंतत्राह ॥ शुभेत्यादि ॥ १० ॥ ननुराजसमक्षमशुभवाक्यकथनमशक्यमित्यतआह ॥ कथयस्वेति ॥ निर्भयंविस्रब्धः ममकिंरामोवदिष्यतीतिभयशून्यंविश्वस्तः विगतज्वरः एवमशुभंकथंवाच्यमितिमनः संतापशून्यः ॥ पापाः पापानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पूर्वकैराजभिर्देवैरपिकृतमित्यश्रुतमश्रुतपूर्वं ॥ १४ ॥ १५ ॥ सीतामाहत्य ततोजातं सीताविषयं रावणस्पर्शजममर्षक्रोधं पृष्ठतःकृत्वा विस्मृत्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ कीदृशंसुखं कुत्सितमेवेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुरंकमित्यादि ॥ १७ ॥ नकुर्त्स्यति नजुगुप्सतेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सहनीयंभविष्यति एवंविधंकश्मलमितिभावः ॥ तत्रहेतुर्यथाहीति ॥ प्रजास्तमनुवर्तते अनुवर्तंते ॥ १९ ॥ २० ॥

अयंतुविजयंसौम्यदशग्रीववधार्जितं ॥ भूयिष्ठंस्वपुरेपौरैःकथ्यंतेपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तुभद्रेणराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ कथयस्व यथातत्वंसर्वंनिरवशेषतः ॥ ९ ॥ शुभाशुभानिवाक्यानिकान्याहुःपुरवासिनः ॥ श्रुत्वेदानींशुभंकुर्यानकुर्यामशुभानिच ॥ १० ॥ कथयस्वचविस्रब्धोनिर्भयंविगतज्वरः ॥ कथयंतियथापौराःपापाजनपदेषुच ॥ ११ ॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभद्रःसुरुचिरंवचः ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंप्रांजलिःसुसमाहितः ॥ १२ ॥ शृणुराजन्यथापौराःकथयंतिशुभाशुभं ॥ चत्वरापणरथ्यासुवनेषूपवनेषुच ॥ १३ ॥ दुष्करंकृतवान्रामःसमुद्रेसेतुबंधनं ॥ अश्रुतंपूर्वकैःकैश्चिद्देवैरपिसदानवैः ॥ १४ ॥ रावणश्चदुराधर्षोहतःसबलवाहनः ॥ वानराश्चवशंनीता ऋक्षाश्चसहराक्षसैः ॥ १५ ॥ हत्वाचरावणंसंख्येसीतामाहृत्यराघवः ॥ अमर्षपृष्ठतःकृत्वास्वेवेश्मपुनरानयत् ॥ १६ ॥ कीदृशंहृदयेत स्यसीतासंभोगजंसुखं ॥ अंकमारोप्यतुपुरारावणेनबलाद्धृतां ॥ १७ ॥ लंकामपिपुरानीतामशोकवनिकांगतां ॥ रक्षसांवशमापन्नांकथंरामोनकुत्स्यति ॥ १८ ॥ अस्माकमपिदारेषुसहनीयंभविष्यति ॥ यथाहिकुरुतेराजाप्रजास्तमनुवर्तते ॥ १९ ॥ एवंबहुविधावाचोवदंतिपुरवासिनः ॥ नगरेषुचसर्वेषुराजञ्जनपदेषुच ॥ २० ॥

परमार्तवत्परमदुःखीवाकारंकृत्वा ॥ वस्तुतोभगवतिहर्षदुःखयोरभावादेवमुक्तिः ॥ सर्वान्सुहृदोभद्रव्यतिरिक्तानपि कथमेतत् भद्रोक्तमेतदयशोवाक्यं तत्त्वमतत्त्वंवेतिभवंतोपिवदंत्वित्युवाच ॥ २१ ॥ भद्रोक्तमेव तत्त्वमेव ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति० वा० उ० त्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ अथस्वचिकीर्षितकथनायभ्रात्रानयनं विसृज्यत्विति ॥ निश्चित्यकर्तव्य

तस्यैवंभाषितंश्रुत्वाराघवःपरमार्तवत् ॥ उवाचसुहृदःसर्वान्कथमेतद्वदंतुमां ॥ २१ ॥ सर्वेतुशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्यच ॥ प्रत्यूचू राघवंदीनमेवमेतन्नसंशयः ॥ २२ ॥ श्रुत्वातुवाक्यंकाकुत्स्थःसर्वेषांसमुदीरितं ॥ विसर्जयामासतदावयस्यांश्छत्रुसूदनः ॥ २३ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० त्रिचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ विसृज्यतुसुहृद्वर्गंबुद्ध्यानिश्चित्यराघवः ॥ समीपेद्वास्थमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ शीघ्रमानयसौमित्रिंलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ भरतंचमहाभागंशत्रुघ्नमपराजितं ॥ २ ॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाद्वास्थो मूर्ध्निकृतांजलिः ॥ लक्ष्मणस्यगृहंगत्वाप्रविवेशानिवारितः ॥ ३ ॥ उवाचसुमहात्मानंवर्धयित्वाकृतांजलिः ॥ द्रष्टुमिच्छतिराजात्वां गम्यतांतत्रमाचिरं ॥ ४ ॥ बाढमित्येवसौमित्रिःकृत्वाराघवशासनं ॥ प्राद्रवद्रथमारुह्यराघवस्यनिवेशनं ॥ ५ ॥ प्रयांतंलक्ष्मणंदृष्ट्वाद्वास्थोभरतमंतिकात् ॥ उवाचभरतंतत्रवर्धयित्वाकृतांजलिः ॥ ६ ॥ विनयावनतोभूत्वाराजात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ भरतस्तुवचःश्रुत्वाद्वास्थाद्रामसमीरितं ॥ ७ ॥ उत्पपातासनात्तूर्णंपद्भ्यामेवमहाबलः ॥ दृष्ट्वाप्रयांतंभरतंत्वरमाणःकृतांजलिः ॥ ८ ॥ शत्रुघ्नभवनंगत्वाततोवाक्यमुवाचह ॥ एह्यागच्छरघुश्रेष्ठराजात्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ ९ ॥ गतोहिलक्ष्मणःपूर्वंभरतश्चमहायशाः ॥ श्रुत्वातुवचनंतस्यशत्रुघ्नःपरमासनात् ॥ १० ॥ शिरसावंद्यधरणींप्रययौयत्रराघवः ॥ द्वास्थस्त्वागम्यरामायसर्वानेवकृतांजलिः ॥ ११ ॥ निवेदयामासतथाभ्रातॄन्स्वान्समुपस्थितान् ॥ कुमारानागतांश्छ्रुत्वाचिंताव्याकुलितेंद्रियः ॥ १२ ॥ मितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वर्धयित्वाजयाशिषेतिशेषः ॥ माचिरं विलंबोनकार्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ भरतमंतिकाद्भरतसमीपंप्राप्येत्यर्थः ॥ कृतांजलिर्भरतायेतिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शिरसावंद्यधरणीं शिरसाधरणींप्राप्य रामायवंदित्वेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ मह्यं मम जीवितमेतेषुस्थितमितिशेषः ॥ १४ ॥ सग्रहं सोपरागं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भवद्भिःकृतं संपादितं ॥ १९ ॥ कृतशास्त्रार्थाअनुष्ठितशास्त्रार्थानुष्ठानाः ॥ मदर्थोवक्ष्यमाणः अन्वेष्टव्योनुसरणीयः ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिरामाभिरा०वा०उ०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथहेतु

अवाङ्मुखोदीनमनाद्वास्थंवचनमब्रवीत्॥प्रवेशयकुमारांस्त्वंमत्समीपंत्वरान्वितः॥१३॥एतेषुजीवितंमह्यमेतेप्राणाःप्रियामम॥ आज्ञप्तास्तुनरेंद्रेणकुमाराःशुक्लवाससः॥१४॥प्रद्वाःप्रांजलयोभूत्वाविविशुस्तेसमाहिताः॥तेतुदृष्ट्वामुखंतस्यसग्रहंशशिनंयथा ॥ १५ ॥ संध्यागतमिवादित्यंप्रभयापरिवर्जितं ॥ बाष्पपूर्णेचनयनेदृष्ट्वारामस्यधीमतः ॥ हतशोभंयथापद्ममुखंवीक्ष्यचतस्यते ॥ १६ ॥ ततोऽभिवाद्यत्वरिताःपादौरामस्यमूर्धभिः॥ तस्थुःसमाहिताःसर्वेरामस्त्वश्रूण्यवर्तयत्॥ १७॥ तान्परिष्वज्यबाहुभ्यामुत्थाप्यचमहाबलः॥ आसनेष्वासतेत्युक्काततोवाक्यंजगादह ॥ १८ ॥ भवंतोममसर्वस्वंभवंतोजीवितंमम ॥ भवद्भिश्चकृतंराज्यंपालयामिनरेश्वराः॥ १९॥ भवंतःकृतशास्त्रार्थाबुद्ध्याचपरिनिष्ठिताः॥ संभूयचमदर्थोयमन्वेष्टव्योनरेश्वराः॥२०॥तथावदतिकाकुत्स्थे अवधानपरायणाः॥ उद्विग्नमनसःसर्वेकिन्नुराजाभिधास्यति ॥ २१॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०चतुश्चत्वारिंशःसर्गः॥ ४४॥ ॥७॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांदीनचेतसां॥ उवाचवाक्यंकाकुत्स्थोमुखेनपरिशुष्यता॥ १॥ सर्वेश्रृणुतभद्रंवोमाकुरुध्वंमनोन्यथा॥ पौराणांममसीतायांयादृशीवर्ततेकथा॥ २॥ पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच ॥ वर्ततेमयिबीभत्सासामेमर्माणिकृंतति ॥ ३॥ अहं किलकुलेजातइक्ष्वाकूणांमहात्मनां॥ सीतापिसत्कुलेजाताजनकानांमहात्मनां॥ ४॥ कथनपूर्वं लक्ष्मणस्यसीताविसर्जनेविनियोगः ॥

तेषामिति ॥ १ ॥ अन्यथामाकुरुध्वं मदभिप्रायाननुकूलभावंमाकुरुध्वमित्यर्थः ॥ तमेवाभिप्रायमाह ॥ पौराणामिति ॥ सीताविषये पौराणांयादृशीकथावर्तते तांमत्तःशृणुतेतिसंबंधः ॥ २ ॥ तांकथामाह पौरापवादइति ॥ पौराणां मयिमद्विषये बीभत्सा कुत्सावर्तते सामेममर्माणिकृंतति ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ कथमानयेयं नकथमपि ॥ ६ ॥ सीताया अपापतां प्रख्यापयतिभ्रातृभ्यः प्रत्ययार्थमिति ॥ देवानां सन्निधाविति शेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऋषीणांचेति सन्निधावित्यर्थः ॥ ९ ॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणेति ॥ लंकाद्वीपेतदाग्निनेतिपाठांतरं ॥ १० ॥ अयंत्विति प्राक्प्रतिपादितरीत्यातत्वार्थेन्यस्मिन्स्थितेपीतिशेषः ॥ महान्वादोवर्तते निंदावर्त

जानासित्वंयथासौम्यदंडकेविजनेवने॥ रावणेनहृतासीतासचविध्वंसितोमया ॥ ५ ॥ तत्रमेबुद्धिरुत्पन्नाजनकस्यसुतांप्रति॥ अत्रोषितामिमांसीतामानयेयंकथंपुरीं॥ ६॥ प्रत्ययार्थंततःसीताविवेशज्वलनंतदा॥ प्रत्यक्षंतवसौमित्रेदेवानांहव्यवाहनः॥ ७॥ अपापांमैथिलीमाहवायुश्चाकाशगोचरः॥ चंद्रादित्यौचशंसेतेसुराणांसन्निधौपुरा ॥ ८॥ ऋषीणांचैवसर्वेषामपापांजनकात्मजां॥ एवंश्रुद्दसमाचारादेवगंधर्वसन्निधौ॥ ९॥ लंकाद्वीपेमहेंद्रेणममहस्तेनिवेदिता॥ अंतरात्माचमेवेत्तिसीतांशुद्धांयशस्विनीं॥ १०॥ ततोगृहीत्वावैदेहीमयोध्यामहमागतः॥ अयंतुमेमहान्वादःशोकश्चहृदिवर्तते॥ ११॥ पौरापवादःसुमहांस्तथाजनपदस्यच॥ अकीर्तिर्यस्यगीयेतलोकेभूतस्यकस्यचित् ॥ १२॥ पतत्येवाधमान्लोकान्यावच्छब्दःप्रकीर्त्यते॥ अकीर्तिर्निंद्यतेदेवैःकीर्तिर्लोकेषुपूज्यते॥ ॥ १३॥ कीर्त्यर्थंतुसमारंभःसर्वेषांसुमहात्मनां॥ अप्यहंजीवितंजह्यांयुष्मान्वापुरुषर्षभाः॥१४॥ अपवादभयाद्भीतःकिंपुनर्जनकात्मजां॥ तस्माद्भवंतःपश्यंतुपतितंशोकसागरे ॥ १५॥ नहिपश्याम्यहंभूतंकिंचिद्दुःखमतोधिकं॥ श्वस्त्वंप्रभातेसौमित्रेसुमंत्राधिष्ठितंरथं॥१६॥ आरुह्यसीतामारोप्यविषयांतेसमुत्सृज॥ गंगायास्तुपरेपारेवाल्मीकेस्तुमहात्मनः॥१७॥

ते तच्छ्रवणाच्छोकश्चहृदिवर्तते ॥१०॥ कोसौवादस्तत्राह ॥ पौरेति ॥ सीताविषयापौरनिंदा॥ भूतस्य प्राणिनः ॥१२॥ शब्दः अकीर्तिबोधकः अधमान्लोकान्निरयान् ॥ ॥ १३॥१४॥ शोकसागरे अकीर्तिजे ॥ १५ ॥ भूतंउत्पन्नं अतः एतदकीर्तिजात् ॥ अतःश्वःप्रभातेत्वंरथमारुह्य विषयांते स्वदेशात्परतः सीतामुत्सृज ॥१६ ॥ क्वविषयांतरेतत्राह ॥ गंगायाइति ॥ परेपारे गंगोल्लंघनलभ्येपारे ॥१७ ॥

तमसासङ्गं नदीद्वयं ॥ अयोध्यासमीपेगंगावाक्तत्परपारेच ॥ दिव्यसंकाशः दिव्यदेशसदृशः ॥१८॥ सीतांप्रति सीतापरित्यागमुद्दिश्य ॥१९॥ मन्नंमम एतत्प्रतिवारिते एत तस्यप्रतिवारणेइत्यर्थः ॥२०॥ भुजाभ्यामितिपाठेपि पादाभ्यामित्येवार्थः ॥ येवाक्यांतरेअस्मद्वाक्यमध्ये मामनुनेतुं येब्रूयुस्तेमदभीष्टविघातनान्नित्यंममाहिताःनाम अहि

आश्रमोदिव्यसंकाशस्तमसातीरमाश्रितः॥ तत्रैनांविजनेदेशेविसृज्यरघुनंदन ॥ १८ ॥ शीघ्रमागच्छसौमित्रेकुरुष्ववचनंमम॥ नचास्मिप्रतिवक्तव्यःसीतांप्रतिकथंचन॥ १९॥ तस्मात्त्वंगच्छसौमित्रेनात्रकार्याविचारणा॥ अप्रीतिर्हिपरामत्र्यंत्वयैतत्प्रतिवारिते॥ २०॥ शापिताहिमयायूयंपादाभ्यांजीवितेनच॥ येमांवाक्यांतरेब्रूयुरनुनेतुंकथंचन॥ अहितानामतेनित्यंमदभीष्टविघातनात्॥ ॥ २१ ॥ मानयंतुभवंतोमांयदिमच्छासनेस्थिताः ॥ इतोद्यनीयतांसीताकुरुष्ववचनंमम ॥ २२ ॥ पूर्वमुक्तोहमनयागंगातीरेहमाश्रमान्॥ पश्येयमितितस्याश्चकामःसंवर्त्यतामयं ॥ २३ ॥ एवमुक्तातुकाकुत्स्थोबाष्पेणापिहितेक्षणः॥ संविवेशसधर्मात्माभ्रात्रभिः परिवारितः॥ शोकसंविग्नहृदयोनिश्वासयथाद्विपः॥ २४॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० पंचचत्वारिंशःसर्गः॥ ४५॥ ॥ ७॥ ततो रजन्यांव्युष्टायांलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ सुमंत्रमब्रवीद्वाक्यंमुखेनपरिशुष्यता॥ १॥ सारथेतुरगान्शीघ्रान्योजयस्वरथोत्तमे॥ स्वास्तीर्णराजवचनात्सीतायाश्वासनंशुभं॥ २॥ सीताहिराजवचनादाश्रमंपुण्यकर्मणां॥ मयानेयामहर्षीणांशीघ्रमानीयतांरथः॥ ३॥ सु मंत्रस्तुतथेत्युक्वायुक्तंपरमवाजिभिः॥ रथंसुरुचिरप्रख्यंस्वास्तीर्णसुखशय्यया॥ ४॥ आनीयोवाचसौमित्रिंमित्राणांमानवर्धनं॥ रथोयंसमनुप्राप्तोयत्कार्यंक्रियतांप्रभो॥ ५॥ ताइतिप्रसिद्धं ॥२१॥ किंतर्हिकर्तव्यंतत्राह॥ मानयंत्विति ॥ २२॥ ननुसीतेविसर्जनायवनंचलेति कथंवक्तुं शक्यंतत्राह॥ पूर्वमिति॥ २३॥ संवर्त्यतामनुष्ठीयतां॥ भ्रातृभिःपरिवारितः प्रविवेश तान्विसृज्यस्ववेश्मेतिशेषः॥ २४॥ इतिरा० वा० उ० पंचचत्वारिंशःसर्गः॥ ४५॥अथलक्ष्म णेनसीतानयनं ततइति ॥१॥सीतायाः शुभमासनं राजभवनादानीयस्वास्तीर्णरथंकुरु॥२॥ किमर्थंसीतायाआसनंतत्राह ॥ सीताहीति ॥३॥सुरुचिरप्रख्यं सुंदरशोभनं॥ ४॥५॥

॥ ६ ॥एषनृपतिः रामः ॥ प्रतिज्ञातमंगीकृतं आश्रमंप्रतिनयनमितिशेषः ॥ आज्ञप्तः आश्रमंनेतुमितिशेषः ॥ ७ ॥ शीघ्रंगत्वा गंगातीरमितिशेषः ॥ ८ ॥ मुनीनामाश्रमान्प्र ति अवनेया अवरोप्यप्रापणीया ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तथेत्युक्ता यथेष्टंप्रयच्छेत्युक्ता ॥ १२॥ १३ ॥ नयनं दक्षिणं ॥ १४ ॥ हृदयं मनः ॥ औत्सुक्यं नगरविषयं राम

एवमुक्तःसुमंत्रेणराजवेश्मनिलक्ष्मणः॥ प्रविश्यसीतामासाद्यव्याजहारनरर्षभः॥ ६॥ त्वयाकिलैषनृपतिर्वरंवैयाचितःप्रभुः॥ नृपे णचप्रतिज्ञातमाज्ञप्तश्चाश्रमंप्रति॥ ७॥ गंगातीरमयादेविक्रषीणामाश्रम[illegible]ान॥ शीघ्रंमत्वातुवैदेहिशासनात्पार्थिवस्यनः॥ ८॥ अरण्येमुनिभिर्जुष्टेअवनेयाभविष्यसि ॥ एवमुक्तातुवैदेहीलक्ष्मणेन[illegible]र्मतुलंलेभेगमनंचाप्यरोचयत्॥ वासां सिचमहार्हाणिरत्नानिविविधानिच॥ १०॥ गृहीत्वातानिवैदेहीममनायो[illegible]पत्नीनांदास्याम्याभरणान्यहं॥ ११॥ व स्त्राणिचमहार्हाणिधनानिविविधानिच॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्कारथमारोप्य[illegible]प्रययौशीघ्रतुरगंरामस्याज्ञामनुस्मरन्॥ अब्रवीच्चतदासीतालक्ष्मणंलक्ष्मिवर्धनं॥ १३॥ अशुभानिबहून्येवपश्यामिरघुन[illegible]नयनंमेस्फुरत्यद्यगात्रोत्कंपश्चजायते॥ १४॥ हृदयंचैवसौमित्रेअस्वस्थमिवलक्षये ॥ औत्सुक्यंपरमंचापिअधृतिश्चपरामम ॥ १५॥ शून्यामेवचपश्यामिपृथिवींपृथुलोचन ॥ अपिस्वस्तिभवेत्तस्यभ्रातुस्तेभ्रातृवत्सल॥ १६॥ श्वश्रूणांचैवमेवीरसर्वासामविशेषतः॥ पुरेजनपदेचैवकुशलंप्राणिनामपि॥ १७॥ इ त्यंजलिकृतासीतादेवताअभ्ययाचत॥ लक्ष्मणोर्थंततःश्रुत्वाशिरसावंद्यमैथिलीं॥ १८॥ शिवमित्यब्रवीद्धृष्टोहृदयेनविशुष्यता॥ १९॥ ततोवासमुपागम्यगोमतीतीरआश्रमे ॥ प्रभातेपुनरुत्थायसौमित्रिःसूतमब्रवीत् ॥ २० ॥ योजयस्वरथंशीघ्रमद्यभागीरथीजलं ॥ शिरसाधारयिष्यामित्रियंबकइवौजसा॥ २१ ॥ विषयंवा ॥ १५ ॥ शून्यां सुखशून्यां ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंजलिकृता कृतांजलिः ॥ अर्थं दुर्निमित्त वस्तु ॥ १८ ॥ शिवमित्यब्रवीद्धृष्टः हृष्टइव ॥ १९॥२०॥ पर्वतस्त्र्यंबकोयथेतिपाठे उपमाद्वयं त्र्यंबकइवपर्वतोहिमवानिवेतिवा ॥ २१ ॥

अश्वान् चतुरः ॥ २२ ॥२३॥ जलाशयं जलप्रवाहं ॥२४॥२५॥ ममचिराभिलषितं जाह्नवीतीरमासाद्य किंरुद्यतेइत्यन्वयः ॥ २६ ॥ द्विरात्रंतेनविनाकृतः शोकमागतः

सोऽश्वान्विचारयित्वातुरथेयुक्तान्मनोजवान्॥ आरोहस्वेतिवैदेहींसूतःप्रांजलिरब्रवीत्॥ २२॥ सातुसूतस्यवचनादारुरोहरथोत्तमं॥ सीतासौमित्रिणासार्धंसुमंत्रेणचधीमता ॥ आससादविशालाक्षीगंगांपापविनाशिनीं ॥ २३ ॥ अथार्धदिवसंगत्वाभागीरथ्याजलाशयं॥ निरीक्ष्यलक्ष्मणोदीनःप्ररुरोदमहास्वनः॥२४॥ सीतातुपरमायत्तादृष्ट्वालक्ष्मणमातुरं॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञाकिमिदंरुद्यतेत्वया ॥ २५॥ जाह्नवीतीरमासाद्यचिराभिलषितंमम॥ हर्षकालेकिमर्थंमांविषादयसिलक्ष्मण॥२६॥नित्यंत्वंरामपार्श्वेषुवर्तसेपुरुषर्षभ॥ कच्चिद्विनाकृतस्तेनद्विरात्रंशोकमागतः॥२७॥ममापिदयितोरामोजीवितादपिलक्ष्मण॥नचाहमेवंशोचामिमैवंत्वंबालिशोभव ॥२८॥ तारयस्वचमांगंगांदर्शयस्वचतापसान्॥ ततोमुनिभ्योवासांसिदास्[illegible]निच॥२९॥ ततःकृत्वामहर्षीणांयथार्हमभिवादनं॥ तत्रचैकांनिशामुष्ययास्यामस्तांपुरींपुनः॥ ३० ॥ ममापिपद्म[illegible]दरं॥ त्वरतेहिमनोद्रष्टुंरामंरमयतांवरं ॥३१॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्रहृज्यनयनेशुभे॥ नाविकानाह्वयामासल[illegible]चसज्ञानौश्वेतिदाशाःप्रांजलयोब्रुवन् ॥ ३२॥ तितीर्षुर्लक्ष्मणोगंगांशुभांनावमुपारुहत् ॥ गंगांसंतारयामास[illegible]तः ॥ ३३ ॥ इत्यार्षे० वा० उ० षट्चत्वारिंशःसर्गः॥४६॥ ॥७॥ अथनावंसुविस्तीर्णांनैषादींराघवानुजः॥ आरुरोहसमायुक्तांपूर्वमारोप्यमैथिलीं॥ १॥ सुमंत्रंचैवसरथंस्थीयतामितिलक्ष्मणः॥ उवाचशोकसंतप्तःप्रयाहीतिचनाविकं॥२॥ कच्चित्॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥ इति० षट्चत्वारिंशःसर्गः ॥४६॥ ॥७॥ नैषादीं निषादोपनीतां॥ गुहाख्यनिषादसंबंधिनीमितिवा॥समायुक्तां सज्जीकृतां॥१॥ स्थीयतां अर्वाचीनगंगातीरेएवेतिशेषः॥ प्रयाहि परंतीरमितिशेषः॥२॥

तीरं परंतीरं॥ उवाच सीतामितिशेषः॥३॥ वैदेहि ॥ अस्मिन्निमित्ते यस्माद्धीमताप्यार्येण लोकनिंदाहेतुभूते क्रूरकार्ये यदहंनियुक्तस्तल्लोकस्यवचनीकृतः॥ यलोपआर्षः ॥ वचनीयोनिंद्यःकृतः अतोमेमहच्छल्यंहृद्गतं हृदयंप्रविष्टं॥४॥ एवंमहच्छल्यंप्राप्तवतोमे यन्मरणंतत्प्रागवस्थामूर्च्छा मृत्युर्मुख्यंमरणंवायद्भवेत् तत्परंश्रेयोभवेत्॥ नचनतुईदृशेलोकनिंद्येअस्मिन्वक्ष्यमाणेकार्येऽहंनियोज्योनियोक्तुमर्होभवामि ॥ अथापिराजनियोगस्यसर्वथाकर्तव्यत्वात् नियोगंकरोमीतिशेषः॥ ५॥ यदेवमतःप्रसीदेति ॥ पापंकर्तुं

ततस्तीरमुपागम्यभागीरथ्याःसलक्ष्मणः॥ उवाचमैथिलींवाक्यंप्रांजलिर्बाष्पसंवृतः॥३॥ दृष्टंतंमेमहच्छल्यंयस्मादार्येणधीमतः॥ अस्मिन्निमित्तेवैदेहिलोकस्यवचनीकृतः ॥४॥ श्रेयोहिमरणंमेद्यमृत्युर्वायत्परंभवेत्॥ नचास्मिन्नीदृशेकार्येनियोज्योलोकनिंदिते॥ ॥५॥ प्रसीदचनमेपापंकर्तुमर्हसिशोभने॥ इत्यंजलिकृतोभूमौनिपपातसलक्ष्मणः ॥ ६॥ रुदंतंप्रांजलिंदृष्ट्वाकांक्षंतंमृत्युमात्मनः॥ मैथिलीभृशसंविग्नालक्ष्मणंवाक्यमब्रवीत् ॥ ७॥ किमिदंनावगच्छामिब्रूहितत्त्वेनलक्ष्मण॥ पश्यामित्वांनचस्वस्थमपिक्षेमंमहीपतेः॥ ८॥ शापितोसिनरेंद्रेणयत्त्वंसंतापमागतः॥ तद्ब्रूयाःसन्निधौमह्यमहमाज्ञापयामिते॥ ९॥ वैदेह्याचोद्यमानस्तुलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ अवाङ्मुखोबाष्पगलोवाक्यमेतदुवाचह॥१०॥ श्रुत्वापरिषदोमध्येह्यपवादंसुदारुणं॥ पुरेजनपदेचैवत्वत्कृतेजनकात्मजे॥ रामःसंतप्तहृदयोमांनिवेद्यगृहंगतः॥११॥ नतानिवचनीयानिमयादेवितवाग्रतः॥ यानिराज्ञाहृदिन्यस्तान्यमर्षात्पृष्ठतःकृतः॥१२॥

दोषंज्ञातुमित्यर्थः ॥ अंजलिकृतः कृतांजलिः ॥ ६ ॥ मृत्युंकांक्षंतं परमदृच्छल्यवशात् ॥ ७ ॥ नावगच्छामि रोदनादिहेतुमितिशेषः ॥ महीपतेः रामस्य क्षेममपि सौख्यमपि नपश्यामि ॥ ८ ॥ यस्मात्त्वमेवंसंतापमागतस्तस्मात्त्वं नरेंद्रेणाप्रत्युत्तरतया शापपूर्वंक्रूरेकर्मण्याज्ञप्तइतिमन्येइतिशेषः ॥ मह्यं मम सन्निधौ आज्ञापयामि तेत्वामित्यर्थः ॥ ९॥१०॥ त्वत्कृतेऽपवादं निंदांश्रुत्वा संतप्तहृदयोगृहंगतः ॥११॥ कोसौमन्निमित्तः पौरापवादस्तत्राह ॥ नतानीति ॥ यानिवचनानि राज्ञाऽमर्षाद्धृदिन्यस्तानि तानि हेदेविमयातवाग्रतोनवचनीयानि नवक्तुंशक्यानि अतएवतेषांवादोमयापृष्ठतःकृतः ॥ १२ ॥

ननुमदीयनिर्दोषत्वंराजात्वंचनजानासिकिं तत्राह ॥ निर्दोषेति ॥ यद्यपि त्वंममसन्निधौअभ्यादिभिर्निर्दोषाख्यापिता तथापिपौरापवादभीतेन सानिर्दोषापित्वंत्यक्ता ॥ अन्यथा वास्तवदोषबुत्थ्येति नेत्वयात्वग्राह्यं ॥१३॥ यदेवमतआश्रमांतेषु आश्रमसमीपेषु ॥१४॥ दौर्हृदंचाज्ञाय गर्भिण्याअभिलषितमवश्यंकार्यमितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥१५॥ पुण्यंरमणीयं तपोवनंप्राप्य माविषादंकृथाः ॥ १६ ॥ परमकइत्यनुकंपायांकन् ॥ अस्यपादच्छायां पादमूलं उपागम्य एतत्पारतंत्र्यंप्राप्येत्यर्थः १७ ॥ १८ ॥ इतिरामा

सात्वंत्यक्तानृपतिनानिर्दोषाममसन्निधौ ॥ पौरापवादभीतेनग्राह्यंदेविनतेन्यथा ॥ १३ ॥ आश्रमांतेषुचमयात्यक्तव्यात्वंभविष्यसि ॥१४॥ राज्ञःशासनमादायतथैवकिलदौर्हृदं ॥ तदेतज्जान्हवीतीरेब्रह्मर्षीणांतपोवनं ॥ १५॥ पुण्यंचरमणीयंचमाविषादंकृथाःशुभे॥ राज्ञोदशरथस्यैवपितुर्मेमुनिपुंगवः ॥१६॥सखापरमकोविप्रोवाल्मीकिःसुमहायशाः ॥ पादच्छायामुपागम्यसुखमस्यमहात्मनः॥ उपवासपरैकाग्रावसत्वंजनकात्मजे ॥१७॥ पतिव्रतात्वमास्थायरामंकृत्वासदाहृदि॥ श्रेयस्तेपरमंदेवितथाकृत्वाभविष्यति ॥१८॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वादारुणंजनकात्मजा ॥ परंविषादमागम्यवैदेहीनिपपातह ॥ १ ॥ सामुहूर्तमिवासंज्ञाबाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ लक्ष्मणंदीनयावाचाउवाचजनकात्मजा ॥ २ ॥ मामिकेयंतनुर्नूनंसृष्टादुःखायलक्ष्मण ॥ धात्रायस्यास्तथामेद्यदुःखमूर्तिःप्रदृश्यते ॥ ३ ॥ किन्नुपापंकृतंपूर्वकोवादारैर्वियोजितः ॥ याहंशुद्धसमाचारात्यक्तानृपतिनासती ॥ ४ ॥ पुराहमाश्रमेवासंरामपादानुवर्तिनी ॥ अनुरुध्यापिसौमित्रेदुःखेचपरिवर्तिनी ॥ ५ ॥

भि०वा०उ०सप्तचत्वारिंशःसर्गः ॥ ४७ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथविसृष्टसीतासंदेशंगृहीत्वा लक्ष्मणपरावृत्तिः ॥ लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ बाष्पपर्याकुलेक्षणा संज्ञांप्राप्येतिशेषः ॥ २ ॥ दुःखमूर्तिः सकलदुःखसमूहः ॥ ३॥ सती पतिव्रता ॥ ४ ॥ हेसौमित्रे पुरा पूर्वकालें रामपादानुवर्तिनीभूत्वा दुःखे वनवासदुःखे परिवर्तिनीवर्तमानापि ॥ अनुरुध्य तत्सोढ्वा आश्रमेवासमरोचयमितिशेषः ॥ ५ ॥

साहमिदानींविजनीकृता इष्टजनरहिताकृता ॥ कथमाश्रमेवत्स्यामि कस्यचत्वीयंदुःखमहमाख्यास्यामि विजनवनस्थेतिशेषः ॥६॥ किंन्विति महात्मनाराघवेण केनकारणेनत्यक्ता किंवात्यागकारणमसत्कर्मत्वयाकृतमितिप्रष्टृषुमुनिषु किंनुवक्ष्यामि त्यागकारणपापस्यकस्याप्यकरणाद्वक्तव्यं प्रत्युत्तरंनकिमपिपश्यामीत्याशयः ॥ ७ ॥ अपि चजीवितत्यागोप्यशक्यइत्याह ॥ नखल्विति ॥ तदत्यागहेतुमाह ॥ राजवंशइति ॥ राजसंतानः परिहास्यते विच्छिद्येतेत्यर्थः ॥ मयिगर्भस्य वियमानत्वादितिभावः ॥ ८॥

साकथंत्र्याश्रमेसौम्यवत्स्यामिविजनीकृता ॥ आख्यास्यामिचकस्याहंदुःखंदुःखपरायणा ॥ ६ ॥ किन्नुवक्ष्यामिमुनिषुकर्मचासत्कृतंप्रभो ॥ कस्मिन्वाकारणेत्यक्ताराघवेणमहात्मना ॥ ७ ॥ नखल्वद्यैवसौमित्रेजीवितंजान्हवीजले ॥ त्यजेयंराजवंशस्तुभर्तुर्मेपरिहास्यते ॥ ८ ॥ यथाज्ञांकुरुसौमित्रेत्यज्यमांदुःखभागिनीं ॥ निदेशेस्थीयतांराज्ञःशृणुचेदंवचोमम ॥ ९ ॥ श्वश्रूणामविशेषेणप्रांजलिप्रग्रहेणच ॥ शिरसावंद्यचरणौकुशलंब्रूहिपार्थिवं ॥ १० ॥ सिरसाभिनतोब्रूयाःसर्वासामेवलक्ष्मण ॥ वक्तव्यश्चापिनृपतिर्धर्मेषुसुसमाहितः ॥ ११ ॥ जानासिचयथाशुद्धासीतात्वेनराघव ॥ भक्त्याचपरयायुक्ताहिताचतवनित्यशः ॥ १२ ॥ अहंत्यक्ताचतेवीरअयशोभीरुणाजने ॥ यच्चतेवचनीयंस्यादपवादःसमुत्थितः ॥ १३ ॥ मयाचपरिहर्तव्यंत्वंहिमेपरमागतिः ॥ वक्तव्यश्चैवनृपतिर्धर्मेणसुसमाहितः ॥ १४ ॥ यथाभ्रातृषुवर्तेथास्तथापौरेषुनित्यदा ॥ परमोह्येषधर्मस्तेतस्मात्कीर्तिरनुत्तमा ॥ १५ ॥ यत्तुपौरजनेराजन्धर्मेणसमवाप्नुयात् ॥ अहंतुनानुशोचामिस्वशरीरंनरर्षभ ॥ १६ ॥

त्वंचराजशासनंकुर्वित्याह ॥ यथाज्ञामिति ॥ इदंवचः मत्संदेशरूपं ॥ ९ ॥ प्रग्रहेण प्रकृष्टांजलिग्रहणसमेतेनशिरसेत्यन्वयः ॥ चरणौवंद्य मत्पतिनिधितयेतिभावः ॥ पार्थिवंचवंदयित्वाकुशलंब्रूहि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ जनेऽयशोभीरुणा जननिमित्तायशोभीरुणैवत्वयात्यक्ता नान्यथेतिजानामीतिशेषः ॥ वचनीयं निंदा ॥ अपवादोऽभिशापः ॥ १३ ॥ अथप्रजाविषयेसंदेशमाह वक्तव्यश्चेति ॥ १४ ॥१५॥ एषधर्मःकस्तत्राह ॥ यत्तुइति ॥ धर्मेण धर्मकृतलक्षणेन यदवाप्नुयात्पुण्यं एषएवपरमोधर्मः ॥ १६ ॥

यथापौराणामपवादंपरिहृत्यस्थितिर्भवति तथैवरघुनंदन वर्तस्वेतिशेषः॥१७॥ ममसंग्रहः मयारामंप्रतिवक्तव्यसंदेशस्यसंग्रहइत्यर्थः॥१८॥ ऋतुकालातिवर्तिनीं गर्भलक्षणवतीमामांनिरीक्ष्यगच्छ पुनारामादिकृतापवादप्रसक्तिनिवृत्तयेइतिभावः॥१९॥२०॥ किंमांवक्ष्यसि निरीक्ष्यमांगच्छेतिकिंवदसीत्यर्थः॥ शोकवशात्कालांतरेप्रयोगोनदो

यथापवादःपौराणांतथैवरघुनंदन॥ पतिर्हिदेवतानार्याःपतिर्बंधुःपतिर्गुरुः॥ १७॥ प्राणैरपिप्रियंतस्माद्भर्तुःकार्यविशेषतः॥ इतिमद्वचनाद्रामोवक्तव्योममसंग्रहः॥ १८॥ निरीक्ष्यमाद्यगच्छत्वमृतुकालातिवर्तिनीं॥ एवंब्रुवंत्यांसीतायांलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ १९॥ शिरसावंद्यधरणींव्याहर्तुनशशाकह॥ प्रदक्षिणंचतांकृत्वारुदन्नेवमहास्वनः॥ २०॥ ध्यात्वामुहूर्तंतामाहकिंमांवक्ष्यसिशोभने॥ दृष्टपूर्वंनतेरूपंपादौदृष्टौतवानघे॥ २१॥ कथमत्रहिपश्यामिरामेणरहितांवने॥ इत्युक्तांतांनमस्कृत्यपुनर्नावमुपारुहत्॥ २२॥ आरुरोहपुनर्नावंनाविकंचाभ्यचोदयत्॥ सगत्वाचोत्तरंतीरंशोकभारसमन्वितः॥ २३॥ संमूढइवदुःखेनरथमध्यारुहद्रुतं॥ मुहुर्मुहुःपरावृत्यदृष्ट्वासीतामनाथवत्॥ २४॥ चेष्टंतींपरतीरस्थांलक्ष्मणःप्रययावथ॥ दूरस्थंरथमालोक्यलक्ष्मणंचमुहुर्मुहुः॥ निरीक्ष्यमाणांतूद्विग्नांसीतांशोकःसमाविशत्॥ २५॥ सादुःखभारावनतायशस्विनीयशोधरानाथमपश्यतीसती॥ रुरोदसावार्हिणनादितेवनेमहास्वनंदुःखपरायणासती॥ २६॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० अष्टचत्वारिंशःसर्गः॥ ४८॥ ॥७॥ सीतांतुरुदतींदृष्ट्वातेतत्रमुनिदारकाः॥ प्राद्रवन्यत्रभगवानास्तेवाल्मीकिरुग्रधीः॥ १॥ अभिवाद्यमुनेःपादौमुनिपुत्रामहर्षये॥ सर्वेनिवेदयामासुस्तस्यास्तुरुदितस्वनं॥ २॥

षाय॥ तथानिरीक्षणस्यायोग्यतोपपादकं दृष्टपूर्वमिति॥ २१॥ २२॥ २३॥ अनाथवदनाथेव॥ नतुवस्तुतोऽनाथा॥ पूर्णचिद्घनस्वरूपत्वादितिभावः॥ २४॥ २५॥ दुःखभारावनता सेव॥ यशोधरा पातिव्रत्ययशोवती॥ २६॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा० वा० उ० अष्टचत्वारिंशःसर्गः॥ ४८॥ ॥७॥ ॥७॥ अथवाल्मीकिनास्वाश्रमंसीतानयनं॥ सीतांत्विति॥ मुनिदारकाः मुनिपुत्राः॥ उग्रधीः उग्रतपोविषयबुद्धिः॥ १॥ २॥

निवेदयामासुरित्यस्यविस्तरोऽदृष्टेति॥ ३॥ ४॥ अनर्हा दुःखस्येतिशेषः॥ दुःखशोकाभ्यांदीना अनाथवद्वर्तते तामिमांसाधुपश्य दृष्ट्वानुग्रहाणच॥ ५॥ एतदुत्तरं तांसीतामितिश्लोकः॥ मध्येश्लोकचतुष्टयमर्धाधिकंप्रक्षिप्तमितिकतकः॥ तांसीतांमुनिपुत्रैर्दृष्ट्वानुग्राह्यत्वेनोक्तां शोकग्रस्तांतांसीतां तत्समीपेगत्वादृष्टां॥ वाल्मीकिरुवाचेतिसोपस्कारःसंबंधः॥ ६॥ ७॥ धर्मसमाधिना योगजधर्मलब्धध्यानपरिपाकेन॥ कारणंच आगमनकारणं॥ हृदयेनोपलक्षितं ध्यानेनेतिभावः॥ ८॥ तवचैवेति॥ तत्व

अदृष्टपूर्वाभगवन्कस्याप्येषामहात्मनः॥ पत्नीश्रीरिवसंमोहाद्विरौतिविकृताननां॥ ३॥ भगवन्साधुपश्यैतांस्त्वंदेवतामिवखाच्युतां॥ न ह्यास्तुतीरेभगवन्वरस्त्रीकापिदुःखिता॥ ४॥ दृष्टाःस्माभिःप्ररुदिताहृदंशोकपरायणा॥ अनर्हादुःखशोकाभ्यामेकादीनाअनाथवत्॥ ५॥ नत्वेनांमानुषींविद्मःसत्क्रियास्याःप्रयुज्यतां॥ आश्रमस्याविदूरेचत्वामियंशरणंगता॥ ॥ त्रातारमिच्छतेसाध्वीभगवंस्त्रातुमर्हसि॥ तेषांतुवचनंश्रुत्वाबुद्ध्यानिश्चित्यधर्मवित्॥ ॥ तपसालब्धचक्षुष्मान्प्राद्रवद्यत्रमैथिली॥ तंप्रयांतमभिप्रेत्यशिष्यास्त्वेनंमहामतिं॥ तंतुदेशमभिद्रुत्यकिंचित्पद्भ्यांमहामतिः॥ अर्घ्यमादायरुचिरंजाह्नवीतीरमागमत्॥ ददर्शराघवस्येष्टांसीतांपत्नीमनाथवत्॥ ॥ तांसीतांशोकभारार्तांवाल्मीकिर्मुनिपुंगवः॥ उवाचमधुरांवाणींह्लादयन्निवतेजसा॥ ६॥ स्नुषादशरथस्यत्वंरामस्यमहिषीप्रिया॥ जनकस्यसुताराज्ञःस्वागतंतेपतिव्रते॥ ७॥ आयांतीचासिविज्ञातामयाधर्मसमाधिना॥ कारणंचैवसर्वंमेहृदयेनोपलक्षितं॥ ८॥ तवचैवमहाभागेविदितंममतत्त्वतः॥ सर्वंचविदितंमर्त्यंत्रैलोक्येयद्विवर्तते॥ ९॥ अपापांवेद्मिसीतेतेतपोलब्धेनचक्षुषा॥ विस्रब्धाभववैदेहिसांप्रतंमयिवर्तसे॥ १०॥ आश्रमस्याविदूरेमेतापस्यस्तपसिस्थिताः॥ तास्त्वंवत्सेयथावत्संपालयिष्यंतिनित्यशः॥ ११॥

तः तत्वंतवतत्वं शुद्धभावत्वरूपं ममम्या विदितं॥ तदेवाह॥ सर्वंचेति॥ मह्यं मम॥ ९॥ तदेवपुनराहापापामिति॥ तेत्वां मयिवर्तसे मत्समीपेनिवसिष्यसीत्यर्थः॥ १०॥ आश्रमस्याविदूरे समीपे एकांते तपश्चरणार्थं तापस्योपिस्थिताःसंति तासांनिवासोस्तीत्यर्थः॥ यथावत्सं पुत्रमिव॥ ११॥

यथास्वगृहमभ्येत्यतिष्ठसि तथैवतिष्ठेतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ वैदेह्या सहेतिशेषः ॥ मुनिपत्नयस्तापस्योमुदायुक्ताअब्रुवन्वाल्मीकिं ॥१४ ॥ चिरस्यतवागमनंदृष्ट्वा स्थिता वयमभिवादयामः अभिवादयामकिंचकुर्महे ॥ १५ ॥ १६ ॥ सदेति पूर्वंपूर्ववदतारेष्वप्येवमेवपरिपालितेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ परिदाय तापसीनांहस्तेदत्वा ॥ १९ ॥ इतिश्रीरामाभिरा० वा० उ० एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथलक्ष्मणस्यसुमंत्रेणाश्वासनं ॥ दृष्ट्वात्विति उदक्कूलेस्थित्वा वाल्मीकिकर्तृ

इदमर्घ्यंप्रतीच्छत्वंविस्रब्धाविगतज्वरा ॥ यथास्वगृहमभ्येत्यविषादंचैवमाकृथाः ॥ १२ ॥ श्रुत्वातुभाषितंसीतामुनेःपरममद्भुतं ॥ शिरसावंद्यचरणौतथेत्याहकृतांजलिः ॥ १३ ॥ तंप्रयांतंमुनिंसीताप्रांजलिःपृष्ठतोन्वगात् ॥ तंदृष्ट्वामुनिमायांतंवैदेह्यामुनिपत्नयः ॥ उपाजग्मुर्मुदायुक्तावचनंचेदमब्रुवन् ॥ १४ ॥ स्वागतंतेमुनिश्रेष्ठचिरस्यागमनंचते ॥ अभिवादयामस्त्वांसर्वाउच्यतांकिंचकुर्महे ॥ ॥ १५ ॥ तासांतद्वचनंश्रुत्वावाल्मीकिरिदमब्रवीत् ॥ सीतेयंसमनुप्राप्तापत्नीरामस्यधीमतः ॥ १६ ॥ स्नुषादशरथस्यैषाजनकस्यसुता सती ॥ अपापापतिनात्यक्तापरिपाल्यामयासदा ॥ १७ ॥ इमांभवत्यःपश्यंतुस्नेहेनपरमेणहि ॥ गौरवान्ममवाक्याच्चपूज्यावोस्तुविशेषतः ॥ १८ ॥ मुहुर्मुहुश्चवैदेहींपरिदायमहायशाः ॥ स्वमाश्रमंशिष्यवृतःपुनरायान्महातपाः ॥ १९ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० एकोनपंचाशःसर्गः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वातुमैथिलींसीतामाश्रमेसंप्रवेशितां ॥ संतापमगमद्घोरंलक्ष्मणोदीनचेतनः ॥ १ ॥ अब्रवीच्चमहातेजाःसुमंत्रंमंत्रसारथिं ॥ सीतासंतापजंदुःखंपश्यरामस्यसारथे ॥ २ ॥ ततोदुःखतरंकिन्नुराघवस्यभविष्यति ॥ पत्नीं शुद्धसमाचारांविसृज्यजनकात्मजां ॥ ३ ॥ व्यक्तंदैवादहंमन्येराघवस्यविनाभवं ॥ वैदेह्यासारथेनित्यंदैवंहिदुरतिक्रमं ॥ ४ ॥

कसीताप्रवेशदर्शनं ॥ १ ॥ मंत्रसारथिं मंत्रसहायभूतंसारथिं ॥ सीतासंतापजं सीतावियोगजसंतापजं ॥ २ ॥ पत्नींविसृज्ययत्स्थितः ततः विसृज्यस्थितेः ॥ ३ ॥ वैदेह्याविना भवं वैदेहीवियोगेनावस्थानं दैवात्पाचीनदुरदृष्टवशादहंमन्ये यतोदैवंदुरतिक्रमं ॥ ४ ॥

दैवंपर्युपासते दैवमनुवर्तते ननुतन्निरसितुंशक्नोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यत्पुरादंडकेउषित्वा दुःखमन्वभूत्तत्पितृवाक्यगौरवादुचितमितिशेषः ॥ ६ ॥ इदंतु अपरिपाल्यवचसां पौराणां वचनंश्रुत्वा अपरिमितकालत्वात् दुःखतरं सीताविप्रवासनं यत्कृतवान्नृशंसं क्रूरकल्पमितिभाति ॥ ७ ॥ कोन्विति ॥ हीनार्थवादिभिर्न्यायहीनार्थवादिभिः पौरैर्हेतुभिर्मैथिलींप्रतियशोहरे साध्वींवनेविसृष्टवानित्ययशस्करेऽस्मिन्कर्मणि सीतापरित्यागकर्मण्यनुष्ठितेसति कोनुधर्माश्रयोधर्मपरिग्रहःसंप्राप्तोरामेण धर्माणांसतीस्त्रीमूलत्वात् ॥ तस्त्यागे सर्वोपिधर्मोनाशितएवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ दृष्टमिति ॥ पुरा पूर्वस्मिन्काले तवपितुरग्रतः एतत्सीताविप्रवासनादिवक्ष्यमाणं विप्रैर्दृष्टमेव दृष्टमेत्यर्थः ॥ १० ॥

योहिदेवान्सगंधर्वानसुरान्सहराक्षसैः ॥ निहन्याद्राघवःक्रुद्धःसदैवंपर्युपासते ॥ ५ ॥ पुरारामःपितुर्वाक्याद्दंडकेविजनेवने ॥ उषित्वा नववर्षाणिपंचचैवमहावने ॥ ६ ॥ ततोदुःखतरंभूयःसीतायाविप्रवासनं ॥ पौराणांवचनंश्रुत्वानृशंसंप्रतिभातिमे ॥ ७ ॥ कोनुधर्माश्रयःसूतकर्मण्यस्मिन्यशोहरे ॥ मैथिलींसमनुप्राप्तःपौरैर्हीनार्थवादिभिः ॥ ८ ॥ एतावाचोबहुविधाःश्रुत्वालक्ष्मणभाषिताः ॥ सुमंत्रःश्रद्धयाप्राज्ञोवाक्यमेतदुवाचह ॥ ९ ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःसौमित्रेमैथिलींप्रति ॥ दृष्टमेतत्पुराविप्रैःपितुस्तेलक्ष्मणाग्रतः ॥ १० ॥ भविष्यतिदृढंरामोदुःखप्रायोविसौख्यभाक् ॥ प्राप्स्यतेचमहाबाहुर्विप्रयोगंप्रियैर्द्रुतं ॥ ११ ॥ त्वांचैवमैथिलींचैवशत्रुघ्नभरतौतथा ॥ सत्यजिष्यतिधर्मात्माकालेनमहतामहान् ॥ १२ ॥ इदंत्वयिनवक्तव्यंसौमित्रेभरतेपिवा ॥ राज्ञावोव्याहृतंवाक्यंदुर्वासायदुवाचह ॥ १३ ॥ महाजनसमीपेचममचैवनरर्षभ ॥ ऋषिणाव्याहृतंवाक्यंवसिष्ठस्यचसन्निधौ ॥ १४ ॥ तदेवाह ॥ भविष्यतीति ॥ दृढं ध्रुवं ॥ दुःखप्रायोदुःखबहुलः अतोविसौख्यभाक् सौख्यवियोगभाक्चभविष्यतिइतिदृष्टमित्यन्वयोयदेवमतःप्राप्स्यतेचेत्यादि ॥ ११ ॥ प्रियैर्वियोगमित्येतदेवविवृणोति ॥ त्वांचेति ॥ दुर्वासःसंभाषणनिमित्तकेनिर्याणकालेलक्ष्मणत्यागः ॥ शत्रुघ्नभरतयोस्तु मथुराराज्यगंधर्वराज्ययोःकरणाय प्रतिष्ठापनमेवत्यागः ॥ १२ ॥ राज्ञा दशरथेन वोयुष्मान्प्रतिव्याहृतं एषां कथमयेभावीत्येवंप्रश्नवाक्यंश्रुत्वा ॥ यद्दुर्वासाउवाच तदिदंत्वयि त्वया सौमित्रे शत्रुघ्नेभरतेच नवाच्यं ॥ १३ ॥ दुर्वासोवाक्यंत्वयाकथमवगतंतत्राह ॥ महाजनेति ॥ महांतोजनायस्य दशरथस्य तस्यममचसन्निधौ ॥ राजसमीपस्थितं मामनुत्थाप्यैववसिष्ठसन्निधौच ऋषिणोक्तं एवंत्रयाणामग्रेएतदुक्तमितित्रयएतत्परिज्ञाइत्युक्तं ॥ १४ ॥

ऋषेर्दुर्वाससः पुरुषर्षभोदशरथः ॥ एवंतेश्रुतंइतिरहस्यं त्वयानकचिद्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ तस्यलोकपालस्य दशरथस्य वाक्यंनानृतंकार्यमिति ॥ सुसमाहितः सावधान चित्तोभविष्यामीतिमेदर्शनं संकल्पः ॥ १६ ॥ यदेवमतःसर्वथेति ॥ तवायेनवक्तव्यं ॥ रहस्यश्रवणेऽत्युत्कटश्रद्धारहितस्येत्यर्थः ॥ श्रद्धायांतुवक्ष्यामीत्याह यदितेइति ॥ लक्ष्मणस्य परमाप्तत्वाद्राजपुत्रत्वाच्च जनसन्निधावेव नरेंद्रेणप्रतिषेधाच्चदुःखितदुःखनिवारणाय रहस्यप्रकटनेपि नदोषइतिसुमंत्राशयः ॥ १७ ॥ पुनस्तदेवाह यद्यपीति ॥ यद्यपिनरेंद्रेणरहस्यमप्रकाश्यमित्युक्तं तथापिकथनयोग्येकाले एकस्यनिकटेउदाहरिष्यामि एवंज्ञात्वा दुःखनकार्यमित्याह ॥ दैवंहीति ॥ येनदैवेनेदृशंदुःखंप्राप्तं तद्दैवंदुर

ऋषेस्तुवचनंश्रुत्वामामाहपुरुषर्षभः ॥ सूतनक्वचिदेवंतेवक्तव्यंजनसन्निधौ ॥ १५ ॥ तस्याहंलोकपालस्यवाक्यंतत्सुसमाहितः ॥ नैवजात्वनृतंकुर्यामितिमेसौम्यदर्शनं ॥ १६ ॥ सर्वथैवनवक्तव्यंमयासौम्यतवाग्रतः ॥ यदितेश्रवणेश्रद्धाश्रूयतांरघुनंदन ॥ १७ ॥ यद्यप्यहंनरेंद्रेणरहस्यंश्रावितंपुरा ॥ तथाप्युदाहरिष्यामिदैवंहिदुरतिक्रमं ॥ १८ ॥ येनेदमीदृशंप्राप्तंदुःखंशोकसमन्वितं ॥ नत्वयाभरतस्याग्रेशत्रुघ्नस्यापिसन्निधौ ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यगंभीरार्थपदंमहत् ॥ तथ्यंब्रूहीतिसौमित्रिःसुतंतंवाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथासंचोदितःसूतोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ तद्वाक्यमृषिणाप्रोक्तंव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ पुरानाम्नाहिदुर्वासाअत्रेःपुत्रोमहामुनिः ॥ वसिष्ठस्याश्रमेपुण्येवार्षिक्यंसमुवासह ॥ २ ॥

॥ ८७ ॥

तिक्रममितिज्ञात्वा शोकंत्यजेत्यर्थः ॥ दैवंहिसुमहद्भूतं येनेदमीदृशंप्राप्यमितिपाठे राज्ञाऽप्रकाश्यत्वोक्तौहेतुर्वैदेहीत्यादि ॥ येनदैवेन प्राचीनकर्मणा शोकसममीदृशंदुःखं त्वयाप्राप्यं प्रापणीयं तद्दैवंहियस्मात्सुमहद्भूतं केनापिदुःशकज्ञानमतोराज्ञाऽप्रकाश्यमुक्तं ॥ यदितुपूर्वंभवदादीनामयेउक्तंस्यात्तदास्यार्थस्यावश्यभावित्वज्ञानात्तवेदृशंदुःखंनस्यादितिकतकादयः ॥ अतोनत्वयाभरतादिसन्निधौवाच्यमितिशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ गंभीरार्थपदं प्रागुक्तं सत्यं तथ्यं भाषितंश्रुत्वा सौमित्रिः शोकनिवृत्तयेतद्बूहि विस्तरेणब्रूहीत्यब्रवीत् ॥ २० ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरा० वा० उ० पंचाशःसर्गः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथतत्कथनं तथासंचोदितइति ॥ १ ॥ वार्षिक्यं वर्षासुभवं चातुर्मास्यनियममुद्दिश्योवास यतीनांवर्षाकालेभ्रमणनिषेधात् ॥ वार्षिकमासचतुष्टयमेकत्रैवस्थितवानित्यर्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ महामुनिं दुर्वाससं दृष्ट्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मध्यादित्यगते मध्यगतादित्ये ॥ ७ ॥ प्रग्रहः ऊर्ध्वबाहुः ॥ ८ ॥ किंप्रमाणेनमत्पुत्रपर्यंतं ततोप्यधिकंवा ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ एवंरामस्यशापवशाद्दुःखोपेतं चिरायुष्यंवक्तुंपीठिकामाह ॥ शृणुराजन्निति ॥ पुरा पूर्वस्मिन्काले भृगुपत्नीं स्वपुरोहितमातरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवध्यां

तमाश्रमंमहातेजाःपितातेसुमहायशाः ॥ पुरोहितंमहात्मानंदिदृक्षुरगमत्स्वयं ॥ ३ ॥ सदृष्ट्वासूर्यसंकाशंज्वलंतमिवतेजसा ॥ उपविष्टंवसिष्ठस्यसव्यपार्श्वेमहामुनिं ॥ ४ ॥ तौमुनीतापसश्रेष्ठौविनीतावभ्यवादयत् ॥ सताभ्यांपूजितोराजास्वागतेनासनेनच ॥ ५ ॥ पाद्येनफलमूलैश्चउवाससमुनिभिःसह ॥ ६ ॥ तेषांतत्रोपविष्टानांतास्ताःसुमधुराःकथाः ॥ बभूवुःपरमर्षीणांमध्यादित्यगतेहनि ॥ ७ ॥ ततःकथायांकस्यांचित्प्रांजलिःप्रग्रहोनृपः ॥ उवाचतंमहात्मानमत्रेःपुत्रंतपोधनं ॥ ८ ॥ भगवन्किंप्रमाणेनममवंशोभविष्यति ॥ किमायुश्चहिमेरामःपुत्राश्चान्येकिमायुषः ॥ ९ ॥ रामस्यचसुतायेस्युस्तेषामायुःकियद्भवेत् ॥ काम्ययाभगवन्ब्रूहिवंशस्यास्यगतिंमम ॥ १० ॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंराज्ञोदशरथस्यतु ॥ दुर्वासाःसुमहातेजाव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ ११ ॥ शृणुराजन्पुरावृत्तंतदादेवासुरेयुधि ॥ दैत्याःसुरैर्भर्त्स्यमानाभृगुपत्नींसमाश्रिताः ॥ तयादत्ताभयास्तत्रन्यवसन्नभयास्तदा ॥ १२ ॥ तयापरिगृहीतांस्तान्दृष्ट्वाक्रुद्धःसुरेश्वरः ॥ चक्रेणशितधारेणभृगुपत्न्याःशिरोहरत् ॥ १३ ॥ ततस्तांनिहतांदृष्ट्वापत्नींभृगुकुलोद्वहः ॥ शशापसहसाक्रुद्धोविष्णुंरिपुकुलार्दनं ॥ १४ ॥ यस्मादवध्यांमेपत्नीमवधीःक्रोधमूर्च्छितः ॥ तस्मात्त्वंमानुषेलोकेजनिष्यसिजनार्दन ॥ १५ ॥ तत्रपत्नीवियोगंत्वंप्राप्स्यसेबहुवार्षिकं ॥ शापाभिहतचेतास्तुस्वात्मनाभावितोभवत् ॥ १६ ॥

स्त्रीत्वादृषिपत्नीत्वाच्चवधानर्हां ॥ १५ ॥ शापाभिहतचेताः धर्मपक्षाश्रयदेवानुग्रहायप्रदत्तईश्वरः स्वोपास्योमयाऽन्यभिमानेनशप्तः ॥ ईश्वरत्वाद्यदितंनिरस्येत्तदामिथ्यावचनत्वेन नरकप्राप्तिःस्यादितिपश्चात्तापंपरीतचित्तः ॥ स्वात्मनांतर्यामिणाभावितः स्वशापस्वीकारार्थमीश्वरंप्रति तपश्चरणार्थंप्रेरितइत्यर्थः ॥ १६ ॥

शापेन शापस्यमोघत्वभयेन पीडितोभृगुस्तंदेवमर्चयामास ॥ १७ ॥ किमब्रवीत्तदाह ॥ लोकानामिति ॥ लोकानां भूरादीनां संप्रियार्थं सम्ययावणवधादिरूपप्रियसंपादनार्थं तंशापं मनुष्यत्वादिप्रापकंगृह्णं अंगीकारमेव स्वस्योक्तवादितिशप्तः उक्तप्रकारेणशप्तः॥ पूर्वजन्मनि कश्यपपुत्ररूपोपेंद्रावतारे अत्र पूर्वजन्मनि भृगुणाशप्तइत्युक्त्या तद्वंश्यर्षिशापोभावी अत्रापिशरीरेभगवतःसूचितः ॥ सचपाद्मेदर्शितः ॥ आहूयलक्ष्मणंप्राहरामोराजीवलोचनः ॥ शृणुमेवचनंगुह्यंसीतासंत्यागकारणं ॥ वाल्मीकिनाथभृगुणा

अर्चयामासतंदेवंभृगुःशापेनपीडितः॥ तपसाराधितोदेवोत्यब्रवीद्भक्तवत्सलः॥ १७॥ लोकानांसंप्रियार्थंतुतंशापंगृह्यमुक्तवान्॥ इतिशप्तोमहातेजाभृगुणापूर्वजन्मनि॥ १८॥ इहागतोहिपुत्रत्वंतवपार्थिवसत्तम॥ रामइत्यभिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुमानद॥ १९॥ तत्फलंप्राप्स्यतेचापिभृगुशापकृतंमहत्॥ अयोध्यायाःपतीरामोदीर्घकालंभविष्यति॥ २०॥ सुखिनश्चसमृद्धाश्चभविष्यंत्यस्ययेनुगाः॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच॥ २१॥ रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यति॥ समृद्धैश्चाश्वमेधैश्चइष्ट्वापरमदुर्जयः॥ २२॥ राजवंशांश्चबहुशोबहून्संस्थापयिष्यति॥ द्वौपुत्रौतुभविष्येतेसीतायांराघवस्यतु॥ २३॥ ससर्वमखिलंराज्ञोवंशस्याहगतागतं॥ आख्यायसुमहातेजास्तूष्णीमासीन्महामुनिः॥ २४॥ तूष्णींभूतेतदातस्मिन्राजादशरथोमुनौ॥ अभिवाद्यमहात्मानौपुनरायात्पुरोत्तमं॥ २५॥ एतद्वचोमयातत्रमुनिनाव्याहृतंपुरा॥ श्रुतंह्यदिचनिक्षिप्तंनान्यथातद्भविष्यति॥ २६॥ सीतायाश्चततःपुत्रावभिषेक्ष्यतिराघवः॥ अन्यत्रनत्वयोध्यायांमुनेस्तुवचनंयथा॥ २७॥ शप्तोस्मिकिलुलक्ष्मण ॥ तस्मादेनांत्यजाम्यद्यजनोनैवात्रकारणमिति ॥ वाल्मीकेरपिप्राचेतसत्वात् भृगुवंश्यत्वेनभृगुत्वमस्तीतिवदंति एतच्चनिरूपितंबालकांडे विस्तरेणास्माभिर्यथोपक्रमेमानिषादेतिश्लोके ॥ १८ ॥ तच्छापवशादेवस्वेच्छया तवपुत्रत्वमागतः॥ १९॥तत्फलं पत्नीवियोगेनचिरवासलक्षणं प्राप्स्यते॥ २०॥ २१॥ब्रह्मलोकं हिरण्यगर्भस्यलोकं वैकुंठं तस्यापिहिरण्यगर्भलोकैकदेशत्वमितिभावः॥ २२॥बहूत्वा जवंशान्लक्ष्मणादिपुत्रद्वारेतिभावः ॥ एतेनरामपुत्राणामपिचिरजीवित्वमुक्तप्रायमेव॥ २३॥सदुर्वासाः॥ २४॥ २५॥नान्यथाभविष्यति सत्यमेवभविष्यतीत्यर्थः॥ २६॥ २७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिश्रीरामा०वा०उ०एकपंचाशःसर्गः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ अथागतेनलक्ष्मणेनरामाश्वासनं ॥ तत्रेति ॥ केशिनी काचिन्नदीतिकतकः ॥ १ ॥ दिवसस्यार्धमर्धदिवसं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अश्रुपूर्णाभ्यां नेत्राभ्यामुपलक्षितं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपासितुं तवेतिशेषः ॥ ९ ॥ माशुचः सीताविएवंगतेनसंतापंकर्तुमर्हसिराघव॥ सीतार्थेराघवार्थेवादृढोभवनरोत्तम॥ २८॥ श्रुत्वातुव्याहृतंवाक्यंसूतस्यपरमाद्भुतं॥ प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्विनिचाब्रवीत्॥ २९॥ ततःसंवदतोरेवंसूतलक्ष्मणयोःपथि॥ अस्तमर्केगतेवासंकेशिन्यांतावथोषतुः॥ ३०॥ इत्यार्षे श्रीम०वा०उ०एकपंचाशःसर्गः॥ ५१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ तत्रतांरजनीमुष्यकेशिन्यांरघुनंदनः॥ प्रभातेपुनरुत्थायलक्ष्मणःप्रययौतदा॥ १॥ ततोर्धदिवसेप्राप्तेप्रविवेशमहारथः॥ अयोध्यांरत्नसंपूर्णांहृष्टपुष्टजनावृतां॥ २॥ सौमित्रिस्तुपरंदैन्यंजगामसुमहामतिः॥ रामपादौसमासाद्यवक्ष्यामिकिमहंगतः॥ ३॥ तस्यैवंचिंतयानस्यभवनंशशिसन्निभं॥ रामस्यपरमोदारंपुरस्तात्समदृश्यत॥ ४॥ राज्ञस्तुभवनद्वारिसोऽवतीर्यनरोत्तमः॥ अवाङ्मुखोदीनमनाःप्रविवेशानिवारितः॥ ५॥ सदृष्ट्वाराघवंदीनमासीनंपरमासने॥ नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांददर्शाग्रजमग्रतः॥ ६॥ जग्राहचरणौतस्यलक्ष्मणोदीनचेतनः॥ उवाचदीनयावाचाप्रांजलिःसुसमाहितः॥ ७॥ आर्यस्याज्ञांपुरस्कृत्यविसृज्यजनकात्मजां॥ गंगातीरेयथोद्दिष्टेवाल्मीकेराश्रमेशुभे॥ ८॥ तत्रतांचशुभाचारामाश्रमांतेयशस्विनीं॥ पुनरप्यागतोवीरपादमूलमुपासितुं॥ ९॥ माशुचःपुरुषव्याघ्रकालस्यगतिरीदृशी॥ त्वद्विधानहिशोचंतिबुद्धिमंतोमनस्विनः॥ १०॥ सर्वक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः॥ संयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितं॥ ११॥

योगेनेतिशेषः ॥ १० ॥ ययाबुत्थ्यामनस्विनोनशोचंति तांबुद्धिमाह ॥ सर्वेइति ॥ निचयारावणादेरिव महत्तैरैश्वर्याणि ॥ अवश्यंक्षयांतान्येवनाशांतान्येव ॥ समुच्छ्रयाःइंद्रजिदादेरिव शौर्यवीर्यादिजनितौन्नत्यानि पतनांतान्येव ॥ संयोगायुवयोरिवविप्रयोगांताः ॥ सर्वस्यजनिमतोजीवितं मरणांतमेव ॥ ११ ॥

यतएवं तस्मादेषु अतिप्रसंगोऽत्यासक्तिः ॥ १२ ॥ निजस्वरूपपर्यालोचनयापि शोकोनकार्यइत्याह ॥ शक्तइति ॥ विनेतुं शिक्षितुं निगृह्णातुं सांसारिकदुःखाद्वारयितुमित्यर्थः ॥ आत्मनेत्यत्र अंतःकरणोपाधिर्जीवोभोक्तात्मा ॥ आत्मानमंतःकरणं मनसांतःकरणेन मनस्तद्वृत्तिविशेषरूपं ॥ अत्रमनःशब्दोभोगोपकरणेंद्रियोपलक्षणं ॥ हेकाकुत्स्थ सर्वलोकांश्चविनेतुमंतर्यामिरूपेणशिक्षितुं समर्थस्त्वमात्मनःशोकंनिवारयितुंसमर्थइतिकिंवक्तव्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ नेदृशेष्विति ॥ किंचैवंशोकेक्रियमाणे अज्ञप्रजानिबंधनोनर्थउभयतःपाशरज्जुरिव दुर्मोकइत्याहापवादइति ॥१४॥ हेनृप अपवादभयाद्गीतेनत्वया यदर्थं यदपवादनिवृत्तये सीतात्यक्ता ॥ सोऽपवादः हेराजन्प

तस्मात्पुत्रेषुदारेषुमित्रेषुचधनेषुच ॥ नातिप्रसंगःकर्तव्योविप्रयोगोहितैर्ध्रुवं ॥ १२ ॥ शक्तस्त्वमात्मनात्मानंविनेतुंमनसामनः ॥ लोकान्सर्वांश्चकाकुत्स्थकिंपुनःशोकमात्मनः ॥ १३ ॥ नेदृशेषुविमुह्यंतित्वद्विधाःपुरुषर्षभाः ॥ अपवादःसकिलतेपुनरेष्यतिराघव ॥ ॥ १४ ॥ यदर्थंमैथिलीत्यक्ताअपवादभयान्नृप ॥ सोपवादःपुरेराजन्भविष्यतिनसंशयः ॥ १५ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलधैर्येणसुसमाहितः ॥ त्यजेमांदुर्बलांबुद्धिसंतापंमाकुरुष्वह ॥ १६ ॥ एवमुक्तःसकाकुत्स्थोलक्ष्मणेनमहात्मना ॥ उवाचपरयाप्रीत्यासौमित्रिंमित्रवत्सलः ॥ १७ ॥ एवमेतन्नरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण ॥ परितोषश्चमेवीरममकार्यानुशासने ॥ १८ ॥

॥८९॥

रगृहोषितांस्त्रियंत्यक्त्वा सर्वदातामेवानुशोचतीतिप्रकारांतरेणसभविष्यतिनात्रसंशयः ॥ यत्तुकतकेनाम्यादिनाशुद्धत्वेनोक्तां स्वयंदृष्टशुद्धिं गर्भिणीमपिरामःप्राकृतवद्विसृष्टवानिति पुरे देवादिपुरे अपवादोभविष्यतीतिव्याख्यातं ॥ तत्तुशोकत्यागानुपपादकतयोपेक्षितं ॥ १५ ॥ यदेवमतइमांबुद्धिं शोकबुद्धिं त्यज ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रजापालनायमामेवंबोधयतीतिलक्ष्मणाशयं ज्ञात्वा तदंगीकृत्योत्तरमाह एवमेतदितिश्लोकद्वयेन ॥ हेलक्ष्मण वीरसौम्यलक्ष्मणेत्यादरेणबहुशःसंबोधनं ॥ राज्यपरिपालनंत्यक्त्वा एवंशोकोऽपवादइत्युक्तंत्वया एतदेवमेवसत्यमेवातस्त्वद्वाक्यैरनुनीतोस्मि ॥ अतोममदुःखनिवृत्तिरागता जाता संतापश्चमयानिराकृतः ॥ अतएवममकार्यानुशासने प्रजारक्षणकार्यस्यानुष्ठाने मेमयापरितोषः ॥ प्राप्तइतिशेषः ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० उ० द्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामेणलक्ष्मणोक्तस्यौचित्यप्रदर्शनाय प्रजारक्षणस्यावश्यकत्वबोधनं प्रजाकृत्यावेक्षणफलकप्रजाज्ञानाय लक्ष्मणप्रेषणंच ॥ लक्ष्मणस्यत्विति ॥ परमाद्भुतं सर्वैक्षयांताइत्यादिवाक्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चत्वारोदिवसागताइतिशेषः ॥ तत्प्रजानुशासनं ॥ ४ ॥ स्त्रियोवा कार्यार्थिन्यइतिशेषः ॥ ५ ॥ संवृते वायुस्पर्शहीने पतितः भवेदितिशेषः ॥ ६ ॥ ब्रह्मण्यः ब्राह्मणभक्तः ॥ ७ ॥ पुष्करेषु पुष्करतीर्थेषु ॥ ८ ॥

निवृत्तिश्चागतासौम्यसंतापश्चनिराकृतः ॥ भवद्वाक्यैःसुरुचिरैरनुनीतोस्मिलक्ष्मण ॥ १९ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उत्तरकांडे द्विपंचाशःसर्गः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यपरमाद्भुतं ॥ सुप्रीतश्चाभवद्रामोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ दुर्लभस्त्वीदृशोबंधुरस्मिन्कालेविशेषतः ॥ यादृशस्त्वंमहाबुद्धिर्ममसौम्यमनोनुगः ॥ २ ॥ यच्चमेहृदयेकिंचिद्वर्ततेशुभलक्षण ॥ तन्निशामयचश्रुत्वाकुरुष्ववचनंमम ॥ ३ ॥ चत्वारोदिवसाःसौम्यकार्यंपौरजनस्यच ॥ अकुर्वाणस्यसौमित्रेतन्ममर्माणिकृंतति ॥ ॥ ४ ॥ आहूयंतांप्रकृतयःपुरोधामंत्रिणस्तथा ॥ कार्यार्थिनश्चपुरुषास्त्रियोवापुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ पौरकार्याणियोराजानकरोतिदिनेदिने ॥ संवृतेनरकेघोरेपतितोनात्रसंशयः ॥ ६ ॥ श्रूयतेहिपुराराजानृगोनाममहायशाः ॥ बभूवपृथिवीपालोब्रह्मण्यःसत्यवाक्शुचिः ॥ ७ ॥ सकदाचिद्गवांकोटीःसवत्साःस्वर्णभूषिताः ॥ नृदेवोभूमिदेवेभ्यःपुष्करेषुददौनृपः ॥ ८ ॥ ततःसंगाद्गताधेनुःसवत्सास्पर्शितांऽनघ ॥ ब्राह्मणस्याहिताग्नेस्तुदरिद्रस्योञ्छवर्तिनः ॥ ९ ॥ सनष्टांगांक्षुधार्तोवैअन्विषंस्तत्रतत्रह ॥ नापश्यत्सर्वराष्ट्रेषुसंवत्सरगणान्बहून् ॥ १० ॥ ततःकनखलंगत्वाजीर्णवत्सांनिरामयां ॥ ददृशेतांस्वकांधेनुंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ ११ ॥

संगाद्राजदानार्थंनीयमानबहुगोसंगात् ॥ स्पर्शिता ब्राह्मणायदत्ता ॥ बहुदोहिनीतिपाठांतरं ॥ आहिताग्नेर्दरिद्रस्येत्यनेनाग्निहोत्रहविरर्थमपिधेन्वंतराभावउक्तः ॥ उंञ्छः क्षेत्रपतितान्नस्यकणशआदानं ॥९॥ सनष्टगुः ॥ १० ॥ जीर्णवत्सां संवत्सरगणान्बहूनित्युक्तेः ११ ॥

स्वकेन स्वकृतेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ योपिनृगतोलब्धदानः तमृषिं गवानुगम्यमानमृषिं ॥ कतकतीर्थौतु तमृषियस्यगेहेस्थिता तंत्वरन्सःकृतगवासेधोद्विजोनृगेणस्पर्शितादत्ते त्याचष्टे इत्यनुकर्षइतिव्याचख्युतुः ॥ ममतुभाति गवानुगमनादन्वेष्टब्राह्मणीयत्वंसिद्धं ॥ नृगतोमयालब्धेतिपरेणसोभियुक्तअन्वगादित्यत्रकर्तुरेव गत्वेत्यत्रकर्तृत्वप्रतीतेरक्षर स्वारस्यसिद्धत्वंचेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ नृगशासनं राजसविधे प्रवेशनियोगे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कृकलीभूतः कृकलासीभूतः ॥ १९ ॥ एवंशापंदत्वा समनुतप्तचित्तौ

॥ ९० ॥

अथतांनामधेयेनस्वकेनोवाचब्राह्मणः ॥ आगच्छशबलेत्येवंसातुश्रुत्वागौःस्वरं ॥ १२ ॥ तस्यतंस्वरमाज्ञायक्षुधार्तस्यद्विजस्य वै॥ अन्वगात्पृष्ठतःसागौर्गच्छंतंपावकोपमं॥१३॥ योपिपालयतेविप्रःसोपिगामन्वगाद्रुतम्॥ गत्वाचतमृषिंचष्टेममगौरितिसत्वर न्॥ १४॥ स्पर्शितोराजसिंहेनममदत्तानृगेणह॥ तयोर्ब्राह्मणयोर्वादोमहानासीद्विपश्चितोः ॥ १५॥ विवदंतौगतोन्योन्यंदातारमभि जग्मतुः॥ तौराजभवनद्वारिनप्राप्तौनृगशासनं॥ १६॥ अहोरात्राण्यनेकानिवसंतौक्रोधमीयतुः॥ ऊचतुश्चमहात्मानौतावुभौद्विज सत्तमौ॥ क्रुद्धौपरमसंप्राप्तौवाक्यंघोरभिसंहतं॥ १७॥ अर्थिनांकार्यसिद्ध्यर्थंयस्मात्त्वंनैषिदर्शनं॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकृकलासो भविष्यसि॥ १८॥ बहुवर्षसहस्राणिबहुवर्षशतानिच ॥ श्वभ्रेत्वंकृकलीभूतोदीर्घकालंनिवत्स्यसि॥ १९॥ उत्पत्स्यतेहिलोकेस्मि न्यदूनांकीर्तिवर्धनः॥ वासुदेवइतिख्यातोविष्णुःपुरुषविग्रहः ॥ २० ॥ सतेमोक्षयिताशापाद्राजंस्तस्माद्भविष्यसि॥ कृताचतेनकालेन निष्कृतिस्तेभविष्यति॥ २१ ॥ भारावतरणार्थंहिनरनारायणावुभौ॥ उत्पत्स्येतेमहावीर्यौकलौयुगउपस्थिते॥ २२ ॥

॥ ९० ॥

स्वयमेवशापावसानंचकृतुरित्याहोत्पत्स्यतइति ॥ वासुदेवः वसुदेवापत्यं ॥ यद्वासर्वभूतेषुवासाद्वासुः सचासौदेवःपुरुषविग्रहः पुरुषशरीरसदृशशरीरः ॥ २० ॥ सतेत्वांशापा न्मोक्षयिता हेराजंस्तस्माच्चत्वंभविष्यसि कृकलासइतिशेषः ॥ तेनकालेन कृष्णावतारावधिकालेन नाल्पेनेत्यर्थः ॥ निष्कृतिः शापमोक्षः ॥२१॥ तंकालमाह ॥ भारेति ॥ कलौ यत्किंचिच्चतुर्युगीस्थेकलाविंत्यर्थः ॥ २२ ॥

ब्राह्मणाय अन्यस्मैइतिशेषः ॥ २३ ॥ नृगवच्छीघ्रंप्रजागुणदोषाविचारे राज्ञांदोषइत्याह ॥ कार्यार्थिनामिति ॥ विमर्दः कलहः ॥ राज्ञां प्रजानांन्यायान्यायविचारमकु र्वतां ॥ २४ ॥ अभिवर्तंतु अभिवर्तयंतु मह्यं मम कार्यिणः प्रजाःअधिकारिणश्च ॥ ननुनृगस्याप्येवमवस्थाचेत् अलंसुकृतकर्मणेतिशंकावंतंलक्ष्मणंलक्षयित्वाह ॥ सु कृतस्येति ॥ कार्यस्य कर्तव्यस्य सुकृतस्य प्रजापालनधर्मस्यफलं पार्थिवोनावैति काकुः ॥ प्रामोत्येवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ कार्यवान्जनःकआयाति तत्प्रतीक्षस्व द्वारिस्थित्वे

एवंतौशापमुत्सृज्यब्राह्मणौविगतज्वरौ॥ तांगांहिदुर्बलांवद्धांददतुर्ब्राह्मणायवै ॥ २३ ॥ एवंसराजातंशापमुपभुंक्तेसुदारुणं॥ का र्यार्थिनांविमर्दोहिराज्ञांदोषायकल्पते ॥ २४ ॥ तच्छीघ्रंदर्शनंमह्यमभिवर्तंतुकार्यिणः ॥ सुकृतस्यहिकार्यस्यफलंनावैतिपार्थिवः ॥ २५॥ तस्माद्गच्छप्रतीक्षस्वसौमित्रेकार्यवान्जनः॥ २६॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उत्त०त्रिपंचाशःसर्गः॥५३॥ ॥७॥ ॥७॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरमार्थवित्॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंराघवंदीप्ततेजसं ॥ १ ॥ अल्पापराधेकाकुत्स्थद्विजाभ्यांशापईदृशः महान्नृगस्यराजर्षेर्यमदंडइवापरः॥ २॥ श्रुत्वातुपापसंयुक्तमात्मानंपुरुषर्षभ ॥ किमुवाचनृगोराजाद्विजौक्रोधसमन्वितौ॥ ३॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुराघवःपुनरब्रवीत्॥ शृणुसौम्ययथापूर्वंसराजाशापविक्षतः ॥ ४ ॥ अथाध्वनिगतौविप्रौविज्ञायसनृपस्तदा॥ आहूयमंत्रिणःसर्वान्नैगमान्सपुरोधसः॥५॥तानुवाचनृगोराजासर्वांश्चप्रकृतीस्तथा॥दुःखेनसुसमाविष्टःश्रूयतांमेसमाहिताः॥६॥

तिशेषः ॥ २६ ॥ इतिश्रीरामाभीरामे वाल्मीकीयेउत्तरकांडे त्रिपंचाशःसर्गः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथलक्ष्मणेन विशिष्यनृगव त्तांतप्रश्ने तदुत्तररामस्येति ॥ १ ॥ ईदृशः शापोदत्तइतिशेषः ॥ २ ॥ पापसंयुक्तं शापरूपपापसंयुक्तं ॥ ३ ॥ शापविक्षतः सराजायथापूर्वमुवाच तद्वक्ष्यामि शृण्विति संबंधः ॥ ४ ॥ द्विजौप्रतिकिमुवाचेतिशंकायां तयोरदर्शनमेवाभूदित्याहाथेति ॥ अध्वनि व्योमाध्वनि गतौतौविज्ञाय ध्यानेनामुकावितिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ नैगमाः पौराः ॥ ॥ ५ ॥ श्रूयतां मेवचनमितिशेषः ॥ ६ ॥

नारदपर्वतौमुनीयदृच्छयासमागत्य द्विजेंद्रप्रयुक्तस्यशापस्यनिवेदनेन मममहद्भयंदत्वा उक्का त्रिभुवनं त्रितीयंभुवनंब्रह्मलोकं गतौ वायुभूतौ वायुवदतिवेगौ ॥ यद्वा तौब्राह्मणावेतौ तत्संज्ञौ तत्प्रयुक्तशापज्ञानंचराज्ञोध्यानेनेतिबोध्यं ॥ ७ ॥ श्वभ्रं गर्तः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ गुल्मिनः कक्षदक्षाः ॥ ११ ॥ अध्यर्धंयोजनंपरिवार्य यथापुष्पाणि स्युस्तथाक्रियतामित्यन्वयः ॥१२॥१३॥ हेपुत्र धर्मनित्योभूत्वा प्रजाःक्षत्रधर्मेणपालयेत्यादेरेवमुक्तेत्यनेन अष्टादशश्लोकस्थप्रथमपादेनसंबंधः ॥१४॥ तादृशेपिअल्पेपि

नारदःपर्वतश्चैवममदत्वामहद्भयं॥ गतौत्रिभुवनंभद्रौवायुभूतावनिंदितौ ॥७॥ कुमारोयंवसुर्नामसचेहाद्याभिषिच्यतां॥ श्वभ्रंचयत्सुखस्पर्शंक्रियतांशिल्पिभिर्मम ॥ ८ ॥ यत्राहंसंक्षयिष्यामिशापंब्राह्मणनिःसृतं ॥ वर्षघ्नमेकंश्वभ्रंतुहिमघ्नमपरंतथा ॥ ९ ॥ ग्रीष्मघ्नं तुसुखस्पर्शमेकंकुर्वंतुशिल्पिनः॥ फलवंतश्चयेवृक्षाःपुष्पवत्यश्चयालताः ॥ १० ॥ विरोप्यंतांबहुविधाश्छायावंतश्चगुल्मिनः ॥ क्रियतांरमणीयंचश्वभ्राणांसर्वतोदिशं ॥ ११ ॥ सुखमत्रवसिष्यामियावत्कालस्यपर्ययः ॥ पुष्पाणिचसुगंधीनिक्रियतांतेषुनित्यशः ॥ १२ ॥ परिवार्ययथामेस्युरध्यर्धंयोजनंतथा ॥ एवंकृत्वाविधानंससन्निवेश्यवसुंतदा ॥ १३ ॥ धर्मनित्यःप्रजाःपुत्रक्षत्रधर्मेणपालय ॥ प्रत्यक्षंतेयथाशापोद्विजाभ्यांमयिपातितः ॥ १४ ॥ नरश्रेष्ठसरोषाभ्यामपराधेपितादृशे ॥ माकृथास्त्वनुसंतापंमत्कृतेहिनरर्षभ ॥ १५ ॥ कृतांतःकुशलःपुत्रयेनास्मिव्यसनीकृतः ॥ प्राप्तव्यान्येवप्राप्नोतिगंतव्यान्येवगच्छति ॥ १६ ॥ लब्धव्यान्येवलभतेदुःखानिचसुखानिच ॥ पूर्वेजात्यंतरेवत्समाविषादंकुरुष्वह ॥ १७ ॥

॥ १५ ॥ कृतांतः प्राचीनकर्म कुशलः सुखदुःखप्रापणप्रभुः॥ व्यसनी व्यसनवान् प्राप्तव्यानि प्राप्तोत्येवेत्यपियोजना ॥ प्राप्तव्यानिएकत्रस्थलेएवतिष्ठतोयत्नंविनाप्राप्याणि ॥ गंतव्यानि स्वयमन्यत्रगत्वाप्राप्यानि ॥ १६ ॥ लब्धव्यानि स्थलेएवतिष्ठतो यत्नलभ्यानि ॥ पूर्वेजात्यंतरे संपादितकारणानीतिशेषः॥ सुखानिदुःखानि प्राप्तव्यादीनिप्राप्नोतीत्यर्थः॥ अनेनदुःखाद्यनुभवेनान्योमूलं किंतुस्वकृतकर्मैवेत्युक्तं ॥ १७ ॥

सुकृतं सुष्ठुकृतं ॥ १८ ॥ संपादयांचकार अनुभवतिस्मेत्यर्थः ॥ १९ ॥ इतिश्रीराभि० वा० उ० चतुःपंचाशःसर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामेणपुनर्ब्राह्मणापराधेन शापप्राप्तिकथाभाषणं ॥ एषतेइति ॥ इह राज्ञामपराधविषये ॥१॥ कथानां श्रवणेइतिशेषः ॥२॥३॥ इक्ष्वाकूणां इक्ष्वाकुपुत्राणां॥द्वादशमः द्वादशसंख्यापूरणः

एवमुक्कानृपस्तत्रसुतंराजामहायशाः ॥ श्वभ्रंजगामसुकृतंवासायपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ एवंप्रविश्येवनृपस्तदानींश्वभ्रंमहद्भलविभूषितंतत्॥ संपादयामासतदामहात्माशापंद्विजाभ्यांहिरुषाविमुक्तं ॥ १९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडेचतुःपंचाशः सर्गः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एषतेनृपशापस्यविस्तरोभिहितोमया ॥ यद्यस्तिश्रवणेश्रद्धाशृणुष्वेहापरांकथां ॥ १ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणसौमित्रिःपुनरब्रवीत् ॥ तत्तिराश्चर्यभूतानांकथानांनास्तिमेनृप ॥ २ ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः ॥ कथांपरमधर्मिष्ठांव्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ आसीद्राजानिमिर्नामइक्ष्वाकूणांमहात्मनां ॥ पुत्रोद्वादशमोवीर्यैधर्मेचपरिनिष्ठितः ॥४॥ सराजावीर्यसंपन्नःपुरंदेवपुरोपमं ॥ निवेशयामासतदाअभ्याशेगौतमस्यतु ॥ ५ ॥ पुरस्यसुकृतंनामवैजयंतमितिश्रुतं ॥ निवेशंयत्रराजर्षिर्निमिश्चक्रेमहायशाः ॥ ६ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यसुमहापुरं ॥ यजेयंदीर्घसत्रेणपितुःप्रल्हादयन्मनः ॥ ७ ॥ ततःपितरमामंत्र्यइक्ष्वाकुंहिमनोःसुतं॥ वसिष्ठंवरयामासपूर्वंब्रह्मर्षिसत्तमं॥ ८ ॥ अनंतरंसराजर्षिर्निमिरिक्ष्वाकुनंदनः॥ अत्रिमंगिरसंचैवभृगुंचैवतपोनिधिं॥ ९ ॥ तमुवाचवसिष्ठस्तुनिमिंराजर्षिसत्तमं ॥ वृतोहंपूर्वमिंद्रेणअंतरंप्रतिपालय॥ १० ॥

संख्यादेरपिमडार्षः ॥४॥ गौतमस्य अभ्याशे गौतमाश्रमसमीपे ॥ ५ ॥ सुकृतं सुष्ठुकृतं निवेशं वासं यत्रचक्रे तस्यपुरस्येत्यन्वयः ॥ ६ ॥ पितुरिक्ष्वाकोः दीर्घसत्रं बहुकालसाध्योबहुयजमानकःसत्राख्योयागः ॥ ७ ॥ पूर्ववसिष्ठवरणं ततोऽन्यादिवरणं ॥ ८ ॥ ९ ॥ अंतरंप्रतिपालय इंद्रयागसमाप्तिपर्यंतावकाशंप्रतिपालय प्रतीक्षस्व इंद्रंयाजयित्वा त्वांयाजयिष्यइति भावः ॥ देवानामपियज्ञाधिकारःप्राक्निरूपितः ॥१०॥

अनंतरं वसिष्ठगमनानंतरं ॥ गौतमःप्रत्यपूरयद्वसिष्ठकर्तव्यं होत्रार्त्विज्यं राज्ञइतिशेषः ॥ ११ ॥ तान्विप्रानध्वर्यादीनित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ तदंतरं वसिष्ठेनप्रतीक्षणीयमि त्युक्तमवकाशंगौतमेनपूरितमपश्यत् कर्तव्यमार्त्विज्यं गौतमेनक्रियमाणमपश्यदित्यर्थः ॥ १४ ॥ निद्रयापहृतः असमाप्तेएवसत्रेइतिभावैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ माम

अनंतरंमहाविप्रोगौतमःप्रत्यपूरयत् ॥ वसिष्ठोपिमहातेजाइंद्रयज्ञमथाकरोत् ॥ ११ ॥ निमिस्तुराजाविप्रांस्तान्समानीयनराधिपः ॥ अयजद्धिमवत्पार्श्वेस्वपुरस्यसमीपतः ॥ १२ ॥ पंचवर्षसहस्राणिराजादीक्षामथाकरोत् ॥ इंद्रयज्ञावसानेतुवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ ॥ १३ ॥ सकाशमागतोराज्ञोहोत्रंकर्तुमनिंदितः ॥ तदंतरमथापश्यद्गौतमेनाभिपूरितं ॥ १४ ॥ कोपेनमहताविष्टोवसिष्ठोब्रह्मणःसुतः ॥ सराज्ञोदर्शनाकांक्षीमुहूर्तंसमुपाविशत् ॥ तस्मिन्नहनिराजर्षिर्निद्रयापहृतोभृशं ॥ १५ ॥ ततोमन्युर्वसिष्ठस्यप्रादुरासीन्महात्मनः ॥ अदर्शनेनराजर्षेर्व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १६ ॥ यस्मात्त्वमन्यंवृतवान्मामवज्ञायपार्थिव ॥ चेतनेनविनाभूतोदेहस्तेपार्थिवैष्यति ॥ १७ ॥ त तःप्रबुद्धोराजातुश्रुत्वाशापमुदाहृतं ॥ ब्रह्मयोनिमथोवाचसराजाक्रोधमूर्छितः ॥ १८ ॥ अजानतःशयानस्यक्रोधेनकलुषीकृतः ॥ उक्तवान्ममशापाग्नेयमदंडमिवापरं ॥ १९ ॥ तस्मात्तवापिब्रह्मर्षेचेतनेनविनाकृतः ॥ देहःससुचिरप्रख्योभविष्यतिनसंशयः ॥ ॥ २० ॥ इतिरोषवशादुभौतदानीमन्योन्यंशपितौनृपद्विजेंद्रौ ॥ सहसैवबभूवतुर्विदेहौतत्तुल्याधिगतप्रभाववंतौ ॥ २१ ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडेपंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रामस्यभाषितंश्रु त्वालक्ष्मणःपरवीरहा ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वाराघवंदीप्ततेजसं ॥ १ ॥

॥ ९२ ॥

वज्ञायेत्यस्य स्वपिषिचेतिशेषः ॥ चेतनेनविनाभूतः मृतइत्यर्थः ॥ एष्यति भविष्यति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ चेतनेनविनाकृतोमृतः सुचिरा प्रख्या शोभायस्यसः ॥ २० ॥ तदितिब्रह्मनाम ब्रह्मणस्तुल्यं तुल्यतयाअधिगतः प्राप्तोयःप्रभावस्तद्वंतौ ब्रह्मतुल्य प्रभावाविति यावत् ॥ २१ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेवाल्मीकीये उत्तरकांडे पंचपंचाशःसर्गः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ अथत्यक्तदेहयोः पुनर्देहप्राप्तिप्रश्नोत्तरेरामस्येति ॥ १ ॥

देवसंमतौ देवपूजितौ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अन्यस्य शरीरस्यकृते अन्यस्थूलशरीरप्राप्तिनिमित्तं ॥ ५ ॥ अभिवाद्य अभिवादनादि अशरीरस्यापितपःप्रभावाल्लिंगदेहेनोप पन्नं ॥ ६ ॥ उपागमं प्राप्तः ॥ ७ ॥ महद्दुःखस्यभविष्यत्वे सर्वकार्यविलोपः सर्वकार्याणि ऐहिकामुष्मिकसर्वप्रयोजनानि ॥ ८ ॥ सद्भावे प्राप्तौ ॥ ९ ॥ मित्रावरुणजं तद्वि सृष्टं तत्रापि मित्रावरुणरेतःप्रवेशेपि मेवशं मत्पुत्रत्वेनपूर्ववत्प्रजापतित्वमपिप्राप्स्यसीतिभावः ॥ १० ॥ वरुणालयं समुद्रं ॥ ११ ॥ तमेवकालं तस्मिन्नेवकाले वसिष्ठागमन

निक्षिप्यदेहौकाकुत्स्थकथंतौद्विजपार्थिवौ ॥ पुनर्देहेनसंयोगंजग्मतुर्देवसंमतौ ॥ २ ॥ लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तुरामइक्ष्वाकुनंदनः ॥ प्रत्यु वाचमहातेजालक्ष्मणंपुरुषर्षभः ॥ ३ ॥ तौपरस्परशापेनदेहमुत्सृज्यधार्मिकौ ॥ अभूतांनृपविप्रर्षीवायुभूतौतपोधनौ ॥ ४ ॥ अशरीरः शरीरस्यकृतेन्यस्यमहामुनिः ॥ वसिष्ठस्तुमहातेजाजगामपितुरंतिकं ॥ ५ ॥ सोभिवाद्यततःपादौदेवदेवस्यधर्मवित् ॥ पितामहमथो वाचवायुभूतइदंवचः ॥ ६ ॥ भगवन्निमिशापेनविदेहत्वमुपागमं ॥ देवदेवमहादेववायुभूतोहमंडज ॥ ७ ॥ सर्वेषांदेहहीनानांमहद्दुः खंभविष्यति ॥ लुप्यंतेसर्वकार्याणिहीनदेहस्यवैप्रभो ॥ ८ ॥ देहस्यान्यस्यसद्भावेप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ तमुवाचततोब्रह्मास्वयंभूरमित प्रभः ॥ ९ ॥ मित्रावरुणजंतेजआविशत्वंमहायशः ॥ अयोनिजस्त्वंभवितातत्रापिद्विजसत्तम ॥ धर्मेणमहतायुक्तःपुनरेष्यसिमेव शं ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तुदेवेनअभिवाद्यप्रदक्षिणं ॥ कृत्वापितामहंतूर्णंप्रययौवरुणालयं ॥ ११ ॥ तमेवकालंमित्रोपिवरुणत्वमकारय त् ॥ क्षीरोदेनसहोपेतःपूज्यमानःसुरेश्वरैः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुउर्वशीपरमाप्सरा ॥ यदृच्छयातमुद्देशमागतासखिभिर्वृता ॥ १३ ॥

काले मित्रः पूषार्यमादिवत्सूर्यमंडलस्थमूर्तिभेदः ॥ सुरेश्वरैः पूज्यमानःसन्क्षीरोदेन क्षीरोदात्मकेन वरुणेनोपेतःसन्वरुणत्वं वरुणतादात्म्यमकारयद्भावयतिस्म ॥ यद्वामित्रोपि वरुणत्वं वरुणाधिकारमकरोदित्यर्थः ॥ एवंच मित्रतादात्म्यापन्नेनवरुणेन विसृष्टत्वात् वरुणरेतोविसर्गस्यापि पूर्वंमित्रदृतोर्वशीनिमित्तत्वाच्च वरुणरेतोपि मित्रावरुणरेतो भवतीतिमित्रावरुणजं तेजआविवेशेत्यनेननविरोधः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकाले वरुणात्मनामित्रावस्थानकाले ॥ १३ ॥

वरुणालये क्षीरोदे ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इदंतेजः तद्दर्शनक्षुभितवीर्यरूपं देवनिर्मितेकुंभे पुत्रोत्पत्तिसमर्थतयाब्रह्मसृष्टे ॥ १७ ॥ त्वयि त्वन्निमित्तमित्यर्थः ॥ कृत
कामः कृतकामभोगः ॥ १८ ॥ १९॥ कामं अधिकं मेहृदयंचित्तं त्वयिस्थितं तुभ्यंतवचभावोधिकंमयिस्थितोऽतएतदेवंभवतु कुंभेवीर्योत्सर्गोभवतु ॥ हेप्रभो देहस्तु मम

तांदृष्ट्वारूपसंपन्नांक्रीडंतींवरुणालये ॥ तदाविशत्परोहर्षोवरुणंचोर्वशीकृते ॥ १४ ॥ सतांपद्मपलाशाक्षींपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ वरुणो
वरयामासमैथुनायाप्सरोवरां ॥ १५ ॥ प्रत्युवाचततःसातुवरुणंप्रांजलिःस्थिता ॥ मित्रेणाहंदत्तासाक्षात्पूर्वमेवसुरेश्वर ॥ १६ ॥ व
रुणस्त्वब्रवीद्वाक्यंकंदर्पशरपीडितः ॥ इदंतेजःसमुत्सृक्ष्येकुंभेस्मिन्देवनिर्मिते ॥ १७ ॥ एवमुत्सृज्यसुश्रोणित्वय्यहंवरवर्णिनि ॥ कृत
कामोभविष्यामियदिनेच्छसिसंगमं ॥ १८ ॥ तस्यतल्लोकनाथस्यवरुणस्यसुभाषितं ॥ उर्वशीपरमप्रीताश्रुत्वावाक्यमुवाचह ॥ १९ ॥
काममेतद्भवत्वेवंहृदयंमेत्वयिस्थितं ॥ भावश्चाप्यधिकंतुभ्यंदेहोमित्रस्यतुप्रभो ॥ २० ॥ उर्वश्याएवमुक्तस्तुरेतस्तन्महदद्भुतं ॥ ज्वल
दग्निसमप्रख्यंतस्मिन्कुंभेन्यवासृजत् ॥ २१ ॥ उर्वशीत्वगमत्तत्रमित्रोवैयत्रदेवता ॥ तांतुमित्रःसुसंक्रुद्धउर्वशीमिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥
मयाऽभिमंत्रितापूर्वंकस्मात्त्वमवसर्जिता ॥ पतिमन्यंवृतवतीकिमर्थंदुष्टचारिणि ॥ २३ ॥ अनेनदुष्कृतेनत्वंमत्क्रोधकलुषीकृता ॥ म
नुष्यलोकमास्थायकंचित्कालंनिवत्स्यसि ॥ २४ ॥ बुधस्यपुत्रोराजर्षिःकाशिराजःपुरूरवाः ॥ तमभ्यागच्छदुर्वृद्धेसतेभर्ताभविष्य
ति ॥ २५ ॥ ततःसाशापदोषेणपुरूरवसमभ्यगात् ॥ प्रतिष्ठानेपुरूरवंबुधस्यात्मजमौरसं ॥ २६ ॥ तस्यजज्ञेततःश्रीमानायुःपुत्रोमहाब
लः ॥ नहुषोयस्यपुत्रस्तुवभूवेंद्रसमद्युतिः ॥ २७ ॥ पूर्वदृतस्यमित्रस्यास्तु ॥ भावेनभोगस्त्वयासह ममदेहेनभोगोमित्रेणास्तित्युक्तंभवति ॥ २० ॥
रेतस्तद्भावसंभोगक्षुभितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ अवसर्जिता विसृष्टवती मामितिशेषः ॥ २३ ॥ अनेन दुष्कृतेन एकंपतिमंगीकृत्य तत्समयेद्वितीयवरणं साधारणस्त्रीणामपिमह
दुष्कृतमित्यनेनबोधितं मनुष्यलोकमास्थाय अनेनदेवरूपेणेवेतिशेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ पुरूरवं पुरूरवसं ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिश्रीरामा० वा० उ० षट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथ तद्विसृष्टरेतःसकाशाद्देहोत्पत्तिप्रकारकथनं ॥ तामिति ॥ दिव्य
संकाशां दिव्यरूपां ॥ १ ॥ निक्षिप्तदेहौ विसृष्टदेहौ पुनर्देहसंयोगंकथंजग्मतुः ॥ २ ॥ कुंभेवरुणेनरेतोविसर्गउक्तः ॥ तावतादेहसिद्धिप्रश्नोत्तरंनलब्धमितिपुनःप्रश्नः तां
कथां वसिष्ठस्यदेहोत्पत्तिविषयामवशिष्टांकथां ॥ ३ ॥ महात्मनोर्मित्रावरुणयोस्तेजःपूर्णः ॥ अत्रैवमाख्यायिका प्रथममुर्वशींमित्रोदृष्ट्वा तामामंत्रितवान् ॥ तयाचत्वन्नि
वासमागच्छामीतिउक्तस्तदावरुणलोकस्थएवमित्रस्तद्दर्शनात् हठस्खलितंनिजतेजःकुंभेउत्सृज्य स्वंनिवासंजगाम ॥ पश्चाद्वरुणोपितांदृष्ट्वा स्खलिततेजःकुंभेव्यसृजत् ॥ त

वज्रमुत्सृज्यवृत्रायशक्रोतेथत्रिदिवेश्वरे ॥ शतंवर्षसहस्राणियेनेंद्रत्वंप्रशासितं ॥ २८ ॥ सातेनशापेनजगामभूमिंतदोर्वशीचारुदतीसु
नेत्रा ॥ बहूनिवर्षाण्यवसच्चसुभ्रूःशापक्षयार्दिद्रसदोययौच ॥ २९ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० षट्पंचाशःसर्गः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥
तांश्रुत्वादिव्यसंकाशांकथामद्भुतदर्शनां ॥ लक्ष्मणःपरमप्रीतोराघवंवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ निक्षिप्तदेहौकाकुत्स्थकथंतौद्विजपार्थिवौ ॥
पुनर्देहेनसंयोगंजग्मतुर्देवसंमतौ ॥ २ ॥ तस्यतद्भाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः ॥ तांकथांकथयामासवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ ३ ॥
यःसकुंभोरघुश्रेष्ठतेजःपूर्णोमहात्मनोः ॥ तस्मिंस्तेजोमयौविप्रौसंभूतावृषिसत्तमौ ॥ ४ ॥ पूर्वसमभवत्तत्रअगस्त्योभगवान्ऋषिः ॥
नाहंसुतस्तवेत्युक्तामित्रेतस्मादपाक्रमत् ॥ ५ ॥ तद्धितेजस्तुमित्रस्यउर्वश्याःपूर्वमाहितं ॥ तस्मिन्समभवत्कुंभेतत्तेजोयत्रवारुणं ॥
॥ ६ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यमित्रावरुणसंभवः ॥ वसिष्ठस्तेजसायुक्तोजज्ञेइक्ष्वाकुदैवतं ॥ ७ ॥ तोमित्रनिवासंगता मित्रेणशप्ताचेति ॥ ४ ॥ नाहं
सुतस्तवेति ॥ यद्यपिमित्रेणापिकुंभेरेतउत्सृष्टं तथापि तवैकस्यपुत्रोनभवामीत्युक्त्वाऽपाक्रमत् ॥ ५ ॥ एवमुक्तौबीजमाह ॥ तद्धितेजइति ॥ अगस्त्योत्पत्तिहेतुभूतं मित्रस्य
तेजः उर्वश्याः पूर्वमुर्वशीनिमित्तवरुणवीर्यविसर्गात्पूर्वमाहितं तस्मिन्कुंभे तस्मिन्नेवकुंभेवारुणंतेजःसमभवत् संगतमभवत् ॥ यत्र कुंभेतत्तेजः मित्रस्यतेजआसीत् ॥ अत
स्तेजोंतरसंगतादुत्पत्तेर्नैकस्यतवसुतइत्युक्तमगस्त्येन ॥ अतएवमैत्रावरुणिरित्यगस्त्यनाम ॥ ६ ॥ तदनंतरंकस्यचित्कालस्य मित्रावरुणसंभवः ॥ अत्रोपपत्तिरुक्ता वसिष्ठो
जज्ञे तेजसायुक्तः मित्रावरुणयोर्दिव्यतेजसायुक्तः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ अपूर्वदेहस्य नूतनदेहवतोवसिष्ठस्य निर्गमउत्पत्तिप्रकारःकथितः ॥ यथाभवद्वृत्तांतइतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ रक्षंतिस्म तैलकटाहेइतिशेषः ॥ ११ ॥ भृगुस्तत्र य ज्ञसमाप्तिकालेइत्यर्थः॥ इदंवक्ष्यमाणं ॥ हेपार्थिव पार्थिवदेहाभिमानिप्रत्यगात्मन् तवतुष्टोस्मि ॥ अतस्तेचेतोजीवं देहेआनयिष्यामीत्यब्रवीत् ॥ १२ ॥ तथासुप्रीताःसर्वेसु राश्च निमेश्चेतआनयिष्यामइत्यब्रुवन् ॥ हेराजन् वरंवरय ॥ तेचेतःक्वनिरूप्यतां स्थाप्यतामितिचाब्रुवन् ॥ १३॥ निमेश्चेतः चेतोभिमानीप्रत्यगात्मा अब्रवीत् ॥ योगव

तमिक्ष्वाकुर्महातेजाजातमात्रमनिंदितं॥ वव्रेपुरोधसंसौम्यवंशस्यास्यहितायनः ॥ ८॥ एवंत्वपूर्वदेहस्यवसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ क
थितोनिर्गमःसौम्यनिमेःशृणुयथाभवत्॥ ९॥ दृष्ट्वाविदेहंराजानमृषयःसर्वएवते॥ तंचतेयाजयामासुर्यज्ञदीक्षांमनीषिणः॥ १० ॥
तंचदेहंनरेंद्रस्यरक्षंतिस्मद्विजोत्तमाः ॥ गंधैर्माल्यैश्चवस्त्रैश्चपौरभृत्यसमन्विताः॥ ११ ॥ततोयज्ञेसमाप्तेतुभृगुस्तत्रेदमब्रवीत्॥ आ
नयिष्यामितेचेतस्तुष्टोस्मितवपार्थिव ॥ १२ ॥ सुप्रीताश्चसुराःसर्वेनिमेश्चेतस्तदाब्रुवन्॥ वरंवरयराजर्षेकंतेचेतोनिरूप्यतां ॥ १३ ॥
एवमुक्तःसुरैःसर्वैर्निमेश्चेतस्तदाब्रवीत्॥ नेत्रेषुसर्वभूतानांवसेयंसुरसत्तमाः ॥ १४॥ बाढमित्येवविबुधानिमेश्चेतस्तदाब्रुवन्॥ नेत्रे
षुसर्वभूतानांवायुभूतश्चरिष्यसि॥ १५॥ त्वत्कृतेचनिमिष्यंतिचक्षूंषिपृथिवीपते॥ वायुभूतेनचरताविश्रामार्थंमुहुर्मुहुः॥ १६॥ एव
मुक्तातुविबुधाःसर्वेजग्मुर्यथागतं॥ ऋषयोपिमहात्मानोनिमेर्देहंसमाहरन्॥ १७॥ अरणिंतत्रनिक्षिप्यमथनंचक्रुरोजसा॥ मंत्रहो
मैर्महात्मानःपुत्रहेतोर्निमेस्तदा॥ १८॥ अरण्यांमथ्यमानायांप्रादुर्भूतोमहातपाः॥ मथनान्मिथिरित्याहुर्जननाज्जनकोभवत्॥ १९॥

शाल्लिंगदेहेनैवेतिभावः ॥ किमब्रवीत्तदाह ॥ सर्वभूतानांनेत्रेषु देहवर्तिसर्वस्थानेभ्यः सूर्यात्मकत्वेन प्रशस्ततया स्वयैवभावयुगपद्वसेयं ॥ १४ ॥ वायुभूतः वायुसदृशलघुभूत लिंगदेहाश्रितइत्यर्थः ॥१५॥ निमिष्यंति निमेषधर्मंप्राप्स्यंति ॥ चक्षूंषि सर्वभूतानामितिशेषः ॥ वायुभूतेनचरतात्वया करणेन विश्रामार्थं त्वत्संबंधेनजायमानस्यखेदस्या पनोदार्थमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तत्र यज्ञभूमौ अरणिंनिक्षिप्य निर्मेदेहमेवारणिंकृत्वा मंत्रहोमैःपुत्रीयमंत्रपूर्वकहोमैः ॥ १८ ॥ १९ ॥

विदेहाद्विगतचेतोदेहात् ॥ अयं जनकवंशः ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिश्रीरामा०वा०उ०सप्तपंचाशःसर्गः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथलक्ष्मणस्य ब्राह्मणंप्रतिशा
पायुक्तत्वशंकायां तादृशक्षमाशीलाअपिसंतीत्याहप्रसंगाद्रामः एवंब्रुवंतीति ॥ १ ॥ महदिति ॥ वसिष्ठस्य निमेःसहप्रसंगइतिशेषः ॥ २ ॥ नक्षमंकृतवान् अनुचितमेव

यस्माद्विदेहात्संभूतोवैदेहस्तुततःस्मृतः॥ एवंविदेहराजश्चजनकःपूर्वकोभवत् ॥ मिथिर्नाममहातेजास्तेनायंमैथिलोभवत्॥ २० ॥ इ
तिसर्वमशेषतोमयाकथितंसंभवकारणंतुसौम्य ॥ नृपपुंगवशापजंद्विजस्यद्विजशापाच्चयदद्भुतंनृपस्य ॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०
उ०सप्तपंचाशःसर्गः॥ ५७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ एवंब्रुवतिरामेतुलक्ष्मणःपरवीरहा॥ प्रत्युवाचमहात्मानंज्वलंतमिव
तेजसा॥ १ ॥ महदद्भुतमाश्चर्यंविदेहस्यपुरातनं ॥ निर्वृतंराजशार्दूलवसिष्ठस्यमुनेश्चह ॥ २ ॥ निमिस्तुक्षत्रियःशूरोविशेषेणचदी
क्षितः॥ नक्षमंकृतवान्राजावसिष्ठस्यमहात्मनः॥ ३॥ एवमुक्तस्तुतेनायंरामःक्षत्रियपुंगवः॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यंसर्वशास्त्रविशा
रदं ॥ ४ ॥ रामोरमयतांश्रेष्ठोभ्रातरंदीप्ततेजसं ॥ नसर्वत्रक्षमावीरपुरुषेषुप्रदृश्यते॥ ५॥ सौमित्रेदुःसहोरोषोयथाक्षांतोययाति
ना॥ सत्वानुगंपुरस्कृत्यतन्निबोधसमाहितः॥ ६ ॥ नहुषस्यसुतोराजाययातिःपौरवर्धनः ॥ तस्यभार्याद्वयंसौम्यरूपेणाप्रतिमंभुवि
॥ ७॥ एकातुतस्यराजर्षेर्नाहुषस्यपुरस्कृता॥ शर्मिष्ठानामदैतेयीदुहितावृषपर्वणः॥ ८॥ अन्यातूशनसःपत्नीययातेःपुरुषर्षभ॥ न
तुसादयिताराज्ञोदेवयानीसुमध्यमा॥ ९ ॥ तयोःपुत्रौतुसंभूतौरूपवंतौसमाहितौ॥ शर्मिष्ठाऽजनयत्पूरुंदेवयानीयदुंतदा॥ १० ॥
पूरुस्तुदयितोराज्ञोगुणैर्मातृकृतेनच॥ ततोदुःखसमाविष्टोयदुर्मातरमब्रवीत्॥ ११ ॥

कृतवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सत्वानुगं स
त्वगुणानुगतं मार्गमितिशेषः ॥ पुरस्कृत्यावलंब्य तंप्रकारंनिबोध ॥ ६ ॥ पौरान्वर्धयतीतिपौरवर्धनः ॥ ७ ॥ पुरस्कृता पूजिता ॥ दैतेयी दितेःपौत्री ॥८॥ अन्यातूशनसःसु
ता ययातेःपत्नी देवयानी सातु नदयिता नेष्टा ॥९ ॥ १० ॥ मातृकृतेन राजप्रियमातृत्वेनेतिशेषः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ मामनुज्ञातुमर्हसि अग्निप्रवेशार्थमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ इंगितमितिपाठे सखेदरोषभावमित्यर्थः ॥ ईप्सितमितिपाठांतरं ॥ १६ ॥ अप्रकृतिस्थामवस्थां अप्रहृष्टां हर्षहीनां ॥ अचेतनां क्षुभितचित्तां ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दुःखितामपमानितांमां त्वंनजानीषे नजानासि ॥ अवप्रयोगोधात्वर्थमात्रेआर्षः ॥ इदंचमद

भार्गवस्यकुलेजातादेवस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ सहसेत्प्रहृतंदुःखमवमानंचदुःसहं ॥ १२ ॥ आवांचसहितौदेविप्रविशावहुताशनं ॥ राजातुरमतांसार्धंदैत्यपुत्र्याबहुक्षपाः ॥ १३ ॥ यदिवासहनीयंतेमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ क्षमत्वंनक्षमिष्येहंमरिष्यामिनसंशयः ॥ १४ ॥ पुत्रस्यभाषितंश्रुत्वापरमार्तस्यरोदतः ॥ देवयानीतुसंक्रुद्धासस्मारपितरंतदा ॥ १५ ॥ इंगितंतदभिज्ञायदुहितुर्भार्गवस्तदा ॥ आगतस्त्वरितंतत्रदेवयानीस्मयत्रसा ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाचाप्रकृतिस्थांतामप्रहृष्टामचेतनां ॥ पितादुहितरंवाक्यंकिमेतदितिचाब्रवीत् ॥ १७ ॥ पृच्छंतमसकृत्तंवैभार्गवंदीनचेतसं ॥ देवयानीतुसंक्रुद्धापितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ अहमग्निंविषंतीक्ष्णमपोवामुनिसत्तम ॥ भक्षयिष्येप्रवेक्ष्येवानतुशक्ष्यामिजीवितुं ॥ १९ ॥ नमांत्वमवजानीषेदुःखितामवमानितां ॥ दक्षस्यावज्ञयाब्रह्मन्छिद्यंतेदक्षजीविनः ॥ २० ॥ अवज्ञयाचराजर्षेःपरिभूयचभार्गव ॥ मय्यवज्ञांप्रयुंक्तेहिनचमांबहुमन्यते ॥ २१ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाकोपेनाभिपरीवृतः ॥ व्याहर्तुमुपचक्रामभार्गवोनहुषात्मजं ॥ २२ ॥ यस्मान्मामवजानीषेनाहुषत्वंदुरात्मवान् ॥ वयसाजरयाजीर्णःशैथिल्यमुपयास्यसि ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वादुहितरंसमाश्वास्यसभार्गवः ॥ पुनर्जगामब्रह्मर्षिर्भवनंस्वंमहायशाः ॥ २४ ॥ सएवमुक्त्वाद्विजपुंगवाग्र्यःसुतां समाश्वास्यचदेवयानीं ॥ पुनर्ययौसूर्यसमानतेजादत्वाचशापंनहुषात्मजाय ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥

वमाननं राज्ञस्त्वदवगणनमूलमेवेत्यन्यापदेशेनाह ॥ दक्षस्येति ॥ दक्षस्यावज्ञया त्रोटनादिलक्षणया ॥ दक्षजीविनः दक्षाश्रितपुष्पपत्रादयश्छिद्यंते नाश्यंते ॥ २० ॥ प्रकृतेर्किंतत्राह ॥ हेभार्गव राजर्षिस्त्वय्यवज्ञयाहेतुभूतया मांपरिभूय मय्यवज्ञांप्रयुंक्ते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० अष्टपंचाशःसर्गः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ९५ ॥

अथशापसहनमाह ॥ श्रुत्वेति ॥ जरां पलिततां उशनःप्रसादादन्यत्रसंक्रमयोग्यांप्राप्य ॥ यदुं देवयानीपुत्रं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सन्निकर्षाच्च समीपावस्थानोपलालनादिकृत्याच्चबहिष्कृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ जरां संक्रामयत् असंक्रामयत् योगबलादितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्मात्पूरोमयाजातःप्रतिदेहिजरांममेतिपाठे

श्रुत्वातूशनसंक्रुद्धंतदार्तोनहुषात्मजः ॥ जरांपरमिकांप्राप्ययदुंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ यदोत्वमसिधर्मज्ञमदर्थेप्रतिगृह्यतां ॥ जरांपरमिकांपुत्रभोगैरंस्येमहायशः ॥ २ ॥ नतावत्कृतकृत्योस्मिविषयेषुनरर्षभ ॥ अनुभूयतदाकामंततःप्राप्स्याम्यहंजरां ॥ ३ ॥ यदुस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचनरर्षभं ॥ पुत्रस्तेदयितःपूरुःप्रतिगृह्णातुवैजरां ॥ ४ ॥ बहिष्कृतोहमर्थेषुसन्निकर्षाच्चपार्थिव ॥ प्रतिगृह्णातुवैराजन्यैःसहाश्नासिभोजनं ॥ ५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराजापूरुमथाब्रवीत् ॥ इयंजरामहाबाहोमदर्थंप्रतिगृह्यतां ॥ ६ ॥ नाहुषेणैवमुक्तस्तुपूरुःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिशासनेस्मितवस्थितः ॥ ७ ॥ पुरोर्वचनमाज्ञायनाहुषःपरयामुदा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभे जरांसंक्रामयच्चतां ॥ ८ ॥ ततःसराजातरुणःप्राप्ययज्ञान्सहस्रशः ॥ बहुवर्षसहस्राणिपालयामासमेदिनीं ॥ ९ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यराजापूरुमथाब्रवीत् ॥ आनयस्वजरांपुत्रन्यासंनिर्यातयस्वमे ॥ १० ॥ न्यासभूतामयापुत्रत्वयिसंक्रामिताजरा ॥ तस्मात्प्रतिगृहीष्यामितांजरांमाव्यथांकृथाः ॥ ११ ॥ प्रीतश्चास्मिमहाबाहोशासनस्यप्रतिग्रहात् ॥ त्वांचाहमभिषेक्ष्यामिप्रीतियुक्तोनराधिपं ॥ १२ ॥ एवमुक्तासुतंपूरुंययातिर्नहुषात्मजः ॥ देवयानीसुतंक्रुद्धोराजावाक्यमुवाचह ॥ १३ ॥ राक्षसस्त्वंमयाजातःक्षत्ररूपोदुरासदः ॥ प्रतिहंसिममाज्ञांत्वंप्रजार्थेविफलोभव ॥ १४ ॥ पितरंगुरुभूतंमांयस्मात्त्वमवमन्यसे ॥ राक्षसान्यातुधानांस्त्वंजनयिष्यसिदारुणान् ॥ १५ ॥

यस्मान्मयान्यासभूताजरात्वयिसंक्रमिता तस्मान्मयाजातोमत्तोजातइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रजार्थे प्रजानामाधिपत्यलक्षणेप्रयोजने विफलोभव राज्याधिपत्यरहितोभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

दुर्मतेस्तवसंतानइतिशेषः॥ योप्यराक्षसस्तवसंतानः सोपिक्षत्रियमात्रमेव नतुसोमवंशराजपदाभिषिक्तः भवत्तुल्यदुर्विनीतत्वादितिभावः॥ १६॥ आश्रमं वानप्रस्थाश्रमं॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ यन्मृषिशापं निमिर्नचक्षमे नक्षांतवान्॥ तादृशउशनसामुक्तः शापोत्सर्गोमहाशापोययातिनाधारितः॥ २१॥ एतत्तेसर्वं प्रजाकार्यानवलोकनेशापः केषांचित्तदक्षमा केषांचित्क्षमेत्यादिकंसर्वमाख्यातं॥ अतःकारः कृत्यं तद्येषामस्तितेकारिणस्तेषां कार्यापेक्षिणांसर्वेषां दर्शनमनुवर्तामहेऽगीकुर्मः यथानृगेदो

ननुसोमकुलोत्पन्नेवंशेस्थास्यतिदुर्मतेः॥ वंशोपिभवतस्तुल्योदुर्विनीतोभविष्यति॥ १६॥ तमेवमुक्त्वाराजर्षिःपूरुराज्यविवर्धनं॥ अभिषेकेणसंपूज्यआश्रमंप्रविवेशह॥ १७॥ ततःकालेनमहतादिष्टांतमुपजग्मिवान्॥ त्रिदिवंसगतोराजाययातिर्नहुषात्मजः॥ १८॥ पूरुश्चकारतद्राज्यंधर्मेणमहताततः॥ प्रतिष्ठानेपुरवरेकाशिराज्येमहायशाः॥ १९॥ यदुस्तुजनयामासयातुधानान्सहस्रशः॥ पुरेक्रौंचवनेदुर्गेराजवंशबहिष्कृते॥ २०॥ एषतूशनसामुक्तःशापोत्सर्गोययातिना॥ धारितःक्षत्रधर्मेणयंनिमिश्चक्षमेनच॥ २१॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंदर्शनंसर्वकारिणां॥ अनुवर्तामहेसौम्यदोषोनस्याद्यथानृगे॥ २२॥ इतिकथयतिरामेचंद्रतुल्याननेनप्रविरलतरतारंव्योमजज्ञेतदानीं॥ अरुणकिरणरक्तादिग्भवौचैवपूर्वाकुसुमरसविमुक्तंवस्त्रमागुंठितेव॥ २३॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे एकोनषष्टितमःसर्गः॥ ५९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ एतदग्रेप्रक्षिप्ताःसर्गाः॥ ३॥ ॥ ७॥

षोजातस्तथादोषोममनस्यान्नभवेदित्येतदर्थमित्यर्थः॥ २२॥ विमुक्तं युक्तं॥ २३॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये रामा० वा० उ० एकोनषष्टितमःसर्गः॥ ५९॥ ॥ ७॥
एतदुत्तरंश्वमातुराख्यानं गृध्रोलूकाख्यानंच क्वचिद्दृश्यते तीर्थकृतकायस्पृष्टत्वेनप्रक्षिप्तमितिनव्याख्यातं॥

ततःप्रभातेविमलेकृत्वापौर्वाह्णिकींक्रियां॥ धर्मासनगतोराजारामोराजीवलोचनः॥ १॥ राजधर्मानवेक्षन्वैब्राह्मणैर्नैगमैःसह॥ पुरोधसावसिष्ठेनऋषिणाकश्यपेनच॥ २॥ मंत्रिभिर्व्यवहारज्ञैस्तथान्यैर्धर्मपाठकैः॥ नीतिज्ञैरथसभ्यैश्चराजभिःसासभावृता॥ ३॥ सभायथामहेंद्रस्ययमस्यवरुणस्यच॥ शुशुभेराजसिंहस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ४॥ अथरामोब्रवीत्तत्रलक्ष्मणंशुभलक्षणं॥ निर्गच्छत्वंमहाबाहोसुमित्रानंदवर्धन॥ ५॥ कार्यार्थिनश्चसौमित्रेव्याहर्तुंत्वमुपाक्रम॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःशुभलक्षणः॥ ६॥ द्वारदेशमुपागम्यकार्यिणश्चाक्षयत्स्वयं॥ नकश्चिदब्रवीत्तत्रममकार्यमिहाद्यवै॥ ७॥ नाययोव्याधयश्चैवरामेराज्यंप्रशासति॥ पक्वसस्यावसुमतीसर्वौषधिसमन्विता॥ ८॥ नबालोम्रियतेतत्रनयुवानचमध्यमः॥ धर्मेणशासितंसर्वंनचबाधाविधीयते॥ ९॥ दृश्यतेनचकार्यार्थीरामेराज्यंप्रशासति॥ लक्ष्मणःप्रांजलिर्भूत्वारामायैवंन्यवेदयत्॥ १०॥ अथरामःप्रसन्नात्मासौमित्रिमिदमब्रवीत्॥ भूयएवतुगच्छत्वंकार्यिणःप्रविचारय॥ ११॥ सम्यक्प्रणीतयानीत्यानाधर्मोविद्यतेक्वचित्॥ तस्माद्राजभयात्सर्वेरक्षंतीहपरस्परं॥ १२॥ बाणाइवमयामुक्ताइहरक्षंतिमेप्रजाः॥ तथापित्वंमहाबाहोप्रजारक्षस्वतत्परः॥ १३॥ एवमुक्तस्तुसौमित्रिर्निर्जगामनृपालयात्॥ अपश्यद्द्वारदेशेवैश्वानंतावदवस्थितं॥ १४॥ तमेवंवीक्षमाणोवैविक्रोशंतंमुहुर्मुहुः॥ दृष्ट्वाथलक्ष्मणस्तंवैसपप्रच्छाथवीर्यवान्॥ १५॥ किंतेकार्यंमहाभागब्रूहिविस्रब्धमानसः॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत॥ १६॥ सर्वभूतशरण्यायरामायाक्लिष्टकर्मणे॥ भयेष्वभयदात्रेचतस्मैवक्तुंसमुत्सहे॥ १७॥ एतच्छ्रुत्वाचवचनंसारमेयस्यलक्ष्मणः॥ राघवायतदाख्यातुंप्रविवेशालयंशुभं॥ १८॥ निवेद्यरामस्यपुनर्निर्जगामनृपालयात्॥ वक्तव्यंयदितेकिंचित्तत्त्वंब्रूहिनृपायवै॥ १९॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वासारमेयोभ्यभाषत॥ देवागारेनृपागारेद्विजवेश्मसुवैतथा॥ २०॥

वह्निःशतक्रतुश्चैवसूर्योवायुश्चतिष्ठति ॥ नात्रयोग्यास्तुसौमित्रेयोनीनामधमावयं ॥ २१ ॥ प्रवेष्टुंनात्रशक्ष्यामिधर्मोविग्रहवान्नृपः ॥ सत्य
वादीरणपटुःसर्वसत्वहितेरतः ॥ २२ ॥ षाड्गुण्यस्यपदंवेत्तिनीतिकर्तासराघवः ॥ सर्वज्ञःसर्वदर्शीचरामोरमयतांवरः ॥ २३ ॥ ससोमःसचमृ
त्युश्चसयमोधनदस्तथा ॥ वह्निःशतक्रतुश्चैवसूर्योवैवरुणस्तथा ॥ २४ ॥ तस्यत्वंब्रूहिसौमित्रेप्रजापालःसराघवः ॥ अनाज्ञप्तस्तुसौमित्रेप्रवेष्टुं
नेच्छयाम्यहं ॥ २५ ॥ आनृशंस्यान्महाभागप्रविवेशमहाद्युतिः ॥ नृपालयंप्रविश्याथलक्ष्मणोवाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ श्रूयतांममविज्ञाप्यं
कौसल्यानंदवर्धन ॥ यन्मयोक्तंमहाबाहोतवशासनजंविभो ॥ २७ ॥ श्वावैतेतिष्ठतेद्वारिकार्यार्थीसमुपागतः ॥ लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वारामोव
चनमब्रवीत् ॥ २८ ॥ संप्रवेशयवैक्षिप्रंकार्यार्थीयोत्रतिष्ठति ॥ २९ ॥ इ० उ० सर्गः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वारामस्यवचनंलक्ष्मणस्त्वरितस्तदा ॥
श्वानमाहूयमतिमान्राघवायन्यवेदयत् ॥ १ ॥ दृष्ट्वासमागतंश्वानंरामोवचनमब्रवीत् ॥ विवक्षितार्थंमेब्रूहिसारमेयनतेभयं ॥ २ ॥ अथापश्यत
तत्रस्थंरामंश्वाभिन्नमस्तकः ॥ ततोदृष्ट्वासराजानंसारमेयोब्रवीद्वचः ॥ ३ ॥ राजैवकर्ताभूतानांराजाचैवविनायकः ॥ राजासुप्तेषुजागर्तिराजा
पालयतिप्रजाः ॥ ४ ॥ नीत्यासुनीतयाराजाधर्मरक्षतिरक्षिता ॥ यदानपालयेद्राजाक्षिप्रंनश्यंतिवैप्रजाः ॥ ५ ॥ राजाकर्ताचगोप्ताचसर्वस्यजग
तःपिता ॥ राजाकालोयुगंचैवराजासर्वमिदंजगत् ॥ ६ ॥ धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मेणविधृताःप्रजाः ॥ यस्माद्धारयतेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ ७ ॥ धा
रणाद्विद्विषांचैवधर्मेणारंजयन्प्रजाः ॥ तस्माद्धारणमित्युक्तंसधर्मइतिनिश्चयः ॥ ८ ॥ एषराजन्परोधर्मःफलवान्प्रेत्यराघव ॥ नहिधर्माद्भवेत्किंचि
दुःप्रापमितिमेमतिः ॥ ९ ॥ दानंदयासतांपूजाव्यवहारेषुचार्जवं ॥ एषरामपरोधर्मोरक्षणात्प्रेत्यचेहच ॥ १० ॥ त्वंप्रमाणंप्रमाणानामसिराघवसुव्र
त ॥ विदितश्चैवतेधर्मःसद्भिराचरितस्तुवै ॥ ११ ॥ धर्माणांत्वंपरंधामगुणानांसागरोपमः ॥ अज्ञानाच्चमयाराजन्नुक्तस्त्वंराजसत्तम ॥ १२ ॥

प्रसादयामिशिरसानत्वंक्रोद्धुमिहार्हसि ॥ शुनःसवचनंश्रुत्वाराघवोवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ किंतेकार्यंकरोम्यद्यब्रूहिविस्रब्धमाचिरं ॥ रामस्य
वचनंश्रुत्वासारमेयोब्रवीदिदं ॥ १४ ॥ धर्मेणराष्ट्रंविंदेतधर्मेणैवानुपालयेत् ॥ धर्माच्छरण्यतांयातिराजासर्वभयापहः ॥ १५ ॥ इदंविज्ञाय
यत्कृत्यंश्रूयतांममराघव ॥ भिक्षुःसर्वार्थसिद्धश्चब्राह्मणावसथेवसन् ॥ १६ ॥ तेनदत्तःप्रहारोमेनिष्कारणमनागसः ॥ एतच्छ्रुत्वातुरामेणद्वा
स्थःसंप्रेषितस्तदा ॥ १७ ॥ आनीतश्चद्विजस्तेनसर्वसिद्धार्थकोविदः ॥ अथद्विजवरस्तत्ररामंदृष्ट्वामहाद्युतिः ॥ १८ ॥ किंतेकार्यंमयाराम
तद्ब्रूहित्वंममानघ ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेणरामोवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ त्वयादत्तःप्रहारोयंसारमेयस्यवैद्विज ॥ किंतवापकृतंविप्रदंडेनाभिहतोय
तः ॥ २० ॥ क्रोधःप्राणहरःशत्रुःक्रोधोमित्रमुखोरिपुः ॥ क्रोधोह्यसिर्महातीक्ष्णःसर्वंक्रोधोऽपकर्षति ॥ २१ ॥ तपतेयजतेचैवयच्चदानंप्रयच्छ
ति ॥ क्रोधेनसर्वंहरतितस्मात्क्रोधंविसर्जयेत् ॥ २२ ॥ इंद्रियाणांप्रदुष्टानांहयानामिवधावतां ॥ कुर्वीतधृत्यासारथ्यंसंदृत्येंद्रियगोचरं ॥ २३ ॥
मनसाकर्मणावाचाचक्षुषाचसमाचरेत् ॥ श्रेयोलोकस्यचरतोनद्वेष्टिनचलिप्यते ॥ २४ ॥ नतत्कुर्यादसिस्तीक्ष्णःसर्पोवाव्याहतःपदा ॥ अरि
र्वानित्यसंक्रुद्धोयथात्मादुरनुष्ठितः ॥ २५ ॥ विनीतविनयस्यापिप्रकृतिर्नविधीयते ॥ प्रकृतिंगूहमानस्यनिश्चयेनकृतिर्ध्रुवा ॥ २६ ॥ एवमु
क्तःसविप्रोवैरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ द्विजःसर्वार्थसिद्धस्तुअब्रवीद्रामसन्निधौ ॥ २७ ॥ मयादतःप्रहारोयंक्रोधेनाविष्टचेतसा ॥ भिक्षार्थमट
मानैनकालेविगतभैक्षके ॥ २८ ॥ रथ्यास्थितस्त्वयंश्वावैगच्छगच्छेतिभाषितः ॥ अथस्वैरेणगच्छंस्तुरथ्यांतेविषमस्थितः ॥ २९ ॥ क्रोधेन
क्षुधयाविष्टस्ततोदत्तोस्यराघव ॥ प्रहारोराजराजेंद्रशाधिमामपराधिनं ॥ ३० ॥ त्वयाशास्तस्यराजेंद्रनास्तिमेनरकाद्भयं ॥ अथरामेणसंपृष्टाः
सर्वएवसभासदः ॥ ३१ ॥ किंकार्यमस्यवैब्रूतदंडोवैकोस्यपात्यतां ॥ सम्यक्प्रणिहितेदंडेप्रजाभवतिरक्षिता ॥ ३२ ॥

भृग्वंगिरसकुत्साद्यावसिष्ठश्वसकाश्यपः॥ धर्मपाठकमुख्याश्चसचिवानैगमास्तथा॥ ३३॥ एतेचान्येचबहवःपंडितास्तत्रसंगताः॥ अवध्यो ब्राह्मणोदंडैरितिशास्त्रविदोविदुः॥ ३४॥ ब्रुवतेराघवंसर्वेराजधर्मेषुनिष्ठिताः॥ अथतेमुनयःसर्वेराममेवाब्रुवंस्तदा॥ ३५॥ राजाशास्ताहिसर्वस्यत्वंविशेषेणराघव॥ त्रैलोक्यस्यभवान्शास्तादेवोविष्णुःसनातनः॥ ३६॥ एवमुक्तेतुतैःसर्वैःश्वावैवचनमब्रवीत्॥ यदितुष्टोसिमेरामयदिदेयोवरोमम॥ ३७॥ प्रतिज्ञातंत्वयावीरकिंकरोमीतिविश्रुतं॥ प्रयच्छब्राह्मणस्यास्यकोलपत्यंनराधिप॥ ३८॥ कालंजरेमहाराजकौलपत्यंप्रदीयतां॥ एतच्छ्रुत्वातुरामेणकौलपत्येभिषेचितः॥ ३९॥ प्रययौब्राह्मणोहृष्टोगजस्कंधेनसोचितः॥ अथतेरामसचिवाःस्मयमानावचोब्रुवन्॥ ४०॥ वरोयंदत्तएतस्यनायंशापोमहाद्युते॥ एवमुक्तस्तुसचिवैरामोवचनमब्रवीत्॥ ४१॥ नयूयंगतितत्त्वज्ञाःश्वावैजानातिकारणं॥ अथपृष्टस्तुरामेणसारमेयोब्रवीदिदं॥ ४२॥ अहंकुलपतिस्तत्रआसंशिष्टान्नभोजनः॥ देवद्विजातिपूजायांदासीदासेषुराघव॥ ४३॥ संविभागीशुभरतिर्दैवद्रव्यस्यरक्षिता॥ विनीतःशीलसंपन्नःसर्वसत्वहितेरतः॥ ४४॥ सोहंप्राप्तइमांघोरामवस्थामयमांगतिं॥ एवंक्रोधान्वितोविप्रस्त्यक्तधर्माहितेरतः॥ ४५॥ क्रुद्धोनृशंसःपरुषअविद्वांश्चाप्यधार्मिकः॥ कुलानिपातयत्येवसतसप्तचराघव॥ ४६॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुकौलपत्यंनकारयेत्॥ यमिच्छेन्नरकंनेतुंसपुत्रपशुबांधवं॥ ४७॥ देवेष्वधिष्ठितंकुर्याद्दोषुतंब्राह्मणेषुच॥ ब्रह्मस्वंदेवताद्रव्यंस्त्रीणांबालधनंचयत्॥ ४८॥ दत्तंहरतियोभूयइष्टैःसहविनश्यति॥ ब्राह्मणद्रव्यमादत्तेदेवानांचैवराघव॥ ४९॥ सद्यःपतंतिघोरेवैनरकेवीचिसंज्ञके॥ मनसापिहिदेवस्वंब्रह्मस्वंचहरेत्तुयः॥ ५०॥ निरयान्निरयंचैवपतत्येवनराधमः॥ तच्छ्रुत्वावचनंरामोविस्मयोत्फुल्ललोचनः॥ ५१॥ श्वाप्यगच्छन्महातेजायतएवागतस्ततः॥ मनस्वीपूर्वजात्यासजातिमात्रोपदूषितः॥ ५२॥

वाराणस्यांमहाभागःप्रायंचोपविवेशह॥ ५३॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० सर्गः॥ २॥ ॥ ९ ॥ अथतस्मिन्वनोद्देशेरम्येपादपशोभिते॥ नदीकीर्णेगिरिवरेकोकिलानेककूजिते॥ १॥ सिंहव्याघ्रसमाकीर्णेनानाद्विजगणावृते॥ गृध्रोलूकौप्रवसतोबहुवर्षगणानपि॥ २॥ अथोलूकस्यभवनंगृध्रःपापविनिश्चयः॥ ममेदमितिकृत्वासौकलहंतेनचाकरोत्॥ ३॥ राजासर्वस्यलोकस्यरामोराजीवलोचनः॥ तंप्रपद्यावहेशीघ्रंयस्यैतद्भवनंभवेत्॥ ४॥ इतिकृत्वामतिंतांतुनिश्चयार्थंसुनिश्चितां॥ गृध्रोलूकौप्रपद्येतांकोपाविष्टौत्यमर्षितौ॥ ५॥ रामंप्रपद्यतौशीघ्रंकलिव्याकुलचेतसौ॥ तौपरस्परविद्वेषात्स्पृशतश्चरणौतदा॥ ६॥ अथदृष्ट्वानरेंद्रंतंगृध्रोवचनमब्रवीत्॥ सुराणामसुराणांचप्रधानस्त्वंमतोमम॥ ७॥ बृहस्पतेश्चशुक्राच्चविशिष्टोसिमहाद्युते॥ परावरज्ञोभूतानांकांत्याचंद्रइवापरः॥ ८॥ दुर्निरीक्ष्योयथासूर्योहिमवांश्चैवगौरवे॥ सागरश्चैवगांभीर्येलोकपालोयमोत्यसि॥ ९॥ क्षांत्याधरण्यातुल्योसिशीघ्रत्वेत्यनिलोपमः॥ गुरुस्त्वंसर्वसंपन्नःकीर्तियुक्तश्चराघव॥ १०॥ अमर्षीदुर्जयोजेतासर्वास्त्रविधिपारगः॥ शृणुष्वममवैरामविज्ञाप्यंनरपुंगव॥ ११॥ ममालयंपूर्वकृतंबाहुवीर्येणराघव॥ उलूकोहरतेराजंस्तत्रत्वंत्रातुमर्हसि॥ १२॥ एवमुक्तेतुगृध्रेणउलूकोवाक्यमब्रवीत्॥ सोमाच्छतक्रतोःसूर्याद्धनदाद्यायमात्तथा॥ १३॥ जायतेवैनृपोरामकिंचिद्भवतिमानुषः॥ त्वंतुसर्वमयोदेवोनारायणइवापरः॥ १४॥ याचतेसौम्यताराजन्सम्यक्प्रणिहितोविभो॥ समंचरसिचान्विष्यतेनसोमांशकोभवान्॥ १५॥ क्रोधेदंडेप्रजानाथदानेपापभयापहः॥ दाताहर्तासिगोमासितेनेंद्रइवनोभवान्॥ १६॥ अधृष्यःसर्वभूतेषुतेजसाचानलोपमः॥ अभीक्ष्णंतपसेलोकांस्तेनभास्करसन्निभः॥ १७॥ साक्षाद्वित्तेशतुल्योसिअथवाधनदाधिकः॥ वित्तेशस्येवपद्माश्रीर्नित्यंतेराजसत्तम॥ १८॥ धनदस्यतुकार्येणधनदस्तेननोभवान्॥ समःसर्वेषुभूतेषुस्थावरेषुचरेषुच॥ १९॥

शत्रौमित्रेचतेदृष्टिःसमतांयातिराघव॥ धर्मेणशासनंनित्यंव्यवहारेविधिक्रमात्॥ २०॥ यस्यरुष्यसिवैरामतस्यमृत्युर्विधावति॥ गीयसेते नवैरामयमइत्यभिविक्रमः॥ २१॥ यश्चैषमानुषोभावोभवतोनृपसत्तम॥ आनृशंस्यपरोराजासत्वेषुक्षमयान्वितः॥ २२॥ दुर्बलस्यत्वना थस्यराजाभवतिवैबलं॥ अचक्षुषोत्तमंचक्षुरगतेःसगतिर्भवान्॥ २३॥ अस्माकमपिनाथस्त्वंश्रूयतांममधार्मिक॥ ममालयंप्रविष्टस्तुगृ ध्रोमांबाधतेनृप॥ २४॥ त्वंहिदेवमनुष्येषुशास्तावैनरपुंगव॥ एतच्छ्रुत्वातुवैरामःसचिवानाह्वयत्स्वयं॥ २५॥ धृष्टिर्जयंतोविजयःसिद्धार्थो राष्ट्रवर्धनः॥ अशोकोधर्मपालश्चसुमंत्रश्चमहाबलः॥ २६॥ एतेरामस्यसचिवाराज्ञोदशरथस्यच॥ नीतियुक्तामहात्मानःसर्वशास्त्रविशार दाः॥ २७॥ ह्रीमंतश्चकुलीनाश्चनयेमंत्रेचकोविदाः॥ तानाहूयचधर्मात्मापुष्पकादवतीर्यच॥ २८॥ गृध्रोलूकविवादंतंपृच्छतिस्मरघूत्त मः॥ कतिवर्षाणिवैगृध्रतवेदंनिलयंकृतं॥ २९॥ एतन्मेकारणंब्रूहियदिजानासितत्त्वतः॥ एतच्छ्रुत्वातुवैगृध्रोभाषतेराघवंसतं॥ ३०॥ इयंव सुमतीराममनुष्यैःपरितोयदा॥ उत्थितैरावृतासर्वातदाप्रभृतिमेगृहं॥ ३१॥ उलूकश्चाब्रवीद्रामंपादपैरुपशोभिता॥ यदेयंपृथिवीराजंस्त दाप्रभृतिमेगृहं॥ एतच्छ्रुत्वातुवैरामोसभासदमुवाचह॥ ३२॥ नसासभायत्रनसंतिवृद्धावृद्धानतेयेनवदंतिधर्मं॥ नासोधर्मोयत्रनसत्यम स्तिनतत्सत्यंयच्छलेनानुविद्धं॥ ३३॥ येतुसभ्याःसदाज्ञात्वातूष्णींध्यायंतआसते॥ यथाप्राप्तंनब्रुवतेतेसर्वेनृतवादिनः॥ ३४॥ जानन्नवा ब्रवीत्प्रश्नान्कामात्क्रोधाद्भयात्तथा॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति॥ ३५॥ तेषांसंवत्सरेपूर्णेपाशएकःप्रमुच्यते॥ तस्मात्सत्येनव क्तव्यंजानतासत्यमंजसा॥ ३६॥ एतच्छ्रुत्वातुसचिवाराममेवाब्रुवंस्तदा॥ उलूकःशोभतेराजन्नतुगृध्रोमहामते॥ ३७॥ त्वंप्रमाणंमहाराज राजाहिपरमागतिः॥ राजमूलाःप्रजाःसर्वाराजाधर्मःसनातनः॥ ३८॥

शास्तानृणांनृपोयेषांतेनगच्छंतिदुर्गतिं॥ वैवस्वतेनमुक्तास्तुभवंतिपुरुषोत्तमाः॥ ३९॥ सचिवानांवचःश्रुत्वारामोवचनमब्रवीत्॥ श्रूयताम भिधास्यामिपुराणेयदुदाहृतं॥ ४०॥ द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्रासपर्वतमहावना॥ सलिलार्णवसंपूर्णत्रैलोक्यंसचराचरं॥ ४१॥ एकएवतदाख्या सीद्युक्तोमेरुरिवापरः॥ पुराभूःसहलक्ष्म्याचविष्णोर्जठरमाविशत्॥ ४२॥ तांनिगृह्यमहातेजाःप्रविश्यसलिलार्णवं॥ सुष्वापदेवोभूतात्माव हून्वर्षगणानपि॥ ४३॥ विष्णोस्सुप्तेतदाब्रह्माविवेशजठरंततः॥ रुद्रस्तोतंतुतंज्ञात्वामहायोगीसमाविशत्॥ ४४॥ नाभ्यांविष्णोःसमुत्पन्नेप द्मेहमविभूषिते॥ सतुनिर्गम्यवैब्रह्मायोगीभूत्वामहाप्रभुः॥ ४५॥ सिसृक्षुःपृथिवींवायुंपर्वतान्समहीरुहान्॥ तदंतरेप्रजाःसर्वाःसमनुष्यस रीसृपाः॥ ४६॥ जरायुजांडजाःसर्वाःससर्जमहातपाः॥ तत्रश्रोत्रमलोत्पन्नःकैटभोमधुनासह॥ ४७॥ दानवौतौमहावीर्यौघोररूपौदुरा सदौ॥ दृष्ट्वाप्रजापतिंतत्रक्रोधाविष्टौबभूवतुः॥ ४८॥ वेगेनमहतातत्रस्वयंभुवमधावतां॥ दृष्ट्वास्वयंभुवामुक्तोरावोवैविकृतस्तदा॥ ४९॥ तेनशब्देनसंप्राप्तौदानवौहरिणासह॥ अथचक्रप्रहारेणसूदितौमधुकैटभौ॥ ५०॥ मेदसाप्लाविनासर्वापृथिवीचसमंततः॥ भूयोविशोषिता तेनहरिणालोकधारिणा॥ ५१॥ शुद्धांवैमेदिनींतांतुदृष्ट्वैःसर्वामपूरयत्॥ ओषध्यःसर्वसस्यानिनिष्पद्यंतपृथ्विधाः॥ ५२॥ मेदोगंधातुधरणी मेदिनीत्यभिसंज्ञिता॥ तस्मान्नगृध्रस्यगृहमुलूकस्येतिमेमतिः॥ ५३॥ तस्माद्गृध्रस्तुदंड्योवैपापोहर्तापरालयं॥ पीडांकरोतिपापात्मादुर्वि नीतोमहानयं॥ ५४॥ अथाशरीरिणीवाणीअंतरिक्षात्प्रबोधिनी॥ मावधीरामगृध्रंत्वंपूर्वदग्धंतपोबलात्॥ ५५॥ कालगौतमदग्धोयंप्रजा नाथोनरेश्वर॥ ब्रह्मदत्तेतिनाम्नैषशूरःसत्यव्रतःशुचिः॥ ५६॥ गृहंत्वस्यागतोविप्रोभोजनंप्रत्यमार्गत॥ साग्रंवर्षशतंचैवभोक्तव्यंनृपसत्तम॥ ॥ ५७॥ ब्रह्मदत्तःसवैतस्यपाद्यमर्घ्यंस्वयंनृपः॥ हार्दंचैवाकरोत्तस्यभोजनार्थंमहाद्युतेः॥ ५८॥

अथ लवणासुरपीडितऋषीणांरामसमीपागमनं ॥ तयोरिति ॥ एवंसंवदतोः प्रतिदिवसंधर्मसंवादंकुर्वतोस्तत्पूर्वंप्रजारक्षणंकुर्वतोरितियावत् ॥ वासंतिकी वसंतकालभवा निशाप्राप्ता कालांतरेइतिशेषः ॥ इदंकालवचनं ऋषिकार्योचितत्वप्रदर्शनार्थं ॥ १ ॥ दर्शनमभिचक्राम प्रजादृश्यंतेयत्रस्थानेतत्स्थानंदर्शनमभिचक्राम जगाम ॥ २ ॥ प्रति

मांसमस्याभवत्तत्रआहारेतुमहात्मनः॥ अथक्रुद्धेनमुनिनाशापोदत्तोस्यदारुणः॥५९॥ गृध्रस्त्वंभववैराजन्मामैनंत्यथसोब्रवीत्॥ प्रसादंकुरुधर्मज्ञअज्ञानान्मेमहाव्रत ॥ ६० ॥ शापस्यांतंमहाभागक्रियतांवैममानघ ॥ तदज्ञानकृतंमत्वाराजानंमुनिरब्रवीत् ॥ ॥ ६१ ॥ उत्पत्स्यतिकुलेराज्ञांरामोनाममहायशाः॥ इक्ष्वाकूणांमहाभागोराजाराजीवलोचनः॥ ६२॥ तेनस्पृष्टोविपापस्त्वंभविता नरपुंगव॥ स्पृष्टोरामेणतच्छ्रुत्वानरेंद्रःपृथिवीपतिः॥ ६३ ॥ गृध्रत्वंत्यक्तवान्राजादिव्यगंधानुलेपनः॥ पुरुषोदिव्यरूपोभूद्ववाचेदंच राघवं॥ ६४॥ साधुराघवधर्मज्ञत्वत्प्रसादादहंविभो॥ विमुक्तोनरकाद्घोराच्छापस्यांतःकृतस्त्वया॥ ६५॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०एत दंतंप्रक्षिप्ताःसर्गाः॥ ॥ ९ ॥ तयोःसंवदतोरेवंरामलक्ष्मणयोस्तदा॥ वासंतिकीनिशाप्राप्तानशीतानचघर्मदा॥ १ ॥ ततःप्रभा तेविमलेकृतपूर्वाह्णिककृत्यः॥ अभिचक्रामकाकुत्स्थोदर्शनंपौरकार्यवित् ॥ २॥ ततःसुमंत्रस्त्वागम्यराघवंवाक्यमब्रवीत्॥ एतेप्र तिहताराजन्द्वारितिष्ठंतितापसाः॥ ३॥ भार्गवंच्यवनंचैवपुरस्कृत्यमहर्षयः॥ दर्शनंतेमहाराजचोदयंतिकृतत्वराः॥ ४॥ प्रीयमाणा नरव्याघ्रयमुनातीरवासिनः॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामःप्रोवाचधर्मवित्॥५॥ प्रवेश्यंतांमहाभागाभार्गवप्रमुखाद्विजाः॥राज्ञस्त्वाज्ञां पुरस्कृत्यद्वास्थोमूर्ध्नाकृतांजलिः॥ ६॥ प्रवेशयामासतदातापसान्सुदुरासदान्॥ शतंसमधिकंतत्रदीप्यमानंस्वतेजसा॥ ७॥ प्रवि ष्टंराजभवनंतापसानांमहात्मनां॥ तेद्विजाःपूर्णकलशैःसर्वतीर्थोबुसत्कृतैः॥ ८॥ हताः द्वारिनिरुद्धाइत्यर्थः ॥ ३ ॥ भृगुगोत्रापत्यं च्यवनं पुरस्कृत्य ॥ हेमहाराज तवदर्शनंप्रत्यस्मान्चोदयंति प्रेरयंति ॥४॥५ ॥ भार्गवप्रमुखाः च्यवनप्रमुखाः ॥६॥ समधिकं किंचिदधिकंशतं ॥७॥ पूर्णकलशैरुपलक्षिताः॥८॥

फलमूलंगृहीत्वा रामस्याभ्याहरन् ॥ ९ ॥ १० ॥ उपविश्यतां एषुभवद्भिरितिशेषः ॥ ११ ॥ रुचिराख्यासु रुचिरशोभासु ॥ १२ ॥ किंकरोमि किंकुर्यां ॥ सर्वकामकरः सर्वाभीष्टसाधकः ॥ १३ ॥ हृदिस्थितं हृत्पुंडरीकप्रदेशेस्थितमित्यर्थः ॥ १४ ॥ साधुकारः साधुसाध्वितिशब्दप्रयोगः ॥ १५ ॥ तवैवोपपन्नं त्वय्येवेदृशंवचोयुक्तं नान्य

गृहीत्वाफलमूलंचरामस्याभ्याहरन्बहु ॥ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंरामःप्रीतिपुरस्कृतः॥९॥ तीर्थोदकानिसर्वाणिफलानिविविधानिच॥ उ वाचचमहाबाहुःसर्वानेवमहामुनीन्॥१०॥इमान्यासनमुख्यानियथार्हमुपविश्यतां॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वासर्वेएवमहर्षयः॥११॥ बृसीषुरुचिराख्यासुनिषेदुःकांचनीषुते॥उपविष्टानृषींस्तत्रदृष्ट्वापरपुरंजयः॥ प्रयतःप्रांजलिर्भूत्वाराघवोवाक्यमब्रवीत्॥ १२॥ कि मागमनकार्यंवःकिंकरोमिसमाहितः॥ आज्ञाप्योहंमहर्षीणांसर्वकामकरःसुखं॥ १३॥ इदंराज्यंचसकलंजीवितंचहृदिस्थितं॥ स र्वमेतद्विजार्थंमेसत्यमेतद्ब्रवीमिवः॥ १४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासाधुकारोमहानभूत्॥ ऋषीणामुग्रतपसांयमुनातीरवासिनां॥ १५॥ ऊचुश्चैवमहात्मानोहर्षेणमहताऽऽवृताः॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठतवैवभुविनान्यतः॥ १६॥ बहवःपार्थिवाराजन्नतिक्रांतामहाबलाः॥ कार्य स्यगौरवंमत्वाप्रतिज्ञांनाभ्यरोचयन्॥ १७॥ त्वयापुनर्ब्राह्मणगौरवादियंकृतप्रतिज्ञात्यनवेक्ष्यकारणं॥ ततश्चकर्तात्यसिनात्रसंश योमहाभयात्त्रातुमृषींस्त्वमर्हसि॥१८॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०षष्टितमःसर्गः॥ ६०॥ ॥९॥ ॥९॥ ब्रुवद्भिरेवमृ षिभिःकाकुत्स्थोवाक्यमब्रवीत्॥ किंकार्यंब्रूतमुनयोभयंतावदपैतुवः॥ १॥ तथाब्रुवतिकाकुत्स्थेभार्गवोवाक्यमब्रवीत्॥ भयानांश्रु णुयन्मूलंदेशस्यचनरेश्वर॥ २॥ तः नान्यस्य ॥ १६ ॥ कार्यस्यगौरवंमत्वा तच्छ्रवणादुत्तरमपिकरिष्यामीतिप्रतिज्ञां नाभ्यरोचयन् नकुर्वंति अश क्यत्वेनेतिभावः ॥ भवांस्त्वर्थमश्रुत्वैवप्रतिज्ञातवानित्याश्चर्यं तदाह त्वयेति॥१७॥१८॥ इतिश्रीरा०वा०उ०षष्टितमःसर्गः ॥६०॥ ॥७॥ अथऋषिभिःस्वकार्यनिवे दनं ॥ एवंब्रुवद्भिः भयत्राणमितिशेषः ॥ ऋषिभिःप्रेरितइतिशेषः ॥ किंकार्यं किंजन्यभयत्राणंकार्यमित्यर्थः ॥१॥ देशस्यच चादस्माकंभयानांयन्मूलं तच्छृणु ॥ २ ॥

लोलायाःपुत्रोलोलापुत्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विनिष्कृष्य तच्छक्तिमाकृष्य ॥ ६ ॥ यतस्त्वयामत्प्रसादकरोधर्मःकृतोऽतआयुधंददामि ॥ ७ ॥ यावन्नविरुध्येः विरोधंनकु

पूर्वंकृतयुगेराजन्दैतेयःसुमहामतिः॥ लोलापुत्रोभवज्ज्येष्ठोमधुर्नाममहासुरः ॥ ३ ॥ ब्रह्मण्यश्चशरण्यश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः॥ सुरै श्चपरमोदारैःप्रीतिरस्तस्यातुलाभवत्॥ ४ ॥ समधुर्वीर्यसंपन्नोधर्मैचसुसमाहितः॥ बहुमानाच्चरुद्रेणदत्तस्तस्याद्भुतोवरः॥ ५॥ शूलं शूलाद्विनिष्कृष्यमहावीर्यंमहाप्रभं॥ ददौमहात्मासुप्रीतोवाक्यंचैतदुवाचह ॥ ६॥ त्वयायमतुलोधर्मोमत्प्रसादकरःशुभः॥ प्रीत्याप रमयायुक्तोददाम्यायुधमुत्तमं॥७॥ यावत्सुरैश्चविप्रैश्चनविरुध्येर्महासुर॥ तावच्छूलंतवेदंस्यादन्यथानाशमेष्यति॥८॥ यश्चत्वाम भियुंजीतयुद्धायविगतज्वरः॥ तंशूलोभस्मसात्कृत्वापुनरेष्यतितेकरं॥ ९॥ एवंरुद्राद्वरंलब्ध्वाभूयएवमहासुरः॥ प्रणिपत्यमहादेवं वाक्यमेतदुवाचह॥ १० ॥ भगवन्ममवंशस्यशूलमेतदनुत्तमं॥ भवेत्तुसततंदेवसुराणामीश्वरोह्यसि॥ ११॥ तंब्रुवाणंमधुंदेवःस र्वभूतपतिःशिवः॥ प्रत्युवाचमहादेवोनैतदेवंभविष्यति॥ १२॥ माभूत्तेविफलावाणीमत्प्रसादकृताशुभा॥ भवतःपुत्रमेकंतुशूलमे तद्भविष्यति॥ १३॥ यावत्करस्थःशूलोयंभविष्यतिसुतस्यते॥ अवध्यःसर्वभूतानांशूलहस्तोभविष्यति॥ १४॥ एवंमधुर्वरंलब्ध्वा देवात्सुमहदद्भुतं॥ भवनंसोऽसुरश्रेष्ठःकारयामाससुप्रभं॥१५॥ तस्यपत्नीमहाभागाप्रियाकुंभीनसीतिया॥ विश्वावसोरपत्यंसाप्य नलायांमहाप्रभा॥ १६॥ तस्याःपुत्रोमहावीर्योलवणोनामदारुणः॥ बाल्यात्प्रभृतिदुष्टात्मापापान्येवसमाचरत्॥ १७॥

॥ १०१ ॥

र्याः अन्यथानाशमदर्शनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मत्प्रसादकृता मत्प्रसादजसंतोषोक्ता ॥ भविष्यति प्राप्स्यति ॥१३ ॥ १४ ॥ १५॥ कुंभीनसी माल्यवत्सु ताया अनलायाःसुता रावणस्वसा पूर्वंमधुनाहृतेत्युक्ता ॥ तदेवाहानलायामिति ॥ कुंभीनसीपितरमाह विश्वावसोरिति ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ वरं यावच्छूलंतवहस्तेतावदवध्यत्वंतवेत्येवंरूपंवरदत्तांतं न्यवेदयत् ॥ १९ ॥ २० ॥ त्वंप्रमाणं यथोचितकरणेइतिशेषः ॥२१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ भयजं भयज नकं ॥ २४ ॥ इतिश्रीरामा० वा० उ० एकषष्टितमःसर्गः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथशत्रुघ्नस्यतद्वधार्थंप्रेषणं ॥ तथोक्तेइति ॥ परित्राणमिच्छामइत्यु

तंपुत्रंदुर्विनीतंतुदृष्ट्वाक्रोधसमन्वितः॥ मधुःसशोकमापेदेनचैनंकिंचिदब्रवीत्॥ १८॥ सविहायइमंलोकंप्रविष्टोवरुणालयं॥ शूलं निवेश्यलवणेवरंतस्मैन्यवेदयत्॥ १९॥ सप्रभावेणशूलस्यदौरात्म्येनात्मनस्तथा॥ संतापयतिलोकांस्त्रींन्विशेषेणचतापसान्॥ २०॥ एवंप्रभावोलवणःशूलंचैवतथाविधं॥ श्रुत्वाप्रमाणंकाकुत्स्थत्वंहिनःपरमागतिः॥ २१॥ बहवःपार्थिवारामभयार्तैर्ऋषिभिःपुरा॥ अभयंयाचितावीरत्रातारंनचविद्महे॥ २२॥ तेवयंरावणंश्रुत्वाहतंसबलवाहनं॥ त्रातारंविद्महेतातनान्यंभुविनराधिपं॥ तत्परित्रातु मिच्छामोलवणाद्भयपीडितान्॥२३॥ इतिरामनिवेदितंतुतेभयजंकारणमुत्थितंचयत्॥ विनिवारयितुंभवान्क्षमःकुरुतंकाममही नविक्रम॥ २४॥ इत्यार्षेश्रीरा० वा० उ० एकषष्टितमःसर्गः॥ ६१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ तथोक्तेतानृषीन्रामःप्रत्यु वाचकृतांजलिः॥ किमाहारःकिमाचारोलवणःक्वचवर्तते॥ १॥ राघवस्यवचःश्रुत्वाऋषयःसर्वएवते॥ ततोनिवेदयामासुर्लवणोव ध्येयथा॥ २॥ आहारःसर्वसत्वानिविशेषेणचतापसाः॥ आचारोरौद्रतानित्यंवासोमधुवनेतथा॥ ३॥ हत्वाबहुसहस्राणिसिंहव्या घ्रमृगांडजान्॥ मानुषांश्चैवकुरुतेनित्यमाहारमाद्रिकं॥ ४॥ ततोंतराणिसत्वानिखादतेसमहाबलः॥ संहारेसमनुप्राप्तेव्यादितास्य इवांतकः॥ ५॥ तच्छ्रुत्वाराघवोवाक्यमुवाचसमहामुनीन्॥ घातयिष्यामितद्रक्षोव्यपगच्छतुवोभयं॥ ६॥

क्के ॥ १ ॥ यथावद्धे यादृगाहारादिनाऽवर्धत तन्निवेदयामासुः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ततोंतराणि अन्यान्यपीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥७॥ कस्यांशइतिपृष्ट्वा स्वयमेवनिश्चिनोति ॥ भरतस्येति ॥ लक्ष्मणेनमयाचरावणवधवल्लवणवधोभरतशत्रुघ्नाभ्यांकार्यइतिभावः ॥८॥९॥ आसनंहित्वा आसनादुत्थाये त्यर्थः ॥ १०॥११॥ पूर्वंत्वद्वियोगदुःखितस्यभरतस्य पुनरपिक्लेशायप्रेषणमयुक्तमित्याशयेनाहार्येणेति ॥ आर्येणत्वया शून्यायोध्याभरतेनपालिता ॥ आर्यस्यागमनंप्रति

प्रतिज्ञायतदातेषांमुनीनामुग्रतेजसां॥ सभ्रातॄन्सहितान्सर्वानुवाचरघुनंदनः॥ ७॥ कोहंतालवणंवीरःकस्यांशःसविधीयतां॥ भर
तस्यमहाबाहोःशत्रुघ्नस्यचधीमतः॥ ८॥ राघवेणैवमुक्तस्तुभरतोवाक्यमब्रवीत्॥ अहमेनंवधिष्यामिममांशःसविधीयतां॥ ९॥
भरतस्यवचःश्रुत्वाधैर्यशौर्यसमन्वितं॥ लक्ष्मणावरजस्तस्थौहित्वासौवर्णमासनं॥ १०॥ शत्रुघ्नस्त्वब्रवीद्वाक्यंप्रणिपत्यनराधिपं॥
कृतकर्मामहाबाहुर्मध्यमोरघुनंदन॥ ११॥ आर्येणहिपुराशून्यात्वयोध्यापरिपालिता॥ संतापंहृदयेकृत्वाआर्यस्यागमनंप्रति॥
॥ १२॥ दुःखानिचबहूनीहअनुभूतानिपार्थिव॥ शयानोदुःखशय्यासुनंदिग्रामेमहायशाः॥ १३॥ फलमूलाशनोभूत्वाजटीचीरध
रस्तथा॥ अनुभूयेदृशंदुःखमेषराघवनंदनः॥ १४॥ प्रेष्येमयिस्थितेराजन्नभूयःक्लेशमाप्नुयात्॥ तथाब्रुवतिशत्रुघ्नेराघवःपुनरब्रवी
त्॥ १५॥ एवंभवतुकाकुत्स्थक्रियतांममशासनं॥ राज्येत्वामभिषेक्ष्यामिमधोस्तुनगरेशुभे॥ १६॥ निवेशयमहाबाहोभरतंयद्यवे
क्षसे॥ शूरस्त्वंकृतविद्यश्चसमर्थश्चनिवेशने॥ १७॥ नगरंयमुनाजुष्टंतथाजनपदान्शुभान्॥ योहिवंशंसमुत्पाद्यपार्थिवस्यनिवे
शने॥ १८॥ नविधत्तेनृपंतत्रनरकंसहिगच्छति॥ सत्वंहत्वामधुसुतंलवणंपापनिश्चयं॥ १९॥ राज्यंप्रशाधिधर्मेणवाक्यंमेयद्यवेक्ष
से॥ उत्तरंचनवक्तव्यंशूरवाक्यांतरेमम॥ २०॥

तावत्पर्यंतं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रेष्ये विशिष्यभरतस्यनियोज्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ यद्य
वेक्षसे अक्लेशनीयत्वेनेतिशेषः ॥ तदाभरतंनिवेशयात्रैवस्थापयेत्यर्थः ॥ निवेशने नूतननगरनिवेशने त्वंसमर्थः ॥ १७ ॥ मधोर्नगरेत्वामभिषेक्ष्यामीतियदुक्तं ॥ तत्रहेतुमा
ह ॥ योहीति ॥ निवेशने नगरे ॥१८॥ नृपं तत्र उत्पादितवंशनृपराज्ये ॥१९॥ उत्तरंनवक्तव्यं लवणंहत्वात्वत्समीपएवमयास्थेयमित्यादिनवाच्यमित्यर्थः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ विधिमंत्रपुरस्कृतं विधिनामंत्रेणपुरस्कृतं ॥ २२ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० उ० द्विषष्टितमःसर्गः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामेणत्व
न्निधावेव मधुराज्येशत्रुघ्नमभिषिच्य लवणवधोपायोपदेशपूर्वकंतद्वधार्थं दिव्यास्त्रप्रदानं एवमिति ॥ परांव्रीडां अनुचितराज्याभिषेकोक्तिश्रवणजांलज्जामतएवमंदंमंद
मुवाच ॥ १ ॥ तदेवाह अधर्ममिति ॥ विघ्न वघ्नि ॥ अस्मिन्नित्येतद्विशदयन्नधर्महेतुमाह ॥ कथमिति ॥ कनीयानभिषिच्यते नकथमपीत्यर्थः ॥ अतएवाधर्मइत्यर्थः
॥ २ ॥ तवशासनंचावश्यंकरणीयं यतस्तवशासनं वेदशासनवद्दुरतिक्रमं अतिक्रमितुमशक्यं ॥ एवंचोभयतःपाशारज्जुरियंमेजातेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ज्येष्ठेविद्यमाने कनिष्ठाभि

बालेनपूर्वजस्याज्ञाकर्तव्यानात्रसंशयः॥ अभिषेकंचकाकुत्स्थप्रतीच्छस्वममोद्यतं॥ २१॥ वसिष्ठप्रमुखैर्विप्रैर्विधिमंत्रपुरस्कृतं॥
॥ २२॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० द्विषष्टितमःसर्गः॥ ६२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ एवमुक्तस्तुरामेणपरांव्रीडामुपागम
त्॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोमंदंमंदमुवाचह॥ १॥ अधर्मेविद्धकाकुत्स्थअस्मिन्नर्थेनरेश्वर॥ कथंतिष्ठत्सुज्येष्ठेषुकनीयानभिषिच्यते॥
॥ २॥ अवश्यंकरणीयंचशासनंपुरुषर्षभ॥ तवचैवमहाभागशासनंदुरतिक्रमं॥ ३॥ त्वत्तोमयाश्रुतंवीरश्रुतिभ्यश्चमयाश्रुतं॥ नो
त्तरंहिमयावाच्यंमध्यमेप्रतिजानति॥ ४॥ व्याहृतंदुर्वचोघोरंहंतास्मिलवणंमृधे॥ तस्यैवंमेदुरुक्तस्यदुर्गतिःपुरुषर्षभ॥ ५॥ उत्तरं
नहिवक्तव्यंज्येष्ठेनाभिहितेपुनः॥ अधर्मसहितंचैवपरलोकविवर्जितं॥ ६॥

षेकोऽधर्मस्तथाज्येष्ठवाक्याकरणंचाधर्मइतित्वयाकथमवगतंत
त्राह ॥ त्वत्तइति ॥ सद्गुरोस्त्वत्तःश्रुतिभ्यश्च ममैवंश्रवणमितिभावः ॥ एवमधर्मसंकटप्राप्तिरपि मेत्वद्दोषमूलेत्याह ॥ नोत्तरंहीति मध्यमेभ्रातरि भरते ॥ घोरंलवणंहंतास्मी
तिप्रतिजानतिसति हियस्मान्मयाज्येष्ठवचनं उल्लंघ्योत्तरंनवाच्यं नवक्तुंयोग्यं ॥ तद्वचस्तिरस्काररूपत्वात्॥४॥ तथापि मृधेयुद्धे घोरंलवणंहंतास्मीत्येतद्दुर्वचोव्याहृतं तस्या
स्यदुरुक्तस्यफलभूताइयंदुर्गतिः ज्येष्ठातिक्रमहेतुना निरयप्रापकाभिषेकप्राप्तिस्तत्प्रापकत्वद्वाक्यातिक्रमप्राप्तिर्वा जातेतिशेषः ॥५॥अतिपीडावशादुक्तमेवपुनर्वदति॥उत्तरंहीति ॥ ज्येष्ठनभरतेनत्वयावाभिहिते उत्तरंनवक्तव्यं वक्तुमनर्हमेव॥किंचतन्मूलकंत्वयाऽधर्मसहितमतएव परलोकविवर्जितमभिषेकशासनंकृतं॥तच्चदुरतिक्रममितिशेषः॥६॥

यदेवमतःसोहं भरतोक्तेःप्रथमंकृतोत्तरवचनः ॥ हेकाकुत्स्थ तवज्येष्ठस्योक्तेरभिषेकंप्रतीच्छेत्यस्याःद्वितीयमुत्तरमितिहेतोर्नवक्ष्यामि ॥ कुतस्तत्राह ॥ माद्वितीयेनेति ॥ यथाभरतेजिगमिषत्यहंगमिष्यामीत्युत्तरेणप्रथमेन राज्याभिषेकापत्तिरूपोदंडःपतितस्तथेदानींत्वयाभिषेकंप्रतीच्छेत्युक्ते तदनंगीकारोत्तरेणद्वितीयेन ममदंडोमानिपतेदिति ॥ ७ ॥ यदेवमतोहेराजन्नहं अस्यतवकामकारोभीष्टनियोगकर्तास्मि ॥ यतोऽतोहेरघुनंदन मत्कृतेमदनुष्ठिते राज्याभिषेकस्वीकारेऽधर्मंजहि ॥ ममाधर्मसंबंधोयथानभवेत्तथाकुरु ॥ इ

सोहंद्वितीयंकाकुत्स्थनवक्ष्यामीतिचोत्तरं ॥ माद्वितीयेनदंडोवैनिपतेन्मयिमानद ॥ ७ ॥ कामकारोत्यहंराजंस्तवास्यपुरुषर्षभ ॥ अधर्मंजहिकाकुत्स्थमत्कृतेरघुनंदन ॥ ८ ॥ एवमुक्तेतुशूरेणशत्रुघ्नेनमहात्मना ॥ उवाचरामःसंदृष्टोभरतंलक्ष्मणंतथा ॥ ९ ॥ संभारानभिषेकस्यआनयध्वंसमाहिताः ॥ अद्यैवपुरुषव्याघ्रमभिषेक्ष्यामिराघवं ॥ १० ॥ पुरोधसंचकाकुत्स्थनैगमान्ऋत्विजस्तथा ॥ मंत्रिणश्चैवतान्सर्वानानयध्वंममाज्ञया ॥ ११ ॥ राज्ञःशासनमाज्ञायतथाऽकुर्वन्महारथाः ॥ अभिषेकसमारंभंपुरस्कृत्यपुरोधसं ॥ १२ ॥ प्रविष्टाराजभवनंराजानोब्राह्मणास्तथा ॥ ततोभिषेकोवर्धेशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ संप्रहर्षकरःश्रीमान्राघवस्यपुरस्यच ॥ अभिषिक्तस्तुकाकुत्स्थोबभौचादित्यसन्निभः ॥ १४ ॥ अभिषिक्तःपुरास्कंदःसेंद्रैरिवदिवौकसैः ॥ अभिषिक्तेतुशत्रुघ्नेरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ १५ ॥ पौराःप्रमुदिताश्चासन्ब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ कौसल्याचसुमित्राचमंगलंकेकयीतथा ॥ १६ ॥ चक्रुस्ताराजभवनेयाश्चान्याराजयोषितः ॥ ऋषयश्चमहात्मानोयमुनातीरवासिनः ॥ १७ ॥ हतंलवणमाशंसुःशत्रुघ्नस्याभिषेचनात् ॥ ततोभिषिक्तंशत्रुघ्नमंकमारोप्यराघवः ॥ उवाचमधुरांवाणींतेजस्तस्याभिपूरयन् ॥ १८ ॥

हामुत्रसर्वलोकस्य मध्यन्याय्यकारित्वबुद्धिंपरिहर ॥ ८ ॥ एवमुक्ते स्वातंत्र्यंविहायाभिषेकांगीकारवाक्येउक्ते ॥ ९ ॥ आनयध्वमितिबहुवचनं सुमंत्राद्यभिप्रायेण ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिषेकसमारंभं अभिषेकोपकरणवंतंपुरोधसं पुरस्कृत्य ॥ १२ ॥ राजानः क्षत्रियाब्राह्मणाश्च राजभवनंप्रविष्टाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आशंसुः आशशंसुः निश्चितवंतः ॥ तेजः शत्रुसंहारोचितबलवीर्यं ॥ १८ ॥

अयंशरोदीयतइतिशेषः ॥ १९ ॥ शरस्यामोघत्वेहेतुमाह ॥ सृष्टइति ॥ स्वयंभूर्जन्मरहितः अजितोविष्णुर्यदा प्रलयकाले महार्णवेशेते यंतदासुराअसुराश्चनापश्यन् ॥ कैमुतिकन्यायेनसर्वभूतादृश्यः ॥ महार्णवेशयनंचवायुरूपेण प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाचरेदितिश्रुतेरितिकतकः ॥ तेनविष्णुना साक्षादयंशरोत्तमःसृष्टः ॥ २० ॥ तदाकिमर्थंतत्सृष्टिस्तत्राह ॥ सृष्टइति ॥ त्रीन्लोकान्स्रष्टुकामेनभगवताहिरण्यगर्भेण तस्याःसृष्टेर्मधुकैटभयोः सर्वरक्षसांचसकाशाद्विघातेविघ्नेप्राप्ते तयोर्दुरात्मनोर्विनाशार्थं क्रोधाभिभूतेनायंशरःसृष्टः सत्यसंकल्पत्वाच्चानेनतौहतौ ॥ सृष्टःक्रोधाभिभूतेनप्रभोसर्वदुरात्मनोरितिपाठे अभिषिक्तत्वाच्छत्रुघ्नसंबोधनं प्रभोइति ॥ २१ ॥ २२ ॥ उपसंहरति ॥ तौ

अयंशरस्त्वमोघस्तेदिव्यःपरपुरंजयः ॥ अनेनलवणंसौम्यहंतासिरघुनंदन ॥ १९ ॥ स्रष्टःशरोयंकाकुत्स्थयदाशेतेमहार्णवे ॥ स्वयंभूरजितोदिव्योयंनापश्यन्सुरासुराः ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांतेनायंहिशरोत्तमः ॥ २० ॥ स्रष्टःक्रोधाभिभूतेनविनाशार्थंदुरात्मनोः ॥ मधुकैटभयोर्वीरविघातेसर्वरक्षसां ॥ २१ ॥ स्रष्टुकामेनलोकांस्त्रींस्तौचानेनहतोयुधि ॥ २२ ॥ तौहत्वाजनभोगार्थंकैटभंतुमधुंतथा ॥ अनेनशरमुख्येनततोलोकांश्चकारसः ॥ २३ ॥ नायंमयाशरःपूर्वंरावणस्यवधार्थिना ॥ मुक्तःशत्रुघ्नभूतानांमहान्ह्रासोभवेदिति ॥ २४ ॥ यच्चतस्यमहच्छूलंत्र्यंबकेणमहात्मना ॥ दत्तंशत्रुविनाशायमधोरायुधमुत्तमं ॥ २५ ॥ तत्सन्निक्षिप्यभवनेपूज्यमानंपुनःपुनः ॥ दिशःसर्वाःसमासाद्यप्राप्नोत्याहारमुत्तमं ॥ २६ ॥ यदातुयुद्धमाकांक्षन्यदिकश्चित्समाह्वयेत् ॥ तदाशूलंगृहीत्वातुभस्मरक्षःकरोतिहि ॥ २७ ॥

हत्वेति ॥ जनभोगार्थं जनानांभोग्यभोगस्थानादिसंपादनद्वाराभोगसिध्यर्थं लोकांश्चकार निष्पत्यूहंससर्जेत्यर्थः ॥ अनेनस्वस्यविष्णुत्वंदृढीकृतं ॥ २३ ॥ नायंमुक्तस्तत्रहेतुर्लोकानांह्रासोभवेदिति अल्पलक्ष्येमहास्त्रप्रयोगे तन्मात्रहननेनशाम्यति किंतुभूतानिसंहरति अतोभूतदयायानक्षिप्तइतिभावः ॥ अनेनरावणादपि लवणस्यमहाबलत्वेन दिव्यशरपर्याप्तविषयत्वमुक्तं ॥ २४ ॥ अथनिकुंभिलायांसमाप्तयागस्येंद्रजितइव गृहीतशूलस्यतस्यदुर्जयत्वान्निकुंभिलानिरोधमिव पुरप्रवेशनिरोधमुपदिशति ॥ यच्चतस्येत्यादि मधोर्दत्तमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

आयुधविनाकृतं आयुधरहितं युध्यस्वेतिशेषः ॥ तत्प्रकारमाह अप्रविष्टमिति ॥ पुरमप्रविष्टंप्रतीक्षन्पूर्वमेवद्वारितिष्ठ ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायस्पष्टमाहाप्रविष्टंचेति ॥ २९ ॥ यदित्वेवमुक्तरीत्याकृतमनुष्ठितंभवति तदाऽवश्यंविनाशमुपयास्यति ॥ ३० ॥ विपर्ययः परिहारः ॥ ननुकिमनेननिर्बंधेन बाणेनशूलंछित्वा तमपिहनिष्यामितत्राह ॥ श्रीमतइति ॥ कृत्यं शूलमाहात्म्यं दुरतिक्रमं अतिक्रमितुमशक्यं शक्तावप्यनुचितंचेत्यर्थः ॥ ईश्वरकृतमर्यादापालनार्थमेवास्मदवतारादितिभावः॥ ३१ ॥ इतिरामाभि० वा० उ० त्रिषष्टितमःसर्गः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथशत्रुघ्नप्रस्थानं ॥ एवमिति ॥ प्रशस्य स्तुत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ अंतरा नगरमध्यव

सत्वंपुरुषशार्दूलतमायुधविनाकृतं॥ अप्रविष्टंपुरंपूर्वंद्वारितिष्ठधृतायुधः॥ २८॥अप्रविष्टंचभवनंयुद्धायपुरुषर्षभ ॥ आह्वयेथामहाबाहोततोहंतासिराक्षसं॥ २९॥ अन्यथाक्रियमाणेतुअवध्यःसभविष्यति॥ यदित्वेवंकृतंवीरविनाशमुपयास्यति॥ ३०॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंशूलस्यचविपर्ययः॥ श्रीमतःशितिकंठस्यकृत्यंहिदुरतिक्रमं॥ ३१॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीयेउत्तरकांडे त्रिंषष्टितमःसर्गः॥ ६३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ एवमुक्काचकाकुत्स्थंप्रशस्यचपुनःपुनः ॥ पुनरेवापरंवाक्यमुवाचरघुनंदनः॥ १॥ इमान्यश्वसहस्राणिचत्वारिपुरुषर्षभ॥ रथानांद्वेसहस्रेचगजानांशतमुत्तमं॥ २॥ अंतरापणवीथ्यश्चनानापण्योपशोभिताः॥ अनुगच्छंतुकाकुत्स्थंतथैवनटनर्तकाः॥ ३॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्यनियुतंपुरुषर्षभ॥ आदायगच्छशत्रुघ्नपर्याप्तधनवाहनः॥ ॥ ४॥ बलंचसुभृतंवीरहृष्टपुष्टमनुद्धतं॥ संभाषासंप्रदानेनरंजयस्वनरोत्तम॥ ५॥

॥१०४॥

र्तिन्योयाआपणवीथ्योवीथिस्थावणिजः नानाविधैःपण्यैः क्रयविक्रयार्हद्रव्यैरुपशोभिताः युक्ताः अनुगच्छंतु॥नानावर्णोपशोभिताइतिपाठे नानावर्णैर्ब्राह्मणादिभिः उपशोभिताइत्यर्थइतिकतकः॥पण्येतिपाठएवयुक्तः॥ नटाःवाक्यार्थाभिनयकर्तारः॥नर्तकाः पदार्थाभिनयकर्तारः॥ २॥सुवर्णस्य उत्कृष्टवर्णस्य ॥ नियुतंलक्षमित्येके दशलक्षमित्यन्ये॥ पर्याप्तधनवाहनः जीवनपर्याप्तधनः युद्धपर्याप्तवाहनइत्यर्थः॥ ४॥बलं सुभृतं हृष्टं तुष्टं अतएवत्वय्यनुद्धतंयथाभवतितथाकुरु वेतनादिप्रदानेनेत्यर्थः॥ किंचसंभाषायाः सम्यग्वचनस्यसंप्रदानेनोक्त्यारंजय तत् ॥५॥

किमेवंबलादरेणतत्राह ॥ नह्यर्थाइति ॥ यत्र रिपुसंकटे भृत्यास्तिष्ठंति तत्रार्थादयोनतिष्ठंतीत्येतेसर्वाआदर्तव्याइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ननुकिंसेनयातर्हि लवणेनयोत्स्यामिनेत्याहातइति ॥ अतोऽयोध्यायाइदानीमेवमहतींचमूंप्रस्थाप्य ॥ एकएवत्वं मधुनोवनंमधोर्वनं गच्छ अयंभावः॥ सुखेनजान्हवीतरणाय ग्रीष्मकालएवप्रस्थायजान्हवीमुत्तीर्य किंचित्कालंतत्रस्थित्वा तद्बलंतत्रैवसंस्थाप्य स्वयमेकएवमधुवनंप्राप्य वर्षाप्रादुर्भावेलवणंजहीति ॥ ७ ॥ तदेवाह ॥ यथेति ॥ अशंकितं त्वदागमनशंकारहितंयथातथागच्छेः ॥ ८ ॥ तस्यलवणस्यान्योऽशंकिततया तदुपरोधकव्यतिरिक्तोमृत्युर्नास्तीत्येतदुपपादयति ॥ दर्शनमिति ॥ युद्धाकांक्षीसमायातीति तत्कर्तृकज्ञानविषयोयोभवे

नत्यर्थास्तत्रतिष्ठंतिनदारानचबांधवाः॥सुप्रीतोभृत्यवर्गस्तुयत्रतिष्ठतिराघव॥ ६॥ अतोहृष्टजनाकीर्णांप्रस्थाप्यमहतींचमूं॥ एकएवधनुष्पाणिर्गच्छत्वंमधुनोवनं ॥ ७॥ यथात्वांनप्रजानातिगच्छंतंयुद्धकांक्षिणं॥लवणस्तुमधोःपुत्रस्तथागच्छेरशंकितं॥८॥ नतस्यमृत्युरन्योस्तिकश्चिद्विपुरुषर्षभ॥ दर्शनंयोभिगच्छेतसवध्योलवणेनहि॥ ९॥ सग्रीष्मअपयातेतुवर्षारात्रउपागते॥ हन्यास्त्वंलवणंसौम्यसहिकालोस्यदुर्मतेः॥ १०॥ महर्षींस्तुपुरस्कृत्यप्रयांतुतवसैनिकाः॥ यथाग्रीष्मावशेषेणतरेयुर्जान्हवीजलं॥ ११॥ तत्रस्थाप्यबलंसर्वंनदीतीरेसमाहितः॥ अग्रतोधनुषासार्धंगच्छत्वंलघुविक्रम ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तुरामेणशत्रुघ्नस्तान्महाबलान् ॥ सेनामुख्यान्समानीयततोवाक्यमुवाचह ॥ १३ ॥ एतेवोगणितावासायत्रतत्रनिवत्स्यथ॥ स्थातव्यंचाविरोधेनयथाबाधानकस्यचित् ॥ १४॥ तथातांस्तुसमाज्ञाप्यप्रस्थाप्यचमहद्बलं॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचाभ्यवादयत्॥ १५॥

दित्यर्थः ॥ ९ ॥ वसंतेप्रस्थितस्यापि युद्धकालोनायमित्याह ॥ सइति ॥ वर्षारात्रेवर्षाकाले वर्षासुकेपियुद्धार्थंनयतंतइतिनिर्भयोनिःशूलएवचरत्यतःसएवास्यवधकालइतिभावः ॥१०॥ तर्हिनेदानींगंतव्यमित्याशंक्य स्वदेशेकार्यांतरसाधनार्थमेव प्रथमतःशनैःसेनामात्रगमनंकार्यमित्याह ॥ महर्षीनिति ॥११॥ तत्र जान्हवीपरतीरे ॥अयतः ततःपरभूतेमार्गे ॥ धनुषासार्धं नान्येनबलेनेत्यर्थः॥१२॥१३॥ एतेप्रसिद्धावोयुष्माकंवासागणिताएवसंति यत्रयत्रवासेवत्स्यथ तत्रतत्राविरोधेनस्थातव्यं तदेवाह ॥ यथेति ॥ इदंसैनिकान्प्रतिवाक्यं ॥१४॥ अनेन केवलसेनैवप्रस्थिता शत्रुघ्नस्तुपश्चादयोध्यातएकलएवगमिष्यतीतिज्ञायते ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिश्रीरामा०वा०उ० चतुःषष्टितमःसर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथ सेनाप्रस्थानोत्तरं मासमात्रमयोध्यायामुषित्वा पश्चादेकाकिनोगच्छतःशत्रुघ्नस्य मार्गवशाद्वाल्मीक्याश्रमप्राप्तिः प्रस्थाप्येति ॥ मासमात्रोषितः अयोध्यायामितिशेषः ॥ पथ्येकएवासहायएवजगाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

रामंप्रदक्षिणीकृत्यशिरसाभिप्रणम्यच ॥ लक्ष्मणंभरतंचैवप्रणिपत्यकृतांजलिः ॥ १६ ॥ पुरोहितंवसिष्ठंचशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान् ॥ रामेणचाभ्यनुज्ञातःशत्रुघ्नःशत्रुतापनः ॥ प्रदक्षिणमथोकृत्वानिर्जगाममहाबलः ॥ १७ ॥ निर्याप्यसेनामथसोग्रतस्तदागजेंद्रवाजिप्रवरौघसंकुलां ॥ उपास्यमानःसनरेंद्रपार्श्वतःप्रतिप्रयातोरघुवंशवर्धनः ॥ १८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा०उ०चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रस्थाप्यचबलंसर्वंमासमात्रोषितःपथि ॥ एकएवाशुशत्रुघ्नोजगामत्वरितंतदा ॥ १ ॥ द्विरात्रमंतरेशूरउष्यराघवनंदनः ॥ वाल्मीकेराश्रमंपुण्यमगच्छद्दासमुत्तमं ॥ २ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंवाल्मीकिंमुनिसत्तमं ॥ कृतांजलिरथोभूत्वावाक्यमेतदुवाचह ॥ ३ ॥ भगवन्वस्तुमिच्छामिगुरोःकृत्यादिहागतः ॥ श्वःप्रभातेगमिष्यामिप्रतीचींदारुणांदिशं ॥ ४ ॥ शत्रुघ्नस्यवचःश्रुत्वाप्रहस्यमुनिपुंगवः ॥ प्रत्युवाचमहात्मानंस्वागतंतेमहायशः ॥ ५ ॥ स्वमाश्रममिदंसौम्यराघवाणांकुलस्यवै ॥ आसनंपाद्यमर्घ्यंचनिर्विशंकःप्रतीच्छमे ॥ ६ ॥ प्रतिगृह्यतदापूजांफलमूलंचभोजनं ॥ भक्षयामासकाकुत्स्थस्तृप्तिंचपरमांगतः ॥ ७ ॥ सभुक्तफलमूलंचमहर्षिंतमुवाचह ॥ पूर्वायज्ञविभूतीयंकस्याश्रमसमीपतः ॥ ८ ॥ तत्तस्यभाषितंश्रुत्वावाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ शत्रुघ्नशृणुयस्येदंबभूवायतनंपुरा ॥ ९ ॥ युष्माकंपूर्वकोराजासौदासस्तस्यभूपतेः ॥ पुत्रोवीर्यसहोनामवीर्यवानतिधार्मिकः ॥ १० ॥

दारुणां लवणाधिष्ठितत्वात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदमाश्रमं राघवाणांकुलस्य स्वमेव स्वीयमेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वायज्ञविभूतीयमित्यार्षःसंधिः ॥ आश्रमसमीपतः पूर्वा पूर्वप्रदेशे दृश्यमानापुरातनीचेयं यज्ञविभूतिर्यूपादियज्ञोपकरणसमृद्धिः कस्ययजमानस्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ यस्ययजमानस्येदमायतनंबभूव तच्छृणु ॥ ९ ॥ १० ॥

चंचूर्यमाणं मुहुर्मुहुश्चरंतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ निर्मृगंकृतंवनंच दृष्ट्वेत्यनुकर्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तस्य हतस्यरक्षसः सहायं सहायभूतमात्मानं निरीक्ष्यमाणंतंराजानंदृष्ट्वा संतापमकरोत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ कालपर्याययोगेन बहुकालानंतरं प्राप्यराज्यप्रापककर्मवशेन मित्रसहोराजाभवत् ॥ वीर्यसहस्यैवमित्रसहइतिनामांतरं ॥ १७ ॥ अस्याश्र

सबालएवसौदासोमृगयामुपचक्रमे ॥ चंचूर्यमाणंददृशेसशूरोराक्षसद्वयं ॥ ११ ॥ शार्दूलरूपिणौघोरौमृगान्बहुसहस्रशः ॥ भक्ष्यमाणावसंतुष्टौपर्यायेनैवजग्मतुः ॥ १२ ॥ सतुतौराक्षसौदृष्ट्वानिर्मृगंचवनंकृतं ॥ क्रोधेनमहताविष्टोजघानैकंमहेषुणा ॥ १३ ॥ विनिपात्यतमेकंतुसौदासःपुरुषर्षभः ॥ विज्वरोविगतामर्षोहतंरक्षोन्युदैक्षत ॥ १४ ॥ निरीक्ष्यमाणंतंदृष्ट्वासहायंतस्यरक्षसः ॥ संतापमकरोद्घोरंसौदासंचेदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ यस्मादनपराधंतंसहायंममजघ्निवान् ॥ तस्मात्तवापिपापिष्ठप्रदास्यामिप्रतिक्रियां ॥ १६ ॥ एवमुक्कातुतद्रक्षस्तत्रैवांतरधीयत ॥ कालपर्याययोगेनराजामित्रसहोऽभवत् ॥ १७ ॥ राजापियजतेयज्ञमस्याश्रमसमीपतः ॥ अश्वमेधंमहायज्ञंतंवसिष्ठोप्यपालयत् ॥ १८ ॥ तत्रयज्ञोमहानासीद्बहुवर्षगणायुतः ॥ सम्हद्भःपरयालक्ष्म्यादेवयज्ञसमोभवत् ॥ १९ ॥ अथावसानेयज्ञस्यपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ वसिष्ठरूपीराजानमितिहोवाचराक्षसः ॥ २० ॥ अद्ययज्ञावसानांतेसामिषंभोजनंमम ॥ दीयतामितिशीघ्रंवैनात्रकार्याविचारणा ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वाव्याहृतंवाक्यंरक्षसाब्रह्मरूपिणा ॥ सूदान्संस्कारकुशलानुवाचपृथिवीपतिः ॥ २२ ॥ हविष्यंसामिषंस्वादुयथाभवतिभोजनं ॥ तथाकुरुतशीघ्रंवैपरितुष्येद्यथागुरुः ॥ २३ ॥ शासनात्पार्थिवेंद्रस्यसूदःसंभ्रांतमानसः ॥ तच्चरक्षःपुनस्तत्रसूदवेषमथाकरोत् ॥ २४ ॥

मेतिलुप्तषष्ठीकं ॥ अस्याश्रमसमीपतोराजायज्ञंयजतेस्म ॥ १८ ॥ गणायुतइत्यत्राङ्प्रश्लेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संभ्रांतमानसः अभूदितिशेषः पाकत्वरयेतिशेषः ॥ सूदवेषमिति तत्रमहानसेसूदांतरवेषंगृहीत्वा ॥ मुख्यसूदेनपाकसमये मानुषंमांसंप्राक्षिपदितिशेषः ॥ २४ ॥

अथानंतरंसूदवेषोराक्षसः पार्थिवायमानुषमांसंपक्वंन्यवेदयत् ॥ इदमन्नंसिद्धमितिनिवेदनप्रकारः ॥ २५ ॥ राजापि सामिषंमानुषमप्यमानुषंतद्भविष्यमित्येवविज्ञाय पत्न्यासार्धंवसिष्ठायोपाहरत् ॥ २६ ॥ मानुषमामिषंभोजनागतंज्ञात्वा भोजनरसवशेनेतिभावः ॥ २७ ॥ एतद्भोजनं मानुषामिषभोजनं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥३१॥३२॥

समानुषमथोमांसंपार्थिवायन्यवेदयत्॥ इदंस्वादुहविष्यंचसामिषंचान्नमाहृतं ॥ २५॥ सभोजनंवसिष्ठायपत्न्यासार्धमुपाहरत्॥ मदयंत्यानरश्रेष्ठसामिषंरक्षसाहृतं॥ २६॥ ज्ञात्वातदामिषंविप्रोमानुषंभोजनागतं॥ क्रोधेनमहताविष्टोव्याहर्तुमुपचक्रमे॥२७॥ यस्मात्त्वंभोजनंराजन्ममैतद्दातुमिच्छसि॥ तस्माद्भोजनमेतत्तेभविष्यतिनसंशयः ॥ २८॥ ततःक्रुद्धस्तुसौदासस्तोयंजग्राहपाणिना॥ वसिष्ठंशप्तुमारेभेभार्याचैनमवारयत्॥ २९॥ राजन्प्रभुर्यतोस्माकंवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ प्रतिशप्तुंनशक्तस्त्वंदेवतुल्यंपुरोधसं ॥ ३० ॥ ततःक्रोधमयंतोयंतेजोबलसमन्वितं॥ व्यसर्जयतधर्मात्मातत:पादौसिषेचच ॥ ३१ ॥तेनास्यराज्ञस्तौपादौतदाकल्मषतां गतौ॥ तदाप्रभृतिराजासौसौदासःसुमहायशाः॥ ३२ ॥ कल्माषपादःसंवृत्तःख्यातश्चैवतथानृपः ॥ सराजासहपत्न्यावैप्रणिपत्यमुदुर्मदुः॥ पुनर्वसिष्ठंप्रोवाचयदुक्तंब्रह्मरूपिणा॥ ३३॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवेंद्रस्यरक्षसाविकृतंचतत्॥ पुनःप्रोवाचराजानंवसिष्ठःपुरुषर्षभं॥ ३४॥ मयारोषपरीतेनयदिदंव्याहृतंवचः॥ नैतच्छक्यंवृथाकर्तुंप्रदास्यामिचतेवरं ॥ ३५॥ कालोद्वादशवर्षाणिशापस्यांतोभविष्यति॥ मत्प्रसादाच्चराजेंद्रअतीतंनस्मरिष्यसि॥ ३६॥ एवंसराजातंशापमुपभुज्यारिसूदनः॥ प्रतिलेभेपुनाराज्यंप्रजाश्चैवान्वपालयत्॥ ३७॥ तस्यकल्माषपादस्ययज्ञस्यायंतनंशुभं॥ आश्रमस्यसमीपेस्मिन्यन्मांपृच्छसिराघव॥ ३८॥

वसिष्ठं शुद्धवसिष्ठं॥ ब्रह्मरूपिणामायावसिष्ठेनयदुक्तं सामिषभोजनप्रार्थनं॥३३॥तद्रक्षसाविकृतं कृतमितिशेषः॥ एतद्राजवचनंश्रुत्वा पुनर्वसिष्ठःप्रोवाच ॥३४॥३५॥ द्वादश वर्षाणिकालोव्यतीतश्चेदितिशेषः॥ अतीतंस्वकंराजत्वंच नशापभोगकालेस्मरिष्यसि॥३६॥३७॥ कल्माषपादइति मित्रसहस्यैवनामांतरं॥३८॥

विवेश शत्रुघ्नःस्वमुमितिशेषः ॥ ३९ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०उ० पंचषष्टितमःसर्गः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथशत्रुघ्नस्यतद्दिनेएव सीताप्रसवज्ञानपूर्वकं ऋषिभिःसहमधुवनप्रस्थानं ॥ यामेवेति ॥ यस्यांरात्र्यां प्रसूता प्रसूतवती ॥ १ ॥ मुनिदारकाः मुनिपुत्राः ॥ २ ॥ भूतविनाशिनीं चतुःषष्टिबालग्रहविनाशिनीं ॥ ३ ॥ देवपुत्रौ तत्सदृशौ द्रष्टुमितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ भूतघ्नीरक्षोविनाशिनींचरक्षामकरोदित्युक्तं तत्प्रकारमाह ॥ कुशमुष्टिमिति ॥ कुशमुष्टिलवंचोपादाय रक्षांप्रददौ ॥

तस्यतांपार्थिवेंद्रस्यकथांश्रुत्वासुदारुणां ॥ विवेशपर्णशालायांमहर्षिंमभिवाद्यच ॥ ३९ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०पंचषष्टितमःसर्गः॥ ६५॥ ॥७॥ ॥७॥ यामेवरात्रिंशत्रुघ्नःपर्णशालांसमाविशत् ॥तामेवरात्रिंसीतापिप्रसूतादारकद्वयं॥ १ ॥ततोर्धरात्रसमयेबालकामुनिदारकाः॥ वाल्मीकेःप्रियमाचख्युःसीतायाःप्रसवंशुभं॥ २ ॥ भगवन्रामपत्नीसाप्रसूतादारकद्वयं॥ ततोरक्षांमहातेजःकुरुभूतविनाशिनीं॥ ३॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वामहर्षिःसमुपागमत्॥ बालचंद्रप्रतीकाशौदेवपुत्रौमहौजसौ ॥ ४ ॥ जगामतत्रहृष्टात्माददर्शचकुमारकौ॥भूतघ्नींचाकरोत्ताभ्यांरक्षांरक्षोविनाशिनीं॥५॥ कुशमुष्टिमुपादायलवंचैवतुसद्विजः॥ वाल्मीकिःप्रददौताभ्यांरक्षांभूतविनाशिनीं॥ ६॥ यस्तयोःपूर्वजोजातःसुकुशैर्मंत्रसत्कृतैः॥ निर्मार्जनीयस्तुतदाकुशइत्यस्यनामतत्॥ ७॥ यश्चावरोभवेत्ताभ्यांलवेनसुसमाहितः॥ निर्मार्जनीयोदृद्धाभिर्लवेतिचसनामतः॥ ८॥ एवंकुशलवौनाम्नातावुभौयमजातकौ॥ मत्कृताभ्यांचनामभ्यांख्यातियुक्तौभविष्यतः॥ ९॥ लूनकुशानामयभागःकुशमुष्टिरित्युच्यते ॥ तेषामधोभागोलवइति ॥ तत्रकतिपयसायकुशान्गृहीत्वा मध्येद्विधाछित्वा तदग्राधोभागाभ्यां क्रमाज्ज्येष्ठकनिष्ठयोःप्रमार्जनफलकं तदूर्ध्वरक्षादानं वृद्धानांस्त्रीणांहस्तेइतिबोध्यं ॥ ६ ॥ निर्मार्जनीयो निर्मार्जनार्होयतोजातस्ततोस्यकुशइतिनामभविष्यतीत्यर्थः॥७॥ ताभ्यां तयोर्मध्येइत्यर्थः॥ सलवेन कुशाधोभागमुष्टिना वृद्धाभिर्निर्मार्जनीयः॥ सूतीगृहे ऋषेःप्रवेशाभावाद्वृद्धाभिरिति ॥ सलवेतिनामतोभविष्यतीतिशेषः॥ जातकर्मणएवाद्यदिवसेकर्तव्यता नतुनामकरणस्यापीतिभविष्यतीतिशेषपूरणं ॥८॥ यमजातकौ यमलौ ॥९॥

समाहिताद्वाल्मीकिमुनिहस्तात् मुनिनादीयमानांरक्षांजगृहुः ॥१०॥ गोत्रनामच गोत्रंचनामच तत्रनाम्नःकरिष्यमाणत्वेनश्रवणं ॥ रामसंकीर्तनं भगवन्नामपत्नीसाप्रसूतेति मुनिदारकवचनश्रवणात् ॥ ११ ॥ ततस्तच्छ्रवणानंतरं ॥ पर्णशालां सीतायाःप्रसवपर्णशालांगत्वा मातर्दिष्ट्या दैवयोगेन तेपुत्रजन्मेतिशेषइत्यब्रवीदित्यर्थइतिकतकः ॥ पर्णशालांगतोरात्रौदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीदितिपाठे स्वपर्णशालास्थःसर्वमिदंश्रुत्वा स्वात्मन्येवभाग्यंभाग्यमित्यब्रवीदित्यर्थः ॥ आद्यपाठेपि वाल्मीकिदत्तपर्णशालां पूर्वमेव

तांरक्षांजगृहुस्तांचमुनिहस्तात्समाहिताः॥ अकुर्वंश्चननोरक्षांतयोर्विगतकल्मषाः ॥ १० ॥ तथातांक्रियमाणांचवद्वाभिर्गोत्रनामच॥ संकीर्तनंचरामस्यसीतायाःप्रसवौश्रुभौ॥ ११॥ अर्धरात्रेतुशत्रुघ्नःश्रुश्रावसुमहत्प्रियं॥ पर्णशालांततोगत्वामातर्दिष्ट्येतिचाब्रवीत्॥ १२ ॥तदातस्यप्रहृष्टस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः॥ व्यतीतावार्षिकीरात्रिःश्रावणीलघुविक्रमा॥ १३॥ प्रभातेसुमहावीर्यःकृत्वा पौर्वाह्णिकींक्रियां॥ मुनिंप्रांजलिरामंच्ययौपश्चान्मुखःपुनः॥ १४॥ सगत्वायमुनातीरंसप्तरात्रोषितःपथि॥ ऋषीणांपुण्यकीर्तीनामाश्रमेवासमभ्ययात्॥ १५॥ सतत्रमुनिभिःसार्धंभार्गवप्रमुखैर्नृपः॥ कथाभिरभिरूपाभिर्वासंचक्रेमहायशाः॥ १६॥ सकांचनाद्यैर्मुनिभिःसमेतैरघुप्रवीरोरजनींतदानीं॥ कथाप्रकारैर्बहुभिर्महात्माविरामयामासनरेंद्रसूनुः॥१७॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ० षट्षष्टितमःसर्गः॥ ६६॥ ॥७॥ अथरात्र्यांप्रवृत्तायांशत्रुघ्नोभृगुनंदनं॥पप्रच्छच्यवनंविप्रंलवणस्ययथाबलं॥ १॥

॥१०७॥

गत्वास्थितस्ततः श्रवणानंतरं मातर्भाग्येनेदंतवपुत्रजन्मेतिस्वात्मन्येवाब्रवीदित्यर्थोवक्तुंशक्यः रामानुज्ञांविनारामत्यक्तसंभाषणस्यानौचित्यादितितीर्थः ॥ १२ ॥ वार्षिकी वर्षाकालिकी ॥ तत्रापिश्रावणी श्रावणमासीया दीर्घतरापिलघुविक्रमा शीघ्रगमना व्यतीता ॥१३॥ मुनिं वाल्मीकिं ॥१४॥ १५ ॥ सतत्रयमुनातीरे ॥ यत्तुगंगातीरेइति कतकस्तत्पूर्वापरसंदर्भविरुद्धं ॥ १६ ॥ सकांचनाद्यैरिति कांचनेतिच्यवनस्यनामांतरं ॥ सभार्गवाद्यैरितिपाठांतरं ॥ १७ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरा०वा०उ०षट्षष्टितमःसर्गः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ अथरात्र्यामिति ॥ प्रवृत्तायां जातायां ॥ लवणबलं शूलबलं ॥ पूर्वंशूलेनविनाशिताश्वकेइतिपप्रच्छेतिसंबंधः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ अस्यशूलस्य लवणस्यचासंख्येयानिकर्माणियानिसंति तेषुइक्ष्वाकुवंशप्रभवे मांधातरि यन्महत्कर्मास्यवृत्तं तच्छ्रुणुष्व ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ शक्रस्यार्धासनेनार्धराज्येनचयुक्तःपार्थिवोराजाभूत्वा सुरगणैर्वंद्यमानःस्थास्येइतिप्रतिज्ञांकृत्वा दिवमध्यरोहत राजेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ तावत्प्रथममानुषेएवलोके सर्वात्मनारा

शूलस्यचबलंब्रह्मन्केचपूर्वंविनाशिताः॥ अनेनशूलमुख्येनद्वंद्वयुद्धमुपागताः॥ २॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशत्रुघ्नस्यमहात्मनः॥ प्रत्युवाचमहातेजाश्च्यवनोरघुनंदनं॥ ३॥ असंख्येयानिकर्माणियान्यस्यरघुनंदन॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवेयद्वृत्तंतच्छृणुष्वमे॥४॥ अयोध्यायांपुराराजायुवनाश्वसुतोबली॥ मांधाताइतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान्॥ ५॥ सकृत्वापृथिवींकृत्स्नांशासनेपृथिवीपतिः॥ सुरलोकमितोजेतुमुद्योगमकरोन्नृपः॥ ६॥ इंद्रस्यचभयंतीव्रंसुराणांचमहात्मनां॥ मांधातरिकृतोद्योगेदेवलोकजिगीषया॥ ७॥ अर्धासनेनशक्रस्यराज्यार्धेनचपार्थिवः॥ वंद्यमानःसुरगणैःप्रतिज्ञामध्यरोहत॥८॥तस्यपापमभिप्रायंविदित्वापाकशासनः॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमुवाचयुवनाश्वजं॥९॥ राजात्वंमानुषेलोकेनतावत्पुरुषर्षभ॥ अकृत्वापृथिवींवश्यांदेवराज्यमिहेच्छसि॥ १०॥ यदिवीरसमग्रातेमेदिनीनिखिलावशे॥ देवराज्यंकुरुष्वेहसभृत्यबलवाहनः॥ ११ ॥इंद्रमेवंब्रुवाणंतंमांधातावाक्यमब्रवीत्॥ क्रमेशक्रप्रतिहतंशासनंपृथिवीतले॥ १२॥ तमुवाचसहस्राक्षोलवणोनामराक्षसः॥ मधुपुत्रोमधुवनेनतेज्ञांकुरुतेनघ॥ १३॥ तच्छ्रुत्वाविप्रियंघोरंसहस्राक्षेणभाषितं॥ व्रीडितोऽवाङ्मुखोराजाव्याहर्तुंनशशाकह॥ १४॥ आमंत्र्यतुसहस्राक्षंप्रायाल्लिंचिदवाङ्मुखः॥ पुनरेवागमच्छ्रीमानिमंलोकंनरेश्वरः॥ १५॥ सकृत्वाहृदयेऽमर्षंसभृत्यबलवाहनः॥ आजगाममधोःपुत्रंवशेकर्तुमरिंदमः॥ १६॥

जानासि सत्वंपृथिवीमेववश्यामकृत्वा कथमिहदेवराज्यमिच्छसि ॥ १० ॥ यदिसमयामेदिनी तेतव वशेभविष्यति तदादेवराज्यंकुरुष्व ॥ ११ ॥ १२ ॥ नतेज्ञां नते आज्ञामित्यर्थः संधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥१०८॥

सकांक्षमाणोलवणंयुद्धायपुरुषर्षभः॥ दूतंसंप्रेषयामाससकाशंलवणस्यसः ॥ १७ ॥ सगत्वाविप्रियाण्याहबहूनिमधुनःसुतं॥ व
दंतमेवंतंदूतंभक्षयामासराक्षसः॥ १८॥ चिरायमाणेदूतेतुराजाक्रोधसमन्वितः ॥ अर्दयामासतद्रक्षःशरदृष्ट्यासमंततः॥ १९॥
ततःप्रहस्यतद्रक्षःशूलंजग्राहपाणिना॥ वधायसानुबंधस्यमुमोचायुधमुत्तमं॥२०॥तच्छूलंदीप्यमानंतुसभृत्यबलवाहनं॥ भस्मी
कृत्वानृपंभूमौलवणस्यागमत्करं॥ २१॥ एवंसराजासुमहान्हतःसबलवाहनः॥ शूलस्यतुबलंसौम्यअप्रमेयमनुत्तमं॥ २२॥श्वः
प्रभातेतुलवणंवधिष्यसिनसंशयः॥ अगृहीतायुधंक्षिप्रंध्रुवोहिविजयस्तव ॥ २३॥लोकानांस्वस्तिचैवंस्यात्कृतेकर्मणिचत्वया॥ ए
तत्तेसर्वमाख्यातंलवणस्यदुरात्मनः॥ २४॥शूलस्यचबलंघोरमप्रमेयंनरर्षभ॥ विनाशश्चैवमांधातुर्यत्नेनाभूच्चपार्थिव॥ २५॥त्वं
श्वःप्रभातेलवणंमहात्मन्वधिष्यसेनात्रतुसंशयोमे॥ शूलंविनानिर्गतमामिषार्थेध्रुवोजयस्तेभवितानरेंद्र॥ २६॥इत्यार्षेश्रीमद्रा० ॥१०८॥
वा०उ०सप्तषष्टितमःसर्गः॥ ६७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथांकथयतस्तेषांजयंचाकांक्षतांशुभं॥ व्यतीतारजनीशीघ्रं
शत्रुघ्नस्यमहात्मनः॥ १॥ ततःप्रभातेविमलेतस्मिन्कालेसराक्षसः॥ निर्गतस्तुपुराद्वीरोभक्ष्याहारप्रचोदितः॥ २॥ एतस्मिन्नंतरेवीर
उत्तीर्यययमुनांनदीं॥ तीर्त्वामधुपुरद्वारिधनुःपाणिरतिष्ठत ॥ ३ ॥ ततोर्धदिवसेप्राप्तेक्रूरकर्मासराक्षसः॥ आगच्छद्बहुसाहस्रंप्राणिनां
भारमुद्वहन्॥ ४॥

याव्हानं ॥ कथामिति ॥ तेषांवचःशृण्वानस्यशत्रुघ्नस्य रजनीव्यतीता ॥१॥ भक्ष्याहारआहरणं तेनप्रचोदितः प्रेरितः ॥२॥३ ॥ ४॥

किमनेनआयुधेनेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वयमासाद्य आगत्य मममुखंकथमद्यप्रविष्टोसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ गात्रैर्विनिष्पतन्विनिरपतन् ॥ मरीच्योमरीचयः ॥ ९ ॥१०॥११॥
मेमत्तोजीवन्नगमिष्यसि ॥ १२ ॥ १३॥ ममभातृष्वसुर्भ्राता कुंभीनसीसंबंधतः ॥ शूर्पणखाऽस्यमातृष्वसा तद्भ्रातारावणः ॥ १४ ॥ मयाऽवज्ञांपुरतःकृत्वा यूयंविशेषतः

ततोददर्शशत्रुघ्नंस्थितंद्वारिधृतायुधं॥ तमुवाचततोरक्षःकिमनेनकरिष्यसि॥ ५॥ईदृशानांसहस्राणिसायुधानांनराधम॥ भक्षिता
निमयारोषात्कालेनानुगतोद्यसि॥ ६॥ आहारश्चाप्यसंपूर्णोममायंपुरुषाधम॥ स्वयंप्रविष्टोद्यमुखंकथमासाद्यदुर्मते॥ ७॥तस्यै
वंभाषमाणस्यहसतश्चमुहुर्मुहुः॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोरोषादश्रूण्यवास्रजत्॥ ८॥ तस्यरोषाभिभूतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः॥ तेजो
मयामरीच्यस्तुसर्वगात्रैर्विनिष्पतन्॥ ९॥ उवाचचसुसंक्रुद्धःशत्रुघ्नःसनिशाचरं॥ योद्धुमिच्छामिदुर्बुद्धेद्वंद्वयुद्धंत्वयासह॥ १०॥
पुत्रोदशरथस्याहंभ्रातारामस्यधीमतः॥ शत्रुघ्नोनामशत्रुघ्नोवधाकांक्षीतवागतः॥ ११॥तस्यमेयुद्धकामस्यद्वंद्वयुद्धंप्रदीयतां॥ श
त्रुस्त्वंसर्वभूतानांनमेजीवन्गमिष्यसि॥ १२॥ तस्मिंस्तथाब्रुवाणेतुराक्षसःप्रहसन्निव॥ प्रत्युवाचनरश्रेष्ठंदिष्ट्याप्राप्तोसिदुर्मते
॥१३॥ ममभातृष्वसुर्भ्रातारावणोनामराक्षसः॥ हतोरामेणदुर्बुद्धेस्त्रीहेतोःपुरुषाधम॥१४॥ तच्चसर्वंमयाक्षांतंरावणस्यकुलक्षयं॥
अवज्ञांपुरतःकृत्वामयायूयंविशेषतः॥ १५॥निहताश्चहितेसर्वेपरिभूतास्तृणंयथा॥ भूताश्चैवभविष्याश्चयूयंचपुरुषाधमाः॥१६॥
तस्यतेयुद्धकामस्ययुद्धंदास्यामिदुर्मते॥ तिष्ठत्वंचमुहूर्ंतुयावदायुधमानये॥ १७॥ ईप्सितंयादृशंतुभ्यंसज्जयेयावदायुधं॥ तमु
वाचाशुशत्रुघ्नःक्रमेजीवन्गमिष्यसि॥ १८॥ क्षांताइत्यनुकर्षः ॥१५॥ भूताश्चभविष्याश्च यूयंवर्तमानाश्च पुरुषाधमाः सर्वेऽपिमेमयानिहताः
सुकरहन नत्ववर्तमानेषुव्यंग्यं परेतृणंयथातथापरिभूताश्च मांधातृपरिभवेनपरिभूताइतियुष्मास्त्ववज्ञांकृत्वा इतःपूर्वंभवंतोनहताइतिभावः॥१६॥१७॥तुभ्यं त्वांहंतुं यादृश
मायुधंममेप्सितं तादृशंयावत्सज्जये सज्जंकरोमि त्वंतावत्तिष्ठेतिशेषः॥ १८॥

प्रसरमंबकाशं ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिश्रीरामाभिरा० वा० उ० अष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथलवणवधः तदिति ॥ १ ॥ कटक

स्वयमेवागतःशत्रुर्नमोक्तव्यःकृतात्मना ॥ योहिविक्लवयाबुद्ध्याप्रसरंशत्रवेदिशेत् ॥ सहतोमंदबुद्धिःस्याद्यथाकापुरुषस्तथा ॥ १९ ॥ तस्मात्सुदृष्टंकुरुजीवलोकंशरैःशितैस्त्वांविविधैर्नयामि ॥ यमस्यगेहाभिमुखंहिपापंरिपुंत्रिलोकस्यचराघवस्य ॥ २० ॥ इत्यार्षेश्री म० वा० उ० अष्टषष्टितमःसर्गः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यशत्रुघ्नस्यमहात्मनः ॥ क्रोधमाहारय त्तीव्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ १ ॥ पाणौपाणिंसनिष्पिष्यदंतान्कटकटाय्यच ॥ लवणोरघुशार्दूलमाक्रयामासचासकृत् ॥ २ ॥ तंब्रुवाणं तथावाक्यंलवणंघोरदर्शनं ॥ शत्रुघ्नोदेवशत्रुघ्नइदंवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ शत्रुघ्नोननदाजातोयदान्येनिर्जितास्त्वया ॥ तदद्यबाणाभि हतोव्रजत्वंयमसादनं ॥ ४ ॥ ऋषयोऽप्यद्यपापात्मन्मयात्वांनिहतंरणे ॥ पश्यंतुविप्राविद्वांसस्त्रिदशाइवरावणं ॥ ५ ॥ त्वयिमद्बाणनि र्दग्धेपतितेद्यनिशाचरे ॥ पुरेजनपदेचापिक्षेममेवभविष्यति ॥ ६ ॥ अद्यमद्बाहुनिष्क्रांतःशरोवज्रनिभाननः ॥ प्रवेक्ष्यतेतेहृदयंपद्म मंशुरिवार्कजः ॥ ७ ॥ एवमुक्तोमहावक्षंलवणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ शत्रुघ्नोरसिचिक्षेपसचतंशतधाच्छिनत् ॥ ८ ॥ तद्दृष्ट्वाविफलंकर्म राक्षसःपुनरेवतु ॥ पादपान्सुबहून्गृह्यशत्रुघ्नायास्रजद्बली ॥ ९ ॥ शत्रुघ्नश्चापितेजस्वीवक्षानापततोबहून् ॥ त्रिभिश्चतुर्भिरेकैकंचिच्छे दनतपर्वभिः ॥ १० ॥ ततोबाणमयंवर्षंव्यसृजद्राक्षसोपरि ॥ शत्रुघ्नोवीर्यसंपन्नोविव्यथेनसराक्षसः ॥ ११ ॥ ततःप्रहस्यलवणोवक्षमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ शिरस्यभ्यहनच्छूरंस्रस्तांगःसमुमोहवै ॥ १२ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेहाहाकारोमहानभूत् ॥ ऋषीणांदेवसंघानां गंधर्वाप्सरसांतथा ॥ १३ ॥ टाच्य कटकटाशब्दवतःकृत्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वज्रनिभाननः वज्रायुधसमायभागः ॥ अंशुः किरणः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्रस्तांगोगलितांगः ॥ १२ ॥ १३ ॥

लब्ध्यांतरं शूलग्रहणायस्वगृहप्रवेशंप्रतिलब्धावकाशमपि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पूरयंतंदिशोदश स्वतेजसेतिशेषः ॥ १७ ॥ गौरवेण मेरुमंदरसन्निभं ॥ १८ ॥ असृग्यूषैश्चदंन लिप्तांगं पतत्रिणं बाणं ॥ दानवेंद्ररूपाणामचलेंद्राणां ॥ १९ ॥ २० ॥ मुनिभिः सहितमितिशेषः ॥ पितामहं चतुर्मुखंब्रह्माणं ॥ २१ ॥ नेदृशंदृष्टपूर्वंनश्रुतंवा लोकानांसंक्षयं

तमवज्ञायतुहतंशत्रुघ्नंभुविपातितं ॥ रक्षोलब्ध्यांतरमपिनविवेशस्वमालयं ॥ १४ ॥ नापिशूलंप्रजग्राहतंदृष्ट्वाभुविपातितं ॥ ततोहतइ तिज्ञात्वातान्भक्षान्समुदावहत् ॥ १५ ॥ मुहूर्तालब्ध्वसंज्ञस्तुपुनस्तस्थौधृतायुधः ॥ शत्रुघ्नोवैपुरद्वारिऋषिभिःसंप्रपूजितः ॥ १६ ॥ त तोदिव्यममोघंतंजग्राहशरमुत्तमं ॥ ज्वलंततेजसाघोरंपूरयंतंदिशोदश ॥ १७ ॥ वज्राननंवज्रवेगंमेरुमंदरसन्निभं ॥ नतंपर्वसुस र्वेषुसंयुगेष्वपराजितं ॥ १८ ॥ अस्रृक्कंदनदिग्धांगंचारुपत्रंपतत्रिणं ॥ दानवेंद्राचलेंद्राणामसुराणांचदारुणं ॥ १९ ॥ तंदीप्तमिवकाला ग्निंयुगांतेसमुपस्थितं ॥ दृष्ट्वासर्वाणिभूतानिपरित्रासमुपागमन् ॥ २० ॥ सदेवासुरगंधर्वंमुनिभिःसाप्सरोगणं ॥ जगद्विसर्वम स्वस्थंपितामहमुपस्थितं ॥ २१ ॥ ऊचुश्चदेवदेवेशंवरदंप्रपितामहं ॥ देवानांभयसंमोहोलोकानांसंक्षयंप्रति ॥ २२ ॥ तेषांतद्वचनंश्रु त्वाब्रह्मालोकपितामहः ॥ भयकारणमाचष्टदेवानामभयंकरः ॥ २३ ॥ उवाचमधुरांवाणींशृणुध्वंसर्वदेवताः ॥ वधायलवणस्याजौश रःशत्रुघ्नधारितः ॥ २४ ॥ तेजसातस्यसंमूढाःसर्वेस्मःसुरसत्तमाः ॥ एषोपूर्वस्यदेवस्यलोककर्तुःसनातनः ॥ २५ ॥ शरस्तेजोमयोवत्सा येनवैभयमागतं ॥ एषवैकैटभस्यार्थेमधुनश्चमहाशरः ॥ २६ ॥ सृष्टोमहात्मनातेनवधार्थेदैत्ययोस्तयोः ॥ एकएवप्रजानातिविष्णुस्तेजो मयंशरं ॥ २७ ॥ एषाएवतनुःपूर्वाविष्णोस्तस्यमहात्मनः ॥ इतोगच्छतपश्यध्वंवध्यमानंमहात्मना ॥ २८ ॥ प्रति लोकक्षयोभवेत्किमितिभ

यसंमोहः ॥ २२ ॥ २३ ॥ शत्रुघ्नधारितः तेनधृतइत्यर्थः ॥ २४ ॥ एषोपूर्वस्येति पूर्वस्यलोककर्तुर्देवस्य एषशरः आर्षःसंधिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तेनभगवतेत्यर्थः ॥ तमेवतेजोमयंशरं एको विष्णुरेवप्रजानाति तदपरमूर्तित्वात् ॥ २७ ॥ तदेवाह ॥ एषाएवेति असंधिरार्षः ॥ महात्मनस्तस्य विष्णोरेषाशरमयीतनुरेव पूर्वा प्राचीनामूर्तिः ॥ वध्यमानंलवणमित्यन्वयः ॥ २८ ॥

॥२९॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥३७ ॥३८॥ भयंत्यक्त्वाजयोवाप्तः सर्पइव सर्पसदृशोलवणश्चप्रशांतः ॥३९॥ इतिरामाभि०वा०उ०एको

रामानुजेनवीरेणलवणंराक्षसोत्तमं ॥तस्यतेदेवदेवस्यनिशम्यवचनंसुराः॥ २९ ॥ आजग्मुर्यत्रयुध्येतेशत्रुघ्नलवणावुभौ ॥ तंशरं दिव्यसंकाशंशत्रुघ्नकरधारितं॥ ३० ॥ ददृशुःसर्वभूतानियुगांताग्निमिवोत्थितं॥ आकाशमावृतंदृष्ट्वादेवैर्हिरघुनंदनः ॥ ३१ ॥ सिंह नादंभृशंकृत्वाददर्शलवणंपुनः॥ आहूतश्चपुनस्तेनशत्रुघ्नेनमहात्मना॥३२॥लवणःक्रोधसंयुक्तोयुद्धायसमुपस्थितः॥ आकर्णात्स विकृष्याथतदृनुर्धन्विनांवरः॥ ३३ ॥ समुमोचमहाबाणंलवणस्यमहोरसि॥ उरस्तस्यविदार्याशुप्रविवेशरसातलं ॥ ३४ ॥ गत्वार सातलंदिव्यःशरोविबुधपूजितः॥ पुनरेवागमत्तूर्णमिक्ष्वाकुकुलनंदनं॥ ३५ ॥ शत्रुघ्नशरनिर्भिन्नोलवणःसनिशाचरः ॥ पपातसह साभूमौवज्राहतइवाचलः॥३६॥ तच्चशूलंमहद्दिव्यंहतेलवणराक्षसे॥ पश्यतांसर्वदेवानांरुद्रस्यवशमन्वगात् ॥ ३७॥ एकेषुपातेन भयंनिपात्यलोकत्रयस्यास्यरघुप्रवीरः॥ विनिर्बभावुत्तमचापबाणस्तमःप्रणुद्येवसहस्ररश्मिः ॥ ३८॥ ततोहिदेवाऋषिपन्नगाश्चप्र पूजिरेत्यप्सरसश्चसर्वाः ॥ दिष्ट्याजयोदाशरथेरवाप्तस्त्यक्त्वाभयंसर्पइवप्रशांतः॥ ३९॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०एकोनसप्ततितमः सर्गः॥ ६९॥ ॥७॥ ॥७॥ हतेतुलवणेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः॥ ऊचुःसुमधुरांवाणींशत्रुघ्नंशत्रुतापनं॥१॥ दिष्ट्यातेविजयोवत्सदिष्ट्यालवणराक्षसः॥ हतःपुरुषशार्दूलवरंवरयसुव्रत ॥ २ ॥ वरदास्तुमहाबाहोसर्वएवसमागताः॥ विजयाकां क्षिणस्तुभ्यममोघंदर्शनंहिनः॥ ३॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाशूरोमूर्ध्निकृतांजलिः॥ प्रत्युवाचमहाबाहुःशत्रुघ्नःप्रयतात्मवान्॥४॥ इयं मधुपुरीरम्यामधुरादेवनिर्मिता॥ निवेशंप्राप्नुयाच्छीघ्रमेषमेस्तुवरःपरः॥५॥ नसप्ततितमःसर्गः॥ ६९ ॥ ॥७॥ अथदेवप्रसाद

तोमहतीप्रतिष्ठाशत्रुघ्नस्य ॥ हतेइति ॥१॥२॥ तुभ्यं तव ॥३॥४॥ मधुरा मनोहरा ॥ निवेशं सपौरजानपदमहाबलसेनानिवेशभूतमहाराजधानीत्वं प्राप्नुयात् ॥ ५॥

शूरसेना शूरासेनायस्यांसा ॥६॥ तांसेनां गंगातीरेस्थापितां॥७॥ श्रावणेन श्रावणमासावलंबनेननिवेशनंस्थापनंसेनायाः ॥ पौरजानपदानांच समारभदारभतेस्म ॥८॥ द्वा दशमे द्वादशे॥पुरापूर्वं प्राथमिके द्वादशेवर्षेविनिविष्टः॥ शूरसेनानां विषयोदेशः॥ सापुरीतिपाठे सापुरीनिविष्टा विषयोदेशश्चनिविष्टइत्यर्थः॥९॥१०॥ अर्धचंद्रप्रतीका

तंदेवाःप्रीतमनसोबाढमित्येवराघवं॥ भविष्यतिपुरीरम्याशूरसेनानसंशयः ॥ ६ ॥ तेनथोक्तामहात्मानोदिवमारुरुहुस्तदा॥ शत्रु घ्नोपिमहातेजास्तांसेनांसमुपानयत्॥७॥ सासेनाशीघ्रमागच्छच्छ्रुत्वाशत्रुघ्ननाशनं॥ निवेशनंचशत्रुघ्नःश्रावणेनसमारभत्॥८॥ सपुरादिव्यसंकाशोवर्षेद्वादशमेशुभे॥निविष्टःशूरसेनानांविषयश्चाकुतोभयः॥९॥ क्षेत्राणिसस्ययुक्तानिकालेवर्षतिवासवः॥ अ रोगवीरपुरुषाशत्रुघ्नभुजपालिता॥ १० ॥ अर्धचंद्रप्रतीकाशायमुनातीरशोभिता॥ शोभितागृहमुख्यैश्चचत्वरापणवीथिकैः॥ चा तुर्वर्ण्यसमायुक्तानानावाणिज्यशोभिता॥ ११ ॥ यच्चतेनपुराशुभ्रंलवणेनकृतंमहत् ॥ तच्छोभयतिशत्रुघ्नोनानावर्णोपशोभितं ॥ १२ ॥ आरामैश्चविहारैश्चशोभमानंसमंततः॥ शोभितांशोभनीयैश्चतथान्यैर्देवमानुषैः॥ १३ ॥ तांपुरींदिव्यसंकाशांनानापण्यो पशोभितां॥ नानादेशगतैश्चापिवणिग्भिरुपशोभितां॥ १४ ॥ तांसमृद्धांसमृद्धार्थःशत्रुघ्नोभरतानुजः॥ निरीक्ष्यपरमप्रीतःपरंहर्षमु पागमत्॥१५॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नानिवेश्यमधुरांपुरीं॥ रामपादौनिरीक्षेऽहंवर्षेद्वादशआगते॥१६॥ततःसताममरपुरोपमांपुरींनि वेश्यवैविविधजनाभिसंवृतां॥ नराधिपोरघुपतिपाददर्शनेदधेमतिंरघुकुलवंशवर्धनः॥१७॥ इ०वा०उ०सप्ततितमःसर्गः॥७०॥ ततोद्वादशमेवर्षेशत्रुघ्नोरामपालितां॥ अयोध्यांचकमेगंतुमल्पभृत्यबलानुगः॥ १ ॥ शेति पुरीसंस्थानकथनं॥ वीथिकस्यास्त्रीत्वमार्ष

॥११॥तेनलवणेनयद्गृहं पुरा पूर्वंकृतं तद्देवशुभ्रं सुधाधवलंकृत्वा नानावर्णैश्चित्रैरुपशोभितंयथाभवतितथाशोभयतिस्मेत्यर्थः॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ इ०वा० उ०सप्ततितमःसर्गः॥७०॥ ॥७॥ अथ शत्रुघ्नस्यागमनसमये वाल्मीक्याश्रमे रामचरितश्रवणं॥ ततोद्वादशमेइति॥ अल्पभृत्याबलानिचानुगाअनुयायिनोयस्यसः॥१॥

बलमुख्यान्बलप्रधानान् ॥ २ ॥ गणितान्वासान् ॥ पूर्वमेवैतावद्भिर्वासैःवाल्मीक्याश्रमंयास्यामीतिसंख्यातान् ॥ वाल्मीकेरयंवास्मीकः सचासावाश्रमस्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ लवणस्यवधाश्रितं कथालापमितिशेषः ॥ नकृतंतवपूर्वकैरितिपाठे तवपूर्वकैर्मांधात्रादिभिर्यन्नकृतं तत्त्वयाकृतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्र तन्निमित्तं ॥ ८ ॥ सुमहत्कर्म रावणवधादपिमहदुष्करमिदंकर्म लवणवधकर्म त्वयाऽयत्नतोलीलयैवकृतं ॥ ९ ॥ १० ॥ वासवसभायांउपविष्टेनापि मयातद्युद्धं यथावदृष्टं दिव्यचक्षुषेतिशेषः ॥ दृष्ट

ततोमंत्रिपुरोगांश्चबलमुख्यान्निवर्त्यच ॥ जगामहयमुख्येनरथानांचशतेनसः ॥ २ ॥ सगत्वागणितान्वासान्सप्ताष्टौरघुनंदनः ॥ वाल्मीकाश्रममागत्यवासंचक्रेमहायशाः ॥ ३ ॥ सोभिवाद्यततःपादौवाल्मीकेःपुरुषर्षभः ॥ पाद्यमर्घ्यंतथातिथ्यंजग्राहमुनिहस्ततः ॥ ४ ॥ बहुरूपाःसुमधुराःकथास्तत्रसहस्रशः ॥ कथयामाससमुनिःशत्रुघ्नायमहात्मने ॥ ५ ॥ उवाचचमुनिर्वाक्यंलवणस्यवधाश्रितं ॥ सुदुष्करंकृतंकर्मलवणंनिघ्नतात्वया ॥ ६ ॥ बहवःपार्थिवाःसौम्यहताःसबलवाहनाः ॥ लवणेनमहाबाहोयुध्यमानामहाबलाः ॥ ७ ॥ सत्वयानिहतःपापोलीलयापुरुषर्षभ ॥ जगतश्चभयंतत्रप्रशांतंतवतेजसा ॥ ८ ॥ रावणस्यवधोघोरोयत्नेनमहताकृतः ॥ इदंच सुमहत्कर्मत्वयाकृतमयत्नतः ॥ ९ ॥ प्रीतिश्चास्मिपराजातादेवानांलवणेहते ॥ भूतानांचैवसर्वेषांजगतश्चप्रियंकृतं ॥ १० ॥ तच्चयुद्धंमयादृष्टंयथावत्पुरुषर्षभ ॥ सभायांवासवस्याथउपविष्टेनराघव ॥ ११ ॥ ममापिपरमाप्रीतिर्हृदिशत्रुघ्नवर्तते ॥ उपाघ्रास्यामितेमूर्ध्निस्नेहस्यैषापरागतिः ॥ १२ ॥ इत्युक्तामूर्ध्निशत्रुघ्नमुपाघ्रायमहामतिः ॥ आतिथ्यमकरोत्तस्ययेचतस्यपदानुगाः ॥ १३ ॥ सभुक्तवान्नरश्रेष्ठोगीतमाधुर्यमुत्तमं ॥ शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेयथाकृतं ॥ १४ ॥

मित्यस्यश्रुतमित्यर्थोवा ॥ ११ ॥ मूर्ध्न्याघ्राणं परागतिः परंकार्यस्नेहस्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ गीतस्यमाधुर्यंयत्रतादृशंरामचरितं तस्मिन्काले पूर्वकाले यथारामेणकृतं तादृशमेवकाव्यनिबद्धंशुश्राव ॥ क्वचिदाश्रमप्रदेशेः गायतोःकुशलवयोर्मुखादितिशेषः ॥ १४ ॥

तंत्रीलयसमायुक्तं॥तंत्र्याःवीणातंत्र्युत्थध्वनेर्लयस्य तालपरिच्छेदस्य समनुरुद्धं॥त्रीणिस्थानानि उरःकंठशिरांसि तेषु करणं मंद्रमध्यतारभेदेनोच्चारणं तेनान्वितं॥संस्कृतंसंस्कृतवाक्यबद्धं॥लक्षणोपेतं व्याकरणलक्षणैर्दत्तलक्षणैःकाव्यलक्षणैः संगीतशास्त्रलक्षणैश्चोपेतं॥समतालेन गानोचिततालशब्देनसमन्वितं॥१५॥रामचरितं रामचरितगीतं॥ तस्मिन्काले पुरा पूर्वं रामेणयथाकृतं स्वानुभूतंच तथैवशुश्राव॥तदेवपुनराह॥तानीति ॥अक्षराणि अक्षरघटितवाक्यानि सत्यानि सत्यार्थानि पूर्वशः पूर्वकालेयथादत्तानि यथादत्तार्थकानि॥यद्वा यथादत्तानि दत्तलक्षणमनतिक्रम्यनिबद्धानि पूर्वशआनुपूर्व्येण॥१६॥श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः शत्रुघ्नोविसंज्ञः हर्षाद्विवेकशून्योभूदितिशेषः ॥ समुहूर्तमसंज्ञइवस्थितः पश्चाल्लब्धविवेकोविस्मयातिरेकान्मुहुर्मुहुर्निश्वस्य ॥ १७ ॥ तस्मिन्गीते यथादत्तं अतीतमपिवर्तमानमिवाशृणोत् ॥ रसावेशादतीताअप्यर्थाः प्रत्यक्षव

तंत्रीलयसमायुक्तंत्रिस्थानकरणान्वितं ॥ संस्कृतंलक्षणोपेतंसमतालसमन्वितं ॥ १५ ॥ शुश्रावरामचरितंतस्मिन्कालेपुराकृतं ॥ तान्यक्षराणिसत्यानियथादत्तानिपूर्वशः ॥ १६ ॥ श्रुत्वापुरुषशार्दूलोविसंज्ञोबाष्पलोचनः ॥ समुहूर्तमिवासंज्ञोविनिश्वस्यमुहुर्मुहुः ॥ १७ ॥ तस्मिन्गीतेयथादत्तंवर्तमानमिवाशृणोत् ॥ पदानुगाश्चयेराज्ञस्तांश्रुत्वागीतिसंपदं ॥ १८ ॥ अवाङ्मुखाश्चदीनाश्चत्याश्चर्यमितिचाब्रुवन् ॥ परस्परंचयेतत्रसैनिकाःसंबभाषिरे ॥ १९ ॥ किमिदंक्वचवर्तामःकिमेतत्स्वप्नदर्शनं ॥ अथोयोनःपुरादृष्टस्तमाश्रमपदेपुनः ॥ २० ॥ शृणुमःकिमिदंस्वप्नेगीतबंधनमुत्तमं ॥ विस्मयंतेपरंगत्वाशत्रुघ्नमिदमब्रुवन् ॥ २१ ॥ साधुपृच्छनरश्रेष्ठवाल्मीकिंमुनिपुंगवं ॥ शत्रुघ्नस्त्वब्रवीत्सर्वान्कौतूहलसमन्वितान् ॥ २२ ॥ सैनिकानक्षमोस्माकंपरिप्रष्टुमिहेदृशः ॥ आश्चर्याणिबहूनीहभवंत्यस्याश्रमेमुनेः ॥ २३ ॥

द्भ्रांतीतिभावः॥येचराज्ञः मधुराजस्य शत्रुघ्नस्य पदानुगास्तेपिगीतिसंपदंश्रुत्वा॥१८॥ एवंरामचरितगायकोस्माभिर्नदृश्यतइतिखेदादवाङ्मुखत्वादिविशिष्टाःसंतआश्चर्यमित्यब्रुवन् यद्वा येतुगीतिकुशलास्तेस्वस्यतादृशगीतिनैपुण्याभावादवाङ्मुखाइत्यर्थः ॥ येचसैनिकास्तेपरस्परं संबभाषिरे ॥ १९ ॥तदेवाहकिमिति॥क्वचर्तामः आश्रमेअन्यत्रवायोर्थोनोस्माकंअस्माभिःपुरादृष्टस्तमर्थमाश्रमपदेशृणुमः किमिदंआश्रमवर्तिभिरननुभवेनाशक्यनिबंधनत्वादितिभावः ॥ यदेवमतःस्वप्नेऽस्मदीयेएवगीतबंधमाश्रितोभवेत्तत्रदुर्घटस्यापिसुघटत्वादितिसंबभाषिरेइतिसंबंधः॥२०॥२१॥साधुपृच्छेति॥किंकर्तृकंगानमितीतिशेषः॥२२॥ईदृशोऽर्थःपरिप्रष्टुंनक्षमः॥२३

अन्वेष्टुमवगंतुं प्रभुंच ॥ २४ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०उ० एकसप्ततितमःसर्गः ॥ ७१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ अथशत्रुघ्नस्यरामंदृष्ट्वा पुनःप्रतिनिवृत्तिः ॥ त
मिति ॥ १ ॥ तस्य रामगीतस्य ॥ २ ॥ पौर्वाह्णिककर्मं शौचस्नानार्घ्यसंध्यावंदनब्रह्मयज्ञानुष्ठानरूपं पूर्वाण्हसंबंध्याचारकर्मं ॥ ३ ॥ राघवं रघुगोत्रापत्यं ॥ रघुनंदनं रघु

नतुकौतूहलाद्युक्तमन्वेष्टुंतंमहामुनिं॥ एवंतद्वाक्यमुक्कातुसैनिकान्रघुनंदनः॥ अभिवाद्यमहर्षितंस्वंनिवेशंययौतदा॥२४॥ इत्यार्षे
श्रीम०वा०उ०एकसप्ततितमःसर्गः॥ ७१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ तंशयानंनरव्याघ्रंनिद्रानाभ्यागमत्तदा ॥ चिंतया
नमनेकार्थंरामगीतमनुत्तमं॥ १ ॥तस्यशब्दंसुमधुरंतंत्रीलयसमन्वितं॥ श्रुत्वाराज्ञिर्जगामाशुशत्रुघ्नस्यमहात्मनः॥२॥तस्यांरज
न्यांव्युष्टायांकृत्वापौर्वाह्णिकक्रमं॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंशत्रुघ्नोमुनिपुंगवं॥ ३॥ भगवन्द्रष्टुमिच्छामिराघवंरघुनंदनं ॥ त्वयानुज्ञा
तमिच्छामिसहैभिःशंसितव्रतैः॥ ४॥ इत्येवंवादिनंतंतुशत्रुघ्नंशत्रुसूदनं॥ वाल्मीकिःसंपरिष्वज्यविससर्जसराघवं॥ ५॥सोभिवा
द्यमुनिश्रेष्ठंरथमारुह्यसुप्रभं॥ अयोध्यामगमत्तूर्णंराघवोत्सुकदर्शनः॥ ६॥ सप्रविष्टःपुरींरम्यांश्रीमानिक्ष्वाकुनंदनः॥ प्रविवेशम
हावाहुर्यत्ररामोमहाद्युतिः॥ ७॥ सरामंमंत्रिमध्यस्थंपूर्णचंद्रनिभाननं ॥ पश्यन्नमरमध्यस्थंसहस्रनयनंयथा॥ ८॥ सोभिवाद्यम
हात्मानंज्वलंतमिवतेजसा॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वारामंसत्यपराक्रमं ॥ ९॥ यदाज्ञप्तंमहाराजसर्वंतत्कृतवानहं॥ हतःसलवणःपापःपु
रीचास्यनिवेशिता॥ १०॥ द्वादशैतानिवर्षाणित्वांविनारघुनंदन॥ नोत्सहेयमहंवस्तुंत्वयाविरहितोनृप॥ ११ ॥समेप्रसादंकाकुत्स्थ
कुरुष्वामितविक्रम॥ मात्महीनोयथावत्सोनचिरंप्रवसाम्यहं॥ १२॥ एवंब्रुवाणंकाकुत्स्थःपरिष्वज्येदमब्रवीत्॥ माविषादंकृथाःशू
रनैतत्क्षत्रियचेष्टितं॥ १३॥

कुलस्यानंदजनकं ॥ त्वयानुज्ञातं तवानुज्ञां एभिर्मुनिभिःसहेच्छामि ॥४ ॥५ ॥ ६॥ पुरीमयोध्यां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥
अस्यपुरी निवेशिता सर्वप्रजानिवेशनेनप्रतिष्ठापिता ॥१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षत्रियचेष्टितं क्षत्रियाचारः ॥ १३ ॥

॥११२॥

हियस्मान्नःक्षत्रियाणांप्रजाः सर्वथापरिपाल्याइतिहिप्रसिद्धं ॥ १४ ॥ मामवलोकितुमयोध्यामागच्छ ॥ तवपुरं त्वपुरं गंतासि गच्छेत्यर्थः ॥१५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥
यथाज्ञया यथावत्कृतयाआज्ञया ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिश्रीरा०वा०उ० द्विसप्ततितमःसर्गः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथमृतबालकब्राह्मण

नावसीदंतिराजानोविप्रवासेषुराघव ॥ प्रजाहिपरिपाल्याहिक्षत्रधर्मेणराघव ॥ १४ ॥ कालेकालेतुमांवीरअयोध्यामवलोकितुं॥
आगच्छत्वंनरश्रेष्ठगंतासिचपुरंतव॥ १५॥ ममापित्वंसुदयितःप्राणैरपिनसंशयः॥ अवश्यंकरणीयंचराज्यस्यपरिपालनं॥१६॥
तस्मात्त्वंवत्सकाकुत्स्थसमरात्रंमयासह॥ ऊर्ध्वंगंतासिमधुरांसभृत्यबलवाहनः॥१७॥रामस्यैतद्वचःश्रुत्वाधर्मयुक्तंमनोनुगं ॥ शत्रु
घ्नोदीनयावाचाबाढमित्येवचाब्रवीत्॥ १८॥समरात्रंचकाकुत्स्थोराघवस्ययथाज्ञया॥ उष्यतत्रमहेष्वासोगमनायोपचक्रमे॥१९॥
आमंत्र्यतुमहात्मानंरामंसत्यपराक्रमं॥ भरतंलक्ष्मणंचैवमहारथमुपारुहत्॥ २०॥ दूरंपद्भ्यामनुगतोलक्ष्मणेनमहात्मना॥ भरतेनच
शत्रुघ्नोजगामाशुपुरींतदा॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीये उत्तरकांडे द्विसप्ततितमःसर्गः॥ ७२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
प्रस्थाप्यतुसशत्रुघ्नंभ्रातृभ्यांसहराघवः॥ प्रमुमोदसुखीराज्यंधर्मेणपरिपालयन्॥१॥ ततःकतिपयाहस्सुवृद्धोजानपदोद्विजः॥ मृतं
बालमुपादायराजद्वारमुपागमत्॥ २॥ किन्नुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतं ॥ रुदन्बहुविधावाचःस्नेहदुःखसमन्वितः॥ असकृत्पुत्र
पुत्रेतिवाक्यमेतदुवाचह॥ ३॥ किन्नुमेदुष्कृतंकर्मपुरादेहांतरेकृतं॥ यदहंपुत्रमेकंतुपश्यामिनिधनंगतं॥ ४॥

स्यराजद्वारिविलापः ॥ प्रस्थाप्येति ॥ भ्रातृभ्यां लक्ष्मणभरताभ्यां ॥१ ॥ कतिपयाहस्सु गतेष्वितिशेषः ॥ २ ॥ स्नेहेन पुत्रस्नेहेन तन्मरणदुःखेनचसमन्वितः ॥ ३ ॥ यद्य
स्मान्निधनंगतंत्वांपश्यामि अतोमेमयाकिंदुष्कृतंकृतं ॥ ४ ॥

किंच हेपुत्रकाप्राप्तयौवनं ममदुःखायअकालेकालमापन्नं पश्यामीत्यनुषंगः ॥ पंचवर्षसहस्रकं वर्षशब्दोत्रदिनपरः ॥ सहस्रसंवत्सरंसत्रमुपासीतेतिवत् ॥ तेनषोडशव
र्षमित्यर्थइत्येके ॥ तेनकिंचिन्न्यूनचतुर्दशवर्षमित्यर्थइत्यन्ये ॥५॥ तवशोकेनाहं तवजननीच निधनंगमिष्यामि ॥६॥ अस्यमरणेमत्कृतंकिंचिन्नकारणमित्याह ॥ नेति॥
सर्वेषां प्राणिनां तद्विषयमनृतहिंसारिक्तमपिपापं मनोवाक्कायैरनिष्टाचरणं स्वकृतंनस्मरामि अकृतत्वादेव ॥ सर्वेषांप्राणिनांप्राणंनकदाचनविद्यतेइतिपाठे सर्वेषांप्राणिनांप्रा

अप्राप्तयौवनंबालंपंचवर्षसहस्रकं ॥ अकालेकालमापन्नंममदुःखायपुत्रक॥ ५॥ अल्पैरहोभिर्निधनंगमिष्यामिनसंशयः॥ अहं
चजननीचैवतवशोकेनपुत्रक॥ ६॥ नस्मराम्यनृतंत्वुक्तंनचहिंसांस्मराम्यहं ॥ सर्वेषांप्राणिनांपापंनस्मरामिकदाचन॥ ७॥ केना
द्यदुष्कृतेनायंबालएवममात्मजः॥ अकृत्वापितृकार्याणिगतोवैवस्वतक्षयं॥८॥नेदृशंदृष्टपूर्वंमेश्रुतंवाघोरदर्शनं॥ मृत्युरप्राप्तकाला
नांरामस्यविषयेत्वयं॥ ९॥ रामस्यदुष्कृतंकिंचिन्महदस्तिनसंशयः॥ यथाहिविषयस्थानांबालानांमृत्युरागतः॥ १०॥ नह्यन्यवि
षयस्थानांबालानांमृत्युतोभयं॥ सराजञ्जीवयस्वैनंबालंमृत्युवशंगतं॥ ११॥ राजद्वारिमरिष्यामिपत्न्यासार्धमनाथवत्॥ ब्रह्महत्यां
ततोरामसमुपेत्यसुखीभव॥ १२॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्दीर्घमायुरवाप्स्यसि॥ उषिताःस्मसुखंराज्येतवास्मिन्सुमहाबल॥ १३॥
इदंतुपतितंतस्मात्तवरामवशेस्थितान्॥ कालस्यवशमापन्नाःस्वल्पंहिनहिनःसुखं॥ १४॥संप्रत्यनाथोविषयइक्ष्वाकूणांमहात्मनां॥
रामंनाथमिहासाद्यबालांतकरणंध्रुवं॥१५॥ णमुद्दिश्य मयाकृतहिंसांनस्मरामि ॥ अतोममकदाचन जन्मांतरेपि पापंनविद्यते जन्मांतरेतत्करणेसं
स्कारेणैतज्जन्मन्यपितत्प्रवृत्तिःस्यादितिभावः ॥ ७ ॥ पितृकार्याणि श्राद्धादीनि॥८॥रामस्यविषये देशे॥९॥ तस्माद्राजदोषादेवेदंबालमरणमित्याह ॥ रामस्येति ॥१०॥
सराजन्नित्याभिमुख्येनवादः॥११॥सुखीभवेतिव्यंग्योक्तिः॥१२॥उषिताःस्म एतावत्कालमितिशेषः॥१३॥इदं बालकमरणदुःखं हियतइदानींवयंकालस्यवशमापन्नाःहित
स्मात्तवराज्येनोस्माकं स्वल्पमपिसुखंनहि॥१४॥इदानीमिक्ष्वाकूणामयंविषयोदेशोरामंबालानामंतंकरोतितादृशंनाथमासाद्य प्राप्यानाथोजातोरक्षकसुराजरहितोजातः॥१५

कथमेवंवादस्तत्राह ॥ राजदोषैरिति ॥ असद्वृत्ते धर्मेणप्रजापालनहीने ॥१६॥अयुक्तानि अनुचितकृत्यानि ॥नचरक्षास्ति अनुचितकृत्यनिवारणंचयदानास्ति तदैवकाल
कृतं अकालमृत्युकृतंभयं नान्यथेत्यर्थः ॥१७॥ तस्मान्मत्पुत्रमरणं राजदोषहेतुकमेवेत्याह ॥ सुव्यक्तमिति ॥ पुरेजनपदेवानुचितकृत्यप्रवृत्तदंडाभावरूपोराजदोषोजातोभ
विष्यति तथातस्मादेवायंबालवधः ॥ तथाऽकालवधोह्ययमितिपाठांतरं ॥ १८ ॥ राजानमुपरुध्येत्यन्वयः ॥ १९ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीये०वा०उ०त्रिसप्ततितमः

राजदोषैर्विपद्यंतेप्रजाह्यविधिपालिताः॥ असद्वृत्तेहिनृपतावकालेम्रियतेजनः॥ १६॥ यद्वापुरेष्वयुक्तानिजनाजनपदेषुच॥ कुर्व
तेनचरक्षास्तिनदाकालकृतंभयं॥ १७॥ सुव्यक्तंराजदोषोहिभविष्यतिनसंशयः॥ पुरेजनपदेचापितथाबालवधोत्ययं॥ १८॥ एवं
बहुविधैर्वाक्यैरुपरुध्यमुहुर्मुहुः॥ राजानंदुःखसंतप्तःसुतंतमुपगूहति ॥ १९॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०त्रिसप्ततितमःसर्गः॥७३॥
तथातुकरुणंतस्यद्विजस्यपरिदेवनं॥ शुश्रावराघवःसर्वंदुःखशोकसमन्वितं॥ १॥ सदुःखेनचसंतप्तोमंत्रिणस्तानुपाह्वयत्॥ वसिष्ठं
वामदेवंचभ्रातॄंश्चसहनैगमान्॥ २॥ ततोद्विजावसिष्ठेनसार्धमष्टौप्रवेशिताः॥ राजानंदेवसंकाशंवर्धस्वेतिततोऽब्रुवन्॥ ३॥ मार्कंडे
योथमौद्गल्योवामदेवश्चकाश्यपः॥ कात्यायनोथजाबालिर्गौतमोनारदस्तथा॥ ४॥ एतेद्विजर्षभाःसर्वेआसनेषूपवेशिताः॥ महर्षी
न्समनुप्राप्तानभिवाद्यकृतांजलिः॥ ५॥ मंत्रिणोनैगमाश्चैवयथार्हमनकूलिताः॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांदीप्ततेजसां॥ राघवःस
र्वमाचष्टेद्विजोयमुपरोधति॥६॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराज्ञोदीनस्यनारदः॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यमृषीणांसन्निधौस्वयं॥ ७॥

सर्गः ॥७३॥ ॥१॥ ॥१॥ अथमहर्षीनाहूयतान्प्रतिबालमरणनिमित्तप्रश्ने तेभ्यस्तन्निमित्तज्ञानलाभः ॥ तथात्विति ॥ सर्वंपरिदेवनं दुःखमात्मनोवा
र्धकादिनिमित्तं शोकःपुत्रवियोगजस्ताभ्यांसमन्वितं शुश्राव ॥१॥ नैगमाः पौरास्तत्सहितान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनुकूलिताः कृतशिष्टाचाराः॥ अयंद्विजउपरोधति
उपरुणद्धि राजद्वारमितिशेषः ॥ सर्वंराजदोषमूलमेव बालमरणंवदतीत्यादिकंचसर्वमाचष्टे ॥ ६ ॥ ७ ॥

हेराजन्नयंबालस्यसंक्षयोयथायेनप्रकारेण अकालेसंप्राप्तस्तच्छृणु ततस्तस्यप्रतिक्रियायाःकर्तव्यतामनुष्ठेयांशंश्रुत्वा तत्कुरुष्व ॥ ८ ॥ तदेववक्तुंपीठिकामाह ॥ पुरेति ॥ तपस्विनः अनशनप्रभृत्यनेककायक्लेशलक्षणतपोयुक्ताब्राह्मणाएवकृतेयुगेऽभवन् ॥ ९ ॥ अब्राह्मणस्तद्व्यतिरिक्तः ॥ कथमपितपस्वीन कृतेइतिशेषः ॥ किंतुनित्यनैमित्तिक कर्ममात्रपरएव तस्मिन्युगेप्रज्वलितेतपसादीप्ते ब्रह्मभूतेब्राह्मणवर्णप्रधानेऽनादृते अज्ञानावरणरहितजने युगे कृतयुगे ॥ १० ॥ सर्वेएवतदाऽमृत्यवोजज्ञिरे ॥ मरणदुःखहेत्वधर्मलेशस्याप्यभावात् ॥ अनादृतज्ञानत्वाच्चदीर्घदर्शिनः ॥ अतीतानागतादिसकलज्ञानवंतः ॥ ततः कृतयुगसमाप्त्यनंतरं ॥ वपुष्मतां शिथिलब्रह्मात्मबुद्धितयाकिंचिद्देहात्मबुद्धिमतांमानवानां त्रेतायुगंनामभवति ॥ ११ ॥ यत्रत्रेतायुगे पूर्वेण पूर्वयुगेपूर्ववर्णब्राह्मणानुष्ठितेनतपसान्विताःक्षत्रियाजायंते तादृशं त्रेतायुगंनामाभूदितिसंबंधः ॥

शृणुराजन्यथाऽकालेप्राप्तोबालस्यसंक्षयः॥ श्रुत्वाकर्तव्यतांराजन्कुरुष्वरघुनंदन॥ ८॥ पुराकृतयुगेराजन्ब्राह्मणावैतपस्विनः॥ ९॥ अब्राह्मणस्तदाराजन्नतपस्वीकथंचन॥ तस्मिन्युगेप्रज्वलितेब्रह्मभूतेत्वनादृते॥ १०॥ अमृत्यवस्तदासर्वेजज्ञिरेदीर्घदर्शिनः॥ ततस्त्रेतायुगंनाममानवानांवपुष्मतां॥ ११॥ क्षत्रियायत्रजायंतेपूर्वेणतपसान्विताः॥ वीर्येणतपसाचैवतेधिकाःपूर्वजन्मनि॥ मानवायेमहात्मानस्तत्रत्रेतायुगेयुगे॥ १२॥ ब्रह्मक्षत्रंचतत्सर्वंयत्पूर्वमवरंचयत्॥ युगयोरुभयोरासीत्समवीर्यसमन्वितं॥ १३॥

कृतयुगे ब्राह्मणमात्रनिष्ठंतपस्त्रेतायांक्षत्रियसाधारणमभूदितिभावः ॥ त्रयीविहितत्रेताग्निसाध्यकर्मसुप्रवृत्त्या युगस्यत्रेतासंज्ञेतिपुराणविदः ॥ किंचतत्रत्रेतायुगे त्रेतायुगाख्ये युगे महात्मानस्तपोयुक्तायेमानवाः ब्राह्मणाःक्षत्रियावासंति तदपेक्षयापूर्वस्मिन्जन्मनि पूर्वजातेकृतयुगे तपोभाजोयेमानवास्तेवीर्येण प्रभावेन तपसा तपोतिशयेनाधिकाउत्कृष्टाः ॥ १२ ॥ अथत्रेताकालिकक्षत्रियाणां कृतकालिकब्राह्मणेभ्योन्यूनता त्रेताकालिकब्राह्मणैस्तुसमतेत्याह ॥ ब्रह्मक्षत्रमिति ॥ उभयोर्युगयोर्मध्ये कृतयुगेब्रह्मपूर्वं तपोवीर्याभ्यामुत्कृष्टं क्षत्रंचावरंच ताभ्यांतपोवीर्याभ्यां न्यूनमासीत्तत्सर्वं ब्रह्मक्षत्ररूपमुभयं त्रेतायांसमवीर्यसमन्वितमासीत् ॥ कृतेक्षत्रियाणांतपस्यनधिकारात्तद्युगीयेभ्योब्राह्मणेभ्यस्तेषांन्यूनता त्रेतायांतूभयोरपितपोधिकारादुभावपि तपोवीर्याभ्यांसमाविति भावः ॥ अर्थात्कृतयुगब्राह्मणेभ्यस्त्रेतायुगब्राह्मणानामपिन्यूनत्वमुक्तं ॥ १३ ॥

अतस्त्रेतायुगेब्राह्मणक्षत्रिययोस्तपोविशेषेण तयोर्मध्येब्राह्मणस्य ततःक्षत्रादधिकंविशेषमपश्यंतोमन्वादयः सर्वेतात्कालिकाः धर्मप्रवर्तनाधिकृताः ॥ चातुर्वर्ण्यस्य स्वार्थे ष्यञ् ॥ ब्राह्मणादिचतुर्वर्णानां संमतमनादितःसर्वलोकसंमतं स्थापनंवर्णानामाचारभेदकस्थापनं शास्त्रं तत्र त्रेतायुगे चक्रिरे ॥ कृतेतुविनैवस्थापनं स्वयमेवसर्वेवर्णाः स्व स्वधर्मरताइतिभावः ॥ १४ ॥ तस्मिन् त्रेतायुगे धर्मभूतेवर्णाश्रमप्रयुक्तयागादिधर्मबहुलेऽनादृते धर्माचरणप्रतिबंधकपापरहिते प्रज्वलिते तेनैवधर्मेणप्रदीप्तेसति अधर्मोहि सानृतासंतोषविग्रहरूपचतुष्पात् ॥ पृथिवीतलेपादंचतुर्थांशं पातयत्अपातयत् प्रवर्तमासेत्यर्थः ॥ एवंचत्रेतापुरुषाः कृतयुगपुरुषाइव निर्मलज्ञानराहित्यात् ब्रह्मज्ञानाधिकारशून्याअग्निहोत्रादिधर्मएवप्रवृत्ताः ॥ ज्ञानाभावादेवचाधर्मोपि पादेनप्रवृत्तइतिभावः ॥ १५ ॥ अतएवतेकृतयुगपुरुषेभ्यःक्षीणाइत्याह ॥ अधर्मेणेति ॥ यतस्तेनसंयुक्तो लोकोवर्णाश्रमाधिकृतोभवति ॥ ततस्तस्यतेजोमंदंभविष्यति ॥ १६ ॥ एवंच तेषांकृष्यादिकमेवजीवनोपायइत्याहामिषमिति ॥ पूर्वेषां कृतयुगस्थानां भृशमत्यर्थं मलं म

अपश्यंतस्तुतेसर्वेविशेषमधिकंततः॥ स्थापनंचक्रिरेतत्रचातुर्वर्ण्यस्यसंमतं॥ १४ ॥ तस्मिन्युगेप्रज्वलितेधर्मभूतेत्वनादृते॥ अधर्मःपादमेकंतुपातयत्पृथिवीतले॥ १५ ॥ अधर्मेणहिसंयुक्तस्तेजोमंदंभविष्यति॥ १६ ॥ आमिषंयच्चपूर्वेषांराजसंचमलंभृशं॥ अनृतंनामतद्भूतंक्षिप्तेनपृथिवीतले॥ १७॥ अनृतंपातयित्वातुपादमेकमधर्मतः॥ ततःप्रादुष्कृतंपूर्वमायुषःपरिनिष्ठितं॥ १८॥

लवत्यज्यं ॥ यद्राजसं रजोगुणमूलमामिषं जीवनोपायरूपं कृष्याद्यासीत् तदनृतंनाम सेवाश्ववृत्तिरनृतंकृषिरितिकोशात् ॥ तद्रूपेणपादेन पृथिवीतलेभूतं प्राप्तमधर्मेणेतिशेषः ॥ कृतेत्वकृष्टपच्याहाराइतिभावइतितीर्थः ॥ कृतकस्तु अपिचपूर्वेषां स्वस्ववंश्यानां यच्चामिषं पुरदेशगृहक्षेत्रादि तदुद्दिश्य राजसं रजोगुणमूलंद्वेषलक्षणंभवति त्रेतायामितिशेषः ॥ कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवइत्युक्तेः ॥ कोनामाधर्मस्यपादस्तत्राहानृतमिति ॥ येन पृथिवीक्षिप्तेनपादेन तत्पागुक्तं द्वेषरूपंमलंभूतं तदनृतंनाम ॥ देहात्मताधीरूपमिथ्याज्ञानात्मकः सर्वानर्थमूलोहंकारमयःप्रथमःपाददित्यर्थइत्याह ॥ १७ ॥ तत्पादपातेकिंभवतीत्याह ॥ अनृतमिति ॥ उक्तरूपमेकमनृतपादंपातयित्वा निक्षिप्याधर्मतोऽधर्मेण पूर्वयुगेऽपरिमितस्यायुषः परिनिष्ठितं परिमाणं प्रादुष्कृतं ॥ तेनकृतयुगपुरुषापेक्षया त्रेतापुरुषाणां प्रभावादिन्यूनता आयुर्न्यूनताचोक्ता ॥ १८ ॥

अथायुःक्षयकारकाधर्मपादपरिहारहेतुव्यापारोपदेशः ॥ पातितेत्विति ॥ अधर्मेण तस्मिन्नृते उक्तलक्षणानृतपादे महीतलेपातितेसति तत्प्रयुक्तायुःक्षयपरिहाराय शुभा न्येव यज्ञदानतपोरूपपुण्यकर्माण्येवाचरत् लोकोधर्माधिकारी तद्बलात्सत्यधर्मपरायणोभवति ॥ अनेनत्रेतायांयज्ञाद्यनुष्ठानेन शुद्धचित्तस्यझटितिदेहात्माभिमाननिवृ त्तिरित्युक्तं ॥१९॥ उक्तमेवस्पष्टीकरोति ॥ त्रेतेति ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्च येतएवयज्ञादिशुद्धचित्तास्तपोतप्यंत ॥ अपरेसर्वेविट्शूद्रसंकरविशेषाः ॥ ब्राह्मणक्षत्रियशुश्रूषां चक्रुरितिशेषः ॥ २०॥ अथतेषांमध्ये वैश्यशूद्रं समाहारद्वंद्वः शुश्रूषारूपः परमःस्वधर्मः उत्कृष्टःस्वधर्मोभूत्वाऽगमत्प्राप्तोभूत्तदेवाह ॥ पूजांचेति ॥ सर्ववर्णानां त्रैवर्णिकानां

पातितेत्वनृतेतस्मिन्नधर्मेणमहीतले ॥ शुभान्येवाचरल्लोकःसत्यधर्मपरायणः ॥ १९ ॥ त्रेतायुगेचवर्तंतेब्राह्मणाःक्षत्रियाश्चये ॥ तपो ऽतप्यंततेसर्वेशुश्रूषामपरेजनाः ॥ २० ॥ स्वधर्मःपरमस्तेषांवैश्यशूद्रंतदागमत् ॥ पूजांचसर्ववर्णानांशूद्राश्चक्रुर्विशेषतः ॥ २१ ॥ ए तस्मिन्नंतरेतेषामधर्मेचानृतेचह ॥ ततःपूर्वेपुनर्ह्रासमगमन्नृपसत्तम ॥ २२ ॥ ततःपादमधर्मस्यद्वितीयमवतारयत् ॥ ततोद्वापरसं ख्यासायुगस्यसमजायत ॥ २३ ॥ तस्मिन्द्वापरसंख्येतुवर्तमानेयुगक्षये ॥ अधर्मश्चानृतंचैववव्रधेपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ अस्मिन्द्वा परसंख्यातेतपोवैश्यान्समाविशत् ॥ त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्क्रमाद्वैतपआविशत् ॥ २५ ॥

एवंचवैश्यस्यकृष्यादिकरणेन द्विवर्ण सेवाधर्मइत्यर्थादुक्तमितिबोध्यं ॥ २१ ॥ अथद्वापरप्रवृत्तिंदर्शयितुमाह ॥ एतस्मिन्नंतरे त्रेतायुगावसानकाले ॥ तेषांवैश्यशूद्राणामनृतरूपेऽधर्मपादे सम्यक्प्राप्तेसतीतिशेषः ततःपूर्वे ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चासमगमन्प्राप्ताः ॥ त्रासमुपागमन्निति पाठे सेवकदोषस्यस्वामिप्राप्यत्वात् राष्ट्रदोषाद्भीताबभूवुः ॥ २२ ॥ ततस्तदनंतरमधर्मस्यद्वितीयंपादं मम तारूपमधर्मोऽवतारयत् ॥ ततोद्वितीयपादावतारणादेव तृतीययुगस्यद्वापरसंख्या द्वापरइतिनाम ॥ पृषोदरादित्वात्साधुः॥२३॥तत्कालिकलोकस्थितिमाह ॥ तस्मिन्निति ॥ द्वापरसंख्ये द्वापराख्ये युगस्याधर्मपादद्वयस्यक्षये आश्रयभूतेयुगे वर्तमानेतद्रूपाश्रयंप्राप्याधर्मः विहितातिक्रमरूपः अनृतंचवव्रधेऽहंभावममतयोराधिक्यात्॥तीर्थस्तुअधर्म वृद्धिरत्यल्पायुष्त्वं ॥ अनृतवृद्धिःप्रयासबाहुल्येनकृषिसाफल्यमित्याह॥२४॥तद्वृद्धिफलमाह॥वैश्यान्तपःसमाविशत् एवंत्रिभ्योयुगेभ्यः सप्तम्यर्थेचतुर्थी त्रिषु युगेषु॥२५॥

तथात्रिषुयुगेषु त्रीन्वर्णानवलंब्य धर्मस्तपोरूपःपरिनिष्ठितः प्रतिष्ठितोभूत् ॥ धर्मं तपोलक्षणं शूद्रोयुगतोयुगत्रयेपिनलभते ॥ २६ ॥ किंतुहीनवर्णःशूद्रः कदाचित्सुमहत्त पस्तप्यते॥ कदातत्राहभविष्यदिति ॥भविष्यत्कालवर्तिन्यांशूद्रयोन्यांशूद्रजातौ कलौयुगेतपश्चर्याभविष्यति नत्वेतत्कालिकेइतिभावः॥२७॥यदेवमतोद्वापरेपि शूद्रजन्मन स्तपोधारणंपरमोऽधर्मः ॥ किमुताद्यत्रेतायां सशूद्रः वैनिश्चयेन तवविषयपर्यंतेदेशे समीपे महातपाभूत्वा दुर्बुद्धिरद्यतपति तेनैवहेतुनायंबालवधोजातः ॥ २८ ॥ उक्तमे वदार्ढ्यायपुनराह ॥ योहीति ॥ योहिदुर्मतिः पार्थिवस्यविषये देशेपुरेवाऽधर्मं विहितधर्मलोपमकार्यं निषिद्धकृत्यंवाकरोति ॥ तदेवपुरंराज्येवाऽश्रीमूलमलक्ष्मीमूलंभ

त्रिभ्योयुगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्धर्मश्चपरिनिष्ठितः ॥ नशूद्रोलभतेधर्मंयुगतस्तुनरर्षभ ॥ २६ ॥ हीनवर्णोनृपश्रेष्ठतप्यतेसुमहत्तपः ॥ भविष्य च्छूद्रयोन्यांहितपश्चर्याकलौयुगे ॥ २७ ॥ अधर्मःपरमोराजन्द्वापरेशूद्रजन्मनः ॥ सवैविषयपर्यंतेतवराजन्महातपाः ॥ २८ ॥ अद्य तप्यतिदुर्बुद्धिस्तेनबालवधोत्ययं ॥ योह्यधर्ममकार्यंवाविषयेपार्थिवस्यतु ॥ २९ ॥ करोतिचाश्रीमूलंतत्पुरेवादुर्मतिर्नरः ॥ क्षिप्रंचन रकंयातिसचराजानसंशयः ॥ ३० ॥ अधीतस्यचतप्तस्यकर्मणःसुकृतस्यच ॥ षष्ठंभजतिभागंतुप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ३१ ॥ षड्भा गस्यचभोक्तासौरक्षतेनप्रजाःकथं ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलमार्गस्वविषयंस्वकं ॥ ३२ ॥ दुष्कृतंयत्रपश्येथास्तत्रयत्नंसमाचर ॥ एवंचेद्धर्म वृद्धिश्चनृणांचायुर्विवर्धनं ॥ भविष्यतिनरश्रेष्ठबालस्यास्यचजीवितं ॥ ३३ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेउत्तरकांडेचतुःसप्त तितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वति ॥ तदनिवारयन्सराजाक्षिप्रंनरकंयाति इहामुत्रचपरमकश्मलंप्राप्नोति नात्रसंश यः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नन्वन्यदीयाधर्मेण कथंराज्ञःकश्मलप्राप्तिरतआह ॥ षड्भागस्येति ॥ रक्षार्थं धनधान्यपुण्यादिषड्भागवेतनभोक्ताकथंनरक्षेत् ॥ न्यायेनर क्षायांधर्मादिषड्भागप्राप्तिवत् अरक्षणे अधर्मभागप्राप्तिरपीतिभावः ॥ अतःसत्वमिति ॥ ३२ ॥ यत्नं निवारणयत्नं ॥ ३३ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेरामायणतिलकेवाल्मी कीयेउत्तरकांडे चतुःसप्ततितमःसर्गः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथशूद्रतपस्विनोन्विष्यदर्शनं ॥ नारदस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यथानक्षीयते तथाविधीयतामित्युक्तमेवविवृणोति ॥ यथेति ॥ क्लिष्टकर्मणः शुभाचारस्य बालस्य शरीरः अर्धचादिः ॥ गुप्तःसन्यथानक्षीयते तथाविधीयतामितिपूर्वेणान्वयः ॥ विपत्तिः स्वरूपनाशः शरीरस्येतिशेषः ॥ परिभेदः संधिबंधकेशादिविश्लेषजोरूपभेदश्च ॥

नारदस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गच्छसौम्यद्विजश्रेष्ठंसमाश्वासयसुव्रत ॥ बालस्यचशरीरंतत्तैलद्रोण्यांनिधापय ॥ २ ॥ गंधैश्चपरमोदारैस्तैलैश्चसुसुगंधिभिः ॥ यथानक्षीयतेबालस्तथासौम्यविधीयतां ॥ ३ ॥ यथाशरीरोबालस्यगुप्तःसन्क्लिष्टकर्मणः ॥ विपत्तिःपरिभेदोवानभवेच्चतथाकुरु ॥ ४ ॥ एवंसंदिश्यकाकुत्स्थोलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ मनसापुष्पकंदध्यावागच्छेतिमहायशाः ॥ ५ ॥ इंगितंसतुविज्ञायपुष्पंकोहेमभूषितः ॥ आजगाममुहूर्तेनसमीपेराघवस्यवै ॥ ६ ॥ सोब्रवीत्प्रणतोभूत्वाअयमस्मिनराधिप ॥ वश्यस्तवमहाबाहोर्किंकरःसमुपस्थितः ॥ ७ ॥ भाषितंरुचिरंश्रुत्वापुष्पकस्यनराधिपः ॥ अभिवाद्यमहर्षींस्विमानंसोध्यरोहत ॥ ८ ॥ धनुर्गृहीत्वातूणीचखड्गंचरुचिरप्रभं ॥ निक्षिप्यनगरेचैतौसौमित्रिभरतावुभौ ॥ ९ ॥ प्रायात्प्रतीचींहरितंविचिन्वंश्चततस्ततः ॥ उत्तरामगमच्छ्रीमान्दिशंहिमवतावृतां ॥ १० ॥ अपश्यमानस्तत्रापिस्वल्पमप्यथदुष्कृतं ॥ पूर्वामपिदिशंसर्वामथोपश्यन्नराधिपः ॥ ११ ॥ प्रविश्यदृसमाचारामादर्शतलनिर्मलां ॥ पुष्पकस्थोमहाबाहुस्तदापश्यन्नराधिपः ॥ १२ ॥ दक्षिणांदिशमाक्रामत्ततोराजर्षिनंदनः ॥ शैवलस्योत्तरेपार्श्वेददर्शसुमहत्सरः ॥ १३ ॥ तस्मिन्सरसितप्यंतंतापसंसुमहत्तपः ॥ ददर्शराघवःश्रीमान्लंबमानमधोमुखं ॥ १४ ॥ राघवस्तमुपागम्यतप्यंतंतपउत्तमं ॥ उवाचचनृपोवाक्यंधन्यस्त्वमसिसुव्रत ॥ १५ ॥

तदुभयंयथानभवति तथाकुरु ॥ ४ ॥ ५ ॥ पुष्पकस्तदधिष्ठातृचेतनः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ हरितंदिशंविचिन्वन् शूद्रतपस्विनमितिशेषः ॥ १० ॥ अपश्यमानः अपश्यन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ शैवलस्य शैवलाख्यस्य विंध्यसमीपदक्षिणभागवर्तिगिरेः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥१६॥ कोर्थइति ॥ तुभ्यंतव वराश्रयः प्रीतदेवतावरलभ्योमनीषितोभीष्टोर्थः कःस्वर्गलाभः परोन्योवा यदर्थंतपसि ॥ १७ ॥ सत्यवाग्भव सत्यंवद ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिश्रीरा०वा०उ०पंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथशूद्रशिरच्छेदेनबालोज्जीवनं ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ मिथ्यावचनाभावेहेतुर्दे

कस्यांयोन्यांतपोदृद्धवर्तसेदृढविक्रम ॥ कौतूहलात्त्वांपृच्छामिरामोदाशरथिर्ह्यहं ॥ १६ ॥ कोर्थोमनीषितस्तुभ्यंस्वर्गलाभोपरोथवा ॥ वराश्रयोयदर्थंत्वंतपस्यन्यैःसुदुश्चरं ॥ १७ ॥ यमाश्रित्यतपस्तप्तंश्रोतुमिच्छामितापस ॥ ब्राह्मणोवासिभद्रंतेक्षत्रियोवासिदुर्जयः ॥ वैश्यस्तृतीयोवर्णोवाशूद्रोवासत्यवाग्भव ॥ १८ ॥ इत्येवमुक्तःसनराधिपेनअवाक्शिरादाशरथायतस्मै ॥ उवाचजातिंनृपपुंगवाय यत्कारणंचैवतपःप्रयत्नः ॥ १९ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०पंचसप्ततितमःसर्गः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अवाक्शिरास्तथाभूतोवाक्यमेतदुवाचह ॥ १ ॥ शूद्रयोन्यांप्रजातोस्मितपउग्रंसमास्थितः ॥ देवत्वं प्रार्थयेरामसशरीरोमहायशः ॥ २ ॥ नमिथ्याहंवदेरामदेवलोकजिगीषया ॥ शूद्रंमांविद्धिकाकुत्स्थशंबूकोनामनामतः ॥ ३ ॥ भाषतस्तस्यशूद्रस्यखड्गंसुरुचिरप्रभं ॥ निष्कृष्यकोशाद्विमलंशिरश्चिच्छेदराघवः ॥ ४ ॥ तस्मिंश्छूद्रेहतेदेवाःसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः ॥ साधुसाध्वितिकाकुत्स्थंतेशशंसुर्मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्दिव्यानांसुसुगंधिनां ॥ पुष्पाणांवायुमुक्तानांसर्वतःप्रपपातह ॥ ६ ॥ सुप्रीतश्चाब्रुवन्रामंदेवाःसत्यपराक्रमं ॥ सुरकार्यमिदंदेवसुकृतंतेमहामते ॥ ७ ॥ गृहाणचवरंसौम्ययंत्वमिच्छस्यरिंदम ॥ स्वर्गभाक्नहिशूद्रोयंत्वत्कृतेरघुनंदन ॥ ८ ॥

वलोकजिगीषया ॥ ३ ॥ तस्यशिरः इत्यन्वयः ॥ ४ ॥ अग्निपुरोगमोवायुर्ब्रह्मा तत्सहिताः ॥ ५ ॥ पुष्पवृष्टेःप्रपंचनं दिव्यानामिति ॥ प्रपपात वृष्टिरितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंनामसुरकार्यंतत्राहुः ॥ स्वर्गभागिति ॥ हियतः शूद्रस्तपसास्वर्गानर्हः सोसौत्वत्कृते त्वत्कृततपोनिवर्तने नस्वर्गभाक्नजातः अतोदेवकार्यंकृतमितिभावः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ एतंवरंमेदिशंतु ॥ एतद्वरदानमेवममेप्सितमित्यन्वयान्नममेतिपुनरुक्तं ॥ १० ॥ वैवस्वतक्षयं यमसदनं ॥ ११ ॥ तेतवसुतंजीवयिष्यामीत्ययमर्थोमेमया द्विजस्य संश्रुतः प्रतिज्ञातोऽतस्तंजीवयथ मामनृतंकर्तुनार्हथ ॥ १२ ॥ प्रीतिसमन्वितं युक्तं ॥ १३ ॥ अस्मिन्नहनि शूद्रशिरच्छेददिवसे विनापिवरंजीवितंप्राप्तवानित्यर्थः ॥ १४ ॥

देवानांभाषितंश्रुत्वारामःसत्यपराक्रमः ॥ उवाचप्रांजलिर्वाक्यंसहस्राक्षंपुरंदरं ॥ ९ ॥ यदिदेवाःप्रसन्नामेद्विजपुत्रःसजीवतु ॥ दिशंतुवरमेतंमेईप्सितंपरमंमम ॥ १० ॥ ममापचाराद्बालोसौब्राह्मणस्यैकपुत्रकः ॥ अप्राप्तकालःकालेननीतोवैवस्वतक्षयं ॥ ११ ॥ तंजीवयथभद्रंवोनानृतंकर्तुमर्हथ ॥ द्विजस्यसंश्रुतोर्थोमेजीवयिष्यामितेसुतं ॥ १२ ॥ राघवस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाविबुधसत्तमाः ॥ प्रत्यूचू राघवंप्रीतादेवाःप्रीतिसमन्वितं ॥ १३ ॥ निर्वृत्तोभवकाकुत्स्थसोस्मिन्नहनिबालकः ॥ जीवितंप्राप्तवान्भूयःसमेतश्चापिबंधुभिः ॥ ॥ १४ ॥ यस्मिन्मुहूर्तेकाकुत्स्थशूद्रोयंविनिपातितः ॥ तस्मिन्मुहूर्तेबालोसौजीवेनसमयुज्यत ॥ १५ ॥ स्वस्तिप्राप्नुहिभद्रंतेसाधुयाम नरर्षभ ॥ अगस्त्यस्याश्रमपदंद्रष्टुमिच्छामराघव ॥ १६ ॥ तस्यदीक्षासमाप्तिर्हिब्रह्मर्षेःसुमहात्मनः ॥ द्वादशंहिगतंवर्षंजलशय्यांस मासतः ॥ १७ ॥ काकुत्स्थतद्गमिष्यामोमुनिंसमभिनंदितुं ॥ त्वंचापिगच्छभद्रंतेद्रष्टुंतमृषिसत्तमं ॥ १८ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायदेवानां रघुनंदनः ॥ आरुरोहविमानंतंपुष्पकंहेमभूषितं ॥ १९ ॥ ततोदेवाःप्रयातास्तेविमानैर्बहुविस्तरैः ॥ रामोप्यनुजगामाशुकुंभयोने स्तपोवनं ॥ २० ॥ दृष्ट्वातुदेवान्संप्राप्तानगस्त्यस्तपसांनिधिः ॥ अर्चयामासधर्मात्मासर्वांस्तानविशेषतः ॥ २१ ॥ प्रतिगृह्यततःपूजां संपूज्यचमहामुनिं ॥ जग्मुस्तेत्रिदशाहृष्टानाकपृष्ठंसहानुगाः ॥ २२ ॥ गतेषुतेषुकाकुत्स्थःपुष्पकादवरुह्यच ॥ ततोऽभिवादयामास अगस्त्यमृषिसत्तमं ॥ २३ ॥

उक्तएवार्थोहःशब्दविवक्षितार्थप्रदर्शनेनप्रकाशयंति ॥ यस्मिन्मुहूर्तइति ॥ १५ ॥ यामेतिलोट् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तथेतिप्रतिज्ञाय देवानां देवान्प्रतितथास्त्वित्युक्त्वाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ अविशेषतः अपक्षपाततइत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ उत्तमैर्बहुभिर्गुणैस्त्वंबहुमतोबहुमान्यः अतिथित्वाच्चपूज्यः ॥ विशेषतश्चत्वंमेपूज्यइत्याह ममहृदिस्थितइति अंतर्यामित्वरूपत्वादितिभावः ॥ अतएव सदास्मरणविषयतयापिहृदिस्थितः अतोध्येयत्वाच्चत्वंपूज्यः ॥ यद्वाहृदिस्थितः तेनस्वस्वरूपत्वमप्युक्तं ॥ २६ ॥ ब्राह्मणस्यसुतः शूद्रहननधर्मेणत्वया जीवापितः जीवनंप्रा पितः पुगार्षः ॥ २७ ॥ नारायणः नारस्य जीवसमूहस्यस्थानं ॥ तदेवाह त्वयिसर्वमिति ॥ २८ ॥ सनातनःपुरुषोब्रह्म ॥ २९ ॥ दिव्येन वपुषासन्निवेशेनदिव्यं अतएव स्वतेजसादीप्यमानं॥ आभरणं वलयरूपं ॥ ३० ॥ ननुक्षत्रियस्यब्राह्मणाद्द्रव्यग्रहणमनुचितंतत्राह ॥ मत्प्रियंकुर्वति मत्प्रियार्थमनुचितमपिकार्यमित्याशयः ॥ किंचराजत्वा

सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा ॥ आतिथ्यंपरमंप्राप्यनिषसादनराधिपः ॥ २४ ॥ तमुवाचमहातेजाःकुंभयोनिर्महातपाः ॥ स्वागतंतेनरश्रेष्ठदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव ॥ २५ ॥ त्वंमेबहुमतोरामगुणैर्बहुभिरुत्तमैः ॥ अतिथिःपूजनीयश्चममराजन्हृदिस्थितः ॥ ॥ २६ ॥ सुराहिकथयंतित्वामागतंशूद्रघातिनं ॥ ब्राह्मणस्यतुधर्मेणत्वयाजीवापितःसुतः ॥ २७ ॥ उष्यतांचेहरजनीसकाशेममराघ व ॥ त्वंहिनारायणःश्रीमांस्त्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ २८ ॥ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांपुरुषस्त्वंसनातनः ॥ प्रभातेपुष्पकेणत्वंगंतास्वपुरमेवहि ॥ ॥ २९ ॥ इदंचाभरणंसौम्यनिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ दिव्यंदिव्येनवपुषादीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ३० ॥ प्रतिगृह्णीष्वकाकुत्स्थमत्प्रियंकुरु राघव ॥ दत्तस्यहिपुनर्दानेसुमहत्फलमुच्यते ॥ ३१ ॥ भरणेहिभवान्शक्तःफलानांमहतामपि ॥ त्वंहिशक्तस्तारयितुंसेंद्रानपिदिवौक सः ॥ ३२ ॥

द्विजहस्ततया त्वद्दर्शनस्यममानुचिततया एतद्ग्रहणेममप्रियंभवति तवचदोषोनास्ति ॥ भक्तदत्तांगीकारेइव हविषांगीकारइवच दोषाभावाच्चेत्याशयः ॥ ननुतर्किप्रियंतत्राह ॥ दत्तस्येति ॥ येनकेनापिदत्तस्यानुपभुज्य पुनःस्वेष्टदेवादिभ्योदाने महत्फलमुच्यते ॥ लब्धावष्टगुणंपुण्यमितिस्मरणात् ॥ एवंचमहाफलहेतुत्वा त्तुभ्यंतद्दानंममप्रियमितिभावः ॥ ३१ ॥ नन्वन्यस्माएवतर्हिदेयंतत्राह ॥ भरणेहीति ॥ आभरणस्यधारणे भवानेवशक्तोयोग्यः ॥ किंचमहतामपिफ लानां ब्रह्मलोकादीनां दानेचत्वंशक्तइतिशेषः ॥ ननुमत्तोपि महद्भइंद्रादिभ्योदीयतांतत्राह ॥ त्वंहीति ॥ तेत्वत्तोनमहांनइतिभावः ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ किंविषयकमुवाचेत्यत्राहागममिति प्राप्तिमार्गमित्यर्थः ॥ इदं दिव्यमत्यद्भुतमत्याश्चर्यमित्यर्थः ॥ अद्भुतंयथाभवतितथा वपुषासन्निवेशविशेषेणयुक्तं ॥ ३४॥

तस्मात्प्रदास्येविधिवत्तत्प्रतीच्छनराधिप॥ अथोवाचमहात्मानमिक्ष्वाकूणांमहारथः॥ ३३॥ रामोमतिमतांश्रेष्ठःक्षत्रधर्ममनुस्मरन्॥ प्रतिग्रहोयंभगवन्ब्राह्मणस्याविगर्हितः॥ क्षत्रियेनकथंविप्रप्रतिग्राह्यंभवेत्ततः ॥ प्रतिग्रहोहिविप्रेंद्रक्षत्रियाणांसुगर्हितः॥ ब्राह्मणेनविशेषेणदत्तंतद्वक्तुमर्हसि॥ एवमुक्तस्तुरामेणप्रत्युवाचमहानृषिः॥ आसन्कृतयुगेरामब्रह्मभूतेपुरायुगे॥ अपार्थिवाःप्रजाःसर्वाःसुराणांतुशतक्रतुः॥ ताःप्रजादेवदेवेशंराजार्थेसमुपाद्रवन्॥ सुराणांस्थापितोराजात्वयादेवशतक्रतुः॥ प्रयच्छास्मासुलोकेशपार्थिवंनरपुंगवं॥ यस्मैपूजांप्रयुंजानाधूतपापाश्चरेमहि॥नवसामोविनाराज्ञाएषनोनिश्चयःपरः॥ ततोब्रह्मासुरश्रेष्ठोलोकपालान्सवासवान्॥ समाहूयाब्रवीत्सर्वांस्तेजोभागान्प्रयच्छत ॥ ततोदद्युर्लोकपालाःसर्वेभागान्स्वतेजसः॥ अक्षुपच्चततोब्रह्मायतोजातःक्षुपोनृपः॥ तंब्रह्मालोकपालानांसमांशैःसमयोजयत्॥ ततोददौनृपंतासांप्रजानामीश्वरंक्षुपं॥ तत्रैंद्रेणचभागेनमहीमाज्ञापयन्नृपः॥ वारुणेनतुभागेनवपुःपुष्यतिपार्थिवः॥ कौबेरेणतुभागेनवित्तपाभांददौतदा ॥ यस्तुयाम्योऽभवद्भागस्तेनशास्तिस्मसप्रजाः॥ तत्रैंद्रेणनरश्रेष्ठभागेनरघुनंदन॥ प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेतारणार्थंममप्रभो॥तद्रामःप्रतिजग्राहमुनेस्तस्यमहात्मनः॥ दिव्यमाभरणंचित्रंप्रदीप्तमिवभास्करं॥ प्रतिगृह्यततोरामस्तदाभरणमुत्तमं॥ ॥आगमंतस्यदीप्तस्यप्रष्टुमेवोपचक्रमे॥ अत्यद्भुतमिदंदिव्यंवपुषायुक्तमद्भुतं॥३४॥ कथंवाभवताप्राप्तंकुतोवाकेनवाहृतं॥ कौतूहलतयाब्रह्मन्पृच्छामित्वांमहायशः॥ ३५ ॥ आश्चर्याणांबहूनांहिनिधिःपरमकोभवान्॥एवंब्रुवतिकाकुत्स्थेमुनिर्वाक्यमथाब्रवीत्॥शृणुरामयथावृत्तंपुरात्रेतायुगेयुगे॥३६॥इ०षट्सप्ततितमःसर्गः॥७६॥ ॥

कथं केनप्रकारेण कुतोहेतोः केनपुरुषेणाहृतं दत्तं॥३५॥ पुरा त्रेतायुगे युगेपूर्वतनत्रेतायुगाख्येयुगे ॥३६॥ इतिरा० उ० षट्सप्ततितमःसर्गः ॥७६॥ ॥ ॥

अथतत्राग्निकथनं॥पुरेति॥पूर्वचतुर्युगवर्तित्रेतायुगे बहुविस्तरं बहुविस्तारं॥ पक्षिवर्जितमरण्यमभूदितिशेषः॥१॥तस्मिन्नरण्ये तदेकदेशे उत्तमंतपःकुर्वाणोहंतदारण्यमाक्रमितुमासमंतात्पर्यटनेन कृत्स्नमवगंतुमुपागममुपगतवानस्मि॥२॥तस्यरूपमिति॥ सुखावहं स्वरूपमित्यर्थः॥ नशशाक नशक्तवान्॥ अपरोक्षेलिडार्षः ॥तदेवाहफलमूलैरि

पुरात्रेतायुगेरामबभूववबहुविस्तरं॥ समंताद्योजनशतंविमृगंपक्षिवर्जितं ॥ १ ॥ तस्मिन्निर्मानुषेरण्येकुर्वाणस्तपउत्तमं॥ अहमाक्रमितुंसौम्यतदारण्यमुपागमं॥ २ ॥ तस्यरूपमरण्यस्यनिर्देष्टुंनशशाकह॥ फलमूलैःसुखास्वादैर्बहुरूपैश्चकाननैः ॥ ३ ॥ तस्यारण्यस्यमध्येतुसरोयोजनमायतं॥ हंसकारंडवाकीर्णचक्रवाकोपशोभितं॥ ४ ॥ पद्मोत्पलसमाकीर्णंसमतिक्रांतशैवलं॥ तदाश्चर्यमिवात्यर्थंसुखास्वादमनुत्तमं॥ ५॥ अरजस्कंतदाक्षोभ्यंश्रीमत्पक्षिगणायुतं॥ तस्मिन्सरःसमीपेतुमहदद्भुतमाश्रमं॥ ६ ॥ पुराणंपुण्यमत्यर्थंतपस्विजनवर्जितं॥ तत्राहमवसंरात्रिंनैदाघींपुरुषर्षभ॥ ७॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायसरस्तदुपचक्रमे॥ अथापश्यंशवंतत्रसुपुष्टमरजःक्वचित्॥ ८॥ तिष्ठंतंपरयालक्ष्म्यातस्मिंस्तोयाशयेनृप॥ तमर्थंचिंतयानोहंमुहूर्ततत्रराघव॥ ९॥ विष्ठितोस्मिसरस्तीरेकिंत्विदंस्यादितिप्रभो॥ अथापश्यंमुहूर्तात्तुदिव्यमद्भुतदर्शनं ॥ १० ॥ विमानंपरमोदारंहंसयुक्तंमनोजवं॥ अत्यर्थंस्वर्गिणंतत्रविमानेरघुनंदन॥ ११॥ उपास्तेप्सरसांवीरसहस्रंदिव्यभूषणं॥ गायंतिकाश्चिद्रम्याणिवादयंतितथापराः॥ १२॥ मृदंगवीणापणवान्नृत्यंतिच तथापराः॥ अपराश्चंद्ररश्म्याभैर्हेमदंडैर्महाधनैः ॥ १३॥ दोधूयुर्वदनंतस्यपुंडरीकनिभेक्षणाः॥ ततःसिंहासनंहित्वामेरुकूटमिवांशुमान्॥ १४॥

ति॥३॥४॥सुखास्वादं सुखावहप्राशनपानीयवत्॥५॥६॥ नैदाघीं निदाघसंबंधिनीं॥७॥ काल्यं प्रातः कर्तव्यस्नानादिकर्मोद्दिश्योत्थाय तत्सरोगंतुमुपचक्रमे ॥अपरोक्षेलिडार्षः ॥अरजः निर्मलं॥८॥ लक्ष्म्याउपेतमितिशेषः॥ तमर्थंचिंतयानः किमिदंस्यादितिचिंतयानः शवःसन्नपि निर्मलोलक्ष्मीयुक्तश्चेतिकिमिदमिति स्वदृष्टार्थविषयकचिंतांकुर्वाणइत्यर्थः॥९॥१०॥ अत्यर्थं अतिरूपवंतं॥११॥१२॥ चंद्ररश्म्याभैश्चामरैरितिशेषः॥ १३ ॥ दोधूयुरितियङ्लुगंतस्य ॥१४॥

पश्यतोमेसमक्षमितिशेषः॥१५॥संस्प्रष्टुं शुद्धाचमनंकर्तुं॥१६॥१७॥१८॥१९॥हेदेवसंमत देवतुल्य ईदृशआहारः ईदृशोभावश्चकस्यस्यात् नकस्यापि अतोहेतोस्त्वयीदंद्व
यंदृष्ट्वा आश्चर्यमेवर्तते तस्मात्सर्वंतत्त्वतःश्रोतुमिच्छामि ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०उ०सप्तसप्ततितमःसर्गः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ श्रुत्वेति॥

पश्यतोमेतदारामविमानादवरुह्यच॥तंशवंभक्षयामाससस्वर्गीरघुनंदन॥१५॥ततोभुक्त्वायथाकामंमांसंबहुसुपीवरं॥अवती
र्यसरःस्वर्गीसंस्प्रष्टुमुपचक्रमे॥१६॥उपस्पृश्ययथान्यायंसस्वर्गीरघुनंदन॥आरोढुमुपचक्रामविमानवरमुत्तमं॥१७॥तमहंदे
वसंकाशमारोहंतमुदीक्ष्यवै॥अथाहमब्रुवंवाक्यंतमेवपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ कोभवान्देवसंकाशआहारश्चविगर्हितः॥त्वयेदंभुज्यते
सौम्यकिमर्थंवक्तुमर्हसि॥१९॥कस्यस्यादीदृशोभावआहारोदेवसंमत॥आश्चर्यंवर्ततेसौम्यश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥नाहमौपा
यिकंमन्येतवभक्ष्यमिमंशवं॥२०॥इत्येवमुक्तःसनरेंद्रनाकीकौतूहलात्सूनृतयागिराच॥श्रुत्वाचवाक्यंममसर्वमेतत्सर्वंतथाचाक
थयन्ममेति॥२१॥इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०सप्तसप्ततितमःसर्गः॥७७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वातुभाषितंवाक्यं
ममरामशुभाक्षरं॥प्रांजलिःप्रत्युवाचेदंसस्वर्गीरघुनंदन॥१॥शृणुब्रह्मन्पुरावृत्तंममैतत्सुखदुःखयोः॥अनतिक्रमणीयंचयथापृ
च्छसिमांद्विज॥२॥पुरावैदर्भकोराजापितामममहायशाः॥सुदेवइतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान्॥३॥तस्यपुत्रद्वयंब्रह्मन्द्वाभ्यां
स्त्रीभ्यामजायत॥अहंश्वेतइतिख्यातोयवीयान्सुरथोभवत्॥४॥ततःपितरिस्वर्यातेपौरामामभ्यषेचयन्॥तत्राहंकृतवान्राज्यंधर्म्यं
चसुसमाहितः॥५॥

॥११९॥

सुखदुःखयोःदिव्यदेहशवभक्षणनिमित्तकयोःकारणमितिशेषः ॥ अनतिक्रमणीयमेव तत्कारणंयथापृच्छसि तथाव
क्ष्यामि शृण्वितिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ धर्म्यं धर्मादनपेतं यथातथाकृतवान् ॥ ५ ॥

॥६॥ कस्मिंश्चिन्निमित्ते केनचिल्लक्षणेन कालधर्मंमृत्युं हृदिन्यस्यज्ञात्वा ॥७॥८॥९॥ १० ॥ स्वर्गभूतस्य स्वर्गं ब्रह्मलोकं भूतस्य प्राप्तस्य ॥ ११ ॥ त्रिभुवनश्रेष्ठं तृती
येभुवने भूस्वपदापेक्षयातृतीयब्रह्मलोके श्रेष्ठं हिरण्यगर्भमित्यर्थः ॥ यद्वात्रिष्वपि भुवनेषु श्रेष्ठमित्यर्थः ॥१२॥ क्षुत्पिपासेऽनुगेयस्यसः ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्वशरीरं त्वया

एवंवर्षसहस्राणिसमतीतानिसुव्रत॥राज्यंकारयतोब्रह्मन्प्रजाधर्मेणरक्षतः॥६॥सोहंनिमित्तेकस्मिंश्चिद्विज्ञातायुर्द्विजोत्तम॥का
लधर्मंह्रदिन्यस्यततोवनमुपागमं॥७॥सोहंवनमिदंदुर्गंमृगपक्षिविवर्जितं॥तपश्चर्तुंप्रविष्टोस्मिसमीपेसरसःशुभे॥८॥भ्रात
रंसुरथंराज्येअभिषिच्यमहीपतिं॥इदंसरःसमासाद्यतपस्तप्तंमयाचिरं॥९॥सोहंवर्षसहस्राणितपस्त्रीणिमहावने॥तप्त्वासुदुष्करं
प्राप्तोब्रह्मलोकमनुत्तमं॥१०॥तस्येमेस्वर्गभूतस्यक्षुत्पिपासेद्विजोत्तम॥बाधेतेपरमेवीरततोहंव्यथितेंद्रियः॥११॥गत्वात्रिभुव
नश्रेष्ठंपितामहमुवाचह॥भगवन्ब्रह्मलोकोयंक्षुत्पिपासाविवर्जितः॥१२॥ कस्यायंकर्मणःपाकःक्षुत्पिपासानुगोह्यहं॥आहारः
कश्चमेदेवतन्मेब्रूहिपितामह॥१३॥पितामहस्तुमामाहतवाहारःसुदेवज॥स्वादूनिस्वानिमांसानितानिभक्षयनित्यशः॥१४॥स्व
शरीरंत्वयापुष्टंकुर्वतातपउत्तमं॥अनुसंरोहतेश्वेतनकदाचिन्महामते॥१५॥दत्तंनतेस्तिसूक्ष्मोपितपएवनिषेवसे॥तेनस्वर्गगतोव
त्सबाध्यसेक्षुत्पिपासया॥१६॥सत्वंसुपुष्टमाहारैःस्वशरीरमनुत्तमं॥भक्षयित्वामृतरसंतेनवृत्तिर्भविष्यति॥१७॥यदातुनद्दनंश्वे
तअगस्त्यःसमहान्ऋषिः॥आगमिष्यतिदुर्धर्षस्तदाकृच्छ्राद्विमोक्ष्यते॥१८॥सहितारयितुंसौम्यशक्तःसुरगणानपि॥किंपुनस्त्वांम
हाबाहोक्षुत्पिपासावशंगतं॥१९॥ पुष्टंकेवलं ॥ १५ ॥ तेसूक्ष्मः लिंगव्यत्ययः ॥ अल्पमपिदत्तंदानंतेनास्तिदेवपित्रतिथिषु किंतुतपएवनिषेवसे असे
विष्टेतियावत् ॥ तपोमनसइंद्रियाणांचैकाग्र्यं मन्मात्रविषयकत्वरूपं तादृशतपःफलं ब्रह्मलोकप्राप्तिर्जातातव ॥ स्वर्गगतःपरस्वर्गगतः ॥ १६ ॥ तेनमांसभक्षणेन तेवृत्तिः क्षु
दादिनिवृत्तिर्भविष्यति ॥ १७ ॥ विमोक्ष्यते विमोचयिष्यतइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥

स्वशरीरमेव भगवदाज्ञयानित्योपस्थितमाहारंकुर्मि करोमि ॥ २० ॥ तदेवाह ॥ क्षयंनाभ्येतीति ॥ २१ ॥ कृच्छ्रभूतस्य कृच्छ्रंप्राप्तस्य दृग्गोचरोमांकृच्छ्राद्विमोक्षयेत्यर्थः ॥ न नुकथमहमगस्यइतित्वयाप्रगतस्तत्राहान्येषामिति ॥ कुंभयोनिंद्विजम्हते भयादन्येषामत्रनिर्मानुषेगतिर्नास्ति अतस्त्वमगस्यइतिनीर्णीतमितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ननुएत द्दानस्यान्नदानत्वाभावात्कथंपुनरेतद्दानेपिदुःखमोक्षस्तत्राह ॥ इदमिति ॥ अस्यसर्वदत्वादेतद्दानंसर्वदानात्मकमितिभावः ॥ २४ ॥ तस्माद्यदिदंप्रयच्छामि तत्सर्वान्कामान्स

सोहंभगवतःश्रुत्वादेवदेवस्यनिश्चयं॥ आहारंगर्हितंकुर्मिस्वशरीरंद्विजोत्तम॥ २०॥ बह्वून्वर्षगणान्ब्रह्मन्भुज्यमानमिदंमया॥ क्षयंना भ्येतिब्रह्मर्षेदृष्टिश्चापिममोत्तमा॥ २१॥ तस्यमेकृच्छ्रभूतस्यकृच्छ्रादस्माद्विमोक्षय॥ अन्येषांनगतिर्त्र्यत्रकुंभयोनिम्हतेद्विजं॥ २२॥ इदमाभरणंसौम्यधारणार्थंद्विजोत्तम ॥ प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेप्रसादंकर्तुमर्हसि॥ २३ ॥ इदंतावत्सुवर्णंचधनंवस्त्राणिचद्विज॥ भक्ष्यंभो ज्यंचब्रह्मर्षेददाम्याभरणानिच ॥ २४ ॥ सर्वान्कामान्प्रयच्छामिभोगांश्चमुनिपुंगव॥ तारणेभगवन्मह्यंप्रसादंकर्तुमर्हसि॥ २५॥ ॥ तस्याहंस्वार्गिणोवाक्यंश्रुत्वादुःखसमन्वितं ॥ तारणायोपजग्राहतदाभरणमुत्तमं ॥ २६॥ मयाप्रतिगृहीतेतुतस्मिन्नाभरणेशुभे॥ मानुषःपूर्वकोदेहोराजर्षेर्विननाशह॥ २७॥ प्रणष्टेतुशरीरेऽसौराजर्षिःपरयामुदा ॥ तृप्तःप्रमुदितोराजाजगामत्रिदिवंसुखं॥ २८॥ तेनेदंशक्रतुल्येनदिव्यमाभरणंमम॥ तस्मिन्निमित्तेकाकुत्स्थदत्तमद्भुतदर्शनं॥ २९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा०उ० अष्टसप्तति तमःसर्गः॥ ७८॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ तदाद्भुततमंवाक्यंश्रुत्वागस्त्यस्यराघवः॥ गौरवाद्विस्मयाच्चैवभूयःप्रष्टुंप्रचक्रमे॥ १ ॥

र्वभोगांश्चप्रयच्छामीतिजानीहि ॥ तारणे तारणनिमित्तं ॥ २५ ॥ २६ ॥ मयाप्रतिगृहीते तत्सुकृतबलादितिशेषः ॥ ननाशह पुनर्भक्षणायनोपस्थितोभूदित्यर्थः ॥२७॥ प्रमुदितः क्षुत्पिपासारहिततयाऽतिसंतोषंप्राप्तः ॥ २८ ॥ तस्मिन्निमित्ते स्वतारणरूपेनिमित्ते ॥ २९ ॥ इतिरामाभि० वा० उ० अष्टसप्ततितमःसर्गः ॥ ७८ ॥ तदेति ॥१॥

अथरामेणवनस्य निर्जनत्वहेतुप्रश्नेतद्वर्णनं ॥ तदिति ॥ गौरवात्सर्वज्ञः सर्ववक्तापरमगुरुरितिसंभावनयेत्यर्थः ॥ यत्रसतपस्तप्यति तद्वनंकथममृगद्विजं ॥२॥ तादृशंतद्वनंत पश्चर्तुं चरितुं प्रविष्टः ॥३॥४॥ दंडधरोराजा प्रभुः वर्णाश्रमविभागतद्धर्मप्रवर्तनाधिकृतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दंडेन क्षत्रियसहजधर्मभूतेनशिक्षणेन ॥ अकारणेच दंडं मापा

भगवंस्तद्वनंघोरंतपस्तप्यतियत्रसः॥ श्वेतोवैदर्भकोराजाकथंतदमृगद्विजं॥ २ ॥ तद्वनंसकथंराजाशून्यंमनुजवर्जितं ॥ तपश्चर्तुंप्रवि ष्टःसश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ ३॥ रामस्यवचनंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितं ॥ वाक्यंपरमतेजस्वीवक्तुमेवोपचक्रमे॥ ४॥ पुराकृतयुगे राममनुर्दंडधरःप्रभुः॥ तस्यपुत्रोमहानासीदिक्ष्वाकुःकुलनंदनः ॥ ५॥ तंपुत्रंपूर्वकंराज्येनिक्षिप्यभुविदुर्जयं॥ पृथिव्यांराजवंशा नांभवकर्तेत्युवाचतं॥ ६॥ तथैवचप्रतिज्ञातंपितुःपुत्रेणराघव॥ ततःपरमसंतुष्टोमनुःपुत्रमुवाचह॥ ७॥ प्रीतोस्मिपरमोदारकर्ताचा सिनसंशयः॥ दंडेनचप्रजारक्षमाचदंडमकारणे ॥ ८॥ अपराधिषुयोदंडःपात्यतेमानवेषुवै ॥ सदंडोविधिवन्मुक्तःस्वर्गंनयतिपा र्थिवं॥ ९॥ तस्माद्दंडेमहाबाहोयत्नवान्भवपुत्रक॥ धर्मोहिपरमोलोकेकुर्वतस्तेभविष्यति॥ १०॥ इतितंबहुसंदिश्यमनुःपुत्रंसमाधि ना॥ जगामत्रिदिवंहृष्टोब्रह्मलोकंसनातनं॥ ११॥ प्रयातेत्रिदिवेतस्मिन्निक्ष्वाकुरमितप्रभः॥ जनयिष्येकथंपुत्रानितिचिंतापरोभव त्॥ १२॥ कर्मभिर्बहुरूपैश्चतैस्तैर्मनुसुतस्तदा ॥ जनयामासधर्मात्माशतंदेवसुतोपमान्॥ १३॥ तेषामवरजस्तातसर्वेषांरघुनंदन॥ मूढश्चाकृतविद्यश्चनशुश्रूषतिपूर्वजान्॥ १४॥ नामतस्यचदंडेतिपिताचक्रेल्पतेजसः॥ अवश्यंदंडपतनंशरीरेस्यभविष्यति॥ १५॥

तयेतिशेषः ॥ ८ ॥ ननुपरपीडावहोदंडःकथंकर्तुंयुक्तस्तत्राह ॥ अपराधिष्विति ॥ विधिवद्यथाशास्त्रं यथापराधं मुक्तः प्रवर्तितइत्यर्थः ॥ ९ ॥ कुर्वतः दंडमितिशेषः ॥ ॥ १० ॥ समाधिना प्रणवानुसंधानसहितचित्ताग्र्येण ॥ अतएवब्रह्मलोकंजगाम ॥ ११ ॥ १२ ॥ बहुरूपैर्यज्ञदानतपोलक्षणैः ॥ १३ ॥ पूर्वजान् ज्येष्ठान् ॥ १४ ॥ दं डेतिनामकरणं पितुःसर्वज्ञत्वादन्वर्थावसायपूर्वकमित्याहावश्यमिति ॥ १५ ॥

घोरंदेशमपश्यमानः ॥ दंडराज्ययोग्यं घोरंदेशमपश्यन्नित्यर्थः ॥ १६ ॥ पर्वतरोधसि पर्वततटप्राये ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शक्रोत्रबलिः ॥ २० ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तोपोद्घातां प्रकृतकथामाह ॥ एतदिति अस्यामेवापरंवाक्यं उपक्रांतकथायामेवसंबद्धं तत्पृष्टोत्तरभूतमित्यर्थः ॥ १ ॥ दांतात्मा

अपश्यमानस्तंदेशंघोरंपुत्रस्यराघव ॥ विंध्यशैवलयोर्मध्येराज्यंप्रादादरिंदम ॥ १६ ॥ सदंडस्तत्रराजाभूद्रम्येपर्वतरोधसि ॥ पुरंचा
प्रतिमंरामन्यवेशयदनुत्तमं ॥ १७ ॥ पुरस्यचाकरोन्नाममधुमंतमितिप्रभो ॥ पुरोहितंतूशनसंवरयामाससुव्रतं ॥ १८ ॥ एवंसराजा
तद्राज्यमकरोत्सपुरोहितः ॥ प्रहृष्टमनुजाकीर्णंदेवराजोयथादिवि ॥ १९ ॥ ततःसराजामनुजेंद्रपुत्रःसार्धंचतेनोशनसातदानीं ॥ च
कारराज्यंसुमहान्महात्माशक्रोदिवीवोशनसासमेतः ॥ २० ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥
एतदाख्यायरामायमहर्षिःकुंभसंभवः ॥ अस्यामेवापरंवाक्यंकथायामुपचक्रमे ॥ १ ॥ ततःसदंडःकाकुत्स्थबहुवर्षगणायुतं ॥ अक
रोत्तत्रदांतात्माराज्यंनिहतकंटकं ॥ २ ॥ अथकालेतुकस्मिंश्चिद्राजाभार्गवमाश्रमं ॥ रमणीयमुपाक्रामच्चैत्रेमासिमनोरमे ॥ ३ ॥ त
त्रभार्गवकन्यांसरूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ विचरंतींवनोद्देशेदंडोऽपश्यदनुत्तमां ॥ ४ ॥ सदृष्ट्वातांसुदुर्मेधाअनंगशरपीडितः ॥ अभिगम्यसु
संविग्नःकन्यांवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ कुतस्त्वमसिसुश्रोणिकस्यवासिसुताशुभे ॥ पीडितोहमनंगेनपृच्छामित्वांशुभानने ॥ ६ ॥ तस्य
त्वेवंब्रुवाणस्यमोहोन्मत्तस्यकामिनः ॥ भार्गवीप्रत्युवाचेदंवचःसानुनयंत्विदं ॥ ७ ॥ भार्गवस्यसुतांविद्धिदेवस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ अर
जानामराजेंद्रज्येष्ठामाश्रमवासिनीं ॥ ८ ॥ मामांस्पृशबलाद्राजन्कन्यापितृवशात्यहं ॥ गुरुःपितामेराजेंद्रत्वंचशिष्योमहात्मनः ॥ ९ ॥
व्यसनंसुमहत्कुद्धःसतेदद्यान्महातपाः ॥ यदिवान्यन्मयाकार्यंधर्मदृष्टेनसत्पथा ॥ १० ॥ जितेंद्रियः ॥ २ ॥ भार्गवः शुक्रस्तत्संबंधिन माश्रमं उ
पाक्रामदगमत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मोहेन रागमोहेनोन्मत्तस्य उचितानुचितविवेकरहितस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ यदिवान्यत्कामभोगानुकूल्यं तर्हिधर्मदृष्टेन सत्पथासन्मार्गेणमां ॥ १० ॥

वरयत्व अन्यथा अवरणे घोराभिसंहितं महानर्थफलं ॥ ११ ॥ याचितःपिता मा मां तवदास्यतेइत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ क्षेमुं विलंबंकर्तुं ॥ १४ ॥ त्वांप्राप्य यदिवधा
दिर्भवेत्तदाभवतुनामेतिशेषः ॥ १५ ॥ विस्फुरंतीं विलुठंतीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ अरजापीतिआकारांतंनाम पितरंप्रतीक्षतेस्म ॥ १८ ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० अशीतित

वरयस्वनरश्रेष्ठपितरंमेमहाद्युतिं ॥ अन्यथातुफलंतुभ्यंभवेद्घोराभिसंहितं ॥ ११ ॥ क्रोधेनहिपितामेसौत्रैलोक्यमपिनिर्दहेत् ॥ दास्य
तेचानवद्यांगतवमांयाचितःपिता ॥ १२ ॥ एवंब्रुवाणामरजांदंडःकामवशंगतः ॥ प्रत्युवाचमदोन्मत्तःशिरस्याधायचांजलिं ॥ १३ ॥
प्रसादंकुरुसुश्रोणिनकालंक्षेतुमर्हसि ॥ त्वत्कृतेहिममप्राणाविदीर्यंतेवरानने ॥ १४ ॥ त्वांप्राप्यतुवधोवापिपापंवापिसुदारुणं ॥ भ
क्तंभजस्वमांभीरुभजमानंसुविह्वलं ॥ १५ ॥ एवमुक्तातुतांकन्यांदोर्भ्यांप्राप्यबलाद्बली ॥ विस्फुरंतींयथाकामंमैथुनायोपचक्रमे ॥
॥ १६ ॥ तमनर्थंमहाघोरंदंडःकृत्वासुदारुणं ॥ नगरंप्रययावाशुमधुमंतमनुत्तमं ॥ १७ ॥ अरजापिरुदंतीसाआश्रमस्याविदूरतः ॥
प्रतीक्षतेसुसंत्रस्तापितरंदेवसन्निभं ॥ १८ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे० वा० उ० अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥ . ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
समुहूर्तादुपश्रुत्यदेवर्षिरमितप्रभः ॥ स्वमाश्रमंशिष्यवृतःक्षुधार्तःसन्यवर्तत ॥ १ ॥ सोपश्यदरजांदीनांरजसासमभिप्लुतां ॥ ज्योत्स्ना
मिवग्रहग्रस्तांप्रत्यूषेनविराजतीं ॥ २ ॥ तस्यरोषःसमभवत्क्षुधार्तस्यविशेषतः ॥ निर्दहन्निवलोकांस्त्रींश्चिष्यांश्चैतदुवाचह ॥ ३ ॥ प
श्यध्वंविपरीतस्यदंडस्याविदितात्मनः ॥ विपत्तिंघोरसंकाशांक्रुद्धादग्निशिखामिव ॥ ४ ॥ क्षयोस्यदुर्मतेःप्राप्तःसानुगस्यमहात्मनः ॥
यःप्रदीप्तांहुताशस्यशिखांवैस्प्रष्टुमर्हति ॥ ५ ॥ मःसर्गः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथाशेषपूरणं ॥ सइति ॥ उपश्रुत्य
शिष्यमुखादरजादृत्तांतमित्यर्थः ॥ १ ॥ प्रत्यूषे प्रातःकाले नविराजतीमशोभमानां ॥ २ ॥ ३ ॥ विपरीतस्य विपरीतानुष्ठानवतः ॥ क्रुद्धान्मत्तोजायमानाग्निशिखासदृ
शीं विपत्तिं विनाशं पश्यध्वं ॥ ४ ॥ अस्यक्षयःप्राप्तस्तत्रहेतुर्यइति ॥ ५ ॥

सामान्येनोक्तंविशेषेणाह ॥ यस्मादिति ॥ ईदृशं मत्पुत्रीधर्षणरूपं ॥ ६ ॥ ७ ॥ धक्ष्यते नाशयिष्यति ॥ ८ ॥ विलयंगमन् विलयंगमिष्यति ॥ ९ ॥ सर्वमुच्छ्रयं चराचरप्राणिमात्रं उच्छ्रयतउद्भवतीत्युच्छ्रयः ॥ पांसुवर्षमिवालक्ष्यं प्रसिद्धप्रलयकालिकमहापांसुवर्षमिवप्राप्य सप्तरात्रं सप्तरात्रिपर्यंतमलक्ष्यंभविष्यति ॥ विनष्टपुरपौरजानपदंभविष्यतीत्यर्थः ॥१०॥ तमाश्रमनिवासिनं स्वाश्रमनिवासिनं ॥ जनपदांतेषु दंडजनपदसीमांतदेशेषु ॥ ११ ॥ सोश्रमावसथइत्यार्षःसंधिः सआश्रमनिवासीत्यर्थः॥

यस्मात्सकृतवान्पापमीदृशंघोरसंहितं ॥ तस्मात्प्राप्स्यतिदुर्मेधाःफलंपापस्यकर्मणः ॥ ६ ॥ सप्तरात्रेणराजासौसपुत्रबलवाहनः ॥
पापकर्मसमाचारोवधंप्राप्स्यतिदुर्मतिः ॥ ७ ॥ समंताद्योजनशतंविषयंचास्यदुर्मतेः ॥ धक्ष्यतेपांसुवर्षेणमहतापाकशासनः ॥ ८ ॥
सर्वसत्वानियानीहस्थावराणिचराणिच ॥ महतापांसुवर्षेणविलयंसर्वतोगमन् ॥ ९ ॥ दंडस्यविषयोयावत्तावत्सर्वंसमुच्छ्रयं ॥ पांसुवर्षमिवालक्ष्यंसप्तरात्रंभविष्यति ॥ १० ॥ इत्युक्काक्रोधताम्राक्षस्तमाश्रमनिवासिनं ॥ जनंजनपदांतेषुस्थीयतामितिचाब्रवीत् ॥ ११ ॥
श्रुत्वातूशनसोवाक्यंसोश्रमावसथोजनः ॥ निष्क्रांतोविषयात्तस्मात्स्थानंचक्रेथबाह्यतः ॥ १२ ॥ सतथोक्कामुनिजनमरजामिदमब्रवीत् ॥ इहैववसदुर्मेधेआश्रमेसुसमाहिता ॥ १३ ॥ इदंयोजनपर्यंतंसरःसुरुचिरप्रभं ॥ अरजेविज्वराभुंक्ष्वकालश्चात्रप्रतीक्ष्यतां ॥ १४ ॥
त्वत्समीपेचयेसत्वावासमेष्यंतिनांनिशां ॥ अवध्याःपांसुवर्षेणतेभविष्यंतिनित्यदा ॥ १५ ॥ श्रुत्वानियोगंब्रह्मर्षेःसारजाभार्गवीतदा ॥
तथेतिपितरंप्राहभार्गवंभृशदुःखिता ॥ १६ ॥ इत्युक्काभार्गवोवासमन्यत्रसमकारयत् ॥ तच्चराज्यंनरेंद्रस्यसभृत्यबलवाहनं ॥ १७ ॥

एतावताकथंतदमृगद्विजमित्यस्योत्तरमुक्तं ॥ १२ ॥ अथनिर्जनंवनं कथंतपसेप्रविष्टइत्यस्योत्तरमाह ॥ सतथेति ॥ वासप्रयोजनमाह ॥ सुसमाहिता शोभनसमाधिमती भूत्वेत्यर्थः ॥ समाध्यनुष्ठानेनिमित्तमाह सुदुर्मेधेइति ॥ यस्माद्दंडधर्षणसहिष्णुर्दुर्मतिरसि ॥ अतस्तत्यापनिवृत्तये समाधिरावश्यकइतिभावः ॥ १३ ॥ पांसुवर्षेकथंवासस्तत्राहेदमिति ॥ १४ ॥ येसत्वाः पशुपक्ष्यादयः वासमेष्यंति सप्तरात्रमध्येपीतिशेषः ॥ एवंचोशनोनुग्रहेण सरःप्रदेशस्य सुखावासत्वादत्रतपसेप्रविष्टइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१२२॥

तस्यासौ व्यत्ययात्षष्ठी सोसावित्यर्थः ॥ विंध्यशैवलयोर्मध्येइतिशेषः ॥ १८ ॥ सहिते पूर्णधर्मपूर्णसौख्यसहिते ॥ कृते कृतयुगे ॥ तेनराज्ञा वैधर्म्ये धर्मवैपरीत्येकृतेसति यो ब्रह्मर्षिणाशप्तः सोसावित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कृतोदकाः कृतस्नानादिकर्माणः सरविर्ब्रह्मवित्तमैः सहितैस्तीर्थसमीपेसंगतैरभ्यस्तंब्राह्मणं ब्राह्मणपठितोपनिषद्बोधितज्ञानाभ्यासं तल्लक्षणांपूजां प्राप्येतिशेषः ॥ रविरस्तंगतः ॥ २२ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० उ० एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ऋषेरिति ॥१॥ २ ॥

सप्ताहाद्भस्मसाद्भूतंयथोक्तंब्रह्मवादिना ॥ तस्यासौदंडविषयोविंध्यशैवलयोर्नृप ॥ १८ ॥ शप्तोब्रह्मर्षिणातेनवैधर्म्येसहितेकृते ॥ ततः प्रभृतिकाकुत्स्थदंडकारण्यमुच्यते ॥ १९ ॥ तपस्विनःस्थितात्यत्रजनस्थानमतोभवत् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांपृच्छसिराघव ॥ २० ॥ संध्यामुपासितुंवीरसमयोत्यतिवर्तते ॥ एतेमहर्षयःसर्वेपूर्णकुंभाःसमंततः ॥ २१ ॥ कृतोदकानरव्याघ्रआदित्यंपर्युपासते ॥ सतैर्ब्राह्मणमभ्यस्तंसहितैर्ब्रह्मवित्तमैः ॥ रविरस्तंगतोरामगच्छोदकमुपस्पृश ॥ २२ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० एकाशीतितमःसर्गः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ऋषेर्वचनमाज्ञायरामःसंध्यामुपासितुं ॥ अपाक्रामत्सरःपुण्यमप्सरोगणसेवितं ॥ १ ॥ तत्रोदकमुपस्पृश्यसंध्यामन्वास्यपश्चिमां ॥ आश्रमंप्राविशद्रामःकुंभयोनेर्महात्मनः ॥ २ ॥ तस्यागस्त्योबहुगुणंकंदमूलंतथौषधं ॥ शाल्यादीनिपवित्राणिभोजनार्थमकल्पयत् ॥ ३ ॥ सभुक्तवान्नरश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमं ॥ प्रीतश्चपरितुष्टश्चतांरात्रिंसमुपाविशत् ॥ ४ ॥ प्रभातेकाल्यमुत्थायकृत्वाह्निकमरिंदमः ॥ ऋषिंसमुपचक्रामगमनायरघूत्तमः ॥ ५ ॥ अभिवाद्याब्रवीद्रामोमहर्षिंकुंभसंभवं ॥ आपृच्छेस्वाश्रमंगंतुंमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ६ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिदर्शनेनमहात्मनः ॥ द्रष्टुंचैवागमिष्यामिपावनार्थंमहात्मनः ॥ ७ ॥

कंदमूलं कंदरूपंमूलं ॥ औषधं जरापलितघ्नंदिव्यौषधं ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रभातेउत्थाय काल्यं प्रातःकालिकमाह्निकंकृत्वा गमनायअनुज्ञांगृहीतुं ऋषिं तत्समीपं समुपचक्राम जगाम ॥ ५ ॥६ ॥ आगमिष्यामि अतःपरमपियदाकांक्षाभविष्यतीतिशेषः ॥ महात्मनःसकाशादात्मनःपावनार्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥

तथावदति आत्मनःपावनार्थंगमिष्यामीतिवदति ॥ परमप्रीतः एवंविनयवचनादितिशेषः ॥ धर्मोयोगधर्मोनेत्रं सर्वज्ञानसाधनं चक्षुर्यस्यसः ॥ ८ ॥ अथागस्त्योरामस्यब्रह्मत्वंवदन्कृत्याह ॥ पावनःसर्वभूतानामिति ॥ सर्वजीवानां क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिःपरमामतेतिशास्त्रादित्याशयः ॥ त्वमेवेत्यनेनसर्वपावनस्य भगवद्रूपत्वमेवोक्तं ॥ ९ ॥ येत्वांपश्यंति चित्तेस्वतत्वब्रह्मतयापश्यंतीत्यर्थः ॥ तवलीलावतारमूर्तिंविष्णुत्वेनचक्षुषाचयेपश्यंतीत्यर्थः ॥ तेपाविताः त्वत्ध्यानदर्शनाभ्यामितिशेषः ॥ अतएवदेहांते स्वर्गभूताः परमपरंवास्वर्गंप्राप्ताअतएवतेसर्वदैवतैःपूज्याएवमनुकूलदृष्टेःफलमुक्तं ॥ १० ॥ अथप्रतिकूलदृष्टेस्तदाह ॥ येचेति ॥ प्राणिनइतिसामान्योक्त्या तपःप्रभावेसत्यपि

तथावदतिकाकुत्स्थेवाक्यमद्भुतदर्शनं॥ उवाचपरमप्रीतोधर्मनेत्रस्तपोधनः ॥ ८ ॥ अत्यद्भुतमिदंवाक्यंतवरामशुभाक्षरं॥ पावनः सर्वभूतानांत्वमेवरघुनंदन॥ ९॥ मुहूर्तमपिरामत्वांयेनुपश्यंतिकेचन॥ पावितःस्वर्गभूताश्चपूज्यास्तेत्रिदिवेश्वरैः॥ १० ॥ येचत्वांघोरचक्षुर्भिःपश्यंतिप्राणिनोभुवि ॥ हतास्तेयमदंडेनसद्योनिरयगामिनः॥ ११ ॥ ईदृशस्त्वंरघुश्रेष्ठपावनःसर्वदेहिनां॥ भुवित्वांकथयंतोहिसिद्धिमेष्यंतिराघव॥ १२॥ त्वंगच्छारिष्टमव्यग्रःपंथानमकुतोभयं॥ प्रशाधिराज्यंधर्मेणगतिर्हिजगतोभवान्॥ १३॥ एवमुक्तस्तुमुनिनाप्रांजलिप्रग्रहोनृपः॥ अभ्यवादयतप्राज्ञस्तमृषिंसत्यशीलिनं॥ १४॥ अभिवाद्यऋषिश्रेष्ठंतांश्चसर्वांस्तपोधनान्॥ अध्यारोहत्तदव्यग्रःपुष्पकंहेमभूषितं॥ १५॥ तंप्रयांतंमुनिगणाआशीर्वादैःसमंततः ॥ अपूजयन्महेंद्राभंसहस्राक्षमिवामराः ॥ १६ ॥ स्वस्थःसदृशेरामःपुष्पकेहेमभूषिते॥ शशीमेघसमीपस्थोययांजलधरागमे॥ १७॥

त्वद्द्वेषमात्रेणनिरयगामितोक्ता परंतुतेसद्यस्तत्क्षणमेव निरयगामिनइत्युक्त्याकालांतरेतादृशरीत्यापि त्वद्दर्शनमाहात्म्यात्तेस्वर्गमोक्षभाजइतिसूचितं ॥ ११ ॥ ईदृशः सकलकल्याणगुणः परमानंदरूपः सर्वदेहिनांपावनोसि ॥ अतः कालांतरे त्वांकथयंतस्त्वच्चरितंकीर्तयंतोपि सिद्धिं ब्रह्मतारूपां चित्तशुद्धिद्वाराएष्यंति प्राप्स्यंति ॥ किंचईदृशस्त्वंपावनइतरविलक्षणपावनत्वस्वभावः॥ येत्वांरागद्वेषकामभयान्यतमैरपिकथयंतः सिद्धिं मोक्षं गमिष्यंति ॥ १२ ॥ रिष्टंदुःखं अरिष्टंसुखं ॥ गतिः स्वर्गादिगतिःसाधनं ॥ १३ ॥ प्रग्रहउद्यतबाहुः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

मध्यकक्षां प्राप्येतिशेषः ॥ १८ ॥ विसृज्य स्वरहितंकृत्वा ॥ विसर्जयित्वा कुबेरंवहेत्यनुज्ञाय ॥ १९ ॥ शब्दापयत दौवारिकेणाह्वायस्वेत्यर्थः बहुवचनमार्षं आङ्गानंकारयेत्यर्थः ॥ २० ॥ इतिश्रीरामी० वा० उ० ह्यशीतितमःसर्गः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामस्यराजसूयकरणेच्छा भरतेनक्षत्रियकुलनाशप्रसंगतोनिवार्यते ॥ तच्छ्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ द्विजकार्यंयथाप्रतिज्ञातंतथा तथ्यंकृतं बालउज्जीवितइत्यर्थः ॥ धर्मसेतुं राजाराजसूयेनयजेतेतिविधिना राज्ञामसाधारणभूतंधर्मम

ततोर्धदिवसेप्राप्तेपूज्यमानस्ततस्ततः॥ अयोध्यांप्राप्यकाकुत्स्थोमध्यकक्षामवातरत्॥ १८ ॥ ततोविसृज्यरुचिरंपुष्पकंकामगामिनं॥ विसर्जयित्वागच्छेतिस्वस्तितेस्त्वितिचप्रभुः॥ १९॥ कक्षांतरस्थितंक्षिप्रंद्वास्थंरामोब्रवीद्वचः॥ लक्ष्मणंभरतंचैवगत्वातौलघुविक्रमौ॥ ममागमनमाख्यायशब्दापयतमाचिरं॥२०॥इत्यार्षे श्रीम० वा० उ० ह्यशीतितमःसर्गः॥८२॥ ॥७॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ द्वास्थःकुमारावाहूयराघवायन्यवेदयत्॥१॥ दृष्ट्वातुराघवःप्राप्तावुभौभरतलक्ष्मणौ॥ परिष्वज्यततोरामोवाक्यमेतदुवाचह॥२॥ कृतंमयायथातथ्यंद्विजकार्यमनुत्तमं॥ धर्मसेतुमथोभूयःकर्तुमिच्छामिराघवौ॥ ३॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैवधर्मसेतुर्मतोमम ॥ धर्मप्रवचनंचैवसर्वपापप्रणाशनं ॥ ४ ॥ युवाभ्यामात्मभूताभ्यांराजसूयमनुत्तमं ॥ सहितोयष्टुमिच्छामितत्रधर्मस्तुशाश्वतः॥ ५॥ इष्ट्वातुराजसूयेनमित्रःशत्रुनिबर्हणः ॥ सुहुतेनसुयज्ञेनवरुणत्वमुपागमत्॥ ६॥ सोमश्चराजसूयेनइष्ट्वाधर्मेणधर्मवित्॥ प्राप्तश्चसर्वलोकेषुकीर्तिस्थानंचशाश्वतं॥ ७॥ अस्मिन्नहनियच्छ्रेयश्चित्यतांतन्मयासह॥ हितंचायतियुक्तंचप्रयतोवक्तुमर्हथः॥ ८॥

मर्यादारूपमित्यर्थः॥ ३॥ अक्षयः बहुकालानुभवयोग्यफलत्वात्॥ अव्ययः सजातीयधर्मांतरहेतुत्वात् ॥ राजसूयानुष्ठानमेवंभूतमितिकिंवक्तव्यं ॥ यत्कीर्तनमपिविशिष्टफलमित्याहैवंधर्मप्रवचनंचेति ॥ मर्यादाभूतराजसूयधर्मसंकीर्तनंचेत्यर्थः ॥ यउचैनमेवंवेदेतिश्रुतेः ॥ ४॥ तत्र राजसूयेशाश्वतोधर्मः क्षत्रियस्यासाधारणोऽक्षयकीर्तिहेतुर्धर्मइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ हितमिहलोकसुखं आयतियुक्तं उत्तरकालेचहितमित्यर्थः ॥ ८ ॥

॥९॥ सर्वावसुंधराप्रतिष्ठिता सार्वभौमत्वादित्याशयः ॥१०॥ प्रजापतिममराइव परमाप्तत्वेननिरीक्षंतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ पुत्राःपितृवत् पितरमिवेत्यर्थः ॥१२॥ सत्वंसर्वप्रियः एवंविधत्वंदर्शयति ॥ पृथिव्यामिति॥१३॥ राजसूयस्य सर्वराजविजयपूर्वंसाधनीयत्वात्तत्रचास्मासुप्रवृत्तेषु पृथिव्यांयेक्षत्रियाः पौरुषमागताः शौर्यंप्राप्तास्तेषांसर्वेषांतत्र राजसूयार्थविजये सर्वप्रकोपजःसंक्षयोऽवश्यंभविता ॥ एवंविधं क्षत्रियनाशकंयज्ञं सर्वराजभिःपितृवदुपास्यमानःकथमाहर्तुमर्हसि सर्वथैवानुचितंतवेत्यर्थः ॥१४॥

श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वाक्यंवाक्यविशारदः॥ भरतःप्रांजलिर्भूत्वावाक्यमेतदुवाचह ॥९॥ त्वयिधर्मःपरःसाधोत्वयिसर्वावसुंधरा॥ प्रतिष्ठितामहाबाहोयशश्चामितविक्रम॥१०॥ महीपालाश्चसर्वेत्वांप्रजापतिमिवामराः॥ निरीक्षंतेमहात्मानंलोकनाथंयथावयं॥११॥ पुत्राश्चपितृवद्राजन्पश्यंतित्वांमहाबल॥ पृथिव्यागतिभूतोसिप्राणिनामपिराघव॥ १२॥ सत्वमेवंविधंयज्ञमाहर्तासिकथंनृप॥ पृथिव्यांराजवंशानांविनाशोयत्रदृश्यते॥१३॥पृथिव्यांयेचपुरुषाराजन्यौरुषमागताः॥ सर्वेषांभवितातत्रसंक्षयःसर्वकोपजः॥१४॥ सर्वेपुरुषशार्दूलगुणैरतुलविक्रम॥ पृथिवींनार्हसेहंतुंवशेहितववर्तते ॥ १५॥ भरतस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाऽमृतमयंयथा॥ प्रहर्षमतुलंलेभेरामःसत्यपराक्रमः॥१६॥उवाचचशुभंवाक्यंकैकेय्यानंदवर्धनं॥ प्रीतोस्मिपरितुष्टोस्मितवाद्यवचनेऽनघ॥१७॥ इदंवचनमक्लीबंत्वयाधर्मसमागतं॥ व्याहृतंपुरुषव्याघ्रपृथिव्याःपरिपालनं॥१८॥ एष्यदस्मदभिप्रायाद्राजसूयाक्रतूत्तमात्॥ निवर्तयामिधर्मज्ञतवसुव्याहृतेनच॥ १९॥ लोकपीडाकरंकर्मनकर्तव्यंविचक्षणैः॥ बालानांतुशुभंवाक्यंग्राह्यंलक्ष्मणपूर्वज॥ तस्माच्छृणोमितेवाक्यंसाधुयुक्तंमहाबल॥ २०॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०त्र्यशीतितमःसर्गः॥८३॥ ॥०॥ सर्वं तववशेवर्ततइत्यन्वयः॥१५॥१६॥ वचने वचनरूपेनिमित्ते॥ अनघेतिसंबुद्धिः॥१७॥१८॥ एष्यदस्मदभिप्रायात् अस्मदभिप्रायमेष्यतअस्मच्चिकीर्षांप्राप्स्यतइत्यर्थः॥ निवर्तयामि अभिप्रायमितिशेषः॥ तत्रहेतुस्तवसुव्याहृतं॥१९॥ तुरप्यर्थे बालानामपियद्वाक्यं युक्तमुचितं साधु शुभावहंच तद्ग्राह्यमेव हियस्मात्तस्मात्तेवाक्यमीदृशंशृणोमि॥२०॥ इति०उ०त्र्यशीतितमःसर्गः ॥ ८३ ॥

अथलक्ष्मणेनाश्वमेधएवसर्वार्थसाधकोनुष्ठेयइत्युक्ता तदुपोद्बलकं वृत्रवधाख्यानंप्रस्तूयते ॥ तथेति ॥ १ ॥ सर्वपाप्मनांपावनोस्ति यतश्चसपावनः अतोरोचतामनुष्ठातुमितिशेषः ॥ २ ॥ अश्वमेधस्यसर्वपापशोधकत्वं ॥ सर्वंपाप्मानंतरतितरतिब्रह्महत्यामितिश्रुतिसिद्धंबोधयितुं पुराणवृत्तांतमाह ॥ श्रूयतेहीति ॥ वासवे वासवविषये ॥ ३ ॥

तथोक्तवतिरामेतुभरतेचमहात्मनि॥ लक्ष्मणोथशुभंवाक्यमुवाचरघुनंदनं ॥ १ ॥ अश्वमेधोमहायज्ञःपावनःसर्वपाप्मनां॥ पावनस्त्वदुर्धर्षोरोचतांरघुनंदन॥ २॥ श्रूयतेहिपुरावृत्तंवासवेसुमहात्मनि ॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रोहयमेधेनपावितः॥ ३ ॥ पुराकिलमहाबाहोदेवासुरसमागमे॥ वृत्रोनाममहानासीद्दैतेयोलोकसंमतः ॥ ४ ॥ विस्तीर्णोयोजनशतमुच्छ्रितस्त्रिगुणंततः॥ अनुरागेणलोकांस्त्रीन्स्नेहात्पश्यतिसर्वतः॥ ५॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चबुद्ध्याचपरिनिष्ठितः॥ शशासपृथिवींस्फीतांधर्मेणसुसमाहितः॥ ६॥ तस्मिन्प्रशासतितदासर्वकामदुघामही॥ रसवंतिप्रसूनानिमूलानिचफलानिच॥ ७॥ अकृष्टपच्यापृथिवीसुसंपन्नामहात्मनः॥ सराज्यंतादृशंभुंक्तेस्फीतमद्भुतदर्शनं ॥ ८ ॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नातपःकुर्यामनुत्तमं॥ तपोहिपरमंश्रेयःसम्मोहमितरत्सुखं॥ ९॥ सनिक्षिप्यसुतंज्येष्ठंपौरेषुमधुरेश्वरं॥ तपउग्रंसमातिष्ठत्तापयन्सर्वदेवताः॥ १० ॥ तपस्तप्यतिवृत्रेतुवासवःपरमार्तवत्॥ विष्णुंसमुपसंक्रम्यवाक्यमेतदुवाचह॥ ११॥ तपस्यतामहाबाहोलोकाःसर्वेविनिर्जिताः॥ बलवान्सहिधर्मात्मानैनंशक्ष्यामिशासितुं॥ १२ ॥ यद्यसौतपआतिष्ठेद्भूयएवसुरेश्वर॥ यावल्लोकाधरिष्यंतितावदस्यवशानुगाः॥ १३॥ तंचैनंपरमोदारमुपेक्षसिमहाबल॥ क्षणंहिनभवेद्वृत्रःक्रुद्धेत्वयिसुरेश्वर॥ १४॥ देवासुरसमागमे देवासुरस्नेहकाले ॥४॥ ततस्त्रिगुणंयोजनशतत्रयमित्यर्थः ॥ त्रीन्लोकान्तद्वर्तिप्राणिनोनुरागेण स्वीयत्वाभिमानेनहेतुना स्नेहात्संतोषयुक्तचक्षुषा पश्यतिस्म ॥५॥६॥७॥८॥ इतरत्सुखं विषयसुखं॥ सम्मोहं सम्मोहकरं ॥९॥ मधुरेश्वरं मधुरश्वासौतन्नामकत्वादीश्वरस्तं॥१०॥परमार्तवत्परमार्तःसन् ॥११॥१२॥ भूयः अतःपरमपिधरिष्यंति भूतजातमितिशेषः॥ तावदस्यवशानुगाः सर्वेवयंदेवगणाभविष्यामइतिशेषः॥१३॥ क्षणंनभवेन्नजीवेदित्यर्थः ॥१४॥

त्वत्संतोषेणैवतस्यसौख्यमित्याह ॥ यदाहीति ॥ तदारभ्यैवेदंतस्यमाहात्म्यमितिशेषः ॥ १५ ॥ त्वत्कृतेन रक्षणेनेतिशेषः ॥ १६ ॥ वृत्रघातेनहेतुना तेषांसाख्यमुपकारंकुरु ॥ हशब्दःपादपूरकः ॥ १७ ॥ यद्यपीदं सुरसाहाय्यकरणमन्येषामसुराणामसह्यं तथापिकुरु ॥ यस्मादगतीनामस्माकंसुराणांभवानेवगतिः शरणं ॥ १८ ॥ इतिश्रीरा० वा०

यदाहिप्रीतिसंयोगंत्वयाविष्णोसमागतः॥तदाप्रभृतिलोकानांनाथत्वमुपलब्धवान्॥१५॥सत्वंप्रसादंलोकानांकुरुष्वसुसमाहितः॥
त्वत्कृतेनहिसर्वेस्यात्प्रशांतमरुजंजगत्॥१६॥इमेहिसर्वेविष्णोत्वांनिरीक्षंतेदिवौकसः॥वृत्रघातेनमहतातेषांसाख्यंकुरुष्वह॥१७॥
त्वयाहिनित्यशःसाख्यंकृतमेषांमहात्मनां॥असह्यमिदमन्येषामगतीनांगतिर्भवान्॥१८॥इ० वा० उ० चतुरशीतितमःसर्गः॥८४॥
लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंश्रुत्वाशत्रुनिवर्हणः॥वृत्रघातमशेषेणकथयेत्याहसुव्रत॥१॥राघवेणैवमुक्तस्तुसुमित्रानंदवर्धनः॥भूयएव
कथांदिव्यांकथयामाससुव्रतः॥२॥सहस्राक्षवचःश्रुत्वासर्वेषांचदिवौकसां॥विष्णुर्देवानुवाचेदंसर्वान्निंद्रपुरोगमान्॥३॥पूर्वं
सौहृदबद्धोस्मिवृत्रस्येहमहात्मनः॥तेनयुष्मत्प्रियार्थंहिनाहंहन्मिमहासुरं॥४॥अवश्यंकरणीयंचभवतांसुखमुत्तमं॥तस्मादुपा
यमाख्यास्येसहस्राक्षोवधिष्यति॥५॥त्रेधाभूतंकरिष्यामिआत्मानंसुरसत्तमाः॥तेनवृत्रंसहस्राक्षोवधिष्यतिनसंशयः॥६॥एकां
शोवासवंयातुद्वितीयोवज्रमेवतु॥तृतीयोभूतलंयातुतदावृत्रंहनिष्यति॥७॥तथाब्रुवतिदेवेशेदेवावाक्यमथाब्रुवन्॥एवमेतन्नसं
देहोयथावदसिदैत्यहन्॥८॥भद्रंतेस्तुगमिष्यामोवृत्रासुरवधैषिणः॥भजस्वपरमोदारवासवंस्वेनतेजसा॥९॥ततःसर्वेमहात्मानः
सहस्राक्षपुरोगमाः॥तदरण्यमुपाक्रामन्यत्रवृत्रोमहासुरः॥१०॥ उ० चतुरशीतितमःसर्गः॥८४॥ ॥ ॐ ॥ अथप्रकृतोपयुक्तशेषक

थापूरणं ॥ लक्ष्मणस्येति ॥ १ ॥ दिव्यां कथां प्रकृतां ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्वं युष्माभिस्तद्वधप्रार्थनात्पूर्वं सौहृदबद्धः प्रीतिबद्धः ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रेधाभूतं त्रेधाविभक्तं आत्मानं स्वतेजोमूर्तिं ॥ ६ ॥ तृतीयोभूतलंयातु पतद्वृत्रदेहधारणार्थमित्यर्थः ॥ इंद्रस्य वृत्रहननजन्यब्रह्महत्यानिवृत्तियावद्भूलोकरक्षणार्थंचेत्यपिबोध्यं ॥७॥८॥९॥१०॥

तेजसा प्रागुक्तलक्षणेन स्वेनतेजसा भूतं व्याप्तं ॥ पिबंतमित्यादितपआधिक्यपरं ॥ ११ ॥१२॥१३॥ दीप्तेन दीप्यमानेनमहार्चिषा महार्चिष्मदयःपिंडादिसदृशेन वज्रेण वज्रकृतछेदेनहेतुना पततावृत्रशिरसा जगत्त्रासमुपागमत् ॥ १४ ॥ असंभाव्यं अनपराधिनस्तप्यतस्तूष्णींस्थितस्य वधमनुचितं चिंतयानोविबुधाधिपोलोकस्यांतं लोका लोकात्परंतमःप्रदेशं जगाम ब्रह्महत्याभियापलायितोभूत् ॥ १५ ॥ तमिंद्रंअनुगमनं तदभिमानिदेवतारूपेण ॥ इंद्रहतपुत्रेणत्वष्ट्रामुनिना पुत्रेच्छया स्वार्हेंद्रशत्रुर्वर्धस्वेतिहो

तेपश्यंस्तेजसाभूतंतपंतमसुरोत्तमं॥पिबंतमिवलोकांस्त्रीन्निर्दहंतमिवांबरं॥१३॥दृष्ट्वैवचासुरश्रेष्ठंदेवास्त्रासमुपागमन्॥कथमे
नंवधिष्यामःकथंनस्यात्पराजयः॥१२॥तेषांचिंतयतांतत्रसहस्राक्षःपुरंदरः॥वज्रंप्रगृह्यपाणिभ्यांप्राहिणोद्वृत्रमूर्धनि॥१३॥
कालाग्निनेवघोरेणदीप्तेनेवमहार्चिषा॥पततावृत्रशिरसाजगत्त्रासमुपागमत्॥१४॥असंभाव्यंवधंतस्यवृत्रस्यविबुधाधिपः॥
चिंतयानोजगामाशुलोकस्यांतंमहायशाः॥१५॥तमिंद्रंब्रह्महत्याशुगच्छंतमनुगच्छति॥अपतच्चास्यगात्रेषुतमिंद्रंदुःखमाविशत्
॥१६॥हतारयःप्रणष्टेंद्रादेवाःसाग्निपुरोगमाः॥विष्णुंत्रिभुवनेशानंमुहुर्मुहुरपूजयन्॥१७॥त्वंगतिःपरमेशानपूर्वजोजगतःपि
ता॥रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान्॥१८॥हतश्चायंत्वयावृत्रोब्रह्महत्याचवासवं॥बाधतेसुरशार्दूलमोक्षंतस्यविनिर्दि
श॥१९॥तेषांतद्वचनंश्रुत्वादेवानांविष्णुरब्रवीत्॥मामेवयजतांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणं॥२०॥पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वा
पाकशासनः॥पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतोभयः॥२१॥ मेकृते आहवनीयाज्जातोवृत्रोब्राह्मणइति ॥ तमिंद्रं ब्रह्महत्यायस्तमिंद्रं ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ पूर्वजोजगतःपिता ॥ अहमस्मिप्रथमजाऋतस्येतिश्रुतेः ॥ एवंकारणमूर्तिर्हिरण्यगर्भएव सर्वभूतरक्षोद्देशेन विष्णवाकारत्वं पालनशक्तिप्राधान्येनप्राप्तः ॥
॥ १८ ॥ यदर्थंविष्णुमूर्त्यवलंबनं तत्कार्यंतेकृतं दुष्टवधेनैवशिष्टपालनादित्याह ॥ हतश्चेति ॥ १९ ॥ मां औपासनाग्निहोत्राद्यश्वमेधांताशेषयज्ञयजनीयं विशिष्याश्वमेध
स्यसाक्षाद्देवतं मामेवशक्रोयजतां ॥ इंद्रायस्वाहेत्यादिमंत्रैश्च तत्तद्देवतांतर्याम्यहमेव तत्तत्पदैर्बोध्यइतिभावः ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेउत्तरकांडे पंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथाश्वमेधतोब्रह्महत्यानिवृत्तिकथनेनाश्वमेधवैभवकथनेनच तद्यज्ञप्रोत्साहनं ॥ तदेति ॥ कथाशेषंप्रचक्रमे वक्तुमितिशेषः ॥ १ ॥ नसंज्ञांलेभे यद्दयस्तत्परवशोभूदित्यर्थः ॥ २ ॥ कंचित्कालमवसदित्यन्व

एवंसंदिश्यतांवाणींदेवानांचामृतोपमां ॥ जगामविष्णुर्देवेशःस्तूयमानस्त्रिविष्टपं ॥ २२ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा० उ० पंचाशीतितमःसर्गः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदावृत्रवधंसर्वमखिलेनसलक्ष्मणः ॥ कथयित्वानरश्रेष्ठःकथाशेषंप्रचक्रमे ॥ १ ॥ ततोहते महावीर्येवृत्रेदेवभयंकरे ॥ ब्रह्महत्यावृतःशक्रःसंज्ञांलेभेनवृत्रहा ॥ २ ॥ सोंतमाश्रित्यलोकानांनष्टसंज्ञोविचेतनः ॥ कालंतत्रावसत्कंचिद्वेष्टमानइवोरगः ॥ ३ ॥ अथनष्टेसहस्राक्षेउद्विग्नमभवज्जगत् ॥ भूमिश्चध्वस्तसंकाशानिस्नेहाशुष्ककानना ॥ ४ ॥ निस्रोतसस्तेसर्वेतुह्रदाश्चसरितस्तथा ॥ संक्षोभश्चैवसत्वानामनावृष्टिकृतोभवत् ॥ ५ ॥ क्षीयमाणेतुलोकेस्मिन्संभ्रांतमनसःसुराः ॥ यदुक्तंविष्णुनापूर्वंतंयज्ञंसमुपानयन् ॥ ६ ॥ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्यायाःसहर्षिभिः ॥ तंदेशंसमुपाजग्मुर्यत्रेंद्रोभयमोहितः ॥ ७ ॥ तेतुदृष्ट्वासहस्राक्षमावृतंब्रह्महत्यया ॥ तंपुरस्कृत्यदेवेशमश्वमेधंप्रचक्रिरे ॥ ८ ॥ ततोश्वमेधःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ववृतेब्रह्महत्यायाःपावनार्थंनरेश्वर ॥ ९ ॥ ततोयज्ञेसमाप्तेतुब्रह्महत्यामहात्मनः ॥ अभिगम्याब्रवीद्वाक्यंक्रमेस्थानंविधास्यथ ॥ १० ॥ तेतामूचुस्ततोदेवास्तुष्टाःप्रीतिसमन्विताः ॥ चतुर्धाविभजात्मानमात्मनैवदुरासदे ॥ ११ ॥ देवानांभाषितंश्रुत्वाब्रह्महत्यामहात्मनां ॥ संदधौस्थानमन्यत्रवरयामासदुर्वसा ॥ १२ ॥

यः ॥ ३ ॥ नष्टे अदर्शनंप्राप्ते ॥ उद्विग्नं अराजकत्वात् ॥ निस्नेहा इंद्राभावमूलावृष्ट्याऽनार्द्रा ॥ ४ ॥ तदेवाह ॥ निस्रोतसइति ॥ ५ ॥ समुपानयन् अवेदयन्स्मृतवंतइतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ तंदेवेशं विष्णुमिंद्रंवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हेदुरासदे ब्रह्महत्ये आत्मानं चतुर्धाविभजेतितामूचुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ संदधौ चतुर्धाविभागंसंपादितवती ॥ तथाकृत्वा देवेंद्रादन्यत्रस्थानंवरयामास ॥ दुर्वसा दुःखजनकवासवती ॥ १२ ॥

तानिस्थानान्याह ॥ एकेनेति ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्पूर्णोदासु पूर्णोदकासु ॥ तेनान्यदाल्पोदकासुनक्षुद्रनदीषुवासः सोपिप्रत्यासत्या पूर्णोदकत्वकालेएव ॥ सचकालः सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्योरजस्वलाइत्युक्तः ॥ दर्पघ्नी पापिनामितिशेषः ॥ तत्रैववासेहेतुः कामचारिणीति ॥ तेनगंगादिषुनवासइत्युक्तं ॥ १३ ॥ भूम्यां उषररूपेण वासः ॥ १४ ॥ दर्पघातिनी पुरुषसंभोगकरणसुखविघातिनी ॥ १५ ॥ अदूषकान्ब्रह्मब्रह्मविद्याब्राह्मणब्रह्मलोकानां मार्गांतरावलंबेन दूषणकरणरहितान् ॥ उक्तपदार्थेषु

एकेनांशेनवत्स्यामिपूर्णोदासुनदीषुवै ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्दर्पघ्नीकामचारिणी ॥ १३ ॥ भूम्यामहंसर्वकालमेकेनांशेनसर्वदा ॥ वसिष्यामिनसंदेहःसत्येनैतद्ब्रवीमिवः ॥ १४ ॥ योयमंशस्तृतीयोमेस्त्रीषुयौवनशालिषु ॥ त्रिरात्रंदर्पपूर्णासुवसिष्येदर्पघातिनी ॥ १५ ॥ हंतारोब्राह्मणान्येतुमृषापूर्वमदूषकान् ॥ तांश्चतुर्थेनभागेनसंश्रयिष्येसुरर्षभाः ॥ १६ ॥ प्रत्यूचुस्तांततोदेवायथावदसिद्दुर्वसे ॥ तथाभवतुतत्सर्वंसाधयस्वयदीप्सितं ॥ १७ ॥ ततःप्रीत्यान्वितादेवाःसहस्राक्षंववंदिरे ॥ विज्वरःपूतपाप्माचवासवःसमपद्यत ॥ १८ ॥ प्रशांतंचजगत्सर्वंसहस्राक्षेप्रतिष्ठिते ॥ यज्ञंचाद्भुतसंकाशंतदाशक्रोभ्यपूजयत् ॥ १९ ॥ ईदृशोत्र्यश्वमेधस्यप्रसादोरघुनंदन ॥ यजस्वसुमहाभागहयमेधेनपार्थिव ॥ २० ॥ इतिलक्ष्मणवाक्यमुत्तमंनृपतिरतीवमनोहरंमहात्मा ॥ परितोषमवापहृष्टचेताःसनिशम्येंद्रसमानविक्रमौजाः ॥ २१ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० षडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दृढविश्वासान् ॥ मृषापूर्वं मृषावादपूर्वंयेराजस्थानादौघातंकुर्वंति ॥ धिक्कारादिकुर्वंति लोहितादिस्रावंकुर्वंति कैमुतिकन्यायेनैवयेप्राणवियोगंकुर्वंति तान् चतुर्थेनभागेन संश्रयिष्ये ॥ योलोहितंकरघातवःप्रस्कन्नंपांसून्संगृह्णात् तावत्संवत्सरंपितृलोकेनप्राजानात् तस्माद्ब्राह्मणायनापगुरेत् ननिहन्यान्नलोहितंकुर्यादितिश्रुतेः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यज्ञं विष्णुं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिश्रीरामाभिरा० वा० उ० षडशीतितमःसर्गः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथरामोपि लोपाख्यानेनाश्वमेधस्य राज्ञामशेषानर्थनिवृत्तिपूर्वकपरमेष्टसाधनत्वंदर्शयति ॥ तदिति॥ अश्वमेधमाहात्म्यमजानानंप्रतीवलक्ष्मणस्तद्वैभवमुक्तवानितिभावेन हासः ॥ १ ॥ दत्रघातं वाजिमेधफलंच यद्यथावदसि तदेवमेवेत्यन्वयः ॥ २ ॥ अथस्वस्यपरिपूर्णाश्वमेधज्ञातृत्वज्ञापनायाह ॥ श्रूयतेइति ॥ वाह्निर्देशविशेषः ॥३॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ भयार्तत्वंकुतस्तत्राहाबिभ्यन्निति अबिभयुरित्यर्थः ॥ तत्रहेतुः सरोषस्येति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हत्वैव हत्वापीत्यर्थः ॥ ९ ॥ अयुतमयुतसंख्याकं वध्यमानम

तच्छ्रुत्वालक्ष्मणेनोक्तंवाक्यंवाक्यविशारदः॥ प्रत्युवाचमहातेजाःप्रहसन्राघवोवचः॥१॥एवमेवनरश्रेष्ठयथावदसिलक्ष्मण॥ दत्र
घातमशेषेणवाजिमेधफलंचयत्॥२॥ श्रूयतेहिपुरासौम्यकर्दमस्यप्रजापतेः॥ पुत्रोवाह्लीश्वरःश्रीमानिलोनामसुधार्मिकः॥३॥स
राजापृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहायशाः॥ राज्यंचैवनरव्याघ्रपुत्रवत्पर्यपालयत्॥ ४॥ सुरैश्चपरमोदारैर्दैतेयैश्चमहाधनैः॥ नागराक्ष
सगंधर्वैर्यक्षैश्चसुमहात्मभिः॥ ५ ॥ पूज्यतेनित्यशःसौम्यभयार्तैरघुनंदन ॥ अबिभ्यंश्चत्रयोलोकाःसरोषस्यमहात्मनः॥ ६॥सरा
जातादृशोप्यासीद्धर्मेवीर्येचनिष्ठितः ॥ बुद्ध्याचपरमोदारोवाह्लीकेशोमहायशाः॥ ७॥ सप्रचक्रेमहाबाहुर्मृगयांरुचिरेवने ॥ चै
त्रेमनोरमेमासेसभृत्यबलवाहनः॥८॥ प्रजघ्नेसनृपोरण्येमृगांश्छतसहस्रशः॥ हत्वैवतत्रनाभूच्चराज्ञस्तस्यमहात्मनः॥९॥नाना
मृगाणामयुतंवध्यमानंमहात्मना॥ यत्रजातोमहासेनस्तंदेशमुपचक्रमे॥१०॥तस्मिन्प्रदेशेदेवेशःशैलराजसुतांहरः॥रमयामास
दुर्धर्षःसर्वैरनुचरैःसह॥ ११॥ कृत्वास्त्रीरूपमात्मानमुमेशोगोपतिध्वजः॥ देव्याःप्रियचिकीर्षुःसन्तस्मिन्पर्वतनिर्झरे॥ १२॥ यत्र
यत्रवनोद्देशेसत्वाःपुरुषवादिनः॥ वृक्षाःपुरुषनामानस्तेसर्वेस्त्रीजनाभवन्॥ १३॥ भूदितिशेषः ॥ अथयत्रमहासेनस्कंदोजातस्तंदेशमुपचक्र

मे जगाम ॥१०॥११॥ गोपतिध्वजोवृषभध्वजआत्मानं स्त्रीरूपंकृत्वा तत्रपर्वते तिष्ठतीतिशेषः॥ किमर्थमेवंतत्राह ॥ देव्याःप्रियंचिकीर्षुरिति ॥ पुरुषवादिनः पुरुषइतिवादो व्यपदेशोयेषांते ॥ पुल्लिंगवत्त्वेनशब्दवाच्यायेपदार्थाःसंति यच्चान्यत्किंचननपुंसकवाच्यं तत्सर्वंनारीसंज्ञं स्त्रीलिंगशब्दवाच्यत्वार्हं स्त्रीवेषंबभूव ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥१४॥१५॥ सानुगमात्मानं स्त्रीकृतं स्त्रीरूपंकृतंदृष्ट्वा॥ आत्मानंतथागतं तथावस्थांप्राप्तमात्मानंदृष्ट्वा इदमुत्तरान्वयि॥१६॥तच्च आत्मनस्तादृशावस्थाप्राप्तिरूपमुमापतेःकर्म तदिच्छावशप्राप्तंज्ञात्वा ॥१७॥१८॥१९॥ पुरुषत्वमृते तद्विना॥ प्रत्याख्यातः पुरुषत्वप्राप्तेरितिशेषः ॥२०॥ नचजग्राहस्त्रीभूतइतिपाठे गुरुवैषम्यमार्षं ॥ अन्यंवरंपुंस्त्वातिरि क्तंवरं नजग्राह ॥ अन्यद्वाक्यमितिपाठे पुंस्त्वातिरिक्तवरदातृवाक्यंनजग्राहेत्यर्थः ॥२१॥ सर्वेणैवांतरात्मना मनोबुद्ध्यभिमानलक्षणेन सर्वेणांतःकरणेनप्रणिपत्य साष्टांगंप्र

यच्चकिंचनतत्सर्वंनारीसंज्ञंबभूवह॥ एतस्मिन्नंतरेराजासइलःकर्दमात्मजः॥ १४॥ निघ्नन्मृगसहस्राणितंदेशमुपचक्रमे॥ सदृष्ट्वा
स्त्रीकृतंसर्वंसव्यालमृगपक्षिणं॥१५॥ आत्मानंस्त्रीकृतंचैवसानुगंरघुनंदन ॥ तस्यदुःखंमहच्चासीद्दृष्ट्वात्मानंतथागतं॥ १६॥उमा
पतेश्चतत्कर्मज्ञात्वात्रासमुपागमत्॥ ततोदेवंमहात्मानंशितिकंठंकपर्दिनं॥१७॥जगामशरणंराजासभृत्यबलवाहनः॥ ततःप्रहस्य
वरदःसहदेव्यामहेश्वरः॥ १८॥ प्रजापतिसुतंवाक्यमुवाचवरदःस्वयं॥उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेकार्दमेयमहाबल॥ १९॥पुरुषत्वमृतेसौ
म्यवरंवरयसुव्रत॥ ततःसराजाशोकार्तःप्रत्याख्यातोमहात्मना॥ २०॥ स्त्रीभूतोसौनजग्राहवरमन्यंसुरोत्तमात्॥ ततःशोकेनमहता
शैलराजसुतांनृपः॥ २१॥ प्रणिपत्यउमांदेवींसर्वेणैवांतरात्मना॥ ईशेवराणांवरदेलोकानामसिभामिनि॥ २२॥ अमोघदर्शनेदे
विभजसौम्येनचक्षुषा॥ दृष्ट्वतंतस्यराजर्षेर्विज्ञायहरसन्निधौ॥ २३॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदेवीरुद्रस्यसंमता॥ अर्धस्यदेवोवरदो
वरार्धस्यतवह्यहं॥ २४॥ तस्मादर्धंगृहाणत्वंस्त्रीपुंसोर्यावदिच्छसि॥ तदद्भुततरंश्रुत्वादेव्यावरमनुत्तमं॥ २५॥संप्रहृष्टमनाभूत्वा
राजावाक्यमथाब्रवीत्॥ यदिदेविप्रसन्नामेरूपेणाप्रतिमाभुवि॥ २६॥ णिपत्येत्यर्थः ॥ वराणामीशे अतएवलोकानांवरदे त्वंभामिनीअसि

॥ २२ ॥ अतोऽमोघेत्यादि सौम्येनचक्षुषाऽनुग्रहचक्षुषा मांभजानुग्रहाण ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्त्रीपुंसोः समासांताभावआर्षः ॥ स्त्रीपुंसयोरावयोःसकाशाद्वरमिच्छसीतिशे षः ॥ तत्र वरदोदेवोऽर्धस्यवरस्यदाता वरार्धस्याहंदात्री तस्माद्यावदिच्छसि तदर्धमत्तोगृहाण ॥ २५ ॥ २६ ॥

उपासित्वा प्राप्य ॥ १७ ॥ देवीस्वतोनुपहांतरंकरोति राजन्निति ॥ २८ ॥ कार्दमिः कर्दमापत्यं ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० सप्ताशीतितमःसर्गः ॥८७॥ ॥ ७ ॥ अथकथावशेषप्रश्ने तत्प्रतिपादनं ॥ तांकथामिति ॥ १ ॥ तस्यराज्ञः इलस्य ॥ तस्यभावस्य स्त्रीपुंसभावस्य ॥ २ ॥ स्त्रीभूतोतएवदुर्गतिः कथंवर्तयामास तत्कालमितिशेषः ॥ तथापुरुषभूतोकांदृत्तिंवर्तयति ॥ ३ ॥ यथागमं यथाप्राप्तं ॥ ४ ॥ लोकसुंदरी लोकेभ्यः सर्वस्त्रीलोकेभ्यःसुंदरी एवंभूतापि सास्त्रीपरिवृता कास्तास्त्रियस्तत्राह ॥ येस्येति

मासंस्त्रीत्वमुपासित्वामासंस्यांपुरुषःपुनः॥ ईप्सितंतंस्यविज्ञायदेवीसुरुचिराननना॥ २७॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यमेवमेवभविष्यति॥ राजन्पुरुषभूतस्त्वंस्त्रीभावंनस्मरिष्यसि॥ २८॥स्त्रीभूतश्चपरंमासंनस्मरिष्यसिपौरुषं॥एवंसराजापुरुषोमासंभूत्वाथकार्दमिः॥ २९॥ त्रैलोक्यसुंदरीनारीमासमेकमिलाभवत्॥ ३०॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० सप्ताशीतितमःसर्गः॥ ८७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तांकथामैलसंबद्धांरामेणसमुदीरितां॥ लक्ष्मणोभरतश्चैवश्रुत्वापरमविस्मितौ ॥ १॥ तौरामंप्रांजलीभूत्वातस्यराज्ञोमहात्मनः॥ विस्तरंतस्यभावस्यतदापप्रच्छतुःपुनः॥ २॥ कथंसराजास्त्रीभूतोवर्तयामासदुर्गतिः॥ पुरुषःसयदाभूतःकांवृत्तिंवर्तयत्यसौ॥ ३॥ तयोस्तद्भाषितंश्रुत्वाकौतूहलसमन्वितं॥ कथयामासकाकुत्स्थस्तस्यराज्ञोयथागमं॥ ४॥ तमेवप्रथमंमासंस्त्रीभूत्वालोकसुंदरी॥ ताभिः परिवृतास्त्रीभिर्येस्यपूर्वंपदानुगाः॥५॥ तत्काननंविगाह्याशुविजह्रेलोकसुंदरी॥ द्रुमगुल्मलताकीर्णेपद्मांपद्मदलेक्षणा॥ ६॥ वाहनानिचसर्वाणिसंत्यक्त्वावैसमंततः॥ पर्वताभोगविवरेतस्मिन्त्रेमेइलातदा॥७॥ अथतस्मिन्वनोद्देशेपर्वतस्याविदूरतः॥ सरःसुरुचिरप्रख्यंनानापक्षिगणायुतं॥ ८॥ ददर्शसाइलातस्मिन्बुधंसोमसुतंतदा॥ ज्वलंतंस्वेनवपुषापूर्णंसोममिवोदितं॥ ९॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ पर्वतानामाभोगोविस्तारस्तस्यविवरे पर्वतमध्यप्रदेशे ॥ ७ ॥ पर्वतस्याविदूरतः सरोददर्शेत्यन्वयः ॥ यत्रेश्वराज्ञयास्त्रीत्वप्राप्तिस्ततःपरस्मिन्नविदूरे प्रदेशेइत्यर्थः ॥ अतएवबुधस्यसरसि तपश्चरतस्त्रीत्वाप्राप्तिरितिबोध्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ जलाशयंक्षोभयामास क्रीडयेतिशेषः ॥११॥ आत्मानंनोपलेभे आत्मध्यानंनप्राप्तवान् ॥ काममोहपरवशचित्तोभूदित्यर्थः ॥ अंभसिस्थितः सचचाल ॥ १२॥ चित्तंसमभ्यतिक्रामत् इलायामितिशेषः ॥ इलाविषयचिंतांप्राप्तमभूदित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदिनान्यपरिग्रहः अन्यपरिग्रहत्वरहिता ॥ १५ ॥ शब्दापयत आह्वयत

तपंतंचतपस्तीव्रमंभोमध्येदुरासदं॥ यशस्करंकामकरंकारुण्येपर्यवस्थितं॥ १०॥ सातंजलाशयंसर्वंक्षोभयामासविस्मिता॥ सहतैःपूर्वपुरुषैःस्त्रीभूतैरघुनंदन॥ ११॥ बुधस्तुतांसमीक्ष्यैवकामबाणवशंगतः॥ नोपलेभेतदात्मानंसचचालतदांभसि॥ १२॥ इलांनिरीक्ष्यमाणस्तुत्रैलोक्यादधिकांशुभां॥ चित्तंसमभ्यतिक्रामत्कान्वियंदेवताधिका॥ १३॥ नदेवीषुननागीषुनासुरीष्वप्सरःसुच॥ दृष्टपूर्वामयाकाचिद्रूपेणानेनशोभिता॥ १४॥ सदृशीयंममभवेद्यदिनान्यपरिग्रहः॥ इतिबुद्धिंसमास्थायजलात्कूलमुपागमत्॥ १५॥ आश्रमंसमुपागम्यततस्ताःप्रमदोत्तमाः॥ शब्दापयतधर्मात्माताश्चैनंचववंदिरे॥ १६॥ सताःपप्रच्छधर्मात्माकस्यैषालोकसुंदरी॥ किमर्थमागताचैवसर्वमाख्यातमाचिरं॥ १७॥ शुभंतुतस्यतद्वाक्यंमधुरंमधुराक्षरं॥ श्रुत्वास्त्रियश्चताःसर्वाऊचुर्मधुरयागिरा॥ १८॥ अस्माकमेषासुश्रोणीप्रभुत्वेवर्ततेसदा॥ अपतिःकाननांतेषुसहास्माभिश्चरत्यसौ॥ १९॥ तद्वाक्यमाव्यक्तपदंतासांस्त्रीणांनिशम्यच॥ विद्यामावर्तनींपुण्यामावर्तयतिसद्विजः॥ २०॥ सोर्थंविदित्वासकलंतस्यराज्ञोयथातथा॥ सर्वाएवस्त्रियस्ताश्चबभाषेमुनिपुंगवः॥ २१॥ अत्रकिंपुरुषीर्भूत्वाशैलरोधसिवत्स्यथ॥ आवासस्तुगिरावस्मिन्शीघ्रमेवविधीयतां॥ २२॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मधुरं संध्यादिकृतश्रुतिकटुत्वरहितं मधुराक्षरं टवर्गादिरहितं ॥ १८ ॥ अपतिः पतिहीना॥ १९ ॥ आव्यक्तपदं आसमंताद्व्यक्तानि पदानियत्रतत् ॥ आवर्तनीविद्या सांग्रहणीपर्यायनामिकासंवर्तविद्या तांआवर्तयतिस्म ॥ तद्विद्यैकसाध्यप्रकृतप्रयोजनार्थमितिशेषः ॥२०॥ राज्ञः सकलमर्थं वृत्तांतं विदित्वा ध्यानयोगतइतिशेषः ॥ ताःस्त्रियः इलाव्यतिरिक्ताइतिशेषः ॥२१॥ किंपुरुषीर्भूत्वा किंपुरुषाख्यदेवयोनिस्त्रियोभूत्वात्रास्मिन् शैलरोधसि वत्स्यथ अस्मिन्गिरौ आवासउटजादिः शीघ्रमेवविधीयतां ॥ २२ ॥

स्त्रियः किंपुरुषस्त्रियोयूयं किंपुरुषान्नामप्रसिद्धान्भर्तॄन्समुपलप्स्यथान्विष्यप्राप्स्यथेत्यर्थः ॥ २३॥ किंपुरुषीकृताः बुधेनयोगबलात्किंपुरुषस्त्रीकृताः शैलमुप शैलसमीपे आसांचक्रिरे ॥ २४ ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० अष्टाशीतितमःसर्गः ॥ ८८ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ किंपुरुषोत्पत्तिं किंपुरुषजातित्वेनतासांस्त्रीणामुत्पत्तिंब्रूतामब्रुवतां ॥ १ ॥ २ ॥ विद्रुताःगतादृष्ट्वा ॥ विद्रुताइतिपाठांतरं ॥ प्रहसन्नेव सर्वासांस्वबुत्थ्यानिराकरणात्प्रहासः ॥ ३॥ भक्त्याऽनुरागेणस्निग्धं स्नेहयुक्तं नकेवलंच

मूलपत्रफलैःसर्वावर्तयिष्यथनित्यदा॥स्त्रियःकिंपुरुषान्नामभर्तॄन्समुपलप्स्यथ॥२३॥ताःश्रुत्वासोमपुत्रस्यस्त्रियःकिंपुरुषीकृताः॥ उपासांचक्रिरेशैलंवध्वस्तावद्रुलास्तदा॥ २४॥इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० अष्टाशीतितमःसर्गः॥८८॥ ॥७॥ ॥७॥ श्रुत्वा किंपुरुषोत्पत्तिंलक्ष्मणोभरतस्तथा॥ आश्चर्यमितिचब्रूतामुभौरामंजनेश्वरं ॥ १ ॥ अथरामःकथामेतांभूयएवमहायशाः॥ कथयामासधर्मात्माप्रजापतिसुतस्यवै॥ २॥ सर्वास्ताविद्रुताद्दृष्ट्वाकिन्नरीर्ऋषिसत्तमः ॥ उवाचरूपसंपन्नांतांस्त्रियंप्रहसन्निव ॥ ३॥ सोमस्याहंसुदयितःसुतःसुरुचिरानने॥ भजस्वमांवरारोहेभक्त्यास्निग्धेनचक्षुषा ॥ ४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशून्येस्वजनवर्जिते॥ इलासुरुचिरप्रख्यंप्रत्युवाचमहाप्रभं ॥ ५॥ अहंकामचरीसौम्यतवास्मिवशवर्तिनी॥ प्रशाधिमांसोमसुतयथेच्छसितथाकुरु॥ ६॥ तस्यास्तदद्भुतप्रख्यंश्रुत्वाहर्षमुपागतः ॥ सवैकामीसहतयारेमेचंद्रमसःसुतः॥ ७॥ बुधस्यमाधवोमासस्तामिलांरुचिराननां॥ गतोरमयतोत्यर्थंक्षणवत्तस्यकामिनः॥ ८॥ अथमासेतुसंपूर्णेपूर्णेदुसदृशानन: ॥ प्रजापतिसुतःश्रीमान्शयनेप्रत्यबुध्यत॥ ९॥ सोपश्यत्सोमजंतत्रतपंतंसलिलाशये॥ ऊर्ध्वबाहुंनिरालंबंतंराजाप्रत्यभाषत॥ १०॥ भगवन्पर्वतंदुर्गंप्रविष्टोस्मिसहानुगः॥ नचपश्यामितत्सैन्यंकनुतेमामकागताः॥ ११॥

क्षुषैवतथाभूतं ॥ ४ ॥ ५ ॥ कामचरी स्वतंत्रा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रजापतिसुतइलः ॥ ९ ॥ १० ॥ विस्मृतस्वकस्त्रीत्वादिवृत्तांतःपृच्छति ॥ भगवन्निति ॥ ११ ॥

नष्टसंज्ञस्य देवीप्रसादवशादितिभावः ॥ १२ ॥ अश्मवर्षेणेतिमायावचनमीश्वरवाक्यानुरोधेनेतिकतकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेनवाक्येनेति ॥ इहयथासुखंवसेतिवाक्येन ॥ १५ ॥ अहंभृत्यैर्विनाकृतोपि स्वकंराज्यंनत्यक्ष्यामि त्यक्तुंनशक्नोमि इहवासतइतिशेषः ॥ अतोहेब्रह्मन्निहक्षणमपिनवर्तयेयं नत्रइहानुकर्षः ॥ तस्मान्मांगमनायसमनुज्ञातुमर्हसि ॥१६॥ उक्तमेवराज्योत्कंठाप्रदर्शनायाहसुतइति ॥ प्रपत्स्यते ममराज्यंप्रतिगमनाभावेइतिशेषः ॥ १७ ॥ सुखान्वितान्देशस्थान्भृत्यदारान्हित्वाहंनशक्ष्यामि

तच्छ्रुत्वातस्यराजर्षेर्नष्टसंज्ञस्यभाषितं॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंसांत्वयन्परयागिरा॥ १२॥अश्मवर्षेणमहताभृत्यास्तेविनिपातिताः॥ त्वंचाश्रमपदेसुप्तोवातवर्षभयार्दितः॥ १३॥समाश्वसिहिभद्रंतेनिर्भयोविगतज्वरः॥ फलमूलाशनोवीरनिवसेहयथासुखं॥१४॥ सराजातेनवाक्येनप्रत्याश्वस्तोमहामतिः॥ प्रत्युवाचशुभंवाक्यंदीनोभृत्यजनक्षयात्॥ १५॥त्यक्ष्याम्यहंस्वकंराज्यंनाहंभृत्यैर्विनाकृतः॥ वर्तयेयंक्षणंब्रह्मन्समनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६॥ सुतोधर्मपरोब्रह्मन्ज्येष्ठोममहायशाः ॥ शशाबिंदुरितिख्यातःसमेराज्यंप्रपत्स्यते॥ १७॥ नहिशक्ष्याम्यहंहित्वाभृत्यदारान्सुखान्वितान्॥ प्रतिवक्तुंमहातेजःकिंचिदप्यशुभंवचः॥१८॥तथाब्रुवतिराजेंद्रेबुधःपरमद्भुतं॥ सांत्वपूर्वमथोवाचवासस्तइहरोचतां॥ १९॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्दमेयमहाबल ॥ संवत्सरोषितस्याद्यकारयिष्यामितेहितं॥२०॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाबुधस्याक्लिष्टकर्मणः॥वासायविदधेबुद्धिंयदुक्तंब्रह्मवादिना॥ २१॥मासंसस्त्रीतदाभूत्वारमयत्यनिशंसदा॥मासंपुरुषभावेनधर्मबुद्धिंचकारसः॥ २२॥ततःसानवमेमासिइलासोमसुतात्सुतं॥जनयामाससुश्रोणीपुरूरवसमूर्जितं॥ २३॥

इहस्थातुमितिशेषः ॥ यदेवमतोमांप्रति किंचिदप्यशुभं इहवासनियोगलक्षणानिष्टंवक्तुं नार्हसीतिशेषः ॥ १८ ॥ अद्भुतमागम्याद्भुतकर्मसिद्धिजनकं परमंवचःसांत्वपूर्वं तवकिंचित्कालवासेनसुखंभविष्यतीत्येवंवादपूर्वं तेइहवासोरोचतामित्युवाच ॥ १९ ॥ २० ॥ यदुक्तंब्रह्मवादिनातस्यतद्वचनंश्रुत्वेतिसंबंधः ॥ २१ ॥ २२ ॥ नवमेमासीति ॥ नचैवंमध्येपुरुषत्वावस्थायां गर्भदर्शनेनपूर्वावस्थास्मरणाभावरूपपार्वतीवरान्यथाभावापत्तिः ॥ तद्वरबलादेव विद्यमानस्यापिगर्भस्यानेनाज्ञानमितिकल्पनेनादोषात्॥ एतदनुपपत्त्यैव बुधस्यसमागममारभ्यनवमेमासि सद्यएवगर्भग्रहणप्रसवावितितीर्थः ॥ २३ ॥

जातमात्रं तत्क्षणएवपितृसमानाकारं पितृहस्तेउपनयनादिकृत्यार्थं न्यवेदयत्स्थापितवती ॥ २४ ॥ संवत्सरांतरं संवत्सरांतरप्राप्यपेक्षितावशिष्टमासत्रयपर्यंतं ॥ २५ ॥ इतिरामाभि०वा०उ एकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यजन्म पुरूरवसः ॥ १ ॥ सोमपुत्रस्य समीपइतिशेषः ॥

जातमात्रेतुसुश्रोणीपितुर्हस्तेन्यवेशयत् ॥ बुधस्यसमवर्णंचइलापुत्रंमहाबलं ॥ २४ ॥ बुधस्तुपुरुषीभूतंसवैसंवत्सरांतरं ॥ कथाभी
रमयामासधर्मयुक्ताभिरात्मवान् ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०एकोननवतितमःसर्गः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
तथोक्तवतिरामेतुतस्यजन्मतदद्भुतं ॥ उवाचलक्ष्मणोभूयोभरतश्चमहायशाः ॥ १ ॥ इलासासोमपुत्रस्यसंवत्सरमथोषिता ॥ अकरो
ल्किंनरश्रेष्ठतत्त्वंशंसितुमर्हसि ॥ २ ॥ तयोस्तद्वाक्यमाधुर्यंनिशम्यपरिपृच्छतोः ॥ रामःपुनरुवाचेदंप्रजापतिसुतेकथां ॥ ३ ॥ पुरुषत्वं
गतेशूरेबुधःपरमबुद्धिमान् ॥ संवर्तंपरमोदारमाजुहावमहायशाः ॥ ४ ॥ च्यवनंभृगुपुत्रंचमुनिंचारिष्टनेमिनं ॥ प्रमोदनंमोदकरंततो
दुर्वाससंमुनिं ॥ ५ ॥ एतान्सर्वान्समानीयवाक्यज्ञस्तत्त्वदर्शनः ॥ उवाचसर्वान्सुहृदोधैर्येणसुसमाहितान् ॥ ६ ॥ अयंराजामहाबाहुः
कर्दमस्यइलःसुतः ॥ जानीतैनंयथाभूतंश्रेयोत्यत्रविधीयतां ॥ ७ ॥ तेषांसंवदतामेवद्विजैःसहमहात्मभिः ॥ कर्दमस्तुमहातेजास्तदा
श्रममुपागमत् ॥ ८ ॥ पुलस्त्यश्चक्रतुश्चैववषट्कारस्तथैवच ॥ ओंकारश्चमहातेजास्तमाश्रममुपागमत् ॥ ९ ॥ तेसर्वेहृष्टमनसः
परस्परंसमागमे ॥ हितैषिणोवाङ्गिपतेःपृथग्वाक्यान्यथाब्रुवन् ॥ १० ॥ कर्दमस्त्वब्रवीद्वाक्यंसुतार्थेपरमंहितं ॥ द्विजाःशृणुतमद्वाक्यं
यच्छ्रेयःपार्थिवस्यहि ॥ ११ ॥

किमकरोत्संवत्सरानंतरमितिशेषः ॥ पुरूरवसःशशबिंदोश्च तत्पुत्रतया पश्चाज्जातपुरूरवसोराज्यमभून्नवेतिप्रश्नार्थः
॥ २ ॥ प्रजापतिसुते तद्विषयां ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुहृदः स्वमित्रभूतान् ॥ ६ ॥ यथाभूतं ईश्वराज्ञयाऽनुभवसिद्धंस्त्रीपुंसरूपप्रकारद्वयंप्राप्तमेनं जानीत ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

वृषभध्वजएव स्वकृतशापनिवर्तनसमर्थस्तथीतिश्वाश्वमेधेन सर्वदेवताप्रीतिकरेणैवेत्याह ॥ नान्यमिति नान्यंभैषज्यंपश्यामि ॥ नान्यमित्येतद्विवृणोति अंतरावृषभ
ध्वजं ॥ नाश्वमेधात्परोयज्ञः राज्ञांब्रह्महत्यांतसर्वपापनिवर्तकत्वादितिभावः ॥ नन्वश्वमेधेनकथंवृषभध्वजसंतोषोऽतआह ॥ प्रियएवमहात्मनः ॥ यद्यपिप्रजापतिर्दैवत्यत्वात्प्र
जापतिप्रीतिकरःसतथापि हिरण्यगर्भावस्थाविशेषस्यैवरुद्रत्वान्नदोषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तंयज्ञंसमुपाहरत् ॥ इलयज्ञापेक्षितसंभारमुपाहृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥

नान्यंपश्यामिभैषज्यमंतरावृषभध्वजं ॥ नाश्वमेधात्परोयज्ञःप्रियश्चैवमहात्मनः ॥ १२ ॥ तस्माद्यजामहेसर्वेपार्थिवार्थेदुरासदं ॥ क
र्दमेनैवमुक्तास्तुसर्वएवद्विजर्षभाः ॥ १३ ॥ रोचयंतिस्मतंयज्ञंरुद्रस्याराधनंप्रति ॥ संवर्तस्यतुराजर्षिःशिष्यःपरपुरंजयः ॥ १४ ॥
मरुत्तइतिविख्यातस्तंयज्ञंसमुपाहरत् ॥ ततोयज्ञोमहानासीद्बुधाश्रमसमीपतः ॥ १५ ॥ रुद्रश्चपरमंतोषमाजगाममहायशाः ॥ अ
थयज्ञेसमाप्तेतुप्रीतःपरमयामुदा ॥ १६ ॥ उमापतिर्द्विजान्सर्वानुवाचइलसन्निधौ ॥ प्रीतोस्मिहयमेधेनभक्त्याचद्विजसत्तमाः ॥ १७ ॥
अस्यवाङ्गिपतेश्चैवकिंकरोमिप्रियंशुभं ॥ तथावदंतिदेवेशंद्विजास्तेसुसमाहिताः ॥ १८ ॥ प्रसादयंतिदेवेशंयथास्यात्पुरुषस्त्विला ॥
ततःप्रीतोमहादेवःपुरुषत्वंददौपुनः ॥ १९ ॥ इलायैसुमहातेजादत्वाचांतरधीयत ॥ निवृत्तेहयमेधेचगतेचादर्शनंहरे ॥ २० ॥ ययाग
तंद्विजाःसर्वेतेगच्छन्दीर्घदर्शिनः ॥ राजातुवाङ्गिमुत्सृज्यमध्यदेशेत्यनुत्तमं ॥ २१ ॥ निवेशयामासपुरंप्रतिष्ठानंयशस्करं ॥ शशबिं
दुश्चराजर्षिर्वाङ्गिंपरपुरंजयः ॥ २२ ॥ प्रतिष्ठानेइलोराजाप्रजापतिसुतोबली ॥ सकालेप्राप्तवान्लोकमिलोब्राह्ममनुत्तमं ॥ २३ ॥ ऐलः
पुरूरवाराजाप्रतिष्ठानमवासवान् ॥ ईदृशोत्यश्वमेधस्यप्रभावःपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ स्त्रीपूर्वःपौरुषंलेभेयच्चान्यदपिदुर्लभं ॥ २५ ॥ इत्या
र्षेश्रीम०वा०उ०नवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवेशंप्रसादयंतिस्म पुरुषत्वंविनान्यंवरंवृणीष्वेतिपूर्व
वद्यथा नवदेत्तथा विशिष्यप्रसन्नमकुर्वन्नित्यर्थः ॥ तदेवोक्तंयथास्यादिति ॥ १९ ॥ २० ॥ वाङ्गिमुत्सृज्य ज्येष्ठपुत्रशशबिंदुधिष्ठितमितिशेषः ॥ २१ ॥ वाङ्गिं अध्युवासेतिशेषः
॥ २२ ॥ बलीउवासेतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ पौरुषं पुरुषत्वं ॥ २५ ॥ इतिश्री०उ०नवतितमःसर्गः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथाश्वमेधयागाय नैमिषेभरतप्रेषणं एतदिति ॥ भ्रातृभ्यामितिचतुर्थी ॥ १॥ अश्वमेधपुरस्कृतानश्वमेधप्रयोगसमर्थान् ॥ २ ॥ मंत्रयित्वा विचार्य ॥ समाधिना सावधान चित्ततयाहयंविमोक्ष्यामिइतिलक्ष्मणमाहेतिपूर्वेणसंबंधः ॥३॥४॥५॥६॥ वृषभध्वजंरुद्रं त्रेताग्निरूपत्वाद्रुद्रस्य यज्ञनिर्विघ्नार्थंतंनमस्कारः ॥ ७ ॥८ ॥ तत्कर्मविज्ञाय तत्कर्म

एतदाख्यायकाकुत्स्थोभ्रातृभ्यामितप्रभः॥ लक्ष्मणंपुनरेवाहधर्मयुक्तमिदंवचः॥ १॥ वसिष्ठंवामदेवंचजाबालिमथकश्यपं॥ द्विजांश्चसर्वप्रवरानश्वमेधपुरस्कृतान्॥ २॥ एतान्सर्वान्समानीयमंत्रयित्वाचलक्ष्मण॥ हयंलक्षणसंपन्नंविमोक्ष्यामिसमाधिना॥३॥ तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रुत्वात्वरितविक्रमः॥ द्विजान्सर्वान्समाहूयदर्शयामासराघवं॥ ४॥ तेदृष्ट्वादेवसंकाशंकृतपादाभिवंदनं॥ राघवं सुदुराधर्षमाशीर्भिःसमपूजयन्॥ ५॥ प्रांजलिःसतदाभूत्वाराघवोद्विजसत्तमान्॥ उवाचधर्मसंयुक्तमश्वमेधाश्रितंवचः॥ ६॥ तेपिरामस्यतच्छ्रुत्वानमस्कृत्वावृषध्वजं॥ अश्वमेधंद्विजाःसर्वेपूजयंतिस्मसर्वशः॥ ७॥ सतेषांद्विजमुख्यानांवाक्यमद्भुतदर्शनं॥ अश्वमेधाश्रितंश्रुत्वाभृशंप्रीतोभवत्तदा॥ ८॥ विज्ञायकर्मतत्तेषांरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ प्रेषयस्वमहाबाहोसुग्रीवायमहात्मने॥ ९॥ यथामहद्भिर्हरिभिर्बहुभिश्चवनौकसां॥ सार्धमागच्छभद्रंतेअनुभोक्तुंमहोत्सवं॥ १०॥ विभीषणश्चरक्षोभिःकामगैर्बहुभिर्वृतः॥ अश्वमेधंमहायज्ञमायात्वतुलविक्रमः॥ ११॥ राजानश्चमहाभागायेमेप्रियचिकीर्षवः॥ सानुगाःक्षिप्रमायांतुयज्ञभूमिनिरीक्षकाः॥ १२॥ देशांतरगतायेचद्विजाधर्मसमाहिताः॥ आमंत्रयस्वतान्सर्वानश्वमेधायलक्ष्मण॥ १३॥ ऋषयश्चमहाबाहोआहूयंतांतपोधनाः॥ देशांतरगताःसर्वेसदाराश्चद्विजातयः॥ १४॥ तथैवतालावचरास्तथैवनटनर्तकाः॥ यज्ञवाटश्चसुमहान्गोमत्यानैमिषेवने॥ १५॥

करणांगीकारंविज्ञाय ॥ ९॥ महद्भिर्हरिभिर्हनूमदादिभिःबहुभिश्च वनौकसांअनुचररूपाणां बहुभिःसमुदायैरित्यर्थः॥ अनुभोक्तुं द्रष्टुं यथा यथाकालमागच्छ ॥ १०॥ ११॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तालंगृहीत्वावचराः तालावचराः नटाः सूत्रधाराः ॥ गोमत्यानद्यास्तीरइतिशेषः ॥ १५ ॥

आज्ञाप्यतां कार्यतां ॥ तद्धिनैमिषंवनं ॥ १६ ॥ शतशोऽनेकेधर्मज्ञाः नैमिषे महायज्ञं महांतोऽगभूतायज्ञायस्यतं क्रतुमुख्यमनुभूय दृष्ट्वा कृतार्थाभवंत्वितिशेषः ॥ १७ ॥ अतःशीघ्रमामंत्र्यतांजनः सचास्माभिर्मानितः पूजितःसन्तुष्टः पुष्टश्चभूत्वा प्रतियास्यति ॥ १८ ॥ वपुष्मतां तंडुलानां अभग्नस्वरूपाणामित्यर्थः ॥ शतं वाहानामनेकानि सहस्राणि अनेकलक्षंबलीवर्दादियइत्यर्थः ॥ अयुतं वाहकं पशवः ॥ १९ ॥ अतोनुरूपं ॥ उक्तान्नभोजनीयब्राह्मणभोजनानुरूपं स्नेहं घृततैलपयोदध्यादिकमित्यर्थः ॥

आज्ञाप्यतांमहाबाहोतद्धिपुण्यमनुत्तमं॥ शांतयश्वमहाबाहोप्रवर्तंतांसमंततः॥ १६॥ शतशश्चापिधर्मज्ञाःक्रतुमुख्यमनुत्तमं॥ अनुभूयमहायज्ञंनैमिषेरघुनंदन॥ १७॥ तुष्टःपुष्टश्चसर्वोसौमानितश्चयथाविधि॥ प्रतियास्यतिधर्मज्ञशीघ्रमामंत्र्यतांजनः॥ १८॥ शतंवाहसहस्राणांतंडुलानांवपुष्मतां॥ अयुतंतिलमुद्गस्यप्रयात्वग्रेमहाबल॥ १९॥ चणकानांकुलत्थानांमाषाणांलवणस्यच॥ अतोनुरूपंस्नेहंचगंधंसंक्षिप्तमेवच॥ २०॥ सुवर्णकोट्योबहुलाहिरण्यस्यशतोत्तराः॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेसमाधिना॥ २१॥ अंतरापणवीथ्यश्चसर्वेचनटनर्तकाः॥ सूदानार्यश्चबहवोनित्ययौवनशालिनः॥ २२॥ भरतेननुसार्धंतेयांतुसैन्यानिचाग्रतः॥ नैगमान्वालवृद्धांश्चद्विजांश्चसुसमाहिताः॥ २३॥ कर्मांतिकान्वर्धकिनःकोशाध्यक्षांश्चनैगमान्॥ मममातृस्तथासर्वाःकुमारांतःपुराणिच॥ २४॥

संक्षिप्तंगंधं अघृष्टमेवेत्यर्थः ॥ २० ॥ हिरण्यस्य रजतस्य ॥ शतोत्तराः कोट्यइत्यनुकर्षः ॥ समाधिना सावधानतया ॥ २१ ॥ अंतरा मार्गमध्ये तत्रतत्रापेक्षिताआपणवीथ्यस्तत्प्रवर्तकावणिजइत्यर्थः ॥ सर्वइति दुंदुभीन्समाघ्मंतिवीणागाथिनौगायतइत्यादिकल्पसूत्रोक्तप्रयोगापेक्षिताः ॥ यौवनशालिनइति पुमान्स्त्रियेत्येकशेषः ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ कर्मांतिकाः किंकराः ॥ अंतःपुराणि भरतादीनां ॥ २४ ॥

कांचनीं कांचनमयीं ॥ दीक्षायां दीक्षानिमित्तं॥कर्मणिज्ञान् कर्मविषयज्ञानवतःऋषीन्॥ज्ञोविद्वान्सोमजोपिचेत्यमरः॥ नचपत्न्याअपियजमानत्वाद्यज्ञस्वामित्वाच्चस्वामिनोयजमानस्य प्रतिनिधिप्रतिषेधात्कथंपत्न्याःप्रतिनिधिः॥स्वामिनोग्नेर्देवतायाःचशब्दात्कर्मणश्चप्रतिनिधिर्निदत्तइत्यापस्तंबसूत्रात्॥स्वामिनोयजमानस्यपत्न्यावाइतिचेन्न॥ यस्यभार्यान्यदेशस्थानेष्यतेपतिनाथवा ॥ अशक्ताप्रतिकूलावातस्याःप्रतिनिधिक्रियेति ॥ एवंविधेविषये प्रतिनिधेरनुमतत्वात् ॥ अन्येकुशमयींपत्नींकृत्वातुगृहमेधिनः ॥ अग्निहोत्रमुपासतेयावज्जीवमनुव्रताः ॥ सौवर्णीवाषोडशपलैर्माषकैःषोडशैरपिइतिस्मृतेश्च ॥ मृतायामपिभार्यायांवैदिकींनित्यजेद्द्विजः ॥ उपाधिनापितत्कर्मयावज्जीवंस

कांचनींममपत्नींचदीक्षायांज्ञांश्चकर्मणि ॥ अग्रतोभरतःकृत्वागच्छत्वग्रेमहायशाः ॥ २५ ॥ उपकार्यामहार्हाश्चपार्थिवानांमहौजसां॥सानुगानांनरश्रेष्ठव्यादिदेशमहाबलः ॥ २६ ॥ अन्नपानानिवस्त्राणिअनुगानांमहात्मनां॥ भरतःसतदायातःशत्रुघ्नसहितस्तदा॥ २७॥ वानराश्वमहात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा॥विप्राणांप्रवराःसर्वेचक्रुश्चपरिवेषणं॥२८॥ विभीषणश्चरक्षोभिःस्त्रीभिश्चबहुभिर्वृतः ॥ ऋषीणामुग्रतपसांपूजांचक्रेमहात्मनां॥ २९ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेआदिकाव्येउत्तरकांडेएकनवतितमः सर्गः॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तत्सर्वमखिलेनाशुप्रस्थाप्यभरताग्रजः॥ हयंलक्षणसंपन्नंकृष्णसारंमुमोचह ॥ १ ॥

मापयेदितिविष्णुस्मृतेश्च ॥ वस्तुतस्तुएषासौवर्णीनप्रतिनिधिः देवताप्रतिमास्त्विवतत्वबुद्धिरेव नतुसादृश्यबुद्धिरत्रेति प्रतिनिधित्वाभावात् ॥ किंतुभगवतःऋषीणांचावाहनादिसामर्थ्येन घटनाकौशलेनच तत्वबुद्धेरेवोत्पादात् पत्नीकर्मनिर्वाहकत्वंचततएव ॥ अतएवकांचनींममपत्नीमितिसंगच्छते ॥ एतेनकाम्येषु अश्वमेधादिषु कथंप्रतिनिधिरितिपरास्तमित्याहुः ॥ २५ ॥ उपकार्या वासस्थानानि ॥२६॥२७॥२८ ॥ २९ ॥ इतिरामाभिरामेश्रीरामीयेवाल्मीयेउ०एकनवतितमःसर्गः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथाश्वमेधप्रवृत्तिः ॥ तत्सर्वमिति ॥ यागोपकरणंसर्वमित्यर्थः ॥ अखिलेन अन्यूनतया जनेनवा ॥ कृष्णसारं कृष्णसारमृगसमानवर्णं ॥ यद्वा कृष्णवर्णंसर्वयज्ञपशुभ्यःसारभूतंचेत्यर्थः ॥ १ ॥

ऋत्विग्भिरिति ॥ तंचतुःशतारक्षंतियज्ञस्याघाताय ॥ तथा ॥ शतेनराजपुत्रैःसहाध्वर्युः पुरस्तात्यत्यङ्तिष्ठन्प्रोक्षतीतिश्रुतेरितिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ उपहारानुपदाः॥ ४॥ तेषामेवस्वरूपकथनमन्नेत्यादि ॥ अथराजसत्कारे भरतशत्रुघ्ननियोगः ॥ सुग्रीवादीनांविप्रपरिवेषणे ॥ विभीषणस्य ऋषिसत्कारेविनियोगइत्याह ॥ भरतइत्यादि ॥ ५ ॥ ॥६॥७॥८ ॥ हयचर्या अश्वमेधयागानुष्ठानमित्यर्थइतितीर्थकतकौ ॥ हयमार्गगमनमित्यर्थमन्ये ॥ ९ ॥ यज्ञप्रवरमुत्तममभवदितिशेषः ॥ याचकायावत्तुष्यंतितावद्देहि

ऋत्विग्भिर्लक्ष्मणंसार्धमश्वेचविनियुज्यच॥ततोभ्यगच्छत्काकुत्स्थःसहसैन्येननैमिषं ॥ २ ॥ यज्ञवाटंमहाबाहुर्दृष्ट्वापरममद्भुतं॥ प्रहर्षमतुलंलेभेश्रीमानितिचसोब्रवीत् ॥ ३ ॥ नैमिषेवसतस्तस्यसर्वएवनराधिपाः॥ आनिन्युरुपहारांश्चतान्रामःप्रत्यपूजयत्॥ ४॥ अन्नपानादिवस्त्राणिसर्वोपकरणानिच ॥ भरतःसहशत्रुघ्नोनियुक्तोराजपूजने ॥ ५॥ वानराश्वमहात्मानःसुग्रीवसहितास्तदा॥ परिवेषणंचविप्राणांप्रयताःसंप्रचक्रिरे॥६॥ विभीषणश्चरक्षोभिर्बहुभिःसुसमाहितः॥ ऋषीणामुग्रतपसांकिंकरःसमपद्यत॥ ७॥ उपकार्यामहार्हाश्चपार्थिवानांमहात्मनां॥ सानुगानांनरश्रेष्ठोव्यादिदेशमहाबलः॥८॥ एवंसुविहितोयज्ञोत्यश्वमेधोत्यवर्तत ॥ लक्ष्मणेनसुगुप्तासाहयचर्याप्रवर्तत॥ ९ ॥ ईदृशंराजसिंहस्ययज्ञप्रवरमुत्तमं॥ नान्यःशब्दोभवत्तत्रहयमेधेमहात्मनः॥ १० ॥ छंदतोदेहिवित्तंभ्योयावत्तुष्यंतियाचकाः॥तावत्सर्वाणिदत्तानिक्रतुमुख्येमहात्मनः॥ ११ ॥ विविधानिचगोडानिखांडवानितथैवच॥ ननिःसृतंभवत्योष्ठाद्वचनंयावदर्थिनां ॥ १२ ॥ तावद्वानररक्षोभिर्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ नकश्चिन्मलिनोवापिदीनोवाप्यथवाकृशः॥ १३ ॥ तस्मिन्यज्ञवरेराज्ञोदृष्टपुष्टजनावृते॥ येचतत्रमहात्मानोमुनयश्चिरजीविनः॥ १४॥ नास्मरंस्तादृशंयज्ञंदानौघसमलंकृतं॥ यःकृत्यवान्सुवर्णेनसुवर्णंलभतेस्मसः॥ १५॥

देहीतिशब्दादन्यःशब्दोनाभवत् ॥१०॥११॥ सर्वाणिदत्तानीत्यस्यैवप्रपंचोविविधानीति ॥ यावदर्थिमुखाद्देहीतिवचनंननिःसृतंभवति ॥ १२ ॥ तावद्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ १३ ॥ १४ ॥ नास्मरंस्तादृशंयज्ञंनचाप्यासीत्कदाचनेतिपाठे ॥ तादृशंयज्ञं इतःपूर्वंनासीदित्याहुरितिशेषः ॥ १५ ॥

॥१६॥ उक्तएवार्थआदरादभ्यस्यते नशक्रस्येति ॥१७॥१८॥ वर्ततेनचहीयते संवत्सरात्परमपीतिशेषः ॥ पुनःपुनरश्वमेधःप्रावर्ततेत्यर्थः ॥ तावत्पर्यंतमेकाश्वमेधदीक्षेत्यन्ये ॥ ॥१९॥इतिश्रीरामाभि०वा०उ० द्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथयज्ञार्थमागतेन वाल्मीकिना कुशलवयोरामायणगानेनियोगः ॥ वर्तमानेइति ॥ तथाभूते उक्तप्रकारे ॥१॥ एकांतेऋषिवाटानामितिपाठे समीपेइतिशेषः ॥ ऋषिसंघातइतिपाठे वाल्मीकिनासहागतोऋषिसमूहइत्यर्थः ॥ उटजानितिबहुवचनं बहु

वित्तार्थीलभतेवित्तंरत्नार्थीरत्नमेवच ॥ हिरण्यानांसुवर्णानांरत्नानामथवाससां ॥ १६ ॥ अनिशंदीयमानानांराशिःसमुपदृश्यते ॥ न शक्रस्यनसोमस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ १७ ॥ ईदृशोदृष्टपूर्वोनएवमूचुस्तपोधनाः ॥ सर्वत्रवानरास्तस्युःसर्वत्रैवचराक्षसाः ॥ १८ ॥ वासोधनान्नकामेभ्यःपूर्णहस्तादद्युर्भृशं ॥ ईदृशोराजसिंहस्ययज्ञःसर्वगुणान्वितः ॥ संवत्सरमथोसाग्रंवर्ततेनचहीयते ॥ १९ ॥ इत्या र्षेश्रीम०वा०उ० द्विनवतितमःसर्गः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्तमानेतथाभूतेयज्ञेचपरमाद्भुते ॥ सशिष्यआ जगामाशुवाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ १ ॥ सदृष्ट्वादिव्यसंकाशंयज्ञमद्भुतदर्शनं ॥ एकांतऋषिसंघातश्चकारउटजान्शुभान् ॥ २ ॥ शक टांश्चबहून्पूर्णान्फलमूलांश्चशोभनान् ॥ वाल्मीकिर्वाटेरुचिरेस्थापयन्नविदूरतः ॥ ३ ॥ सशिष्यावब्रवीद्धृष्टौयुवांगत्वासमाहितौ ॥ रु त्स्नंरामायणंकाव्यंगायतांपरयामुदा ॥ ४ ॥ ऋषिवाटेषुपुण्येषुब्राह्मणावसथेषुच ॥ रथ्यासुराजमार्गेषुपार्थिवानांगृहेषुच ॥ ५ ॥ राम स्यभवनद्वारियत्रकर्मचकुर्वते ॥ ऋत्विजामग्रतश्चैवतत्रगेयंविशेषतः ॥ ६ ॥

शिष्यत्वात् ॥ शकटानन्नादिपूर्णान्फलमूलांश्चशो भनान् ॥ सर्वतोरुचिरेवाल्मीकिवाटेऽस्थापयन्नित्यर्थः ॥ रुचिरोभूदितिशेषइतिकतकव्याख्यानुसारीपाठोमृग्यःक्वचित् ॥ शकटैर्बहुभिःपूर्णैःफलमूलैश्चशोभनैः ॥ वा ल्मीकिवाटोरुचिरःशोभयन्निवसर्वतः इतिपाठःसइत्यन्ये ॥ ३ ॥ शिष्यौ कुशलवौ ॥ ४ ॥ रथ्यासूपमार्गेषु ॥५॥ यत्रकर्म अश्वमेधयागइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अत्रास्मद्वाटसमीपपर्वतायेविद्यमानानिफलान्यास्वाद्य गायतां ॥ लोट्प्रथमपुरुषद्विवचनं ॥ यदायदाश्रमस्तदातदाभवंतावितिशेषः ॥ ७ ॥ फलानिभुक्त्वा नश्रमंयास्य थोनापि रागात् कंठमाधुर्यात्परिहास्यथः ॥ नगराद्बहिरास्यथइतिपाठे रात्रिकालेइतिशेषः ॥ उटजेष्वित्यर्थः ॥ आस्यथः अवतिष्ठेतां ॥ आसेरार्षेश्यन्परस्मैपदे ॥ ८ ॥ शब्दापयेदाह्वापयेत् ऋषीणामग्रेइतिशेषः ॥९॥ दिवसेइति ॥ तत्र रामायणे बहुभिः प्रमाणैर्नानासंख्यश्लोकैर्यथापुरा मयासर्गादिष्टास्तेषुसर्गेषु दिवसे दिवसे विंशतिसर्गा

इमानिचफलान्यत्रस्वादूनिविविधानिच ॥ जातानिपर्वताग्रेषुआस्वाद्यास्वाद्यगायतां ॥ ७ ॥ नचास्यथःश्रमंवत्सोभक्षयित्वाफला न्यथ ॥ मूलानिचसुमृष्टानिनरागात्परिहास्यथः ॥ ८ ॥ यदिशब्दापयेद्रामःश्रवणायमहीपतिः ॥ ऋषीणामुपविष्टानांयथायोगंप्रवर्त तां ॥ ९ ॥ दिवसेविंशतिःसर्गागेयामधुरयागिरा ॥ प्रमाणैर्बहुभिस्तत्रयथोद्दिष्टंमयापुरा ॥ १० ॥ लोभश्चापिनकर्तव्यःस्वल्पोपिधन वांछया ॥ किंधनेनाश्रमस्थानांफलमूलाशिनांसदा ॥ ११ ॥ यदिपृच्छेत्सकाकुत्स्थोयुवांकस्येतिदारकौ ॥ वाल्मीकेरथशिष्यौद्वौब्रूता मेवंनराधिपं ॥ १२ ॥ इमास्तंत्रीःसुमधुराःस्थानंवाऽपूर्वदर्शनं ॥ मूर्छयित्वासुमधुरंगायतांविगतज्वरौ ॥ १३ ॥ आदिप्रभृतिगेयंस्या न्नचावज्ञायपार्थिवं ॥ पिताहिसर्वभूतानांराजाभवतिधर्मतः ॥ १४ ॥ तद्युवांहृष्टमनसौश्वःप्रभातेसमाहितौ ॥ गायतांमधुरंगेयंतंत्री लयसमन्वितं ॥ १५ ॥ इतिसंदिश्यबहुशोमुनिःप्राचेतसस्तदा ॥ वाल्मीकिःपरमोदारस्तूष्णीमासीन्महामुनिः ॥ १६ ॥ संदिष्टोमुनि नातेनतावुभौमैथिलीसुतौ ॥ तथैवकरवावेतिनिर्जग्मतुररिंदमौ ॥ १७ ॥

गेयाः ॥ १० ॥ ११ ॥ आवांवाल्मीकेःशिष्यौ स्वइत्येवमेवब्रूतं नामुकदारकाविति ॥ १२ ॥ इमास्तंत्रीवीणासिराइत्यर्थः ॥ मधुरामधुरशब्दाः अपूर्वदर्शनं अपूर्वाणांस्वराणांदर्शनंयत्र तादृशंस्थानं षड्जादिस्वरभेदसिद्ध ये वीणादंडोपरिकल्पितसिराधारकाष्ठपंक्तिरूपं तत्रमूर्छयित्वा तत्रापिनादव्याप्तिंकृत्वा सुमधुरंगायतां ॥ १३ ॥आदिप्रभृति संक्षेपमारभ्येत्यर्थः ॥ पार्थिवंनचावज्ञाय स्थ लांतरइव तत्समीपेलीलापरिहासादिकंनकर्तव्यमित्यर्थः ॥ तत्रहेतुः ॥ पिताहीति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

भार्गवनीतिसंहितामश्विनाविव तौतांवाणींहृदयेनिवेश्य श्वोगातव्यमित्येवंरूपां गातुंसमुत्सुकौ ॥ निशां ऋषिणासहोषतुः ॥ १८ ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथराघवेणपरिषदासह रामायणश्रवणंताविति ॥१॥ पूर्वाचार्यविनिर्मितां गायकानां गानसिद्धये पूर्वाचार्येणभरतेन निर्मितां ॥ पूर्वचर्यांततस्ततइतिपाठे ततस्ततोयोध्यावनादौकृतं स्वकीयंपूर्वचरितमित्यर्थः ॥ अपूर्वां प्रागश्रुतां ॥ पाठ्यजातिं पाठ्यस्य गेयस्य जातिं षड्जादिस्वरूपामितिकतकः ॥ पाठ्यजातमितिपठित्वा पाठ्यंनाम गानाधारस्य केवलवाक्यस्य स्वरूपोच्चारणमात्रमितितीर्थआह ॥ गेयेन गानधर्मेण स्वरविशेषेणसमलंकृतां ॥ २ ॥ प्रमाणै

तामद्भुतांतोहृदयेकुमारौनिवेश्यवाणीमृषिभाषितांतदा ॥ समुत्सुकौतौसुखमूषतुर्निशांयथाश्विनौभार्गवनीतिसंहितां ॥ १८ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० त्रिनवतितमःसर्गः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तौरजन्यांप्रभातायांस्नातौहुतहुताशनौ ॥ यथोक्तमृषिणापूर्वंसर्वंतत्रोपगायतां ॥ १ ॥ तांसशुश्रावकाकुत्स्थःपूर्वाचार्यविनिर्मितां ॥ अपूर्वांपाठ्यजातिंचगेयेनसमलंकृतां ॥ २ ॥ प्रमाणैर्बहुभिर्वृत्तांत्रीलयसमन्वितां ॥ बालाभ्यांराघवःश्रुत्वाकौतूहलपरोभवत् ॥ ३ ॥ अथकर्मांतरेराजासमाहूयमहामुनीन् ॥ पार्थिवांश्चनरव्याघ्रःपंडितान्नैगमांस्तथा ॥ ४ ॥ पौराणिकान्शब्दविदोयेचद्दाश्चद्विजातयः ॥ स्वराणांलक्षणज्ञाश्चउत्सुकान्द्विजसत्तमान् ॥ ५ ॥ लक्षणज्ञांश्चगांधर्वान्नैगमांश्चविशेषतः ॥ पादाक्षरसमासज्ञान्छंदःसुपरिनिष्ठितान् ॥ ६ ॥

ध्वनिपरिच्छेदसाधनैर्हुतमध्यविलंबितादत्तिभिः प्रागुक्तस्थानैर्वायुक्तां तांगीतिंशुश्राव ॥ बालाभ्यांगीतांतांश्रुत्वा कौतूहलपरोविस्मयवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ कर्मांतरे अश्वमेधप्रयोगानांविरामकालेइत्यर्थः ॥४॥ स्वराणां षड्जादिस्वराणां ॥ उत्सुकान् रामायणश्रवणोत्सुकान् ॥ ५ ॥ लक्षणज्ञान्सामुद्रिकलक्षणज्ञान् ॥ गांधर्वान्संगीतशास्त्रज्ञान् नैगमान्पौरान्पादाक्षराणां गुरुलघुप्रयोगसमाससंबंधंजानंतितान् ॥ छंदःसु वेदेषु गायत्र्यादिछंदःप्रतिपादकशास्त्रेषु ॥ ६ ॥

कलाः स्वरास्तेषांमात्राएकद्वित्रिलक्षणास्तेषां विभागज्ञान्परंगतान् अंतर्ज्ञानवतःक्रियां तत्प्रतिपादकंकल्पसूत्रंचविदंतितान् ॥ कार्यविशारदान् आवायोद्वारादिकृत्यविशेषज्ञान् ॥ ७ ॥ हेतूपचारकुशलान् ॥ केवलव्यवहारकाले युक्तिप्रयोगसमर्थान् ॥ हैतुकान् तार्किकान् ॥ छंदोगायत्र्यादिः वैदिकान् वैदिकपदादिलक्षणज्ञान् ॥८॥ चित्रज्ञान्गोमूत्रमुरजादिचित्रश्लोकनिबंधनचतुरान् ॥ वृत्तज्ञान् धर्मशास्त्रमुखेनसदाचारज्ञान् ॥ सूत्राणि पदवाक्यादिसूत्राणि तज्ज्ञान् ॥ एतानिति ॥ एतेनाशेषविद्यास्थानं रामायण

कलामात्राविशेषज्ञान्ज्योतिषेचपरंगतान् ॥ क्रियाकल्पविदश्चैवतथाकार्यविशारदान् ॥ ७ ॥ हेतूपचारकुशलान्हैतुकांश्चबहुश्रुतान् ॥ छंदोविदःपुराणज्ञान्वैदिकान्द्विजसत्तमान् ॥ ८ ॥ चित्रज्ञान्वृत्तसूत्रज्ञान्गीतनृत्यविशारदान् ॥ एतान्सर्वान्समानीयगातारौसमवेशयत् ॥ ९ ॥ तेषांसंवदतांतत्रश्रोतॄणांहर्षवर्धनं ॥ गेयंप्रचक्रतुस्तत्रतावुभौमुनिदारकौ ॥ १० ॥ ततःप्रवृत्तंमधुरंगांधर्वमतिमानुषं ॥ नचतृप्तिंययुःसर्वेश्रोतारोगेयसंपदा ॥ ११ ॥ दृष्टामुनिगणाःसर्वेपार्थिवाश्चमहौजसः ॥ पिबंतइवचक्षुर्भिःपश्यंतिस्ममुहुर्मुहुः ॥ ॥ १२ ॥ ऊचुःपरस्परंचेदंसर्वएवसमाहिताः ॥ उभौरामस्यसदृशौबिंबाद्बिंबमिवोद्धृतौ ॥ १३ ॥ जटिलौयदिनस्यातांनवल्कलधरौयदि ॥ विशेषंनाधिगच्छामोगायतोराघवस्यच ॥ १४ ॥ एवंप्रभाषमाणेषुपौरजानपदेषुच ॥ प्रवृत्तमादितःपूर्वसर्गंनारददर्शितं ॥ १५ ॥ ततःप्रभृतिसर्गांश्चयावद्विंशत्यगायतां ॥ ततोपराह्णसमयेराघवःसमभाषत ॥ १६ ॥ श्रुत्वाविंशतिसर्गांस्तान्भ्रातरंभ्रातृवत्सलः ॥ अष्टादशसहस्राणिसुवर्णस्यमहात्मनोः ॥ १७ ॥ प्रयच्छशीघ्रंकाकुत्स्थयदन्यदभिकांक्षितं ॥ ददौसशीघ्रंकाकुत्स्थोबालयोर्वैपृथक्पृथक् ॥ १८ ॥

मितिदर्शितं ॥ समवेशयत्सर्वपरिषन्मध्येगानायेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बिंबाद्बिंबांतरमिवोद्धृतौ ॥ १३ ॥ जटिलौ वल्कलधरौ यदिनस्यातां तदाराघवस्य गायतोश्च विशेषंनाधिगच्छामइत्युचुः ॥ १४ ॥ तत्र गेये नारददर्शितं पूर्वसर्गमादितःप्रवृत्तंकृत्वा ततःप्रभृतियावद्विंशतिसर्गानगायतां ॥ अनेनप्रत्यहंसंक्षेपरामायणमादितःकृत्वा यावद्रामायणसमाप्ति विंशतिसर्गाणांगानमितितीर्थः ॥१५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

कुशीलवौ कुशलवौ ॥ विस्मितौ सकृदेवबद्धदानतोविस्मयवंतौ किमनेनेतिक्षेपाशयमेवस्पष्टीकुरुतः ॥१९॥ वन्येनेनि ॥ निरतौ निरताहारौ नियताहारावितियावत् ॥ सुवर्णेन सुवर्णरूपेणहिरण्येन द्रव्येणेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ आगमं कुशलवयोस्तत्प्राप्तिकारणं तौतावितिवीप्सा ॥ २२ ॥ प्रथमदिवसश्रुतविंशतिसर्गमध्ये श्रुतस्यैवप्रमाणाद्यर्थस्यादरात्प्रश्ने पुनस्ताभ्यांप्रतिपादनं मुनिनाचतदीयोत्तरत्वेन तत्प्रतिपादकग्रंथग्रथनंकिंप्रमाणमित्यादि ॥ महात्मनः कवेः कापप्रतिष्ठा कोविषयइत्यर्थः ॥ महात्मनोरितिपाठे महात्मनोर्भवतोःप्रतिष्ठा आश्रयःकइत्यर्थः ॥ कर्ताकाव्यस्यइत्यत्र कइत्यनुकर्षः ॥ क्वचासौआस्तेइतिशेषः ॥ २३ ॥ येनकाव्येनाशेषमिदंतुभ्यं तवचरितंसंप्र

दीयमानंसुवर्णेतुनागृह्णीतांकुशीलवौ ॥ ऊचतुश्चमहात्मानौकिमनेनेतिविस्मितौ ॥ १९ ॥ वन्येनफलमूलेननिरतौवनवासिनौ ॥ सुवर्णेनहिरण्येनकिंकरिष्यावहेवने ॥ २० ॥ तथातयोःप्रब्रुवतोःकौतूहलसमन्विताः ॥ श्रोतारश्चैवरामश्चसर्वएवसुविस्मिताः ॥ २१ ॥ तस्यचैवागमंरामःकाव्यस्यश्रोतुमुत्सुकः ॥ पप्रच्छतौमहातेजास्तावुभौमुनिदारकौ ॥ २२ ॥ किंप्रमाणमिदंकाव्यंकाप्रतिष्ठामहात्मनः ॥ कर्ताकाव्यस्यमहतःक्वचासौमुनिपुंगवः ॥ २३ ॥ पृच्छंतंराघवंवाक्यमूचतुर्मुनिदारकौ ॥ वाल्मीकिर्भगवान्कर्तासंप्राप्तोयज्ञसंविधं ॥ येनेदंचरितंतुभ्यमशेषंसंप्रदर्शितं ॥ २४ ॥ सन्निबद्धंहिश्लोकानांचतुर्विंशत्सहस्रकं ॥ उपाख्यानशतंचैवभार्गवेणतपस्विना ॥ २५ ॥ आदिप्रभृतिवैराजन्पंचसर्गशतानिच ॥ कांडानिषट्कृतानीहसोत्तराणिमहात्मना ॥ २६ ॥

दर्शितं ॥ तस्य काव्यस्यकर्ता वाल्मीकिःक्वास्तेइत्यस्योत्तरं संप्राप्तोयज्ञसंविधं अनुत्वारआर्षः यज्ञसदःसविधदेशंसंप्राप्तस्तत्रतिष्ठतीतिभावः ॥ संविदमितिवापाठइतिकश्चित् ॥ २४ ॥ चतुर्विंशत्सहस्रकमितिकाव्यसंख्या ॥ उपाख्यानशतमितिपाख्यानांतं ॥ भार्गवः कविः काव्यनिर्माणे तत्तुल्येनेत्यर्थः ॥ यद्वा प्राचेतसत्वेनास्यापिभार्गवत्वं भृगोर्वरुणपुत्रत्वात् ॥ भृगोर्भ्राता भार्गवइत्यर्थइत्यन्ये ॥ २५ ॥ यानि सोत्तराणि षट्कांडानीहकृतानि ॥ तत्सर्गसंख्या पंचशतानीति ॥ उपलभ्यमानसर्गसंख्याधिक्यंतु केषांचिदेकैकस्य द्विसर्गत्वकरणेन लेखकप्रमादात् ॥ पंचसर्गशतानीतिषट्कांडसंख्या चकारादुत्तरकांडसर्गसंख्यासमुच्चयइतिकश्चित् ॥ २६ ॥

तवचरितमुद्दिश्यास्माकंगुरुणाकृतानि ॥ प्रतिष्ठा आजीवितमितिछेदः ॥ काव्यनायकस्यतवजीवितंयावद्यच्छुभाशुभंकर्म तस्यसर्वस्याश्रयप्रतिष्ठा निबंधनंवर्ततइत्यर्थः ॥ २७ ॥ हेराजन्नस्यसर्वस्य श्रवणाय श्रवणंकर्तुं यदिबुद्धिःकृता ॥ तदाकर्मांतरे यागप्रयोगविरामसमये क्षणीभूतः सुखीभूतस्तच्छृणु ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० उ० चतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथसीतापरित्यहेच्छया दूतमुखेनकर्तव्यांशप्रतिपादनं ॥ रामइति ॥ १ ॥ तस्मिन्गीते तस्मिन्नेवप्रबंधे सीताप्र

कृतानिगुरुणास्माकमृषिणाचरितंतव ॥ प्रतिष्ठाजीवितंयावत्तावत्सर्वस्यवर्तते ॥ २७ ॥ यदिबुद्धिःकृताराजंश्छ्रवणायमहारथ ॥ कर्मांतरेक्षणीभूतस्तच्छृणुष्वसहानुजः ॥ २८ ॥ वाढमित्यब्रवीद्रामस्तौचानुज्ञाप्यराघवौ ॥ प्रहृष्टौजग्मतुःस्थानंयत्रास्तेमुनिपुंगवः ॥ २९ ॥ रामोपिमुनिभिःसार्धंपार्थिवैश्चमहात्मभिः ॥ श्रुत्वातद्गीतिमाधुर्यंकर्मशालामुपागमत् ॥ ३० ॥ शुश्रावतत्ताललयोपपन्नंसर्गान्वितंसस्वरशब्दयुक्तं ॥ तंत्रीलयव्यंजनयोगयुक्तंकुशीलवाभ्यांपरिगीयमानं ॥ ३१ ॥ इत्यार्षेश्री० उ० चतुर्नवतितमःसर्गः ॥ ९४ ॥ रामोबहून्यहान्येवतद्गीतंपरमंशुभं ॥ शुश्रावमुनिभिःसार्धंपार्थिवैःसहवानरैः ॥ १ ॥ तस्मिन्गीतेतुविज्ञायसीतापुत्रौकुशीलवौ ॥ तस्याःपरिषदोमध्येरामोवचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ दूतान्शुद्धसमाचारानाहूयात्ममनीषया ॥ मद्वचोब्रूतगच्छध्वमितोभगवतोंतिके ॥ ३ ॥ यदिशुद्धसमाचारायदिवावीतकल्मषा ॥ करोत्विहात्मनःशुद्धिमनुमान्यमहामुनिं ॥ ४ ॥ छंदमुनेश्चविज्ञायसीतायाश्चमनोगतं ॥ प्रत्ययंदातुकामायास्ततःशंसतमेलघु ॥ ५ ॥

सवद्गीतांतप्रतिपादककाव्यश्रवणेन कुशलवौसीतापुत्रावितिज्ञात्वा ॥ ननुततःपूर्वंकस्यचिन्मुखादित्यर्थः ॥ २ ॥ हेदूताइतोगच्छध्वं भगवतोंतिकेगत्वाचैतन्मद्वचोब्रूत ॥ ३ ॥ किंतदित्यत्राह ॥ यदीति ॥ सीतेतिशेषः ॥ शुद्धसमाचारा अनुत्पन्नदोषायदिवेति ॥ तपोवनवासेन विनष्टदोषावेत्यर्थः ॥ महामुनिमनुमान्य तदनुमतिंगृहीत्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥ छंदमभिप्रायं प्रत्ययंदातुकामायाः मनोगतं प्रत्ययदानंयदि तदातद्विज्ञाय ततः लघु शीघ्रमेशंसत ॥ ५ ॥

यद्यपिसीताशुद्धिर्लंकायांज्ञातपूर्वा तथापीदानींप्राप्तापवादमार्जनेन सर्वलोकपुरतोममैवस्त्रीसौंदर्यलुब्धइतिकलंकशोधनार्थं शुद्धयापितयापुनःशपथःकार्यइत्याह ॥ श्वःप्रभातइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ मृदूनि अपरुषाणि ॥ मधुराणि मधुराक्षराणि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तथोक्ताः सीतातथैवकरिष्यतेइत्युक्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यश्चान्योपिसीतायां

श्वःप्रभातेतुशपथंमैथिलीजनकात्मजा ॥ करोतुपरिषन्मध्येशोधनार्थंममैवच ॥ ६ ॥ श्रुत्वातुराघवस्यैतद्वचःपरममद्भुतं ॥ दूताःसंप्रययुर्बाढंयत्रवैमुनिपुंगवः ॥ ७ ॥ तेप्रणम्यमहात्मानंज्वलंतममितप्रभं ॥ ऊचुस्तेरामवाक्यानिमृदूनिमधुराणिच ॥ ८ ॥ तेपांतद्भाषितंश्रुत्वारामस्यचमनोगतं ॥ विज्ञायसुमहातेजामुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥ एवंभवतुभद्रंवोयथावदतिराघवः ॥ तथाकरिष्यतेसीतादैवतंहिपतिःस्त्रियः ॥ १० ॥ तथोक्तामुनिनासर्वेराजदूतामहौजसः ॥ प्रत्येत्यराघवंसर्वंमुनिवाक्यंबभाषिरे ॥ ११ ॥ ततःप्रहृष्टःकाकुत्स्थःश्रुत्वावाक्यंमहात्मनः ॥ ऋषींस्तत्रसमेतांश्चराज्ञश्चैवाभ्यभाषत ॥ १२ ॥ भगवंतःसशिष्यावैसानुगाश्चनराधिपाः ॥ पश्यंतुसीताशपथंयश्चैवान्योपिकांक्षते ॥ १३ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः ॥ सर्वेषामृषिमुख्यानांसाधुवादोमहानभूत् ॥ १४ ॥ राजानश्चमहात्मानःप्रशंसंतिस्मराघवं ॥ उपपन्नंनरश्रेष्ठत्वय्येवभुविनान्यतः ॥ १५ ॥ एवंविनिश्चयंकृत्वाश्वोभूतइतिराघवः ॥ विसर्जयामासतदासर्वांस्तांश्चमूसूदनः ॥ १६ ॥ इतिसंप्रविचार्यराजसिंहःश्वोभूतेशपथस्यनिश्चयं ॥ विससर्जमुनीन्नृपांश्चसर्वान्समहात्मामहतोमहानुभावः ॥ १७ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०पंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांयज्ञवाटंगतोनृपः ॥ ऋषीन्सर्वान्महातेजाःशब्दापयतिराघवः ॥ १ ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिरथकाश्यपः ॥ विश्वामित्रोदीर्घतमादुर्वासाश्चमहातपाः ॥ २ ॥

दोषारोपकर्ता योपिशपथमाकांक्षते सोपिपश्यत्वित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०उ०पंचनवतितमःसर्गः ॥ ९५ ॥

अथसम्मिलितनानादेशीयपरिषन्मध्येसीतयासहवाल्मीकिरागत्यतत्त्वभूतार्थप्रत्यभिज्ञापनंकरोति ॥ तस्यामिति ॥ शब्दापयति आह्वयतिस्म ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अश्मभूतमिवाचलं पर्वतवन्निश्चलं कौतुकदर्शनार्थमितिश्रुत्वा ॥ ९ ॥ १० ॥ ब्रह्माणमनुगामिनींश्रुतिमिव वाल्मीकेःपृष्ठतस्तांसीतामायांतींदृष्ट्वा ॥ अनयोपमयासीतायाःश्रुतेश्च सकलदोषराहित्येनप्रमाणत्वंदर्शितं ॥ ११ ॥ एवंवक्ष्यमाणप्रकारेण दुःखजन्मना दुःखोत्पत्त्या विशालेन विस्तीर्णेन

पुलस्त्योपितथाशक्तिर्भार्गवश्चैववामनः ॥ मार्कंडेयश्चदीर्घायुर्मौद्गल्यश्चमहायशाः ॥ ३ ॥ गर्गश्चच्यवनश्चैवशतानंदश्चधर्मवित् ॥ भरद्वाजश्चतेजस्वीअग्निपुत्रश्चसुप्रभः ॥ ४ ॥ नारदःपर्वतश्चैवगौतमश्चमहायशाः ॥ एतेचान्येचबहवोमुनयःसंशितव्रताः ॥ ५ ॥ कौतूहलसमाविष्टाःसर्वएवसमागताः ॥ राक्षसाश्चमहावीर्यावानराश्चमहाबलाः ॥ ६ ॥ सर्वएवसमाजग्मुर्महात्मानःकुतूहलात् ॥ क्षत्रियायेचशूद्राश्चवैश्याश्चैवसहस्रशः ॥ ७ ॥ नानादेशगताश्चैवब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ सीताशपथवीक्षार्थेसर्वएवसमागताः ॥ ॥ ८ ॥ तदासमागतंसर्वमश्मभूतमिवाचलं ॥ श्रुत्वामुनिवरस्तूर्णंससीतःसमुपागमत् ॥ ९ ॥ तमृषिंपृष्ठतःसीताअन्वगच्छदवाङ्मुखी ॥ कृतांजलिर्बाष्पकलाकृत्वारामंमनोगतं ॥ १० ॥ तांदृष्ट्वाश्रुतिमायांतींब्रह्माणमनुगामिनीं ॥ वाल्मीकेःपृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहानभूत् ॥ ११ ॥ ततोहलहलाशब्दःसर्वेषामेवमाबभौ ॥ दुःखजन्मविशालेनशोकेनाकुलितात्मनां ॥ १२ ॥ साधुरामेतिकेचित्तुसाधुसीतेतिचापरे ॥ उभावेवचतत्रान्येप्रेक्षकाःसंप्रचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ ततोमध्येजनौघस्यप्रविश्यमुनिपुंगवः ॥ सीतासहायोवाल्मीकिरितिहोवाचराघवं ॥ १४ ॥ इयंदाशरथेसीतासुव्रताधर्मचारिणी ॥ अपवादात्परित्यक्ताममाश्रमसमीपतः ॥ १५ ॥ लोकापवादभीतस्यतवराममहाव्रत ॥ प्रत्ययंदास्यतेसीतातामनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥

शोकेनाकुलात्मनां क्षुब्धांतःकरणानां ॥ १२ ॥ उभौ सीतारामौ साध्विति प्रचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अपवादैर्हेतुभिर्ममाश्रमसमीपेत्यक्ता इयंतवप्रत्ययंदास्यते तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १५ ॥ १६ ॥

यमजातकौ यमलतयोत्पन्नौ॥ यथाहंप्रचेतसोदशमऔरसःपुत्रोयद्वाप्रचेतसोदशमः संतानपरंपरयापुत्रोऽपत्यमतोहमनृतंवाक्यं मनसापिनस्मरामि कथनंतुदूरे ॥ इतइमौ तवपुत्रकाविति मद्वाक्यं सत्यमेवजानीहीतिशेषः ॥१७॥१८॥ अथसीताचारित्रंप्रति मुनिनाशपथकरणं ॥ बहुवर्षेति यदिमैथिलीदुष्टा तदातपसःफलमहंनप्राप्नुयां॥१९॥ मनआदिना ममकिल्बिषंनभूतपूर्वं मयाकिंचिदपिनकृतमित्यर्थः॥ यद्यपापामैथिली तदा तस्य किल्बिषानाचरणस्य फलमश्नामि अश्नीयां॥ अनेनसंकल्पपूर्वनिषिद्ध

इमौतुजानकीपुत्रावुभौचयमंजातकौ ॥ सुतौतवैवदुर्धर्षौसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १७॥ प्रचेतसोहंदशमःपुत्रोराघवनंदन ॥ नस्मरा म्यनृतंवाक्यमिमौतुतवपुत्रकौ॥ १८॥ बहुवर्षसहस्राणितपश्चर्यामयाकृता॥ नोपाश्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली॥ १९॥ मन साकर्मणावाचाभूतपूर्वनकिल्बिषं॥ तस्याहंफलमश्नामिअपापामैथिलीयदि ॥ २०॥ अहंपंचसुभूतेषुमनःषष्ठेषुराघव ॥ विचिंत्य सीताशुद्धेतिजग्राहवननिर्झरे॥ २१॥ इयंशुद्धसमाचाराअपापापतिदेवता॥ लोकापवादभीतस्यप्रत्ययंतवदास्यति॥ २२॥ तस्मा दियंनरवरात्मजशुद्धभावादिव्येनदृष्टिविषयेणमयाप्रदिष्टा॥ लोकापवादकलुषीकृतचेतसायात्यक्तात्वयाप्रियतमाविदितापिशुद्धा ॥ २३॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ० षण्णवतितमःसर्गः॥ ९६॥ ॥७॥ ॥७॥ वाल्मीकिनैवमुक्तस्तुराघवःप्रत्यभाष त॥ प्रांजलिर्जगतोमध्येदृष्ट्वातांवरवर्णिनीं॥ १॥ एवमेतन्महाभागयथावदसिधर्मवित्॥ प्रत्ययस्तुममब्रह्मंस्तववाक्यैरकल्मषैः॥ २॥

॥१३७॥

त्यागोपि धर्मायेतिसूचितं ॥२०॥ पंचसुभूतेषु श्रोत्रादिपंचेंद्रियेषु ॥ जग्राह गृहीतवान् ॥२१॥ २२ ॥ दिव्येन दृष्टिविषयेण दिव्यज्ञानेन तवशुद्धाविदितापि त्वयालोका पवादभीतेनत्यक्तेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ इतिश्रीरा०वा०उ०षण्णवतितमःसर्गः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ अथसीतायाःशपथपूर्वंभूमिप्रवेशः ॥ वाल्मीकि नेति ॥ एवमुक्तः तवप्रत्ययंदास्यतीत्युक्तः ॥१॥ एवमेतद्यद्यपिलंकायां सुरासुरसन्निधौ ॥ प्रत्ययोदत्तस्तववाक्यैश्च शपथरूपैर्ममप्रत्ययोजातएव तथापि हेमहाभाग ब्रह्मन् त्वंयथावदसि यद्वदसि तदेवमेवप्रत्ययंकरोत्वित्यर्थः ॥ २ ॥

॥३॥ किमर्थंतर्हिपुनःप्रत्ययकरणंतत्राह लोकेति॥येनलोकापवादेन जानकीत्यक्ता सलोकापवादोबलवान् अतस्तन्निवृत्तये पुनःप्रत्ययकरणमितिभावः ॥ तवापिलोकव देवास्यांशंकास्तिकिं तत्रनेत्याह॥सेयमिति॥अपापेत्यभिजानतापिमया लोकभयात्त्यक्ता॥४॥इमौमेपुत्राविति चजानामि अथापिजगतोमध्ये शुद्धायामेवमैथिल्यांमेप्रीति रस्तु॥५॥सीतायाःशपथे शपथप्रसंगेइत्यर्थः॥६॥७॥८॥९॥शुद्धायामिति अस्यतथापीत्यादिः॥सीताशपथे तद्दर्शने संभ्रांताआदृताइत्यर्थः॥१०॥शुभपुण्यशब्दौ शैत्यमांद्यो

प्रत्ययश्चपुरावृत्तोवैदेह्याःसुरसन्निधौ॥ शपथश्चकृतस्तत्रतेनवेश्मप्रवेशिता॥ ३॥ लोकापवादोबलवान्येनत्यक्ताहिमैथिली॥ सेयं लोकभयाद्ब्रह्मन्नपापेत्यभिजानता॥ परित्यक्तामयासीतातद्भवान्क्षंतुमर्हति॥ ४॥ जानामिचेमौपुत्रौमेयमजातौकुशीलवौ॥ शुद्धा यांजगतोमध्येमैथिल्यांप्रीतिरस्तुमे॥ ५॥ अभिप्रायंतुविज्ञायरामस्यसुरसत्तमाः॥ सीतायाःशपथेतस्मिन्सर्वएवसमागताः॥६॥ पितामहंपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः॥ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः॥ ७॥ साध्याश्चदेवाःसर्वेतेसर्वेचपरमर्षयः॥ नागाः सुपर्णाःसिद्धाश्चतेसर्वेहृष्टमानसाः॥८॥ दृष्ट्वादेवानृषींश्चैवराघवःपुनरब्रवीत्॥ प्रत्ययोमेनरश्रेष्ठऋषिवाक्यैरकल्मषैः॥९॥ शुद्धायां जगतोमध्येवैदेह्यांप्रीतिरस्तुमे॥ सीताशपथसंभ्रांताःसर्वएवसमागताः॥ १०॥ ततोवायुःशुभःपुण्योदिव्यगंधोमनोरमः॥ तंजनो घंसुरश्रेष्ठोह्लादयामाससर्वतः॥ ११॥ तदद्भुतमिवाचिंत्यंनिरैक्षंतसमाहिताः॥ मानवाःसर्वराष्ट्रेभ्यःपूर्वंकृतयुगेयथा॥ १२॥ सर्वा न्समागतान्दृष्ट्वासीताकाषायवासिनी॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाङ्मुखी॥ १३॥

पलक्षणौ॥दिव्यगंधः सन्निहितसर्वदेवशरीरवर्ति दिव्यचंदनमाल्यगंधः॥सुरश्रेष्ठः सर्वपुण्यपापसाक्षी॥ ११॥तदद्भुतं दिव्यगंधवायुवहनं सर्वराष्ट्रेभ्यआगतामानवानिरैक्षंत ॥ पूर्वंयथाकृतयुगे दिव्यगंधवायुस्पर्शनं तथात्रेताया मप्यभूदित्यर्थः ॥ रामसान्निध्यादनाश्चर्यमपि साधारणदृष्ट्याश्चर्यमितइवशब्दः॥१२॥ ततःसीता चतुर्दशभुवनस्थजनानेकत्रमिलितान्दृष्ट्वा अपवादपरिहाराय शपथव्या जेन स्वपदंप्रवेष्टुकामाह ॥ सर्वानिति॥काषायवासिनी॥तपस्युचितवासोधारिणी पातिव्रत्योचिताधोदृष्टिः विवरयाचनाय महीनिरीक्षणार्थंच अतएवावाङ्मुखी॥१३॥

यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतये नचिंतयामीतिसत्यं तथासत्येन चिरकालवियोगेपि पातिव्रत्यपरिपालनक्लेशखिन्नाप्यास्तज्जनितपरमदुःखसमाप्तये पुनरपिभुवंप्रवेष्टुं माधवीदेवी माधवपत्नी भूदेवी विवरं रंध्रं दातुमर्हति ॥ एवमग्रेपिव्याख्येयं ॥ १४ ॥ १५ ॥ अयंस्वपदप्रवेशोद्योगः सीतायाभृगुप्रार्थनयोपेंद्रावतारे ॥ मानुषेलोकेंगीकृतपत्नीवियोगस्य प्रागुक्तास्मद्रीत्यांगीकृततदर्थवाल्मीकिशापस्यच रामस्याभिप्रायज्ञानादेव वाल्मीक्याश्रमगमनवदिति नरामप्रतिकूलाचरणप्रसक्तिःसीताया इतिबोध्यं ॥ अनंतरं रामस्यभूमिनाशपर्यंतंकोपोदयस्तुमनुष्यावतारनटनमात्रमित्यदोषः ॥१६॥ शपंत्यां एवंत्रिःशपंत्यां तदनिर्वाच्यमद्भुतंप्रादुरासीत् ॥ किंतदद्भुतंतत्राह ॥ भूतलादुत्थितं

यथाहंराघवादन्यंमनसापिनचिंतये ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १४॥ मनसाकर्मणावाचायथारामंसमर्चये ॥ तथामे माधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १५॥ यथैतत्सत्यमुक्तंमेवेद्मिरामात्परंनच ॥ तथामेमाधवीदेवीविवरंदातुमर्हति ॥ १६॥ तथाशपंत्यां वैदेह्यांप्रादुरासीत्तदद्भुतं ॥ भूतलादुत्थितंदिव्यंसिंहासनमनुत्तमं ॥ १७ ॥ ध्रियमाणंशिरोभिस्तुनागैरमितविक्रमैः ॥ दिव्यंदिव्येनवपुषादिव्यरत्नविभूषितैः ॥ १८॥ तस्मिंस्तुधरणीदेवीबाहुभ्यांगृह्यमैथिलीं ॥ स्वागतेनाभिनंद्यैनामासनेचोपवेशयत् ॥ १९ ॥ तामासनगतांदृष्ट्वाप्रविशंतींरसातलं ॥ पुष्पवृष्टिरविच्छिन्नादिव्यासीतामवाकिरत् ॥ २० ॥

॥ नागैस्तक्षकादिभिः शिरोभिर्ध्रियमाणं सिंहासनमदृश्यतेतिशेषः ॥ दिव्येनवपुषा अमानुषरचनाविशेषेणोपलक्षितं ॥ दिव्यरत्नभूषितैरनेकैरित्यर्थः ॥ पाद्मेतु ॥ नानारत्नमयंपीठंपृष्ठेकृत्वाखगेश्वरः ॥ रसातलादाविरभूद्विस्मयंजनयन्नृणां ॥ तस्मिन्पीठेमहादेवींहस्ताभ्यांगृह्यमैथिलीं ॥ स्वागतेनाभिनंद्येमांसन्निवेश्यतिरोदधे ॥ साचदिव्याप्सरोभिस्तुपूज्यमानासनातनी ॥ वैनतेयंसमारुह्यअर्चिरादिपथाद्रमा ॥ दासीगणैःपूर्वभवैःसंवृताजगदीश्वरी ॥ संप्राप्तापरमंधामयोगिगम्यंसनातनं ॥ रसातलप्रविष्टांतांदृष्ट्वासर्वेप्रचुक्रुशुरित्युक्तं ॥ नागैर्ध्रियमाणं प्रादुर्भूतं दृष्ट्वा दिव्येनवपुषा गरुडोजग्राहेतिशेषोबोध्यः ॥ रसातलंप्रविशंतीमित्यस्य अदृश्यांजायमानामित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दिव्या स्वर्गभवा ॥ अतःपरंभगवतोप्यागमनंशीघ्रमितिसंतोषेणपुष्पवृष्टिः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ विस्मयादाश्चर्यमूलकाभिवंदनव्यवहारान्नोपरेमिरे नोपरताबभूवुः ॥ २३ ॥ सर्वेस्थावरजंगमाश्चेतनाचेतनाः तत्राचेतनाअपिसंज्ञाभूत्वा सीतायाअयशोगतमितिसंदृष्टाबभूवुरितिशेषः ॥ २४ ॥ अचेतसोविसंज्ञाः ॥ २५ ॥ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वा तेषांमुन्यादीनांसमागमः संबंधआसीत् हर्षादिभिरितिशेषः ॥ यदेवंतस्मात्समं सर्वंजगत् ॥ मुहूर्तमत्यर्थंसम्मोहितमिवसम्मोहितमेवाभूत् ॥ २६ ॥ इतिश्रीरामाभि०वा०उ०सप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथराम

साधुकारश्चसुमहान्देवानांसहसोत्थितः ॥ साधुसाध्वितिवैसीतेयस्यास्तेशीलमीदृशं ॥ २१॥ एवंबहुविधावाचोव्यंतरिक्षगताःसुराः ॥ व्याजह्रुर्हृष्टमनसोदृष्ट्वासीताप्रवेशनं ॥ २२ ॥ यज्ञवाटगताश्चापिमुनयःसर्वएवते ॥ राजानश्चनरव्याघ्राविस्मयान्नोपरेमिरे ॥ २३॥ अंतरिक्षेचभूमौचसर्वेस्थावरजंगमाः ॥ दानवाश्चमहाकायाःपातालेपन्नगाधिपाः ॥ २४ ॥ केचिद्विनेदुःसंहृष्टाःकेचिद्ध्यानपरायणाः ॥ केचिद्रामंनिरीक्षंतेकेचित्सीतामचेतसः ॥ २५ ॥ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वातेषामासीत्समागमः ॥ तन्मुहूर्तमिवात्यर्थंसमंसंमोहितंजगत् ॥ २६ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०सप्तनवतितमःसर्गः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रसातलंप्रविष्टायांवैदेह्यां सर्ववानराः ॥ चुक्रुशुःसाधुसाध्वीतिमुनयोरामसन्निधौ ॥ १ ॥ दंडकाष्ठमवष्टभ्यबाष्पव्याकुलितेक्षणः ॥ अवाक्शिरादीनमनारामोत्यासीत्सुदुःखितः ॥ २॥ सरुदित्वाचिरंकालंबहुशोबाष्पमुत्सृजन् ॥ क्रोधशोकसमाविष्टोरामोवचनमब्रवीत् ॥ ३॥ अभूतपूर्वंशोकंमेमनःस्प्रष्टुमिवेच्छति ॥ पश्यतोमेयथानष्टासीताश्रीरिवरूपिणी ॥ ४ ॥

स्यसीतांतर्धानजंक्रोधं भगवान्तत्त्वबोधनेनशमयति ॥ रसातलमिति ॥ साधुसाध्वीतिदीर्घआर्षः ॥ १ ॥ दंडरूपंकाष्ठं दंडकाष्ठं ॥ दीक्षितेनसोमक्रमपर्यंतं धारणीयमौदुंबरदंडमवष्टभ्येत्यर्थः ॥ एतदवष्टंभःशोकग्लानिवशात् ॥ २॥ ३॥ पूर्वंरावणेनासन्निधौ सीतानष्टा नाशमदर्शनंप्रापिता ॥ संप्रतितुपश्यतोमे पश्यंतंमामनादृत्य रूपिणीश्रीरिवसीतानष्टाऽदर्शनंप्रापिता यथायतोऽतोमेमनःअभूतपूर्वंशोकं स्प्रष्टुमिवेच्छति ॥ ४ ॥

महोदधेःपारे लंकांगतासासीताऽदर्शनंप्राप्ता ततःलंकातः ॥ ५ ॥ यथामामवगच्छसि मद्बलंवराहावतारादौत्वमेवजानासीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ विवरंवाप्रयच्छ प्रविश्यतया सहस्थातुमितिभावः ॥ ८ ॥ अहंमैथिलीकृते मत्तः प्राप्तमोहइत्यर्थः॥ महीतले प्रविष्टामितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ननुकथमिदानींसंतापापगमइतिचेत्तस्य स्वतत्त्व ज्ञाननटनादिमूलकत्वात् स्वतत्त्वस्मरणनटनमेवकुर्वित्याह ॥ स्मरत्वंपूर्वकंभावमिति वैष्णवमित्यर्थः ॥ आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः ॥ किमिच्छन्कस्यकामाय शरीरमनुसंज्वरेदितिश्रुतेः ॥ मंत्रं देवैःसहावतारसमयेकृतं मानुषभावमूलरावणवधाश्वमेधयागांतसर्वकृत्यानां निर्वृत्तत्वेनेदानींतत्त्वावरणनाटनेनफलाभावइतिभावः ॥१२॥

साऽदर्शनंपुरासीतालंकांपारेमहोदधेः॥ ततश्चापिमयानीताकिंपुनर्वसुधातलात्॥ ५॥ वसुधेदेविभवतिसीतानिर्यात्यतांमम॥ दर्शयिष्यामिवारोषंयथामामवगच्छसि॥ ६॥ कामंश्वश्रूर्ममैवत्वंत्वत्सकाशात्तुमैथिली ॥ कर्षताफालहस्तेनजनकेनोद्धृतापुरा ॥ ७ ॥ तस्मान्निर्यात्यतांसीताविवरंवाप्रयच्छमे॥ पातालेनाकपृष्ठेवावसेयंसहितस्तया॥ ८॥ आनयत्वंहितांसीतांमत्तोहंमैथिलीकृते॥ न मेदास्यसिचेत्सीतांयथारूपांमहीतले ॥ ९ ॥ सपर्वतवनांकृत्स्नांव्यथयिष्यामितेस्थितिं ॥ नाशयिष्याम्यहंभूमिंसर्वमापोभवंत्विह ॥ १० ॥ एवंब्रुवाणेकाकुत्स्थेक्रोधशोकसमन्विते ॥ ब्रह्मासुरगणैःसार्धमुवाचरघुनंदनं ॥ ११ ॥ रामरामनसंतापंकर्तुमर्हसिसुव्रत॥ स्मरत्वंपूर्वकंभावंमंत्रंचामित्रकर्षण॥ १२॥ नखलुत्वांमहाबाहोस्मारयेयमनुत्तमं॥ इमंमुहूर्तंदुर्धर्षस्मरत्वंजन्मवैष्णवं॥ १३॥

ननुकिमांत्वंस्मारयसीत्यत्राह ॥ नेति ॥ विस्मृततत्त्वमिव स्मरणंकुर्वितिनप्रार्थयामि ॥ किंतुइमंमुहूर्तमस्मिन्काले हेदुर्धर्ष वैष्णवमात्मानं इहजन्मप्राप्तवंतंस्मर ध्यानेनपश्येत्यर्थः ॥ एतावत्पर्यंतंकार्यनिर्वाहाय मनुष्योहमितिध्यानेन तथाभावंनाटितवानपि इदानींतत्त्यजेत्यर्थः ॥ तंखलुत्वामितिपाठे अनुत्तमं समाभ्यधिकरहितं ब्रह्मस्वरूपं तमुपनिषत्प्रसिद्धं ॥ स्मारयेयं स्मरणायप्रार्थये ॥ किंस्मर्तव्यत्वेनप्रार्थयसीत्यत्राह ॥ इममिति पूर्ववदेवार्थः ॥ भृंगिकीटन्यायेन तत्ध्याननत्तद्भावनाटनमितिभावः ॥ भगवतोरामस्यतथानाटनात् ब्रह्मापिस्मारयेयमित्यादिप्रयुक्तवानितिध्येयं ॥ नत्वेतावताभगवतोवस्तुतस्तद्भावप्राप्तिरितिध्येयं ॥ १३ ॥

मामाश्रितासीताएवंगतेत्यपि नशोकःकार्यइत्याह ॥ सीतेति ॥ विमला स्वतएवसर्वावद्यशून्या वस्तुतस्तस्यास्त्वदभिन्नत्वादितिभावः ॥ तवपूर्वपरायणा तवप्रकृतिप्राप्तिस मुत्सुका त्वदाश्रयस्त्वदाश्रयणं तद्रूपतपोबलात् ॥ नागलोकगमनव्याजेन नागलोकंविष्णुलोकं सुखंप्रायात् ॥ तपःपूर्वपरायणेतिपाठे ॥ पूर्ववेदवती देहेनुष्ठिततपःशेषानुष्ठानपरायणेत्यर्थइतिकतकः ॥ तदनुष्ठानंरावणवधादिरूपमेवेतिभाति ॥१४॥ अस्याःसंगमश्चतेभूयः स्वर्गे परस्वर्गे ब्रह्मलोके भविष्यति नान्यत्र परिषदितिलुप्तषष्ठ्यंतं ॥१५॥ एतत्काव्यमेवोत्तमंश्रुतं सर्वंज्ञापनीयं विस्तरतोव्याख्यास्यति ज्ञापयिष्यति ॥ १६ ॥ कुतएवंतत्राह ॥ जन्मेति ॥ सुखदुःखोपसेवनं सुखदुःखोपसेवाकथनरूपं ॥ भविष्यदु

सीताहिविमलासाध्वीतवपूर्वपरायणा॥ नागलोकंसुखंप्रायात्त्वदाश्रयतपोबलात्॥ १४॥ स्वर्गेतेसंगमोभूयोभविष्यतिनसंशयः॥ अस्यास्तुपरिषन्मध्येयद्वचोमिनिबोधतत्॥ १५॥ एतदेवहिकाव्यंतेकाव्यानामुत्तमंश्रुतं॥ सर्वंविस्तरतोरामव्याख्यास्यतिनसंशयः॥ १६ जन्मप्रभृतितेवीरसुखदुःखोपसेवनं ॥ भविष्यदुत्तरंचेहसर्ववाल्मीकिनाकृतं ॥ १७ ॥ आदिकाव्यमिदंरामत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ नत्वन्योर्हतिकाव्यानांयशोभाग्राघवादृते॥ १८॥ श्रुतंतेपूर्वमेतद्धिमयासर्वंसुरैःसह॥ दिव्यमद्भुतरूपंचसत्यवाक्यमनाटतं॥ १९॥ सत्वंपुरुषशार्दूलधर्मेणसुसमाहितः॥ शेषंभविष्यंकाकुत्स्थकाव्यंरामायणंशृणु॥ २० ॥ उत्तरंनामकाव्यस्यशेषमत्रमहायशः॥ तच्छृणुष्वमहातेजऋषिभिःसार्धमुत्तमं॥ २१॥

त्तरंचेति॥ सीतोपसंहारादुत्तरंच यत्तेचरितंभविष्यति तत्सर्वमिहकाव्ये त्रिकालज्ञेनकृतं कृतनिबंधनं ॥ १७ ॥ त्वयि त्वच्चरितविषये त्वत्तोराघवादृतेऽन्यःकाव्यानांयशोभाक् काव्यप्रकाश्ययशोभाक्कश्चिदपिनार्हति काव्यनायकतामितिभावः ॥ अन्येषांवर्णनीयगुणशून्यत्वात्सर्वैकवयोद्यापि रामचरितमेवप्रायेणाश्रयंति ॥ १८ ॥ अस्यकाव्यस्यमहत्त्वं सर्वमहतामयैवपरियहादित्याह ॥ श्रुतमिति ॥ तेएतत्त्वत्संबंधीदंकाव्यं त्वत्स्यश्रोतव्यत्वे हेतुः सत्यवाक्यमिति ॥ तत्रापिहेतुरनाटतमिति ॥ अविद्यामूलप्रलापरहितं अतएवदिव्यं ॥ पूर्वंश्रुतंकाव्यरूपिण्यादेव्यासुखादेवेतिशेषः ॥ १९ ॥ भविष्यं भविष्यद्विषयं शेषं शृणु ॥ २० ॥ किंतत्राह ॥ उत्तरंनामेति ॥ उत्तराख्योयःकाव्यस्यशेषोस्तितच्छृणुष्व हेमहातेजः ऋषिभिः ब्रह्मलोकस्थैर्ऋषिभिः ॥ २१ ॥

अतिरहस्यत्वाच्चनायमंशःसर्वैःश्रोतव्यइत्याह ॥ नेति ॥ परमऋषिणा परमराजर्षिणा त्वयैवश्रोतव्यं नान्येनलक्ष्मणादिनेत्यर्थः ॥ एवंभगवतःपरमादरःकाव्यस्य स्वावतारविषयत्वादितिबोध्यं ॥ २२ ॥ सबांधवैर्देवैःसहेत्यर्थः ॥ २३ ॥ तत्र सदसि ब्राह्मलौकिकाब्रह्मलोकार्हाः न्यवर्तंत उत्तरंश्रोतुमितिशेषः ॥ ब्रह्मणासहचलिताअपि पुनर्निवृत्ता इत्यर्थः ॥ तदेवाहोत्तरमिति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पर्णशालामुपागमदितिपाठे यज्ञावसानएवसीतांतर्धानात् ततःपरंदीक्षितत्वाभावेनान्यत्रगंतुंशक्यत्वात्पुत्राभ्यांसह

नखल्वन्येनकाकुत्स्थश्रोतव्यमिदमुत्तमं ॥ परमंऋषिणावीरत्वयैवरघुनंदन ॥ २२ ॥ एतावदुक्त्वावचनंब्रह्मात्रिभुवनेश्वरः ॥ जगाम त्रिदिवंदेवोदेवैःसहसबांधवैः ॥ २३ ॥ येचतत्रमहात्मानऋषयोब्राह्मलौकिकाः ॥ ब्रह्मणासमनुज्ञातान्यवर्तंतमहौजसः ॥ उत्तरंश्रोतुमनसोभविष्यंयच्चराघवे ॥ २४ ॥ ततोरामःशुभांवाणींदेवदेवस्यभाषितां ॥ श्रुत्वापरमतेजस्वीवाल्मीकिमिदमब्रवीत् ॥ २५ ॥ भगवन्श्रोतुमनसऋषयोब्राह्मलौकिकाः ॥ भविष्यदुत्तरंयन्मेश्वोभूतेसंप्रवर्तता ॥ २६ ॥ एवंविनिश्चयंकृत्वासंप्रगृह्यकुशीलवौ ॥ तंजनौघंविसृज्याथकर्मशालामुपागमत् ॥ तामेवशोचतःसीतांसाव्यतीताचशर्वरी ॥ २७ ॥ इत्यार्षे० वा० उ० अष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ रजन्यांतुप्रभातायांसमानीयमहामुनीन् ॥ गीयतामविशंकाभ्यांरामःपुत्रावुवाचह ॥ १ ॥ ततःसमुपविष्टेषुमहर्षिषुमहात्मसु ॥ भविष्यदुत्तरंकाव्यंजगतुस्तौकुशीलवौ ॥ २ ॥ प्रविष्टायांतुसीतायांभूतलंसत्यसंपदा ॥ तस्यावसानेयज्ञस्यरामःपरमदुर्मनाः ॥ ३ ॥ अपश्यमानोवैदेहींमनेशून्यमिदंजगत् ॥ शोकेनपरमायस्तोनशांतिंमनसागमत् ॥ ४ ॥ वाल्मीकिपर्णशालां रामःप्राप्तवानित्यर्थः ॥ कर्मशालामुपागमदितिपाठांतरं ॥ २७ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० उ० अष्टनवतितमःसर्गः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथराममातॄणांपरलोकप्राप्तिः ॥ रजन्यामिति ॥ गीयतामित्युवाच ॥ अविशंकाभ्यां मत्पुत्रत्वविषयशंकारहिताभ्यां मातृवियोगदुःखरहिताभ्यांच ॥ १ ॥ २ ॥ सत्यसंपदा स्वस्यसत्यवैभवेन ॥ तस्ययज्ञस्यावसाने सीतानिर्याणोत्तरकाले ॥ ३ ॥ ४ ॥

वित्तपूर्वं वित्तदानपूर्वं ॥ ५ ॥ ६ ॥ यज्ञेयज्ञे प्रतियज्ञं ॥ भवत् अभवत् ॥ ७ ॥ दशवर्षसहस्राणीतियागकालमर्यादेयं नतुसीतावियोगानंतरं तावान्यागकालइतिकतकस्तत्रसीतावियोगानंतरं तावतोयागकालत्वे किंबाधकमितिचिंत्यं ॥ नतुभूमौसीतागमनोत्तरमितिवक्तुंयुक्तं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ स्थिताः स्थितानि ॥ अनुरंजंति अनुरंजयंति ॥ ११ ॥ सु

विसृज्यपार्थिवान्सर्वानृक्षवानरराक्षसान् ॥ जनौघंविप्रमुख्यानांवित्तपूर्वंविसृज्यच ॥ ५ ॥ ततोविसृज्यतान्सर्वान्रामोराजीवलोचनः ॥ त्वदिकृत्वासदासीतामयोध्यांप्रविवेशह ॥ ६ ॥ नसीतायाःपरांभार्यांवव्रेसरघुनंदनः ॥ यज्ञेयज्ञेचपत्न्यर्थंजानकीकांचनीभवत् ॥ ७ ॥ दशवर्षसहस्राणिवाजिमेधानथाकरोत् ॥ वाजपेयान्दशगुणांस्तथाबहुसुवर्णकान् ॥ ८ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांगोसवैश्वमहाधनैः ॥ ईजेक्रतुभिरन्यैश्चसश्रीमानाप्तदक्षिणैः ॥ ९ ॥ एवंसकालःसुमहान्राज्यस्थस्यमहात्मनः ॥ धर्मेप्रयतमानस्यव्यतीयाद्राघवस्यच ॥ १० ॥ ऋक्षवानररक्षांसिस्थितारामस्यशासने ॥ अनुरंजंतिराजानोत्यहन्यहनिराघवं ॥ ११ ॥ कालेवर्षतिपर्जन्यःसुभिक्षंविमलादिशः ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णपुरंजनपदास्तथा ॥ १२ ॥ नाकालेम्रियतेकश्चिन्नव्याधिःप्राणिनांतथा ॥ नानर्थोविद्यतेकश्चिद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ १३ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यराममातायशस्विनी ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृताकालधर्ममुपागमत् ॥ १४ ॥ अन्वियायसुमित्राचकैकेयीचयशस्विनी ॥ धर्मंकृत्वाबहुविधंत्रिदिवेपर्यवस्थिता ॥ १५ ॥ सर्वाःप्रमुदिताःस्वर्गेराज्ञादशरथेनच ॥ समागतामहाभागाःसर्वधर्मंचलेभिरे ॥ १६ ॥ तासांरामोमहादानंकालेकालेप्रयच्छति ॥ मातृणामविशेषेणब्राह्मणेषुतपस्विषु ॥ १७ ॥ पित्र्याणि ब्रह्मरत्नानियज्ञान्परमदुस्तरान् ॥ चकाररामोधर्मात्मापितृन्देवान्विवर्धयन् ॥ १८ ॥ भिक्षमभवदितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पौत्राः कुशलवाद्याः ॥ १४ ॥ अन्वियाय तस्याअनुपश्चात् इयाय कालधर्ममितिशेषः ॥ बहुविधं नानाप्रकारं ॥ १५ ॥ सर्वधर्मं सर्वधर्मसाध्यसुखभोगं ॥ १६ ॥ १७ ॥ पित्र्याणि पितृकर्मापेक्षितानि ॥ ब्रह्मरत्नानि ब्राह्मणदेयोत्तमवस्तूनि प्रयच्छतिस्मेत्यनुकर्षः ॥ बहुरत्नानीतिपाठांतरं ॥ पितृन्देवान्विवर्धयन् पूजयन् ॥ यज्ञांश्चकारेति पिंडपितृयज्ञानित्यर्थः ॥ १८ ॥

वर्धयानस्य वर्धयमानस्य ॥ यज्ञैर्बहुविधैर्देवान्वर्धयानस्येतिपाठांतरं ॥ यत्तु एवंप्रशासतस्तस्यराघवस्यमहेश्वरि ॥ अत्ययाद्दशसाहस्रंरममाणस्यसीतयेतिपाठेउक्तं ॥ तत्रसीतयाभूमौस्थितया स्थितस्यरममाणस्यराज्यंकुर्वतइत्यर्थः ॥ साहस्रमितिस्वार्थेण् ॥ अत्ययाद्वर्षसाहस्रमितिपाठे सहस्राणांसमूहःसाहस्रं सहस्रसमूहइत्यर्थकतया द

॥ १४१ ॥

एवंवर्षसहस्राणिबहून्यथययुःसुखं ॥ यज्ञैर्बहुविधंधर्मंवर्धयानस्यसर्वदा ॥ १ ॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० यज्ञावसानंनामैकोनशत तमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्ययुधाजिल्लेकयोनृपः ॥ स्वगुरुंप्रेषयामासराघवायम हात्मने ॥ १ ॥ गार्ग्यमंगिरसःपुत्रंब्रह्मर्षिममितप्रभं ॥ दशाश्वसहस्राणिप्रीतिदानमनुत्तमं ॥ २ ॥ कंबलानिचरत्नानिचित्रवस्त्रमथो त्तमं ॥ रामायप्रददौराजाशुभान्याभरणानिच ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुराघवोधीमान्महर्षिंगार्ग्यमागतं ॥ मातुलस्याश्वपतिनःप्रहितंतन्महाधनं ॥ ४ ॥ प्रत्युद्गम्यचकाकुत्स्थःक्रोशमात्रंसहानुजः ॥ गार्ग्यंसंपूजयामासयथाशक्रोबृहस्पतिं ॥ ५ ॥ तथासंपूज्यतन्महर्षिंतद्धनंप्रतिगृह्य च ॥ पृष्ट्वाप्रतिपदंसर्वंकुशलंमातुलस्यच ॥ ६ ॥ उपविष्टंमहाभागंरामःप्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ किमाहमातुलोवाक्यंयदर्थंभगवानिह ॥ ७ ॥ प्राप्तोवाक्यविदांश्रेष्ठःसाक्षादिवबृहस्पतिः ॥ रामस्यभाषितंश्रुत्वामहर्षिःकार्यविस्तरं ॥ ८ ॥ वक्तुमद्भुतसंकाशंराघवायोपचक्रमे ॥ मातुलस्तेमहाबाहोवाक्यमाहनरर्षभः ॥ ९ ॥ युधाजित्प्रीतिसंयुक्तंश्रूयतांयदिरोचते ॥ अयंगंधर्वविषयःफलमूलोपशोभितः ॥ १० ॥ सिंधोरुभयतःपार्श्वेदेशःपरमशोभनः ॥ तंचरक्षंतिगंधर्वाःसायुधायुद्धकोविदाः ॥ ११ ॥

॥ १४१ ॥

शसहस्रेत्यर्थकमेव आयुस्तस्यैकादश सहस्रवर्षाणि ॥ १९ ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० एकोनशततमःसर्गः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामेणगंधर्वदेशंप्रति सपुत्रस्यभरतस्यप्रेषणं ॥ कस्यचिदिति ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ अश्वपतिनः नुमार्षः अश्वपतेरित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रतिपदं प्रत्येकं ॥ सर्वं सर्वप्रकारं ॥ कुशलंपृष्ट्वा मातुलस्यकुशलंपृष्ट्वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गंधर्वविषयोगंधर्वदेशः ॥ १० ॥ सिंधोःसिंधुनदस्योभयतःपार्श्वेवर्तमानः परमशोभनोयंदेशोऽस्मद्देशसमीपेवर्तते ॥ ११ ॥

शैलूषोगंधर्वराजः ॥ गंधर्वनगरंच विनिर्जित्येत्यनुकर्षः ॥ १२ ॥ स्वेपुरेनिवेशय तद्देशेइतिशेषः ॥ अन्यस्यत्वद्व्यतिरिक्तस्य तत्रदेशेगतिःप्राप्तिप्रसक्तिर्जयप्रसक्तिश्चनास्ति एवंतत्साधनेकोलाभस्तत्राह ॥ देशःपरमशोभनइति ॥ १३ ॥ भरतंचान्ववैक्षत तवायमंशइत्यबोधयदित्यर्थः ॥ १४ ॥ अथराघवोरामोद्विजमब्रवीत् ॥ १५ ॥ तक्षइत्य

शैलूषस्यसुतावीरतिस्रःकोट्योमहाबलाः ॥ तान्विनिर्जित्यकाकुत्स्थगंधर्वनगरंशुभं ॥ १२ ॥ निवेशयमहाबाहोस्वेपुरेसुसमाहिते ॥ अन्यस्यनगतिस्तत्रदेशःपरमशोभनः ॥ रोचतांतेमहाबाहोनाहंत्वामहितंवदे ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवःप्रीतोमहर्षेर्मातुलस्यच ॥ उवा चबाढमित्येवभरतंचान्ववैक्षत ॥ १४ ॥ सोब्रवीद्राघवःप्रीतःसांजलिप्रग्रहोद्विजं ॥ इमौकुमारौतंदेशंब्रह्मर्षेविचरिष्यतः ॥ १५ ॥ भर तस्यात्मजौवीरौतक्षःपुष्कलएवच ॥ मातुलेनसुगुप्तौतुधर्मेणसुसमाहितौ ॥ १६ ॥ भरतंचाग्रतःकृत्वाकुमारौसबलानुगौ ॥ निहत्यगं धर्वसुतान्द्वेपुरेविभजिष्यतः ॥ १७ ॥ निवेश्यतेपुरवरेआत्मजौसन्निवेश्यच ॥ आगमिष्यतिमेभूयःसकाशमतिधार्मिकः ॥ १८ ॥ब्र ह्मर्षिमेवमुक्त्वातुभरतंसबलानुगं ॥ आज्ञापयामासतदाकुमारौचाभ्यषेचयत् ॥ १९ ॥ नक्षत्रेणचसौम्येनपुरस्कृत्यांगिरःसुतं ॥ भरतः सहसैन्येनकुमाराभ्यांविनिर्ययौ ॥ २० ॥ सासेनाशक्रयुक्तेवनगरान्निर्ययावथ ॥ राघवानुगतादूरंदुराधर्षासुरैरपि ॥ २१ ॥ मांसाशि नश्चयेसत्वारक्षांसिसुमहांतिच ॥ अनुजग्मुर्हिभरतंरुधिरस्यपिपासया ॥ २२ ॥ भूतग्रामाश्चबहवोमांसभक्षाःसुदारुणाः ॥ गंधर्वपु त्रमांसानिभोक्तुकामाःसहस्रशः ॥ २३ ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणांखेचराणांचपक्षिणां ॥ बहूनिवैसहस्राणिसेनायाययुरग्रतः ॥ २४ ॥

कारांतः ॥ मातुलेन भरतमातुलेनयुधाजिता ॥ १६ ॥ १७ ॥ पुरवरेनिवेश्यनिर्मायात्मजौसन्निवेश्य तयोः पुरयोरितिशेषः अतिधार्मिकोभरतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अं गिरःसुतं गार्ग्यं ॥ २० ॥ शक्रयुक्तेव इंद्रनियुक्तादेवसेनेव राघवानुगता रामानुगता ॥ दूरं एकद्विवासपर्यंतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

सेनायाअयतोययुः ॥ पिशिताशिनामयतोयानं सुशकुनं ॥ अभिमुखागमनमेवापशकुनमितिभावः ॥ केकयं केकयदेशंयुधाजितंवा ॥ २५ ॥ इतिश्रीरा० वा० उ० शतत
मःसर्गः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथभरतेनगंधर्वविजयः ॥ श्रुत्वेति ॥ सेनापतिंप्राप्तं युद्धसन्नाहवंतमागतंश्रुत्वा ॥ १ ॥ २ ॥ लघुविक्रमै
र्योधैरित्यर्थः ॥ सबलौ चतुरंगबलसहितौ ॥ सपदानुगौ शूद्रवैश्याद्यनुचरसहितौ ॥ ३ ॥ व्यनदन् गर्जंतिस्म ॥ ४ ॥ ५ ॥ खड्गादिरूपायाहायासुताः ॥ नृकलेवराणिवहंति

अध्यर्धमासमुषितापथिसेनानिरामया ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णाकेकयंसमुपागमत् ॥ २५ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणे वा० उत्तरकांडे शत
तमःसर्गः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वासेनापतिंप्राप्तंभरतंकेकयाधिपः ॥ युधाजिद्दुर्गसहितंपरांप्रीतिमुपाग
मत् ॥ १ ॥ सनिर्ययौजनौघेनमहताकेकयाधिपः ॥ त्वरमाणोभिचक्रामगंधर्वान्केकयाधिपः ॥ २ ॥ भरतश्चयुधाजिच्चसमेतौलघुवि
क्रमैः ॥ गंधर्वनगरंप्राप्तौसबलौसपदानुगौ ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुभरतंप्राप्तंगंधर्वास्तेसमागताः ॥ योद्धुकामामहावीर्याव्यनदंस्तेसमंततः ॥
॥ ४ ॥ ततःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ समरात्रंमहाभीमंनचान्यतरयोर्जयः ॥ ५ ॥ खड्गशक्तिधनुर्ग्राहानद्यःशोणितसंस्रवाः ॥ नृ
कलेवरवाहिन्यःप्रवृत्ताःसर्वतोदिशं ॥ ६ ॥ ततोरामानुजःक्रुद्धःकालस्यास्त्रंसुदारुणं ॥ संवर्तनामभरतोगंधर्वेष्वभ्यचोदयत् ॥ ७ ॥ ते
वद्धाःकालपाशेनसंवर्तेनविदारिताः ॥ क्षणेनाभिहतास्तेनतिस्रःकोट्योमहात्मना ॥ ८ ॥ तद्युद्धंतादृशंघोरंनस्मरंतिदिवौकसः ॥ निमे
षांतरमात्रेणतादृशानांमहात्मनां ॥ ९ ॥ हतेषुतेषुसर्वेषुभरतःकेकयीसुतः ॥ निवेशयामासतदासमृद्धेद्वेपुरोत्तमे ॥ १० ॥ तक्षंतक्षशि
लायांतुपुष्कलंपुष्कलावते ॥ गंधर्वदेशेरुचिरेगांधारविषयेचसः ॥ ११ ॥

ताः ॥ ६ ॥ संवर्तनाम प्रलयकालानलाख्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ दि
वौकसोनस्मरंति निमेषमात्रेणत्रिकोटिगंधर्ववधोऽसंभाव्यइतिस्थितवंतः ॥ ९ ॥ द्वेपुरोत्तमे तक्षशिला पुष्कलावताख्ये ॥ १० ॥ गंधर्वदेशे तक्षशिलायां ॥ तक्षं तक्षा
ख्यंपुत्रं ॥ गांधारदेशे पुष्कलावतेनगरे पुष्कलं ॥ ११ ॥

गुणविस्तरैर्हेतुभिरन्योन्यस्पर्धया अन्योन्यसंघर्षकृते कृतान्योन्यसंघर्षे ॥ अहमेवगुणोत्तरमिति कृतान्योन्यविवादेइवदृश्यमानेइत्यर्थः ॥ १२ ॥ अकिल्बिषैर्धर्मन्यायोपेतैर्व्यव
हारैः क्रयविक्रयादिव्यापारैः ॥ १३ ॥ विस्तरैरनुक्तपदार्थविस्तरैरुपशोभिते ॥ सुरुचिरैर्गृहमुख्यैरुपशोभिते विमानैः सप्तभूमिप्रासादैः ॥ १४ ॥ देवतायतनविस्तरैर्विस्तारै
रित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वस्माद्यथावृत्तं गंधर्ववधदेशस्यनिवेशनंचशशंस ॥ अस्यभरतस्यवाक्यंश्रुत्वा राघवोरामः प्रीतोबभूव ॥ १८ ॥ इतिश्रीरामाभि० वा० उ० एको

धनरत्नौघसंकीर्णैकाननैरुपशोभिते ॥ अन्योन्यसंघर्षकृतेस्पर्धयागुणविस्तरैः ॥ १२ ॥ उभेसुरुचिरप्रख्येव्यवहारैरकिल्बिषैः ॥ उद्या
नयानसंपूर्णेसुविभक्तांतरापणे ॥ १३ ॥ उभेपुरवरेरम्येविस्तरैरुपशोभिते ॥ गृहमुख्यैःसुरुचिरैर्विमानैर्बहुभिर्वृते ॥ १४ ॥ शोभिते
शोभनीयैश्चदेवायतनविस्तरैः ॥ तालैस्तमालैस्तिलकैर्बकुलैरुपशोभिते ॥ १५ ॥ निवेश्यपंचभिर्वर्षैर्भरतोराघवानुजः ॥ पुनरायान्म
हाबाहुरयोध्यांकेकयीसुतः ॥ १६ ॥ सोभिवाद्यमहात्मानंसाक्षाद्धर्ममिवापरं ॥ राघवंभरतःश्रीमान्ब्रह्माणमिववासवः ॥ १७ ॥ शशं
सचयथावृत्तंगंधर्ववधमुत्तमं ॥ निवेशनंचदेशस्यश्रुत्वाप्रीतोस्यराघवः ॥ १८ ॥ इत्यार्षे० वा० उ० एकोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥
तच्छ्रुत्वाहर्षमापेदेराघवोभ्रातृभिःसह ॥ वाक्यंचाद्भुतसंकाशंभ्रातॄन्प्रोवाचराघवः ॥ १ ॥ इमौकुमारौसौमित्रेतवधर्मविशारदौ ॥ अंग
दश्चंद्रकेतुश्चराज्यार्थेदृढविक्रमौ ॥ २ ॥ इमौराज्येभिषेक्ष्यामिदेशःसाधुविधीयतां ॥ रमणीयोह्यसंबाधोरमेतांयत्रधन्विनौ ॥ ३ ॥ न
राज्ञांयत्रपीडास्यान्नाश्रमाणांविनाशनं ॥ सदेशोदृश्यतांसौम्यनापराध्यामहेयथा ॥ ४ ॥ तथोक्तवतिरामेतुभरतःप्रत्युवाचह ॥ अयं
कारुपथोदेशोरमणीयोनिरामयः ॥ ५ ॥

त्तरशततमःसर्गः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथलक्ष्मणकुमारयोराज्येनिवेशनं ॥ तदिति ॥
भ्रातृभिरितिबहुवचनं द्वित्वेआर्षं ॥ १ ॥ हेसौमित्रे तवेमौकुमारौ राज्यार्थे राज्यरक्षणविषये दृढविक्रमौ ॥ २ ॥ अतइमौराज्येऽभिषेक्ष्यामि ॥ यत्रेमौरमेतां तादृशोदेशः
साधु विधीयतां निरीक्ष्यतां ॥ ३ ॥ नापराध्यामहे यथाकस्यापि भूतस्येतिशेषः ॥ ४ ॥ कारुपथस्तदाख्यः पाश्चात्यौदीच्यदेशविशेषः ॥ ५ ॥

तत्रदेशेंऽगदस्यपुरमंगदीयेत्याख्यं ॥ निवेश्यतां चंद्रकेतोश्चंद्रकांताख्यंपुरं निवेश्यतां ॥ ६ ॥ वशेकृत्वा लक्ष्मणभरताभ्यां वशेकारयित्वांगदस्यपुरींन्यवेशयत् ॥ ७ ॥ तत्र देशेंगदस्यपुरी रामेणनिवेशिता लक्ष्मणद्वारेतिशेषः ॥ ८ ॥ मल्लस्यदृढांगस्य चंद्रकेतोर्मल्लभूम्यां तदाख्येऔत्तरे ॥ अस्यैवचंद्रकांतेतिनामांतरं ॥ तत्रचंद्रकांताख्यापुरी निवेशिता ॥ ९ ॥ युद्धे दुराधर्षारामादयोभिषेकंचक्रिरे अंगदचंद्रकेत्वोरितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तथैवोष्य चंद्रकेतुसमीपेइतिशेषः ॥ १४ ॥ नजज्ञाते

निवेश्यतांतत्रपुरमंगदस्यमहात्मनः ॥ चंद्रकेतोःसुरुचिरंचंद्रकांतंनिरामयं ॥ ६ ॥ तद्वाक्यंभरतेनोक्तंप्रतिजग्राहराघवः ॥ तंचकृत्वा वशेदेशमंगदस्यनिवेशयत् ॥ ७ ॥ अंगदीयापुरीरम्याप्यंगदस्यनिवेशिता ॥ रमणीयासुगुप्ताचरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ८ ॥ चंद्रके तोश्चमल्लस्यमल्लभूम्यांनिवेशिता ॥ चंद्रकांतेतिविख्यातादिव्यास्वर्गपुरीयथा ॥ ९ ॥ ततोरामःपरांप्रीतिंलक्ष्मणोभरतस्तथा ॥ ययुर्यु द्धेदुराधर्षाअभिषेकंचचक्रिरे ॥ १० ॥ अभिषिच्यकुमारौद्वौप्रस्थाप्यसुसमाहितौ ॥ अंगदंपश्चिमांभूमिंचंद्रकेतुमुदङ्मुखं ॥ ११ ॥ अंगदंचापिसौमित्रिर्लक्ष्मणोनुजगामह ॥ चंद्रकेतोस्तुभरतःपार्ष्णिग्राहोबभूवह ॥ १२ ॥ लक्ष्मणस्त्वंगदीयायांसंवत्सरमथोषितः ॥ पुत्रेस्थितेदुराधर्षेअयोध्यांपुनरागमत् ॥ १३ ॥ भरतोपितथैवोष्यसंवत्सरमतोधिकं ॥ अयोध्यांपुनरागम्यरामपादावुपास्तसः ॥ १४ ॥ उभौसौमित्रिभरतौरामपादावनुव्रतौ ॥ कालंगतमपिस्नेहान्नजज्ञातेऽतिधार्मिकौ ॥ १५ ॥ एवंवर्षसहस्राणिदशतेपांययुस्तदा ॥ धर्मे प्रयतमानानांपौरकार्येषुनित्यदा ॥ १६ ॥ विहृत्यकालंपरिपूर्णमानसाःश्रियावृताधर्मपुरेचसंस्थिताः ॥ त्रयःसमिद्धाहुतिदीप्ततेजसो हुताग्नयःसाधुमहाध्वरेत्रयः ॥ १७ ॥ इत्यार्षेश्रीमद्रामायणेवाल्मीकीयेउ०द्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नावगतवंतौ संधिरार्षः ॥ १५ ॥ दशसहस्राणि ॥ आयुस्त्वेकादशसहस्राणिइतिस्पष्टमेव ॥ १६ ॥धर्मपुरे धर्मसाधनेपुरेअयोध्यायां ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअ वंतिका ॥ पुरीद्वारावतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइतिस्मृतेः ॥ १७ ॥ इतिश्रीरामाभि०रामायणति०वा०उ०द्युत्तरशततमःसर्गः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अथरामाय स्वीयवैष्णवधामागमनकालनिवेदनाय ब्रह्मणोदूतप्रेषणं ॥ कस्यचिदिति ॥ कस्यचित्कालस्यापगमानंतरमितिशेषः ॥ रामेधर्मपरेस्थिते कालस्तापसरूपेण राजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥ अतिबलस्य महर्षेः ॥ जगत्प्राणरूपत्वाच्चतुर्वेदमुखत्वाच्च सत्यवचस्त्वाच्च ब्रह्मातिबलोमहर्षिः ॥ २ ॥ ३ ॥ उभौलोकौजयस्वेत्युक्त्या परलोक प्रवेशकालसूचनं ॥ ४ ॥ तस्यवाक्यधृक् यस्यदूतस्तस्याज्ञाधारीत्यर्थः ॥ ५ ॥ तेजोभिरंशुभिरित्येतेपदे शरीरकांतिकिरणप्रतिपादकेइति नपुनरुक्तिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

कस्यचित्त्वथकालस्यरामेधर्मपरेस्थिते ॥ कालस्तापसरूपेणराजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥ दूतोत्यतिबलस्याहंमहर्षेरमितौजसः ॥ रामं दिदृक्षुरायातःकार्येणहिमहाबलः ॥ २ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासौमित्रिस्त्वरयान्वितः ॥ न्यवेदयतरामायतापसंतंसमागतं ॥ ३ ॥ जय स्वराजधर्मेणउभौलोकौमहाद्युते ॥ दूतस्त्वांद्रष्टुमायातस्तपसाभास्करप्रभः ॥ ४ ॥ तद्वाक्यंलक्ष्मणोक्तंवैश्रुत्वारामउवाचह ॥ प्रवेश्यतां मुनिस्तातमहौजास्तस्यवाक्यधृक् ॥ ५ ॥ सौमित्रिस्तुतथेत्युक्त्वाप्रावेशयततंमुनिं ॥ ज्वलंतमिवतेजोभिःप्रदहंतमिवांशुभिः ॥ ६ ॥ सोभिगम्यरघुश्रेष्ठंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ ऋषिर्मधुरयावाचावर्धस्वेत्याहराघवं ॥ ७ ॥ तस्मैरामोमहातेजाःपूजामर्घ्यपुरोगमां ॥ ददौ कुशलमव्यग्रंप्रष्टुंचैवोपचक्रमे ॥ ८ ॥ पृष्टश्चकुशलंतेनरामेणवदतांवरः ॥ आसनेकांचनेदिव्येनिषसादमहायशाः ॥ ९ ॥ तमुवाच ततोरामःस्वागतंतेमहामते ॥ प्रापयास्यचवाक्यानियतोदूतस्त्वमागतः ॥ १० ॥ चोदितोराजसिंहेनमुनिर्वाक्यमभाषत ॥ द्वंद्वेत्युत्त्वा वक्तव्यंहितंवैयद्यवेक्षसे ॥ ११ ॥ यःशृणोतिनिरीक्षेद्वासवध्योभवितातव ॥ भवेद्वैमुनिमुख्यस्यवचनंयद्यवेक्षसे ॥ १२ ॥

॥ ९ ॥ अस्य यस्यत्वंदूतस्तस्य वाक्यानि संदेशवाक्यानि प्रापयस्व निवेदय ॥ तत्रहेतुर्यतोदूतइति ॥ १० ॥ द्वंद्वे रहस्ये ॥ हितंवैयद्यवेक्षसे देवानामितिशेषः ॥ देवगोप्यगोपने हि देवानांहितंभवतीतिभावः ॥ ११ ॥ नैतावदेव किंत्वन्यापिप्रतिज्ञाकार्येत्याह ॥ यइति ॥ यःशृणोत्यस्यतद्वचनंनिरीक्षेद्वा मंत्रयितारावितिशेषः ॥ सतववध्यइतिकथमेवम तिक्रूराप्रतिज्ञा तत्राह ॥ भवेदिति ॥ तस्यमुनिमुख्यस्य वचनमेववैभवेत् उक्तसंकेतपूर्वमेवब्रूहीत्येवाभवदित्यर्थः ॥ यद्यवेक्षसे तथासंकेतपरिपालनमितिशेषः ॥ १२ ॥

प्रतिहारं द्वारपालं विसर्जयान्यतोपसारय ॥१३॥ किमर्थंतत्राह ॥ समेइति ॥ सौमित्रे ममऋषेश्चद्वंद्वं रहस्यांवाचंयःशृणुयात् यश्चनौपश्येद्वा समेमयावध्यः इतिखलु समीरितं प्रतिज्ञातं ॥१४॥ संग्रहं सम्यगुक्तार्थग्रहणवंतं ॥ १५ ॥ तेमनीषितं येनवासमाहितःप्रेषितस्तस्यमनीषितं कथयस्व ममापिहृदिवर्तते ॥ किमेवंविधंरहस्यं तदवश्यंम याश्रोतव्यमितिशेषः ॥ यद्वात्वयावक्ष्यमाणंवैकुंठगमनं ममापिहृदिवर्ततइत्यर्थः ॥१६॥ इति० वा० उ० त्र्युत्तरशततमःसर्गः ॥१०३॥ ॥७॥ अथब्रह्मसंदेशकथनं शृण्विति ॥ यत्संदेशकथनार्थमहमागतस्तंसंदेशंशृणु ॥ किंचयेनसंदेशःप्रेषितः सभगवान्पितामहएव नकेवलंमुनिरेवेत्याह ॥ पितामहेनेति ॥ १॥ तत्प्रेषितदूतोप्यहं त्वत्संबंध्येवेत्याह ॥ तवाहंपूर्वकेभावेइति ॥ पूर्वावस्थायां हिरण्यगर्भोत्पत्तिसमये हिरण्यगर्भावस्थायांवा ॥ कथमहंपुत्रस्तत्राह मायासंभावितः माययासंकल्पेन संभावितउत्पादितः ॥ सर्वसमाहारः सर्ववस्तुसंहारकर्तेतितीर्थः ॥ कतकस्तु तवाहंपूर्वसद्भावेइतिपाठः ॥ पूर्वंसृष्टेःप्राक्सद्भावेसदैवसौम्येदमग्रआसीदितिश्रुतेः ॥ सत्तारूपब्रह्मभावे करिष्यमा

तथेतिचप्रतिज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् ॥ द्वारितिष्ठमहाबाहोप्रतिहारंविसर्जय ॥ १३ ॥ समेवध्यःखलुभवेद्वाचंद्वंद्वंसमीरितं ॥ ऋषे र्ममचसौमित्रेपश्येद्वाशृणुयाच्चयः ॥१४॥ ततोनिक्षिप्यकाकुत्स्थोलक्ष्मणंद्वारिसंग्रहं ॥ तमुवाचमुनेवाक्यंकथयस्वेतिराघवः ॥१५॥ तत्तेमनीषितंवाक्यंयेनवासिसमाहितः ॥ कथयस्वाविशंकस्त्वंममापिहृदिवर्तते ॥१६॥ इत्या० वा० उ० कालागमनंनामत्र्युत्तरशत तमःसर्गः ॥१०३॥ ॥७॥ शृणुराजन्महासत्वयदर्थमहमागतः ॥ पितामहेनदेवेनप्रेषितोस्मिमहाबल ॥१॥ तवाहंपूर्वकेभावेपुत्रः परपुरंजय ॥ मायासंभावितोवीरकालःसर्वसमाहरः ॥ २ ॥ पितामहश्चभगवानाहलोकपतिःप्रभुः ॥ समयस्तेकृतःसौम्यलोकान्संप रिरक्षितुं ॥ ३ ॥ णाखिलसंसारस्य सृष्टिस्थितिसंहारनियहानुग्रहलक्षणपंचकृत्यनिर्वाहकः कालाख्यःक्षणधारारूपः ॥ नाडीदिनपक्षादिविभागनिर्वाहकःपुत्रोमा यासंभावितस्त्वदीयमायापरिणामइत्यर्थः शेषंप्राग्वत् ॥ यद्यपिरामोहिरण्यगर्भांशविष्णोरेवावतारस्तथापि तस्यस्वस्वरूपांशेनाहतज्ञानत्वाद्वामदेववदेवंव्यपदेशेनदोषइत्याह॥ यत्तुकतकेन सद्भावशब्देन हिरण्यगर्भउक्तस्तत्तुच्छमिति स्पष्टमेवाद्वैतविद्याविदां ॥२॥ एवंस्वस्वरूपमुक्त्वा तत्संदेशमाह ॥ पितामहश्चेति ॥ चतुर्मुखाज्जातानांप्रजापतीनांलो कपितृत्वाच्चतुर्मुखःपितामहः सलोकानांभूरादीनांपतिः पालयिता सयदाह तद्वदामीतिशेषः॥तदेवाह॥समयस्तेइति॥ भवंतुविगतज्वराइत्यंतोब्रह्मसंदेशः ॥ लोकान्देवमनुष्या दीन् रावणादितोरक्षितुं यःसमयःकृतः ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ वत्स्यामिमानुषेलोकेपालयन्पृथिवीमिमामित्येवंरूपकालविषयःकृतः सपरिपूर्णइतिशेषः॥३॥

अथतत्त्वतोज्ञातसत्स्वरूपस्यमम कथंमानुषदेहपरिग्रहइत्यत्र सप्रयोजनंतत्क्रियामाह ॥ संक्षिप्येति ॥ पुरा जगत्सृष्टेःपूर्वकाले मायया सर्वसंहारसमर्थस्वशक्त्या संक्षिप्य उपसंहृत्य एतेनाप्रयासेनसकलसंहारकर्तृत्वंब्रह्मलक्षणमुक्तं ॥ स्वयमेवेत्यनेनास्यसंहारस्य नरुद्रादिद्वारकत्वं तेषामपिसंहार्यकोटिनिविष्टत्वादितिदर्शितं ॥ एवंसंहारंकृत्वा महदहंकारपंचतन्मात्रादिसृष्टिद्वारेणैवंतांसृष्टिंकृत्वा तदपूरूपेमहार्णवेशयानइत्यनेनैवोदकशायित्वेलब्धं पुनरप्त्विति तदापृथिवीतत्वाद्यभावप्रदर्शनार्थं ॥ मांपूर्वमजीजनः ॥ योब्रह्माणंविदधातिपूर्वमितिश्रुतेः ॥ हिरण्यगर्भसृष्टिद्वारा ब्रह्मांडसृष्टौक्रियमाणायां तदंडान्ममोद्भवइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तदुत्पत्तिप्रकारमाह ॥ भोगवंतमिति ॥ ततःपरंसृष्टयेस्र ष्टव्यभूधरणक्षमं भोगवंतं प्रशस्तभोगं अनंताख्यंनागमुदकेशयं माययाजनयित्वा तत्रचनिर्माय स्थापयित्वा तदुरगेशयनवांस्त्वमभूः ॥ अथकर्दमप्रायभूवियहस्थैर्याय म

संक्षिप्यहिपुरालोकान्माययास्वयमेवहि ॥ महार्णवेशयानोप्सुमांत्वंपूर्वमजीजनः ॥ ४ ॥ भोगवंतंततोनागमनंतमुदकेशयं ॥ माय याजनयित्वात्वंह्यौचसत्वौमहाबलौ ॥५॥ मधुंचकैटभंचैवययोरस्थिचयैर्वृता ॥ इयंपर्वतसंबाधामेदिनीचाभवत्तदा ॥ ६ ॥ पद्मेदिव्ये र्कसंकाशेनाभ्यामुत्पाद्यमामपि ॥ प्राजापत्यंत्वयाकर्ममयिसर्वंनिवेशितं ॥ ७ ॥ सोहंसंन्यस्तभारोहित्वामुपास्यजगत्पतिं ॥ रक्षांवि धत्स्वभूतेषुममतेजस्करोभवान् ॥ ८ ॥

हाबलौ द्वौसत्वौप्राणिनौ अजीजनः ॥५॥ कौतौतत्राह ॥ मधुंचेति ॥ तत्रमधुर्मेदःप्रधानः ॥ कैटभो स्थिप्रधानः ॥ तत्सृष्टिप्रयोजनमाह ययोरित्यादि ॥ ययोर्वधानंतरं इयंनिर्मिताभूरस्थिचयैर्वृतासती पर्वतसंबाधा मेदोयुक्ततया दृक्षाद्युत्पत्त्युचितस्निग्धभूप्रदेशयुक्ततया मेदिनीतिनाम्नाभूत् ॥ एवंचतस्याःप्रजासर्गयोग्यतासिद्धा ॥ ६ ॥ अथचतुर्मुखसृष्टिः ॥ पद्मेइति ॥ ततःस्वनिर्मितोरगेशयस्वविग्रहस्य नाभिप्रदेशे अर्कसंकाशमर्कप्रभं दि व्यंपद्ममुत्पाद्य तस्मिन्दिव्येपद्मे मांचतुर्मुखमुत्पाद्य प्राजापत्यंसृष्टिरूपंकर्म मयित्वयानिवेशितमित्यन्वर्थंमेप्रजापतिरितिनाम ॥ ७ ॥ ततःसोहं त्वयासंन्यस्तभारः संन्यस्त सृष्टिभारः ॥ स्वकार्यंसृष्टिलक्षणंसंपाद्य तद्रक्षणमपश्यन् जगत्पतिंत्वामुपास्य यतोभवान्ममतेजस्करः सृष्टिसमर्थज्ञानक्रियाशक्तिमयतेजःप्रदोऽभूरतस्त्वमेव भूतेषुरक्षांविध त्स्वेतिप्रार्थितवानितिशेषः ॥ ८ ॥

ततोहेतोः रक्षणस्यसर्वशक्तौत्वय्येवनिवेशितत्वहेतोः ॥ दुर्धर्षात्तस्माद्भावात् बह्मैवभूतानांज्येष्ठतेनकोर्हतिस्पर्धितुमितिदुर्धर्षत्वस्वभावात् ॥ सनातनात्सकलसंसारमूल कारणत्वेनकालापरिच्छेद्यात् त्रिगुणमहत्तत्वाख्यैरण्यगर्भभावात्सत्वप्राधान्येन विष्णुत्वंप्राप्तवान् ॥ ९ ॥ ततःअदित्यांवीर्यवान् दिव्यज्ञानक्रियालक्षणवीर्यवान् पुत्रोभूस्त्वं भ्रातॄणामदितिपुत्रेंद्रादीनांवीर्यवर्धनउपेंद्राख्योभूः सचतत्तत्कृत्यकाले तेषांसाह्यायकल्पसे ॥१०॥ अतःसत्वं सकलप्रजारक्षणासाधारणकृत्यउपेंद्रः ॥ सांप्रतंरावणेन प्रजासु उज्जास्यमानासु हिंस्यमानासु ॥ हेजगतोवर जगच्छ्रेष्ठ स्वयमेवसर्वलोकानुग्रहाय रावणस्यवधाकांक्षीभूत्वा ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच वासस्यनियमं परिच्छे दं पुरात्मनास्वयमेवकृत्वा मानुषेषु मानुषभावेषु मनोऽदधाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सत्वंमानुषेषु मनोमयः स्वसंकल्पमयः स्वसंकल्पादेवकस्यचित्पुत्रोजातः सचतत्रपूर्णायुः त्व

ततस्त्वमसिदुर्धर्षात्तस्माद्भावात्सनातनात्॥ रक्षांविधास्यन्भूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान्॥ ९ ॥ अदित्यांवीर्यवान्पुत्रोभ्रातॄणांवी र्यवर्धनः॥ समुत्पन्नेषुकृत्येषुतेषांसाह्यायकल्पसे॥ १० ॥ सत्वमुज्जास्यमानासुप्रजासुजगतोवर॥ रावणस्यवधाकांक्षीमानुषेषुम नोदधाः॥ ११ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ कृत्वावासस्यनियमंस्वयमेवात्मनापुरा ॥ १२ ॥ सत्वंमनोमयःपुत्रःपूर्णायु र्मानुषेष्विह॥ कालोनरवरश्रेष्ठसमीपमुपवर्तितुं॥ १३ ॥ यदिभूयोमहाराजप्रजाइच्छस्युपासितुं॥ वसवावीरभद्रंतेएवमाहपितामहः॥ १४ ॥ अथवाविजिगीषातेसुरलोकायराघव ॥ सनाथाविष्णुनादेवाभवंतुविगतज्वराः॥ १५ ॥

संकल्पितायुषःपूर्णत्वमित्यर्थः ॥ यद्वाश्रीमदादिगुरोस्तुरीयब्रह्मणोयस्यभासासर्वमिदंविभातीत्यादिश्रुतिसिद्धस्य संकल्पमयोज्येष्ठपुत्रोहिरण्यगर्भः कार्यब्रह्मरूपस्तदभिन्न स्वभूतब्रह्मण्यनादृतज्ञानः स्वसंकल्पादेवमानुषेष्वपि कस्यचित्पुत्रस्तत्रापि पूर्णायुर्जातोयदेवमतोहेनरवरश्रेष्ठायंकालस्ते समीपमुपगत्योपवर्तितुं विज्ञापयितुं प्रेषितइतिशेषः ॥ १३ ॥ अस्मत्कृत्यमेतावत् अतःपरंत्वं स्वतंत्रत्वाद्यदिभूयोपि प्रजाउपासितुमिहस्थित्वारक्षितुमिच्छसि तदाहेवीर राम वस ॥ १४ ॥ अथवा अथचेत्स्वकृतनिय ममंगीकृत्य सुरलोकायविजिगीषा सुरलोकंपालयितुं यदीच्छा तदोपेंद्ररूपेणविष्णुना देवाःसनाथाविगतज्वराभवंत्वित्येवं पितामहआहेत्यन्वयः ॥ १५ ॥

कालसमीरितं दूतरूपकालोक्तं ॥ प्रहसन्निति अहमेवस्वकृतमर्यादां नत्यक्ष्यामि इत्थंसंभ्रमःपितामहस्येतिहासः ॥ सर्वसंहारं कालं ॥ १६ ॥ देवदेवस्य सर्वदेवोपास्य स्य परममद्भुतं परमं मदभिप्रायप्रकाशकत्वात् ॥ वाक्यंश्रुत्वा महतीप्रीतिर्जाता ॥ तत्रागमनसंभवाच्चमहतीप्रीतिर्जाता ॥ १७ ॥ एवंसंदेशानुमोदनंकृत्वा प्रतिसंदेशमाह ॥ त्रयाणामिति ॥ त्रयाणां भूर्भुवःस्वर्लोकानां कार्यार्थं प्रयोजनार्थं ममस्वेच्छामूलःसंभवइतिमयाप्यवगम्यते ॥ यद्वातत्तद्वेषधार्ष्ट्यपिनटस्तत्तद्वेषानुरूपं व्यवहरन्नपि आ त्मानंजानात्येव तद्वत् सोहंयतः यस्माल्लोकादिहागतस्तमेवगमिष्यामि ॥ १८ ॥ हेसंहाररूपकाल त्वंमेल्लद्वतएवप्राप्तोसि अतस्तत्रगमनेविचारणानास्ति ॥ हृद्वतोह्यस्तिसंप्रा

श्रुत्वापितामहेनोक्तंवाक्यंकालसमीरितं॥ राघवःप्रहसन्वाक्यंसर्वसंहारमब्रवीत्॥ १६ ॥ श्रुत्वामेदेवदेवस्यवाक्यंपरममद्भुतम्॥ प्री तिर्हिमहतीजातातवागमनसंभवा॥ १७॥ त्रयाणामपिलोकानांकार्यार्थंममसंभवः॥ भद्रंतेस्तुगमिष्यामियतएवाहमागतः॥ १८॥ हृद्वतोह्यसिसंप्राप्तोनमेतत्रविचारणा॥ मयाहिसर्वकृत्येषुदेवानांवशवर्तिनां॥ स्थातव्यंसर्वसंहारयथात्याहपितामहः॥ १९॥ इत्या र्षेश्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये उत्तरकांडे कालवाक्यंनामचतुरधिकशततमःसर्गः॥ १०४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथातयोःसं वदतोर्दुर्वासाभगवानृषिः॥ रामस्यदर्शनाकांक्षीराजद्वारमुपागमत् ॥ १ ॥ सोभिगम्यतुसौमित्रिमुवाचऋषिसत्तमः ॥ रामंदर्शय मेशीघ्रंपुरामेऽर्थोऽतिवर्तते ॥ २ ॥

भद्रइतिपाठे योभावोममल्लद्वतः शुद्धब्रह्मात्मकः प्राप्तव्यत्वेनसमेप्राप्तएवास्ति तत्रमेनविचारणा ॥ ननुतर्हिदेव प्राप्यतां किमनेनोपेंद्रादिलोकगमनेनतत्राह ॥ मयाहीति ॥ वशवर्तिनां मद्विधेयानां सर्वकृत्येषु स्थातव्यमतोयथापितामहआह तथाकरिष्यामीतिशेषः ॥ वशवर्तिनेति तृतीयांतपाठे देवानांसर्वकृत्येषुपितामहस्यवशवर्तिनास्थातव्यमित्यर्थः ॥ प्रजारक्षणोद्देश्यकतपःकालिकमद्वरप्रदानादितिभावः ॥ १९ ॥ कतक० ॥ १०३ ॥ इतिश्रीरा माभिरामेश्रीरामीये रामायणतिलके वाल्मीकीये उत्तरकांडेचतुरधिकशततमःसर्गः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंद्वद्वकथासमये कालात्मकभगवत्प्रेरणया दुर्वाससआगमनं ॥ तथेति ॥ १ ॥ मेर्थोऽतिवर्ततेऽतिक्रामति अतःपुरा पूर्वमेव शीघ्रंरामंदर्शय ॥ २ ॥

॥३॥किंकार्यं वक्तव्यं॥कोर्थः किं प्रयोजनं किंकरोमि वर्तमानसामीप्येलट्॥किंकरिष्ये कस्तएवंसंकटकालस्तत्राह॥व्ययोहीति॥४॥५॥ रामायप्रतिवेदय यदिनप्रतिवेदये स्तर्हि विषयादिकंशपेइत्यर्थः॥६॥७॥८॥एकस्यमरणंमेस्तु॥द्वंद्वमध्येपुरुषांतरसंदर्शकत्वे यथाप्रतिज्ञंममवधस्यप्राप्तत्वादितिभावः॥९॥१०॥११॥१२॥वर्षसहस्रस्य अनश

मुनेस्तुभाषितंश्रुत्वालक्ष्मणःपरवीरहा॥ अभिवाद्यमहात्मानंवाक्यमेतदुवाचह॥ ३॥ किंकार्यंब्रूहिभगवन्कोद्यर्थःकिंकरोम्यहं॥व्य ग्रोहिराघवोब्रह्मन्मुहूर्तंपरिपाल्यतां॥ ४॥ तच्छ्रुत्वाऋषिशार्दूलःक्रोधेनकलुषीकृतः॥ उवाचलक्ष्मणंवाक्यंनिर्दहन्निवचक्षुषा॥ ५॥ अस्मिन्क्षणेमांसौमित्रेरामायप्रतिवेदय॥ विषयंत्वांपुरंचैवराज्यंपिष्येराघवंतथा॥ ६॥ भरतंचैवसौमित्रेयुष्माकंयाचसंततिः॥न हिशक्ष्याम्यहंभूयोमन्युंधारयितुंहृदि॥ ७॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंवाक्यंतस्यमहात्मनः॥ चिंतयामासमनसातस्यवाक्यस्यनिश्चयं॥ ॥८॥एकस्यमरणंमेऽस्तुमाभूत्सर्वविनाशनं॥इतिबुद्ध्याविनिश्चित्यराघवायन्यवेदयत्॥९॥लक्ष्मणस्यवचःश्रुत्वारामःकालंविसृ ज्यच॥निःसृत्यत्वरितोराजाअत्रेःपुत्रंददर्शह॥१०॥सोभिवाद्यमहात्मानंज्वलंतमिवतेजसा॥किंकार्यमितिकाकुत्स्थःकृतांजलि रभाषत॥११॥तद्वाक्यंराघवेणोक्तंश्रुत्वामुनिवरःप्रभुः॥ प्रत्याहरामंदुर्वासाःश्रूयतांधर्मवत्सल॥१२॥अद्यवर्षसहस्रस्यसमाप्ति र्ममराघव॥सोहंभोजनमिच्छामियथासिद्धंतवानघ॥१३॥तच्छ्रुत्वावचनंराजाराघवःप्रीतमानसः॥भोजनंमुनिमुख्याययथासि द्धमुपाहरत्॥१४॥सतुभुक्त्वामुनिश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमं॥साधुरामेतिसंभाष्यस्वमाश्रममुपागमत्॥१५॥संस्मृत्यकालवाक्यानि ततोदुःखमुपागमत्॥दुःखेनचसुसंतप्तःस्मृत्वातद्घोरदर्शनं॥१६॥अवाङ्मुखोदीनमनाव्याहर्तुनशशाकह॥ततोबुद्ध्याविनिश्चित्य कालवाक्यानिराघवः॥१७॥ ननियमपरिगृहीतवर्षसहस्रस्येत्यर्थः॥यथासिद्धं यथोपपन्नं॥१३॥राघवः प्रीतमानसः मुनिकोपःपरिहृतइतिप्राप्तसंतोषः॥१४ ॥१५॥ततोनंतरंकालवाक्यानि मंत्रश्रोतुरावयोर्द्रष्टुश्चवधविषयकाणि॥१६॥कालवाक्यानि बुद्ध्यानिश्चित्य सभ्रातृभृत्यवर्गस्योपसंहारःकालप्राप्तउचितएवेतिनिश्चित्य १७

तन्ममभ्रातृभृत्यादिसर्वंनास्तीतिचनिश्चित्य तूष्णीमासीत्॥ १८॥ इति०वा०उ०पंचोत्तरशततमःसर्गः॥१०५॥ ॥७॥ अथलक्ष्मणविसर्जनं॥ अवाङ्मुख मिति॥आप्तुं राहुग्रस्तं॥ दृष्टःसुमंत्रवाक्यतः पूर्वमेवरामकर्तव्यस्वपरित्यागस्यावगतत्वाद्विषादरहितइत्यर्थः॥१॥ तदेवाह॥ पूर्वेति॥ पूर्वनिर्माणेन प्राग्भवीयकर्मणा बद्धा कल्पिता॥ ईदृशी संयोगाविप्रयोगांतामरणांतंचजीवितमित्युपदिष्टन्यायवतीत्यर्थः॥२॥३॥४॥ प्रचलितेंद्रियः त्यक्तावाङ्मुखमौनतया प्रवृत्तवाग्व्यापारः॥५॥६॥समासत

नैतदस्तीतिनिश्चित्यतूष्णीमासीन्महायशाः॥ १८॥इत्यार्षे०वा०उ०पंचोत्तरशततमःसर्गः॥ १०५॥ ॥७॥ ॥७॥
अवाङ्मुखमथोदीनंदृष्ट्वासोममिवाप्लुतं॥राघवंलक्ष्मणोवाक्यंहृष्टोमधुरमब्रवीत्॥ १॥नसंतापंमहाबाहोमदर्थेकर्तुमर्हसि॥पूर्व निर्माणबद्धाहिकालस्यगतिरीदृशी॥ २॥ जहिमांसौम्यविस्रब्धंप्रतिज्ञांपरिपालय॥हीनप्रतिज्ञाःकाकुत्स्थप्रयांतिनरकंनराः॥ ३॥ यदिप्रीतिर्महाराजयद्यनुग्राह्यतामयि॥जहिमांनिर्विशंकस्त्वंधर्मंवर्धयराघव॥४॥ लक्ष्मणेनतथोक्तस्तुरामःप्रचलितेंद्रियः॥मंत्रि णःसमुपानीयतथैवचपुरोधसः॥ ५॥ अब्रवीच्चतदावृत्तंतेषांमध्येसराघवः॥दुर्वासोभिगमंचैवप्रतिज्ञांतापसस्यच॥ ६॥ तच्छ्रुत्वा मंत्रिणःसर्वेसोपाध्यायाःसमासत॥ वसिष्ठस्तुमहातेजावाक्यमेतदुवाचह॥ ७॥ दृष्टमेतन्महाबाहोक्षयंतेरोमहर्षणं॥लक्ष्मणेनवि योगश्चतवराममहायशः॥ ८॥ त्यजैनंबलवान्कालोमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः॥प्रतिज्ञायांहिनष्टायांधर्मोहिविलयंव्रजेत्॥ ९॥ततोध र्मेविनष्टेतुत्रैलोक्यंसचराचरं॥सदेवर्षिगणंसर्वंविनश्येत्तुनसंशयः॥ १०॥ सत्वंपुरुषशार्दूलत्रैलोक्यस्याभिपालनात्॥लक्ष्मणेन विनाचाद्यजगत्स्वस्थंकुरुष्वह॥११॥ तेषांतत्समवेतानांवाक्यंधर्मार्थसंहितं॥श्रुत्वापरिषदोमध्येरामोलक्ष्मणमब्रवीत्॥ १२॥

तूष्णींस्थिताः॥७॥ दृष्टमेतत् क्षयं क्षयएषदृष्टः॥ मया तपोबलेनेतिशेषः॥ मांद्रष्टुमागतेन त्वत्पित्रा पृष्टस्यमदाश्रमस्थदुर्वाससोमुखाच्चेति॥८॥ त्यजेत्यादिना प्रतिज्ञापालनं धर्मःक्षत्रियस्यविशेषतइतिसूचितं॥ ९॥ १०॥ अभिपालनादभिरक्षणसिद्धिहेतोः लक्ष्मणेनविनाचाद्य लक्ष्मणत्यागपूर्वकमद्यावस्थानेनेत्यर्थः॥ ११॥ १२॥

इष्टस्यत्यागोवा वधोवा तदुभयंसाधूनांसममेवेति त्वांविसर्जये वधप्रतिज्ञापालनायेतिभावः ॥ १३ ॥ रामेणभाषितइत्युक्तरीत्येतिशेषः ॥ बाष्पव्याकुलितेंद्रियः राम वियोगासहिष्णुतया नतुस्वशरीरहानिभयेनेतिभावः ॥ तदेवाह स्वगृहंनप्रविवेशहेति प्रायात्सरयूतीरमितिशेषः ॥ १४ ॥ सर्वस्रोतांसि सर्वेंद्रियद्वाराणि ॥ १५ ॥ युक्तं योगयुक्तं ॥ अभ्यकिरन्नभिदृष्टवंतः ॥ १६॥ अदृश्यं योगबलादंतर्धानमुपगतं ॥ यद्वाऽदृश्यं यथातथासशरीरं लक्ष्मणंप्रगृह्य शक्रस्त्रिदिवंसंविवेश ॥ अनेनमनुष्यशरीरसंस्थानमेव देवशरीरसंस्थानंप्राप्तं नतुपूर्वशरीरपरित्यागः शरीरांतरपरिग्रहश्चेतिसूचितएव ॥ एतेनजन्मापितथैवेतिचसूचितं ॥१७ ॥ चतुर्भागं चतुर्थंभागं ॥ अत्रकतकः शे

विसर्जयेत्वांसौमित्रेमाभूद्धर्मविपर्ययः ॥ त्यागोवधोवाविहितःसाधूनांह्युभयंसमं ॥ १३ ॥ रामेणभाषितेवाक्येबाष्पव्याकुलितेंद्रियः ॥ लक्ष्मणस्त्वरितःप्रायात्स्वगृहंनविवेशह ॥ १४ ॥ सगत्वासरयूतीरमुपस्पृश्यकृतांजलिः ॥ निगृह्यसर्वस्रोतांसिनिश्वासंनमुमोचह ॥ १५ ॥ अनिश्वसंतंयुक्तंतंसशक्राःसाप्सरोगणाः ॥ देवाःसर्षिगणाःसर्वेपुष्पैरभ्यकिरंस्तदा ॥ १६ ॥ अदृश्यंसर्वमनुजैःसशरीरंमहाबलं ॥ प्रगृह्यलक्ष्मणंशक्रस्त्रिदिवंसंविवेशह ॥ १७ ॥ ततोविष्णोश्चतुर्भागमागतंसुरसत्तमाः ॥ हृष्टाःप्रमुदिताःसर्वेपूजयंतिस्म राघवं ॥ १८ ॥ इत्यार्षे० वा० उ० लक्ष्मणवियोगनामषडुत्तरशततमःसर्गः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विसृज्यलक्ष्मणंरामोदुःखशोकसमन्वितः ॥ पुरोधसोमंत्रिणश्चैगमांश्चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अद्यराज्येभिषेक्ष्यामिभरतंधर्मवत्सलं ॥ अयोध्यायाःपतिर्वीरंततोयास्याम्यहंवनं ॥ २ ॥

षसुपर्णविष्वक्सेनैःशेषशायीविष्णुः स्वमूर्त्याचतुर्भागवान् तत्रशेषांशोलक्ष्मणः गरुडांशोभरतः विष्वक्सेनांशःशत्रुघ्नइति ॥ इदंपाद्मविरुद्धं ॥ तत्रहिभरतशत्रुघ्नौ शंखचक्रांशावित्युक्तमितिप्राग्दर्शितं ॥ गरुडस्यस्वरूपेणैव रामसविधेआगमनमुक्तंयुद्धकांडे तेनविरुद्धंच ॥ १८ ॥ इतिरामाभि० वा० उ० षडुत्तरशततमःसर्गः ॥१०६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथभरतवचनेन कुशलवयोराज्याभिषेकपूर्वंप्रस्थापनं शत्रुघ्नायदूतप्रेषणंच ॥ विसृज्येति ॥ १ ॥ भरतमयोध्यायाःपतिमभिषेक्ष्यामीतिमनोरथंकरोमि ततोहंवनंयास्यामि महाप्रस्थानविधिनेतिशेषः ॥ २ ॥

संभारान्भरताभिषेकार्थान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्वांविनायथाराज्यंच त्वदाज्ञयायथानुक्रमप्राप्तमयोध्याराज्यंनकामये त्वांविनाप्राप्येनस्वर्गभोगेनचनकामये सुखभोगमितिशेषः ॥ हेराजन्निममर्थंसत्येनशपे ॥ ६ ॥ तर्हिकिराज्यंशून्यमेवास्तु तत्राह ॥ इमाविति ॥ उत्तरेषु उत्तरकोशलेषु ॥ ७ ॥ इदमस्माकंप्रवर्तमानं गमनं गमनोद्योगं शत्रुघ्नस्यशीघ्रमाख्यातुंकथयितुं माचिरं अविलंबंयथाभवतितथादूतागच्छंतु ॥ आख्यातुमाचिरमित्यत्र तुमोनुस्वारलोपआर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ एषामीप्सितंज्ञात्वा यत्कार्यं य

प्रवेशयतसंभारान्माभूत्कालात्ययोयथा ॥ अद्यैवाहंगमिष्यामिलक्ष्मणेनगतांगतिं ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वाराघवेणोक्तंसर्वाःप्रकृतयोभृशं ॥ मूर्धभिःप्रणताभूमौगतसत्वाइवाभवन् ॥ ४ ॥ भरतश्चविसंज्ञोभूच्छ्रुत्वाराघवभाषितं ॥ राज्यंविगर्हयामासवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ सत्येनाहंशपेराजन्स्वर्गभोगेनचैवहि ॥ नकामयेयथाराज्यंत्वांविनारघुनंदन ॥ ६ ॥ इमौकुशीलवौराजन्नभिषिच्यनराधिप ॥ कोशलेषुकुशंवीरंउत्तरेषुतथालवं ॥ ७ ॥ शत्रुघ्नस्यचगच्छंतुदूतास्त्वरितविक्रमाः ॥ इदंगमनमस्माकंशीघ्रमाख्यातुमाचिरं ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वाभरतेनोक्तंदृष्ट्वाचापित्वधोमुखान् ॥ पौरान्दुःखेनसंतप्तान्वसिष्ठोवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ वत्सरामइमाःपश्यधरणींप्रकृतीर्गताः ॥ ज्ञात्वैषामीप्सितंकार्यमाचैषांविप्रियंकृथाः ॥ १० ॥ वसिष्ठस्यतुवाक्येनउत्थाप्यप्रकृतीजनं ॥ किंकरोमीतिकाकुत्स्थःसर्वान्वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ ततःसर्वाःप्रकृतयोरामंवचनमब्रुवन् ॥ गच्छंतमनुगच्छामोयत्ररामगमिष्यसि ॥ १२ ॥ पौरेषुयदितेप्रीतिर्यदिस्नेह्यनुत्तमः ॥ सपुत्रदाराःकाकुत्स्थसमंगच्छामसत्पथं ॥ १३ ॥ तपोवनंवादुर्गंवानदीमंभोनिधिंतथा ॥ वयंतेयदिनत्याज्याःसर्वान्नोनयईश्वर ॥ १४ ॥ एषानःपरमाप्रीतिरेषनःपरमोवरः ॥ हृद्गतानःसदाप्रीतिस्तवानुगमनेनृप ॥ १५ ॥

त्करणार्हं तत्कर्तव्यं ॥ १० ॥ प्रकृतीज

नमित्यत्रदीर्घआर्षः ॥ ११ ॥ हेराम यत्रत्वंगमिष्यसि तत्रगच्छंतंत्वामनुगच्छामः ॥ १२ ॥ सत्पथं त्वयागम्यमानंस्वर्गमार्गमित्यर्थः ॥ १३ ॥ वयंत्वदेकशरणायदितेनत्याज्यास्तदागम्यमानतपोवनाद्यन्यतमं तत्नः सर्वान्नय ॥ तत्रहेतुरीश्वरेति ॥ भगवदवतारत्वात्सर्वस्वभक्तलोकनयनसमर्थोयतस्त्वमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥१४८॥

पौराणांदृढभक्तिंचबाढमित्येवसोब्रवीत् ॥ स्वकृतांतंचान्ववेक्ष्यतस्मिन्नहनिराघवः॥१६॥ कोसलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुतथालवं ॥ अभिषिच्यमहात्मानावुभौरामःकुशीलवौ ॥१७॥ अभिषिक्तौसुतावंकेप्रतिष्ठाप्यपुरेततः ॥ रथानांतुसहस्राणिनागानामयुतानिच ॥ दशचाश्वसहस्राणिएकैकस्यधनंददौ॥१८॥ बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनाश्रयौ ॥ स्वेपुरेप्रेषयामासभ्रातरौतौकुशीलवौ॥१९॥ अभिषिच्यततोवीरौप्रस्थाप्यस्वपुरेतदा ॥ दूतान्संप्रेषयामासशत्रुघ्नायमहात्मने ॥२०॥ इत्यार्षे० वा० उ० सप्तोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०७॥ तेदूतारामवाक्येनचोदितालघुविक्रमाः॥ प्रजग्मुर्मधुरांशीघ्रंचक्रुर्वासंनचाध्वनि॥१॥ततस्त्रिभिरहोरात्रैःसंप्राप्यमधुरामथ॥ शत्रुघ्नायथातत्त्वमाचख्युःसर्वएवतत् ॥२॥ लक्ष्मणस्यपरित्यागंप्रतिज्ञांराघवस्यच ॥ पुत्रयोरभिषेकंचपौरानुगमनंतथा ॥ ३ ॥ कुशस्यनगरीरम्याविंध्यपर्वतरोधसि ॥ कुशावतीतिनाम्नासाकृतारामेणधीमता ॥ ४ ॥ श्रावस्तीतिपुरीरम्याश्राविताचलवस्यह ॥ अयोध्यांविजनांकृत्वाराघवोभरतस्तथा ॥ ५ ॥ स्वर्गस्यगमनोद्योगंकृतवंतौमहारथौ ॥ एवंसर्वंनिवेद्याशुशत्रुघ्नायमहात्मने ॥ ६ ॥ विरेमुस्तेततो दूतास्त्वरराजेतिचाब्रुवन् ॥ तच्छ्रुत्वाघोरसंकाशंकुलक्षयमुपस्थितं ॥७॥

॥ १४८ ॥

अथानुगमनायागतानां शत्रुघ्नसुग्रीवविभीषणादीनामनुगमनावस्थानव्यवस्था ॥ तेदूताइति ॥ १ ॥२॥ राघवस्यप्रतिज्ञां कालपुरुषंप्रतिब्रह्मलोकागमनप्रतिज्ञां पौरानुगमनं पौरानुगमनानुमतिं ॥ ३ ॥ कुशस्यकुशावतीतिनाम्नापुरी रामेणकृता ॥ ४ ॥ लवस्यचपुरीश्रावस्तीतिनाम्ना श्राविता लोकेप्रसिद्धिंप्रापिता ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्वर गमनायत्वरितोभवेति ॥ राजेति राजन्नित्यर्थः ॥ ७ ॥

कांचनं कांचनाख्यं यथावृत्तमब्रवीत् ॥ लक्ष्मणत्यागस्य निर्हेतुकत्वशंकाव्यावृत्त्यर्थमितिभावः ॥ ८ ॥ विपर्यासं देहवियोगं ॥ भविष्यं भविष्यंतं ॥ ततः एतत्कथानंतरं॥ ॥ ९ ॥ वैदिशं तदाख्यंनगरं ॥ धनंचयुक्तंकृत्वा किंचिदधिकंज्येष्ठायकनिष्ठायचसमविभागंदत्वा ॥१०॥ ११ ॥ मुनिभिः सार्धमासीनमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥१४ ॥

प्रकृतीस्तुसमानीयकांचनंचपुरोधसं ॥ तेषांसर्वंयथावृत्तमब्रवीद्रघुनंदनः ॥ ८ ॥ आत्मनश्चविपर्यासंभविष्यंभ्रातृभिःसह ॥ ततःपुत्रद्वयंवीरःसोभ्यषिंचन्नराधिपः॥ ९ ॥ सुबाहुर्मधुरांलेभेशत्रुघातीचवैदिशं॥ द्विधाकृत्वातुतांसेनांमाधुरींपुत्रयोर्द्वयोः॥ धनंचयुक्तंकृत्वावैस्थापयामासपार्थिवः॥ १० ॥ सुबाहुंमधुरायांचवैदिशेशत्रुघातिनं ॥ ययौस्थाप्यतदायोध्यांरथेनैकेनराघवः॥ ११ ॥ सददर्शमहात्मानंज्वलंतमिवपावकं ॥ सूक्ष्मक्षौमांबरधरंमुनिभिःसार्धमक्षयैः॥ १२ ॥ सोभिवाद्यततोरामंप्रांजलिःप्रयतेंद्रियः॥ उवाचवाक्यंधर्मज्ञंधर्ममेवानुचिंतयन्॥ १३ ॥ कृत्वाभिषेकंसुतयोर्द्वयोराघवनंदन॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयं ॥ १४ ॥ नचान्यदद्यवक्तव्यमतोवीरनशासनं ॥ विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतः ॥ १५ ॥ तस्यतांबुद्धिमक्लीबांविज्ञायरघुनंदनः॥ बाढमित्येवशत्रुघ्नंरामोवाक्यमुवाचह ॥ १६॥ तस्यवाक्यस्यवाक्यांतेवानराःकामरूपिणः ॥ ऋक्षराक्षससंघाश्चसमापेतुरनेकशः॥ १७॥ सुग्रीवंतेपुरस्कृत्यसर्वएवसमागताः ॥ तंरामंद्रष्टुमनसःस्वर्गायाभिमुखंस्थितं ॥१८॥ देवपुत्राऋषिसुतागंधर्वाणांसुतास्तथा॥ रामक्षयंविदित्वातेसर्वएवसमागताः ॥ १९ ॥ तवानुगमनेराजन्संप्राप्तास्मसमागताः ॥ यदिरामविनास्माभिर्गच्छेस्त्वंपुरुषोत्तम॥ २० ॥

अन्यदद्यनवक्तव्यं मांमानुगच्छेतिनवक्तव्यमित्यर्थः ॥ अतोस्माद्वाक्यादधिकं हेवीर शासनं दंडोनेत्यर्थः ॥ विलोक्यमानमिच्छामित्वद्विधेनविशेषतइतिपाठे त्वद्विधेनपरमानुग्रहसमर्थेन विलोक्यमानमनुगृह्यमाणमेवेच्छामि आत्मानमितिशेषइत्यर्थः ॥ विहन्यमानमिच्छामिमद्विधेनविशेषतइतिपाठे हेवीरतवशासनंमद्विधेन विहन्यमानं नेच्छामीतिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ तस्यवाक्यस्य वाक्यांते उच्चारणांतेइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ समागतामिलिताः ॥ २० ॥

यमदंडमिवोद्यम्यत्वयास्मविनिपातिताः ॥ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपिमहाबलः॥ २१ ॥ प्रणम्यविधिवद्वीरंविज्ञापयितुमुद्यतः ॥ ॥ २२ ॥ अभिषिच्यांगदंवीरमागतोस्मिनरेश्वर॥ तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयं॥ २३ ॥ तैरेवमुक्तःकाकुत्स्थोबाढमित्यब्रवीत्स्मयन्॥ विभीषणमथोवाचराक्षसेंद्रंमहायशाः ॥ २४ ॥ यावत्प्रजाधरिष्यंतितावत्त्वंवैविभीषण॥ राक्षसेंद्रमहावीर्यलंकास्थःस्वंधरिष्यसि॥ २५ ॥ यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी॥ यावच्चमत्कथालोकेतावद्राज्यंतवास्त्विह॥ २६॥ शासितश्चसखित्वेनकार्यतेममशासनं॥ प्रजाःसंरक्षधर्मेणनोत्तरंवक्तुमर्हसि॥ २७॥ ॥ किंचान्यद्वक्तुमिच्छामिराक्षसेंद्रमहाबल॥ आराधयजगन्नाथमिक्ष्वाकुकुलदैवतं॥ आराधनीयमनिशंदेवैरपिसवासवैः ॥ तथेतिप्रतिजग्राहरामवाक्यंविभीषणः॥ राजाराक्षसमुख्यानांराघवाज्ञामनुस्मरन्॥ २७॥ तमेवमुक्ताकाकुत्स्थोहनूमंतमथाब्रवीत्॥ जीवितेकृतबुद्धिस्त्वंमाप्रतिज्ञांवृथाकृथाः॥ २८॥ मत्कथाःप्रचरिष्यंतियावल्लोकेहरीश्वर॥ तावद्रमस्वसुप्रीतोमद्वाक्यमनुपालयन्॥ २९॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना॥ वाक्यंविज्ञापयामासपरंहर्षमवापच॥ ३०॥

यलंकांप्रायाद्विभीषणइति तदाह ॥ किंचेति ॥ इदंश्लोकद्वयंप्रक्षिप्तमित्यन्ये ॥ २७ ॥ अथहनुमतोपिब्रह्मदत्तामरत्वात् यावद्रामकथाप्रचारं भूलोकेतच्छ्रवणस्यप्रार्थितत्वात्तथारामेणानुज्ञातत्वाच्च तंस्थापयति ॥ जीवितइति ॥ जीवदवस्थाने कृतबुद्धिः कृतनिश्चयः ॥ अतः स्वकृतांप्रतिज्ञांमावृथाकृथाः माविलोपयेत्यर्थः ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति ॥ मत्कथाइति ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ एवंजांबवतोपिब्रह्मपुत्रत्वाद्ब्रह्मणैवदत्तामरत्वात्स्थापनं ॥ तथामैंदद्विविदयोरपि तत्पित्राश्विनीकुमारानुग्रहेणामृतप्राशनात्स्थापनं ॥ जांबवंतमिति ॥ ब्रह्मसुतंवृद्धंजांबवंतं मैंदंद्विविदंतथोक्त्वा प्राणान्धारयतेत्युक्त्वा तेषांदेहत्यागकालंतत्रेणाह ॥ पंचेति ॥ जांबवतासहयेपंच विभीषणहनूमन्मैंदद्विविदाअमरास्तेयूयं यावत्कलिः प्रलयरूपोनाशः कलियुगंच तावत्कालंजीवथ ॥ तत्रहनूमद्विभीषणयोःप्रलये इतरेषांतुकलौकृष्णावतारेनाशइतिबोध्यं ॥३२॥ ३३ ॥ तदिति ॥ विभीषणादीन्प्रति एवमुक्त्वा इतरान्प्रतिगमनानुज्ञामाहेत्यर्थः ॥ सर्वांस्तान्पूर्वोक्तपंचव्यतिरिक्तान् ॥ ३४ ॥ इतिश्रीरा०वा०उ० अष्टोत्तरशततमःसर्गः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यावत्तवकथालोकेविचरिष्यतिपावनी॥ तावत्स्थास्यामिमेदिन्यांतवाज्ञामनुपालयन्॥ ३१॥ जांबवंतंतथोक्त्वातुवृद्धंब्रह्मसुतंतदा॥ मैदंचद्विविदंचैवपंचजांबवतासह॥ ३२॥ यावत्कलिश्चसंप्राप्तस्तावज्जीवतसर्वदा॥ ३३॥ तदेवमुक्त्वाकाकुत्स्थःसर्वांस्तानृक्षवानरान्॥ उवाचबाढंगच्छध्वंमयासार्धंयथोदितं॥ ३४॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०अष्टोत्तरशततमःसर्गः॥ १०८॥ ॥ ७ ॥

प्रभातायांतुशर्वर्यांपृथुवक्षामहायशाः॥ रामःकमलपत्राक्षःपुरोधसमथाब्रवीत्॥ १ ॥ अग्निहोत्रंव्रजत्वग्रेदीप्यमानंसहद्विजैः॥ वाजपेयातपत्रंचशोभमानंमहापथे॥ २॥ ततोवसिष्ठस्तेजस्वीसर्वनिरवशेषतः ॥ चकारविधिवद्धर्ममहाप्रस्थानिकंविधिं॥ ३॥ ततः सूक्ष्मांबरधरोब्रह्ममावर्तयन्परं॥ कुशान्गृहीत्वापाणिभ्यांसरयूंप्रययावथ॥ ४॥

अथमहाप्रस्थानविधिनाभगवतिनिर्याते सर्वेषांतदनुगमनं ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ वाजपेयातपत्रं तस्यैवधर्मानुष्ठानेसाधनत्वात् राजचिह्नस्यचसंत्यक्तत्वादितिभावः ॥ २ ॥ महाप्रस्थानंनाम परलोकगमनायसंकल्पपूर्वकंप्रस्थानं तदर्हति महाप्रस्थानिकं विधिमुद्दिश्य योधर्मःकर्तव्यस्तंधर्मंविधिवच्चकार ॥ ३ ॥ ब्रह्मावर्तयन्नित्यकारांतत्वमार्षं परंब्रह्मेत्यर्थः ॥ प्रागगस्योपदिष्टंब्रह्मसिद्धांतप्रधानमहामंत्रसर्वस्वं श्रीमद्ब्रह्महृदयमावर्तयन्सम्यग्मनोवाग्वृत्तिभ्यामनुसंदधानइत्यर्थइतिकतकः ॥ ब्रह्मप्रतिपादकोपनिषदआवर्तयन्नित्यर्थ इत्यन्ये ॥ कुशान्गृहीत्वा अंगुलिविवरप्रसक्तान्कृत्वा प्रययौ ॥ वक्ष्यमाणलक्षणमहाप्रस्थानविधिनेतिशेषः ॥ ४ ॥

तदेवाहाव्याहरन्निति निश्चेष्टः किंचित्पदार्थदर्शनश्रवणस्पर्शनादिविषयकेंद्रियचेष्टारहितः ॥ निःसुखः पथिपादुकासुखमप्युपेक्ष्य शर्कराकंटकादिदुःखसहिष्णुः ॥ ५ ॥ पद्मा पद्महस्ताश्रीर्लक्ष्मीः महीदेवीह्रीश्चेतलक्ष्मीश्चपत्न्याविति श्रुतेः ॥ श्रुतौह्रीर्मही व्यवसायोव्यवसायशक्तिःसंहारशक्तिः ॥ ६ ॥ तथासंहारशक्तिसहकारिणामपिमूर्तत योपासकत्वमाह ॥ शराइति ॥ एवंरौद्रशक्तिसेवादर्शिता ॥ ७ ॥ अथहैरण्यगर्भशक्तिसेवांदर्शयति ॥ वेदाइति ॥ गायत्रीसर्वरक्षिणी सर्ववेदतन्मूलयज्ञयज्ञाधिकृताशेषजग

अव्याहरन्क्वचित्किंचिन्निश्चेष्टोनिःसुखःपथि॥ निर्जगामगृहात्तस्माद्दीप्यमानोयथांशुमान्॥ ५॥ रामस्यदक्षिणेपार्श्वेपद्माश्रीःसमुपाश्रिता॥ सव्येपिचमहीदेवीव्यवसायस्तथाग्रतः॥ ६॥ शरानानाविधाश्चापिधनुरायत्तमुत्तमं॥ तथायुधाश्चतैसर्वेययुःपुरुषविग्रहाः॥ ७॥ वेदाब्राह्मणरूपेणगायत्रीसर्वरक्षिणी॥ ओंकारोऽथवषट्कारःसर्वेराममनुव्रताः॥ ८॥ ऋषयश्चमहात्मानःसर्वएवमहीसुराः॥ अन्वगच्छन्महात्मानंस्वर्गद्वारमपावृतं॥ ९॥ तंयांतमनुगच्छंतित्वंतःपुरचराःस्त्रियः॥ सवृद्धबालदासीकाःसवर्षवरकिंकराः॥ ॥ १०॥ सांतःपुरश्चभरतःशत्रुघ्नसहितोययौ॥ रामंगतिमुपागम्यसाग्निहोत्रमनुव्रतः॥ ११॥ तेचसर्वेमहात्मानःसाग्निहोत्राःसमागताः॥ सपुत्रदाराःकाकुत्स्थमनुजग्मुर्महामतिं॥ १२॥ मंत्रिणोभृत्यवर्गाश्चसपुत्रपशुबांधवाः॥ सर्वेसहानुगाराममन्वगच्छन्प्रहृष्टवत्॥ १३॥

• द्रक्षिका ॥ तस्याअपिमूलओंकारोप्यनुगतः ॥ अनेनसर्वज्ञानयोगोदर्शितः ॥ वषट्कारः कर्मयोगः ॥ ८ ॥ स्वर्गद्वारमपावृतं परस्वर्गस्यब्रह्मलोकस्यद्वारमपावृतमनावृतं रामेणसहोपेंद्रलोकगमनद्वारा रामेणसहागतानांसर्वजंतूनां ब्रह्मलोकस्यैवप्राप्तेरितिबोध्यं ॥ अतएवबहुशःप्रागुक्तं रामोराज्यमुपासित्वाब्रह्मलोकंगमिष्यतीति रामस्थितिलोकस्यैवब्रह्मलोकत्वाच्च ॥९॥ वर्षवराः षंढाः ॥ १० ॥ सांतःपुरः अंतःपुरस्त्रीसहितः ॥ गतिं सर्वलोकगतिदं उपागम्य समीपमागत्यानुव्रतः पश्चाच्चलितइत्यर्थः ॥ ११ ॥ महात्मानः ब्राह्मणाः ॥ १२ ॥ प्रहृष्टवत् देहविसर्जनेसमीपावस्थानलाभजःप्रहर्षः ॥ पुत्रैस्तुतलब्धमिति ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥१५॥ दृढं दृढानुगमननिश्चयं किलकिलाशब्दैरुपलक्षितं सर्वं वानरबलमितिशेषः ॥ १६ ॥ दीनोदीनाकृतिः व्रीडितः गतेरामेकथमहंतिष्ठामीति लज्जावशान्न रामानुगमनं किंतुसंतोषेणैवेत्यर्थः ॥ समुदितं मिलितंसर्वं परमाद्भुतं परलोकगमनायैवंविधहर्षयुक्तमित्यत्याश्चर्यकरमभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतर्धानगतानि भूतप्रेतपिशाचादीनि भद्रकाल्यादीनिच ॥ २० ॥ स्थावराणीति ॥ स्थावराणामनुगमनं भगवतारामस्यसदयावलोकनेन तदानींज्ञानक्रियाशक्त्युद्भवादुपपद्यते ॥ २१ ॥ उ

ततःसर्वाःप्रकृतयोहृष्टपुष्टजनावृताः॥ गच्छंतमनुगच्छंतिराघवंगुणरंजिताः॥ १४॥ ततःसस्त्रीपुमांसस्तेसपक्षिपशुबांधवाः॥ राघवस्यानुगाःसर्वेहृष्टाविगतकल्मषाः॥ १५॥ स्नाताःप्रमुदिताःसर्वेहृष्टपुष्टाश्चवानराः॥ दृढंकिलकिलाशब्दैःसर्वेराममनुव्रतं॥ १६॥ नतत्रकश्चिद्दीनोवाव्रीडितोवापिदुःखितः॥ हृष्टंसमुदितंसर्ववभूवपरमाद्भुतं॥ १७॥ द्रष्टुकामोथनिर्यांतंरामंजानपदोजनः॥ यःप्राप्तःसोपिदृष्ट्वैवस्वर्गायानुगतोजनः ॥ १८ ॥ ऋक्षवानररक्षांसिजनाश्चपुरवासिनः ॥ आगच्छन्परयाभक्त्यापृष्ठतःसुसमाहिताः ॥ १९॥ यानिभूतानिनगरेप्यंतर्धानगतानिच॥ राघवंतान्यनुययुःस्वर्गायसमुपस्थितं॥ २०॥ यानिपश्यंतिकाकुत्स्थंस्थावराणिच राणिच॥ सर्वाणिरामगमनेअनुजग्मुर्हितान्यपि॥ २१॥ नोच्छ्वसत्तदयोध्यायांसुसूक्ष्ममपिदृश्यते ॥ तिर्यग्योनिगताश्चैवसर्वेराममनुव्रताः॥ २२॥ इत्यार्षेश्रीम० वा० उ० नवाधिकशततमःसर्गः॥ १०९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ अध्यर्धंयोजनंगत्वान दीपश्चान्मुखाश्रितां॥ सरयूंपुण्यसलिलांददर्शरघुनंदनः॥ १ ॥ तांनदीमाकुलावर्तांसर्वत्रानुसरन्नृपः॥ आगतःसप्रजोरामस्तंदेशं रघुनंदनः॥ २॥

॥ १४ ॥१५॥ दृढं दृढानुगमननिश्चयं किलकिलाशब्दैरुपलक्षितं सर्वं वानरबलमितिशेषः ॥ १६ ॥ दीनोदीनाकृतिः व्रीडितः गतेरामेकथमहंतिष्ठामीति लज्जावशान्न रामानुगमनं किंतुसंतोषेणैवेत्यर्थः ॥ समुदितं मिलितंसर्वं परमाद्भुतं परलोकगमनायैवंविधहर्षयुक्तमित्यत्याश्चर्यकरमभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतर्धानगतानि भूतप्रेतपिशाचादीनि भद्रकाल्यादीनिच ॥ २० ॥ स्थावराणीति ॥ स्थावराणामनुगमनं भगवतारामस्यसदयावलोकनेन तदानींज्ञानक्रियाशक्त्युद्भवादुपपद्यते ॥ २१ ॥ उच्छ्वसत्प्राणिमात्रमित्यर्थः ॥ सुसूक्ष्ममपिनदृश्यते अननुयातमितिशेषः ॥ २२ ॥ कतकः ॥ १०८ ॥ इतिश्रीरामाभिरामेरामायणतिलकेवा० उ० नवाधिकशततमःसर्गः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथरामेणस्वस्वरूपंप्राप्य पश्चात्सर्वजंतूनांपितामहानुमत्या ब्रह्मलोकादर्वाचीने ब्रह्मलोकसमे संतानकलोकेप्रापणं ॥ अध्यर्धेति ॥ अर्धाधिकंयोजनंगत्वेत्यर्थः ॥ पश्चान्मुखाश्रितां पश्चान्मुखेनस्थेनाश्रितां ॥१॥ तंदेशं स्वर्गप्रापकंदेशं ॥ २ ॥

तस्मिन्मुहूर्ते लोकपितामहोब्रह्मा आययौइत्युत्तरेणान्वयः ॥ रामपरिकरस्य यथोचितलोकप्रापणार्थमितिशेषः ॥ ३ ॥ स्वर्गाय स्वर्गंगंतुं ॥४॥ प्रथमतोदिव्यतेजसाव्याप्तं व्योम स्वयंप्रभैः स्वयमेवप्रकाशांतरनैरपेक्ष्येणप्रकाशमानैः ॥ स्वर्गिभिः स्वतेजोभिः किरणैरुत्तममतिशयेनज्योतिर्भूतं ज्योतिर्मयमभूदित्यर्थः॥५॥ महौघवत् महासमृद्धि मतीतिशेषः ॥ ६ ॥ तूर्यशतैःसंकीर्णे तस्मिन्काले इत्यर्थः ॥ गंधर्वाप्सरसंकुले गंधर्वाप्सरःसंकुलइतियावत् ॥ पद्भ्यांसमुपचक्रमे गंतुमितिशेषः ॥७॥ अंतरिक्षात्समीप मागत्याभाषतेत्यर्थः ॥ हेविष्णो लोकानुग्रहायगृहीतविष्णुशरीरब्रह्मन् राघव दिष्ट्याप्राप्तोसि मायागृहीतदुःखमयनटनयोग्यमनुष्यशरीरविसर्जनकालंप्राप्तोसि ॥ तेभ

अथतस्मिन्मुहूर्तेतुब्रह्मालोकपितामहः ॥ सर्वैःपरिवृतोदेवैर्भूषितैश्चमहात्मभिः ॥ ३ ॥ आययौयत्रकाकुत्स्थःस्वर्गायसमुपस्थितः॥
विमानशतकोटीभिर्दिव्याभिरभिसंवृतः॥ ४॥ दिव्यतेजोवृतंव्योमज्योतिर्भूतमनुत्तमं॥ स्वयंप्रभैःस्वतेजोभिःस्वर्गिभिःपुण्यकर्मभिः
॥५॥ पुण्यावातावबुश्चैवगंधवंतःसुखप्रदाः॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चदेवैर्मुक्तामहौघवत्॥ ६॥ तस्मिंस्तूर्यशतैःकीर्णेगंधर्वाप्सरसंकुले॥
सरयूसलिलंरामःपद्भ्यांसमुपचक्रमे ॥ ७ ॥ ततःपितामहोवाणींत्वंतरिक्षादभाषत ॥ आगच्छविष्णोभद्रंतेदिष्ट्याप्राप्तोसिराघव
॥ ८ ॥ भ्रातृभिःसहदेवाभैःप्रविशस्वस्वकांतनुं॥ यामिच्छसिमहाबाहोतांतनुंप्रविशस्वकां॥ ९॥

द्रमस्तु कल्याणमस्तु ॥ अद्यागच्छ यतोलो कान्मनुष्यलोकंगतस्तंलोकमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तदर्थंचदेवाभैः देवस्यतवसदृशैर्भ्रातृभिःसह स्वकांतनुं स्वतनुवदत्यंतप्रियंलोकं प्रविश ॥ अत्रभ्रातृभिरितिबहुवचनेनलक्ष्म णस्यापि तदानींतत्रागमनंसूचयतीतितीर्थः॥ कतकस्तु यद्यपिशत्रुघ्नएकएवसहगच्छति तथापि पुरोगतस्यसहगच्छतः पश्चादागमिष्यतश्चभ्रातुस्तत्रप्रवेशः सामान्येनाद्य तनप्रवेशइत्युच्यतेइतिनविरोधइतिव्याचख्यौ ॥ भरतानुगमनं भगवद्देहविसर्जनदर्शनपर्यंतमितिचपूर्वसर्गे सांतःपुरश्चभरतःशत्रुघ्नसहितोययाविति पद्येव्याख्यातिस्मच ॥ त त्रभरतस्य पश्चाद्गमनेमूलमन्वेष्टव्यं पूजायांबहुवचनमित्यन्ये ॥ ननुमदीयतनूनामनेकत्वात् क्वचित्प्रविशस्वेत्युच्यतेतत्राह ॥ यामिति ॥ ९ ॥

तदेवविदृशयति वैष्णवीमिति ॥ हेमहातेजः वैष्णवींऔपेंद्रीं यतोमनुष्यदेहस्तांवाप्रविश ॥ यद्वाकाशंसनातनं यद्वासनातनमाकाशं शुद्धब्रह्मरूपंवाप्रविश तद्रूपेणवाति ष्ठेत्यर्थः ॥ आकाशशब्दोहिब्रह्मणितत्रतत्रश्रुतिषुप्रसिद्धः ॥ कतकस्तु वैष्णवींतांमहातेजःस्वांतनुंप्रविशस्वयंमितिपांक्तःपाठः यामिच्छसीति एतत्पाक्तनमर्धंचप्रामादि कमित्याह ॥ अथेचपितामहवचइतिश्लोकइतितत्स्वरसः ॥ तीर्थस्तु ॥ यद्वाकाशंसनातनमितिव्याख्यायातःपरंब्रह्मास्तौति ॥ त्वंहीति ॥ लोकगतिः लोकानांस्वर्गादिकंग मयिता लोकैर्गम्यश्चत्वमेवेत्यर्थः ॥ त्वांकेचिदतिशयिततपःसंपन्नाअपि नप्रजानते ॥१०॥ तर्हिकिमज्ञेयएवसर्वथानेत्याह॥ ऋतेइति ॥मायांज्ञानशक्तिरूपांविनाऽन्येनजा नंतीत्यर्थः॥ विशालाक्षीमित्यनेन तस्याःसर्वविषयतासूचिता॥पूर्वपरिग्रहां तेनसहजत्वंसूचितं॥श्रवणमननिदिध्यासनादिनाईदृशीज्ञानशक्तिर्येषांप्रादुर्भवति तएवत्वांजानं तीतितात्पर्यं ॥ तत्रतादृशज्ञानविषयंस्वरूपमाह ॥ त्वामिति ॥ अचिंत्यं देशतःपरिच्छेदशून्यं ॥अतएवमहद्भूतंप्राप्तं अविशेषात्सर्ववस्तुभिरितिशेषः ॥ तेनवस्तुपरिच्छेदशून्यं॥

वैष्णवींतांमहातेजोयद्वाकाशंसनातनं॥ त्वंहिलोकगतिर्देवनत्वांकेचित्प्रजानते ॥ १० ॥ ऋतेमायांविशालाक्षींतवपूर्वपरिग्रहां ॥
त्वामचिंत्यंमहद्भूतमक्षयंचाजरंतथा॥ यामिच्छसिमहातेजस्तांतनुंप्रविशस्वयं॥११॥ पितामहवचःश्रुत्वाविनिश्चित्यमहामतिः॥
विवेशवैष्णवंतेजःसशरीरःसहानुजः ॥ १२ ॥ ततोविष्णुमयंदेवंपूजयंतिस्मदेवताः ॥ साध्यामरुद्गणाश्चैवसेंद्राःसाग्निपुरोगमाः
॥ १३ ॥ येचदिव्याऋषिगणागंधर्वाप्सरसश्चयाः ॥ सुपर्णनागयक्षाश्चदैत्यादानवराक्षसाः॥ १४॥ अक्षयं कालपरिच्छेदशून्यं अजरं अविकारिणं॥ एवंस्तुत्वा प्रकृतिंविज्ञापयति॥ यामिति॥११॥ अथस्वसालोक्यकांक्षिणोजनान् संतानापरपर्यायंस्वलोकंप्रापय्य क्रमेणपरमंपदंनेतुकामोदयालुर्भगवान्स्व तोप्यस्मानुत्तमंलोकंप्रापितवानिति तत्तोषायौपेंद्रंलोकमेवगच्छतिस्मेत्याह॥ पितामहेति ॥ महामतिः सर्वज्ञोभगवान्विनिश्चित्य प्रागुक्तंनिश्चयंकृत्वा सशरीरोवैष्णवंतेजःयज्ञ ज्वालावत्तेजोमयमौपेंद्रंविवेश॥ अनेनतेजोमयएव देहोमायया मनुष्यदेहादिभिर्मनुष्यदेहत्वेनगृहीतइतिध्वनितं॥ तेजःप्रवेशेजलेजलवद्विवेकेनायहात्सहानुजइत्यनेनानुज शरीराणामपितथैवतेजोमयत्वंसूचितं ॥ सशरीरशब्दबोधितस्वसाहचर्येण तेषामपिसशरीरप्रवेशबोधनात् ॥ १२ ॥ ततः तत्प्रवेशात् ॥ विष्णुमयंउपेंद्राभेदमापन्नंदेवं देवताः पूजयंतिस्म ॥ कास्तादेवतास्तत्राह साध्याइत्यादि ॥ १३ ॥ १४ ॥

सर्वमिति ॥ त्वय्यत्रागते सर्वमिदंत्रिदिवस्थजनजातं पुष्टं प्रमुदितं सुसंपूर्णमनोरथं गतकल्मषंचजातमिति तैर्देवैःसाधुसाध्वितिभाषितं ॥ १५ ॥ अथविष्णुः विष्णुशरीरसंक्रांतशरीरोमहातेजारामः पितामहमुवाच॥१६॥किमुवाच तदाह॥एषांलोकमिति॥ त्वल्लोकप्राप्तिद्वारा प्रतिसंचरे त्वयासहमोक्षप्रापकंलोकं एषांदातुमर्हसि॥ किमर्थमेवमेतन्मुक्तयेयत्नस्तत्राह ॥ इमेहीति ॥ यतोममस्नेहादेते मामनुयाताअनुगमनंप्राप्ताः॥१७॥ भक्ताः अतएवमेभजितव्याभजनीयामत्कृते मद्वियोगासहिष्णुतया त्यक्तात्मानस्त्यक्तशरीराअतएषां तादृशलोकदानमुचितमितिभावः ॥ भक्त्याहिभाषितव्यामेइतिपाठे यतइमेभक्ताअतइमेभाषितव्याः ॥ एतत्प्रयोजनार्थंभवंतंप्रति अवश्यंमयावक्तव्याइत्यर्थः ॥ लोकगुरुः सर्वजगत्कर्ता वेदादिसर्वविद्योपदेष्टाच ॥ प्रभुः नित्यनैमित्तिकविहितनिषिद्धकर्मणांफलप्रापणेसमर्थः ॥ इमेत्वयासह समागताः ॥ संता

सर्वंपुष्टंप्रमुदितंसुसंपूर्णमनोरथं॥ साधुसाध्वितितैर्देवैस्त्रिदिवंगतकल्मषं ॥ १५ ॥ अथविष्णुर्महातेजाःपितामहमुवाचह॥ १६ ॥
एषांलोकंजनौघानांदातुमर्हसिसुव्रत॥ इमेहिसर्वेस्नेहान्मामनुयातायशस्विनः॥ १७॥ भक्ताहिभजितव्याश्चत्यक्तात्मानश्चमत्कृते॥
तच्छ्रुत्वाविष्णुवचनंब्रह्मालोकगुरुःप्रभुः॥ लोकान्संतानकान्नामयास्यंतीमेसमागताः॥१८॥ यच्चतिर्यग्गतंकिंचित्त्वामेवमनुचिंतयन्॥ प्राणांस्त्यक्ष्यतिभक्त्यातत्संतानेषुनिवत्स्यति॥ १९॥ सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युक्तेब्रह्मलोकादनंतरे॥ २० ॥

॥ १५२॥

नकान्नामलोकान् क्रमेणब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारा मुक्तिजनकान्यास्यंति ॥ १८ ॥ ननुकथंब्रह्मविद्भ्योब्रह्मलोकोवानरप्राप्यस्तत्राह ॥ यच्चेति ॥ तिर्यग्गतमपियत्किंचिद्यत्र क्वापिपदार्थे त्वामेवंविष्णुमितिचिंतयन् यत्किंचित्पदार्थंविष्णुत्वेनभावयन् त्वयिविष्णौभक्त्यायुक्तंप्राणांस्यक्ष्यति तत्संताननामकलोकेषुवत्स्यति ॥ किंपुनर्वक्तव्यं यएतेत्वदनुरागेण त्वदनुगमनपूर्वं प्राणांस्त्यजंति तेसंतानेषुवत्स्यंतीति ॥ १९ ॥ कोसौसंतानकलोकस्तत्राह ॥ सर्वैरिति ॥ सर्वैर्गुणैः सत्यसंकल्पत्वादिब्रह्मगुणैर्युक्ते ब्रह्मलोकादनंतरे तत्समीपस्थे ॥ अनेनतत्रस्थितानामपि क्रमेणब्रह्मलोकप्राप्त्या ब्रह्मणासहमुक्तिःसूचिता ॥ २० ॥

एवंसामान्यतोवानराणांसांतानिकलोकप्राप्तिमुपदिश्य देवाद्यंशानांसुग्रीवादीनां तत्तद्देवादिस्वरूपप्राप्तिमाह ॥वानराश्चेति ॥ वानराः सुग्रीवादयः ॥ ऋक्षाः जांबवदतिरिक्ताः स्वकां स्वीयांयोनिं देवयोनिं स्वस्वदेवरूपंययुः ॥ उक्तमेवार्थंस्पष्टयति येभ्यइति ॥ सुरेभ्यइत्युपलक्षणं येभ्योदेवर्ष्यादिभ्योयेविनिःसृतास्तेसुरसंभवाः स्वपितॄन्प्रतिपेदिरे ॥ तेषुमध्येसुग्रीवः सूर्यमंडलंप्रविविशे ॥ अत्रययुःप्रतिपेदिरेइतिनिर्देशोभविष्यदर्थे ॥ अवतीर्यसमीकृत्यस्वांशान्स्वीकुर्वतेपुनरितिशास्त्रात् ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ उक्तार्थमुपसंहरति ॥ तथेति ॥ देवेशे पितामहे तथोक्तवति आगच्छंप्रविशस्वकांतनुमित्युक्तवतिइत्यर्थः ॥ गोप्रतारं गोप्तारारख्यंतीर्थं सारवमुपागताःसं

वानराश्चस्वकांयोनिमृक्षाश्चैवतथाययुः॥ येभ्योविनिःसृताःसर्वेसुरेभ्यःसुरसंभवाः ॥ २१॥ तेषुप्रविविशेचैवसुग्रीवःसूर्यमंडलं॥ पश्यतांसर्वदेवानांस्वान्पितॄन्प्रतिपेदिरे॥ २२॥ तथाब्रुवतिदेवेशेगोप्रतारमुपागताः॥ भेजिरेसरयूंसर्वेहर्षपूर्णाश्चुविक्लवाः॥ २३॥ अवगाह्याप्सुयोयोवैप्राणांस्त्यक्ताप्रहृष्टवत्॥ मानुषंदेहमुत्सृज्यविमानंसोध्यरोहत॥ २४॥ तिर्यग्योनिगतानांचशतानिसरयूजलं॥ संप्राप्यत्रिदिवंजग्मुःप्रभासुरवपूंषितु॥ दिव्यादिव्येनवपुषादेवादीनाइवाभवन्॥ २५॥ गत्वातुसरयूतोयंस्थावराणिचराणिच॥ प्राप्यतत्तोयविक्लेदंदेवलोकमुपागमन्॥ २६॥ तस्मिन्येपिसमापन्नाऋक्षवानरराक्षसाः॥ तेपिस्वर्गंप्रविविशुर्देहान्निक्षिप्यचांभसि॥ २७॥

तः सर्वेहर्षपूर्णाश्रुविक्लवाः आनंदजाश्रुपूर्णतया विक्लववीक्षणाः सरयूंभेजिरे ॥ २३॥ अथयोयःप्राणी तदासरयूजलमवगाह्य हृष्टवद्धृष्टआसीत्समानुषंदेहमुत्सृज्य विमानमध्यरोहत ॥ २४ ॥ तिर्यग्योनिगतानांशतानिअनेकानि सरयूजलं तदवगाहंप्राप्य प्रभासुराणिवपूंषियेषां तादृशानिभूत्वा त्रिदिवंजग्मुः दिव्यादिव्यवपुषःसंतो दिव्येनवपुषा दीप्तादेवाइवाभवन् ॥ २५ ॥ अथस्थावराणि चराणिच पश्वादीनि सरयूतोयंगत्वा तत्तोयविक्लेदंप्राप्य तत्तोयमज्जनंप्राप्य देवलोकमुपागमन् ॥ कल्पदृक्षकामगव्यादिस्वरूपंप्राप्तवंतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ तस्मिन्सरयूजले समापन्नास्यक्तदेहास्तेपिसर्वे एतान्देहानंभसिनिक्षिप्य ॥ स्वर्गं संतानकलोकरूपं विविशुः ॥ २७ ॥

ततःसमागतान्दिव्यैर्दैहैरंतरिक्षेस्थसमीपंप्राप्तान् ॥ दिवि तत्तदुचितस्वर्गेस्थापयित्वा स्वयंभगवदागमनाद्धृष्टैर्देवैःसह महत्रिदिवं स्वलोकंजगाम ॥ २८ ॥ कतक० ॥१०९॥
इतिश्रीरा०वा०उ०दशोत्तरशततमःसर्गः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथतत्काव्यफलोपदेशः ॥ एतावदितिः॥ सोत्तरं उत्तरकांडसहितं ॥ ब्रह्मणाच्
तुर्मुखेन भगवदवतारचरितविषयत्वात्पूजितं ॥ किंचब्रह्मभिर्ब्रह्मर्षिभिःपूजितं ॥ ब्रह्मणास्वयंप्रवर्त्य वाल्मीकिनाकारितत्वात्सर्वाख्यानेभ्यः प्रशस्तंरामायणमितिख्यातं ॥ प
रानंदमयोरामोअयतेश्रवणादिभिः ॥ अतोस्यअभिधापुण्यारामायणमितीरिता ॥ वाल्मीकिनाकृतमेतदाख्यानमेतावदेव एतावत्श्लोकसर्गकांडसंख्याकमेव नन्यूनंनाधिक

**ततःसमागतान्सर्वान्स्थाप्यलोकगुरुर्दिवि ॥ हृष्टैःप्रमुदितैर्देवैर्जगामत्रिदिवंमहत् ॥ २८ ॥ इत्यार्षेश्रीम०वा०उ०दशाधिकशतत
मःसर्गः॥ ११० ॥ ॥७॥ ॥७॥ एतावदेतदाख्यानंसोत्तरंब्रह्मपूजितं ॥ रामायणमितिख्यातंमुख्यंवाल्मीकि
नाकृतं॥ १ ॥ ततःप्रतिष्ठितोविष्णुःस्वर्गलोकेयथापुरा ॥ येनव्याप्तमिदंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं॥ २ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपर
मर्षयः॥नित्यंशृण्वंतिसंहृष्टाःकाव्यंरामायणंदिवि॥ ३॥ इदमाख्यानमायुष्यंसौभाग्यंपापनाशनं ॥ रामायणंवेदसमंश्राद्धेपुश्राव
येद्बुधः॥ ४ ॥ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोलभतेधनं॥ सर्वपापैःप्रमुच्येतपादमप्यस्ययःपठेत् ॥५॥ पापान्यपिचयःकुर्यादहन्यहनिमान
वः॥ पठत्येकमपिश्लोकंपापात्सपरिमुच्यते ॥६॥ वाचकायचदातव्यंवस्त्रंधेनुर्हिरण्यकं॥ वाचकेपरितुष्टेतुतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः॥७॥**

मित्यर्थः ॥१॥ अथपूर्वसर्गवृत्तानुवादपूर्वं काव्यस्यापवर्गांतसाधकत्वेनश्रोतव्यार्थत्वप्रतिपादनं ॥ ततइति ॥ ततोभक्तजनस्यस्वर्गप्रापणानंतरं स्वयमपिविष्णुरुपेंद्रत्वंप्राप्तः॥
स्वर्गलोके उपेंद्रलोके यथापुरायथापूर्वं प्रतिष्ठितः॥एवंतर्हिसपरिच्छेदःकिंसनेत्याह ॥ येनेति ॥ येनसचराचरंसर्वंत्रैलोक्यं जगदुपादानत्वेनव्याप्तं ॥स्वर्गप्रतिष्ठितत्वंतु मनुष्य
देहधारणवन्मायिकमितिभावः ॥ २ ॥ ततः अस्यकाव्यस्यजगदुपादानकारणावतारचरित्राख्यानत्वतः ॥ देवादयोपि दिव्यंरामायणं दिविशृण्वंति ॥ ३॥ यतएवमतइदमा
ख्यानमायुष्यमिति ॥ श्रुतंपठितंच सदायुर्जनकमित्यर्थः ॥ सौभाग्यं सौभाग्यवर्धनं ॥ वेदसमं वेदवद्ब्रह्मविषयत्वेपि पौरुषेयत्वेनवेदतःकिंचिन्न्यूनमित्यर्थः॥ ४॥५॥६॥७॥

लोकेऽस्मिन्महीयतेइत्यर्थः ॥ प्रेत्य मरणोत्तरमपि इहच चात्परलोकेइहलोकेच महीयते इहलोकेपूजाचकीर्त्यविच्छेदात् ॥८॥९॥ ततःपरमयोध्याकेनरूपेणस्थितेतिशं
कानिवृत्तये भविष्यद्वृत्तांतांतरमाहायोध्यापीति ॥ रम्याअयोध्यापुर्यपि बहून्वर्षगणान् शून्यासती कालांतरेऋषभंराजानमवाप्य निवासं जनाश्रयत्वमुपयास्यति ॥ अ
त्रकतकः ॥ एवंचायोध्याविषयेऽभिषिक्तेनभरतेनायोध्यादेशोनंदिग्रामेस्थित्वैव रक्षितइतिद्रष्टव्यमिति तत्रमानंचिंत्यं ॥ सत्येनचशपेराजन्स्वर्गलाभेनचैवहि ॥ नकाम
येयथाराज्यंत्वांविनारघुनंदनेतिपूर्वभरतोक्त्याविरुद्धंच ॥ तथा भरतश्चापिशत्रुघ्नस्तयोर्दाराउभेशुभे ॥ राघवस्यानुगमनेनिश्चितार्थाःसमाययुः ॥ राघवस्तुचतुर्बाहुरभूत्त

**एतदाख्यानमायुष्यंपठन्रामायणंनरः॥ सपुत्रपौत्रोलोकेस्मिन्प्रेत्यचेहमहीयते॥८॥ रामायणंगोविसर्गेमध्याह्नेवासमाहितः ॥ सा
याह्नेवापराह्णेचवाचयन्नावसीदति॥९॥अयोध्यापिपुरीरम्याशून्यावर्षगणान्बहून्॥ऋषभंप्राप्यराजानंनिवासमुपयास्यति॥१०॥
एतदाख्यानमायुष्यंसभविष्यंसहोत्तरं॥ कृतवान्प्रचेतसःपुत्रस्तद्ब्रह्माप्यन्वमन्यत ॥ ११ ॥ ओंहरिःओंइत्यार्षेश्रीमद्रामायणेचतुर्वि
शतिसहस्रसंहितायांश्रीवाल्मीकीयेउत्तरकांडेस्वर्गारोहणंनामैकादशोत्तरशततमःसर्गः॥ १११ ॥ ॥७॥ ॥७॥**

स्यकराज्ञयोः ॥ उभौभरतशत्रुघ्नौशंखचक्रौबभूवतुरितिपाद्मविरुद्धंचेत्यन्ये ॥ १० ॥ एतदिति ॥ सभविष्यं भगवद्यानानंतरं भगवदयोध्यावृत्तांतकथनसहितं ॥ सहोत्तरं
एतावदेतदाख्यानमित्यतःप्राक्तनोत्तरकांडसहितं ॥ प्रचेतसःपुत्रोवाल्मीकिः एतद्रामायणाख्यानं ॥ कृतवान्प्रचेतसःपुत्रइत्यक्षराधिक्यमार्षत्वात् ॥ तद्ब्रह्मा हिरण्यगर्भोप्य
न्वमन्यत सत्यशब्दतया वेदोपबृंहणतया सर्वार्थसाधकतयाचांगीकृतवानितिसर्वेष्टसिद्धिः ॥ ११ ॥ इतिश्रीरामाभिरामे श्रीरामीये रामायणतिलके वाल्मीकीये आदिका
व्येउत्तरकांडे एकादशाधिकशततमःसर्गः ॥ १११ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

निर्मलंकतकक्षोदादपिरामायणांबुधिं ॥ अत्यंतंनिर्मलंचक्रेरामःस्वमतिवाससा ॥ रामोरामायणांभोधौसेतुंकृत्वासुविस्तृतं ॥ पारंडिरक्षोवक्त्राणिध्वस्तवान्साधुतोषकः ॥२॥
उत्तरांतैःसुवर्णितेनिषेधावधिकेपरे ॥ सप्तमेराघवेरामेरतिरस्तुचिदात्मके ॥ ३ ॥ अथरामायणश्रवणविधिर्लिख्यते ॥ रामायणेश्रुतेदद्याद्रथंहेममयंसुधीः ॥ चतुर्भि
र्वाजिभिर्युक्तंतथाक्षौमपताकया ॥ १ ॥ रत्नैश्चविविधैर्युक्तंकिंकिणीनादनादितं ॥ संपादितेरथेसम्यग्धेनुंदद्यात्पयस्विनीं ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छतमष्टोत्तरंसुधीः ॥२॥
एवंकृतेविधानेचमहाकाव्यंफलप्रदं ॥ रामायणंभवेन्नूनंनात्रकार्याविचारणा ॥ ३ ॥ इतिरामायणविधानं ॥ श्रुत्वारामायणंपुण्यंदद्याद्व्यासायदक्षिणां ॥ सुवर्णधेनुसं
युक्तंवासांसिविविधानिच ॥ १ ॥ कर्णयोःकुंडलेदद्यादंगुलीयकमेवच ॥ शय्यासनंतथाछत्रमुपानत्करकंतथा ॥२ ॥ भूमिदानंतथान्नस्यदानंतांबूलमेवच॥ भक्ष्यंभोज्यंचवि
विधंलेह्यंचोष्यंसहर्द्धिमत् ॥३॥ अश्वमेधसहस्रस्यवाजपेयशतस्यच ॥ लभतेश्रवणादेवाध्यायस्यैकस्यमानवः ॥ ४ ॥ प्रयागाद्यानितीर्थानिगंगाद्याःसरितस्तथा॥ नैमिषा
दीन्यरण्यानिकुरुक्षेत्रादिकान्यपि ॥५॥ कृतानितेनलोकेस्मिन्येनरामायणंश्रुतं ॥ हेमभारंकुरुक्षेत्रेग्रस्तेभानौप्रयच्छति ॥६॥ यश्चरामायणंलोकेशृणोतिसमएवसः ॥ सन्यक्
श्रद्धासमायुक्तोलभतेराघवींकथां ॥ ७ ॥ सर्वपापात्प्रमुच्येतविष्णुलोकंसगच्छति ॥ आदिकाव्यमिदंसर्वंपुरावाल्मीकिनाकृतं ॥ ८ ॥ यःशृणोतिसदाभक्त्यासगच्छेद्वैष्णवीं
गतिं ॥ पुत्रदाराश्चवर्धंतेसंपदःसंततिस्तथा ॥९॥ सत्यमेतद्विदित्वातुश्रोतव्यंनियतात्मभिः ॥१०॥ इतिरामायणश्रवणविधिः ॥ रामंरामानुजंसीतांभरतंभरतानुजं ॥ सु
ग्रीवंवायुसूनुंचप्रणमामिपुनःपुनः ॥ १ ॥ यत्रयत्ररघुनाथकीर्तनंतत्रतत्रकृतमस्तकांजलिं ॥ बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनंमारुतिंनमतराक्षसांतकं ॥२॥ रामायरामभद्रायरामचंद्र
यवेधसे ॥ रघुनाथायनाथायसीतायाःपतयेनमः ॥ ३ ॥ मंगलंलेखकानांचपाठकानांचमंगलं ॥ मंगलंसर्वलोकानांभूमौभूपतिमंगलं ॥ ४ ॥ ग्रंथसंख्या ॥ ६३०० ॥
॥ मूळ ॥ ४००० ॥ व्याख्या ॥ २३०० ॥ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु ॥ शुभंभवतु ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

हरेस्तनूजःखलुरेवदंडेवासीमहादेवइतिद्विजन्मा ॥ श्रीकृष्णकारुण्यबलादहेदंहंनाविदग्धोपिचकारशुद्धं ॥ १ ॥
गोविंदस्यतनूजस्तात्याशास्त्रीसहायतांतस्य ॥ खेडकरोपाभिख्योवीधीकर्तुंविधत्तेस्म ॥ २ ॥

श्रीवैकुंठविराजमानकमलाकांतावनीदैवतप्रोत्फुल्लच्चरणारविंदमकरंदास्वादनेंदिंदिरः ॥ निष्णातोग
णपत्यभिख्यइतियःकृष्णाभिधस्यात्मजोमुद्रायंत्रनिकाय्यउज्ज्वलतरस्तस्यास्तिहृद्यःसतां ॥ मुंबानग
र्यामदसीयपुत्रोयःकानुनामासमुदेबुधानां ॥ मुद्राक्षरैस्तत्रजगत्यवित्रंवाल्मीकिरामायणमंकतेस्म ॥

वसुंधरासिंधुरसिंधुशुद्धरुक्मितेतुसिद्धार्थकनाम्निवत्सरे ॥ मासेशुचौमेचकपंचमीतिथौसंपूर्णमासीदिदमाहृतंसतां ॥ श्रीशंवंदे ॥

॥ इतिश्रीमद्वाल्मीकिरामायणेउत्तरकांडंसमाप्तिमगमत् ॥

00044535

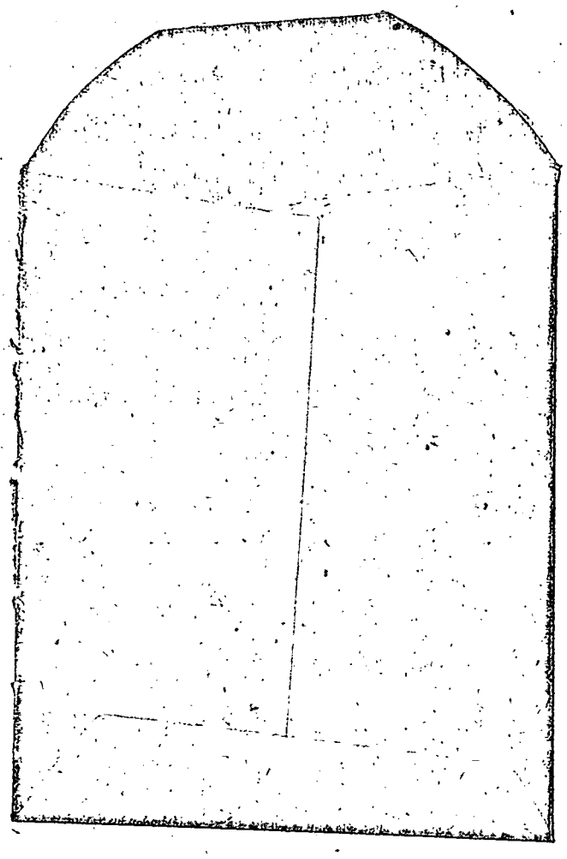

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 20 February, 2016